

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ
▣ TOT BEVORDERING DER ▣
BOUWKUNST.

Doc 2210

33^E JAARGANG
1913.

S-GRAVENHAGE
▣ MOUTON & CO. ▣

OFFICIEEL GEDEELTE.

MEDEDEELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ.

	Blz.		Blz.
Examens der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in het jaar 1913	1	Jaarverslag der Commissie van Onderwijs	244
Contributie Buitenlandsche Leden	1	Verslag van de Alg. Mei-vergadering op den 27 en 28 Mei 1913 in het Gebouw der Maatschappij	267
Nieuwe Leden 1, 13, 25, 37, 401, 413, 425, 437, 456, 633		Tentoonstelling van Bauberatung in Duitschland, in het Gebouw der Maatschappij	270
Ontvangen Boek- en Plaatwerken	1, 169, 341, 401, 501, 583	Vergadering van het Hoofdbestuur op Dinsdag 10 Juni	271, 297
Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 14 Januari 13, 38		Hulde aan den Burgemeester van Laren	271
Verbouwing Ministerie van Binnenlandsche Zaken	37	Vergadering van het Hoofdbestuur op 27 Juni	327
Examens voor Bouwkundig-Opzichter, Bouwkundig-Teekenaar, en Uitvoerder van Bouw- werken (Onderbaas) ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en af te nemen in 1913	49, 190	Vergadering van Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst op 30 Juni in het gebouw der Maatschappij	327
Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 11 Februari	61, 85	De Drommedaris te Enkhuizen	353
De Nieuwe Schouwburg te 's-Gravenhage	61	Hoofdbestuurs-vergadering op Dinsdag 5 Augustus	376, 413
Verkiezing Hoofdbestuur . 121, 133, 157, 169, 181, 193		Permanente Prijsvraag-Commissie	401, 416, 622
Rapport van de Commissie, samengesteld uit afgevaardigden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den Nederlandschen Aannemers Bond en den Bond van Houthandelaren in Nederland, betreffende de bij de keuring van hout te stellen eischen	122, 135	Algemeene regelen voor Nationale Bouwk. Prijs- vragen	402
Voorstellen Alg. Mei-vergadering	133	Algemeene September-Vergadering-Excursie op 16 en 17 September 413, 425, 437, 462, 474, 478, 488	
Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 11 Maart 1913	133	Vergadering der 3 Amsterdamsche Hoofdbestuur- deren met het bestuur der Afd. Amsterdam der Mij. op 5 Augustus	415
Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 1 April 145, 169		Toelichting bij het voorstel der Permanente Prijs- vraag-Commissie tot wijziging van eenige bepa- lingen der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen en van het Huishou- delijk Reglement der Permanente Prijsvraag- Commissie	417
P. P. C. en Constitueerende Vereenigingen	173	Preadvies v. h. Hoofdbestuur der Mij. tot bevor- dering der Bouwkunst, inzake concept Statuten en Huish. Reglement der Fusie-Commissie	438
Vergadering van Architect-Leden der Mij. in zake de Fusie Maatschappij Bond	193	C. I. of B. I. te Wageningen	451
Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 6 Mei 205, 230		Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 2 Septem- ber	453
Verslag van de vergadering der Arch.-leden der Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst op Maan- dag 28 April 1913 in het Gebouw der Mij.	205	Donateurs	463
Vergadering van het Hoofdbestuur met den Raad der Afdeelingen	205, 231	Examenvragen	475
110e Alg. Mei-vergadering op 27 en 28 Mei a.s. in het Gebouw der Maatschappij	229, 293	De Algemeene administratieve voorwaarden	475, 499
Jaarverslag van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, 1 Mei 1912 - 1 Mei 1913	232	Vergadering van Architect-leden der Mij. over „Bauberatung”	487, 499, 512, 535, 607, 621
Ontwerp-begrooting voor het boekjaar 1913, zoo- als deze door de Commissie van Financiën is opgemaakt en ingediend b/h. Hoofdbestuur	237	„Bouwkunst” bevattend de Prijsvraag van het Rotterdamsche Stadhuis	487
Financieel verslag over het Boekjaar 1912 van de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst, uitgebracht aan het Hoofdbestuur	239	Adj.-Directeur van Gemeentewerken te Dor- drecht	487
Jaarverslag der Permanente-Commissie van Ar- bitrage in zake de honorarium regelen der Mij. tot Bev. der Bouwkunst	239	Kunstzin-bevordering te Dordrecht	487
Brochure: Ontslag van een Opzichter bij den bouw van het Vredespaleis		Lieve Vrouwetoren te Edam	488, 499
		Jubileum C. Muijsken	511, 523
		Aankoop Zeister-Bosschen	512
		Hoofdbestuurs-vergadering op Dinsdag 21 Octo- ber	512, 537
		Jubileum Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers	523
		Krommenie	523, 535
		Vergadering v. h. Hoofdbestuur op Dinsdag 25 November	571, 596
		Wijzigingen en aanvullingen in de examens voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Uit- voerder van Burgerlijke Bouwwerken, ingesteld door de Mij. tot Bevordering der Bouwkunst. 594, 595	

	Blz.		Blz.
Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 9 Decem- ber	595, 621	Kalkzandsteen	242
Uitloting 3 ^o , Obligatie-Leening	595	Beton en gewapend Beton door D. Kruijff Jr.	302
Kerk Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn	621	Gepatenteerde Draaideur (Tourniquet) die tevens als tochtdeur gebruikt kan worden	397
AFDEELING AMSTERDAM.			
636ste Alg. Vergadering op 6 Februari 1913	73	Handvorm of machinale steen door A. W. Weiss- man	569
637ste Alg. Vergadering op 17 Maart 1913	109, 145	Steeengaas voor brandvrije bouw-constructie	592
Jaarverslag 1913	245	Het gewapende en ongewapende beton op de Internationale Bouwvak-tentoonstelling te Leip- zig, door D. Kruijff Jr. C.I.	610
Excursie naar Hoorn op 21 Juni 1913	283, 318	Diepe fundeeringen te Amsterdam door M. B. N. Bolderman	623
AFDEELING ARNHEM.			
Jaarverslag 1912	246	STEDENBOUW, VERKEERSWEGEN ENZ:	
AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.			
Gewone vergadering op 10 Februari 1913.	97	Het Park aan het Nieuwe Diep te Amsterdam	35
Verslag van de lezing over „Bouwbeeldwerk”.	172	Haagsche Schouwburg	40
Jaarverslag 1912	247	Pleinvees	48
Gewone vergadering op 24 Oct. 1913	512, 547	Uitbreidingsplan der Spaarndammerbuurt te Amsterdam	72
AFDEELING GRONINGEN.			
Jaarverslag 1912	247	Het Leidscheplein te Amsterdam	102
AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN.			
Jaarverslag 1912	248	De zaak Meddens	108, 132
Gevelwedstrijd	548	Uitbreidingsplan: Groot Amsterdam	132
AFDEELING UTRECHT.			
Jaarverslag 1912	248	Een plan van uitbreiding	146
REDACTIONEEL GEDEELTE.			
UITGEVOERDE BOUWWERKEN EN ONT- WERPEN.			
Landhuis te Enschede. Arch. S. de Clercq	45	De Dambebouwing	156
„ te Boekelo	64	De Hofvijver te 's-Gravenhage	192
„ te Baarn.	125	Groote doorbraak te Rotterdam	242
Woonhuis te Haarlem. Arch. J. B. v. Lochem. B.I.	174	De Hofvijver, door F. J. Kubatz B.I.	249
Docterswoning te Hillegom. Arch. R. J. Hoogeveen	208	Doorbraak Jonker Fransstraat — Goudsche Singel — Coolvest; Nieuwe Beursbouw te Rotterdam	262
Gebouw v.d. firma Lewenstein. Vijgendam hoek Nes te Amsterdam. Arch. Harry Elte P. H.zn.	252	Het uitbreidingsplan van 's-Hertogenbosch	339, 386
Kerkgebouw met Pastorie en Catechiseerlokaal te Haarlem. J. J. van Noppen	368	Het verkeer, door F. J. Kubatz B.I.	379, 513, 545
Tehuis voor alleenstaande blinden te Wolfhezen. Arch. Corn. L. de Koning	391	De nieuwe verkeersweg te Amsterdam	544, 578, 629
Het nieuwe Tehuis voor militairen in den Helder.	464	De aktueele kwestie, door F. J. Kubatz B.I.	555
Landbouwtentoonstelling 1913, te 's-Gravenhage. Arch. J. Limburg B.I.	491	De Volkshuisvesting te Gennep, door P. van der Weiden	585
Archiefgebouw van de Levensverz. Mij. „Utrecht” te Utrecht Arch. A. J. Kroppholder en J. F. Staal	501	Verkeersberekening door A. W. C. Dwars C.B.I.	586
Passage te Alkmaar	643	De Leidsche straat te Amsterdam	617
TECHNIEK EN BOUWMATERIALEN.			
De Obelisk van Luxor, door M. B. W. Bolderman.	3	Het Aesthetisch gedeelte van Stedenbouw, door H. P. Berlage	627
Huiszwam	11	Amsterdam, door L. H. E. v. Hijckama Vlieg.	634
Opleiding in het Stucadoorsbedrijf	19	MEDEDEELINGEN OVER OUDE EN NIEUWE GEBOUWEN, MONUMENTEN ENZ:	
		Nieuwe Gemeente-Bibliotheek te Rotterdam	12
		Uitbouw Rijksmuseum	22
		Om en bij den Dam	22
		Het Binnenhof	23
		De Kerk te Schore, (Z.-Beveland)	35, 48, 60
		Slachtoffers van het Vredespaleis	35
		Het Koninklijk Paleis te Amsterdam	108
		Halsteren	120
		Paestum.	120
		De Binnenhof-misère	128
		Parkwijk herbouwd?	132
		De St. Jacobstoren te Vlissingen	156

	Blz.		Blz.
De Sphinx	156, 204	Hoogleraar in den Stedenbouw	60
Naar aanleiding van: De Binnenhof-misère	166	Leerstoel Stedenbouw	96
Gebrandschilderd raam	158	Middelbaar Technisch Onderwijs, door M. Vrijen- hoek	130
Het Stadhuis te Kampen	204	Middelbaar Technisch Onderwijs, door D. de Vries Lam	152, 163, 174
De Kerk te Egmond aan den Hoef	227	Teekenschool voor Kunstambachten, Da Costa- straat 64, Amsterdam. Zomerrechtencursus	180
Oud-Vossemeer	242	Prix de Rome voor Bouwkunst	283
Het nieuwe gebouw voor de Tweede Kamer	267	Kunstnijverheidsschool „Quellinus” te Amsterdam	393
De gevel aan de Melkmarkt te Zwolle	279	Afdeeling Voortgezet en Hooger Bouwkunst-On- derricht van het Genootschap „Architectura et Amicitia”	436, 472
Enkhuizen	326	Opleiding Architecten	474
Parijs	352	Wiskunde-onderwijs aan de Middelbare Technici	590
Parkwijk	364	Middelbaar Technische School en Ambachtschool te Haarlem	639
Vandalisme in Groningen	400	PRIJSVRAGEN.	
De „Schoone gevel” te Groningen	436	Jury-Rapport der Prijsvragen van „Bouwkunst en Vriendschap”	20
Van Karnebeek Bron	436, 448	Bouwkundige prijsvraag der Afd. Algemeene We- tenschappen der T. H. School te Delft	23
Het Vredespaleis	450	Prijsvraag Afd. Alg. Wetenschappen der T. H. S. door J. Gratama	42, 74
Het Standbeeld voor Beets te Haarlem	450	Prijsvraag van den Bond van Meubelfabrikanten	71
Het Rubenshuis te Antwerpen	462	Programma der Prijsvraag uitgeschreven door de N. V. Boekdrukkerij v. h. firma T. C. B. ten Hagen, Den Haag	96
Haagsche Schouwburg	498	Prijsvraag Z. Holl. Vereeniging voor Volkskunst	120
Kunstkring	498, 510	Prijsvraag betreffende het teekenen van een hoofd voor het Bouwkundig bijblad tot het Alg. Ned. Advertentieblad	131, 281
De Dam te Amsterdam	522	Reclameplaat Vreemdelingenverkeer 's Graven- hage	131
Een fraai 18e eeuwsch huis te Krommenie	534	Gevelwedstrijd te Leiden	154, 267
Delfland	558	Sshoonheidswedstrijd te Rotterdam door J. Gra- tama	182
Hildebrand-Monument	582	Prijsvraag Boerderijen	204
Muiden	606	Het Nieuwe Stadhuis van Rotterdam 255, 267, 280, 281, 291, 298, 322, 336, 365, 384, 546, 558, 632	
Kloostergang van den Dam	620	Nationale Bouwkundige Studie-prijsvraag, onder- werp: School benevens Onderwijzerswoning	143, 280, 351, 359, 460
ONDERWERPEN VAN ADMINISTRATIVEN, VAN SOCIALEN EN VAN RECHTSKUNDIGEN AARD.			
Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keur- schot	15, 46, 56	Rapport der Jury ter beoordeeling der ontwerpen voor een Raadhuis te Rotterdam	293, 303
De Vrijheid in het Bouwbedrijf, door G. Versteeg	183, 196	Open brief van K. P. C. de Bazel aan de Jury van de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag	350, 356
Verslag van den Raad van Arbitrage voor de bouwbedrijven in Nederland, over het jaar 1912.	311, 324	Prijsvraag Oude Mannen en Vrouwenhuis te Hil- versum	351
De Honorarium tabel der Mij. tot Bev. der Bouw- kunst in rechten erkend	430	Prijsvraag voor het Ned. Paviljoen Tent. S. Fran- cisco, door J. Gratama	377
Bouwvakken 1912	470	Nationale Studieprijsvraag voor het ontwerp van een Tuinstadwijk, uitgeschreven door de Soci- aal-Technische Vereeniging van democratische Ingenieurs en Architecten	433, 486, 520, 582, 644
Het Notariaat en de Woningwet	471	Duitsche Prijsvragen	486
Berechting van Geschillen tusschen Architect en Opdrachtgever	559		
Een interessant Verslag	580		
Sociale Techniek in het Zuiden	630		
ONDERWIJS, EXAMENS.			
Het onderwijs in Stedenbouw aan de T. H. S. te Delft, door C. H. Schwagermann, Stud. T. H. S.	2		
De Examens der Mij. tot Bev. der Bouwkunst	10		
Rijks-Academie van Beeldende Kunsten te Am- sterdam	12		
School voor Kunstnijverheid te Haarlem	24, 48		
Het Middelbaar Technisch Onderwijs vraagstuk en de wenschelijkheid van wettelijke bekwaam- heids-acten voor Technici, door M. Vrijenhoek	54, 64, 93, 102		

	Blz.		Blz.
Prijsvragen door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam, uitgeschreven in 1913	520, 546, 644	Bond van Vereenigingen van Fabrikanten van en Handelaren in Materialen voor het bouwbedrijf	352
Washington	558	Woning-Congres	376
Vijfde gevelwedstrijd, uitgeschreven door de Afdeling Haarlem en Omstreken v/d Mij. tot Bev. der Bouwkunst	597, 620	Tentoonstelling in het Stedelijk Museum „de Lakenhal” te Leiden	376
De prijsvragen voor Woningen van Landarbeiders met klein grondgebruik, en voor Boerderijen op Heide-ontginningen, uitgeschreven door de Kon. Ned. Landbouwvereeniging	601, 615	Verslag van het Xe Internationaal Woning-congres gehouden te Scheveningen 8—13 Sept. 1913	532, 556
Een fraaie prijsvraag	619	Heemschut. Buitengew. Alg. Verg. op 25 October. Tentoonstelling Volkshuisvesting te Tilburg	546
TENTOONSTELLINGEN, CONGRESSEN, VERGADERINGEN.		Het Rythmische en het Naturalistische element in de Schilderkunst	591
De groote Internationale Tentoonstelling te San Francisco, ter eere van de opening van het Panama Kanaal	17	Tweede Heemschut-Conferentie	605, 632
Een goed voorbeeld	23	Congres Openbare Gezondheidsregeling	606
Schouwburgbouw, 's Gravenhage	34	Tentoonstelling werk van Kromhout	606
Internationale Bouwvak-Tentoonstelling te Leipzig 1913	36	Vereeniging „Kunst voor Allen”, Arnhem	644
Negende Congres voor Verwarming en Ventilatie	36, 519	BOEK- EN PLAATWERKEN.	
Protestantsche Kerkbouw	59	Het Stucadoorsvak voorheen en thans, door A. W. Weissmann	12
Verbond van Nederlandsche Kunstenaars-vereeningen	59, 130, 142	Onze oude Dorpskerken. H. v. d. Kloot Meijburg. Platz und Monument. A. E. Brinckmann	22
IVde Internationaal Congres voor Woninghygiëne	60	Geschiedenis der Ned. Bouwkunst, door A. W. Weissmann, besproken door J. Gratama	105
Xe Internationaal Woningcongres	68, 436	Het schrijven van Geschiedenis, door A. W. Weissmann	116
Doorwerth	70	Rapport der Conferentie over het Bouwkundig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland	177
Wereldtentoonstelling te Gent, door J. Gratama	89	Het Jaarboekje voor Beeldende Kunsten	201, 221
Tentoonstelling van goed en slecht drukwerk, door J. Gratama	98	Moderne Bauformen	215
De Duitse Werkbund Tentoonstelling te Keulen 1914	100, 340	Overheidsbemoeiingen met Stedenbouw tot aan den Vrede van Munster, door W. B. Petri c. i., door F. J. Kubatz, b. i.	372
Tentoonstelling „Huis en Tuin” 58, 80, 112, 119, 178, 191, 227	191, 227	Gemeentelijke Woningbouw	430
Algemeen Kunstenaars Congres 27—29 Maart te Amsterdam	118, 144	Prachtwerk over de Prijsvraag v. h. Vredespaleis. 450, 462	450, 462
Utrechtsche Tentoonstelling van Architectuur. 144, 190	144, 190	De verbetering der volkshuisvesting te Amsterdam. Uitgave van „den Amsterdamschen Woningraad. Friesland en de Woningwet 1902—1912, door Th. van Welderen baron Rengers en J. H. Faber	494
Tentoonstelling van Moderne Fransche Ceramiek in het Stedelijk Museum te Amsterdam 15 Maart—15 April	144, 160	Leerboek der Beschrijvende Meetkunde, door K. H. W. Visser	569
Tentoonstelling te Gent 1913.	167	Landhäuser von Hermann Muthesius	589
Het Congres van de Association Littéraire et Artistique	179	INGEZONDEN STUKKEN EN VRAGENBUS.	
Bouwmeester Berlage te Brussel	189	Het Park bij het Nieuwe Diep, door A. Keppler C.I.	47
De Vereeniging van Huiseigenaren en de Woningwet	190, 203	Ned. Herv. Kerk te Bussum	71
Moderne Bouwkunst in Skandinavië en Finland	202	Middelbare Technische School voor bouwkunde te Sneek	80
Tentoonstelling Museum van Kunstnijverheid	228	Kalksteen	81
Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond	241	Het uitbreidingsplan Spaarndammerbuurt	83
Tentoonstelling Prijsvraag Rotterdamse Raadhuis	312, 352	Met gasokes stookbare ketels	120
Bezoek aan de Beurs van Berlage	325, 328	Welke pleistersoort verdient aanbeveling	131
IIIe Congrès Artistique International te Gent in 1913	338	Rapport van de Afd. Amsterdam v/d A. N. O. en T. B.	144
		November-aflevering van „Bouwkunst”	155
		Een winkelstraat in Haarlem	178

	Blz.		Blz.
Middelbaar Technisch-Onderwijs	204	Eene vergelijking, door D. J. Landré C. F. zn.	127
Uitbreidingsplan 's Hertogenbosch	216, 295	Heemschut	132, 225, 240
Motie aangenomen door de Alg. vergadering van den Bond van Ned. Architecten	295	Geen Bauberatungsstellen	142
Vibrocement	326	Essen-Ruhr door W. C. Brouwer	149, 157
Bepalingen in bestekken	340	Inrichting en versiering van een schoollokaal	156
Beschouwingen naar aanleiding van de bijdrage v/d Heer P. G. Buskens over Bouwk. adviesbureaux	399	Reclameplaten Plan 1913	168
Amsterdam en haar boomen	412, 449, 473	Ontsiende reclame's te Rotterdam	179
Schoonheidscommissiën	423	San Francisco door J. de Bie Leuvelink Tjeenk B.I.	186
Antwoord aan den heer Aug. J. C. van Spaendonck door J. E. v. d. Pek	435	Het een en ander over de verhouding tusschen Architect en Tuinarchitect en over het verband tusschen Tuinarchitectuur, Bouwkunst en de andere fraaie kunsten, door H. F. Hartogh Heijs v. Zouteveen. 187, 198, 208, 217, 258, 276, 284, 331, 345, 353.	331, 345, 353.
Wijzigingen in het examen voor Bouwk. Opzichter. De Schilderspatroonsvereeniging „Amsterdam”	486	Affiche der Tentoonstelling „Huis en Tuin”	192
Vorbereiding tot vaststelling eener nieuwe A. V.	522	Bauberatung, door J. D. Landré C. F. zn. 194, 517, 501, 542	194, 517, 501, 542
Herstelling abdij te Middelburg	546	Het Koloniaal Instituut	204
Een korte bespreking van het Bouwkundig Studieblad gen. „Het Zoeklicht”	558, 594	Een Schoonheidscommissie voor Leiden	204
Metselspecie verhoudingen	594	Ned.-Indië op de wereld-tentoonstelling te San Francisco	213, 224, 242
Wiskunde-onderwijs aan Middelbare Technici	631	Architektur und Kunstgewerbe in Alt Holland	216
ONDERWERPEN VAN VERSCHILLENDE AARD.			
Het afgelopen jaar, door J. Gratama	7	De Haagsche Schouwburg	216
Torenbouw te Vlissingen	9	Willem C. Brouwer	216
Waar staan wij? door Hermann Muthesius 13, 44, 50, 66, 73	50, 66, 73	Onze eigen Bouwstijl, door J. J. P.	223
Wat leert ons Vlissingen?	15	Schoonheidscommissie te Laren (N.H.)	227
Volkskunst	24, 35	Bond van Nederlandsche Architecten	228
Een Belgisch Oberbaurat	24	V. A. N. K.	228
De Torenbouw te Vlissingen door Dr. P. J. H. Cuijpers	25	Thorn Prikker	228
Antiquarisme en Openlucht-Museum, door J. B. v. Lochem. B. I.	26	Lenôte	228
Nehalennia	35, 84, 95	Brochure ontslag Opzichter Vredespaleis	253
Het Nederlandsch Openlucht-Museum	51	Schoonheids Commissie en openbaar Bouwkundig Adviesbureau	272, 313, 329, 342, 369, 389
Wandeling in Den Helder door Anton J. Salm	51	Het Kandelaren, door J. H. Schaad	289
Waarom worden monumenten van Moderne Kunst niet beschermd, door J. Gratama	62	Zorgvliet	296
Paleis-Raadhuis. (Victor de Stuers)	67, 594	Noord-Hollandsche Vereeniging tot Bevordering van Volkskunst	296
Heemschut en Monumenten bescherming in de Tweede Kamer	71	Opt sien van Patroon voort Raethuys tot Rotterdam	312
Vereeniging „Het Nederlandsche Openlucht-Museum”	72	Raadhuisbouw te Zwolle	312
Mooi Arnhem	75, 90	De taak, samenstelling, positie en bevoegdheid der Bouwkundige-Adviesbureaux, verhouding tusschen Schoonheids-Commissiën en Bouwk. Adviesbureaux en tusschen Bouwtoezicht en Bouwk. Adviesbureau	319
Parkwijk te Amsterdam	79	Stedelijk Museum te Weenen	340
Bouwkunst besprekingen in de Dagbladen	79	Het Kandelaren van boomen, door Leonard A. Springer	347
Monument van 't Hoff te Rotterdam	84	Monument Jan Kuyper	364
Openlucht-Museum	84	Amsterdam en haar boomen	375
Nederland te Gent	101	Een monumentaal naambordje van een straat	400
De aesthetische Adviseur van P. W. te Amsterdam; Zwolle en Heemschut door J. Gratama	109	Onze geachte Collega's	400
Een Stadhuis voor Zwolle	114	Bouwkundig Adviesbureau te Edam	282
Bond van Vereenigingen van Fabrikanten en Handelaren in Materialen voor het Bouwbedrijf	120	Wijse Raet	329
Om en bij den Dam	120	Bauberatung, door F. J. Kubatz	404
Rotterdam	120	Een critiek zonder zelfcritiek	408
Een Commissie van Advies, door W. Weissman	124	Hoe door het Rijk op Walcheren de aesthetische belangen worden behartigd, door B. von Brucken Fock	419

	Blz.		Blz.
Een betrekking waardoor veel invloed kan worden uitgeoefend op het behoud van landelijk schoon	421	Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers	534
Verweer, door F. J. Kubatz B. I.	422	C. L. Luyten †	582
Over Architecten en Stadsschoon, door M. B. N. Bolderman	427	Taschner †	606
Kubatz contra Valckenier Kips of het Uitbreidingsplan voor Alkmaar	433		
Technisch vertaalwerk	435	PLATEN IN DEN TEKST.	
Van Nederlandsche klokkenstoelen en Zweedsche Klokkentorens, door D. J. v. d. Ven	445, 503	Transport van een Egyptisch Beeld	4
Excursie naar Haarlem, door J. B. v. Lochem B.I.	456	De Obelisk van Luxor, door M. B. N. Bolderman	5, 6
Opt lezen van Godefroijs Uiterste wille	460, 466	6 figuren	
Natuurlijk Stedesschoon, door Dr. W. B. Petri C. I.	466, 482	Voorraanzicht van de Hoofdgebouwen der Eerste Ned. Tentoonstelling op Scheepvaartgebied, Arch. H. J. M. Walenkamp Czn.	16
Een paar opmerkingen. „Bauberatung“	471	De groote Int. Tentoonstelling te San Francisco, ter eere van de opening van het Panamakanaal	
Gemeentelijke-woningbouw, door A. Keppler	498, 520	Afb. 1. Plattegrond	16
Bauberatung, door L. H. E. v. Hijckama Vlieg	502, 528, 548, 576, 583	Afb. 2. De groote Centrale Hof	17
Prijsvraag Rotterdamsche Stadhuis	510	Afb. 3. De Feesthal	18
Victor de Stuers, door J. Gratama	526	Kerk te Poortugaal (Z.H.). Uit: Onze oude Dorpskerken, door H. v. d. Kloot Meijburg	22
De volkshuisvesting-tentoonstelling te Scheveningen, door J. H. Schaad	530	Kerk te Egmond op den Hoef (N.H.). Uit: idem	23
Gemeentebegroting Amsterdam	534	Gevel fragment v. d. Kerk te Weidum (Fr.). Uit: idem	24
Bouwen in de Koloniën	534	Platz und Monument door A. E. Brinkmann	
Indrukken van een Duitse reis, door Willem C. Brouwer	538, 550, 562, 571	Afb. 1. Piazza te Pienza	30
Verbouwing van den Utrechtschen Schouwburg	570, 582	Afb. 2. Palazzo del Comune te Pienza	30
Het Nederlandsch Openlucht-Museum	570	Afb. 3. Ideaal Stadsplan, naar Vasari il Giovane	31
Het verkeer door J. D. Landré C. F. zn.	598, 607	Afb. 4. Ideaal Stadsplan, naar Scamozzi	31
De Fusie	600	Afb. 5. Piazza Farnese te Rome	32
Hildebrand-Monument	606	Afb. 6. Piazza S. Maria Della Pace te Rome	32
Theorie en Praktijk, door M. B. N. Bolderman	619	Afb. 7. Piazza di S. Ignazio te Rome	32
Commissie voor het Stadsschoon	629	Afb. 8. Piazza del Campidoglio te Rome	33
Een gevaar	637	Afb. 9. Tontana di Trevi	33
PERSONALIA.		Afb. 10. Piazza en Scala di Spagna te Rome	34
Mr. J. Nanninga Uitterdijk. Archivaris v. Kampen	9	Afb. 11. Scala di Spagna te Rome	34
H. F. Mertens	48	Nehalennia	
W. v. Blitterswijk	48	Boerenwoning te Domburg gebouwd in 1866	36
H. Wijma	48	Bedroevend leelijke moderne woningen	36
J. v. d. Meulen	48	Haagsche Schouwburg	
C. H. Holgen †	84	Schets A. Bebouwing v. h. Gem. terrein op „Zorgvliet“ met een Schouwburg en andere gebouwen, door J. A. G. v. d. Steur B. I.	40
Bj. Wessel †	84	Schets B. Vergelijking der terreinen op dezelfde schaal voor een Schouwburg op de bestaande plaats en op het terrein „Zorgvliet“ door Joh. D. Looyen, Architect	41
G. W. van Heukelom	84	Landhuis te Enschede, Arch. S. de Clercq	45
Jubileum Directeur Gemeentewerken van Alkmaar	132	De Toren van het Kerkje te Schore (Z. Beveland). Naar een schets van J. Verheul. Dzn.	48, 49
Dr. Jan Kalf	216	Wandeling in Den Helder, door Anton J. Salm	
Gabriel von Seidl	216	Afb. 1. Hoek Middenstraat en Heersteege	52
H. P. Berlage Nzn.	352	Afb. 2. Wachtstraat. Woning met vooruitspringenden koepel	52
In Memoriam. P. Kleiweg Dyserinck	426	Afb. 3. Gevels in de Langestraat (de Steenengevel van 1647)	53
Cordonnier	436	Afb. 4. Op de Breestraat	53
J. A. G. v. d. Stenr	436	Afb. 5. Barockgevel aan de Middenstraat	54
Jacob F. Klinkhamer	450	Afb. 6. Hoekhuis aan de Dijkstraat met steenen en met houten topgevel	54
W. Hamer †	462, 463		
J. Jurriaan Kok	522		
J. J. van Niekerken †	510, 524		

	Blz.		Blz.
Landhuis te Boekelo. Architect S. de Clercq.		Het Nieuwe Theatre des Champs Elysées. Arch. A. G. Perret, Roger Bouvard., H. v. d. Velde	192
Afb. 1. Plan begane grond en verdieping	62	Skandinavische Architectuur.	
Afb. 2. Gevels	63	Landdagsgebouw voor Helsingfors. Plan begane grond. Arch. Eliel Saarinen	202
Kalksteen		Gustaf-Adolfkapel te Lützer. Arch. L. J. Wahlman te Stockholm	203
Toepassing van witte Senonville door Prof. Evers	82	Docterswoning te Hillegom. Arch. R. J. Hoogeven	206, 207
Een der leeuwen „v. Iterson ziekenhuis“ Gouda, gehouwen uit „Vaurion“ 150 × 50 × 125 met horizontale groeflegger	82	Verhouding tusschen Architect en Tuinarchitect.	
Wereldtentoonstelling te Gent 1913.		Afb. 1. Aansluiting en aesthetisch verband tusschen gebouw en omgeving. (Uit Verheerlijkt Vlaanderen. Deel I, door Anthoni Sanderus 1735)	208
Plattegrond	88	Afb. 2. Domburg. Voorbeeld van een open stad. (Uit: Cronijk van Zeeland, door M. Smallegangen 1696).	209
Het Nederlandsche Paviljoen	89	Afb. 3. Montfoort. Dorp en kasteel door boomgroepen omgeven	210
Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst door A. W. Weissman		Susteren. Versterkt Dorp	210
Nieuwe Kerk in Den Haag. Naar een teekening uit de 17e eeuw	104	Lochem. De vroegere kern met aaneengesloten bebouwing	210
Ontwerp voor een tuinhuis door Jacob Otten Husly	105	Grolla. Nieuwe vestingwerken; aaneengesloten bebouwing	210
Stadhuis te Groningen	106	Afb. 4. 1e. Binnenhof met bloemgrasstuk, door een hek omgeven en met een fontein in het midden	211
De St. Michaelskerk te Zwolle ontsierd	110	Afb. 4. 2e. Moestuin en boomgaard en primitieve siertuin (1521)	211
Tentoonstelling „Huis en Tuin“. 1 Juli—31 October 1913. Arch. L. Zwiens.		Afb. 4. 3e. Vermenging van moestuin, boomgaard en siertuin	211
Plattegrond. Schaal 1 op 625	111	Afb. 4. 4e. Siertuin uit de 17e eeuw met broderieperken	211
Hoofdgebouw. Theater en Restaurant. Schaal 1 op 200	112	Afb. 5. St. Maartensdijk. Versterkt Dorp (uit: Cronijk van Zeeland, door M. Smallegangen 1696)	218
Theater en Restaurant. Zijgevel. Schaal 1 op 200	113	Afb. 6. Zutphen, drievoudige uitleg (Geldersche Geschiedenis door Arend v. Schlichtenhorst. 1654)	219
Hoofdgebouw Theater en Restaurant	114	Afb. 7. Wageningen. Oude kern met latere uitbreiding (Geldersche Geschiedenis door A. van Schlichtenhorst. 1654)	220
Modelwoning	115	Afb. 8. Oud-Vlissingen. Voorbeeld van een volgebouwde stad. (Cronijk van Zeeland, door M. Smallegangen, 1696)	221
Modelwoning. Plan begane grond en verdieping. Voorgevel en zijgevel. Schaal 1 op 200	116	Afb. 9. Kuilenburg (1750). Zijdig uitgebreide stad, ruime bebouwing. (Geschiedenis van Culemborg door J. D. J. Kalkhoven 1889).	222
Landhuis te Baarn van den Heer Dr. H. W. Saionmonson te Baarn. Arch. H. P. Berlage Nzn.		Afb. 10. 1°. Slot van Moermont: Aesthetische aansluiting van gebouw en natuur	258
Plattegronden, gevels en doorsneden, schaal 1 op 300	126	Afb. 10. 2°. Kasteel te Boerlandt (1500). Siertuin en moestuin enz.	258
Afg. Voorwaarden voor de levering van Hout. Teekening met staat. Schaal 1 op 15	138, 139	Afb. 10. 3°. 't Huis Waterloose-Werve. Omgeving gewijzigd enz.	258
Plattegrond, 's Hertogenbosch	150, 151	Afb. 10. 4°. Het Slot van Gistellis. Fransche broderieperken.	258
Essen-Ruhr, door W. C. Brouwer.		Afb. 11. Het Huis en Hof ten Duijne. Regelmatige aanleg enz.	259
Synagoge	158		
Baugewerkschule	158		
Flachsmarkt met Keramikhaus	159		
Handelshof	159		
Gevelwedstrijd te Leiden.			
Winkelhuis van den heer B. van Linden. Arch. P. J. Perquin	169		
Winkelhuis fa. W. G. Boele Sr. Arch. W. Fontein	165		
Huis van Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis. Arch. Mevr. Dr. M. Nieuwenhuis—Van Uexküll	179		
Guldenbandt	179		
Woonhuis te Haarlem. Arch. J. B. v. Lochem B.I.			
Plattegrond	174		
Buiten aanzicht	175		
Straat te Zierikzee. (Uit het rapport der Conferentie over het bouwk. element bij de bescherming der schoonheid van Nederland)	178		
Jacob van Campenstraat te Amsterdam. Id.	178		
Affiche der Tentoonstelling „Huis en Tuin“. Ontwerper Walter van Didenhoven te Blaricum	191		

	Blz.		Blz.
Fig. 8. Binnenterrein van het blok tusschen de Fred. Hendrikstraat en de 1e Hugo de Grootdwaarsstraat	495	Afb. 19. Zuidgevel van de Oberrealschule te Berlin Weissensee	564
Fig. 9. Batavierstraat	496	Afb. 20. Bron in de idem	564
Fig. 10. „Rochdale" Gemeenschappelijke tuin. Indische buurt	496	Afb. 21. Details van de bron	564
Fig. 11. „Rochdale" Hoek van Beuningestraat en Fann. Scholtenstraat	497	Afb. 22. Detail van de Kunstgewerbeschule te Hamburg	565
Fig. 12. Transvaalplein, 1913	497	Afb. 23. Hannoversche Caokesfabriek	565
Archiefgebouw van de Levensverz. Mij. „Utrecht" te Utrecht. Arch. A. J. Kropholler en J. F. Staal Idem. Detail	500 501	Afb. 24. Fries van de Hannoversche Cakesfabriek	566
Friesland en de Woningwet		Afb. 25. Terracotta aan de idem	566
Afb. 1. Woningen der Bildtsche Stichting te St. Anna-Parochie	507	Afb. 26. Poort van het Rappolthaus	567
Afb. 2. Gemeentelijke woningen te Francker. (Noorderpoort).	508	Afb. 27. De welvaart, van de poort van het Rappolthaus	567
Afb. 3. De eerste woning te Berlicum gebouwd Het verkeer door F. J. Kubatz, B. I.	509	Afb. 28. Mozart Denkmal. Dresden	572
Plan van B. en W.	514	Afb. 29. Nijmphensbrunnen. Dresden	572
Nieuw plan van F. J. Kubatz. B.I.	515	Afb. 30. Idem	573
Prijsvraag. Ontwerp voor een Dorpskerk, platte grond (terrein).	521	Afb. 31. Rheingold te Berlin. Architecturale versiering	574
J. J. van Nieukerken. †	524	Afb. 32. Idem. Bron	574
Woonhuizen in het Prinsevinkpark te 's Gravenhage	525	Afb. 33. De menschenvreter. Marchenbrunnen te Berlin	575
Villa Valckenbosch te Zeist	526	Afb. 34. Broertje en Zusje idem	575
Villa Vrederust te Serooskerk. (Zeeland)	527	Afb. 35. De Märchenbrunnen te Berlin; van voren gezien.	576
Huis Duin en Kruidberg. Schoorsteen in de Hall. Arch. J. J., M. A. en J. van Nieukerken.	528	Afb. 36. Idem; de ronde fontein.	577
Idem. Hall; Arch. als voren	529	Afb. 37. Idem; van uit het zijlaantje gezien	578
Een fraai 18e eeuwshuis te Krommenie	534	Voorgestelde verbouwing van den Utrechtschen Schouwburg	570
Indrukken van een Duitsche reis. W. C. Brouwer. Afb. 1. Osnabrück. Brunnen am Herrenteichswall	538	De Volkshuisvesting te Gennep door P. v. d. Weijden Alg. Woningbouwplan der N. B. D. S. te Gennep.	584, 585
Afb. 2. Osnabrück. Rathaus	539	Woningtype A te Gennep. Schaal 1 op 250	586
Afb. 3. Basement van de zuilen in het Rathaus te Osnabrück	540	„ B „ „ 1 op 250	587
Afb. 4. Osnabrück. Stadt Theater.	540	Herrenhaus Wendgraben. Ansicht vom Zufahrtsweg. Uit: Ländhäuser von Hermann Muthesius.	590
Afb. 5. Bremen. Amerikahaus	541	Haus Freudenburg in Nikolassee. uit: id.	591
Afb. 6. Bremen. Seidenhaus. Koopmann.	542	Het steengaas op natuurlijke grootte	592
Afb. 7. Bremen. Gewerkschaftshaus	543	Bekleding van balkijzer en kolommen met steengaas	593
De nieuwe verkeersweg te Amsterdam. Jan Stuijk	545	Kruisgewelven in steengaas, uitgevoerd in het Bibliotheekgebouw der T. H. S. te Delft	593
Afb. 8. Moltke Denkmal aan de U. L. Frauekirche te Bremen	550	Huisje van steengaas op de Int. Bouwvak-Tentoonstelling te Leipzig	594
Afb. 9. Roland beeld voor het Raadhuis te Bremen	550	Het verkeer door J. D. Landré C. F. zn. Amsterdam Zuid-West	598
Afb. 10. Bismarck Denkmal te Bremen	551	Afb. 2. Blik van de Nassaukade naar de Verkeersweg.	
Afb. 11. Tijd Uilenspiegelbron te Braunschweig	552	Prijsvraag woningen voor Landarbeiders.	
Afb. 12. Löwen Denkmal te Braunschweig	552	Afb. 1. Ontwerp Achterhoek B. Platte grond en doorsnede ontwerper G. J. Postel Hzn. Schaal 1 op 150	601
Afb. 13. Demmersches Haus te Braunschweig 1536	553	Afb. 2. Ontwerp Achterhoek B. Gevels G. J. Postel Hzn. Schaal 1 op 100	602
Afb. 14. Het nieuwe station te Leipzig (voltooid voorgesteld)	554	Afb. 3. Ontwerp Sub Sperati. Platte grond en doorsnede ontwerper R. Hoff. Schaal 3 op 500	603
Afb. 15. De entree vestibule v/h. nieuwe station te Leipzig	554	Afb. 4. Ontwerp Sub Sperati. Gevels; ontwerper R. Hoff Schaal 3 op 500.	604
Afb. 16. Het Völkerschlachtendenkmal	562	Afb. 5. Ontwerp KNLV. Platte grond en doorsnede ontwerper F. Hulbosch. Schaal 1 op 150	605
Afb. 17. Figuur v/h. id.	562		
Afb. 18. Ruiters te paard in den koepel van het Völkerschlachtendenkmal	563		

	Blz.		Blz.
Afb. 6. Ontwerp KNLV. Gevels ontwerper F. Hulbosch Schaal 1 op 150	606	LOSSE PLATEN.	
Afb. 7. Boerderij te Appelscha. Arch. C. J. Wierda.	612	Oud Romeinsch stucadoorswerk, gevonden in de Villa „Farnesina" te Rome	12—13
Gewapend en ongewapend Beton door D. Kruijff Jr. C.I.		Interieur van de voormalige St. Laurenskerk te Rotterdam, naar een Aquarel van H. A. v. Meegeren. Student in de Bouwkunde a/d T. H. te Delft. Bekroond met de gouden eerepenning in de prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Alg. Wetenschappen der T. Hoogeschool te Delft	46—47
Afb. 1. Betonhalle	610	Landhuis te Enschede. Detail van de Loggia. Arch. S. de Clerq	46—47
Afb. 2. Detail van het Interieur der Betonhalle	610	Landhuis te Boekelo. Buitenaanzicht en Eetkamer interieur door Arch. S. de Clerq	64—65
Afb. 3. Het Oostenrijksch Paviljoen	611	„Parkwijk". De bekende door H. P. Berlage gebouwde villa aan de van Eeghenstraat te Amsterdam	64—65
Afb. 4. De betonsteenen, systeem Schuell-Groffits	511	Het middenschip van de Herv. Kerk te Naarden naar een Aquarel van H. J. v. d. Heijden Student in de Bouwkunde aan de T. H. te Delft. Aan deze tekening, ingezonden op de prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Alg. Wetenschappen der Techn. Hoogeschool te Delft, is toegekend een „Eervolle vermelding".	74—75
Afb. 5. Het maken van betonsteenen	614	Lieve Vrouwentoren te Amersfoort. Geschiedenis der Ned. Bouwkunst	108, 109
Afb. 6. Het Oostenrijksch Paviljoen in aanbouw	614	Zuiderbeuk v/h Coor der St. Bavokerk te Haarlem van binnen n/h Oosten. Geschiedenis der Ned. Bouwkunst	108, 109
Prijsvraag woningen voor Landarbeiders.		Heringastate te Marsum. Geschiedenis der Ned. Bouwkunst	108, 109
Afb. 8. Ontwerp voor een boerderij te 2e Exploëmond platte grond doorsnede en gevels Arch. A. H. Kleinenberg	616	Ingang van het Stadhuis te Bolsward. Geschiedenis der Ned. Bouwkunst	108, 109
Afb. 9. Boerderij te Appelscha. Perspectief Arch. C. J. Wierda	616	Landhuis te Baarn. Arch. H. P. Berlage Nzn.	
De Haarlemsche Gevelwedstrijd.		„ „ „ Zuidwest gevel	126, 127
Villa te Heemstede. Met goud bekroond. Arch. K. P. C. de Bazel	618	„ „ „ Gevel aan de Beaufortlaan	126, 127
Detail van de villa te Bloemendaal. Arch. H. Th. Wijdevelt. (Zie de losse plaat)	619	„ „ „ Interieur Woonkamer	126, 127
Diepe fundeeringen te Amsterdam door M. B. N. Bolderman.		„ „ „ Eetkamer	126, 127
Fig. 1. Platte grond van Amsterdam	624	Uit het rapport der Conferentie over het bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland.	
„ 2. Grondboring	625	Vleeschhal te Haarlem.	178, 179
„ 3. Verlenging van heipalen	626	Café de Kroon te Haarlem	178, 179
„ 4. Smeedijzeren wringring	626	Krommenie.	178, 179
„ 5. Paal met wringring	627	Zandvoort	178, 179
De Haarlemsche Gevelwedstrijd.		St. Anna Hofje te Leiden	178, 179
Villa „de Heerd" te Bloemendaal. Voorgevel en linker zijgevel. Schaal 1 op 200. Arch. Jos. Ph. J. Cuijpers. (bekroond met zilver)	630	Arbeiderswoning te Oosterbeek	178, 179
Plan begane grond van de villa „de Heerd"	631	Stoommeelfabriek te Amsterdam	178, 179
Detail van villa „Tunicum" te Halfweg. Arch. A. Moen. (Zie de losse plaat)	632	Stoommeelmolen te Hamelen	178, 179
Amsterdam, door L. H. E. van Hylckama Vlieg.		Skandinavische Architectuur.	
Afb. 2. Schets van een Systeem v. Stadsaanleg	634	Het Landdagsgebouw te Helsingfors. Arch. Eliel Saارين.	202, 203
„ 3. Radicale verbindingen	635	School te Ostermalen. Arch. Ragnar Ostberg	202, 203
Midd. Techn. School en Ambachtsschool te Haarlem.		Uit: Moderne Bauformen Januar 1913. Villa Ing Ast op de Hohe Warte Weenen, Arch. Prof. Joseph Hoffmann te Weenen	216, 217
Ontwerp van P. Doorn, Ontleend aan „Schoonheid en Opvoeding".		De Hofvijver door F. J. Kubatz. B.I.	252
Plan begane grond en eerste verdieping	640	Muiderslot. Binnenplaats	282, 283
Voorgevel	641		
Perspectief	642		
Passage te Alkmaar.			
Overdekte straat tusschen de Kaasmarkt en de Korte, Gedempte-Nieuwe Sloot te Alkmaar.			
Plattegrond, Schaal 1 op 600	643		
Frontgebouw aan de Kaasmarkt	644		

Amsterdam; — J. H. de Groot, *Kleurharmonie*; Wed. J. Ahrend en Zn. Amsterdam; — W. G. C. Bijvanck, *Bibliothecaris, Verslag der Kon. Bibliotheek over 1911*; F. J. Belinfante den Haag; — P. J. H. Cuypers en F. J. Nieuwenhuis, *Verslag van de Restauratie van den Domboren te Utrecht 1911*; L. E. Bosch en Zonen, Utrecht; — *Jaarverslag 1911 der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap*, Rotterdam; Corn. Immig en Zn. Rotterdam; — *Catalogus van de Tentoonstelling*, verbonden aan het *Congres van den Handenarbeid* bij het onderwijs en in de opvoeding te houden van 11 tot 18 September 1912 in het Sted. Museum te Amsterdam; Drukkerij „De Nieuwe Tijd” Amsterdam; — Verslag van den toestand van de Vereeniging „De ambachtschool voor Alkmaar en Omstreken, Dienstjaar 1911”; A. Kusters Alkmaar; — *Dertiende Jaarverslag van de Vereeniging ter veredeling van het ambacht* 29 December 1911. Amsterdam; Naam. Venn. Drukkerij „Trio”; — *Verslag v. h. Bouw- en Woningtoezicht in de Gemeente Arnhem* over het jaar 1911; G. J. Thieme. Arnhem; — *Maatschappij „Arti et Amicitia” Amsterdam*, Verslag en naamlijst der leden over het jaar 1911; — *Vereeniging „Quellinas” Amsterdam*, Geïllustreerd Jaarverslag van de kunstnijverheidschool „Quellinas” 1911; Duwaer en van Ginkel, Amsterdam; — *Verslag der Teekenschool voor Kunstambachten, cursus 1911—1912*; — *Gemeentelijk Grondbedrijf, Gemeente ’s Gravenhage*; — *Fondscatalogus 1912*; Technische Boekhandel en Drukkerij J. Waltman Jr. Delft; — *Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht, Amsterdam*, *Baradenoord Verslag* van hetgeen met betrekking tot verbetering der Volkshuisvesting in de gemeente Amsterdam is verricht in het jaar 1911; — *Verslag Gemeentelijk Bouw en Woningtoezicht te Amsterdam*; — *Bibliotheek der Technische Hooge School te Delft*, Lijst der Periodieken 1912; J. Waltman Jr. Delft; — *Album*, Uitgevoerde werken der *N. V. Industriële Maatschappij P. J. Stulemeyer en Co.* Breda, Constructeurs van Werken in Gew. Beton; Wed. S. Benedictus, Rotterdam; — Hans Weisen, *Bankunst*; Karl Thomas Gehren in Thur; — G. Galland, *Hohenzollern und Oranien*; J. H. Ed. Heitz, Strassburg; — *Programma der Königlichen Technischen Hochschule zu Hannover* (1912—1913); Berthold Pokrantz, Hannover; — *Vierter Internationaler Kongress für Kunstunterricht, Zeichnen und angewandte Kunst*, Dresden 1912; *Programm Kongressbestimmungen Vorträge und Berichte*; dito: *Hauptbericht Mitglieder-Verzeichnis Kongressverhandlungen*; Herausgegeben von der Kongressleitung Dresden 1912; — A. W. Weissman, *Het Stucadoorvak voorheen en thans*; fa. Ruijgrok & Co., Haarlem; — Th. G. Schill en D. H. Haverkamp, *Van Gend's Bouwkalender 1913*, *Bijlage tot van Gend's Bouwkalender*; L. J. Veen, Amsterdam; — *Delftsche Studenten Almanak voor 1913*; J. Waltman Jr., Delft; — A. W. Weissman, *Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst*; S. L. van Looy, Amsterdam; — H. P. Berlage, *Een drietal lezingen in Amerika gehouden*; W. L. en J. Brusse, Rotterdam; — Otto Wagner, *Die Qualität des Bankünstlers*; Hugo Heller, Wien; — M. C. Nieuwbar, *Desiderius Lear* O. S. B. *Schoonheidsleer der Beuronse school*; Paul Brand, Hilversum.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET ONDERWIJS IN STEDENBOUW AAN DE T. H. S. TE DELFT.

door C. H. SCHWAGERMANN, Stud. T. H.

„Ende desepereerd niet”

Nu het Afdelingsonderzoek der Tweede Kamer over de Begroting voor 1913 wat betreft hoofdstuk V, waaronder de T. H. S. ressorteert, heeft plaats gehad, is het van belang voor de verschillende adressanten in zake het onderwijs in architectuur en stedenbouw aan de T. H. S.,

kennis te nemen van het voorloopig verslag der Commissie van Rapporteurs en het antwoord hierop door Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken den leden medegedeeld.

In art. 98 van het voorloopig verslag vinden wij onder het hoofd „Hoogleraar in de Bouwkunde” het volgende vermeld.

„Door eenige leden werd aangedrongen op de aanstelling van een nieuwen hoogleraar in de Bouwkunde, „niet om de twee tegenwoordige hoogleraren hunne „taak te ontnemen, maar om dezen de gelegenheid te „geven hunne werkkraft beter te besteden en aldus „het onderwijs in dit vak beter tot zijn recht te doen „komen.

„Aan den nieuwen hoogleraar zouden op te dragen „zijn het college architectonische vormleer, de daarbij „behoorende teekenoefeningen, het college Neder- „landsche Bouwkunst en dat betreffende Stedenbouw. „Zoo wel de groote toeneming van het aantal studenten „als de noodzakelijkheid van eene meer doeltreffende „regeling van de colleges en teekenoefeningen maken „deze uitbreiding van het aantal hoogleraren zeer „wenschelijk”.

Als resultaat der verschillende adressen welke zijn verzonden, is dus vast te stellen, dat deze voor de bouwkundige afdeling der T. H. S. zoo belangrijke kwestie verdedigers heeft gewonnen onder leden onzer Tweede Kamer.

Spreken wij hierbij de hoop uit, dat deze afgevaardigden bij de bespreking van het antwoord van den Minister in de Tweede Kamer de verdediging der noodzakelijkheid van het spoedig aanstellen van eenen nieuwen Hoogleraar in de architectuur op zich zullen nemen. Voor ingewijden in den officieelen loop der dingen zal na lezing van het antwoord van den Minister de hoop wel niet lang meer bestaan, dat er het volgend of zelfs het daarop volgend jaar sprake zal zijn van de benoeming van een vierde (?) Hoogleraar in de architectuur. In het antwoord van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken lezen wij naar aanleiding van art. 98 uit het voorloopig verslag der Commissie van Rapporteurs:

„De ondergeteekende kan geen toezegging doen met „betrekking tot de instelling van een nieuwen Hoog- „leeraarszetel voor de bouwkunde. Hij zal de behoefte, „die daaraan bestaat, onderzoeken, doch meent aan- „vankelijk dat dit belang aan de Technische Hooge- „school niet in de eerste plaats om voorziening roept, „nu het onderwijs in architectuur reeds over drie ge- „wone Hoogleraren verdeeld is.”

Was er in het verslag der Afdelingen sprake van twee Hoogleraren in de architectuur, de minister spreekt van drie en volgens het programma der lessen aan de T. H. S. heeft de Minister gelijk. Men bedenke evenwel hierbij, dat genoemde Hoogleraren Evers, Klinkhamer en Itz, alle drie meer of minder onderricht moeten geven aan de civiele studenten. Dat vooral Professor Itz het grootste gedeelte van zijn werkkraft aan de civiele studenten geeft, wordt duidelijk, als men weet,

dat het door genoemden Hoogleraar gedooceerde vak: constructieeler aan civiele- en bouwkundige studenten gemeenschappelijk wordt onderwezen en het aantal voor C. I. ingeschrevenen 347 en dat voor B. I. slechts 70 bedraagt.

In hoeverre een onderzoek naar de behoefte van een nieuwen hoogleeraarszetel nog noodig is, waar de afdeling Bouwkunde der T. H. S. in haar schrijven aan het hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verklaart „reeds geruimen tijd bij de regeering te hebben aangedrongen” op de instelling van genoemden hoogleeraarszetel, is moeilijk te verklaren.

Ten slotte aan de bouwkundige studenten der T. H. S. zelf de taak, om zoo spoedig mogelijk te trachten, dat de leemte wordt aangevuld, die in hun opleiding bestaat.

DE OBELISK VAN LUXOR.

door M. B. N. BOLDERMAN.

Dezer dagen studeerende in een oud boek over *Mechanica*, zijnde een door de vaardige hand van F. A. T. Delprat, destijds kapitein der Artillerie, omgewerkte uitgave van de geschriften van Delaunay, vond ik daarin een beschrijving van het vervoer van den obelisk van Luxor naar Parijs, welke mij zoo belangwekkend voorkwam, dat zij mij aanleiding gaf het onderstaande neer te schrijven.

Zooals bekend is richtten de Oude Egyptenaren veelal voor of in hun tempels obeliskken ¹⁾ op, om reeds van verre de aandacht op deze heilige plaatsen te vestigen. Deze obeliskken, waarvan de hoogte dikwijls meer dan 30 M. bedraagt, dat is ongeveer de hoogte van het paleis op den Dam te Amsterdam, zijn geheel uit één stuk graniet gehouwen, iets wat uit een technisch oogpunt beschouwd nog al wat wil zeggen. Dit is echter volkomen in overeenstemming met het streven der Egyptische bouwmeesters naar monumentale, zooveel mogelijk monoliete, uitvoering hunner werken, welke den vernielenden invloed van den tand des tijds moesten kunnen weerstaan, hetgeen weer innig verband hield met hun godsdienst, volgens welchen de ziel na een omwandeling van vele duizende jaren tot het lichaam terugkeerde.

Geen voorwerpen van bouwkunst hebben zoo de aandacht der nageslachten tot zich getrokken, en zijn diensgevolge in die mate een voorwerp van plundering geworden, dan de Egyptische obeliskken, hetgeen reeds aanving onder de Romeinsche keizers, en Rome ²⁾, Constantinopel en Alexandrië werden zoo getooid met proefstukken van Egyptische volharding en kunstvaardigheid. En toen in latere jaren het beschaafde Europa dit voorbeeld volgde, en naar Parijs en Londen

¹⁾ „Obelisk” is afgeleid van het Grieksche woord *Obeliskos*, het verkleinwoord van *Obelos*, dat spies beteekent.

²⁾ Aan het einde der 4de eeuw telde Rome 6 groote en 42 kleine obeliskken.

een obelisk werd overgebracht, vonden zij ook hun weg naar de nieuwe wereld en werd er een te New-York ontscheept.

De obelisk, welke thans prijkt op de „Place de la Concorde” te Parijs werd in 1830 door Mehemed Ali aan het Fransche volk geschonken. Eertijds stond deze obelisk voor den statigen tempel van Luxor in Boven-Egypte. Deze tempel werd gebouwd door Amon-Hotep III, een der grootste krijgsvorsten uit het laatst der 18e Dynastie. De tempel heette toen „Apioe van het Zuiden”. ¹⁾ Zijn tegenwoordige benaming Luxor of Loeksor ontleent hij aan het dorp, dat nu op de binnenplaatsen en in de zalen van het oude godshuis is gebouwd. De benaming is een verbastering van het Arabische woord Al-Koesoer, hetgeen kasteelen beteekent. De huizen van dit dorp zijn echter verre van kasteelen; het zijn grootdeels armzalige krotten; Ebers noemt ze „koe-koekeieren in een verlaten arendsnest”. Daarom raadt hij een ieder aan, die van de majesteit en schoonheid van de ruïnen van dezen tempel wil genieten, zich tegen zonsondergang een eind de Nijl te laten oproeien. De vochtige avondnevel en de schemering van den zinkenden dag onttrekken dan de jammerlijke krotten en hokken, — waarmede een later ellendig en armoedig geslacht het koninklijke monument ontwijdt, — aan ons oog, en hullen het reusachtige gebouw in een wazigen sluier, welke de fijne en teedere kleuren, en de schoone en edele vormen een onvergetelijken aanblik geeft.

En denk U dan in gedachten verplaatst naar het Oude Thebe, toen de weidsche tempelpaleizen nog ongeschonden waren; toen de gepolijste gesteenten fonkelden in den zonnegloed, en de muren glinsterden door schitterende kleuren, welke zoo vaardig waren bereid, dat zij tot op den huidigen dag zijn goed gebleven, terwijl het inwendige verblindde door den glans van goud, zilver, edelgesteenten en purperen met gouddraad doorweven stoffen.

De aanblik van Thebe moet toen overweldigend zijn geweest. Denk U den fijn bewerkten tempel van Medinet-Haboe; den grootschen tempel van Karnak met zijn omtrek van 5 ¹⁾ KM.; den weinig kleiner tempel van Luxor aan den voet der Lybische bergen met zijn 60 zuilen van 11 M. hoogte en 2 M. dikte! Al deze tempels waren onderling op grootsche wijze verbonden door wegen voerende tusschen rijen sfinxen door, zoodat deze koningsstad meer dan anderhalf duizend jaren voor Chr., toen Griekenland nog in vollen barbaarschen toestand verkeerde en in Midden-Europa nog wel alleen grotbewoners zullen geleefd hebben, een aanblik moet hebben opgeleverd, tegenover welchen onze moderne (bereids zoo weidsche) hoofdsteden nog armzalig kunnen worden genoemd.

En zoo is het verklaarbaar, dat de volkeren van lateren tijd belust waren op het bezit van fragmenten uit die periode van luister en pracht, en hun steden sierden met obeliskken, als predikers van onvergankelijke kunst.

¹⁾ Apioe beteekent godenzetel. Uit dit met het vrouwelijke lidwoord voorzien woord (t-ape) ontstond het Grieksche woord Thebai of Thebe, de naam der oude koningsstad.

De Obelisk van Luxor (zie fig. 1) heeft de gedaante van een lange, vierhoekige, afgeknotte pyramide, waarvan het bovenzvlak nog een kleine pyramide met gebogen zijvlakken draagt. De zijden van het vierkante grondvlak zijn 2,42 M. lang, die van het bovenzvlak 1,54 M.; de hoogte van de afgeknotte pyramide bedraagt 21,30 M., terwijl de hoogte van de daarop geplaatste pyramide 1,20 M. bedraagt. Zooals gezegd, bestaat het geheel uit één stuk graniet.

Uitwendig is de obelisk aan alle zijden met drie rijen hiërogllyphen van boven tot onderen bedekt. De middelste rij is 0,014 M. ingekapt, die aan de kanten ongeveer de helft minder diep.

Hoe de Egyptenaren deze obelisk vervaardigden leeren ons de half voltooiden werken, welke in de steengroeven worden gevonden.

De merkwaardigste zijn die te Asoean. Naar de vroegere benaming dezer plaats (Syene), ontving het van hier afkomstige graniet de benaming „Syeniet“, welke reeds door Plinius gebruikt werd, hoewel men tegenwoordig onder Syeniet een gesteente verstaat, dat wel veel overeenkomst heeft met graniet, doch, doordat het geen kwarts bevat, een daarvan geheel verschillende samenstelling heeft.

In de genoemde steengroeven vond men nu een gedeeltelijk afgewerkten obelisk, welke aan drie zijden reeds nagenoeg voltooid was, doch met het vierde zijvlak, dat naar onderen gekeerd was, nog één geheel met de rotsen uitmaakte. Dit bewijst, dat de Egyptenaren de obelisk reeds in de groeven afwerkten, en met beeldhouwwerk versierden. Vermoedelijk werd het vierde zijvlak van de rotsen losgemaakt, door een rits te maken daar, waar dat vlak gevormd moest worden, daarlangs op bepaalde afstanden gaten te boren, waarin spieën werden geslagen, welke geregeld alle tegelijk werden aangedreven, tot de geheele obelisk langs de rits afbrak. De obelisk werd dan omgewenteld, en de vierde zijde kon worden afgewerkt.

Sommige meenen, dat het vervoer der obelisk geschiedde door onder den geheel afgewerkten obelisk een

kanaal te maken zóó breed, dat de top en de basis van den obelisk nog op de kanten rustten, en deze dan, als ware hij een brug, over dat kanaal kwam te liggen. Bij den jaarlijkschen was van de Nijl liep nu het kanaal vol water. Men bracht dan vaartuigen, welke vooraf met steenen waren bevracht, onder den obelisk. Door deze steenen te lossen, rezen de vaartuigen geleidelijk omhoog, totdat ten slotte de daarboven liggende obelisk door hen werd opgelicht, en deze, thans op de vaartuigen liggende, naar de plaats van bestemming door het kanaal kon worden vervoerd.

Anderen weer meenen, dat het vervoer uitsluitend met menschenkracht geschiedde. (De oude Egyptenaren hadden nog geen kameelen te hunner beschikking; deze zijn eerst in het begin onzer jaartelling door de Arabieren aldaar ingevoerd.) In elk geval is een inscriptie bewaard gebleven uit den tijd van Ramses IV, welke gewag maakt van een door dezen Pharao uitgezonden expeditie van 8365 man, waaronder 5000 soldaten, naar het dal Rohanoë (de Wadi Hammámát) met het doel om steen te halen, en dat van deze expeditie niet minder dan 900 man den dood in de woestijn vonden. Ook is een afbeelding gevonden, voorstellende een der Egyptische kolossus-beelden, geplaatst op een houten slede, welke aan touwen door lange rijen arbeiders wordt voortgetrokken. Op de knieën van het beeld staat een man, welke in de handen klapt, vermoedelijk om de pasmaat aan te geven aan de trekkende arbeiders, terwijl vóór op de slede iemand staat, die een vloeistof uit een kruik stort, blijkbaar olie om de baan glad te maken. Ter dekking voor mogelijk gevaar begeleiden soldaten het transport. Zie afb. hieronder.

De enorme gebeeldhouwde steenen der Egyptenaren dwingen ons grooten eerbied af voor hun volharding en technische vaardigheid, welke eerbied nog vergroot wordt, wanneer we bedenken, dat waarschijnlijk ijzer en staal hun in de vroegste tijden niet bekend waren, daar alleen bronzen gereedschappen in de steengroeven zijn gevonden. Dit is echter geen zeker bewijs, omdat de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat het meer ver-

gankelijke ijzer het minder lang heeft uitgehouden dan het koper, en zoodoende alleen dit bewaard is gebleven. Het was nu geen lichte arbeid den obelisk van Luxor uit Boven-Egypte naar Parijs te verplaatsen. Zijn gewicht bedraagt ongeveer 230.000 K.G., welk gewicht het beste spreekt, wanneer we het vergelijken met het gewicht, dat de zwaarst belaste pijler moet dragen in het in aanbouw zijnde magazijn „de Bijenkorf“ op het voormalige Beursterrein te Amsterdam. Deze pijler, waarop de onderslagen rusten, welke de zes verdiepingen van dit inwendig geheel van gewapend beton geconstrueerde gebouw dragen, — en welke tot een

der zwaarst belaste pijlers hier ter stede behoort, — heeft het respectable gewicht van 350.000 K.G. te dragen. En wanneer we het nog eenmaal zoover brengen, dat wij ook zoo'n obelisk bemachtigen, en ter vervanging van „Naatje“ op den Dam kunnen planten, zal hij onder zijn volle oppervlakte moeten worden onderheid met palen, welke onderling 50 c.M. hart op hart uit elkaar staan.

Voor het vervoer van den obelisk had men een schip laten bouwen van specialen vorm, dat bij hoogen waterstand op de Nijl zoo dicht mogelijk bij Luxor was gebracht; bij het vallen van het water kwam dit schip op het droge te liggen en werd de geheele voorsteven eraf genomen (zie figuur 6.) Vervolgens werd een zacht glooiende weg aangelegd, waarlangs de obelisk naar het schip zou kunnen vervoerd worden. Om dien weg meer helling te kunnen geven, liet men deze niet eindigen aan den voet van den obelisk, maar 5 M. daarboven. (zie figuur 1.)

Nu moest de geheele steenklopp gekanteld worden. Dit moest echter geleidelijk geschieden zonder schokken, en wel zoodanig, dat men het geheel ook onmiddellijk kon steunen, wanneer het eenmaal uit zijn evenwichtstoestand (zie figuur 2) was gebracht.

Na den geheelen obelisk door een houten bekleeding tegen beschadiging der ingebeitelde hiërogllyphen te hebben gevrijwaard, werd de naar het hellend vlak gericht ribbe aan de onderzijde vrij gemaakt, ten einde daar een uitwendig afgeronden balk van hard hout, welke met een sponning om deze ribbe aansloot, onder te kunnen schuiven. (zie de zwart aangegeven balk bij A in figuur 1.) Deze balk rustte weer in zware gootvormig uitgeholde blokken hout, aan beide zijden zoover mogelijk onder den gedeeltelijk ondermijnden obelisk geschoven. Zoo ontstond het scharnier, waarom de obelisk kon draaien.

Met takels aan het bovineinde bevestigd, werd nu eerst de obelisk uit zijn evenwichtstoestand gebracht. De kracht daartoe benodigd was betrekkelijk gering, omdat de afstand van het aangrijpingspunt der kracht tot het steunpunt veel grooter was dan dien van het steun-

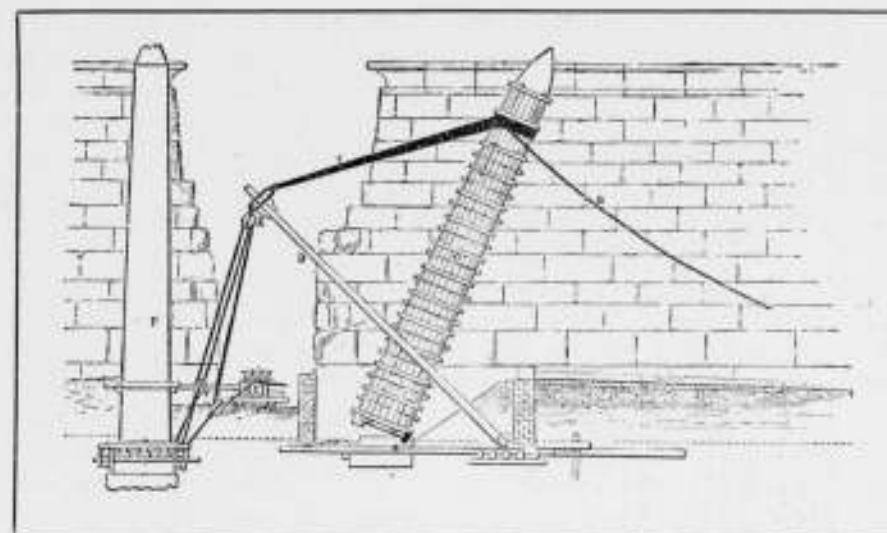

fig. 1.

punt tot de loodlijn door het zwaartepunt. Maar eenmaal uit den evenwichtstoestand (zie figuur 2), waren er groote krachten toe noodig om den last tegen te houden en regelmatig en langzaam te doen strijken.

Het zoude bijna onmogelijk geweest zijn om den mono-

liet met kabels tegen te houden, aangebracht zooals die bij B (figuur 1), daar deze bij het einde der beweging een te groote spanning zouden hebben gekregen. Immers naar mate de last daalde, verwijderde de vertikaal door het zwaartepunt G. zich dan steeds meer van het steunpunt A, terwijl de hefboomsarm van de kracht, doordat de richting der kabels steeds meer en meer tot die der as van den obelisk zou naderen, dan steeds kleiner zou zijn geworden.

Ten einde nu bij het vallen, de geweldig toenemende krachten te kunnen regelen, had men een raamwerk vervaardigd, bestaande uit 8 spieren D,

fig. 2.

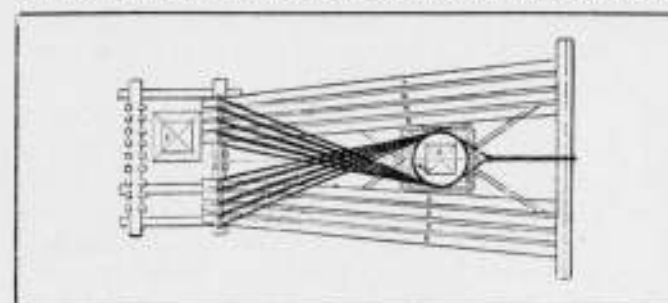
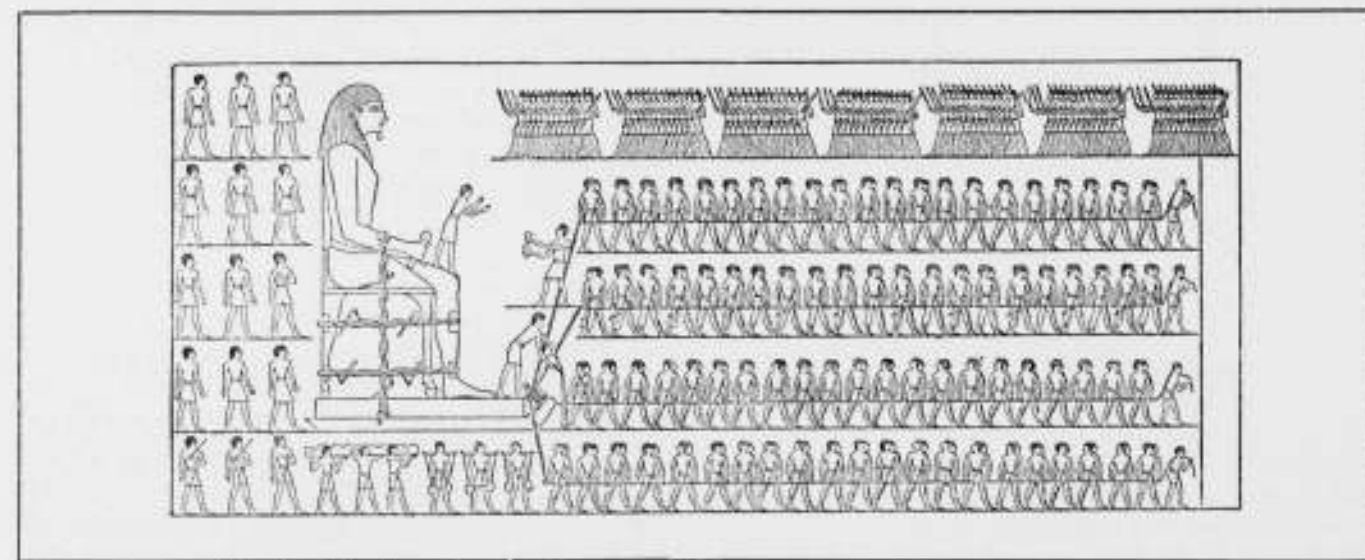

Fig. 3.

welke vier aan vier ter weerszijden van den obelisk in een zelfde vlak waren aangebracht, en van onderen rustten in een ligger, welke in een hoek onder het hellende vlak werd gesteund (zie figuur 1), terwijl zij van boven, een weinig schuin naar elkaar toeloopende, tusschen twee dwarsbalken waren vastgeklemd (zie figuur 3 en 4). Met kabels was dit raamwerk van boven aan den obelisk bevestigd, en draaide met het neerlaten van den

Transport van een Egyptisch beeld.

obelisk mede, zoodat die kabels (C. in figuur 1) steeds op grooten afstand van het steunpunt A. van den obelisk verwijderd bleven, en daar nu de acht takels E en F (zie figuur 4), waarmede men het neerlaten tot stand bracht, insgelijks steeds op grooten afstand van de draaiingsas van het raamwerk verwijderd bleven (zie figuur 1), behoeften de touwen niet zulke groote spanningen te verduren, als wanneer deze onmiddellijk boven aan den obelisk waren bevestigd geweest, en bedroeg de kracht, welke door elk der takels moest worden tegen gehouden niet meer dan 13000 K.G. De takels bestonden uit een

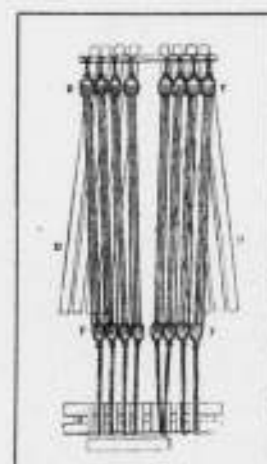

fig. 4.

nogmaals met één slag gelegd om een rond vast stuk hout N, en eindigden in de handen van 8 matrozen. Bij het laten vieren der touwen, welke door de matrozen steeds strak werden vastgehouden, ondervonden deze,

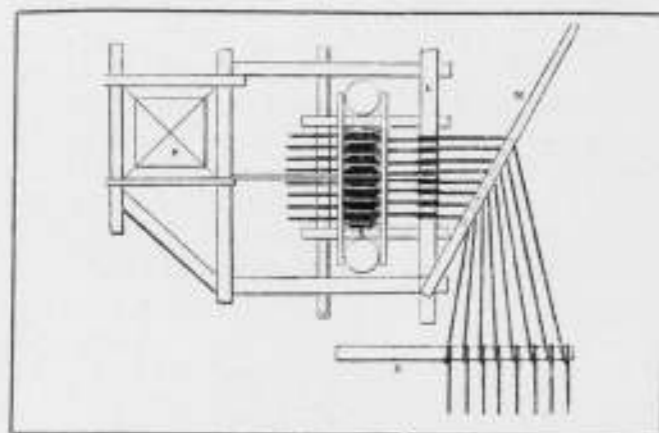

Fig. 5.

doordat zij om de balken L. en N. waren geslagen, daar ter plaatse een door de wrijving veroorzaakte weerstand, welke zóó groot was, dat het daardoor aan één man mogelijk werd, een spanning van ruim 2000 K.G. in het touw te doen optreden. Het windas K, dat geheel vrij kon ronddraaien, en dus niets aan de meerdere of mindere spanning van het touw toedeed, had toch een zeer belangrijke functie. In de eerste plaats waren daarin groeven aangebracht, waarin de touwen met twee slagen waren gelegd, zoodat deze bij het afloopen

steeds naar het laagste gedeelte van deze groeven terug liepen, waardoor ieder touw steeds op dezelfde plaats van het windas bleef afwinden. Op deze wijze werd het z.g. schrikken van het touw op geleidelijke wijze tot stand gebracht, terwijl zonder deze groeven het touw bij het vieren naar het einde van het windas zou zijn verlopen. Echter nog belangrijker was het windas voor de instandhouding van een gelijke spanning in alle touwen. Immers wanneer een der matrozen eens wat minder kracht aanwendde dan de anderen, kon toch zijn touw niet sneller doorslijpen dan dat der andere matrozen, omdat in dat touw wel altijd zooveel spanning bleef, dat de wrijving, veroorzaakt door de twee slagen om het windas, het glijden daarom belette. Het valt nu gemakkelijk in te zien, dat alle touwen naast elkaar om een gemeenschappelijk windas geslagen zijnde, zij ook alle gelijktijdig eenzelfde hoeveelheid touw moesten loswinden, zoodat de spanning der takels bij den aanvang der beweging voor alle gelijk, ook steeds gelijk moest blijven.

Ten einde de geheele inrichting en de benedenblokken der takels stevig genoeg te kunnen tegenhouden maakte men zich een tweede obelisk ten nutte, welke aan de andere zijde van den tempelingang stond. Aan diens basis had men een en ander onwrikbaar bevestigd, zoodat het in de verschillende figuren is aangeduid.

Den 31sten October 1831 werd de obelisk op de beschreven wijze in 25 minuten neergelaten.

Eenmaal op het boven beschreven hellend vlak neerliggend, werd de obelisk met takels en kaapstanders voortgetrokken over balken, welke men op het hellend vlak had gelegd, en welke voortdurend gesmeerd werden om daardoor de wrijving te verminderen.

Eindelijk voor het schip aangekomen, waarvan de voorsteven was afgenomen, werd de obelisk met de takels en windassen (zie fig. 6) daarin geschoven; men vereenigde den voorsteven weder met het andere gedeelte van het schip, en bij hoog water, den 26sten Augustus 1832, aanvaardde men de terugreis naar Frankrijk. Behouden en wel kwam de obelisk den 23sten December 1833 te Parijs aan.

Toen weder het hellend vlak van het schip naar de plaats van bestemming, en het voor den obelisk bestemde voetstuk gereed waren, geschiedde de oprichting op precies dezelfde wijze als de neerlating, alleen met weglating der wrijvingsbalken L en N, welke natuurlijk gehinderd zouden hebben, daar de touwen nu ingehaald moesten worden. Dit laatste vond plaats door middel van kaapstanders.

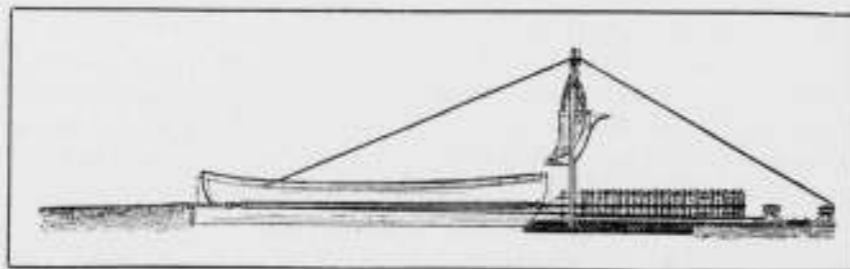

fig. 6.

De oprichting gebeurde den 25en October 1836.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat de kosten, verbonden aan de verplaatsing van dezen obelisk hebben bedragen één miljoen gulden. Het beschreven toestel voor de nederlating en oprichting was uitgedacht door den Ingenieur der Marine Mimerel. De geheele verplaatsing geschiedde onder leiding van den Heer Lebas, eveneens Ingenieur der Marine.

KRONIEK XLVIII

door J. GRATAMA.

HET AFGELOOPEN JAAR. In het algemeen hebben de architecten over het afgeloopen jaar niet te klagen. Zoowel op een levendige bouwbedrijvigheid als op een toenemende belangstelling in de bouwkunst door overheid en publiek kan gewezen worden. Bijna alle grootere steden in Nederland worden op het oogenblik gesteld voor meer of minder belangrijke vraagstukken van bouwkunstigen aard. Het publiek, bij monde van de pers, gaat voortdurend meer liefde voelen voor Nederlands schoonheid, daarin gesteund door den grooten, centralen Bond Heemschut, of door plaatselijke vereenigingen als Nehalennia op Walcheren.

De bouwkunst, tijden lang in de publieke belangstelling de Aschepoetster der zusterkunsten, zal spoedig de Koningin zijn. Toch is de algemeene schoonheidszin nog niet voldoende, zooals gebleken is uit het onverwacht afbreken van het fraaie 17de eeuwse jachtslot te Poeldijk. Een wet op de bescherming der oude monumenten is dringend gewenscht.

Niet alleen de oude bouwkunst, ook de oude volkskunst wordt geëerd, en te hopen is dat spoedig het Openlucht Museum, waarvoor de Vereeniging reeds gesticht is, bij Arnhem tot stand zal komen.

Schoonheid en Overheid, die elkaar vroeger tamelijk wel negeerden, zijn nu aan elkaar gekoppeld. De eerste tijd van deze verbintenis is niet in alle opzichten rooskleurig. De Schoonheid is veeleischend en de Overheid begrijpt haar niet, of niet voldoende. Maar de Overheid doet haar best; zij wil de rechten der Schoonheid eerbiedigen. Het aantal steden, dat Schoonheids-commissiën heeft ingesteld, breidt zich uit.

Het verlangen doet zich gelden, de gemeentelijke bevordering van stadsschoon sterker te doen zijn: het vraagstuk van het gemeentelijke bouwadvies-bureau wordt op den voorgrond geschoven. Waar de architecten het niet algemeen eens zijn over de wenschelijkheid van het optreden der gemeente als kosteloos-architect, blijkt de noodzakelijkheid, dat spoedig dit onderwerp door de gezamenlijke bouwkundige vereenigingen besproken wordt, bijv. in een congres.

Hoogst belangrijk zijn de vraagstukken van stedenbouwkundigen aard, welke in 1912 aan de orde zijn geweest, en het meerendeels nog zijn.

De enorme uitbreiding, waaraan de grootere steden

in korten tijd moeten voldoen, maakt stedenbouw op dit oogenblik tot een der meest gewichtige en meest urgente onderwerpen van Stadsbestuur. Verblijvend is het te zien, dat dit onderwerp ook door leden van het gemeente bestuur ernstig bestudeerd wordt, waartoe het verdienstelijk werk van Mr. Fockema Andreae, Wethouder van publieke Werken te Utrecht ten bewijze strekt.

De interessante, groote Städte-Ausstellung en het daaraan verbonden Kongress für Städteswesen te Dusseldorf heeft menigeen de oogen geopend over de enorme beteekenis van stadsaanleg, stadsopbouw, stadshygiëne, enz. De Mij. t. b. d. Bouwk. drong bij de Regeering aan op het instellen van een leerstoel in den Stedenbouw aan de T. H. School te Delft, van verschillende zijden werd dit verzoek ondersteund, en het laat zich aanzien, dat, zij het niet spoedig, Nederland in het bezit zal zijn van een Hoogeschool, waarin het onderwerp Stedenbouw vrij wel volledig gedoceerd zal worden.

Een enkele blik op het afgeloopen jaar is voldoende om de behoefte aan degelijk onderlegde en talentvolle krachten op het gebied van Stedenbouw te doen beseffen.

Immers, de drie grootste steden in Nederland, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, wijzigen hare belangrijke oude kernen op ingrijpende wijze. De langzaamheid, waarmede dit geschiedt en de onzekerheid in de adviezen en besluiten, bewijst, dat Nederland niet geheel voorbereid voor de groote vraagstukken is geplaatst.

Bijna het geheele jaar heeft de moker gedreund op den Dam te Amsterdam: het Kommandantshuis is verdwenen; de huizen daarachter en opzij zijn afgebroken. De Dam, nu ruim en leeg, zal wel spoedig weer bebouwd worden. Maar hoe?

Naar aanleiding van de ingediende bouwontwerpen voor de Bijenkorf en de Grootte Club drongen de bouwkundige vereenigingen aan op het uitschrijven van prijsvragen. De Raadhuis-Dam-Commissie was van meening, dat in bepaalde gevallen, o.a. waar het gemeenteterrein betreft, de prijsvraag-idee bevorderd kan worden; in de overige gevallen zal de Commissie beoordeelen, of de architect, met een bouw aan den Dam belast, voldoende capaciteiten heeft. Laat ons hopen, dat hierdoor werkelijk de schoonheid van den nieuwen Dam meer verzekerd zal zijn.

Ook de twee belangrijke monumenten van den Dam, de Nieuwe Kerk en het Paleis krijgen hun deel van het algeheele opknappen: aan den Westgevel der kerk wordt druk gewerkt, terwijl het Paleis een arm uit het fronton liet vallen, om de aandacht op zijn verval te trekken. Denken wij nu hierbij „Naatje“ weg, en vervangen door een nationaal monument van 1913, waarvoor een prijsvraag in voorbereiding is, dan is de Dam, gewijzigd, uit het puin herboren.

Meerdere belangrijke stadsverbeteringen zijn in voorbereiding; zoo o.a. de verbreding van de Vijzelstraat en van de Leidschestraat.

Talrijke nieuwe gebouwen werden of worden opgericht: tot de voornaamste behooren de nieuwe Effectenbeurs

en het modemagazijn „Hirsch", welke laatste terecht aanleiding tot scherpe kritiek heeft gegeven.

Ook op het gebied van parkaanleg nam Amsterdam belangrijke besluiten, en uit heel haar actie in het afgelopen jaar spreekt een toeneming van energie, en van goeden wil. Dat de hoofdstad bij de volvoering van hare plannen een schoonheid verkrijgt, deze oude stad waardig!

Ook Rotterdam heeft zijn gewichtige vraagstukken van Stedenbouw. Radicaal nam het Gemeentebestuur het besluit tot den „doorbraak" tusschen Coolsingel en Blaak. Aan de prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis is ijverig gewerkt, wat zal het resultaat in 1913 zijn? Werd deze besloten prijsvraag globaal genomen, met sympathie ontvangen, vrijwel algemeen betreurden de architecten het, dat Berlage niet tot de 10 uitgenoodigde architecten behoorde.

Vlak voor het sluiten van het jaar nam de Raad het kloek besluit tot het bouwen van een groote centrale bibliotheek, welke ongeveer een half miljoen zal kosten. Den Haag heeft in 1912 veel verdienstelijks gedaan voor verkeersverbetering; o. a. werden de Raadsbesluiten genomen tot het maken van breede verbindingswegen tusschen Groote Markt en Fluweelen Burgwal, Prinsegracht en Elandstraat, Prins Willemstraat en Badhuis-kade. De vorm van het Gevers Deynootplein werd vastgesteld; het gemeenteterrein bij den Pompstationsweg werd tot villapark bestemd.

Maar noch het stadhuisvraagstuk, noch de nieuwe paleisbouw zijn verder gekomen. Evenzoo de Museumbouw. De misère met de plannen voor den nieuwen Schouwburg ligt nog versch in het geheugen; laat ons hopen, dat 1913 definitief het onzalige plan, om de oude fraaie gevel van den bestaanden Schouwburg af te breken en een nieuwe Schouwburg door Fellner en Helmer daar ter plaatse op te richten, op zij zal zetten.

Zorgvliet, welks plan van bebouwing inmiddels is vastgesteld, biedt betere situatie voor den schouwburg.

Ten slotte kan in Den Haag nog genoemd worden de voorgenomen verbouwing van het Departement van Binnenl. Zaken aan het Binnenhof, waarin het laatste woord ook nog niet gesproken is.

In de andere steden stonden eveneens belangrijke punten op het stads-program; Vlissingen met zijn torenbouw, Zwolle met zijn raadhuisbouw, Haarlem met zijn nieuw museum, met zijn Amsterdamsche Poort-kwestie, enz. enz.

Heeft dus het openbare leven in 1912 getuigd van belangstelling in bouwkunst en hebben de architecten zich hierbij niet onbetuigd gelaten, ook voor de inwendige organisatie der bouwkundige vereenigingen was 1912 belangrijk.

Het vereenigingsleven was opgewekt, met het gevolg dat vele acties werden gevoerd.

Het eventuele samengaan van Mij. t. b. d. Bouwk. en Bond v. Ned. Architecten werd nader besproken en voorbereid. Het laat zich meer en meer aanzien, dat deze fusie werkelijkheid zal worden; en zoo 1913 een wensch in vervulling mag brengen, dan is het deze, dat

de fusie spoedig tot stand komt, omdat daarmee die eenheid en die kracht in het vakvereenigingsleven der architecten bereikt kunnen worden, die noodig zijn voor een bevestiging en een verbetering der maatschappelijke positie van den architect.

Vermeld zij verder, dat de auteurswet tot stand kwam, waardoor ook de bouwkunst streng beschermd wordt. Tot de persoonlijke fouten behoort, behalve het reeds genoemde passeeren van Berlage in de prijsvraag voor het Rotterdamsche Raadhuis, het interview in de N. R. Ct. van Dr. Cuypers over Berlage, een gebeurtenis, die veel stof heeft opgejaagd, die ten slotte wel te betreuren is, maar die een merkwaardige kijk gaf op drie belangrijke bouwkunstenaars, Dr. Cuypers, Berlage en de Bazel.

De architectenwereld betreurde het overlijden van de architecten Bleys en Weeldenburg.

In zake het onderwijs zij gememoreerd, dat, zooals gezegd, van vele zijden er naar gestreefd wordt dat de architectonische, aesthetische Stedenbouwkunde in Delft gedoceerd zal worden; dat de Prix-de-Rome bouwkunst dit jaar een mislukking was, hoewel 2 Bouwk. Ingenieurs mededongen; dat de examens voor Bouwk. Opzichter, Teekenaar en Onderbaas ook weder in het afgelopen jaar met vrucht werden gehouden, terwijl ook de cursus voortgezet en hooger Bouwkunstondericht van het Gen. A. et A. met succes plaats had.

Behalve de hoogst belangrijke Städte-Ausstellung te Dusseldorf moet genoemd worden de bescheiden, maar zeer geslaagde tentoonstelling van Kleiprodukten te Amsterdam, georganiseerd door de Ned. Ver. v. Baksteenfabrikanten.

Ten slotte zij nog herinnerd aan de Stadion-prijsvraag, die de bekende moeilijkheden in de architectenwereld heeft gegeven, en eindigde met de bekroning van den architect Elite.

Talrijk waren de studie-prijsvragen: de Eereprijsvraag-Godefroy voor een Architectenhuis; de twee J. H. Leliman-prijsvragen, voor een afsluiting van het Leidsche Plein en voor een Kunstnijverheidsmuseum, en verder de Jaarlijksche prijsvragen van Arch. et Amic. en van Bouwk. en Vriendschap.

Over de speciale werkzaamheid van de Mij. tot b. d. Bouwk. bij bovengenoemde onderwerpen wordt in het Jaarverslag, in Mei uit te brengen, nader gesproken.

Wat is nu, kort saamgevat, voor de architecten het belangrijkste uit het afgelopen jaar?

Dat is, o. i. ten eerste een groeiende bouwkunstige belangstelling van het publiek, waardoor de bouwkunst meer en meer haar groote sociale betekenis herkrijgt; en ten tweede onder de architecten een drang naar solidariteit en samengaan, naar een goede vakvereeniging. En waar deze twee verschijnselen zich zoo duidelijk en overheerschend voordoen, is een voorspelling van voorspoed voor den architect en zijn kunst in het komende jaar niet ongegrond.

MR. J. NANNINGA UITTERDIJK,

ARCHIVARIS VAN KAMPEN.

Hoewel een bouwk. weekblad niet het orgaan is waarin men een jubileum van een archivaris herdenkt, moet, volgens mijne meening, voor den man wiens naam boven dit opstel staat, eene uitzondering worden gemaakt, want Mr. Nanninga Uitterdijk heeft als archivaris de geschiedenis der Nederlandsche architectuur met belangrijke gegevens verrijkt en mitsdien den beoefenaars van architectuur en harer geschiedenis bijzondere diensten bewezen. Den 1en Januari 1913 was het veertig jaren geleden, dat de heer Mr. J. Nanninga Uitterdijk het ambt van archivaris der gemeente Kampen aanvaardde.

Te Groningen in 1872 met den hoogsten lof gepromoveerd tot doctor in de rechten, had hij reeds vóór zijne promotie, in 1870, uitgegeven zijne belangrijke *Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard*.

Het gemeentebestuur van Kampen wist dan ook, dat 't toen Mr. N. U. als gemeente-archivaris optrad, het zeer belangrijke Stadsarchief aan bekwaame handen werd toevertrouwd.

Zeer groot is het aantal artikelen en studiën, welke hij in 't licht gaf en veel is door hem gepubliceerd wat betreft de historie van provincie en stad. Het is dan ook te verklaren, dat menig geleerd genootschap (en daarbij behooren ook buitenlandsche) den heer N. U. onder zijne leden telt.

Het is wel hoofdzakelijk de geschiedenis van Kampen en die van Kampen's monumenten, welke zijne aandacht vroegen en daaraan is het te danken, dat wij thans met zekerheid kennen de naam van Colijn van Camerijck, als ontwerper en beeldhouwer van de monumentale schouw in Kampen's oude schepenzaal; dat wij kunnen noemen den kunstenaar Meester Vrederick, die Kampen's heerlijke schepenstoel ontwierp en vervaardigde; dat aan de geschiedenis is teruggegeven de naam van den landmeter-architect Thomas Berendtsz, die Kampen verrijkte met twee schilderachtige Renaissance poorten; dat wij aangaande den vermaarden Amsterdamschen bouwmeester Vingboons ook weten, dat de Nieuwe toren te Kampen Vingboons ontwerp is.

Vele bijzonderheden aangaande 't bovengenoemde vindt men in de *Merkwaardigheden van Kampen*, welke Mr. N. U. reeds in 1878 in 't licht gaf. Met de uitgave van dit boekje heeft de schrijver veel belangstelling gewekt voor 't oud-schoon der IJsselstad; en menig kunstminnaar zal, te Kampen vertoevende, met groot genoegen de „Merkwaardigheden" hebben geraadpleegd.

De leden der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst en die van „*Architectura et Amicitia*", zullen zich op hunne excursies naar Kampen den welsprekenden geleerde herinneren, die bij hun rondgang door de stad in hoofdzaak de leiding had; menig oudheidminnaar heeft hij bij die gelegenheden aan zich verplicht, toen hij veel voorwerpen van oude kunst, documenten en teekeningen, alle behoorende tot Kampen's archief en oudheidkundige verzameling, ter bezichtiging had gesteld.

Laten wij hopen, dat Kampen's archivaris nog lang met opgewektheid zijn eervolle taak moge vervullen.

A. J. REIJERS.

TORENBOW TE VLISSINGEN. *)

In 't laatst van November 1911 — ruim een jaar geleden dus — deden B. en W. van Vlissingen het voorstel aan den Gemeenteraad aldaar, om den St. Jacobstoren te herbouwen in gewapend beton. En omdat deze herbouw zou geschieden in den ouden, historischen vorm, gingen er allerwegen in onze architectenkringen stemmen en protesten op, tegen een dergelijke vermenging van historischen vorm en ultra-modern materiaal, in 't bijzonder wel

*) Wegens plaatsgebrek in het vorig no. van het Weekblad niet opgenomen.

omdat door constructie in gewapend beton, een houten torenspits zou worden geïmiteerd.

Gevolg van deze algemeene beweging was, dat de Raad de bewuste voorstellen aanhield; dat verder adviezen werden gevraagd van tal van bekende deskundigen; dat eindelijk B. en W. gemachtigd werden een nieuw plan te vragen aan Dr. Cuypers. En nu — ruim een jaar na het eerste voorstel van B. en W. dien-aangaande — komt genoemd College opnieuw met een voorstel, wederom tot uitvoering in den ouden vorm en in gewapend beton e. a. bekleed met terra-cotta. Zulks — naar de couranten ons zeggen — op advies van Dr. Cuypers.

Intusschen met den Heer Jac. van Gils — die aangaande deze kwestie een enkel woord in het Bouwk. Weekblad van 21 Dec. jl. schreef — ben ik het volkomen eens, dat de berichten aangaande het advies van Dr. C. ons ongelooflijk voorkomen.

Inmiddels is de vorige week een belangrijke beslissing aangaande den bewusten torenbouw gevallen. Met 12 tegen 6 stemmen heeft men de voorstellen van B. en W. verworpen. In „de Zeeuw" van Zaterdag 21 December 1911 lezen we daaromtrent het volgende:

„Bij het punt voor den herbouw van den toren stelden de heeren Van Hal en Lindeijer voor om te wachten met de behandeling tot na het behandelen van de voorgestelde wijzigingen der arbeidsvoorwaarden.

B. en W. konden zich hiermede vereenigen.

De heer Tichelman verklaarde zich tegen nitstel.

De heer Huson vroeg of men niet alleen kan goed vinden, dat met de aanbesteding wordt gewacht.

Na eenige besprekingen werd in dezen geest besloten zonder hoofdelijke stemming.

Bij de bespreking van het voorstel zelve, verklaarde de heer Staverman niet voldaan te zijn over het rapport van dr. Cuypers, o. a. heeft het hem verwonderd, dat hijkbaar aan dr. Cuypers is gezegd, dat het gemeentebestuur den eisch heeft gesteld, dat onbrandbaar materiaal gebruikt moest worden. Hiervan is geen sprake en alleen een opvatting van B. en W., inzonderheid van den wethouder van fabricage.

De heer Tichelman verklaarde zich voor herbouw in hout, en wees er o. a. op, dat B. en W. ongunstige rapporten over bouw in beton hebben achtergehouden, hetgeen later uitkwam.

De heer Merckens wilt eerst uitmaken wat gebouwd zal worden en dan welk materiaal gebruikt zal worden.

De heer Huson stelde mede namens de heeren Krijger en Staverman voor op te dragen aan de architecten van de kerk bestek en tekening in te dienen voor den herbouw in hout. Dit zal ongeveer 19000 minder kosten dan in beton en zal alsdan tevens een carillon kunnen worden geplaatst.

De heer Lindeijer verklaarde zich voor bouw in nieuwen vorm, doch wil beslist buiten de assurantiepenningen geen geld er aan besteden.

De heer Krijger verdedigde nader het gebruik van hout.

De heer Van Niftrik, wethouder van fabricage, verdedigde in den breede de houding van B. en W. en wierp eene beschuldiging, als zou hij getracht hebben dr. Cuypers te beïnvloeden verre van zich. Spr. deed uitkomen, wat vroeger de toren aan onderhoud heeft gekost. O. a. werd ongeveer 15000 er aan besteed in den historischen tijd, toen De Ruyter er opklom.

De heer Staverman achtte dit van zeer weinig belang, want ook aan beton zullen onderhoudskosten komen; hiervan is spr. overtuigd.

De heer Kalbfleisch verdedigde voornamelijk het gebruik van onbrandbaar materiaal.

De heer Van Niftrik wees er o. a. nader op, dat dr. Cuypers ophoudt een groot man te zijn als hij adviezen uitbrengt, die tegen de meeningen van anderen indruischen.

Het voorstel van B. en W., herbouw in den ouden vorm in beton met bekleeden van terra-cotta, werd ten slotte verworpen met 12 tegen 6 stemmen, die van de heeren Van Raalte, Auer, Van Niftrik, Winkelman, Kalbfleisch en Rottier.

Aangenomen werd vervolgens met algemeene stemmen een voorstel tot wederopbouw in den vorm en materiaal als van den ver-

zwamwoekering, maar kan, wegens den reuk, niet in alle gevallen worden toegepast.

Chloorkalk kan wegens de ontwikkeling van het penetrant riekende en alles aanstekende chloorgas niet in woningen gebruikt worden. Ook vormt zich chloorcalcium, dat bijzonder hygroscopisch is, en dus „vochtigheid“ veroorzaakt.

Zie ook: antiformine.

Formaline is, zooals we in dit blad meermalen hebben betoogd, een voortreffelijk desinfecteermiddel, doch het wordt door oxydatie (tot) mierenzuur spoedig onwerkzaam. Na aanwending in woningen moet men zorg dragen voor een flinke ventilatie, daar de formalinedamp de slijmvliezen der ademhalingsorganen hevig prikkelt.

Kreosoot is in werkkraft onovertroffen, doch kan wegens zijn sterken en langdurigen reuk weinig worden toegepast (ook werkt het leelijk in op de huid).

Koper sulfaat of kopervitriool wordt in oplossing dikwijls aangewend om sporen (bijv. voor brand in het koren) te vernietigen. Voor de houtzwam is het niet werkzaam genoeg. Met kalk geeft het caliumsulfat of gips en een onoplosbare koperverbinding. **Keukenzout** en **ijzervitriool**-oplossing zijn eveneens niet werkzaam genoeg. Het hiermee behandelde hout vertoont voor eenige maanden opnieuw het mycelium van de houtzwam.

Mikrosol, een in water oplosbare stof van groenachtige kleur is zelfs in opl. van 1,5 tot 2 pCt. geschikt, de bedoelde zwam te vernietigen. In deze verdunning is het nagenoeg kleur- en reukeloos. Door het gehalte aan zwavelzuur kan het bij aanwezigheid van kalk zwavelzure kalk (gips) vormen en verliest dan de werkkraft.

Minerale zuren, zwavelzuur, zoutzuur enz. tasten zelfs bij groote verdunning op den duur het hout aan.

Mykothanaton, leff.: zwamdood, niet doeltreffend. Na eenige weken was de zwam weer aanwezig.

Sublimaat of mercurichloride is nogal duur, enorm giftig en dus gevaarlijk, en eenigszins vluchtig, zoodat het voor huizen niet in aanmerking kan komen.

Taar is een van ouds bekende zwamdooder, doch verliest allengs zijn werking. Het dringt maar weinig door in het hout en kan onder sommige omstandigheden hiervoor nadeelig worden, daar het de verdamping van vocht belemmert. In woningen hindert bovendien de reuk.

Van de genoemde middelen is dus het antinonine het meest aan te bevelen.

BOEK- EN PLAATWERKEN.

Het Stucadoorsvak voorheen en thans, door A. W. Weissmann. Uitg. fa. Ruygrok & Co., Haarlem.

Dat de heer Weissman een talentvol en vruchtbaar schrijver is, is algemeen bekend. Maar toch in de laatste maanden slaat hij een soort record: pas zijn verschenen het belangrijke en lijvige werk over de Geschiedenis der Nederl. Bouwkunst, en het uitvoerige boek over het Gasthuis van Dr. Popta en Heringastate te Marsum — welke beide interessante werken wij spoedig uitvoerig hopen te bespreken — en nu is dezer dagen bovengenoemde brochure uitgekomen.

Wij wenschen de Nederlandsche Bouwkunst en den heer Weissman met alle drie geluk. De brochure bevat de voordracht van den heer W. gehouden op de vergadering, uitgeschreven door de Nat. Vaktentoonstelling van het Stucadoorsbedrijf, welke tentoonstelling, zooals bekend is, van 27 Sept.—6 Oct. 1912 in Rotterdam is gehouden.

De Ned. Stucadoorspatroonsbond voert een lofwaardige actie om het in verval geraakte stucadoorsvak te verheffen, en het zijn juiste en artistieke eigenschappen terug te geven.

Het is daarom een goede gedachte geweest van dien bond, de warme verdediging van de stucadoorskunst van den heer W. in een brochure op te nemen, welke brochure met een 4 tal fraaie afbeeldingen van oud-Romeinsch stucadoorswerk is gesterd. Een dezer is hierbij op de losse plaat afgebeeld.

De heer W. geeft, na een historisch overzicht van de pleisterkunst, een uitvoerige beschrijving van de regelen, wetten, enz. van het St. Barbara gilde, waarna hij de ondergang van het vak in de 19de eeuw, duidelijk uiteenzet. Een huldiging van het handwerk sluit de interessante brochure.

Wij hopen, dat zij krachtig zal medewerken tot verheffing van het stucadoorsvak.

J. G.

BERICHTEN.

Nieuwe Gemeente-bibliotheek te Rotterdam. De Gemeenteraad van Rotterdam heeft in zijn vergadering van 30 Dec. j.l. besloten op een terrein aan de Gedempte Botersloot te doen bouwen een gemeente-bibliotheek, die = / 500.000 zal kosten. Hieronder is begrepen de vorstelijke gift van een onbekende, groot / 100.000.

Bij de bespreking heeft de heer Van Beers gewezen op het wenschelijke van een prijsvraag in deze. Volgens de N. R. Ct. heeft de burgemeester „als zijn persoonlijke meening verdedigd, dat „het uitschrijven van een prijsvraag in deze niet de meest gewenschte weg was om tot aanwijzing van den architect te komen. Op ten deele niet gelukkige gronden meenen wij. De heer Zimmerman achtte een prijsvraag alleen aangewezen voor „gebouwen van algemeen karakter, als een schouwburg bv. Het „lijkt ons zeer betwistbaar dat dit karakter niet ook aan een bibliotheek zou toekomen, terwijl de eischen, welke overigens „aan den bouw gesteld zouden moeten worden, een voorwaarde „zouden kunnen vormen bij het uitschrijven van de prijsvraag“. Wij kunnen ons geheel vereenigen met de meening van de N. R. Ct. Waarom kan voor een bibliotheek geen prijsvraag worden uitgeschreven? Zoo'n speciaal onderwerp is het niet. Het voorbeeld van den burgemeester, een schouwburg, geeft in deze veel meer moeilijkheden. En ook als monument is een bibliotheek een belangrijk onderwerp, een prijsvraag waard.

Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. *) In de Memorie van Antwoord van den Minister van Binnen. Zaken inzake de Staatsbegroting 1913 wordt omtrent de Rijksacademie medegedeeld:

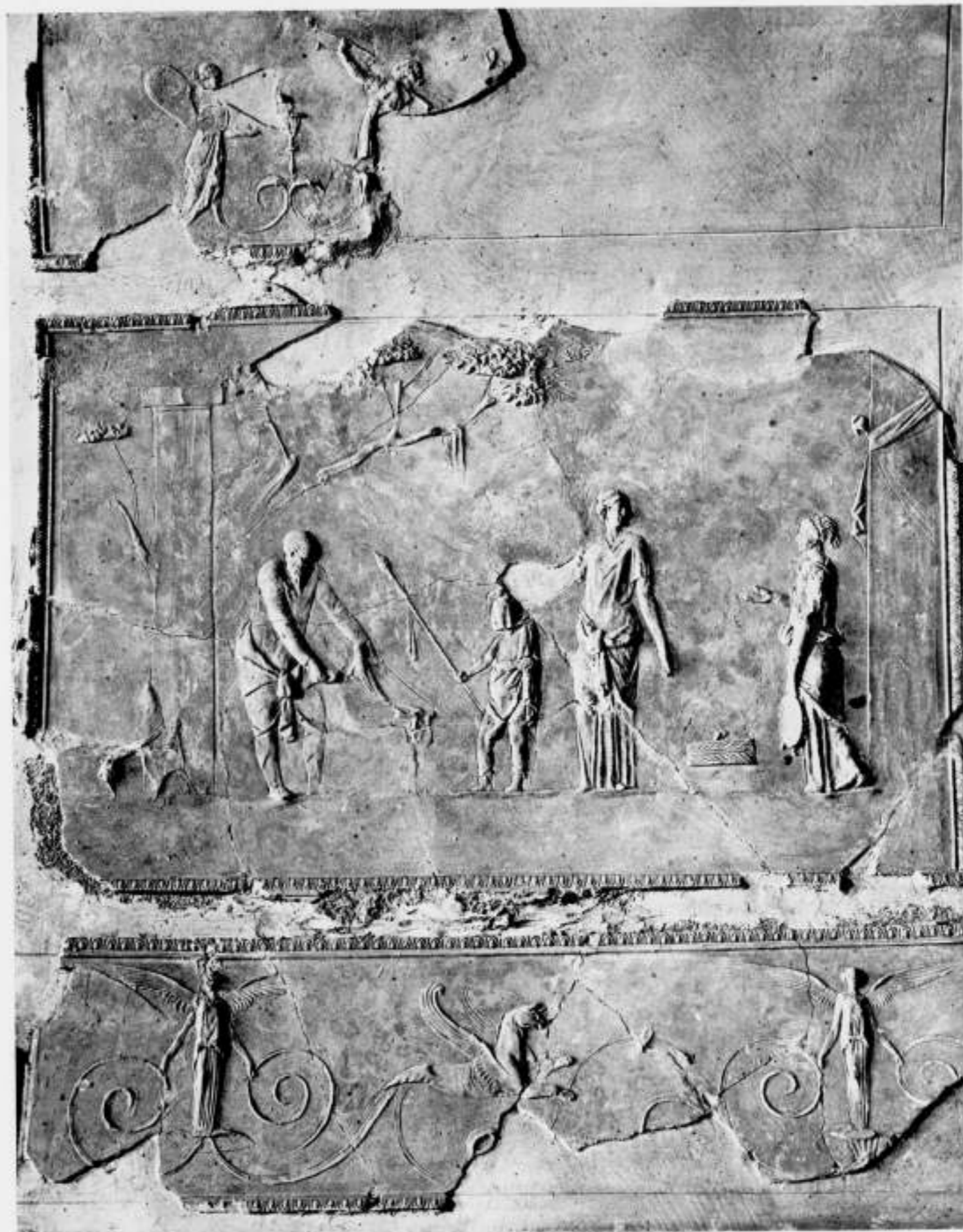
Na de mededeelingen ten vorigen jare door den minister gedaan, kreeg hij bericht, dat bij nadere bestudeering van het schetsontwerp tot verbouwing der Rijksacademie bij het bouwtoezicht te Amsterdam bezwaren gerezen zijn tegen de uitvoering van dat ontwerp. Daarentegen bleek dat de gemeente Amsterdam niet ongeneigd was op een andere plaats voldoende terrein beschikbaar te stellen voor den bouw van een nieuw vrijstaand Academiegebouw. Op grond hiervan is in nadere onderhandeling getreden met het gemeentebestuur van Amsterdam en de minister vertrouwt, dat binnenkort een contract tusschen het rijk en de gemeente, waarvan de hoofdstrekking zal zijn, dat de gemeente op hare kosten een gebouw zal stichten in overleg met de regeering en dat de kosten van dien bouw in annuïteiten zullen worden terugbetaald aan de goedkeuring van de wetgevende macht zal kunnen worden onderworpen.

Komt een nieuw gebouw tot stand en kan in verband daarmee een reorganisatie van het onderwijs ter hand worden genomen, zoo kan alsdan ook de vraag worden overwogen of, en zoo ja op welke wijze, de aesthetiek der bouwkunde beter tot haar recht kan worden gebracht.

RECTIFICATIE. In het artikel Haagsche Woonhuis Architectuur, zie B. Weekblad 1912 No. 52, zijn enkele fouten geslopen. Afb. 9. Het woonhuis aan de Laan van Meerdervoort is niet gebouwd door den Architect Frowein, maar door den Architect Wentink uit Utrecht.

Afb. 10, te lezen: Rechts: Architecten Smits en Fels, links: Architect A. Broese van Groenou. B. I.

*) Wegens plaatsgebrek zijn verschillende berichten niet eerder opgenomen.

OUD-ROMEINSCH STUCADOORSWERK. GEVONDEN IN DE VILLA FARNESINA TE ROME. UIT: Het Stucadoorsvak voorheen en thans, door A. W. Weissman. Uitg. fa. Ruygrok, Haarlem.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Hoofdbestuurvergadering op 14 Jan. a. s. — Nieuwe Leden. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Waar staan wij? door Herm. Muthesius. — Wat leert ons Vlissingen? door Sr. — Vooraanzicht der Hoofdgebouwen van E. N. T. O. S. Arch. H. J. M. Walenkamp. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — De groote Intern. Panama-Tentoonstelling. — Opleiding in het Stucadoorsbedrijf. — Prijsvragen. — Boek- en Plaatwerken. — Berichten.

Jahrbuch des Deutschen Werkbundes 1912 nemen wij het volgende, vertaald, over.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 14 JANUARI TEN 10¹/₂ URE V.M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ. Op de Agenda komt voor, o.a.

Ingezonden stukken.

Examens der Maatschappij 1913.

Afgevaardigden der Maatschappij in het Verbond van Ned. Kunstenaarsverenigingen.

Intern. Bouwkunst Tentoonstelling te Amsterdam in 1914.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid de heeren:

C. Hellingman Czn., Leerling M. T. School, Utrecht.

H. A. Soetekouw, Bouwk.-Opzichter, Rotterdam.

J. van Breen, Bouwk.-Opzichter, Rotterdam.

A. P. Koster, Bouwk.-Opzichter-Teekenaar, Alkmaar.

D. C. Hensbroek, Bouwk.-Opzichter, Medemblik.

J. T. Rademaker, Bouwk.-Opzichter-Teekenaar, den Haag.

C. Krijn, Student-Techn. Hoogeschool, Rotterdam.

G. Mulder, Bouwk.-Opzichter, Haarlem.

N. van Hassel, Bouwk.-Opzichter-Teekenaar, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WAAR STAAN WIJ?

Door HERMANN MUTHESIUS.

Uit de aldus genoemde, belangwekkende voordracht, gehouden op de jaarvergadering van den Deutschen Werkbund in Dresden 1911 door Herm. Muthesius en gepubliceerd in het

Zoals er eene wereldgeschiedenis van feiten is, een geschiedenis van de politieke verheffing en daling van de volkeren, van de verschuivingen van de macht en den rijkdom, zoo is er ook een geschiedenis van geestelijke stroomingen. Het geestelijk vermogen der menschen heeft in verschillende tijden zeer verschillend gewerkt, hun denken en trachten is daarbij slechts op zeer bepaalde doeleinden gericht. De tijden vervullen speciaal-opgaven, zooals ten slotte ook ieder enkeling slechts een specialist is.

Wij zien dat van af de 18de eeuw de belangstelling der menschheid in de richting van het verstandelijk weten geboeid wordt. In de plaats van een behagelijk levensgenot treedt de diep-werkende hersenarbeid, in de plaats van tot dien tijd geldige dogma's en overgeleverde voorstellingen komt de twijfel aan al het bestaande. De menschen beginnen de oorzaken van alle verschijningen na te gaan.

De wetenschap ontwikkelt de methode van het exakte onderzoek, die op zuivere, onbevooroordeelde aanschouwing gegrond is. Zij ontgint het geheele gebied der natuurwetenschappen en daalt in de geschiedenis tot de laatste bronnen van de grauwe voortijden af. Het denken van een geheele eeuw staat in het teken van de opheldering der wetenschap, die het meest onbetwijfeld is; de mathematica, door Leibnitz enorm verrijkt door de kennis van het oneindig kleine, verbond zich met de natuurwetenschappen; deze vereeniging bracht de techniek voort. De wetenschappelijk gebaseerde techniek heeft, in het eind der 18de eeuw ontstaan, het denken van de 19de eeuw geheel in beslag genomen. Men kan hare ongehoorde resultaten, die heden ten dage bereikt zijn, niet anders verklaren, dan

dat de gezamenlijke geesteskracht der menschen aan haar ontwikkeling heeft deel genomen. Slechts op deze wijze konden hier in een eeuw gevolgen verkregen worden, die de vroegere arbeid van duizenden van jaren in de schaduw stellen.

Het resultaat van deze eenzijdige inspanning der geesteskrachten was echter in een ander opzicht niet verheugend. Want bepaalde functies, die het mensche-lijk werk vroeger tot harmonie hadden afgerond, waren door de eenzijdige richting stop gezet. Verwaarloosd werden de geestesgoederen, die niet tot een mathematische formule terug te brengen zijn, noch door onderzoek en bronnenstudie bereikt kunnen worden, de gevoelswaarden, die in het godsdienstige, poëtische, bovennatuurlijke zijn begrepen. In de verwaar-loozing, in de onverschilligheid ten opzichte van haar zit het karakteristieke teken van den huidige mensch, vergeleken met den mensch van vroegere tijden. De vermindering van de kunstgevoeligheid was een van de zichtbare gevolgen. Deze was op geen gebied duidelijker te herkennen als op dat der architectuur, die snel daalde. En niets kenmerkt misschien in dit opzicht beter den geest van den tijd, dan dat in dezelfde eeuw, waarin de constructie de hoogste triomfen vierde, en aan het scheppend talent door de talrijke opgaven der techniek de hoogste en schitterendste problemen werden gesteld, het gevoel voor het kunstvolle vormenscheppen meer en meer verminderde en eindelijk zoo goed als geheel verloren ging. Waar het hier om gaat, is de vorm. De vorm, die niet verkregen wordt door wiskundige berekening, die niet alleen het gevolg is van doelmatigheid, die niets te maken heeft met het verstandelijke denken. Het is die hoogere architectoniek, waarvan het voortbrengen een geheim van den menschelijken geest is, zooals diens poëtische en religieuze voorstellingen. Het is de vorm, die in enkele schitterende werken van mensche-lijke kunst, de Grieksche tempel, de Romeinsche Thermenzaal, de Gothische Dom, de aristocratische zaal van de 18de eeuw, ons in verrukking brengt, de vorm, die ons evenzeer als de muziek en de poësie ontroert. Het is de vorm, die wij nog aan de scheppingen van Schinkel bewonderen, die scheppingen, welke ons, vergeleken bij alles wat daarop volgde, als iets hoogers, verhevens verschijnen, als iets, dat wij juist van toen af verloren hebben.

Nog de 18de eeuw volgde in zijne omgangsvormen, in zijne feesten, in de inrichting van het huis, van den tuin, scherp omgrensde regelen; al deze dingen kwamen voort uit een gevoel van weldadige orde, een zin voor rythme beheerschte het gansche leven. Toen kon dan ook een architectuur als een overtuiging van een tijd levendig zijn, want in zekeren zin was de gansche levenswijze architectonisch. Deze rythmisch-architectonische wijze van leven was overigens slechts het einde van een toestand, die tot dien tijd de menschheid van alle cultuurtijden had beheerscht.

Wij zien immers reeds bij de oer-volken in iedere daad, hetzij in den dans, in de spreekwijze, zelfs bij het verrichten van hun primitieven arbeid, de uiting van een

onbewust rythmisch instinct. De muziek dient den dans en het gebaar als maathouder.

De bouwkunst is in hare primitieve uitingen onloochenbaar rythmisch, waarbij de regelmatige grondvorm, de symetrie en de rythmische rijng der deelen van het begin af aanwezig is. De talen van alle jonge volken zijn gebonden. De vorm treedt bij hen sterker naar voren dan de juistheid van de uitdrukking der gedachten. Het drama, dat zich uit den dans der oervolken ontwikkelt, wordt door een strenge architectoniek beheerscht. De kleeding, waarbij van begin af de schoonheid boven de nuttigheid staat, volgt kunstvolle-architectonische beginselen, en voegt zich harmonisch bij de wijze van uiten van den mensch. Daarom heeft de vorm steeds onbeperkt geheerscht, en het zou ondenkbaar geweest zijn, dat andere gezichtspunten, zooals die van nuttigen of sentimenteelen aard, zijn weldadige dwang hadden op zijde gezet.

En toch kwam dit oogenblik, en wel in de 18de eeuw. De eerste stormloop tegen den vorm zien wij in de verdringing van den rythmische gevormden tuin door den z.g. natuur-tuin. Hier viel de eerste steen uit het muur werk der oude architectonische cultuur. Het waren sentimenteelen gedachten, die ontwrichtend werkten, gedachten die, ten slotte uit de leer van J. J. Rousseau voortkomend, met den veranderden geest van den tijd samen hingen. Voor het eerst kwamen de menschen op de gedachte, dat het niet hun opgaf was, het instinct van het rythmisch vormen, dat de Schepper in hun hersens had gegeven, te volgen, maar in zekeren zin uit hun zelf te treden en iets uiterlijks na te maken. Deze eerste schrede van de versterking van den vorm is van groote beteekenis voor het geheele volgende verloop der architectuur. Van haar brokkelden van toen af voortdurend deelen af. De mensche-lijke hersenen konden de kosmische scheppingswetten, die door den Schepper daarin waren geplant, niet meer bij elkaar houden. De sentimentaliteit, de nuttigheid en andere motieven drongen binnen en overwonnen het vormgevoel. De Roman-tiek, die reeds in het midden der 18de eeuw te herkennen is uit de pseudo-Ossiansche Oden, vroeg in een tijd, waarin nog de vast en zeker gevoegde architectuur der laat-klassieke tijd een schoone heerschappij voerde, de aandacht voor de vergeten, middeleeuwsche bouwwijze. Tegelijk ontdekte de speur-ijver der kunst-geschiedenis de zoogenaamde ware vormen der Grieksche kunst. Beide werden op de bouwkunst overgebracht. De kunstgeschiedenis verlamde de levende architectuur. Deze raakte door het twijfelen aan zich zelf aan het wankelen, te meer daar de geestelijke krachten in dien tijd, ten minste in Duitschland, in de wassende litteraire vloed werden opgenomen. En hier reeds ligt het begin van het beeld, dat eenig is in de geschiedenis en dat ons de 19e eeuw geeft, toenend architecten, die heelemaal geen overtuiging meer hadden, en zich tot het neerschrijven van archeologische dictaten lieten misbruiken. Zij beweerden, alle door de kunstgeschiedenis vastgestelde stijlen te kunnen reproduceren.

Zoo drong de vernietiging in de architectuur binnen, en haar ondergang was des te natuurlijker, omdat, zooals gezegd, ook de tijd in het algemeen zich tegen de dingen verzette, waarnaar de vormbeeldende kunsten zich richtten. De haastige drang naar bezit door den mensch uit de 19de eeuw, het intellect geheel in beslag genomen door wetenschappelijk en technisch denken, dit alles zwakte het gevoel voor den vorm zó of, dat het niet meer reageerde. De ontwikkeling van den tijd bracht mede, dat wij in tientallen van jaren een algeheel ontbreken van het smaak-oordeel der menschen zien, zooals dit in de geschiedenis nog niet is voorgekomen. Dat ondervond Gottfried Semper, toen hij het resultaat der Wereld tentoonstelling in Londen 1851 aldus samenvatte, dat in de kunst de barbaarsche en halfbarbaarsche volkeren de beschaafde naties hadden overwonnen. Ondanks de hervormingen in de kunstnijverheid, die reeds in het midden der eeuw begonnen, en waarin zich de donkere drang om verloren goederen terug te krijgen, vertoonde, bleef in Duitschland de toestand tot het eind van de eeuw dezelfde. Eerst in het begin der 90er jaren verhief zich weder een meer levensvolle golf, die tot sluwkracht had het klare bewustzijn, dat de vorm zijn rechten moet laten gelden.

(Wordt vervolgd.)

WAT LEERT ONS VLISINGEN?

De hamer is gevallen. Vlissingen zal zijn toren zien verrijzen op den overgebleven romp, in een kleed, conform aan het oude, op een mannequin geplooid, van dezelfde stof als de verbrandde. Wel heeft Vlissingen's Raad hiermede den meest conservatieven weg bewandeld, die maar voor hem opeestond. Niet hém dit verwijt, maar hen, die met een meerderheid van stemmen uit de vakbladpers den Raad dit besluit in den mond gaf. Het zij zoo, maar in den vervolge evenzoo gehandeld?... Dat er ten minste nog één stem gevoegd worde bij de enkele, die wenschen, dat in de toekomst ruimer houding worde aangenomen. Vlissingen's Raad besliste, dat op den ouden romp wederom een toren zou verrijzen. Als adviseur nam zij niet de pers, maar een persoon, een geacht en ervaren bouwmeester, die echter, o zonde, een raadgeving durfde geven, niet in overeenstemming met de communis opinio; welke raadgeving de druppel zou worden, die een grievbeker deed overloopen, en welke in dien vorm aan het leekenpubliek werd opgedischt, opdat het zich eraan vergasten kon, op hoe kiesche wijze wel gezegd kon worden: trek sloffen aan, en brom slechts voor eigen haard.

Er waren twee mogelijkheden, een toren, al of niet vrij van de traditie van zijn voorganger. Het laatste werd gekozen. Te zien van uit het traditie-vrije licht is dus deze keuze een valsche, een onware. En iedere oplossing, daarop voortgebouwd, blijft een onware, al wordt zij geschreven met groene of roode inkt, al wordt de toren gebouwd in hout of betonijzer. De opvattingen van een

bouwmeester in traditie-vrij licht zijn dus hier uitgeschakeld. Het geheel-nieuwe opbouwen in een ouden vorm staat in geen verband met het te gebruiken materiaal. In een wassenbeeldenspel vraagt men niet naar lever of wervelkolom.

En hoewel het mogelijk is, dat de imitatie van den toren soepeler zal verlopen, indien men hout gebruikt, vervalt deze voorkeur, waar het betonijzer brandvrij is, en wanneer bij een ontwerp blijkt, dat de imitatie in betonijzer zonder aanmerkelijke technische verwikking mogelijk is. Wij nemen aan, dat dit laatste niet het geval is geweest, anders had een tegenstander licht het betreffende ontwerp van Dr. Cuypers op constructieve gronden aangevallen.

Blijft over de twijfel of het beton-ijzer te vertrouwen is. Geen wetenschappelijk argument, dat steekhoudend bleek, is gehoord. En eigenaardig is 't, om te zien hoe weinig vertrouwen „men" heeft in de wetenschap, in de logica. Hoe men alles op een afwachten wil schuiven, als 't ware naast logische consequentie een mystisch, ondefinieerbaar gevoelsargument stelt in zaken, die niets met supernaturalisme te maken hebben, maar zoo reëel zijn, als 't maar kan. Heel wat meer vertrouwen is er reeds betoond, en heel wat meer tonnen gouds zijn er toevertrouwd aan het beton-ijzer dan bij dezen toren. En een bekleeding met absoluut weervaste, glasharde terracotta, zooals men dat tegenwoordig bekomen kan, doet evenmin steekhoudende bedenkingen rijzen, mits de uitvoering in overeenstemming zij met de nauwgezetheid, die vereischt wordt, wat b.v. het mengen der specie aangaat. — Een Anthemios en Isidoros, een Brunellesco en Michel Angelo worden koorddansers, in dit licht bezien.

En tenslotte, o stokpaardruiters, o puriteinen, waarom mag beton-ijzer niet bekleed worden met terra cotta? Valt of staat daarmede de moderne architectuur? Laten we hopen, dat deze wederdoopersneigingen, deze naaktloop principes evensnel verdwijnen als indertijd Jan van Leyden.

6-1-13.

SR.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

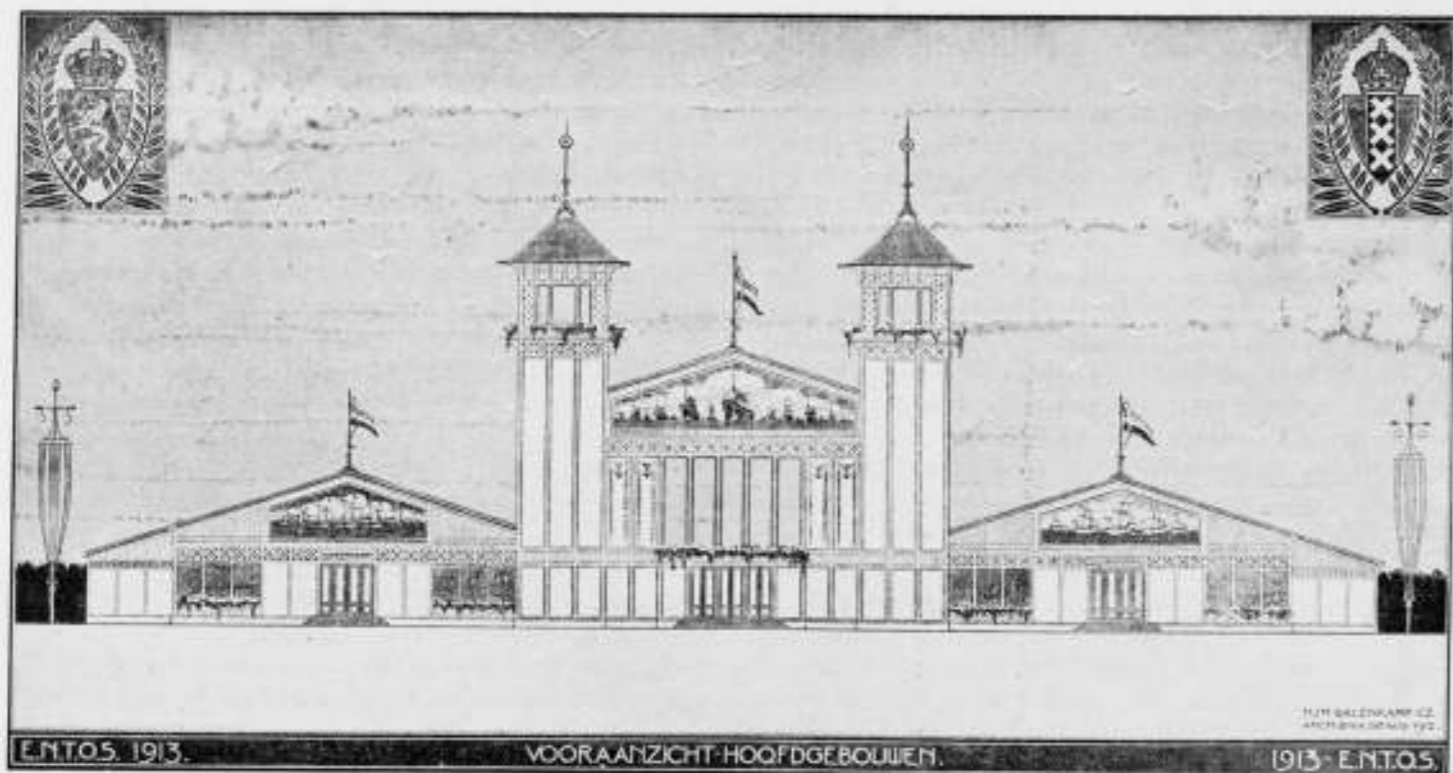
door J. L. B. KEURSCHOT.

XXXVII.

UIT DE KRINGEN DER BOUWONDERNEMERS. In *De Bouwondernemer*, het orgaan van de „Bouwkundige vereeniging „Onderneming en Vrijheid" te 's Gravenhage, van November 1912, wordt een critiek geleverd op onze twee opstellen XXXIV en XXXVI, in welke opstellen wij het een en ander uit de kringen der bouwondernemers te Arnhem mededeelden.

De redactie van het Haagsche orgaan is het in geen enkel opzicht met ons eens; het vermoeden, dat zulks wél het geval zou zijn, hebben we ook geen oogenblik gehad.

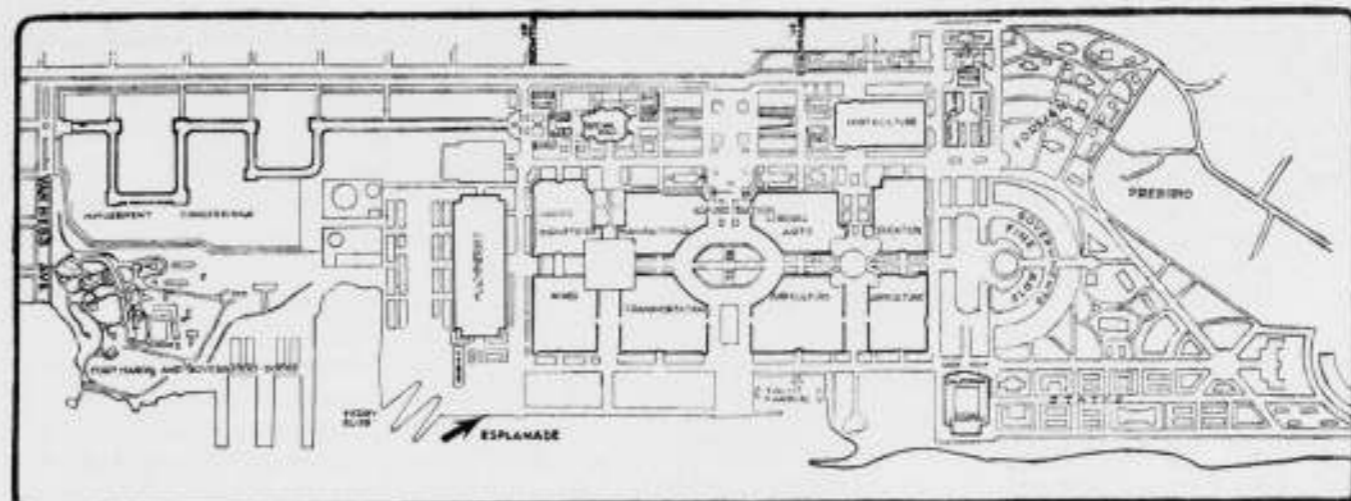

VOORAANZICHT VAN DE HOOFDGEBOUWEN DER EERSTE NEDERL. TENTOONSTELLING OP SCHEEPVAARTGEBIED
 Architect H. J. M. WALENKAMP Cz.
 Het complex van Hoofdgebouwen bestaat o. a. uit een Hoofdgebouw, waarvan wij hier het vooraanzicht geven, lang 112,5 M. en breed 62,5 M., waarachter om een binnenplaats van 65 M. bij 75 M. gegroepeerd zijn een machinegebouw, lang 45 M. en breed 25 M., en een galerijgebouw, diep 20 M.
 Spoedig hopen wij uitvoerig op dit onderwerp terug te komen.

Bij ons is dus geen enkele verwachting den bodem ingeslagen: wij hebben ons zelf nimmer de talenten toegerekend, noodig voor het — in bouwondernemerskringen — doen rijzen van twijfel aan eigen voortreffelijkheid. En voor hen, die mochten denken dat een dergelijk waan-denkebeeld te eeniger ure wél in ons mocht hebben postgevat, voor hen zullen de volgende zinnettes uit het zoo even genoemde orgaan voldoende zijn om te beseffen, dat wij dan in elk geval *nu* genezen zijn en dat we in elk geval *nu* er niet meer aan denken, den bouwondernemers eenige bescheidenheid in het taxeren van eigen bekwaamheden aan te bevelen:
 „Maar waarom, zoo vragen we, zou een bouwondernemer — de doorsnee-bouwondernemer moet natuurlijk genomen worden, wil men oprecht den geheelen stand gaan beoordeelen — niet kunnen optreden als adviseur, uitvoerder, taxateur, ja zelfs als . . . ontwerper? Hebben soms de architecten alleen de bouwkunst uitgevonden? Vindt men onder de bouwondernemers geen knappe vaklui met helderen kop en geschoolde hand, die vaardig de teekenstift weet te hanteeren. Worden de architecten als architect geboren? Is uit den timmermansknecht K. P. C. de Bazel (om slechts een enkel voorbeeld te noemen) niet de man gegroeid, die thans in de architectenwereld een „hervorragende“ plaats inneemt?”
 Of de architecten *alleen* de bouwkunst hebben uitgevonden, ziedaar een vraag, aan de beantwoording waarvan wij ons niet zullen wagen; maar dat de „heldere koppen”

en „geschoolde handen” der bouwondernemers zich aan die „uitvinding” niet hebben vergrepen, dat is — gode zij dank — een uitgemaakte zaak. Want ware dat het geval geweest, in onze steden zouden de als holle kiezen uitgeknauide gevelvormen, de vochtige muren, de slecht verlichte kamers, de verknoeide faecaliën- en waterloozingen . . . *hervorragend* zijn.
 Dat wij thans nog zoo vele mooie en goede vruchten der bouwkunst mogen bezitten is in de allereerste plaats te danken aan het feit, dat „de doorsnee-bouwondernemer” bij de geboorte dier bouwkunst *niet* als . . . accousieur optrad; immers zijn scheppingen leveren daarvoor de „onomstootelijke” bewijzen.
 Dat uit den timmermansknecht de Bazel een van Neerland's eerste bouwkunstenaars is gegroeid, is volkomen juist, maar . . . de redactie van *De Bouwondernemer* had verstandiger gedaan, dat nu niet als argument tegen onze beschouwingen aan te voeren. Want . . . als de timmermansknecht-de Bazel, *dezelfde* opleiding had gehad als de timmermansknecht-doorsnee-bouwondernemer, *niets* meer van de wereld gezien had dan hij, en met *geenzelfde* „heldere kop” en „geschoolde hand” zich had moeten behelpen — duizend tegen één, geachte redactie van *De Bouwondernemer* — ook de Bazel zou holle kiezen hebben gebouwd.
 Tot zoover het teekenende in de bestrijding van mijn artikel over de toestanden in de revolutiebouwerij en de rest van het artikel in *De Bouwondernemer* kunnen wij laten passeeren, op de twee volgende passages na:

Afb. 1. Plattegrond van de Internationale Panama-Tentoonstelling te San-Francisco, 1914.

„Wij zullen de eersten zijn om te erkennen, dat dergelijke gevallen kunnen voorkomen. Waar wij echter tegen opkomen, is tegen de algemeenheid, welke de heer K. uit dit geval wil distilleeren en hij hieruit opbouwt een conclusie, welke onzen geheelen stand in zijn waarde treft.”

„Zóó verwijt de redactie van *De Bouwondernemer* ons generaliseeren, maar vergeet ongelukkiger en toevalliger wijze geheel aan hare lezers mede te deelen, dat wij schreven, dat „*dit nu in onze stad (Arnhem) in betrekkelijk korten tijd reeds het derde ongeveer overeenkomstige geval*” was.

Niet wij dus generaliseeren, maar wel hij, die den „doorsnee-bouwondernemer” als 't ware in één adem noemt met niemand minder dan den architect de Bazel.

Dat is meenen wij het summum van generaliseeren, neen erger: van nivelleeren.

De volgende passage is de tweede door ons bedoelde: „In een vervolgartikel bespreekt de heer K. een grondverschuiving en daardoor ontstane zijgevel-verzakking bij een bouwerij.

Inderdaad een ernstig geval — wij hopen echter, dat in een volgend artikel de heer K. ons volledigheidshalve vergasten zal op gevallen, die ook wel eens bij bouwwerken door architecten geleid, voorkomen; slechts enkele weken geleden had de rechtbank — wij meenen te Zwolle, het betreffend blad is niet meer te onzer dispositie — een ongeval bij een architecten-bouw te behandelen.”

In deze paar regeltjes wordt ons heele opstel XXXVI even van de baan geredeneerd.

Alsof met een ongeval op een bouwwerk, geleid door een architect, ware goedgepraat het feit, dat te Arnhem een *voormalig ziekenverpleger* als eigen bouwer en daardoor als leider van een bouwwerk optreedt.

Neen geachte redactie van *De Bouwondernemer*, uwe bedoelingen mogen best geweest zijn, het resultaat van de verdediging tegen onze aanvallen op het *stelsel* van den speculatiebouw, is toch maar zeer, zeer povertjes.

DE GROOTE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING TE SAN-FRANCISCO TER EERE VAN DE OEPNING VAN HET PANAMA KANAAL.

Zoals de dagbladen reeds hebben medegedeeld, zal ter eere van de opening van het Panama kanaal een reusachtige tentoonstelling gehouden worden. De San-Francisco Examiner geeft afbeeldingen en een beschrijving van deze onderneming, waaraan wij het volgende ontleenen. Wanneer de tentoonstelling voltooid zal zijn, zullen de bezoekers, die per schip komen door de Golden Gate, een prachtig panorama zien. Van af de San Francisco-baai zullen in 1914 drie groote hoofdtroepen van tentoonstellingspaleizen zichtbaar zijn tegen het amphi-theatre der heuvelen. Daar zal zijn de groote centrale groep, bevattend de 8 expositie gebouwen voor verschillende doeleinden (zie het kaartje), welk complex aan de Esplanade is lang 915 M. en hoog 20 M.

Dit centrum is met het paleis der Schoone Kunsten rechts en de Machinehal links samen 1375 M. lang. Hier zijn verschillende torens ontworpen; de hoogste is die van den grooten centralen hof, welke 112 M. hoog is (zie afb. 2): Het is de toren van het Administratiegebouw, welke aan weerszijden geflankeerd wordt door de vergulde koepels, torens en minarets van de andere gebouwen van deze groep.

Schuin achter het Paleis der Schoone Kunsten, welks silhouet rustiger is dan dat der overige gebouwen, zullen terrassgewijze de paviljoens der vreemde Staten worden opgericht, dichter bij het water, aan de rechtervoorzijde op de plattegrond, komen de gebouwen van de Vereenigde Staten.

Veel waarde wordt gehecht aan een goeden totaaltoon van de tentoonstelling, die lichtkleurig en gulden zal worden. In harmonie met de architectonische scheppingen zullen de groote tuinen worden aangelegd. Vooral zal de phantastische werking van kunstlicht benut worden: zoo zullen o.a. vanaf den hoofdtoren

Afb. 2. De groote Centrale Hof van de Int. Panama Tentoonstelling te San Francisco, 1914.

tien geweldige zoeklichten hunne stralen uitzenden. Alles bij elkaar zal het tentoonstellingsterrein zijn groot $\pm 3,5$ K.M².

De tentoonstelling is gegroepeerd om een zestal hoven; ieder vormt een afgerond en afgesloten geheel en krijgt een eigen architectuur, overeenkomstig het persoonlijk talent van den architect of van de architecten, die hem ontwerpt.

De groote Eerehof (zie afb. 2) is 185 bij 275 Meter en verdeelt de hoofdgroep der tentoonstellingsgebouwen in de richting noord-zuid. In het zuidelijk deel staat het Administratiegebouw met zijn hoogen toren, van waar af men een prachtig gezicht heeft op de omgeving.

De toren is van onderen doorbroken; hier en aan weerszijden bevinden zich de toegangen tot den zuidelijken tuin.

Het midden van dezen hof zal een verdiepte tuin met

twee fonteinen bevatten, terwijl bij den ingang, tusschen het gebouw voor den Landbouw en dat voor het Verkeerswezen, een groote vijver is geprojecteerd, die op fraaie wijze den grooten toren zal weerspiegelen. De volgende vier groote gebouwen omgrenzen dezen eerehof: Nijverheidsgebouw, Paleis der Vrije kunsten, gebouw voor Verkeerswezen en het Landbouwgebouw, resp. 25600, 27600, 35800 en 63200 vierk. Meter. Het Machinegebouw is het grootste der tentoonstelling, metend 300 Meter lang en 110 breed. Zijn architectuur is een vermenging van Italiaansche en Spaansche Renaissance met ornamentatie, die de Costiliaansche invloed op de Mexicaansche architectuur in herinnering brengt.

Het gebouw zal gesierd worden met vier groote groepen, typeerend de elementen, vuur, water en lucht, met ondergeschikte beelden van de groote mannen op het gebied der mechanica, zooals Archimedes, Watt, Fulton, Edison en Marconi. Ward en Blohme te San Francisco zijn de architecten van dit gebouw. Ten oosten van den grooten Eerehof bevindt zich de afdeeling, gewijd aan de genoemens van het leven, aan muziek, dans en tooneelspel, in den geest van een openlucht theater. De architectuur van dezen hof zal zijn Spaansch-Moorsch; terwijl de

beplanting zal geschieden met Oostersche bloemen, oranjeboomen, enz.

In het centrum van den hof een bassin met beeldgroepen, van dansende figuren met faunen rondom het gouden kalf, wat een openhartige symbolisatie genoemd mag worden.

Ten westen van den Eerehof bevindt zich de Hof der vier Jaargetijden, waarvan de afsluiting gedeeltelijk gevormd wordt door de gebouwen der vrije kunsten, van de opvoeding en van landbouw en door colonaden.

Deze hof, in klassieke stijl, is van den architect Kelham; in de hoeken zullen beelden geplaatst worden, voorstellend de jaargetijden.

Ten zuiden van dezen hof is ontworpen een kleinere in Italiaansche Renaissance, eveneens met fraaie tuinaanleg voorzien.

Voor het gebouw van de Schoone Kunsten bevindt zich

een zeer groote hof, welke noordelijk wordt afgesloten door het gebouw der steden van Californië, dat bevat balzalen, eetzalen, recreatiezalen enz.

Vlak naast het zuidelijk einde van dezen hof is gelegen het glazen Horticultuur paleis, beslaande een oppervlakte van ongeveer 20.200 M², en $\pm 30-37$ Meter hoog. Architecten zijn Brakewell en Brouwn. Vooral uit een oogpunt van tuinarchitectuur zal deze tentoonstelling interessant zijn. De middengroep der hoofdgebouwen zal gelegen zijn tusschen twee evenwijdige groote tuinen, de esplanade langs het water en den grooten zuidelijken tuin. Al deze, zoowel als de overige tuinen, worden rijkelijk gesierd met fonteinen, beelden, enz. en met een groote weelde van half tropische bloemen.

De feesthal (zie afb. 3) aan het oostende van den zuidelijken tuin zal modern-Fransch van architectuur zijn; de architect ervan is Robert Farquhar. Het gebouw zal gebruikt worden voor congressen en muziekkuitvoeringen.

Ten westen van de gebouwen der Vereenigde Staten is een terrein beschikbaar voor het houden van manoeuvres van 10000 man. Verwacht wordt dat ook vreemde natiën met cavalerie of infanterie aan deze parade zullen meedoen.

Wanneer de tentoonstelling gereed zal zijn, zal zij een stad op zich zelf zijn, interessant uit een oogpunt van modernen stedenbouw. Al de tentoonstellingsgebouwen moeten tien maanden voor de opening, welke in 1914 zal plaats grijpen, klaar zijn; dit vooral met het oog op een fraaie plantengroei bij de opening.

OPLEIDING IN HET STUCADOORSBEDRIJF.

Door den Nederlandschen Stucadoorspatroonsbond is het volgende adres ingediend:

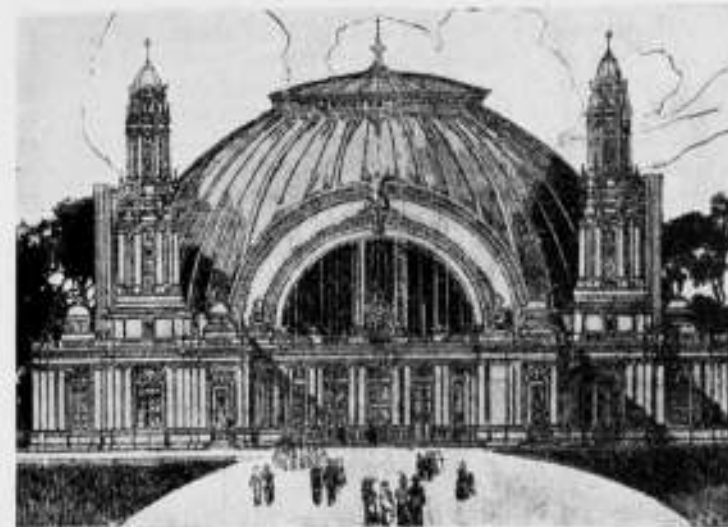
Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken te 's-Gravenhage.
's-Gravenhage, Nov. 1912.

Excellentie!

Pieter Jonkhoff en Alexander Constant Elfring respectievelijk Voorzitter en Secretaris van den Ned. Stucadoorspatroons Bond, gevestigd te Amsterdam, opgericht 11 Sept. 1902, goedgekeurd bij Koninkl. besluit van 27 April 1903, geven met verschuldigde eerbied te kennen, daartoe aangewezen op de Algemeene Jaarlijksche vergadering van 2 October 1912, gehouden in het Café „Boneski“ te Rotterdam;

Dat in deze vergadering is besloten, er bij de Regeering op aan te dringen, dat op ambachtsscholen en kunstnijverheidsscholen, Academie's en andere inrichtingen waar vak- of vak-teekenen onderwijs gegeven wordt, of op soortgelijke inrichtingen, die eenigerlei subsidie, toelage enz. genieten, waardoor het onderwijsprogramma aan hare goedkeuring is onderworpen, of waardoor medezeggenschap in de samenstelling van het leerplan is bedongen, een zoedaniige regeling worde getroffen, waardoor meer speciaal rekening wordt gehouden met de opleiding in het stucadoorsbedrijf.

Mitsdien vestigen ondergeteekenden de aandacht van Uwe Excellentie op deze voor ons bedrijf zeer dringende behoefte, met het eerbiedig verzoek zoo mogelijk in deze richting Uwen invloed aan te wenden, of op andere wijze er in te voorzien, dat

Afb. 3. De Feesthal.

ook voor den aanstaanden stucadoorsgezelschap de mogelijkheid ter verkrijging van behoorlijke vakopleiding worde opengesteld. 't welk doende enz.

Van Uwe Excellentie de onderdanige dienaren
Namens den Nederlandschen Stucadoorspatroonsbond:

P. JONKHOFF, Voorzitter.
A. C. ELFRING, Secretaris.

TOELICHTING.

Een van de belangrijkste vraagstukken, zoo niet het belangrijkste vraagstuk 't welk in onzen Bond sedert zijn oprichting behandeld is, is wel het vraagstuk der vakopleiding.

In ons orgaan en op onze Bondsvergadering was dit een onderwerp, dat zich steeds kon verheugen in een groote belangstelling van de zijde der leden.

Het was op een te Utrecht in het „Metalen Kruis“ op 7 Februari 1907 gehouden voorjaarsvergadering dat na een warm pleidooi daarvoor van een onzer leden, een Commissie benoemd werd, om met voorstellen te komen, op welke wijze een betere vakopleiding en, in nauw verband daarmee staande, leerlingregeling kon voorzien worden.

In de daarop volgende, in September gehouden, Jaarvergadering bracht de Commissie een rapport uit, welk rapport indertijd ook in handen van Uwe Excellentie kwam.

In dit rapport heet het o. a.:

„De Nederlandsche Stucadoorspatroons Bond, diep beseffende, dat de wijze waarop in de laatste jaren nieuwe krachten (gezelschap) gevormd worden welke in de uitoefening van ons schoone vak hun brood moeten verdienen, noodwendig ten gevolge moet hebben den achteruitgang van ons vak door de onmogelijkheid een voldoende aantal alleszins bekwaame vaklieden als kern te behouden, heeft gemeend eens ernstig te moeten overwegen of er ook mogelijkheid bestaat daarin verandering te brengen“.

Verder heet het:

„Op dit oogenblik laat deze opleiding alles te wenschen over: jongens die tot de uitoefening van ons vak worden toegelaten, leeren niet anders dan bij toeval hun vak“.

Nadat verder de omstandigheden waaronder het bedrijf wordt uitgeoefend geschetst werd en waaruit blijkt dat van eenige opleiding geen sprake is, gaat de rapporteur verder voort, dat op deze wijze het vormen van goede vakarbeiders, welke volkomen hun vak verstaan, niet mogelijk is, behoeft geen nader be-toog“.

„Evenwel is een goede vakopleiding een levenskwesstie voor ons bedrijf“.

Welnu, dit zelfde geldt voor dit oogenblik nog. Van opleiding in ons bedrijf is geen sprake, en mag at op onze Vaktentoonstelling

gebleken zijn, dat er nog wel een kern goede vaklieden aanwezig is, vast staat evenwel, dat deze maar uit een klein percentage van de in ons vak werkzame personen bestaat, welk aantal in verhouding steeds kleiner wordt; hetgeen noodzakelijk ten gevolge moet hebben dat de sierkunst uit ons vak zal verdwijnen. Noodwendig moet hier worden ingegrepen. Ons vak verdient het; ook dat is op onze tentoonstelling gebleken; en volmondig erkend door alle autoriteiten welke deze bezocht hebben.

„Aan de jeugd is de toekomst” werd door den Inspecteur Generaal van den arbeid gezegd, zij het met eenigszins andere woorden. Eventueel spraken Mr. Smeenge, W. Kromhout Cz., A. W. Weissmann e. a.

Wil ons vak in de toekomst den bloei kunnen bereiken welke wij wenschen, dan moet ook gezorgd worden, dat de jeugdige stukadoors een deugdelijke opleiding ontvangen, opdat dan, wanneer de Bouwmeester wenscht het stukadoorwerk toe te passen op de wijze als dit in de bloeitijdperken het geval was, een voldoende aantal bekwaame handen beschikbaar zijn dit uit te voeren.

Werkelijk meer dan tijd is het dat aan ons zoo waardevol en toch zoo stiefmoederlijk bedeed vak wat meer aandacht wordt geschonken; dan komt de waardering vanzelf. Of is het niet een voor ons bedroevend feit, dat, waar in ons land meer dan 50 ambachtsscholen bestaan, aan geen enkele tot nu toe het stukadoorvak wordt onderwezen? Wel wordt aan enkele ambachtsscholen tekenonderwijs gegeven aan aanstaande stukadoors, maar dit past zich zoo slecht aan het eigenlijk bedrijf aan, mede doordat de onderwijzers zelve geen begrip van ons vak hebben, dat de resultaten daarvan in de praktijk zeer weinig waarde hebben.

Overbodig achten wij het, nog nader aan te toonen, de dringende behoefte welke voor ons vak bestaat aan goed vakonderwijs. Iedere ter zake kundige is van de noodzakelijkheid daarvan overtuigd, terwijl wij de zekerheid hebben, dat bij Uwe Excellentie de liefde voor de Ambachten zeer groot is.

Deze overtuiging gaf ons den moed, ons in vol vertrouwen tot Uwe Excellentie te wenden met het verzoek een grondig onderzoek naar de behoeften voor ons bedrijf in te stellen, en maatregelen te beramen waardoor in de naaste toekomst een goed geregelde vakopleiding voor het stukadoorsbedrijf in 't leven geroepen wordt.

U de verzekering gevende, dat wij van onzen kant alles zullen doen, om daar waar het onderwijs in ons vak wordt gegeven, hetzelfde te helpen bevorderen en ondersteunen. Onder andere door alleen die leerlingen aan het werk te stellen, welke met vrucht een cursus of een vakschool gevolgd hebben. Veel zou er nog te zeggen zijn over den moreelen kant van het vraagstuk, daar natuurlijk op een vakschool den leerling meer orde en nederigheid kan bijgebracht worden dan op de bouwwerken, wat toch ook zeker van groot belang is voor den toekomstigen stukadoor; doch wij meenen met deze toelichting te kunnen volstaan.

PRIJSVRAGEN.

JURY-RAPPORT DER PRIJSVRAGEN VAN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP”.

Aan het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap”, alhier.

Rotterdam, 23 December 1912.

Mijne Heeren,

Ter voldoening aan Uwe vereerende uitnodiging, om gezamenlijk de Jury te vormen voor de beoordeeling der op 1 December ingekomen antwoorden op de prijsvragen Uwer vereeniging in 1912, voor een Bioscooptheater, een Tramwachtuise en een Penteekening naar een brok bestaand Bouwbeeldhouwwerk, kwamen de ondergeteekenden op Zaterdag den 7 December in een der zalen van het Hotel Coomans bijeen. De Heer H. A. J. Baanders, die door bezigheden was verhinderd, werd vervangen door den Heer J. Herman de Roos.

Overigens was de Jury voltallig aanwezig.

Bij opening van de verpakkingen bleken ingezonden te zijn: voor het Bioscooptheater 30 antwoorden met de motto's: Etude, Feestgebouw, Rio, C'est ça, Veni, vidi? Descartes, Humbug, Max, Rotterdam, Opus 17, Ecce, Tolo, Een ieder meent zijn uil een valk te zijn, Onesime, Allegonda, B. en V. Twee vierkanten waartschen een cirkel (geteekend), Revanche, Capito, Mei, Ontspanning na Arbeid, B. en T., Apollo, Riek, B., 3 vierkanten in elkaar (geteekend), V. I. O. S., T., Rotterdam (met wapen) en Noen.

Voor het Tram-wachtuise 28 antwoorden met de motto's: Ken Uw Tijd, Rival, Quo vadis, Na den dagtaak, Arbeid adelt, Snippers, Studie, Kracht, Kievit, Uit den drup, Sinus, Snel, Juno, A. B., Radja, Wilskracht, Rie, J.J., Voila, Ondergaande zon (geteekend), Tr. My. Zooveel huisjes zooveel kruisjes, L. in cirkel, Rendez vous, Stop, Binnen zijn de besten en Inactief.

en voor de Penteekening 12 antwoorden met de motto's: Schiedam, Rozelaerke, Heemschut, Behoudt goed oud, Pen en inkt, 't Is zoo, Suum cinque pulchram est, Zulphen, Proeter sunt et imputantur, Anno 1574, Moederliefde, en C. J. E.

Reeds bij oppervlakkige beschouwing viel te constateeren, dat door de inzenders over 't algemeen zeer verdienstelijk werk was geleverd. Zelfs was in verband met de vrij groote moeilijkheden van constructieven en architectonischen aard, welke vooral de beantwoording van de 1e prijsvraag opleverde, menige goed geslaagde oplossing te prijzen. Ook het teekenwerk maakte een gunstigen indruk, — terwijl bepaald, slechte inzendingen tot de zeer weinige uitzonderingen behoorden.

Waar bovendien de prijsvragen Uwer vereeniging in hoofdzaak te beschouwen zijn als studie-prijsvragen voor de jongere architecten, meent de Jury dan ook eenstemmig een woord van lof aan de inzenders niet te mogen onthouden en Uw Bestuur met het behaalde succes te mogen geluk wenschen.

Na deze opmerkingen van algemeenen aard overgaande tot de nadere beoordeeling van de ontwerpen van een Bioscooptheater, heeft de Jury de eer het navolgende als haar Rapport aan te bieden.

Bij eerste schifting bleek, dat een 16-tal ontwerpen met de motto's Humbug, Rio, Rotterdam met wapen, Etude, Descartes, Veni vidi . . . ? B. T., vierkant met kruis, Onesime, Allegonda, B. en V., Ontspanning na Arbeid, Opus 17, T in cirkel, Capito en V. I. O. S. ter zijde gelegd konden worden. In hoofdzaak vielen daarbij het gemis aan logisch verband tusschen den beg. grond en eerste verdieping, — het niet voldoen aan eischen van het programma, — of wel de minder gelukkig geslaagde plan- en geveloplossingen in het oog.

Voor meer gedetailleerde beoordeelingen kwamen daarna in aanmerking de hieronder genoemde motto's, welke aanleiding gaven tot de achter elk motto vermelde opmerkingen.

Met, Vrij goede plattegrond. De muren staan constructief boven elkaar. De toegang naar de feestzaal door de bar kan bedenkingen opleveren.

De plaatsing der gevelramen is wat verward, de hoogopening is niet gelukkig. Ook de hoekoplossing mag niet geslaagd heeten. Rotterdam. De toegangen naar de zaal zijn niet gelukkig geplaatst en onvoldoende. Ook de toelatten liggen niet gunstig. Overigens is het plan constructief goed bestudeerd.

In de zijgevels is de zaal niet voldoende tot uiting gebracht. Het teekenwerk is wat oppervlakkig.

Feestgebouw. De plattegrond is zeer verdienstelijk. Jammer dat de keldertoeegang vanuit de zaal is geprojecteerd. De gevels hebben goede kwaliteiten. Het geheel is te veel verdeeld waardoor het silhouet onrustig wordt.

Riek. Het voorgedeelte van het plan geeft eene goede verdeling, het achtergedeelte is constructief minder gelukkig. De vestibule door 2 verdiepingen is goed opgelost. De zitplaatsen langs den muur zijn niet aan te bevelen.

De gevels hebben wel karakter; beslist verwerpelijk is echter de schijnarchitectuur voor de open plaats aan het achtergedeelte van den zijgevel.

Een ieder meent zijn uil een valk te zijn. De begane grond geeft

een zeer goede indeeling. Tegen het maken van een tweede rang op het entresol bestaan bedenkingen.

De architectuur valt zeer te prijzen, hoewel de feestzaal in den zijgevel wel wat te weinig tot uitdrukking is gebracht.

Noen. Een uitstekende, heldere platte grond, constructief juist en in verband met de eischen van het programma goed bestudeerd.

De architectuur is nobel en rustig; de feestzaal komt goed tot uiting en de nooduitgangen zijn zeer goed opgelost.

De boven den voorbouw uitstekenden top met ventilatiekoker maakt in het frontaanzicht een minder gelukkig effect.

Apollo. De platte grond heeft goede kwaliteiten; de bergplaats voor films is minder gelukkig geplaatst.

Ook de hoekoplossing van den toren is niet fraai, terwijl deze zich niet logisch in den plattegrond ontwikkelt. Het teekenwerk is overigens verdienstelijk.

Cirkel met twee vierkanten. Het plan is niet onverdienstelijk; van uit de kassa is echter geen behoorlijk gezicht op de zaal mogelijk. Het tooneel met kleedkamers is goed gelegen, maar wat klein.

De architectuur is wel origineel maar geeft minder fraaie verhoudingen. De perspectieftekening is flink uitgevoerd.

Tolo. Het plan is constructief goed doordacht; vanuit de kassa is het gezicht in de zaal onvoldoende.

De hoogte van het gebouw is overdeven en de conciergewoning neemt veel ruimte in. De architectuur mag niet fraai worden genoemd.

Max. Zeer goed plan waarin vooral gestreefd is naar een goede hoekoplossing.

De doorloopende daklijn in den zijgevel is constructief onlogisch. De gevelarchitectuur, hoewel wat uitheemsch, vertoont zeer goede kwaliteiten.

Revanche. De plattegrond vertoont goede eigenschappen; de oplossing van den hoofdingang is wat gewaagd. De architectuur is over 't geheel te veel onderverdeeld. Tegenover het goed rustig gehouden dakvlak doet de verbrokkelde contour van de gevels niet aangenaam aan. Het teekenwerk is zeer verdienstelijk.

B. Het plan is constructief goed bestudeerd. De dames-privaten zijn niet gunstig gelegen. De architectuur is vreemd en niet bekoorlijk. De hoektoren brengt zijn bestemming als trappenhuis niet tot uiting.

Ecce. Het plan heeft goede kwaliteiten. De uitbouw in de zaal is minder gunstig; ook zijn er tegen de constructie bedenkingen. De gevels geven veel origineele details.

De ronde hoekoplossing is echter onlogisch en bevredigt het oog niet. Het teekenwerk valt te prijzen.

C'est ça. De vestibule is zeer goed opgelost. Het plan heeft eenige constructieve gebreken. De hoekoplossing is niet gelukkig; overigens zijn de gevels goed van opvatting.

In de tweede plaats werd overgegaan tot de beoordeeling van de ontwerpen voor een Wachtuise voor de Tram.

Bij eerste schifting bleek dat een 20-tal ontwerpen met de motto's: Quo Vadis? Kracht, Stop, Ken Uw Tijd, Kievit, Arbeid Adelt, Uit den drup, Studie, Wilskracht, Inactief, J. J., Snel, Rie, Juno, Sino Radja, Tr. Mij, L. in cirkel, J. en opgaande zon (geteekend) terzijde gelegd konden worden, in hoofdzaak wegens het niet voldoen aan de eischen van programma wat materiaal betreft; de weinig bestudeerde opvatting, het minder geslaagde teekenwerk of wel de gebrekkige oplossing van het geheel.

Tot een meer gedetailleerde beoordeeling gaven de volgende motto's aanleiding.

Snippers. Het geheel is praktisch opgevat; ook het teekenwerk is flink. Het dak drukt echter het gebouwtje te veel en het verschild in hellingen doet minder aangenaam aan.

Binnen zijde de besten. Een beschaafd en flink opgevat ontwerp met eenvoudigen kapvorm.

Het torentje is wat simpel van opvatting. De profileering der consoles kan beter worden bestudeerd.

Na den dagtaak. Een origineel gedacht ontwerp. Het geheel is echter te massaal en te grof gedetailleerd.

Ook is er bedenking tegen het plaatsen van het cementijzeren dak op den houten onderbouw.

Rival. Een origineel gedacht ontwerp.

De cirkelvormige oplossing van het bovengedeelte is te gecompliceerd en zal in werkelijkheid geen gelukkig effect opleveren. Het teekenwerk is goed.

Rendez-vous. Het geheel maakt wel een gunstigen indruk. De houtconstructie is eenvoudig en degelijk van opvatting.

Voila. Een goed begrepen en verdienstelijk opgevatte ijzerconstructie. De houten achterwand past minder bij het karakter van 't geheel. De behandeling van de hoofdstijlen als plaat is wat zwaar.

A. B. Een eenvoudig opgevat geheel. De kloktoeren is wat groot en niet fraai van vorm en kan beter worden gemist.

Zooveel huisjes, zooveel kruisjes. Een beschaafd en goed opgevat ontwerp. Tegen de verbrokkelingen van de kap en onderdeelen is wellicht iets te zeggen. Ook de borstwering lijkt wat hoog. Het geheel maakt een zeer goeden indruk en toont veel smaak.

Bij de beoordeeling van de Penteekeningen naar een bestand brok bouwbeeldhouwwerk bleken de motto's Zulphen en Schiedam, wat onderwerp en afmeting betreft, niet aan de bepalingen van het programma te beantwoorden. De overige inzendingen n.l. de motto's Heemschut, Suum cinque pulchram est, Proeter sunt et imputantur, C. J. E., (3 stuks), Anno 1573, pen en inkt, behoudt goed oud en Rozelaerke voldeden over 't algemeen als penteekening niet aan hooggestelde eischen.

Slechts de motto's Moederliefde, en 't Is Zoo, gaven teekenwerk, hetwelk voor bijzondere vermelding in aanmerking kon komen. Bij de eindstemming over de toekenning der door Uw Bestuur vastgestelde bekroningen kwam de Jury eenstemmig tot hare conclusie, en heeft zij de eer naar aanleiding hiervan U in overweging te moeten geven de prijzen te verdeelen als volgt:

Voor de 1e prijsvraag. Een Bioscooptheater, de eerste prijs bestaande uit een zilveren medaille met getuigschrift der vereeniging benevens f 70. — aan het motto Noen.

De 2e en 3e Prijs, respectievelijk bestaande uit bronzen medaille met getuigschrift der vereeniging benevens f 30. — en uit het getuigschrift der vereeniging niet als zodanig toe te kennen, doch een bronzen medaille met getuigschrift benevens f 10. — toe te wijzen aan elk der motto's: Een ieder meent zijn uil een valk te zijn, Feestgebouw en Max.

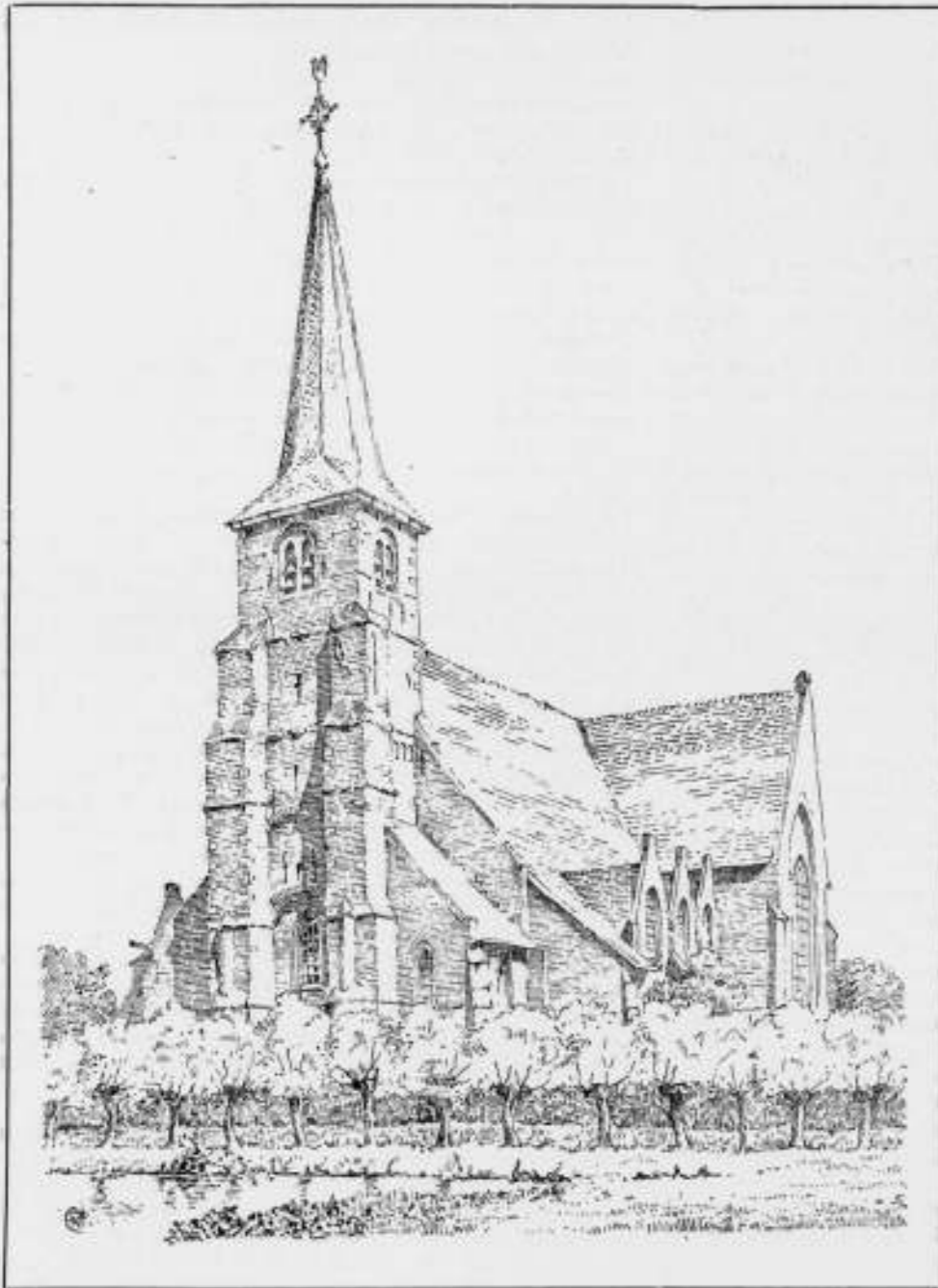
Voor de 2e prijsvraag. Een Tramwachtuise de 2e eerste prijs bestaande uit een zilveren medaille met getuigschrift der Vereeniging benevens f 35. — aan het motto: Zooveel huisjes zooveel kruisjes; de 2e prijs bestaande uit bronzen medaille met getuigschrift der vereeniging benevens f 15. — aan het motto: Voila; de 3e prijs bestaande uit getuigschrift der Vereeniging aan het motto: Binnen zijn de besten.

Voor de 3e prijsvraag. Een Penteekening, de eerste prijs bestaande uit bronzen medaille met getuigschrift der Vereeniging benevens f 15. — aan het motto: Moederliefde; 2e prijs bestaande uit getuigschrift der Vereeniging benevens f 10. — aan het motto: 't Is zoo.

Met het bovenstaande acht de Jury aan de uitnodiging van Uw Bestuur naar haar beste weten en overtuiging te hebben voldaan en meent derhalve onder verwijzing naar hare in den aanhef van dit rapport gestelde opmerkingen betreffende het welzijn van deze prijsvragen hare aangename taak hiermede als geëindigd te mogen beschouwen.

De Jury voornoemd,

(w. g.) JOH. J. GORT.
D. B. LOGEMANN.
ALB. OTTEN.
J. HERMAN DE ROOS.
W. F. C. SCHAAP.

KERK TE POORTUGAAL (Z.-H.) Uit: Onze Oude Dorpskerken, door H. v. D. KLOOT MEYBURG. Uitg. W. L. en J. BRUSSE.

BOEK- EN PLAATWERKEN.

Onze Oude Dorpskerken. Tachtig schetsen van Dorpskerken in Nederland door *Herm. van der Kloot Meyburg*, architect. Uitg. W. L. en J. Brusse, Rotterdam.

Het eerste werk van den heer v. d. Kloot Meyburg, bevattende 80 teekeningen van oude Nederlandsche boerenhuizen, is terecht met sympathie ontvangen. Dit tweede werk is van dezelfde soort, en wij twijfelen niet, of het zal ook door deskundige en leek gaarne ter hand genomen worden. Eerst in den laatsten tijd is de aandacht gevallen op de bescheiden, maar soms zoo uitnemende architectuur onzer oude dorpskerken, die veelal een bekorende poëzie hebben. Op de tentoonstelling van dorpskerken, in Mei 1911 door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in haar gebouw gehouden, werd voor het eerst een beeld gegeven van de groote veelzijdigheid in aanleg, de schilderachtige groepeerings en de waardigheid bij alleneenvoud, dezer aantrekkelijke architectuur. Minder rijk behandeld dan de grootere stadsker-

ken, minder stelselmatig en minder stijl-vol, getuigen de dorpskerkes vaak van een naieve natuurlijkheid en vindingrijkheid, waarvan ook de hedendaagsche architect nog veel kan leeren.

Wij wenschen auteur en uitgever geluk met hun aardig boek. De lijntekeningen die, naar het ons voorkomt, doen zien, dat de auteur zijn talent verder ontwikkeld heeft en meerdere losheid vertoont dan die van zijn eerste werk, zijn uitstekend gereproduceerd. Wij geven hierbij een drietal afbeeldingen.

Aan de teekeningen gaat vooraf een liefdevolle beschrijving van het onderwerp, waarop een meer historisch kort overzicht volgt. Bij de platen is steeds een korte beschrijving gevoegd.

Wij hopen, dat de begaafde teekenaar, die een zoo diepe waardeering heeft voor het schoon onzer landelijke architectuur, ons in de toekomst met nog meer van dergelijke aantrekkelijke werken zal verrassen. J. G.

BERICHTEN.

Uitbouw Rijksmuseum. *) De Commissie van Rapporteurs over de begroting voor binnenlandsche zaken kan blijkens haar eindverslag geen instemming betuigen met den door den minister gevolgd den weg - n.l. het uittrekken bij de memorie van antwoord van een eersten termijn van een totale uitgaaf van f 138.000 voor een uitbouw bij het Rijksmuseum ten behoeve van de te verwachten nieuwe geschenken van den heer en mevrouw Drucker. De commissie, vooropstellende, dat men algemeen hoogst erkentelijk is jegens het echtpaar Drucker ter zake van zijn groote mildheid jegens het Rijksmuseum, meent dat het de voorkeur had verdiend

een afzonderlijk wetsontwerp aan te bieden, zoodat dit in de afdeelingen onderzocht had kunnen worden.

De commissie verzoekt den minister alsnog de ontwerpen voor den bouw en een situatieplan ter inzage over te leggen, alsmede mededeeling te doen van de bezwaren, welke de architect van de Rijksmuseumgebouwen heeft geopperd en van hun weerlegging.

Voorts zou de commissie op prijs stellen te vernemen, of ten opzichte van de nieuwe schenking bereids een overeenkomst met den heer en mevrouw Drucker is gesloten en welke de voorwaarden zijn waaronder deze schenking is aanvaard.

Om en bij den Dam. Naar wij vernemen, heeft de Raadhuis-Damcommissie het ontwerp van den architect Foeke Kuipers voor een groot winkelgebouw op den hoek van den Vijgendam en het Rokin goedgekeurd, zoodat thans spoedig een voorstel van B. en W. aan den gemeenteraad tot uitgifte van dezen grond

*) Wegens fotografiek zijn verschillende berichten alomtegenwoordig.

in erfpacht verwacht kan worden. De onderhandelingen over het Danterrein met het consortium, dat een groot hotel wil stichten, duren nog steeds voort. *N. R. Cl.*

Een goed voorbeeld. Dusseldorf heeft er slag van, om tentoonstellingen goed te organiseeren en... rendabel te maken. Is het bekende Kunstpalast gebouwd van het batig saldo eener tentoonstelling, eenige jaren geleden gehouden, de bekende Städte-Ausstellung van het vorig jaar sluit met een batig saldo van 120.000 Mark. Dit is te meer merkwaardig, daar deze ten toonstelling een zoo speciaal onderwerp betrof.

Laten wij met onze Intern. Bouwkunst-tentoonstelling te Amsterdam 1914 ook in dit opzicht van Duitschland leeren!

Bouwkundige prijsvraag der Afd. Algemeene Wetenschappen der T. H. School te Delft. In 1911 is door deze Afd. uitgeschreven een prijsvraag, waarbij gevraagd werd:

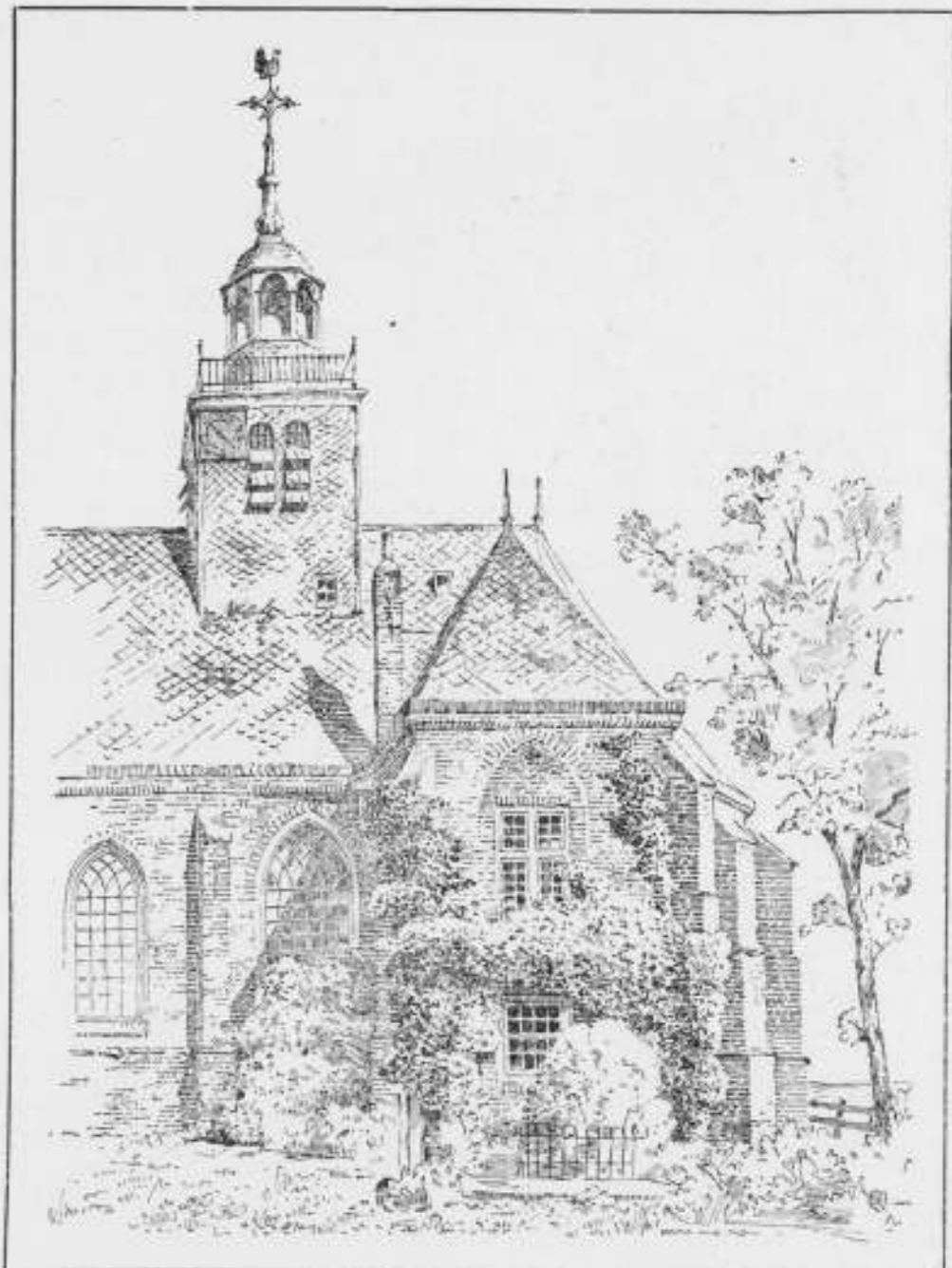
1. Een tekening van een interieur van een Nederlandsche kerk, gebouwd vóór 1500, uit te voeren als aquarel, pen-, potlood-, crayon- of pasteltekening, naar keuze van den inzender. Voor het vervaardigen der perspectivische tekening mocht geen gebruik gemaakt worden van constructieve of photographische hulpmiddelen. In de Senaatsvergadering van 12 Dec. 1912 is met goud bekroond de inzending no. 4, ingezonden onder motto „Rust Roest”, interieur der Groote kerk (voormalige St. Laurenskerk) te Rotterdam, vervaardigd door Henricus Anthonius van Meegeren, student in de bouwkunde aan de T. H. Bovendien is aan de inzending onder motto „Naarden's Roem” (interieur ontleend aan de voormalige Vitaskerk te Naarden), vervaardigd door den candidaat in de bouwkunde Hermannus Johannes van der Heyden, een eervolle vermelding toegekend.

Het Binnenhof. Dezer dagen heeft het bestuur van den Nederl. Oudheidkundigen Bond aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal een adres verzonden, in zake de plannen tot verbouwing van het Departement van Binnenlandsche Zaken op het Binnenhof.

Adressant heeft daartegen bezwaar, en dat wel voornamelijk omdat:

1o. daarbij de rooilijn aan de Binnenhofzijde tusschen de beide poorten haar schuinen loop zal verliezen, waardoor het rationeel verband tusschen die rooilijn en den eigenaardigen eveneens schuinen bouw der beide poorten zal worden verbroken hetgeen met een juist begrip en een rechtmatige waardeering onzer oude architectuur niet overeen te brengen is;

2o. daarbij aan de Vijverzijde de van de historische ontwikkeling van het Binnenhof op zoo treffende wijze getuigenis afleggende gevels zullen worden afgebroken, in stede van met eerbied en zorg te worden gerestaureerd, en worden vervangen door een

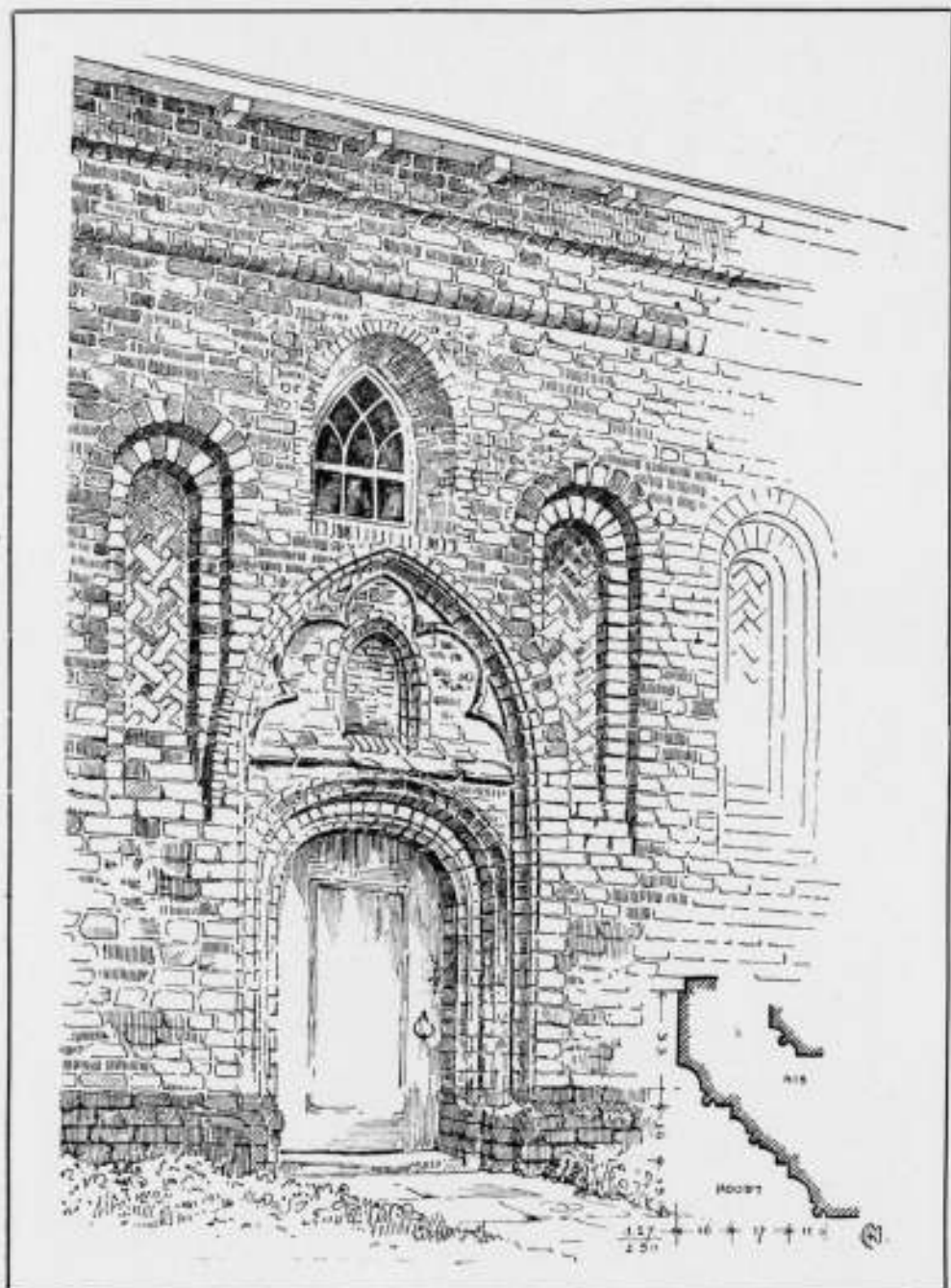
KERK TE EGMOND OP DEN HOEF (N.-H.). Uit: Onze Oude Dorpskerken, door H. v. D. KLOOT MEYBURG. Uitg. W. L. en J. BRUSSE.

nieuw geheel, dat wel den schijn eener restauratie heeft, maar dat inderdaad noch op fraaie, noch op waardige wijze in de plaats zal treden van dit bij uitstek historisch gebouw.

3o. daarbij aan de zijde van het Mauritshuis een gevel is ontworpen die het voor de beste der daar tentoongestelde schilderijen onmisbare en westelijke licht zal onderscheppen, en die ook voor een deel aan de vrije ligging van het Torentje een einde maken zal, en

4o. daarbij een kunstvol en rijk van snijwerk voorzien portaal uit het laatst der 17de eeuw en een zich daarbij bevindende vroeg-17de eeuwse poort zullen worden afgebroken en verwijderd. Het bestuur dringt er daarom bij de Kamer met ernstigen nadruk op aan, dat zij bij de behandeling van het betreffende wetsontwerp den Minister van Waterstaat de uitdrukkelijke verklaring zal vragen dat bij ten uitvoerlegging der verbouwing aan de bovengenoemde groote bezwaren geheel zal worden tegemoet gekomen.

School voor Kunstnijverheid, Haarlem. Wegens de voort-

GEVELFRAGMENT VAN DE KERK TE WEIDUM (Fr.). Uit: Onze Oude Dorpskerken, door H. V. D. KLOOT MEYBURG. Uitg. W. L. en J. BRUSSE.

durende toename van leerlingen, die voor 't bouwkundig vak wenschen te worden opgeleid, zal het onderwijs der bouwkundige afdeling voor den Cursus 1913 weder eene aanzienlijke uitbreiding ondergaan.

Werden de beide eerste klasse ten behoeve van het voorbereidend onderwijs dezer afdeling, reeds over 1912 op degelijke grondslagen gevestigd, over 1913 zal zulk eveneens voor de beide daaropvolgende, de 3e en 4e klasse, plaats hebben, zoodat de leerlingen, die deze vier klassen met vrucht hebben doorlopen, de zekerheid hebben, in de praktijk nuttige diensten te kunnen bewijzen en, ofschoon het aesthetisch karakter vanaf het begin het onderwijs blijft beheerschen, zal later een vijfde klasse daaraan worden toegevoegd, om in het bijzonder het meer decoratieve interieur en de compositie te behandelen. Tevens zal een praktische werkplaats uitsluitend voor de eerstgenoemde klasse der afdeling houtbewerking worden ingericht.

De Directie stelt alle mogelijke pogingen in het werk om de bouwkundige afdeling op de meest degelijke en praktische wijze

in te richten en vleit zich daarvoor aan de hooge eischen, die men heden ten dage aan de opleiding der bouwkundigen stelt, tegemoet te komen.

De nieuwe cursus is 6 Januari weder begonnen.

Volkskunst. De Noordhollandsche afdeling der Vereeniging voor Volkskunst opent een wedstrijd voor het maken van een dienbak met schraag en een kleederen- of linnenbak.

Het is de bedoeling, dat de voorwerpen de afmetingen zullen hebben, die voor het dagelijksch gebruik dienstig zijn, b. v. voor den dienbak eene lengte van 0.67 M. op 0.46 M. breedte, de staande rand $\pm$ 0.08 M.; voor den kleederen- of linnenbak eene lengte van $\pm$ 0.70 M. op een breedte van $\pm$ 0.58 M. buitenmaat; de maat van het binnenvlak 0.45 M. lengte op een breedte van 0.30 M. De schuine kanten $\pm$ 0.10 M. hoog.

Voor den dienbak worden prijzen van f 25, f 15 en f 10 uitgelooft, benevens getuigschriften.

Voor den kleederen- of linnenbak worden prijzen van f 10, f 5 en f 3 uitgelooft, benevens getuigschriften.

De voorwerpen moeten worden ingeleverd uiterlijk 1 Maart 1913 bij het bestuur der vereeniging, adres den heer C. W. H. Baard, Stedelijk Museum te Amsterdam. **Een Belgisch Oberbaurat** is benoemd aan het Ministerie van Spoorwegen, Posterijen en Telegrafie. De „Bouwgids" meldt hierover: De heer Baron Kervijn de Lettenhoven is de gelukkige titularis van dit nieuwe ambt, dat hoofdzakelijk in het leven geroepen is voor de volgende reden! „De Kunstraadsman zal zijn advies doen kennen over al de ontwerpen hem van de hoogere overheid ter hand gesteld en er desnoods zijn wenken en raadgevingen aan toewijzen om de op te

richten gebouwen een Kunstenaarskarakter te geven.

Er moet in den geest onzer ministers voor goed perk en paal gesteld worden aan de al te verre gaande eischen der dompers van Architecten, die darven beweren dat onzen Administratiestijl een publiek schandaal is hier in België en er goede architecten dienden aangesteld, wedstrijden dienden uitgeschreven om dit schandaal te doen ophouden.

De architecten rekenden met recht op een stuk van den miljoenenkoek die jaarlijks in de ministeries door bezoldigde beamtten gebakken wordt.

Het is er niets mee. Voor de bagatel van 12000 franc per jaar heeft men den truk gevonden de moeilijkheid te keeren en de architecten voor goed het zwijgen op te leggen.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Nieuwe Leden. — REDACTIONEEL GEDEELTE. De torenbouw te Vlissingen, door Dr. P. J. H. Cuypers. — Antiquarisme en Openlucht-museum door J. B. van Loghem, s. l. — Naschrift, door J. Gratama. — Platz und Monument, von A. E. Brinckmann, door S. de Clercq. — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid de heeren:

- M. Batenburg, Bouwkundige, Soest.
- P. J. Koster, Bouwk. - Teekenaar, Alkmaar.
- B. Mulder, Ged. Bouwk. - Opzichter, Den Haag.
- J. C. de Boer Pzn., Bouwkundige, Broek in Waterland.
- N. P. de Vries, Bouwk. - Teekenaar, Zeist.
- B. Bijvoet, Student Techn. Hoogeschool, Bloemendaal.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE TORENBOW TE VLISSINGEN.

Door Dr. P. J. H. CUYPERS.

Geachte Redactie.
Goede vrienden hebben mij steeds den raad gegeven de aanvallen in de pers, die voorheen zeer heftig en talrijk waren tegen mijne bouwwerken, niet zelf te beantwoorden. Ik wil dié regel blijven volgen.

Toch voel ik mij genoopt, op een verzoek door een schrijver in zake „Vlissingsche Toren" gedaan, hier eenige mededeelingen te doen.

Ik stel niet voorop, dat ik de schrijvers tot mijn inzicht zal overhalen.

Alleen uit collegialiteit wensch ik het volgende mede te deelen, en zal daarna op deze zaak niet meer terugkomen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwteksten, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Op verzoek van Burgemeester en Wethouders van Vlissingen heb ik op 13 Mei 1912 den St. Jacobstoren te Vlissingen bezocht en den toestand opgenomen waarin den toren zich bevond na den brand. Eene nauwkeurige opmeting van vóór den brand was ter beschikking.

Burgemeester en Wethouders richtten tot mij de vraag of het mogelijk was de spits te herbouwen, maar in onbrandbaar materiaal, omdat het gevaar van brand in dit zoo dicht bevolkte stadsdeel zeer groot is, zooals gebleken was door de menigvuldige branden, welke in den loop der tijden daar hadden plaats gehad.

Naar mijne meening en vaste overtuiging moet met elke restauratie er naar gestreefd worden, het monument of een deel daarvan zoowel wat vorm als wat bouwstoffen betreft terug te brengen in zijn oorspronkelijken toestand.

De toepassing van dezen algemeenen regel vereischt voor elk geval bijzonder overleg, zooals ik hier voor technische lezers wel niet nader behoefte niteen te zetten. Hoewel ik het bespreken van ontwerpen niet wel mogelijk acht zonder de betreffende teekeningen voor zich te hebben, en in 't bijzonder herstellingsontwerpen niet met eenig nuttig resultaat kunnen worden bediscussieerd, wanneer men niet eerst gezamenlijk nauwkeurig het bewuste bouwwerk heeft onderzocht, zoo heb ik gemeend hier toch eenige opmerkingen in de aandacht van de collega's te moeten aanbevelen, nadat zooveel tegenstrijdigs over die Vlissingsche kwestie werd geschreven.

Dit zijn verder de volgende punten:

Wanneer Burgemeester en Wethouders meenden, dat het vast staat dat hier wegens het groote gevaar van brand, onbrandbaar materiaal moet gebezigd worden voor den opbouw, dan kon naar mijn oordeel, weldaaraan worden voldaan.

Daarbij merk ik op dat:

1°. de afgebrande torenspits niet was de oorspronkelijke afdekking van den nog bestaanden onderbouw, die van vroegere tijden is en zeker een geheel anderen vorm en karakter bezat (Gothisch);

2°. de vormen niet logisch uit een houtconstructie zijn ontwikkeld, maar meer schilderachtige fantasievormen zijn, den tijd kenmerkend toen de laatst-afgebrande spits gebouwd is;

3°. de afgebrande spits in vorm geheel en al het karakter miste van eene rationeele constructie, zooals deze in de vorige eeuwen (zoo gen. Gothischen tijd) nog bestond, maar een willekeurigen schilderachtigen vorm had, zooals dit in de 17de eeuw veelal voorkomt en in 't geheel niet de uitdrukking was van het gebezigde materiaal;

4°. de baksteenen onderbouw, waarvan aan de binnenzijde ter dikte van anderhalven steen was afgekloofd, vereischte versterking.

Wat den vorm betreft, meen ik dat er in dit geval geen redenen kunnen bestaan om af te wijken van den stelregel, dat de uitwendige vorm zooveel mogelijk moet behouden blijven om het historisch schilderachtig aanzien der stad te behouden.

De vraag was nu, hoe zijn in verband met eene doelmatige restauratie die historische vormen met onbrandbaar materiaal geschikt samen te stellen, ook in verband met de versterking van den onderbouw in baksteen.

Het antwoord hierop is:

1. ter versterking van den onderbouw in baksteen zullen roosteringen en muurbekleding in betonijzer het doelmatigst zijn;

2. de betonijzeren roostering is ook als grondslag der spits zeer eenvoudig te gebruiken;

3. de wanden, in achthoek geplaatst, van de verschillende gebogen dakvlakken vormen in betonijzer een eenvoudige en stevige constructie, die evenals houten daken gemakkelijk met leien gedekt kan worden;

4. de lichte stijlen zijn het meest doelmatig en stevig van betonijzer samen te stellen, zoodat de bovenbouw vast komt te staan, stijver dan de houtconstructie stond;

5. de balustrade, oorspronkelijk van hout, in navolging van steenvormen gemaakt, zou thans uit een vorm in terra cotta, gebakken in de kleur, die zij ook vroeger vertoonde, duurzaam en technisch juist zijn uit te voeren.

Vormen van specifiek betonijzer karakter zijn mij geen andere bekend, dan diegene, welke door platte planken worden samengesteld, en deze komen dus weer met de houtbedekking overeen.

Dit zij opgemerkt voor diegenen, die van meening zijn, dat het gebruik van betonijzer voor de samenstelling eigenaardige moderne vormen voor het uitwendige moeten vertoonen. Welke zijn die vormen?

Verder werd door mij voorgesteld de bekronende peer van rood koper te vervaardigen, terwijl de koningstijl, die daarvan de middenas verstijft en het gesmeed ijzeren kruis met windvaan draagt, op eenvoudige

wijze van ijzer is samen te stellen en eveneens goed is te bevestigen.

Het wil mij voorkomen, dat de materialen, die door mij werden voorgeschreven voor den wederopbouw van den historischen vorm in geen enkel deel geweld werd aangedaan, maar verwerkt zouden worden volgens gezonde begrippen van de verschillende ambachten.

Het betonijzer en het ijzer als stijf geraamte.

Het koper, het lood, de leien en de terra cotta als bekleedingsmateriaal.

Hoewel er een innig verband moet bestaan tusschen vorm en materiaal, wordt dit begrip in onze dagen op zeer dorre, oppervlakkige, karakterlooze, maar wel ambachtsbazige wijze geëxploiteerd door verwarde bouwkunst critici, die een noodzakelijken grondslag van elke levende kunstschool volkomen missen!

Tot hen onder de jeugdige lezers, die met het bovenstaand eens kunnen zijn, ten slotte nog een vriendelijk verzoek van den ouden bouwmeester, die ook niet verder zal redetwisten.

- Wellicht zijn er onder de door mij uitgevoerde bouwwerken enkele die Uwe sympathie mogen verwerven. Welnu, geeft U de moeite die met eenige aandacht te beschouwen. Ik heb gegronde hoop, dat ge daarin de beginselen, die ik hier met korte woorden heb toegelicht, op duidelijker, breeder wijze, en dan ook in meer blijvende taal zult uiteen gezet vinden; daar is dan de theorie en toepassing vereenigd. Daar werken vele samenstellende begrippen te samen tot een geheel, terwijl de criticus zijn kracht er in zoekt, slechts een enkel begrip aan te duiden en alle overige invloeden ter zijde te laten. In de praktijk ligt voor den bouwmeester geloof ik, de gezonde en krachtigste verdediging zijner beginselen."

Dr. P. J. H. CUYPERS.

ANTIQUARISME EN OPEN- LUCHT-MUSEUM.

DOOR J. B. VAN LOGHEM, B. I.

Nu de plannen voor een openlucht-museum in de nabijheid van Arnhem vasten vorm aannemen, lijkt het mij niet overbodig, dat de bouwmeesters van dezen tijd, die het eerlijk meenen met de schoonheid van hun land, zich eens rustig neerzetten tot ineen- en uiteendenken van de verschillende verschijnselen en gebeurtenissen, die tezamen een beeld vormen van onzen tijd.

De drang naar schoonheid is wederom een feit geworden, dus nieuwe schoonheid zal zich weder manifesteren; doch daarvoor is leiding en ordening noodig. De ordening, die wederom een eigenschap van het komend kultuurtijdperk zal zijn, heeft reeds op zuiver zakelijk gebied haar intrede gedaan, in den beginne alleen aanvaard als noodzakelijkheid, doch thans tevens als schoonheid erkend wordend. De leek zal nog slechts de noodzakelijkheid zien van deze ordening, en dus

zoodra hij vrij is, d. w. z. zoodra zijn werkzaamheden achter den rug liggen, verlangt hij naar de vrije schoonheid, die synoniem is met picturale schoonheid. Hieruit is de drang, vooral van den zakenman, naar het land ten deele geboren. Hij bevindt zich buiten in zijn cottage, bungalow of villa en redeneert over vrijheid en schoonheid, die in de stad niet zijn te vinden, en uit zijn afkeer tegen alle moderne kunstvormen.

Deze man begrijpt de wassende moderne schoonheidsuitingen niet; hij wendt zich daarvan af en wordt, al hij bemiddeld is, een antiquair. Het antiquarisme is geen mode-uiting, tenminste slechts in geringe mate; op de wijze der natuurlijkheid is het werkelijke drang naar schoonheid, die het meer of minder gefortuneerde deel van de menschen tot antiquaren maakt.

Zoolang dit antiquarisme zich beperkt heeft tot het verzamelen van kleinodiën, sieraden, oud-porcelein, zelfs meubelen, waren de antiquiteitenverzamelaars niet schadelijk; integendeel, het was een verheugend verschijnsel, dat de oude schoonheid weer begrepen werd. De verzamelaars, die de schoonheid van het oude werkelijk zagen, begrepen zeer goed, dat voor hunne oudheden een speciale kamer of een hoekje in hun huis moest afgezonderd worden. Hierheen gingen zij nu en dan om te tasten aan die schoone vormen en rondingen van weleer, of om hun oog te vergasten aan de kleuren van hun oude weefsels. Tegenwoordig heeft „de massa" antiquiteiten, echt of onecht, ja zelfs geheele ameublementen worden gekocht in antieken stijl. De liefde ervoor is verdwenen; men gaat te midden van zijn oudheden zitten . . . . . eten, in plaats van genieten in stille oogentikken van de oude schoonheden.

Een zeer natuurlijk verschijnsel is het, dat velen spoedig zijn gaan inzien, dat hun oudheden niet harmonieerden met de omgeving, die stijlloos en leelijk was.

Voor den meer gefortuneerde was spoedig een oplossing gevonden. Hij sloopt een betimmering uit een oud gebouw, ja hij vindt zelfs iemand, die zich architect noemt, om deze betimmering passend te maken, hier en daar te verkleinen of te vergrooten, zoodat hij met zijn „Empire" meubelen en eetservies in „Empire" kamers zijn gasten in zijn villa kan ontvangen.

Hij praat met hen over de schoonheid van het verleden, terwijl na het dessert bij een sigaartje wordt gesproken over het vandalisme van den modernen tijd, waardoor zelfs oude boerderijen en schuren het moeten ontgelden. Deze antiquaren vormen een bolwerk voor de ontwikkeling van de moderne kunst.

Zij begrijpen niet de ware liefde, die bij enkelen bestaat, die de mooie oude kunst ter leering in musea verzamelen of de bedoeling van enkelen in Heemschut, die alleen willen bewaren voor ontijdig verval.

Zij drukken op alles hun antiquarischen stempel.

In Haarlem richtten zij een toren op het stadhuis op, waarvan niemand meer vermoedde, dat deze ooit bestaan had. Doch deze toren zal niet zijn een symbool van dezen tijd, als niting van herleving van de stad, neen, door het geld van enkele antiquaren aan de antiquarenvereniging Haarlem geschonken, zal deze toren

in antieken stijl herrijzen, terwijl juist dit gebouw zoo mooi weergeeft zijn groei in den loop der eeuwen. Doch dit is niet genoeg.

De antiquaren werpen zich thans niet meer alleen op enkele oude schoonheden, geheel Neêrlandsch schoonheid wordt door hen in een openlucht-museum geplaatst.

Ik beschouw een museum als een noodzakelijk kwaad. Als gebouw kan het een uiting van den tijd zijn en als zoodanig zelfs zeer belangrijk. Zijn de ruimten vóór naam zonder pretentie behandeld en groot gehouden tegenover de geëxposeerde voorwerpen, dan gaat van het gebouw opvoeding uit en misschien heeft het geëxposeerde ook eenige waarde voor de bezoekers. Hetzelfde geldt m. i. voor een museum, waar gebouwen en gebouwtjes van het verleden zullen bewaard blijven. Dat een dergelijk museum open zal zijn ligt voor de hand, daar uit praktische overwegingen de bouw der reuzenhallen, die nog groot zullen blijven tegenover de huizen, die er in staan, een onoverkomelijk bezwaar zou opleveren. Bestaat dit finantieele bezwaar niet, dan zou deze opgave tot een der meest moderne uitingen aanleiding kunnen geven.

Er zijn m. i. twee mogelijkheden, wanneer eenmaal is aangenomen, dat oude gebouwen, die door verschillende moderne eischen niet meer op hun oude plaats kunnen blijven, bewaard moeten worden uit een cultuur-historisch oogpunt.

Juist lijkt het mij te kiezen een groot terrein.

De natuur mag hier niet opgeofferd maar moet aan banden gelegd worden, terwijl enkele deelen, die zich daartoe speciaal leenen, geheel architectonisch gevormd moeten worden d. w. z. de natuur zal hier niet alleen aan banden gelegd, maar geheel systematisch behandeld en monumentaal als het ware gebouwd moeten worden, zoodat een streng raamwerk ontstaat, waarin ordelijk, groep bij groep, de oude gebouwen geplaatst worden, zooveel mogelijk ook inwendig gevend een beeld van het verleden.

Is overvloedig terrein voorhanden, dan is het mogelijk in aansluiting met dit moderne museum, architectonische tuinen aan te leggen, die weder over kunnen gaan in de vrije natuur.

Aldus zal echter, volgens de plannen van de Vereeniging Openlucht-museum de aanleg niet worden, aangezien de antiquaren, die de leiding nemen, niet begrijpen, dat de schoonheid van elk gebouw, elk beeld en elk voorwerp zijn ontstaan in hoofdzaak dankt aan de plaats, waarvoor het oorspronkelijk bedoeld werd. Deze plaats is voor een enkel voorwerp moeilijk ten tweede male even schoon te vinden. Voor een gebouw is dit onmogelijk. Onze oude gebouwen, die naar Amerika verhuizen, maken daar denzelfden indruk als een Volendammer visscher in een danszaal gevuld met dames en heeren in modern toilet.

De gebouwen, die in het openlucht-museum verrijzen, zullen, zooals een der hoofdmannen zich uitdrukte, geheel ook wat hun omgeving betreft, in denzelfden toestand komen te staan, als deze oorspronkelijk was. We

krijgen dus op den zandbodem nabij Arnhem met zijn specifiek Geldersch karakter, een deel van een Zeeuwsch kleilandschap met Zeeuwsche huisjes (wellicht wordt ook de oester daar geteeld). Even verder verrijzen de Friesche boerderijen. Deze stallen met hunne hooge beschuttende daken, bij uitstek thuis op de groote Friesche vlakten, krijgen een Friesch landschap om zich, de plaggenhut krijgt een stukje hei erom, kortom op het terrein, voor het museum bestemd, wordt geheel Nederland in miniatuur vertoond.

Ten eenemale wordt hierdoor ontkend het intense verschil in geartheid van elk deel van ons land, waardoor elk huisje met zijn plantengroei, zijn brugje, zijn waterput of afrastering slechts daar schoon is, waar aan de behoeften het ontstaan te danken is.

Elders in al zijn natuurlijkheid weer hersteld, wordt het een erbarmelijke aanstellerij.

Het is bijna niet te gelooven, maar een der comiteleden vertelt het in zijn propagandabijeenkomsten, dat hier en daar zelfs een geit geplaatst zal worden, daar gebleken is, dat zoiets bij uitstek landelijk aandoet.

Verder komen in de huizen poppen te zitten in nationaal kostuum b. v. met een kopje in de hand of bezig het vuur op te poken. De toegang tot het museum zal vrij zijn voor personen in nationaal kostuum.

Men heeft besloten feesten en wedstrijden te houden in de nationale kleederdrachten.

Wordt hierbij niet uit het oog verloren, dat deze feesten slechts iets beteekenen op de plaatsen, waar ze geartheid zijn en dat ze terstond een zielige maskerade worden, wanneer men ze verplaatst en ontwricht door de deelnemers tegen betaling hun vertooningen elders te laten uitvoeren? Deze bijkomstigheden meen ik niet voorbij te moeten gaan, daar ze m.i. aantonen, dat eigenlijk de voorstanders van het openlucht-museum zelf reeds de doode kiem bespeuren van hun onderneming. Daar echter de antiquaren, die deze onderneming finantieel steunen, niet op winstbejag nit schijnen te zijn, ja zelfs den geheelen opzet den indruk maakt van uitermate vaderlandslievend te zijn, zoo wordt de quintessence der zaak vertroebeld, en lijkt het mij niet overbodig, voor het te laat is, een oordeel uit te lokken in de eerste plaats van de moderne kunstenaars, ten einde het antiquarisme, dat in dit openlucht-museum een zijner hoogtepunten gaat bereiken, nog tijdig te keeren.

Met ingenomenheid heb ik kennis genomen van bovenstaand artikel, welks strekking in hoofdzaak ik volkomen juist vind.

Op de Conferentie over het bouwkunstig element bij de bescherming der Schoonheid van Nederland, Dec. 1911 gehouden, heb ik in mijn voordracht over Heemschut in verband met de ontwikkeling der moderne bouwkunst gewezen op het verheugende, dat Heemschut populair wordt, waaruit duidelijk een algemeene opleving van kunstzin, een verhoogde kunstgevoeligheid blijkt. Maar tevens wees ik op het gevaar, dat deze populaire beweging te veel oudheidkundig

zou kunnen worden, zeggende: „Laten wij bedenken, dat het ons veel meer waard moet zijn de levende moderne schoonheid te bevorderen dan een bleek en sentimenteel verlangen naar oude schoonheid voedsel te geven; dat het einddoel van Heemschut niet moet zijn — wat zij gelukkig ook niet beoogt — alleen behouden, waardoor Neerlands steden en dorpen zouden worden tot akelige musea van echte, nagemaakte en aangepaste oudheden, maar dat het einddoel moet zijn: nieuwe schoonheid te doen ontstaan.

Zal dus inderdaad Heemschut hare hooge taak goed volbrengen, dan moet zij zich in de eerste plaats wenden tot datgene, wat op gezonde, reële basis staat, dat levend en van eigen tijd is, zich ontwikkelt en de toekomst in zich heeft, dat is de moderne bouwkunst”.

Hieruit moge blijken, dat ik een overheerschende waarde toeken aan de ontwikkeling van het moderne. Dit wil echter nog niet zeggen, dat ik een museum van oude cultuuruitingen een noodzakelijk kwaad vind, gelijk de heer van Loghem van meening is. Musea zijn noodzakelijk, maar niet kwaad. Door onze verhoogde, algemeene ontwikkeling zijn wij in staat de oude cultuuruitingen te begrijpen. Wij zien het schoone, het levensvolle in elk van haar. En wanneer die oude uitingen niet meer ter plaatse behouden kunnen worden, of wanneer er andere overwegende redenen zijn om haar elders onderdak te geven, dan is het juist, dat wij haar verzamelen en bewaren, dat wij dus musea stichten.

Al zijn de voorwerpen dan niet meer in hunne oorspronkelijke omgeving, en al komen zij in de musea niet geheel en al tot hun recht, er is getracht te behouden wat te behouden viel. Dit zijn wij niet alleen aan onzen eigen eerbied voor het oude, maar ook aan ons nageslacht verplicht.

Maar een museum moet *zuiver* zijn, d.w.z. het moet duidelijk toonen dat het een verzameling is van voorwerpen, vaak van fragmenten, waarbij de oorspronkelijke omgeving ontbreekt. Het streven die oude omgeving na te maken en daardoor de voorwerpen beter tot hun recht te doen komen, moet noodzakelijk op een artistieke mislukking uitloopen. Die oude omgeving met haar speciaal karakter en talloze specifieke omstandigheden, laat zich natuurlijk niet namaken, en zeker niet in een museum, dat uit den aard der zaak, slechts over zeer beperkte ruimte beschikt.

In een museum moet men, behoudens misschien een enkel, hoogst zeldzaam geval, radicaal afstand doen van het ten slotte toch-onmogelijke, namelijk het reconstrueeren van het oude milieu.

Wanneer nu het Ned. Openluchtmuseum zou trachten de originele omgeving der oude boerenwoningen te imiteeren, dan ben ik het met den heer v. Loghem geheel eens, dat deze Vereeniging den verkeerden weg op zou gaan.

Dan zou het zakelijke, eerlijke, ernstige en zuivere van het museum verloren gaan en zou het bedorven worden door een burgermans misbegrip omtrent het tentoonstellen van cultuur- en kunstuitingen.

Dan zou dit museum worden een broertje van de vele

griezelige vertooningen van Oud-Amsterdam, Oud-Holland, Oud-Heidelberg, enz., welke als kermisgrap misschien nog geduld kunnen worden; het Openlucht Museum moet echter een ernstigen grondslag hebben. Geen geiten bij de woningen, geen feesten in nationale kleederdracht (hoogstens als vermakelijkheid toe te laten!) geen quasi echtheid, *geen namaak van het leven*, dat zich niet na laat maken, en dat hen, die het probeeren, onverbiddelijk den harlekijnsmuts opzet! Wil het Openlucht Museum kunnen rekenen op de medewerking van hen, die de uitingen van de oude volkscultuur *werkelijk* waardeeren en willen verzamelen, dan moet het museum van grapjes en sentimentele mislukkingen vrij blijven, dan moet het een zuiver, systematisch museum zijn, een klare wetenschappelijke en met smaak geordende verzameling en niets meer. Gelukkig is er, voorloopig tenminste, nog geen reden om aan te nemen, dat het museum werkelijk in de verkeerde richting gaat.

Intusschen is de mogelijkheid van dit laatste niet uitgesloten; en met instemming wordt de oproep van den heer van Loghem aan de moderne kunstenaars, om zich over het onderwerp te uiten, herhaald. De kolommen van het Bouwkundig Weekblad worden hiervoor gaarne opengesteld.

J. GRATAMA.

PLATZ UND MONUMENT, UNTERSUCHUNGEN ZUR GESCHICHTE UND AESTETIK DER STADTBAUKUNST IN NEUERER ZEIT. (49 Abb.), A. E. BRINCKMANN.

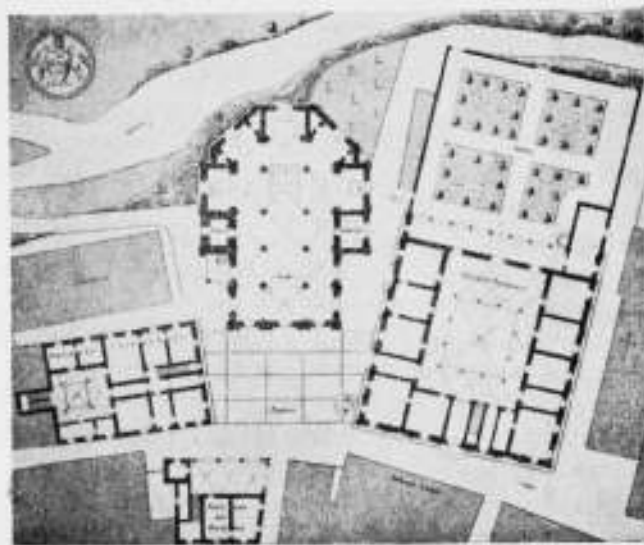
BERLIN. E. WASMUTH A.G. 1912. (3,25 fl.)

Zij die tijdens de Septembervergadering van onze Maatschappij, het congres der tentoonstelling voor stedenbouw te Düsseldorf voor een deel hebben gevolgd, en aan de aestetische zijde van het vraagstuk hun aandacht hebben kunnen wijden, zullen niet onkundig zijn gebleven van de nieuwere richting door dat onderdeel van de stedenbouw sinds eenigen tijd ingeslagen. Zij zullen hebben bemerkt hoe de meer directe aanhangers van den grooten Sitte nog steeds de middeleeuwsche stad, met haar onmiskenbaar picturale factoren ten grondslag nemen; — en hoe daartegenover staan jongeren die de moderne stad als zoodanig een eigenaardig karakter wenschen te geven; en die, indien er sprake is van zich te spiegelen aan voorgangers, zich meer wenschen te ontwikkelen aan de steden van de voorheen veel gesmade Overgang-renaissance-en-barock en de Barock zelve. Deze laatste groep wijst er op hoe het „Grosszügige“ der Barock eigen, zich meer aanpast aan de eischen van ons heden, dan dat met den middeleeuwschen stedenbouw het geval is, en toont ons daarbij stadsbeelden die getuigen, dat niet alleen het star-monumentale, doch wel degelijk ook het zeer gevoelige en schilderachtige daarbij ten volle tot uitdrukking kan komen. Allerlei andere drijfveeren voegen zich daarbij.

In de eerste plaats de overtuiging dat zoo plotselinge stadsuitbreidingen als tegenwoordig in korten tijd noodig zijn in de Middeleeuwen tot de hooge uitzonderingen hebben behoort, en juist nu met de vraagstukken van Gross-Berlin, Gross-Düsseldorf enz., dringende eischen zijn. Voorts dat de straten zich splitsen in die van groot-, middelmatig- en klein-verkeer, waarvan de laatsten zoo min mogelijk verkeerswendingen op korten afstand behooren te bezitten, en langer en breder zullen worden dan men zelfs voor een 40-tal jaren had kunnen vermoeden. In verband hier weer mede hoe (de Heer Versteeg wees er ons nog eens op in een der jongste nummers van dit blad) een uitsluitend pittereske behandeling van zulke straten tot de onmogelijkheden gaat behooren, en slechts een harmonische regelmatige, doch geenszins nuchtere, bouwtrant een behoefte van den tijd is geworden welke zich logisch aanpast aan de meestal gelijke plattegronden achter de gevels verborgen, en de uniforme bewoning door vertegenwoordigers van een zelfden stand met ongeveer dezelfde behoeften. Zonder nu juist te willen vastleggen dat de Middeleeuwen in het geheel geen symmetrischen, logischen of grootschen stadsuitleg kenden. — en zonder in allen deele te dwepen met de gegevens van de Barock is het toch niet ongewenscht kennis te nemen van deze nieuwe richting: vooral omdat deze voor zichzelf een eigen ontwikkeling opeischt, voortspruitende uit de levende behoeften van eigen tijd en dus, meer dan van de vormgeving, uitgaat van de elementaire grondbeginselen, als ruimteontwikkeling enzovoorts die ook op dit gebied de schoonheidsfactoren weer zullen gaan beheerschen. Doch, zooals ik reeds opmerkte, daartoe is een studie van diezelfde grondbeginselen uit alle tijden, dus zeer zeker ook van die welke nog betrekkelijk kort achter ons liggen, van belang. Een poging daartoe voor het onderdeel Plein & Monument doet het boekje, welks titel hierboven werd afgedrukt, bevattende 35 korte opstellen met verklarende afbeeldingen. — waarvan de lezing alleszins loonend is.

Want ook voor ons land is dit onderdeel: Plein, in den stedenbouw van directe betekenis. Ik noem slechts enkele zeer voor de hand liggende redenen: onze pleinen in de groote steden worden geweldig door het verkeer aangegrepen en gewijzigd, ik stip slechts aan, den Dam, het Koningsplein, het Leidsche- en Rembrandtsplein te Amsterdam; — het van-Hogendorp- en Beursplein in Rotterdam; de Groenmarkt en Het-Plein en het Gevers-Deynootplein te 's-Gravenhage, enz. Ik wijs op onze moderne pleinen, van de laatste 40 jaren, die meestal zulk een treurig figuur maken omdat ze in het geheel niet geconcipeerd zijn volgens de grondstelling: „mit dem Haus-material Raum gestalten.“ Gaarne neem ik daarbij aan dat de jongste ontwerpen op papier, zich niet meer aan dit euvel schuldig maken, en daarbij tevens alle aandacht werd gewijd aan de mogelijkheid van doeltreffende plaatsing van toekomstige monumenten, fonteinen, enz.

Van niet minder betekenis is een gegeven als het Monument! Kunnen wij ons eenerzijds gelukkig prijzen

Afb. 1. PIAZZA TE PIËNZA. Uit: Platz und Monument, von A. E. Brinckmann.

niet zulk een overvloed van monumenten te moeten herbergen, als dit in Duitschland sinds 70-71 het geval is, — des te meer te betreuren valt het, dat die monumenten zooveel minder in aantal als ze zijn (al aangenomen dat ze allen even fraai waren) dikwijls zoo stiefmoederlijk zijn opgesteld, zoo benadeeld worden door hun omgeving, hun omgeving zelf benadeelen, of wat in Holland nog meer het geval is: werken zóo neutralerig, zóo gansch niet in den geest met hunne oprichting beoogd, dat er van een monument in den eigenlijken zin des woords haast geen sprake meer is. Vandaar dat het mij vergund moge zijn een 2-tal karakteristieke grepen uit de veelheid van stof, in dit boekken vervat, te mogen doen, en een vertaling daarvan te laten volgen.

ristieke grepen uit de veelheid van stof, in dit boekken vervat, te mogen doen, en een vertaling daarvan te laten volgen.

S. D. CL.

9. *Piënza*. In tegenstelling met de gewenschte gesloten rust van het renaissanceplein, zooals ze ook theoretisch verlangd wordt, treft men in het kleine stadje Piënza, in de streek van Sienna, een dagmarsch westelijk van Montepulciano, een plein-situatie, die een voorloopster van de barocke opstellingsbeginselen is. Nadat Aeneas Sylvio Piccolomini de pauselijke stoel, onder den naam van Pius III had bestegen, wenschte hij zijn geboorteplaats Corsignano ook architectonisch te verfraaien, nadat hij haar als Piëntia tot bisschopszetel en residentie had verheven. Zijn architect was de florentijn Bernardo Rosselino, die onder de levendigste deelname van den Paus, der stad het plein bouwde (1460-63). Rond een verrassend klein pleinoppervlak; rangschikte hij de lichte hallenkerk en vier paleizen, die in hunne gevels en geheele karakter vol uitdrukking zijn en hun indruk door contrastwerking verhoogden; — en schiep een meesterlijke eenheid van compositie, uitnemend partij trekkend van de architectonische en landschappelijke gegevens. (Afb. 1). De smalle hoofdstraat van het hooggelegen plaatsje buigt bij het plein, vóór de tot rusten en uitschouwen noodende Loggia van het Palazzo del Pretorio naar beide zijden om, zóo dat reeds uit de verte een gezicht op het plein en de straat afsluitende gebouwen verkregen wordt. In het midden van dezen pleinwand mondt een van de vrij gewichtige straatjes van het stadje, juist tegenover den krachtigen Domgevel. Links van deze het ietwat gesloten bisschoppelijk paleis, rechts het Palazzo Piccolomini, waarbij Rosselino in fijner, aan de kleine ruimteontwikkeling zich aanpassende verwerking, het motief van het door hem voltooide Palazzo Rucellai in Florence herhaalde. Bij den aanleg van deze paleizen van Piënza treedt een streven naar perspectivischen doorkijk aan den dag, zooals aan de Renaissance in 't algemeen niet eigen was, maar waarvoor de Barock steeds veel overhad. Bij het binnentreden vanaf het Corso door het hoofdportaal, dat juist daar lag volgens uitdrukkelijken wensch van Pius, terwijl slechts een eenvoudige deur naar het plein voert, gaat de blik door de arcadenhallen van den binnenhof en de loggia's van den achtergevel tot den tuin, om zich daarachter te verliezen in het heuvelig landschap, dat zich aan der bergen voet uitstrekt. De waardeering van landschappelijk schoon van den poeta laureatus die Pius II was, en een van de eersten die van de natuur genoot met den vroolijken oogopslag van den humanist, — vindt hier haar bouw-kunstige omlijsting. En bovendien is de werking van het landschap ook voor het plein gewonnen. Doordat de beide paleizen der zijwanden wijken in een richting van den Dom min of meer afgewend, leiden zij het gezicht, ver over de grillige bedding van de Orcia, naar de vulkanische bergketen Amiata. Naast de fraaie harmonie der gebouwenmassa's geeft deze sympathieke kijk in de verte, aan het plein een stemming, zooals men op de overige renaissance-pleinen niet ondervindt. De dichter

Afb. 2. PALAZZO DEL COMUNE TE PIËNZA.

en de architect, die tegelijkertijd ook beeldhouwer was, vinden hier onder gelukkige omstandigheden een motief, dat eerst tachtig jaren later Michel-Angelo op de meest groot-sche wijze met volkomen bewustheid uitwerkte.

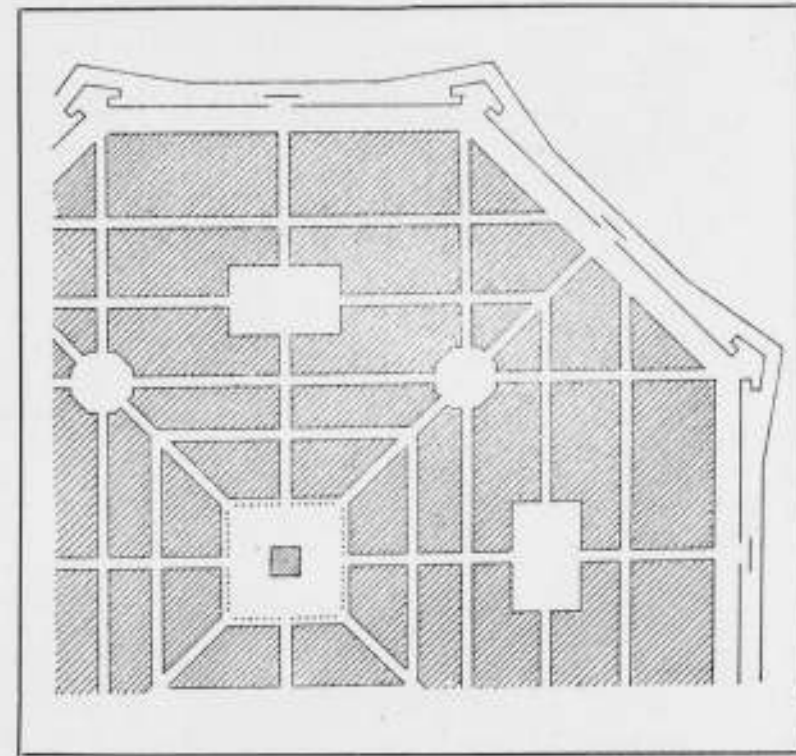
Het plaveisel van het plein geschiedt door een dessin van witte zich rechthoekig kruisende banden op donkeren grond. (Afb. 2) Het is wellicht het eerste voorbeeld van een kunstzinnige tectoniseering van de pleinvlakte die meer is dan een mosaiek-versiering. De kleine put, is dicht aan den hoek van het Palazzo Piccolomini geschoven, in verband met de kleine afmeting van het plein, en ten bate van het schoonhouden daarvan. Het gezicht uit het dal herinnert, ondanks zijn eenvoud aan de fraaie situatie van den Dom in Erfurt, onder het voorbehoud dat nu eenmaal de Gothiek niet dat ruimtegevoel bezat, om boven, inplaats van nauwe en donkere hoekjes, zulk een plein te ontplooiën.

16. *Andere Pleinen (dan dat van de St. Pieter) te Rome.*

De vormgevende mogelijkheden liggen voor vrijstaande beeldhouwkunst der pleinen, in hun uitkomen als vlak (als silhouet) tegen de lucht, voor de architectuur als ruimtebegrenzende kunst in het stellen der wanden tegen de inwendige omsloten ruimte. De uitwendige vlakke-geledingen doen de stemming van de inwendige ruimte naar buiten kond. Eerst dan wanneer de architectonische elementen van vormgeving niet als uitdrukking van een bepaalde ruimte-idee, maar onorganisch decoratief gebruikt worden (als in de 19e eeuw), wordt de geheele werking uitsluitend op den uitwendigen verschijningsvorm overgebracht, de architectuur wordt tot een minderwaardige plastische decoratie, het ruimteidee wordt verwaarloosd.

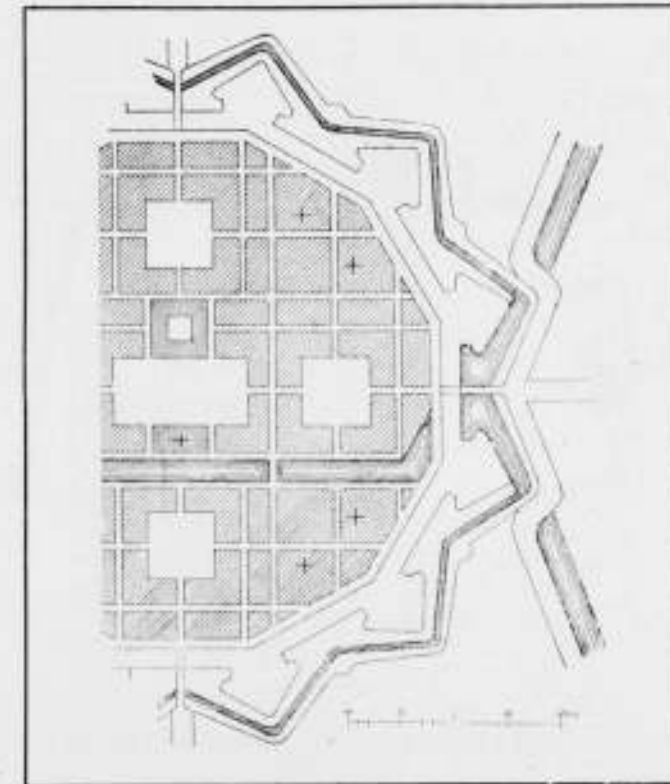
Het uitwendige van het barocke bouwwerk kan den indruk van een beweging van het inwendige, maar in zeer beperkte mate tot uitdrukking brengen. Zoo lang men met gescheiden, voor-, zij- en achtergevels rekening heeft te houden, welke door de niet te vermijden rechthoekigheid van den plattegrond bepaald zijn, zal wél een beweging in hoogterichting algemeen spreken (gotische kathedraal, centrale koepelbouw) doch een beweging in diepterichting is alleen in de façaden zelf te bereiken.

Voor het barocke bouwwerk werd de uitwendige verschijningsvorm, zoo goed en zoo kwaad als het ging uitdrukking van het inwendige. Bij het weergeven der steeds sterker wordende beweging van het inwendige, vanaf den ingang naar zijn afsluiting achter, (vooral bij kerken) is aan uitwendige elementen alleen te benutten de portaalgevel, en wanneer de beweging in een lichte koepelruimte opstijgt, de koepelbouw. Ieder accent op de zijgevels zou remmend gewerkt hebben. Slechts de portaalgevel moet, van verre, trekken en wordt rijk uitgewerkt, terwijl aan de flanken der kerk, zoo min

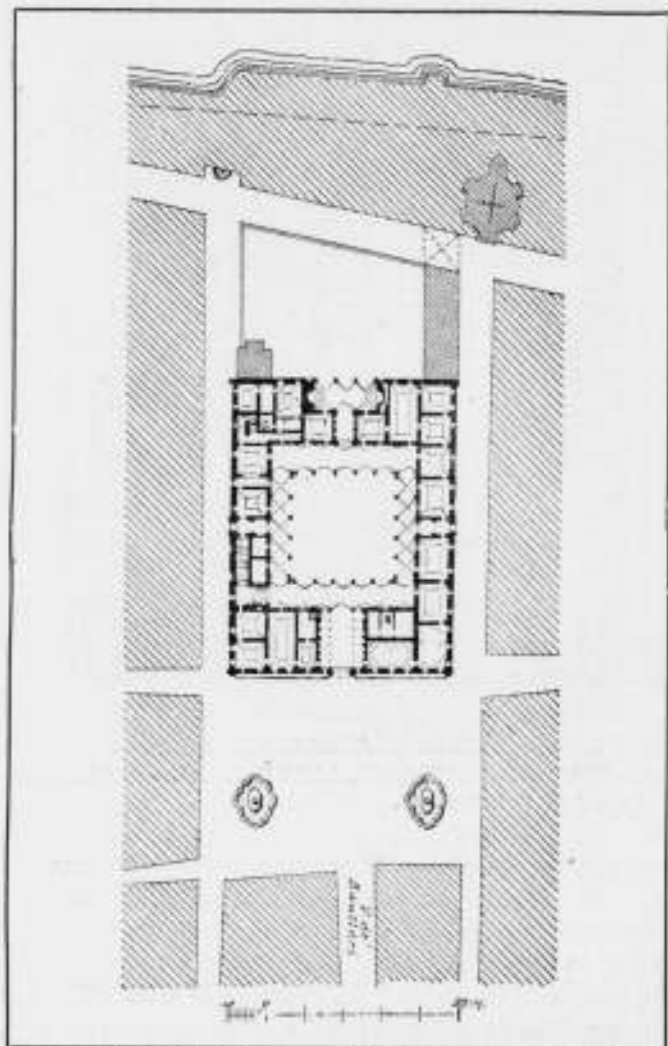
Afb. 3. IDEEAAL STADSPLAN, NAAR VASARI IL GIOVANE. Uit: Platz und Monument von A. E. Brinckmann.

mogelijk expressie wordt gegeven, zelfs wanneer ze aan een hoofdstraat zijn gelegen (Il Gesù). De, uit den aard der zaak, zwellende beweging van den voorgevel, neemt naar de zijanten weer af; het effect concentreert zich in het portaal, waaruit de vertikale beweging van het vlak schijnt te ontspringen. In dit brandpunt worden

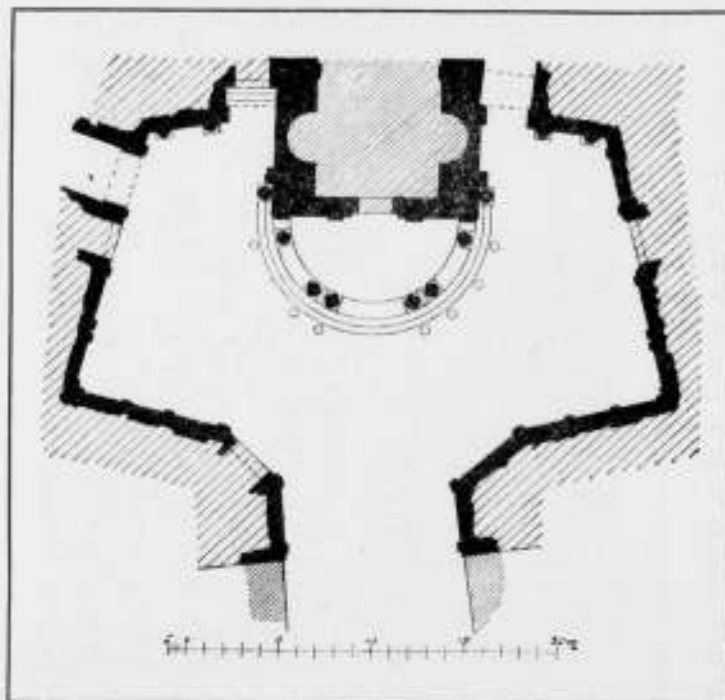
Afb. 4. IDEEAAL STADSPLAN NAAR SCAMOZZI. Uit Platz und Monument, von A. E. Brinckmann.

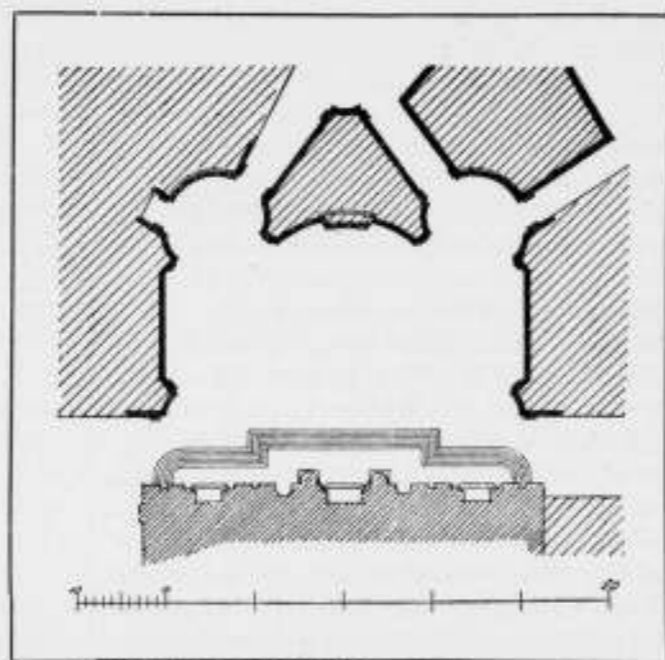

Afb. 5. PIAZZA FARNESE TE ROME. Uit: Platz und Monument, von A. E. Brinckmann.

de stroomingen van het uitwendige saamgevat, om van-

Afb. 6. PIAZZA S. MARIA DELLA PACE TE ROME. Uit: Platz und Monument, von A. E. Brinckmann.

Afb. 7. PIAZZA DI S. IGNAZIO TE ROME. Uit: Platz und Monument, von A. E. Brinckmann.

daar het inwendige te doorvloeien. De concave gevel, die toen voor 't eerst werd toegepast, of het vooruitschuiven van vleugelportieken ter zijde (St. Andrea in Via del Quirinale) omvangt de ruimte, het vooruitreden van de middenpartij geeft aan het portaal een nog krachtiger werking. Wat een moeite geeft zich Bormini niet, uit de onvoordeelig langslappende straten, een beweging naar zijn kerkje S. Carlo alle quattro Fontane (1649) heen te leiden! De geheele gevel, met meermalen gebogen front lijkt (op-)gewonden van agitatie en krachtsinspanning.

Het front van den barock-bouw vraagt den aanleg van een voorplein als verzamelplaats, en indien mogelijk een er loodrecht op toeloopende breede straat. Deze behoefte heeft de Renaissance niet gekend. Het plein van Brunelleschi voor de S. Spirito was alleen ontworpen, om den gevel rustig te kunnen beschouwen:

„nequi qui spectent satis diu contemplatos ducant se. „quod iterum atque iterum spectarint atque admirentur: „ni iterato etiam inter abeundum respectent (Alberti).^{*)} De ideaalontwerpen van Vasari en Scamozzi (Afb. 3 en 4), die alle straten langs de gebouwen zelf traceeren, zijn daarom nog volkomen renaissancestisch. Voor de Barock smelten, straat, plein, schip, koepelruimte en koor samen, tot één samenhangend en van effect steeds krachtiger wordend ruimte-geheel.

Daarom is elk Barockplein slechts voorplein. Een terugzetten van het gebouw uit de straatrooijing, is zijn eenvoudigste vorm (Palazzo Sciarra, S. Mar-

*) Dit renaissance-latijn ietwat vrij vertaald luidt ongeveer: Voor hen die lang genoeg bekijken, die zich als ernstige beschouwers doen kennen, daar ze telkens weer bezien en bewonderen, en ook al weggaande, daarbij steeds weer opnieuw omzien.

cello); zijn monumentaalste ontwikkeling werd het voorplein van de St. Pieter.

Voor de situatie van het voornamelijk stadspaleis werd reeds vroeg bij het Palazzo Farnese, het laatste woord gesproken (Afb. 5). Breede loodrecht op het portaal toeloopende straten, en overwogen verhoudingen van voorplein. Het gezicht wordt aan beide zijden van het paleis verder geleid: men heeft niet slechts een voorgevel te zien, maar kan het gebouw ook als kubus bewust worden.

Bij de moderniseering van de façade van S. Maria della Pace van Pietro da Cortona onder Alexander VII (1656), heeft de omwerking ook betrekking op het voorplein waarop een breede straat uitmondt. De voorgevel rijk gemodelleerd, voor het portaal een halfronde zuilenhalle. De architectuur der andere pleinwanden, pilasterorde over 2 verdiepingen met attiek, als van ondergeschikte steuning eenigszins bescheiden behandeld. (Afb. 6). Een inscriptie dreigt elke wijziging men den ban. Het plein voor S. Ignazio, eerst langen tijd na de voltooiing van de kerk (1675) aangevat, staat reeds verder dan de zuivere barocke voorpleinsituaties. Niet de bewegingsdwang naar de kerk toe wordt bedoeld, maar een ruimte wordt omsloten waarin de feestelijke vertikaalbeweging van den voorgevel wordt gevangen en tot staan gebracht. De uitrollende voluten vervolgen zich in de gezwenkte dakcontouren van de pleinarchitectuur. In den plattegrond (Afb. 7) komt dit niet voldoende uit. De pleinontwikkeling houdt bovendien rekening met een gezicht vanuit het kerkportaal: de achterliggende gebouwen zijn door een attiek verhoogd, zoodat het silhouet van de ruimte begrenzend architectuur niet door diepere inzinkingen wordt onderbroken.

Indien de tot voorplein verwijfde straat dienstig was voor het bouwwerk, evenzeer verrijkte dit laatste als uitzicht de straat op zich zelf. De eenheid van den barocken stedenbouw in artistieke zin onderscheidt zich van die der Renaissance door het hechte in elkaar grijpen van alle onderdeelen. Voor iedere belangrijke straat wordt getracht een beëindigingmotief te verkrijgen. Een aangename en met de minste middelen te verkrijgen perspectivische afsluiting bieden eenvoudige wandfonteinen. (Afb. 8). Grotere aanleg treft men aan als de Aqua Felix tegen de tegenwoordige Via Venti Settembre van den Dom. Fontana (1583) de Aqua Paola van Giov. Fontana en Maderna (1613) vroeger de tegenwoordige Via Garibaldi beheerschende. De fraaie Fontanone van Giov. Fontana (1613), vroeger het afsluitend moment van de Via Giulia, werd 1879 verwijderd, en twintig jaar later niet bepaald gelukkig tegenover de Ponte Sisto opgesteld. Het grootste prachtstuk van alle wandfonteinen biedt de geweldige verbouwing van den eenvoudigen aanleg voor waschvrouwen tot de 50 M. breede Fontana di Trevi. (Afb. 9). Door Salvi onder Clemens XII (1735) begonnen, en beëindigd onder Benedictus XIV

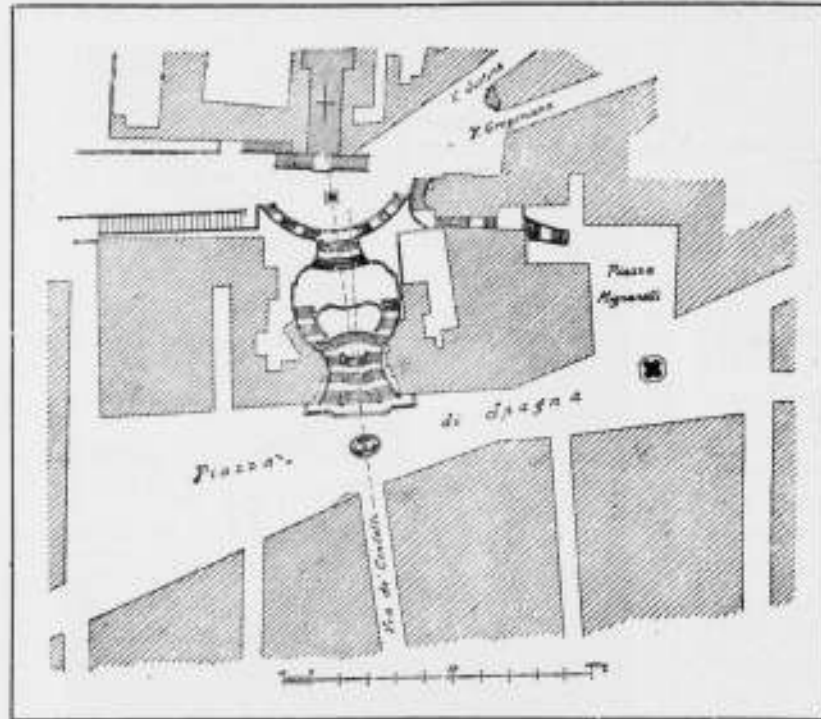
Afb. 8. PIAZZA DEL CAMPIDOGLIO TE ROME. Uit: Platz und Monument von A. E. Brinckmann.

(1762), architectuur en plastiek in nauwen samenhang met het overal naar buitenstralende water. Door verdiepte plaatsing van het wijde waterbekken speelt de waterspiegel mede een rol, wat heden ten dage meestal wordt verzuimd. Het plein, evenals het voorplein van S. Ignazio geheel gesloten en vol stroomend verkeer. Het openen van dit plein door middel van een breede loodrechte straat, zooals in het nieuwe binnenstadsplan voor Rome, werd ontworpen, is voor de fontein schadelijk, omdat haar diepgelegen bassin, bij het uitzicht van verre zou verloren gaan.

Een sterk hellend voorplein wordt architectonisch verwerkt in de Scala di Spagna, de afsluiting van de Via

Afb. 9. FONTANA DI TREVI.

Afb. 10. PIAZZA EN SCALA DI SPAGNA TE ROME. Uit: Platz und Monument von A. E. Brinckmann.

de Condotti en de kerk S. Trinità dei Monti,¹⁾ die dezen onderbouw bekroont. Het geld voor dezen aanleg werd bij testament door Greffier, Fransche gezant bij de Heilige Stoel († 1661) geschonken, doch eerst onder Clemens XI werd een prijsvraag uitgeschreven, en de bouw in 1721—25 door Specchi en de Santis onder Benedictus XIII en Lodewijk XV uitgevoerd. (Afb. 10.) Het geheel niet alleen optisch voortreffelijk, doch ook in zijn architectonische uitwerking en klaarheid van bevatting voor ons oog. Beneden horizontaal geleedde treden, boven stijgende borstweringen. De diepgelegen Baraccia van Bernini (1629) op gepaste wijze in het geheele beeld betrokken. (Afb. 11.) De verschuiving naar links (omstreeks 4 M.) van de stijgende trap wordt door wisseling van de verschillende hellingen weggewerkt. De obelisk van Pius VI (1789) opgesteld „in subsidentium viarum prospectu”²⁾ vier meter

Afb. 11. SCALA DI SPAGNA TE ROME.

terzijde van de as van de kerk, versterkt door haar scheven stand ten opzichte van de kerk den indruk alsof straat, trap en kerk in dezelfde as waren gelegen. De bloemenhandel aan den voet van de trap bekrachtigt door haar levendige kleurenpracht dit stadsbeeld op ongemeene wijze.

VERGADERINGEN.

Schouwburgbouw.³⁾ Om meer bekendheid te geven aan het zoo actueele onderwerp Schouwburgbouw hadden de besturen van de Vereeniging van Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen en de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, Donderdag 19 Dec. als spreker uitgenoodigd de heer Joh. D. Looyen, architect B. N. A. te 's-Gravenhage. De N. R. Ct. bericht hierover: Spreker begon met de vraag te stellen, welke plaats „het begrip schouwburgen” in onze samenleving inneemt, en verdeelde de schouwburgen in twee soorten, een voor ontspanning en tijdverdrijf en een voor onderricht en ontwikkeling. Tot deze laatste soort rekende hij de Hoftheaters en opera's, de schouwburgen voor speciale muziekdrama's of blijspelen en dus ook de gemeentelijke theaters.

Spreker wees er op, dat ook de overheid van de groote kracht die van het theater uitging, overtuigd was, hetgeen blijkt uit de verordeningen, waardoor vertooningen van krenkenden, slechten of onzedelijken aard verboden kunnen worden, iets, waarmee de overheid de opvoedende kracht erkent die van goede stukken kan uitgaan. Met een groot aantal fraaie lichtbeelden ging hij de geschiedenis van den theaterbouw na, en vertoefde bij de Grieken, Romeinen, de voorstellingen in het Gothische tijdperk, om daarna den grondslag der hedendaagsche theaters, die uit het Italiaansche Renaissance-tijdperk te behandelen. Spreker maakte duidelijk, hoe hieruit de Fransche en Duitsche typen later ontstonden en hoe langzamerhand in deze beide landen deze typen gingen verschillen. De brand van het Ring-theater te Weenen was hiervan een der oorzaken, doordat daarna de strenge Pruisische en Oostenrijksche verordeningen werden ingesteld. Verder gaf hij nog eenige beelden uit Engeland, Holland en Zweden, terwijl hij het eerste gedeelte afslot met een modern openlucht-theater in Zweden, dat sterk aan de antieke theaters deed denken.

Na de pauze behandelde de heer Looyen uitsluitend de ultramoderne theaters in Duitschland; hij wees er op hoe de zaal zich ontwikkelde in den geest der oude Grieksche amphitheaters. Lang stond hij stil bij het onlangs geopende Dubbeltheater te Stuttgart, door Max Littman uit Munchen ontworpen. De ontwerper die een groote zaal alleen noodig achtte voor groote muziekdrama's, voegde hieraan een klein theater toe voor het vertoonen van stukjes in één bedrijf, of fijne blijspelen, waarvan de tinteling in groote zalen verloren moet gaan. Verschillende ontwerpen van Littman werden hierbij gegeven. Ook van de prijsvraag voor eene Kon. Hofopera te Berlijn, gaf spreker eenige beelden; en wees op de uitgebreidheid van dit gebouw, dat aan de Königplatz tegenover het Reichtagsgebouw zal verrijzen. Na deze belangwekkende verklaring van verschil-

¹⁾ De tegenwoordige gevel, van de 1495 door Karel VIII van Frankrijk geschonken kerk, werd in 1816 op initiatief van Lodewijk XVIII door Mazois gebouwd.

²⁾ Berekend voor het gezicht vanaf afdalende (lager liggende) wegen.

³⁾ Door plaatsgebrek niet eerder opgenomen.

lende vrijstaande theaters, besloot spreker met een oogenblik te wijzen op den toestand der schouwburgplannen te 's-Gravenhage.

Hiervoor had hij een beeld vervaardigd, waarop de beide tegenover elkander staande projecten van een schouwburg op de plaats van den tegenwoordige en een op „Zorgvliet” naast elkander waren geplaatst, op dezelfde schaal geteekend.

Deze vergelijking viel geheel in het voordeel van Zorgvliet uit, omdat duidelijk in het licht werd gesteld de meer dan bekrompen situatie aan het Voorhout en de ruime aanleg op het terrein te Zorgvliet, waar tevens nog plaats is voor eenige groote gebouwen om het schouwburggebouw, met een open verkeer op zij en achter erlangs van 30 en 40 M. breedte. De heer Looyen eindigde zijn rede met er op te wijzen dat schouwburggebouwen de juiste hoogte aangeven, waarop de cultuur van een volk is gekomen. „Welnu”, zoo sprak hij, „de keuze van deze plaats op Zorgvliet zal de toekomst op het breede inzicht wijzen van het heden. Mogen wij dan tevens hopen dat daar een gebouw zal verrijzen, onze Nederlandsche kunstcultuur van heden waardig”. Op deze door talrijke lichtbeelden verduidelijkte rede volgde een langdurig applaus.

De heer Knuttel wees er ten slotte nog eens op hoe noodig het is dat een schouwburg vrij staat. De overtuiging van de noodzakelijkheid hiervan deed in het buitenland gebouwen verrijzen op plaatsen heel wat verder van het centrum dan Zorgvliet verwijderd is van het centrum van den Haag.

De goedbezochte vergadering werd bijgewoond door de Haagsche raadsleden Jurriaan Kok, Verborg, Sillevius en Bleeker.

BERICHTEN.

Het Park aan het Nieuwediep te Amsterdam. Eenigen tijd geleden deelden wij mee, dat Publieke Werken een plan had opgemaakt voor den aanleg van een groot park aan het Nieuwediep, den grooten plas bij Zeeburg.

Thans bericht de N. R. Ct., dat de minister in beginsel bereid blijkt te zijn mede te werken tot de onteigening van den in dat plan begrepen grond en het daarbij behoorende water, voor zoover dit valt onder de gemeente Diemen.

Binnenkort zullen de desbetreffende stukken ten stadhuisse ter visie worden neergelegd.

Het nieuwe park zal de oppervlakte van grond en water bijeen genomen, ongeveer 45 hectare groot worden, dat is dus een half maal zoo groot als het geheele Vondelpark.

In het park aan het Nieuwediep zal echter het water domineeren. De uitgestrekte plas komt te liggen in een krans van plantsoen, zoodat het park een mooie gelegenheid zal bieden voor een groote wandeling om de prachtige waterpartij.

Men denkt zich een beplanten verbindingsweg van het Javaplein naar het nieuwe park. De totstandkoming zal in totaal een uitgave van ongeveer een miljoen gulden vorderen.

De kerk te Schore (Z.-Beveland). De N. R. Ct. bericht: De gecombineerde vergadering van kerkvoogden en notabelen der Hervormde Kerk te Schore heeft besloten, gelden te verzamelen voor den bouw van een nieuwe kerk, en tot het afbreken van de bestaande.

Weder zal dus een oud monument op Zuid-Beveland verdwijnen. Deze kerk is toch een van de weinige oude die men nog op Zuid-Beveland vindt. Vóór de reformatie was zij de kapel van het klooster Jeruzalem te Biezelinghe. Men kan haar stichting vaststellen tusschen 1200—1250. Reeds in 1250 bezat deze kerk het patronaatsrecht.

De kerk te Schore heeft in den loop der eeuwen haar oorspronkelijke gedaante eenigszins verloren; hoe men er toe gekomen is een gedeelte van het kruis (het was vroeger een kruiskerk) weg te breken, en hiervoor een school in de plaats te zetten, is mij onbekend. Deze school die later door een nieuwe school vervangen is, op een beter terrein, zou thans opgeruimd kunnen worden.

De noordzijde van het kruis is nog aanwezig, deze dient voor kerkeraadskamer.

Het is te hopen dat het kerkbestuur, eer het tot afbreken overgaat, nog een deskundige raadpleegt, of restaureeren niet mogelijk zou zijn. Van zelf zal de burgemeester van Schore, die naar ik meen tot kerkvoogden behoort, op de rechte plaats wel kennis geven van de beraamde opruiming van dit monument. N. R. Ct. **Slachtoffers van het Vredespaleis.** Tengevolge van den bouw van het Vredespaleis zijn in de omgeving daarvan in den loop van dit jaar met stille trom twee merkwaardige historische gebouwen verdwenen, een feit, dat zowel den historicus als ieder een aan de oude herinneringen van Den Haag gehechten Nederlander tot leedwezen stemt.

Deze twee gebouwen zijn: de z.g. Grieksche kapel op den hoek van den Ouden Scheveningschen Weg en de Anna Paulowna-straat, en het vorstelijk buitenverblijf Buitenrust, nabij den Huygenstol.

Het Alg. H. Bl. meldt hieromtrent nader:

Aan beide waren allerlei herinneringen verbonden aan Koningin Anna Paulowna, dochter van Czaar Paul I. en gemalin van Koning Willem II.

Buitenrust was haar geliefkoosd paleis. Als zij niet te Soestdijk was, waar zij des zomers dikwijls vertoefde, dan woonde zij bij voorkeur op het vriendelijke Buitenrust. Na 's Konings dood wilde zij niet meer in 't paleis op den Kneuterdijk wonen, en woonde zij bijna voortdurend op Buitenrust; zij is daar ook overleden, op 1 Maart 1865, zeventig jaar oud.

De z.g. Grieksche kapel, in het laatst der 17e eeuw gebouwd, was in de 18e eeuw het buiten van den Raadpensionaris Van den Spieghel. Het kwam later aan de Koninklijke familie en Anna Paulowna, die den Griekschen godsdienst bleef belijden, liet het inrichten als kapel.

Volkskunst. In de dezer dagen te Rotterdam gehouden vergadering van den Nationalen Bond voor Volkskunst werd besloten een houtsnijderbeeldhouwer aan te stellen als wandelleeraar van den Bond. Zijn taak zal zijn het bezoeken van verschillende plaatsen van ons land om daar onderricht te geven in het maken van degelijk kinderspeelgoed. Een voorstel om ook wandelonderwijzeressen aan te stellen, die de oude sierkunst in plaatsen waar nog nationale kleederdrachten worden aange troffen, zouden bestudeeren en met gebruikmaking der oude motieven, nieuwe sierlijker modellen zouden kunnen ontwerpen, werd gerevoicerd naar de Noord-Hollandsche Vereeniging voor Volkskunst, omdat in de provincie Noord-Holland vermoedelijk met goed succes in deze richting zou kunnen worden gewerkt.

Evenals de Noord-Hollandsche Vereeniging voor Volkskunst reeds begonnen is een prijsvraag uit te schrijven voor het maken van een dienbak en van een kleeerenbak, werd het gewenscht geacht, dat de andere aangesloten Provinciale Vereenigingen voor Volkskunst in hare provinciën en de Nationale Bond voor Volkskunst in die provinciën, waarin zich nog geen Vereeniging voor Volkskunst had gevormd, eveneens prijsvragen op verschillend gebied zouden uitschrijven.

Er zal in ons land een krachtige propaganda gemaakt worden voor het wederom-doen-herleven van de volkscultuur en getracht worden de provinciale vereenigingen en bovenal de plaatselijke comités aanmerkelijk in aantal te doen toenemen.

Ten slotte werd in beginsel besloten in het jaar 1914 eene tentoonstelling te organiseren, waarop kinderspeelgoed van de beste hoedanigheid een hoofdrol zal vervullen.

Nehalennia. Deze vereeniging tot instandhouding en bevordering van Walcheren's natuur- en steden-schoonheid voert een krachtige actie tot bereiking van haar doel. Vooral haren secretaris, den heer B. von Brucken Fock komt in deze lof toe. Waar Walcheren's schoon bedreigd wordt, en dit komt helaas meermalen voor, stelt hij alles in het werk om vernietiging te voorkomen. Zoo wel door voordrachten als door populaire brochures tracht hij belangstelling voor de goede zaak en ontsiering tegen te gaan. Na een brochure van Nehalennia over de Walcherse kleederdracht, waarin propaganda voor het oude burgercostuum gemaakt wordt, is dezer dagen een brochure over Woningbouw ten platten lande verschenen, waaraan bijgaande afbeeldingen zijn ontleend. Hierin wordt met woord en voor-

Boerenwoning te Domburg gebouwd in 1866.

beeld gewezen op de slechte en overladen architectuur der „moderne“ arbeidershuizen, met schijn topgevel cementen banden, groote spiegelruiten, grijze pannen, waarbij de oude arbeiders- of boerenwoningen, zelfs die uit het midden der 19e eeuw, zeer gunstig afsteken, zooals bijgaande afbeelding van een boerenwoning te Domburg doet zien.

Terecht wordt in de brochure opgemerkt, dat het juist deze oud-Walcherensche huizen zijn, zooals die tot voor korten tijd werden gebouwd, die het meest nabij komen tot de goede moderne begrippen betreffende woningbouw.

De vereeniging Nehalennia wordt een goed succes in haar vordienstelijk streven toegewenscht.

Internationale Bouwvak-Tentoonstelling te Leipzig 1913. Deze grootsche tentoonstelling belooft in alle opzichten interessant te worden. Er wordt hard aan gewerkt. De Industriehallen, die een oppervlakte van 20.000 M². beslaan zijn gereed voor de

Bedroevend leelijke moderne woningen.

binnenbehandeling; evenzover is het Saksische Staatsgebouw. Bij de Machinehal is het monteeren in vollen gang. Bij de gewapend betonhal, die overeenkomstig hare latere bestemming als blijvend tentoonstellingsgebouw, een monumentaal karakter heeft (ontwerp van Prof. Kreis te Dusseldorf) wordt begonnen met de overdekking van den koepel, waarvan de spanten reeds gereed zijn.

De fundamenten voor het IJzer-monument, vertegenwoordiger van de staal- en ijzerindustrie, zijn gelegd. De hal voor het onderzoek der bouwstoffen en evenzoo de kongreshal worden reeds ingericht. Het hoofdrestaurant is van buiten klaar.

Met den opbouw van de hallen voor bouwhygiëne en voorsport, benevens van de buitenlandsche staten is men reeds begonnen. Van de beide bruggen, die de Leipzig-Hofer spoorweg overspannen, is de groote bijna klaar; de brug voor voetgangers, later begonnen, schiet goed op. Met beslistheid kan op de tijdige voltooiing van de tentoonstelling gerekend worden.

Het tentoonstellingsbestuur heeft besloten, ten einde firma's alsnog gelegenheid te geven in te zenden, de termijn van opgave te verlengen tot eind Februari 1913. Hoe groot de deelneming is blijkt wel hiernit, dat reeds voor 1.100.000 Mrk. aan plaats gehuurd is.

Negende Congres voor Verwarming en Ventilatie. Het Congres zal eind Juni 1913 te Keulen plaats hebben. Voorzitter van het bestuur is de bekende Rehorst, Landesbaaurat, Wethouder van Keulen. Ingevolge een verzoek uit Hollandsche vakkringen bestaat het voornemen, een excursie naar Holland te houden, ten einde de verwarmings- en ventilatieinrichtingen aldaar te bezichtigen. Nadere mededeelingen zijn te verkrijgen bij Prof. Dr. Ing. Hartmann, Berlin-Grünwald, Herbertstrasse 10. Aan het Congres, dat het karakter van een vrije vereeniging van vakmannen draagt, kunnen allen deelnemen, die als fabrikant of ingenieur, of door ambtelijken, wetenschappelijken of praktischen werkring bijzonder belang bij de bevordering van dit speciale onderwerp hebben.

33ste JAARG. - 25 JAN. 1913. - No. 4.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Atzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Nieuwe Leden. — Ver-
bouwing Ministerie van Binnenlandsche Zaken. — Verslag
Hoofdbestuurvergadering 14 Januari. — REDACTIONEEL GE-
DEELTE. Haagsche Schouwburg, door Joh. D. Looyen. — Kro-
niek Met goud bekroond, door J. Gratama. — Waar staan wij?
door Hermann Muthesius. — Landhuis te Enschede, arch. S.
de Clercq. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keur-
schot. — Ingezonden. — Berichten. — Personalía. — Met een
plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen
als Buitengewoon Lid de heeren:

W. van der Lichte, Bouwk. Teekenaar, Amsterdam.
R. de Bragard, Leerling-Architect, Brussel.
H. Ketel, Ged. Bouwk. Opzichter, Semarang.
D. van der Pauw, Bouwk. Teekenaar, Voorburg.

**VERBOUWING MINISTERIE VAN BINNENLAND-
SCHE ZAKEN.** Door het Hoofdbestuur is het volgende adres
ingediend.

Amsterdam, 22 Januari 1913.

Aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Geeft met verschuldigdten erbij te kennen, het Hoofdbestuur
van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met veel belangstelling heeft kennis genomen van de
plannen tot verbouwing van het Departement van Binnenland-
sche Zaken, maar dat het meent, dat deze plannen niet gelukkig
zijn te noemen, en wel o.a. op grond van de volgende redenen.
Ten eerste moet de vraag gesteld worden, of een herbouw van
het Ministerie op de bestaande plaats wel wenschelijk is. Waar het
zich laat aanzien, dat voortdurend de verschillende Ministeries
zich zullen wijzigen en uitbreiden, ligt de gevolgtrekking voor de
hand, dat binnen afzienbaren tijd het Binnenhof te klein zal zijn
om deze te herbergen. Reeds nu geeft de voorgenomen bebou-
wing van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken in deze
moeilijkheden. Het komt het Hoofdbestuur voor, dat het van een
ruim inzicht zou getuigen, indien besloten werd een nieuwe wijk
te 's Gravenhage aan te wijzen, als terrein voor den geleidelijken
bouw van nieuwe Regeeringsgebouwen, die, in een groot plan

samengevat en monumentaal gebouwd, een complex, der Regeer-
ring waardig, zouden kunnen vormen.

Mocht echter, ten tweede, besloten worden het nieuwe Mini-
sterie van Binnenlandsche Zaken op de bestaande plaats te her-
bouwen, dan geeft het Hoofdbestuur U het volgende ernstig in
overweging.

Het bestaande Departement blijkt geheel onvoldoende, zoodat
een radicale verbouwing, zal moeten plaats hebben, die, op enkele
deelen na, een nieuwbouw genoemd kan worden. Dat hierbij,
volgens het ingediende plan, de bestaande rooilijn aan de Bin-
nenzijde, die rationeel verband houdend met de beide Poorten,
op juiste wijze aansluit bij de schuine ingangen van deze beide,
niet aangehouden is, wordt door het Hoofdbestuur betreurd,
daar hiermede in dit gedeelte van het Binnenhof zonder nood-
zaak de historische aanleg wordt gewijzigd, en de samenhang
van de Poorten met de omgeving wordt verminderd, terwijl daar
en boven een voor het Departement nuttig te gebruiken ruimte
bij de ontworpen nieuwe rooilijn verloren gaat.

Wat de gevels aan de Vijverzijde betreft, moet worden opge-
merkt, dat de nieuwbouw zijne speciale moderne eischen stelt,
waardoor de vraag rijst of het technisch en artistiek wel mogelijk
zal zijn, de bestaande historische gevels te behouden.

Moeten deze verdwijnen, dan mag verwacht worden, dat de
nieuwe gevels een eigen schoonheid zullen bezitten, die, duidel-
ijk sprekend van onzen tijd, zich harmonisch voegen bij het zoo
hoogst belangrijke geheel van het Binnenhof, en zijn historie op
juiste wijze voortzetten.

Het komt het Hoofdbestuur voor, dat een goed resultaat niet
verkregen wordt door een architectuur, die zich te veel inspi-
reert op het oude, en gelijk het ingediende project vertoont, be-
handeld zijn in het genre van de gevels van het Departement
van Waterstaat, welke architectuur middelmatig en voor de
huidigen tijd verouderd genoemd moet worden.

Uit een artistiek en historisch oogpunt zal het dus wenschelijk
zijn, dat een fraaie schepping van onzen tijd daar ter plaatse
verrijst; en het Hoofdbestuur meent, dat waar het hier een zoo
belangwekkende bouwplaats en een zoo voornaam gebouw be-
treft, een openbare of een besloten prijsvraag waarschijnlijk de
meeste kansen geven deze schepping te verkrijgen.

Het zij het Hoofdbestuur vergund Uwe aandacht te vestigen op
het adres der 4 Bouwkundige Vereenigingen in Nederland, ge-
richt tot H. E. de Ministers, in Juni 1912, waarvan hierbij af-
schrift gaat, en waarin de wenschelijkheid wordt uitgesproken.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevoe-
ding der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402,
is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van
Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

dat de groote Regeeringsgebouwen aan de mogelijk hoogste architectonische eischen zullen voldoen, met aangifte der middelen om hiertoe te geraken.

Redenen, waarom het Hoofdbestuur Uwe Kamer het bovenstaande met nadruk in overweging geeft, vertrouwend dat zij bij de behandeling van het betreffende wetsontwerp van Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat Haar invloed zal doen gelden om te zorgen:

dat dit ontwerp breed wordt behandeld, hetgeen in bijzondere mate kan geschieden, wanneer een nieuw en groot terrein te 's-Gravenhage voor den bouw der nieuwe Regeeringsgebouwen wordt aangewezen;

dat, indien dit onverhoopt te bezwaarlijk mocht blijken, Uwe Vergadering maatregelen zal nemen, dat het uitwendige van het nieuwe Ministerie van Binnenlandsche Zaken op den ouden plaats herbouwd zal voldoen aan de hoogste aesthetische eischen van moderne architectuur.

Hetwelk doende, enz.

Voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst
(w.g.) A. SALM G.Bzn., Voorzitter,
- J. GRATAMA, Secretaris.

Bedoeld ADRES IN ZAKE PRIJSVRAGEN VOOR BELANGRIJKE REGEERINGS-GEBOUWEN luidt:

Aan

Hunne Excellenties, de Ministers van Binnenlandsche Zaken, Buitenlandsche Zaken, Justitie, Waterstaat, Landbouw, Handel en Nijverheid, Oorlog, Marine, Financiën, Koloniën, Excellentie.

Geven met verschuldigd eerbied te kennen, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, het Genootschap „Architectura et Amicitia” te Amsterdam, de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam, en de Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam, dat zij, in verband met de belangrijke bouwwerken, welke door Uw Departement worden voorbereid, de vrijheid nemen het volgende onder Uwe aandacht te brengen:

Algemeen wordt de wenschelijkheid gevoeld, dat er bij het tot stand komen van de groote, monumentale gebouwen naar gestreefd moet worden, dat deze aan de mogelijk hoogste architectonische eischen zullen voldoen.

Deze bouwwerken toch zijn de ware monumenten van onzen tijd, bestemd om weer te geven den stand en de ontwikkeling der hedendaagsche bouwkunst als beeld van onze cultuur; en meestal gelegen op voornamelijk punten in stad of land, zijn zij van overwegende betekenis voor de schoonheid van het stadsbeeld waarvan zij deel uitmaken.

Is het dus een eisch voor particulieren, dat zij bij hunne plannen voor zoodanigen bouw zich hiervan rekenschap geven en daarnaar regelen de keuze van den bouwmeester die deze bouwwerken zal ontwerpen en de uitvoering ervan zal leiden, des te zwaarder rust deze verplichting op de overheid, die in dezen werkelijk eene roeping te vervullen heeft en geen middelen ongebruikt mag laten zich op de best mogelijke wijze van dezen plicht te kwijten.

Het is daarom aan bedenking onderhevig, het groot aantal monumentale bouwwerken dat door de Regeering van stad en land wordt gesticht, altijd te doen ontwerpen door eenige weinige ambtenaren. Daarnaast is het ongewenscht, en is hooge mate belemmerend voor eene gezonde en alzijdige ontwikkeling van de Nederlandsche bouwkunst, dat voor hare meest monumentale uitingen voortdurend en stelselmatig ongebruikt worden gelaten de vele niet ambtelijke architectonische krachten in den lande, wier werken en streven getuigen, dat onder hen gevonden worden de dragers der beginselen, die eene juiste en harmonische ontwikkeling der moderne bouwkunst kunnen waarborgen. Aanleiding tot het bovenstaande vinden ondergeteekenden in de plannen voor den bouw van eenige hoogstbelangrijke bouwwerken, uitgaande van de Regeering; waartoe in de eerste plaats genoemd moeten worden: het nieuwe Postkantoor te Rotterdam,

het nieuwe Gebouw van de Tweede Kamer te 's-Gravenhage, de Ministeries van Waterstaat, Landbouw, Nijverheid en Handel, eventueele Paleisbouw te Amsterdam en te 's-Gravenhage, Kazernebouw te Rotterdam en het nieuwe Postkantoor van Utrecht.

Het zij ondergeteekenden vergund wegens den urgenten aard van het onderwerp meer speciaal bij de voorbereiding van den bouw van het nieuwe Postkantoor te Rotterdam stil te staan en ten dezen te wijzen op het door het Gemeentebestuur van Rotterdam gegeven voorbeeld ten aanzien van de stichting van het Raadhuis aldaar, waarvoor een prijsvraag werd uitgeschreven.

In verband daarmee meenen ondergeteekenden er op te mogen aandringen, dat ook voor het te stichten Postkantoor de medewerking van den particulieren architect worde ingeroepen. 't Zij op gelijke wijze als voor het raadhuis geschiedde, 't zij op andere wijze, b.v. door vrije opdracht of langs den vaak en met succes toegepaste weg eener openbare prijsvraag. Gewezen moge te dezen opzichte worden op de totstandkoming op die wijze, vooral in het buitenland, van vele belangrijke bouwwerken, als: het Rijksmuseum te Amsterdam, het plan voor de Dambouwing te Amsterdam, de Schouwburg te Rotterdam, het Rijksdaggebouw te Berlijn, het Parlementsgebouw te Londen, het Gebouw van de County Council te Londen, het Raadhuis van Weenen, het Parlementsgebouw te Buda-Pest, de Kapitoelen der verschillende Amerikaansche Staten, de Grand-Opéra te Parijs, de nieuwe Opera te Berlijn, Schouwburgen te Frankfort, Stuttgart, Dortmund, Kon. Academie van Beeldende Kunsten en Muziek te Berlijn, Stations te Leipzig, Basel, Frankfort en Karlsruhe, de kerk du Sacré Coeur te Parijs, enz. enz.

Redenen, waarom ondergeteekenden, ten volle overtuigd van Uwe belangstelling te deze zaak en van Uwen wensch de ontwikkeling der moderne bouwkunst krachtig te willen bevorderen, U met den meesten aandrang in overweging geven om voor de stichting van monumentale bouwwerken de medewerking ook van den particulieren architect in te roepen.

't Welk doende, enz.

Voor het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

A. SALM, G.Bzn., Voorzitter,
J. GRATAMA, Secretaris.

Voor het Genootschap „Architectura et Amicitia”,

H. A. J. BAANDERS, Voorzitter,
JAN DE MEIJER, Secretaris.

Voor de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap”,

ALB. OTTEN, Voorzitter,
J. HERMAN DE ROOS, Secretaris.

Voor den Bond van Nederlandsche Architecten,

K. P. C. DE BAZEL, Voorzitter,
C. N. VAN GOOR, Secretaris.

AMSTERDAM, Juni 1912.
ROTTERDAM,

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG

14 JANUARI. Aanwezig de heeren: S. de Clercq, J. W. Haanrath, B. J. Onëndag en Jan Stuyf, benevens de Alg. Secr. J. Gratama. De heer A. Salm G.Bzn., voorzitter, kon wegens ongesteldheid niet aanwezig zijn, terwijl de heeren J. A. G. van der Steur, vicevoorzitter, J. Limburg, W. F. C. Schaap en Alb. Otten hadden bericht verhandeld te zijn.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ 1913. De heer B. J. Onëndag, voorzitter van de Commissie van Onderwijs (welke Commissie de algemeene leiding der examens in handen heeft) en voorzitter der Examen Commissie, deed mededeeling omtrent de examens voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas). Het aantal candidaten, dat zich dit jaar heeft opgegeven, is groot, ruim 250. In verband hiermede is het aantal examinatoren uitgebreid. Het was den heer Onëndag aangenaam te kunnen mededeelen, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken gevolg had gegeven aan het verzoek van het Hoofdbestuur, te willen bevorderen dat de band tusschen de

Regeering en de examens sterker werd en ook meer naar buiten zou blijken, hetgeen o.a. kon geschieden door het aanwijzen van een tweetal personen speciaal door den Minister van Binnenl. Zaken, om deel uit te maken van de Examen-Commissie. Hiertoe zijn aangezoekt de heeren D. E. C. Knuttel, Bouwk. Ingenieur, Rijksbouwmeester, en J. M. de Groot, Opzichter 1ste klasse bij de Rijksgebouwen voor Onderwijs enz. Tevens heeft de Minister de voordracht der examinatoren, opgemaakt door het Hoofdbestuur overeenkomstig het advies van de Commissie van Onderwijs, goedgekeurd.

Naar aanleiding van de weinig overzichtelijke wijze, waarop de Studie tentoonstelling van Bouwmaterialen was ingericht, wordt deze collectie nagezien, aangevuld en beter geëxposeerd, terwijl tevens het lokaaltje is opgeknapt.

VOORBEREIDING DER INT. BOUWKUNSTTENTONSTELLING TE AMSTERDAM IN 1914.

Het Hoofdbestuur ontving het volgende schrijven:

Amsterdam, 13 Januari 1913.

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam,

Wel Ed. Geboren Heeren.

Hierbij moet ik U tot mijn leedwezen in kennis stellen, dat ik het mandaat van vertegenwoordiger uwer Maatschappij tot het samenstellen — in vereeniging met de vertegenwoordigers van A. en A., B. en V., de B. N. A. en de V. A. N. K. — van een concept-ontwerp met begroeting voor een tentoonstelling van Architectuur en Architecturale Kunsten, te houden in het Stedelijk Museum te Amsterdam in 1914, ter uwer beschikking stel.

Op de vergadering ten mijnen huize op 10 December j.l. met vertegenwoordigers der 5 vereenigingen en ook bijgewoond door den heer Berlage, waarbij het eventueel slagen van een dergelijke tentoonstelling uitvoerig besproken is, werd vastgesteld, dat om te beginnen, de vertegenwoordigers der 5 vereenigingen vóór Kerstmis benoemd dienden te zijn, om in de eerste dagen van Januari de eerste vergadering te kunnen houden, want de tijd van voorbereiding is eigenlijk reeds verstreken.

Op de vergadering bovenbedoeld werd tevens vastgesteld, dat in deze Amsterdamsche Commissie B. en V. een Rotterdammer zou benoemen, en werd de candidatuur Kromhout ook besproken, als aangewezen persoon wegens zijn meermalen gebleken talent in het organiseren van tentoonstellingen.

Het was aldus een ongelukkig denkbeeld van de Amsterdamsche Vereeniging A. en A., om in de Commissie van Voorbereiding voor de Amsterdamsche tentoonstelling — die veelvuldig zal moeten vergaderen en snel werken — een Rotterdammer te kiezen. Wanneer B. en V. zich aan de afspraak houdt en ook een Rotterdammer benoemt, dan vrees ik dat de Commissie niet snel en dus niet met succes zal kunnen werken.

Tot nu toe heeft B. en V. bovendien nog niet eens een vertegenwoordiger aangewezen; een bewijs dat mijn vrees niet ongegrond is. Daarbij werkt de Commissie van Baksteenfabrikanten voor 1913 met kracht en spoed en legt beslag op de V. A. N. K. en Kunstnijveren, die daarbij niet aangesloten zijn, dat voorkomen had kunnen worden, wanneer onze Commissie hen vóór was geweest.

Ter herinnering diene, dat het beste wat de V. A. N. K. kan bijbrengen, met September 1914 naar Parijs gaat en dat het plan bestond, als wij ons spoedig nader verklaarden, dat deze expositie eerst de Architectuur Tentoonstelling zal opluisteren.

Door onze slappe wijze van handelen zal de concurrentie met de B. Fabrikanten, die voorkomen had moeten worden, in het na-deel der architecten uitvallen, en als boven gezegd, zie ik geen kans op deze wijze (waar ik zelf, met goedvinden van de Heeren, onder eenig voorbehoud mijn benoeming heb aanvaard) de Tentoonstellings-plannen te doen slagen en moet ik tot mijn spijt mij terugtrekken.

Inmiddels hoogachtend,

w.g. A. SALM G.BZN.

Hoewel de aanwezigen de redenen, die den heer Salm, tot zijn besluit geleid hadden, volkomen konden billijken, werd toch ten eerste betreurd dat de heer Salm zijn ontslag had genomen.

Het was hun echter aangenaam te vernemen, bij monde van den Alg. Secretaris, dat de heer Salm bereid was, wanneer een beroep op zijn medewerking werd gedaan in het belang der zaak, hieraan gevolg te geven, dat hij dus niet van alle verdere medewerking afzag, maar dat hij, in de gegeven omstandigheden opzag tegen de groote verantwoordelijkheid die op hem rustte, ook als leider der voorloopige commissie.

Gevraagd werd, of het niet wenschelijk zou zijn deze tentoonstelling nog een jaar te verschuiven en in 1915 te doen houden. Hiertegen werd echter ernstig bezwaar gemaakt; van uitstel komt afstel, en het is wenschelijk, waar nu de heer Burgemeester van Amsterdam getoond heeft sympathie te hebben voor een belangrijke tentoonstelling in 1914, deze gelegenheid niet voorbij te laten gaan. Daar de B. v. N. Arch. en A. et A. reeds afgevaardigden in de Commissie hadden benoemd, werd gemeend dat de tentoonstelling 1914 ten spoedigste moet worden voorbereid, en werd de heer J. Gratama als vertegenwoordiger der Mij. benoemd.

Deze aanvaardde de benoeming, verklarend dat hij volgaarne wil trachten met kracht mede te werken om de zaak gereed te krijgen, maar dat hij, gezien het talmen van een der vereenigingen, een goed resultaat niet kan garandeeren.

Tot ons genoegen kunnen wij nu mededeelen, dat inmiddels Bouwkunst en Vriendschap als haren vertegenwoordiger in de Commissie heeft aangewezen den heer Alb. Otten; Architectura et Amicitia heeft aangewezen den heer W. Kromhout Czn., de Bond van Ned. Architecten den heer Jan de Meijer en de Ver. voor Ambachts- en Nijverheidskunst den heer W. Pennaet.

De Commissie heeft Dinsdag 21 Jan. j.l. vergaderd, zoodat gelukkig nu de voorbereiding ter hand is genomen, waarbij het zich laat aanzien, dat deze met bekwamen spoed nog voor elkaar zal komen.

PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE. In zake de vacature Paul J. de Jongh, die periodiek aftreedt in deze commissie en zich niet herkiesbaar stelt, heeft de P. P. C. als candidaat gesteld de heer H. G. Jansen, lid van A. et A., architect B. N. A. Aangezien deze candidatuur door de 4 constitueerende vereenigingen is overgenomen, is de heer Jansen dus gekozen.

VERBOUWING MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN. In verband met de voorgenomen verbouwing van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, de besprekingen hierover in de Tweede Kamer en het adres van den Ned. Oudheidkundigen Bond, besloot het Hoofdbestuur aan de Eerste Kamer zijn meening in deze kenbaar te maken, en werd een concept-adres, opgesteld door de Commissie van Voorbereiding, nader besproken en vastgesteld. Zie het adres op blz. 37.

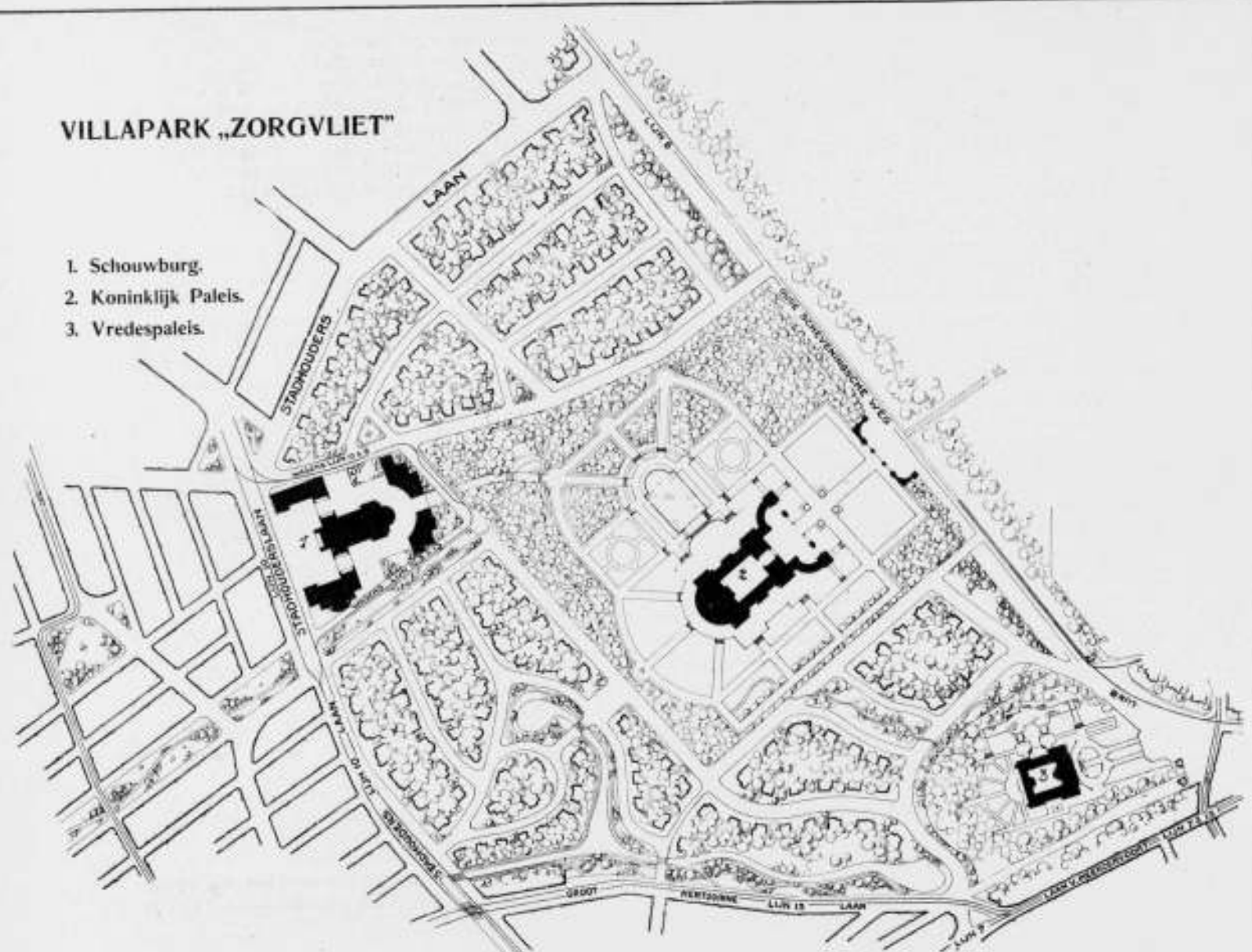
ALG. BESTUUR VAN HET VERBOND VAN NED. KUNSTENAARS VEREENIGINGEN. Aangezien de Maatschappij op 1 Januari 1913 tot dit Verbond is toegetreden moesten 2 afgevaardigden der Mij. in het Alg. Bestuur van het Verbond worden aangewezen. Hiertoef werden door het Hoofdbestuur benoemd de heeren S. de Clercq en J. Gratama. De 7 overige afgevaardigden ter Algemeene Vergadering van het Verbond zullen op de eerstvolgende vergadering van het Hoofdbestuur worden benoemd.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE LAREN (N. H.). Van het Gemeentebestuur van Laren (N. H.) was het zeer gewaardeerde verzoek ontvangen, een voordracht van leden voor een Larensche Schoonheidscommissie te willen opmaken. De Commissie van Voorbereiding werd opgedragen de voordracht door de volgende vergadering van het Hoofdbestuur gereed te maken. Tevens had genoemd bestuur aesthetisch advies gevraagd aan de Mij. t. b. d. Bouwkunst over een bij het gemeentebestuur ingediend project voor een verbouwing van een bestaande woning aldaar.

Het Hoofdbestuur had dit verzoek overgedragen aan de bouw-

VILLAPARK „ZORGVLIET”

1. Schouwburg.
2. Koninklijk Paleis.
3. Vredespaleis.

Schaal 1 op 8000.

SCHETS A. Bebouwing van het Gemeentelijke terrein op „Zorgvliet” met een Schouwburg en andere gebouwen door J. A. G. VAN DER STEUR, B. I.

kundige commissie van Heemschut, waarin de Mij. vertegenwoordigd is door den heer Jan Stuyt. Het Hoofdbestuur besloot het advies door deze Commissie uitgebracht, over te brengen aan het Gemeentebestuur van Laren.

INT. BAUFACH AUSSTELLUNG TE LEIPZIG 1913. Het bevreemde het Hoofdbestuur was voldaan aan het verzoek van de Vereeniging voor Tentoonstellingsbelangen om een vertegenwoordiger der Mij. te benoemen in een commissie van belanghebbenden, die te onderzoeken zou hebben op welke wijze eventueel Nederland aan de tentoonstelling te Leipzig zou kunnen deelnemen, en waartoe de heer Salm was aangewezen, dat nog geen vergadering dezer commissie had plaats gehad. Het laat zich daarom aanzien, mede in verband met den tijd van voorbereiding, dat op deze tentoonstelling de Nederlandsche bouwkunst niet vertegenwoordigd zal zijn.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

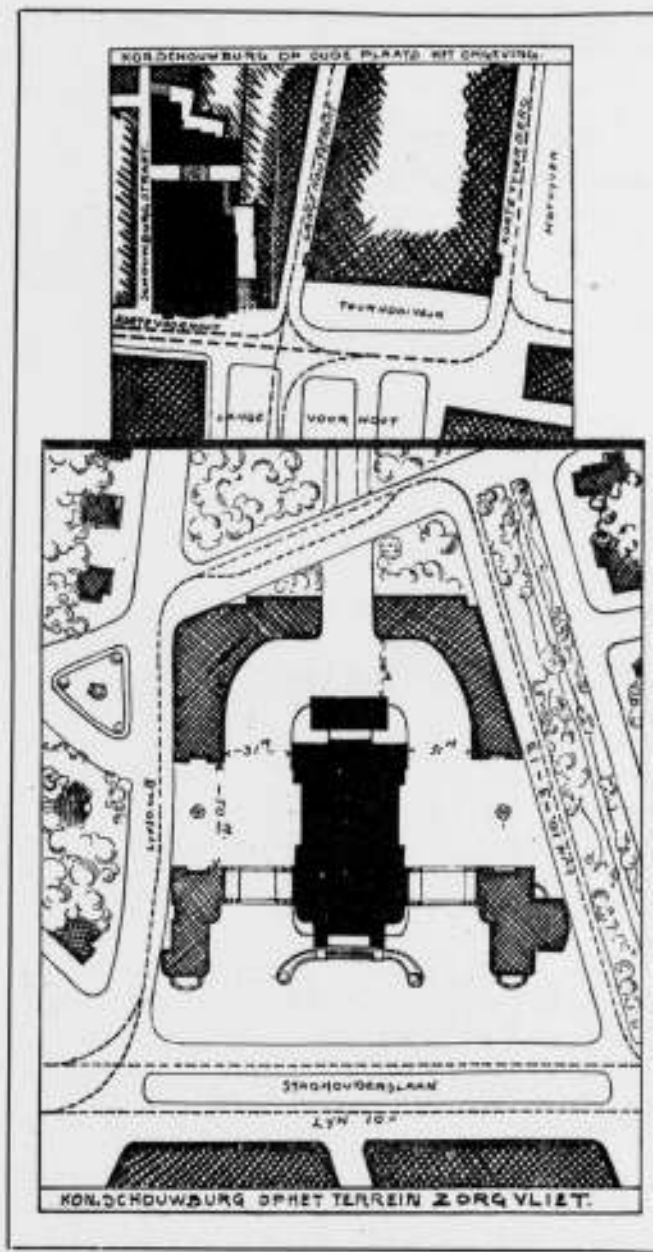
HAAGSCHE SCHOUWBURG.

Vraagt mij, zeer Geachte Redactie, in een kort overzicht, het verloop der Haagse Schouwburg historie te willen samenvatten; hieraan wil ik trachten te voldoen, gedeeltelijk met behulp van de handelingen der Raads-Vergaderingen en van gegevens die in verschillende dagbladen reeds naar voren gebracht zijn en die ik dus geput heb uit beschouwingen over dit vraagstuk verschenen in Nieuwe Courant, Vaderland en Nieuwe Rotterdamsche Courant. Het Schouwburgvraagstuk in den Haag dateert reeds van twintig jaar terug uit den tijd dat het Wethouderschap van publieke werken bekleed werd door den Heer De Wijs. De brandgevaarlijkheid van het bestaan-

de gebouw werd door de heeren van toen reeds opgemerkt, doch niet met de noodige kracht werden middelen aangegeven of uitgevoerd om in dezen gewaarvollen toestand verandering te brengen. In 1901 echter werd den 26en Februari een raadsbesluit genomen tot sluiting van den tegenwoordigen Schouwburg, doch raadsbesluiten kunnen herzien worden en dit geschiedde reeds twee en een halve maand later den 11en April van dat jaar, toen de Exploitatie van de Kon. Fransche Opera weder werd opgedragen tot 30 April 1906 en welke opdracht hernieuwd werd in 1905 tot 1911. In dit tijdsverloop, werden verschillende al te in het oogspringende gebreken, onderhanden genomen, en zoo ik mij niet bedrieg was het in 1906 dat de „Groote” verandering, waarop nu nog met zekeren trots gewezen wordt, plaats vond, en die bestond in het opofferen van verschillende plaatsen, het aanbrengen van een nooduitgang onder het gebouw van onderwijs, het veranderen van toegangen naar de hoogste rangen, die weinig of geen verbetering brachten en eenige kleinere veranderingen die de tooneelruimte onderging, te zamen een kosten beloopende van twaalf duizend gulden.

In hetzelfde jaar 1901 werd de Schouwburg Commissie ingesteld, met de opdracht een geschikt terrein te zoeken voor den bouw van een Nieuwen Schouwburg. Verschillende punten der stad werden door deze Commissie onderzocht, en veel van hare werkzaamheden bleven binnen de muren der Commissiekamer, zoodat slechts enkele belangrijke resultaten hier kunnen worden gegeven. Een voornaam voorstel mag genoemd worden, het bouwen van den Nieuwen Schouwburg op het terrein aan den Raamweg. Dit voorstel van de Commissie vond ook een meerderheid bij den Raad, doch op grond van financiële overwegingen konden Gedeputeerde Staten geen goedkeuring aan dit plan hechten, zoodat de Commissie weer opnieuw aan het werk ging. We behoeven niet lang stil te staan bij de besprekingen, een Schouwburg midden in het Lange Voorhout op te richten, een plan waar slechts een oogenblik sprake van is geweest. Meer de aandacht trok het voorstel der Commissie dat eigenlijk nu nog hangende is: „een Schouwburg op te richten op de plaats van den tegenwoordige met bijvoeging van het gebouw van onderwijs en van een klein perceel in de Schouwburgstraat, door de gemeente aangekocht”.

Tegen het einde van de opdracht van Exploitatie van het Schouwburggebouw in 1911, begon men weer aandacht te schenken aan de brandgevaarlijkheid van het tegenwoordige gebouw, niettegenstaande de reeds genoemde veranderingen, die het brandgevaar slechts voor een zeer klein deel ondervangen hadden, wilde men hieromtrent zekerheid hebben en kregen de directeur van bouw en woningtoezicht en de Brandweer-Commandant opdracht, een onderzoek hieromtrent in te stellen, hetgeen een alleszins vernietigend rapport ten gevolge had. De Commissie van plaatselijke werken kon zich volkomen met dit rapport vereenigen en drong aan op de sluiting van het gebouw tegen 1 Mei 1911. — Dit geschiedde doch . . . . . twee maanden

SCHETS B. Vergelijking der terreinen op dezelfde schaal, voor een Schouwburg op de bestaande plaats en op het terrein „Zorgvliet” door JOH. D. LOOYEN, Architect.

later werd het besluit herroepen en ging de Schouwburg weer voor één jaar open, totdat in het begin van het vorige jaar het besluit viel tot sluiting op 1 April 1912 en sinds dien datum is het gebouw dicht, hoewel nog steeds gevraagd wordt voor hoelang?

Intusschen had de Schouwburg-commissie zich gewend tot de firma Fellner en Helmer in Weenen met de vraag of op het terrein van den bestaanden Schouwburg een theater-gebouw zou kunnen verrijzen, ruimte gevende voor 1200 zitplaatsen. — Deze firma beantwoordde die vraag bevestigend en verduidelijkte dit antwoord met een schetsplan. Hoe dit antwoord in de Commissie werd opgenomen kan niet met zekerheid gezegd worden, doch een ding is zeker, dat nadien, de Commissie het noodig vond nogmaals een schetsplan te vragen van dezelfde firma, aan den architect F. Matcham en Co. te Londen terwijl de Mij. t. Bev. der Bouwkunst voor de moeilijke oplossing werd ge-

steld een Nederlandsch architect aan te wijzen die dan door de Commissie zou gevraagd worden eveneens een schetsplan in te dienen. Deze mededingers zouden voor hun werk ieder f 1200 ontvangen.

Het is bekend, dat het Hoofdbestuur om verschillende redenen voor de eer bedankte in deze eigenaardige verwickeling een vakman aan te wijzen. De Commissie richtte zich toen tot den architect J. Verheul te Rotterdam, die eveneens bedankte, waarna den Gemeente-architect J. J. Gort werd opgedragen een plan te maken. Het verloop van deze soort van prijskamp is eveneens genoeg bekend. De ingekomen ontwerpen werden beoordeeld door de Commissie zelf, die vroeger zich niet competent voelde te beoordeelen, of de aangegeven plaats, ruimte genoeg bevatte voor een gebouw van 1200 toeschouwers. De Commissie werd in hare beoordeeling ter zijde gestaan door den directeur van gemeentewerken, den brandweer-commandant en andere gemeentelijke Autoriteiten, en uit hetgeen het raadslid Jurriaan Kok in een der Raadszittingen mededeelde, bleek, dat deze ambtelijke adviezen ten gunste waren van het ontwerp van den architect J. J. Gort. Het eindoordeel van dit rapport werd door den heer Jurriaan Kok aangehaald en luidde: „naar ons oordeel kan uit de vergelijking van de verschillende plannen de conclusie worden getrokken, dat daarvan de beste zijn 2 ontwerpen van den heer Gort n.l. ontwerp A, dat behoudens enkele wijzigingen aanbeveling verdient en ontwerp B, wat de Schouwburgruimte aanbelangt”.

De Schouwburg-Commissie legde dit advies ter zijde en een merkwaardig incident gaf een wending aan de geheele zaak.

De heer van Liefland maakte een studieplan; en kan men aan een dagbladbericht geloof hechten, dan werd dit studieplan ineengezet uit de verschillende ingezonden plannen van de verschillende mededingers. Dit studieplan werd door de Schouwburg-Commissie aanvaard en diende tot grondslag voor de opdracht aan de firma Fellner en Helmer van een definitief plan tegen een vergoeding van 40.000 gulden, waarop het bekende project werd ingezonden. Hier in herhalingen te treden van de beoordeelingen van dit definitieve plan, is overbodig.

In een algemeene vergadering van verschillende Kunstvereenigingen, protesteerden de heeren Dr. H. E. van Gelder en Jan Kalf met kracht tegen het sloopen van den bestaanden Lodewijk XVI gevel van het voormalige paleis van Prins van Nassau-Weilburg, terwijl de architect J. J. van Nieukerken er op wees, dat niettegenstaande er met de ruimte gewoekerd was, dit project duidelijk deed zien, dat de plaats en vooral de straten en stegen die het omringen zullen, beslist onvoldoende zullen zijn, een kritiek die allerwegen werd gevoeld en uitgesproken. Voor een modern Koninklijk opera- en theatergebouw zal dan ook in de eerste plaats gelet moeten worden op ruime verkeerswegen geheel rondom het schouwburggebouw, ruimer nog dan Godfried Semper dit in zijn standaard werk aangeeft, omdat sinds den tijd, dat dit werk geschreven is, de ontwikkeling

der tooneel mechaniek, zulke enorme vorderingen heeft gemaakt, waarbij de beperking van brandgevaar nauwellettend moet worden onder de oogen gezien.

Het eenige voorstel dat tegenover het plan der Schouwburg Commissie kan gesteld worden, is het voorstel van de Raadsleden, Jurriaan Kok en anderen tot oprichting van den Schouwburg op het door de gemeente aangekochte terrein op Zorgvliet.

Er zijn andere voorstellen in overweging gegeven, waarbij met een breed handgebaar een of andere wijk of terrein vaag werd aangegeven, terwijl de mogelijkheid allerminst bestaat of die terreinen te krijgen zijn, en zoo zij te koop zijn, blijft de vraag of de kosten, de draagkracht der Gemeente niet te boven gaan. Wat dit laatste betreft kan het terrein Zorgvliet zeker geen bezwaar opleveren, de Gemeente heeft het tegen den matigen prijs van f 10 de meter in bezit genomen en de ruimte?

De architect J. A. G. v. d. Steur heeft schetsmatig een verdeling ontworpen om aan te toonen, hoe de ruimte van dat terrein kan gebezigd worden (plattegrond A). In de as van het terrein ligt de Schouwburg omgeven door een drietal andere gebouwen, waarbij voldoende ruimte overblijft voor het verkeer. De ligging in de geheele Situatie van „Zorgvliet” waarbij het Vredespaleis en een eventueel Koninklijk paleis is geprojecteerd mag te midden van het zich snel ontwikkelende Villa park, als zeer gelukkig worden beschouwd.

In de Nieuwe Crt. besprak een „Vakman” de slechte exploitatie's van schouwburgen buiten de stad, de voorbeelden waren dan ook zeer juist, doch minder juist was de vergelijking met den toestand hier te 's Gravenhage daar het terrein genoegzaam in de bebouwde Gemeente ligt. Zooals het plan van den heer van der Steur verder aangeeft kan het tramverkeer praktisch en vlug geregeld worden en kunnen alle wijken met ten hoogste twee tramlijnen bereikt worden.

Ter vergelijking van de beide plannen, dat van de Schouwburg Commissie en van het terrein Zorgvliet maakte ik een situatieschets (plattegronden B) op de zelfde schaal, met enkele wijzigingen in de schets A aangebracht.

Deze vergelijking vooral wat betreft ruimte om den schouwburg behoeft verder geen nadere toelichting en is dunkt mij over duidelijk.

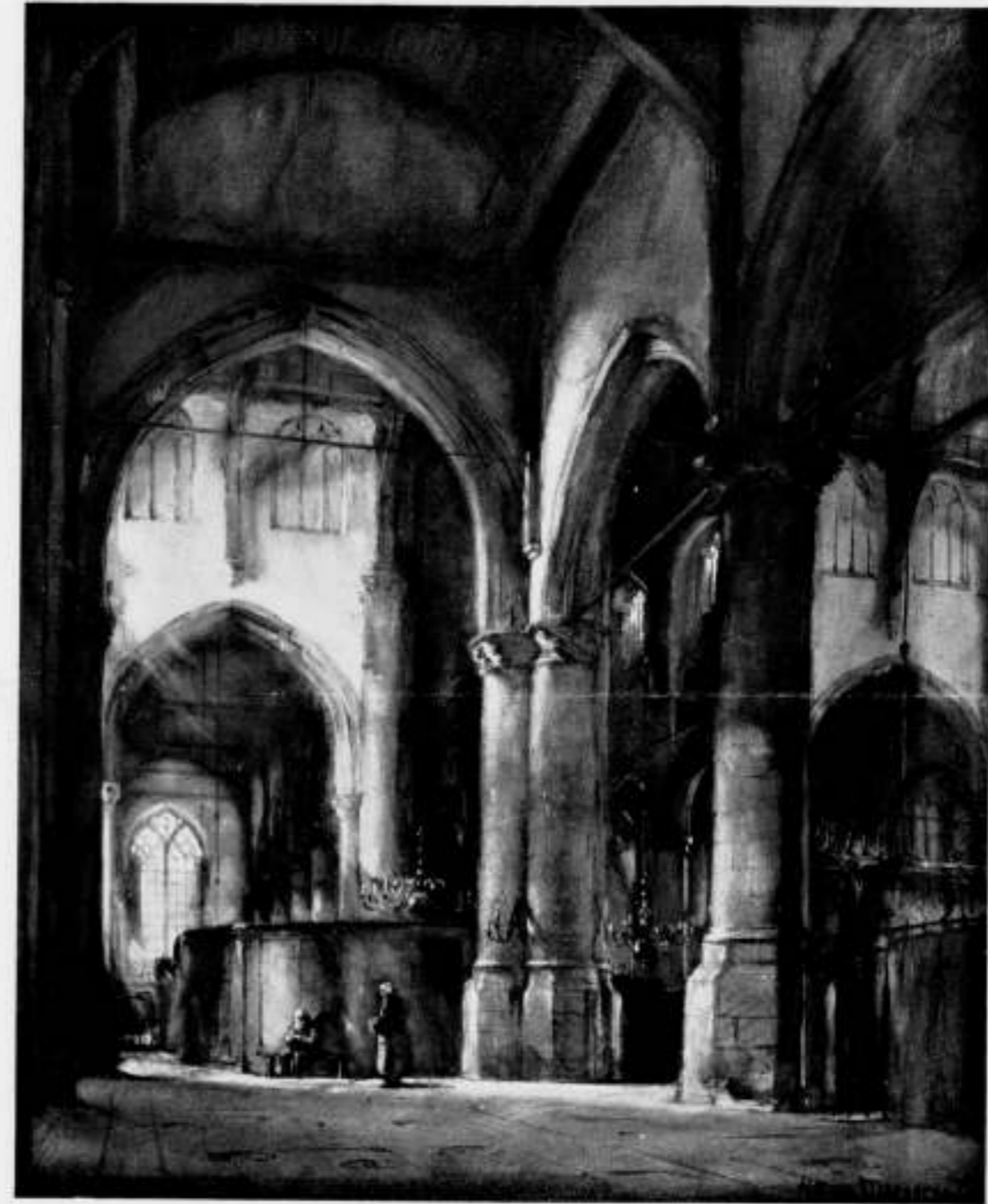
De conclusie omtrent de beide situatie's laat ik dan ook gaarne aan vakgenooten over.

JOH. D. LOOYEN.

KRONIEK XLIX

door J. GRATAMA.

MET GOUD BEKROOND. Zooals reeds in het B. Weekblad no. 2, 1913 is medegedeeld, heeft de prijsvraag voor een interieur-teekening eener Ned. kerk, gebouwd vóór 1500, uitgeschreven door de Afd. Algemeene Wetenschappen der Technische Hoogeschool te Delft, succes gehad. De heer

INTERIEUR VAN DE VOORMALIGE ST. LAURENSKERK TE ROTTERDAM. NAAR EENE AQUAREL VAN H. A. VAN MEEGEREN, Student in de Bouwkunde aan de T. H. te Delft. Bekroond met de gouden erepenning in de prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Algemeene Wetenschappen der Technische Hoogeschool te Delft.

LANDHUIS TE ENSCHEDE.

Architect: S. DE CLERCQ.

DETAIL VAN DE LOGGIA.

H. A. van Meegeren, Student in de Bouwkunde aan de T. H. is met goud bekroond voor zijne teekening van het interieur der Grooten Kerk (voormalige St. Laurenskerk) te Rotterdam, waarvan wij hierbij, dank zij de gewaardeerde toestemming van den maker, een afbeelding geven. De heer H. J. van der Heyden kreeg voor zijn interieur-teekening van de kerk te Naarden een eervolle vermelding.

De prijsvraag bepaalde, dat de teekening uitgevoerd mocht worden als aquarel, pen-, potlood-, crayon- of pastelteekening, naar keuze van den inzender. Voor het vervaardigen der perspectivische teekening mocht geen gebruik gemaakt worden van constructieve of fotografische hulpmiddelen.

De heer van Meegeren had 4 teekeningen ingezonden, namelijk: 1. Kleine aquarel, interieur van de Hervormde Kerk te Rijswijk; 2. Grootere aquarel aan dezelfde kerkruimte ontleend; 3. Pastel-teekening van het zuidelijke zijschip van de Hervormde Kerk te Deventer (voorheen aan St. Lebuinus gewijd); 4. Grootere aquarel van de Grooten Kerk (voormalige St. Laurenskerk) te Rotterdam.

Het Jury Rapport meldt hierover:

1. In een der zijbeuken staande, heeft de teekenaar het interieur der Rijswijksche kerk in donkere clair-obscur tonen geaquarelleerd. Dit is de minst belangrijke inzending van het viertal.

2. Met ongewone bravoure is deze grootere aquarel in elkaar gezet en uitgevoerd. Op niemand minder dan Bosboom heeft de teekenaar zich geïnspireerd, en met een groote gemakkelijkerheid heeft hij zelfs getracht Bosboom's wonderbaarlijke aquarel-techniek te imiteeren. Waar een dergelijke vlotte werkwijze bij Bosboom in zijn laatste levensjaren voortspuit uit een rijp talent en langs natuurlijke wegen is ontstaan, ontgaat deze imitatie bij den aanvangenden artiest in gemanieerdheid en verdient naar onze meening geenszins aanbeveling, hoeveel bekoring bij een eerste aanzien daarvan ook uitgaat. Deze teekening heeft overigens uitnemende qualiteiten van kleur en ruimte-expressie.

3. Als om te toonen, dat hij ook met gemak het pastel hanteert, heeft de inzender het interieur der voormalige St. Lebuinuskkerk te Deventer in dit materieel uitgevoerd.

Maar de klip, gelegen in de moeilijkheid om met deze broze materie, zoo bij uitstek karakteristiek voor de Fransche portretkunst der 18e eeuw, de stoere pijlers en vaste wanden eener kerkruimte weer te geven, heeft hij niet kunnen ontzeilen. In kloeken zwaai welfen zich de gordelbogen en gewelfribben boven deze ruimte, waar het zonlicht zoo pittig komt binnenvallen. Het koloriet is wat koud, de stofuitdrukking wat wattig en week. Er spreekt meer een picturaal dan een architectonisch talent uit deze smaakvol opgezette teekening.

4. Het glanspunt dezer inzendingen is het interieur der voormalige St. Laurenskerk te Rotterdam.

Het standpunt van den beschouwer is in den zuidelijken zijbeuk genomen, zoodat men dit zijschip in zijn ge-

heele lengte doorziet, en tevens door het transept en de arcaden heen, een doorkijk in de groote kerkruimte heeft. De teekening geeft daardoor een juist begrip van dezen monumentalen bouw in zijn grootsche lijnen en schoone proportie. De factuur heeft nog iets te veel van het weeke der pastel-techniek. De stofuitdrukking van pijlers en wanden kon vaster zijn. Maar de poëzie der ruimte en der fiere constructie is er in uitgedrukt, er is toon en stemming in weergegeven, zooals een gevoelig artiesten-temperament dit vermag.

De teekenaar heeft de pracht dier sobere architectuur meegevoeld en ditmaal op meer oorspronkelijke wijze geïnterpreteerd. De knap geteekende stoffage versterkt nog de perspectivische wijking. Invallend zonlicht verhoogt het lichteffect. De sombere toon in het westelijke deel van hetschip is bij een zonnigen dag wat zwaar en onwaarschijnlijk.

Alles bijeen genomen is het echter een fraaie teekening, getuigende van het picturaal- en teeken-talent van den executant, waarom de Afdeeling meent, dat deze vierde teekening der inzending onder de zinspreuk „Rust Roest" de bekroning met goud ten volle waardig is."

Van harte wenschen wij den heer van Meegeren geluk met deze onderscheiding, ons verheugende, dat deze jeugdige bouwkundige een teekentalent van ongewone beteekenis bezit. Dit belooft iets voor de toekomst; en waar de teekening, zooals het Rapport terecht zegt, een juist begrip van den monumentalen bouw van het interieur in zijn grootsche lijnen en schoone proportie geeft, daar is de verwachting niet ongegrond, dat de heer van Meegeren niet alleen als teekenaar, maar ook als bouwmeester in de toekomst zal toonen talent te bezitten. Ik had het genoeg de teekening te zien, en ik kan mij geheel bij het oordeel der Jury aansluiten. De teekening is niet vóór alles wat men gemeenlijk noemt een bouwkundige teekening. Daartoe mist zij het besliste, het rechtlijnige, ik zou haast zeggen het technisch-wetenschappelijke, dat de lijnen en de kleuren alleen gebruikt om de bouwkunstige vormen, verhoudingen of materialen aan te duiden. In dergelijke teekeningen spreekt niet zoo zeer het levende van de afgebeelde ruimten of vormen, als wel het zakelijke, het concrete, het ding op zich zelf, zonder de gemoedsaandoening van den beschouwer.

De teekening van den heer v. Meegeren is stemmingskunst, waarbij de stemming niet hoofdzakelijk bereikt wordt door de kleuren, (die goed, hoewel niet bijzonder van toon zijn, niet met prachtige, diep-levende kleuraccenten) maar door iets, dat tot het allerbelangrijkste in de bouwkunst behoort, namelijk door ruimtegevoel. Niet met straffe lijnen, die in hun strafheid meestal iets beperkends en iets koels hebben, maar met zekere vaagheid in de vormen —, min of meer op de wijze van Bosboom —, wordt hier een samenstel van verheven ruimten aangeduid, vol wemelende schaduwen, vol ruimtpeëzie, die zeer gelukkig harmonieert met de sprekende architectuur-lijnen der ernstige en grootsche zuilen en spitsbogen.

Niet geheel schilderkundig in den zin van impressionistische visie, zooals Bosboom met zijn grooten durf en forschen greep en zijn soms prachtige kleurwaarde, ook niet geheel bouwkundig in den zin van mathematische aanduiding, is deze teekening een bijzondere vermenigving van beide, van poëzie en bloote werkelijkheid.

Ontegengesteld is deze aquarel schilderkundig, en misschien zal de een of andere principe-architect het bedenkelijk vinden, dat de Technische Hoogeschool, zij het dan de Afdeling der Algemeene Wetenschappen, dit werk met goud heeft bekroond.

Ik vind het integendeel juist, een verblijdend feit, dat de Afdeling dat gedaan heeft. Dergelijke prijsvragen zijn zeer nuttig.

Aangevuurd door de mogelijkheid eener hoogst evolvende bekroning, kan hierdoor bij de bouwkundige studenten de lust tot het maken van goede handteekeningen in niet geringe mate versterkt worden. Maar ik kan mij zoo voorstellen, dat zij, en vooral de begaafden onder hen, opgenomen in de sfeer van een prachtig stuk architectuur, nu eens ruim willen ademen, eens volop zich willen overgeven aan de schoonheidsontroering, eens geheel hun kunstenaarsgemoed willen laten spreken. Het zuiver correcte lijntekenen, de juiste uiting van het abstract ontwerpen, wordt met blijdschap verlaten; het gaat nu om het weergeven der aandoening, het gaat nu om weglatingen en accenten, het is nu het tasten naar de schoonheid der levende ruimte met hare licht-effecten, hare schaduwwemelings, hare groote tegenstellingen van massa's en volumen en haar lijnenspel. Het gaat nu niet om de abstracte, maar om de levende bouwkunst, gereflexeerd in een opgetogen gemoed.

En wordt hierbij eigenlijk niet de kern der bouwkunst benaderd, die kern, welke zoo uiterst moeilijk en het bouwkunst-onderwijs den studeerenden bij het projectietekenen, bij het ontwerpen is bij te brengen? Neen, het getuigt m. i. juist van een ruim en zuiver inzicht van de Jury, dat zij deze schilderkundige teekening met haar bijzonder ruimtegevoel met goud heeft bekroond. De Afd. der Algemeene Wetenschappen heeft hier geheel naar haar waren aard gehandeld, gaande boven het bloot-technische uit naar het algemeen-kunstvolle.

WAAR STAAN WIJ?

Door HERMANN MUTHESIUS.

Voordracht gehouden op de jaarvergadering van den Deutschen Werkbund, Dresden 1911.

Vervolg van blz. 14.

Het eerste duidelijke litteraire naar voren treden van de nieuwe geestesrichting was dat pittige boek „Rembrandt als Erzieher“, dat den Duitschers de belangrijkheid van de kunst-volle, in tegenstelling tot de wetenschappelijke cultuur aantoonde. Zich baseerend op Lagarde en Nietzsche, poogde de schrijver de oudewaarheden weder ingang te doen vinden, dat de verstandelijkheid alleen

den mensch niet kan bevredigen, noch de laatste vervulling van zijn verlangen kan zijn, dat geen mensche lijke arbeid zonder de toevoeging van de gevoelswaarden haar einddoel kan bereiken. Hij wees op het bekende feit, dat zelfs alle groote wetenschappelijke vorschers en ontdekkers meer door intuïtie dan door empirie hun doel hebben bereikt, en hij kwam tot de conclusie, dat slechts wanneer Duitschland uit de laatste wetenschappelijke periode nu overging in een kunstvolle, de gebreken van onzen tijd konden worden verbeterd. Wat de Rembrandt-Duitscher zijn tijdgenooten voorprekte, begon een paar jaar later te komen. Wij herinneren ons de jaren van het gisten en zwellen, die tusschen 1890 en 1895 liggen, die jaren, die leken op de barensweeën van een nieuwen tijd, en waarin op alle gebieden der kunst machtige revoluties zich aanmelden. Wij herinneren ons dan de jaren om 1895, waarin op een speciaal gebied, dat van de z.g. kunstnijverheid, de revolutie uitbarstte. Wij weten, dat toen met het slagwoord moderne kunst, alle hemelen zouden worden bestormd, dat iedere herhaling van vroeger gebruikte vormen uit den boeze was, dat men een nieuwe vormgeving der bouwkunst uit den grond poogde te stampen. In de atmosfeer, waarin die snel wisselende stylmoden in die jaren ontstaan waren, ontstaan nu echter slechts een ondergeschoven kind van de moderne kunst, de „Jugendstil“, die, zooals wij nu zien bijna nog grootere verwarring heeft gebracht dan die vroeger gebruikelijke herhaling der historische stijlen. Maar het is toch kenmerkend voor de kracht, die in de beweging leefde, dat de jeugdgebreken spoedig voorbij waren. Reeds na enkele jaren bereikten wij in de kunstnijverheid een klaarheid van uitdrukking, die, zooals de tentoonstelling te Dresden 1906 aantoonde, bijna een nationaal karakter van eenheid verkreeg.

De in den beginne zuiver kunstnijvere beweging werd tot eene groote algemeene beweging, die de hervorming van onze gezamenlijke cultuur der vormgeving tot doel had. De kunst-geest, eenmaal in actie, greep in op nabijgelegen gebied, probeerde het tooneel, den dans, de kleedij te hervormen. En hij maakte zelfs niet voor de groote zusterkunsten, de schilderkunst en de beeldhouwkunst, halt, die ten minste voor een deel den drang des tijds volgden en een strengere architectonische richting volgden. Overal komt tegenwoordig nieuw leven op, een frissche, architectonische geest begint alles voorwaarts te drijven. En het getuigt van zijn kracht, dat hij zich dadelijk ook een ruimer werkveld zoekt en beslag legt op gebieden, die aan de architectuur onttrokken waren, zooals de ingenieurs- en utiliteitsbouwwerken, en de aanleg van geheele nederzettingen en steden. „Van het sofakussen tot den stedenbouw“, zoo kan de weg, dien de kunstnijvere-architectonische beweging der laatste 15 jaar heeft afgelegd, genoemd worden.

Zoo kunnen wij heden het merkwaardige feit vaststellen, dat binnen 20 jaar aan het geestesleven van onzen tijd een nieuwe wending gegeven is. Ook de grootste twijfelaar moet toegeven, dat de ideeën, die de Rembrandt-Duitscher, toen ter tijde een prediker in de

woestijn, verkondigde, overwonnen hebben, en dat zijn toenmaals uitgelachen voor-spelling, dat in Duitschland weder een kunstvolle periode zou beginnen, ten minste voor een deel is vervuld. Want het is zeker, dat heden een wijd verbreide belangstelling onder het groote publiek voor ons streven heerscht; het oor van de bevolking staat open, om het evangelie te hooren. Vooral echter staat de jonge generatie met volle zelfbewustheid op den bodem der ideeën, die wij vertegenwoordigen. De tegenwerkers uit de kringen van het handwerk en de industrie zwijgen, en maken hunne positie daardoor kenbaar, dat zij zich stil de resultaten van ons streven toe-eigenen. Hunne catalogi en raametalages toch bevatten heden gewoonlijk dat, wat zij nog voor 5 jaar ten sterkste bestreden.

Muthesius beschrijft dan de vreugde van het succes. Maar toch moet men zich van dit succes geen te groote voorstelling maken.

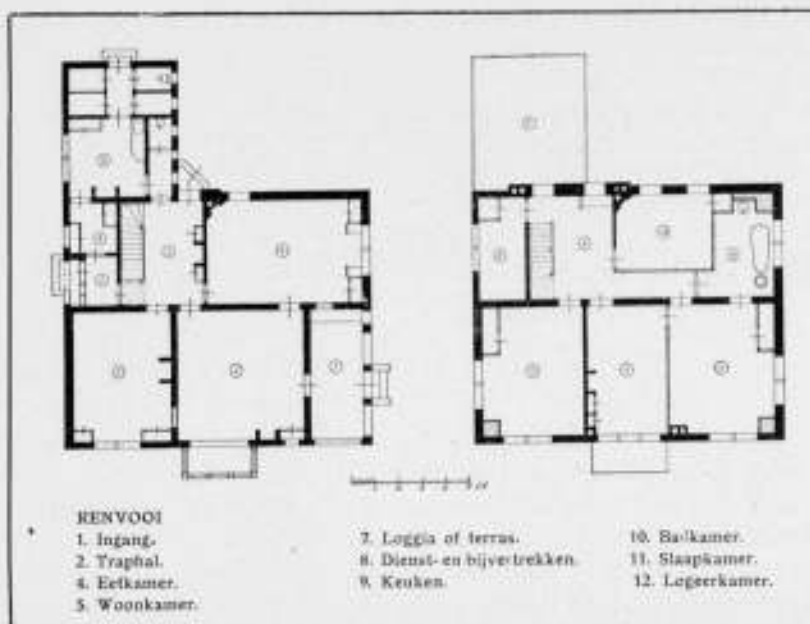
„Ieder van ons, die als kunstenaar met het publiek te maken heeft, weet, welke enorme weerstanden nog heden overwonnen moeten worden, om ook slechts de eenvoudigste en natuurlijkste wetten van een gelouterde, architectonische opvatting recht te laten gelden. Sentimentaliteit, misbegrip van nuttigheid, het gewend zijn aan het slechte, staan belemmerend in den weg. Groote kringen, zooals de aristocratie en de rijken moeten er niets van hebben, omdat hun de reinigende tendens van de beweging onsympathiek, de burgerlijke erkenning van de nieuwe kunstopvatting onaangenaam is. Wanneer wij echter toch, trots alles, binnen Duitschland een verrijkend gevolg van ons streven kunnen zien, dan moeten wij toch niet vergeten, dat het buitenland, globaal genomen, nog weinig aandeel in onze nieuwe kunst-smaak neemt. Ten slotte, wat het ergste is, wij weten ook zelf nog niet juist, waarheen wij gaan in den zin eener stijlontwikkeling, waarvan de heele wereld spreekt en die wij allen verlangen.

Een vaststaande traditie van onze nieuwe wijze van vormgeving is nog niet gevormd; zij is wel in kiem voorhanden, maar voor de tijdgenooten als zoodanig gewis nog niet zichtbaar.

Deze heden vast te stellen tekortkomingen grijpen in elkander in. Juist omdat wij nog geen gevestigde nieuwe traditie hebben, heeft het betere groote publiek nog niet den drang ons te volgen, en het buitenland heeft nog geen aanleiding, ons te koopen.

Beide blijven bij dat, wat zij voor uit- en afgemaakt houden; van de poging willen zij niets weten, en zij zijn wantrouwend tegen alles, wat niet afgestempeld is. De afgoden, die wij in onzen engeren kring omgegooid hebben, staan voor hen nog recht op. Het onechte, dat wij gezien hebben, oefent op hen nog zijne werking uit.

Ieder jaar zijn er in het buitenland groote tentoonstellingen met de ergste architectuur. En door hun gebrek aan eigen overtuiging worden de rijke lieden bij

LANDHUIS TE ENSCHEDE.

Arch. S. DE CLERCQ.

ons gedreven tot een blinde jacht naar zoogenaamde antiquiteiten; zij omgeven zich met dingen van een duistere herkomst, die na 10 jaren, in een zekere juiste gerechtigheid, gewoonlijk blijken valsch te zijn. En zoo moeten wij misschien ook heden nog zeggen, dat weliswaar een overwinning der nieuwe Deutsche kunst te constateeren is, maar dat dit toch slechts een theoretische overwinning is. Er zijn resultaten, maar men maakt er nog geen gebruik van.

Hieruit volgt de dringende noodzakelijkheid ijverig verder te gaan. In het aangezicht der feiten is nu voor alles de opgaaf, de beweging op een vasten ondergrond te plaatsen, haar te consolideeren, haar ruimste kringen te sluiten. En deze arbeid loopt, goed bezien, slechts uit op een groote algemeene weder-ontwikkeling ten opzichte van den vorm.

(Wordt vervolgd.)

LANDHUIS TE ENSCHEDE.

Arch. S. DE CLERCQ.

Bijgaande afbeeldingen (zie ook losse plaat) betreffen het bescheiden landhuis van den fabrikant R. van Rossum te Enschede. Het toont, hoewel misschien wat stroef, de eigenschappen van den baksteenbouw, zooals deze in Holland en Noord-Duitschland werd toegepast en tegenwoordig weer herleeft. In dit karakter past ook de toepassing van terra-cotta, die bij alle gewichtige bouw- en afdekkingsonderdeelen werd gebruikt, hier en daar met eenvoudige doch karakteristieke kleiversieringen getooid (een en ander van Brouwers-fabriek).

Donkerblauw verglaasde dakpannen (verglaasd wegens de overlast van rookbevuiling daar ter stede) de verftonen blauw en wit, contrasteeren krachtig tegen het steenrood en terra-cotta, waarbij valt op te merken, dat de foto genomen werd, toen de kleuren en chablonen nog niet waren voltooid.

Het silhouet van het geheel is streng gehouden, en het grondplan toont de eenvoudige ligging der vertrekken onderling.

Het geheel werd aangenomen voor f 11.324 door den heer A. Jennink te Enschede.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCHOT.

XXXVIII.

UITBREIDINGSPLAN EN BOUWVERBOD. Voor eenigen tijd geleden is de Nederlandsche literatuur over het vraagstuk der volkshuisvesting weder met een zeer belangrijk werk verrijkt: wij bedoelen: „*Uitbreidingsplan en bouwverbod*.” (beschouwingen over inhoud en toepassing van de betrekkelijke en aanverwante bepalingen der Woningwet) van Mr. H. J. Smidt.

Voor wat aangaat de principieele verhandelingen en door den schrijver verdedigde stellingen kunnen wij zeggen bijna geen volzin van het werk te kunnen onderschrijven. Maar het werk als zoodanig achten wij toch zeer belangrijk — al zal het aan de groeiende belangstelling in het volkshuisvestingsvraagstuk ook groote schade erokkenen. Belangrijk is het, om de groote hoeveelheid stof er in verwerkt en om de overtuigende kracht, waarmede de schrijver zijne — zij het o. i. ook slechte zaak verdedigt. Schade aan de groeiende belangstelling in de veelal nog zoo treurige huisvesting van den arbeider zal het doen, omdat de zoo krachtige overtuiging waarmede het werk is geschreven, grooten invloed op de publieke opinie moet uitoefenen, en wel in dien zin, dat het het groote mede-gevoel van de goe-gemeente met den armen huizenbezitter, wiens krotten worden onbewoonbaar verklaard en met den nog armeren grondbezitter, wiens gronden door bouwverbod of dergelijke rampzalige moderniteiten worden getroffen, er door zal worden versterkt.

Maar ook dwingt Mr. Smidt's werk onze bewondering af voor den persoon van den schrijver; de heer Smidt toch is een man van zeer gevorderden leeftijd en daarom is het bijzonder meenen wij, dat het schrijven van een boek van ongeveer 400 bladzijden over slechts twee artikelen onzer Woningwet — van welke bladzijden de laatste even frisch en onderhoudend is als de eerste — van een werkkracht en een werk-lust getuigt, die vele menschen in de kracht van hun leven hem zouden benijden.

Doch hoe het ook zij, hoe belangrijk wij het werk ook vinden en hoezeer wij den schrijver hoogachten en huldigen om zijn groote gaven en krachten, toch zijn wij ten diepste overtuigd, dat door zijn schitterende werkkracht den tegenstanders van een doelmatige verbetering der volkshuisvesting sterke wapenen in handen zijn gegeven. En vooral op den leek zal Mr. Smidt's boek diepen indruk maken; deze toch zal — zij het dan

ook door den schrijver niet zoo gewild, daarvoor is ons des schrijvers naam een waarborg — herhaaldelijk op een dwaalspoor worden geleid. Mr. Smidt weet telkens den indruk van een niet genoeg te waardeeren objectiviteit te vestigen door b. v. een bestrijding te leveren van een voorstel, ten aanzien waarvan hij te voren deed vermoeden een voorstander te zijn, als — om maar iets te noemen — de vorm een weinig anders ware geweest. Zoo vangt b. v. het werk aan met den volgenden, merkwaardigen volzin:

„Toen in het antwoord op het verslag der Tweede Kamer over de Staatsbegroting voor 1908 door den Minister van Binnenlandsche Zaken (toenmaals de heer Rink) werd medegedeeld, dat eene wijziging der woningwet in een ver gevorderden staat van voorbereiding verkeerde, was dit een blijde tijding voor allen die, van het groote materieel en moreel belang van eene behoorlijke volkshuisvesting overtuigd, de bestaande wet tot verwezenlijking van dat belang niet voldoende achtte. Wanneer men dit gelezen heeft, dan — en hoe zou het anders mogelijk zijn? — meent men te doen te hebben met een voorstander van de herziening van onze voorschriften op de volkshuisvesting, en wel van een herziening, die in de belangen der volkshuisvesting haar ontstaan vindt.

Maar welk een ontuchtering dan, als men het boek verder bestudeert!

Nadat de schrijver heeft medegedeeld, dat de voorgenomen herziening der Woningwet hem tot het schrijven van zijn werk noopte en dat voor de verrijking van het verzamelde materiaal zijn hoop was gevestigd op de door de Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek gevraagde praeadvies, vervolgt hij op pag. VII:

„Die adviezen, gegeven door de heeren Mr. H. J. Nieboer, Mr. J. H. Valckenier Kips en J. W. C. Tellegen werden in 1908 uitgegeven. Het zijn degelijke en leerzame verhandelingen, alle drie, die kostbare bouwstoffen bevatten voor den wetgever. Ze konden echter niet voldoen aan hetgeen mij vóór alles raadzaam scheen. In die adviezen zijn praktische en theoretische staathuishoudkunde, sociologie, architectuur, stedenbouwkunst, enz. voornamelijk aan het woord, terwijl door mij meer uitsluitend bedoeld werd de bestaande wet en hare toepassing uit een juridisch, etisch en legislatief oogpunt te beschouwen. Er waren natuurlijk verschillende punten van aanraking, waaraan ik mijne aandacht gaarne wijdde, maar het geheel was er niet op ingericht, om overeenkomstig mijne bedoeling, in verband met de practijk der wet, eene exegese te geven van de betrekkelijke bepalingen, daaraan te toetsen de door anderen voorgestane uitlegging en verder de toepassing, die de wet ondervond, uit voorschreven oogpunten aan eene kritiek te onderwerpen, die strekken kan om bij eene herziening der wet *meer rechtvaardige en billijke bepalingen te verkrijgen en inzonderheid eene voor het recht en de rust der ingezetenen betere toepassing verzekerd te zien*”.

Het laatste zinsgedeelte van dit eveneens zeer merk-

waardige citaat hebben wij doen cursiveeren, om daardoor duidelijk te doen uitkomen, hoe wreedelijk deze verwachtingen — gewekt bij de lezing van de eerste aanhaling — den bodem wordt ingeslagen. En dit te wreeder, naarmate men die adviezen-Nieboer c. s. beter kent. Wanneer die adviezen *niet* bevatten, wat Mr. Smidt gewenscht scheen, dan ligt daarin al opgesloten, dat de door hem begeerde herziening der Woningwet niet den belangen der volkshuisvesting zou ten goede komen, maar gericht zou zijn op het verkrijgen van „meer rechtvaardige en billijke bepalingen” en om van „eene voor het recht en de rust der ingezetenen betere toepassing verzekerd te zijn”. Meer rechtvaardige en billijke bepalingen . . . daarmede wordt natuurlijk bedoeld: *slappere meer rekbare bepalingen* en de ingezetenen, wier recht en rust moet worden verzekerd met die slappere bepalingen, dat zijn — het behoeft geen betoog — *de bezitters van krotjes, hypotheekjes in krotjes en bouwgronden*.

Ook het rapport van de commissie, ingesteld door het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling (Gezondheidscongres), welk rapport werd vastgesteld in Juli 1908 kon Mr. Smidt's instemming niet verwerven. En ook hierin werd een herziening der Woningwet verdedigt, die rekening hield met de belangen der volkshuisvesting. En vermoedelijk daarom treft haar het volgende, o. i. zeer onbillijke oordeel:

„Om binnen afzienbaren tijd eene verbetering der huisvesting te bewerken, heeft de wetgever aangegeven de onbewoonbaarverklaring, de ontruiming van onverbeterbare woningen en de overplaatsing der bewoners in voldoende verblijven. Die middelen vormen de onderdeelen van één geheel. Het rapport geeft ook geen andere aan. Het bevat nuttige voorstellen over de verbetering van daarvoor vatbare huizen, maar legt, in navolging van eenzijdige ijveraars, voor 't overige den nadruk op de verdrijving der bewoners uit slechte woningen, zonder afdoende maatregelen aan de hand te doen om de verdreven bewoners aan voldoende, voor hen toegankelijke woningen te helpen. Dit laatste is echter het eenige, wat van werkelijk belang is. Niettemin werd voorbijgezien, dat het niet op onbewoonbaarverklaring en uitdrijving aankomt, daar dit — gelijk ook de ervaring leert — *op zich zelf* een werkelijk kwaad is, eerst voor het doel dienstig wordende, indien het gepaard gaat met het betrekken van betere verblijven. De beschikbaarheid daarvan is een allereerste eisch, zonder welke niets dan onrust, tegenzin en ellende wordt veroorzaakt.

Dat de zorg daarvoor worde behartigd en in wezenlijkheid betracht, het is de taak van den wetgever, dat te verzekeren. De commissie heeft het wel gevoeld, maar blijft de onbewoonbaarverklaring op den voorgrond plaatsen. Zij schrijft:

„De nadeelige gevolgen, verbonden aan eene onbewoonbaarverklaring, te keeren, door niet onbewoonbaar te verklaren, is het voeren van struisvogelpolitiek. Dat is een verkeerd uitgangspunt. Het is integendeel goede politiek en wezenlijke humaniteit, de bewoners met

rust te laten zoolang voor hen geen betere verblijven beschikbaar zijn. Aan goede bedoelingen op papier heeft de Maatschappij niets. Den weg aan te wijzen, om werkelijk betere woningtoestanden te verschaffen in plaats van de voor het materieel en moreel volksbelang verderfelijke, voor die hoofdzaak bleef de commissie staan. Zij schreef wel: „zoo noodig moet voor het onderdak brengen der verdreven bewoners gezorgd worden”, maar voor het *hoe* en *wanneer* gaf zij geen anderen raad, dan in de wet de bevoegdheid der gemeente, om voor nieuwe huisvesting te zorgen, om te zetten in een verplichting. Dat kan men gemakkelijk schrijven.”

Uit dit laatste zinnetje — maar ook uit die, welke hierna nog volgen — blijkt ten duidelijkste, dat Mr. Smidt een tegenstander is van gemeentelijken woningbouw. Maar — zoo zouden wij dan willen vragen — welke andere middelen — om te voorzien in den woningnood — had de commissie dan nog aan de hand moeten doen, gezien het feit, dat de Woningwet thans reeds de gelegenheid biedt om met behulp van staatsgeld in de behoefte aan volkshuisvesting te voorzien. Wat is nu de conclusie, die uit deze laatste aanhaling is te trekken? Eenvoudig deze: Mr. Smidt wil niet onbewoonbaar verklaren, zoolang dat niet gepaard gaat met het nemen van maatregelen ter voorziening in de huisvesting der verdrevenen, terwijl hij evenmin wenscht, dat die maatregelen van gemeentewege worden genomen. Waar het nu voor particulieren financieel onmogelijk is in de behoefte aan volkshuisvesting te voorzien, daar zou het gevolg van Mr. Smidt's rede-neering zijn: geen aanbouw van nieuwe huisvesting, *das* geen onbewoonbaarverklaring der minderwaardige oude en ziet . . . *het recht en de rust der ingezetenen zijn verzekerd*.

Men leze nu nog eens de eerste aanhaling uit Mr. Smidt's boek in dit opstel over en oordeele dan over de uitwerking op de publieke opinie.

(Wordt vervolgd).

INGEZONDEN. HET PARK BIJ HET NIEUWE DIEP.

Zeer geachte Redactie.

In het „*Bouwkundig Weekblad*” van 18 Januari 1913, lees ik onder de „Berichten”, dat de mogelijkheid van een groot park rondom de schoone waterpartij „het Nieuwediep” te Amsterdam veel kans van slagen heeft. — In dat bericht lees ik: „Men denkt zich een beplante verbindingsweg van het Javaplein naar het nieuwe park. De totstandkoming zal in totaal een uitgave van ongeveer een miljoen gulden vorderen.”

Zeer geachte Redactie, die verbindingsweg is reeds door den Amsterdamschen Gemeenteraad vastgesteld bij het vastleggen van het uitbreidingsplan Indische Buurt. Die verbindingsweg maakt deel uit van een zeer leelijk stratenplan, een plan dat geheel uit den tijd is. Op dien verbindingsweg, lang driehonderd meter komen vele straten uit onder een hoek van ongeveer zestig graden, terwijl die verbindingsweg naar de zijde van het Javaplein wordt afgesloten door een lansvormige bebouwing. Het Javaplein zelf biedt niets aan, wat een plein moet aanbieden. Een slechter geconstrueerd en een slechter afgesloten plein zal men moeilijk in de hoofdstad vinden. Reeds meermalen heb ik

er op gewezen, dat de Indische Buurt een zeer goede woonwijk kan worden, maar dan moet het bestaande, nog niet geheel in uitvoering zijnde plan gewijzigd worden. (n.b. er loopt van de Zeeburgerdijk een straat van 24 Meter breed dood op den ringvaart van de Watergraafsmeer, zou deze straat verlengd worden in de Watergraafsmeer dan liep zij dood op de spoorbaan) en moet er voor het zuidelijk deel van deze buurt een goede bebouwing worden ontworpen. 't Is mogelijk om het Nieuwe dieppark te bereiken, door een vriendelijk stadsdeel met lage bebouwing; een soort tuin voorstad is geenszins een utopie voor dit deel van de gemeente.

Mochten de Amsterdamsche Architecten willen medewerken hier iets te bereiken, dan wil ik hen de verzekering geven dat zij kunnen slagen, maar dan moet er ook hunnerzijds op een beter uitbreidingsplan worden aangedrongen.

Met dank voor de plaatsruimte.

A. KEPPLER C. I.

BERICHTEN.

School voor Kunstnijverheid te Haarlem. De cursus voor het emailleeren, die aan de School voor Kunstnijverheid te Haarlem gedurende 1913 elken Zaterdag wordt gegeven, zal het geheele jaar worden voortgezet.

Men kan dezen cursus bijwonen, zonder het overige onderwijs der school te volgen, doch men moet eenige bedrevenheid in de metaalbewerking bezitten.

Proeven van de werkstukken in email, door de leerlingen vervaardigd, zijn in het Museum van Kunstnijverheid te bezichtigen.

Pleinrees. Er begint in Nederland een zekere pleinrees epidemisch te worden. Het Rembrandtplein te Amsterdam, dat door verwijdering van zijn plantsoen tot een echt en goed plein had kunnen worden, behoudt zijn boompjes en zijn blommetjes; thans hebben B. en W. van 's Gravenhage den gemeenteraad een plan aangeboden voor de beplanting van het Plein. Hun bedoeling is, een beplanting in te richten, waarbij alle thans aanwezige boomen worden gerooid, aan de Noordwestzijde een dubbele rij en aan de andere drie zijden een enkele rij boomen wordt geplant, en rondom het standbeeld een plantsoen wordt aangelegd. Bij de gedachte boombeplanting kunnen de tramsporen ongewijzigd blijven. De kosten van dien gewijzigden aanleg zullen ongeveer f 5500 bedragen, daarmede begrepen die voor aanschaffing van een hekwerk rondom het plantsoen bij het standbeeld.

Groen in de stad is goed; maar het moet niet kinderachtig worden aangebracht. Een statige en regelmatige rij boomen aan het Plein zal niet kwaad zijn, hoewel het de vraag is, of zij noodig is. Maar een klein plantsoentje om Willem den Zwijger is bedenkelijk, en een flink plantsoen hier eveneens. Standbeelden met bloemetjes en hekken zijn aesthetisch gevaarlijke dingen.

Het kerkje te Schore (Z. Beveland). Gelijk wij in het vorig no. van het B.W. hebben medegedeeld, wordt dit kerkje (ook de toren?) met afbraak bedreigd. Het verdwijnen van dit oude monument zou jammer zijn. Hoewel het kerkje nogal geschonden is, heeft het toch nog een aardig karakter dat bij een zorgvuldige herstelling verbeterd kan worden.

Landelijk ligt het geheel in het groen verscholen. Van uit den trein naar Goes heeft men, wanneer men het kanaal door Zuid-Beveland voorbij is, een mooi gezicht op de aardige ligging en het fraaie silhouet van het eenvoudige kerkje.

Vooraf de sobere, stoere toren, met prachtige baksteenkleur, is een schilderachtig element in de omgeving.

Wij geven hierbij een schetsje van den architect J. Verheul Dzn., welwillend ter reproductie afgestaan.

RECTIFICATIE. In het artikel: Platz und Monument in het vorig no. van het B. W. staat op blz. 30 2e kolom 11e regel v. b. Pius III; dit moet zijn Pius II.

DE TOREN VAN HET KERKJE TE SCHORE. (Z. Beveland). Naar een schets van J. Verheul Dzn.

PERSONALIA.

Sedert 1 Januari jl. is benoemd tot mede-directeur van de N. V. Oosterbeekse Meubelfabriek: Labor Omnia Vincit, de heer *H. F. Mertens*, Bouwk. Ing., sedert Aug. 1911 als technisch leider aan deze Vennootschap verbonden.

Benoemd:

Tot Opzichter-Teekenaar bij de Gemeentewerken van Medan (N. O. I.) de heer *W. v. Bitterswijk*, Opz. Teek. bij P. W. te A'dam; tot Opzichter bij het Gem. Bouwtoezicht te Zeist de heer *H. Wijma* te Witmarsum;

tot Opzichter der N. Holl. Tram te Amsterdam de heer *J. van der Mouten* te Helpman, tijd. Opzichter bij de Gem. Waterleiding te Groningen.

33ste JAARG. — 1 FEBR. 1913. — No. 5.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE, Examens der Mij 1913. — Afd. Amsterdam. — REDACTIONNEEL GEDEELTE. Waar staan wij?, door Herm. Muthesius. — Het Ned. Openluchtmuseum. — Wandeling in Den Helder, door Anton J. Salm. — Het Middelbaar Technisch Onderwijs-vraagstuk en de wenschelijkheid voor wettelijke bekwaamsheidsacte voor Technici, door M. Vrijenhoek. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvragen. — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER, BOUWKUNDIG-TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BOUWERKEN (ONDERBAAS) INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST EN AF TE NEMEN IN 1913.

Door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zijn benoemd, onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, tot Leden van de Commissie, belast met het afnemen van de in Februari en Maart te houden Examens voor Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) de Heeren:

B. J. Ouëndag, Architect, Lid van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam, Voorzitter.

M. B. N. Bolderman, Civiel-ingenieur, Chef de Bureau van het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.

H. Bonda, Architect te Amsterdam.

H. van Dam, Consul van Italië, Leeraar in de wiskunde te Amsterdam.

J. J. L. Moolenschot, Architect te Amsterdam.

Mr. E. H. P. Rosenboom, Architect, Advocaat en Procureur te Amsterdam.

J. A. v. d. Sluys Veer, Architect te Amsterdam. Leeraar aan de Industrieschool v. d. Maatschappij v. d. Werkenden Stand, aldaar. P. A. Timmers, Architect te Amsterdam.

H. Loterijman, Arts te Amsterdam.

G. Versteeg, Adjunct-Directeur der Gemeentewerken te Arnhem.

J. D. Gantvoort, Architect te Deventer. Leeraar a. d. Burgeravondschool, aldaar.

H. van der Kloot Meijburg, Architect te Voorburg, Hoofdleeraar a. d. Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage.

W. de Vrind Jr., Bouwk. Ingenieur te 's Gravenhage. Assistent a. d. Technische Hoogeschool te Delft.

M. Vrijenhoek, Bouwkundige te 's Gravenhage.

J. J. van Noppen, Architect te Haarlem, Leeraar aan de Industrieschool van de Maatschappij v. d. Werkenden Stand te Amsterdam.

W. F. Overeijnder, Architect te Rotterdam.

W. de Jong, Architect te Utrecht, Bouwkundige 1e klas bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen aldaar.

H. Bletz, Architect te Weesp.

F. de Herder, Aannemer te Zwolle.

G. Stapenséa, Architect te Sneek.

R. J. Hoogeveen, Architect te Rotterdam.

A. Brouse van Groenou, Bouwk. Ingenieur te 's Gravenhage.

J. D. Looijen, Architect te 's Gravenhage.

H. J. Dammerman Jr., Architect te 's Gravenhage.

B. van Bilderbeek, Architect te Dordrecht.

J. B. van Loghem, Bouwk. Ingenieur te Haarlem.

G. Meppelink, Architect te Haarlem.

A. Kool, Architect te Ede.

L. J. P. Kooiken, Gem. Bouwmeester te Eindhoven.

P. J. W. J. van der Burgh, Bouwk. Ingenieur te Renkum.

H. van Hilten, Architect te Utrecht, Hoofd-Opzichter der Gem. Werken, aldaar.

J. Gratama, Algemeen Secretaris v. d. Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bouwk. Ingenieur te Amsterdam, Secretaris.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft gevolgd gegeven aan het verzoek van het Hoofdbestuur, te willen bevorderen, dat de band tusschen de Regeering en de Examens sterker werd en ook meer naar buiten zou blijken, hetgeen o. a. kon geschieden door het aanwijzen van een tweetal personen speciaal door den Minister van Binnenlandsche Zaken, om deel uit te maken van de Examen-Commissie. Hiertoe zijn aangezocht de Heeren D. E. C. Knuttel, Bouwk. Ingenieur, Rijksbouwmeester en J. M. de Groot, Opzichter 1e klasse bij de Rijksgebouwen voor Onderwijs enz., die de benoeming hebben aangenomen.

AFDEELING AMSTERDAM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

636de Vergadering op Donderdag 6 Februari ten 8 ure n.m. in het gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402.

AGENDA.

1. Notulen, ingekomen stukken.
2. Vaststelling jaarverslag van den Secretaris over 1912.
3. Benoeming Commissie voor het nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester.
4. Nazien van de rekening en verantwoording over 1912.
5. Vaststelling der begrooting voor 1913.
6. Benoeming van een bestuurslid wegens bedanken van den heer A. D. N. van Gendt.
7. Benoeming van een Voorzitter.
8. Hetgeen verder ter tafel zal worden gebracht.

De Secretaris der Afd. Amsterdam.
J. BAKKER.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WAAR STAAN WIJ?

Door HERMANN MUTHESIUS.

Voordracht gehouden op de jaarvergadering van den Duitschen Werkbund, Dresden 1911.

(Vervolg van blz. 45).

De vorm weder in zijn rechten te herstellen moet de fundamentele opgave van onzen tijd zijn, moet namelijk den inhoud van iederen hervormingsarbeid zijn, waarom het op het oogenblik kan gaan. Het gelukkig verloop van de kunstnijverheidsbeweging, die onze interieurs nieuwe vormen heeft gegeven, die de speciale onderdeelen der kunstnijverheid nieuw leven heeft ingeblazen, en de bouwkunst vruchtbaar heeft bezielde, kan slechts als een klein voorbeeld worden beschouwd van dat, wat nog komen moet. Want ondanks alles, wat wij bereikt hebben, waden wij nog tot aan de knieën in vormverwilderings. Is hiervoor een bewijs noodig, zoo zij op het feit gewezen, dat iedere dag en ieder uur ons land nog met bouwproducten van het slechtste karakter bedekt wordt, met producten, die voor onzen tijd onwaardig zijn en die voor ons nageslacht een slechts al te duidelijke taal der mis-kultuur van onze dagen moeten spreken.

Wat beteekent het dan, van resultaten te spreken, zoolang dit nog het geval is?

Is er een treffender bewijs voor de hoogte van den smaak van een volk dan de gebouwen, waarmede het zijn straten en wijken vormt? Wat beteekent het nu, wanneer wij bewijzen konden, dat heden reeds de krachten voor een goede architectonische vorming voorhanden zijn, maar dat aan deze krachten geen opdrachten gegeven worden? Juist dat zij geen opdrachten krijgen teekent de kultuurtoestand van den tijd. Juist dat duizenden en duizenden van ons volk niet slechts ongevoelig zijn voor den misdaad tegen den vorm, maar dat zij als bouwheeren door de keuze van onbekwame raadgevers nog tot zijn vermeerdering bijdragen, juist dat is het onbedriegelijke bewijs voor de diepe gezonkenheid van ons vormgevoel en daarmede van onze kunst-kultuur in het algemeen.

De Deutsche Werkbund werd gesticht in de jaren, waarin een enger vereeniging van allen, die deelnamen

aan het goede streven, tegen aanstormende tegenwerkers noodzakelijk werd. Zijn strijdjaren in deze richting zijn heden voorbij. De ideeën, waarom het gaat, worden van geen enkele zijde meer tegengesproken, zij verheugen zich in een algemeene erkenning.

Is daarmede het bestaan van den bond overbodig geworden? Men zou deze gedachte kunnen krijgen, wanneer men het engere gebied van de kunstnijverheid alleen bekijkt.

Wij kunnen echter niet tevreden zijn, omdat het sofakussen en de stoel nu juist zijn, wij moeten verder denken. In werkelijkheid begint eerst nu, tegelijk met het betreden van de vredesarea, de eigenlijke arbeid van den Duitschen Werkbund. En wanneer tot heden bij den Werkbundarbeid de kwaliteitsgedachte op den voorgrond stond en wij heden echter reeds kunnen vaststellen dat het gevoel voor kwaliteit in Duitschland, wat techniek en materiaal betreft, snel stijgt, dan is ook met dit resultaat de opgave van den Duitschen Werkbund nog niet geheel vervuld.

Veel belangrijker dan het materiele is het geestelijke, hooger dan doel, materiaal en techniek staat de vorm. Deze drie kunnen volmaakt zijn, toch zouden wij, wanneer de vorm er nog niet was, nog in een wereld van ruwheid leven. Zoo komt als ons doel steeds duidelijker de veel grooter en veel belangrijker opgave voor oogen: het wederwekken van het begrip van den vorm en de nieuwe bezieling van het architectonisch gevoel.

Want de architectonische cultuur is en blijft de eigenlijke graadmeter voor de cultuur van een volk in het algemeen. Wanneer een volk wel is waar goede menbels en goede verlichtingsvoorwerpen voortbrengt, maar dagelijks de slechtste bouwsels zet, dan kan er slechts sprake zijn van onklare toestanden, van toestanden, die juist in hunne verwardheid het gebrek aan discipline en orde bewijzen. Cultuur is zonder een onvoorwaardelijke erkenning van den vorm niet denkbaar, en vormloosheid is gelijk beteekenend met mis-kultuur. De vorm is in dezelfde mate een hogere geestelijke eisch, als de lichamelijke reinheid een hooger eisch is van het lijf. Ruwheden van den vorm geven den gecultiveerden mensch bijna lichamelijke pijnen; hij krijgt van hen datzelfde onbehaaglijke gevoel, dat hem vuil en stank geven. Zoolang echter de zin voor den vorm bij de ontwikkelden van ons volk niet ontwikkeld is tot de hoogte van het zelfspreekende van hun verlangen naar zuiver ondergoed, zoo lang zijn wij nog verwijderd van die toestanden, die wij in vergelijk met de tijden van eenen hoogen kultuurbloei zouden moeten hebben.

Hoe ziet het er echter in dit opzicht nu nog in Duitschland uit? Een blik op de woningen van onze ontwikkelde kringen onthult voor ons meestal hetzelfde droevige beeld, dat ons een blik op de straten der villa-voorsteden geeft. De Deutsche bouwlustige acht het niet noodig zich van geschoolde hulpkrachten te bedienen, de bouwondernemer schijnt hem het beste. En dezelfde man, die voor zijn kleeren slechts naar den besten kleermaker gaat, die goede muziek maakt en een exquisite wijnkelder heeft, die stelt aan zijne huisvesting zulke

mindere eischen, dat hem de eerste de beste metselaarsbaas goed genoeg schijnt, om aan zijn eischen te voldoen. Dat is de bijna algemeene heerschende toestand in Duitschland, in onderscheid met Engeland en Frankrijk, waar de ontwikkelde mensch zich als van zelf sprekend tot den goeden architect wendt, evenzoo als hij bij ziekte niet een ziekenhuisnecht, maar den best mogelijken dokter raadpleegt. De ontwikkelde Duitscher mijdt den architect, maar hij zit in een comité voor kultuur-ontwikkeling en is werkzaam in bouw-advies-bureaux (Bauberatungsstellen).

Wanneer men overdenkt, wat hier nog te doen is om slechts de grootste misstanden op te heffen, dan lijkt de te verrichten arbeid enorm. Waar moet begonnen worden? Twee richtingen om in te werken, doen zich voor, de inwerking op den voortbrenger en die op den verbruiker. Het gaat hier om de opvoeding van de bouwkunstige technici en om de verwekking van een beter architectonisch begrip bij het bouwlustig publiek.

(Wordt vervolgd.)

HET NEDERLANDSCH OPEN- LUCHTMUSEUM.

Zooals bekend is, zal het Gemeentebestuur van Arnhem voor de oprichting van een Openluchtmuseum waarschijnlijk een terrein afstaan.

Het is dus te verwachten dat door de Vereeniging „Het Nederlandsch Openluchtmuseum” eerstdaags zal worden overgegaan tot het maken van een algemeen plan van aanleg en het ontwerpen van de gebouwen, die voor een stichting als deze noodig zijn. Het wil mij voorkomen dat het belang van deze stichting, die zich ten doel stelt te bevorderen de studie van de beschaving der plattelandsbevolking van Nederland, zooals die zich uit in woningbouw, dorpsaanleg, kleederdracht, huisraad, werktuigen enz. bevorderd kan worden, indien voor het maken van een ontwerp een prijsvraag zal worden uitgeschreven onder de Nederlandsche Architecten. Het geldt hier een onderwerp, dat aanspraak mag maken op de levendige belangstelling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Waar uit een artikel in Bouwk. Weekblad 1913 No. 13 gebleken is hoe uiteenlopend de meeningen kunnen zijn over de samenstelling en inrichting van zulk een museum, komt het mij zeer gewenscht voor dat aan de oplossing van dit belangrijk vraagstuk een ieder, die zich daartoe voelt aangetrokken, zijn krachten kan wijden.

Wil een doeltreffend resultaat verkregen worden, dan dient de Commissie tot voorbereiding van het Prijsvraagprogramma samengesteld te worden uit: architecten, schilders, oudheidkundigen en andere deskundigen, die hiervoor in aanmerking komen en zeer zeker moet in deze Commissie vertegenwoordigd zijn de moderne artistieke-wetenschappelijke richting. In het bestuur van de Vereeniging komt deze niet voldoende tot uiting. Wordt aan deze richting invloed onthouden, dan

kan het niet anders dan tot het nadeel strekken van de gezonde ontwikkeling van het Nederlandsch Openluchtmuseum.

De critiek, die bij negatie van deze inrichting niet kan uitblijven, zou dan ook de belangstelling van het niet deskundige publiek kunnen benadeelen en het museum zou daar zeer zeker onder lijden; dit nu dient voor alles voorkomen te worden. Nu het vraagstuk nog verkeert in de phase van allereerste voorbereiding, kan allicht met succes op het uitschrijven van een prijsvraag worden aangedrongen; later gaat dit moeilijker, dan ontstaat zoo ligt de schijn, dat à priori niet het noodig vertrouwen gesteld wordt in hem, die dan met de plannen bezig zal zijn.

In herinnering worde hierbij geroepen hetgeen gevallen is bij de restauratie van het kasteel „De Doorwerth”. Deze vereeniging van dezen naam is verplicht geworden, wilde haar de rijkssubsidie niet ontgaan, een verbouwing aan dit kasteel uit te voeren, die lijnrecht in strijd is met den uitgesproken wensch van de vereeniging en van den architect, die de restauratie leidt. Het komt mij voor niet onmogelijk te zijn, dat dezelfde invloeden, die bij de Doorwerthrestauratie op den Minister gewerkt hebben, het Nederlandsch Openluchtmuseum een kant uit zouden sturen, die verkeerd geacht moet worden door allen, die het gebeurde met den Doorwerth betreuen. Een groot deel van de architecten, oudheidkundigen en andere belangstellenden zouden liever geen Openluchtmuseum zien dan een, dat in strijd is met de modern-wetenschappelijk-artistieke richting. Vindt het verzoek om een prijsvraag geen goed onthaal bij het bestuur van het Nederlandsch Openluchtmuseum, dan kunnen zij, die genoemde richting aanhangen, zich bij voorbaat gewaarschuwd achten. Het is dan aan hen om in de daartoe aangewezen organen, het publiek en de openbare lichamen te wijzen op de belangen, welke zij in gevaar achten; dit gevaar kan dan niet meer denkbeeldig geacht worden.

De stichting van het Nederlandsch Openluchtmuseum zal, al wordt het terrein door de Gemeente Arnhem kosteloos afgestaan, aanzienlijke financieele offers vragen. Rijk, Provincie en Gemeente zullen, wil er iets van betekenis tot stand komen, belangrijk moeten subsidieeren. Waar dus het geld voornamelijk door openbare lichamen verstrekt zal worden, is hierin een argument gelegen om tot het uitschrijven van een prijsvraag over te gaan. B.

WANDELING IN DEN HELDER

door ANTON J. SALM.

Uie naar den Helder komt, kan, als hij zich haast, nog wat schilderachtige oude huisjes zien; zij liggen echter niet zoo voor de hand, hij moet ze zoeken en daarbij een goed opmerker zijn, ik zou zeggen hij moet van Architectuur en Schilderkunst beide eenigermate kennis hebben. Sic Transit gloria mundis — de vermaarde stad Helder.

Afb. 1. Hoek Middenstraat en Heersteeg.

naar buiten zoo bekend, is in zijne eigen wallen nu slechts een buurtje.

De geheele wijk draagt sporen van zijne oudheid; nochtans is het nu bijna geheel vernieuwd, het is alsof in het nieuwe aanzien het oude aan alle kanten omgewerkt is. Aandezen spaarzamen geest van omwerken heeft ons geslacht niet algeheele schuld, de oudjes hebben 100 jaar geleden het slechte voorbeeld reeds gegeven; maar het zij gezegd, wij zijn deze periode gelukkig voorbij en met den tijd is ook dat kwaad verdwenen. In de laatste 40 jaar is het oude gaandeweg vernieuwd. Niemand wijst de leeken op al het schoone, wat wij architecten en schilders er in zien, wat bepaald onze fout is; anders zouden dezemensen het oude sparen. Sprak dit maar wat meer zooals de oudheden in Hoorn doen. U weet dat daar zulk vernielen niet gebeurt, wat mij een bewijs is dat de kunstzin onder de menschen niet te loor is geraakt.

Voor de archeologen is dat dus een betreurenswaardig verlies, m.i. ware het nog beter de geheele wijk te slechten dan dit langzame proces, waar het aanzien van oud en nieuw tegen elkander vloekt. Maar we zijn in het Nieuwediep, waar niet veel omgaat, al telt het zielental toch over de 27000.

Eenige van dezulke, die onder de gebouwtjes of liever onder de bouwfragmenten te groepeeren waren, heb ik het genoegen uit mijn schetsboek aan U voor te leggen; op het stratenplan zijn ze her- en derwaarts verspreid, waardoor er van eene geregelde wandeling door de „Altstadt“ geen sprake kan zijn. Vooreerst een specimen van eene onvervalschte woning bij de Heersteeg. Het is een visscherswoning, ruim in de bijplaatsen, bekrompen in de eigenlijke woonruimten; de gevel drukt fuist uit wat men er achter zoekt, de gedrukte ko-

Afb. 2. Wachtstraat. Woning met voorspringenden koepel.

zijnzen geven eene uiting van de benauwde kamer-keuken, en het topgeveltje doet hetzelfde met een daarachter liggende vliering, waar 's mans droogzolder is. In stijl en ornamentiek is het een welgeslaagd front, ook in zijne profileering en kleur. Een tweede en laatst exemplaar is er in de oude Kerkstraat nog te vinden; de gedachte is hetzelfde, de profileering is fijner, zooals men het niet beter wenscht; de geledingen van het lijstwerk en verdere uitsteeksels zijn hier bekeken op hoogte van het oog van een voorbijganger op middenstraats. Algemeen is het streven naar een koepelvormigen kamerbouw op de hoeken der straten, ook wel midden in de straat. Deze vorm was in 1640 mogelijk, omdat de kleine steentjes wel tot de openbare straatweg behoorden, maar daarop allerlei uitbouwen en houten stoepen van de huizen toegelaten waren. De koepelvorm in zijn gevel uiting gevend, doet denken aan de strakke lijnen in de villa-architectuur van den jare 1900 tot heden. Zulke geveltjes kenmerken zich door lage begane grondverdiepingen en houten topgevels.

Deze burgerwoninkjes waren ook wel pakschuren; een bepaald winkel-karakter is nergens te bespeuren, hoewel er in verscheidene huisjes, tot die groep behorende, winkeliers wonen. Beter zijn deze bouwers geslaagd met hunne dakvormen, allereerst in de verhoudingen, dan met de topgevels.

Bij samengestelde dakvormen zijn meermalen de schildmuren tusschen zadeldaken van ongelijke hoogten, van windveeren voorzien en van wel gekozen uitsteeksels, welker teekening zeer goed voldoet. Het komt ook wel voor, dat een aaneengesloten rij gelijk-hooge houten topgevels aangetroffen wordt; bij geen dezer wateren de zakgoten naar de straat af, die go-

ten geven allen hun water op lagere dakgedeelten achter de huisjes, zooals in de Smidsstraat een voorbeeld te vinden is.

Zij dateeren allen tusschen de jaren 1612 en 1760. Van de meeste bezienswaardigen moet gezegd worden, dat zij in vervallen staat zijn; die echter op de Breestraat No. 14 en een huis op den Hoogen Dijk bij het Stadhuis zijn in den besten staat.

Er zijn ook topgevels van circa 25 jaar geleden; blijkbaar door den vorm aangetrokken hebben eenige bouwers die antieke topgevels willen copieeren o. a. in de Pijlsteeg. Zij zijn echter niet geslaagd, omdat er te veel constructieve fouten begaan zijn.

Tot de groep steenen gevels behooren nog zeer vele, ongeveer van denzelfden tijd van stichting, minder goed bewaard en verminkt. Sommige prijken met jaartallen als 1647, 1660 e. a.; zij meestal in Friesche steen opgetrokken. Vrijwel uit het lood, maken zij daardoor een minder goeden indruk dan hunne houten broeders.

Of ze er goed hebben uitgezien in hun jeugd? ja zeer zeker; onder aan sober van conceptie, boven in den top met uitkragende banden, voorsprongen op consoles en een sluitmotief van een gedrukte boog of dekluijst in gehouwen steen. De afwezigheid van trapgeveltjes viel mij op en gaf mij een bewijs, dat onze vaderlandsche bouwkunst zonder dat bekende motief ook heel best tot uiting kan komen. De hardgraawe topgevels voldoen beter tegen de dreigende, altoos hier heerschende luchten, dan die welke in gele steen zijn.

Een ongeschonden exemplaar, is — jammer genoeg — hier niet te vinden; het kan ook wel niet anders, het metselwerk is te licht 0.18 M. dik; verder doet de tand des tijds het overige. De geest van herbouw bestond ook niet, zooals wij dat verstaan bij oude monumenten, en het verval greep nog sneller om zich heen door het onoordeelkundig uitbreiden van die gebouwtjes.

Het behoort niet tot mijn verslag te beschrijven, hoe die verbouwingen er uitzien; het is niet te gelooven als ik U zou vertellen, hoe hier de vandalen aan het werk zijn geweest. Het lijkt wel of niet de ambachtslieden, maar de eigenaars zelf opgetreden zijn als uitvoerders.

Zijn zulke voortbrengselen de wanhoop der zaakkundigen, niet minder verlegen zijn de notarissen van deze stad. De kadastrale kaart lijkt niet op de werkelijkheid; blijkbaar hadden deze bewoners over het mijn en dijn verkeerde begrippen, met dat gevolg dat de perceelsgewijze legger van deze wijk een warwinkel is geworden, om niet uit wijs te worden. Een paar voorbeelden hoe steenen gevels er uitzagen, laat ik hier volgen uit de Breestraat en de Langestraat. Ook nog een gevel buiten verband der beschrevenen uit de Middenstraat met Baroc motieven.

Niet alleen de silhouetten doen zich voor het oog aangenaam voor, doch ook de straat-

Afb. 3. Gevels in de Langestraat (de steenen gevel van 1647).

breedte in verhouding tot die gevels, en het geheel wordt verhoogd door het schilderachtige cachet dat deze eenvoudige gebouwen hebben.

Alles heeft hier toe mee gewerkt; het geboomte hier en daar is frisch, terwijl de huizen laag zijn, de perspectieven zijn gunstig omdat er zooveel erven zijn en de sloppen maken dat er veel menschengroepen zijn met of zonder bezigheid, terwijl de kleur schilderachtig is als men naar de bochten der straten en stegen het oog wendt en de zon even achter een wolk te voorschijn komt.

Wanneer men nu weer terug is in Nieuwediep, dan is het uit met al die bekoring. Als men daar verbetering in wil brengen, dan weet ieder architect wel hoe in het algemeen stadsschoon bevorderd kan worden;

Afb. 4. Op de Breestraat.

Afb. 5. Barockgevel aan de Middenstraat.

herhaling is dus overbodig. Op sommige bruggen in de nieuwe stad is het vergezicht bijzonder aantrekkelijk.

Afb. 6. Hoekhuis aan de Dijkstraat met steenen en met houten topgevel.

in het nieuwste gedeelte is over het algemeen genomen alles leelijk te noemen. Over de architectuur van die gevels moet ik opmerken, die mij niet bevallen door hun gemis aan karakter, en om daarin verbetering te brengen zou ik de heeren timmerlieden willen voorstellen een wandeling te maken in de oude buurten. De huisjes daar hebben niet meer gekost dan die, welke bij dozijnen naast elkaar in de lange straten van het nieuwere gedeelte in een korten tijd verrijzen, en wier schoonheidswaarde zooveel minder is dan die der oude woningen. Zijn de bouwers van de consequenties der oude eenvoudige samenstellingen goed doordrongen, dan kunnen ze probeeren wat er van de huisjes met mastixdaken en de peuterige aanbouwjes aan die perceeltjes te componeeren valt, om een huisje te bouwen, dat buiten de goede binnenverdeling ook uitwendig aan het oog voldoet, want bouwen is niet samenflansen van houten kozijnen met baksteen, maar het is een der zeven schoone kunsten, en de beoefenaren hebben eene opleiding van jaren noodig om deze muze naar behooren te dienen.

HET MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS-VRAAGSTUK EN DE WENSCHELIJKHEID VAN WETTELIJKE BEKWAAMHEIDSACTEN VOOR TECHNICI,

DOOR M. VRIJENHOEK.

Voordracht gehouden in eene vergadering van de Afdeling Amsterdam van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond.

Met zeer veel ingenomenheid heb ik de uitnodiging van het Bestuur der Afdeling Amsterdam van den A. N. O. en T. B., om over het M. T. O.-vraagstuk in het algemeen en over het standpunt van den Bond in het bijzonder, te komen spreken, aanvaard.

Waar allerwege ernstig gepoogd wordt om in plaatsen, waar reeds van eenige opleiding van technici sprake is, het onderwijs dier bestaande inrichtingen te reorganiseeren in den geest van het M. T. O. en anderzijds middelen worden beraamd om te komen tot oprichting van M. T. scholen, kunnen wij tot ons genoegen constateeren, dat het M. T. O. zich in een steeds toenemende belangstelling van de zijde der betrokkenen kan verheugen. Die belangstelling nu is helaas niet in de allerste plaats uitgegaan van de Regeering of van andere overheidslichamen, welke bij de regeling van het M. T. O. ten nauwste betrokken zijn.

Integendeel: men ondervindt vaak — om niet van beliste tegenwerking te spreken — geen bijzonder welwillende medewerking van de Overheid, wanneer er pogingen worden aangewend tot oprichting van M. T. scholen of reorganisatie-voorstellen van bestaande scholen aanhangig worden gemaakt.

De pogingen die in Arnhem, mede onder leiding van de Bondsafdeling, jarenlang zijn aangewend tot stichting van een M. T. S. aldaar, hebben door de onvaste hou-

ding der Overheid, tot op heden geen positief resultaat opgeleverd. Meerdere voorbeelden zijn ten dien opzichte aanwezig, hetgeen bij de bespreking der plaatselijke acties duidelijker blijken zal.

Alvorens ik overga tot eene bespreking van het werksame aandeel dat de A. N. O. en T. B. ten gunste van het M. T. O. heeft gehad en nog heeft, zij het mij vergund heel in het kort een definitie te geven, wat het M. T. O., zooals het zich thans aan ons opdringt, bedoeld te zijn. Het *Technisch onderwijs* is n.l. te verdeelen in:

1e *Lager onderwijs*, dat dient tot vorming van den ambachtsman door middel van de ambachtsscholen, Burgeravondscholen en Teekenscholen.

2e *Hooger onderwijs*, dat dient tot opleiding der ingenieurs n.l. de bouwkundige, werktuigkundige, electrotechnische, civiele, enz.

3e *Middelbaar onderwijs*, dat dient tot vorming van den technicus, n.l. de bouw- en waterkundige opzichters en teekenaars, de werktuig- en scheepsbouwkundigen, de electrotechnici en de kunstnijveren.

Behalve het technisch onderwijs onderscheidt men ook het *industrieel onderwijs*.

In het algemeen kan men zeggen dat onder *technisch onderwijs* wordt verstaan het doceeren der kennis die tot het beoefenen der bouwkundige, werktuigkundige en electrotechnische vakken leidt.

Het *industrieel onderwijs* is dat onderwijs dat naar bepaalde industrieën is ingericht; b.v. de school voor schoenenindustrie te Waalwijk en de school voor textielindustrie te Enschede.

Bij het ontwerp van Minister Kuiper tot stichting van een centrale M.T.S. te Haarlem, was een memorie van toelichting gevoegd welke o. m. ten aanzien van de definitie van het technisch- en industrieel onderwijs belangrijke beschouwingen bevatte:

Wij lezen b.v. „bij de *industrieele* groep valt meer nadruk op de vorming der *individuele vaardigheid*; bij de *technische* meer op *algemeene kennis en kunde*“).

Ten opzichte van de kunstnijveren het volgende:

„Kunstteekenen en constructief teekenen zijn in uitgangspunt, methode en doel *verschillend*“.

„*Kunstzin* is zeer zeker ook voor de *technische* groep in „engeren zin onmisbaar, maar de *kunstnijverheidsschool* „in „engeren zin, oefent haar invloed bij voorkeur op de „*industrieele*, minder op de *technische* vakken.“

De wenschelijkheid van oprichting van nijverheids- of industriescholen, kan men vrijwel losmaken van het technisch onderwijs-vraagstuk.

De scholen voor industrieel onderwijs zijn aangewezen om in die deelen van ons land te worden opgericht, waar de industrie haar invloed uitoefent.

De ontwikkeling der nijverheid en de personen welke in de allereerste plaats bij den bloei dier nijverheid geïnteresseerd zijn, zorgen wel dat de noodzakelijkheid van oprichting der betrokken scholen voldoende wordt aangetoond.

*) Cursveering van mij.

In uitgangspunt is dit dus een zuiver economisch verschijnsel.

Grootter dan bij het industrieel onderwijs, is het aantal beoefenaars in ons land, dat aangewezen is het technisch onderwijs te volgen.

De bouw- en waterbouwkundige opzichters en teekenaars, de werktuig- en scheepsbouwkundigen en de electrotechnici, allen hebben het grootste belang bij een spoedige regeling van het technisch onderwijs.

De eischen, welke men aan de technici — als gevolg van de ontwikkeling der techniek — stelt, zijn absoluut niet in overeenstemming met de hedendaagsche wijze van opleiding.

Dat wil niet zeggen dat het technische corps van thans een groep van minderwaardigen is geworden, maar wel dat men in nog grootere mate dan voorheen aangewezen is zich geïsoleerd van andere mede-beoefenaars, zelfstandig dus te bekwaamen.

Naarmate de maatschappelijke verhoudingen zich ontwikkelen, zal de behoefte aan een betere opleiding grooter worden en waar nu het tempo dier ontwikkelingsgang zich versnelt, ziet men de leemten in de opleiding met den dag toenemen.

Deze eenvoudige waarheid is dan ook de drijfveer geweest, dat de Alg. Verg. van den A.N.O. en T.B., welke in 1907 te Amsterdam is gehouden tot de conclusie kwam, dat ten gunste van het M.T.O. intensiever moest worden opgetreden.

Sedert dien is voor den Bond een levendige en ernstige actie gevoerd.

In een in 1908 bij de drukkerij „Vooruitgang“ te Amsterdam verschenen brochure is het standpunt van den Bond ten opzichte van het M.T.O. tot in alle details uitvoerig uiteengezet.

Het doel dezer vergadering leidt er niet toe om den inhoud van het boekje aan een nauwkeurige bespreking te onderwerpen; alleen zij hier medegedeeld dat deze vermeerdering der litteratuur zich in de belangstelling van vele onderwijs-autoriteiten heeft kunnen verheugen. De heer G. Versteeg, B. I. te Arnhem, heeft zich, ter gelegenheid van een voordracht over M. T. O. in eene vergadering van de Vereeniging Handel en Nijverheid, in waardeeren zin uitgelaten over de wijze waarop de auteur de stof heeft beheerscht.

Behalve de technici als werknemers zijn talrijke personen en lichamen als hoofden van verschillende bedrijven, ten nauwste bij de regeling van het M. T. O. betrokken.

Architecten en ingenieurs in de particuliere bedrijven, directies van industriele ondernemingen, ook zij zijn als werkgevers en werkgeefsters, belanghebbenden.

Het Rijk met z'n bouwkundige bureaux: de Staatsmijnbouw, de rijks- en provinciale waterstaatswerken en verder de Gemeente met haar verschillende bedrijven; dergelijke lichamen hebben behoefte aan goed onderlegd technisch personeel.

Vooraf de gemeentelijke bedrijven, het gas- en elektrisch bedrijf in de eerste plaats, kunnen eerst in bloei toenemen wanneer bekwame technici, naast de mede-

zeggingschap in het beheer, hunne krachten ten beste kunnen geven. Van deze wetenschap nu, is de overheid nog lang niet doordrongen, de meest elementaire begrippen dienaangaande moeten met een hardnekkigheid worden gepropageerd als ware het M. T. O.-vraagstuk voor slechts enkele jaren op den voorgrond gekomen.

Wat deed de Regeering ten gunste van het M. T. O.?

In 1903 werd tijdens het bewind van Minister Kuiper de z.g. „Ineenschakelingscommissie” voor de reorganisatie van het onderwijs — waaronder ook het M. T. O. ressorteert — geïnstalleerd en eerst op den 25 April 1910 bracht die Commissie haar rapport uit.

Zeven jaren heeft men noodig gehad alvorens men tot eenige conclusie kwam, terwijl het resultaat van dien arbeid thans nog zeer pover is.

Men zal zich herinneren, dat het Ministerie Kuiper een centrale M. T. S. te Haarlem wilde stichten, hetgeen door de agitatie tegen dit voorstel en door het overhoedsche aftreden van dat ministerie niet is uitgevoerd.

Eén der voornaamste grieven welke men tegen het plan van Minister Kuiper koesterde, was wel deze, dat ééne centrale M. T. S. absoluut niet aan haar doel zou kunnen beantwoorden. Bovendien was een dergelijke school door mingevoeden niet te bezoeken en wel door de hoge kosten welke uit het verblijf te Haarlem voortvloeiden.

Het zou een T. H. S. in miniatuur worden zijn, een instituut dat *niet* in staat zou zijn geweest om aan de technici dat onderwijs te geven, hetwelk zij krachtens hunne belangrijke taak welke zij in de productie vervullen, meenden noodig te hebben.

De A. N. O. en T. B., de vakvereniging van de Nederlandsche technici, heeft dan ook indertijd een werkzaam aandeel gehad in de oppositie tegen het plan van Minister Kuiper.

Na het mislukte plan-Kuiper, trachtte het Ministerie-Rink, de toenmalige Machinistenscholen te Amsterdam in een centrale M. T. S. te reorganiseren.

Den ijver welke deze liberale minister voor het M. T. O. in dat opzicht aan den dag legde, teneinde het Christelijke ministerie te overvleugelen, werd eveneens niet gewaardeerd.

Het is minister Rink niet mogen gelukken, het wetsontwerp dienaangaande doorgevoerd te krijgen; zoodat hiermede achtereenvolgens twee wetsontwerpen in de snippermand werden gededoneerd.

Ook tegen dit laatste wetsontwerp heeft de Bond zich verzet en wel in samenwerking met de Sociaal-Technische Vereniging van Democratische Ingenieurs en Architecten, bij wijze van een adres gericht aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Ongelooflijk is het op welke wijze de op elkaar gevolgde regeeringen vanaf 1901, het M. T. O. stiefmoederlijk bedeed hebben.

De Staatsbegroting van 1908 geeft daarvan wel het meest sprekende voorbeeld.

Van de totaalsom die voor het *technisch* onderwijs was

uitgetrokken kwam volgens den Voorzitter in zijn openingsrede van het Congres ter bespreking van het M. T. O., hetwelk in 1908 is gehouden:

53 $\frac{1}{2}$ % ten bate van het Hooger onderwijs.

42 $\frac{1}{4}$ % ten bate van het Lager onderwijs, en

3 $\frac{3}{4}$ % ten bate van het Middelbaar onderwijs.

In 1908 werd het M. T. O. slechts met f 56.000 bedacht; nl. f 29.000 voor de Textielschool te Enschede; f 15.000 voor de Rotterdamsche A. v. B. K. en T. W. en f 12.000 voor de toenmalige Machinistenscholen te Amsterdam. In 1892 is men voor het eerst begonnen met het van Rijkswegen subsidieeren der ambachtsscholen; terwijl in 1911 het totaalcijfer aan subsidies van ambachts- en avondvakscholen gestegen was boven het miljoen gulden.

Ter gelegenheid van de behandeling der Staatsbegroting voor 1911, zeide minister Heemskerk in de zitting der Tweede Kamer op 19 Dec. 1910, dat de stichting van M. T. scholen afstuitte op financieele bezwaren. Men ziet uit één en ander de tegenstelling overduidelijk gedemonstreerd. Wij vragen ons af, waarom wel van overheidswege Gymnasia, Universiteiten en Hogere Burgerscholen en geen Middelbaar Technische scholen? Duitsland, met name in Pruisen, is men ons met z'n Baugewerk- en Maschinenbauschulen ver vooruit; de Staat zelf heeft deze aangelegenheid ter hand genomen. Ten onzent hebben wij het tot een wettelijke regeling van het vakonderwijs nog niet kunnen brengen.

(Wordt vervolgd).

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

door J. L. B. KEURSCROT.

XXXIX (vervolg).

UITBREIDINGSPLAN EN BOUWVERBOD. In ons vorige opstel hebben wij getracht de tendenz, die aan het werk van Mr. Smidt ten grondslag ligt, bloot te leggen; de tendenz, die naar onze meening is: *tegen* verbetering der Woningwet en *voor* verslappening harer voorschriften. De geachte schrijver is veel fijner, beschaafder in taal en stijl; bedient zich niet van obscure beelden en voert niet illustre persoonlijkheden ten tooneele als zijn medestrijder tegen de bouw- en bewoningsvoorschriften, Mr. v. d. Biesen, maar de conclusie van zijn vorengenoemd strijdschrift is dezelfde als die van Mr. v. d. Biesen's redevoeringen in onzen Senaat, n.l.: weg met die vexatoire voorschriften!

De rondborstigheid van 'n Mr. v. d. Biesen echter is ver te zoeken, hetgeen b.v. typeerend blijkt uit de volgende aanhaling van bladzijde 12:

„Gelijk reeds werd herinnerd, is er geen wet, die op de wijze als de woningwet met zooveel willekeur wordt bejegend. Die een beroep durft te doen op de correcte uitlegging der wet, hem worden, indien de uitkomst niet naar den zin is van de eenzijdige specialiteiten,

verwijten van bekrompenheid, engheid, angstvalligheid niet gespaard. Daartegenover moet de souvereiniteit der wet worden gehandhaafd”, enz.

De „eenzijdige specialiteiten” houden dus „de souvereiniteit der wet” niet hoog en bejegenen haar „met zooveel willekeur”. Als men dezen, ongetwijfeld keurigen zinbouw door een meer alledaagschen vervangt, zou men het zóó kunnen zeggen: „zij — de personen en organen — belast met het toezicht op de naleving der woningwet, die daartoe geroepen natuurlijk hebben *moeten* leeren inzien, dat de wet op de volkshuisvesting in de allereerste plaats het middel moet zijn om die volkshuisvesting te *verbeteren*, verliezen de belangen van krotten- en grondbezitters — alias souvereiniteit der wet — uit het oog en bejegenen die wet *dus* met willekeur”.

Mr. Smidt duldt op het gebied der Woningwet geen logica dan alleen daár, waar hij geen juristerij behoeft om de „sovereiniteit” der wet te handhaven. Een treffend bewijs levert daarvoor het volgende:

Art. 28, lid 1 der Woningwet luidt: „In gemeenten, die meer dan 10.000 zielen tellen, alsmede in gemeenten, wier zielental in de laatste vijf jaren met meer dan een vijfde is toegenomen, stelt de Raad, behoudens vrijstelling van Gedeputeerde Staten een plan van uitbreiding vast, waarbij de grond wordt aangewezen, die in de naaste toekomst voor den aanleg van straten, grachten en pleinen is bestemd.” Ingevolge dit artikel stelde de Raad der gemeente Groningen een uitbreidingsplan vast, waarin eenige perceelen werden aangewezen als plantsoen of park. Gedeputeerde Staten — van Groningen wel te verstaan, niet van ... Gelderland — keurden dat plan *goed*, doch de belanghebbenden gingen — ter verzekering van hun recht en rust — in beroep bij de Kroon. Minister Heemskerk contrasigneerde echter een Koninklijk besluit van 9 Mei 1908 waarin het heet: „Naar zijn aard omvat een plan van uitbreiding allen grond, waarop naar het oordeel van den gemeenteraad de bebouwde kom der gemeente zich in de naaste toekomst zal uitbreiden, *dus* ook den grond met andere bestemming dan voor straat, gracht of plein. Dit ruime begrip is in de wet niet beperkt.”

Deze ministriele wetsinterpretatie kan echter niet de goedkeuring van den heer Smidt wegdragen:

„Welnu. Waar een park of plantsoen wordt aangelegd, zal over den grond daarvan de bebouwing en dus ook „de bebouwde kom der gemeente in de naaste toekomst „zich *juist* niet uitstrekken.”

Heeft men nu ooit een meer gezochte juristerij gezien? Een plantsoen wordt niet bebouwd, *dus* de bebouwde kom eener gemeente strekt zich daarover niet uit.

Hoe zoudt gij nu in dezen gedachtengang — zoo zouden wij den schrijver willen vragen — het aanwijzen van gronden „voor den aanleg van straten, grachten en pleinen” zooals art. 28 der Woningwet toch duidelijk voorschrijft — willen verdedigen? Over straten, grachten en pleinen zou dan volgens Uwe uitlegging — is het wonder, dat „de eenzijdige specialiteiten” bij een dergelijk beroep op de „correcte uitlegging der wet” U „be-

krompenheid, engheid, angstvalligheid” verwijten? — de bebouwde kom eener gemeente zich evenmin uitstrekken. Of geldt het argument van die uitbreiding van de bebouwde kom alleen maar de parken en plantsoenen? Dat zou toch al te dwaas zijn.

En waar is nu tenslotte de logica? Het is toch niet denkbaar, dat een 20e eeuwsch wetgever de uitbreiding der steden regelt, zonder daarbij naast straten, grachten en pleinen, de noodzakelijkheid van parken en plantsoenen te erkennen. Waar dus de heer Smidt de bevoegdheid van den Raad erkent, om in het uitbreidingsplan gronden voor straten, grachten en pleinen aan te wijzen, daar moet hij toch op grond van zijn eigen argument *tegen* de aanwijzing van den grond voor parken en plantsoenen er juist *voor* zijn.

Ziedaar nu de gevaarlijke gevolgen van de juristerij! En zoo zeer raakt de schrijver dan in zijn eigen denkbeelden verward, dat men op bladzijde 47 met steeds stijgende verbazing leest:

„Wordt door de bestrijding van een a verechtsche wetsuitlegging het nut en het belang van parken, vuilnisbelten, enz. ontkennd of voorbij gezien? In geenendeele. Het groote gewicht van inrichtingen, dienende tot vermaak, uitspanning, bevordering van gezondheid is onmiskenbaar. Men bevordere waar daaraan behoefte bestaat, de totstandkoming op krachtadige wijze. Maar, dewijl het daarbij *niet* betreft huisvesting, evenmin den aanleg van nieuwe wijken of het belang van stelselmatige bebouwing vallen die inrichtingen buiten de woningwet en zal, zoo noodig, op andere wijze de totstandkoming daarvan moeten worden aangemoedigd, gesteund en verzekerd.”

Bij de oplossing van het volkshuisvestingsvraagstuk, bij den aanleg van nieuwe wijken en bij de behartiging van de belangen eener stelselmatige bebouwing komt dus, volgens den schrijver, het aanleggen van parken en plantsoenen niet ter sprake. Wij mogen daarom de goden wel dankbaar zijn, dat de heer Smidt in de uitbreiding onzer steden niets heeft te vertellen: onafzienbare, troostlooze rijen huurkazernen aan smalle straten, zonder een takje of sprietje groen, ziedaar de nieuwe volkswijken onzer steden. Volkswijken, die zouden ontstaan, als de woningwet naar het systeem van den heer Smidt kon worden uitgelegd en waardoor „het recht en de rust der ingezetenen” — voor zoover hun gronden door bouwverbod of iets dergelijks worden getroffen, natuurlijk — zijn verzekerd.

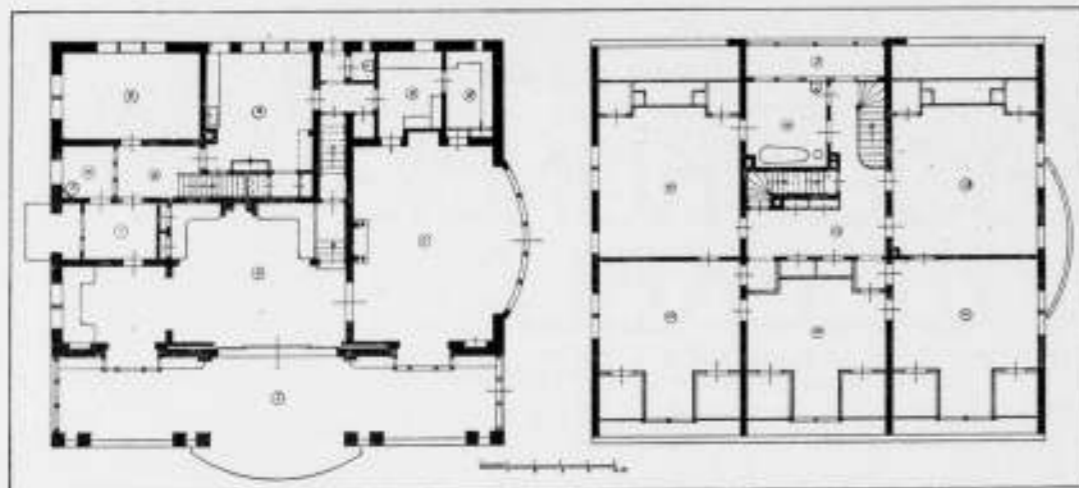
En om nu aan te toonen, hoezeer de schrijver in zijn eigen denkbeelden verstrikt raakt, zullen wij naast de twee voorgaande aanhalingen er eene plaatsen van bladzijde 57, waar de heer Smidt de financieele misbruiken — gevolgen van het uitbreidingsplan — behandelt en dan schrijft:

„Voor een schotel linzen offert men (bedoeld worden de gemeentebesturen) de toekomst van het uitbreidingsgebied op. In plaats van een ruimen aanleg, ruim voor verkeer, licht en lucht, zooals de woningwet bedoelt, wordt een bekrompen, in aesthetisch en hygiënisch opzicht onvoldoend kwartier geschapen.”

Afb. 1. Landhuis te Boekelo. Plan Begane grond en Verdieping.

1. Ingang.	6. Heerenkamer.	9. Keuken.	31. Slaapkamer.
2. Traphal en woonhal.	7. Loggia, Balcon.	10. Garderobe, badkamer of Toiletkamer.	12. Logeerkamer.
4. Eetkamer.	8. Dienst- en bijvertrekken.		14. Gang.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Gewone Vergadering op Maandag 10 Februari 1913, 's avonds ten 8 ure, in zaal V van het Zuid-Holl. Koffiehuys (Groenmarkt).

Agenda:

1. Verkiezing van 2 Bestuursleden.
2. Rekening en Verantwoording van den Penningmeester.
3. Lezing (met lichtbeelden) van den Heer J. R. Musschenbroek C.I. Onderwerp: *De ontbrekende factor bij het technisch denken.* Introductie ruim opengesteld.

De 1ste Secretaris,
JOH. G. ROBBERS.
119 Fred. Hendriklaan.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK I.

door J. GRATAMA.

WAAROM WORDEN MONUMENTEN VAN MODERNE KUNST NIET BESCHERMD? Deze vraag rijst bij mij op, nu ik verneem dat de bekende villa „Parkwijk” aan de van Eeghenstraat te Amsterdam, door Berlage voor L. Simons gebouwd, dusdanig verbouwd zal worden, dat van een volkomen vernietiging van het oorspronkelijke gesproken kan worden. Simons heeft het huis verkocht; de nieuwe eigenares wil het aangebouwde keukentje weg hebben; de ramen moeten spiegelglas krijgen; er moet een verdieping op, enz. Berlage weigerde zijn schepping te vernielen; door een ander zal nu wel de verbouwing geschieden.

Het verdwijnen van „Parkwijk” is ten eerste te betreuren; dit huis, waarvan op de losse plaat een afbeelding gegeven wordt, behoort tot het beste van Berlage's werk, dat ongelijk is, en dat wel altijd, sinds hij volop modern is gaan bouwen, eerlijk en krachtig, maar niet altijd beheerscht, niet altijd harmonisch is. „Parkwijk” wordt ook door zijn lauwe medestanders, ja door zijn tegenstanders voor een zeer verdienstelijke schepping gehouden. Tallooze malen is het in binnenlandsche,

maar ook in buitenlandsche bladen afgebeeld, en ongetwijfeld is de invloed van dit gebouw op de moderne bouwkunst in Holland belangrijk geweest. Woorden wekken maar voorbeelden trekken. Juist dit huis, met zijn aantrekkelijke soberheid, zijn gezond rationalisme en zijn ongezochte schilderachtigheid zal menig tegenstander der moderne bouwkunst met haar verzoend

hebben; en wij behoeven slechts naar meerdere woonhuizen, den laatsten tijd gebouwd in het Willemspark, of naar vele villa's, over het land verspreid, te kijken, om te beseffen welken invloed van dit gebouw is uitgegaan. De waardeering in het buitenland, speciaal in Duitschland, van Berlage's werk is grooter, dan men in Nederland veelal weet. In een officieel schrijven van het bestuur der Intern. Baufach Ausstellung te Leipzig werd gegeven een overzicht van de belangrijkste Nederlandsche architectuur, waarin de beurs van Berlage een hoogst belangrijke uiting van moderne bouwkunst genoemd werd. Dezelfde meening waren een tweetal Berlijnsche architecten toegedaan, die naar Amsterdam gekomen waren om speciaal het werk van Berlage en ook van andere moderne Nederlandsche architecten te zien. Toen ik hen rondleidde, bleven wij ook geruimen tijd voor „Parkwijk” stilstaan, welks architectuur door de Duitschers zeer gewaardeerd werd.

Wij moeten het goede moderne, dat wij bezitten, hoog in eere houden. Eén goed modern gebouw is voor onze cultuur meer waard dan twintig fraaie historische gebouwen. Iets goed moderns werkt sterk opvoedend, geeft vertrouwen in onzen tijd en in zijn kunstontwikkeling, staat veel dicht bij ons, ja is veel meer van ons zelf dan het oude. Het levende gaat boven het doode; de heerlijkheid van het zijn is beter dan de beschouwingen van het verledene. In oude kunst vinden wij slechts een gedeelte van ons zelf, in goede moderne kunst daarentegen ons zelf veel meer, ja soms geheel terug.

Daarom moet onze opgaaf vóór alles zijn: het moderne bevorderen, d. w. z. onze eigen, speciale schoonheid, de schoonheid van onzen eigen tijd zoeken.

Wordt deze opgaaf zoo begrepen? In het algemeen heerscht nog een reactie, een zucht tot behoud van het oude. Heemschut is hiervan voor een belangrijk deel een uiting. Heemschut heeft het op het oogenblik nog niet verder gebracht dan tot behoud van het oude mooi en zoo nu en dan het weren van het al te leelijke van den nieuwen tijd; maar tot zijn eigenlijke cultuuropgaaf,

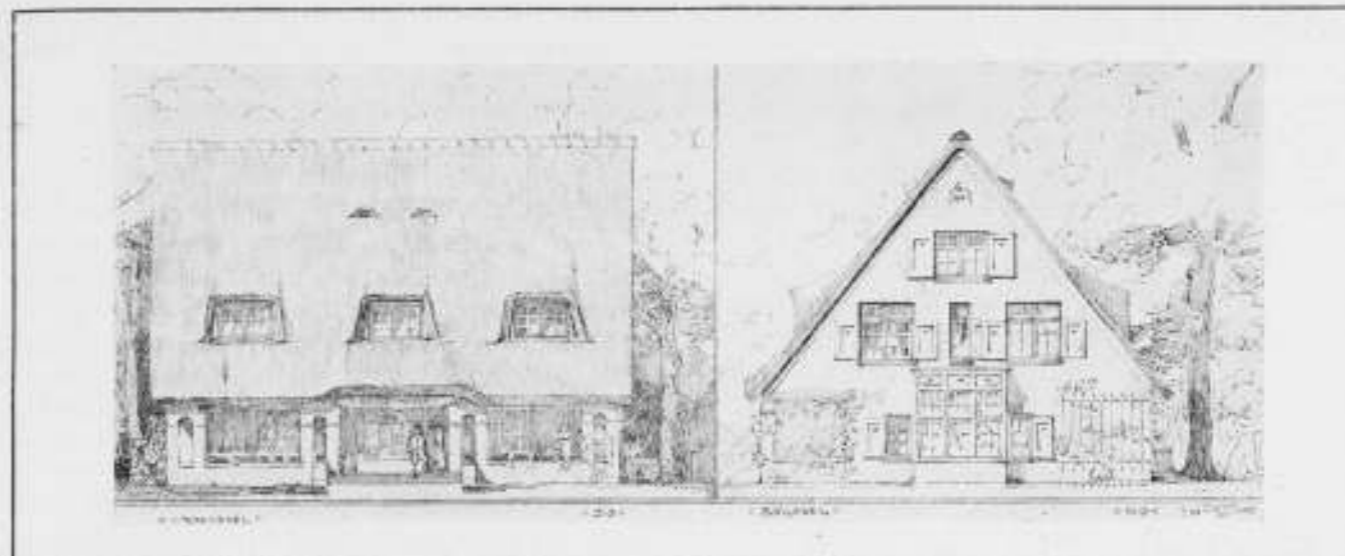

„PARKWIJCK”, DE BEKENDE DOOR H. P. BERLAGE GEBOUWDE VILLA AAN DE VAN EEGHENSTRAAT TE AMSTERDAM. Dit belangrijke specimen van onze moderne Nederlandsche Bouwkunst, een der beste scep-pingen van BERLAGE, is verkocht en wordt nu door een ander geheel gewijzigd, d. w. z. geheel vernietigd.

LANDHUIS TE BOEKELO.
Buitenaanzicht en Eetkamerinterieur.

Architect S. DE CLERCQ.

Afb. 2. LANDHUIS TE BOEKELO.

Architect S. DE CLERCQ.

zijn eigenlijke vruchtbare werkring; *bevordering der nieuwe schoonheid* is het nog niet gekomen. Wanneer zal dat gebeuren?

De handel in echte en nagemaakte antiquiteiten bloeit; oude schilderijen worden tegen fabelachtige prijzen gekocht. In zekeren zin is dit begrijpelijk, omdat de nieuwe cultuur nog niet volgroeid is, omdat de menschen nog niet allen volkomen van eigen tijd zijn, omdat dus de nieuwe schoonheid nog slechts in opkomst is.

Maar alleen het moderne heeft de kiem der levende schoonheid, heeft de toekomst in zich. Willen wij weer schoonheid hebben in ons leven, willen wij ons niet voor goed omringen met de fraaie overblijfselen van afgestorven tijden, willen wij werkelijk weer ons zelf zijn, dan moet met alle kracht en met alle oprechtheid het moderne bevorderd worden.

Met het vernielen van „Parkwyck" gaat een belangwekkend specimen van de ontwikkeling der moderne Nederlandsche bouwkunst verloren. Tegen zijn verdwijning zal weinig te doen zijn. En kenmerkend voor het huidige antiquarisme en voor de geringe belangstelling voor kunst van onzen tijd is het feit, dat het beschaafde Nederland op zijn achterste beenen gaat staan, als een Renaissance huis dreigt afgebroken te worden, terwijl het zoo goed als onverschillig blijft, wanneer een der weinige min of meer volgroeide moderne uitingen verdwijnt. En dit, terwijl het Renaissance huis alleen historisch aesthetisch van belang is, terwijl het moderne huis een veel hoogere en meer vruchtbare betekenis voor ons heeft.

Tallos zijn tegenwoordig de karakterlooze en slappe bouwsels van onbevoegden en onbezielde, van beunhazen en talentlozen, van heel een bende, die met den bouwkunstenaar niets gemeen heeft. Maar de enkele betere werken hebben hoegenaamd geen bescherming. Is niet in 1900, zooals in „Architectura" is medegedeeld, de gevel van de Vrijmetselaarsloge in de Vondelstraat, een der goede scheppingen van Kromhout, afgebroken en vervangen door een veel slechtere? Is daarbij ook niet de gevel van het huis er naast, door Dr. Cuypers

gebouwd en door Kromhout terecht gespaard, verdwenen om plaats te maken voor een van minder gehalte? Kunnen wij op het oogenblik niet het verheffend schouwspel zien, dat het aardige noodkerkje, het Rozekranskerkje op het Obrechtplein, gebouwd door Jos. Cuypers en Jan Stuyt, tot een . . . . auto garage wordt ingericht, waarbij de gevel voor een groot spiegelruit-raam is doorbroken en de twee intieme ingangen zijn gewijzigd, zoo dat de fraaie sectielwerken in de tympanen zijn weggebroken en alles gedicht is met een spiegelruit in . . . spitsboogvorm!

Het behouden van oud-Amsterdam is loffelijk; maar veel loffelijker, wijl vruchtbaarder voor onze cultuur, zou zijn het behouden van het goede modern-Amsterdam.

Wat is tegen dergelijk betreurenswaardig vernielen te doen?

Voorloopig niets, omdat meestal de omstandigheden dusdanig zijn, dat men niet kan ingrijpen in het particulier bezit van een ander.

Ook de auteurswet kan in deze niet helpen.

Het beste zou echter zijn een monumentenwet, maar dan niet een, die geheel antiquarisch is, zooals de conceptwet, voorgesteld door een Ned. Oudheidkundigen Bond. (Merkwaardig, dat wij wél hebben een machtigen Oudheidkundigen Bond maar geen Bond voor bevordering der nieuwe cultuur!)

De voorgestelde wet wil de bescherming uitstrekken tot monumenten die 50 jaar en ouder zijn. Van veel belang zou het echter zijn, ook hedendaagsche monumenten er in op te nemen; want de moderne monumenten, die over 50 jaar beschermd zouden worden, kunnen in dien tijd al dusdanig bedorven zijn, dat veel van hun waarde is verloren. Maar vooral is het voor de ontwikkeling der cultuur van hooge waarde, dat de beste moderne uitingen onaangetast blijven, als vruchtbare voorbeelden voor het heden, en als zuivere en gave exemplaren voor de historie.

LANDHUIS TE BOEKELO.

Architect S. DE CLERCQ.

Bijgaande 4 afbeeldingen stellen voor een landhuis van den fabrikant W. H. van Heek te Boekelo. De opgave was in hoofdzaak twee groote vertrekken en een zeer groote veranda te omringen door enkele bij- en dienstvertrekken; benevens vele slaapkamers op de verdieping. Het plan duidt voldoende aan hoe deze oplossing gevonden werd. De hoofdtrap mondt voor haar onderste gedeelte in een hal, doch is verder afgesloten door een deur, het geluid van boven dempende. Een betimmering met ingebouwde kasten, met banken enz. is langs de wanden van de traphal aangebracht. De eetkamer is op eenvoudige wijze betimmerd en evenals bij de hal is de houtconstructie der zoldering zichtbaar gebleven. (Cypressenhout voor zoldering en betimmering, eiken voor trappen en vloeren).

Uitwendig was bepleistering noodig wegens de slechte afwerking en kleur van de Twentsche steen, en wegens het landelijk aanzien werd een rietendak gekozen; de kleuren der verven zijn sterk groen en sterk geel. Het geheel is min of meer symmetrisch opgelost, en zoo *weinig* mogelijk als toevallig gecomponeerde „cottage” gedacht.

Het geheel werd (zonder lambriseeringen, enz.) aangenomen voor f 22.000 door den heer W. A. Thomasson Wzn. te Enschedé.

Den Haag Januari 1913.

HET MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS-VRAAGSTUK EN DE WENSCHELIJKHEID VAN WETTELIJKE BEKWAAMHEIDSACTEN VOOR TECHNICI.

DOOR M. VRIJENHOEK.

Voordracht gehouden in eene vergadering van de Afdeling Amsterdam van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond.

Vervolg van blz. 56.

Minister Heemskerk heeft het standpunt van een centrale M. T. S. zijner voorgangers verlaten; en werkt nu décentraliseerend door in verschillende plaatsen van ons land, waar men M. T. scholen tracht op te richten, financieelen steun te verlenen.

Alhoewel deze zwenking van den tegenwoordigen minister van B. Z. ons niet onaangenaam is, blijft ook dit standpunt in onze oogen slechts een halve maatregel.

Altijd en overal moet het initiatief tot oprichting van M. T. scholen van particulieren uitgaan. Dit bleek nog overduidelijk ter gelegenheid van de opening in 1910 der M. T. S. te Utrecht, welke tot stand kwam op initiatief van den Ned. Aannemersbond.

Minister Talma hield een lofzang op het M. T. O en zeide o.m. dat wanneer het *particuliere initiatief* maar aanwezig is, de Regeering niet zal achterblijven.

Volkomen in overéénstemming met dit standpunt, was Minister Heemskerk bereid om de reeds nu in aanbouw zijnde M. T. S. te Dordrecht te subsidieeren omdat . . . het particulier initiatief aldaar zoo *krachtig* tot uiting kwam.

Een Rijkssubsidie van f 20.000 werd op deze gronden voorgesteld. Dit bedrag is zeer gering als men weet dat de kosten van bouw en inrichting op ruim f 200.000 waren geschat, waarin geheel door *particulieren* zou worden voorzien.

De gemeente heeft een terrein ter waarde van f 20.000 beschikbaar gesteld en zal bovendien een jaarlijksche subsidie van f 5000 geven. De exploitatiekosten der school worden geraamd op ruim f 40.000, waarvan f 34.000 noodig is voor salarissen.

Voor studiebeurzen aan mingevoerde leerlingen is een bedrag van f 6000 uitgetrokken, terwijl nog een post van f 2200 op de begroting der uitgaven was gebracht, om het ondernemen van excursies met de leerlingen mogelijk te maken.

De Staatsbegroting voor 1912, bevatte eenige geldten behoeve van de reorganisatie der A. v. B. K. en T. W. te Rotterdam in een M. T. instituut.

Ernstige plannen tot stichting van een M. T. S. zijn ook te 's-Hertogenbosch in bewerking. Wanneer men nu weet dat aan de voorbereiding dier plannen vanaf 1905 is gewerkt en het initiatief van particulieren is uitgegaan, dan kan men zich voorstellen met welke moeilijkheden men aldaar te kampen heeft gehad, alvorens men op eenig zichtbaar resultaat kon bogen.

Men vraagt zich af, hoe kan de Overheid zulk een worsteling en opoffering lijdzaam aanzien. Eert nadat men zeven jaren in Den Bosch aan de voorbereiding van een instituut voor M. T. O. had gewerkt, moest de Minister door den drang welke men heeft trachten uit te oefenen de medewerking van de Regeering toezeggen.

Men beoogt in Den Bosch in aansluiting met de ambachtsschool een middelbare vakschool te stichten als vooropleiding van de M. T. S.

Alle leerlingen moeten 2 jaren in de praktijk geweest zijn, voor zij de M. T. S. bezoeken. De lessen der M. T. S. worden voorloopig alleen in 3 wintersemesters gegeven. Zij zullen omvatten burgerlijke bouwkunde en waterbouwkunde, werktuigkunde en electrotechniek.

Uit de volgende cijfers der kosten van oprichting en exploitatie kan blijken op welke angstvallige wijze de Regeering gemeend heeft het subsidie te moeten vaststellen.

De globale begroting van kosten voor stichting en aanleg bedraagt f 294.500. De gemeente 's-Hertogenbosch stelt in ruil van de gebouwen en terreinen der tegenwoordige Koninklijke School en Ambachtsschool, een terrein ter waarde van f 40.000 beschikbaar. Op deze gronden heeft de Minister zijne medewerking toegezegd en is bereid, op de Staatsbegroting van 1912 f 10.000 en — te beginnen met 1913 — f 36.000 uit te trekken.

Vermelding verdient nog dat aan de ambachtsschool te Sneek een cursus voor voortgezet technisch onderwijs verbonden is.

Blijkens het programma van genoemden cursus wordt in 4 wintersemesters opleiding gegeven voor toekomstige patroons en aannemers; terwijl de afdelingen B en C bestemd zijn voor hen die examens wenschen te doen ter verkrijging van het diploma Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van bouwwerken; ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Afdeling D geeft opleiding voor het examen van Opzichter bij den Rijkswaterstaat.

Deze cursus is evenwel niet onder het M. T. O. te rangschikken; daarvoor is de gezichtskring nog veel te beperkt en de leerstof te beknopt. Het subsidie dat de school van het rijk, de provincie en de gemeente geniet heeft zij blijkbaar verkregen door haar eigenaardig karakter en op grond van de behoefte aan meer uitgebreid technisch onderwijs in die omgeving. Het initiatief evenwel is uitgegaan van den Directeur der Ambachtsschool, die zich buitengewoon voor deze aangelegenheid heeft geïnteresseerd.

Te Leeuwarden tracht de Vereeniging Nijverheid in samenwerking met den Directeur der Ambachtsschool aldaar, een M. T. school te stichten.

Volgens de N. R. Crt. van 21 Febr. '12 is men te Deventer bezig de mogelijkheid van oprichting eener M. T. school te onderzoeken, waarvoor een commissie van personen uit verschillende kringen is samengesteld.

De vraag rijst nu: hoe staat de A. N. O. en T. B. tegenover deze pogingen van schier alle particulieren en op welke wijze kan de Bond als vakvereeniging van technici, aan de verwezenlijking dier pogingen medewerken.

Gedurende het bestaan van den Bond heeft hij steeds met klem geageerd tegen een centrale M. T. S.; hetgeen reeds bij de bespreking van de wetsontwerpen Kuyper en Rink is gebleken. Het duidelijkst kwam dit evenwel uit bij de actie welke zooals reeds is medegedeeld in samenwerking met de S. T. V. v. D. I. e. A. tegen de reorganisatie der Machinistenschool in een centrale M. T. S., is gevoerd.

De memorie van toelichting behorende bij het adres, hetwelk naar aanleiding van het wetsvoorstel Rink, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal is gezonden, bevatte belangrijke beschouwingen over de regeling van het M. T. O. welke thans nog door den Bond volkomen worden onderschreven.

Hetzij mij vergund de belangrijkste punten uit genoemde M. v. T. in uwe herinnering wakker te roepen. Op blz. 4 lezen we:

„De gereorganiseerde Kweekschool zal dus de goedkoopere editie zijn van de centrale school te Haarlem. Weliswaar wordt ook voorgesteld aan de A. v. B. K. en T. W. te Rotterdam een subsidie te verlenen; maar deze school zal toch slechts een tweede plaats innemen; een afdeling electrotechniek b.v. ontbreekt. Blijkbaar heeft zij het voorstel tot subsidieering meer te danken aan haar karakter als burgeravond- en nijverheidsschool.

Vermoedelijk zal dus in systeem van den Minister het middelbaar technisch onderwijs voorloopig beperkt

worden tot de centrale school te Amsterdam en de onvolkomen school te Rotterdam.

„Dit nu is naar onze meening niet wenschelijk. Het is noodig dat op verscheidene plaatsen des lands goed en volledig middelbaar-technisch onderwijs worde verstrekt; opdat zooveel mogelijk jongelieden, voor wie dit onderwijs bestemd moet zijn, er van kunnen profiteren. Het komt ons daarom voor, dat het voteeren van het verhoogde subsidie aan de Kweekschool voor Machinisten te Amsterdam dan aanbeveling verdient, wanneer vooropgesteld wordt, dat de Kweekschool niet zal worden een centrale school, doch dat met „Staatshulp, of door den Staat, in verschillende plaatsen des lands middelbaar-technische scholen opgericht, of bestaande scholen van overeenkomstigen aard verbeterd zullen worden.” Thans zij de vraag gesteld aan welke eischen de hierboven gedachte onderwijsinrichtingen moeten beantwoorden, om zoo goed mogelijk te voldoen aan de reeds lang bestaande behoefte aan middelbaar-technisch onderwijs. Daarbij stellen wij voor, op, dat aan elke school opgeleid moeten worden technici voor de volgende vakken:

a. Bouwkunde, b. Waterbouwkunde, c. Werktuigbouw (en Scheepsbouw), d. Electrotechniek.

„Dit zijn de algemeene categorieën, voor welke opleiding in elk geval noodig is”.

Voor de personen, woonachtig in de afgelegen plaatsen van ons land, zal het bezwaarlijk blijven het onderwijs in de grootere plaatsen, waar inrichtingen voor M. T. O. zijn gevestigd, te volgen.

Correspondentie-onderwijs zal voor deze personen het middel zijn om zich te bekwamen. Aangezien deze wijze van opleiding onder de technici geen vereerders telt, dienen ten opzichte van het correspondentie-onderwijs bijzondere eischen te worden gesteld.

Dergelijk onderwijs moet centraal en van rijkswege worden geregeld, maar bovenal moet de leerstof in overeenstemming zijn met hetgeen aan de bestaande M. T. scholen noodzakelijk wordt geacht. Een voortdurende samenwerking met de M. T. scholen is dienengevolge onvermijdelijk.

Waar nu adressanten zich tegen de centrale M. T. school verklaarden, achtten zij het tot hun plicht de Tweede Kamer de richting aan te wijzen om décentraliseerend te kunnen optreden. Ook dit standpunt wordt door den Bond nog steeds gehuldigd, waarom ik uw aandacht verzoek voor het volgende, eveneens voorkomende in meergenoemde memorie van toelichting. . . . . Ten slotte zij met een enkel woord hier aangegeven op welke wijze de totstandkoming en organisatie van scholen voor M. T. O. door ons wordt gedacht. Naar het ons voorkomt zal voor deze instituten samenwerking noodig zijn van Staat, Provincie en Gemeente met de technische vereenigingen (niet in de laatste plaats ook met de vereenigingen van belanghebbenden zelve). Met voldoening kan er op gewezen worden, dat de stichting van een school, op de wijze

*) Cursusveering van mij.

„als hier bedoeld, doch beperkt tot de bouwvakken, reeds wordt beproefd te Arnhem door de plaatselijke afdelingen van den Nederlandschen Aannemersbond, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond en den Bond van Technici. Genoemde vereenigingen richtten zich per request tot den Gemeenteraad met het verzoek een school voor M. T. O. van Gemeentewege op te richten met dien verstande, dat ook door Staat en Provincie steun zou worden verleend en dat aan het hoofd zou worden geplaatst een bestuur, bestaande uit de verschillende groepen van direct belanghebbenden. Een soortgelijke organisatie zou o.i. ook voor andere plaatsen aanbeveling verdienen. Zeer wenschelijk schijnt het ons, dat aan de betrokken vakorganisaties invloed in het bestuur wordt toegekend, aangezien zij kunnen worden geacht het best op de hoogte te zijn van hetgeen in deze voor het belang van het onderwijs wordt vereischt. Een bestuur, bestaande uit werkgevers en werknemers op dit gebied, geeft den waarborg, dat het onderwijs steeds voldoende verband zal houden met de vorderingen van de techniek en den vooruitgang van het maatschappelijk leven.

..... Voor vele ouders zal het reeds bezwaard zijn dat de jongen, die een behoorlijk opzichter tracht te worden, eerst betrekkelijk laat begint te verdienen; moeten zij buitendien nog schoolgeld betalen, dan zal het velen geheel onmogelijk zijn hun zoon de gewenschte opleiding te geven.

„Indien, om redenen van algemeenen aard, kosteloos onderwijs hier nog op bezwaren stuit, zou in elk geval het evenredig schoolgeld geheven moeten worden, opdat althans eenigszins met het bovenstaande rekening wordt gehouden”.

Deze passage's uit de memorie van toelichting leveren voldoende het bewijs dat de A. N. O. en T. B. reeds in 1907 getracht heeft de Volksvertegenwoordiging te overtuigen dat een centrale M. T. S. voor de Nederlandsche technici een onmogelijkheid is.

Wat ziet men nu? Minister Heemskerk heeft de voetsporen zijner voorgangers niet gevolgd; een streven waarover wij ons ten zeerste verheugen. Dit standpunt van den Minister zal voor de toekomst, de oplossing van het M. T. O. vraagstuk aanmerkelijk bevorderen; al is het principe — geen ingrijpen van Overheidswege in de oprichting van M. T. scholen — niet de gewenschte oplossing. *(Wordt vervolgd).*

WAAR STAAN WIJ?

Door HERMANN MUTHESIUS.

Voordracht gehouden op de jaarvergadering van den Duitschen Werkbund, Dresden 1911.

(Vervolg van blz. 51.)

De opvoeding van de bouwkunstige technici is de gemakkelijkste der beide opgaven. Wij zijn hier reeds op den goeden weg, de betere opvoeding is ingeleid en hare resultaten zijn

reeds in de jongere generatie te bemerken. In de middelbare scholen, in de ambachtsscholen heeft de hervormende hand ingegrepen, zoodat daar ten minste de te groote pretentie is verdwenen.

Of ons hogere bouwkunstig onderwijs, zooals dit aan de technische hoogeschoolen plaats vindt, geen hervorming behoeft, deze vraag zal hier alleen even aangeraakt worden. Eén ding staat vast: dat, tot onheil voor de innerlijke architectonische opvoeding van den student, te veel uiterlijke motieven, welke voornamelijk betrekking hebben op standsgrenzen, op den voorgrond worden gesteld. De studie schijnt er meer tot doel te hebben later „Räte" van de vierde klasse (speciaal Deutsche instelling, vert.) dan bouwkunstenaars van de eerste klasse te kweken. Ook kan worden vastgesteld, dat niets goeds te verwachten is van de in Duitschland heerschende opvatting, dat men, 20 jaar oud geworden, even zoo goed als men besluit jurist of dokter te worden, op een goeden dag besluit voor bouwkunstenaar te gaan „studeeren". Men zou ten minste den eisch kunnen stellen, dat de candidaat artistiek begaafd moet zijn. Verder heeft in het algemeen de gewoonte in het huidige onderwijs om alleen de architectonische uiterlijkheden zich eigen te maken, welke methode ver van de kunst in het algemeen staat, hare zeer bedenkelijke kanten.

Omdat echter heden ten dage de ontwikkelde Duitscher den geschoolden architect in het algemeen nog mijdt, daarom lijkt het betreden van den anderen weg zoo veel belangrijker, namelijk de inwerking op de verbruikers. De belangstelling in architectuur heeft in het Deutsche publiek lang geheel braak gelegen. En terwijl in onze dagbladen iedere eerste tooneelopvoering als een wereldgebeurtenis behandeld wordt en over iedere schilderijen-tentoonstelling lange reeksen artikelen geschreven worden, doen onze bladen heden nog zoo, alsof er geen architectuur bestaat. De dagbladcorrespondent weet niets van architectuur af. Eerst in den allerlaatsten tijd trachten jongere critici haar den toegang tot de markthallen van de publieke meening ten minste door een kleine achterdeur af te dwingen. De lezer ontvlucht echter ook heden nog de polemieken over bouwkunst, alsof zij meeningen over dialecten van het Sanskriet waren.

En toch is het gelukt, het publiek ten minste een half oor te openen voor architectonische dingen, en wel door een omweg. Het tooverwoord, dat de apatie heeft verdreven, heet Heimatschutz. De gedachten van Heimatschutz (Heemschut) zijn, dat moeten wij heden verheugd erkennen, bijna algemeen goed van het volk geworden, en het is onze plicht toe te geven, dat de vereenigingen, die deze ideeën hebben verbreid, een goed werk hebben gedaan. Want in de algemeene erkenning van de Heemschutgedachte ligt ten minste die belangrijke bekentenis, dat de gebouwen, die in de laatste vijf jaren in ons land gezet zijn, openlijk minderwaardig worden genoemd. Dat is reeds enorm veel, vergeleken met den toestand van voor 10 jaar. Toen had het groote publiek nog geen vermoeden van de waarde of

onwaarde der architectonische voortbrenging. In Heemschut hebben wij dus het wederbegin van een architectonische erkenning, dat ijverig verder ontwikkeld moet worden, want de hoop kan gekoesterd worden, dat naar aanleiding hiervan de architectuur dieper begrepen zal worden.

Al verkeeren ook veel voorstanders van Heemschut voorloopig in de dwaling, dat men met het recept: „Heelserum 1830" het zieke lichaam der architectuur genezen kan, en al ligt vaak aan de openbare bouwadvies-bureaux (Bauberatungsstellen) de dwaling ten grondslag, dat het mogelijk is een slecht bouwproject goed te verbeteren, en al kan de dictatorarbeid van een landelijken bouwadviesgever bedenkelijk zijn, zoo moeten wij er toch voor oppassen, de levendige belangstelling van het groote publiek voor deze dingen door het aanduiden van de tekortkomingen te verminderen. Al moet men toegeven, dat de Heemschutkunst slechts een nieuw surrogaat is voor werkelijk kunstgevoel, toch zijn wij in een toestand, waarin ook hulpmaatregelen aanvaard moeten worden. Niets zou gevaarlijker zijn dan van het standpunt der hoogste kunst-eischen al deze Heemschut pogingen tot verbetering te bestrijden. Hier zij dadelijk gezegd, dat de, door kunstenaars dikwijls veroordeelde, wijze van populariseering van kunstbegrippen door ruime litteraire propaganda, zooals ongeveer de Kunstwart of de Dürerbund dat doen, als een absoluut noodzakelijk, en in Duitschland nog niet te ontberen opvoedingsmiddel moet worden erkend, en dat het bezwaar van hen, die in dezen arbeid iets minderwaardigs, ja iets kunstgevaarlijks willen zien, niet juist is, gezien den troosteloozen toestand in het algemeen. Daarenboven kunnen wij, met het beginsel, „l'art pour l'art" allereerst iets beginnen in de bouwkunst, die in den grond van haar wezen een populaire, een sociale kunst is.

Maar bij alle erkenning van de verdiensten der populaire kunstpropaganda moet één ding ons helder voor den geest staan: de kunstenaar gaat zijn weg en bekommert zich niet om de populaire voorstellingen van het volk, die hem niets te leeren en hem niets te verbieden hebben. Ten slotte wordt de kunst door den kunstenaar gemaakt. In hem alleen sluimert ook heden nog de hoop op de kunstvolle toekomst van ons volk, in hem ligt het kunstvolle lot van den tijd. Al het streven naar populariseering zweeft in de lucht, zoolang niet een voldoende hoeveelheid scheppende krachten voorhanden is, die met hun hartebloed en zich niet bekommerend om de populaire richtingen, het beste van hun zelf geven.

Hieruit volgt de onaantastbaarheid, maar ook tegelijkertijd de hooge verantwoordelijkheid van den schependen kunstenaar.

En misschien behoort het ook tot de opgaven van den Duitschen Werkbund, dit gevoel van verantwoordelijkheid met alle scherpte eens naar voren te brengen. Juist heden, nu, naar het schijnt, wij weder in onze kunstbeweging op een kritiek punt staan, is een waarschuwend woord op zijn plaats. De laatste tientallen

van jaren wijzen op zekere perioden in de kunstopvattingen, in dezen zin, dat ongeveer alle 15 jaar de richting veranderde. Moge een goed lot onze jonge kunst, die zich sedert 15 jaar in haar eigen huis heeft ingericht, voor een verhuizing bewaren! Zij is nog in het geheel niet volgroeid, zij heeft sedert kort een zeker krachtgevoel, zij bevindt zich in het allereerste stadium van hare veroveringstocht op grootere gebieden. En nu zouden wij alles, wat wij veroverd hebben, reeds nu lichtzinnig op zijde gooien, om een nieuw vaandel te planten? Een dergelijke vrees is misschien nog ongegrond. Maar zelfs uit de rijen van hen, die het goede, dat heden bestaat, medegeschapen hebben, treden grappenmakers naar voren, die voor het publiek hunne groteske sprongen maken, om het publiek de gewenschte afwisseling in een nieuwste phase der binnen architectuur aan te bieden! Lieden, die beweren, dat juist 1850 de tijd is, waarin de aardigste dingen gemaakt zijn, en dat deze tijd nagemaakt moet worden. Zij bevelen nu dezelfde zaken aan, welks bezitters zij voor 15 jaar hoonden. Zeer zeker is de mode der mondaine wereld, die in hare eeuwige zucht naar afwisseling niet in staat is goed de waarde der dingen te bepalen, heden bij 1850 aangekomen, nadat haar de tot dusver geliefde Biedermeiermode naar het schijnt, begon te vervelen. Hooger dan het aanpassingsvermogen aan zulke veranderingen moet den kunstenaar echter het bewustzijn van het ernstige van onzen toestand zijn.

Want groote waarden staan op het spel. Duitschland is het land, op wiens arbeid het bij de stijlontwikkeling in de toekomst aankomt. Nadat Engeland de basis voor een werkelijke reorganisatie der technische kunsten had gelegd, is het Duitschland gelukt, met een bewonderenswaardige inspanning van kracht en energie zich de leiding in de kunstnijverheid toe te eigenen. Werkelijk kon het daarbij een oogenblik lijken, alsof de verwilderingen, die een kunstlooze eeuw had voortgebracht, overwonnen konden worden. Nieuwe verwachtingen waren gewekt, dat het mogelijk zou zijn, de tijd te trotseeren en een nieuw schoonheidsgevoel, voortgekomen uit de opgave van den tijd zelf, te wekken. Mogen wij op zulk een oogenblik terug vallen tot imitatie van de slechtste kunsttijden?

(Wordt vervolgd).

PALEIS-RAADHUIS.

De heer Victor de Stuers heeft in een ingezonden stuk in het Alg. Handelsblad weer eens pittig de aandacht op de bekende Paleis-Raadhuis kwestie te Amsterdam, die het eeuwige leven schijnt te hebben, gevestigd. Het vuur moet opgepookt worden; al is het begrijpelijk dat door het lamelendig getreuzel, de diplomatieke lange baan en de vele acties, de talrijke vergaderingen en even talrijke moties ten slotte de aandacht en de belangstelling van Amsterdam afgestompt worden.

De heer de Stuers schrijft:

Het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer omtrent de algemeene beschouwingen der Staatsbegroting voor 1913 bevat eenige opmerkingen aangaande de kwestie van Amsterdams Raadhuis, tijdelijk Koninklijk Paleis. Enkele leden spraken hun leedwezen er over uit dat de Regeering niet medewerkt om dit gebouw aan

bij een aantal zoo belangrijke restauraties. Dezen toestand acht spreker ongezond, hoezeer hij steeds de profet en de apostel van dr. Cuypers is geweest, en 40 jaren lang zijn vriend, en hoezeer de honorabiliteit en de integriteit van beide talentvolle mannen boven verdenking verheven zijn.

De Minister zegt dat het onderwerp der hinderlijke reclame inderdaad wel eenige aandacht verdient, maar het is niet gemakkelijk daartegen een wet te maken. Gaarne wil de Minister nagaan hoe de zaak in het buitenland is geregeld en hij zal geen wet indienen alvorens Gedeputeerde Staten daarover te hebben gehoord.

Op de rede van den heer De Stuers zal de Minister uit gebrek slechts kort antwoorden. De Minister kan zich nog niet ontworsten aan de meening dat een wetgeving op de monumenten het Rijk veel zou kosten, want de gemeentebesturen zullen aandringen op ontlasting van dergelijke weelde-uitgaven en deze op de schouders van het Rijk wentelen. De Minister vreest een toevloed van aanvragen daartoe. Gaarne wil de Minister het maken van enkele bepalingen, die van nut zouden kunnen zijn, overwegen, maar dan zou de wet toch een veel minder verre strekking moeten hebben dan het ontwerp door den heer De Stuers bedoeld. Het is ook niet gemakkelijk het begrip „monument” te omschrijven.

Wat het onderhoud van torens aangaat, de Minister heeft de gemeentebesturen deswege niet aangeschreven, omdat zij zulke aanschrijvingen toch in de wind kunnen slaan. Overwogen zal worden of aan de kerkbesturen niet een brief kan worden geschreven, die geen ertgenis wekt.

In zake het subsidieeren voor de restauratie van monumenten en gebouwen blijft de Kamer altijd vrij, het subsidie als dan niet toe te staan, maar de Regeering handelt in den geest van den grootsten voorstander van die restauratie, den heer De Stuers, door te dien aanzien wat toeschietlijker te zijn. Het verheugt den Minister echter, dat de heer De Stuers als Kamerlid hem aandraaft wat voorzichtig te zijn met het toestaan van subsidie, onder voorbehoud van goedkeuring der Kamer.

Uitbreidingsplan der Spaarndammerbuurt te Amsterdam. In verband met betarijkelijc met kaartje van den heer A. Keppler over dit onderwerp (zie Bouwk. Weekblad 1912 no. 36) geven wij hieronder een verslag van de besprekingen in de Gemeenteraadszitting van 29 Januari j.l. betreffende dit onderwerp, zooals dat voorkomt in het Alg. Hdbl.

De heer Wibaut is teleurgesteld door deze voordracht. Het plan voldoet niet aan de eischen, die men aan een dergelijk plan mag stellen. Zoo wordt niets meegedeeld omtrent grootte en prijs van den te stichten bouwgrond. De terreinen hebben een diepte van 40 M.; moet men ze bestemmen voor arbeiderswoningen, dan is men aangewezen op huizen van vier verdiepingen. Maar die woningen zijn niet onvermijdelijk; dat bewijzen de woningen van „Eigen Haard” en andere vereenigingen, die twee verdiepingen hebben. Hier moeten we nu de mogelijkheid in de hand werken om woningen van twee verdiepingen te bouwen. Bouwt men echter woningen van vier verdiepingen, dan zal de dichtheid der bevolking 850 worden. In de oude stad, in de buurt van de Westerstraat, bedraagt die dichtheid 890, in de buurt van Uilenburg ruim 800. En een zelfde dichtheid wil men nu in het nieuwe plan hebben! Op het gebied van uitbreidingsplannen zijn we op het punt de Chineezzen van Europa te worden. In verschillende Engelsche en Duitsche steden, aan spr. bekend, heeft men een bevolkingsdichtheid aangenomen voor nieuwe wijken van 200 tot 250.

Ook het plan zelf, met zijn lange straten en leelijke, onpractische schuine hoeken, keurt spr. af. Het plantsoen in het plan ontworpen, ligt verkeerd, n.l. op het noordoosten. De ontworpen speelplaats ligt met haar breeden kant aan een drukken verkeersweg, in plaats van haar aan te leggen te midden van woonstraten. Langs een spoorweg mist spr. plantsoen.

Spr. zou willen, dat een speciale deskundige een uitbreidingsplan voor deze buurt ontwierp.

De heer Fabius deelt de bezwaren van den heer Wibaut tegen

dit plan, dat ontworpen is zonder artistieke aanleg. Al twintig jaar lang mist men aan Publieke Werken iemand met een dergelijken aanleg. Daardoor is veel bedorven en verwoest. Men moet iemand hebben, die nog iets anders gebruikt dan lineaal en passer.

De heer Lambrechtsen acht de ontboezemingen van den heer Fabius niet op haar plaats. Door plaatselijke omstandigheden is men gedwongen geweest van dit stadsdeel te maken wat er nu van gemaakt is. Met artistieke aanleg zou hier niets te bereiken zijn geweest. Het is veel waard, dat men nu eindelijk eens van die ellendige Notweg-quaestie afkomt.

Wethouder Delprat zet uiteen, dat de H. J. S. M. slechts zeer vage aanwijzingen gaf. Langs den spoorweg is een plantsoen ontworpen, dat eventueel voor den spoorweg kan wijken. Het plan is opgemaakt door den architect Van der Mey, den aesthetischen adviseur van P. W. Spr. meent, tegenover de verwijten van den heer Fabius, dat men bij P. W. zijn best doet. Het plan is een voortzetting van bestaande toestanden; een andere oplossing is niet te vinden.

De heer Wibaut repliceert, Z. i. voldoet het plan niet aan aesthetische eischen. De heer Lambrechtsen sprak van een klein stukje, maar zoo heel klein is het niet. Het heeft een oppervlakte van 14 H.A. en is dus bestemd voor de huisvesting van 12000 menschen, een klein stadje dus.

Men heroept zich erop, dat er haast bij de zaak is met het oog op den woningnood, maar spr. acht het een verderfelijke politiek om eerst te wachten tot er woningnood is en dan met middelmatige plannen te komen. Trouwens, het maken van een nieuw plan behoef niet zoo lang te duren.

De heer Fabius repliceert.

Wethouder Delprat repliceert. Hij betooft nog, dat de bouwblokken niet te diep zijn. Aan het plan is alle zorg besteed. Een beter, meer aesthetisch plan is niet te maken.

De heer Wibaut zal tegen de voordracht stemmen als protest tegen de wijze waarop hier uitbreidingsplannen worden gemaakt. De voordracht wordt goedgekeurd met 22 tegen 14 stemmen.

Vereeniging „Het Nederlandsche openluchtmuseum.” Deze Vereeniging met haar sympathiek doel heeft op ruime schaal een circulaire verspreid, waarin zij de bedoeling van het Ned. openluchtmuseum nader uiteen zet en den lezer opwekt, om als lid toe te treden.

„Het Nederlandsch Openluchtmuseum” moet, wil het aan zijn doel beantwoorden, een archief van frissche, levende stukken vormen, waarin de geleerde, de kunstenaar en de practicus materiaal tot studie, tot navolging en tot ontwikkeling vinden.

De geleerde, de landman, ieder kunstenaar, hetzij hij bouwmeester, schilder, beeldhouwer of kunstnijvere is, vindt hier een uitgebreid veld van onderzoek.

Elk oog kan zich in het Openluchtmuseum verlustigen aan het vele belangrijke en schoone, dat hier verzameld is.

Arnhem is als plaats bij uitnemendheid gekozen voor dit museum. Nergens vindt men hoog en laag terrein met zijn waterpartijen in zóó aantrekkelijke omgeving; men vindt hier in de nabijheid twee lichamen — de Nederlandsche Heidemaatschappij te Arnhem en de Rijks land-, tuin- en boschbouw-richtingen te Wageningen — die groot belang hebben bij deze stichting.

Geen plaats en omgeving in Nederland kan een zoo sterk vreemdelingenverkeer in de zomer maanden aanwijken als Arnhem. Dat hebben de stichters allen begrepen, vandaar dat na de uitspraak: „Nederland moet een Openluchtmuseum hebben,” geen enkele stem zich verheef om het Nederlandsch Openluchtmuseum elders dan te Arnhem te vestigen.

De Vereeniging heeft gewone leden en begunstigers. De eerste betalen ten minste in eens f 50 of jaarlijks ten minste f 2.50. Begunstigers ten minste in eens f 25 of jaarlijks ten minste f 1. Gewone leden en begunstigers krijgen persoonlijk kosteloos toegang tot de verzamelingen der vereeniging.

Secretaris is de heer A. A. G. van Erven Dorens, Brederodesstraat 13, Zandvoort.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.ZN. : : : :
Redacteur: J. GRATAMA. : : : : : : : : :

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. : : : : Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20, Grootte letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Afd. Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Waar staan wij, door Herman Muthesius, Slot. — Prijsvraag Tech. Hoogeschool. — Mooi Arnhem. Voordracht van den heer Janssen. — Heemschut, door A. W. Weissman. — Bouwkunstbesprekingen in de dagbladen. — Prijsvragen. — Ingezonden. Nehalemnia. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie. — Met een plaat.

Vergadering te houden op Maandag 17 Maart, de Heer Dr. S. P. Haak, leeraar in de Geschiedenis aan de H. B. S. te Arnhem, een lezing zal houden over „Middeneeuwischen Stedenbouw” toege-
licht met een serie lichtbeelden.

Niets meer aan de orde zijnde werd de vergadering gesloten.

De secretaris der Afd. Amsterdam,
J. BAKKER.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

636de Algemeene Vergadering, gehouden op Donderdag 6 Februari 's avonds ten 8 uur in het Maatschappelijk gebouw.

De Vergadering werd geleid door den Voorzitter, den Heer F. W. M. Poggenbeek, welke de slechte opkomst der Leden betreurende, des te meer de tegenwoordigheid der aanwezigen op prijs stellende, deze welkom heette op de 1e Algem. Vergadering in 1913.

Na lezing en goedkeuring der notulen, wordt het Jaarverslag over 1912 door den Secretaris uitgebracht en onder dankzegging goedgekeurd.

De finantieele commissie, bestaande uit de Heeren J. H. W. Leliiman, W. J. de Groot en M. B. N. Bolderman, bracht daarna een gunstig rapport uit omtrent de Rekening en Verantwoording van den Penningmeester over 1912, zoodat deze onder dankbetuiging voor het gehouden beheer door de vergadering werd goedgekeurd.

De begroeting over 1913, daarna in behandeling genomen, werd eveneens goedgekeurd.

In de plaats van den Heer A. D. N. van Gendt werd als Bestuurslid met algemeene stemmen gekozen de Heer Mr. E. H. P. Rosenboom, terwijl de Heer F. W. M. Poggenbeek (hoewel met eenige aarzeling) de benoeming als Voorzitter weder aanvaardde.

Bij onderlinge bespreking met de enkele aanwezige leden werd nog omgezien naar middelen, om meerdere belangstelling onder de Leden te wekken, doch bepaalde voorstellen konden niet worden gedaan.

De voorzitter deelde nog mede, dat wegens de uitgebreidheid van het werkprogramma, dezen avond geen spreker met een voordracht was gevraagd, maar in de eerstvolgende Algemeene

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WAAR STAAN WIJ?

Door HERMANN MUTHESIUS.

Voordracht gehouden op de jaarvergadering van den Deutschen Werkbund, Dresden 1911.

(Vervolg van blz. 67. Slot.)

Wanneer namaak gewenscht wordt en wanneer er neiging bestaat deze te leveren, waarom dan niet het voorbeeld van Frankrijk gevolgd, waar ijverig de werken van de beste perioden der interieurkunst steeds en steeds gekopieerd worden? Waarom zouden wij aan de wereld laten zien, dat de Duitsche smaak trots alles toch nog zoo slecht gefundeerd is, dat zij in staat is die dingen na te maken, waarmede wij te Londen in 1850 ons bankroet toonden? Want dat staat vast, de imitaties van 1850 mogen door het publiek besteld worden, tegenover het buitenland zullen zij alleen kompromiteerend voor ons werken. In de mogelijkheid van zulke lichtvaardige veranderingen van den smaak, zooals wij hier hebben, steekt ook een stuk van de karakteristieke van onzen tijd. Er heerscht een stemming naar verandering. Men vreest vervelend te zijn, wanneer men voortdurend het goede doet. De trek van onrust, van nervositeit, van de vluchtige wisseling der stemming, die in het moderne leven heerscht, vindt men ook terug in de kunst. Het komt daarop aan, of

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

onze kunstnijvere-architectonische beweging zich door hem laat besmetten of niet. Zeer zeker is het vluchtige met het diepste wezen der architectuur niet te vereenigen. Zij heeft het rustige en voortdurende in zich. Zij vertegenwoordigt immers in de traditie harer uitdrukingsvormen, die door duizenden jaren heenreikt, zelf het eeuwige van de geschiedenis der menschheid. In zekeren zin is voor haar daarom ook de in de andere kunsten op het oogenblik heerschende impressionistische opvatting ongunstig. In de schilderkunst, in de literatuur, voor een deel ook in de beeldhouwkunst, misschien zelfs nog in de muziek is het impressionisme denkbaar en heeft het zich een gebied veroverd. De gedachte aan een impressionistische architectuur zou echter eenvoudig verschrikkelijk zijn. Laten wij daar niet aan denken! Reeds zijn in de bouwkunst individualistische pogingen gedaan, die ons hebben doen schrikken; maar hoe zouden dit impressionistische doen!

Van alle kunsten streeft de bouwkunst vooral naar het type. Slechts hierin kan zij hare voltooiing krijgen. Alleen door het veelzijdig en voortdurend vervolgen van hetzelfde doel kan die degelijkheid en twijfelooze zekerheid terugveroverd worden, die wij bewonderen in de scheppingen van voorbijgegangene tijden, welke zich in een vaste richting vol eenheid ontwikkelden. En dat betreft in zekere mate ook de schilderkunst en de beeldhouwkunst. Het is toch bedenkelijk, dat het huidige streven op die terreinen om stijl terug te krijgen, zich slechts uit op de wijze der oervolkeren. Hier moeten groote verliezen in het spel zijn, wil men dit beginnen bij het eerste begin kunnen verklaren. De groote kunsttijden hadden stijl zonder archaïsme. En dat kwam zeker daarom, dat toen de zin voor het rythmische en het architectonische nog algemeen levendig was en het scheppen van de menschen beheerschte, terwijl in den nieuweren tijd aan de zusterkunsten het architectonische onttrokken is, wat Semper „den wettelijken houvast” noemde, „welke geene andere kunst ontberen kan”.

Daarom is de wederverkriging van een architectonische cultuur een eerste voorwaarde voor alle kunsten en de basis voor een, naar wij hopen, algemeen regeneratie proces van de kunst. Hierin ligt de enorme omvang van de beweging, in welke midden wij heden staan. Want dat, wat uit haar zal voortkomen, heeft dan direct de beteekenis van een tijds-lot. Het komt er op aan, weder die orde en tucht in onze levensuitingen te brengen, waarvan het uiterlijk kenteeken de goede vorm is.

Duitschland zou den moed kunnen hebben, deze opgaaf uit te werken. Immers de gansche architectonische verheffing van de laatste vijftien jaren is nitsluitend een aangelegenheid van de Germaansche volken. En zekere gunstige oogenblikken daarvoor liggen juist in onzen tijd verborgen. In de moderne sociale en economische organisatie is een scherpe tendens naar ordening volgens leidende gezichtspunten, naar straffe onder-ordening van ieder enkelvoudig element, voor terugzetting van

het bijkomstige tegenover het hoofdzakelijke. Deze sociale en economische organisatie-tendens heeft echter een geestelijke verwantschap met de vorm-organisatie tendens van onze kunstbeweging.

Duitschland heeft nu den naam, dat de organisatie van zijne ondernemingen, van zijn grootbedrijf, van zijn staatsinrichtingen de strafste en de meest nauwkeurige van alle volkeren is (de militaire tucht wordt als oorzaak hiervan genoemd). Is dit werkelijk het geval, dan is misschien hierin ook uitgedrukt, dat Duitschland is aangewezen de groote opgaven, die op het gebied van den architectonischen vorm liggen, op te lossen. Hoe goed onze economische groot-organisatie die architectonische neiging van den tijd begint te begrijpen, blijkt uit het feit, dat instellingen en bedrijven van deze soort van meening zijn, dat zij de hulp van de beste vertegenwoordigers der bouwkunst niet meer kunnen ontberen. Mocht het gelukken de geheele groep van de Deutsche ontwikkelden, voor alles van onze rijke particulieren te overtuigen van de noodzakelijkheid van den gelouterden vorm, dan zou een groote schrede verder in Duitschland gedaan zijn.

De rijkdom heeft voor de ontwikkeling der wereld geen zin, wanneer hij slechts materiele voordeelen ophoopt. Op hem rust ook de categorische plicht, de behoeften te veredelen, om het leven innerlijker, om het geestelijk rijker te maken. Dit is echter zonder de kunst niet denkbaar, en de architectuur is de dienaar, welke aan de behoefte der hooger, vergeestelijken vorm geeft. Alleen dan wanneer ieder van het volk geheel instinctmatig bij het voldoen aan zijn behoeften zich van den besten vorm bedient, eerst dan zullen wij als volk op een hoogte van den smaak kunnen komen, dat waardig past bij het voorwaarts gericht streven van Duitschland. Voor de toekomstige positie van Duitschland in de wereld is echter de wijze, waarop wij ons met smaak, d. w. z. met handhaving van den vorm, ontwikkelen, van overheerschende beteekenis. Het begin is de hervorming thuis. Eerst wanneer wij hier tot klare en harmonische toestanden zijn gekomen, eerst dan kunnen wij hopen, naar buiten te werken. Eerst dan kan de wereld ons hoogachten als een natie, die onder andere dingen, die men ons toevertrouwt, ook de opgaaf kon oplossen, den tijd het verloren geraakte goede van een architectonische cultuur terug te geven.

PRIJSVRAAG DER TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

Wij hebben in B. Weekblad 1913 No. 4 afgebeeld de teekening van het interieur der voormalige St. Laurenskerk te Rotterdam van den hand des heeren van Meegeren, welke teekening in de prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Alg. Wetenschappen der Techn. Hoogeschool te Delft, met goud was bekroond.

Wij geven nu op de losse plaat een reproductie van de inzending, motto „Naardens roem”, waaraan een eer-

HET MIDDENSCHIP VAN DE HERVORMDE KERK TE NAARDEN NAAR EENE AQUAREL VAN H. J. VAN DER HEYDEN, Student in de Bouwkunde aan de T. H. te Delft. Aan deze teekening, ingezonden op de prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Algemeene Wetenschappen der Techn. Hoogeschool te Delft, is toegekend een „Eervolle vermelding”.

volle vermelding is toegekend, en waarvan de vervaardiger is de heer H. J. van der Heyden, Student in de Bouwkunde aan de T. H.

Het Jury rapport geeft over deze inzending de volgende juiste beoordeeling:

„Met prijzenswaardige accuratesse heeft deze teekenaar het middenschip van de Hervormde Kerk te Naarden, voorheen aan St. Vitus gewijd, afgebeeld, gezeten in het schip der kerk, met het aangezicht naar het koor. Met nauwgezetheid en buitengewone stiptheid heeft hij zijn taak ten einde gebracht, en geen detail ontging zijn speurend oog. De teekening toont geen noemenswaardige perspectivische tekortkomingen, de uitvoering in kleur is echter wat schraal en dor. Het is een eerlijk en trouw document. De stofuitdrukking is in enkele partijen goed geslaagd te noemen. De stroeve gewitkalkte wanden en pijlers, het glanzende bruine eikenhout der kerkmeubelen zijn met onbevangen waarheidszin weergegeven.

Deze teekenaar mist het gevoelige kleursentiment, den zin voor toon en atmosfeer, die deze gegevens tot een meer samenhangend geheel hadden omgewerkt.

Een woord van waardeering en lof voor den nauwgezeten ernst, waarmee deze arbeid is voltooid, mag den vervaardiger niet worden onthouden, waarom de Afdeeling hem een „vervolle vermelding“ wenscht toe te kennen”.

MOOI ARNHEM.

In de jongste vergadering van de afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is door den Heer Janssen, kunstschilder te Arnhem, een lezing gehouden over „Mooi Arnhem“, die in zijn geheel is opgenomen als feuilleton in de Arnheemsche Courant.

Daarna werden beschouwingen gegeven naar aanleiding van en in verband met den aanleg van de gemeentelijke pleinen, plantsoenen en parken.

Droeg deze lezing door haar onderwerp en door het milieu een vrijwel plaatselijk karakter, toch wil het mij voorkomen dat de beschouwingen van den Heer Janssen ook in breeder kring op belangstelling kunnen rekenen.

Het kom nog zeer weinig voor dat schilders beschouwingen geven die ook de andere kunsten raken: houden deze verband met onderwerpen die ook de belangstelling van den architect raken dan is dat voor ons in dubbel opzicht merkwaardig.

Ik heb met genoegen de lezing van den Heer Janssen aangehoord en het deed mij genoegen zijn toestemming te ontvangen om een en ander daaruit over te nemen voor het Bouwkundig Weekblad.

De Arnheemsche plantsoenen genieten bij stadgenoot en vreemdeling een goede reputatie; het genot dat zij schenken is groot in vergelijking van wat andere steden bieden zoo dat men daardoor als van zelve er dankbaar tegenover staat.

Het moet dan ook aan een bijzonder toeval worden toegeschreven dat iemand er zich toe voelt aangetrokken een beschouwing te leveren over dit uit den aard der zaak weinig aan critiek blootgestelde onderwerp. Dat deze beschouwingen niettemin insloegen en bij de hoorders instemming vonden pleit voor den goeden smaak van dezen kunstschilder en op den origineelen en juist kijk dien hij op zijn dagelijksche omgeving heeft. In de eerste plaats drong de heer Janssen aan op meer verband en harmonie met de omgeving; deze vraagt een streng decoratieven aanleg van de pleinen, parken en singels. Een stukje vrije natuur dat wij buiten kunnen bewonderen, kan in één stad zelfs een mal en onaesthetisch effect maken.

Laten wij nu den schilder zelf aan het woord ter documenteering van deze stelling.

„Stellen wij ons eens een brokje vrije natuur voor op het Nieuwe Plein; b.v. de wodanseiken met gedeeltelijke omgeving; iedereen zal dan gevoelen, dat dit heerlijke stukje natuur, dat wij buiten zoozeer bewonderen, hier niet op zijn plaats zou zijn.

Welk een heerlijk gezicht van volheid en leven, wanneer wij in de weiden het vee tot aan den rug in het gras zien weiden; terwijl ditzelfde hoogopgeschoten gras in een stadstuin of op een plein het beeld zou geven van verlatenheid en verwaarloozing. Hier heeft het dus juist de tegenovergestelde uitwerking.

Wij zien dus hieruit, hoe de beplanting door de omgeving beheerscht wordt, en, willen wij de beste resultaten hebben, dan ook hebben wij dit steeds in het oog te houden. Het geldt hier geen persoonlijke smaak of voorliefde voor een of andere beplanting, maar hier is een wet, die ons den weg wijst, welke wij hebben te volgen. Wanneer wij door een meer decoratieven aanleg de beplanting in verband met de omgeving hebben gebracht, zal dit het cachet van het grootsteedsche, dat Arnhem in de laatste jaren is eigen geworden, zonder twijfel ten goede komen.

Van uit onze voornaamste stads gedeelten en drukste punten, wordt ons meestal het gezicht benomen door hoog opgroeiend struikgewas. Aan dit struikgewas, waarmee de stad op enkele plaatsen bezaaid is, ontbreekt bovendien door zijn grillige vormen elk decoratief karakter en het doet ons met de vrije en willekeurige beplanting van de boomen, dikwijls aan een beplanting in de vrije natuur denken.

Boomen, bloemen en planten hebben ook hun standen. Geven de den en de beuk ons een indruk van deftigheid en statigheid, de peer en appelboom hebben daarentegen meer een burgerlijk karakter; de eene boom geeft ons in zijn stijl het beeld van kracht, de andere door zijn horizontale vertakkingen het beeld van rust, een derde weer van lichte sierlijkheid (berk). — En ook met deze verscheidenheid van karakter hebben wij voortdurend rekening te houden.

De beelden van kracht, rust, sierlijkheid enz., die uit boomen, bloemen en planten spreken, regeeren weer op het menschelijk gemoed. Zonder ons rekenschap te kunnen geven van de oorzaak, voelen wij reeds bij

intuïtie, dat een appel- of pereboom in een dennebosch b.v. een vreemd figuur zou maken, evenals dennen of beuken in een appelboomgaard. Waarom?

Omdat het huiselijk karakter van den vruchtboom zich niet paart met den statigen stijl van den of beuk, evengoed als een oud-Hollandsche stoel, hoe fraai deze ook moge zijn, niet op zijn plaats is in een empire-salon. Het is toch ten slotte hetzelfde of wij een salon meubileren, een schilderij maken of een tuin of park aanleggen, 't blijft toch maar een quaestie van lijn en kleur, waarmede dan de gewenschte harmonie moet worden verkregen.

Bij ons op de gazons houden boomen, bloemen en planten van allerlei stijl, stand of rang vaak een rondedans ten koste van het geheel.

Wat b.v. te zeggen van de boombeplanting langs beide zijden van de Sweerts de Landasstraat, waar misschien meer dan vijftien boomsoorten staan. Hoe kan dat, naar mate zij groeien en grooter worden, anders dan een verwarden indruk maken. De eene boom wordt hoog, een tweede minder hoog, een derde blijft door zijn soort klein; de een blijft smal, een ander breed in zijn vertakkingen; de eene soort heeft horizontale vertakkingen, een ander opgaande; de een heeft een breede stam, een ander daarentegen een dunnen (berk); de een heeft groote bladeren, de andere weer kleine en hoe kunnen deze boomen, aan rijen geplaatst, nu een een goeden indruk maken en de gewenschte eenheid geven? Stellen wij ons eens, in een groot gebouw een zuilengadering voor, waarvan de eene kolom een grooten omvang heeft, een tweede een kleinen, een derde een gedraaid verloop, enz., dit zou zonder twiifel het gebouw niet ten goede komen, al ware iedere zuil op zich zelf nog zoo bewonderenswaardig.

Is deze beschouwing van een kunstschilder niet geheel analoog met die van den architect Curt Behrendt in zijn onlangs doormij vermeld werk, *das einheitliche Baublockfront*. De speculatie huizen in deze nieuwe straten vormen een bonte rij zonder de minste eenheid, ofschoon zij alle dezelfde functie hebben te vervullen. Het schijnt dat de zucht naar bontheid en afwisseling waarmede de bouwers behept zijn, besmettelijk werkt en ook op den plantsoen-opzichter overslaat of men zou ook kunnen zeggen dat deze intuïtief gevoeld heeft dat met zoo'n kakelbonte straat een deftige rij boomen van eene soort te veel zou contrasteren.

Vervolgens dringt de heer Janssen er op aan dat men de groote lijnen en plannen zal opsporen en de onderdeelen van het plantsoen — dat is het versieren met bloemen en planten daaraan ondergeschikt is te houden; hij documenteert dit op de volgende wijze:

„Onze gazons zijn vaak overladen, zoodat de groote plannen en lijnen verloren gaan; wij moeten de grondvlakken en groote massa's versieren, zoodat een steen een ring versiert, maar niet zoo, dat de onderdeelen gaan domineeren ten koste van het geheel. Evenals in een schilderij vaak een schijnbaar nietig voorwerp een groote rol in het lijnenverband speelt, evenzeer kan een enkele struik, boom of plant het verband of de harmonie

van het geheel verbreken. Wij moeten ook zorg dragen, dat wij de beplanting aanbrengen in de richting van het grondvlak.

Bij den aanleg moeten wij ons ook afvragen, welke hoofdlijn moet domineeren, de verticale of de horizontale; dit is van groot belang, daar men natuurlijk, al naar men zijn keuze doet, geheel verschillende resultaten krijgt. Zoo domineert op de Jansbinnen- en buitensingels de verticale of loodrechte lijn door de hoogopgaande boomrijen. De hoogopgaande lijn geeft daar wel een beeld van statigheid, maar geeft tevens, doordat deze boomrijen door een betrekkelijk kleine ruimte worden ingesloten een eenigszins sombere stemming, vooral thans, nu aan de boomen voor een groot deel de horizontale vertakkingen ontnomen zijn. In de vrije natuur heeft dit niet dezelfde uitwerking, wij daar de opgaande lijn niet domineerend, maar meestal ondergeschikt is en zich oplost in de groote horizontale lijnen van het landschap. De gazons van den Jansbinnen- en buitensingel, genieten het voorrecht niet met struikgewas of boomen overladen te zijn; zij zijn hier zelfs geheel afwezig. Hier hebben wij in de volle lengte een prachtig gazon, in 't midden gescheiden door een fraai bloemperk, en aan weerszijden twee bassins met fonteinen, het geheel nog afgewisseld met eenige fraaie beelden. Deze singels, waarvan de aanleg ook in de richting van de singels is geschied, beantwoorden voor een groot deel aan de eischen gesteld door het decoratieve karakter; de bassins met de fonteinen en de beelden brengen, mede door de materie, verband tusschen de beplanting en de decoratieve omgeving.

De heer Janssen blijkt ook een open oog te hebben voor de groote waarde die in den geheelen aanleg door het bouwkunstig element vertegenwoordigt kan worden. Hij als schilder voelt de groote fout die begaan wordt indien men de begroeiing niet tijdig weet in te perken en dit vergetend haar de architectonische onderdeelen der compositie laat bedekken. Hoort hoe hij dingen zegt die reeds vroeger door de architecten hadden behoren gezegd te worden; het is verheugend zoo'n belangstelling van een niet-architect voor de architectuur, en een beetje beschamend voor vele architecten, die meenen dat zij volstaan kunnen met de uitoefening van hun beroep, uitsluitend op eigen profijt bedacht en zich niets aantrekkelijk van de ideële zijde van het vak en de verplichtingen die het oplegt.

Zoo zegt de heer Janssen:

„Wij hebben juist gezegd, dat wij ook door de materie van de bassins en beelden verband hebben gekregen tusschen den aanleg en de omgeving; dit is hier slechts gedeeltelijk waar; want de bassins zijn door algeheele begroeiing met klimop niet meer zichtbaar, zoodat nu ook het verband van bassin met de fontein verloren is gegaan; we hebben toch al bloemen, planten enz., genoeg, zoodat wij onze bassins toch van begroeiing hadden kunnen vrijhouden!

Beantwoorden genoemde singels al aan den eisch van het decoratieve, toch vraagt onze tijd en onze stad een meer levendig en meer modern karakter. Deze sin-

gels vertegenwoordigen nog het type van de zeventiger jaren; alles werkt hiertoe mede, de stijl opgaande boomrijen, de klassieke beelden, de renaissance fonteinen, de ouderwetsche banken en het karakter van de huizen. In tegenstelling b.v. met den klassieken bouwstijl, die in zijn wezen grootsch en verheven is, kenmerkt zich het eigenlijke Hollandsche karakter meer door het gemoedelijke en het intieme. Geen bloote nabootsing van den Oud-Hollandschen stijl, maar een natuurlijke drang en behoefte heeft deze trek van gemoedelijkheid en intimiteit weer op den voorgrond gebracht, omdat men thans zijn kennis en poësie weer aan den eigen volksaard ontleent. Men heeft de draad, die de zeventiger jaren verbroken heeft, wederom opgevat. De tegenwoordige tijd voegt zijn nieuwe ideeën en gedachten steeds meer bij hetgeen reeds is bereikt, en zoo zien wij al meer en meer een nieuwe bouwkunst zich ontwikkelen, die zich aanpast aan de eischen en den geest van onzen tijd, en waarom zouden wij dan op het gebied der beplanting achterblijven? Wij moeten zoo mogelijk weer komen tot een eigen stijl — evengoed als er een Fransche en een Engelsche aanleg is.

Vervolgens wordt besproken de beplanting, de dubbele rijen iepen die op statige wijze, ter weerszijden van het plantsoen, de singels begrenzen.

Zoodat men weet bevond zich eertijds de singelgracht tusschen deze boomrijen, daarvoor waren zij gedacht. Hoewel zij bij het tegenwoordige plantsoen zich niet slecht aanpassen is toch het voorstel van het dagelijks Bestuur dezer gemeente aan de orde, om deze boomen te rooien.

Men is bevreesd dat zij voor en na door de stormen geveld zullen worden en daarom wil men nu maar in eens een nieuwe beplanting aanbrengen.

De heer Janssen heeft ook zijn denkbeelden over de nieuwe beplanting ten beste gegeven.

„De Jansbinnen- en buitensingels, die het station met het hart van de stad verbinden, vragen evenals de andere, om vernieuwing. Wanneer wij nu de hooge boomen velden (binnen niet al te langen tijd zal men er toch toe moeten overgaan, omdat zij door den slechten staat, waarin zij zich bevinden, een gevaar voor de omgeving opleveren) en we plaatsten daarvoor een andere boomsoort in de plaats, die in haar groei niet ver boven het tegen de lucht uitkomend profiel van de huizenrij zou uitkomen, zoodat nu de horizontale lijn ging domineeren, dan zouden deze singels hierdoor een meer open en vriendelijker karakter krijgen, en zouden deze singels dan door de verkregen royale breedte tevens een grootschen indruk maken.

Verder kunnen wij het karakter verlevendigen door eene andere wijze van beplanting. Het plaatsen van moderne decoratieve banken, moderne fonteinen en beelden — het plaatsen van banken en dergelijke onderdeelen, moet men niet te gering schatten, behalve, dat men door de materie en het decoratieve karakter aansluiting krijgt met de omgeving, kunnen deze onderdeelen veel tot verlevendiging van park en plantsoen bijbrengen.

In de toekomst zien wij nu ook groote moderne huizen verrijzen en zoo zijn deze singels wellicht aangewezen, mede door de gunstige ligging, om een van de groote aantrekkelikheden van Arnhem te worden.

Daarna wordt behandeld de belemmering in het uitzicht, het benadeelen van het ruime stadsgezicht dat onwillekeurig plaats vindt door allerlei boom- en struikgewas dat toen het geplant werd wellicht fraai in de omgeving deed, maar nu jaren, door zijn afmetingen, een leelijke sta-in-den-weg vormt. Kan men voorstander zijn van het gesloten stadsbeeld, gevormd door pleinvanden en straatafsluitingen van fraaie architectuur, bosschages passen in het stadsbeeld minder als gezicht afsluitend element.

De heer Janssen demonstreert dat met eenige voorbeelden:

„Staande voor het front van ons telegraafkantoor, zouden wij een grootsch uitzicht hebben over de volle lengte van den Jansbinnen- en buitensingel, als het ons niet benomen werd door eenig misplaatst hoog struikgewas en van de andere zijde komende van de Apeldoornsche straat, eveneens, waar wij een dito uitzicht voor een groot deel des zomers moeten missen, door bloemsoorten op hoogen stam, dit is zooveel te meer jammer, daar aan weerszijden een drukke passage is.

Het Nieuwe Plein (gelegen tusschen Rijnstraat en Stationsplein) mist door zijn grillige boombeplanting elk decoratief karakter en wat zou vandeit plein, door zijn geschikte ligging en aangenaam grondvlak, niet een fraaie aanleg te verkrijgen zijn!

Komt men uit de Zijk of St. Jansstraat, kijkt men links of rechts; overal wordt het gezicht over de parken en gazons benomen door het grillige struikgewas. Welk een fraai uitzicht zouden wij b.v. niet hebben als wij van uit de richting van het Willemsplein een open uitzicht hadden over het geheele grasperk, naar de Stationszijde en langs de fraaie huizenrij aan de rechterzijde.

En nu het park Velperplein. Gezien van voor het terras van Muis, het hart van de stad, is van het geheele park zelfs geen gras zichtbaar; men ziet hier niets dan een groote onsamenhangende boommassa. Komende van uit de drukke Roggestraat is, wederom door 't struikgewas, van 't geheele park zoo goed als niets zichtbaar. Van het inwendige van 't park, dat meer bekoring heeft, wordt slechts door weinigen geprofitteerd. Moesten wij het in de eerste plaats niet zoo aanleggen, dat de duizende voorbijgangers, die er dagelijks passeeren, er genot van hebben? In dit drukke centrum zijn wij ook zoo goed als geheel verstoken van eenige in het oogvallende kleurenpracht van bloemen.

Als groote massa heeft het Velperplein zeer zeker een trotsch aanzien, dit komt vooral door de enkele hooge pracht-exemplaren van boomen, die met de andere meer kleinere boomen een grootsch silhouet tegen de lucht vormen. Bij het vellen van boomen hebben wij dan ook altijd in het oog te houden, in hoeverre dit silhouet wordt geschaad of niet.

Verschiedene gedane opmerkingen, gelden ook nog voor een aantal andere stadsgedeelten.

Vervolgens vestigt de heer Janssen nog eens de aandacht op de groote waarde van het gazon dat feitelijk steeds den grooten ondertonen en de compositie moet vormen, daarop laat hij volgen een beschouwing van de waarde der boombeplanting en hetgeen men daarbij niet uit het oog mag verliezen.

„Wat de gazons betreft, het zijn vooral deze die wij moeten sparen; zij vormen het groote grondvlak, dat wij, zonder overlading, met boomen, planten, bloemen enz., moeten versieren. Over het algemeen wordt de groote bekoring, die van de heerlijke, blijde graskleur uitgaat, nog niet ten volle gewaardeerd. De versiering van onze plantsoenen met palmen, agaven, bolvormige laurieren enz., in kuipen, werken vooral door hun decoratief karakter veel tot de verfraaiing van onze singels mede. En de boomen? Een enkele boom kan een geheele omgeving verfraaien en het vellen van één boom kan een omgeving ontsieren en haar een totaal ander aanzien geven. We herinneren slechts aan den prachtige Canadeeschen populier tegenover den Schouwburg, die door den laatsten grooten storm ontworteld is. Statig stak hij met zijne hooge kruin boven de kleine boomgroepen uit; nu hij geveld ligt heeft het stadsdeelte aldaar een groot deel van zijn bekoring verloren. Zoo kan men evenwel ook boomen vellen, zonder dat zij door bekenden van plein of park zullen gemist worden; dit gebeurt, wanneer een andere boom van ongeveer gelijke grootte in hun onmiddellijke nabijheid staat, zoodat het profiel tegen de lucht of achtergrond geen noemenswaardige veranderingen heeft ondergaan. Het vellen van zulke boomen kan vaak een goede uitwerking hebben, door het licht en de verruiming, die er door wordt aangebracht. Ook komt menig prachtexemplaar niet tot zijn volle recht, doordat het profiel of de vertakkingen zich verliezen in de nabijstaande, minder fraaie exemplaren. Wanneer men veel in de omstreken en in de dorpen vertoef, ziet men vaak van die boomexemplaren vellen, die een sieraad voor de omgeving zijn. Zij zijn vaak van weinig geldelijke waarde en zouden dan misschien tegen een vergoeding van een luttel bedrag behouden kunnen worden. Iedere gemeente diende een of meer vertegenwoordigers van de vereeniging Heemschut te hebben, om ook in deze het natuurschoon te beschermen. Begrijpelijk is het, dat men er meestal tegenop ziet een fraaie, grooten boom te vellen; toch, wanneer zulk een de groote lijn of het hoofdplan schaadt, behoort hij te wijken.

Ook bij de beplanting houde men vooral de verschillende karakters van boomen en planten uiteen en plaatse men vooral geen exemplaren in elkaars onmiddellijke nabijheid, die te veel van karakter verschillen. Na de gazons en de boomen behandeld te hebben beschouwt de heer Janssen de bloemen. De denkbeelden die hij hierover uit worden ook nog lang niet genoeg in het oog gehouden.

„Bij het beplanten van bloemperken moeten wij, evenals bij het ontwerpen van een goede reclameplaat, zorg dragen, dat wij steeds met groote vlakke kleuren wer-

ken, dan immers bereiken wij het grootste effect; de kleuren blijven dan tot op verre afstanden zichtbaar, terwijl zij anders door de kleurverbrokkeling, waardoor dan de verschillende tinten in elkaar loopen of door de kleine massa's van eenzelfde kleur reeds op een kleinen afstand hun kleurkracht en effect verliezen. De groote omgeving eischt als vanzelf groote kleurvakken, in enkele kleuren verdeeld. Bovendien hebben wij op de eerste plaats geen rekening te houden met de weinigen, die van nabij de bloemen gadeslaan, (groote kleurmassa's zouden ook dan nog de voordeeligste uitwerking hebben), maar wel met de duizenden, die dagelijks van nabij en verre onze pleinen en singels passeeren. Den voorlaatsten zomer hoorde men algemeene bewondering uiten over de fraaie bloemenrijen (den laatsten zomer stonden ze minder gunstig, die aan weerszijden voor de nieuwe Zijpsche poort, nabij het telegraafkantor waren geplaatst; dit effect werd niet bereikt door de bloemsoort, maar wel door de groote massa roode kleur, want met eene zelfde hoeveelheid goed bloeiende roode graniums zou hetzelfde resultaat verkregen worden. Kennis van de werking van de complementaire kleuren kan den bloemaanleg ook ten goede komen, immers twee kleuren kunnen door de complementaire werking elkander versterken of verzwakken en dit is natuurlijk evenzeer van invloed op de bloemen. Arnhem heeft twee fraaie bloemperken en wel het groote bloemperk op den Jansbinnen- en buitensingel en het bloembed op het Stationsplein. Jammer genoeg zijn slechts deze alleen ter plaatse zichtbaar, zoodat betrekkelijk slechts weinigen dagelijks van die kleurenpracht genieten; het eerstgenoemde bloembed is ook onmiddellijk omgeven met bloemen op stam, zoodat nu ook daar ter plaatse reeds op kleinen afstand het eigenlijke bloembed door de omringende stambloemen aan het oog onttrokken wordt.

Stellen wij ons nu eens voor een flink, kleurig bloembed op het kleine driehoekig gazon, gelegen voor het hotel „Pomona“, dan zal dit perk reeds van verre zichtbaar zijn voor de personen, die komen van uit de richting van het station, van uit de Zijp, van den Jansbinnen- en buitensingel, het Willemsplein, het Nieuweplein en de Jansstraat.

Het Velperplein, het centrum en drukste gedeelte van de stad, is te karig met bloemen bedekt.

Hier en daar bevinden zich nog kleinere bloembedden, die door de schikking zoo goed als geen resultaat opleveren.

Wat b.v. te zeggen van de zonderlinge combinatie van bloemen en planten op den grasheuvel in het Musispark tegenover den Schouwburg gelegen; daar vinden wij een groote hoeveel planten, waarmede niet het minste effect wordt verkregen. Wij zien dus, dat veel afhangt van het kiezen van de goede plaats en de wijze, waarop, om een en ander op zijn voordeeligt tot zijn recht te doen komen.

(Wordt vervolgd.)

HEEMSCHUT.

ij moeten het moderne bevorderen, dat wil zeggen, onze eigen, speciale schoonheid, de schoonheid van onzen eigen tijd zoeken. Wordt dit begrepen? In het algemeen heerscht nog een reactie, een zucht tot behoud van het oude. Heemschut is hiervan voor een belangrijk deel een uiting. Heemschut heeft het op het oogenblik nog niet verder gebracht dan tot behoud van het oude mooi en zoo nu en dan het weren van het al te leelijke van den nieuwen tijd; maar tot zijn eigenlijke taak voor de cultuur, zijn eigenlijken vruchtbaeren werkring: *bevordering der nieuwe schoonheid* is het nog niet gekomen. Wanneer zal dat gebeuren?

* * *

De bovenstaande woorden uit het sympathiek betoog voor het onveranderd behoud van „Parkwyck“ te Amsterdam, door den heer J. Gratama in zijn vijftigste „Kroniek“ ten beste gegeven, herhalen een verwijt, dat reeds vroeger tot „Heemschut“ gericht werd, namelijk dat het, „Denkmalschutz“ met „Heimatschutz“ verwisselend, slechts voor het behoud van de oude schoonheid zorgt, doch zich aan het behoud en het tot stand komen van nieuwe schoonheid niets laat gelegen zijn. Ik zou op het werkprogramma van „Heemschut“, aan het opstellen waarvan De Bazel medewerkte, kunnen wijzen, om te doen zien, dat de *bevordering der nieuwe schoonheid* een der voornaamste bemoeiingen van den Bond is. Men merkt daar echter naar buiten minder van dan van de pogingen, die gedaan worden om oude schoonheid te behouden. De commissie, waarin de vier Nederlandsche bouwkunst-lichamen ieder een lid hebben benoemd en waarin ook de drie architect-leden, die het bestuur van „Heemschut“ telt, zitting hebben, heeft zich reeds verscheidene malen met het vraagstuk van de nieuwe schoonheid bezig gehouden. Binnenkort zal het een en ander omtrent haar werkzaamheid openbaar gemaakt worden.

Het vraagstuk is echter niet gemakkelijk. Aan het beschermen der monumenten van moderne kunst kan niets worden gedaan, zoolang wij geen wet hebben, die het mogelijk maakt. En nu de Minister van Binnenlandse Zaken zelfs tegen een wet ter bescherming der monumenten van oude kunst bezwaren bleek te hebben, — waarvan het voornaamste was, dat het zoo lastig is het begrip „monument“ te omschrijven — zullen de nieuwe bouwwerken voorloopig wel onbeschermd blijven.

Als een middel, om het tot standkomen van nieuwe schoonheid te bevorderen, noemen velen de „bouwadvies-bureaux“ in den geest der „Bauberatungsstellen“ onzer oostelijke naburen. Anderen echter weder willen van die instellingen niet weten, omdat, zooals Muthesius het in het laatste nummer van dit Weekblad uitdrukt, „zij berusten op de dwaling, dat een slecht ontwerp kan worden verbeterd“ en omdat „de man, die advies geeft, een dictator wordt“. Dezelfde bezwaren zijn ten onzent reeds tegen de „Schoonheidscommissies“ aangevoerd.

Toch zal „Heemschut“ ook hier een keus moeten doen, die, bij zóó tegenstrijdige meeningen, moeilijk genoeg zal blijken.

Het bovenstaande moge doen zien, dat „Heemschut“ zeer wel zich van „zijn eigenlijke taak voor de cultuur“, zijn eigenlijken vruchtbaeren werkring bewust is, en dat het bezig is naar middelen te zoeken, die voor bevordering der „nieuwe schoonheid“ deugdelijk zullen zijn. Maar haastige spoed zou hier vooral niet goed blijken.

A. W. WEISSMAN.

BOUWKUNSTBESPREKINGEN IN DE DAGBLADEN.

Men kan gelukkig niet meer zeggen, dat de bouwkunst geheel door het publiek genegeerd wordt. De belangstelling voor de meest belangrijke, wijl meest sociale der kunsten, begint te groeien; wat zich weer manifesteert in besprekingen in de Gemeenteraden of in de zittingen der Tweede en Eerste Kamer. Het is een begin, dat noodzakelijk vaak de verwarring vertoont van elk nieuw en zich ontwikkelend onderwerp, dat nog niet tot algemeene klaarheid is gekomen; het terrein van het bouwkundig inzicht wordt nog herhaaldelijk door onbevoegden op natiel- onbeschaamde wijze betreden.

Een duidelijke blijk van herleefde belangstelling is het feit, dat de grootere dagbladen tegenwoordig over bouwkunst veel meer dan vroeger, en soms goede artikelen, opnemen. De Haagsche Hoefijzer correspondent van het Alg. H. Blad toont de betekeerder bouwkunst goed te begrijpen, zooals uit onderstaand artikel, overgenomen uit het Alg. Hand. Blad moge blijken.

„Onlangs vonden wij aanleiding te wijzen op het schandelijk gebouw, dat geplaatst is op den hoek van den Fluweelen Burgwal en de Korte Poten. Er wordt, helaas, altijd nog zeer veel meer leelijks dan moois gebouwd, al is er, stellig, in de laatste kwart-eeuw eenige langzame beterschap aan te wijzen. Meermalen hebben wij betoogd, dat er geen radicale verbetering is te wachten zoo lang aan de schoonheidsleer geen ruime plaats wordt ingeruimd op de lesroosters van al onze scholen, te beginnen met die van het L. O. Terecht heeft de heer Dolk daarop dezer dagen in de Tweede Kamer aangedrongen en daarmee een quaestie aangeroerd, die voor de ontwikkeling van ons volk misschien nog wel zoo belangrijk is als de heele „schoolquaestie“ in den gebruikelijken zin. Maar wek daarvoor eens belangstelling bij een volksvertegenwoordiging en een Kamer, die zelve nagevoel geheel uit onaesthetisch ontwikkelde menschen bestaan! Nog onlangs hoorden wij een van de meest ontwikkelde en beschaafde Kamerleden den lof verkondigen van Hirsch op het Leidsche plein tegenover de Beurs van Berlage. Het gebouw van Hirsch is zeker niet leelijk; het heeft architectonische verdiensten. En Berlage's Beurs heeft architectonische fouten. Maar wie niet ziet dat de Beurs, met haar fouten, een schepping is, een uiting van een oorspronkelijken en diep-artistieken geest, van een modernen Hollander ook, en dat daarentegen het gebouw van Hirsch een verdienstelijke variatie is op de cosmopolitische Schablone van dergelijke gebouwen in Londen, Berlijn en Parijs, zoodat het daar op het Leidscheplein staat als een op zichzelf keurig en correct gekleede wereldburger in een gezelschap van Hollandsch allooi, die beseft niet het onderscheid tusschen kunstwerk en kunstig maakwerk en heeft, door eigen ontwikkeling van smaak, niets ingehaald van het jammerlijk tekort aan schoonheidsgevoel dat ons onderwijs oplevert.

Elk volk heeft, ook weer in dit opzicht, de Regeering die het verdient. Wij kunnen geen Ministers, geen Kamers, geen Gemeenteraden met waarachtig begrip van de hooge waarde der aesthetica hebben, zoo lang ons volk zelf voor 't meerendeel bestaat uit barbaren op 't stuk van schoonheidszin. Ware de traditie van ons schildersverleden niet zoo sterk, wij zouden voor picturaal

schoon even weinig oog hebben als voor architecturaal schoon. Maar nu offeren wij dan ook alle andere schoonheid aan de picturale, zooals onlangs geschied is bij de beslissing over den Drucker-uitbouw te Amsterdam, waarbij men, ter wille van de niting der negentiende-eeuwse wedergeboorte van onze zeventiende-eeuwse schilderkunst (de Haagsche school), de mooiste niting der regeneratie van onze zeventiende-eeuwse bouwkunst (het Rijksmuseum) besloot te verkoenen. De betekenis van de Haagsche schilderschool zijn wij nu allengs wel gaan begrijpen. Maar dat het Rijksmuseum precies dezelfde betekenis heeft voor onze bouwkunst, dat beseft men nog steeds niet.

Daarom is het, onder zulke omstandigheden, geraden om maar zoo min mogelijk aesthetisch initiatief te geven aan Regeeringen en vertegenwoordigende lichamen van een volk, dat goeddeels nog zoo aesthetisch barbaarsch is en liever het initiatief te laten aan de particuliere architectuur. Hoeveel onrijps en leelijke die ook nog levert, daarvan krijgen wij toch de enkele goede en waarlijk artistieke scheppingen van onzen tijd. Met instemming hebben wij dan ook dezer dagen kennis genomen van het adres der Mij. v. Bouwkunst, waarin de Regeering verzocht wordt om belangrijke werken niet door de Rijksbouwmeesters maar door vrije architecten te doen ontwerpen. De zeer enkele maal dat dit geschied is (eigenlijk ten gevolge van een toeval), n.l. bij den bouw van de koloniale kazerne te Nijmegen, heeft dit *(n'en déplaise* den heer De Stuers, die nu eenmaal niet verder gekomen is dan de 18e eeuw en voor wien eigenlijk alleen de gothiek heelmaal goed is) een uitstekend resultaat geleverd. Wij willen volstrekt geen kwaad zeggen van de Rijksbouwmeesters als kundige menschen. Maar een kundig bouwmeester is nog geen kunstenaar. En een kunstwerk, dat wij te danken zouden hebben aan een Rijksbouwmeester van deze of van de vorige eeuw, is ons niet bekend. Amsterdam zou zeker nooit zijn ontzagelijk merkwaardige Beurs hebben gekregen, als het niet had gebroken met het oude stelsel van stadsbouwmeesters.

Laat daarom ook de Landsregeering, beseffend in welk een woesteyn van aesthetische onkunde ons volk voor 'tmeerdereel nog leeft, haar initiatief alhouden van groote bouwwerken, alleen de gewone bezigheden opdragen aan haar Rijksbouwmeesters, en voor alle werken van betekenis ontwerpen vragen van eenige particuliere architecten.

Misschien kan men dan ook ten aanzien van het Departement van Binnenlandsche Zaken komen tot de verwezenlijking van het door den heer Looyen onlangs geopperde denkbeeld: het ontwerpen van een *modern* gebouw, dat zich *aangepast* aan de oude omgeving. Dit is, en niet het telkens weer herbouwen in min of meer geslaagde nabootsing van den zeventiend'eeuwse trant, het gezonde beginsel, dat ook door onze voorvaders is toegepast. En dat het ook thans nog zeer wel mogelijk is, toont het gebouw van de firma Nijhoff, dat door den architect Limburg op het Lange Voorhout is gezet en dat wij hebben er indertijd op gewezen — volkomen modern gedacht en uitgevoerd is en toch volstrekt niet uit de lijst der oude omgeving springt.

PRISVRAGEN.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN“.

PRISVRAG „DORPSSCHOOL“.

Hieronder volgen de antwoorden op de ingekomen vragen.

Vraag 1. Mag in het plan van de school een spreekkamer opgenomen worden?

Antw. 1. De ontwerper dient te beoordeelen, of een spreekkamer noodig of gewenscht is.

Vraag 2. Mogen de teekeningen, behalve die, waarvan het programma dit eischt, met kleuren opgewerkt worden?

Antw. 2. Van de eischen van het programma kan niet worden afgeweken. Zie art. 3.

Vraag 3. Betreft de afscheiding van de speelplaats alleen die zijden, welke aan den openbaren weg zijn gelegen, of ook de afscheiding met de andere perceelen?

Antw. 3. Ja.

Vraag 4. Wat wordt verstaan onder een afscheiding met toepassing van baksteen?

Antw. 4. Een afscheiding, geheel of gedeeltelijk van baksteen.

Vraag 5. Is 't geoorloofd, met z'n tweeën aan een prijsvraagoplossing te werken en onder beider naam in te zenden?

Antw. 5. Natuurlijk is het geoorloofd.

Op de ingekomen vragen, die men hierboven niet beantwoord mocht vinden, kan men zelf gemakkelijk het antwoord uit het programma en de daarbij behorende Koninklijke besluiten van 25 Juni 1912, St.bl. 192 en 193, afleiden. Deze besluiten zijn ad f. 0.25 verkrijgbaar aan het Tentoonstellingsbureau, P. C. Hooftstraat 103 te Amsterdam, uitsluitend op schriftelijke aanvraag met bijvoeging van het bedrag in postzegels.

Namens de Jury:
J. GRATAMA,
L. ZWIERS.

INGEZONDEN.

MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE TE SNEEK.

Mijnheer de Redacteur,

Met zeer veel belangstelling volg ik nu reeds jaren achtereen de verschillende artikelen, die in de vakbladen en anderszins verschijnen en het middelbaar-technisch onderwijs behandelen.

Ook de voordracht van den heer M. Vrijenhoek, gehouden in eene vergadering van de Afdeling Amsterdam van den Algemeenen Nederlandschen Opzichers- en Teekenaarsbond, voor een deel reeds opgenomen in no. 5 en 6 van het B. W., trok mijne aandacht en wel meer in het bijzonder het gedeelte waar de heer V. zoo vrij is het onderwijs, dat in Sneek wordt gegeven, niet onder het middelbaar-technisch onderwijs te rangschikken.

Dit het noemen van een vier-semester cursus blijkt trouwens, dat de heer V. niet bekend is met de uitbreiding, die sedert 1 Januari 1912 aan onze zaak is gegeven. Sedert 1 Januari 1912 zijn aan de leervakken Fransch en Duitsch toegevoegd, terwijl de vakken wis-, natuur- en werktuigkunde zijn uitgebreid. Om uit te kunnen maken of een bepaald soort technisch onderwijs al of niet tot het middelbaar-technisch onderwijs behoort, diende eigenlijk eerst nauwkeurig te worden omschreven wat of men onder middelbaar-technisch onderwijs moet verstaan. Tot nu toe bestaat daaromtrent geen zuiver aangegeven grens, wat weer onlangs ook nog in de 2e Kamer duidelijk uitkwam. Wij zijn er dus op aangewezen om onderlinge vergelijkingen te maken. Voor deze vergelijkingen komen nu in de eerste plaats in aanmerking het onderwijsprogramma, den duur der cursus en de hoogte waarop de leerlingen staan bij den aanvang.

Hier volgen eenige programma's met verdere gegevens.

Vakken van onderwijs genoemd in het rapport inzake het oprichten eener M. T. S. van de commissie, benoemd door de afdeling Amsterdam van den Algemeenen Nederlandschen Opzichers- en Teekenaarsbond. (Dec. 1907.)

1. Bouwkunde (burgerlijke en water-) en bouwkundig teekenen.
2. Theorie van het ambacht.
3. Kennis en beproeving van bouwmaterialen.
4. Bouwadministratie, Bestekken en begrootingen.
5. Verwarming, verlichting en watervoorziening.
6. Wiskunde.
7. Statica en Graphostatica.

Vakken van onderwijs aan de Middellbare Technische School voor Bouwkunde te Sneek.

1. Bouwkunde (burgerlijke en water-) en bouwkundig teekenen.
2. ...
3. Kennis bouwmaterialen.
4. Boekhouden, Bestekken en begrootingen.
5. Aanleg van gas en waterleiding, verwarming.
6. Wiskunde.
7. Statica en Graphostatica.

8. Landmeten en waterpassen.
9. Natuur- en scheikunde.
10. Kennis van werktuigen.

11. Handteekenen.
12. Geschiedenis der bouwstijlen en ornamentleer.
13. Economie.
14. Hygiëne.

15. Een of meer der moderne talen.

8. Landmeten en waterpassen.
9. Natuur- en werktuigkunde.
10. Kennis van Stoom- en andere werktuigen op bouwwerken in gebruik.

11. Handteekenen.
12. Geschiedenis bouwstijlen.

13. Staatshuishoudkunde.
14. Beroepshygiëne en eerste hulp bij ongelukken.
15. Fransch.

16. Duitsch.
17. Nederlandsch.
18. Handelsrecht.
19. Dzerconstructie.

EISCHEN VAN TOELATING.

't Peil iets hooger dan de gediplomeerde leerling eener Ambachtsschool.

DUUR VAN DEN CURSUS

4 jaar. Vijf Wintersemesters.
per jaar in Sept. Nov. Dec. 24 weken à 4 uur per week
Maart, April en Mei vijf avonden wordt per semester 24 × 40 =
per week van 7-9. 960 uur. Totaal in vijf semester
5 × 2 = 10 uur per week 960 × 5 = 4800 uur.

wordt voor:
26 weken 26 × 10 = 260 uur.

Dec., Januari en Febr.
p. week 44 uur. Wordt
voor 13 w. 44 × 13 = 572

Totaal in een jaar 832 uur.

„ „ vier „ 3328

Aangezien de leervakken voor Utrecht, den Haag (in voorbereiding) en Leeuwarden niet veel verschillen met de reeds genoemde, meen ik dat een opsomming achterwege kan blijven — in L. en U. worden de drie moderne talen genoemd en in U. worden vooral de vakken wisk. en talen hooger opgevoerd — en alleen de duur van den cursus en eischen van toelating genoemd behoeven te worden. Voor L. komt hier alleen voor in aanmerking de groep ond-ambachtsschoolleerlingen en voor Utrecht de groep met overwegende praktische vooropleiding.

UTRECHT.

Eischen van toelating. Eenigszins hooger dan een gediplomeerd leerling eener Ambachtsschool.

Duur van den cursus. Vijf semesters, met of zonder onderbreking.

DEN HAAG.

Eischen van toelating. Diploma Ambachtsschool.

Duur van den cursus?

LEEWARDEN.

Eischen van toelating. Diploma Ambachtsschool.

Duur van den cursus.

1e jaar na het verlaten der school practisch werken met 3 avonden per week, telkens van 2 uur; theoretisch onderwijs, per week 6 uur, wordt dus per semester gelijk 12 uur, één semester voorbereidende cursus;

drie winter-semester Middellbare Technische School.

Het is allerminst mijn bedoeling om critiek uit te oefenen op de inrichting van de genoemde bestaande of nog op te richten scholen, doch waar de heer V., direct na hetgeen hij over ons onderwijs zegt, L. noemt als plaats waar een M. T. S. zal worden gesticht en dus z. i. wel middelbaar-technisch onderwijs zal worden gegeven, in tegenstelling met S. waar het onderwijs niet als zodanig aangemerkt zou kunnen worden, zal het den lezer zeker niet verwonderen, dat ik, die ten zeerste betwist dat men in L. meer zal kunnen doen, hier even bij stil sta.

Wanneer men de laatste vier semesters van L., gelijk rekent met

de laatste vier van S. dan blijft nog over, het 1e leerjaar van L. te vergelijken met het 1e semester van S., tegenover de 40 uur theoretisch onderwijs per week te S. staan de 12 uur van L.

Hoe of men nu kan spreken van een minder wijde strekking van het onderwijs te S., en beperkter gezichtskring dan elders, is mij niet recht duidelijk en ik twijfel niet of de bevoegde lezer, die zonder vooroordeel de programma's van onderwijs, daar van den cursus enz. onderling vergelijkt, zal tot de overtuiging komen, dat bij alle verschil dat er bestaat in de inrichting der scholen, het eindresultaat niet zooveel kan verschillen, dat de ene school van betekenis boven de ander staat. Hoewel dit aan den bestaanden toestand niets afdoet, eigenlijk meer tot de geschiedenis behoort, wil ik toch den heer V. nog mededeelen, dat de gezichtskring in S. altijd zeer ruim is geweest. In het jaar 1906 was reeds een programma gereed van zoo wijde strekking als tot nu toe nog nergens in ons land tot uitvoering is gekomen. Te weinig medewerking toen ter tijd, de groote massa moest nog wakker geschud worden, was oorzaak dat een aanvang op bescheiden schaal heeft plaats gehad.

Waar de heer V. zegt dat het subsidie dat de school te S. van het rijk, de provincie en gemeente geniet, blijkbaar is verkregen door haar *eigenaardig* karakter en op grond van de behoefte aan meer uitgebreid technisch onderwijs in die omgeving, was het mogelijk beter geweest te spreken van *eigenaardige* ontwikkeling.

De zaak is n.l. zoo, dat wij hier niet zoo lang hebben gepraat en nog eens gepraat tot men ons iets in den schoot wierp, doch dat wij de handen uit de mouw hebben gestoken en zijn begonnen te werken met als einddoel voor oogenminstens de thans bestaande M. T. S. Verder trekken wij wel in de eerste plaats onze leerlingen uit de omgeving, dit zeer ruim genomen, en in voorkomende gevallen, n.l. voor toekomstige patroons, houden wij rekening met speciale toestanden, doch overigens, voelen wij ons Nederlanders.

Noch tijdens de studie jaren, noch na volbrachte studie bewegen zich onze leerlingen op een klein terrein.

De laatste jaren werkten onze leerlingen in het zomerhalfjaar in de volgende provinciën: Gelderland, Overijssel, Drente, Groningen, Friesland, Noord- en Zuidholland, één in Duitschland en één in Noord-Amerika. In 1910 a. 7 in Noordholland waarvan 3 in Amsterdam. Van onze oud-leerlingen zijn in de volgende landen en plaatsen een of meer als opzichter en teekenaar werkzaam: Ned. Indië, Noord-Amerika, Hansweert, Baarle-Nassau, Wageningen, den Haag, Enschede, Winschoten, Groningen, Leeuwarden, Buitenpost en Sneek; verder hebben zich een paar als Mr. timmerman in Fr. gevestigd en een is als aannemer in en buiten de provincie werkzaam.

Ik meen het voorloopig hierbij te kunnen laten en dank U, Mijnheer de Redacteur, voor de toegestane ruimte.

JOHS. VOETBERG.

Dir. M. T. S. voor Bouwkunde te Sneek.

SNEEK, 10 Februari 1913.

KALKSTEEN.

Aan het einde van des Heeren Sanchez' artikel Bouwkundig Weekblad 48. 1912 staat:

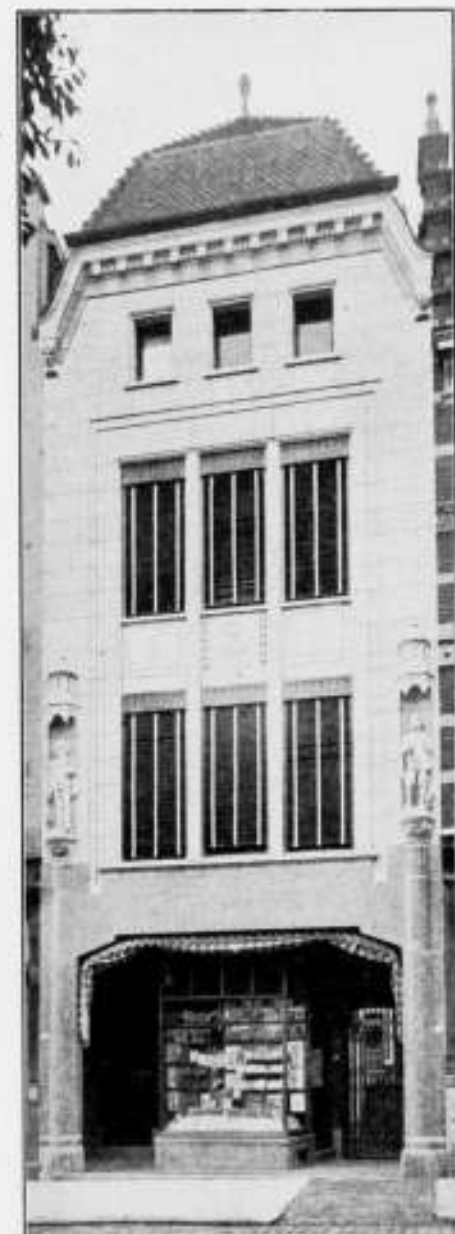
„Misschien wil een mijner Collega's wel eens aantonen, dat er kalksteensoorten zijn, die, hoewel niet duurder, bewezen hebben nog beter te zijn dan Oberkirchener, opdat Uwe lezers „niet al te eenzijdig worden ingelicht“.

Tien nu van zekeren kant mij te verstaan werd gegeven, dat mijn persoon met dien collega werd bedoeld, maakte ik het plan, een artikel te schrijven, hoewel niet zoo letterlijk in den zin van bovenaangehaalde bedekte nitnodiging, toch zeker met de bedoeling, de gastvrijheid in te roepen van het Bouwkundig Weekblad, teneinde zijne lezers ook eenige voorbeelden te doen zien van toepassing van kalksteen. Dat dit wat langer uitbleef, dan aanvankelijk mijn plan was, kan wellicht ten goede komen aan dit artikel.

Alvorens tot mijn eigenlijk onderwerp te kunnen komen, moet

ik het doen voortgaan door eene kleine opmerking over de opvatting, die niet alleen de Heer Sanchez, maar ook andere lezers hebben gehad over het eerste artikel van den Heer Salm en deszelfs strekking.

Volgens mijne overtuiging heeft de Heer Salm alleen willen geven eene waarschuwing tegen het gebruik van eene zekere zandsteensoort, toegepast aan den bouw „Bremer Baumwollbörse“ en niet, zooals velen het meenen, daarmede bedoelde eene bijzondere aanbeveling voor Obernkirchner Zandsteen. In het bijchrift toch van 7 December, schrijft de Heer Salm: „Ten slotte wensch ik te constateeren, dat het niet mijne bedoeling was, met de mededeelingen naar aanleiding van het ongeval „aan de Bremer Katoenbeurs“ (cursiveering van steller dezes) „partijdige artikelen te schrijven enz. enz.“

Toepassing van witte Senonville door Prof. Henry Evers — Boymans' Boekhandel — Boymansstraat te Rotterdam.

Ik vermeen dus, dat de aandachtige lezers evenmin in het artikel van den Heer Salm als in het mijne eenige partijdigheid zullen zien. Van mijn kant is de strekking, aan te toonen, dat de keuze in dengelijke natuursteensoorten wat ruimer is, dan velen zich voorstellen. In de noot van den Heer Salm's artikel zegt deze, dat de Vaurion duurder is dan Obernkirchner, en moeilijker te bewerken. Aangezien deze bewering in een noot staat, komt het mij voor, dat de schrijver dit, (en dat is te begrijpen, wanneer men de strekking van zijn artikel in oogenschouw neemt) als een zeer ondergeschikt iets beschouwde en wellicht alleen afgaande op een „on dit“. Alles is zoo betrekkelijk in dergelijke opvattingen.

Wij hebben dan ten eerste de kwestie van prijs. Zoo iets is moeilijk te generaliseren. Ik zou niet gaarne in dit artikel niteenzetten alle invloeden en andere kleinigheidjes die tot vaststelling van dergelijke axioma's aanleiding kunnen geven.

*) Naar wij vernemen moet bij de katoenbeurs te Bremen alle beeldhouwwerk verdunderd worden, en is een prijsvraag uitgeschreven op welke wijze van de afgeblakte gevels nog een dragelijk geheel is te verkrijgen. Red.

Blijven wij dus bij het zakelijke.

In sommige gevallen kan bijv. Obernkirchner een voorsprong hebben op Vaurion en wel door de eigenaardigheid dier steensoort, zoo goed aan het licht gesteld door den Heer Sanchez, nl. dat die steensoort zonder ze te behoeven zagen, op het leger op geringe dikte te kloven is. Het is waar, die faciliteit biedt Vaurion niet aan, niettemin werd toch met succes geleverd aan den bouw van Iterson Ziekenhuis te Gouda.

Buitendien zijn sinds den bouw van bovengenoemd ziekenhuis de toestanden in de Nederlandsche Steenhouwerijen beduidend veranderd en . . . . . veranderen nog. Men begint nl. in de groote steenhouwerijen overal mechanisch te werken en dezelfde heeren, die om zekere redenen van eigen belang eerst liever de eene steensoort leverden of aanraadden, zullen plotseling tot andere inzichten komen en . . . . . daardoor ook weer den bouwmeesters een ander inzicht omtrent bepaling van prijzen doen hebben.

Wat is duurder dan dit of dat?! Dit zijn alle beweringen, die zeer betrekkelijk zijn en geheel afhankelijk van de omstandigheden: kijk op het werk, aard van het werk, enz.

Wat de Vaurion moeilijker te bewerken zou zijn, hierover loopen de meeningen zeer uiteen, wat uit hetgeen nog volgt wellicht te verklaren is. Maar ik vermeen, dat een onpartijdig werkman zeker liever Vaurion dan Obernkirchner te verwerken zal hebben.

Bij den bouw van het Iterson Ziekenhuis toch is uitgemaakt: dat de structuur regelmatig is, en keien zoo goed als niet voorkomen; dat hardheid van Vaurion ongeveer die van hardsteen nabij komt; dat vlak en kantig werk daarvan gemaakt kan worden; dat uit een hygiënisch oogpunt de bewerking gelijk zal staan met die van hardsteen, wegens het terugspringen van den beitel;

Ik kan hiervan niet afstappen, zonder nog even te hebben gewezen op een eigenaardigheid van Vaurion. Wanneer de blokken van jongen datum zijn, laat de steen zich bewerken als eene goede hardsteensoort. Is Vaurion echter een paar jaar oud, dan wordt ze steeds harder en harder, zoodat ze dan zeer moeilijk te verwerken is. Een bewijs hiervan vond ik te Helmond, waar Vaurion werd toegepast aan de restauratie van het Stadhuis.

Eene steenhouwersfirma werd om bepaalde redenen, (die hier buiten beschouwing blijven, wijl zij niets te maken hebben met de kwaliteit van den steen) belast met het ophakken der kolommen en de werkman had zich ter deze beklagd over het moeilijk verwerken, beter gezegd, na jaren overwerken. De steen was als ijzer zoo hard geworden. Deze goede eigenschap heeft Vaurion gemeen met vele Fransche steensoorten.

Vele Fransche steensoorten! Dit doet mij eraan herinneren, dat ik nog over andere steensoorten dan Vaurion voorbeelden van toepassing heb te geven en stap ik dus van de Vaurion af. Om te beginnen neem ik de Euville en wel de Roche d'Euville

Een der leeuwen „v. Iterson ziekenhuis“ Gouda, gehouwen uit „Vaurion“ 150 x 50 x 125, met horizontaal groeflegger. Atelier L. M. v. Tetterode, Watergraafsmeer.

in 3 kwaliteiten geleverd, waarvan de eerste wordt aangeduid met de bijvoeging „Marbrier“ verkort M. R. Dit is de mooiste en beste steensoort in Lorraine en durf ik met deze alleen de Senonville in één adem te noemen, hoewel er in Lorraine ook andere goede steensoorten worden gevonden.

Voor zoover een achtdaagsch verblijf in Lorraine, en wat ik hierover vernam van onpartijdige personen, mij hiertoe wettigen, zou ik alleen de groeven van Lerouville hierbij durven achterstellen.

Ik vermeen o.a. vernomen te hebben, dat de nieuwe effectenbeurs gedeeltelijk uit steen van Lerouville is opgetrokken in plaats van uit Euville. Dit kan dan mettertijd als voorbeeld dienen.

Van de werkelijke Euville geef ik hier een voorbeeld o.a. de welbekende Bossche monumentale fontein van Architect J. Dony te 's Bosch. Kan men met ons klimaat een ongunstiger toepassing vinden voor een steensoort, daarom geef ik dan ook dit voorbeeld.

Ik noemde daar Senonville. Uit den aard der zaak moet ik kort zijn en karig met voorbeelden. Laat ik mij dan bepalen met te zeggen, dat de hoedanigheden dezer steensoort gelijkstaan met die van Euville, maar waarvan de groeven banken hebben, welker steen warmer van toon zijn dan Euville.

Ik verwijs o. a. n. Boymans' boekwinkel in de Boymanstraat, ontwerp van Prof. H. Evers. Groote beelden met baldakijns en ander beeldhouwwerk houden zich uitstekend, niettegenstaande de zeer ongunstige ligging.

Van de goedkoopere materialen, die vooral uit het Departement „La Meuse“ komen, zijn alle tegen vorst bestand, zooals de St. Joire, Chevillon, Morley, Savonnieres etc. hoewel natuurlijk de kwaliteiten verschillen naar gelang van structuur en weerstandsvermogen. Een enkel woord ook hiervan. Aan Hotel „Rondeel“ nu „Hotel de l'Europe“, werd Morley toegepast, een materiaal dat zich prachtig houdt. En nu het mooiste tot het laatste: De Pouillemay, een materiaal dat tot heden te kostbaar uitkwam, om hier in Holland op ruime schaal te worden toegepast en dat door de groote navraag in Frankrijk bijna niet te krijgen was. Kleur en breuk doen U denken aan Graniet. De enkele voorbeelden spreken voor zich zelve en kan ik hiermede volstaan.

Grafmonument te A'dam, Arch. Ed. Cuypers. Kerk-Klooster te Vugt, arch. J. Dony. Diverse Villa's en Hotel Ponsen te Dordt. Als handelsman, die wat hij weet, van natuursteen door zelfstudie en ondervinding aan de vindplaatsen heeft verkregen, heb ik mij, vooral in een blad als „Het Bouwkundig Weekblad“ geheel onthouden van het aanhalen van wetenschappelijke betoogen en mij alleen bepaald tot enkele sprekende voorbeelden, Mijne lezers, HH. Architecten, willen wellicht daarom des te welwillender nog van mij vernemen, dat diezelfde ondervinding mij doet gelooven, dat de mortel-specie een groote rol speelt, en dit in den meest uitgebreiden zin, bij de duurzaamheid van den steen. Ik maakte nl. de opmerking, dat vrijstaande stukken het mooiste bleven. Een geschrift van Prof. van der Kloes en een lezing van den heer P. v. d. Wallen, Ingenieur, versterkten nog mijne meening.

Ik ben overtuigd dat eene goede specie, zooals beide genoemde Heeren voorstaan, zeer ten goede zal komen aan graniet, Obernkirchner en andere zandsteensoorten; Euville, Senonville, hardsteen, in het algemeen voor alle natuursteensoorten. De slotsom zal dan zijn, dat er zeer veel goede steensoorten zijn, die, mits goed toegepast, en uit dengelijke groeven betrokken en met als door Prof. van der Kloes en Ingenieur P. van der Wallen aangegeven mortels aangemetseld, goede resultaten opleveren tegen billijke prijzen. En gelukkig, want daardoor heeft de bouwmeester de grootst mogelijke keuze. W. G. SIMONIS.

MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS. Naar aanleiding van de lezing, door den Heer van de Wijnperse dezer dagen voor het Gen. Architectura et Amicitia gehouden, zij het mij vergund enkele opmerkingen te maken, daarbij uit-

sluitend rekening houdende met de Bouwkundige zijde van het vraagstuk.

1°. Welke positie zullen zij die de M. T. S. hebben doorlopen in de maatschappij kunnen innemen? Mijns inziens is er in het algemeen geen groote behoefte op architectenbureaux aan personen die in ontwikkeling veel hooger staan dan de bouwkundig tekenaars met diploma der Mij. t. B. d. B. Zij zullen veel hogere eischen stellen, waaraan in de praktijk alleen zal worden voldaan wanneer bedoelde personen in een gevoelde behoefte voorzien. Daar evenwel de werkelijk belangrijke deelen van het werk (ontwerpen en gewichtige constructies) toch door den architect of Ingenieur zelf zullen worden uitgevoerd, betwijfel ik of er veel vraag zal zijn naar deze soort tusschenpersonen.

Ook op Gemeente- en Rijksbureaux zijn, zoover mij bekend, slechts weinig betrekkingen, gesalarieerd zooals begeerd zou worden door iemand die de studie aan de M. T. S. met succes achter den rug heeft.

Kan het daarom niet ookeen schaduwzijde hebben het M. T. O. te hoog op te voeren?

2°. De heer v. d. W. acht het ambachtsschoolonderwijs ongeschikt als voorbereiding voor het M. T. O.

Evenwel schijnt het mij toe dat juist uit de werkelijke vakkringen uitstekende krachten kunnen verkregen worden, dat dus het M. T. O. op zoodanigen basis moet berusten dat aan diegenen die met succes de Ambachtsschool hebben bezocht en graag vooruit willen, de gelegenheid daartoe wordt geboden. Dit zijn menschen die slechts zelden in de gelegenheid zijn finantieele offers te brengen en dus in hoofdzaak zijn aangewezen op avondlessen. Voor hen is de M. T. S. op het oogenblik onbereikbaar, terwijl het bitter te betreuren zou zijn indien juist voor hen geen M. T. O. was te verkrijgen, temeer waar de ondervinding hier te Groningen, en dus zeker ook elders zal geleerd hebben, dat goede krachten kunnen worden gevormd uit jongelieden, die een viertal jaren avondlessen volgen, terwijl zij overdag in hun vak werkzaam zijn, hoewel uitbreiding van dit minimum gewenscht is.

3°. Schijnt het mij toe, dat de splitsing in bouwkunde en bouwkunst een niet gezonde is. Reeds bij de eenvoudigste constructies, bij kozijnen, kappen, trappen, enz., is de vorm van het grootste gewicht.

Bovendien, daar ieder jong bouwkundige in schoonheid van vorm en verhouding groot belang stelt, zal het zegenrijk zijn in verband met de constructie ook daarin een gezonde leiding te geven.

G. KNUTTEL Jr., B.I.

„HET UITBREIDINGSPLAN SPAARNDAMMERBUURT“.

Geachte Redactie.

Onder de „berichten“ in Uw blad van 8 Februari, lees ik dat in den Gemeenteraad verklaard is, dat het uitbreidingsplan Spaarndammerbuurt is opgemaakt door den architect Van der Meij, den aesthetischen adviseur van P. W.

Vergun mij, geachte Redactie, in Uw blad den heer Van der Meij een vraag te stellen: Zijt gij, aesthetisch adviseur van P. W. bereid, in dit blad uiteen te zetten, hoe gij tot de door U geleverde en door den Gemeenteraad goedgekeurde oplossing van de uitbreiding van het stadsdeel, genaamd de Spaarndammerbuurt, zijt geraakt? Aan welke motieven ontleent dit plan zijn aesthetische eigenschappen?

Ik meen dat meerderen met mij verbluft hebben gestaan, te vernemen, dat de ontwerper van het Damplan mede als de ontwerper van het uitbreidingsplan Spaarndammerbuurt moest beschouwd worden.

Met dank voor de plaatsruimte.

A. KEPLER, C. I.

NEHALENNIA.

Voor eenigen tijd heeft de heer B. von Brucken Fock, de bekende ijverige secretaris van Nehalennia te Zierikzee een propaganda voordracht gehouden tot behoud van Zeeland's schoonheid.

Wij verheugen ons over de toenemende belangstelling van het groote publiek in de Heemschut-pogingen. Hoewel Heemschut voortloepig hoofdzakelijk antiquarisch is opgetreden en de publieke belangstelling in het oude schoon niet in alle opzichten bevorderlijk is voor de ontwikkeling van het nieuwe, het modern schoon, doet Heemschut toch vruchtbaar werk, en wel vooral omdat het de volkomen onverschilligheid van het publiek voor stadsschoon gaat veranderen in belangstelling.

Wanneer het publiek nog wat meer bewerkt is, is de tijd gekomen om propaganda te maken voor een veelzijdige ontwikkeling van de moderne schoonheid, om propaganda te maken voor een aesthetische cultuur van onzen tijd.

Als men daar nu reeds mee begon, zou men het publiek nog niet bereiken. Dit moet eerst in kunstgevoel opgevoed worden. En hoe kan dit beter, dan de machtige en rijke schoonheden der vroegere tijden ter hulp te nemen?

De heer van Brucken Fock dan sprak over de vroegere schoonheid van Zeeland. In de Middelburgsche Courant vinden wij hierover o. a. het volgende:

De eenvoudige smaakvolle boerenwoningen, afgedekt met een rieten of rood-pannen dak, mooi contrasterend tegen het groen der omgeving, verdwijnen meer en meer, om plaats te maken voor de smakelooze nieuwerwetsche huizen, opgesmukt met veelkleurige tegels, schreeuwend gekleurd glas, groote ruiten en ander opschik en gedekt met haast kleurlooze pannen, die niet of slecht afsteken bij de omgeving.

De kunstgrepen, waarvan de architecten in de steden de vorige eeuw gebruik maakten om voor weinig geld een effectvolle woning te kunnen bouwen, worden meer en meer overgenomen door de dorpsstimmerlui, die ook in stadstraat gaan werken.

In hun onwetendheid maken ze de nieuwe stadswoningen met veel ornamentwerk enz. na, en eigenlijk is die wansmaak reeds tot in de meest afgelegen uithoeken van Zeeland doorgedrongen. Dakgootconsoles, die relief gaven aan de daklijst, maken plaats voor de stadskroonlijst. De aardige groenwitte luiken worden vervangen door blinden, in de woning zelf aangebracht.

En in plaats van de boomen voor de woningen om de felle zonnestralen te weren, zijn jalouzieën gekomen, die in den regel geel geschilderd, het aanzien der plattelandswoningen moet benadeelen.

De Zeeuwsche plattelandsbewoner, in 't bijzonder de Walcherse had gevoel voor kleuren. De dorpsstraten zijn er ons het bewijs van met hun kleurrijke huizen. En dan de schoone Zeeuwsche kleederdrachten.

Dat de stadsbewoner daarin minder thuis is, bewijzen ons de gepleisterde grauwe of grijze stadhuizen met bruin of geel houtwerk. Ook dit aapt de plattelandsbewoner na en die nog de oude mooie kleuren gebruikt, wordt beschouwd niet met z'n tijd mee te gaan.

(Wordt vervolgd.)

BERICHTEN.

Monument van 't Hoff te Rotterdam. B. en W. van Rotterdam stellen den Raad voor:

1°, gaarne gebruik te maken van het aanbod der commissie voor het van 't Hoff monument om op het plein voor de hogere burgerschool aan de 's Gravendijkwal het monument voor professor van 't Hoff, volgens het ontwerp van den beeldhouwer Ch. van Wijk te doen oprichten onder haar leiding;

2°, te besluiten, dat het maken van de fundeering voor dit monument en van daarbij behorende werken door en voor rekening der gemeente Rotterdam zal plaats hebben en daarvoor een credit van f 6000 beschikbaar te stellen.

Zooals men zich zal herinneren, was voor het verkrijgen van een

project voor dit monument een besloten prijsvraag uitgeschreven onder een 5-tal beeldhouwers.

Is het al eigenaardig dat uitsluitend beeldhouwers hiertoe waren uitgenoodigd en geen architecten, terwijl een monument, en zelfs een bescheiden, zeer goed voor een belangrijk deel architectonisch kan zijn. (men denke maar aan het Caland monument te Rotterdam en aan talrijke in Duitsland), nog meer heeft ons verbaasd de samenstelling der Jury. Hierin toch zaten één decorateur-schilder (le Comte) en..... twee schilderijen-museumdirecteuren! (Martin en Smidt Degener).

Hier dus zelfs geen beeldhouwkundig, maar ook geen architectonisch toezicht, terwijl het monument uit den aard der zaak wel architectuur moet bevatten (of het moest zoo stijlloos en zoo wild beeldhouwkundig zijn als de bekende handwerker op de markt te Antwerpen) en het bekroonde ontwerp dit dan ook heeft, volgens de ruwe afbeelding die wij er van zagen. Daarenboven krijgt het monument een architectonische opstelling, namelijk vóór de H. B. S. aan de 's Gravendijkwal.

Rotterdam krijgt meer en meer iets bijzonders op aesthetisch-architectonisch gebied, dat wij met groote belangstelling volgen. Heeft niet de Burgemeester onlangs in den Raad gezegd, dat een uitbreidingsplan van Rotterdam niet gemaakt moest worden door een architect of door een professor, maar dat de kooplieden dit zelf wel zouden doen?

Naast deze Rotterdamse kooplieden-stedenbouwers nu de directeuren van schilderijen musea als de deskundigen van monumenten!

Openluchtmuseum. Aflievering 6 van „Bouwkunst“ 1912, welke verschijning door onvoorziene omstandigheden vertraagd is, zal bevatten een uitvoerige en rijk geïllustreerde studie over de ontwikkeling van het Zweedsche boerenhuis, in verband met de plannen in Nederland om een nationaal Openluchtmuseum te verkrijgen. Deze studie is geschreven door den heer D. J. van der Ven, die zich bijzonder voor het onderwerp interesseert en reeds meermalen over dit onderwerp lezingen heeft gehouden.

De heer Van der Ven onderneemt op het oogenblik een uitvoerige studiereis en bezoekt achtereenvolgens Celle in Hannover, Königsbergen, Sassnitz, Trelleborg, Lund, Jönköping, Stockholm, Skausen, Christiania, Bygdö, Sillekammer, Kopenhagen, Lyngby. De meest belangrijke musea zijn dan bezocht. Daarna zal de heer v. d. Ven zijn materiaal in een uitvoerige studie verzamelen. Wij hopen, dat hij dan ook in het B. Weekblad het een en ander van belang op bouwkundig gebied zal mededeelen.

Parkwyck. De Kroniekschrijver van het B. W. mocht van meerdere zijden instemming met zijn artikel over Parkwyck ontvangen. Nader wordt bericht, dat Parkwyck feitelijk geheel afgebroken zal worden; dit is o. i. voor het huis beter dan een verbouwing.

In het vorig weekblad was verzuimd mede te deelen, dat de fraaie afbeelding van P. ontleend was aan „de Architect“ uitgave van A. et A.

PERSONALIA.

Overleden: C. H. Holgen, Gemeentearchitect van Deventer, oud 48 jaar.

Bj. Wessel, oud 41 jaar, compagnon van de firma Huijgen en Wessel, Ingenieurs-bureau te Rotterdam en Amsterdam.

De Heer G. W. v. Heukelom C. I., hoofdingenieur bij de Mij tot Expl. van S. S. te Roermond is met ingang van 1 April a. s. benoemd tot Hoofdingenieur, Chef van Dienst van Weg en Werken, op het Centr. Bureau der Maatschappij te Utrecht.

RECTIFICATIE.

In het artikel: „Waar staan wij?“ zie vorig B. W., staat op blz. 67. 1ste kolom 27ste regel v. o.: Daar en boven kunnen wij met het beginsel „l'art pour l'art“ allereerst iets beginnen in de bouwkunst, enz.

Gelieve te lezen: *allermint* iets beginnen enz.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN; W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.ZN. :: :: :: Redacteur: J. GRATAMA. :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Telefoon. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. Wereldtentoonstelling te Gent 1913, door J. Gratama. — Mooi Arnhem. Voordracht van den heer Janssen. Slot. — Het Middelbaar Technisch Onderwijsvraagstuk en de wenschelijkheid van wettelijke bekwaamsheidsacten voor technici, door M. Vrijenhoek. — Nehalennia. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

TELEFOON. Het telefoonnummer van den zetel der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam is veranderd van 4036 Noord in 2736 Zuid.

VERSLAG DER HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 11 FEBRUARI j.l.

Aanwezig de heeren: A. Salm G.Bzn., Voorzitter, S. de Clercq, J. W. Hanrath en Alb. Otten, benevens de Algemeen Secretaris J. Gratama.

De heeren B. J. Onëndag, W. F. C. Schaap, J. A. G. van der Steur en Jan Stuyt hadden bericht verhindert te zijn.

HULDE A. W. WEISSMAN. Den 11 Febr. j.l. was den heer A. W. Weissman door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst eene verrassing voorbereid. Gevolg gevende aan de uitnodiging, was de heer Weissman aanwezig op de Hoofdbestuursvergadering, en werd hij door den Voorzitter gehuldigd als bouwkundig schrijver, wiens vruchtbare pen reeds zoovele belangrijke opstellen, brochures en boeken over bouwkunst en aanverwante vakken heeft voortgebracht. Spreker vestigde speciaal de aandacht op een van des heeren Weissman's laatste geschriften: zijn „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst“. Galland was met zijn bekend werk voorgegaan; maar dit werk, hoewel hoogst verdienstelijk, is hier en daar verouderd en behandelt daarenboven niet de Romaansche en Gothische tijd en ook niet de 18e eeuw.

Verheugend was het daar om, dat een Nederlander een complete geschiedenis onzer architectuur tot 1800 heeft geschreven.

Spreker wenschte den auteur geluk met zijn resultaat en overhandigde hem den Eerepenning der Maatschappij, met oorkonde.

Op de penning staat gegrift: Aan A. W. Weissman, Schrijver over Bouwkunst.

De oorkonde luidt:

Amsterdam Januari 1913.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, opgericht 1842, Beschermvrouwen H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder, schenkt de Eerepenning, geslagen op het stempel der Maatschappij, aan den WelEdel Geboren Heer A. W. Weissman Architect-Lid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, als blijk van waardeering voor zijn vele en belangrijke publicaties over bouwkunst, in het bijzonder betreffende de Nederlandsche Bouwkunst.

Voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:

w.g. A. Salm G.Bzn., Voorzitter.
... J. Gratama, Secretaris.

De heer Weissman dankte het Hoofdbestuur voor deze, door hem zeer gewaardeerde onderscheiding, en verzocht het Hoofdbestuur dezen dank ook over te brengen aan de Maatschappij zelve. Reeds jaren lang was het sprekers bedoeling geweest een dergelijk boek te schrijven. Talrijke archief-onderzoekingen, vooral betreffende Jacob van Campen, moesten echter voorafgaan. En het zijn juist deze onderzoekingen geweest, die op verscheidene punten nieuw licht hebben gebracht.

Nader bij de beteekenis van Jacob van Campen voor de Ned. Bouwkunst stil staande, pleitte de heer Weissman voor het oprichten van een beeld voor dezen grootmeester in een der nissen van het Stedelijk Museum te Amsterdam. (Zie brief hieronder). Spreker was overtuigd, dat de architecten en in de eerste plaats de bouwkundige lichamen, dit streven zullen willen steunen. De Voorzitter antwoordde hierop, dat het voorstel van den heer W. sympathiek is en dat nader overwogen zal worden, wat in deze gedaan kan worden.

EEN BEELD VOOR JACOB VAN CAMPEN. Van den heer A. W. Weissman was het volgend schrijven ontvangen:

Aan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Het is U bekend, welke ijverige pogingen de Hoogleraar-Directeur der Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, de heer A. J. Derkinderen, doet, om onzen beeldhouwers opdrachten hunner waardig te verschaffen en levens onze oude kunstenaars te

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

eeren, door de nissen in de gevels van het Stedelijk Museum te Amsterdam met hun beelden te vullen.

Reeds prijkt, door zijne zorgen, het beeld van den vermaarden bouwmeester Hendrik de Keijzer, door Vondel „de keijzer van de Const" genoemd, in een nis. Op dit beeld van Eduard Jacobs zal weldra een tweede van Ingen-houze, dat Jacob Cornelisz van Oostzaan voorstelt, en waarvan het model reeds in de Rijks-Academie te zien was, volgen.

In een brief, dien ik onlangs van den Hoogleraar Derkinderen kreeg, schrijft hij: „Ik hoop nog wel enkele nissen te kunnen vullen. Maar wat duurt het lang! kunnen de bouwmeesters, die „met zooveel ijver opkomen voor de eer van Jacob van Campen, „er niet voor zorgen, dat de nis, die aan zijn beeldtenis is toege- „dacht, niet langer leeg blijft?"

Ik breng die vraag over aan de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, met verzoek, zich in verbinding te stellen met de zusterlichamen, opdat vereende krachten de som, voor het beeld noodig, te zamen mochten brengen.

„Hoe! gunt m' hem niet één steen, ter eer gedachtenis aan soo „veel edle steenen?" vroeg Constantijn Huygens, toen Van Campen in 1657 gestorven was. Twee en een halve eeuw later hebben wij aan zijn graf gestaan en het met lauweren bekransd. Laten wij thans het antwoord op de vraag, die Huygens stelde, geven. Meer dan twee en een halve eeuw heeft men Van Campen geen gedenkteeken gegund, maar nu willen wij het onrecht, hem aangedaan, herstellen. Zeker „het cierlijxte van all' heeft hij sich self gegeven", zooals Huygens het uitdrukt, maar wij willen den grooten man eeren, door zijn beeld te doen opstellen. Met den beeldhouwer Eduard Jacobs te Laren kan overleg gepleegd worden over de som, die bijeengebracht zou moeten worden.

Ik meen te weten, dat die som betrekkelijk niet hoog zal zijn, doch zelfs, al ware dit anders, dan geloof ik toch, dat de heden-daagsche Nederlandsche bouwmeesters, die een zoo voorspoedigen tijd beleven, haar gaarne zullen tezamen brengen, om aan onzen grootsten bouwmeester „die 't Raethuys l'Amsterdam gebout heeft, 't achtste wonder", de eer te brengen, die hem toekomt.

A. W. WEISSMAN.

NIEUWE LEDEN. Overeenkomstig het advies van de Commissie van Onderzoek werd door het Hoofdbestuur aangenomen als Architect-Lid de heer H. F. Kubatz, Bouwkundig Ingenieur te 's Gravenhage.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ 1913. Daar de heer Ouëndag, voorzitter van de Examencommissie, niet aanwezig was, deed de secretaris eenige mededeelingen omtrent de voorbereiding van het examen voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas).

Aan de Commissie van Onderwijs is de voorbereiding en leiding der examens toevertrouwd; de heer Ouëndag is voorzitter dezer Commissie en wordt door de Amsterdamsche leden dezer commissie bij de voorbereiding geassisteerd. Dat de heer Ouëndag, die jaren lang de examens heeft geleid als voorzitter, ook nu nog een overwegend aandeel heeft in de werkzaamheden, spreekt van zelf.

Het Hoofdbestuur stelde deze bereidwilligheid van den heer Ouëndag op hoogen prijs, te meer daar deze reeds eerder, in verband met drukke werkzaamheden, te kennen had gegeven, zich aan de voorbereiding der examens te moeten onttrekken.

VERBOND VAN NED. KUNSTENAARSVEREENIGINGEN. Daar de Mij. t. bev. d. Bouwk. 1 Januari 1913 tot dit Verbond is toegetreden, heeft zij het recht 9 afgevaardigden te benoemen op de Alg. Vergadering van het Verbond.

Benoemd werden de heeren: B. van Bilderbeek, A. R. Freem, Jac. van Gils, J. W. Hanraath, Joh. G. Robbers, Jan Stuyt en G. Versteeg, die de benoeming hebben aanvaard.

Reeds waren benoemd de heeren: S. de Clercq en J. Gratama, die tevens afgevaardigd zijn in het Dagelijksch Bestuur van het Verbond.

UITBREIDINGSPLAN GROOT-AMSTERDAM. Besloten werd meerdere

actie te voeren in zake de wenschelijkheid van een prijsvraag voor Groot-Amsterdam.

In verband hiermede is het volgende schrijven verzonden:

15 Februari 1913.

Aan het Bestuur van het Gen. Architectura et Amicitia; den Bond van Ned. Architecten*); het Verbond van Ned. Kunstenaarsverenigingen; „Stadsschoon", alle te Amsterdam.

Mijne Heeren,

Bij dezen hebben wij de eer Uwe aandacht te vestigen op het adres (gepubliceerd in Bouwk. Weekblad 1912 no. 43, dat hierbij ingesloten wordt) aan den Raad der Gemeente Amsterdam gericht, waarin de wenschelijkheid wordt uitgesproken, dat er een uitbreidingsplan voor Groot-Amsterdam tot stand komt, waarvoor het uitschrijven van een prijsvraag is aan te bevelen.

Wij zijn overtuigd, dat ook door U deze wenschelijkheid wordt gevoeld; en waar dezer dagen wederom de aandacht op stads-uitbreidingen van Amsterdam is gevestigd, o.a. in de Gemeenteraadsvergadering van 29 Januari j.l., meenden wij, dat het oogenblik niet ongunstig is de actie verder te voeren, zoodat wij het zeer op prijs zouden stellen, indien U deze actie zoudt willen steunen door een zelfstandig adres of een adres van adhaesie. Met de meeste hoogachting,

Voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:

w. g. A. Salm G. Bzn., Voorzitter,
- J. Gratama, Secretaris.

*) De Bond deelt mede, dat door hem het volgende adres te dezer zake is ingediend:

Amsterdam, 20 November 1912.

Aan den Raad der Gemeente Amsterdam:

Geeft met verschuldigd eerbied te kennen het Bestuur van den Bond van Nederlandsche architecten in opdracht der Vergadering van dien Bond den 2en November 1912 te Amsterdam gehouden;

dat het wenschelijk is, een algemeen uitbreidingsplan voor de geheele door U bestuurde gemeente te doen vaststellen, waarbij zonder in te veel details te treden, aangegeven wordt welke beginselen die uitbreiding moeten beheerschen en op welke wijze die beginselen behooren te worden toegepast.

De Vergadering voornoemd was van oordeel, dat waar een dergelijk algemeen uitbreidingsplan voor Uwe gemeente nog niet bestaat, de uitbreidingsplannen voor enkele deelen der gemeente niet onder juiste omstandigheden tot stand komen en niet volkomen naar waarde kunnen worden beoordeeld.

Immers het zoo hoogst noodzakelijk onderling verband dier plannen, ontbreekt geheel en al wanneer zij niet zijn de onderdeelen van een geheel, waarin is uitgewerkt datgene wat genoemd zou kunnen worden de grondgedachte van Groot-Amsterdam, en waarin vervat is een goede regeling van het verkeer en het daarmee samenhangende verkeersnet, met aanduiding van de verschillende wijken voor handels- en industrie-doel-einden, voor bewoning door de verschillende klassen der samenleving, den aanleg van plantsoenen, speeltuinen en parken en wat verder bij zulk een plan kan geacht worden te behooren.

Waar, door het aangewezen gemis aan verband tusschen de partiele uitbreidingsplannen, te verwachten is, dat misstanden geboren worden, die niet of zeer bezwaarlijk weder ongedaan zullen kunnen worden gemaakt, meent het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten er bij Uw College ten zeerste op te moeten aandringen, dat het zoo spoedig als mogelijk zal zijn, de maatregelen treft om in het bezit van een plan voor Groot-Amsterdam als bovenbedoeld te geraken.

't welk doende enz.

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten.

w. g. K. P. C. DE BAZEL, Voorzitter,
w. g. C. N. VAN GOOR, te Secretaris.

VOOR-OPLEIDING VOOR EN ONDERWIJS AAN DE T. H. SCHOOL TE DELFT. Met belangstelling nam het Hoofdbestuur kennis van het volgende bericht.

„Het Bestuur van de Ver. v. Delftsche Ingenieurs heeft, overeenkomstig het besluit der Algemeene Vergadering van 5 October 1912, een Commissie samengesteld, die, aan de hand van het rapport der Ineenschakelingscommissie, zal onderzoeken hoe de voor-opleiding voor de T. H. thans behoort geregeld te worden en vervolgens zal overwegen, of, en zoo ja, welke wijzigingen in het onderwijs aan en in het leerprogramma van de T. H. noodig of gewenscht zijn. Deze Commissie bestaat uit de heeren:

P. H. Kemper c.i., oud-hoofdinspecteur-generaal van den Rijkswaterstaat, voorzitter; L. J. C. van Es c.b.i., oud-hoofdingenieur der B. O. W. in Ned. Indië, secretaris; Prof. Dr. S. Hoogewerff, oud-hoogleraar en oud-rector magnificus der T. H.; Prof. F. K. Th. van Iterson w.l., hoogleraar aan de T. H.; M. E. H. Tjaden c. l., leeraar aan de Kon. Militaire Akademie; F. G. Waller l., president-directeur der Ned. Gist- en Spiritusfabriek te Delft; G. J. van de Well w.l., oud-leeraar der H.B.S. te 's Gravenhage en buitengewoon lid van den Octrooiraad; H. A. van Usselstein c. i., directeur-generaal van den Arbeid.

De Commissie werd den 7en Januari 1913 geïnstalleerd en heeft haar werkzaamheden aangevangen."

Het viel het Hoofdbestuur op, dat het bouwkundig element in deze Commissie weinig vertegenwoordigd was. Het vraagstuk van de voor-opleiding voor en het onderwijs aan de T. H. wat betreft de studie voor Bouwk.-Ingenieur of architect is in den laatsten tijd van groot belang geworden, mede in verband met het streven om te geraken tot een juiste omlinjing van den titel architect, en in verband met de architecten opleiding in het algemeen, en de reorganisatie der Rijksakademie v. Beeldende Kunsten. Besloten werd daarom het Bestuur voornoemd in overweging te geven, de Commissie met nog een of twee Bouwk.-Ingenieurs of architecten, die volop in de praktijk staan, aan te vullen.

PRIJSVRAAG NED. OPENLUCHTMUSEUM. Ter tafel werd gebracht het artikel: Het Nederl. Openluchtmuseum, gepubliceerd in B. Weekblad 1913 no. 5, blz. 51, waarin op verschillende gronden de wenschelijkheid van het uitschrijven van een Openbare Nationale Prijsvraag voor den opbouw van dit museum werd betoogd.

Het Hoofdbestuur kon zich met de hoofdstrekking van dit artikel vereenigen en besloot zijn meening in deze aan het Bestuur van de Vereeniging voor genoemd museum mede te deelen.

19 Februari 1913.

Aan het Bestuur van de Vereeniging Het Ned. Openluchtmuseum, p.a. den WelEdel Gob. Heer F. A. Hoefer, Voorzitter te Hattum.

Mijne Heeren,

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft met veel belangstelling Uwe ijverige pogingen, om te geraken tot een Nederlandsch Openluchtmuseum, gevolgd en het brengt U gaarne hulde voor Uw verdienstelijk streven. Van vele zijden is Uw initiatief met ingenomenheid begroet, en het zal ook U bekend zijn, dat van meer dan eene zijde deze belangstelling gebleken is door het publiceeren van meeningen over de wijze, waarop eventueel dit museum tot stand zou komen. Ook onder architecten heeft het onderwerp sterk de aandacht getrokken; een museum toch, dat duidelijk en zoo volledig mogelijk de plattelandscultuur bewaart, bevat uit den aard der zaak vele elementen die voor den architect van belang zijn.

Het Hoofdbestuur heeft in verband hiermede het genoegen U met gelijke post een exemplaar van het Bouwk. Weekblad 1913 no. 3 en 5 aan te bieden, waarin artikelen over het onderwerp in kwestie voorkomen, en het vraagt speciaal Uwe aandacht voor het artikel, voorkomend op blz. 51, met welks strekking de wenschelijkheid van het uitschrijven van een Openbare Nationale Prijsvraag voor den bouw van het Ned. Openluchtmuseum, het Hoofdbestuur zich vereenigt. Waar de voorbereiding van dit mu-

seum nog in haar eerste begin is, kan de wenschelijkheid van een prijsvraag nog goed overwogen worden.

Het Ned. Openluchtmuseum is een onderwerp waarin geheel Nederland belang moet stellen; het museum vraagt een bijzonderen aanleg en opbouw en het is daarom aan te bevelen, dat alle Nederlandsche deskundigen in de gelegenheid gesteld worden hun gedachten hierover te uiten, opdat het beste tot stand kome.

Dat een groote veelzijdigheid van oplossingen in deze het best verkregen wordt door een prijsvraag, ligt voor de hand. Redenen, waarom het Hoofdbestuur U ernstig in overweging geeft een Openbare Nationale Prijsvraag voor den bouw van het Ned. Openluchtmuseum uit te schrijven.

Met de meeste hoogachting

voor het Hoofdbestuur voornoemd

w. g. A. SALM, GBz., Voorzitter.

- J. GRATAMA, Secretaris.

COMMISSIE VOOR HET STADSSCHOON TE AMSTERDAM. Het volgend schrijven was ontvangen:

Amsterdam, 11 Februari 1913.

De Commissie voor het Stadsschoon, welke zooals Uw bestuur bekend is, is samengesteld uit afgevaardigden uit de besturen van verschillende hier ter stede bestaande kunstverenigingen, sprak in haar vergadering op j.l. 23 Januari de wenschelijkheid uit, zich uit te breiden o.m. met een afgevaardigde uit Uw bestuur. Zij zou het buitengewoon op prijs stellen, indien Uw bestuur zich in onze Commissie wilde doen vertegenwoordigen door den Heer Ouëndag, om zodoende een band te leggen tusschen haar en de Schoonheidscommissie.

Namens de Commissie verzoeken wij Uw bestuur, zoo Uw bestuur zich met onze denkbeelden kan vereenigen, een beslissing als door ons wenschelijk wordt geacht te willen nemen, en ons daarmee in kennis te stellen.

De Heer Ouëndag, onzerzijds officieus geraadpleegd, heeft zich bereid verklaard, eventueel in onze Commissie als afgevaardigde uit Uw bestuur zitting te nemen.

Een onzerzijds destijds tot Burgemeester en Wethouders van Amsterdam gericht verzoekschrift gaat in afschrift hierbij. Wij deelen hierbij mede, dat Burgemeester en Wethouders bereid zijn, een voorstel als door ons in bijgaand verzoekschrift vervat, aan den Raad te doen.

Het behoeft geen betoog, dat onze denkbeelden voorhands nog niet in alle opzichten geheel vast staan, en zich zullen wijzigen, al naar gelang de ervaring ons betere denkbeelden aan de hand doet.

Namens de Commissie voor het Stadsschoon,

w. g. C. BAARD, Voorzitter,

- M. B. N. BOLDERMAN, Secretaris.

Hierop is door het Hoofdbestuur het volgende geantwoord:

15 Februari 1913.

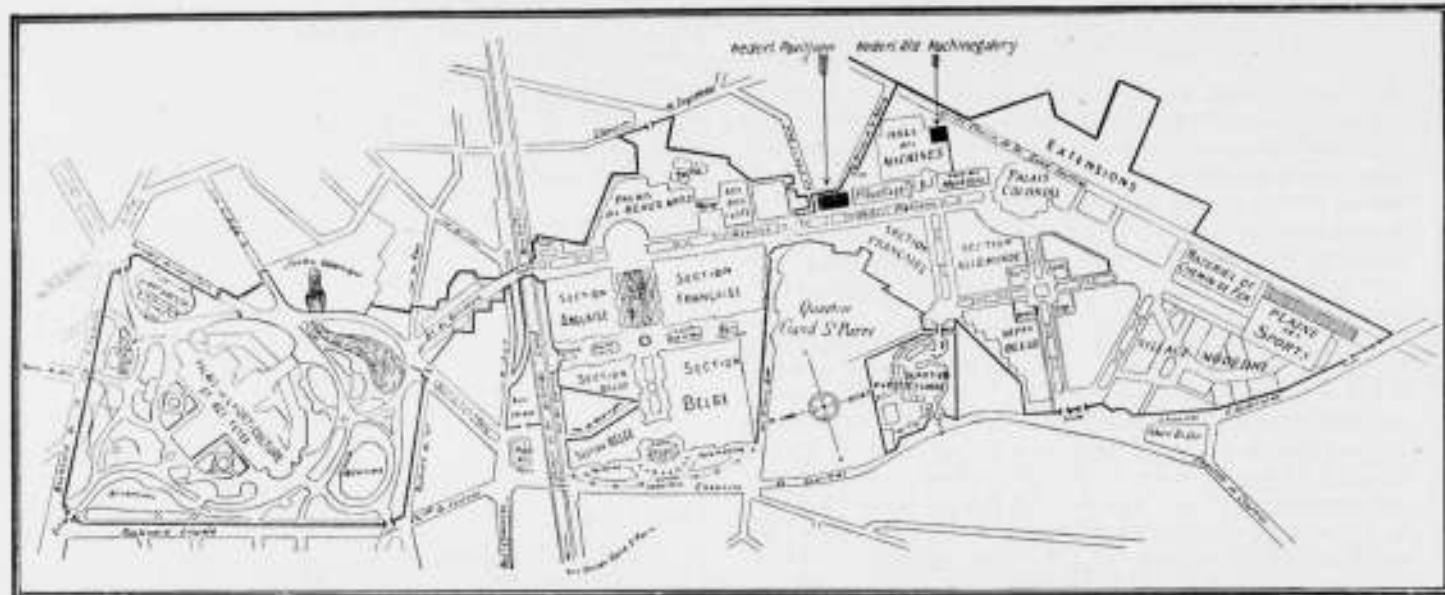
Aan de Commissie voor het Stadsschoon; p.a. den

WelEd. Gob. Heer M. B. N. Bolderman, Secretaris
Amsterdam.

Mijne Heeren,

Bij dezen heb ik de eer U mede te deelen, dat het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst met veel belangstelling heeft kennis genomen van Uw schrijven van 11 Februari 1913 met bijbehorend afschrift van Uw verzoekschrift aan B. en W. van Amsterdam, Maart 1911.

Uw streven om te komen tot meerdere bescherming en vermeerdering van Amsterdam's Stadsschoon, vindt het Hoofdbestuur in alle opzichten loffelijk. De wijze waarop U aan dit streven gevolg wilt geven, namelijk o.a. door het stichten van een bureau onder leiding van een deskundig gesalarieerd teekenaar, raakt een onderwerp dat tot heden een punt van geschil uitmaakt onder de architecten, en waarover door de architecten in het algemeen nog geen conclusie is getrokken. Benoemt nu het Hoofdbestuur een afgevaardigde der Mij. in Uwe Commissie, dan geeft het daarmee te kennen, dat het zich geheel met Uw verzoekschrift aan B. en W. van Amsterdam Maart 1911 vereenigt. Waar

Plattegrond van de Wereldtentoonstelling te Gent 1913.

het Hoofdbestuur de meening der Architect-Leden over het brandende vraagstuk der „Bauberatungsstelle“ niet weet, en het daarom besloten heeft dit onderwerp op de 2. s. Alg. Meivergadering aan de orde te stellen, mag het de consequenties, welke vastzitten aan genoemde benoeming, voorloopig niet aanvaarden. Toch zou het Hoofdbestuur aan den anderen kant zooveel mogelijk gevolg willen geven aan Uw gewaardeerd verzoek. Het heeft daarom besloten den heer Ouëndag te benoemen als afgevaardigde der Maatschappij in Uwe Commissie, met dien verstande, dat deze toetreding van den afgevaardigde der Maatschappij voorwaardelijk is, en meer tot doel heeft, dat de Heer Ouëndag volledig kennis neemt van het doel en het streven van Uwe Vereeniging en van genoemd adviesbureau, dan wel dat hij actief kan medewerken in Uwe Commissie, daar de Maatschappij, zooals gezegd, zich nog niet over het onderwerp in kwestie heeft uitgesproken.

Gaarne vernemend, of U zich met deze beantwoording van Uw verzoek kunt vereenigen (de Heer Ouëndag heeft tegen deze oplossing geen bezwaar).

Hoogachtend,

Namens het Hoofdbestuur voornoemd,
w. g. J. GRATAMA, Secretaris.

INT. BAUFACH AUSSTELLUNG 1913; INT. TENT. GENT 1913; INT. BOUWK. TENT. AMSTERDAM 1914.

Het volgende schrijven was ontvangen:

Amsterdam 3 Februari 1913.

Aan de Besturen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Genootschap Architectura et Amicitia, de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, den Bond van Nederlandsche Architecten.

3 Juli 1912 had een bijeenkomst plaats met afgevaardigden Uwer Vereenigingen en werd het besluit genomen, dat het ongewenscht was om de voorgenomen groote Architectuur-Tentoonstelling te Amsterdam te houden in het jaar, samenvallende met de „Baufach“ tentoonstelling te Leipzig.

Als een der bezwaren werd o.a. aangevoerd, dat de architecten voor de keuze zouden worden gesteld: „Leipzig of Amsterdam“, en gesteld dat zij hun werk voor laatstgenoemde stad wilden reserveeren, dan zou de Nederlandsche Architectuur niet te Leipzig vertegenwoordigd zijn, hetgeen men ook zou betreuren.

Na de Amsterdamsche Tentoonstelling in 1914 zal gehouden worden, bestaat dit bezwaar niet en zou ik willen vragen, of U soms de leden Uwer Vereeniging opwekt om zich te Leipzig te vertegenwoordigen?

Het komt mij zoo voor dat de belangstelling voor Leipzig veel minder is geworden.

te meer daar de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst eerst van Regeeringswege in kennis werd gesteld betreffende deze tentoonstellingsplannen en er al plannen waren geopperd van een eigen paviljoen, enz., maar van haar aanbod om de Regeering verder behulpzaam te zijn in het belang der Nederlandsche exposanten, geen gebruik werd gemaakt;

te meer daar de Nederlandsche Vereeniging ter behartiging van Tentoonstellingsbelangen het werk overnam (en waarin ondergeteekende als afgevaardigde van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst werd benoemd) doch tot nu toe niet vergaderde; zoo ook daar de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst die nadere gegevens trachtte te verkrijgen bij het Hoofd-Comité te Leipzig, om de A. L. voor te lichten, maar deze niet ontving en dat de meening langzamerhand veld wint, dat bouwstoffen, hare vervaardiging en toepassing, bouwhygiëne enz., stedenbouw en vooral utiliteitswerken op elk gebied enz.: hoofdzaak zijn en de afdeling Bouwkunst zich meer in het bijzonder zal bepalen tot een vergelijkend overzicht van de gebouwen in de verschillende landen voor bovengenoemde doeleinden.

Daarbij kwam, dat voor de Moderne Kunstafdeeling der Internationale Tentoonstelling te Gent van April tot November 1913 (waarvoor ondergeteekende in de voorloopige Commissie benoemd is) — veel reclame wordt gemaakt en de belangstelling van Leipzig zich verplaatst naar Gent.

Het zoo ondergeteekende hoogst aangenaam zijn, wanneer hij zoo spoedig mogelijk van U zou mogen vernemen of U Uw leden zoudt willen opwekken om hun werk te Gent te exposeeren, zoo ja, hoeveel circulaire of U zoudt wenschen te ontvangen om aan Uw Leden rond te zenden? (aangezien de circulaire afgedrukt moeten worden).

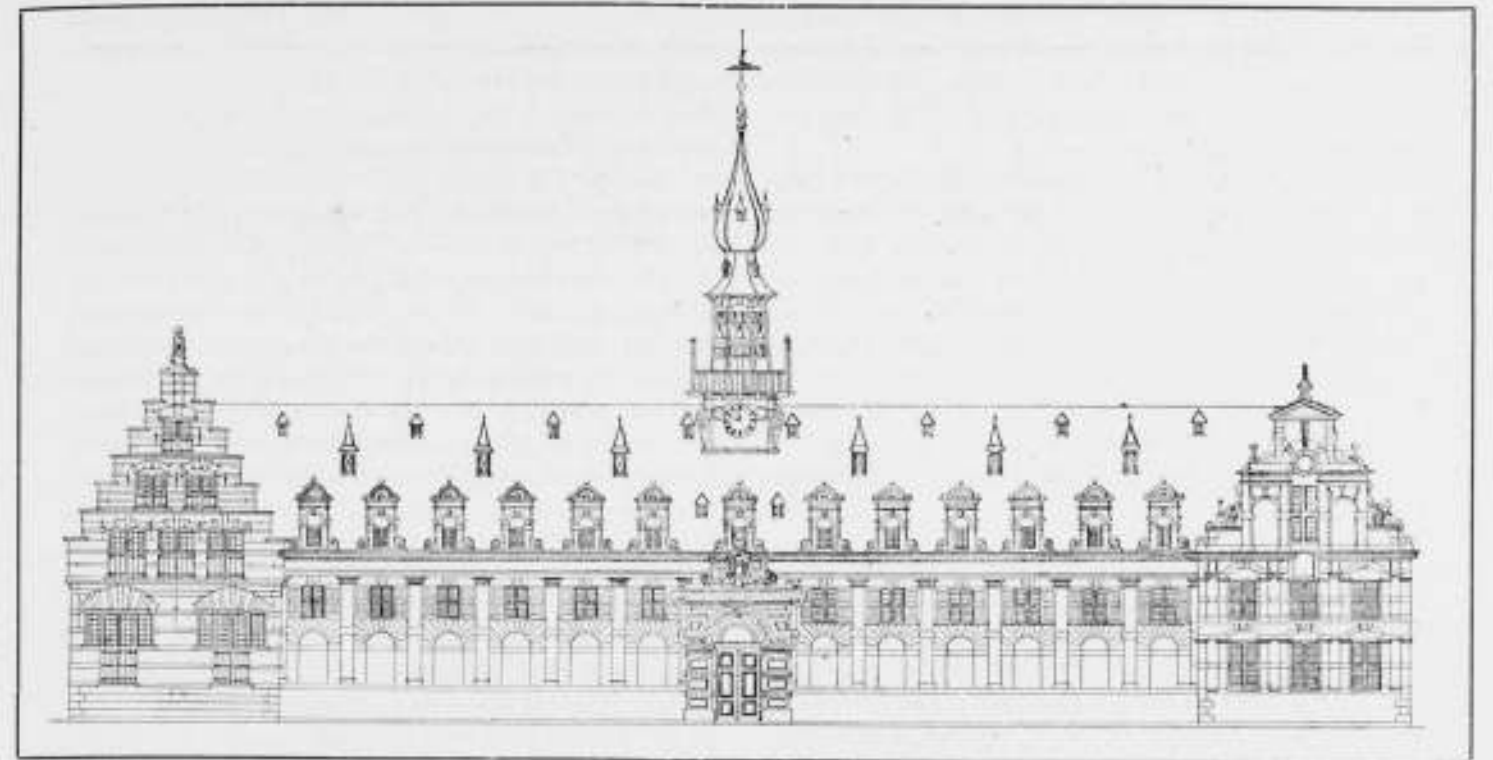
Volledigheidshalve moet ik U nog mededeelen, dat op de laatstgehouden Bestuursvergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst de wenschelijkheid besproken is, om alles voor Amsterdam in 1914 te reserveeren en in 1913 noch te Leipzig noch te Gent ten toon te stellen.

Mocht U soms dit voorstel ondersteunen, dan zou ik dat gaarne begrijpelijkerwijze ook zoo spoedig mogelijk vernemen.

Inmiddels, Hoogachtend,

(w. g.) A. SALM GBZN.

NASCHRIFT. Wanneer in principe het algemeen denkbeeld — om zooveel mogelijk voor Amsterdam te reserveeren — wordt goedgekeurd, dan heeft ondergeteekende op zich genomen niettemin enkele architecten uit te noodigen tochiets voor Gent af te staan

Het Nederlandsche-Paviljoen op de Wereldtentoonstelling te Gent 1913.

ook al naar aanleiding van bij ondergeteekende ingekomen vragen om inlichting van eenige architecten, die zich voornamen om werk te Gent wel ten toon te stellen.

Echter moet worden opgemerkt, dat het Hoofd-Comité van de Tentoonstelling de wensch heeft geuit uitsluitend „Modern“ werk te mogen ontvangen.

A. S.

Het Hoofdbestuur, erkennende de belangrijkheid van de tent, te Leipzig en die te Gent, meende toch, dat deze niet van zoo groote beteekenis zijn voor de Nederl. Architectuur dan de Intern. Bouwkunst Tent. te Amsterdam 1914. Het handhaafde dan ook zijn besluit, om te trachten versnippering van krachten tegen te gaan en alles te bewaren voor Amsterdam.

Natuurlijk zal het geen bezwaar zijn als enkele architecten inzenden op de tent, te Leipzig of te Gent, maar de hoofdzaak, en vooral het werk van de laatste jaren moet zooveel mogelijk voor Amsterdam gereserveerd blijven.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK LI.

door J. GRATAMA.

WERELDTENTOO NSTELLING TE GENT 1913.

Bijgaande plattegrond geeft een goed overzicht van de uitgestrektheid (120 H.A.) en indeeling van deze Wereldtentoonstelling.

Ook Nederland zal hierop vertegenwoordigd zijn: zijn Paviljoen is gebouwd voor rekening van het Belgische Comité naar het ontwerp van den architect der tentoonstelling, Oscar van de Voorde, prof. aan de Kon. Academie van Schoone Kunsten te Gent.

Zooals de afb. doet zien, is dit paviljoen in Oud-Hollandschen styl opgetrokken. En het is in dit opzicht

weer het oude liedje; altijd door wordt Nederland in den vreemde voorgesteld door zijn 17e eeuwse architectuur, die daarenboven danig mishandeld wordt. Reeds bij het Hollandsch Paviljoen te Brussel in 1910, later bij het Paviljoen te Roubaix hebben wij op het minwaardige van een dergelijken stijl-namaak gewezen. Het bedenkelijke schuilt niet alleen in den namaak van de baksteen door stuc, het zit nog veel erger in den geest van dergelijke architectuur. Het is het ontkennen, of in elk geval het niet aandurven, van een zuivere, gezonde en daardoor waardige tentoonstellingsarchitectuur; het is het volkomen gemis aan moderne bouwkunstinzicht, het is een architectuur-maskerade van de slechtste soort. Het is oneerbiedig knoeien met de waarachtige schoonheid der bouwkunst van onzen gouden eeuw. „Men“ zegt, dat Nederland met dergelijke paviljoens aardig en treffend is vertegenwoordigd; maar in de oogen der moderne intellectuelen is het een hoon, der bouwkunst en het moderne Nederland aangedaan.

De gevelordonnantie met hare beide topgevels links en rechts komt niet logisch uit den plattegrond voort, die feitelijk een groote ruimte met bovenlichten bevat; de vele luiken hebben geen zin; evenzoo de talrijke dakramen en dakkapellen. Het stijle, statige en beschuttende oud-Hollandsche dak, in werkelijkheid een pracht van reële architectuur (zichtbare afdekking) wordt hier verknoeid tot een schijnvertooning, tot een surrogaat voor iets, dat feitelijk een groot plat dak is. Al het serieuze, dat in de architectuur van een dergelijk paviljoen, vertegenwoordigend het kunnen van het hedendaagsche Nederland, gelegd had kunnen worden, heeft hier plaats gemaakt voor een kermisachtige prullerigheid.

Men zal misschien zeggen, dat wij, die het Paviljoen van België krijgen, een gegeven paard niet in den bek mogen zien. Hier staat echter tegenover, dat men van uit Holland had kunnen laten merken, dat men een dergelijken stijlnaam niet wenschte.

Zou Duitschland, dat zelfbewust modern uitkwam in Brussel, zich een dergelijk maskerade-ding hebben laten welgevallen? Neen, de oorzaak zit dieper, en het zou vrij zeker zijn geweest dat, als Nederland zelf vrij was geweest in den bouw van zijn paviljoen, het zich ook van den Oud-Hollandschen stijl had bediend. Ondanks de moderne bezieling van onze betere huidige architectuur en kunstnijverheid, doen de „officiële” personen in Nederland nog maar steeds, of er geen waarachtige, moderne en betere opvattingen zijn. Zoo hebben de officieelen voor onze feesten 1913 over de geheele wereld verzonden duizenden en duizenden van reclamekaarten van de meest smakelooze, de meest stijllooze, de meest verouderde opvatting; zij komen boven de burgermans begrippen van kunst niet uit en deelen toch maar de lakens uit.

Het eenige middel om deze verouderde opvattingen en toestanden op te ruimen is, dat het moderne Nederland protesteert, zich organiseert en weigert in het vervolg in dergelijke paviljoens te exposeren.

En bedriegen de teekenen des tijds niet, dan is een dergelijke actie in een naaste toekomst niet onwaarschijnlijk.

Over de Wereldtentoonstelling zelf nog het volgende, ontleend aan de Nederlandsche circulaire.

Van April tot October zal deze Wereldtentoonstelling worden gehouden, waartoe door het Comité, dat zich ter voorbereiding en uitvoering der plannen vormde, onder protectoraat van den koning en de krachtige medewerking van regering en overheden, de verschillende landen der wereld tot deelneming worden uitgenodigd. Mocht men wellicht eerst vreezen, dat deze plannen voor een nieuwe wereldtentoonstelling in België, zoo kort na de grootsche Brusselsche tentoonstelling op touw gezet, niet op voldoende steun zouden mogen rekenen, weldra bleek die vrees ongegrond. De Belgen, die hun land blijkbaar tot het tentoonstellingsland bij uitnemendheid willen maken, hebben er slag van zulke tentoonstellingen te organiseren en er belangstelling in eigen land en in den vreemde voor te wekken.

Uit meerdere landen kwam toezegging tot medewerking, vooral Frankrijk en Engeland schijnen te willen nitmunten. En die vrij algemeene belangstelling gaf ook hier in ons land aanleiding tot voorbereidende stappen om de deelneming van Nederland mogelijk te maken. De voorloopige pogingen werden hier met succes bekrond, er bleek onder onze handelaren en industrielen een overtuiging te bestaan, dat het wel gewenscht is, ook onzerzijds in Vlaanderen's hoofdstad aan den wedstrijd der naties deel te nemen en onze regering, die overtuiging deelend, besloot aan de Staten-Generaal het verlenen van een subsidie aan de te vormen Commissie voor de totstandbrenging eener Nederlandsche

Afdeeling, voor te stellen, en besloot tevens, haren steun te verleen en door de benoeming van een regeeringscommissaris toe te zeggen. Het subsidie is alreeds door de Tweede Kamer bewilligd, aan de goedkeuring der Eerste Kamer wordt niet getwijfeld.

De Belgen, die hunne plannen breed hebben opgezet, zoodat deze tentoonstelling, die eene oppervlakte van ongeveer 120 H.A. in beslag zal nemen, en die naast de eigenlijke tentoonstellingsgebouwen ook allerlei aantrekkelijkheden — o.a. Oud-Vlaanderen — zal brengen, wellicht haar Brusselsche voorganger in betekenis nog zal overtreffen, bleken de medewerking van Nederland op prijs te stellen. En om tot deze medewerking ook van hunne zijde allen mogelijken steun te verleen en, besloot het Belgische Tentoonstellingscomité ten behoeve van de Nederlandsche afdeeling op eigen kosten een afzonderlijk paviljoen te doen bouwen, dat ter beschikking van de te vormen Nederlandsche Commissie werd gesteld.

Voor de inwendige inrichting van het paviljoen werd de medewerking verkregen van den architect A. Jacot, die een plan van inrichting ontwierp.

In het gebouw zijn vijf zalen ontworpen: een eerezaal, waar nitsluitend voorwerpen van kunst een plaats zullen kunnen vinden, een zaal voor een koloniale afdeeling, welke totstandkoming verzekerd is, een zaal voor een afdeeling kunstnijverheid, terwijl dan twee zalen voor verdere expositanten overblijven.

Uit den plattegrond van het Nederlandsch paviljoen blijkt, dat de tentoonstellingszalen naar een algemeen plan worden ingericht. Langs de wanden zullen tentoonstellingskamertjes worden afgebakend, 3 Meter breed en 2.25 Meter diep, aan de zaalzijde gelijkelijk gedecoreerd, maar binnen welke ruimte de expositanten volkomen vrijheid hebben. In de middenvakken worden vitrines en stands zóó aangebracht, dat zij een gemakkelijke bezichtiging van het tentoongestelde mogelijk maken.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat, bij voldoende deelneming, in de machinegalerij een afzonderlijke Nederlandsche afdeeling zal worden ingericht.

Plannen en bescheiden liggen ter inzage op het secretariaat, Kalverstraat 69, Amsterdam, alwaar ook nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.

MOOI ARNHEM.

(Vervolg van blz. 78).

Hiermede was de heer Janssen aan het eind gekomen van zijn beschouwingen over de Arnheemsche plantsoenen. Ik hoop dat de lezers er een en ander in mogen vinden dat ook toepasselijk is op de stad hunner inwoning, ongetwijfeld zullen zij er na kennisneming van deze beschouwingen de plantsoenen in hunne omgeving eens wat meer critisch gaan bezien. Wat in het vervolg van de lezing over tuinaanleg gezegd werd laten wij hier volgen:

TUINEN.

De gedane opmerkingen, betreffende streng decoratieve aanleg, overlading van boomen en struiken, min of meer oordeelkundig aangebrachte beplantingen gelden eveneens voor tal van particuliere tuinen, al maken reeds verschillende hierop een gunstige uitzondering.

De rechte lijn als grondvlak zal ook daar, vooral in de onmiddellijke nabijheid van het huis, meestal den besten indruk maken en men kan dit dan in tal van variaties met gebogen of rechte lijnen versieren, b.v. een vierkant gazon met rond, vierkant of ander vormig bloembed. De decoratieve lijnen van het huis zullen ook het meest harmonisch aansluiten bij de rechte lijnen van het groote grondvlak. Ook in de tuinen moet in het algemeen het gras meer gespaard worden, het grondvlak moet niet te druk beplant worden, zoodat er van het grasvlak weinig zichtbaar blijft.

Wat betreft den tuinaanleg in de naaste omgeving van het huis, behoort men deze meer onafscheidelijk van de architectuur te beschouwen, daar een goede tuinaanleg, in verband gebracht met het ontworpen gebouw, de schoonheid van dit gebouw zeer zeker ten goede kan komen."

De heer Janssen bedoelt dat men de tuin behoort aan te leggen in harmonie met het karakter van het huis en dat men mede rekenschap houde met het karakter van de omgeving, zooals de rustige beplanting om een boerenwoning zich zoo mooi aanpast aan het karakter dier woning, zoo zal een dergelijk type van beplanting voor een landhuis of cottage wellicht daar ook op zijn plaats zijn. Zoo vraagt iedere tuin zijn eigen karakter al naar de plaatselijke gesteldheid. Alleen staande huizen in de duinen, op heide, aaneengesloten of alleenstaande stadstuinen, enz. Plaatselijk zal men hier en daar al wel beplantingen in verband met de woning vinden, maar als beginsel zal het meer doorgevoerd kunnen worden.

„Hier en daar vinden wij reeds prachtige tuinen, waarvan de fraaie decoratieve lijnen zich oplossen in de architectonische lijnen van schoone gebouwen en zoo te zamen een harmonisch geheel vormen.

Wanneer men met takt te werk gaat, kan men vaak veel planten zonder den indruk van overlading te geven, terwijl men evenzeer, zelfs door weinige aanplantingen zonder kennis aangebracht, den indruk van overlading kan krijgen.

Te veel boomen in de onmiddellijke nabijheid van het huis, al naar mate de tuin kleiner is, geven ook hier een min of meer sombere stemming, ten eerste door de dan domineerende opgaande lijnen, ten tweede door de benaming van licht en ruimte. Van tijd tot tijd dient men een opruiming onder de aanplantingen te houden. De kleine struikjes, kleine planten en boompjes zijn langzamerhand groot geworden; zij vulden bij de aanplanting slechts een klein deel van het grondvlak en vormden als zoodanig een harmonisch geheel. Struiken, planten en boomen zijn nu groot geworden. In plaats van ondergeschikt te blijven aan 't geheel, zijn zij nu gaan overheerschen en de tuin heeft veel van zijn vroegere bekoring verloren; aan uitroeiing en besnoeiing

van de minst gewenschte exemplaren, die nu groot geworden, de harmonie verbreken, wordt niet gedacht. Men is met de geleidelijke opgroeijing zoo vertrouwd geworden, dat de verwording ongemerkt is geschied."

Waar het park Sonsbeek een zoo belangrijk deel vormt van Arnheemsche natuurschoon zoo is het vanzelf sprekend dat de heer Janssen ook dit in zijne beschouwingen opneemt.

Omdat het park Sonsbeek tot de schoonste en meest bekende parken van ons land gerekend kan worden interesseeren de lezers van dit blad zich hiervoor wellicht ook, vooral omdat in het stadsuitbreidingsplan dat thans zoo zeer de aandacht onzer lezers in beslag neemt, ook het park een eerste plaats inneemt.

SONSBEEK.

„Eischt een stadspark, singel of plein een streng decoratieve aanleg, een park als Sonsbeek vraagt weer een anderen stijl, minder streng decoratief dan een stadspark of plein, omdat het door geen omgeving beïnvloed wordt, maar een in zichzelf afgesloten ruimte vormt.

Een heerlijkheid als het park Sonsbeek, verraadt in zijn ontwerper een man van grooten smaak en kennis. Grootsche lijnen en plannen heeft hij geschapen, met het kasteel als uitgangspunt; de onderdeelen als versiering zoodanig aangebracht, dat zij 't geheel niet schaden, maar ondergeschikt gehouden worden aan de groote partijen en vlakken. Statig golven de lijnen van en naar het kasteel, over het uitgestrekt terrein, beneden gedeeltelijk als grondvlak de heerlijke gazons en prachtige vijvers, deze laatste steeds omlijst door een breed zoom van het hel gekleurd gras; in zijn uiterste grenzen omgeven door een achtergrond van beuken en eiken, waar tegen alleenstaande pracht-exemplaren of boomgroepen rustig in hun volle schoonheid uitkomen. De achtergrond van beuken en eiken (zijde Zijpse weg), wordt op zijn beurt weer omzoomd door een golvende guirlande van struikgewas en deze wederom afgezet door een breed zoom van grasgroen. Verder nog heerlijke grasvlakten, boschedeelten en statige lanen.

Wordt in tegenstelling met de vrije natuur aan park, plein of singels niet voortdurend de hand gehouden, dan krijgen zij spoedig het uiterlijk van verwaarloozing. Hoe meer hier de menschenarbeid zichtbaar wordt, hoe grooter intensiviteit van leven er van uitgaat; dit is ook het geval met ons heerlijke Sonsbeek, dat sedert den aankoop, ieder jaar nog aan bekoring gewonnen heeft. Winnen wij evenwel aan den eenen kant, aan den anderen kant verliezen wij geleidelijk, omdat het oorspronkelijke plan van den ontwerper niet in het oog wordt gehouden.

Bij eenige nauwkeurige beschouwing zullen wij zien, hoe reeds op tal van plaatsen de door den ontwerper bedoelde groote lijnen en vlakten verbroken en gestoord worden. Oorspronkelijk niet-beplante gedeelten, die aanwezig moeten zijn, voor het nodige lijnenverband, worden nu ingenomen door boomen en struiken, 't zij deze geplant werden, of, zooals vaak het geval is, er

door zelfbeplanting komen. Overal schieten jonge scheuten op van boomen en struiken; men slaat er weinig acht op; als zij langzaam opgegroeid en groot geworden zijn, denkt men er niet meer aan de jonge boompjes, waaronder soms mooie exemplaren, uit te roeien. Daar de zelf beplanting zich meestal ontwikkelt op de grasvlakten en grasomlijsting der vijvers, is zij oorzaak, dat spoedig op die plaatsen onder boomen en struiken het gras, dat mede zulk een groote rol in het lijnenverband speelt, verdwijnt en zoo wordt geleidelijk maar zeker het oorspronkelijk ontwerp ontwracht en op tal van plaatsen het lijnenspel geschaad. Zoo gebeurt het ook, dat opschietende, zich zelf plantende scheuten en struiken de schoonheid van den moederboom in zijn vertakkingen voor een groot deel aan het oog onttrekken.

Zou het oorspronkelijk plan van den ontwerper niet meer aanwezig zijn? Zoo niet, zou het dan niet nuttig zijn dit plan door een deskundige te laten vastleggen? Wij kunnen dan, wanneer wij dit ontwerp raadplegen, versieringen en nieuwe aanplantingen aanbrengen zonder het geheel te schaden.

De gazons in het park Sonsbeek hebben een groot aandeel in de bekoorlijkheid ervan. In tegenstelling met de statige lijnen van boomen en de meer sombere en donkere tinten van het gebladerte, is het de blijde, helle kleur van het gras, dat aan het trotsche park vooral de grootste aantrekkelijkheid verleent en daarom is het juist jammer, dat dit op tal van plaatsen dreigt verloren te gaan.

Ten slotte geeft de heer Janssen eene beschouwing over de beplanting in de vrije natuur, deze is misschien voor den lezer van dit blad van minder belang. Haar lezend krijgt men echter nog beter inzicht in hetgeen is opgemerkt omtrent het karakter van de eerst behandelde beplanting d.w.z. de vrije natuur tegenover de beplanting van parken, tuinen en plantsoenen.

De natuur. Geven de stadssingels, -pleinen en -tuinen ons 't genot van stijl in streng decoratieven lijn, een park als Sonsbeek ons weer het schoonheidsgevoel van een ander karakter, zoo geeft de vrije natuur ons het genot van de vrije lijn. Zoo genieten wij door het verschillende karakter op drieërlei wijze en moeten wij ieder op zijn wijze aanleggen om elk karakter op zijn voordeeligt en zuiverst te doen uitkomen.

Waarom zouden wij nu niet evengoed, als wij singels, parken en tuinen aanleggen, alleen uit aesthetische overwegingen, brokjes vrije natuur aanleggen? Als wij daarbij dan maar zorg dragen in den stijl van de vrije natuur te blijven, d.w.z. het karakter van de vrije lijn steeds in het oog te houden. Dit vooral voor plaatsen, die slecht, of karig met natuurschoon zijn bedeed, doch ook voor de plaatsen, die hiermede overvloedig zijn bedeed, valt op dit gebied door verbetering nog veel te doen. De aanleg kan natuurlijk ook en uit aesthetisch en uit economisch oogpunt geschieden (boschcultuur, korenvelden, enz.).

Wij halen nog eens aan het bekende idyllische plekje: „de Wodanseiken.“ Hoe is die beplanting daar ont-

staan? Onze voorouders hebben de verschillende boomen toch zeker niet uit aesthetisch oogpunt daar aan de beek geplant? Hebben zij zich zelf gezaaid of zijn ze met een of andere bedoeling daar geplant geworden? Dit zal misschien wel moeilijker uit te maken zijn. In ieder geval hebben wij een bekoorlijk plekje natuur en wat door toeval of toevallige omstandigheden is tot stand gekomen, kunnen wij ook met overleg doen, wanneer wij ons voegen naar de schoonheidswetten van 't vrije landschap. Het is waar de zwaarte en ouderdom der boomen dragen hier tot de verfraaiing van genoemd plekje niet weinig bij, maar we behoeven toch niet alleen zwaar hout om mooie plekjes te scheppen. Een jonge aanplanting heeft zeer zeker ook haar eigenaardige bekoorlijkheid, al heeft zij niet de volle schoonheid van eene die op hoogen ouderdom kan bogen; maar de verfraaiing, die de tijd er dan nog aanbrengt, blijft dan toch voor het nageslacht behouden. We kunnen natuurlijk op allerlei wijzen, al naar gelang der plaatselijke omstandigheden, brokjes vrije natuur aanbrengen.

Het zijn soms kleine oppervlakten, enkele boomen of boomgroepen, die al of niet in verband met de plaatselijke omgeving, de lievelingsplekjes van het publiek uitmaken. Met het aanleggen van grillig struikgewas, het planten van enkele boomen of boomgroepen, zoo mogelijk met verandering van terrein, kunnen wij ons dus in een daarvoor gunstige omgeving zelf zulk natuurschoon scheppen.

Ook in de meer uitgestrekte lijnen van het landschap zijn het vaak enkele boomen of boomgroepen, die alleenstaande of tegen een achtergrond uitkomende, het eentonige van de groote massa's en lijnen breken en opsieren en zoo brengen die enkele boomen en boomgroepen, zooals wij er overal in onze omgeving vinden, veel tot de schoonheid van het landschap bij.

Hier kunnen wij ons wederom afvragen, hoe zijn deze exemplaren daar gekomen of met welk doel zijn zij daar geplant geworden?

Evenals met aanplanten, kunnen wij ook, al naar gelang de omstandigheden dit medebrengen, door uitroeiing en besnoeiing een gewenscht effect bereiken. Het aanbrengen van grasvelden op vlak of hellend terrein kan ook in menige omgeving de heerlijkste afwisseling brengen. Welk een bekoring gaat er niet uit van een grasvlotte, die wij eensklaps te midden van het donkere, sombere groen van een bergachtige strek ontwaren. Is er op dit gebied van natuuraanleg nog geen groot arbeidsveld te bewerken?

Nadat de heer Janssen nog eens een lans gebroken had voor de herziening van de Arnheimsche plantsoenen, besloot hij zijne lezing met bij zijn gehoor er aan te herinneren dat om op het gebied der beplantingen iets goeds tot stand te brengen men evenals bij elk ander onderwerp naar bepaalde gedachten en beginselen te werk moet gaan.

„Zooals er een kundig architect noodig is met groote kennis, veel gevoel en smaak voor het schoone om een waarlijk schoon gebouw te stichten, zoo is er ook iemand noodig met groote kennis en ontwikkelden smaak voor

den aanleg van parken, singels, enz. en zou een kundig tuinarchitect nog veel voor de verfraaiing van ons reeds zoo schoone Arnhem kunnen tot stand brengen.“ De heer Janssen, die zijn lezing af en toe onderbrak om door krijtschetsen zijn bedoelingen nader toe te lichten, vond een aandachtig gehoor dat hem ten slotte door applaus te kennen gaf dat het door hem gesprokene weerklank vond.

De voorzitter van de afdeeling, de heer Schaap, de rentmeester van de Gemeentelijke landerijen en plantsoenen en de wethouder Goedhart waren de eenigen die zich geroepen gevoelden iets te zeggen over het gesprokene.

Zij waren het in groote trekken eens met de beschouwingen van den heer Janssen. Zij brachten in herinnering, dat de aanleg van de Arnheimsche plantsoenen het werk is van de heeren Springer en Poortman. Dat grond tot critiek aanwezig was, vond volgens de debaters zijn oorzaak in het reeds door den inleider aangevoerde feit n.l. dat boomen, struiken en beplantingen zich door hun voortdurende ontwikkeling geraken in een toestand van overontwikkeling en daardoor verworden tot iets dat niet meer past op de plaats waar het geplant is. Men kan het dan echter bezwaarlijk verwijderen, want de raad waakt met bijzondere zorg, ziet toe dat geen boom en geen struik uit het plantsoen verdwijnt. Voor elk boom die men wil laten vallen en voor elke wijziging in de beplanting is een raadsbesluit noodig, dit is het groote bezwaar en daarom blijft de toestand zooals deze is.

Verder moet men bedenken dat op sommige stadsgeedelten het plan van aanleg geleden heeft door verandering van pleinen en wegen, wat een noodzakelijk gevolg is van moderne verkeerseischen, waarbij ook de tramaanleg een groote rol gespeeld heeft.

De debaters intusschen gaven toe dat een algemeen plan tot herziening der plantsoenen wel wenschelijk is. Dit resultaat heeft de heer Janssen dus alvast bereikt. Arnhem, Januari 1913.

DE CORRESPONDENT.

HET MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS- VRAAGSTUK EN DE WENSCHELIJKHEID VAN WETTELIJKE BEKWAAAMHEIDSACTEN VOOR TECHNICI,

DOOR M. VRIJENHOEK.

Voordracht gehouden in eene vergadering van de Afdeeling Amsterdam van den Algemeenen Nederlandschen Opzichts- en Teekenaarsbond.

Vervolg van blz. 66.

Dnmiddels formuleerde de Algemeene Vergadering van 1908 een motie — de bekende Hilversumsche schoolmotie — welke aan de bondsafdeelingen duidelijk den weg wijst, dien zij moeten bewandelen, teneinde plaatselijke acties als die te Arnhem in het leven te roepen.

Te 's Gravenhage heerscht van de zijde der technici

een bijzondere belangstelling voor de oprichting van een M. T. school. De Academie van Beeldende Kunsten aldaar, de eenige inrichting waar men zich voor technicus moet bekwalen, is gedurende eenige jaren het object van ernstige studie geworden.

Meer dan eenige andere inrichting in ons land, geniet dit instituut van gemeentewege een belangrijk subsidie, hetgeen de plaatselijke Overheid tevens den plicht oplegt, in verhoogde mate dan elders het geval moet zijn, het onderwijs in overeenstemming te brengen met de eischen en begrippen, welke aan het M. T. O. ten grondslag liggen. De Academie geniet een gemeentelijk subsidie van f33.000 's jaars, tegen een subsidie van het rijk, groot f10.000 en één van de provincie, groot f3500; terwijl slechts een zeer klein bedrag uit particuliere bijdragen wordt gevonden.

Bovendien wordt het gebouw, waarin de Academie is gevestigd, door de gemeente in gebruik gegeven; terwijl de bezoldiging ten laste van de gemeente komt.

Op deze gronden was het Raadslid Wesseling tot de overtuiging gekomen, dat het onderwijs aan de Academie in het vervolg beter rechtstreeks van Gemeentewege kon worden verstrekt. Genoemd Raadslid diende dan ook in 1911 bij den Raad van 's Gravenhage de volgende motie in:

„De Raad, van oordeel, dat het bij het steeds stijgend „Gemeentelijk subsidie aan de Academie, de voorkeur „verdient het aan deze instelling gegeven onderwijs „voortaan rechtstreeks van Gemeentewege te doen „verstreken, noodigt Burgemeester en Wethouders „uit, voorstellen hieromtrent bij den Raad aanhangig „te maken“.

Zooals men ziet was des heeren Wesseling's motie niet ontleend aan het belang van het onderwijs; hetgeen, hoe prijzenswaard de bedoelingen van den heer Wesseling ook waren, aan de beteekenis der motie eenige afbreuk heeft gedaan.

Toch heeft de A.N.O. en T.B. bij wijze van een adres alles gedaan om voor het geopperde denkbeeld in den Raad een meerderheid te krijgen.

Het onderwijs, en vooral hetwelk des avonds aan de Academie gegeven wordt is voor een beduidend groote groep niet toereikend, om den leerling zoodanig toe te rusten, dat hij later zijn plaats in de productie naar behooren kan vervullen.

Die groep wordt gevormd door de aanstaande bouwkundige opzichters en teekenaars, welke genoodzaakt zijn bij gebrek aan een instituut voor M.T.O. zich als leerling der Academie te doen inschrijven. Het onderwijs aan de Academie moge volgens het oordeel der autoriteiten als vakonderwijs zeer hoog staan, voor de toekomstige technici is het verre van toereikend. De Academie kenmerkt zich als een instituut voor uitsluitend teekenenonderwijs; zonder volledig onderricht in de technische wetenschappen; in afwijking hiervan met de A. v. B. K. en T. W. te Rotterdam.

Wanneer de Academie rechtstreeks onder gemeentelijk beheer zou zijn gebracht; waren tevens de voorwaarden geschapen om met vrucht en afdoende aan de ver-

tijd als repetitor. Dit betrof een geval, waarbij hij vooral zijn best gedaan had om het deel met de natuur mee denken tot aan theorie; het verwerken van het gevondene in de theorie en het wederom omzetten van de gevonden theoretische resultaten in handelwijzen van de praktijk, goed duidelijk te maken. Het vond echter geen weerklank. Nauwelijks kwamen echter de formules weer op de proppen, of de repeliten waren weer „bij“ geweest. Als demonstratie van zijn methode gaf spreker een korte beschouwing over de toestanden van cultuur van iets, die men aantreft, daar deze methode op toepassende, Hij kwam tot de conclusie, dat er drie toestanden van cultuur voorkomen:

De eerste; waarbij men zich direct op den aanleg baseert.

De tweede; waarbij men zich nog op den aanleg baseert, maar tegelijkertijd de idee van de waarde van het vak op zich zelf al bewust is en de idee van de ontwikkeling ervan als doelwit van streven de beoefenaars bezielt. Dit doet het een ongemeene vlucht nemen.

De derde, waarbij men zich baseert op studie van resultaten, ze op een of andere wijze bespiegeld en beschouwende.

Hierbij wordt men van zijnen eigenlijken aanleg vervreemd.

Wij bevinden ons in dezen laatste toestand: dien van studie-cultuur.

Maar wij kunnen er niets aan doen: Dit is geen eigen verkiezing. Als remedie tegen het vervreemd raken van eigen aanleg beval spreker het invoeren van aanvullende cursussen als bovenbedoeld aan. Deze zijn dan bestemd om de abstracties en feiten, waar zich het gewone onderwijs op baseert, van te voren eerst te behandelen, zoodat ze goed vertrouwd worden voor verbeelding, verstand en gevoel eer het gewone onderwijs begint. Ze zijn dus te denken als inleidingen, waar het gewone onderwijs zich kan aansluiten en doorgaan.

Als voorbeeld van zoo'n aanvullende inleiding gaf spreker een overzicht van de behandeling van lijn en vorm met de bewegings-idee als uitgangspunt. Als behandelingswijze nam hij daartoe een vak, dat hij hiervoor bijeendacht en meetkunde van beweging noemde, terwijl hij telkens kanten van den menschelijken aanleg als vormgevingsvermogen, het plezier in mooieren vorm, verrijingsdrang, rythmeaanleg, inzicht om vormen en vormsamenstellingen uit te denken ter bevrediging van praktische behoeften er op aansloot.

Hij demonstreerde zoo achtereenvolgens kwesties van ontstaan van vorm bij beweging van een punt; ornament als bewegings-spel en als rijkheids- en versieringsdrang; vorm als voorstelling van iets en het vermogen ervan om het voorgestelde in de verbeelding op te roepen; vormbeschrijvingsdrang en aanleg; teekenen; beeldend vermogen; zien van vorm; symbolische kracht; groei van bouwkunst uit behoeftebevredigingsvorm; vrije vorm, gestyleerde vorm, om ten slotte eenige specimina van bouwkunst te beschouwen als veeleerheid van al het gevondene.

Spreker eindigde zijne lezing — die door lichtbeelden geïllustreerd werd — met de hoop uit te spreken de aanwezigen van de wenschelijkheid en mogelijkheid van het ideaal, om de in het onderwijs te behandelen kwesties tot levende waarden te maken, overtuigd te hebben, of, als zij dat al waren, in hun overtuiging versterkt te hebben.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK LII.

door J. GRATAMA.

TENTONSTELLING VAN GOED EN SLECHT DRUKWERK. Door de Vereeniging „Kunst aan het Volk“ wordt op 15 Febr. — 2 Mrt. in het Stedelijk Museum te Amsterdam een tentoonstelling gehouden van goed en slecht drukwerk. Deze tentoonstelling is ingericht op de wijze als de voor een paar jaar in hetzelfde museum gehouden Tentoon-

stelling van Smaakmisleiding, namelijk door voorbeeld en tegenvoorbeeld.

De tentoonstelling, die nu uitsluitend drukwerk bevat, is niet groot maar zeer leerzaam en daardoor belangrijk. Zij, die nog niet goed kennis hebben genomen van de betere moderne inzichten omtrent de schoonheid van druk- en zetwerk, vinden hier een afdoende gelegenheid, om onderricht te worden. Wie hier niet overtuigd wordt, dat drukwerk kan zijn een zuivere kunst van ornamentatie, van vlakversiering, logisch voortgekomen uit de techniek zelf, dat een adreskaart, een reclameplaat, een omslag, een briefhoofd, een circulaire, een boekpagina, enz., praktisch kan zijn en tevens een aangenaam ding om te zien, waarbij het praktische in geenen deele in conflict komt met het fraaie, integendeel het fraaie het praktische versterkt, die moet wel een volkomen gemis aan decoratief gevoel hebben. Toch wordt het overgroot gedeelte van ons drukwerk nog beheerscht door onjuist inzicht, meestal door een soort schilder kundige werkelijkheids nabootsing, overeenkomstig het verlangen naar het „plaatje“. Natuurlijk doen bij zoo'n schilderij de noodzakelijke letters heel vreemd; zij zweven op onbegrijpelijke wijze in de lucht of dartelen op niet minder vreemde wijze op het land of in het water. De overheerschende invloed van de vrije schilderkunst is ook hier sterk merkbaar. Dat er een abstracte, decoratieve kunst bestaat met hare eigen wetten en hare eigen schoonheid is pas weer begrepen, toen voor een jaar of 20 de groote rationeele zuivering in bouwkunst en kunstnijverheid plaats vond. Werkelijk goed modern drukwerk, dat in Duitschland en Nederland al sinds eenige jaren in uitstekende voorbeelden tot uiting is gekomen, behoorde nu algemeen te zijn, en kan het ook best zijn. Maar een belangrijk deel van de groote massa is in deze kunstzaken nog onontwikkeld en neemt genoegen met de bedenkelijkste prullen. Deze tentoonstelling heeft de goede eigenschap actueel te zijn. Zij dient voor ontwikkeling van het volk, maar een categorie van menschen, die herhaaldelijk blijken geven, misschien nog minder juist inzicht en zuivere waardeering van kunst te hebben dan het volk, de categorie der „officieelen“. Ik bedoel al die hoogere ambtenaren, commissieleden, invloedrijke personen, die door hun positie de bevordering der kunst in handen hebben, die door opdrachten tot de ontwikkeling der hedendaagsche kunst krachtig zouden kunnen medewerken. Bij deze categorie, die in artistieke opvattingen gemiddeld 25 jaar ten achter is en wier kunstgevoeligheid toch al gering is, is het besef eener decoratieve kunst soms nog in 't geheel niet ontwaakt. Een tekenend voorbeeld hiervan is de Centrale Commissie voor de Nationale feesten 1913, met hare minderwaardige briefkaarten en affiches.

Ik heb in de „Groene Amsterdammer“ van 2 Febr. j.l. hierover nader geschreven en zal er hier verder over zwijgen. Ik geef alleen de Centrale Commissie ernstig in overweging naar deze tentoonstelling te gaan, waar zij de beruchte boeren-meid-briefkaart kan zien liggen als een voorbeeld van slecht drukwerk, en als tegen-

voorbeeld de smaakvolle kaart van de Tentoonstelling „De Vrouw 1813—1913.“

Ook de reclameplaat voor de Int. Sporttentoonstelling 1913 in Den Haag is bedroevend slecht. Met het oog op de talrijke feesten en het vele drukwerk in 1913 kan deze tentoonstelling nog veel nut stichten.

Men moet de beteekenis van goed en smaakvol drukwerk niet onderschatten. Schilderijtentoonstellingen trekken meer bezoekers dan een dergelijke drukwerk-tentoonstelling. Maar het ware eigenlijk nuttiger en beter, als het andersom was.

Drukwerk behoort tot de meest verspreide dingen in de wereld: kranten, weekbladen, circulaire, annoncekaarten, briefhoofden, reclameplaten, kalenders, boekomslagen enz. enz. Deze decoratieve kunst omgeeft ons veel en veel meer dan de picturale kunst. Drukwerk is volop toegepaste kunst, kunst voor de algemeenheid. En wanneer men nu overtuigd is (zooals men gelukkig langzaam aan gaat worden) dat kunst opvoedend werkt, dat zij krachtig, zij het bij velen onbewust, medewerkt tot verhooging van het levenspeil, dan zal ook van kunstvol drukwerk een veel groter kracht ten goede van de algemeenheid uitgaan dan van de losse schilderkunst, die vrij wel uitsluitend zich bevindt in de huizen der rijken of in musea.

Goed drukwerk is kenmerkend voor den stand van de cultuur. En waar het goede moderne Nederlandsche drukwerk gebaseerd is op klaarheid, rationeele juistheid en zuiverheid, en op een opmerkelijk goed en beschaafd talent voor decoratieve verhoudingen en kleurwaarden, daar is het te hopen dat deze belangrijke moderne uiting weldra in geheel Nederland erkend zal worden, opdat ergelijke uitingen zooals o.a. het affiche voor de 4 jaarlijksche te Amsterdam 1912 en de producten der Centrale Commissie 1913 voor goed tot het verleden behooren.

Den bezoekers wordt een toelichting tot de tentoonstelling ter hand gesteld, welke is samengesteld door S. H. de Roos, den bekenden modernen voorman op het gebied van drukwerk, ontwerper van de „Roos letter“, de Hollandsche Mediaeval.

Ik veroorloof mij uit zijn helder betoog het volgende over te nemen.

Over het belangrijke onderwerp: reclameplaten zegt hij: „Bij elk der opgehangen voorbeelden een toelichting te geven lijkt ons overbodig. De meeste tegenstellingen zijn duidelijk genoeg, indien men zich slechts even rekenschap geeft wat een biljet moet zijn en hoe het moet zijn. Om te beginnen, het zij duidelijk, sprekend, het moet de aandacht trekken, doch dient rekening te worden gehouden met de bestemming van het biljet en verlangt b. v. eene aankondiging van Vondels „Lucifer“ een fijner, stemmiger uitvoering dan een reclame voor koffie of bier. Een biljet is geen schilderij, het moet de werkelijkheid niet imiteeren, want vooral ook is het een papier versiering, dus dient de voorstelling niet het vlak, waarop het is aangebracht te breken door de valsche schijn van naar voren komende figuren of letters (zie het

biljet voor Oude Jenever). Een duidelijk voorbeeld van gelaakte namaak-idee is het tegeltjes imiteerende biljet van Cassiers voor de Red Star Line. Met zulke imitatie bereikt men niets, daar reeds op een afstand te zien is dat het toch niet „echt“ is en men bij den neus wordt genomen. Als elke vlakdecoratie berust het op een juist overwogen naast elkaar stellen van lijnen en kleuren, daarmede is voldoende aan de eisch naar afwisseling tegemoet te komen. Ook door het open laten van een vlak zijn eigenaardige werkingen te bereiken (zie Bayerische Gewerbeschau), dit zij hier uitdrukkelijk vermeld als remedie tegen het gewoonlijk te vol plakken met letters en voorstellingen, waardoor zelfs het best geteekende affiche zonder werking is.

De oplettende beschouwer zal aanstonds de voor de hand liggende zonden tegen bovenstaande regelen opmerken, indien hij althans niet te zeer is ingenomen door het waanbeeld in elk kunstwerk een werkelijkheids-imitatie te willen zien. Minder eenvoudig zijn de meer technische en daardoor tevens aesthetische tekortkomingen door den buitenstaander te herkennen. Nemen wij het ook voor het artikel nietszeggende biljet voor Delftsche Slaolie, dat gelijst en wel een olieversif-studie van Bretnier imiteert. Het namaken door een lithograaf van zoo'n vrijuit geschilderd origineel is in artistieke zin het meest eigenlijke gevangeniswerk wat zich maar laat denken; dit zal u duidelijk zijn na de volgende technische uitweiding.

Op zeer doorschijnend calqueer-papier wordt een doortrek gemaakt waarop elk streepje, elk puntje ontstaan door de vrije wending der natte of halfdrooge kwast over het ruwe doek, elke nuance van kleur of tint angstvallig precies moet worden aangegeven. Deze doortrek wordt op steen overgebracht, van welke steen op bijzondere wijze contradrukken op het benodigd aantal kleursteen moet worden afgedrukt. Met behulp dezer in lichte lijnen op elke steen staande „contour“ kan de lithograaf met elke gewenschte kleur op de juiste plaats terugkomen, zoodat bij het op elkaar afdrucken van deze verschillende kleursteen de partijen scherp en duidelijk terugkomen, kortom de druk „sluited“ zij. Als men nagaat dat op vele partijen, vele kleurvlakken zeker zeven à acht maal teruggekomen moet worden, en niet op de volle waarde van elke te drukken kleur, maar meestal in gradaties daarvan, om de juiste tint te benaderen, dan begrijpt men hoeveel scholing en overleg verlangd wordt voor dit werk, waarvan het artistiek resultaat zoo pover is, in vergelijking van de vele er aan besteedde moeite.

Dit is geen ambachtelijke zuivere uitoefening eener techniek, evenmin als het zuiver zou zijn indien de borduurster de eigenaardigheden van een waterverf schets, of indien de beeldhouwer angstvallig het smeuge van het geboetseerde kleimodel in zandsteen zou trachten te imiteeren. Als tegenvoorbeeld is naast het slaoliebiljet een opgehangen, dat door den ontwerper zelf op steen is geteekend en dat ofschoon slechts driemaal gedrukt (het andere $\pm$ 12 maal) bij veel minder moeite en kosten, doeltreffender, mooier en zuiverder is.

Ook het biljet van Konijnenburg voor de Haagsche landbouwtentoonstelling is een typisch staal der boven omschreven fout. Hier is ze betrekkelijk nog groter dan bij het slaoliebiljet, omdat het een voor een bepaald doel (biljet) gedachte ontwerp is, waarbij absoluut geen rekening is gehouden met de techniek waarin het zou worden uitgevoerd. De twee bij het schilderen gebruikte kleuren zwart en rood zijn slechts met een vrij groot aantal kleuren te benaderen. Men ziet daarnaast eens het slechts twee maal gedrukte biljet voor Lucifer door den geestelijken vader zelf op steen gebracht, niet als reproductie zijner ontwerpschets maar als zelfstandige lithografie.

Het biljet van Monnikendam voor Vrouwenkiesrecht, waarop zooveel en zoo onduidelijke letters staan, heeft wederom den uitvoerder-lithograaf veel moeite berokkend, doordat de ontwerper-artist zich blijkbaar geen rekenschap heeft gegeven van de uitvoering van zijn werk. Het duitsche biljet hiernaast is duidelijker door spaarzaam aangebrachten tekst en bondiger voordracht. Maar ook is het beter, omdat de ontwerper bij het maken zijner schets rekening hield dat zij door den lithograaf gemakkelijk kon worden op steen gebracht. Geheel zuiver is dit nog niet, maar de eisch van ontwerp en uitvoering in ééne hand zal nog vaak moeten herhaald, zelfs blijkens vele biljetten, die om overigens goede kwaliteiten als pogingen van het streven in goede richting werden opgehangen.

Een eng begrensde richting stelde ik niet voorop bij de keuze, in de soort moest het goed zijn. Op het futtige biljet van Chéret naast de slappe zwevende engel op dat van een Verzekering-mij., zouden wij liever andere letters zien. De zoo suggestieve koffieboonen van de Hag zijn welhaast te realistisch, maar een prachtig, werkings vol voorbeeld tegen heter boven hangende, eerst heel dichtbij te ontcijferen kleurlooze tentoonstellingsbiljet".

De toelichting behandelt verder nog de hoofdstukken: Kleiner drukwerk en Ontwikkeling Boeknutteljk. Deze bescheiden tentoonstelling met zijn belangrijk en leerzaam doel: propaganda voor goed drukwerk, deze typische moderne uiting van kunstnijverheid heb ik wat uitvoeriger behandeld, dan oogenschijnlijk voor een bouwkundig weekblad juist lijkt. Maar als men bedenkt, dat de elementen, die ten grondslag liggen aan de decoratieve kunst van goed drukwerk; logica, evenwichtigheid, stijlzuiverheid, ook elementen zijn der bouwkunst, ja dat heel de moderne kunstnijverheid van architectonische begrippen doordrongen zijn, dan ziet men het directe verband van deze drukwerk-kunst met de moderne bezieling der geheele beeldende kunst en vindt men deze tentoonstelling daardoor des te belangrijker, ook voor architecten.

DE DUITSCHE WERKBUND- TENTOONSTELLING TE KEULEN 1914.

et streven van den Duitschen Werkbund is, voor een deel, uiteengezet door Hermann Muthesius in zijn artikel: Waar staan wij? vertaald opgenomen in de no's 2, 4, 5, 6 en 7 van dit Weekblad. Wij geven hieronder den vertaalden oproep voor de hoogst belangrijke Tentoonstelling te Keulen 1914, uitgaande van dezen Werkbund, die de goede hedendaagsche industrie met goede moderne kunstopvattingen wil doordringen; die, nu het vraagstuk van de kwaliteit is opgelost, naar den veredelden, modernen vorm streeft.

De Deutsche Werkbund-Tentoonstelling te Keulen 1914 gaat van de Stad Keulen en van den Duitschen Werkbund gezamenlijk uit, en zal te Keulen van Mei-October 1914 gehouden worden. Door de stichting van een „Verein zur Veranstaltung der Deutschen Werkbund-Ausstellung Cöln 1914", aan het hoofd waarvan staan de Oberbürgermeister van Keulen, Max Walraf en de voorzitter van den Werkbund Peter Bruckman, Hofrat, benevens als daadwerkelijk voorzitter de Wethouder van Keulen, Carl Rehorst, is een middel tot verwerkelijking van de tentoonstelling geschapen. Het daadwerkelijk bestuur van de Vereeniging vormt het bestuur van de tentoonstelling, dat ter zijde gestaan wordt door het geheele bestuur van de Vereeniging en zeven comite's van voorbereiding. Door de stad Keulen zijn voor de voorbereiding, welke in volten gang is, 50.000 Mark afgestaan, terwijl de stad in het garantiefonds voor 500.000 Mark heeft geteekend met de bepaling, dat in geval van een tekort de helft van dit bedrag vóór alle andere garantie verklaringen terug betaald wordt. Voor de tentoonstelling is een ± 200.000 M² groot terrein op den rechter Rijnsoever afgestaan, dat met het oog op het beroemde, door den Dom beheerschte gezicht op Keulen, een zeer geschikte gelegenheid biedt voor het maken van een interessanten aanleg van de tentoonstelling. De Rijksregering en de Pruisische Landsregering hebben blijken van levendige belangstelling voor deze tentoonstelling gegeven en evenzeer de permanente tentoonstellingscommissie voor de Deutsche Industrie, zoodat gezegd kan worden, dat aan alle noodzakelijke voorwaarden is voldaan. De tentoonstelling wil aantoonen, wat de Deutsche industrie in samenwerking met de kunst kan voortbrengen. De gedachte van den Duitschen Werkbund, het Deutsche werk door verbetering van de kwaliteit en door ontwikkeling van den vorm te veredelen, zal op juiste wijze getoond worden. Zin voor kwaliteit en gevoel en begrip voor den nieuwen vorm van de Deutsche producten moeten bij hen, die er in de eerste plaats bij betrokken zijn, verdiept en meer standvastig gemaakt worden, terwijl zij ook in de kringen van hen gewekt moeten worden, die heden nog verder af staan.

De tentoonstelling moet in ruime kringen het bewust-

zijn wekken, dat het hier gaat om een toekomstvraag van den Duitschen, nationalen arbeid, aan de oplossing waarvan ieder voor zijn deel, hetzij als voortbrenger of als verbruiker, moet medewerken.

Wanneer onze groot-industrie, voor alle de electriciteits- en chemische industrie, in de wereld den goeden naam aan het Deutsche werk opnieuw gegeven en de bodem voor onze economisch-politieke Wereldbetekenis bewerkt hebben, dan hangt de verdere beslissende vooruitgang voor ons slechts daarvan af, of wij ons boven de technisch-wetenschappelijke kwaliteit van deze prestaties uit, tot de hoogte van een waarachtig kunstvolle kwaliteit in vorm kunnen verheffen. De wetenschappelijk-technische en volledig de organisatorisch-praktische toepassing is van ons Duitschers. Voor 10 jaren vierde op de tentoonstelling te Dusseldorf de groote Rijsch-Westfaalsche industrie de schitterendste triomf van hare prestaties. Maar juist in dat jaar is de nieuwe Deutsche Werkbund ontstaan, die nu in Keulen, het middelpunt van het grootste en rijkste Deutsche industriegebied, wil toonen, hoe hij het werk van de Deutsche kunstnijverheid kan veredelen. Plaats en tijd zijn zeer gelukkig gekozen, en wanneer alle bevoegde geestelijke en economische krachten medewerken, dan zal in Keulen werk geleverd worden, dat voor de huidige kultuur-ontwikkeling van Duitschland veelbeteekenend en richting-aangevend zal zijn. Het indeelingsplan van de tentoonstelling bevat:

I. *Uitgezochte voorwerpen van ouden en nieuwen tijd in voorbeeldige tentoonstellingsruimten.*

II. *Aparte tentoonstellingen van enkele kunstnijveren.*

III. *Kunst in handwerk en industrie.*

Deze afdeeling geeft het resultaat van het samenwerken van kunst, handwerk en industrie ter veredeling van de kunstnijverheid in een systematisch geordend overzicht van de Deutsche praktische kunst, met inbegrip der ruimte-kunst.

1. *Voortbrengselen van verschillende industrieën afzonderlijk tentoongesteld:*

a. Textiel- en bekleedingsnijverheid; b. Leerindustrie; c. Papierindustrie; d. Tapijfabrikatie; e. Linoleumfabrikatie; f. Boekkunst, reproductie, techniek en schriftkunst; g. Fotografie; h. Houtbewerkende nijverheid; i. Steenindustrie; k. Keramiek; l. Glasindustrie; m. Metaalbewerkende industrie; n. Speelgoed.

2. *Ruimte-kunst.*

a. Aparte woonkamers en woningen; b. Representatieruimten in organische verbinding met werken van de vrije kunsten (schilder- en beeldhouwkunst).

IV. *Afzonderlijke onderdeelen van de praktische kunst.* Hier zal de kunstvolle inwerking op belangrijke terreinen van het leven en van den arbeid, met inbegrip van den handel, regelmatig in afzonderlijke zalen tentoongesteld worden.

a. Bouwkunst en Stedenbouw; b. Kerkelijke kunst en Kerkhofkunst; c. Tuinkunst; d. Kleuren; e. het Huis van de Vrouw; f. Fabriek, Werkplaats en Bureau; g. Kunst in Handel; h. Verkeer (Middelen en bouwwerken voor het verkeer); i. Sport; k. Rijn-badhuizen; l. het

Etagehuis voor middelbare inkomens; m. de Kleine woning; het Huis voor de Deutsche koloniën; het Neder-Rijnsche dorp. (Monumentenzorg, Heemschut en bouwadvies).

V. *Kunstvolle opvoedingsmethoden.*

VI. *Het Oostenrijksche Huis.*

Als tentoonstellingsvoorwerpen moeten verder de volgende gebouwen worden beschouwd: 1. Feesthuis; 2. Theater; Lichtbeeldenhuis; Hoofdrestaurant.

Bovendien zal op een afzonderlijk terrein een ontspanningspark worden ingericht, dat dienen zal voor volksvermaken, waarbij getracht zal worden ook deze kunstvol te veredelen.

■ NEDERLAND TE GENT. ■

De heer Gratama ergert zich in het Bouwk. Weekblad over het feit, dat voor het Nederlandsche gebouw op de Gentsche Wereldtentoonstelling weder de oud-Hollandsche bouwstijl gekozen is, die met „kunstige" middelen nagemaakt moet worden.

Maar wordt het geen slechte gewoonte bij ons, dat men over ieder officieel gebouw wat te zeggen heeft? Zelfs architecten verbeelden zich het recht te hebben zoo'n bouwkundige kwestie te beoordeelen.

Hier kan Nederland gerust zijn! Het geheel belooft een zeer precieuzere prestatie te worden, zuiverder nog dan die te Brussel.

De gewraakte keuze is geboren uit de overweging, dat Nederland niets biedt op het gebied der moderne architectuur en dat niets meer den vreemdeling behagen zal dan zoo'n Oud-Hollandsche gevel.

En indien we goed ingelicht zijn, zal de Oud-Hollandsche stijl zich ditmaal niet alleen tot den gevel uitstrekken. In Brussel heeft men nu reeds ingezien, dat commissieleden in zwarte jas en hoogen hoed, soldaten in moderne uniformen niet in overeenstemming zijn met het kunstig architectuurwerk, dat deze stijlloosheid met de wetenschappelijke opvatting van Nederland in strijd is.

Dus heeft, naar verluidt, de commissie zich verbonden gedurende den duur der tentoonstelling in Oud-Hollandsch kostuum te verschijnen. Ook de bewakers en soldaten zullen daartoe in staat gesteld worden.

Het kostuum der bewakers zal bestaan uit zwart, Leidsch laken, oranje kousen, witte kraag en Puriteinschen punthoed, terwijl dat der soldaten uit een der staatsche regimenten gekozen zal worden.

Betreffende het kostuum der Commissie is nog geen overeenstemming verkregen. Een meerderheid is voor het waardig fluweelkleed der oude burgervaderen, een minderheid meent, dat het Volendammer mantsgewaad minstens evenveel historische waarde heeft en op het buitenland meer indruk zal maken.

Stijlzaken zijn gewichtig, maar lastig! In de Hollandsche taverne had men bijv. sigaren encigareiten willen verbannen met uitsluitend gebruik der lange, goudsche pijp. Edoch, door den weerstand der sigarenfabrikan-

ten, gesteund door invloedrijke personen, is men gedwongen, deze moderniteit toe te laten.

Maar deze kleinigheid wordt volkomen overtroefd door het belangrijke feit, dat de Hollandsche inzendingen naar Gent per trekschuit zullen vervoerd worden. Dit oude transportmiddel munt uit door zekerheid en heeft het voordeel, dat het een onzer nationale eigenschappen symboliseert.

Na de opening der Wereldtentoonstelling zullen deze trekschuiten in Gent verblijven en gelegenheid bieden in de Gentsche grachten te spelevaren.

De dagelijksche verschijning dezer aardige vaartuigen zal nevens het gelukkig geheel van het Nederlandsche tentoonstellingsgebouw voor vriend en vreemdeling spreken van den huidige luister des vaderlands.

Uit de N. Rott. Ct.

Bravo voor dit fijn ironisch stukje! Die „aardige” trekschuiten die nevens het „gelukkig geheel” van het Ned. paviljoen zullen spreken van den „huidigen luister des vaderlands”! Ja, ja, die zijn goed, heel goed! G.

HET LEIDSCH E PLEIN TE AMSTERDAM.

Soepdig zal de laatste houten stijl van het hulpgebouw Hirsch op het Leidsche Plein zijn wijderd en kan men zich, in verband met den nieuwbouw Hirsch, een denkbeeld vormen hoe het Leidsche Plein er in de naaste toekomst uit zal zien. Er bestaan, naar ik meen, bij Gemeente Werken ernstige plannen, om op het gedempte deel van de Lijnbaansgracht een plantsoen aan te leggen of een monument op te richten, in elk geval om dit gedeelte onbebouwd te laten. Vergis ik mij niet, dan is in verband met den nieuwbouw Hirsch besloten genoemd stuk van de Lijnbaansgracht te dempen, zoodat Hirsch ook aan die zijde ruim gesitueerd zoude zijn.

Wanneer men nu echter ter plaatse den toestand in oogenschouw neemt, blijkt het duidelijk, dat deze verruiming de schoonheid van het Leidsche Plein niet verhoogt, integendeel benadeelt. Toen het hulpgebouw er nog stond was het algemeen aspect van het plein veel meer bevredigend, en de oorzaak hiervan is gemakkelijk te vinden.

Het Leidsche Plein is een lengte plein; zijn as loopt van de Leidsche straat naar het Leidsche Boschje. Wel is het plein niet een zuivere langwerpige rechthoek en wel is de situatie van den schouwburg en het American Hotel eenigszins grillig, maar toch is de hoofdneiging van het plein, de hoofdruimteontwikkeling, afgesloten door Korte Leidsche Dwarsstraat, voorgevel Schouwburg, voorgevel American Hotel, Hirsch, en de korte huizenreeks met het Politiebureau, in bovenaangegeven richting. Sluit men nu het gedempte gedeelte der Lijnbaansgracht niet met een gevel af, dan ontstaat op bovengenoemde as een dwars as van groote betekenis en krijgt de ruimteontwikkeling van het geheele plein iets zeer tweeslachtigs, te meer daar de breedte

van het gedempte gedeelte aanmerkelijk is. Het Leidsche Plein is door het pleintje tusschen den rechter zijgevel en de K. Leidsche Dwarsstraat en door zijn grilligen hoofdvorm toch al tamelijk onrustig; het zou door de voorgenomen verwijding nog veel onrustiger, onbestender, leger en leelijker worden.

Voor een afsluiting aan deze zijde is in 1912 door de Afd. Amsterdam der Maatschappij tot bev. der bouwkw. en het Genootschap Arch. et Amic. de J. H. Lelimanprijsvraag uitgeschreven. Het bekoonde project stelde een zuil voor. Deze zal het euvel niet oplossen. Afsluiting moet er zijn, een gevel moet er komen, en wel een die niet te hoog is.

Opmerkelijk is, dat het plein, afgesloten door den gevel van het vrij lage hulpgebouw Hirsch, goed voldeed.

Het is zeer te waardeeren, dat de gemeente wil medewerken om het plein te verbeteren en te verruimen. Maar, zoo zij in deze tegenover Hirsch niet verplicht is het gedempte gedeelte onbebouwd te laten, ware het beter dat terrein practisch en finantieel te benutten en elders de stad op meer succesvolle wijze te verfraaien.

X.

HET MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS-VRAAGSTUK EN DE WENSCHELIJKHEID VAN WETTELIJKE BEKWAAMHEIDSACTEN VOOR TECHNICI.

DOOR M. VRIJENHOEK.

Voordracht gehouden in eene vergadering van de Afdeling Amsterdam van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond.

Vervolg van blz. 94, slot.

Na het hier uitvoerig behandelde standpunt van den Bond ten opzichte van de medezeggingschap in het bestuur eener onderwijsinstelling, behoeft het geen betoog dat de vraag door den heer Versteeg geopperd, ons zeer sympathiek is. Wij hebben alleen iets toe te voegen, n.l. dat ook de vakvereniging der opzichters en teekenaars, naast die der architecten en ingenieurs, de behartiging van de belangen der technici in het bestuur zal opeischen. In de toekomst zal het niet onmogelijk zijn dat de Overheid, van de zijde der technici met deze wenschen in kennis zal worden gesteld.

Ik kom thans aan de behandeling van het tweede deel van het aangekondigde onderwerp n.l. de bespreking van de wenschelijkheid van wettelijke bekwaamheidsacten voor technici. Allereerst dringt de vraag aan ons op: Waarom ijvert de A.N.O. en T.B. voor invoering van bewaamheidsacten?

In de eerste plaats omdat aan een groote categorie beoefenaars den pas zal worden afgesneden, zichzelf het predicaat voor opzichter of teekenaar toe te kennen; hetgeen niet alleen verderfelijkt inwerkt op de al-niet-hoog aangeslagen capaciteiten van de technici, maar ook onheilspellende gevolgen kan hebben voor degenen, die dergelijke „vakgenooten” in hun dienst hebben.

Men moet hieruit wederom geen verkeerde conclusie trekken, n.l. dat zij, die niet aan bepaalde bekwaamheidsnormen hebben voldaan de minderwaardigen zijn. Deze groep hebben wij niet op het oog maar wel de beoefenaars, die, na mislukking in hun streven naar een bestaan, teneinde raad hun loopbaan als technicus kiezen. De eenvoudige waarheid is, dat naar diè groep het overige deel der technici wordt beoordeeld ook wel veroordeeld. Naar diè groep wordt het prestige van het geheele corps afgemeten; naar die groep worden de salarissen vastgesteld, kortom, de invloed dezer groep op het economische leven der technici is niet te gering-schatten. 't Is daarom van het hoogste belang wanneer aan deze beoefenaars te kennen wordt gegeven, dat voor de uitoefening van het door hun gekozen beroep andere voorwaarden en capaciteiten noodig zijn, dan zij zich eenmaal hebben voorgesteld.

Er zijn nog andere redenen en wel van meer betekenis dan de voorgaanden, welke de technici noodzaken te ijveren voor de invoering van bekwaamheidsacten. Allerwege wordt getracht de wijze van produceering in technisch opzicht te verbeteren; dag in dag uit arbeid men aan de volmaking, tot zelfs in de kleinste onderdeelen, van materialen, die de massa-productie aanmerkelijk bevorderen. Geen middel wordt onbepaald gelaten om de arbeidsbesparing door het invoeren van machines en werktuigen in die bedrijven, waarvoorheen door handenarbeid geheel of gedeeltelijk werd geproduceerd, zoo doeltreffend mogelijk te doen zijn. De technici van tegenwoordig moeten hierdoor aan eischen voldoen, die hun fundeering hebben gevonden in den koortsachtigen ontwikkelingsgang van het huidige productie-systeem. De techniek en dus hare beoefenaars — de technici — zijn onafscheidelijk aan de vormen van het moderne productie-systeem verbonden; het denkvermogen en het vernuft der technici bewegen en ontwikkelen zich naar de behoeften der massa-productie.

Ergo, met de algemeene ontwikkeling van den technicus behoeft men het niet zoo nauw te nemen; de hoofdzak is, dat hij vaardigheid bezit om zoo snel mogelijk het één of ander onderdeel voor uitvoering gereed te maken. Bezien wij de werktuigkundige vakken in het algemeen, dan treft ons hier een steeds toenemende specialiseering, d.w.z. het samendringen der kennis en der voortbrenging van bepaalde deelen eener werktuigkundige branche en het aanwenden van allerlei hulpmiddelen om zulk een deel steeds volmaakter te doen samenstellen en te vervaardigen.

Voor den technicus is een gewone werktuigkundige „opvoeding” haast niet meer voldoende. De algemeene grondbeginselen der statica, der sterkterekeningen, van de meetkunde etc. etc., zijn natuurlijk van waarde maar . . . tot heden geldt voor hem, zoo hij in een gespecialiseerde branche komt de hoofdzak, de ervaring, het zich inwerken, ook al zijn er wellicht op dat gebied vakboeken te verkrijgen waarmede hij zijn kennis voor dat speciale vak verrijken kan. Speciale technici zijn voor de werktuigkunde en electrotechniek in elk vak te

vinden. Er zijn, door dezen toestand, o zoo bitter weinig technici, welke vele vakken grondig kennen, en er in kunnen werken, ontwerpen, construeeren enz. Er blijft voor den technicus niets anders over, dan zich op een speciaal vak toe te leggen. Wanneer wij een opsomming zouden geven, welke geen aanspraak behoeft te maken op volledigheid, dan worden de voortbrengingen der industrieën gescheiden in ongeveer vijf hoofdgroepen. Gerangschikt aldus: 1. Scheepsindustrie; 2. Nijverheidsindustrie; 3. Verkeersindustrie; 4. Exploratiewezen en 5. Wetenschappelijk technisch deel.

Alle deze hoofdgroepen worden nader onderverdeeld in kleine en groote afdelingen waarin allerhande technici werkzaam zijn.

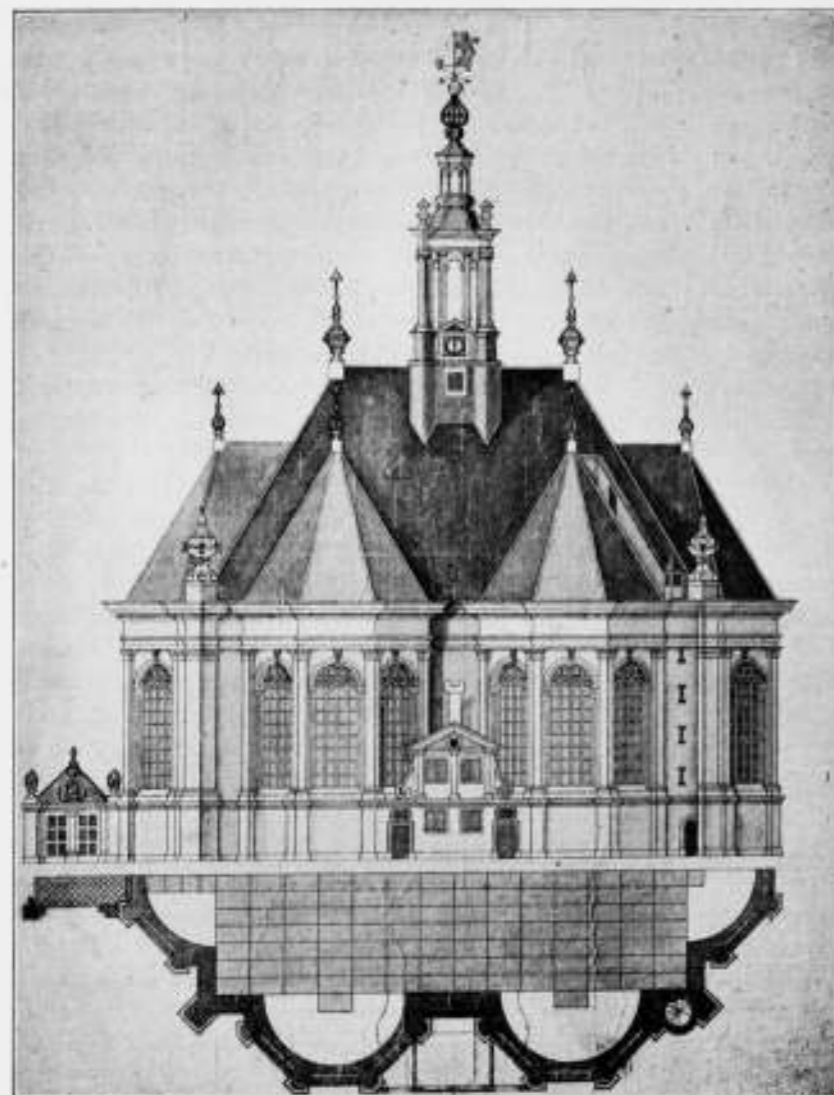
De specialiseering in de bouwkunde heeft nog niet zulke vorderingen gemaakt. Toch treft men nu reeds op de groote tekenbureaux in Amerika en Duitschland veelvuldig aan, dat iedere groep van het aldaar werkzaam zijnde personeel aangewezen is, uitsluitend hetzelfde onderdeel te vervaardigen. Men heeft technici, die nooit iets anders doen dan schetsplannen vervaardigen, anderen maken de definitieve plannen. Er zijn mensen, die niets anders doen dan ontwerpen en teekeningen maken van gevels; terwijl het detailleren geheel en al berust bij afzonderlijke groepen of personen. In de groote plaatsen van ons land treft men op de gemeentebureaux en op die der groote architecten, zij het dan in kleinere afmetingen, reeds denzelfden toestand aan.

Waar dus de specialiseering, de technici tot specialisten kweekt, daar moet, om verwatering en verslechtering van het vak eener-, en een eenzijdige ontwikkeling van den technicus te voorkomen anderzijds, worden geijverd en voor verbetering van de wijze der opleiding van den technicus en voor de invoering van bekwaamheidsacten. Er zullen voorts middelen beraamd moeten worden inhoeverre het M. T. O. aan de toenemende specialiseering tegemoet kon komen.

Het zal, vooral in de werktuigkunde noodig blijken, dat voor vele vakken de juiste opleiding gegeven moet worden, zij het dan ook in groote omtrekken.

De A. N. O. en T. B. heeft dan ook niet verkeerd gezien door de aandacht voor het vraagstuk van bekwaamheidsnormen levendig te houden. Reeds in 1907 kwam op initiatief van den Bond de „Bekwaamheidsacten-Commissie” ¹⁾ tot stand welke voor de bouwkundigen een 4-tal examenprogramma's heeft ontworpen. Drie van deze examens n.l. voor bouwkundig opzichter, bouwkundig teekenaar, en uitvoerder van bouwwerken worden thans door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst jaarlijks afgenomen; terwijl blijkens het Rapport van de Commissie voor Voorbereiding van het Examen Hoofdopzichter, het Hoofdbestuur der

¹⁾ Deze Commissie bestond uit vertegenwoordigers der navolgende vereenigingen: Ned. Aannemersbond, Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Soc. Tech. Vereen. van Dem. Ingenieurs en Architecten en Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond.

Nieuwe Kerk in Den Haag. Naar eene teekening uit de zeventiende eeuw. Uit: Geschiedenis der Ned. Bouwkunst, door A. W. Weissman. Uitg. S. L. van Looy, Amsterdam.

Maatschappij tot de instelling van laatst genoemd examen heeft besloten.

Deze examens kunnen zich in toenemende belangstelling van de zijde der opzichters en teekenaars verheugen. In de jaren 1910—1911 en 1912 hebben aan het examen voor bouwkundig opzichter, respectievelijk 122, 138 en 159 kandidaten deelgenomen, totaal 419. In hetzelfde tijdvak namen aan het examen voor bouwkundig tekenaar 9, 19 en 9 kandidaten deel; te zamen 33. Het examen voor uitvoerder voor bouwwerken is voor het eerst in 1911 tot stand gekomen; het aantal kandidaten bedroeg in beide jaren 9, dus totaal 18.

Opmerkelijk is het stijgend aantal kandidaten voor het examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Een verblijdend teeken is dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de meening is toegedaan dat op den duur het afnemen der examens door de Overheid zal moeten geschieden. De band tusschen de Regeering en de Maatschappij is reeds gesmeed en wel in 1910, door de toekenning van een subsidie groot f 5000.— ter

bestrijding der kosten welke de examens met zich brengen. De Regeering heeft den Inspecteur van het M. O. den Heer H. J. de Groot opgedragen, vóór en tijdens de examens met de M. t. B. d. B. in overleg te treden. Uit deze feiten trekken wij de conclusie dat van de zijde der Regeering en door de Maatschappij zal worden getracht de normen van bekwaamheid door de wet te doen bekrachtigen; waardoor de waarde voor de diploma's aanmerkelijk zal stijgen.

Vermelding verdient nog dat de A. N. O. en T. B. van meening is, dat ten aanzien van den persoon, de Overheid in de eerste plaats hare waardeering voor de norm van bekwaamheid niet mag onthouden. Door de absolute afwezigheid van eenheid in de wijze van opleiding is het diploma vaak met veel inspanning en door groote financiële offers van den technicus verkregen.

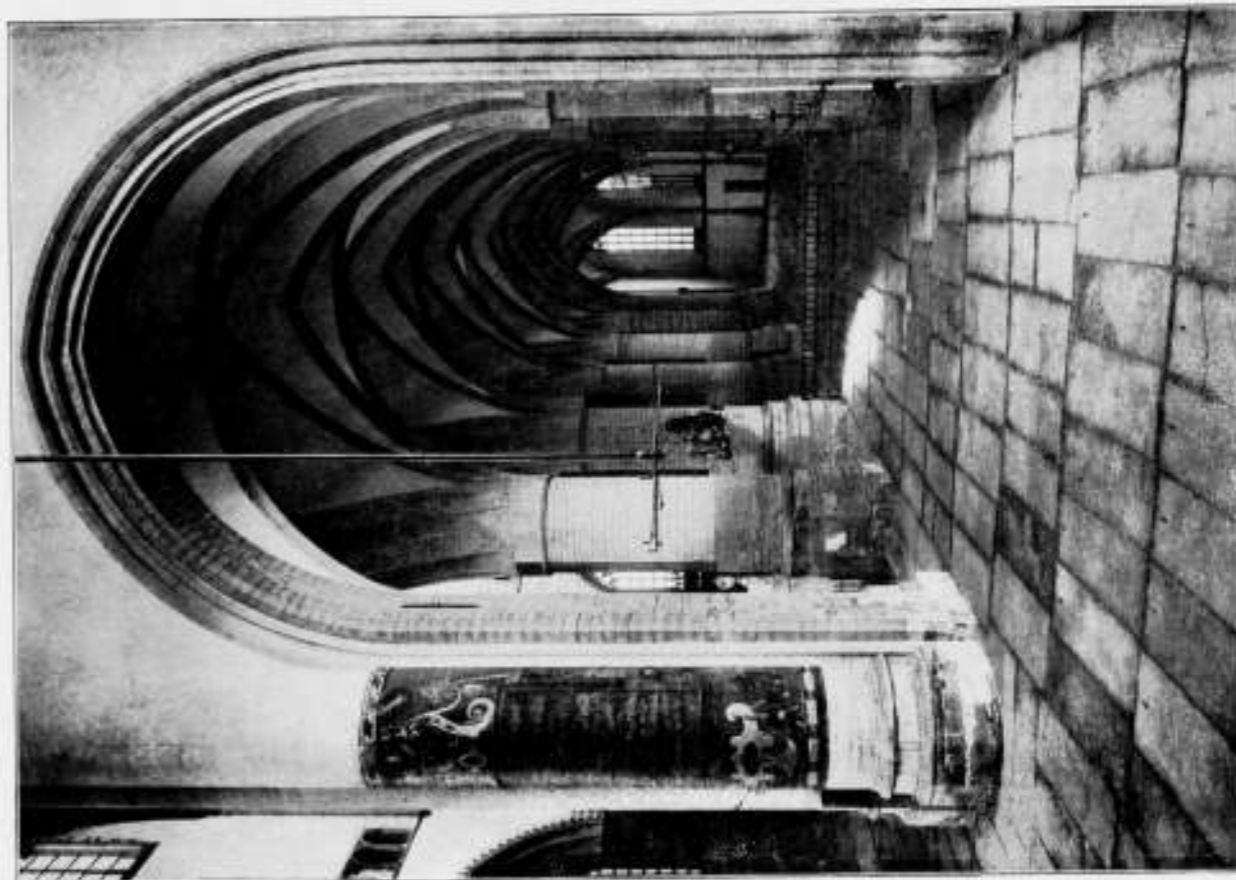
De Bond heeft dan ook tot verschillende gemeentebesturen van ons land een adres gericht, behelzende het verzoek om aan de technische gemeenteambtenaren, welke o. m. in het bezit zijn van één der genoemde Maatschappij-diploma's, een salarisverhooging van minstens f 50.— per jaar toe te kennen. Van de gemeentebesturen van Leeuwarden en Dordrecht is reeds bericht ingekomen dat aan het verzoek door den Raad is voldaan.

Minder hoopvol is het gesteld met de bekwaamheidsnormen voor werktuigkundigen, electro-technici, e. a. een poging uitgaande van den A. N. O. en T. B., om tot de samenstelling van een programma van eischen voor die groepen te geraken, is jammerlijk mislukt. Moge de vereenigingen welke indertijd hunne medewerking hebben geweigerd, door de beteekenis van de diploma's voor de bouwkundigen tot het inzicht komen dat thans hunne onthouding geen bestaansrecht meer heeft.

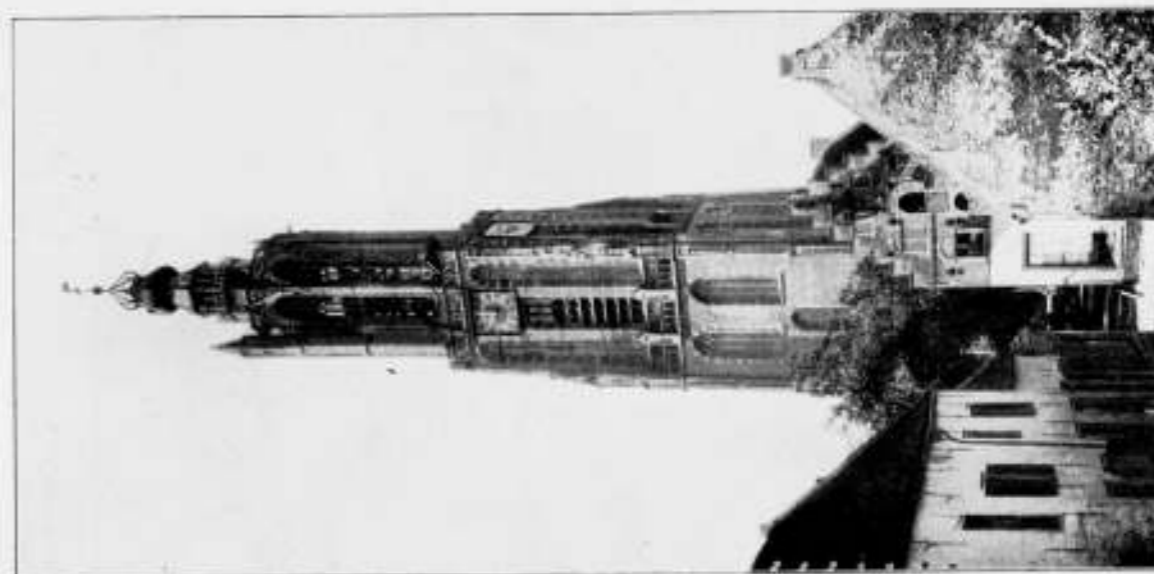
Vooraf met het oog op de oplossing van het M. T. O.-vraagstuk dat in breeder kringen aan sympathie wint, is de samenwerking van alle belanghebbenden dubbel gewenscht.

Na het hier behandelde, behoef ik geene conclusies te trekken; uit één en ander blijkt duidelijk het ernstige streven van den Bond om te geraken tot een algeheele geestelijke, morele en maatschappelijke verheffing van de Nederlandsche technici.

A. W. WEISSMAN. GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE BOUWKUNST.

Zuiderzijbeuk van het Koor der St. Bavokerk te Haarlem; van binnen naar het Oosten.

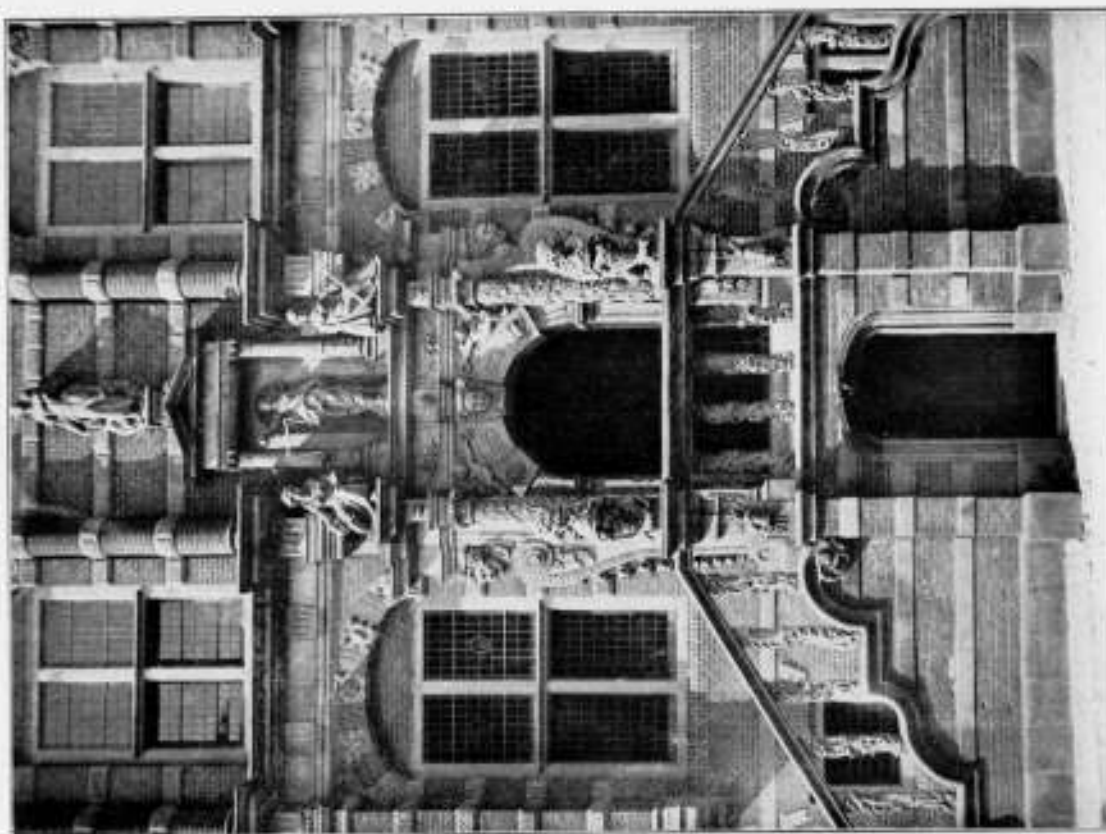

Lieve Vrouwekerk te Amersfoort.

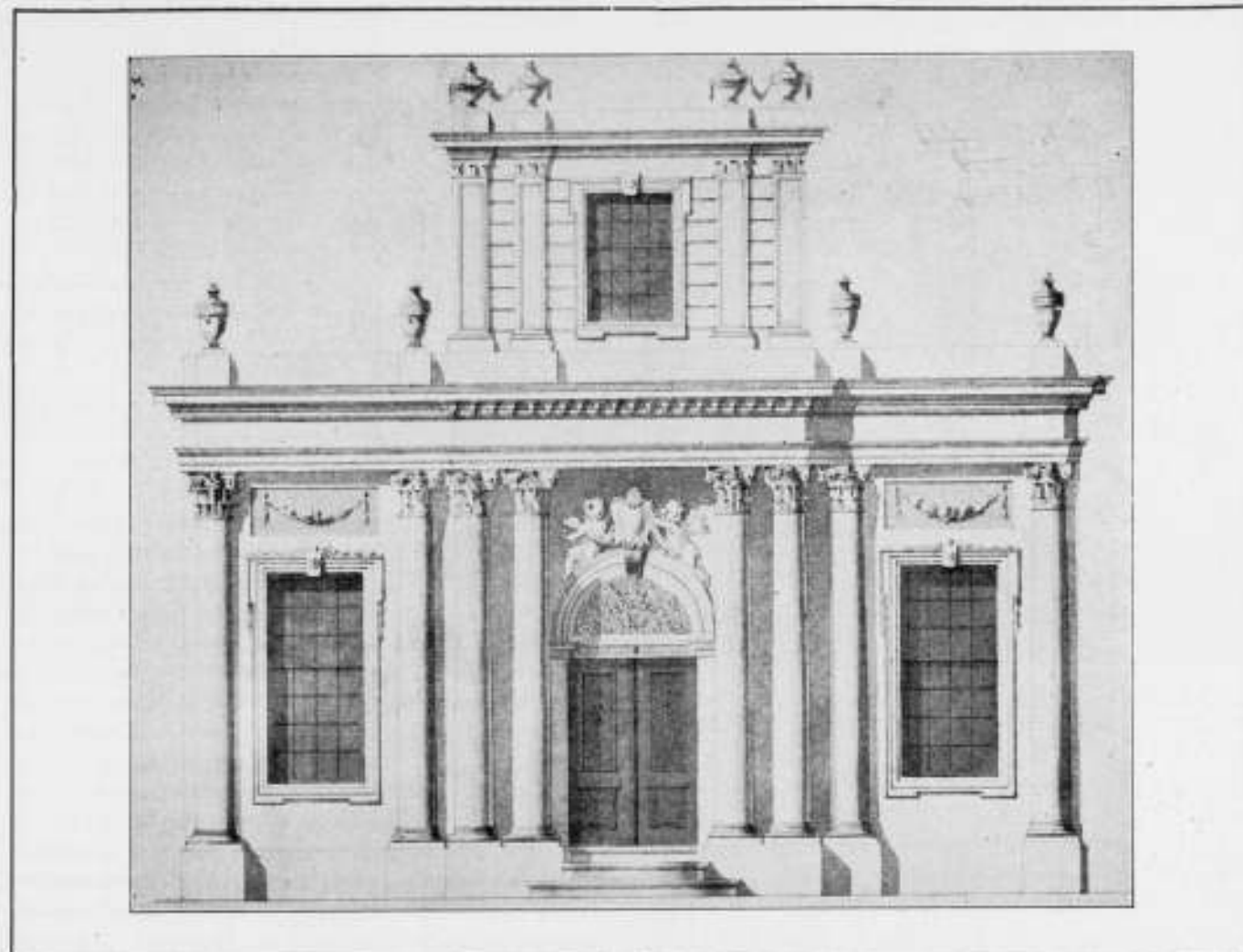

Heringgastate te Marsum.

Ingang van het Stadhuis te Bolsward.

Ontwerp voor een tuinhuis, door Jacob Otten Husly. Uit: Geschiedenis der Ned. Bouwkunst door A. W. Weissman. Uitg. S. L. van Looy, Amsterdam.

BOEKEN OVER BOUWKUNST.

DOOR J. GRATAMA.

GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE BOUWKUNST.
DOOR A. W. WEISSMAN.

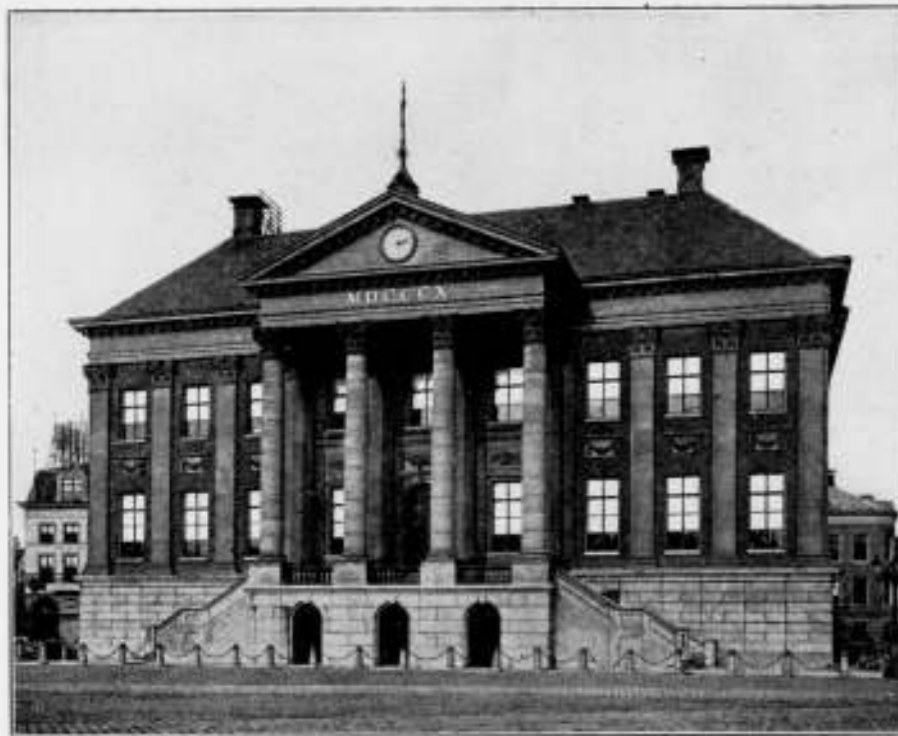
Het is mijn bedoeling in deze rubriek boeken te bespreken, die over Bouwkunst handelen, en wel in het bijzonder die, welke de bouwkunst van de aesthetische of cultuur-historische zijde bekijken. Ik meen dat dit wel wenschelijk is, niet alleen omdat zodoende medegewerkt wordt de belangstelling voor de bouwkunst te verhoogen, maar ook omdat de lezer, nader en dieper kennis nemende van den inhoud dezer boeken dan in een oppervlakkige aankondiging gemeenlijk geschiedt, langzamerhand een basis voor bouwkunstige kritiek kan verkrijgen, die in onzen rationeelen en intellectueelen tijd ook voor den architect van het grootste belang is.

De rij der boeken wordt geopend met het laatste werk van den heer A. W. Weissman: Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst. Het boek is meer van historischen dan van cultuur-historischen en zeer weinig van bouwkunstig-aesthetischen aard, en er zou dan ook geen directe reden zijn, juist dit werk te nemen, ware het niet dat de heer Weissman dezer dagen door

de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst terecht gehuldigd is als schrijver over bouwkunst, en hem de Eerepenning der Maatschappij door het Hoofdbestuur is overhandigd. Hoewel den schrijver deze onderscheiding zeer zeker niet alleen ter eere van genoemd werk is te beurt gevallen en veel eer de bedoeling heeft voorgezet en de vele verdiensten in het algemeen van den heer W. als vruchtbaar en belangwekkend schrijver over bouwkunst te erkennen, is toch de verschijning van zijn werk over onze nationale architectuur daartoe de aanleiding geweest.

Terecht zegt de auteur in zijn Besluit: „De geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst heeft tot dusver niet de aandacht en de belangstelling gevonden, die zij verdient. Terwijl men sinds meer dan een kwart eeuw met onverdroten ijver bezig is bijzonderheden omtrent onze zeventiende eeuwse schilders en hun werken uit de archieven op te diepen, werd op onze bouwmeesters en hunne scheppingen nauwelijks acht gegeven.

Dit maakt de taak van hem, die eene geschiedenis der Ned. bouwkunst schrijven wil, niet gemakkelijk. Immers hij dient de bouwstoffen, die hij voor zijn werk noodig heeft, zelf te gaan opgraven, daar hij maar zeer zelden gebruik kan maken van wat reeds door anderen aan het licht werd gebracht”.

Stadhuis te Groningen. Uit: *Geschiedenis der Ned. Bouwkunst*, door A. W. Weissman. Uitg. S. L. van Looy, Amsterdam.

Dit boek getuigt van een respectabelen arbeid, en de schrijver kan er trotsch op zijn, de eerste te zijn geweest die een complete geschiedenis onzer architectuur tot aan 1800 heeft geschreven. Gaillard, met zijn bekende voor zijn tijd voortreffelijke *Geschiedenis der Hollandse bouwkunst en beeldhouwkunst*, behandelt alleen de Renaissance, en daarbij vooral de Hoog-Renaissance, de Barock weinig en de Rococo in 't geheel niet. Evenzoo niet de Middeleeuwsche tijd. Het is een verdienste van den heer Weissman, dat hij, oveenkomstig het huidige gezichtspunt, aan de Barock, de Rococo en de Lodewijk XVI stijl recht laat wedervaren en deze stijlen een plaats in de geschiedenis der bouwkunst inruimt, die hen toekomt.

Tal van historische mededeelingen zijn in het boek vermeld; vele bouwkunstenaren uit de 17de en 18de eeuw, in vroegere geschiedenisboeken terloops of niet genoemd, worden hier nader behandeld, zoo bijv. Philips Vingboons, Justus Vingboons, Daniël Stalpaert, Adriaan Dorsman, Elias Bouman, Steven Vennecool, Pieter Post, Arend van 's Gravensande, Pieter Noorwits, Bartholemeus Drijffhout, Jacob Romans, Salomon de Bray, Willem van der Helm, Coenraad Roleffs, Gerard Frederik Maybaum, Hans Jacob Huslij, Hendrik Husly, Hendrik Jacob Otten, Leendert Viervant, R. R. Viervant, Cornelis Rauws, Jan Eduard de Witte, Abraham van der Hart, e. a. wier werken nader worden beschreven.

Om een denkbeeld te geven van de wijze, waarop de schrijver zijn stof behandelt, volgt hieronder een gedeelte zijner uitvoerige mededeelingen omtrent den toren van Utrecht.

„In de veertiende eeuw hebben de bisschoppen van

Utrecht hun kathedraal gelaten in den staat, waarin Jan van Zierik haar door het aanbouwen van een trans om het koor had gebracht. En toch zou, voor den luister van den eeredienst, het voltooiën althans van het koor, wat met het geld, voor den toren gebruikt, ongetwijfeld had kunnen geschieden, meer gewenscht zijn geweest, dan het stichten van het hooge gevaarte, dat nu nog de verbazing van den beschouwer wekt.

Doch de bisschoppen voelden zich in de eerste plaats wereldlijke vorsten. In de veertiende eeuw tot het toppunt hunner macht gekomen, wilden zij daarvan doen blijken door het oprichten van een gedenkteeken, dat men ver in het rond zou kunnen zien. Verkondigden de bellfroids, de torens der stadhuisen, die wij later zullen bespreken, de macht der burgerij, de bisschoppen wilden toonen, dat hun wereldlijk gezag daarboven

ging. De tijdgenooten hebben dit wel begrepen.

Niemand minder dan Geert Groote, de stichter van de Broederschappen des Gemeenen Levens, schreef in 1377 een tractaat, waarin hij bisschop en domkapittel wegens de zondige ijdelheid, die tot het bouwen van den toren geleid had, ernstig berispte. Maar de bisschoppen waren er de mannen niet naar, om zich aan zulke berispingen te storen.

De ontwerpers hebben de loodlijn overal toegepast, en alle overgangen vermeden, die tot dusverre door steunberen, hoektorens of luchtbogen de Gothische torens tot de pyramide hadden doen naderen. De twee onderste verdiepingen, hoofdzakelijk uit gebakken steen bestaande, missen lijstwerken, die de waterpaslijn zouden doen spreken. De achtkante lantaarn, van gehouwen steen, rijst ook loodrecht op en in haar versiering is groote soberheid betracht. Boven haar spitsboogopeningen zijn frontalen en fialen aangebracht, zooals men die in het laatst der veertiende eeuw hier te lande begon te maken.

Door de rechtlijnigheid en de soberheid der versiering heeft de toren een zeker wereldsch en weerbaar aanzien, dat voortreffelijk aan het doel beantwoordt, waarmee het bouwwerk werd gesticht. De torens, die de Italiaansche steden in de dertiende en veertiende eeuw deden verrijzen, hebben een zelfde karakter. De Utrechtsche toren is geen kerktoren en nu hij weder alleen staat vertoont hij zich, zooals zijn stichters hem zich hebben voorgesteld. Ook het dak van den toren verdient de aandacht. Meestal werden de Gothische torens door een slanke spits bekroond. Is die spits achterwege gebleven, dan geschiedde dit, omdat het geheel niet voltooid kon worden. Reeds de schrijvers der zeven-

tiende eeuw merkten op, dat het dak van den Utrechtschen toren veel lager is dan dat van andere torens. Zij beweerden toen, dat er vroeger een hoogere spits bestaan had, die afgebroken en door het lage dak vervangen was. Op esthetische gronden is ook in de negentiende eeuw voor het vroeger aanwezig zijn van een slankere bekroning gepleit. Doch zoowel de schilderij in de St. Bavokerk te Gent en die te Amsterdam, beide uit de eerste helft der vijftiende eeuw en reeds vroeger door ons vermeld, vertoonen den toren in zijn tegenwoordige gedaante, zoodat blijkt, hoe de lage spits reeds van den aanvang af heeft bestaan. Bij een zoo eigenaardigen toren behoorde ook een eigenaardige bekroning, die een tegenstelling met de trotsche loodlijnen vormen moest. De toren is een gedenkteeken van den krijgshaftigen bisschop Jan van Arkel, onder wiens krachtig bewind hij grootendeels is gebouwd.

In deze passage is vrijwel het geheele karakter van het boek terug te vinden; alleen worden over het algemeen meer historische feiten en namen, soms geheele reeksen dan beschouwingen gegeven. Maar stoute beweringen, zooals de hier bovenstaande dat de bisschoppen zich in de eerste plaats wereldlijke vorsten voelden en om hun wereldlijk gezag te toonen de hooge torens bouwden, eene bewering, die vermoedelijk wel eenige waarheid bevat, maar toch niet in hare zoo korte beslistheid als een volkomen en juist beeld van de werkelijkheid mag gelden, dergelijke stoute en pikante beweringen vindt men meer. Zoo op blz. 341, waar met gelijksoortige korte beslistheid gezegd wordt: „Het is bekend, dat in onze „gouden“ eeuw de regenten het met de eerlijkheid niet zeer nauw namen. Maar als hunne onderhoorigen dit voorbeeld volgden, traden zij streng op.“ Ook dit is een generaliseeren, dathistorisch niet door den beugel kan, in elk geval nader bewezen dient te worden en, zooals het hierstraat, terecht ongehoort wekt.

Een ander voorbeeld van deze, voor den heer Weissman kenmerkende opmerkingen, waarbij men halfongeloovig geneigd is een vraagteeken te zetten, is deze, op blz. 430.

„Het begrip schilderachtigheid is pas in de negentiende eeuw ontstaan. Vroeger kende men het niet, en zelfs meesters als Hendrik de Keyser en Lieven de Key hebben, waar zij konden, gevels geheel in gehouwen steen gemaakt, omdat de afwisseling van gebakken en gehouwen steen door hen als iets van lager orde werd beschouwd.

Ook Jacob van Campen en zijn leerlingen dachten niet anders. Als zij ontwerpen maakten bedoelden zij, dat die in gehouwen steen uitgevoerd moesten worden. Slechts noode gingen zij tot het toepassen van gebakken steen over en gebruikten die bouwstof dus uitsluitend als vulling, zooals men dit sedert de vijftiende eeuw had gedaan.

Wij moeten dus wel in het oog houden, dat de afwisseling van wit en rood, die men in de negentiende eeuw als het voornaamste element der schoonheid in gevels

is gaan beschouwen, door de ontwerpers dier gevels niet als zoodanig is bedoeld.

Dit lijkt wel aardig en juist gezien; maar al spoedig komen bij nader beschouwen van deze opmerkingen de vragen. Wat is schilderachtigheid? Kende men vroeger geen schilderachtigheid? Beschouwde men werkelijk de afwisseling van baksteen en natuursteen als van lager orde? Zou bijv. Lieven de Key de Vleeschhal in Haarlem liever geheel in natuursteen hebben uitgevoerd? Is de fraaie eenheid in de Vleeschhal, de pikanterie in het verschil van materiaal en de levendigheid der ornamentatie dus eigenlijk „van lager orde“ en niet zoo bedoeld??

Ik zou niet graag met den heer Weissman hierover debateren; ik weet echter wel, dat er in deze passage veel diepe dingen van bouwkunstige aethetica worden aangeraakt op een luchtige en toch positieve wijze, die niet verantwoord is.

Zooals gezegd, het werk is historisch van belang; de cultuurhistorie wordt zeer vluchtig behandeld. Ziet hier, hoe de overgang van de Vroeg- naar de Hoog-Renaissance beschreven wordt:

„Wij hebben nu een overzicht gegeven van de voornaamste bouwwerken, die in het laatste der zestiende en in het begin der zeventiende eeuw hier te lande zijn gesticht.

Dit overzicht is volstrekt niet volledig, doch onze bedoeling was slechts, om, door het bespreken der meest karakteristieke scheppingen, te doen zien, welke stijl gebruikt werd, toen de Republiek der Vereenigde Nederlanden in haar opkomst was.

Hendrik de Keyser en Lieven de Key zijn de meesters, die tot het vormen van dien stijl het meest hebben bijgedragen. Waarschijnlijk brachten leerlingen dier meesters dien bouwtrant ook buiten Amsterdam en Haarlem in zwang. Van deze leerlingen is echter tot dusverre nog weinig bekend geworden.

Deze stijl van Hendrik de Keyser en Lieven de Key, die aanvankelijk zoo goed met het zeventiende eeuwsche leven in overeenstemming was, werd omstreeks 1630 in de groote steden door een anderen bouwtrant vervangen. De zonen der rijkgeworden kooplieden vonden geen behagen meer in het bouwen van gevels, die met een overdaad van versierselen prijkten. Zij verlangden een meer deftigen stijl en vonden dien in den bouwtrant, welke te Rome sedert 1560 in zwang was.

Deze Italiaansche stijl, ontstaan in een tijd, toen de Pausen de Katholieke kerk door hervorming haar ouden luister trachtten te hergeven, is streng en verkrijgt het effect dat hij beoogt uitsluitend door het toepassen der Zuil-orden uit de oudheid.

De versierselen, die de meesters der Renaissance in het begin der zestiende eeuw nog zoo gaarne hadden gebruikt, versmaadt deze stijl en vergenoegt zich met hier en daar een festoen aan te brengen.

Michelangelo heeft, in het laatst van zijn leven, toen hij de St. Pieterskerk en de paleizen op het Kapitoel te Rome bouwde, zich van dezen stijl bediend. Doch

vooral Giacomo Barozzi da Vignola en Andrea Palladio hebben zoo door hun bouwwerken als door hun geschriften, het meeste gedaan, om dien trant algemeen bekend te maken.

In Nederland heeft Jacob van Campen zich het eerst deze strenge vormen gebezigd. Hij is de eenige bouwmeester der zeventiende eeuw geweest, die bij zijn tijdgenooten naam had.

Jacob van Campen was uit een Oud-Amsterdamsch geslacht gesproken. Zijn grootvader, die ook Jacob van Campen heette, was getrouwd met Griete Pieters, een zuster van den bekenden dichter Roemer Visscher.

Dit echtpaar had twee zoons, waarvan de jongste, Pieter Jacobszoon van Campen, 4 Nov. 1594 met Geritje Claes Berends dochter uit Haarlem huwde". Enz. Volgen meerdere historische feiten.

Ook over andere belangrijke cultuurwijzigingen is de schrijver uiterst kort. Zoo over den overgang van den midden-tijd tot den laten-tijd der Gothiek; de opkomst der Renaissance, enz. Men merkt duidelijk, dat de schrijver zich van deze, voor het begrip der bouwkunst zoo hoogst belangrijke evolutie-verschijnselen, haastig en weinig zeggend afmaakt om zooveel te meer te grasduinen op zijn speciaal-terrein, de feiten-historie. En op dit gebied heeft het boek zeer zeker veel verdienste. Ten slotte zij nog medegedeeld, dat het boek goed en degelijk is uitgegeven door S. L. van Looy te Amsterdam, en dat het opgeluisterd wordt door 185 flinke afbeeldingen van de hoofdgebouwen, welke echter als bruindruk wat van hun scherpte verliezen. Bijgaande clichés geven een goed beeld van de fraaie illustraties.

Ik verheug mij dus, dat de heer Weissman zijn groote wetenschap van de Ned. Bouwkunst heeft vastgelegd in dit belangrijke werk; maar ik meen toch te mogen vragen, of deze zijne bouwkunst-beschouwing de meest vruchtbare is voor onzen tijd.

Een uitgebreid materiaal is in het boek van den heer Weissman verzameld; maar alles is min of meer droog en zonder veel samenhang, in elk geval zonder een duidelijk sprekend verband, achter elkaar gezet. Het werk staat veel dichter bij een knappe catalogus dan bij een door-dringende beschrijving.

Iemand, die dit werk ernstig bestudeert, zal ten slotte veel weten, maar zal hij ook veel begrijpen? Zal hij werkelijk dichter bij de bouwkunst gebracht zijn, zoo dat hij hare groote beteekenis als cultuuruiting en hare eigen, monumentale schoonheid levendig, krachtig en diep gaat beseffen? Onze tijd heeft de drang om boven de eigenlijke wetenschappelijkheid uit te komen tot het begrip, om synthetisch de wetenschappelijke feiten samen te vatten en hunne hoogere beteekenis daardoor te doen spreken. Het feit, dat de historie mannen als Hendrik de Keyser en Jacob van Campen heeft voortgebracht, is op zich zelf beschouwd niet interessant; de groote belangstelling voor hen wordt eerst gewekt wanneer wij gaan beseffen, dat hun architectuur belangrijk en schoon is.

Dit besef krijgt de lezer door het boek van den heer W.

niet; het is daarvoor te veel bloot-historisch, met te veel koele verstandelijkheid geschreven.

Met de ziel der Ned. Bouwkunst heeft dit werk weinig te maken. En daarom is het ook niet het boek, dat de Ned. Bouwkunst in al hare levensvolle schoonheid nader brengt tot het publiek, een boek, waarnaar wij blijven verlangen en dat voor de bevordering der bouwkunst van buitengemeene beteekenis zou zijn.

INGEZONDEN.

„HET UITBREIDINGSPLAN SPAARNDAM-MERBUURT“.

Geachte Redactie,
In No. 7 van den loopenden jaargang van dit Weekblad stelt de Heer A. Keppler, c.l. mij de volgende vragen:

1e. Zijt gij, aesthetisch adviseur van P. W., bereid in dit blad uiteen te zetten, hoe gij tot de door U geleverde en door den Gemeenteraad goedgekeurde oplossing van de uitbreiding van het stadsgeheelte, genaamd de Spaarndammerbuurt, zijt geraakt?
2. Aan welke motieven ontleent dit plan zijn aesthetische eigenschappen?

Geheel afgescheiden van de vraag welke mijn aandel is geweest in bedoeld uitbreidingsplannetje, wensch ik den Heer Keppler het volgende te antwoorden:

Het kan U, Inspecteur van het Woningtoezicht, als Gemeenteambtenaar niet onbekend zijn, dat het onder sommige omstandigheden en in sommige gevallen onbetamelijk en onvoegzaam is, uit de keuken, waarin de Gemeentelijke spijzen worden bereid, mededeelingen te verstrekken, anders dan aan hen, die wettelijk bevoegd zijn een onderzoek daarna in te stellen. M.i. behoort daartoe het onderwerpelijk geval.

Immers bij den opzet van uitbreidingsplannen zijn vele en velerlei belangen betrokken, soms niet alle voor eene uiteenzetting in het openbaar geschikt en bij de behartiging van die belangen kunnen de aesthetische niet immer en altijd de overheerschende zijn.

Om die reden acht ik mij niet gerechtigd Uwe vragen te beantwoorden.
J. W. VAN DER MEY,
Architect.

Amsterdam, 21 Februari 1913.

BERICHTEN.

Het Koninklijk Paleis te Amsterdam. Bij kon. besluit van 22 dezer is ingesteld een commissie tot onderzoek en voorlichting betreffende den staat van het uitwendige van het Koninklijk Paleis te Amsterdam.

Zijn in deze commissie benoemd: tot lid en voorzitter: professor jhr. dr. Six, voorzitter der commissie van toezicht op het Rijksmuseum te Amsterdam; tot leden: jhr. mr. V. E. L. de Stuers, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage; professor Henri Evers, professor J. A. van den Kloes, professor A. W. M. Ode; hoogleraren aan de Technische Hoogeschool te Delft.

De zaak Meddens. Naar het Vaderl. verneemt, wordt thans tusschen de gemeente 's-Gravenhage en de firma Meddens over den afstand van den veel besproken hoek onderhandeld, op dien voet, dat de bedoelde voornitspringende hoek aan de Kapelsbrug, gevormd door het gebouw, waarin de firma thans gevestigd is, geheel zal komen te vervallen. De voorwaarde, dat de gemeente den grond, dien zij boven zeker maximum noodig had, zou vergoeden, naar den prijs per M², is daarbij losgelaten. De firma Meddens zal een groot deel van den grond langs den nieuwen verkeersweg, grenzend aan het perceel van de firma Vos, van de gemeente in eigendom verkrijgen, en zal daarop haar nieuwe gebouw, te ontwerpen door Berlage, doen zetten.

Door plaatsgebrek kunnen enkele berichten en bijdragen, zoo o.a. het Verslag van de Algemeene Vergadering van het Verbond van Nederl. Kunstenaarsverenigingen op Zaterdag 22 Februari j.l. niet worden opgenomen.

33ste JAARG. — 8 MAART 1913. — No. 10.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.ZN., : : : :
Redacteur: J. GRATAMA. : : : : : : : :

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. : : : : Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afzonderlijke nummers / 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels / 1.—, elke regel meer / 0.20. Grootte letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Afd. Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Kroniek. De aesthetische adviseur van P. W. te Amsterdam. Zwolle en Heemstede, door J. Gratama. — Tentoonstelling „Huis en Tuin“. — Een stadhuis voor Zwolle. — Het schrijven van Geschiedenis, door A. W. Weissman. — Antwoord, door J. Gratama. — Aig. Kunstenaarscongres 27—29 Maart, Amsterdam. — Prijsvragen. — Vragenbus. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

637ste Algem. Vergadering, te houden op Maandag 17 Maart 1913 des avonds te 8 ure in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402.

- Agenda.
- 1e. Notulen, ingekomen stukken, mededeelingen van het Bestuur.
  - 2e. Voordracht van den Heer Dr. S. P. Haak, leeraar te Arnhem, Onderw.: „Middeleeuwsche Stedenbouw“.
  - Verkorte indeeling:
Ontstaan der middelpunten van samenwoning. Bepaling van het begrip stad. De stadsrechten.
De Rolandsbeelden als vertegenwoordigers van den vorst en als zinnebeelden der stedelijke vrijheid.
Verschillende bouwplannen der steden in verband met de wijze van ontstaan — Muurbouw — poorten, torens.
De markt als centrum van de voornaamste stedelijke gebouwen. Uitleg der steden, stratenaanleg, plaveisel.
Het stedelijk bestuur. — Verschillende typen van stadsgebouwen. — Het Raadhuis, het Feesthuis, de Lakenhal, de Waag, het Vleeschhuis en de particuliere woning.
(toegelicht met lichtbeelden).
  - 3e. Wat verder ter tafel zal worden gebracht.

De Secretaris
J. BAKKER.

N.B. De introductie wordt ruim opengesteld.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK LIII.

door J. GRATAMA.

DE AESTHETISCHE ADVISEUR VAN P. W. TE AMSTERDAM. De bespreking van de voordracht van B. en W. betreffende het uitbreidingsplan der Spaarndammerbuurt in den Gemeenteraad heeft onder de architecten bijzonder de aandacht getrokken. Het uitbreidingsplan was reeds door den heer Keppler in Bouwk. Weekblad 1912 no. 36 gepubliceerd, zonder veel commentaar, maar toch blijkbaar niet omdat hij het plan zoo fraai vond. Uit een aesthetisch oogpunt is het dan ook verre van verdienstelijk, en terecht vroeg menig architect zich af, waartoe die aesthetische adviseur van P. W. dient, als er zulke producten te voorschijn komen. Men vermoedde echter wel, dat deze adviseur, die toch zeker tot iets beters bekwaam is, niet de hand in dit plan gehad zou hebben; dat om de een of andere diep-ambtelijk-geheime reden dit uitbreidingsplan door andere personen was samengesteld. Tot de Gemeenteraadszitting van 29 Jan. j.l. een verrassing bracht. Wethouder Delprat, door de heeren Wibaut en Fabius op de aesthetische tekortkomingen van het plan aangevallen, antwoordde, dat het plan was opgemaakt door den architect Van der Mey, den aesthetischen adviseur van P. W. Een kort verslag van het gesprokene is opgenomen op blz. 72. Deze wethouder is de persoon, die officieel verantwoordelijk is voor deze mededeeling en er is niet de minste reden om aan deze mededeeling geen geloof te slaan.

Het aesthetisch minderwaardige uitbreidingsplan staat dus op den naam van Van der Mey. Natuurlijk dat door

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

DE ST. MICHAELSKERK TE ZWOLLE ONTSIERD; de buitengewoon leelijke onderpui van het hoekhuis bestaat uit witte verglaasde steen en hardsteen.

belangstellenden hierover vreemd werd opgekeken. De heer Keppler gaf aan de algemeene verwondering uiting door openlijk aan Van der Mey te vragen welke aesthetische motieven zijn plan beheerschen.

Deze vraag was niet handig. De gemeentelijke adviseur antwoordde gelijk een braaf ambtenaar past, zeggend: „dat het onder sommige omstandigheden en in sommige gevallen onbetamelijk en onvoegzaam is, uit de keuken, waarin de gemeentelijke spijzen worden bereid, mededeelingen te verstrekken, anders dan aan hen, die wettelijk bevoegd zijn een onderzoek daarna in te stellen.“ Heilige bureaucratus kan tevreden zijn over zijn onderdanen. Van der Mey zeide niets over de kwestie zelve, namelijk in hoeverre hij medegewerkt heeft aan het bedoelde plan. Dat hij volkomen verantwoordelijk zou zijn voor het plan, is, gezien zijn bekroond ontwerp voor de Damafsluiting, niet aan te nemen. Toch stelt Wethouder Delprat het plan openlijk op den naam van Van der Mey.

En zoo is er iets dubbelzinnigs en onbegrijpelijks in deze historie, waarover het publiek het recht heeft meer licht te vragen.

Er zijn twee mogelijkheden: Ten eerste: Van der Mey heeft het plan werkelijk gemaakt en er is zoo weinig in gewijzigd door anderen, dat Wethouder Delprat het volste recht heeft te zeggen: het plan is opgemaakt door Van der Mey. Dat dit de juiste stand van zaken zou zijn, is echter, zooals gezegd, haast niet denkbaar. Ten tweede: Van der Mey heeft een plan gemaakt, maar daarna is het door anderen door allerlei omstandigheden dusdanig gewijzigd, ja misschien totaal veranderd, dat het een groote onbillijkheid en onjuistheid is te zeggen: het plan is opgemaakt door Van der Mey. Deze 2e mogelijk-

heid lijkt mij het meest waarschijnlijk. Maakt het verslag van de Raadszitting niet den indruk, of de Wethouder, in het nauw gebracht op aesthetisch terrein door de heeren Wibaut en Fabius, grijpt naar een wapen tot verweer en uitroept: „Het plan is van Van der Mey, den aesthetischen adviseur!“ hopen daarmee de storm te bezweren.

Het is volkomen juist, dat de heeren Wibaut en Fabius zich hierdoor niet hebben laten intimideeren, en dat zij het plan bleven bestrijden.

Van der Mey heeft een goeden aesthetischen naam; men verwacht wat van hem. Maar hij kan dien naam ook gemakkelijk verliezen. Mocht inderdaad het famenze uitbreidingsplan niet op den naam van Van der Mey gesteld kunnen worden, dan rust op den wethouder Delprat de moreele verplichting, in een volgende Raadsvergadering mede te deelen, dat, wat het aesthetische betreft, Van der Mey niet of niet geheel en al verantwoordelijk is voor het plan. Doet de Wethouder dit niet, dan zou hij een ondergeschikt ambtenaar, die zich in het openbaar, als ambtenaar, niet wil verdedigen, openlijk ernstig in zijn goeden naam geschaad hebben.

Er zit aan deze kwestie nog iets meer vast. Langen tijd heeft P. W. te Amsterdam het gedaan zonder aesthetica; langen tijd is van verschillende zijden, en vooral van de zijde der architecten, gewezen op een dergelijk gemis, der om zijn oude schoonheid zoo vermaarde stad Amsterdam onwaardig. Eindelijk werd een stap in de goede richting gedaan: een aesthetisch adviseur werd benoemd. Voorloopig verstomden de talloze kritieken op het gemis aan aesthetica bij de gemeente; men wachtte af; men stelde vertrouwen in den nieuw-benoemde.

Men hoopte, dat nu, zij het gelijdelijk aan, de nieuwe stad zich steeds meer in schoonheid zou ontwikkelen.

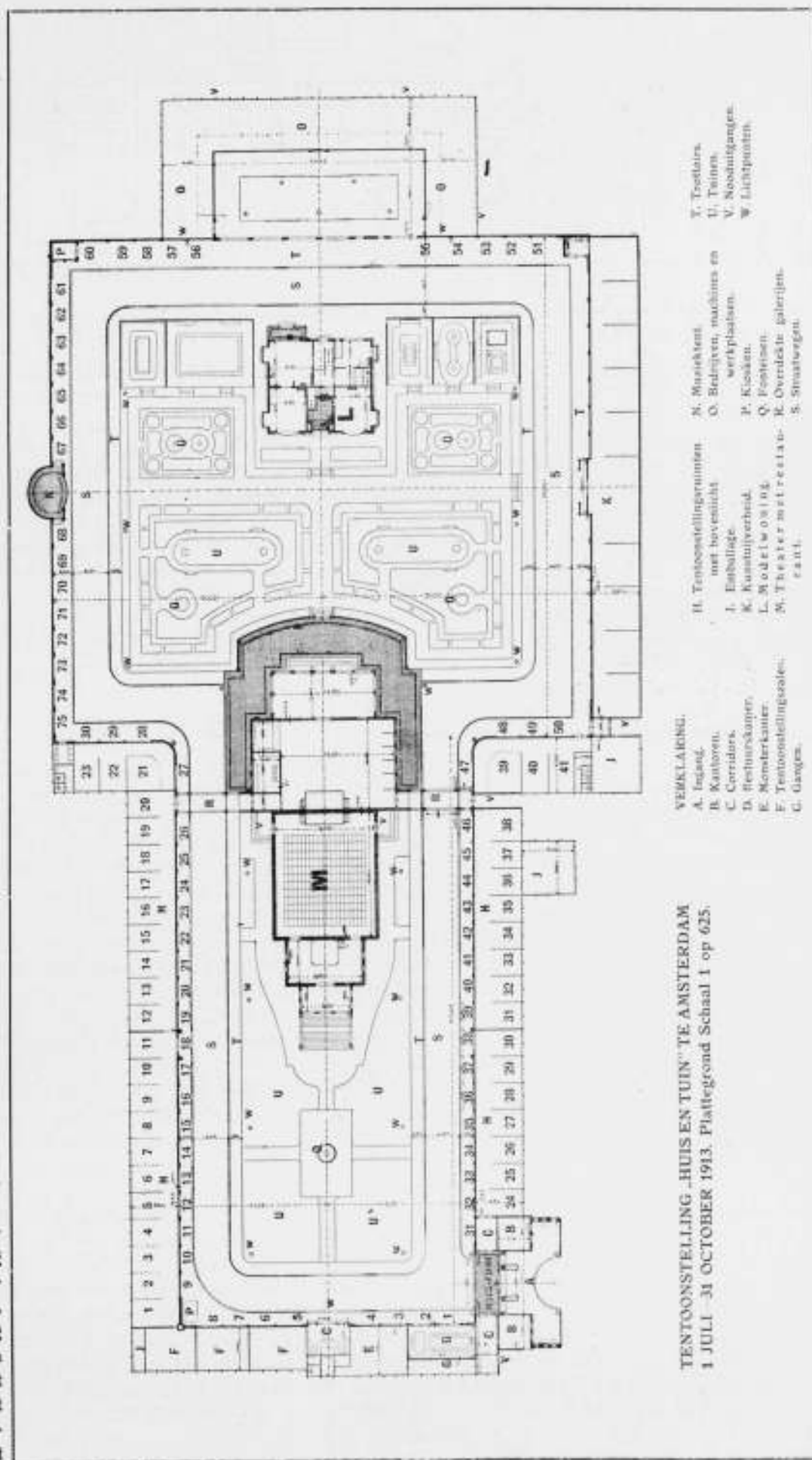
Maar uitingen als van Wethouder Delprat schokken het vertrouwen.

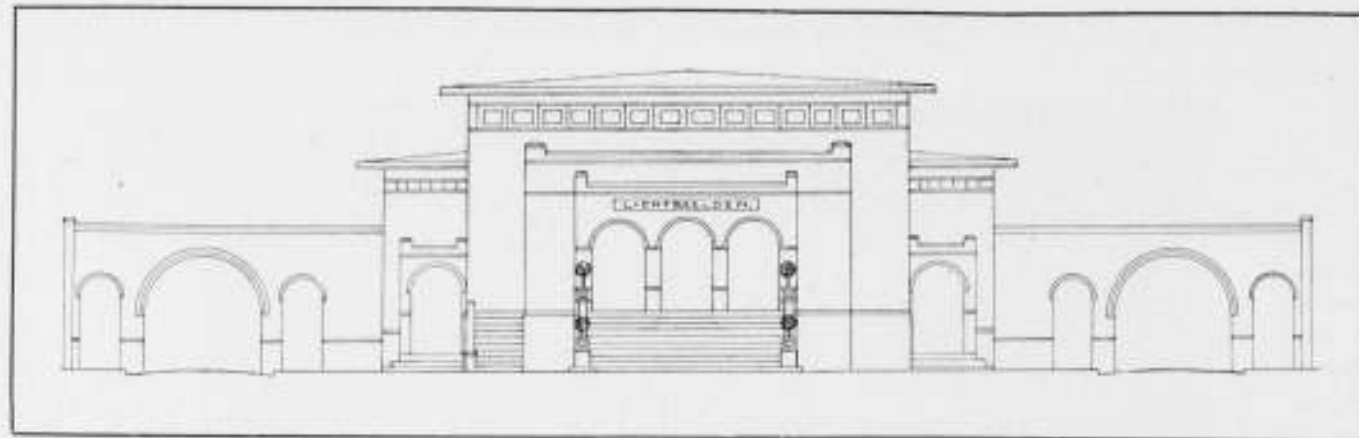
Maakt de adviseur leelijke dingen, dan is gegronde kritiek van hen, die Amsterdam's schoonheid liefhebben, alleszins gewettigd en noodig. Gebruikt men echter den naam van den aesthetischen adviseur als vlag, om de minderwaardigelading, waaraan hij weinig of geen schuld heeft, te dekken, dan is de toestand nog ongezonder en kan een felle kritiek niet uitblijven.

Daarom is het dringend gewenscht, dat duidelijk blijkt of en zoo ja welk aandeel de aesthetische adviseur gehad heeft in het uitbreidingsplan der Spaarndammer buurt, opdat de Amsterdammers een juist beeld krijgen van de positie van dien adviseur en van den ernst, waarmede de Gemeente streeft naar bevordering van den welstand van Amsterdam.

ZWOLLE EN HEEM-SCHUT. Bijgaande afbeelding maakt eigenlijk een nadere beschrijving overbodig.

Dat in 1912 in een hoofdstad eener provincienog ongestoord zulke dingen kunnen gebeuren, teekent wel krachtig het verval van den smaak en het te kort aan macht nog op het oogenblik van Heem-schut. Heem-schut heeft

Tentoonstelling „Huis en Tuin” Hoofdgebouw: Theater en Restaurant. Voorgevel schaal 1 op 200.

Arch. L. ZWIERS.

geprobeerd deze ergelijke ontsiering van de fraaie eerbiedwaardige St. Michaelskerk te verhinderen, maar het mocht niet lukken. De architect meende waarschijnlijk iets heel moois te maken, en behoeft zich slechts op enkele in dergelijke wilde of te wel gematigde-vermicelli stijl opgetrokken gebouwen, in de grotere steden een 15-tal jaren geleden gezet, te beroepen om zijn betoog zekeren schijn van kracht bij te zetten. Zoo worden de zonden der vaders aan de zonen bezocht! Wat nu, gelukkig! in de groote steden sedert een 10-tal jaren heeft afgedaan, om plaats te maken voor bezonken en zuiverder bouwkunst, gaat nu de kleinere steden besmetten. Om dit te beletten kan Heemschut zeer veel nut doen, en gezien zijn toenemenden invloed en groei van belangstellenden, zal Heemschut wel overwinnen.

Het is wel bar, wat daar in Zwolle is gebeurd. De blikkerende witte steen, de wanhopig slechte en aanstellerige architectuur, tegenover het belangrijkste en meest imposante gebouw, de trots van Zwolle, de eeuwoude St. Michaelskerk met zijn diepen baksteentoon, zijn eerwaarde gothiek, en met aan zijn voet de beroemde, fraaie Hoofdwacht.

Brutaal vertoont zich de onbeschaafdheid van den onderpui uit de 20ste eeuw tegenover de rust en bescheidenheid van het bovenhuis, dat vermoedelijk uit het begin der 19de eeuw is. En van alle tijden, die in het complex van deze kerk vertegenwoordigd zijn, is alleen onze tijd, is het jaar 1912 slecht en min-waardig vertegenwoordigd. Is dat niet een hoon juist voor dezen tijd, die meer dan enig andere de oude monumenten behoedzaam en eerbiedig behoudt?

De Zwollenaars moeten de onderpui een paar jaar laten staan, om goed tot het besef te komen, hoe hun stad wel ontsierd kan worden zonder dat zij er iets tegen hebben gedaan. En dan zullen zij wel zoo sterk overtuigd worden van de noodzakelijkheid, van overheidswege de openbare ontsieringen te doen tegen gaan, dat zij tot het instellen van een z. g. schoonheidscommissie zullen besluiten. Zij zullen dan slechts doen, wat groote steden als Amsterdam, Den Haag, enz. reeds sedert jaren gedaan hebben. Ja, het kleine Laren (N.H.) heeft, vóór allen aan de spits, in de Bouwverordeningen de bepaling opgenomen, dat B. en W. eischen van

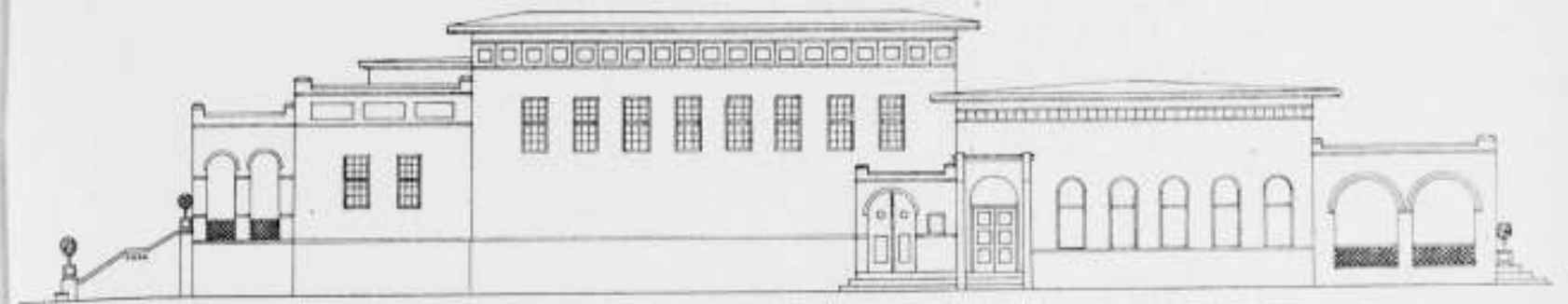
welstand kunnen stellen aan elk nieuw gebouw en elke verbouwing in hun gemeente.

Deze voor het dorpschoon zoo buitengewoon belangrijke bepaling is door de Provinciale Staten van N. Holland goedgekeurd. Een schoonheidscommissie zal het Gemeentebestuur van Laren in deze bijstaan. En dat, wat in het kleine Laren onverbiddelijk zou worden afgewezen, wordt in Zwolle toegelaten! Laat Zwolle dat eens goed beseffen.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN”

De Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, die verleden jaar in het gebouw der Mij. t. bev. d. Bouwkunst een klein, maar zeer geslaagde baksteen-tentoonstelling heeft gehouden, heeft, mede naar aanleiding van het succes toen, een tweede, maar nu veel grotere en daardoor ook veel belangrijkere tentoonstelling voorbereid, een tentoonstelling genaamd „Huis en Tuin, in bouw, inrichting en aanleg”. Evenals verleden jaar, is de heer L. Zwiërs, de architect van deze onderneming, waarvan bijgaande afbeeldingen een vrij goed denkbeeld geven. Dank zij de welwillendheid van „Klei”, die de clichés ter leen afstond, en van de tentoonstellingscommissie, die nadere mededeelingen deed, kunnen wij onze lezers het volgende van deze interessante tentoonstelling, waar ons prachtig nationaal baksteenmateriaal de hoofdtoon zal voeren, mededeelen. Wij geven nu alleen enkele bijzonderheden; een volgende keer zullen wij dieper ingaan op den opzet en den aanleg van deze tentoonstelling; op het goed verzorgde architectonische, en de beteekenis die het geheel kan hebben voor onze bouwkunst.

De Raad der gemeente Amsterdam heeft het geschikte terrein aan de Emmastraat voor den tijd van 1 Maart tot ultimo November a.s. gratis aan de Commissie afgestaan, zoodat de totstandkoming der tentoonstelling in den voorgenomen omvang is verzekerd en de aanbesteding tegen medio Maart kan worden tegemoet gezien. De Commissie heeft gemeend bij deze tentoonstel-

Hoofdgebouw: Theater en Restaurant. Zijgevel schaal 1 op 200

Arch. L. ZWIERS.

ling het kermisachtige van andere tentoonstellingen te moeten vermijden en aan het geheel een zoo ver mogelijk doorgevoerd artistiek cachet te geven. Duidelijk valt op te merken, dat de Commissie er met ernst naar gestreefd heeft om een smakelijk en kunstvol geheel te verkrijgen.

De stelregel, die aldus gevolgd is, is doorgevoerd in sluitregel, affice en drukwerk der tentoonstelling. Allereerst moet melding gemaakt worden van den geslaagden arbeid van den heer Walter van Diedenhoven te Blaricum, die het sluitregel en het affiche verzorgde. Het laatste is een fraai aanplakbiljet, gelithographeerd, 't welk de intimiteit van het gegeven: „Huis en Tuin” goed tot uitdrukking brengt.

De hoofdingang der tentoonstelling zal liggen in het verlengde van de Emmastraat. Zie de plattegrond op blz. 111. Wat het ontwerp van het gebouwen-complex betreft, moet worden opgemerkt, dat uitgegaan is van het denkbeeld om de tuinen (een vóór- en een middenhof) te omsluiten door muren, welke eenerzijds als „toonmuren” van de verschillende inlandsche baksteensoorten dienst zouden kunnen doen, anderzijds zouden moeten dienen als gevelmuren van de tentoonstellingsgebouwen.

De tuinen zullen een verschillend karakter hebben. De voortuin is daarom meer monumentaal gehouden dan de middentuin, welke meer intiem is en in kleinere perken en tuintjes is verdeeld. De afscheiding tusschen voor- en middenhof geschiedt door een vrij groot gebouw, dat als schouwburg en café-restaurant dienst moet doen. Door poorten is dit gebouw ter weerszijden verbonden met de eigenlijke tentoonstellingsgebouwen. Rondom de beide hoven loopt een klinkerweg met trottoirs.

In de as van den middenhof wordt de model-woning geplaatst. Deze wordt geheel compleet ingericht, en gemeubileerd door „'t Binnenhuis”, naar de ontwerpen van den architect der tentoonstelling. Het huis zal bevatten: een voorhuis, een salon, een eetkamer, een huiskamer met terras, een keuken, een logeerkamer, drie slaapkamers en een badkamer.

Ter bevordering van een goede circulatie der tentoonstellingsbezoekers is in de achtergang een tweede trap ontworpen, die dus beschouwd moet worden als in een definitieve woning overbodig te zijn.

Vóór het café-restaurant, dat aan de zijde van den middenhof is gelegen, is een groot terras aangebracht voor de bezoekers. Op dit terras langs de trottoirs rondom dezen hof is plaats voor circa 1500 bezoekers.

De tentoonstellingsruimten bestaan in hoofdzaak uit rondom de hoven gebouwde, van bovenlicht voorziene loodsen, waar in loges en grootere localiteiten de inzendingen zullen worden geëxposeerd, die behooren tot de volgende groepen: bouwstoffen, hang- en sluitmiddelen, verwarming, verlichting, ventilatie, verkoeling, watervoorziening en -afvoer, keukeninrichting, meubeleering en stoffeering, literatuur en instrumenten der bouwtechniek.

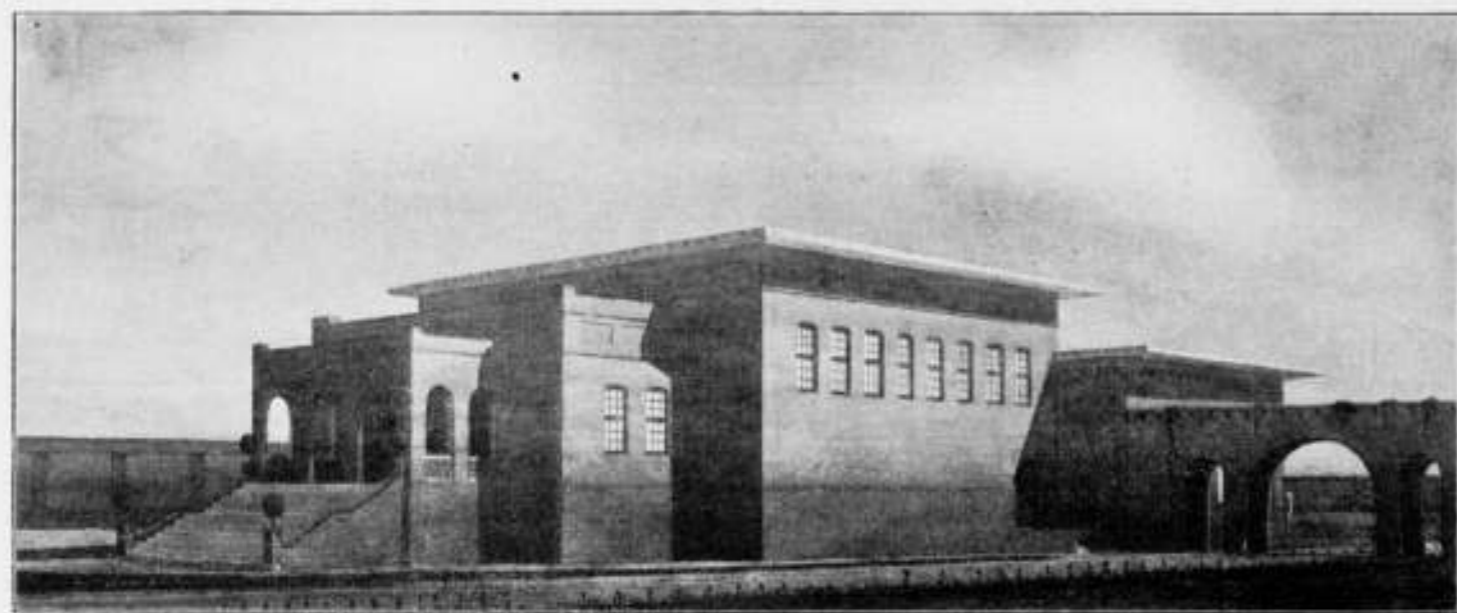
In den linkervleugel langs den voorhof zijn een bestuurskamer, een monsterzaal voor baksteenproducten, een kleine ververschingshal en een drietal tentoonstellingslokalen ontworpen. In deze laatste zullen tijdelijke tentoonstellingen van teekeningen, plaatwerken, schilderijen enz. worden georganiseerd. Ook zullen hier gedurende den tentoonstellingsduur worden ter bezichtiging gesteld de ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een dorpschool met onderwijzerswoning, uitgeschreven door de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten.

Langs den middenhof is een afzonderlijk gebouw ontworpen ten behoeve der Kunstnijverheid. Daar zal tentoongesteld worden uitsluitend door de leden der Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst. Uit die vereeniging heeft zich voor dat doel een commissie gevormd, bestaande uit de heeren: Jac. v. d. Bosch, Corn. van der Sluys, M. Hack en L. Zwiërs.

Achter den middenhof bevindt zich de afdeeling voor machines en bedrijven.

De tuinen zullen rijk versierd worden met fonteinen, beelden, bloemvazen, goudvischkommen, volières en banken. De fontein in den voorhof zoowel als de bloemstandaard, de volière en de goudvischkom bij de ideaal-woning worden van baksteen vervaardigd. Een 5-tal stadstuintjes, door lage baksteenmuurtjes omgeven, worden naast de model-woning aangebracht. Talrijke toepassingen van baksteen, o. a. tableaux en relief op de wijze van het oude Assyrische, gefigureerde baksteen, enz. zullen te zien zijn.

Wat de inzendingen betreft, verwacht de Commissie

Tentoonstelling „Huis en Tuin“ Hoofdgebouw: Theater en Restaurant.

Arch. L. ZWIERS.

een ruimen toevloed van interessante en belangrijke materialen en gegevens betreffende het bouwbedrijf en zijne nevenbedrijven en industrieën.

Tot de Regeering is het verzoek gericht, eene inzending te doen betreffende de Woningwet, de Arbeids- en de Ongevallenwet, de van rijkswege gestichte gebouwen en woningen, enz.

Der gemeente Amsterdam is verzocht, deze tentoonstelling op te luisteren door inzendingen betreffende bouwen woningtoezicht, plantsoenen, reiniging, enz.

Gedurende den geheelen duur der tentoonstelling zullen in het theater cinematographische vertooningen worden gegeven betreffende de bedrijven en industrieën, op deze tentoonstelling vertegenwoordigd, en zullen verschillende voordrachten worden gehouden door diverse autoriteiten.

De tentoonstelling, waartoe het initiatief is genomen door de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, wordt gebouwd en geëxploiteerd door de N. V. „Huis en Tuin“, onder den volgenden raad van beheer:

D. J. van Wijk, Voorzitter; M. J. van Löben Sels, Onder-Voorzitter; M. Th. Omzele, Penningmeester; J. Arntz, C. J. Hendricks, A. Smits, J. Terwindt, L. Zwiers, Architect. W. C. van Dusseldorp, W. J. van der Elst, W. Kroese, J. M. Lob, H. Weyers.

Dagelijksch Bestuur: D. J. van Wijk, M. Th. Omzele, L. Zwiers. — Secretaris: J. H. Janson.

Een groot aantal personen uit allerlei kringen, die belang stellen in deze tentoonstelling, zijn aangezocht een eere-comité te vormen.

Reeds hebben meerdere de benoeming aanvaard.

Zooals gezegd hopen wij spoedig nader op deze interessante tentoonstelling terug te komen.

J. G.

EEN STADHUISVOORZVOLLE.

De Raad der gemeente Zwolle heeft Maandag j.l. een voor die gemeente in het bijzonder, maar ook voor onze vaderlandsche bouwkunst in het algemeen, belangrijk besluit genomen, n.l. tot het doen bouwen van een nieuw Stadhuis op een terrein gelegen aan den Stadssingel, het Weezenland, tegenover de Nieuwe Havenbrug, overeenkomstig een door den Directeur van Gemeentewerken opgemaakt ontwerp.

In beginsel was reeds 22 Januari van het vorig jaar besloten het stadhuis niet op de oude plaats in de stad te herbouwen, doch een geheel nieuw op het vorenbeschreven terrein te doen verrijzen.

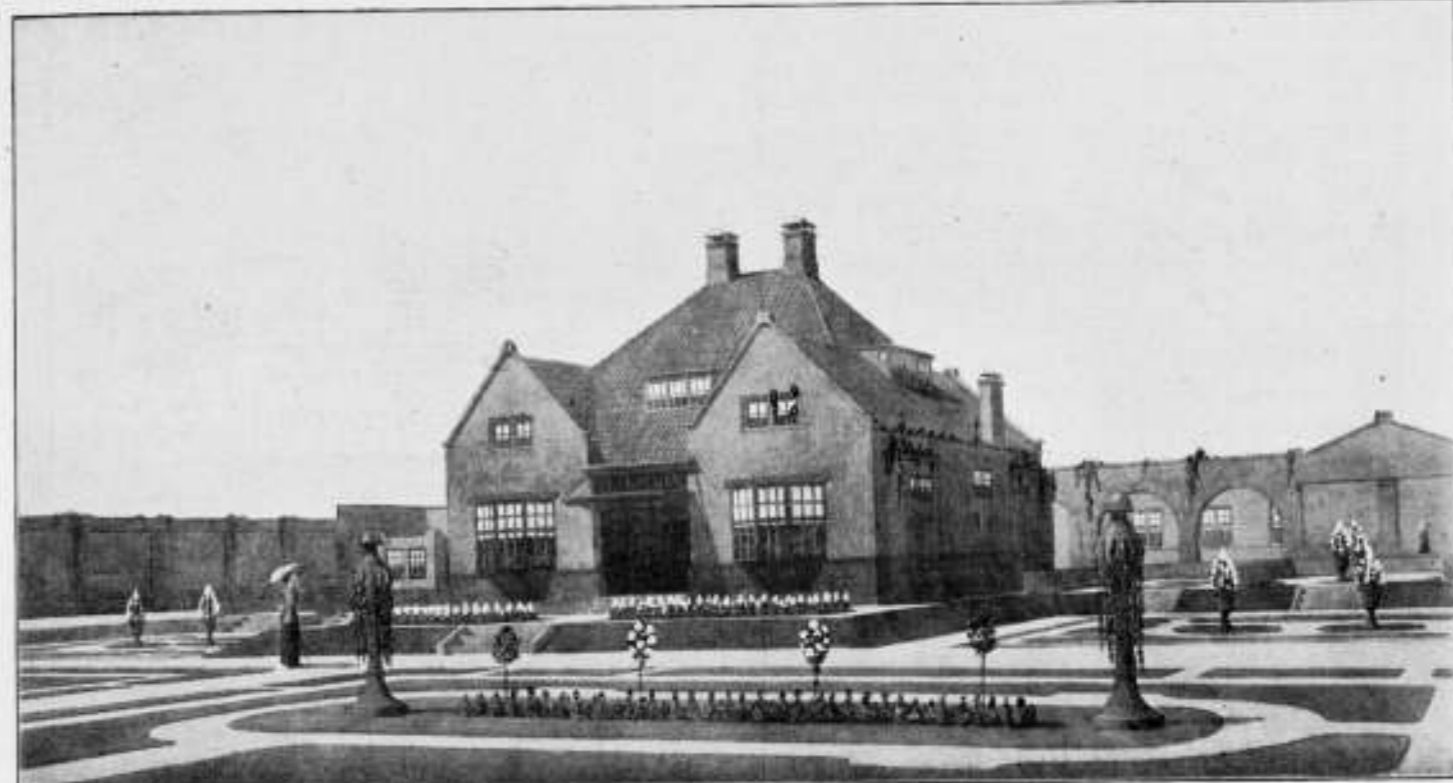
In het gebouw zal niet de geheele gemeente-administratie worden ondergebracht. Er zal slechts ruimte zijn voor den Raad, Burgemeester en Wethouders, Secretarie, Controle der belastingen, Burgerlijke stand, Oud- en Nieuw-Archief en Concierge.

Voor een nieuw politiebureau, ijkantoor, keuringsdienst enz. zal in het tegenwoordige stadhuis, door verbouwing de noodige ruimte gevonden moeten worden, terwijl de oude, historische trouwzaal, daar op eenigerlei wijze moet worden opgenomen.

Tegen het voorgenomen plan was door eenige ingezetenen van naam nog een adres ingezonden waarin o. m. werd gezegd, dat dit besluit niet zou zijn in het belang der gemeente, aangezien op historische, aesthetische, praktische en financieele gronden de bouw ter genoemde plaats moet worden afgekeurd;

dat immers een stadhuis in een gemeente van den omvang van Zwolle behoort te zijn gevestigd in het centrum der stad, en wel, daár waar de oude zetel van het gemeentebestuur is gevestigd,

dat dit te meer klemmt, omdat op de historische plaats van het stadhuis, gelijk de bij uitstek deskundige dr. J.

Tentoonstelling „Huis en Tuin“. Modelwoning.

Arch. L. ZWIERS.

Kalf het zeer juist heeft uitgedrukt, de beroemde trouwzaal zal blijven als nuttelooze rariteit, dat dientengevolge niet alleen ter plaatse waar de historische zetel van het stadsbestuur is, een wantoestand zal ontstaan, maar evenzeer daar, waar volgens het voorstel van B. en W. het nieuwe stadhuis zal verrijzen, dat toch een begroeide met villa's omzoomde Singel door de stichting van een gebouw van groote afmetingen zijn eigenaardig karakter geheel zal verliezen en hierdoor een der schoonste gedeelten van de stad voor goed zal worden bedorven.

De verdere bezwaren zijn meer van financieelen aard en kunnen hier verzwegen worden.

Het vorenstaande doet wel zien hoe gemakkelijk argumenten tegen iets zijn aan te voeren, m. n. dat van het bederven van het schoon langs den Stadssingel. Ware b.v. de Heide Maatschappij of een derg. corporatie gekomen met een aanvraag, daar haar centrale administratie in een gebouw te mogen onderbrengen, dan had men het gewis een groot gemeentebelang gevonden, de uitvoering daarvan zoo gemakkelijk mogelijk te maken.

Ook in den Raad werd door enkele leden het plan bestreden; de uitslag was echter dat met 3 stemmen tegen 16 tot de uitvoering werd besloten en aan B. en W. daarvoor een crediet van f 200.000 verleend.

Komt de Raad dus niet andermaal op haar besluit terug — er moet te dier zake nog een adres van Heemschut in zee zijn — dan is hierdoor eindelijk de oplossing van een zeer lang hangende kwestie verkregen.

Het voorontwerp is niet voor het publiek te bezichtigen geweest. De redactie der Zwolsche Courant heeft het

echter wel gezien en geeft er een beschrijving van, die wat het uiterlijk aangaat, op het volgende neerkomt. Het gebouw zal bestaan uit een middengedeelte met hoog aflopend dak en 2 vleugels, welke een weinig naar voren komen en van topgevels zijn voorzien. De linkervleugel is breder en dientengevolge bij evenhooge ligging der gootlijsten ook hooger in den top dan de smallere rechtervleugel. De hoofdingang ligt onmiddellijk naast den linkervleugel, daarboven rijst een toren omhoog, in aanleg vierkant, doch later in een achthoekig grondplan overgaand. De overgang wordt tot een gelukkige oplossing gebracht door 4 hoektorentjes en een soort daartusschen gelegen dakkapellen. De achthoek eindigt in een lagen open lantaarn, gedekt door een helm, in grondplan eveneens achthoekig, waarvan de beschrijvende lijn een gebogen lijn is.

De vorm van dezen helm repeteert zich boven de hoektorentjes, en de afdekkingen van trappenhuis en dakkapellen.

In hoofdzaak is de gevel van baksteen gedacht, met uitzondering van een hoogpijnt en raamomlijstingen, draagstenen en consôles, die uit natuursteen zullen bestaan. De toegang is portiekvormig voorgebouwd.

Voor de raadzaal, gelegen in den buitenvleugel, kenbaar aan een over twee verdiepingen doorgaand raam, is een balkon aangebracht, de rechtervleugel is in front op de verdiepingshoogte door overkraging op Consôles voorgewerkt.

Bij de detaillering van het plan zal natuurlijk nog veel veranderen en nader gepreciseerd worden. Toch maakt het voorontwerp thans reeds een aangename, voornamen indruk.

Tentoonstelling: „Huis en Tuin“, Modelwoning. Plan Begane grond en Verdieping. Voorgevel en Zijgevel. Schaal 1 op 200. Arch. L. ZWIERS.

Al mogen zij, die het Raadhuis op de oude plaats wenschten niet geheel door deze beslissing voldaan zijn, het zal allen, die belang in oude gebouwen stellen, tot vreugde zijn, dat althans de oude trouwzaal behouden blijft. Zij het dan niet als trouwzaal, een bestemming, waarbij die historische ruimte tot haar recht blijft komen, zal haar zeker niet worden onthouden.

V.

HET SCHRIJVEN VAN GESCHIEDENIS.

Onze tijd heeft den drang, om boven de eigenlijke wetenschappelijkheid uit te komen tot het begrip, om synthetisch de wetenschappelijke feiten samen te vatten en hunne hoogere beteekenis daardoor te doen spreken", schrijft de heer Gratama, als hij, in het vorig Bouwkundig Weekblad, mijn „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst" bespreekt. En hij is er door teleurgesteld, dat hij

deze synthese in mijn boek niet heeft gevonden. Toch heb ik bedoeld haar te geven in het achtste hoofdstuk, dat het werk besluit.

Maar omdat ik er mij van bewust ben, dat er aan de wetenschappelijke feiten, die ik mededeelde, nog veel ontbreekt, heb ik aan hunne samenvatting slechts een beperkte ruimte kunnen afstaan.

De geschiedschrijvers van vroeger gingen subjectief te werk; die van tegenwoordig streven naar objectiviteit. Zij zetten zich niet aan het werk met een vooropgestelde meening, doch trachten, voor zoover dit mogelijk is, de waarheid te benaderen. Ook ik heb daarnaar gestreefd, al weet ik zeer wel, dat ik mijn doel niet heb bereikt.

De heer Gratama trekt mijn waarheidlievendheid in twijfel, daar hij achter vele mijner opmerkingen „half ongelooft geneigd is een vraagteken te zetten." Eenige van de plaatsen uit het boek, waar zulk een vraagteken van pas zou zijn, haalt hij aan.

De eerste is die, waar ik den Domtoren te Utrecht vermeld als een gedenksteen, dat de bisschoppen als wereldlijke vorsten hebben gesticht. De heer Gratama

vindt die bewering stout. Maar wanneer hij leest, wat W. Moll in zijn „Kerkgeschiedenis van Nederland" — een voortreffelijk boek — over die veertiende eeuwse bisschoppen mededeelt, dan zal hij zeker anders oordeelen.

Dan acht de heer Gratama het onbewezen, „dat in onzen gouden eeuw de regenten het met de eerlijkheid niet zeer nauw namen." Wil hij hiervoor het bewijs, hij leze het slot van wat Mr. Elias in zijn — almede voortreffelijk — „Patriciaat van Amsterdam" schrijft.

In de derde plaats meent de heer Gratama, dat ik mij vergis, wanneer ik zeg, dat de Nederlandsche bouwmeesters steeds, waar dit kon, hun gevels geheel van gehouwen steen hebben gemaakt, en de afwisseling van gebakken en gehouwen steen als iets van lager orde hebben beschouwd.

Onze middeleeuwsche bouwmeesters waren steenhouwers, en zoo zien wij dan ook hunne belangrijkste werken van buiten geheel met gehouwen steen bekleed. Slechts daar, waar de middelen niet reikten, liet men den metselaar de gebakken steen als vulling tusschen de gehouwen steen aanbrengen.

Vredeman de Vries zegt in zijn „Architectura", die van 1577 is, dat „witten oft blauwen steen" voor gevels in hun geheel gebruikt moet worden. Slechts bij gebrek aan geld raadt hij aan ze te maken „van ghebacken steenen, met wit werc daartussen." En dan vervolgt hij: „Maeck ze tot de borstweringe toe van hartsteen, 't zij wit oft blau, maer de lijsten met haar capitelen van witten steen; de spacie tusschen de architraven ende vensters, zonder gesneden cieraten, mach men vullen met bricken".

Hendrik de Keijser, Lieven de Key, Jacob van Campen en alle latere Nederlandsche bouwmeesters hebben er juist zoo over gedacht als Vredeman de Vries: Salomon de Bray, die den tekst der „Architectura Moderna" schreef, welke in 1631 verscheen, geeft ook aangehouden steen de voorkeur boven gebakken steen. Lieven de Key, die zijn eerste werk te Haarlem, de Waag van 1598, geheel in gehouwen steen uitvoerde, maakte in 1600 een ontwerp voor de Vleeschhal in denzelfden geest, dat echter niet werd uitgevoerd; daar het „frontispiciën" had, zal ook dit wel geheel in gehouwen steen zijn gedacht. De Vleeschhal, die in 1601 gebouwd werd, is uitgevoerd naar een tweede ontwerp.

De teekeningen der latere meesters van de 17e en 18e eeuw, die nog talrijk bewaard bleven, geven altijd ontwerpen te zien, die, in gehouwen steen uitgevoerd, het best zouden hebben voldaan. Slechts ter wille der bezuiniging werd een deel der gehouwen steen door gebakken steen vervangen. Duidelijk blijkt dit, bijvoorbeeld, uit de teekeningen, die Philips Vingboons voor het Huis Vreedenburch in de Beemster maakte.

Indien nog meer bewijzen voor de juistheid van mijn bewering verlangd mochten worden, dan kan ik ze geven. Ik vertrouw echter, dat, wat ik aanvoerde, voldoende zal zijn.

De negentiende eeuw heeft de „berg- en baksteenbouw" als de hoogste uiting van de architectuur der

zeventiende eeuw beschouwd. Dat subjectieve oordeel mag ons echter niet blind maken voor de feiten, die daarmede in strijd zijn. Vast staat, dat Lieven de Key voor de Vleeschhal te Haarlem aanvankelijk een ontwerp met „frontispiciën", dus vermoedelijk van gehouwen steen, zooals de Waag, heeft gemaakt. En nu dit zoo is wordt de waarschijnlijkheid groot, dat de vraag van den heer Gratama: „Zou Lieven de Key de Vleeschhal te Haarlem liever geheel in natuursteen hebben uitgevoerd?" bevestigend moet worden beantwoord.

En thans het laatste bezwaar van den heer Gratama, dat ik niet genoeg aandacht aan de cultuurhistorie heb gewijd. Om dit aan te toonen haalt de beoordeelaar aan, wat ik omtrent de verandering van den Nederlandschen bouwtrant na 1625 zeide. Inderdaad zou hier een meer uitvoerige beschouwing, zooals ik die, bijvoorbeeld, in het door mij geschreven deel van „Amsterdam in de Zeventiende eeuw" heb gegeven op haar plaats zijn geweest. En ook wat ik indertijd in „Oud-Holland" Jacob van Campen besprekende, over de cultuur der 17e eeuw opmerkte, had ik gaarne opgenomen. Mij was echter een bestek gesteld; mocht dit, bij een herdruk, verruimd kunnen worden, dan zal ik aan het verlangen van den heer Gratama voldoen.

Ook hoop ik dan aan de achttiende eeuw meer plaats te kunnen geven. Veel materiaal voor dit tijdperk is in de archieven te vinden. Ook de zeer belangrijke verzameling van achttiende eeuwse teekeningen, die de Maatschappij tot Bevordering der bouwkunst bezit, wacht nog op bestudeering.

A. W. WEISSMAN.

WAARDE HEER WEISSMAN.

In mijne bespreking van Uw werk, opgenomen in het voorgaande no. van dit Weekblad, heb ik reeds gezegd, dat ik met U niet gaarne over de vraag, of men vroeger geen schilderachtigheid kende, zou willen debatteeren. Uit de wijze waarop de schrijver dit en dergelijke aesthetische begrippen bespreekt, proefde ik een niet gegronde stelligheid en eenige verwarring. Een debat zou uitvoerig, vervelend en onvruchtbaar worden. Bovenstaand stukje versterkt mijne meening.

Zonder nu een debat te willen uitlokken wijs ik U op het volgende:

Uit mijne bespreking blijkt nergens dat ik Uwe waarheidlievendheid in twijfel trek. Achter meerdere van Uwe opmerkingen ben ik geneigd, half ongelooft, een vraagteken te zetten. Maar dit wil toch geenszins zeggen, dat ik U van leugens verdenk! Uwe opmerkingen zijn beweringen of gevolgtrekkingen, die mij niet altijd geheel juist voorkomen; ik verschil dus min of meer van meening met U, maar twijfel er niet aan of U is naar Uw beste weten tot Uwe beweringen gekomen.

De „Kerkgeschiedenis van Nederland" van W. Moll ken ik niet. Er zijn echter andere boeken en beschouwingen, waarin het ontstaan der Gothische torens niet uitsluitend wordt toegeschreven aan het wereldlijk

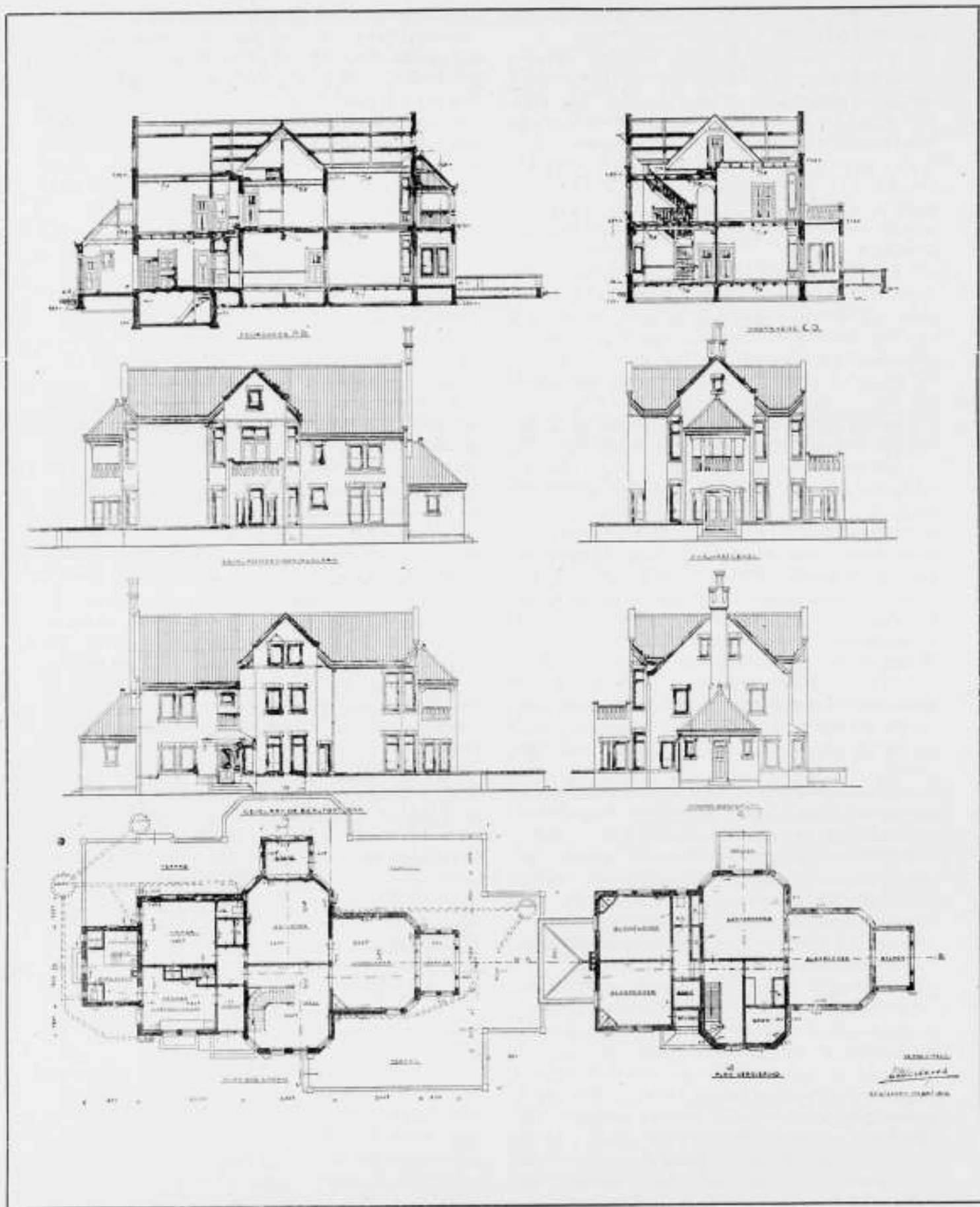

Landhuis van den Heer Dr. H. W. SALOMONSON te Baard. Plattegronden, gevels en doorsneden, Schaal 1 op 300. Arch. H. P. BERLAGE NZN.

LANDHUIS TE BAARN. Architect H. P. BERLAGE NZN.

Zuid-west gevel.

Gevel aan de Beaufortlaan.

Interieur Woonkamer.

Interieur Eetkamer.

EENE VERGELIJKING.

Door J. D. LANDRÉ C.FZN.

In ieders herinnering is stellig nog het „heen en wêr“ inzake het bouwen van een nieuwe Residentie-Schouwburg te 's Gravenhage.

Ik weet niet, hoever op 't oogenblik de plannen gerijpt zijn.

Maar 't trof mij, toen ik heden onder 't oog kreeg eene „Eingabe des Bundes Deutscher Architekten zum Berliner Opernhaus-Bau.“

Onwillekeurig kwam mij 't bekende Fransche woord in de gedachte „Tout comme chez nous.“ Het is wellicht niet van belang ontbloomt kort te schetsen, wat de „Eingabe“ te berde brengt, 'k wil trachten dit te doen.

Nadat er op gewezen wordt, dat door besluit van het „Haus der Abgeordneten“ van 13 Febr. j.l. de Operabouw wêr op den voorgrond gebracht is, en er met voldoening gewag van gemaakt wordt dat hierdoor rekening gehouden wordt met de waarborg voor eene bevredigende oplossing in artistieke zin, doordien men zich de verbeteringen, die als resultaat van de prijsvraag van verleden jaar mogelijk blijken, tennutte zal maken, wordt vermeld, dat het raadplegen van een „vrij kunstenaar“ aanbevolen werd. Hierin ligt, zoo luidt het verder, de waardeering van 't werk van een groot aantal kunstenaars, hoewel naar 't oordeel van de „Akademie des Bauwesens“ de oplossing nog niet volkomen is en naar het tot nu toe gehandhaafd bouwprogram ook niet kon zijn. Dit was ook niet het doel, men wilde alleen toonen hoe door eene grootere deelneming van kunstenaars steeds nog verbeteringen bereikt konden worden en zodoende het vooroordeel tegen openbare prijsvragen uit den weg ruimen.

Nadat reeds op grond van een onzeker programma goede resultaten bereikt waren, hoopte men in architectenkringen dat het bereikte de toonaangevende personen er toe brengen zou, verdere schreden op dezen weg te doen om zodoende te trachten aan de hand van de opgedane ondervindingen de vrucht van een gerijpt kunststreven te kunnen plukken.

Helaas blijkt nu wêr uit de beraadslagingen, dat het wantrouwen tegenover eene openbare prijsvraag nog steeds niet overwonnen is en men schijnt te meenen, dat 't beter is, de Regeering aan te bevelen een „vrij kunstenaar“ aan te wijzen, die gezamenlijk met de ambtenaren van 't Ministerie van Openbare Werken (Arbeitsministerium) de oplossing zal moeten vinden.

De Deutsche kunstenaars hadden mogen verwachten, dat de keus van den man, die beroepen zal zijn wellicht het grootste monumentale werk, dat de Deutsche bouwkunst in deze eeuw zal scheppen, niet afhankelijk werd gemaakt van 't Ministerie, maar van de deugdelijkheid. Dit zou alleen te bereiken zijn door 't nogmaals uitschrijven van een openbare prijsvraag met bepalingen, die rechtvaardig en algemeen erkend zijn (voor kunstprijsvragen). Dat de voorafgegane besloten prijsvragen en het schetsachtig programma nog geen doorslaand gevolg opgeleverd hebben, is volstrekt geen grond tot

wantrouwen tegen een goed onderlegde en voorbereide nieuwe prijsvraaguitschrijving met ruime belooning. Ook bedenke men, dat 't niet juist is, daartegenover te stellen dat de beste krachten er reeds aan medegedaan hebben, en dus niets meer te bereiken is. Integendeel heeft juist deze omstandigheid er toe bijgedragen, dat het plan langzamerhand goede, klare vormen heeft aangenomen. Het zou dus onrechtvaardig zijn alle deze min of meer gerijpte vruchten, zonder oorzaak, nu één enkel man zoo maar willekeurig ter beschikking te stellen.

Men neme tot voorbeeld de ontwikkelingsgeschiedenis van de „Grand Opéra“ te Parijs, de onovertroffen schepping van Garnier. Dan zal men weten, dat niet de overheid dien man uitzocht, maar dat hij, die nooit te voren een schouwburg gebouwd had, na herhaald worstelen in 't strijdperk van de prijsvraag, als overwinnaar op de plaats bleef.

Nog is 't niet te laat, om hier open en eerlijk dezen weg te bewandelen. *) Daarom beschouwt de „Bund Deutscher Architekten“ het als haar plicht, aan de Kamer het dringend verzoek te richten, het besluit van 13 Februari zoo uit te breiden, dat dit luiden zal:

„De Kamer beveelt der Regeering aan, zich van de medewerking van een vrij kunstenaar“ te verzekeren, wiens keus afhankelijk wordt gemaakt, van 't resultaat van eene openbare prijsvraag onder de Deutsche bouwkunstenaars“.

Ondertekend is deze „Eingabe“ (dit verzoekschrift) door den bekenden Prof. Frentzen van de Technische Hoogeschool te Aken in zijne hoedanigheid van Voorzitter van den B. D. A. Als datum draagt het stuk den 21 Februari 1913, is dus eerst eenige dagen oud.

Wat mij hoofdzakelijk trof, is dat wat me deed schrijven: „Eene vergelijking.“

In Duitschland, geheel zooals in Holland, aan den eenen kant het streven naar een zekere afsluitende vasthoudendheid, en aan den anderen kant naar vrijheid, met dien verstande, dat niet enkelen, maar allen, die toonen daartoe in staat te zijn, de gelegenheid gegeven worde in 't strijdperk te treden. Het is niet te loochenen, dat Duitschland op het gebied van prijsvragen onder de „baanbrekers“ gerekend moet worden en het prijsvraagbeginsel en diens uitwerking in dit land voorbeeldig voor andere landen geworden is. De goede vruchten van dit echt en goed liberaal beginsel — men bedenke dit toch in 't vrije Holland — heeft de scheppingen doen ontstaan, waardoor Duitschland „führend“ op bouw- en kunstnijverheid gebied geworden is. Zeer terecht stond onlangs in 't „Weekblad van de Maatschappij“: „Ieder volk heeft de kunst, die 't verdient“. De bouwkunst in de eerste plaats is geroepen, de geschiedenis van een volk in letteren te schrijven, die eeuwen overduren; het tegenwoordige en het nageslacht bouwen op de fundamenten van het

*) Wie denkt hier niet aan 't geen van bevoegde zijde omtrent de Haagsche Schouwburgwestie bijna gelijklopend meermalen gezegd wordt.

BERICHTEN.

Uitbreidings plan: Groot Amsterdam. Het volgende adres is verzonden: 10 Maart 1913.

Aan den Raad der Gemeente Amsterdam.

Geef met verschuldigde eerbied te kennen, het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsverenigingen dat het met groote belangstelling kennis genomen heeft van het adres, door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan Uw College gericht; dat, zonder partij te willen kiezen in de middelen, die daartoe kunnen strekken, ook het Verbond voornoemd aan het vaststellen van een algemeen uitbreidingsplan voor Amsterdam zeer groote waarde hecht; dat het zich volkomen vereenigt met de motieven, daartoe aangevoerd door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; dat het praktisch en aesthetisch belang aan zulk een algemeen uitbreidingsplan verbonden, moeilijk te overschatten is; dat het mitsdien de vrijheid neemt Uw College te verzoeken, ernstig te willen overwegen, welke wijze van handelen in deze de beste waarborgen biedt voor de praktische indeeling en de schoonheid van het toekomstige Groot-Amsterdam; dat, naar de meening van het Verbond voornoemd, de wijze daarvoor aangegeven door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een ernstige overweging ten volle waard is; dat echter, gesteld dat aan een andere oplossing de voorkeur gegeven wordt, het Verbond, voor dit zoowel als voor alle andere gevallen waarin aesthetisch advies verlangd wordt, zich gaarne ter beschikking van den Raad stelt; dat in den boezem van het Verbond voornoemd maatregelen genomen zijn, waardoor zoowel de hoge ernst en waarde als het spoedig (doch onhaastig) totstandkomen van zulk een advies gewaarborgd zijn.

Welk doende, enz. voor het Verbond voornoemd w.g. **HERM. ROBBERS, Voorzitter, w.g. J. GRATAMA, Secretaris.** **De zaak-Meddens.** De Onderhandelingen over het perceel Meddens die, zooals bekend is, tot een goed einde gebracht zijn, werden, naar we vernemen, het eerst hervat door den minister van binnenlandsche zaken, die zijn eisch, dat de gemeente bij onteigening de eventuele meerwaarde van het perceel zou betalen, liet vallen. Door de thans verkregen overeenkomst is het mogelijk geworden den frontgevel van het nieuwe gebouw voor de Tweede Kamer aan de Kapelsbrug op te trekken. De firma Meddens laat, zooals men weet, een gebouw zelden aan den nieuwen verkeersweg. Het vasthouden van dr. Lely aan de door de gemeente gestelde voorwaarden, heeft dus ten slotte een gunstig resultaat gehad. N. R. Ct.

Parkwijk herbouwd? Er worden pogingen in het werk gesteld, om het, naar de plannen van Berlage, gebouwde landhuis Parkwijk, aan de Van Eeghenstraat. — dat zeer merkwaardig staal van hedendaagsche Nederlandsche bouwkunst. — van zijn ondergang te redden. Eenige dagen geleden had in Het Binnenhuis een bijeenkomst van belangstellenden plaats, waarin de wenschelijkheid werd besproken, om Parkwijk, na de afbraak, waartoe het onveranderlijk veroordeeld blijft, elders weer op te bouwen. De afbraak zou dan met de grootste zorg geschieden. Berlage heeft zich bereid verklaard den eventuelen weder-opbouw te leiden. Vermoedelijk zou de villa niet weer op de gewone wijze gebruikt worden. Misschien zou het herreezen huis de kern kunnen vormen van een later te stichten kunstnijverheids-museum hier ter stede. In verband daarmee hoopt men op de medewerking der gemeente voor het verkrijgen van den noodigen grond. Er wordt nu een begrooing van kosten opgemaakt, en deze zal in een spoedig te beleggen tweede vergadering een onderwerp van bespreking uitmaken. Natuurlijk zullen de kosten niet gering zijn. Men vertrouwt echter, dat er vele belangstellenden zullen zijn, die zich ook financieel in deze zaak willen interesseren.

Heemschut. Aan den raad van Rotterdam werd het volgende adres verzonden:

„Het dagelijksch bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland wendt zich tot u naar aanleiding van het praeadvies, door de Commissie voor de Strafverordeningen uit uwen Raad op het voorstel van uw medelid, den architect P. G. Baskens, tot het bestrijden van reclames uitgebracht.

„In dit praeadvies wordt gezegd, dat de ontworpen bepaling eene beperking van aan den eigenaar toekomende rechten zal medebrengen, die te ver gaat. Het dagelijksch bestuur herinnert uwen Raad er aan, dat artikel 625 van het Burgerlijk Wetboek geen grenzen stelt aan de beperking van het eigendomsrecht door openbare verordeningen.

„Verder wordt in bedoeld praeadvies opgemerkt, dat Burgemeester en Wethouders niet kunnen beoordeelen, of de middelen, waarmee de ingezetenen de aandacht van het straatpubliek wenschen te vestigen op hun beroep of hun bedrijf, al dan niet sierlijk zijn. Het dagelijksch bestuur meent, dat Burgemeester en Wethouders zich te dezer zake kunnen laten voorlichten door tot oordeelen bevoegde personen.

„Aangevoerd wordt eindelijk, dat er te Rotterdam nog te weinig ontsierende reclames zijn, om een verordenend optreden der gemeente te wettigen. Het dagelijksch bestuur wenscht uwen Raad er op te wijzen, dat juist waar het kwaad nog geen grooten omvang heeft verkregen, het gemakkelijk valt, bepalingen te maken, die uitbreiding in de toekomst voorkomen.

„Het dagelijksch bestuur is er van overtuigd, dat Rotterdam voor het behoud der schilderachtige schoonheid, die het nog in zoo ruime mate bezit, zal willen waken. Het verzoekt uwen Raad derhalve met den meesten aandrang, aan artikel 84 der Bouwen Woonverordening de zinsnede toe te voegen, die door den heer Buskens en de zijnen wordt voorgesteld.”

PERSONALIA.

JUBILEUM-DIRECTEUR GEMEENTE-WERKEN VAN ALK-MAAR.

Den 16den Maart zal het 25 jaar geleden zijn, dat de heer G. Looman, directeur van gemeentewerken in den Alkmaarschen gemeentediensstad.

In dat kwart eeuw is de stad heel wat uitgebreid, zoodat ook de dienst der gemeentewerken aanzienlijk is toegenomen. Het personeel werd grooter, (destijds 2 opzichters; thans 1 ingenieur en 4 opzichters), de rang van den heer Looman hooger (vroeger titel: stadsarchitect) — maar ook steeg zijn verantwoordelijkheid, werd er steeds meer van zijn werkkraft gevergd. Men weet, dat hij met grooten ijver de belangen der gemeente heeft gediend. Als zijn voornaamste bouwwerken moeten genoemd worden: Openbaar Slachthuis, belangrijke uitbreiding der gasfabriek, gemeentescholen enz. Desondanks heeft hij blootgestaan aan ernstige verdachtmakingen, is hem het leven der laatste jaren verbitterd door beproevingen, van alleronaangenaamsten aard. Gelukkig is eindelijk — ja wel eindelijk! — gebleken, dat de heer Looman in stede van blaam lof verdiende en is hem door een deskundige als Wouter Cool hulde gebracht voor zijn beleid, zijn bekwaamheid, zijn werkkraft.

En gelukkig ook, dat voor den heer Looman op deze pijnlijke periode thans een jubileumdag volgt. Wij hebben eens uit den mond van een groot tegenstander van jubilea — wijlen prof. Fokker — gehoord, dat hij op zijn jubileumdag bekeerd was, omdat hij zelf had ondervonden, dat hij goed voor den mensch kan zijn eens gehuldigd te worden, dat op zoo'n dag veel leed kan worden verzacht. Van harte hopen wij, dat de heer Looman den 16en Maart een dergelijke ervaring zal opdoen.

En daarin gelooven we te meer, omdat we weten, dat de jubilaris ondanks zijn drukken werkkraft tijd heeft weten te vinden om de openbare zaak te dienen, de volkshuisvesting, de volksgezondheid en de volksontwikkeling heeft bevorderd.

33ste JAARG — 22 MAART 1913 — No. 12.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN: W. J. DE GROOT: A. SALM G.B.Z.N. Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO., Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. /7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) /9.50. Afzonderlijke nummers /0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels /1.—, elke regel meer /0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen /0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Jaarverslag Afdelingen. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Alg. Mei-vergadering. — Verslag Hoofdbestursvergadering 11 Maart jl. — Rapport der Commissie voor de eischen, bij de keuring van Hout te stellen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Geen Banberatingstellen, door Joh. Hoogenboom. — Vergaderingen. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

Den besturen der Afdelingen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt in herinnering gebracht, dat art. 16 van de Statuten der Maatschappij bepaalt: Iedere Afdeling zendt jaarlijks voor den 1sten April aan het Hoofdbestuur een verslag van den toestand en de werkzaamheid der Afdeling. Gaarne ziet het Hoofdbestuur genoemde verslagen vóór den vastgestelden datum tegemoet, adres bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Mei-vergadering is voorloopig bepaald op Dinsdag 27 Mei en Woensdag 28 Mei. Met het oog op de verkiezing van 4 leden van het Hoofdbestuur wordt in herinnering gebracht, dat art. 4 van het Algem. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Mei-vergadering 4 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevoelge van het periodiek aftreden der heeren: B. J. OUENDAG, A. SALM G.B.Z.N. en W. F. C. SCHAAP, welke heeren herkiesbaar zijn, en van den heer J. LIMBURG, die als lid van het Hoofdbestuur bedankt heeft.

Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel, worden de candidaatstellingen ingewacht tot uiterlijk Woensdag 9 April aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VOORSTELLEN ALG. MEI-VERGADERING.

Met het oog op de Algemeene Mei-vergadering op Dinsdag 27

Mei en Woensdag 28 Mei worden de volgende artikelen van de Statuten en het Algemeen Huish. Reglement in herinnering gebracht.

STATUTEN.

ART. 29. Voorstellen tot wijziging dezer statuten worden of door het Hoofdbestuur aan de orde gesteld of door minstens 25 stemgerechtigde leden, waarbij minstens 10 Architect-Leden, of door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. Deze voorstellen worden schriftelijk ingediend en van eene toelichting voorzien en, wanneer deze niet van het Hoofdbestuur uitgaan, minstens twee maanden vóór hunne behandeling ter vergadering bij het Hoofdbestuur ingediend.

Zij worden in den regel op de Algemeene Mei-vergadering behandeld.

ALGEMEEN HUISH. REGLEMENT.

ART. 31. Geen voorstel wordt ter Algemeene Mei-vergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdelingsbestuur ondertekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur. Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er voor zijn om een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergaderingen zullen worden behandeld, met de toelichtingen, zoo noodig, een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het Orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 11 MAART 1913.

Aanwezig waren de heeren: A. Salm G.B.Z.N., voorzitter; J. A. G. van der Steur, vice-voorzitter; S. de Clercq, J. W. Hanraath, B. J. Ouëndag en W. F. C. Schaap, benevens de Algemeen Secretaris J. Gratama. De heeren Alb. Otten en Jan Stuyt hadden bericht verbinderd te zijn.

ALG. MEI-VERGADERING. Voorloopig werden als data voor deze vergadering vastgesteld Dinsdag 27 en Woensdag 28 Mei, met de volgende indeeling:

De eerste dag: 's ochtends de Alg. Mei-vergadering, zooals die in

TEEKENING MET STAAT. (ZIE BLZ. 140) BEHOORENDE BIJ § 7 DER ALGEMEENE VOORWAARDEN VOOR DE LEVERING VAN HOUT.

SCHAAL 1 OP 15.

B. Vierkant bezaagd.				A. Meskant bezaagd.			
2 ^e Platen van 0.12, 0.10 en 0.08 M dikte.		1 ^e Vierkante doorzede.		2 ^e Platen van 0.12, 0.10 en 0.08 M dikte.		1 ^e Vierkante doorzede.	
Hart gekloofd.	Hart vrij.	Hart gekloofd.	Hart vrij.	Hart gekloofd.	Hart vrij.	Hart gekloofd.	Hart vrij.

Siften hout.

Om. grenen hout.

Grenen hout.

Pruisenhout.

Dennen hout.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

EEN PLAN VAN UITBREIDING.

nder de onderwerpen, welke ook in Nederland meer en meer belangstelling genieten, behoort zeker de stedenbouw en in verband daarmee het doen opmaken van plannen van uitbreiding door besturen van gemeenten, welke daartoe ingevolge art. 28 der Woningwet verplicht zijn. Reeds werden de leden onzer Maatschappij in de gelegenheid gesteld kennis te nemen van de door den heer Berlage opgemaakte plannen voor de gemeenten den Haag en Amsterdam.

De wijze, waarop die publicaties geschiedde, getuigt zeker van de erkenning der Redactie, dat plannen van uitbreiding ten eerste de aandacht der lezers van hare uitgaven mogen vragen.

De belangstelling van zulke plannen is in 't bijzonder in de kringen van de architecten en van hen, die bij gemeentewerken in dienst zijn, in de laatste jaren sterk gestegen en verheugend was het dan ook te zien, hoe velen in September II. waren opgegaan naar Düsseldorf ter bijwoning van het congres voor stedenbouw en tot bezoek aan de stedentoonstelling, waarbij verrassend groot was het aantal Hollandsche vakgenooten. Zij, die dit congres hebben bijgewoond, zullen zich zeker niet hebben beklagd.

Niet alleen dat verschillende voordrachten buitengewoon belangrijk waren, maar ook het congres in zijn geheel zou als cursus beschouwd kunnen worden, welke het inzicht der trouwe bezoekers op hooger peil heeft gebracht. Het was ook in menig opzicht voor velen, die om welke reden ook, de litteratuur over stedenbouw niet geregeld konden volgen, eene openbaring. Herinnerd zij daartoe slechts aan de rede van Prof. A. E. Brinkmann op den eersten dag. Zoo waren er echter meer.

Het congres stond, kunnen wij zeggen, in het teeken van den stedenbouw, er is t. d. o. eene groote leering van uitgegaan en van weinig algemeene vergaderingen der Maatschappij hebben de leden zooveel kunnen profiteeren als van deze; het was ook alleszins verklaarbaar, dat in de vergadering tot uiting kwam de erkentenis, dat wij in Holland ten dezen nog in lang niet zijn waar wij wezen moeten en werd de behoefte, ja de noodzakelijkheid gevoeld van de instelling van een leerstoel voor stedenbouw aan de Technische Hoogeschool te Delft.

Het Düsselдорfer congres heeft zeker de weinigen der bezoekers, die daaraan nog mochten twifelen, de overtuiging geschonken, dat een plan van uitbreiding behoort te beantwoorden aan verschillende eischen op het gebied van de techniek, de sociale hygiëne, het verkeer, de plaatselijke gebruiken en levenswijze en niet het minst van de architectuur.

Aan de belangen van al deze moet zooveel mogelijk worden recht gedaan en hoe meer een ontwerper studie

gemaakt heeft van stedenbouw, des te meer zal hij trachten daaraan te voldoen.

Een ontwerper zal dan ook in zulk een plan niet slechts zien een lijnenspel met twee dimensies, hij zal mede aan het cubisch element de aandacht schenken. Hij zal zich telkenmale trachten voor te stellen wat het plan na uitvoering en beschouwing zal geven te zien. Men leze slechts K. Henrici, Curt Behrendt, e. a., die op zoo eigenaardige krachtige wijzen daarop de aandacht weten te vestigen; de bezoekers der tentoonstelling herinneren zich de verschillende perspectieven der toelichting van de antwoorden op de Düsselдорfer prijsvraag.

Het is dan ook verklaarbaar, dat wij met groote belangstelling kennis namen van de mededeeling, dat voer een der grootere gemeenten in het Zuiden ons lands door het hoofd der gemeentewerken een plan van uitbreiding was ingediend; en bij nader onderzoek bleek mij ook, dat afdrucken tegen billijke vergoeding te verkrijgen waren.

Van dezen afdruk, welke in kleuren is uitgevoerd, is eene copie geschikt voor drukwerk gemaakt (zie nevensgaande plaat op blz. 150—151).

Het zij mij veroorloofd eenige opmerkingen omtrent dat plan te maken.

Reeds bij eene oppervlakkige beschouwing treft het zeker als een bijzonder plan, dat omtrent den persoon van den ontwerper als 't ware eenige inlichtingen verschaft, in elk geval vermoedens betreffende hem wettigt.

De ontwerper zal zijn een ingenieur, die nog groote voorliefde heeft voor zijn wiskunde, welke hij in Delft heeft opgedaan.

De lijn toch, die het meest de aandacht vraagt, is de lusvormige kromme.

Wanneer wij Sturm, Cour. d'analyse, naslaan, dan vinden wij onder het hoofd „points isolés" een lijn van overeenkomstigen vorm en van de formule

$$y = \pm (x - a) \sqrt{x - b}.$$

De zaak is met den lusvorm nog niet volledig; onder bepaalde omstandigheden krijgt men een kromme en in de x as een enkel punt. Dat punt is dan „le point isolé". Het is voor de betrokken gemeente te hopen, dat het plan wordt „een plan isolé", n.l. dat het zal worden opgeborgen in de archieven, om daar te blijven en niet tot uitvoering te komen.

Uit de aannahme der lijn mag worden geconstateerd, dat de ontwerper is een civiel ingenieur; een bouwkundig ingenieur zou daartoe zeker niet komen.

In het plan ziet men een aantal spitse naar elkander loopende straten. In de spoorwegtechniek noemt men dat bifurcaties.

Wij zullen te doen hebben met een ingenieur, die aan spoorwegbouw heeft gedaan.

Wij zien toch eenige wisselpunten, op een waarvan is geprojecteerd als wisseltong een kerkgebouw. Nu is dit symboliek reeds een fout; een kerk moet een hechten stand hebben en niet gelijk een wisseltong naar wisse-

lende denkbeelden heen en weer gedraaid kunnen worden.

Maar ook is het een fout een kerk op de samenkomst van twee straten te plaatsen, in het bijzonder hier, waar de twee langsijden der kerk door twee verkeersstraten zullen worden begrensd. Deze situatie is geheel verkeerd. Men leze daartoe slechts een der laatste opstellen van Th. Goecke, waaruit ik slechts één zinsnede wil aanhalen n. l. „Eine Sondergruppe bilden aus demselben Grunde Kirchen und Synagoge, die ebenfalls in der Nähe des Verkehrs liegen sollten, ohne jedoch vom Verkehrsstromen unmittelbar berührt zu werden". Verder wijst Goecke nog op de wenschelijkheid de kerken te leggen in de richting Oost-West, n. l. met het koor naar het Oosten.

Daardoor wordt toch voldaan aan de symboliek, geldend bij kerkbouw, maar ook aesthetisch is het wenschelijk, omdat de kerkgebouwen gewoonlijk verre boven de andere gebouwen uitsteken en daardoor bij ligging evenwijdig aan elkaar, een rustig aspect van het gebouwcomplex bevordert wordt.

De asrichting West-Oost is van af de vroegste tijden van den christelijken kerkbouw aangenomen. Men leze daartoe Historie d'un Hotel de Ville et d'une Cathédrale van E. Viollet-le-Duc. Nu moge daarvan in latere tijden zijn afgeweken, men bedenke daarbij echter dat die kerkbouw dan veelal plaats vond in bebouwde stadsdeelen, waardoor men niet meer vrij was in het bepalen der asrichting. Hier echter was men geheel vrij, de ontwerper had nog een groot onbebouwd terrein tot zijn beschikking. Gewaardeerd moet echter worden, dat hij t. d. o. reeds aan de wenschelijkheid van het aangeven van gebouwen gedacht heeft. Het had echter overweging verdiend, zich niet te bepalen tot kerken, maar dat ook aan schoolgebouwen de aandacht was geschonken. In het vorenaangehaalde opstel wijst Th. Goecke op het verkeerde de scholen in bouwblokken weg te stoppen en hij meent, dat de school daarvoor een te belangrijk element in onze cultuur is. De school kan bijdragen tot verfraaiing van het stadsbeeld, zonder gevaar voor het onderwijs, mits zij zoo worde geplaatst, dat het verkeer geen hinder veroorzaakt.

Voorts blijkt uit het ontwerp, dat de civiel-spoorweg ingenieur nog slechts kort in gemeentelijken dienst is, dat hij nog niet veel ervaring inzake het bouwtoezicht heeft opgedaan en ook, dat waarschijnlijk dit zijn eerste plan van uitbreiding is.

Het voorkomen van talloze driehoekige bouwblokken wijst er op, dat de ontwerper aan studie van stedenbouw en uitbreiding nog niet veel gedaan heeft. Hoe moeten zulke driehoekjes, waarvan de zijden veelal niet meer dan 60 M. zijn, bebouwd worden, zonder allerlei onthefing omtrent de bepalingen van open ruimte? Zulke plannen dwingen tot slechte bebouwing. En omtrent de gemeente, waarvoor dit plan gemaakt is, is ook eene onderstelling te wagen.

In de mededeeling in de N. R. C. omtrent dit plan, werd gesproken van een groot oppervlak plantsoen.

De ontwerper heeft zeker willen handelen naar het

karakter der stad, die een bepaalde renommée heeft van koek. Koek en snippers zijn elkander nauw verwant. Hoewel een der eerste eischen is, zoo mogelijk groote oppervlakten groen te krijgen heeft, hij zich dat gedacht gestrooid als snippers, gewoonlijk zonder eenig verband, zonder eenige beteekenis en juist op die plaatsen, waarmee hij in zijn project geen weg wist.

Grappig wordt het zelfs te zien hoe midden in het fabrieksterrein een „driehoekig" plantsoen van enkele vierkante meters ligt.

Daar werd zeker de driehoeks- en snipperwoede ten top gevoerd.

Men leze omtrent plantsoenaanleg het artikel van Baron W. van Engelhardt „Richtlijnen zur Ausgestaltung Städtischer Grünanlagen", waarin bovengestelde eisch uitvoerig uiteen gezet wordt.

In nauw verband staat ook hetgeen Ch. Buis in zijn bekend werkje „Esthétique des villes", omtrent beplantingen mededeelt.

Een der merkwaardigste elementen is de lusvormige lijn. Dit is de bewuste lijn van hooger en graad. Nu is het een eigenaardig verschijnsel bij minder aesthetisch ontwikkelde, dat zij eene voorkeur hebben voor kromme lijnen en die ook toepassen, waar zij niet op hare plaats zijn.

Dat streven van hen naar spel van kromme lijnen is te beschouwen als eene reactie, volgende op de periode van dorre rechtlijnigheid, welke op hare beurt geacht kan worden te zijn eene verwording van het rechthoek-systeem, 't welk in de z. g. Landesfürstliche Periode tot zeer verdienstelijke oplossingen heeft aanleiding gegeven.

In een parkaanleg, of, indien de situatie er aanleiding toe geeft, zal elk wel tot de oplossing met kromme lijnen kunnen komen. Bij stedenbouw zal men ze toch niet uitsluitend en alleen verdedigen en dan nog met de woorden, dat zij aesthetisch en hygienisch te verkiezen zijn. De ontwerper schijnt om deze reden de kromme lijn te prefereren. Geukkig voor den eersten prijswinner van de prijsvraag van het Düsselдорfer uitbreidingsplan Bruno Schmitz, dat onze ontwerper niet in de jury heeft gezeten, maar ook voor Düsseldorf, dat een voortreffelijk plan met kaarsrechte prachtalleen naar verschillende kanten, zou gemist hebben!!

Behalve straten komen ook eenige pleinen voor. Het z.g. sterplein schijnt het geliefde motief te zijn. Beschouwen wij een plan van uitbreiding als een cubisch element, dan moet een plein ook wanden hebben. Dit schijnt echter niet noodig geacht te zijn. De verschillende straten komen zóódanig op de pleinen aan, dat de bouwblokken vrijwel in punten eindigen.

Waarschijnlijk heeft de ontwerper de tradities zijner gemeente getrouw willen blijven en heeft hij die deelen van het terrein aangesneden, zooals zulks met eene taart gebruikelijk is te doen. De fout van zulke oplossingen is door middel van afbeeldingen zeer goed gekarakteriseerd, in de Städtebau van 1911 blz. 91 en volgende, waarin een denkbeeld tot verandering van het plein om de Saint Gudule te Brussel behandeld wordt. Het begrip

„geslotenheid“, dat zoo noodzakelijk in een plein tot uitdraking moet komen, wordt totaal gemist.

Men leze omtrent sterpleinen wat Camillo Sitte zegt in zijn „der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätze.“

De situatie door hem als voorbeeld genomen is in menig opzicht nog gunstiger dan de pleinen in het voorliggend ontwerp. Het plein had daar nog eenig wandvlak.

De omstandigheden kunnen wel eens leiden tot een radiaal pleinaanleg, waarbij toch een bevredigend resultaat door middel van afsluitingen of anderszins is verkregen. Men bestudeere daartoe verschillende oude plannen, maar ook die van den nieuwen tijd.

Maar ook hier vraag ik mij weer af, hoe moeten de percelen op de scherpe hoeken bebouwd worden zonder allerlei verregaande concessies betreffende de bouwverordening.

Eene merkwaardigheid is, dat de straten elkander bijna alle schieffhoekig snijden.

Dit geeft allerlei eigenaardige plattegrondoplossingen der huizen, welke gewoonlijk zeer ongerieflijk en onhygienisch worden. Men bedenke toch wel, dat door een bekwaam architect zulk eene hoekoplossing nog wel eenigszins gered kan worden, nimmer zal echter het geval door hem worden geprefereerd. Maar de bebouwing der steden is niet aan den architect toevertrouwd. De speculatiebouwer, die gewend is aan zijn type rijenhuis weet van zulke hoekoplossingen gewoonlijk niet veel te maken.

Maar bovendien werken zulke schieve snijdingen in nieuw aangelegde stadswijken zeer onaangenaam, omdat men de hoeken sterk moet afschuiven, waardoor allerlei gapingen in het gevelvlak ontstaan, het gevelvlak dat juist zoo rustig mogelijk gehouden moet worden. Ook hier eene eigenaardige fout in het plan. Aan verschillende hoofdstraten telkenmale die gapingen van aansluitende straten, o.a. ook aan de straat tegenover en evenwijdig aan het station. Hoe gewenscht was het daar een rustig gevelvlak te verkrijgen. Evenals een plein, moet ook een straat geslotenheid vertoonen. Daarom vindt men ook, in oude plattegronden en ook in vele nieuwere Duitsche, de nevenstraten door poorten van de hoofdstraten afgesloten.

Beschouwen wij nog nader enkele onderdeelen van het plan, dan treft ons het eerst het deel zuidwaarts van den grooten weg uit de oude stad. In dit deel treft men voornamelijk halfcirkelvormige straten, welke met de radiaalstraten allerlei gebogen bouwblokken vormen. Eene der half cirkelvormige straten maakt deel uit van een bekenden lusvorm. Het terrein was echter niet groot genoeg om dit denkbeeld in zijn geheel uit te voeren. Van een bouwblok wordt wreedelijk een hoek afgesneden, het andere wordt gemist, een plantsoen-snipper treedt in de plaats. Zoo ergens, dan treedt toch hier de gebrekkigheid van het plan naar voren. Een vooropgezet denkbeeld kan niet worden doorgevoerd; de ontwerper stopt gapingen vol met stukjes plantsoen. Het denkbeeld zelf van dezen halfcirkelvormigen aanleg bij zulk een klein oppervlak is niet aanbevelens-

waardig, al ware het slechts, omdat eene goede hygienische bebouwing zoo moeilijk te verkrijgen is.

Aan de overzijde van den weg vindt men het andere deel van de lusvormige lijn. Waar deze lijn eene symmetrische kromme is, had mogen verwacht worden eene gelijkwaardige behandeling aan beide zijden van de as. Men vindt niet anders dan eene verwarrende combinatie van bouwblokken en plantsoentjes, waarbij ons de driehoekige terreinen en spitse bouwblokken niet gespaard worden. Ten Oosten van de lus een breede laan, eene boulevard zal zij wel genoemd zijn van ± 30 M. met smalle groenstrook in het midden, welke voert naar een strookje plantsoen langs het spoorweg emplacement, dat door een sterk vergrootglas bekeken de illusie van parkje zou kunnen opwekken, waarin stadgenoot en vreemdeling zich zeker zullen moeten verlustigen.

Kijkt men staande op het sterplein bij het begin van de lus in zuidelijke richting, dan is alles even onregelmatig en onrustig. Gevellijnen, die wegwijken en die geene aesthetische aansluiting hebben, stukjes plantsoen; een gewirwar van allerlei slechte motieven; nergens rust. Die schoon gedachte hoofdlijn is zonder eenige betekenis; zij schiept slechts verwarring. Bedenklijk zijn de straatindeelingen op een tweetal terreinen van driehoekigen vorm, gemerkt op de kaart met A. en B. Vooral A. belooft een waar doolhof te worden, maar B. geeft niet veel toe, ja spant misschien de kroon, want, ver-toont A. één driehoekig bouwterrein, in B. vinden wij er twee.

Trouwens zulke verwarrende straatcomplexen komen overal voor, zonder eenig verband worden bouwblokken ten opzichte van elkander geplaatst, de overschietende punten worden bestemd voor plantsoen. Zulke oplossingen verraden steeds armoede aan kennis van het zeker niet gemakkelijke vraagstuk van stedenbouw. Vermakelijk is nog wel het bouwblok westwaarts of boven het fabrieksterrein, daar vindt men nog een diagonaalstraat, die noch bij een verkeerspunt begint, noch eindigt.

De ontwerper heeft waarschijnlijk zijn plan niet voltooid geacht zonder eene diagonaalstraat en heeft hij eene zonder eenige betekenis geprojecteerd. Overigens ver-toont het blok iets van een boogvormig stuk metselwerk, dat als het ware het haven- en industriegebied bekroont. Om het geheel te voltooien, is in groen dan nog eene fraaie tympanvulling gedacht, op de conventionele wijze, als de revolutiebouwer zulk een in cementbepleistering uitvoert.

Wij zullen hierbij onze beschouwing over het plan eindigen, reeds te lang is de aandacht der lezers gevraagd, maar wij meenden onze critiek niet te mogen onthouden, omdat hier gemaakt is een plan, dat hoe ook bezien, te veroordeelen is zoowel wat straatindeeling als vorm van bouwblokken en aanleg van plantsoenen betreft, dat aanleiding moet geven tot den bouw van slechte woningen en waarbij de gemeente verplicht zal worden allerlei bedenkelijke ontheffingen ten opzichte van de bouwverordeningen te geven, en dat aesthetisch de zachtste critiek niet kan weerstaan.

Wij meenen hiermee toch voldoende te hebben aange-toond dat nergens die rust zal worden verkregen, die in een stadbeeld noodig is.

Wij zijn in onze critiek in menig opzicht hard geweest, omdat wij voelden dat zachtheid eene fout zou zijn.

Het maken van een plan van uitbreiding is niet eene kennis, die met het ambt komt, het eischt eene lange studie. Niet dat men er door wiskundige- of andere formules achter kan komen, maar men moet observeeren, er over lezen, andere plannen telkenmale analyseerend bestudeeren en op reis en ook in de plaats der inwo-ning de betekenis van verschillende motieven leeren begrijpen, schetsen, projecteeren en aldoende zal men merken dat men vooruitgaat, mits men voldoende aesthetische vooropleiding heeft genoten.

Het is waarlijk niet iets, dat men zich in enkele maanden eigen maakt. En eenige studie van deze materie is geen overdaad, ja, veel studie door het hoofd van gemeentewerken is noodig, omdat dit zeker het belangrijkste werk is, dat hem kan worden opgedragen. Door een plan van uitbreiding wordt toch de vorm der stad voor eeuwen, ja, wij kunnen zeggen, door alle eeuwen heen, vastgelegd, en alle factoren, die op hare ontwikkeling in goeden maar ook in kwaden zin invloed zullen uitoefenen, kunnen erdoor worden vastgelegd. Hier is het plan van uitbreiding toevertrouwd in de handen van iemand, die reeds blijktens dit plan bewijst niet der zake kundig te zijn.

Men beschouwt een plan van uitbreiding gewoonlijk als iets, waarover ieder kan meepraten, maar komt men op het gebied der gastechiek of electriciteit, bij een vrij ondergeschikt punt, dan zegt men, ja, daar hebben wij geen verstand van; zouden wij daarvoor niet een deskundige vragen?

Ik vraag, zou het hier niet beter zijn, de zaken eens anders te behandelen en dat men voor het maken van een plan van uitbreiding een deskundige nam; wat men dan met die kleine technische vragen wil doen, laat ons koud. Neemt men dan een deskundige voor dat plan, dan kan de bedoelde directeur der gemeentewerken zijne tijd rustig besteden voor andere zaken als: de waterleiding, de reiniging, e. a.

Volgens de Oeteldonksche Courant is hij zeer vlug, in de hier besproken zaak was hij, op zijn zachtst gezegd, wel zeer vlugtig. S.

ESSEN-RUHR.

DOOR W. C. BROUWER. — LEIDERDORP.

ls belangstellende in de Bouwkunst zij mij eenige ruimte toegestaan, in het Bouwkundig Weekblad. En dit wel naar aanleiding van een bezoek, dat ik aan Essen Ruhr bracht enkele dagen geleden. Ik zag daar uitingen van een frissche levensopvatting, van moderne kunstbegrippen, welke hier in Holland zoo spaarzaam voorkomen. Mijn bewondering voor de „Neubauten“ heeft echter meteen een gevoel van spijt met zich moeten brengen, omdat

ik te meer de overtuiging kreeg, overwonnen te zijn. Wij Nederlanders, die al zoo menig jong kunstenaar aan het groote Duitschland hebben opgeofferd, moeten al maar meer beseffen, dat waar hier alle steun onthouden wordt voor den groei van een nieuwe uiting, waar hier in Holland ieder maar zien moet dat hij klaar komt, te midden der restjes van vroegeren cultuur en den nieuwbouw der speculatiebouwers, wij moeten al maar meer beseffen, dat op een goed geploegden akker, bereid met degelijke grondstoffen en wetenschappelijke bewerking en cultiveering, een flink gewas kan ontstaan. Blijven wij tobben en houden wij zonder pardon vol, dat al die nieuwigheid van tegenwoordig niet op kan tegen wat van vader op zoon overging, om ten slotte bedroefd uit te komen, dan is dit grootendeels te wijten aan de geringe belangstelling, beter gezegd verwaarloozing, welke het Rijk der Nederlanden koestert voor de Bouwkunst in het algemeen, en de kunstzinnige beschaving in het bijzonder. Wij leven nu eenmaal in een anderen tijd dan vroeger. En toch ook toen hebben de Fransen onder François I gezien, dat er voor een nieuwe cultuur overkomst van Italianen noodig was. Evengoed als toen, hebben de dragers der nieuwe-idee verlokkelijke aanbiedingen gekregen om toch over te komen, naar een nieuw vaderland, en met zich te brengen de nieuwe lente, het nieuwe geluid.

Alleen in vorm valt er verschil te constateeren. Reeds zijn er 8 van onze jonge kunstcultuurdragers naar Duitschland getogen; zij zullen, in een land levende waar zij gewaardeerd worden en overloden met flinke, groote en belangrijke opdrachten, niet spoedig terug keeren naar dat land, wat eenmaal hun vaderland was, doch hen heeft — ja het moet er uit — hen heeft laten zitten. Hen heeft laten tobben, zonder eenige steun te bieden tegen het *toch* al reeds zoo zware leven, dat al maar meer haastig langs ons glijdt, en ons geen tijd gunt dieper op de essentiele waarde in te gaan. Zij zullen wel blijven voorgoed. En is het wonder? Het jonge leven, in welvarende omstandigheden, komt daar aan het woord. Geeft zich volkomen zooals het zich in de dingen geleefd heeft, om na voltooiing van eenigen opdracht, weer een anderen en gansch verschillende opdracht te aanvaarden. Grootsch, flink, manlijk.

Wanneer hier in ons pietepenteurige Holland eens een werkelijk belangrijk gebouw gezet wordt, dan wordt van te voren eerst hemel en aarde bewogen, dermate, dat er van sympathieke overgave al bijna geen sprake meer kan zijn. Nijdig, jaloersch, kleingeestig geprikkeld is men reeds, voordat er eenige gedachte op papier kwam. Bij den bouw van dien belangrijken opdracht wordt er eindelijk gelegenheid geboden, zich te ontplooien, en het innerlijk eens te toonen. Dat *moet* wel schoorvoetend gaan, want te voren, was men nog niet gewend aan groote gedachten. Zoolangzamerhand groeide men mee, in dat bredere leven dat kloeker van opzet was en gevoelde een stijging in geestelijken zin. Echter, midden in dien climax was het gebouw voltooid, en . . . mocht men naar huis gaan, met de zekere en vaste overtuiging, nu van af dit

SCHAAL 2 op 15000.

oogenblik geestelijk weer tot rust te komen. Immers . . . . 't was nu welletjes. Voor Nederland eens in de zooveel jaar een belangrijk gebouw. En alle kunstenaars konden zich weer gaan verdiepen in kleinigheden en werden onbewust weer terug gedreven naar kleingeestigheden. Het éveille had geklonken, maar . . . verklonk. Het jonge kloppende bloed, dat zich gereed gemaakt gevoelde tot den strijd naar „hooger-op”, mocht weer terug vloeien, overtuigd voorloopig zich koest te moeten houden. *Het mangelt den Nederlandschen bouwkunstenars aan belangrijke opdrachten, en dit wordt bewezen door hun kunststutlingen.* Werkelijk, als ik zie wat daar in Essen-Ruhr gebeurd is in de laatste 10 à 15 jaar, dan is het voor ons Nederlanders die daar in de buurt ons zaad hebben gestrooid (Hage, Elberfeld, Dusseldorf) bedroevend te bemerken, dat dit zaad in ontvankelijken grond is geworteld en wel zoo, dat het flink en rijp is opgegroeid. Wij Nederlanders *praten* over het moderne leven en zijn (kunst) afspiegelingen, daar in E.R. doet men. Met een kloke overtuiging, die geen plaats meer kent voor twijfel-in-de-toekomst-van-onze-moderne-opvattingen. Men heeft in realiteit neergezet, wat wij ons in meerdere of mindere mate hebben gedacht in visioen, gehoopt, in extatische oogenblikken. Men heeft daar in nuchtere praktische levenshardheid, levensstrijd, dingen neergezet waar wij Nederlanders — aanstichters — eenvoudig beroerd van worden door het gevoel van *overwonnen te zijn.*

Duitsland is ons de baas. En al moet er grif toegegeven worden, dat er in die uitingen van Bouwkunst onderdeelen zijn, die wij niet zoo direct zouden willen onderschrijven, ontkend kan het niet, dat er een frische geest uit opklinkt, die alleszins benijdenswaardig is. In de stad van Krupp leeft *het leven*.!!!

Bij het naderen van de stad, krijgt men onwillekeurig de gedachte: wat is het leven hard, zwaar, wreed. Wat moet er gewerkt worden. Geheel maatschappelijk. Wat leven de menschen toch ver van het gezonde natuurlijke, eenvoudige leven. Wat ingewikkeld. Wat onnatuurlijk is toch ons bestaan. Doch ook, waartoe is de mensch al niet gekomen! Wat is hem al niet gelukt! Over welke ontzettende capaciteiten heeft hij niet te beschikken. Wat kan hij, wat hij wil! Wat regeert hij zijn gedachtenwereld, door zijn kunnen! En een eerbied voor menschen wil komt over ons. Al dadelijk, bij het verlaten van het Hauptbahnhof, passeeren wij een groot raam, waarin de Adelaar zich in een licht-en-toch-felblåauw, glas-in-lood uitspreidt. Die harde trek om den mond, die klare scherpe oogen, die openheid van doorzichtige kleur. Deze laatste komt te sterker uit, omdat de tegenstelling tegen de gele verblindsteenboog, waaronder wij juist gingen, hiertoe meewerkt. Eenmaal het gebouw verlaten hebbende, loopen wij een oogenblik met den spoordijk mee, welke door groote afglooiende bonken basalt, begrensd, als het ware geruggesteund wordt door groot en kloek-gehouden metselwerk in bogen. Om dan plots op te houden voor een stadstunnel. Tegenover dien tunnel. Hoek Hottrop-Bertha Kruppstrasse zien wij het eerste gebouw, dat al dade-

lijk onze volle aandacht overwaard is. Het is een kantoorgebouw, in putz opgetrokken. Putz . . . geschuurde cement. Is dat ook al een uiting van betekenis? En ik zou willen zeggen: Ja, volkomen. De schoonheid der verhoudingen, de rust, het evenwicht, de rythme, dat alles heeft met de innerlijke waarde van eenig materiaal niets te maken. Elk materiaal bedingt zijn uiting. Welnu, daar in E. R. zijn er verschillende Neubauten in Putz opgetrokken, die onze volle bewondering mogen verwekken. Hier in Holland wordt als het ware nog gezocht naar een uiting van het materiaal, dat beton heet, en dat men liefst nog verbergt door een tegengeplakt steentje. (met het gevaar van inwateren tusschen de voegen en afvriezen op den duur.) Daar in E. R. heeft men aan het materiaal der toekomst een stofelijke uitdrukking gegeven, een bezieling, welke het materiaal verheft. Wij allen kennen of door zien in natura, of door plaatjes, het Wahrenhaus van Tietz, werk van Prof. Ohlbrich, of Fabriksneubau Bosch te Stuttgart, van Rimmee.

(Wordt vervolgd).

MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS.

door D. DE VRIES LAM.

p verzoek van de redactie van het Bouwkundig Weekblad geef ik gaarne een resumé van eenige artikelen over het M. T. O., verschenen in het weekblad „Architectura” naar aanleiding van eene lezing die de heer Van de Wijnperse, Res.-kapitein der Genie en leeraar aan de M. T. S. voor de Bouwkunde te Utrecht, half Januari j.l. heeft gehouden.

Kennisneming van het verslag van die lezing bracht mij er toe een tweetal van de door den heer V. d. W. ter sprake gebrachte kwesties te behandelen in een artikel in „Architectura”, waarop de heer V. d. W. een antwoord zond, dat weder door eene beschouwing van mij gevolgd werd *).

De lezing had tot onderwerp: „het Middelbaar Technisch Onderwijs en zijne betekenis voor Architecten”. De heer V. d. W. wilde aantoonen dat juist voor architecten het M. T. O. zoo belangrijk is. Hij slaagde daarin natuurlijk volkomen. Immers aan de opleiding voor architect ontbreekt nog wel „t een en ander”, dat is niet onbekend, en de M. T. S., die wil bestaan voor het onderwijs aan hen die tusschen den ambachtsman en den academisch-gevormden technicus staan, omvat ook werkelijk de opleiding van de meerderheid der architecten behalve die van de meerderheid der opzichters, patroons, enz. Waar natuurlijk niet mede gezegd is, dat architecten niet ook door kunstnijverheidsscholen (c. q. gedeeltelijk) gevormd kunnen worden.

* Zie „Architectura” no. 3, 6, 8 en 11.

Echter kwam de heer V. d. W. in mijn betoog met eenige uitspraken voor den dag, die geschikt hoóvast geven voor een nadere bespreking van het M. T. O. waarover wel veel gepraat is, maar waarbij m. i. nog zoo vele open kwesties zich voordoen en waaromtrent nog zoo weinig ideeën, ik zou haast zeggen „bezonden” zijn.

En dit is ernstig nu men allerwege zich inspant M. T. scholen te stichten. Het gevaar is niet denkbeeldig, dat bij de ruimte in de ideeën, de vaagheid der opvattingen, het centraal gezag te veel moeite zal hebben de zoo noodige eenheid te bewaren niet alleen, maar ook om het peil van het onderwijs te bepalen.

Ik neem uit het verslag van de lezing van den heer V. d. W. enkel de gedeelten, die niet alleen direkt de opleiding voor den architect betreffen, maar die van belang zijn voor het beoordeelen van de werking van het M. T. O. in 't algemeen en verder het peil van dat onderwijs bepalen, speciaal voor de Utrechtsche M.T.S.

De heer V. d. W. splitst de te onderwijzen kennis in drie rubrieken: de *onmisbare*, de *noodige* en de *gewenschte*, en doet dit op de volgende wijze:

„Tot de onmisbare kennis behoort de constructie in de gewone toepassingen: ramen, deuren, betimmeringen, trappen, balklagen, metselwerk, natuurlijke steen, ijzeren hang- en sluitwerk, goten, dakbedekkingen enz. Het is de kennis, die elke bouwkundige moet bezitten, van af den eigenbouwer tot aan den hoogst ontwikkelde architect; het is de kennis, die zoowel te Delft als aan de ambachtsscholen, zij het ook zeer beperkt, onderwezen wordt. Deze lagere constructieve kennis is weliswaar van eenvoudigen aard, maar zij is niettemin van het hoogste belang; wie die kennis, het a-b-c der techniek, niet bezit, is geen bouwkundige. Haar omvang wordt vrijwel aangegeven door de eischen, gesteld voor de diploma's der Maatschappij t. b. d. B. van Bouwk.-opzichter en Bouwk.-teekenaar. Zij is het, die de betekenis van het woord „opzichter” in de gewone spreektaal typeert. Weliswaar behoort zij tot het middelbaar technisch onderwijs, maar voor haar zijn geen kostbare technische scholen noodig. In avondcursussen, liefst over vele plaatsen verspreid, kan die kennis zeer goed worden bijgebracht. Door het karakter van verspreidheid zal ook op die wijze het doel beter worden bereikt, dan in een gering aantal M. T. scholen, gesteld al, dat financieele bezwaren niet deze laatste regeling onmogelijk maakten.

In de tweede plaats komt de *noodige* kennis. Hieronder bedoel ik die kennis, die men in hoofdzaak als algemeene ontwikkeling zou kunnen aanduiden. Zij omvat de natuurkunde in hare verschillende toepassingen bij de techniek als: beweging van vloeistoffen in verband met pompen, rioleering, waterleidingen, het licht in verband met het landmeten en waterpassen en optische toestellen, de electriciteit in verband met licht, kracht, electrolyse, bliksembeveiliging, de scheikunde in verband met de versteening en verwerking van mortels, keuring van verfstoffen, eischen van drinkwater, bederfvering van hout, glazuren van baksteen, samenstelling

der natuurlijke gesteenten, bereiding der metalen. Voorts de statica, die geheel valt onder het gebied der practische noodzakelijkheid; men bedenke, dat b.v. het gewapend beton bij alle constructies hoogtij viert en dat alleen een grondige kennis der statica en der wiskunde, waarop zij steunt, in staat is een inzicht te verschaffen in het gebruik van dat hoogst merkwaardige bouw materiaal. Voorts komt daarbij de hydraulica, de kennis der verschillende wetten, die op het bouwbedrijf betrekking hebben, het boekhouden, eenige kennis van sociaal-economie en last not least kennis van tenminste één vreemde taal.

Wat deze wetenschappen moeten bijbrengen is niet zoo zeer feitenkennis als ontwikkeling van het denkvermogen, verruiming van het inzicht, zelfvertrouwen om uit waargenomen verschijnselen conclusies te trekken, om voort te gaan door middel van zelfstudie tot verdere volkomenheid in denken, willen en kunnen. Zoo moet de wiskunde worden beoefend, maar niet tot het oplossen van vraagstukjes en het verrichten van mathematische toeren, maar tot het scherpen van het verstand en tot ontwikkelen van dat logisch gevoel, dat den bezitter in zijn geheele verdere leven een trouwe steun is bij allerlei moeilijkheden.

Onder *gewenschte* kennis reken ik alles wat tot de aesthetische vorming van den architect behoort. In deze richting kan de middelbare technische school weinig presteeren. Niet alleen is de tijd daartoe te kort, maar ook vereischt dat gedeelte der opleiding een zorg, die beter ware toe te vertrouwen aan architecten, die als kunstenaars hun sporen hebben verdiend. Wat *kunde* is, behoort op de M. T. S. — wat *kunst* betreft, kan slechts behartigd worden, voor zoover het onderwijs in constructie daartoe gelegenheid biedt. Zoo zou dit onderwijs, althans voor zoover het zaken betreft, waarbij ook aesthetische eischen gelden, aan een architect kunnen worden toevertrouwd, die heeft doen bliken ook op kunstgebied tot de bevoegden te behooren; er kan tijd worden gesteld voor bouwkundig handteekenen en vlakversiering, maar verder kan men in deze richting niet gaan.

Men bedenke wel, dat de M. T. S. kan worden dienstig gemaakt o. a. aan de architecten-opleiding, maar dat haar eigenlijke bestemming m. i. niet is voor speciale beroepen op te leiden. Wie architect wil worden, zal na het verlaten der M. T. S. in aesthetische richting verdere opleiding moeten zoeken; de a. s. aannemer zal hetzelfde moeten doen in practisch-commercieele richting; de a. s. constructeur in gewapend beton zal statisch-wiskundig verder moeten worden „ausgebildet”. Dit laatste zou echter met een kleine verlenging van den leertijd zeer goed aan de M. T. S. zijn te verkrijgen”.

Verder zegt het verslag:

„De duur der M. T. S. kan op ten hoogste 3 jaren gesteld worden; daarop doen allerlei factoren hun invloed gelden. In de eerste plaats de financieele draagkracht der ouders; in de tweede plaats de eisch, dat de jongelui tamelijk jong in de praktijk moeten komen. Deze laatste eisch zou eigenlijk moeten primeeren, omdat de praktijk

ESSEN-RUHR.

Synagoge.

warenhuis zouden vermoeden. Zonder in eenig opzicht „poenig“ te zijn, schijnt het wel dat geld bijzaak is, en alles slechts daarheen gericht is om een weelde te doen ontstaan die van schoonheidszin getuigt, gepaard aan den meest nuchteren zin voor practijk. Zonder eenigen twijfel, recht op het doel af, eer brutaal dan schoorvoetend, en krachtig als een Germaan, dat is de indruk, die ons beheerscht. Daar is een *nieuwe uiting* gekomen met stille kracht en rustigen drang, waartegen niet meer te tornen valt, en heeft zich geheel meester gemaakt, van den modernen mensch. Willens of onwillens. En al zijn de uitingen dier Duitschers in zekere opzichten verschillend, al zien wij in het werk van Prof. Kreis, (Wahrenhaus) weer andere opvattingen, dan in het werk van Schwefer (Hottrop, Ecke Bertha Kruppstr.), het is een onloochenbaar feit, dat de nieuwe idee zijn vorm heeft aangenomen, onverzettelijk, vast. Ik noemde eenige gebouwen in Putz. Van gansch ander materiaal is de nieuwe Synagoge opgetrokken. U kent allen wel die geel okerkleurige, fletsche bergsteen, welke wij in Maastricht aan de oude gedeelten der stad

eveneens vinden of waarvan de alleroudste kerk daar ter stede is opgetrokken. Steen die reeds van vóór 900 werd gebruikt. Welnu, in die superbe tonige stof is men bezig de Synagoge te bouwen. Juist waar het noodig is een brokje ornament, een preveling zoude ik haast zeggen. De totaal-massa van den bouw, welke van uit de Steelerstrasse te zien is, is van een samengeslotenheid en rustige verheven ernst, die zonder somber te zijn, zich toch direct laat onderscheiden van meer profane gebouwen. Ik zou het sterker willen zeggen. De uitdrukking van *geloof* is daar tot haar volle recht gekomen. Men is er wel is waar nog mee bezig, en geeft de ansicht welke hierbij gaat nog wel niet de juiste vorderingen van het gebouw aan, doch ik meende toch het plaatje ter verduidelijking erbij te moeten doen.

Keeren wij terug tot den profaanbouw, en bezien wij het gebouw van de Maschinenbauschule, dat minstens een twee maal meer oppervlakte beslaat dan het Paleis op den Dam, dan heeft dat alweer eenzelfde karakter als de vermelde Neubauten.

De daken, wat weten zij die er wonderlijk-bekorend over heen te leggen. Het leelijke van een Mansarde-dak wordt door hun transformatie geheel ondervangen niet alleen, maar wordt tot een noodzakelijk zoo-en-niet-anders-mogelijkheid gevoeld.

Ook met het Hauptverwaltungsgebäude der Firma Krupp is het zoo gesteld. Ook daar steekt het dak zoo prettig uit, geeft tekening, geeft aflijning. De ramen, ze staan niet verdwaasd te midden van een wand, als waren er gaten uitgespaard in steentassen bij een steenfabriek. Maar ze staan als noodzakelijk daar gedacht, terwijl de wand al mee aan uitdrukking wint. Onze wanden, ze zijn veelal een *staand steenveld*, netjes afgevoegd, doch missend eenige kernachtige uitdrukking; 't zijn wanden, zonder meer. Bijna vullingen zonder betekenis.

In het laatstgenoemde gebouw zijn de muren juist de schragers van het geheel. In opgaande rechte vlakken vormen zij als het ware het skelet van den bouw. Het schragende deel. Aan die wanden wordt karakter verleend, wordt functie uitgedrukt, wat onze Hollandse nette muurtjes zoo missen. Die wanden, noem ze desnoods contreforten, worden iets vooruitspringende gehouden voor het verdere gevelveld, n.m. de ommetseling der ramen. Deze ommetseling ontstaat gedeeltelijk door de horizontale vlakken, waarin de bintlaag gelegen is. Zooveel er boven als eronder, vormende zodoende het gedeelte onder het raam als het gedeelte erboven. Dan weer springt het raam iets terug, zoodat er een speling van licht en schaduw ontstaat, precies genoeg om de verschillende functies te doen spreken. De rythmische indeeling van het raam is nu verder de toonaangever voor de indeeling van die horizontale velden, zoo-

ESSEN-RUHR.

Baugewerkschule.

dat deze een caisson-indeeling verkrijgen. Deze caissons nu zijn vaak de plaatsen, waar wij bouwaardewerk zien toegepast. . . (Niet alleen in E.R. doch ook in andere steden, en om bij een eenmaal genoemd voorbeeld te blijven, in Stuttgart bij den Fabriksbau Bosch). Eenigermate in dien geest van toepassing en caisson is in Dordt het gebouw van de M.T.S. van Ed. Cuypers. En dan weer de daken. Die prettig meegolvende kapelletjes. Wat *maken* ze ervan wat er van te maken is! Wat roepen ze een belangrijkheid naar voren, zonder opdringerig te worden, en wat verlevendigen ze de dakvlakken, schilderachtig! Wij Hollanders hebben den naam „schilderachtig“ te zijn. Pas op. Teer niet op Uw naam. Daar in 't Rheinland heeft men de klare oogen van den adelaar. Steeds meer biedt Essen Ruhr ons. Zoo bijv. de Baugewerkschule met zijn prachtige raam- en dakverdeling. Zie afb.

Ten slotte wensch ik nog melding te maken van het *Keramikhaus*, dat door architect Alfons Stinnesbeck, D.W.B., werd gebouwd. Zonder in het minst de kans gelopen te hebben een staalkaart te verwerken van bouwmaterialen, d.w.z. van *gebakken* bouwmaterialen, heeft hij met een nauwkeurige weloverwogenheid gebruik gemaakt van zéér verschillende en uiteenlopende soorten gebakken steen. Beginnen wij onderaan, dan zien wij de geheele weg welke de klei heeft af te leggen eer zij boven den grond is en in bewerking genomen kan worden. Dan de bewerking in allerlei stadia, ten slotte de verkoop, enz. enz. en dit alles in een zéér goede picturale tekening in Sectielwerk, waarvan de figuren ons soms aan schilderijen van Meunier doen denken. Deze geheele „Geschichte des Thones“ loopt als een sectielwandschildering rond het gebouw en als afdekking boven de uitstalkasten. Zie afb. Dan verder . . . Maar waartoe getracht deze gedetailleerde bespreking te vervolgen, waar ze alleen bedoeld is om ons Hollanders op te wekken eens een dagje vrij te maken en naar Essen te gaan. Op den „Flachsmarkt“ zult U vinden het *Keramikhaus*. Zéér dicht daarbij het Victoriahaus. Nu wil ik niet wijzen op dat gedeelte ervan, dat reeds een 20-tal jaren geleden werd gezet, en dus nog midden in de periode van Sturm & Drang gebouwd werd, maar liever wijzen op het gedeelte, wat in een nauwe straat op te zoeken valt. Ook daar een zéér belangwekkend man aan 't woord. En nu kan men er persoonlijk wat op tegen hebben, om een gevel in zijn geheel op te trekken in émaille werk of glazuur werk, aan den anderen kant staat weer de betrekkelijke noodzaak te zorgen, dat een regenbui kan schoonmaken wat er gedurende het droge weer voor roet en stof tegen aan gewaaid werd. Evenals elk land zijn bouwaard heeft, als gevolg van het klimaat, zoo ook mogen wij maar niet zonder meer veroordeelen een uiting, welke indruist tegen onze opvattingen van schilderachtigheid.

Er is nog meer en al maar weer meer. Ik ver-

ESSEN-RUHR.

Flachsmarkt met Keramikhaus.

nam daar ginds van een paar reuzenpanden die moeten worden opgetrokken, en waaraan het bureau van één architect duchtig voor aan het werk is. De eene Reuzenopdracht na de andere, voert den bouwkunstenaar naar een culminatie punt van scheppen en doet hem een ernstigen steun worden voor onze moderne kunst. En met een bedroefd gemoed herhaal ik weer: Holland mangelt het aan belangrijke opdrachten. Van Rijkswege is er geen steun. Dag na dag worden de toonaangevers van eertijds, wordt het land dier toonaangevers overwonnen. Wij moeten, zoo sprak immers de Koningin, trachten groot te zijn in datgene waarin een klein land groot kan zijn. Welnu, het moderne leven, dat al maar méér wordt een concentratie van krachten tegen andere geconcentreerde krachten en machten, geeft daaraan zijne krachtvormen, die zich als 't ware afzonderen in groote abstractie van het klein aardsche gedoe en gemier. Hoe kan dan een klein land groot zijn, grootsch in zijn uitingen?

ESSEN-RUHR.

Handelshotel.

In vroegere eeuwen, toen de constructie, als gevolg van het te gebruiken materiaal, de vormgever was van eenig bouwwerk, waren de maatschappelijke omstandigheden ook gansch verschillend met die van tegenwoordig. Men had kerken, kasteelen, huizen: doch géén graansilo's, géén machinefabrieken, géén bankinstellingen, welke toch uitingen van geconcentreerde krachten zijn. In die vroegere eeuwen was 't het materiaal, dat den vorm bedong.

Nu in onze dagen zou ik haast willen zeggen, spotten wij met de uitdrukking van het materiaal, daar in de Bouwkunst het gewapend beton zijn intree heeft gedaan. Nu is alles mogelijk. Siegwart-balken, ijzeren binten, enz. enz.: daarmede wordt geconstrueerd naar de behoeften van den *mensch*.

De *Mensch* is nu aan 't woord, en niet het materiaal. De gebondenheid der mogelijkheden gaf vroeger de vormschonheid. Er is in onze eeuw bijna geen gebondenheid meer. Het is de ongebonden geest van den mensch die nu aan 't woord is en die tevens tracht vorm en bezieling te geven van meer geestelijke waarde. Een geestelijke waarde namelijk, die zich in een abstractie van vorm uitspreekt als de abstracte bouwwerken der grijze Romantiek.

Evenals de bouwwerken in steen uit de Romantiek in groote abstractie stonden als feodale machten, waarbinnen het veilig was; waar deze oerkrachtige bonken steen stonden als geconcentreerde machten tegenover de ongerepte natuur, geïsoleerd, aangrijpend, bijna uitdagend tegenover het land, dat eerst later door maatschappelijke gewirwar zou worden geëxploiteerd, zoo-óók (maar door andere tijdsomstandigheden bedongen) staan deze krachtige, ja aangrijpende bouwwerken. Het zijn uitingen van massale menschenkrachten, scheppingen van het alléénheerschend individu „den mensch“.

Hoe langer hoe minder zal er plaats zijn in de ontwikkelende maatschappij voor equivalenten waarden. Het is niet meer man-tegen-man, doch macht-tegen-macht. De zwakken worden verdrongen, de sterken zullen overwinnen! Men combineert zich tot Macht om te staan tegen andere geconcentreerde Krachten.

De uitingen daarvan dragen de teekenen van massaliteit, koelheid; ze zijn uitdagend, onverzettelijk, als een Sphinx. Ze zijn hard... als het zware Leven. Materieel! Het moderne leven, dat geen plaats meer bieden kan aan kleinigheden, hoe zullen wij het dienen? Grote gebaren helpen niet, groote daden zijn er niet, en kunnen er trouwens niet zijn. Daarvoor is Holland te klein, en daartoe ontbreekt de Oudhollandsche durf. De durf, om met een bezem in den mast de zeeën schoon te vegen. De durf, welke alleen nog maar bestaat in den vorm van speculatie-durf in Amerikaansche papieren! We zouden nog meer willen zeggen, doch meenen buiten het bestek van deze beschouwing te geraken, die geen ander doel heeft dan een ieder op te wekken, op te gaan naar het Rijnland, in 't bijzonder Essen, om het krachtig jonge leven in zich op te nemen.

DE TENTOONSTELLING VAN MODERNE FRANSCHER CERAMIEK IN SUASSO.

15 MAART—15 APRIL.

Uitgenoodigd door den redacteur van dit blad om een artikel voor het Bouwk. Weekblad te schrijven over bovenstaande tentoonstelling, welke naar ik hoorde „interessant moet zijn“, heb ik gemeend daaraan gehoor te moeten geven. Daar zou nog wel een en ander te leeren zijn, daar zou wellicht nog menig verschiets kunnen worden geopend, dat, zonder aanleiding te geven tot „namaak“ ons toch zou kunnen voeren tot „andere gedachten“ dan die, waarin wij ons hebben genesteld, en die ons geheel hebben opgenomen. Te meer werden wij in deze meening versterkt door een artikel in de N. R. Crt. van Zondag 16 Maart, welke ons een relaas gaf o.a. ook over de openingsplechtigheid. Immers na de openingsrede door den Heer Westendorp heeft niemand minder dan Burgemeester Roëll, vergezeld van zijn echtgenoot, een Fransche toespraak gehouden, terwijl de Fransche gezant, de Heer Marcellin Pellet, Mevr. Roëll rondleidde. Beter reclame is er werkelijk moeilijk denkbaar. Deftige reclame, die zijn deftigheid pardoos over de geëxposeerde voorwerpen heenstort, en de geheele tentoonstelling reeds daardoor adelen moet. Met zoo'n steun in den rug kan men veel trotseeren, kan men veel verwachten! Een gevaar blijft er echter bestaan. Hoe hooger de verwachting gespannen wordt, des te dieper kan zij vallen. Wanneer eenmaal de mensch-met-smaak voeling tracht te krijgen met de schoonheid, welke hij vernam, dat van deze voorwerpen uitstraalden, wanneer de nuchtere bezoeker, de deftige reclame gansch vergeten, rond komt dolen, ziet... dan is er veel plaats voor teleurstelling. Teleurstelling aan den eenen kant, niet gevonden te hebben wat hij hoopte, n.m. *genieting van hooger orde*; echter aan den anderen kant weer een gevoel van zelfvoldoening, n.m. Holland behoeft zich heusch niet ongerust te maken. Wij Hollanders zijn Goddank nog gezonder, nog oprechter, nog waardiger van aard, kunnen ons gerust meten met het werk der hier vertoevende artisten en begrijpen alleen maar niet, wat toch de reden mag geweest zijn, dit werk onder de vermelde auspiciën als een gebeurtenis in de hoofdstad des rijks te brengen. Hoofdstad van het Rijk. Is misschien deze handeling de zoo lang verwachte en nimmer verkregen medewerking van het Koninkrijk der Nederlanden ten opzichte van onze jonge kunstnijverheid? Maar dat is toch niet serieus te nemen! Want wij Hollanders zijn immers al zoover.

Ja, Goddank, wij zijn reeds zoover, en, wat meer zegt, verder. Die zich spiegelt aan een ander, spiegelt zich zacht. Het spiegelbeeld is echter van ons: hoe wij waren, niet hoe wij nu zijn. En met een overtuiging van nog niet gevonden te hebben wat ons in den geest voorvisioende, zijn wij Hollanders weer verder gegaan. Wij hebben in doorsnee genomen, altijd nog wat te bedillen,

wat aan te merken, raken niet zoo dom(?) enthousiast, waardoor eigen fouten ons zouden ontgaan. Wij zijn als volk te nuchter, dan dat wij met een *schijnsucces* reeds gaan victorie-schreeuwen en exposities houden.

Sterker gezegd, wanneer wij Hollanders deze tentoonstelling hadden gevuld, dan hadden wij zuiverder geschift, dan hadden wij menig stuk uitgeschakeld.

Immers, als je praat moet je wat te zeggen hebben, en moet het praten spreken worden. Vooral in het openbaar. Nog meer vooral, wanneer de burgemeester en zijn echtgenoot alsook de Fransche gezant, een zekere wijding komen geven. De wereld wil bedrogen worden... Ach waren alle menschen wijs, en deden daarbij enz. enz... Veel geschreeuw en weinig wol! en meer spreekwoorden zouden hier een plaatsje kunnen krijgen, want ik ben ernstig bevreesd, of de sop wel de kool waard is. De reclamesop heeft stellig ook meegewerkt om de prijzen wat aan te dikken. Trouwens de belangrijkheid van eenig ding stijgt in gelijke mate als de prijs aanleiding geeft tot mindere bereikbaarheid. Ja die wereld, wat wil ze toch graag bedrogen zijn! Daarbij komt nog, dat deze tentoonstellende artisten geen „fabriek“ hebben of leiden. Ze zijn ook daardoor immers in het oog van „das Publikum“ veel puurder artist. Wij zijn die overdreven tijd goddank voorbij, om als 't u blijft nooit weer te krijgen. Wij zien de zaken kalmer en nuchterder aan. Evenals onze Duitsche burens al maar meer doen. De trompetters *futuristen* hebben ons niet bij den neus kunnen nemen. Wij waren er te nuchter voor. Maar evenmin kunnen de ziekelijke opgezweepte hevigheden ons uit onzen schuilhoek jagen, zoolang wij nog hebben *fabrieken* als van Delft, Brouwer, Distel, Rozenburg. Fabrieken waarvan de aesthetische leiders wat te zeggen hebben. Fabrieken die bedachtzaam en fatsoenlijk uit elkaars vaarwater blijven. Fabrieken, die door ernstige studie trachten de schoonheid van *hooger orde* te dienen, ieder op eigen wijs, met eigen middelen, met eigen karakter. Fabrieken, die trachten een technische volmaking, gepaard aan die schoonheid, nabij te komen, en met een oud-Hollandsche doorzettendheid op hun doel afstevenen.

Toen ik gedurende enkele uren met alle overgave getracht had het tentoongestelde in mij op te nemen, was ik door de zoete sufheid en weë aanbellerij zoo ontzettend vermoeid, dat ik mijn plan moest opgeven, en verfrissing ging vinden in de keramische afdelingen van het Rijksmuseum. En ik dacht aan Dr. Gottfried Semper, die met den maat van keramiek de cultuurwaarde meet van het volk-dier-keramiek. Hé, dan die Perzen met hun reliëfgeversieringen van o.a. het Paleis van Darius! Of Lucca della Robbia, met zijn heerlijke gezonde soepele klei- en email kunst, zonder weë zoetigheid en aanbellerige geaffecteerdheid. Meisjesachtig, en dat voor mannen met baarden!! De kunst der Mooren. Daarna van Faenza, Urbino, van... enz. enz... Wij willen wat nieuws. Goed. Maar geef ons geen laffe kost, geef ons werk, dat bewijst dat onze voorzaten toch heusch niet voor niets hebben geleefd.

Aan de hand van den catalogus zal ik trachten waar te maken, wat ik hierboven als mijn totaalindruk heb neergelegd.

Slaan wij bij het binnenkomen van de zaal meteen links om, dan vraagt Etienne Moreau-Nélaton onze aandacht, die hij werkelijk soms zéér goed verdient. Het gaat niet aan nummer voor nummer te bespreken, doch zal ik er enkele uitpikken. Moreau geeft ons vormen van *klei*, en dat is al vast een zuiver standpunt. Zijn vormen zijn gevoelig over het algemeen en van een adellijke eenvoud. Zijn toon is soms sonoor en diep, als bijv. 14. Jammer daarentegen is het, dat hij zich van den „inkijk“ in den vaas zoo weinig rekenschap heeft gegeven. Dat intens leelijke wit, dat harde nuchtere wit, dat detoneert pardoos met de stemming. Zoo ook bij 27, 29, 7. Hoe is het nu mogelijk, dat hij een No. 23 tentoonstelt! Rood, blauw, wit in harde tegenstelling, en onrijp in zijn geheele doen. 37 en 50 en 56 en 45 zijn dan weer heel andere dingen. Zoodat ik geneigd was te vragen: Weet Moreau wel wat schoonheid is? Beschouwt hij niet de eigenaardige zeldzaamheid, de mysterieuze rariteit... als schoonheid? Vooral in kast F, n. 3, rijst deze vraag. Is bizarrerie schoonheid? Wat is adel? Wat is grofheid? Wat is stemming? Zoo is m.i. No. 40 bepaald hevig leelijk, terwijl 35 mij weer artistiek te pakken heeft. En dan 47 en 59, terwijl 57 maar weer beter achterwege had kunnen blijven.

Vitrine G. Henri Gabriel Simmen is geïnspireerd geworden naar hij laat afdrukken, door het „Oiseau bleu van M. Maeterlinck“. Al staat het „gedrukt“ dan behoeft het reeds daarom nog geen „leugen“ te zijn. Toch vrees ik het een beetje! Want, als nu toch werkelijk de eerst vermelde nrs. in den catalogus een gevolg zijn van deze „inspiratie“, dan kan ik Simmen heusch niet vleien, en Maeterlinck allerminst. Vooral nr. 1 en 2. Met 3 zou ik geen „woorden“ krijgen. In die schaalvorm zit wel iets aangenaams. Maar om daar pardoos maar bij te zetten: Il fait son dernier quand la vie est finie“, ziet dat kan er bij mij niet al te best in. 't Is weer zoo hevig aanbellerig. 5 is weer zoo allerverschrikkelijkst „geconstrueerd“ dat het beter is hierover te zwijgen. Trouwens de heer Simmen lijkt mij nog niet zeker te zijn welken weg hij zal uitgaan. Hij schijnt wel eens een museum van Grieksche vazen bezocht te hebben, en heeft helaas, „de fouten-van-geraffineerdheid“ overgebracht in zijn werk. De „Grieken“ die immers zoo vaak de kleivazen verlaagd hebben tot afgedraaide karakterlooze voorwerpen, met timmermansprofileering, zij die zoo vaak ooren hebben aangezet, dat geen „ooren“ waren, maar plakken klei, en dan nog vaak besnoeid met een mes, (de tentoonstelling in de Academie verleden jaar in Rotterdam gehouden bevees dit tot in het oneindige) die Grieken nu hebben hem wel eens lastige oogenblikken bezorgd. De sierlijkheid van decoratie van zwart op rood heeft hij in geen opzicht kunnen evenaarden. Integendeel. Er is een schotel, Nr. 50, waarop een juffie in slappe lichaamsbeweging ons mannen onwillekeurig dégouteert. Wel foei! De charme van een vrouwenlijf dat de Grieken

ons zoo meesterlijk hebben gegeven, onze oogen als het ware daarvoor hebben geopend hoe is zij zoek bij hem.

Nee, Heer Simmen, als ik wel heb had Multatuli een gruwelijke hekel, aan „aangehaalde woorden” van een ander. Daarmee werd die „ander” gecompromitteerd. Zoo ook is het met Uw Neo-Grieksche werk. Niet doen meer. Heusch niet. Er is veel beter werk van U. Gaat daar op door. Ga ook niet naïvete spelen. Naïviteit is kinderlijkheid. Uitingen van de kinderschoenenperiode der menschheid, in zeker opzicht. Dan is zoo'n uiting als het ware een afspiegeling. Doch als groote menschen naïf gaan doen, kunnen ze, omdat ze geen kind meer zijn, onmogelijk kinderlijk zijn, en worden kinderachtig. Zoo'n emmertje 181... moet dat van uit Meuden noodzakelijk mee naar de Hoofdstad des Nederlandschen Rijks.!! Ook zijn de borduurpatronen van bijv. Nr. 7 en nog enkele anderen nu juist geen „keramische” uiting. Dat hij slecht overweg kan met het begrip klei, vindt in de Nrs. 164, 126, 60, 112, 133 zijn bewijs. Die rechthoekige ooren, waarmee wij het doen moesten zoo'n 15 à 20 jaar geleden, zijn keramisch niet te verdedigen. Vindt U zelf wel?

De Nrs 112 en 114 geven mij een zoet luchtje van Margariewinkels met Cadeaux, en dit zal wel komen door het soort groen, dat dan ook heel ordinar is. In 116 is echter wel iets bereikt. Nuchter zonder kwasie naïviteit. Waar de heer G. m. i. wel iets zéér belangrijks in heeft bereikt, is een ongenummerde vaas in het buffet. Ik meen die vorm van koelkruik in ivoren tint. Het geometrische ornament vervloeit zoo beschaafd door de glazuurhuid, heeft zoo'n beschaafden vorm en verzorging. (Zie bijv. de opening) dat het jammer mag genoemd worden, niet meer dergelijke stalen van hem hier geëxposeerd te vinden. Ook in 148 heeft hij iets zeer schoons bereikt. Des te meer verbazen wij ons dan bij nummer 149. Hoe is 't mogelijk! In 67 en 61 heeft hij in een mollig craquelé weer een heel mooi staal gegeven van een der richtingen waarin hij ook zoekt.

Van Emile Lenoble zagen wij enkele zéér schoone dingen. Zoo bijvoorbeeld 49. Een kloeke majestueuse, ik zou willen zeggen bijna klassieke vaas. In de oppervlakte van de vaashuid eenig ornament weggeschaafd, en daarover zijn eigenaardige emails. Of Nr 46, waarin de verwantschap van den Franschen aard met den Japanschen weer eens, en voor de zooveelste keer, naar voren komt. Hinderlijk echter is Nr 40. Een gevoel van walging onderging ik als voor een geil dier. Zinnelijk van vorm en kleur beiden. Ellendig!

Telkens komt dit ding mij voor den geest en baart mij afschuw. Ik kan niet ontleiden, wat mij deze indruk bezorgt. Is het de te lange vorm? Is het de kleur? Dan geeft mij Nr. 3 een warmer gevoel van diepe kleur, hoewel ze mij niet beschaafd aandoet. Nr. 18 bevat beter, al is het ornament „goedkoop.” Ik zal geen namen noemen van onze Hollandsche lui, maar daar zweeft mij voor den geest een bord, in een fijne beschaafde tint en een superbe ornamentatie, welke mij deden stil staan voor een „winkelruit” en waardoor ik meer genoot dan

hier in Suasso. Een prettig pretentieloos kruikje is bijv. 2 alsook 23. Jammer daarentegen zijn weer die blauwe vlekken op 22, waardoor de „stemming” pardoes wordt uiteengescheurd. Hoe dan ten slotte iemand kan aankomen met Nr. 30, ziet dat blijft mij een raadsel. Nr. 25 had hij liever niet moeten vertoonen. 't Ding is niet gaar! En 't gaat toch niet om een expositie van dingen, die rariteiten zijn. Men moet zoo'n nummer kunnen bestellen, 10.000 stuks, en dan moeten zij als totaalindruk soortgelijk zijn. Een deels verbrand, deels niet gaar ding behoeft de reis van uit het zoele zuiden naar de nuchtere koudere streken heusch niet te ondernemen. TENZIJ men ons daar aanziet voor..... Nee niet zeggen! Gedistingeerd is wel Nr. 11, alsook 1, maar staat op het randje van papier-maché en is zoo-doende niet keramisch.

Bij Auguste Delaherche's vitrine hoorde ik van een bezoeker het veel beteekende: „'t Is weer eens iets anders.” En als DAT de maatstaf moet wezen, maak dan aardewerk dat het niet is. Maak dan een olifantspoot omgekeerd als aschbak, en sier dat ding op met gouden en rose punten. Hoe nu, is DAT een maatstaf? In 37 heeft hij iets zéér kloeks weten te geven en No. 41 is een zéér gevoelige vorm. Zijn proeven van ajour moeten wij beschouwen als het begin van een uiting, die misschien wel leiden kan tot een eigenaardige schoonheid als van het Venetiaansche glaswerk uit vroeger eeuwen. Vooralsnog is dit wel niet bereikt, maar men ontzegt aan deze proeven het recht niet ze met belangstelling te bezichtigen. Wat mij echter in Dalaherche hindert, is dat slappe „gevoel”. Altijd maar weer vloeien! Zoo'n collectie bij elkaar van witten ondergrond, en dan die vloeiigheid erover heen gaf mij zoo'n futloos gevoel van lamlendigheid, zoo energie-loos, dat ik maar verder ging. De bezem in den mast en die ziekelijke zinnelijke dingen WEG. Beschaving van vorm, distinctie, alles goed en wel. Maar adellijke schoonheid, geen adellijke verslapping!

Over Emile Ducoeur kunnen wij beter te spreken zijn, ook al begaat hij wel eens iets excentrieks als bijv. No. 3. Daar moeten wij hem niet serieus nemen. Maar schuins onder No. 4 staat een crème ivoorkeurige pot als een blank sprookje. Ook 12 is van een dergelijke bekoring. De geometrische ornamenten zijn uit de oppervlakte van den vaas uitgeschaafd, en nu is in verschillende lagen een doorzichtig en daarna een ondoorzichtig émail over de vaas heen gelegd, welke twee typen glasformatie een doorzichtigheid en een diepte geven van wonderen klank. Schoone blanke tinten als een prachtig kant en een donzige vrouwenhals. No. 32 is als tegenstelling tot deze heel-lichte kleuren weer weldadig door zijn warmte van sappig geel en rood. Ook 46 is als een verademing wat kleurenkracht betreft. De geheele tentoonstelling is als het ware overgoten met zoo iets slaps van kleur en lafs van gevoeligheid, dat de markeerende, diepere kleurimpressies werkelijk een herademing geven, die dan ook hoog noodig is. Over het algemeen heeft Decoeur het begrip klei vastgehouden en kan hij de afwijking hiervan soms

vergoeden door een kleurenpracht als bij de vierkant gehouden vaas naast No. 55.

Over Albert Louis Dammouse kunnen wij al heel kort zijn. Er is een Nr. 15 waarachter in den catalogus is vermeld: „Cruche décorée au cellet et flamée”. De eenige opmerking welke ik zou willen maken is: had de Cruche maar niet décoré, want de vorm is goed. Zijn versiering is hier ontsiering geworden, en ik was gelukkig te vinden Nr. 22 waarin hij een diepte en geheimzinnigheid heeft weten te bereiken als van een verflenste gobelin. De „vase fond brun foncé-Fleurs” mag er zijn!

En dan komen wij bij vitrine A. In deze afdeeling is m.i. het bizarre de hoofdklank die wij hooren. Geweldig bizar zonder schoonheid te zijn. Hier en daar zelfs ploertig. Die treurige Assiettes Nr. 5 en 6. Heilig dan het werk van enkele kunstnijverheidsscholen in ons landje. Dan die flauwe imitatie Peertjes. Een zelfs bemorst met wat slappe bessensap! Is dat ernstig werk vragen wij ons af. Er is een dikkop van een vaas in warm geel en donkerbruin, die op het punt van in elkaar te smelten al aan het deformeeren was. De pate was niet berekend op de toegediende hitte. Opgeblazen als een kinder luchtballonetje kreeg hij een „por” en lilde verslapt. Als dat grés is... dan moet er een ander woord gevonden worden voor het waarachtige gres, want gres zakt niet in elkaar zonder belastingdruk en uit pure lamlendigheid. Nee, in de zoogenaamde Gres en Dalpayrat is wel wat moois. Maar wij moeten geen kunsten gaan maken.

De Fayence van Deck... zou beter zijn te ignoreeren, ware het niet dat een man als Deck toch waarachtig bewezen heeft, een keramieker te zijn, die eerbied verdient. Zijn werk echter hier — verdient het in schoonheidsopzicht stellig niet. Dat leentje-buur spelen bij de Japanners kan alleen dienen om ons te toonen, dat wij nooit of te nimmer in staat zullen zijn een dergelijke charme te bereiken, ook al bestaat er tusschen een Fransman en een Japanner wel wat overeenkomst. Moeten wij nog vertellen, dat wij van E. Rousseau's schotels 59 en 60, met een ietwat beleedigd gebaar zijn weggelopen. Wat bezielt de man, om ons dit voor te zetten? Meent hij dat wij nog zulk „kaas en brood volk” zij om daarvan te kunnen genieten? Maar wat heeft hem dan beziel? Heusch een leerling op de burgeravondschool zal het hem wellicht kunnen verbeteren. Dat is noch keramisch van uitbeelding, noch charmant. Als ik dan eens terug denk aan die Brabantsche boeren melkschotels, waar met een smeer en een lik een herinnering aan een haan of wat ook gegeven is met geelbakkende tabeer op roodbruinen schotel... hier en daar wat verlevendigd met wat uitgelopen groen, dan zit daar in al die boersche onhandigheid toch nog een voldoende charme in het hanenlijf, zoodat ik zoo'n schotel graag bij mij zou hebben, en mij met soortgelijke dingen zou willen omringen.

Nee, ik heb mij bij al deze laatste dingen geweldig geërgerd, en ben weggegaan. En... eerlijk gezegd... met een gevoel van waardigheid. Wij Hollanders zullen

ons niet zoo gauw laten beetnemen. Wij staan hooger. Wij denken serieuser. Die slappe, weeke tijden... ze zijn voorbij. K.

MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS.

door D. DE VRIES LAM.

Vervolg van blad. 154.

De heer Van der Pluym zou het betreuren als bij de a.s. reorganisatie van zoovele inrichtingen het aesthetische gedeelte der opleiding geheel zou worden verwaarloosd. Een architect kan men niet gaan plaatsen onder den Ingenieur, wat de heer Van de Wijnperse schijnbaar wil, waar hij spreekt dat de architect de middenstand vertegenwoordigt. Wie anders dan de Ingenieur is het dan die boven hem gesteld wordt?

De heer Van de Wijnperse zegt, dat men in 5 semesters — dus 2½ jaar — niets kan presteeren op aesth. gebied. In Delft gaat men z.i. niet goed te werk door er veel te veel theorie te geven. De menschen loopen er zes jaar en zijn 25 jaar oud eer ze klaar zijn en verlangen dan een plaats die hun als ingenieur toekomt. Ze missen practische kennis en kunnen, in hun eerste jaren aan het hoofd van een werk geplaatst, daardoor veel bezwaar opleveren. De leerlingen der M. T. S. daarentegen verlaten op 20-jarigen leeftijd de inrichting en stellen zich, aldus theoretisch onderlegd, dan eerst onder leiding van goede practici teneinde zich in de practijk te gaan vormen.

De heer Weissman wijst er op, dat in Amerika juist het socialisme van zoo weinig beteekenis is en dat komt omdat een ieder daar de hoogste functies kan innemen.

De heer Vorkink betwijfelt of iemand zich zoolang zal kunnen inhouden om, zoo hij eerst 3 jaar de H. B. S. (de algemeene ontwikkeling) heeft gevolgd en daarna nog eens 2½ jaar de M. T. S. heeft bezocht, dan pas aan z'n aesthetische vorming aandacht te gaan schenken door het volgen van extra cursussen.

De heer Walenkamp zegt dat van iemand, die ware roeping voor zijn vak heeft, nooit zal kunnen worden verwacht, dat hij zijn aesthetische vorming tot na z'n 20e jaar uitstelt. Integendeel is van hem te verwachten, dat hij juist het kunstgedeelte van zijn beroep in zijn jeugd reeds vóór alles zal doen gelden.

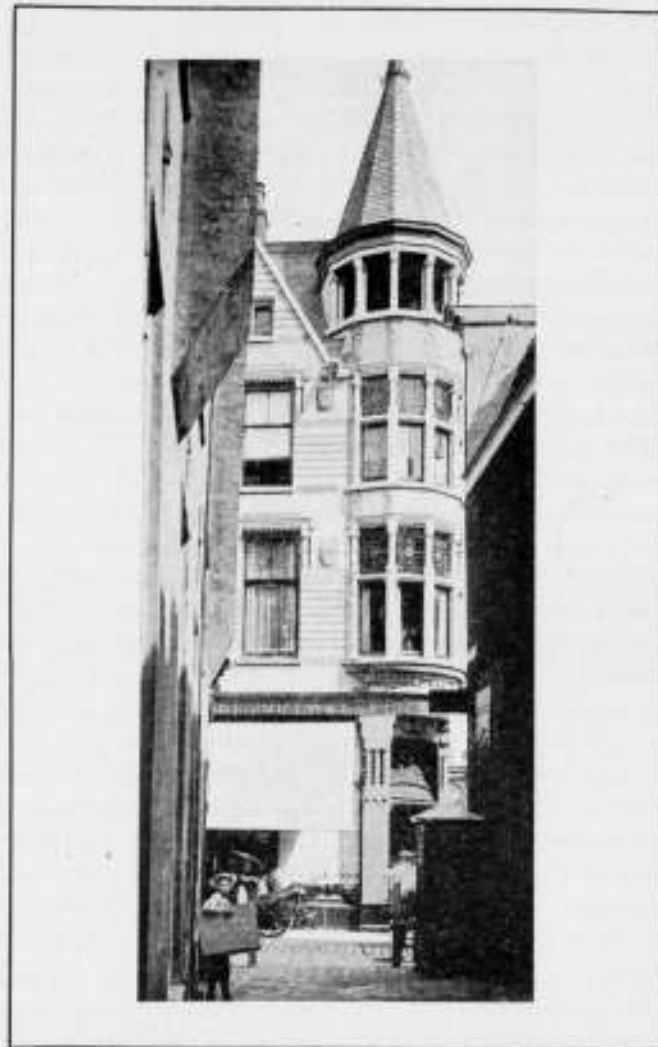
De heer De Jong acht het toch alleszins gewenscht dat, na wat hij van spr. vernomen heeft omtrent de resultaten bij Amb. schoolleerlingen waargenomen, er naar een goede aansluiting van het ambachts- aan het M. T. onderwijs dient gestreefd te worden.

De heer Ingenohl vindt het hedenavond behandelende onderwerp van zoo belangrijke en zoo verre strekking dat hij gaarne zag dat het Bestuur besluiten kon daaraan nog eens een speciale avond te wijden en dat spr. van hedenavond daartoe eveneens werd uitgenoodigd. Tot zoover het verslag van de lezing.

In het kort komt mijn artikel neer op het volgende uitspraak:

GEVELWEDSTRIJD TE LEIDEN. Winkelhuis van den heer B. van Linden, Hoogewoerd 22 te Leiden; Architect P. J. Perquin, bekroond met den eersten prijs, verguld zilveren medaille (zie Rapport van den wedstrijd blz. 154).

Over de inrichting van M. T. O. zijn de meeningen verdeeld. Er zijn verschillende stroomingen, waarvan er twee zijn die mij bijzonder interesseeren, en ik neem met groote belangstelling kennis van wat over deze beide stroomingen tot uiting komt.

De eene kan ik 't beste aanduiden als de door het Hooger T. O. indirect beïnvloede, de andere haar oorsprong vindend in het Lager T. O.

Het is niet onverklaarbaar dat men er niet eensgezind over is, maar 't is zeer te betreuren dat er kans is op eene verwarring, die op den langen duur wel voorbij zal gaan, maar die toch al heel wat onheil kan stichten zoolang ze bestaat en dat kan als 't op die wijze gaat nog wel wat duren.

Het gedeelte van de kwestie, dat de heer V. d. W. behandelde, raakt een paar van de meest typische vraagpunten; nl.: de vooropleiding voor en de artistieke kant van het M. T. O.

Over het eerste punt, de vooropleiding, het volgende: Om dan maar terstond met de deur in huis te vallen: ik vind dat de heer V. d. W. de zaak op haar kop zet. Ik meen niet, dat de zaak verkeerd is voorgesteld, integendeel aarzel ik niet aan den heer V. d. W., eenmaal zijn standpunt innemende, mijne bescheiden hulde te bren-

gen voor zijn kordaat en logisch betoog. Wanneer ik, te meer na de correctie van een onderdeel van het debat door den heer V. d. W. in dit blad mag aannemen dat het verslag in uw nummer van 18 Januari juist is, meen ik te mogen zeggen dat het punt van uitgang van den heer V. d. W. betwistbaar is.

De merkwaardige, sterke uitspraak over de 70de der leerlingen van de M. T. S. te Utrecht, die van de Ambachtsschool afkomstig, voor verdere ontwikkeling geschikt zouden zijn, gevoel ik behoefte aan te tasten, te gebruiken als uitgangspunt voor mijne beschouwing. Ik acht 't niet noodig om het voor de Ambachtsschool op te nemen, hoewel 't mij spijt dat de heer V. d. W. kans heeft noodeloos te voortvarende ambachtsschool-vrienden tegen zich en de goede zaak in het harnas te jagen, omdat werkelijk nu eenmaal zeker is dat de Ambachtsschool ook niet als opleiding voor het M. T. O. bedoeld is. Ik stel echter de vraag of de heer V. d. W. de Burgeravondschool-leerlingen, of in 't algemeen gesproken de jongens uit de praktijk die 's avonds een flinke vakschool bezochten, ook onder de ongeschikten groepeerd. En wel om te weten of hier bepaald de „vakjongens” worden bedoeld.

Maar vooral wil ik vragen: wanneer 70 pCt. van de leer-

lingen der Utrechtsche M. T. S. van een ambachtsschool afkomstig zijn mag dan gezegd worden: deze 70 pCt. deugen niet voor het M. T. O.?

Ik voor mij geef dan terstond het antwoord, dat wanneer de zóo groote meerderheid der leerlingen op een ander plan van ontwikkeling staat dan bij het ontwerpen der school gedacht werd, het hoog tijd wordt na te gaan op welke wijze het M. T. O. ingericht moet worden om te voldoen aan de behoefte en van de 30 pCt. andere leerlingen, maar allereerst aan de behoefte van de 70 pCt. M. a. w.: De school zij er voor de leerlingen en de leerlingen niet voor de school.

De menschen die M. T. O. noodig hebben zijn vele en velerlei. De door hen te bekleeden betrekkingen zijn ook vele en velerlei.

En wanneer nu de heer V. d. W. met meeningen komt als de bovenaangehaalde, dan is voor het groote publiek de kans op misvatting groot. De heer V. d. W. kent natuurlijk de behoefte aan M. T. O. en weet dan ook wel dat scholen van het type van de Utrechtsche school niet voldoende zijn voor ieder. Hij zegt zelf dat er meerdere typen van M. T. S. moeten bestaan. Maar ik vrees, dat in het publiek die meeningen omtrent M. T. O. nog niet voldoende verspreid zijn, en dat men niet inziet dat slechts een zeer klein gedeelte der leerlingen voor M. T. O. aan onderwijs als dat te Utrecht behoefte heeft. En dat de leerlingen voor de bouwvakken, die M. T. O. van een ander type noodig hebben, 't belangrijkste gedeelte uitmaken en voor hen wel allereerst gezorgd moet worden. De uitvinding van het mooie woord „Middelbaar Technisch Onderwijs” (ik weet niet of het woord van Minister Kuiper of van 't Koninklijk Instituut van Ingenieurs afkomstig is) is heel gelukkig geweest. Men heeft behoefte aan een naam, eene leuze voor eene beweging, liefst een klinkende naam, eene leuze waarin voor fantasie ruimte wordt gelaten. En hieraan voldoet de gevonden term zeer zeker; er gaat iets vanuit, men denkt er zich terstond iets (al is 't iets vaags) bij. Maar het is een hoedje waaronder getracht wordt menig muschje te vangen.

Allereerst wat een verschil is er reeds tusschen de technici van de machine-vakken en die van de bouwvakken. In 't buitenland is dan ook bijna steeds de middelbare school voor de bouwkunde afgezonderd van die voor de machine-vakken.

Maar ook onder de bouwkundigen, waarvan hier wordt gesproken, heeft men: opzichters, hoofdopzichters, teekenaars, chefs de bureau, onderbazen, patroons, aannemers en alle afzonderlijk voor de burgerlijke- en voor de waterbouwkunde, verder architecten in de provincie, 't meerendeel der architecten in de kleinere en groote steden, ambtenaren bij rijk, provincie, gemeente, polderbestuur, enz. Dan is er in deze categorieën weer splitsing van meer of minder naar het koopmanschap neigende beroepen.

Wat al verschillende beroepen, op wat verschillend niveau moet het onderwijs aan al deze menschen aanvangen, op wat verschillende hoogte van ontwikkeling moet het eindigen! Werkelijk laat men niet meenen, dat

GEVELWEDSTRIJD TE LEIDEN. Winkelhuis van de firma W. G. Boele Sr., Breestraat 88 te Leiden, Architect W. Fontein, Bekroond met den tweeden prijs, zilveren medaille.

één soort school voor het M. T. O. in de bouwkunde voldoende is, dat „de” M. T. S. zoo even te maken is.

Sedert 1904 wordt hier in Groningen in de richting van het M. T. O. gewerkt, evenals het ook in andere grootere steden geschiedde; sedert 1906 07 bestaat er eene afdeling aan de Academie Minerva, die zich met alle ten dienst staande macht poogt te vervolmaken tot een M. T. S. voor bouwkunde, al is 't dan een van een ander type dan het Utrechtsche. En de heer V. d. W. verklaart, dat dit type ook onder het M. T. O. thuis behoort. Ik wil er bijvoegen, dat ik meen dat het 't uitgebreidste deel van dat onderwijs zal blijken te zijn. De ondervinding leert, dat ook werkelijk de leerlingen voor dergelijk onderwijs tot zeer verschillende categoriën behooren, dat het zeer moeilijk is het onderwijs geheel klassikaal te houden. Enkele van onze oud-leerlingen kunnen zich reeds met recht architect noemen, andere zijn goede opzichters of teekenaars of aannemers geworden. Vele van hen waren afkomstig van ambachtsschool of burgeravondschool, andere van de H. B. S.

Dergelijke ervaringen zijn natuurlijk ook, c. q. langer, aan de Academies in Rotterdam en den Haag opgedaan en aan de andere scholen, die getracht hebben in dezen tak van onderwijs hun best te doen.

Ik mag zeggen, dat de oprichting van de M. T. S. te Utrecht iedereen voldoening heeft gegeven. Maar menschen met een kijk op dit onderwijs hebben zich afge-

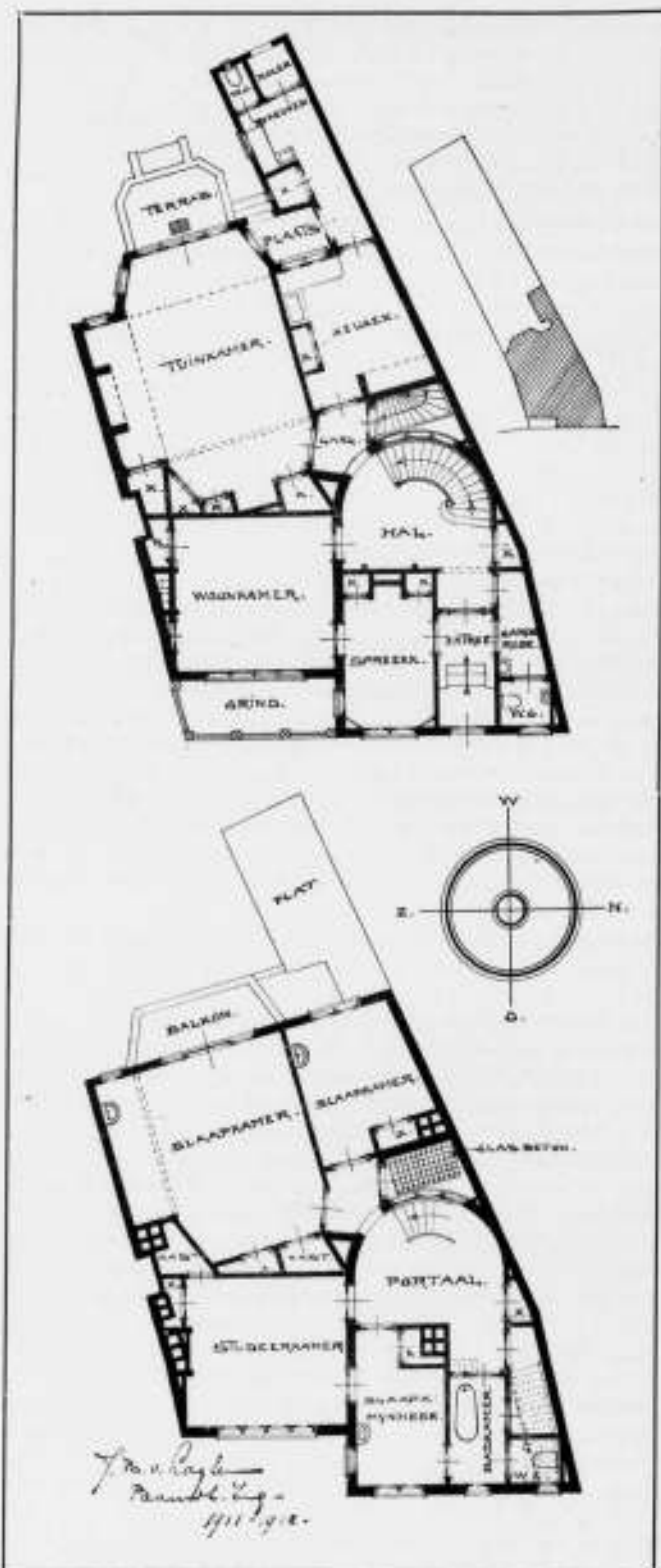

WOONHUIS TE HAARLEM. Plan Beganegrond en Verdieping. Schaal 1 op 200. Arch. J. B. VAN LOGHEM, B. I.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WOONHUIS TE HAARLEM.

Architect J. B. VAN LOGHEM, B. I.

Zoals bijgaande plattegronden aangeven, was het gegeven terrein vrij onregelmatig van vorm; hierdoor werd de planindefinitie en als gevolg daarvan de architectuur bepaald.

De begrensende perceelen zijn van zeer uiteenlopend karakter; het ene dateert van het begin van deze eeuw, de baksteen is roode verblendsteen, gelukkig iets getemperd door begroeiing. Het andere is ongeveer 100 jaar oud, het vertoont een nuchtere architectuur, doch de diepe baksteentoon verinnigt de nuchterheid.

Ik heb niet gearzeld, het nieuwe perceel in kleur te doen aansluiten bij de oudste buurman, temeer daar door terugbouw de mogelijkheid ontstond een deel te laten begroeien, zoodat de natuur kon herstellen, wat aan kleurovereenstemming ontbrak.

De gebruikte zandsteen is Oberkirchner, terwijl verder tot verlevendiging van den ingang terracotta van Brouwer werd toegepast.

De kleuren van het buitenverfwerk zijn getemperd wit en Amsterdamsch groen, de deur is blank teakhout. Het inwendige is voor het grootste deel met blanke houtsoorten betimmerd.

MIDDELBAAR TECHNISCH ONDERWIJS.

door D. DE VRIES LAM.

Vervolg van blad. 166. Slot.

En nu het tweede punt.

De heer V. d. W. heeft ook de vraag aangeroerd in hoeverre aesthetische vorming op de M.T.S. thuis behoort. Ik geloof, dat de opinie van den heer V. d. W. en van hen wier meening hij voor mij vertegenwoordigt, niet zooveel van de mijne verschilt. Ik meen ook, dat aesthetische vakken op de M. T. S. niet thuis behooren. Wij zouden alleen er nog eens over moeten praten wat men onder aesthetische vakken dient te verstaan. Het lijkt mij hier de plaats niet om daarover van gedachten te wisselen, althans nu niet.

Slechts zou ik er op willen wijzen, dat de ware opvatting bij onderwijs waarbij ontwerpen een leervak is nooit kan gedoogen dat er leelijke dingen ontworpen worden. Wanneer men eenmaal zoover is dat men zich in staat voelt te verhinderen dat er smakelooze (dat wil zeggen: foutieve) ontwerpen worden gemaakt, meen ik dat al heel veel bereikt is.

Om dit te doen behoeft men werkelijk geene aesthetiek te doceeren, maar hangt veel af van de ontwikkeling en het peil van den leeraar.

Of nu verdere aanvullingscursussen het schoonheidsbegrip in bouwkunst verder zullen kunnen ontwikkelen is een vraag waarop eerst antwoord behoeft te worden gegeven, wanneer, ik hoop binnen niet te langen tijd, het M. T. O. geregeld is.

Hierop kwam van den heer V. d. W. een antwoord, waarin hij te kennen geeft het met mij eens te zijn, dat het M.T.O. onder meerdere vormen moet voorkomen, met het oog op de vele verschillende categorieën onder de middelbare technici, ook over de aesthetische opleiding als onderdeel van het geheel.

Ook ziet de heer V. d. W. in mijne splitsing van voorstanders in hen die onder invloed staan van het hooger,

en hen, die met het lager technisch onderwijs in verband staan, eene verklaring van de zoo sterk uiteenlopende meeningen.

Verder zegt de heer V. d. W. nog eens duidelijk, dat z.i. de „durchschnittsleerling“ der ambachtsschool niet ongeschikt voor elke M. T. S., maar wel voor de 't meest opgevoerde soort van het M. T. O. En nu komt de schrijver nog eens met de belangrijke uitspraak dat er M. T. scholen van verschillend karakter moeten wezen; behalve scholen van het Utrechtsche type moeten er avondcursussen zijn met veel eenvoudiger program, verspreid over het geheele land en bestemd hoofdzakelijk voor de ambachtsschool-leerlingen.

Overigens betoogt de heer V. d. W., dat 't verkeerd zou zijn wanneer de Utrechtsche school zich naar de 70% der leerlingen richtte, omdat men bij het stichten van een school zich als hoofdpunt moet afvragen: wat men wil bereiken. Immers er waren reeds vele stukken gepubliceerd, die de koers reeds bepaald hadden vóór de stichting, terwijl het Utrechtsche programma, op grond van de ervaring voor hen die later zelfstandig zullen optreden niet te hoog is.

Het peil moet dus worden bepaald niet door de ambachtsschool, maar door wat de heer V. d. W., aan de Utrechtsche school, meent dat men moet kunnen eischen van flink onderlegde middelbare technici.

De heer V. d. W. gaat verder:

„En bovendien, op welken grond kan het worden verdedigd, dat het juist ambachtsschoolleerlingen moeten zijn, die een M.T.S. moeten bezoeken? Zeker, — ik weet, dat er sommigen zijn, die dat als van zelf sprekend achten. Maar dan kan men evengoed vergen, dat de leerlingen der Middelbare Technische School moeten kunnen overgaan op de Technische Hoogeschool en dat zal toch geen werkelijk bevoegde in ernst verlangen.

Mijne opinie over de ambachtsschooljongens zal menig een niet aangenaam in de ooren geklonken hebben, maar ik kan die personen verzekeren, dat hetgeen wij met hen doormaken nog veel erger is. Als wij dan gedurende het eerste semester ongelooflijke moeite hebben gedaan, beginnen de beste te ontdooien en geleidelijk begint men eenig resultaat te zien. Maar wat het gemis aan H. B. S. of M. U. L. O.-jaren aan leegte heeft teweeggebracht, kan ook door ons niet worden aangevuld en blijft een leegte het geheele verdere leven. Bovendien: zooveel inspanning kan niet op den duur gegeven worden.

Voor dat gebrek is maar één geneesmiddel, **beter vooropleiding.**

Vraagt men mij dus: zijn de jongens der ambachtsschool ongeschikt om voor architect, aannemer of hooger bouwkundig-ambtenaar te worden opgeleid, dan is mijne meening: neen, de praktijk levert daartoe voorbeelden te over. Maar: waar we hier bij een nieuwen tak van onderwijs staan, acht ik het ten zeerste in het belang daarvan, dat de jongens niet van de lagere

WOONHUIS TE HAARLEM.

Arch. J. B. VAN LOGHEM, B. I.

school naar een ambachtsschool, maar naar een H.B.S. of M. U. L. O. school overgaan en het jaar ambachtsonderwijs aan de M. T. S. zelf doorloopen.

Overigens kan ik slechts naar mijne voordracht verwijzen, mogen belangstellenden zich de moeite getroosten die à tête reposée door te lezen; het heeft bij mij jaren geduurd vóór ik de daarin neergelegde overtuiging bezat.

Het middelbaar-technisch-onderwijs-vraagstuk bevat nog verschillende andere en zeer gewichtige zijden, die ik niet heb aangestipt. Laten we eerst zorgen, dat de opleiding der architecten daarvan voordeel trekke“.

In het artikel in no. 11 van Architectura laat ik uitkomen dat ik mij niet verkiend heb tegen het peil dat de Utrechtsche school aangenomen heeft, maar wel tegen de inrichting op denzelfden voet van al het verdere M. T. O. voor de bouwkunde.

Voor zoover ik kan zien lijkt het mij niet goed aparte scholen te maken voor de verschillende beroepen, als opzichters, patroons, aannemers, architecten, enz. maar moeten de scholen zich richten naar de vooropleiding, zooals die nu eenmaal is. Scholen dus hoofdzakelijk voor de 30% en andere hoofdzakelijk voor de 70%.

Over de vooropleiding richt ik tot den heer V. d. W.: „De vraag is dunkt mij niet of het juist ambachtsschoolleerlingen moeten wezen, die de M. T. S. bezoeken. De kwestie moet ruimer gesteld worden, ik doelde daarop ook toen ik in mijn vorig artikel een antwoord poogde uit te lokken op de vraag of de heer V. d. W. onder de niet geschikte leerlingen voor de Utrechtsche school

tevens begreep de vakjongens, die een avondvakschool (Burgeravondschool, enz.) hebben doorlopen. De kern der kwestie zit hier m. i. in de vraag: moeten de leerlingen voor M. T. O. voor een belangrijk gedeelte voortkomen uit „het vak” of niet?

Daar nu in ons land met de vele bloeiende ambachtsscholen en avondvakscholen gezegd mag worden, dat de ontwikkelde ambachtsman in eene van deze beide scholen hoofdzakelijk zijne technische kennis heeft opgedaan, moet weliswaar met het leerplan dier scholen rekening gehouden worden, maar mag nog niet de gevolgtrekking gemaakt worden, dat de ambachtsschool nu juist voor het M. T. O. opleidt.

Hier mag gezegd worden, dat er kans is de eventueel bestaande gebreken in het Lager T. O. te verkleinen, wanneer later de leerkrachten ervoor wat meer uit de M. T. O.-leerlingen gerecruteerd kunnen worden.

Op de vraag evenwel zoo in 't algemeen gesteld, of de leerlingen voor M. T. O. wel of niet uit het vak moeten voortkomen, antwoord ik met overtuiging: Ze moeten gedeeltelijk uit het vak voortkomen, (vooral voor de bouwvakken, voor de machinevakken staat de zaak in vele opzichten anders) of wel het vak ook in de praktijk grondig hebben medegemaakt, dus „van onder op” komen, maar daar naast moeten er in elke categorie ook bouwtechnici te vinden zijn die het gegeven was ruimer kennis op te doen om zoo „van boven in” het vak te komen.

Van welke soort de beste zijn is zoo maar niet te zeggen, maar wel is te zeggen dat geen der beide soorten de andere kan missen en . . . dat ze 't zelfde werk evengoed kunnen doen”.

Over de aesthetische zijde schrijf ik:

„Dan wil ik nog even releveeren, dat er gediscussieerd zal moeten worden over de vraag wat men bij het M. T. O. te verstaan heeft onder aesthetische vakken. Van niemand is te verwachten, dat hij opzettelijk zou beproeven het zoeken naar de schoonheid uit het M. T. O. te verbannen. Maar over het begrip „schoonheid brengen in onderwijs”, nog wel in onderwijs in ontwerpen, scheppen, is het hoog noodig 't eens te worden, want ik mag veronderstellen, dat iedereen zich dit niet op dezelfde wijze voorstelt.

Een bekend man op het gebied van bouwkundig- en kunstnijverheidsonderwijs schreef mij onlangs: „Hoe men de aesthetische opleiding van den a. s. bouwkunstbeoefenaar op redelijke wijze met de Middelbaar Technische opleiding in verband denkt te brengen, boezemt mij natuurlijk veel belang in. Dit lijkt mij zeer moeilijk, want de aesthetische opleiding is niet maar iets wat men er bij kan doen door lessen in stijl- en ornamentleer en dergelijke te geven. Dit zit veel dieper. Wie aanleg heeft voor bouwkunst moet zoo gauw mogelijk de volle gelegenheid vinden die aanleg te ontwikkelen; wachten of uitstellen is hier m. i. een kwaad ding.”

Ik ga in ongeveer alle opzichten met deze opinie mede. Maar ik wil er bijvoegen, dat er voor ongerustheid, wanneer die aanwezig mocht zijn, niet zooveel reden is als op 't eerste gezicht schijnt. Bij M. T. O. al is het nog

zoo „technisch”, behoeft aesthetische ontwikkeling niet te worden achtergesteld bij technische ontwikkeling.

Immers om nu de vraag welke vakken onder de aesthetische behooren, even te laten rusten, (deze vraag heeft in het bovenaangehaalde schrijven reeds voor der zake kundigen, die tusschen de regels kunnen lezen, eene aanwijzing gekregen, waaruit men 't antwoord kan vinden) wil ik opmerken, dat er tusschen bouwkunde en bouwkunst, wanneer het gaat over ontwerpen, eigenlijk geen verschil behoorde te wezen.

Wanneer men bij bouwen kunst beschouwt als een toevoegsel, als iets waardoor men leelijke zaken door het bijbedenken van versierselen mooi leert maken, dan zal er moeilijk overeenstemming te krijgen zijn. Maar we mogen toch wel veronderstellen, dat men het er over eens is „dat kunst dieper zit”. Ook mag ik hopen, dat de eenvoudige waarheid begrepen zal worden, die zit in de zinnen van mijn vorig artikel:

„Wanneer men zich in staat voelt te verhinderen dat er smakelooze (d. w. z. foutieve) ontwerpen worden gemaakt, meen ik dat al heel veel bereikt is,” en

„de ware opvatting bij onderwijs waarbij ontwerpen een leervak is, kan nooit gedoogen dat er leelijke dingen ontworpen worden”.

In het doceeren van bouwkunde-geschiedenis, 't aanleeren van historische bouwvormen zit niet vooral het kunst-element bij het onderwijs. Het kan er in zitten, maar zeker niet zooveel meer dan in het onderwijs in gewapend beton- of ijzerconstructies. En wanneer het kunst-element in de lessen voor deze vakken tot zijn recht komt zal het begrepen worden door hen voor wie het begrijpen ervan iets waard is.

Kunst en techniek behooren niet gesignaleerd te worden als vijandinnen, maar als vriendinnen, als elkaar steunende en samen opgegroeide zusters.

Laat dit hier voorloopig voldoende zijn omtrent het kunst-element in bouwkunde-onderwijs.

Tot zooverre het antwoord aan den heer V. d. W. Overigens wil ik van de gelegenheid gebruik maken het volgende onder de aandacht van belanghebbenden in M. T. O. te brengen.

Het komt mij voor dat voor de bouwvakken, buiten degenen die van het Kunstnijverheidsonderwijs afkomstig zijn, de opzichters, teekenaars, patroons, architecten, enz. langs 3 wegen kunnen worden opgeleid.

De eene weg moet gaan over het Lager T. O. en het aan dit onderwijs verbonden Voortgezet Lager T. O., dat aan avondschoolen gegeven wordt. Dit onderwijs is geheel in handen van de leerkrachten van het Lager T. O. Eisch van toelating: eindexamen van een Lager T. S. De Voorgezette L. T. S. staat tot het L. T. O. ongeveer zooals de school voor Voortzettingsonderwijs of M. U. L. O. (een type dat op meerdere plaatsen is opgericht, niet steeds onder denzelfden naam) staat tot het gewone L. O. Een tweede weg gaat naar verkiezing over het L. T. O., gevolgd door een Aanvullingscursus van 1 winteravondhalfjaar (Wis- en natuurkunde, Talen) of over het gewone algemeen vormend onderwijs aan Voortzettingsschool of 3 jar. H. B. S., vervolgd door een praktijk-werk-

UIT HET RAPPORT DER CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

UITG. WED. J. AHREND & ZN., AMSTERDAM.

VLEESCHHAL TE HAARLEM. Prachtige architectuur (begin 17de eeuw) groote rijkdom bij rust en kloekheid in de hoofdzaken (muren, topgevels en dak) de kleine ramen met forsche ontlastings bogen in stevige muurdammen.

CAFÉ DE KROON TE HAARLEM. (Einde 19de eeuw). Gelegen tegenover de Vleeschhal en daarom getracht deze na te maken. Echter is hier de eisch geheel anders: opengevoerde gevel, veel glas, spiegelruit. Dit gegeven niet aanvaard en tot eigen kunst verwerkt. Van daar aesthetische conflicten, o. a. zware bovenbouw op lichte onderbouw, te forsche bogen boven de ramen der verdiepingen, die niet opgesloten zijn in muurdammen. Voorbeeld van slechte stijlnamaak.

KROMMENIE. Rustige en sierlijke 18de eeuwse dorpsarchitectuur.

ZANDVOORT. Hedendaagsche dorpsarchitectuur van bedroevend gehalte. Verwildering; product van totaal onbevoegden, die „modern” bouwen.

UIT HET RAPPORT DER CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG
ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.
UITG. WED. J. AHREND & ZN., AMSTERDAM.

ST. ANNA HOFJE TE LEIDEN. Eenvoudige, aaneengesloten bebouwing, die goed in een landelijke omgeving past.

ARBEIDERSWONING TE OOSTERBEEK. Vrijstaande gelijkvormige huizen, op kleinen afstand geplaatst, hebben een saai en eentonig aanzien. Het effect van de goede en rustige architectuur wordt hier door de kleine tusschenruimte geschaad.

STOOMMEELFABRIEK TE AMSTERDAM. Goed in het Stadsbeeld.

STOOMMEELMOLEN TE HAMELEN. Niet goed in het stadsbeeld.

zaamheid van te bepalen duur, naar de M. T. S. van bijv. drie dagsemesters (fac. avondsemesters), (type A). Eisch van toelating: einddiploma met goed predikaat, van een L.T.S. en de Aanvullingscursus, of einddiploma van de algem. vormende school met getuigschrift omtrent praktijkwerkzaamheid, of toelatingsexamen.

De derde weg gaat over eene opleiding volgens verkiezing naar de M.T.S. met 5 semesters (type B), zooals de school in Utrecht, en eischt voor toelating geen diploma's, geen getuigschriften (of het moest dan dat van de 3-jar. H. B. S. zijn), maar alleen een goed afgelegd toelatingsexamen.

Aan geen der beide typen van de M. T. S. wordt in 't algemeen les gegeven door leeraren van Ambachtsscholen, maar hoofdzakelijk voor de technische vakken, door hen die uit het H. T. O. voortkomen.

De verhouding tusschen type A en type B wordt zoo ongeveer uitgedrukt door het verschil tusschen de 3-jar. en de 5-jar. H. B. S. De leerlingen, die de 5-jar. H. B. S. bezoeken met het plan die tot het eind te volgen zijn van een ander soort dan die der 3-jar.

In studie genomen moet dan worden de vraag of de leerlingen van de M.T.S. type A in het 4e semester van type B kunnen worden toegelaten.

De complete Kunstnijverheidsschool is alleen bestaand in zeer groote steden. Misschien kan ze daar zelfstandig bestaan.

Partieele Kunstnijverheidsscholen in andere centra, naar plaatselijke behoefte, kunnen een hoogst noodigen ruggesteun ontvangen door combinatie met een M.T.S. type A, eene combinatie die voor beide zeer gelukkige resultaten kan hebben.

Ten slotte een voorstel.

Er moet overeenstemming komen, zoowel om de onderlinge aaneensluiting mogelijk te maken, maar ook om zekerheid te geven aan de waarde der einddiploma's. Volstrekte uniformiteit behoeft niet nagejaagd te worden, wel éénheid van bedoeling.

Maar menschen midden in het betrokken onderwijs staande moeten rustig overleggen en, gesteund door de actie der daartoe aangewezen vakverenigingen als Architectura et Amicitia, de Maatschappij voor Bouwkunst, de Opzichters- en Teekenaarsbond, Vakopleiding, e. a., te samen beproeven invloed uit te oefenen bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Want er moet worden uitgemaakt, niet alleen hoe de scholen behooren te zijn, maar ook of er meerdere van het Utrechtsche type moeten wezen, en hoe groot de behoefte is aan scholen van het type A.

Zou Architectura niet met de Maatschappij in overleg kunnen treden ten bate van deze belangrijke zaak om te komen tot een flinke actie?

Wie neemt daartoe het initiatief?"

Groningen, 17 Maart 1913.

D. DE VRIES LAM.

NASCHRIFT.

De heer de Vries Lam had de vriendelijkheid mij vooraf

inzage te verleen van de drukproeven voor bovenstaand artikel.

Zijn streven om ook de Maatschappij voor het middelbaar technisch onderwijs te interesseeren kan ik niet anders dan van harte toejuichen.

W. J. M. VAN DE WIJNPERSE.

BOEK- EN PLAATWERKEN.
RAPPORT DER CONFERENTIE OVER HET BOUWKUNSTIG ELEMENT BIJ DE BESCHERMING DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

Uitg.: WED. J. AHREND & ZN., Amsterdam 1912.

Inhoud:

- 1) Programma van de conferentie.
  - 2) Openingsrede door J. H. W. Leliman, B. I.
  - 3) Overzicht en overzicht van de Heimatschutzbeweging in het buitenland, en hetgeen reeds tot stand is gebracht, door A. W. Weissman.
  - 4) Bescherming van stads en landelijk schoon in verband met de ontwikkeling der moderne bouwkunst, door J. Gratama, B. I.
  - 5) Landelijke architectuur, door K. P. C. de Bazel.
  - 6) De eischen aan landelijke uitbreidingsplannen te stellen, door J. G. Wattjes, B. I.
  - 7) De aesthetische eischen aan utiliteitswerken te stellen, door Prof. J. F. Klinkhamer, B. I.
  - 8) Mittel zur Beförderung des Bauselements beim Schutz der Schönheit von Stadt und Land, Vortrag von Fritz Koch, Schriftsteller des Bundes Heimatschutz in Deutschland.
  - 9) Middelen, voor Nederland dienstig, ter bevordering van het bouwkundig element bij de bescherming van stads- en landelijk schoon, door Herm. v. d. Kloot Meijburg.
- Is, na het toezenden van dit smaakvol gedrukt rapport aan de deelnemers en belangstellenden van bovengenoemde conferentie, en het verkrijgbaar stellen ervan in den handel (2 gld.) een aankondiging in dit blad nog noodzakelijk?

Het antwoord luidt: neen en ja!

Neen, voorzover het ingewijden betreft. Deze weten dat doel en middelen van de Heemschutbeweging, te weten: sentiment, respecteering, raadgeving, voortvarendheid, met hun onafscheidelijke spookschaduw van: sentimentaleiteit, behoudsmanie, bemoeizucht en overhaasting, — altijd hebben bestaan; en dat het alleen de hooger stijgende zon van de algemeene aesthetische belangstelling is, die de lichtzijden heeft verhelderd en de schaduw heeft verkleind. Zij zijn het bovendien voor wie de denkbeelden en feiten in dit rapport neergelegd weinig nieuws meer geven, omdat ze zich, hetzij practisch of theoretisch daarmede sinds geruimen tijd hebben bezig gehouden en het Heemschutwee-en-wel niet uit sympathieke congresbeschouwingen, doch uit eigen, nuchtere ervaring hebben leeren kennen en meestal, trots alles, hebben liefgekregen. Voor hen zou meer passen een bespreking met debat, een vergadering waarin bindende conclusies werden genomen, of een excursie naar de plaatsen der bereikte of niet-bereikte resultaten der Heemschutactie, — maar zoover zijn we met deze beweging in Holland nog niet, al is naar ik hoop die tijd niet meer verre.

Ja, voorzover het oningewijden betreft. Immers, al is ook de praktische-aesthetiek van het daaglijksche leven, in stad en land, bij de autoriteiten zoowel als bij den particulier meer en meer een aanhoudende zorg van veler bemoeiingen, — een groot deel van hen die ook zouden kunnen medewerken, van hen die hun steentje zouden kunnen bijdragen, van hen die in hun kring propaganda zouden kunnen voeren, — is nog niet voldoende ingelicht waar het precies om gaat, en welke middelen daartoe moeten worden gebezigd. Voor dezulken is een rapport als dit van groot gewicht.

De inhoud toch is overzichtelijk omdat het hier slechts een onder-

STRAAT TE ZIERIKZEE. Middeleeuwsch gesloten straatgezicht; de buiging in de straat brengt het onduidelijke, te ver afgelegene buiten het gezicht; rustige en genoegelijke indruk. (Uit het Rapport der Conferentie over het bouwk. element bij de bescherming der schoonheid van Nederland).

deel: „het bouwkunstig-element“ van Heemschut betreft, een onderdeel echter van groot belang, met een verstrekkend gebied. Op dit terrein nu is de stof aangenaam verdeeld, klaar behandeld, goed toegelicht in woord en beeld. Het laat de details en strijdfragen terzijde, en opbouwende toont het alleen de in 't oog springende plicht die op een volk rust om oud- en nieuwschoon te handhaven, — om, indien het schoone-oude vallen moet er het nieuw-schoone voor in de plaats te stellen; — en ook zonder dat, te zorgen dat het nieuwe de hoge kwaliteiten van het oude evenare, niet in copie doch in wezen.

Wanneer het inderdaad gelukt langs dezen weg velen te bereiken en de beweging veler sympathie verkrijgt, dan zal de Heemschutactie een goede kant uitgaan, en zal er waarborg blijven dat alle eenzijdigheid blijve geweerd.

Mogen dit algemeen congres en veelzijdig rapport, (mijlpalen op 't gebied van Heemschut, en van populaire bouwpropaganda) — bovendien een symptoom er van zijn dat, als bij iedere sterke cultuurbeweging van voorheen, ook nu de bouwkunde weer haar hoge plaats herneemt.

313.

D. CL.

PRIJSVRAGEN.

TENTOONSTELLING „HUIS EN TUIN“.

Prijsvraag „Dorpsschool“.

In verband met enkele gevraagde inlichtingen is art. 4 van het programma gewijzigd.

JACOB VAN CAMPENSTRAAT TE AMSTERDAM, Gemis aan geslotenheid, de huizenrij verdwijnt vervagend in het verre verschiep. Hierdoor ontstaat een vervelende indruk. (Uit het Rapport der Conferentie over het bouwk. element bij de bescherming der schoonheid van Nederland).

Het artikel luidde:

Elke inzending moet vergezeld gaan van een gesloten enveloppe, waarin zich de naam van den ontwerper bevindt.

Op de buitenzijde der enveloppe moet een correspondentie-adres vermeld staan en een motto, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behorende.

Het artikel te lezen als volgt:

Elke inzending moet vergezeld gaan van twee, behoorlijk gesloten enveloppen: de ene met het opschrift „correspondentie-adres“, bevattend dit adres, en de andere met het opschrift „ontwerper“ bevattend naam en adres van den ontwerper.

Op beide enveloppen moet een motto vermeld staan, dat ook voorkomt op elk der stukken, bij de inzending behorende.

Tevens wordt medegedeeld, dat elk ingekomen ontwerp tegen brandschade verzekerd zal worden tot een bedrag van f 100.—

Namens de Jury

J. GRATAMA,
L. ZWIERS.

INGEZONDEN.

EEN WINKELSTRAAT IN HAARLEM.

In het Bouwk. Weekbl. No. 33, 1912, schreef de heer J. Gratama een belangrijk artikel „Oud- en Nieuw Haarlem“ waarin deze over de architectuur der winkelstraten o.a. zegt: „Maar hoofdstraten zooals de Grootte Houtstraat hebben haar goede architectuur verloren en toonen nu het rammelend aspect van onbeduidende of reclametzuchtige gevels, waarin het tegendeel van harmonie of overeenstemming heerscht zooals in vrijwel alle winkelstraten van onze steden.“

Maar niet alleen dus dat het aestetisch aanzien der winkelstraten op een laag peil staat, men gaat nu ook de rooilijnen bederven,

Gevelwedstrijd te Leiden. Heerenhuis aan de Jan van Goijenkade 44 van den Heer Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Ontwerpster Mevrouw Dr. M. Nieuwenhuis — van Uexküll — Glddenbandt, Dipl. Ing., waaraan een Eervolle vermelding is toegekend.

waarvan men in den laatsten tijd in de Barteljorisstraat een tweetal voorbeelden kan zien.

Het eerst kon men dit waarnemen bij een winkelhuis waar men gewoon een goede halve meter terugbouwde, de in 't gezicht komende gedeelten van de zijgevels der naastliggende perceelen werden met wit verglaasde, blikkerende „bloktegels“ beplakt en klaar was het.

Hetzelfde zien we nu gebeuren aan de overzijde, alleen is hier bij een geerd terrein de rooilijn niet evenwijdig teruggebracht, zoodat de nieuwe gevel aan eene zijde aan de bestaande huizen aansluit, aan de andere zijde een goede halve meter terugstaat. Buiten beschouwing latende of dit terugbouwen geschiedt op speciaal wensch der eigenaars, of dat gemeentelijke voorschriften of wenschen dit noodig maken, moet men zich toch afvragen wat er van de Barteljorisstraat moet worden als men op deze wijze zou voortgaan. De voor- en terugsprongen, de met blikkerende materialen „versierde“ gedeelten der zijgevels zullen ongetwijfeld een allerongunstig en zeer onrustig aspect geven.

Te hopen is het daarom dat Haarlem spoedig een schoonheidscommissie moge bezitten, welke dergelijke ontwerpen zal kunnen tegengaan en waarop ook door den heer Gratama in zijn bovenaangehaald artikel werd aangedrongen.

Bloemendaal, Mrt. '13.

A. J. C.

BERICHTEN.

Het congres van de Association Littéraire et Artistique zal 17, 18 en 19 Juli 1913 te Scheveningen gehouden worden. Het congres gaat vooraf en sluit aan bij het 3de Congrès Artistique International, dat van 19 — 23 Juli te Gent plaats heeft.

Wij hopen spoedig op deze congressen terug te komen.

Ontsierende Reclames te Rotterdam. Door den Bond van Nederlandsche Architecten is het volgende adres ingediend. *)

Aan den Gemeenteraad van Rotterdam.

Edelachtbare Heeren,

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten, gevestigd te Amsterdam,

Gezien het advies der Commissie voor de strafverordeningen,

*) Door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is een adres van adhesie van den Gemeenteraad van Rotterdam gezonden.

uitgebracht naar aanleiding van het voorstel der raadsleden P. G. Buskens, Dr. A. H. M. J. van Rooij en G. van Bleek, om maatregelen te treffen tegen het ontsieren van het stadsbeeld door wanstaltige of opdringende leelijke reclame's, veroorlooft zich bij deze de vrijheid om onder verwijzing naar de hierbijgaande toelichting Uw College dringend te verzoeken om niet mede te gaan met genoemd advies, waardoor elke poging om het euvel der stadsontsiering door reclame's tegen te gaan wordt afgesneden, doch integendeel te dezen opzichte die stappen te doen, die Uwe College noodig zal achten om te komen tot eene regeling van dit vraagstuk overeenkomstig den geest die uit het voorstel van genoemde raadsleden spreekt.

Welk doende.

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten,

K. P. C. DE BAZEL, Voorzitter.
C. N. VAN GOOR, Te Secretaris.

Amsterdam, 7 Maart 1913.

TOELICHTING bij het adres aan den Gemeenteraad van Rotterdam in zake het voorstel der Raadsleden P. G. Buskens, Dr. A. H. M. J. van Rooij en G. van Bleek, betreffende ontsiering door reclames.

Tot toelichting van bijgaand adres zij het ondergeteekenden veroorloofd het navolgende op te merken.

Het is niet te ontkennen, dat hoe langer hoe meer de drang om de bijzondere aandacht van het publiek, hetzij op een persoon, hetzij op een zaak, te vestigen, het maken van reclame tot zoodanige afmetingen heeft doen groeien, dat daardoor op ernstige wijze de schoonheid van stad en land, voor zoover deze nog bestaat, bedreigd wordt.

Als een uiting van den strijd om het bestaan, den strijd om de voldoening aan stoffelijke behoeften, zooals de huidige maatschappelijke verhoudingen die mede brengt, zal het maken van reclame met zijn ongezonnen ondergrond van humbug en misleiding voorloopig nog wel getolereerd moeten worden. De vraag rijst echter, of daaraan niet zekere grenzen behooren gesteld te worden, wanneer de wijze, waarop dit geschiedt, de bevrediging van hoogere dan stoffelijke behoeften: den zin voor harmonie en het gevoel voor schoonheid dreigt te benadeelen, zelfs onmogelijk te maken; of het niet noodzakelijk is te achten, dat door bepaalde, door de overheid te geven voorschriften, het vrije gebruik van den eigendom, beperkt worde ook in gevallen, waar het niet enkel de veiligheid en de gezondheid, maar de hoogere ideële behoeften van den mensch geldt.

Het antwoord op deze vraag kan in beginsel niet anders dan bevestigend luiden en dat deze opvatting meer en meer veld wint, bewijzen de verordeningen door verschillende bestuurscolleges in den laatsten tijd uitgevaardigd, die van datzelfde beginsel uitgingen.

Wij behoeven slechts te wijzen op de verordeningen, door de Provinciale Staten van Noord-Holland en van Zeeland uitgevaardigd, om ontsiering van het landelijk schoon te voorkomen, en te herinneren aan de in vele steden in het leven geroepen schoonheidscommissies, wier taak in dezelfde richting ten opzichte van het stadsschoon heen wijst, aan de bouwverordening van de gemeente Laren, die het verleenen van een bouwvergunning zelfs afhankelijk stelt van schoonheidsverordeningen, terwijl de gemeente Nijmegen reeds een reclame-verordening bezit.

Het is dan ook niet in te zien, waarom voor Rotterdam hetzelfde beginsel niet geldig zou zijn, en de verhoudingen in deze stad de toepassing er van zouden verbieden of onmogelijk maken.

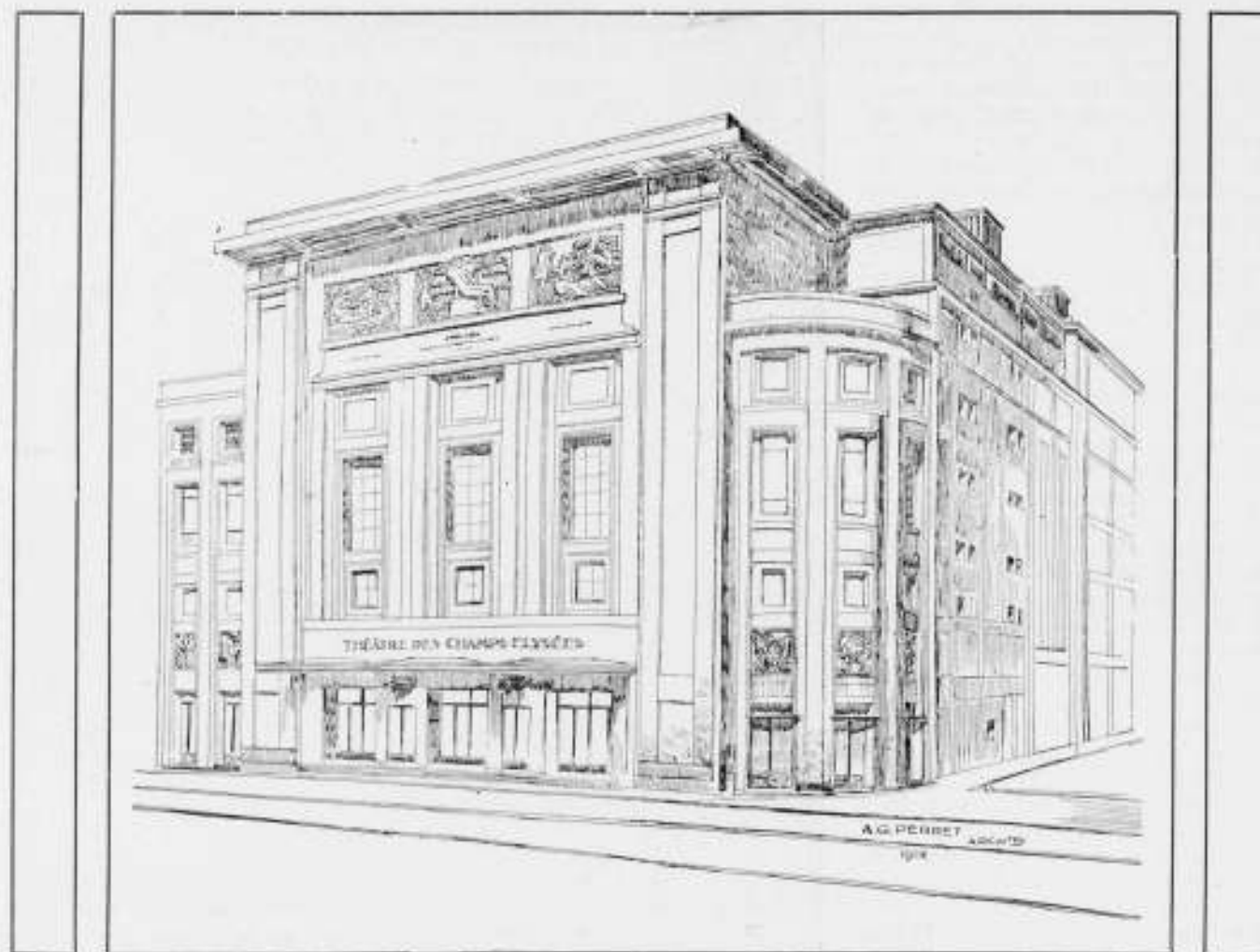

HET NIEUWE THEATRE DES CHAMPS ELYSEES. Arch. A. G. PERRET, ROGER BOUVARD, H. VAN DE VELDE. Merkwaardig is de Duitsch-Weensche invloed in den gevel van dit Fransche Theater.

BERICHTEN.

Affiche der Tentoonstelling „Huis en Tuin“. Hierbij geven wij een afbeelding van het fraaie affiche der Tentoonstelling „Huis en tuin“, ontworpen en gelithografeerd door Walter van Dierenhoven. De hoofdkleur, het fond, is zachtbruin; het medaillon heeft een sterk blauwe lucht, paarsig brune en donkerpaarse boomen, licht bruin huis, witte bloemen. Deze kleuren in de medaillons. De letters zijn donker paars. Daar de kleurwaarden in de photographie niet zuiver overkomen, is de reproductie minder rustig dan het origineel. Het is een charmant affiche, rustig van verdeeling en toch levendig, toch vol fantasie. Gebonden en decoratief van opvatting, mist het het der-systemerige, dat veel modern, talentloos decoratief werk kenmerkt. Het is gevoelvol en van een fijne, bekoorende intimiteit en rijkdom. De boomen in het medaillon hebben en in hun vormen, en in hun diepe kleuren statigheid en pracht en roepen de gedachten aan zomerweelde in een park wakker. In dienzelfden toon, ja als een hoogte-punt ervan is de bloemencompositie vóór het huis, onder aan het middenveld. Om dit veld heen een fijne maar rijke aanduiding van plantengroei, waarin de vier cirkelvormige emblemen. De kleuren en de totaaltoneel zijn bijzonder goed, geheel overeenkomstig den aard van de voorstelling en van de ornamentale behandeling en doen denken aan fraaie batikkleuren, met hoofd-kleuren bruin, blauw en paars. Het geheel is een zeer te waardeeren stuk werk, waarmee Walter van Dierenhoven geluk is te wenschen. De volgende kritische opmerkingen zijn te maken: Als wandplaat is het affiche uitstekend; voor straatplaat is het wat te fijn, en zijn de letters, hoe sierlijk ook op zich zelf, niet duidelijk genoeg. Verder doet de plaat vermoeden, dat de ten-

toonstelling „Huis en Tuin“ meer de tuin dan het huis zal behandelen, wat echter inderdaad niet het geval is. *J. G. De Hofvijver te 's-Gravenhage.* De rechtbank heeft dezer dagen beslist, dat de Hofvijver toebehoort aan den Staat en niet aan de gemeente 's-Gravenhage. In hoofdzak berust die beslissing hierop, dat in de dagen van de Republiek de Vijver behoorde tot de landsdomeinen afkomstig van de Graafelijkheid; daarna kwamen deze aan den Staat. De vijver is dus eigendom van den Staat, tenzij de gemeente bewijst, dat de Staat den eigendom heeft verloren en deze aan de gemeente is gekomen. Het beroep van de gemeente op een besluit van den Conseiller d'Etat, Intendant Général en du Têrör Impérial en Hollande van 10 Juli 1812 kon daartoe niet strekken, omdat niet blijkt, dat de Vijver behoort tot de daarin bedoelde „travaux public“, integendeel bestaat het vermoeden, dat de Intendant den Hofvijver als annex van de Hofgebouwen aan het beheer van het Rijk wilde laten. Ook in het Kon. besluit van 1820 wordt de Hofvijver niet genoemd; wel worden de recognitiën op den Vijver betrekking hebbende aan de gemeente afgestaan. Doch daaruit volgt niet, dat de eigendom nu ook aan de gemeente kwam. En al staat de Vijver op het kadaster ten name van de gemeente, dit bewijst niet anders dan de persoonlijke opvatting van de ambtenaren bij het opmaken van het kadaster. Dat het onderhoud van den Vijver door de gemeente geschiedt, bewijst ook niet van eigendom der gemeente. Aldus werd de eisch van den Staat toegewezen en der gemeente verboden, om over den Vijver als eigenares te beschikken en er werken in aan te brengen. *N. R. Ct.*

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN; W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. ; ; ; ; ; ; ; ; ; ; Redacteur: J. GRATAMA. ; ; ; ; ; ; ; ; ; ;

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. ; ; ; ; ; ; ; ; ; ;

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50. Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 - ADVERTENTIEN: v. 1 - 5 regels / 1. - eike regel meer / 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertenties tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering van Architect Leden der Mij in zake de fusie Maatschappij-Bond. — Jaarverslag Commissiën. Verkiezing Hoofdbestuur. — Verkiezing Commissiën. REDACTIONEEL GEDEELTE. Bauberatung door J. D. Landré C.Fzn. — De Vrijheid in het Bouwbedrijf, door G. Versteeg. Vervolg en slot. — Het een en ander over de verhouding tusschen Architect en Tuinarchitect, door H. F. Harthog Heys van Zouteveer. vervolg. — Het Jaarboekje voor Beeldende Kunsten. — Moderne Bouwkunst in Scandinavië en Finland, door Alb. Otten. — Vergaderingen. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten. — Met een plaat.

den; zoodat de lijst der candidaten in alphabetische volgorde bestaat uit de heeren:

B. van Bilderbeek, architect te Dordrecht.
A. W. C. Dwars, C. B. I. Dir, M. T. S. te Utrecht.
W. Kromhout Czn., architect te Rotterdam.
J. B. van Loghem, Bouwk. Ing. te Haarlem.
B. J. Ouëndag.

A. Salm G. Bzn., architect te Amsterdam.
Voor de namen der voorstellers wordt verwezen naar Bouwk. Weekblad 1913 no. 16.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN DER MIJ. IN ZAKE DE FUSIE MAATSCHAPPIJ BOND.

Den 14 April j.l. is den Architect-Leden toegezonden het Concept-Statuten en Alg. Huishoudelijk Reglement met Toelichtingen en Eere-code voor de saam te smelten vereenigen: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Bond van Nederlandsche Architecten. Bij dit concept was gevoegd een schrijven van het Hoofdbestuur der Maatschappij, waarin werd medege-deeld, dat de vergadering der Architect-Leden ter bespreking van dit onderwerp is bepaald op *Maandag 28 April ten 10^e u. v. m. in het Gebouw der Maatschappij.*

Dat een groote opkomst der Architect-Leden op deze belangrijke vergadering dringend gewenscht is, spreekt wel van zelf.

JAARVERSLAG COMMISSIËN. In herinnering wordt gebracht, dat de Reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Bibliotheek-Commissie, voor de Commissie van Onderwijs en voor de Commissie van Arbitrage inzake de Honorarium-Regelen, bepalen, dat deze Commissiën minstens twee weken vóór de Alg. Meivergadering (die 27 Mei a.s. gehouden wordt) een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het Jaarverslag der Maatschappij in het B. Weekblad wordt gepubliceerd.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR. In aansluiting aan het bepaalde in Art. 4 van het Alg. Huish. Reglement wordt medege-deeld, dat de heeren H. P. Bertage Nzn. en W. F. C. Schaap te kennen hebben gegeven geen candidatuur te willen aanvaar-

VERKIEZING COMMISSIËN. Volgens Art. 12a van het Alg. Huish. Reglement treedt op de a.s. Alg. Mei-vergadering op 27 Mei in de Commissie van Onderzoek af volgens rooster, de heer J. A. G. van der Steur, die niet direct herkiesbaar is. Het Hoofdbestuur heeft in verband hiermede het volgende dubbeltal opgemaakt: C. Mnyksen — W. C. Metzelaar.

Volgens Art. 12c van het Alg. Huish. Reglement treedt de Commissie van Redactie ieder jaar op de Alg. Meivergadering in haar geheel af; de leden zijn herkiesbaar. In verband hiermede heeft het Hoofdbestuur de volgende dubbeltallen opgemaakt:

M. B. N. Bolderman — G. Versteeg.
W. J. de Groot — J. B. van Loghem.
A. Salm G. Bzn. — C. W. Nijhoff.
De verkiezingen zullen plaats hebben op de a.s. Alg. Meivergadering.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwarkitekelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

„Bergische Land“ kent, weet welk eigenaardig „cachet“ daardoor aan stad en land gegeven wordt.

Opzettelijk zie ik voor heden van eene nadere beschrijving af. Daarentegen wil ik nog even gewag maken van de verzameling „voorbeelden en tegenbeelden“; deze is — vooral voor 't publiek — zeker wel het leerrijkst. Wat daar getoond wordt, is echter den vakman in den regel óf wel bekend, óf ook zoo vanzelfsprekend, dat hij zich nauwelijks kan voorstellen, dat 't anders ware. En toch — het is maar al te dikwijls, (zelf na Düsseldorf, Berlijn, Dresden, Aken en andere steden in Duitschland; Amsterdam in Holland en stellig nog andere plaatsen elders, die reeds dergelijks tentoongesteld hebben), nog zoo geheel anders als 't eigenlijk moest zijn. Juist *dat* toont, hoe noodig *nog* de „Bauberatungsstellen“ zijn.

Als men ziet, hoe iemand met veel opschik en geheel ongemotiveerd sieraad (?) eene façade beplakt en bepleistert, en daarvoor nog veel geld uitgeeft in de voor hem blijkbaar troostrijke gedachte, „nu eens iets heel moois gemaakt te hebben“, dan vraagt men zich toch af: „Hoe is 't mogelijk?“ Maar tegelijk gevoelt men in zich de verplichting, zoo iemand te laten zien, hoe hij voor veel minder geld, wel is waar ook veel minder uiterlijk vertoon, maar daardoor veel meer innerlijke, en in waarheid ook uiterlijke waarde verkrijgt. Om een voorbeeld te noemen: Hoe mooi, waar, natuurlijk en „wohnlich“ zijn de Zuidduitsche „Putzfassaden“, die Seidel, Hocheder, Fischer en andere in 't karakter van 't land bouwen? Zij zijn echt; ze trachten geene onwaarheden te bedekken; ze liegen niet. En toch ziet men nog voortdurend „geputzte“ façaden, die natuurlijken steen moeten voorstellen; daarbij dikwijls met een zoo verkeerden „Steinschnitt“, dat zelfs bijna de leek er niet mee bedrogen kan worden. Het is weér de geschiedenis van de ziekte, die veel moeilijker uitgeroeid wordt, dan dat ze wellicht voorkomen had kunnen worden. Waarom wordt in Holland, dat zoo prachtige oude en nieuwe baksteenfaçades heeft, (hier de namen der scheppers te noemen, is voor Hollandsche vakgenooten overbodig, hoewel 't voor 't bouwende publiek wellicht nu en dan leerrijk ware), nog zoo veel bepleistert in den zin, dien ik te voren trachtte te laken? Veelal ligt dat daaraan, dat het nog niet begripend publiek het weascht, en de technische raadsman zwak genoeg is, daaraan toe te geven. Of ook wel de raadsman is geen architect, is dus niet vakkundig, het teere punt, waarop met recht de heer Hoogenboom wijst. Een aantal van modellen, waaronder vooral die van de „Königl. Baugewerkschule“ uitmunten, geven op de Akener Tentoonstelling een goed denkbeeld van echte bouwstofbehandeling; dat, wat de Duitscher noemt „materialgerecht“ bouwen. Eindelijk zij nog vermeld, dat ook de statistiek tot haar recht komt, en bijv. graphisch aangetoond wordt, welke grootte de woningen in Aken percentsgewijze hebben. Daarbij viel 't me op, dat bijna een derde van alle woningen (nl. rond 12000) twee ruimten hebben, terwijl ongeveer een achtstel vier, een twintigstel zes, een vijftigstel acht en een honderdstel tien ruimten hebben (nl.

ca. 360) 1—4 ruimten hebben ongeveer 70% van alle woningen.

Deze getallen toonen duidelijk aan, hoe zeer behoefte aan kleine woningen bestaat; de tentoonstelling draagt ook den naam: „Ausstellung für Kleinwohnungswesen“ en het gebodene beantwoordt aan dien naam. Moge het goede vruchten dragen!

Aan het slot van mijn bericht zij 't me nog vergund, er op te wijzen dat de bedoelde tentoonstelling naar 't mij toeschijnt, ook voor Nederland zeer veel belangrijks biedt. Natuurlijk is den vakman veel van 't gebodene bekend, maar toch ligt voor menigeen daarin „heilsame Anregung“.

Hoewel 't geheel betrekkelijk klein en in 't minst niet pretentius is, geloof ik, dat het een uitstapje naar Aken ten volle waard is voor bezoekers, die niet al te ver af wonen.

De leider der tentoonstelling Geheimer Regierungsrat Prof. Dr. Schmid van de Techn. Hochschule Aachen zeide mij, dat 't hem een bijzonder genoegen zou zijn met mij te zamen Hollandsche belangstellenden rond te leiden en in te lichten.

Juist in zijne uiting: „Natuurlijk moeten de bezoekers de verwachtingen niet te hoog spannen“ ligt mijns inziens eene aanmoediging te meer.

Verleden Zondag telde men ca. 250 bezoekers, onder wie vele dames. Met 't oog er op, dat de tentoonstelling voor 't publiek slechts twee uren per dag geopend is, is dat aantal zeer hoog. Vele leeken (vooral ook dames) worden door de leerrijke voordrachten met lichtbeelden aangetrokken, die zich Zondags aansluiten.

Op deze ook voor vaklieden belangrijke voordrachten hoop ik nader terug te komen.

DE VRIJHEID IN HET BOUWBEDRIJF.

DOOR G. VERSTEEG.

INLEIDING bij de behandeling van dit onderwerp op het Congres van het Verbond van Ned. Kunstenaars Vereenigen, gehouden te Amsterdam op Zaterdag 29 Maart j.l.

Vervolg van bladz. 186. Slot.

angenomen dat in afzienbaren tijd de overheid er voor te vinden zal zijn op de hierboven geschetste wijze regelen op te treden, dan is hiermede het gebied van de vrijheidsbeperking nog niet uitgeput. Hoe eer hoe beter dient geregeld te worden de opleiding van den architect en de bevoegdheid. Men kan hieraan niet langer ontkomen, eene verwijzing naar de T. H. S. waar gelegenheid tot opleiding voor B. I. bestaat is niet afdoende. Deze opleiding is misschien uitstekend maar in elk geval is zij te kostbaar om in de algemeene behoefte te kunnen voorzien, het M. T. O. zal aanvullend moeten optreden.

In den tijd die nog verloopt — veel zin in een afdoende voorziening in M. T. O. valt bij de regeering van stad en land nog niet te constateeren — zal men niet stil behoeven te zitten. Evenals nu Opzichters, Teekenaars e. d. geëxamineerd worden zonder dat nog in de opleiding is voorzien, zal ook door zelfstudie — zoo goed en zoo kwaad als dit gaat — de jonge architect zich moeten vormen.

Waarvoor B. O. Teekenaars, Uitvoerders en eerstdaags ook voor hoofdopzichters een examen wordt afgenomen, valt de ongerijmdheid op, dat een architectendiploma gemist wordt.

Nu kan men wel zeggen dat de architect tot de kunstenaars hoort, maar in elk geval kan hij zonder een zekere hoeveelheid praktijk, wetenschap en kennis van zaken, die met kunst slechts in een verwijderd verband staan, zijn vak niet behoorlijk uitoefenen.

Zoolang de publieke belangstelling voor architectuur niet hooger stijgt dan het tegenwoordig peil, zal elk die het architectenberoep kiest en daarin zijn brood wil verdienen, goed doen, niet te uitsluitend de artistieke kant van het vak in het oog te houden.

Aan den practischen en den wetenschappelijken kant van het architectenvak kan men dus steeds een heel uitgebreid examenprogramma ontleenen, terwijl ook naar de aesthetische bekwaamheden wel een onderzoek is in te stellen.

Al bestaat dus voor de andere kunstenaars nog niet zoozeer de behoefte aan een examen en de opleiding daartoe, voor den architect wordt dit vraagstuk — vooral onder de huidige omstandigheden — urgent, en maatschappelijk van groot belang, omdat, zooals reeds gezegd, de architect bij zijn beroepsuitoefening — meer dan in elk ander kunstvak — gemoed wordt in de oplossing van vraagstukken waarbij de geheele gemeenschap belang heeft.

Wil men de overheidsbemoeïing uitbreiden en geraken tot vrijheidsbeperking van het ultra-individuele bouwen van thans dan zal de overheid de uitoefening van het architectenvak niet langer vrij kunnen laten en zullen staatsdiploma's daartoe de eenige afdoende oplossing geven.

Meer dan een architectenvakbelang zie ik hierin een krachtig middel tot verheffing van de bouwkunst en van de hedendaagsche cultuur.

In elk geval zal de architectenorganisatie hiertoe de stoot moeten geven, bij wijze van overgang heeft de N. A. B. en op zijn voorbeeld ook de Mij tot Bev. der Bouwkunst zijn rijen gesloten voor hen die niet aan bepaalde normen voldoen, zoodat daardoor in het lidmaatschap van die vakverenigingen een zekere waarborg gelegen is. Het publiek zal daar, bij ontbreking van architecten diploma, rekening mede kunnen houden, terwijl de Schoonheidscommissies aan de bouwpatroons kunnen adviseeren zich uitsluitend tot de leden der vakverenigingen te wenden.

In zooverre de vrijheidsbeperking in het bouwbedrijf met betrekking tot de aesthetische zijde van het vak, nadat reeds beschouwd is de beperking van de

constructieve zijde van de uitoefening van het bouwbedrijf.

oewel in dezen kring wellicht minder op zijn plaats, maar toch voor een volledige behandeling van het onderwerp van vrij groot belang, is er nog een vierde vrijheidsbeperking waarvan men hier te lande nog niet hoort, ik bedoel de in Duitschland reeds gedeeltelijk bij de wet geregelde verplichting van hem die het bouwbedrijf uitoefent om zijn zaken op een reeele en eerlijke wijze te drijven en daarvan door een behoorlijke en van overheidswege controleerbare boekhouding te doen blijken.

Waarom of deze vrijheidsbeperking noodzakelijk geacht wordt kan blijken, wanneer wordt overdacht hoe groot of het leger der speculatie- of eigenbouwers is in vergelijking met de weinige architecten.

Hoe overgroot de huizenzee is die van uit den buitenkant der steden de groene weiden bedekt en hoe klein in vergelijking daarmede het aantal huizen dat door architecten wordt gebouwd.

Deze eigenbouwers zijn in den regel weinig financieel draagkrachtig en percentsgewijs groot is het aantal der faillissementen dat in deze kringen voorkomt.

Deze financieele bestaansonzekerheid der eigenbouwers, is zeer ten nadeele van het bouwbedrijf, dit kan zoolang Jan en alleman bouwt niet komen op een gezonden basis. De Deutsche economist Friedrich Naumann zegt hieromtrent het volgende:

„Wie de uitbreiding van Berlijn of andere groote steden volgt, daarbij sociaal en economisch ontwikkeld is verwondert zich steeds opnieuw over de, naar ouder gewoonte, handwerkachtige manier waarop de woonhuizen gebouwd worden. Bijna nooit wordt een geheel blok tusschen vier straten door een firma gebouwd, naar een algemeen plan, tien, twaalf of 15 bouwondernemers deelen den vetten kluit.

Ieder bouwt voor zich, hoewel deze huizen absoluut onpersoonlijk zijn en zich slechts in ondergeschikte dingen onderscheiden.

Dit heeft voor den geheelen aanleg nadeelige gevolgen, alle voordeelen van een gemakkelijk verkeer in het huisblok, de centrale verwarming en het verlichten, de gemeenschappelijke dienst en de bediening, gemeenschappelijk voor den avond te huren gezelschapruimten en andere voordeelen gaan op die wijze verloren.

Het is ultra „Spitsburgerachtig“ de voortzetting van het oude begrip „Huis“ in een tijd waarin het huis, zooals dit in alle huurhuiswijken der groote steden het geval is, geen eenheid meer is.

Wat heden afgesloten leeft is de *woningeenheid, het huis* is dit niet meer.

Welke schade voor de artistieke opvatting der straatgezichten het tegenwoordige systeem met zich mede brengt is een zaak voor zich. Nu overwegen wij de economische verschijningsvorm, en verwonderen ons dat de groote organisatoren, die wij thans in alle groote industrieën, in het bankwezen en in den handel zien optreden op dit gebied zijn uitgebleven. De bouwonder-

F. Swart hadden de Friezen reeds vóór eeuwen, uit het Noorden overzee komende, deze streken bezet; en vond men bij hen reeds bloeiende handel en veeleel]. Hunne boerderijen waren altijd bij meerdere te zamen op den top van kunstmatig opgeworpen hoogten, [wierden of terpen], dicht op elkaar kringvormig geplaatst rondom een plein met den regenput als middelpunt. Het benodigde hout werd geleverd door de bosschen van de geestgronden. Op de oude terpen zijn geen sporen van boomgroei gevonden.

Van dergelijke terpdorpen heeft men in de Waddenzee nog overblijfselen gevonden. In Friesland, (langs de kust, rondom de vroegere Middellzee) en eveneens in Zeeland vindt men nog in talrijke dorpen het type van het terpdorp terug. In de overstromingsgebieden der groote rivieren, vooral in de Betuwe, werd ieder boerenhuis op eene afzonderlijke hoogte geplaatst.

2°. Op of nabij de plaats der vroegere Romeinsche grensvestingen vormden zich weer nieuwe nederzettingen, waarvan Dorestad, (later Wijk bij Duurstede), Utrecht en Maastricht, en Nijmegen respectievelijk reeds spoedig centra werden van handel en van geestelijk en wereldlijk gezag. In Z.-Limburg werden de boerderijen weer opgebouwd op de grondvesten der verwoeste Romeinsche villa's.

3°. Op de geestgronden vormden zich de markgenootschappen der Saksers en Franken. In de Veluwe, in Overijssel en Drente herinneren de woorden eng, esch of eak er nog aan. [In 1886 waren in Nederland nog ± 36000 H.A. onverdeelde markgronden]. In Noord-Brabant werden de markten reeds spoedig eigendom der kloosters. Toch hebben zij op het landschap een blijvend stempel gedrukt.

Langen tijd heeft men op gezag van Romeinsche schrijvers de Germanen beschouwd als nomaden. In den laatsten tijd is men echter meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat de Germanen behalve visschers en jagers ook landbouwers waren. *Gradmann* o.a. stelde vast, dat bij de Germanen een, (voor die tijden), technisch hoogstaand akkerbouw gevonden werd naast eene volkomen onbekendheid met tuinbouw.

Wat nu de nederzettingen zelf betreft, zijn de latere schrijvers tot de overtuiging gekomen, dat zij altijd uit meerdere woningen bestonden, zoodat de alleenstaande hoeven van lateren oorsprong zijn. De Keltische „Einzelhufen“, door *August Meitsen* in „Siedlung und Agrarwesen“ beschreven, worden niet meer aanvaard.

De dorpen werden meestal gesticht in de nabijheid van woud, grasland (of heide) en water. Voor het bouwland werd een gedeelte van het bosch gekapt en dit terrein werd door heggen of wallen omgeven en vervolgens verdeeld in lange, smalle akkers, zoodat iedere bewoner een gelijk deel ter bebouwing ontving. Indien nu na eenige jaren de grond was uitgeput, werd een tweede stuk woud ontgonnen. In het eerste stuk liet men gras (of heide) en woud weer groeien, terwijl men het nog benutte als weide voor de gemeenschappelijke kudde. Na het tweede werd weer een derde stuk in cultuur gebracht, enz., totdat het eerste stuk weer tot ontgin-

ning geschikt was, waarbij ieder gezin het vroeger reeds door hem bebouwde stuk weer in gebruik nam. Hierdoor ontstond als het ware eene samenweving van bosch, weiland en bouwland. (De eigendommen van ieder gezin lagen dus verbrokkeld en verstrooid in de omgeving van het dorp). Het geestdorp onderscheidde zich vooral van het terpdorp, doordat het niet op den top van een heuvel geplaatst was en de onderlinge afstand tusschen de woningen veel grooter was. Vooral in de Saksische streken echter vond men ook hier eene open ruimte in het midden. Zoo ontstonden de nu nog bestaande brinkdorpen in Drente en Overijssel.

In de volgende hoofdstukken zullen wij de verdere ontwikkeling van deze markgenootschappen nagaan. Hier moeten wij alleen nog wijzen op het innig verband tusschen woning en omgeving. De Germanen vestigden zich namelijk liefst op plaatsen, die overeenkwamen met de streken, waar zij vroeger gewoond hadden. Hunne (toen nog zeer eenvoudige) woningen harmonieerden dan ook met het nieuwe landschap, waarin zij geplaatst werden. Al naar mate nu die omgeving zich wijzigde in den loop der eeuwen, heeft ook het boerenhuis veranderingen ondergaan. Ook nu nog heeft de boerenbevolking een aangeboren smaak, om harmonie te brengen tusschen woning en omgeving. Niet alleen de uiterlijke vorm van de woning, (bodem- en luchtblijn), maar ook de materialen, die voor den opbouw gebezigd worden, hebben hierbij invloed. Nog altijd worden zowel de dorpen als de alleenstaande boerderijen door geboomte omgeven. In de verschillende streken van ons land en bij de woningtypen die daar voorkomen vindt men echter ook meestal de daarbij passende soorten:

Berk en grove den, jeneverbes, vlier, eik, linde, iep, enz. In den laatsten tijd verdwijnen de oorspronkelijke woningtypen meer en meer, hetgeen aanleiding gegeven heeft tot het oprichten van een openluchtmuseum. Ook de verschillende landschapstypen verdwijnen echter langzamerhand. In zoover ligt het gekozen terrein bij Arnhem m. i. gunstig, daar men het in de hand heeft, om in de onmiddellijke omgeving verschillende reeds bestaande landschapstypen te behouden: [Heide-zandverstuivingen- Veluwerand]. Indien men nu het bestaande bosch in stand houdt als kern en dan rondom kleinere bosschen met weide en bouwland laat afwisselen, zou men meerdere centra kunnen stichten van woningen, welke centra dan door enkele landwegen met elkaar verbonden zouden kunnen worden. Langs deze wegen zou plaats zijn voor alleen staande woningen, bruggen, molens enz. Ik bedoel dus eene samenweving van natuur- en cultuurlandschap en geen modern landschapspark met bochtig verloopende wegen enz. Niet alleen de woning zelf, maar ook de onmiddellijke omgeving en de onderlinge rangschikking hebben geschiedkundige beteekenis! In de volgende artikelen hoop ik dit denkbeeld verder te ontwikkelen. Alleen zou ik er op willen wijzen, dat m. i. de Friesche boerderij en het terpdorp op dit terrein

¹⁾ Voor de landschapstypen, dorpen, steden enz. vergelijkte men de Gemeente-Atlas van Nederland door J. KUYPER.

niet thuis hooren. Zij zouden er een even droevig effect maken als . . . bijv. een hunnebed. Evenals dit laatste zijn zij m. i. streng gebonden aan de streek, waar zij thuis hooren. Juist de terpen zijn in den laatsten tijd wetenschappelijk onderzocht. M. i. is dan ook het stichten van eene afdeeling van een openluchtmuseum in Friesland (of Groningen) niet alleen gewenscht, maar noodzakelijk. (Wordt vervolgd.)

HET JAARBOEKJE VOOR BEELDENE KUNSTEN.

Uitgave van den Larenschen Kunsthandel te Amsterdam. Samengesteld door N. VAN HARPEN, met medewerking van J. GRATAMA, CORNELIS VETH, T. JIPKE VISSER, R. W. P. DE VRIES.

In het voorwoord wordt als doel van deze uitgave genoemd den belangstellende in kunsten en den kunstenaar tot vraagbaak te dienen tevens de geschiedenis der beeldende kunsten zooveel mogelijk te boekstaven.

Het kan van de lezers van het Weekblad, nu de Maatschappij deel uitmaakt van het Ned. Verbond van Kunstenaarsverenigingen, verwacht worden dat zij belangstellend zijn een en ander te vernemen omtrent de ontwikkeling der Zusterkunsten. Het geïsoleerde standpunt dat tot voor korten tijd de beoefenaars der bouwkunst innamen is nu verlaten, wij stellen nu belang in hetgeen bij de andere groepen van kunstenaars valt te constateeren. Het kunstenaarscongres heeft ons geleerd, hoe groote opvoedende kracht van een nauwer contact met de andere groepen van kunstenaars kan uitgaan. Het heeft ons doen zien, dat bij deze Kunstbroeders een groote belangstelling leeft voor ons vak, op sommige oogenblikken voelde men, dat op dit congres een levend gemeenschappelijk ideaal tot uiting kwam, nooit heb ik intenser gevoeld de verheffende werking van éenwillende en op vermooring van onze samenleving zich richtende vergadering. Moge het volgende congres van dit verbond wat beter bezocht worden door de architecten, zij zullen zich het tijdsverlies niet beklagen.

I.

Het overzicht van de BOUWKUNST wordt gegeven door J. Gratama, onzen algemeen Secretaris, hij tracht hierin door te dringen tot den ondergrond of de kern der verschijnselen, waarom het tenslotte bij kunstbegrijpen en kunstwaarderen te doen is.

Het gemis aan belangstelling bij het publiek voor de bouwkunst wordt geweten, voor een belangrijk deel, aan de bouwkunst zelve, omdat deze niet zich zelve was maar voornamelijk historische stijlvoorbeelden navolde. In een breed gemotiveerd betoog wordt uiteengezet waardoor de bouwkunst in den laatsten tijd met succes den strijd tegen de onverschilligheid heeft aan kunnen binden. Vervolgens wordt geconstateerd dat meer algemeen de erkenning baanbrekt, dat bouwkunst en cul-

tuur op zeer innige wijze verband met elkaar houden, waaruit weer wordt afgeleid, dat in een cultuurlooze tijd van een werkelijk levende en groeiende bouwkunst geen sprake kan zijn. Voor wie dit nog mocht noodig zijn wordt een heldere definitie gegeven van wat wij onder het begrip cultuur hebben te verstaan, dit is niet een geheel nuttelooze arbeid, daar er nog maar al te veel onder onze vakgenooten gevonden worden die een loopje nemen met „al dat gezwaam over cultuur“ zonder blijkbaar de moeite te nemen eens na te denken over alle factoren die samen moeten werken alvorens cultuur ontstaan kan. Gratama releveert nader het groote belang, dat de andere kunsten hebben bij een oplevende architectuur, zonder deze missen zij de mogelijkheid van een harmonische verdere ontwikkeling; gewezen wordt dat architectonisch beeldhouw- en schilderwerk reeds nu een stukje terrein veroverd hebben op het impressionisme.

De Bond Heemschut en het Ned. Openluchtmuseum worden aangehaald als bewijzen voor de herleeftde openbare belangstelling voor architectuur, zij het ook dat de ietwat eenzijdige bewondering voor oude styl-architectuur, naar veler wenschen, ook spoedig moge verkeeren in een tweede phase, namelijk meer algemeene bevordering van nieuwe moderne schoonheid. Gememoreerd wordt de uitsluiting der bouwkunst van de vierjaarlijksche tentoonstelling te Amsterdam en de daaraan verbonden lichtzijde n.l. de te verwachten architectuurtentoonstelling 1914.

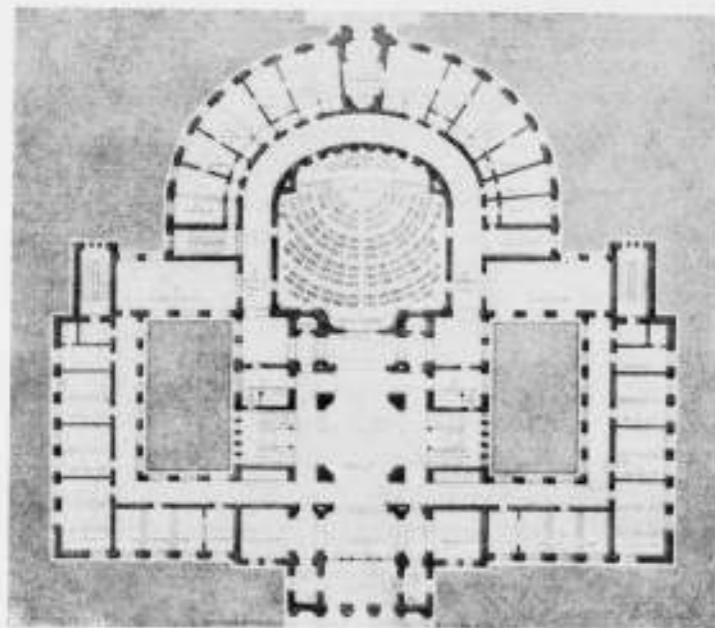
De verlenging van den Druckernitbouw wordt als tweede geval genoemd waaruit bleek, dat bij het groter schilders voor meerdere waardeering van architectuur voorloopig nog wel ruimte bestaat.

Daarop volgt een behandeling van de belangrijke bouwkunstige vraagstukken die in de drie groote steden des Rijks aan de orde zijn en waarin de overzichtschrijver in laatste instantie ziet een belangrijke strijd tusschen stijlnamaak en moderne bouwkunst, welke laatste vooral door het passeeren van Berlage in de Rotterdamsche Raadhuisprijsvraag een leelijke knauw kreeg. Een overzicht van de Haagsche Schouwburgmisère ontbreekt natuurlijk niet terwijl een bespreking van het Vredespaleis voor een volgend jaar bewaard wordt.

In herinnering wordt gebracht dat twee jonge B. I. niet tot den eindkamp bij de Bouwkunst Prix de Rome werden toegelaten, ietwat vreemd volgt dit na de voorafgaande vermelding dat tegenwoordig in Delft de artistieke richting meer wordt bevorderd dan vroeger!

Hetgeen het jaar 1913 aan prijsvragen heeft opgeleverd passeert de revue terwijl een resumé gegeven wordt, niet zoozeer van hetgeen op vakverenigingsgebied voorviel, maar meer van de tendenzen welke zijn op te merken.

Vervolgens wordt uiteengezet wat het Verbond van Ned. Kunstenaarsverenigingen beoogt n.l. het opheffen van de animositeit tusschen de kunstenaarsgroepen en het geven van leiding bij de aanwijzing van de plaats, die elk der kunsten in de samenleving moet innemen en — wat niet het minste is — de macht in de uitspraak

LANDDAGSGEBOUW VOOR HELSINGFORS. Plan begane grond.
(Zie losse plaat). Arch. ELIEL SAARINEN.

van de vakbeoefenaren te doen inwerken op overheid en publiek, opdat die in twistzaken door de kunstenaars worden voorgelicht.

De samensteller van het overzicht heeft het doel dat hij zich gesteld heeft n.l. het verschaffen van een vraagbaak voor den belangstellende in kunstzaken die met bouwkunst samenhangen, zeker ten volle bereikt, daarna geeft Gratama eene beschouwing over de bouwkunst als zoodanig. Hij achtte het echter van overwegend belang eerst een zakelijk historisch overzicht te geven van hare sociale positie en die harer beoefenaren.

In de laatste 6 bladzijden tracht hij, zij het zeer beknopt, e.a. overzicht te geven van de op het oogblik heerschende architectonische uitingen; tot goed begrip daarvan gaat vooraf een tocht met zevenmijs laarzen door de historie van de 19e eeuw, waarmede wordt aangetoond dat de wijzigingen in de bouwkunstige opvattingen samenvallen met de politieke wijzigingen waarin de economische stroomingen zich manifesteren, terwijl de nieuwe constructiewijze hun invloed op het uiterlijk der bouwwerken doen gelden.

Gratama heeft zich doen kennen als een krachtig strijder voor de belangen van de moderne bouwkunst; het is dus niet te verwonderen dat hij ook in dit opzicht den strijd aanbindt tegen den stijlnamaak, volgens hem een vergeeflijke houvast voor talentloze architecten. Het bloot rationeele, dat sommigen als een uiting van moderne bouwkunst beschouwen is echter nog geen kunst, de geest van den kunstenaar moet de rationeele opvatting bezielen en tot harmonie brengen, welke echter niet verkregen kan worden voordat in de maatschappelijke ontwikkeling meer harmonie is gekomen. Geconstateerd wordt dat op het oogenblik drie hoofdstroomingen in de architectuur heerschen:

1°. Het vervolg op de renaissance-stijlnamaak, die nu een Hollandsche Barok-namaak is (halfzuilen, pilasterstellingen, frontons enz.)

2°. De richting van het zuiver rationeelisme (Berlage c.s.).

3°. De moderne strooming, die uitgaat van het beginsel der harmonie (de Bazel).

Vooraf de lezing van het laatste gedeelte van dit opstel is zeer aan te bevelen voor allen die een helder inzicht in de hedendaagsche ontwikkeling van de architectuur wenschen te krijgen.

Het opstel van Gratama is vooraan in het Jaarboekje geplaatst; hierin ligt reeds de erkenning, dat de architectuur de eerste plaats in de rij der kunsten behoort in te nemen; uit de uitgebreidheid van het opstel, dat nagenoeg de helft van den heelen text beslaat, blijkt dat de architect van onzen tijd veel heeft te overdenken en dat geen der kunsten zoozeer wortelt in het maatschappelijk leven als de architectuur. Dit inzicht te verhelderen is de verdienste van Gratama's opstel.

G. V.

(Wordt vervolgd).

MODERNE BOUWKUNST IN SKANDINAVIË EN FINLAND.

De laatste namiddag-voordracht voor de leden der Academie te Rotterdam in dit seizoen is gehouden door den heer ALB. OYTEN, architect alhier, over het onderwerp: MODERNE BOUWKUNST IN SKANDINAVIË EN FINLAND.

De N. R. Ct. bericht hierover:

De spreker merkte ter inleiding op, dat hij bij het toonen der voortbrengselen van moderne Skandinavische architectuur op den Hollandschen invloed zou kunnen wijzen. Reeds blijkt die uit hun architectuur in de 17de eeuw. Spreker noemde slechts de Beurs te Kopenhagen, het slot Kronborg te Helsingfors en het Biddarhuset te Stockholm, alle indertijd door Hollanders gebouwd.

Na die bloeiperiode der 17de eeuw is Skandinavië en ook zelfs Finland niet ontkomen aan den invloed der Fransche stijlen en vindt men in de hoofdsteden vele voorbeelden daarvan.

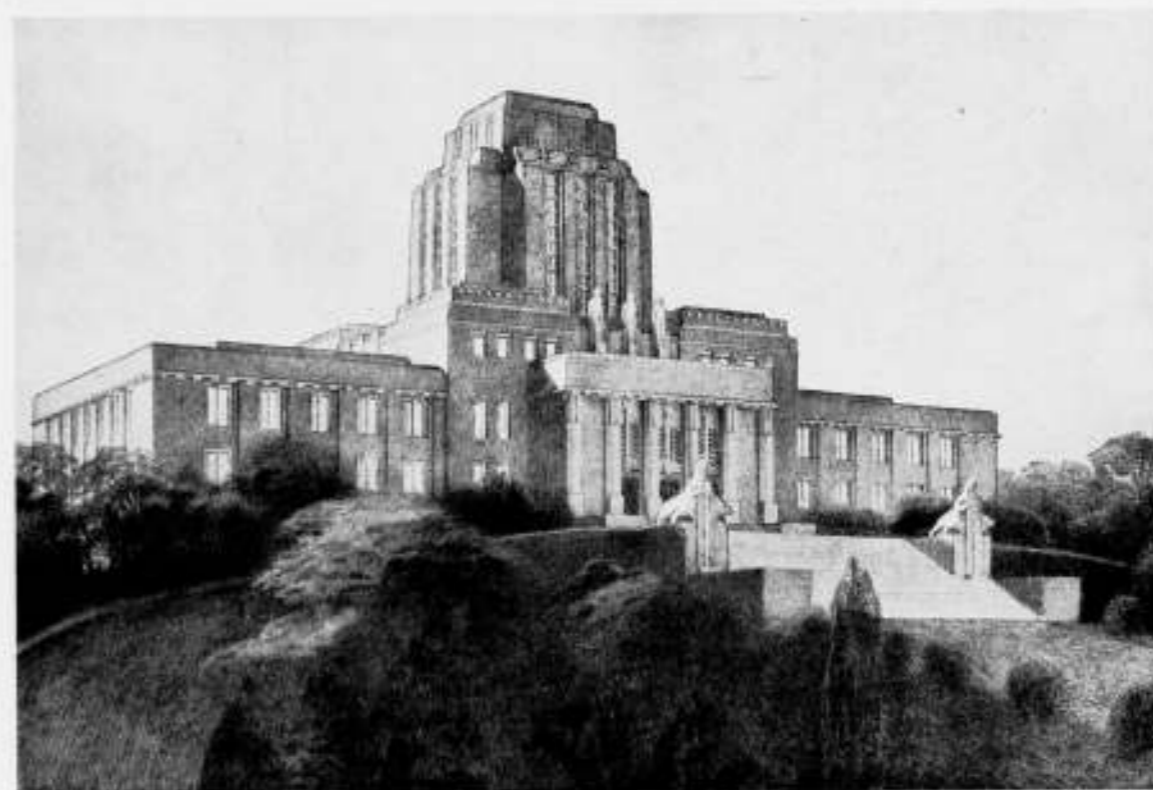
Ook hun architectuur was in haar wezen uitheemsch, voor het huidige geslacht echter is de heerlijke taak weggelegd, haar te vervangen door een kunst, die levendig, persoonlijk en nationaal is.

De architectuur van Skandinavië en Finland en vooral die van Zweden en Finland, heeft van eeuwen her groote verwantschap. De overoude boeren-kultuur, die zich in Zweden lang voor de invoering van het Christendom ontwikkelde, week slechts langzaam voor de beschaving van het Latijnsche ras, daar gedurende de oprichting der Christenkerken in Westgotland nog ijverig aan de oude goden in het oude kerkje bij Upsala werd geofferd.

Dit kerkje was uit natuursteen samengesteld, een bouw materiaal, hetwelk in verhouding weinig toepassing vond, daar de uitgestrekte wouden van het Noorden er toe brachten, dat de groote bouwwerken in hout werden uitgevoerd. Ook voor de kerken werd hout toegepast en de veel voorkomende steensoorten als graniet, kalk- en zandsteen werden slechts zelden verwerkt. Vele oude houten kerkjes en gebouwtjes bestaan nog, doch voornamelijk in de openluchtmusea te Christiania, Skansen te Stockholm en dat te Helsingfors zijn vele fraaie en rijk versierde specimina van Noorschen houtbouw bewaard.

De moderne houtbouw voor de landhuizen volgt dezelfde constructiewijze en sluit zich geheel bij de oude voorbeelden aan. Van het primitiefste boerenhuis heeft zich deze typische bouw wijze in Noorwegen, Zweden en Finland tot een eerbiedwek-

SKANDINAVISCH ARCHITECTUUR.

HET LANDDAGSGEBOUW TE HELSINGFORS.

Arch. ELIEL SAARINEN.

SCHOOL TE ÖSTERMALEN.

Arch. RAGNAR ÖSTBERG.

kende kunststuiting ontwikkeld, elk wederom met een eigen nationaal karakter.

In navolging van de houten graanschuren, rustende op rolsteenblokken van graniet, worden de moderne landhuizen opgericht op een sokkel van ruw behakte stukken steen.

Naast den houtbouw van het landhuis heeft zich de steenarchitectuur ontwikkeld met de slechts voor het grijpen liggende materialen: „graniet en kalksteen“, doch tevens vindt ook de verbeterde baksteen, thans zonder bepleistering, toepassing.

Spreker behandelde nu aan de hand van een aantal lichtbeelden uitvoerig het kleine zeer verdienstelijke Paviljoen van Finland op de tentoonstelling van 1900 te Parijs; hetwelk een typische uiting van gecombineerden steen- en houtbouw met een geheel eigen nationaal karakter is. Het is geïnspireerd op de oude kerkjes van Finland, gedekt met houten leien en gekroond met een sierlijk klokketorentje.

Spreker behandelde dit kleine gebouwtje daarom zoo breedvoerig, omdat het op hem een onuitwisbaren indruk gemaakt heeft en mede aanleiding geweest is tot verdere studie van de Scandinavische en Finsche architectuur en ten slotte tot zijn bezoek aan Helsingfors.

Op zijn reis daarheen heeft hij ook in Kopenhagen en Stockholm architectuur gezien, die niet minder onze aandacht verdient en veel gemeenschap met de Finsche architectuur vertoont.

Tusschen de architecten der drie Scandinavische rijken en Finland bestaat namelijk een bond, die beurtelings jaarlijks in elk der vier landen een samenkomst houdt, waardoor een ideeëngemeenschap op architectonisch gebied ontstaan is, die door de taalgemeenschap nog bevorderd wordt.

Spreker gaf hierna, ook weer met lichtbeelden, een kort overzicht van de fraaie Scandinavische en Finsche architectuur.

Gelijk in zooveel andere Europeesche landen, heeft ook in Skandinavië en Finland de overvloed van ingevoerd studiemateriaal de ontwikkeling der architectuur in nationale richting verhindert. Ook deze architectuur gedurende de 19de eeuw was schoolsch en stijl-nabootsend, doch voor het huidige geslacht was de heerlijke taak weggelegd, daarin verandering te brengen. De door spreker behandelde moderne architectuur-richtingen kenmerken zich alle door een wonderbaarlijke vereeniging van ruwheid en fijngevoeligheid, die iets primitiefs bewaard hebben, dank zij de nationale bouwmaterialen en de strengheid van het klimaat.

Aan de grondige studie van hun oude nationale architectuur is de herleving in modernen geest te danken. Met voormannen als prof. Rosen en Martin Nyrop voor Denemarken, Boberg, Ostberg, Wahlman en Lallerstedt voor Zweden, gaat Skandinavië op architectonisch gebied een groote toekomst tegemoet, doch vooral dwingt Finland bewondering af.

Saariinen, de ontwerper van het uitbreidingsplan van Helsingfors, leidt de architectuur daar in nieuwe banen, gebaseerd op de weinige overblijfselen hunner oude nationale architectuur. Hij is het, die zijn teekenstift gemaakt heeft tot een tweede „Sampo“.

VERGADERINGEN.

DE VEREENIGINGEN VAN HUISEIGENAREN EN DE WONINGWET.

Vervolg van blz. 191.

Deze wijziging nu noemt men een schreeuwende onrechtvaardigheid, welke aldus de hoorders werd voorgesteld: „als de gevraagde som dus maar even hooger is, dan hetgeen de rechtbank U toekent, moet gij in de proceskosten meebetalen.“

Nog erger komt de paragraaf over verbetering van woningen en die over onbewoonbaarverklaring er af.

Alvorens een aanschrijving tot verbetering uit te vaardigen,

GUSTAF-ADOLFKAPEL TE LÜTZER, Arch. L. J. WAHLMAN te Stockholm.

wenscht spr. daarmede den eigenaar in kennis te stellen zoodat deze daartoe uit zich zelf alsnog kan overgaan. Dit lijkt wel heel fraai, doch de meeste ambtenaren met de uitvoering der wet belast weten wel hoe weinig succes onderhandelingen omtrent het aanbrengen van verbeteringen hebben en dit zal nog minder worden, als zij door Burgemeester en Wethouders gevoerd moeten worden.

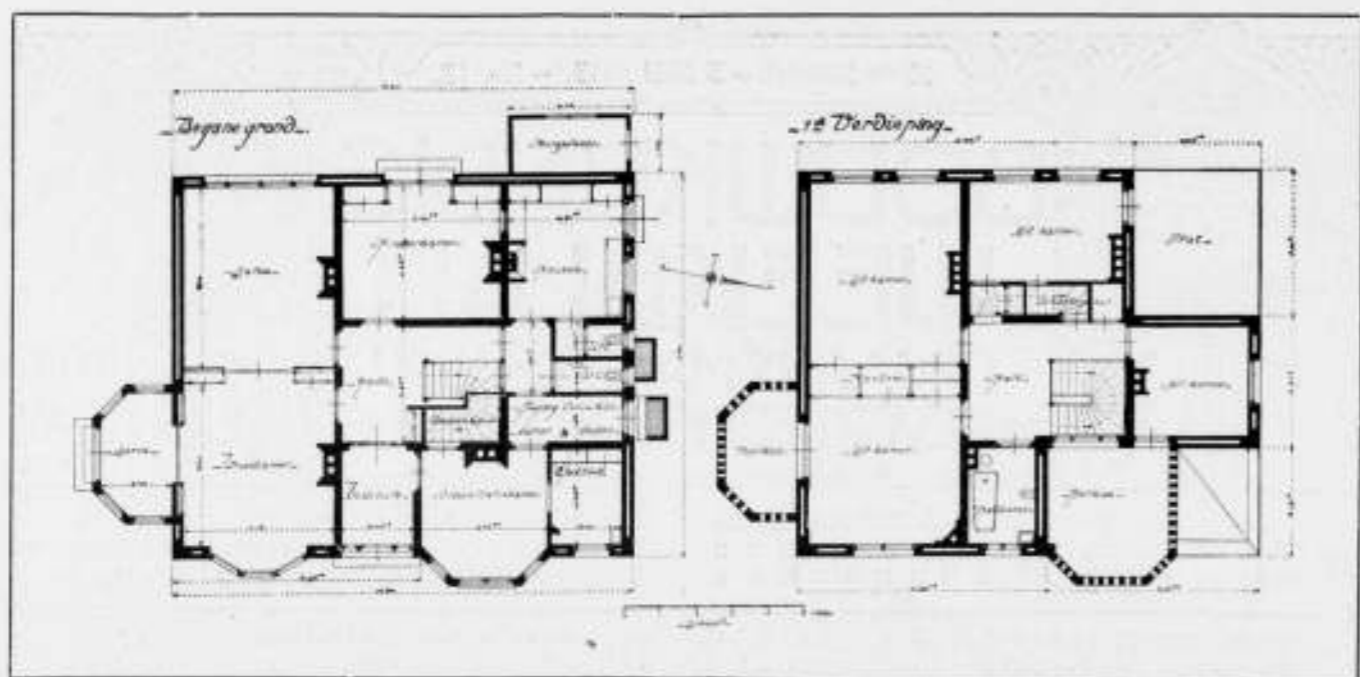
Maar dan is er nog meer. De vroeger genoemde Commissie van advies uit de ver. van huiseigenaren zal over de aanschrijving gehoord moeten worden. Mij dunkt dit zou worden een onderlinge bescherming tegen aanschrijvingen tot verbetering. Van hoe bitter weinig betekenis zal in dit verband worden de onderhandeling over de verbetering met dengene, die tot het aanbrengen er van bevoegd is.

Het is een rechtsvraag of een gemeentebestuur bevoegd is aansluiting van een woning aan de gemeentelijke waterleiding te gelasten. Voorzichtig lijkt het mij dit nooit imperatief voor te schrijven, doch de keuze aan den eigenaar te laten, of hij mogelijk een ander middel wil te baat nemen, dat in voldoende mate aan de behoefte van deugdelijk drinkwater voorziet. De inleider wil deze rechtsvraag ook uitstrekken tot een fastgeving om de afvoerleiding van huishoudwater enz. uit een woning aan te sluiten op een gemeentelijke rioleering.

Wordt hiervoor b.v. een jaarlijksche retributie betaald, dan rekent hij deze rioleering te zijn een gemeentebedrijf en de retributie een ongeoorloofde belasting.

Rest ons nog met een enkel woord de onbewoonbaarverklaringen aan te voeren. De voorgestelde clause, waarbij de eigenaar recht op onteigening zal krijgen, acht men in beginsel een groote

DOKTERS-WONING TE HILLEGOM.

Arch. R. J. HOOGEVEEN.

Wordt het in 1912 uitgebracht rapport der Fusie-Commissie door de eene Vereeniging te bezwaren beschouwd en door de andere Vereeniging te slap, en blijft elke Vereeniging op haar ingenomen standpunt staan, dan kan van fusie natuurlijk geen sprake zijn.

Uit de toelichting van het concept is sprake hier en daar van meerderheid en minderheid en het blijkt dat de Commissie steeds getracht heeft een „middenweg“ te vinden.

Voor de verdere bespreking van de Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement dient *a priori* dus wel te worden uitgemaakt, of gewenscht wordt uitsluitend een vakvereniging, waaronder verstaan wordt een vereniging die hoofdzakelijk de economische belangen harer leden behartigt, zooals b.v. alle werkliden-organisaties ten doel hebben, de Aannemersbond, Oprichter- en Teekenaarsbond, en dergelijke, of wel: een Vereeniging die behalve dat, ook de Bouwkunst bevordert en de verheffing van het vak zelf zich ten doel stelt.

Wanneer het te gekozen wordt, dan zouden in het algemeen wel al de Bondsbepalingen kunnen worden overgenomen.

Wanneer het 2e gekozen wordt, dan zullen verschillende §§ nog omgewerkt moeten worden.

De Voorzitter lichtte dat door een voorbeeld toe: het Orgaan van de nieuwe Vereeniging b.v.: zal dit uitsluitend een Vakorgaan zijn, dan kan men zich daarop niet abonneeren zonder toestemming van het Bestuur (Concept § 12) en niet zonder bij *aanmelding* alle formaliteiten te vervullen als voor een niet lid is voorgeschreven (Concept § 17) en kan een abonné zelfs *geroyeerd* worden! (Concept § 14).

In 't andere geval zou men het orgaan kunnen beschouwen als het tegenwoordig Bouwkundig Weekblad en kan zich daarop ieder abonneeren die dat wil, hoe meer hoe liever! (De Maatschappij heeft op het oogenblik een 70-tal van dergelijke abonnés.) Waar hier eenige artikelen uit het Concept niet artikelsgewijze te behandelen, doch zich te bepalen bij algemeene beschouwingen der hoofdmotieven als o.a.: het doel, de ledengroepering en qualificatie daarvan, de uitgaven, de Eerecode, de extra contributie-toeslag, e.d. (Ondergeschikte zaken en redactiewijzigingen, enz. eventueel dan nog te bespreken als er tijd over is), en wel aan de hand van de Toelichting der Commissie, welke een juist beeld geeft op welke wijze het Concept tot stand kwam.

Zooover is het evenwel niet mogen komen!

Het lid dat, op verzoek, het eerst het woord gegeven werd, be-

gon met een blik in het verleden te werpen, memoreerde de Wetsherziening in 1907, de oprichting van den Bond en, alvorens mede te werken tot een eventuele Fusie, achtte hij het noodig te weten of deze wel gewenscht was en wat de gevolgen daar wel van zouden zijn, vooral de „finantieele“, als het legaat Godefroy, de belangen der hypotheekhouders, andere aangegane leeningen, verbintenissen, enz.; spreker wenschte eerst een balans te zien opgemaakt van „winst en verlies“.

Deze woorden vonden direct instemming bij een ander lid, welke eveneens bleek gekant te zijn tegen het idee „fusie“ en een ander middel aan de hand deed.

De Maatschappij organiseere zich op zoo'n wijze, dat de leden der Mij niet alleen, doch ook Bondsleden daarmede genoeg kunnen nemen.

Deze zouden dan lid van de Maatschappij kunnen worden, en al de bezwaren, door den eersten spreker ter sprake gebracht, zouden ondervangen worden.

Opgemerkt werd door den Voorzitter, dat dit alle bespiegelingen zijn die niet aan de orde zijn en ter sprake hadden behooren te worden gebracht op de Mei-vergadering in 1912. Daar op die vergadering in beginsel de wenschelijkheid van een fusie erkend was geworden, diende men zich nu te bepalen tot kennisname van den arbeid van de Commissie, die een fusie tracht voor te bereiden.

De eerste sprekers ontkennd dit, terwijl anderen dit trachten te weerleggen.

Daarbij kwam, dat een der leden, die destijds uitvoerder van den laatste wil van wijlen den Heer Godefroy was geweest, met klem waarschuwde tegen de gevolgen van het samensmelten der 2 vereenigingen, wat niet anders kan geschieden dan dat op een gegeven oogenblik de 70-jarige Maatschappij en de 5-jarige Bond een — al is het ook ondeelbaar — oogenblik ophouden te bestaan en daarna een nieuwe Vereeniging vormen. In dat ondeelbaar oogenblik toch, moeten de Vereenigingen zich ontbinden volgens de Statuten der Vereenigingen en geeft de Maatschappij daarbij alle hare voordeelen prijs. Spreker wees nog op de groote verantwoordelijkheid van het Bestuur door mede te werken tot handelingen, zonder zich te voren verzekerd te hebben van juridisch advies in deze en wenschte dat geen besluiten zouden worden genomen alvorens het Bestuur praeadvies had gegeven bij alle artikelen.

Spreker werd nog gesterkt in zijn opvatting, nadat een oud-Bestuurlid, die mededeelde wel juridisch advies te hebben inge-

wonnen en de meest geruststellende verklaringen aflegde o. a. dat noch van „ontbinding“ noch van finantieele gevaren sprake kan zijn, — werd tegengesproken door een aanwezig Architect Lid, tevens advocaat-procureur, — die een tegenovergesteld advies uitbracht!

De voorzitter bracht nogmaals in herinnering, dat door hem op de meergenoemde Mei-vergadering duidelijk gewezen is geworden op de 3 mogelijkheden in zake fusie, n.l. de Bond komt bij de Maatschappij (dat deze zeker niet doen zal), of de Maatschappij komt in den Bond (dat evenmin zal geschieden), of er wordt een nieuwe Vereeniging gesticht; dit laatste is de eenige mogelijkheid, waarop nu moelijk kan worden terug gekomen.

Nadat meer vooruitstrevende leden deden uitkomen, dat meer waarde behoort te worden gehecht aan het ideaal van een zuivere Vakvereniging dan aan materiele voordeelen verbonden aan het doen voortbestaan van een niet zuivere Vakvereniging, bleek dat velen aan de voordeelen van de bestaande Vereeniging groot gewicht hechtten en die niet prijs wenschten te geven.

De discussies waren daarop zeer verward en moest o. a. nog eens er aan herinnerd worden, dat de Maatschappij tot den Bond het voorstel van eventueel samengaan deed in den persoon van den Heer Offen, die daartoe het initiatief nam, en dat niet het omgekeerde had plaats gevonden.

Wel kon worden vastgesteld, dat toen in 1912 er steeds op gewezen werd zich vooral niet in details te verdiepen, doch zich alleen te bepalen tot het beginsel van eventueel wel of niet samengaan, het blijkt, dat nu in 1913 de details onder de oogen kunnen worden gezien, de uitvoering om tot dat beginsel te geraken groote moeilijkheden oplevert.

De nieuwe ledengroepering, de Eerecode en de extra contributie toeslag, o.a. in de discussies genoemd, bleken allerminst algemeen bijval te vinden. De meening over al of niet ontbinding bleek ook zeer verdeeld.

Een inmiddeels ter vergadering gekomen lid van de Fusie-Commissie trachtte nog een duidelijke voorstelling van het Inseeren te geven, n.l.: De Maatschappij reorganiseert zich volgens de voorgelegde (of gewijzigde) Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement. De Bond doet hetzelfde. Nu zijn er 2 Vereenigingen met precies dezelfde Statuten en precies hetzelfde Algemeen Huishoudelijk Reglement, en die vormen samen de nieuwe Vereeniging.

Geen der Vereenigingen ontbindt zich, beiden blijven gereorganiseerd voortbestaan in één Vereeniging.

Wederom werd er op aangedrongen dat het Bestuur zich doet inlichten door een bekwaam jurist.

De Voorzitter verklaarde daartoe zich bereid, doch nam de verantwoordelijkheid daarvan niet op zich. Nog zoo even bleek hoe verschillend juristen over één zelfde zaak denken. (Een rechterlijke uitspraak zou alleen van kracht zijn en dan is er nog hooger beroep!)

De Voorzitter wees er nogmaals op, dat het Hoofdbestuur had gemeend geen praeadvies te moeten nitbrengen, om niet op de meening der leden te influenceeren, en om van de eventuele opmerkingen gebruik te maken. Naar de meening van het Hoofdbestuur moest eerst op de volgende vergadering der Architect-

DOKTERS-WONING TE HILLEGOM.

Arch. R. J. HOOGEVEEN.

Leden, waarop de definitieve Statuten en Alg. H. Reglement zullen worden beoordeeld en gestemd moet worden over fusie ja of neen, een praeadvies van het Hoofdbestuur over alle consequenties der fusie voor de Mij, worden uitgebracht.

Hierna bracht de Voorzitter in stemming:

a. Het concept te behandelen als door den Voorzitter was voorgesteld of zoonoodig artikelsgewijze, of

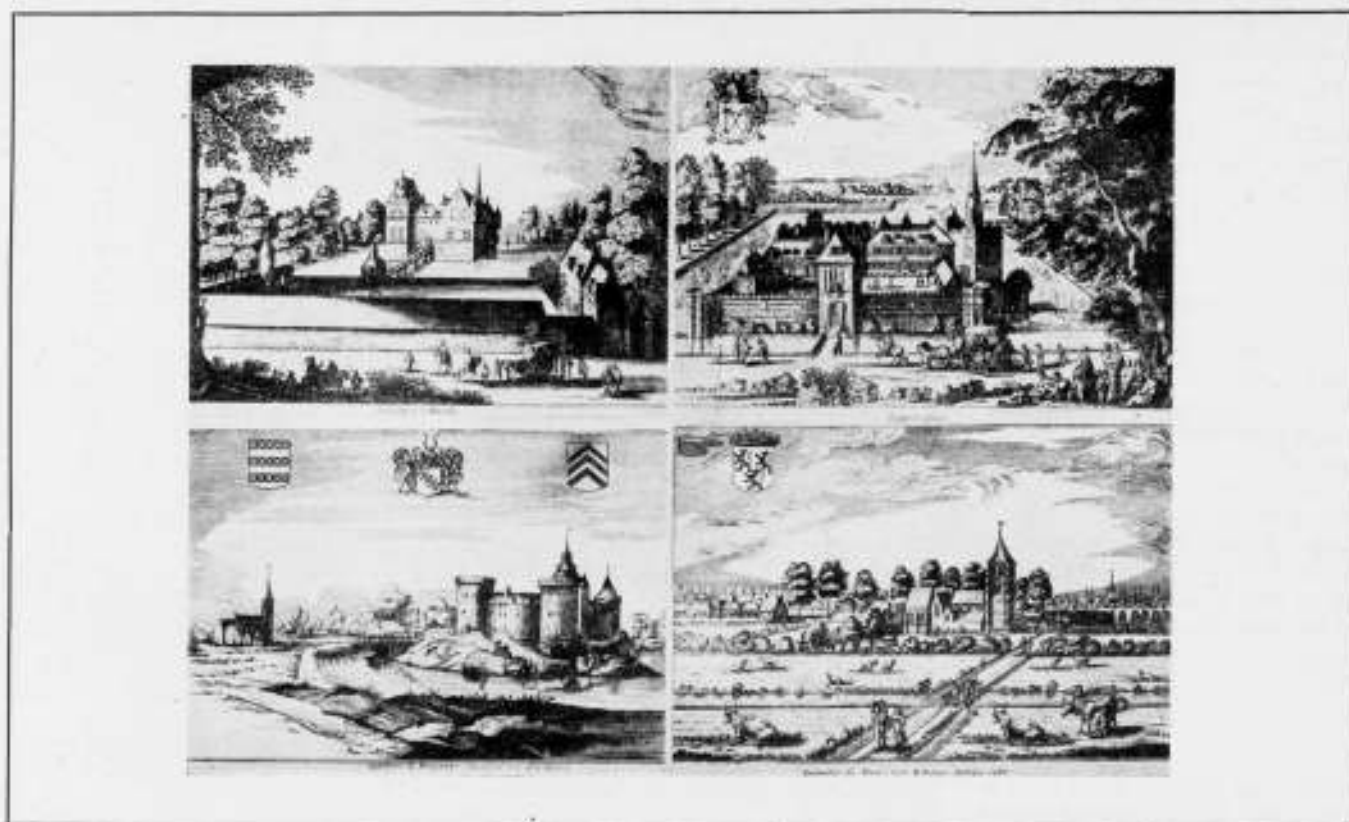
b. De vergadering te sluiten en het H. Bestuur nit te noodigen eerst juridisch advies te vragen, om daarna de leden van praeadvies te kunnen dienen.

Met een meerderheid van 6 stemmen werd tot het laatste besloten.

Bij het sluiten der vergadering mocht het Bestuur constateeren, dat groote belangstelling getoond werd door de oudere leden van de Maatschappij, hetgeen niet anders dan zeer op prijs gesteld moet worden, doch anderzijds kon het niet nalaten zijn leedwezen uit te spreken, dat niet hetzelfde kan gezegd worden van de jongere leden, de hoop van de toekomst, die in verhouding in geringe mate waren opgekomen, wat zeer zeker voor de Fusie-Commissie een groote teleurstelling moet zijn geweest.!

Dien zelfden middag vergaderden daarop de aanwezige H. Bestuursleden; het lid der Fusie-Commissie, de Heer Van Goor, was bereid de vergadering bij te wonen en hier en daar het Concept met den Heer De Clercq — medelid dezer Commissie — nader toe te lichten en de eventuele voor- en nadeelen van enkele artikelen mede nader te bespreken.

Zoo spoedig het Hoofdbestuur zijn praeadvies gereed heeft, zal een nieuwe vergadering van Architect-Leden worden nitgeschreven, waarop de Concept-Statuten en Alg. H. Reglement opnieuw behandeld zullen worden.

Afb. 1. Aansluiting en aesthetisch verband tusschen gebouw en omgeving (Uit: Verheerlijkt Vlaanderen, Deel I, door ANTHONI SANDERUS, 1735).

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DOKTERSWONING TE HILLEGOM.

Bijgaande villa werd door mij gebouwd in 1911 aan de Sixlaan te Hillegom voor rekening van Dr. L. H. Hanrath.

Op den beganen grond bevinden zich de woonvertrekken, benevens keuken, terwijl voor het publiek een zij-ingang is, welke toegang geeft tot de Apotheek en de Consultatiekamer.

De 1e verdieping is ingericht als slaapverdieping met logeerkamers en badkamer, terwijl op den zolder de dienstbodenkamers zijn ondergebracht.

De gevels zijn opgemaakt van grijze klinkers en de dakvlakken gedekt met blauwe pannen.

Al het buiten houtwerk is in crème kleur geschilderd; terwijl de randwerken en luiken in donker groene kleur zijn geschilderd.

R. J. HOOGEVEEN, Architect.

HET EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING TUSSEN ARCHITECTEN TUINARCHITECT EN OVER HET VERBAND TUSSEN TUIN-ARCHITECTUUR, BOUWKUNST EN DE AAN-VERWANTE KUNSTEN.

DOOR H. F. HARTOGH HEIJS VAN ZOUTEVEEN.
(Vervolg van blz. 201).

III. Het tijdvak van ± 800 — ± 1100.

LITERAATUUR:

VII. Dr. KONRAD PLATH. — Het Valkhof te Nijmegen. 1898.

VIII. Mr. ROBIDE VAN DER AA. — Oud-Nederlandsche steden. 1864.

IX. VAN LENNEP en W. J. HOPDIJK. — Merkwaardige kasteelen in Nederland. 1884.

X. ALFRED HARVEY. — The Castles and walled towns in England. 1911.

XI. D. ALEXANDER KAUFMANN. — Der Gartenbau im Mittelalter. 1892.

XII. A. W. WEISSMANN. — Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst. 1912.

[Zie ook II en III.]

Het tijdvak van 800 — 1100 kenmerkt zich voor ons land door strijd. In de 9de en 10de eeuw de rooftochten der Noormannen, oorlog, pest en hongersnood. In de 12de eeuw watervloeden in Friesland en vorming der Zuiderzee. En desondanks eene langzame maar zekere vooruitgang; — verbreiding van den Christelijken Godsdienst, betere cultuurmethoden en daarnevens, vooral in de 11de eeuw de opkomst van enkele steden door handel en nijverheid!

Die eerste handelsteden brachten land en volk in contact met andere volkeren. Tiel o. a. dreef in de 7de eeuw reeds een levendigen handel met Duitschland en Gallië en had reeds in 893 stadsrecht verkregen. In 1080 verplaatste de handel zich naar Dordrecht, tot dusver een dorp, bevolkt door visschers en veehoeders. Ook het Saksische brinkdorp Deventer kreeg in 956 stadsrecht en dreef in 1104 levendigen handel met de Duitsche Rijnsteden.

De laatste helft van het voorgaande tijdvak had zich reeds gekenmerkt door de verbreiding van het Christendom in ons land. In de 7de eeuw predikten Engelsche geestelijken hier het Christendom. Aartshertog Willebrord, (692 — 739) stichtte in Utrecht de domkerk en

Afb. 2. DOMBURG. Voorbeeld van een open stad. Doordringing van bosch, boomgaard, moestuin, siertuin en gebouwen. (uit: Cronijk van Zeeland, door M. SMALLEGANEN, 1696).

daarenboven ± 55 andere kerken; en ontving van Karel Martel vele goederen. Zijn opvolger, abt Gregorius, (739 — 776) stichtte in Utrecht eene dochterafdeeling van de kostschool te York, trad echter niet als missionaris op. En van 777 — ± 800 (de stichting van het Christelijk Germaansche Rijk), volgde de gewelddadige bekeering der Friezen en Saksers door Karel de Groote en werden door Alberick de heidensche tempels der Friezen verwoest.

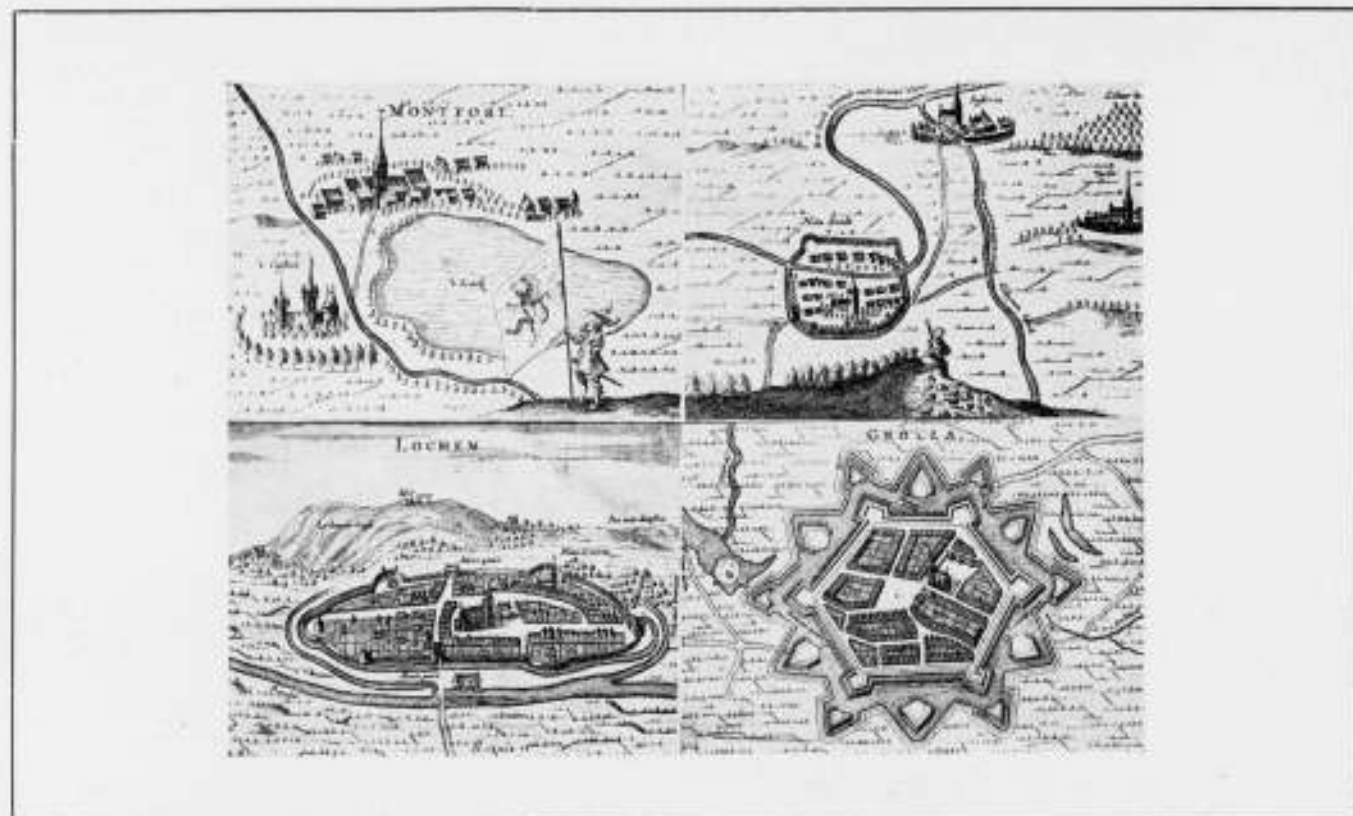
In 777 werd door Karel de Groote als krijgskundig en kerkelijk steunpunt het Valkhof te Nijmegen gesticht tegen de Friezen en eveneens een kasteel te Paderborn tegen de Saksers. Deze kasteelen vormden een deel van het net der keizerlijke Pfalzen, waarvan nu nog 150 bekend zijn, waaronder 4 in Nederland, n.l. Nijmegen, Elsloo, Meerssen en Maastricht. [Ook in Utrecht zijn overblijfselen gevonden, opgemeten en besproken door den architect MULDER en den directeur der Gemeentewerken F. J. NIEUWENHUIS.] Volgens Dr. KUNRAD PLATH zou het plan van het Valkhof in bovengenoemde kloosterschool ontworpen zijn en zou dus zoowel de bouw der toenmalige kloosters als die der Keizerlijke Pfalzen in Nederland en Noord-Duitschland onder invloed gestaan hebben van Engeland, waar in voortzetting der Romeinsche beschaving een rijk en zelfstandig kunstleven bloeide. Die kloosters behoorden dus evenals het Valkhof tot het *Etruskische* stelsel, (één overweldde ruimte), in tegenstelling met het *Etruskische* stelsel, [met open binnenhof], dat zich in ons land vooral in de 13de eeuw verbreidde onder invloed der *Cisterciënciers*. Juist bij het *Etruskische* stelsel zullen wij de eerste ontwikkeling van de tuinkunst kunnen volgen. Op

afbeeldingen van het Valkhof, [zie o. a. No. 991, door Jan van Goyen 1641 in het Rijksmuseum te Amsterdam], treft vooral de schilderachtige groepeerings der gebouwen en de fraaie luchtlijn van het geheel, dat zich aesthetisch aanpast aan de omgeving. Tevens treft het ons, dat de vleugel der keizerlijke vertrekken tot op den grensmuur is doorgetrokken, zoodat men van daaruit over de boschrijke hoogte heen een onbelemmerd uitzicht had op het prachtige panorama met de Waal in den voorgrond en den Veluwerand aan de horizon. Wij denken hier onwillekeurig aan de uitspraak van JACOB VON FALKE: „Es sind immer im Naturgenuss des Mittelalters vereinigt das physische Gefühl der Wärme des Wohlbehagens in freier Lüft met der Freude an den Kinderen der Natur, den Blumen, Rasen, Busch und Baum“. Tusschen den muur en de vleugels der gebouwen waren 4 pleinen: Het grootste was het ingangsplein met de waarschijnlijk door boomen overschaduwde welput in het midden. Twee kleinere werden omsloten door de keukens en stallen. Het vierde werd begrensd door de vrouwelijke vertrekken en de kapel met den vleugel voor de geestelijkheid. Hier was dus waarschijnlijk het terrein, waar de monniken als leermeesters optraden voor het kweken van moes- en vooral arzenegewassen, waartoe ook de roos, lelie, enz. behoorden.

Eenheid van gebouw en omgeving treft ons ook in de afbeeldingen van de abdij van Egmond. [Zie o. a. 1118 en 1117 het kasteel, in het Rijks Museum te Amsterdam en afbeelding No. 260 in „de Nederlandsche Stedenbouw“ door C. H. PETERS.]

Overigens waren de kloosters nog tot de 11de eeuw gering in aantal. Vooral echter de kapittels der kanun-

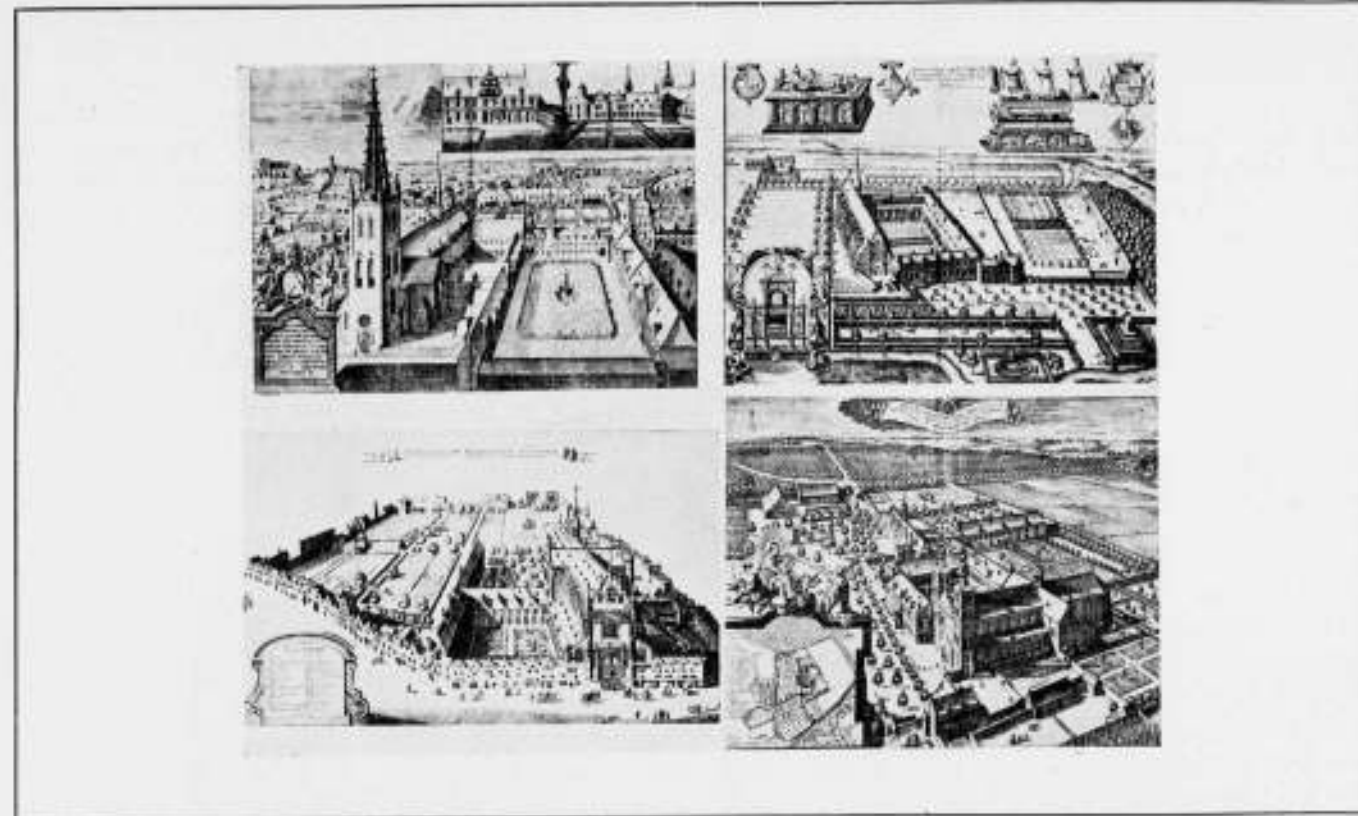
Afb. 3. MONTFORT: Dorp en Kasteel door boomgroepen omgeven; SUSTEREN: Versterkt dorp; zeer ruime bebouwing; de kerk door boomen omgeven; LOCHEM: De vroegere kern met aaneengesloten bebouwing. De nieuwe uitleg nog voornamelijk bestaande uit moestuinen en boomgaarden; GROLLA: Nieuwe vestingwerken; aaneengesloten bebouwing. (Alle 4 de afbeeldingen uit: Geldersche Geschiedenis, door AREND VAN SCHLICHTENHORST, 1554).

niken, in 816 door de synode van Aken ingesteld, en die zich allereerst in Utrecht vestigden, waren van groote beteekenis. Het werk van Karel de Groote leefde hier voort! Ieder kapittel was door muren en grachten omgeven en bestond uit tuinen en boomgaarden, waarin de kerk en de verschillende woningen verspreid lagen en waar de gewassen geteeld werden, die Karel de Groote in zijne beroemde „Capitulare de Villis” had aanbevolen. Deze kapittels vormden de centra, van waaruit de verbeterde cultuurmethoden zich over ons land zouden verbreiden. Dit betrof niet alleen den tuinbouw; ook den landbouwer brachten zij de kennis van betere bemesting en betere grondbewerking; (en tevens eene vaste maat, „de koningsroede”). De exploitatie der markgronden onderging eene groote verandering, aangezien nu het land niet meer dan één jaar braak behoefde te liggen. Het bouwland veranderde niet meer van plaats. — *Het zuivere cultuurlandschap begon zich te ontwikkelen.*

Grooten invloed had ook het feodalisme, dat zich volgens de nieuwere zienswijze uit de oorspronkelijke Germaansche toestanden ontwikkeld had en waarvan het door de Karolingische vorsten volmaakte leenstelsel den grondslag vormde. [Voor de beteekenis der plaatsnamen eindigende op hain, (in Engeland), heim, (in Duitschland), ville (in Frankrijk), weiler, (in Zwitserland) zie boekwerk V. — Volgens den schrijver zijn de marken landgoederen geweest, in het bezit van de hoofden en hadden de Germanen dus geen communaal bezit.]

In tegenstelling met de Keizerlijke Pfalzen ontwikkelde zich in ons land het feudale kasteel uit den meest primitieven vorm, die ons nu nog bewaard is gebleven in den burcht te Leiden: Eene op eene hoogte gelegen verdedigbare wijkplaats, door ringmuur met weergang omgeven. Toen echter het Saksische versterkte huis van hout voor steenen gebouwen moest plaats maken, verkreeg men het tweede type, waarbij één torenvormig kasteel in het midden stond van een door muur of gracht omsloten plein. [Zie voor de ontwikkeling der Engelsche kasteelen werk X.] In de 11de eeuw verrezen in Holland langs de duinen talrijke kasteelen, die het middelpunt werden van dorpen, waarvan eenige zich tot belangrijke steden zouden ontwikkelen. Elders werden de kasteelen gebouwd bij bestaande dorpen. [Voor de ontwikkeling van dorp tot stad zie hoofdstuk IV].

Zoo veel mogelijk werden voor kloosters en kasteelen plaatsen uitgekozen, rijk aan natuurschoon. Nabij het kasteel werd in de vrije natuur eene ruimte afgepaald voor tournooien. Hier bevond zich ook de boomgaard. Door UHLAND is in zijne „Geschichte der altdutschen Poesie” nadrukkelijk gewezen op den „duftigen Grastgarten”. In het middeleeuwsch gedicht van de „Sultanstochter in Blumengarten” is de tuin tegelijk boom-, bloem- en grastuin.

Afb. 4. 1°. Biunenhof met bloemengrasstuk, door een hek omgeven en met een fontein in het midden. 2°. Moestuin en boomgaard en primitieve siertuin (1521). — (Doolhof en imitatie van het antieke doolgebouw.) 3°. Vermenging van moestuin, boomgaard en siertuin. 4°. Siertuin uit de 17de eeuw met broderieperken. (Hier staat, in tegenstelling met de drie voorgaande typen, de tuinaanleg in absolute wanverhouding tot het gebouw.) (Alle 4 de afb. uit: Kloosters uit het Groot Kerkelijk Toneel van Brabant, 1727.)

HET JAARBOEKJE VOOR BEELDDE KUNSTEN.

Uitgave van den Larenschen Kunsthandel te Amsterdam. Samengesteld door N. VAN HARPEN, met medewerking van J. GRATAMA, CORNELIS VETH, T. JIPKE VISSER, R. W. P. DE VRIES.

Vervolg van blz. 202.

II.

SCHILDERKUNST EN GRAFISCHE KUNST.

DOOR CORNELIS VETH.

De overzichtschrjver constateert dat de schilderkunst van deze periode er niet een is die door haar praestaties recht geeft op onze bewondering. Nabloei — stilstand, proefnemingen — deze woorden vloeien den heer Veth uit de pen als hij nagaat in welke phase de schilderkunst thans verkeert, tout-comme chez nous, — de architecten kunnen zich troosten dat het in het kamp der hedendaagsche schilders al niet veel gunstiger uitziet als in het hunne. De heer Veth vergelijkt onzen tijd met dien van de bloeiperiode der Haagsche en Amsterdamsche school toen leverden zelfs de middelmatigen werk dat boeit, thans valt afwezigheid van opgewekt leven (Artitontoonstelling) te constateeren of wilde probeersels (St. Lucastoonstelling). Er heerscht bij de kunstuitoefening con-

ventie en sleur en het komt den overzichtschrjver voor, alsof reeds lang een groot aantal kunstenaars, werkelijke kunstenaars n.l. een spoor volgen dat dood loopt, voor hen althans.

De meerderheid van het menschedom, ook van de kunstenaars, zijn kuddedieren, maar de sleur en vooral de verkoopsvoorwaarden klemmen velen in het gareel van de zuiver persoonlijke kunst, dringt ook de mindere goden te blijven in de individualistische richting waarin zij weinig genietbaars voortbrengen, daartegenover zouden zij als medewerkers van een groot kunstenaar aan een groot geheel voortreffelijk werk kunnen praesteeren, dit is volgens den heer Veth de stilstand. Nu de proefnemingen!

Hoewel nog vooreerst de schoone kunstwerken voortkomend uit het individualistische gevoelen talrijker zullen blijken, dan die welke een nieuwe aera vooruitzenden, toch ziet men de nieuwe tijd zich aankondigen; er zijn verschijnselen die wijzen op een kunst die van een algemeene levensopvatting de niting is en dus een stijl schiept.

Het zeer algemeene overschreeuwen van het kunstige boven de kunst doet zich echter veel gelden, evenzeer als de virtuoes den kunstenaar overstemt zoodat het vaak moeilijk is in de moderne kunstuitingen het zuivere van het onzuivere te onderscheiden.

De heer Veth beziet van dat standpunt de drie groote

tentoonstellingen van het afgelopen jaar: de Vierjaarlijksche, die van de „futuristen“ en die van de „cubisten“, welke allen het uitgesproken doel hadden leering en bezieling te geven aan het in den wilde zoekend, jonger geslacht, doch als zoodanig hadden zij luttel waarde, omdat het instructieve karakter benadeeld werd doordat de rangschikking niet volgens een volgehouden plan plaats vond, terwijl verder in den grond der zaak beschouwd er weinig bijzondere schilderwerken waren. Hoofdzak was de zelfgenoegzame, correcte middelmatigheid die tracht te voldoen aan het schoonheidsverlangen van het groote publiek en daar dan ook aan voldoet.

Ook hier worden op een hoogst belangrijk punt een toestand volkomen analoog met die waarin de architectuur verkeert, ook de architecten maken geen moderne bouwkunst, maken er tenminste niet van wat er van te maken is, omdat het opdrachtgevend publiek er niet van gediend is!

De briefschrijver in de N. R. C. geeft in zijn laatsten brief eene beschrijving van het nieuwe Café Centraal in den Haag, hij vergoelijkt daarin het gemis aan eenheid in de architectuur door er op te wijzen, dat de ontwerper(s) rekening heeft (hebben) moeten houden met de smaak van het publiek en met de eischen die door de reclame gesteld worden!

Was dus de „Vierjaarlijksche“ in het licht van kunstcultuur gezien weinig sensationeel, de futuristen en kubisten sloegen naar de andere zijde over, en boden een hyper-impressionisme, een impressionisme per aëroplaan of auto, een fanatiek uit elken band springen.

Het beste en meest cultuurbevorderende werk was dat van Cezanne en Gauguin.

De heer Veth zou daarom wenschen een keurcollectie van schilderstukken der leiders van de modernen in verschillende landen, opdat aan de jongere schilders wat leiding gegeven zoude worden, thans verkeert men nog in volstrekte onzekerheid omtrent den aard en den vorm van wat de toekomst ons zal brengen.

Als een der heuglijkste verschijnselen in 1912 wordt gememoreerd de oprichting en de merkwaardige, vrijzinnige samenstelling van eene commissie die van Rijksweg toezicht op het tekenonderwijs zal houden.

Omtrent de resultaten aan de oprichting van de Vereeniging der onafhankelijken valt volgens den heer Veth nog weinig te voorspellen. Verblijvend noemt hij het dat te Haarlem een schilder is benoemd tot museumdirecteur, kunsthistorici, die voor deze betrekkingen nogal gezocht zijn, kijken meer naar het verleden dan naar het heden en dat leidt tot schade van de hedendaagsche schilderkunst waarvan voor de musea niet voldoende wordt aangekocht in de tijden dat de prijzen ervan nog niet in de hoogte gelopen zijn.

Vervolgens wordt gememoreerd de strijdvraag van den Drucker-Uitbouw van het Rijksmuseum en herinnerd dat in dien strijd zeer sterk is naar voren gekomen het denkbeeld der schifting van de schilderijen in kunsthis-

torische documenten en die welke om zuiver aesthetische redenen verzameld worden, de uitvoering van dit denkbeeld zal zich op den duur onafwijsbaar toonen.

De heer Veth betreurt het dat antagonisme kan bestaan tusschen groepen menschen die verschillende kunstvakken beoefenen. Groote invloed ten goede en krachtige bestrijding van dit euvel wordt verwacht van het onderwijs aan de voornaamste kunstschool, de Academie van Beeldende Kunsten.

Daartegenover wordt men gewaarschuwd dat men niet zal vervallen in het tegenovergestelde euvel, een literaire schilderkunst, een schilderende beeldhouwkunst e.d.; de oprichting en de praestatiën van de nieuwe vereeniging van „Kunstenaars der Idee“ geniet dan ook geenszins 's heeren Veth's bewondering.

Ten slotte wordt gememoreerd het afsterven van Gustaaf van de Wall Perné, niettegenstaande zijn oordeel over zoeven genoemde nieuwe vereeniging waarvan Perné een der leiders was, geeft de heer Veth toe dat deze was een die veel heeft nagedacht over de vernieuwing die de Kunst moest ondergaan.

Ten slotte wordt gewezen op de studies van W. S. Steenhoff, onderdirecteur van het Rijksmuseum, over de primitieven, een kunstenaarsgroep waarvan al wie op vereenvoudiging, onbevangenheid en stijl uit is, zeker meer zal kunnen leeren dan van experimenteerende Parijsche of Italiaansche sterren. Ook dit opstel, op zeer overtuigende toon geschreven is om het bekende meesterschap aan den schilder Veth in het voeren van de pen, alleen reeds de moeite waard te worden gelezen.

III.

BEELDHOUKUNST.

Door TUIPKE VISSER.

Door den heer Visser worden eenige algemeene beschouwingen gegeven en gewezen op sommige stroomingen die er op 't gebied der sculptuur in 't algemeen en ook in Holland zijn waar te nemen. Aan de hand van verschillende voorbeelden wordt gewezen op het kenmerkende nationale karakter van de beeldhouwkunst in de verschillende Westersche cultuurlanden. De raseigenschappen komen in die kunst, evenals in alle kunsten, tot uiting. Het sterk internationaal verkeer van den modernen tijd werkt wel nivelleerend, maar toch blijven de verschillende volken in hun kunst een eigen karakter behouden.

Nagegaan wordt de rol, die de beeldhouwkunst vervuld heeft in de beschavingsgeschiedenis bij de bouwwerken der verschillende volkeren en speciaal in de Nederlanden. Nieuwe gezichtspunten levert dit overzicht niet.

Bij eene bespreking van het beeldhouwwerk der 19e eeuw passeeren verschillende standbeelden de revue, en wordt er op gewezen hoe het conventionele in de opvatting daarvan de Hollandsche beeldhouwkunst parten speelt. Belgen en Hollanders treden beurtelings als auteurs van deze werken op, doch zijn niet in hun werk te onderscheiden. Omtrent de hedendaagsche beeldhouwkunst wordt ook niet zeer vleidend geoordeeld. ter illustratie diene de volgende passage:

VILLA ING. AST OP DE HOHE WARTE TE WEENEN. ARCHITECT PROF. JOSEPH HOFFMANN TE WEENEN. (Uit: Moderne Bauformen, Januar 1913. Verlag JULIUS HOFFMANN, Stuttgart).

VILLA ING. AST OP DE HOHE WARTE TE WEENEN. ARCHITECT PROF. JOSEPH HOFFMANN TE WEENEN. (Uit: Moderne Bauformen, Januar 1913. Verlag Julius Hoffmann, Stuttgart).

„Zoo vindt men in Leiden, ergens bij 'n gracht, tegen 'n plantsoentje, 'n plaats waar men eerder een urinoir zou zoeken . . . Rembrandt. Niemand minder dan Rembrandt, ter hoogte van de navel in 'weeën gezaagd, beene, buik enz. verdonkeremaa' en dit meer dierlijk deel des menschelijken lichaams vervangen door 'n net voetstukje van gepolijst graniet," enz.

Een monument te Breda „voor een of ander Nassau" wordt al even dwaas van opvatting geoordeeld, terwijl 't onlangs opgerichte Toussaint-monument te Alkmaar „prullig" gevonden wordt.

Zoo ziet men uit voorbeelden dat deze kunstenaar geen blad voor den mond neemt als hij het werk zijner collega-beeldhouwers bespreekt. Architecten slaan ook in den regel niet over van bewondering voor elkanders werk, maar zoo ongezoeten zeggen zij het elkaar toch nog niet . . . op papier.

De moderne architectuur is den heer Visser zeer sympathiek, en hij begroet haar als een bron van nieuw leven voor de beeldhouwkunst. Het bouwbeeldhouwerk op het Damrak, van de Beurs en van „De Utrecht" mag aanspraak maken op onze bewondering, het is volgens den heer Visser meerendeels van groote schoonheid.

De versieringen aan de bouwwerken van de Bazel maken op hem den indruk te zijn gemaakt naar ontwerpen in lijntekening en wordt dan ook sculpturaal van weinig beteekenis geacht. Ook deze overzichtgever bewaart, evenals Gratama, z'n oordeel over het Vredespaleis tot een volgende gelegenheid.

Als voorbeeld van slechte bouw-beeldhouwkunst wordt nog genoemd dat van het gebouw van de Nationale op 't Koningsplein te Amsterdam waar architect en beeldhouwers, volgens den overzichtschrjver, getoond hebben geen begrip te hebben van moderne sculptuur anders zouden zij „de Nederlandsche maagd niet in de goot hebben geplaatst."

Beter geschikt voor den beeldhouwer om zich in uit te spreken dan het bouwbeeldhouwerk wordt nog de „Statuette" beschouwd waarin, volgens den heer Visser, thans ook Hollanders zijn aan te wijzen die vrij van Buitenlandsche invloeden, zelfstandig scheppen. Nu de nieuwe auteurswet den ontwerper beschermt in zijn rechten, zal dit werk meer loonend kunnen worden dan voorheen, in enkele staaltjes wordt verhaald hoe de mouleurs vroeger op brutale wijze misbruik van vertrouwen maakten.

De heer Visser wijst er op hoe groote omvang het afgieten van Oostersche kunst gekregen heeft. Zelfs in China is in de winkels der Antiquairs alles moderne namaak, de werkelijk origineele dingen, de goede stukken worden thans in het Oosten ook op prijs gesteld en blijven voor 't land zelf behouden.

Op grond van hetgeen op de in het afgelopen jaar gehouden tentoonstellingen te zien was, meent de heer Visser dat Holland over niet al te langen tijd weer in het bezit zal zijn van een eigen sculptuur.

Een bezwaar van de vierjaarlijksche tentoonstelling wordt geacht dat in de commissies meestal alleen „officieele hoogwaardigheidsbekleeders in de kunst" zitting nemen, hetgeen tengevolge heeft dat alleen bekende „hotemetoten" uit 't buitenland geïnviteerd worden en men dus geen compleet overzicht krijgt, vooral de jongeren krijgt men niet te zien.

Met een paar niet vleiende opmerkingen aan het adres van een „cubistisch" beeldhouwer besluit de heer Visser zijn overzicht van de beeldhouwkunst met te wijzen op den opstopper in de goede? richting die Theo Molkenboer, de schilder, de beeldhouwkunst heeft gegeven.

In dit opstel worden wat veel opstoppers uitgedaald, behalve het beeldhouwerk op het Damrak wordt weinig geprezen; gemist wordt ook het in de beide voorafgaande opstellen gemotiveerde en weldadig aandoende vertrouwen in de veralgemeening van de kunst, het dienstbaar maken ook van de beeldhouwkunst aan de groote moderne bouwwerken waarin toch m. i. meer de oplossing gevonden zal moeten worden dan in de „Statuettes".

Deze zullen toch aan het algemeen kunstgenieten minder ten goede komen en dank zij vooral de Berner-Convention voorloopig in hoofdzaak alleen voor de „upper ten" bestemd blijken.

(Wordt vervolgd).

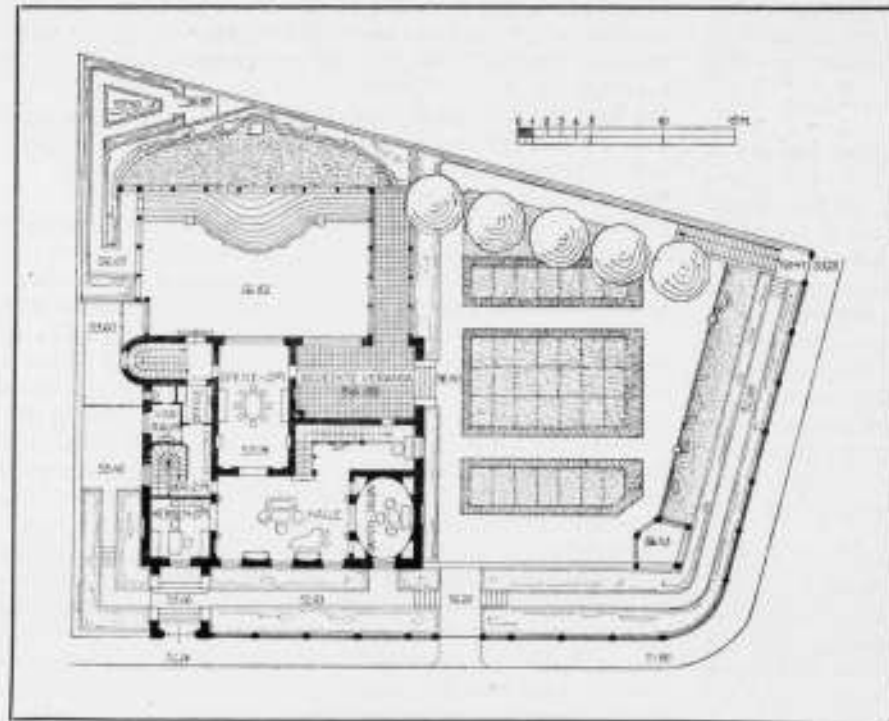
NEDERLANDSCH INDIË OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE SAN FRANCISCO.

Zoals wij reeds hebben medegedeeld, (zie blz. 17 e. v.) zal bij gelegenheid van de opening van het Panama kanaal een groote Wereld-tentoonstelling te San Francisco gehouden worden. Deze zal de grootste zijn, die ooit ter wereld plaats vond. De voornaamste landen van de verschillende werelddelen zullen hier samen komen, om te toonen wat zij beteekenen als cultuurstaat, en ook Nederland zal hierbij flink vertegenwoordigd zijn. De Ministers van Landbouw, Nijverheid en Handel en van Koloniën hebben voorgesteld, dat het Rijk een subsidie van f 750.000 aan deze tentoonstelling zou geven, met de bedoeling dat Indië over de helft of f 375.000 zou moeten beschikken. De Tweede Kamer heeft reeds besloten tot deelname van Nederland aan deze tentoonstelling, maar heeft over het voorstel der Ministers nog niet beslist. Het is te hopen, dat en de Tweede en de Eerste Kamer het voorstel zullen aannemen.

In Nederland is belangstelling voor deze expositie en ook in Indië. Indië blijkt meer en meer vooruit te gaan, en mee te willen doen in de moderne ontwikkeling. In de Javabode van 13 Maart j.l. komt een goed artikel over bovengenoemd onderwerp, van de hand van den heer L. J. van der Waals. Hieruit blijkt, dat Indië veel voelt voor deze tentoonstelling, en tevens, dat er in Indië menschen zijn, die een frisschen kijk op de dingen hebben, ook op de bekende kwestie van den Oud-hollandschen stijnamaak, in welke stijl tot heden de Nederlandsche Paviljoens op Internationale tentoonstellingen worden opgetrokken. Wij ontleenen aan het artikel het volgende:

In afwachting van het toestaan van het benodigde crediet door de Wetgevende Macht (de Eerste Kamer moet nog over de deelneming beslissen) is het zaak alvast de noodige maatregelen te nemen voor de voorbereiding van de deelneming aan de tentoonstelling, waartoe trouwens de Nederlandsche Regeering het opwekkende voorbeeld reeds gegeven heeft, want in enkele ge-

VILLA ING. AST OP DE HOHE WARTE TE WEENEN. Schaal 1 op 500.
 ARCH.PROF. JOSEPH HOFFMANN TE WEENEN. (Uit Moderne Banformen, Januar
 1913. Verlag Julius Hoffman, Stuttgart).

ook het kleinste plekje, volledig en in schoonheid is benut. De voor een deel zeer zeldzame planten worden in verband met het seizoen verwisseld; de waterpartij en de pergola hebben dezelfde architectonische schoonheid van vorm en constructie, dezelfde fijnheid in de verbindingen als de hoofdbouw". Ook het interieur heeft de moderne Weense verlijning en strakheid, die wij van Hoffmann gewend zijn. Behalve deze zeer interessante bijdrage bevat de aflevering nog afbeeldingen van werk van Schütze, Bruno Möhring, enz. "Moderne Banformen" behoort ongetwijfeld tot de beste moderne bouwkundige publicaties.

Architektur und Kunstgewerbe in Alt-Holland. Eingeleitet von Dr. André Jolles. Verlag Georg Müller und Eugen Rentch, München.

Dit werk in groot quarto uitgegeven, bevat ongeveer 240 flinke platen van Oud Hollandsche Architectuur, binnenhuizen en kunstnijverheid. De welbekende prachtige gevels, binnenbetimmeringen, schoorsteenen, kasten, banken enz. vinden wij hier, goed gereproduceerd, terug.

Het is een aardig werk, dat duidelijk toont, dat Jolles, wel bekend van vroeger door zijn artikelen in "De Kroniek", toch de Hollandsche schoonheid blijft waardeeren, al is hij nu Duitscher geworden.

Zou deze uitgave, die de Duitschers zeker zal opwekken het karakteristieke Nederland te bezoeken, zijn ontstaan danken aan het jubeljaar 1913? Zoo ja, dan is dit een artistieke reclame van zeer goed gehalte.

INGEZONDEN. UITBREIDINGSPLAN 's HERTOGENBOSCH.

In no. 13 van dit orgaan komt eene beoordeeling voor van bovengenoemd plan, ondertekend door den Heer S., waarop ik meen, een korte bemerking te mogen maken.

Eik aandachtig lezer zal het direct opvallen, dat de geheele opzet is, in den Directeur der gemeentewerken den persoon te treffen.

Tegen een dergelijk opzet wensch ik met alle klem te protesteren.

De heer S. zegt „dat hij in menig opzicht hard is geweest" menig lezer zal zijn critiek met een minder gunstige uitlating qualificeeren.

't Wil mij voorkomen dat de schrijver van het artikel zich van een royale onderteekening van zijn stuk onthouden heeft, omdat hij zelf voelde, dat een dergelijke critiek meer den schrijver dan den aangevallene blaameert, en zoo gezien is eigenlijk alleen de onderteekening het eenige wat in schrijvers artikel te waardeeren is.

BERICHTEN.

De Haagsche Schouwburg. De Commissie, die krachtens Raadsbesluit van 8 April onderzoek heeft in te stellen en te adviseeren nopens de bruikbaarheid van den bestaanden schouwburg, is als volgt samengesteld: H. A. van IJsselsteyn, directeur-generaal van den Arbeid, oud-onderdirecteur van Gemeentewerken te Rotterdam, voorzitter; prof. J. F. Klinkhamer, hoogleeraar te Delft; J. Meier, commandant van de brandweer te Amsterdam; J. A. G. van der Steur, bouwkundig ingenieur, architect van het Vredespaleis; J. Verheul Dzn., architect te Rotterdam.

Willem C. Brouwer. Onder de nationale-feestvieringsplannen is dat van Utrecht om een gedenksteen te stichten. Er is daarvoor een groote commissie gesticht, met een uitvoerend comité.

Men wil het monument plaatsen op een eilandje in de vijver van het Wilhelminapark en het op Kozakjesdag (28 November) onthullen.

Het zou een stuk zijn in stoffen van eigen bodem. Brouwer uit Leiderdorp zou het maken.

„Wij waren — zoo leest men in de circulaire — zoo gelukkig voor ontwerp en uitvoering den kunstenaar Willem Brouwer te Leiderdorp, onzen eersten keramist, bereid te vinden. 't Is zeker overbodig hier in den breede na te gaan, welke plaats Brouwer, de schepper van het bouwbeeldhouwwerk in onze hedendaagse bouwkunst inneemt. Aan hem danken wij het grootendeels, dat de sculpturale versiering (die een reeks van jaren zoo goed als vermeden werd en waardoor aan onze moderne bouwwerken eene zekere nuchterheid niet kon worden ontzegd) — onze huidige architectuur op uiterst gepaste wijze een verlijnd karakter gaat geven.

Ongetwijfeld is Brouwer, naar een bereids ingediend ontwerp te oordeelen, erin geslaagd aan het monument, hetwelk zal voorstellen een op een hoog voetstuk zich oprichtende Leeuw als symbool van het herlevend nationaal bewustzijn een soberen en toch waardigen vorm te geven, volkomen in harmonie met de plek, waar het monument gedacht is en stellig door zijn stoerheid uitdrukkelijk, wat er van ons volk, honderd jaren na 1813 is geworden".

N. R. Ct.

PERSONALIA.

De Belgische Koninklijke Academie van Oudheidkunde heeft in haar laatste zitting benoemd tot buitenlandsch corresponderend lid, de heer Dr. Jan Kali te 's Gravenhage.

Gabriel von Seidl. De architect Gabriel von Seidl, bouwmeester van het Deutsches Museum, is in Bad Tölz op 65-jarigen leeftijd overleden.

33ste JAARG. — 10 MEI 1913. — No. 19.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
 W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.Z.N. :: :: ::
 Redacteur: J. GRATAMA. :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
 Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
 Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
 Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 — ADVERTENTIEËN: v. 1 — 5 regels / 1. —, elke regel meer / 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. — Het een en ander over de verhouding tusschen Architect en Tuinarchitect, enz. door H. F. Hartogh Heys van Zouteveen. Slot. — Het Jaarboekje voor Beeldende Kunsten, door G. Versteeg Slot. — Onze eigen bouwstijl, door J. J. P. Oud. — Ned. Indië op de Tentoonstelling te San Francisco. — Heemschut. — Berichten.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING
 TUSSCHEN ARCHITECT EN TUINARCHITECT
 EN OVER HET VERBAND TUIN-
 ARCHITECTUUR, BOUWKUNST EN DE AAN-
 VERWANTE KUNSTEN.

DOOR H. F. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN.

(Vervolg van blz. 210).

IV. Het tijdvak ± 1100 — ± 1250.

LITERAATUUR.

XIII. DR. A. E. G. VAN DER LOOY VAN DER LEEUW. — Bijdrage tot de geschiedenis van het natuurgevoel in de Middeleeuwen. [Zie ook II en XII].

In de 12de en 13de eeuw werd bij den bouw der kasteelen meer en meer gelet op woonbaarheid. De ringmuur der burchten wordt gedeeltelijk door het kasteel vervangen. Oostersche weelde en beschaving drongen in Europa door. Ook de handel ontwikkelde zich dan ook meer en meer. En als gevolg van den strijd der standen verkregen in de 13de eeuw de meeste stedsrecht. Zoowel bij den adel als bij het volk werd echter het leven beheerscht door het Christelijk Geloof. Evengoed als ieder kasteel zijn kapel bezat, verzezen van nu af in ieder dorp en in iedere stad grotere en kleinere kerken, wier torens aan dorps- en stedsbeeld relief verleenden. Die geheele cultuurbeweging was echter vooral voorbe-

reid, bevorderd door de kloosters. In Z. Frankrijk en N. Italië, waar de bedevaarten en vooral ook later de kruistochten handel en welvaart brachten, verzezen reeds in de 10de en 11de eeuw talrijke kloosters der Benedictijnen. Deze kloosters, door sterke muren omgeven, vertoonden overigens het type van de Gallo-Romeinsche villa. In de plaats echter van de zuilengalerij kwam nu de kloostergang. Het daardoor omsloten binnenplein werd siertuin. Uit dezen siertuin nu, zou zich in N. en Midden Italië de patriciertuin ontwikkelen, (waarvan wij later in ons land den weerklink terug zullen vinden in de tuinen van Jan Vredeman de Vries); en in overig Europa de kasteeltuin. Een tweede centrum had zich echter gevormd in „Isle de France." De abdij van Cluny zou langzamerhand haar invloed doen gevoelen in geheel Europa, eerst door de Cistercienser kloosters, die zich van daar uit in Engeland en ook in ons land verbreidden; en vervolgens door den nieuwen bouwstijl, de meest grootsche uiting van het Christelijk geloof. Die Cistercienser kloosters nu vestigden zich vooral in onbewoonde streken en vandaar, dat zij de middelpunten werden van ontginning der woeste gronden. Als gevolg hiervan werden de bosschen gerooid en werden de tot dusver onbewoonde lage veenstreken van Holland, Friesland en Groningen ontgonnen. Ook de strijd met de zee werd nu aangevangen door bedijkingen enz. Terwijl de Cisterciensers vooral den landbouw bevorderden, wijdden de Praemonstratensers zich vooral aan de veeteelt. Beider aantal nam zoo toe, dat tijdens de Reformatie, van den bebouwen bodem in de Ommelanden eigendom der kloosters was. Het natuurlandschap verdween meer en meer. Want naast de oude dorpen verzezen er nieuwe. Vooral langs de dijken ontstonden de rijdorpen, die nu nog in ons land zeer talrijk zijn. Iedere eigenaar of huurder van eene boerderij verkreeg ook het recht, om het laagveen achter zijne woning uit te graven, tot dat hij

Afb. 5. ST. MAARTENSDIJK. Versterkt dorp. (Cronijk van Zeeland, door M. SHALLEGANGEN 1696).

en zijn overbuur elkaar ontmoetten: [„Aufstreckungsrecht“]. Daardoor onstonden die smalle en soms overmatig lange perceelen, die nu nog op onze kadastrale kaarten te herkennen zijn. In Drente echter bleven de onvruchtbare hoogveenmoerassen bestaan en door de schapenteelt de heide meer en meer uitbreiding. Toch bleef in de dorpen en bij de boerderijen het woud in herinnering. Dat niet alleen; maar ook in de nu door dijken beschermde kleilanden van Friesland en Groningen omringen de boerenwoningen en de dorpen zich met geboomte. Dit m.i. wel degelijk om aesthetische redenen! Want met toename van het landbouwbedrijf wijzigde zich het woningtype. Ook nu nog treft men bij talrijke boerderijen aan den Oostelijken Veluwerand een woudenoude lindeboomen. Toch overwogen ook praktische redenen. Het woud was verdwenen, ... en het was dus eene wijze voorzorg om, [bij wijze van brandverzekering], het hout voor eene nieuwe boerderij in de onmiddellijke nabijheid in voorraad te hebben. Werd dit niet noodig geacht, dan viel de keuze op soorten, die niet alleen schaduw geven, maar ook vruchten. En zoo ontwikkelde zich vooral in de vroeger vrijwel boomlooze gebieden van ons land, [ook in Limburg, in voortzetting der Romeinsche beschaving], de vruchtboomcultuur. Ook moes- en bloemgewassen en arzeniekruiden kregen hunne plaats in de onmiddellijke omgeving derwoningen. Op de Veluwe en langs de Hollandsche duinen bleef het woud nog het langst bestaan, als jachtterrein voor de ridders. [In 1340 werd Hendrik, zoon van Everhard van Middachten beleend met het erfelijk jachtrecht over de geheele Veluwe.]

De mensch voerde dus strijd tegen de natuurkrachten; het echte natuurlandschap verdween meer en meer, — en daarmede kwam langzamerhand tot bewustzijn het gemis van datgene, waarmede het menscheelijk bestaan tot dusver was samengegroeid. Aan dit gemis nu werd uiting gegeven door den bevoorrechte boven allen, door den kunstenaar. De kunst zetelde echter nog evenals de wetenschap in de kloosters — en zoo was het dan

een Italiaansche bedelmonnik, die in het begin der 13de eeuw in de wereldbeschouwing eene algeheele omkeer zou brengen. Het was FRANCISCUS VAN ASSISI! De door hem gestichte Orde der Minderbroeders werd in 1210 bekrachtigd — en het eerste klooster van deze orde werd opgericht in Utrecht in 1247, waarop weldra in het bisdom Utrecht nog vele volgden. Juist het land, waar de strijd tegen de natuurkrachten tot het uiterste werd gevoerd, — was dus de eerste zetel van dengene, die den mensch weer tot de natuur terugbracht! terwijl tot dusver de machten der natuur als lokmiddel van den duivel werden beschouwd, begon men nu in te zien, dat de mensch een deel is van Gods schepping. En hieruit sproot voort: Vereering voor al het geschapene, — liefde voor de natuur! Tegelijk met de denkbeelden van Franciscus van Assisi verspreidde de Gothische stijl zich in Nederland.

V. Het tijdvak van $\pm$ 1250 — $\pm$ 1350.

LITERATUUR

XIV. J. KUYPER: De Plant in de historische stijlen en decoratieve kunst.

XV. HENRI EVERS: — De architectuur in hare hoofdtijdperken.

XVI. A. W. WEISSMAN: — Geschiedenis der beeldende kunst. [Naar Dr. Wilhelm Lübke].

Zie ook vooral No. XIII.

Dank zij FRANCISCUS VAN ASSISI werd dus de Christelijke kerk het centrum, van waaruit liefde voor de natuur zich over de wereld zou verbreiden. In het Gothische kerkgebouw, dat als een tot vergeestelijkte materie geworden beeldhouwwerk het godsdienstig gevoel vertolkt van een geheel volk, (lijfeigenen — vrije burgers — edellieden en vorsten), zouden ook de nieuwe denkbeelden uiting vinden.

De eerste Gothische kerken van Isle de France, vormden zoowel wat bodem — als luchtlijn betreft, een sterk contrast maar tegelijk ook een innig verband met de huizen, uit wier midden zij oprezen. Toen men echter in Engeland niet, (zooals bij de eerste kathedraalen van Frankrijk en Normandië) de dubbeltorens van de Syrische basiliek als grondvorm aannam, maar men de torens, zich steeds naar boven toe verjongende, spits deed opgaan, gaf men daar aan de kerken zooveel mogelijk eene omlijsting van statig, hoog geboomte, waarvan het koepeldak scherp contrast vormde met de verticale lijnen van het gebouw — maar toch ook het koepelgewelf van het inwendige der kerk naar buiten toe voortzette. Tevens plaatste men, ter verkrijging van een natuurlijk spiegelpoppervlak, het gebouw bij voorkeur aan den oever van een meer of van eene rivier — *dus in de vrije natuur!* Talrijke dorpskerken in Europa, [ook in ons land, bijv. het kerkje te Heelsum] zijn in eene natuurlijke omgeving geplaatst. De kerkpleinen van onze dorpen en steden waren met vrij groeiende boomen beplant. Het geheele stads- (of dorps)-beeld was doorweven met hoog geboomte.

[Afgezien van de vraag, of men den Keulschen dom geheel vrij had mogen maken van de omringende woningen, moet ik ronduit verklaren, dat ik niet begriip, hoe men er toe gekomen is, aan dit gebouw een voorgrond te geven van pronkerige, regelmatige siervakken! Enkele rondom verspreide, losse boomgroepen, [breedkronig, niet pyramidaal], zouden m.i. de verschillende onderdelen van het gebouw beter tot hun recht laten komen. Op het hieronder vermeld Gentsche altaarstuk door de Gebr. van Eyck wordt de achtergrond van het landschap ingenomen door talrijke Gothische torens en kerkgebouwen.]

De nieuwe richting vond echter vooral uiting in het ornament en in de schilderstukken, die in de kerk aangebracht werden. Het Gothische plantenornement vertoont niet alleen geheel nieuwe vormen, maar heeft juist als voornaamste kenmerk getrouwe natuurnabootsing.

Niet alleen werden bloemen en planten van vreemde landen nagebootst, maar de inlandsche flora werd met voorliefde gekozen.

Wat de schilderstukken betreft, hier moest de Byzantijnsche gouden achtergrond wijken voor het landschap of het „interieur“. De grootste schilder van het 14de eeuwse Italië was GIOTTO DI BONDONE te Florence, de voorlooper van onze 16de eeuwse landschapsschilders, (P. DE BREUGHEL DE OUDE). Toch ging de grootste invloed uit van Siena. De fresco's in de Sala della Pace door AMBROGIO LORENZETTI ($\pm$ 1324 — 1345), stelden deze stad en hare omgeving voor. Treffend is hier het rijke landschap weer gegeven. [Zie literatuur opgave No. XII, plaat III.] Toch zou de wedergave van de natuur pas tot hare hoogste ontwikkeling komen na de wetenschappelijke vestiging der lijnperspectief door BRUNELLESKO, [1377 — 1446] en LEONARDO DE VINCI, [1452 — 1519.]

Behalve in de kerkgebouwen kunnen wij de ontwikkeling der schilderkunst eveneens volgen in de boekverlichtingen van dien tijd. In Duitschland ontwikkelt het realisme zich vooral van 1350 tot 1450. In Frankrijk hebben de boekverlichtingen van 1250-1320 nog geringe kunstwaarde, hoewel hier reeds voorliefde voor architectuur en landschapsmotieven valt op te merken. In hetzelfde tijdsverloop vindt men echter in België twee centra, n.l. Vlaanderen, (Gent en Brugge) en Oost-België, (Maastricht). Terwijl de Vlaamsche kunst zich aansluit aan de Oost-Engelsche kloosterkunst en overrijk is aan versieringsmotieven, kenmerken de Maastrichtsche miniaturen zich door voorliefde voor architectuur en landschap.

Na 1350 kwam de Belgische schilderkunst onder Fran-

Afb. 6. ZUTPHEN; drievoudige uitleg. A, de oude stad met nog oudere kern, geheel volgebouwd en met verbrokkeld wegennet. B, tweede kern met reeds voortgeschreden bebouwing. C, nieuwe uitleg, nog schaars bebouwd met ruim verkeersnet en nog voornamelijk uit moestuin en boomgaarden bestaand. (Geldersche Geschiedenis, door AREND VAN SCHLICHTENHORST, 1634).

schen invloed, — totdat door toedoen van gebroeders VAN EYCK, (de uitvinders van de olieverf), de schilderkunst geheel nieuwe banen zou betreden. Het meest beroemde werk van Jan van Eyck, (geb. te Maastricht $\pm$ 1366 en gestorven in 1420), is het Gentsche altaarstuk. Voor ons is dit werk van belang, door de wijze, waarop hier het natuurlandschap is weergegeven. Vooral de *bebloemde weide* is één der talrijke nieuwe motieven. Niet alleen enkele vreemde gewassen als roos en liele zijn hierop weergegeven, maar vooral de *wilde, inheemsche flora* in overtalrijke soorten: [Paardebloem, klaver, speenkruid, stinkende gouwe enz].

In Nederland werd in dit tijdperk de strijd met het water met succes gevoerd, behalve bij de Dollart, die zich na de eerste stormvloed in 1277 tot in 1525 gestadig uitbreidde, zoodat eene welvarende streek geheel verloren ging en pas later weer geleidelijk teruggewonnen kon worden. Ook ontstonden in N. Holland ten gevolge van de uitbreiding der venen uitgestrekte meren, [de latere polders]. In 1331 was echter het Tjerkwerder meer in Friesland dichtgeslibd en van toen af werd ook de Middellee langzamerhand tot vruchtbaar land. Voornamelijk wordt dit tijdperk echter gekenmerkt door de bedijingen van onze groote rivieren. Voorbereid door de kaden en lage dijken, die eerst de afzonderlijke woerden en terpen, daarna ook meerdere tegelijk beschermden, ontstonden, nadat de territoriale macht der Geldersche hertogen gevestigd was, door toedoen der dijkverenigingen de bandijken. [De rechterzijde van den IJsel was voltooid in 1308; de linkerzijde in $\pm$ 1370.]

In 1327 was de bedijing van Maas en Waal beëindigd. De oudste, [tevens de hoogste en breedste], dijk van ons

Afb. 7. WAGENINGEN: Oude kern met latere uitbreiding, waardoor kasteel en dorp één geheel uitmaken. Ruime bebouwing. Moestuinen, siertuinen en boomgaarden. (Geldersche Geschiedenis door AREND VAN SCHLICHTENHORST 1654.)

land is de Diefdijk [1284—85]. Ook de moerassige, lage landen werden bedijkt, de binnenwateren afgesloten, [1357—1400] en de meren door dijken omringd. Als onmiddellijke oorzaak der bedijkingen, kreeg niet alleen het cultuurlandschap, maar ook het net der verkeerswegen meerdere uitgebreidheid. Tevens onstonden er weer nieuwe woningcentra.

Tot dusver volgden de verkeerswegen vooral de kleinere rivieren en de kust langs Holland. Zoo onderhielden bijv. de „hessenwagens” het handelsverkeer van Zwolle en de kasteelen, kleinere steden en dorpen langs de riviertjes van de Graafschap met het Munstersche en met Noord- en Midden-Duitsland. Bij de samenkomst van die riviertjes ontwikkelden de dorpen zich tot kleinere of grotere steden [bijv. Amersfoort.] Bij de monding in de hoofdrievieren ontstonden [meestal uit visschersdorpen] groote handelscentra. Terwijl in het Oosten van ons land meestal het dorp er eerder was dan het kasteel, [dat dan naast het dorp lag.] waren in het Westen van Holland meestal de kasteelen aanleiding tot het vormen van steden, welke laatste dan volgens een vast plan, [het bloksysteem], waren ingedeeld, [bijv. 's Gravenhage, Leiden, Delft enz.] Toch is hier nog eene onregelmatige kern te onderscheiden. Een zeer zuiver type van dit systeem vindt men in Elburg, [zie de plannen van Elburg in het museum aldaar], dat evenals de andere steden rondom de Zuiderzee later ontstaan is. Voegen wij hierbij, dat de steden van ons land een harden strijd moesten voeren, dan blijkt dus, dat iedere stad of dorp van ons klein landje als het ware eene eigene ontwikkelingsgeschiedenis heeft. Wij zullen ons echter nu alleen bepalen tot enkele algemeene opmerkingen en verwijzen den lezer voor eene meer diepgaande studie naar het standaardwerk van C. H. PETERS en Dr. H. BRUGMANS.

1°. De steden en dorpen waren al of niet versterkt. De versterkte dorpen lagen meestal op strategische punten. Hoewel zij stadsrecht verkregen, hebben zij zich meestal niet tot stad kunnen ontwikkelen. Zij ontstonden meestal in de 14de eeuw. De niet-versterkte steden waren in ons land daarentegen uitzonderingen. 's Gravenhage is hiervan het meest sprekende voorbeeld. De hierbijgaande afbeelding van Dokkum geeft echter ook een fraai beeld van eene open stad, waar het natuurlandschap als het ware in doordringt.

De versterkte stad vormde een meer afgesloten geheel.

De vroegere ommuringen met de muurtorens en toeganspoorten sloten zich echter aesthetisch aan bij het geheele stadsbeeld. Terwijl nu de Engelsche steden van dien tijd voor het meerendeel nog den rechthoekigen vorm van de Romeinsche

legerplaats behouden hadden [dien wij merkwaardig genoeg terug vinden bij het veel later ontstane stadje Elburg], was de omtrek der Noord-Europeesche steden meestal onregelmatig. Toch was de door de muren gevormde lijn nooit grillig! Ook hier zien wij eene uiting van het onbewust aesthetisch gevoel, dat ieder mensch is aangeboren. Men voegde zich geheel naar het bodemrelief en naar de verdeling van land en water en van bosch en veld. Zeer leerzaam is in dit opzicht eene vergelijking van de steden in bergachtige streken met die van het vlakke land. In dit laatste nadert de omtrek van de stad de geheele of halve cirkel. Ook het cultuurlandschap heeft invloed. Deze invloed is o.a. merkbaar in het gebroken rechthoekig verloop van de ommuringen, ... echter ook in het meer rechthoekig verloop der straten.

2°. De eerste steden zijn voor het meerendeel *ruim en breed* aangelegd. De breedte der straten was berekend naar het toenmalige verkeer en naar de hoogte der woningen. Meestal was echter het kerkplein, [ook dikwijls de markt], slechts door nauwe stegen toegankelijk. [Brussel, Amersfoort Wageningen enz. — Deze toegangen zijn op de oude plattegronden meestal te breed aangegeven]. Bij vooruitgang van het handelsverkeer werd echter dikwijls de markt verlegd en dan in open verbinding gebracht met de verkeerswegen. Ook de eerste bebouwing was meestal ruim. Ieder huis had een tamelijk groot terrein ter beschikking, dat dan diende als boomgaard en moestuin. [Bij de uit visschersdorpen ontstane steden is de kern echter meestal dichter bebouwd]. Grootsch opgevat was de ommuring van Utrecht. [Zie boekwerk XII bladz. 17]. Werd de ommuring echter niet tijdig door eene andere vervangen, dan was eene opeenhooping van woningen onvermijdelijk. Men kreeg eerst aaneengesloten huizenrijen. Daarna werden

de bouwblokken ook inwendig bebouwd en door smalle stegen doorsneden. Goede voorbeelden hiervan vinden wij in Oud-Berlijn en vooral ook in Brugge. Ook Hattum geeft nu nog een goed beeld van eene volgebouwde stad. Van zulk eene opeenhooping van houten huizen was brand een onvermijdelijk gevolg. Het einde van ieder bloeitijdperk van onze oude steden, [13de en 15de eeuw], wordt dan ook door branden gekenmerkt. *Daardoor verdween meer en meer het schilderachtige houten huis.* Bij vele steden werd echter tijdig voor uitbreiding gezorgd, hetzij éézijdig, hetzij concentrisch. In dezen tweeden ring vonden dan dikwijls de kapittels en kloosters plaats, die zich vooral in het laatst van de XIV^{de} eeuw in de steden ophoopten. Ook hier deed eene meer weelderige opvatting van het leven hare intrede . . . . zoodat hier de siertuin meer en meer de plaats innam van moestuin en boomgaard.

VI. Het tijdvak van ± 1350 — ± 1450.

LITERATUUR.

XVI. CHARLES LATHAM: *The Gardens of Italy.*

XVII. SIR GEORGE SITWELL: *On the making of Gardens.*

[Zie ook No. XI.]

Het tijdvak 1350—1450 werd vooral beïnvloed door de uitvinding van het buskruit in 1354. Eerst werden de kasteelen zwaarder en sterker gebouwd. De meeste burchten, niet alleen in ons land maar in geheel Europa, verloren langzamerhand hunne vroegere betekenis als vesting, zoodat zij vooral vanaf 1420 uitsluitend werden ingericht als woonhuis, als paleis. En zodoende ontstond in de 16de eeuw de kasteeltuin. De patriciertuin ontstond veel vroeger. Terwijl namelijk in geheel Noordelijk Europa kloosters, burchten en steden nog zooveel mogelijk beschermd waren door muren en grachten, overwoog in de door handel en nijverheid rijk geworden steden van Noord-Italië het vrije buitenleven. En het spreekt vanzelf, dat dit bloeitijdperk gekenmerkt werd door den opbloeij van de fraaie kunsten, bouwkunst, schilderkunst en ook tuinkunst. In het laatste der 14de eeuw waren volgens BRUCKHARDT o.a. de omstreken van Florence overdekt met villa's. Men telde er 20.000 eigendommen, waaronder 800 paleizen. In eene beschrijving van de villa Palmieri te Florence maakt BOCCACCIO melding van breede, rechte wegen, van wijngaarden, witte en roode rozen en jasmijn; echter ook van een stuk gras met duizende bloemen, omgeven door oranjeboomen en ceders en in het midden versierd door een waterbekken van wit marmer, van waaruit het water verder door den tuin geleid werd. Falke zegt: „Im Garten giebt es gemauerte und gezimmerte Lusthäuser und natürliche Lauben von Wein, Rosen oder Schlinggewächsen, die über ein eckiges oder gewölbtes Lattengerüst gezogen wurden.” Het bloemengras met fontein en de loofgangen doen ons terecht denken aan den Middeleeuwschen kloostertuin, die zelf eene voortzetting was van het Romeinsche peristylum, dat nu tegenwoordig nog den grondvorm is van de Italiaansche stadstuin. Ook hier zijn de achterwanden van de

Afb. 8. OUD-VLISSINGEN (1500). Voorbeeld van een volgebouwde stad (Cronijk van Zeeland, door M. SMALLEGANGEN, 1696)

zuilengangen, die deze tuintjes omlijsten, met landschappen beschilderd.

In ons land daarentegen kenmerkte zich vooral het einde van de 14de eeuw door verval en door rampen. Nederland werd toen niet alleen geteisterd door binnenlandse oorlogen, o.a. de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten; maar ook door pest en hongersnood. Hier kon dus van kunstleven geen sprake zijn.

HET JAARBOEKJE VOOR BEELDENE KUNSTEN.

Uitgave van den Larenschen Kunsthandel te Amsterdam. Samengesteld door N. VAN HARPEN, met medewerking van J. GRATAMA, CORNELIS VETH, T. JIPKE VISSER, R. W. P. DE VRIES.

Vervolg van blz. 213.

IV.

HEDENDAAGSCHE KUNSTNIJVERHEID.

Door R. W. P. DE VRIES JR.

De meubelkunst, zooals die het publiek wordt aangeboden in meubelair-inrichtingen, de tafel met vierkante, harde, hoekige pooten, de rechte plankenkasten, al die dingen die voor den leek „de nieuwe richting” vertegenwoordigen op het gebied der kunstnijverheid, hebben met hedendaagsche kunstnijverheid maar zeer weinig gemeen.

Wie zal den heer de Vries deze bewering bestrijden? Het gaat er mede als in de Bouwkunst; ook de eigenbouwers komen in den regel een tiental of meer jaren achteraan; op een afstand volgen zij de beweging, zooals zij die van de architecten afzien.

De meubelair-inrichtingen zijn nu aangeland op het standpunt, waar een vijftiental jaren geleden Berlage e.a. stonden. Al wordt hiermede allerminst bedoeld, dat die massafabrikanten kunstwerken maken; hun werk blijft, artistiek gesproken, surrogaat.

ven en daarvoor belangstelling vragen van het publiek, zal zeker de verbreiding der moderne begrippen bevorderen. Maar als personen met een engen blik als de heer van Hulzen. (N.B. Aan 't slot van zijn stuk verkondigt hij de geniale opmerking: „Ook de kunstenaars moeten zich zelf willen zijn“. Wie al niet tegenwoordig?) hun op ander terrein verkregen gezag uitbuiten tot het propageeren van lamendigheid en conservatisme, op een terrein, dat hun volmaakt onbekend is, dan mag zoiets niet onweersproken blijven, om — zoo mogelijk — de uitwerking van dergelijk geschrijf op te heffen.

J. J. P. OUD.

NEDERLANDSCH INDIË OP DE TENTOONSTELLING TE SAN FRANCISCO.

In aansluiting aan het artikel van den heer L. J. van der Waals in de *Javabode* van 13 Maart j.l. en grotendeels overgenomen in het vorig Bouwk. Weekblad heeft de heer P. A. J. Moojen, de bekende architect te Batavia in de *Javabode* van 19 Maart zijn meening gepubliceerd betreffende een Ned. Indisch paviljoen te San Francisco; met instemming laten wij hieronder dat artikel volgen:

Het artikel van de hand van den heer L. J. van der Waals in de *Java Bode* van 13 Maart j.l., geeft mij aanleiding nader in te gaan op de daarin gegeven architectonische beschouwingen. Voërop zij gesteld, dat ik met zeer veel genoegen en met bijna algeheele instemming bedoeld artikel heb gelezen.

Ik zeg *bijna* algeheele instemming, want ik ben het niet eens met den schrijver, hoewel ik de moeilijkheid van het vraagstuk zeer zeker niet onderschat, dat niet een karakteristiek modern gebouw voor Nederlandsch Indië op de tentoonstelling zou zijn te ontwerpen.

Dat er tot heden niet een gebouw is opgericht, dat aan de te stellen eischen in alle opzichten voldoet, wordt door mijzelf in de eerste plaats erkend. Daarmede is echter niet bewezen, dat het niet te maken is.

De architectuur is wel van de beeldende kunsten de kunst, die — hoezeer zij dikwijls haar karakter, eigenaardigheid en schoonheid er aan ontleent — gehouden is niet alleen aan de eischen, die door het dagelijksch gebruik worden gesteld, doch ten zeerste belemmerd wordt in haar vrijen opbloei door knuisters van financieelen aard.

Hare beoefenaars zijn meestal — en vooral in Indië — zoo aan handen en voeten gebonden door te overwinnen bezwaren, als die van niet aanwezige materialen, gebrekkige of in 't geheel geen werkkrachten, geringe beschikbare bouwsom, dat van een vrije kunstschepping, die tevens zal voldoen aan de eischen, door het klimaat en de behoeften van de bewoners van het land gesteld, geen sprake kan zijn.

De vele en verschillende moeilijkheden, waarmede een ernstig bouwkunstenaar hier dagelijks te kampen heeft, allen op te sommen zou mij nu te ver voeren, aantonen wil ik toch slechts, dat waar bij het oplossen van bouwkunstige vraagstukken vele bezwaren moeten worden overwonnen, en deze bezwaren dikwijls het slagen in den weg staan, men bij het ontwerpen van een tentoonstellingsgebouw dat uitsluitend tot de representatieve bouwkunst behoort — de meeste hier genoemde moeilijkheden niet aanwezig zijn.

Er behoort in dat geval toch niet in de eerste plaats gelet te worden op de financiële konsekventies, verbonden aan de fantasie van den ontwerper, bezwaren bij de uitvoering als gebrek aan materiaal en werkkrachten kunnen buiten beschouwing blijven en binnen een zekere grens kan den ontwerper onbepaalde vrijheid worden gelaten zijn scheppende kracht tot te vieren.

Een karakteristieke niting van Nederlandsch Indische bouw-

kunst, onder zulke bijzonder gunstige voorwaarden, behoeft dan ook zeer zeker niet uitgesloten te zijn.

Ik schrijf met voordracht *Nederlandsch-Indische* bouwkunst, omdat naar mijne meening kunst, indien zij werkelijk kunst zal zijn, den stempel van haar maker moet dragen. Het zal dan zijn een *Nederlandsch* stempel, omdat wij, scheppers van zulk een kunst, Nederlanders zijn. *Indisch*, omdat de bouwkunst wil zij waarachtig kunst zijn, moet voldoen aan de eischen haar gesteld door gebruik, klimaat en land, waarin zij ontstaat. Een rationeele deugdelijke bouwkunst zal m. i. ten allen tijde aan deze eischen moeten voldoen.

Atgezien van de door den heer Van der Waals mogelijk geachte religieuze bezwaren, zou volgens deze zienswijze een moskee niet geschikt zijn om als proeve van Nederlandsch-Indische bouwkunst in San Francisco te kunnen dienen. Ook een andere typische uiting van Indische bouwkunst — of meer speciaal Javaansche kunst — als toch, als oervorm, te vinden is in de pendoppo, zom m. i. niet karakteristiek uiting gegeven aan de idee *Nederlandsch-Indië*, d. w. z. „het pittige landje verbonden door zijn bewonderenswaardigen kolonisatie-arbeid aan het reusachtige eilandrijk Indië.

Beter dan door een samengaan van Nederland en Indië in één gebouw, waarvan de architectuur in Nederland zal worden vastgesteld, (vrijwel) onafhankelijk van Indië, lijkt mij het begrip *Nederlandsch-Indië* gesymboliseerd in een bouwkunstige schepping, die ontstond op den bodem van, en in aansluiting is met het land, dat zijn producten van arbeid, intellect en van zijn kunst ter beoordeeling aan en ter kennis zond van het vreemde land.

Het is dus mijn meening, dat een karakteristiek gebouw in „Europeesch Indisch“ of beter *Nederlandsch Indisch* trant wel degelijk een ontwerper zou kunnen vinden; dat het zelfs uit etische en esthetische overwegingen meer aanbevelenswaardig zou zijn te frachten zulk een gebouw als symbool van de volstrekte eenheid van Nederland en Indië te scheppen.

Ik ben zelfs de meening toegedaan, dat Indië voor zich zelf moet zorgen en vooral een officieele vertegenwoordiging van dit land in andere landen met eigen krachten moet worden bewerkstelligd, wil men een juist beeld van zijn huidige cultuurtoestand geven.

En toch — opportunitits redenen, overwegingen van practischen aard, leiden mij er toe mee te gaan met des heeren Van der Waals beoog een gemeenschappelijk gebouw in Nederland, door een Nederlandsch architect, te doen ontwerpen. De welsprekende, van innerlijke kracht en zelfbewustheid getuigende wijze, waarop door hem een lans wordt gebroken voor het goede recht der moderne Nederlandsche bouwkunst, is mij zelfs zoo sympathiek, dat ik van harte genegen ben zijn denkbeeld te steunen.

De door den heer Van der Waals aangevoerde overwegingen zijn: „bij een gecombineerde tentoonstelling zal de expositie gelegenheid, zoowel voor Nederland als voor Indië groter kunnen worden; met dezelfde uitgaven zal een fraaier gebouw kunnen worden opgetrokken, dat door zijn veel groter omvang ongetwijfeld een waardigen indruk zal maken“.

Het zal daarbij zeker beter zijn de voorwerpen niet uit te stallen in een ruimte, daar anders noodzakelijk de eene inzending door zijn geheel verschillenden aard lijden moet door de nabijheid van de andere. De juiste denkbeelden van den heer Jasper ten deze, kunnen dan zoo ruim mogelijk worden in toepassing gebracht.

Dat dit goede recht der moderne architectuur nog moet worden aangevoerd en bevochten, waar het geldt hare toepassing bij een zoo bij uitstek moderne niting als het tentoonstellingswezen, is innig treurig, doch niettemin noodzakelijk!

Juist in de laatste jaren — het Nederlandsche gebouw op de Brusselsche tentoonstelling en nu weer het door een Vlaming ontworpen paviljoen voor de wereldtentoonstelling te Gent in dit jaar, zijn er het doorslaande bewijs van — schertst men in Holland — en ook Indië volgt helaas! — weer op treurige wijze

met de elektrische richting en weten de opdrachtgevers niet beter te doen dan de bouwmeesters te dwingen hunne gebouwen in maskradepakken te steken van kermis museumachtigen aard. Moeten wij dan door dat dwingen van mannen, die in hun eigen werken toonen energie, wilskracht en frisschen durf te bezitten, voor altijd de twijfelachtige reputatie blijven bezitten van Volendammerklompen, Markerbroeken en Hollandsche kaas? Waarom toch is het noodig tot vervelens toe onze schilderachtige trapgevels te onttrekken aan hun omgeving, te verkrachten op een wijze, als geschiedt, door hen steeds te pas of te onpas den vreemdeling voor te zetten?

Weet men dan niet, dat zelfs de schoonste muziek wordt vermoord door haar op een draaiorgel te zetten en haar, zooveel dagen als er in een jaar zijn, te laten afdraaien? Getuigt dit van liefde, van pieteit voor de waarlijk schoone scheppingen onzer voorouders?

Waarom toch willess en wetens den vreemdeling gesuggereerd, dat Holland een natie is, die slechts leeft in zalige herinnering van wat eens was, als een afgeteelde van dagen?

Waarom ons niet fier en trotsch opgericht, toonend onze jeugde en vernieuwde geestkracht, onzen wil, onze energie?

Waarom niet getoond, dat wij een bouwkunst bezitten, die streeft te zijn een getrouwe afspiegeling van het kultuurbeeld onzer dagen? Een bouwkunst, die een waardig kleed voor en een symbolieke vertolking wil zijn van den frisschen, nieuwen opbloei van Nederland's en Indië's kracht, macht en aanzien, factoren waaraan ons volksbestaan zoo innig verbonden is?

Een volk, dat geen eigen nationale bouwkunst bezit is als volk minderwaardig! Zelfs in dezen tijd van vervagende nationaliteitsgrenzen op wetenschappelijk en kunstgebied zal, zoo zij waar is, de kunst in het algemeen en de bouwkunst in het bijzonder, het beeld moeten zijn en blijven van het volk waardoor en van het land, waarin zij ontstond!

Van zwakke naturen, naturen zonder innerlijke gedachten, zonder bewust streven, van menschen, die den tijd niet kennen, waarin zij leven, niet staan in het midden van den krachtigen stroom van handel en nijverheid, van wetenschap en kunst, die door de landen voert, valt niets te verwachten, zij zullen steeds blijven penteren in zielloos namaken van grootheid van weleer. — slechts de sterken kunnen ons helpen!

Van hen mag men eischen in de eerste plaats, dat zij zullen vragen een bouwkunst, die een passend kleed zal zijn voor eigen energie en voortvarendheid!

Het is vreemd en een eigenaardig maatschappelijk verschijnsel, tegenover die kracht, waar zij zich nit in nijverheid en handel, die slapheid, die weekheid, die men ontmoet in de kunst, welke inderdaad de eerste en meest juiste afspiegeling van deze kracht moest zijn.

Aan de eene zijde stoere werkers kracht-figuren, en aan de andere zijde zwakkelingen makend verdunsels, aftreksels van stijlen den Romeinen ontleend. Renaissance pasklaar gemaakt, zoo goed en zoo kwaad het gaat!

Wat een tegenstelling: onze democratische tijd en een bouwkunst aristokratisch van oorsprong en daarbij ontbloot bij alles wat men haar voor goede eigenschappen ook moge toedichten — van dat rationeele, doeltreffende, dat voor de maatschappelijke verhoudingen van onzen tijd juist zoo kenteeknend is!

Het is een eigenaardig maatschappelijk verschijnsel, niet te begrijpen, niet te verklaren!

Wel wordt dit onbestemd verlangen van lastgevers naar paleisachtige architectuur tegemoet getreden — en daardoor wellicht ook eenigszins verklaard — door zwakkelingen op bouwkunstig gebied, zwakkelingen, die wellicht, doordat door een oppervlakkig opvoedingssysteem hun onrijpe gedachten verkeerd zijn geleid en die zich door hun halve of onbegrepen studie der klassieken „klassicisten“ wanen — och arme, ware hun werk klassiek d. i. van alle tijden; wel wordt dit verlangen in de hand gewerkt, zelfs door hen, die geen zwakkelingen, hun weten en hun overtuiging verkochten voor een Judasloon en wordt het daar-

door begrijpelijk, dat lastgevers aan hun verlangen naar grootheidsschijn gereeder toegeven, doch ook dan nog staan wij voor het raadsel: waarom gaat niet als in vroegere eeuwen een krachtige nationale opbloei van nijverheid en handel, van wetenschap en kunst gepaard aan een even krachtigen opbloei van een nationale bouwkunst?

Want wij ontveizen het ons niet, al weten wij, dat Nederland naast Amerika „een voorname plaats bekleedt in die hoofdstrooming van de moderne bouwkunst, die voor alles doeltreffendheid betracht“, dat de kracht waarmede de nieuwe bouwkunst werd ingeleid aan het tanen is, dat het nieuwe geluid verzwakt en dat het in de laatste jaren in Nederland zoetjes aan weer gewoonte wordt, de paleisbouwkunst der Renaissance te verkrachten voor nitingen van hedendaagsche industrie en winkelniering.

Het is reeds beschamend en ergerlijk genoeg te moeten erkennen, waartoe in ons land de slapheid en weekheid ons brengen kan, doch misdadig wordt het lijdelijk toe te zien, dat opnieuw in den vreemde en juist in het land waar durf, wilskracht en voortvarendheid begrippen zijn van allen dag een indruk zal worden gevestigd van een impotentie tot scheppen, die zeer zeker het allerminst op bouwkunstig gebied in Nederland bestaat.

Daar, ik ben er van overtuigd, zal een krachtig protest opgaan uit bouwkundige kringen tegen het hier door den heer Van der Waals gesignaleerde plan om een getrouwe afbeeldsel op het tentoonstellingssterrein te plaatsen van het stadhuis van Gouda, of om 't even van welk gebouw uit onzen onvolprezen, maar toch reeds zooveel geprezen gouden eeuw, dat mag ondersteld worden, dat een ieder op de hoogte is van dit historische feit.

Dit gebouw zal moeten zijn een krachtig pleidooi voor en een symbolische niting van een Nederlandsch volksbestaan. Voeg bij dit schoon attriboot van Hollandsche voortvarendheid, het beeld van een opbloeiend, zich naar alle zijden ontplooiend Indië, parel aan den gordel van smaragd, machtig rijk van Insulinde, — ondergebracht in het huis der vroede vaders van het goudsche pijpenstadje!

't Is verheven!

't Is wel Holland op zijn smalst!

Doch wij, die veel minder lijden, tenminste behooren te lijden aan de Hollandsche traditioneele goudeneeuw-verheerlijking, wij hebben immers wat meer van de wereld gezien dan Hollandsche slooten en weiden, dan Hollandsche straten en trapjesgevels, wat alles niettemin in de schalkamer onzer herinnering een eereplaats inneemt! wij hebben immers de zelfbewustheid, den moed onzer overtuiging en de kracht om daarvoor uit te komen!... Wat doen wij?

Welnu hier zijn geen bouwkundige kringen, die protesten zullen zenden, geen menschen die eensgezind de belangen van een nationale bouwkunst zullen voorstaan, hier zijn wellicht slechts enkele, die zich willen scharen aan de zijde van mannen, als de heer Van der Waals, die op zulk een waardige wijze zijn waarschuwend stem liet hooren; laten die enkelen zich aaneensluiten en vragen een waardig kleed, een kleed dat past, een kleed van dezen tijd voor voortbrengselen van nijverheid en landbouw, van wetenschap en kunst, die ook van heden zijn!

P. A. J. MOOJEN. B. N. A.

HEEMSCHUT.

Zaterdag 3 Mei heeft de Bond Heemschut te Amsterdam zijn algemeene vergadering gehouden, onder leiding van Prof. Brugmans. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst was hierop vertegenwoordigd door haren Alg. Secretaris J. Gratama. Het jaarverslag, uitgebracht door den secretaris, den heer A. W. Weissman, wordt hieronder afgedrukt.

Het ledental van den bond bedroeg 34. Met leden worden bedoeld aangesloten verenigingen.

De rekening en verantwoording over 1912 bleek te sluiten met een batig saldo, groot ruim f 100.

Op de begroting voor 1914 is f 200 meer uitgetrokken dan dit jaar kon worden uitgegeven voor een rechtstreeks naar buiten optreden, buiten datgene wat voor administratieve doeleinden en propagandistische zaken noodzakelijk is.

Het voorstel tot statutenwijziging werd goedgekeurd. Deze statutenwijziging had ten doel de mogelijkheid te scheppen, dat personen, die den Bond wenschen te steunen, als buitengewone leden kunnen toetreden.

De heer J. H. de Groot vestigde daarna de aandacht op het gevaar, dat, bij vergroting van het stoomgemaal te Haastrecht, de vijf watermolens daar ter plaatse zullen verdwijnen.

De voorzitter zegde toe, dat het bestuur zal overwegen, wat er in deze moet worden gedaan.

De heer Gratama deed hierop het voorstel, om, zoo het mocht blijken, dat de watermolens niet meer zijn te gebruiken en voortaan slecht een decoratief doel kunnen hebben, niet op het behoud aan te dringen. Beter is er dan op aan te dringen, dat het nieuwe stoomgemaal aan schoonheidseischen zal voldoen. Er ligt iets geforceerds in, te trachten dingen te behouden, die door den ontwikkelingsgang der tijden gedoemd zijn te verdwijnen. Heemschut moet liever trachten nieuwe schoonheid te bevorderen, dan antiquarisch op te treden.

De voorzitter merkte in verband hiermede op, dat het streven van Heemschut steeds is geweest te redden wat redelijkerwijze gered kan worden. Hij zou het ook Don Quichoterie achten, wanneer men ging vechten .... voor windmolens die niet meer gebruikt worden.

De heer Gratama hernam, dat men bij het lezen van het jaarverslag den indruk krijgt, dat de Bond zeer actief is voor het behoud van oude schoonheid, maar weinig doet voor het bevorderen van nieuwe. Hij wees hierbij op de groote ontsiering, welke dagelijks door den „nieuwbouw“ wordt veroorzaakt. Laat Heemschut trachten den nieuwbouw allerwege meer in aesthetische banen te leiden.

De heer Weissman verzekerde, dat Heemschut nooit getracht heeft een molen te behouden die niet meer gebruikt wordt. Slechts is er voor geijverd, om, indien de molen blijft staan, het geheel intact te houden. Wat aangaat den „nieuwbouw“, herinnerde spr. er aan dat de onlangs benoemde commissie zich met dit onderwerp bezig houdt.

Mr. K. Hazelhoff Roelzema schaarde zich aan de zijde van den heer Gratama, maar wenschte in het geval van een bijzonder mooien molen een uitzondering te maken.

De heer Paul de Jong vroeg, of dan elk bouwwerk dat niet meer dienst doet, verdwijnen moet.

De heer Gratama antwoordde dat voor een oud gebouw altijd wel een andere bestemming is te vinden. De schoonheid van den molen ligt in zijn functie, terwijl de schoonheid van het monument meer een passieve functie is.

De heer de Groot wees er op, dat schoonheid van een der molens, door hem bedoeld, buiten de functie van den molen ligt, maar in zijn onmiskenbaren s-vorm.

De voorzitter meende dat de heer Gratama van een onjuisten grondslag uitging, toen hij meende dat „Heemschut“ niet werkt voor de nieuwe schoonheid. Niet alleen in het oude is het mooie gelegen, maar bovenal moet bevorderd worden, dat nieuwe gebouwen het stadsaspect niet schaden, maar de schoonheid er van verhoogen. Men heeft hier echter met groote moeilijkheden te kampen.

Hij gaf in overweging om geen principieele gedragslijn aan het bestuur voor te schrijven, maar goed te keuren dat het in het speciale geval dezer molens een onderzoek instelt. Hij voor zich wenschte niet op te treden voor het behoud van molens, die door de eischen van den nieuwen tijd niet meer noodig zijn.

De heer Gratama legde zich hierbij neer, maar vroeg toezegging van het bestuur om zijn aandacht te wijden aan het kwaad dat het ambachtsonderwijs, vooral in de dorpen, sticht en aan de leelijke nieuwbouwen in de steden, ook in Amsterdam.

Besloten werd deze punten in een speciaal te beleggen vergadering nader te behandelen.

Nog vestigde de heer Gratama de aandacht op de radicale restan-

ratie, die het kerkje te Egmond aan den Hoef ondergaat. Spreker had inzage gehad van het bestek en tekening van deze restauratie, waaruit bleek, dat het de bedoeling is den gevel overal een halve steen af te kappen en een nieuwe halve steen er voor te plaatsen. De contraforten worden geheel vernieuwd. Spreker vreesde dat de grenzen van restauratie hier overschreden werden.

De heer Weissman bevestigde deze mededeeling.

De Voorzitter zeide overweging van het bestuur toe, zoodat nagegaan zal worden wat in deze nog gedaan kan worden.

UIT HET JAARVERSLAG VAN HEEMSCHUT.

Battenland.

De Bond Heemschut bleef in geregeld verkeer met den „Deutschen Bund Heimatschutz“. Ook werden betrekkingen aangeknoopt met de „American Scenic and Historic Preservation Society“ te New York.

Bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1912, No. 31, werd de 1e Secretaris van Heemschut, de heer A. W. Weissman, benoemd tot gedelegeerde der Nederlandsche regering bij het van 12 Juni tot 16 Juni 1912 te Stuttgart gehouden 2de Internationaal Congres voor Heemschut. Door de welwillendheid van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken kan een afdruk van het verslag, door den gedelegeerde uitgebracht, en opgenomen in de Nederlandsche Staatscourant van 24 Augustus 1912 No. 198, aan dit verslag worden toegevoegd.

Bemoeting.

Alvorens tot het doen van mededeelingen omtrent de bemoelingen van Heemschut wordt overgegaan moet worden herinnerd aan het groote verlies, hetwelk den Bond trof door het overlijden van den heer E. W. Moes, die sedert de oprichting zijn Onder-Voorzitter was. In de Algemeene Vergadering van 16 November 1912 heeft de waarnemende Voorzitter de heer G. A. Pos, een woord van weemoedige huide aan de nagedachtenis van den heer Moes, — die het voornemen had, de vergadering te leiden en zoo plotseling uit zijn werkring werd weggerukt, — gewijd. Namens Heemschut is zijn baar met bloemen gesierd, en het Dagelijksch Bestuur heeft de begrafenis bijgewoond, waarbij de heer Pos de groote verdiensten van den overledene voor den Bond herdacht.

Als waarnemend Voorzitter is de heer G. A. Pos met den 1° Secretaris den 7 Mei 1912 door H. M. de Koningin in audiëntie ontvangen. Zij mochten van H. M. vernemen, dat zij voor het streven van den Bond groote belangstelling heeft.

De Algemeene Vergadering van 8 Mei 1912 besloot tot het instellen eener Commissie, welke door het Bestuur in zaken van bouwkunst kan worden geraadpleegd. In deze Commissie is de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigd door den heer Jan Stuyt, architect te Amsterdam; de Bond van Nederlandsche Architecten door den heer H. van der Kloot Meyburg, architect te Voorburg; het Genootschap Architectura et Amicitia door den heer Maurits Plate, architect te Amsterdam en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap door den heer Albert Otten, architect te Rotterdam; terwijl ook de bestuursleden K. P. C. de Bazel, architect te Bussum; J. H. W. Leliman, architect te Amsterdam en A. W. Weissman, architect te Amsterdam in de Commissie zitting hebben. Reeds werd, zoo door openbare lichamen als door bijzondere personen, over ontwerpen het oordeel der Commissie gevraagd. De Commissie overweegt tevens het uitgeven van goede voorbeelden voor gebouwen ten plattelande.

Het tegengaan van ontsiering, in de Statuten als de eerste taak van Heemschut genoemd, was in het afgelopen jaar een der voornaamste bemoelingen van den Bond. Met voldoening kan worden gewag gemaakt van het tot stand komen eener verordening tot het weren van inbreuken op natuurschoon in Noord-Holland. Het voorstel daartoe werd in de Provinciale Staten gedaan door het medelid Mr. K. Hazelhoff Roelzema. Heemschut heeft, door het uitlokken van een adresbeweging ten gunste van het voorstel, de aanneming trachten te bevorderen.

De verordening werd vastgesteld bij besluit der Staten van Noord-Holland van 16 Juli 1912, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 20 September 1912 No. 40 en is in werking getreden op 10 October 1912.

Daar de reclameborden, die op het tijdstip van het in werking treden der verordening aanwezig waren, tot 1 Januari 1914 mogen blijven staan, zal men ze pas het volgend jaar zien verdwijnen. Het plaatsen van nieuwe wordt echter door de verordening belet; reeds werd in verscheidene gevallen een strafvervolg ingesteld, die met veroordeeling van den overtreder eindigde.

In de Provincie Zeeland werd eene verordening als de Noord-Hollandsche den 22 November 1912 vastgesteld. Ook hier heeft Heemschut door adressen tot het aannemen pogen mede te werken.

De Provinciale Staten van Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland overwegen verordeningen in denzelfden geest. In andere provinciën acht men een wet, die voor het geheele Rijk geldt, verkieslijk. In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 31 Januari 1913 vroeg de heer Jhr. Mr. H. W. van Asch van Wijck om wettelijke maatregelen tegen de ontsiering van stad en land. De Minister van Binnenlandsche Zaken erkende, dat het vraagstuk der ontsiering door reclames de aandacht der regering verdient, omdat die ontsiering vaak ergelijk is. Alvorens een wetsontwerp in te dienen, wilde hij echter de Gedeputeerde Staten der verschillende provinciën hooren. Laat ons hopen, dat hun advies gunstig zal zijn.

De gemeente Nijmegen heeft in haar politieverordening bepalingen tot het tegengaan van ontsierende reclames opgenomen. Den gemeenteraad van Rotterdam bereikte een voorstel van zijn leden P. G. Buskens, Dr. A. H. M. J. van Rooy en G. van Bleek, om maatregelen te treffen tegen „ontsiering der stad door wanstaltige of opdringende leelijke reclames“. Dit voorstel werd om advies in handen gesteld van de „Commissie voor de Strafverordeningen“, die de aanneming van het voorstel ontraadt, zonder echter overtuigende redenen voor haar meening aan te voeren. Dit advies heeft aan Heemschut een vijftientigtal andere lichamen auleiding gegeven, om in adressen aan den Gemeenteraad van Rotterdam daartegen op te komen en om aanneming van het voorstel te verzoeken.

Het bestrijden van ontsiering door reclames is niet voldoende, om de schoonheid van Nederland te behouden. Getracht moet worden, om te voorkomen, dat, wat nieuw gebouwd wordt, de omgeving ontsiert. Een krachtig middel om dit doel te bereiken zou zijn, als de gemeentebesturen de vergunning tot bouwen afhankelijk stelden van het voldoen aan zekere eischen van schoonheid, ter beoordeeling eener commissie van daartoe bevoegden. In sommige gemeenten geschiedde dit reeds, doch alleen voor zoover betreft het bouwen op gronden, die van de gemeente in eigendom of erfpacht verkregen waren.

Doch dit jaar heeft de gemeente Laren (N. H.) aan haar bouwverordening een bepaling toegevoegd, die in alle gevallen het voldoen aan eischen van schoonheid als voorwaarde voor het verleenen van een vergunning tot bouwen stelt. Deze verordening heeft de goedkeuring van het hooger gezag verkregen, en is onlangs in werking getreden. Alle gemeentebesturen van Nederland kunnen dit voortreffelijk voorbeeld volgen, en zoo medewerken om ontsiering tegen te gaan.

(Wordt vervolgd).

BERICHTEN.

Schoonheidscommissie te Laren (N.H.) De gemeente Laren N. H. is de eerste gemeente in ons land, die in hare Bouw- en Woningverordening eene bepaling heeft opgenomen van den volgenden aard. „Het uiterlijk der gebouwen, al of niet met de terreinscheidingen door muren, hekken of dergelijken, moet zoodanig zijn dat zij noch op zich zelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot geven of kunnen geven. B. en W. zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen

te stellen met betrekking tot den vorm en de samenstelling van de uitwendige deelen der gebouwen.“

Aan Laren komt de eer toe de eerste gemeente te zijn, die volledige invloed van de overheid op de openbare schoonheid kan doen gelden.

Het is te hopen, dat spoedig meerdere gemeenten dit loffelijk streven zullen volgen.

B. en W. hebben een stap verder gedaan, en aan het Hoofdbestuur der Mij. t. bev. d. Bouwkunst het verzoek gericht een voordracht van 3 leden voor een Larensche Schoonheidscommissie te willen opmaken. Het Hoofdbestuur heeft aan dit verzoek gevolg gegeven, met het gevolg dat dezer dagen door B. en W. benoemd zijn in deze commissie de heeren: J. W. Hanrath, architect te Hilversum; J. B. van Loghem, Bouwk. Ingenieur te Haarlem en B. J. Ouëndag, architect te Amsterdam.

Tentoonstelling „Huis en Tuin“. De Redactie ontving het volgende communiqué:

Het Dagelijksch Bestuur van de Tentoonstelling van Huis en Tuin in Bouw, Inrichting en Aanleg heeft de eer mede te deelen, dat na ernstig overwegen, de Tentoonstellingscommissie tot de overtuiging is gekomen, dat de deelname van exposanten tot dusverre te eenzijdig moet worden geacht.

Het door de Commissie nagestreefde doel, n.l. om eene Tentoonstelling in te richten, die Huis en Tuin in Bouw, Inrichting en Aanleg zoo volledig mogelijk laat zien, zou — de Commissie moet dit tot haar leedwezen constateeren — met de tot nog toe ontvangen inschrijvingen niet ten volle worden bereikt.

Wel zouden de afdeling der kunstrijverheid, die thans reeds geheel is besproken en die zeer volledig belooft te worden, alsmede de baksteenen modelwoning, waarvan het compleet ingericht tot stand komen eveneens verzekerd is, zeer zeker een groote attractie vormen, doch naast „inrichting“ dienen materialen voor den Bouw in de ruimste verscheidenheid vertegenwoordigd te zijn.

De Commissie moet den toch reeds betrekkelijk korten tijd van voorbereiding van de tentoonstelling echter na rijp beraad te kort achten om nog in het jaar 1913 met een ook op het punt van de materialen complete Tentoonstelling van Huis en Tuin in Bouw, Inrichting en Aanleg stellig gereed te komen.

De Commissie is tevens van oordeel, dat niet mag worden afgeveken van den oorspronkelijken opzet van de Tentoonstelling, dat alle materialen, die bij het bouwen te pas komen en dat ook afdelingen als die der hygiëne en der bedrijven-in-werking volledig moeten worden geboord.

Het bovenomschreven doel is — blijkens de opgedane ervaringen bij bereids gevoerde onderhandelingen — evenwel ongetwijfeld te bereiken indien niet in 1913 doch in den voorzomer van 1914 de Tentoonstelling zou worden gehouden. Dan zou gezorgd kunnen worden, dat naast de diverse bouwstoffen voor het tentoonstellen, waarvan reeds aanmeldingen werden ontvangen, ook andere bouwstoffen, waarvoor om verschillende redenen geen plaatsruimte werd afgesloten of gevraagd, volledig worden geëxposeerd.

Op grond van het hiervoor ontwikkelde is de Commissie — hoewel zeer tot haar leedwezen — moeten komen tot het inzicht, dat het onder de gegeven omstandigheden slechts aanbeveling kan verdienen over te gaan tot het instellen van de Tentoonstelling tot den voorzomer van 1914 en nam zij een desbetreffend besluit. De tentoonstellings-commissie twijfelt niet of de opvatting dat het beter is de tentoonstelling compleet in 1914, dan onvolledig in 1913 te houden, zal instemming vinden en zij vleit zich derhalve met de hoop, dat men allerwege bereid zal zijn tot het welslagen van de Tentoonstelling in 1914 mede te werken.

Het bovenbedoelde besluit brengt geen enkel verandering in de uitgeschreven prijsvraag voor het ontwerpen van een dorpschool met onderwijzerswoning.

Sedert 2 Mei is het Bureau der Tentoonstelling verplaatst naar Jan Luykenstraat 52 te Amsterdam. Tel. Z 392.

De kerk te Egmond aan den Hoef. Dit welbekende aardige

Wegens plaatsgebrek niet eerder opgenomen

KERKJE TE EGMOND AAN HOEF.

kerkje, dat zoo schilderachtig gelegen is, zal gerestaureerd worden, en hierdoor wordt weer eens de aandacht op dit interessante gebouw vestigd. De eerste steen van het kerkje werd in 1490 door Jan van Egmond gelegd; in den loop der tijden is het herhaaldelijk gewijzigd; o.a. in de 17de eeuw, van welken tijd het dakrentje dagteekent. Ondanks het verschil in stijlvatting, dat verschillende onderdeelen vertoont, is het kerkje terecht algemeen bekend om zijn pittoreske schoonheid, waartoe vooral ook het karakter van den ouden baksteen, hier en daar bemest en begroeid met klimop, medewerkt. Het kerkje heeft elf interessante gebrande glazen, die alle vensters, op twee na, vullen; zij zijn door den prins van Oranje, enkele adellijke heeren, en enkele provincies en steden geschenken. De glazen van Edam en Hoorn zijn verdwenen. Ook bezit de kerk verschillende grafwerken en monumenten, o.a. dat van den bekenden Amsterdamschen burgemeester Nicolaas Witsen (1718).

Van gewaardeerde zijde werden wij op de restauratie attent gemaakt door een schrijven, waaruit, terecht, warme genegenheid voor het kerkje blijkt. O.a. wordt daarin gezegd: „Zooveel mooie kerkjes heeft men al gerestaureerd“, zooveel van die schoone brokstukken zijn voor ons verloren gegaan. „Is best mogelijk dat ik mij op 't oogenblik te bang maak ik weet zelfs niet eens, hoever deze restauratie zich uitstrekt, want alles is, voor zoover mij bekend, nog al „onder-onsjes-achtig“ behandeld. Maar als ik van den zomer weer zou willen genieten van die stompmuurtjes met klimopdotten er tegen, van dat moppige torentje, dat zoo neuswijs torentje, van dat geheel zoo intiem, vreedig, schilderachtig hoekje, en ik zou vinden wat ik ook op andere plaatsen al eens vond na een jaar van wegblijven, dan zou ik mijzelf nooit kunnen vergeven, dat, terwijl ik wist dat er wat gebeuren ging, ik geen „geluid“ had gegeven.“

Hoewel aanvankelijk het zich liet aanzien, dat het kerkje te radicaal opgeknapt zou worden, vernemen wij nu betere berichten. Blijken deze berichten juist, dan zal niet het o.j. verkeerde standpunt „vernieuwen“, maar wel het standpunt „behouden“ worden ingenomen, welk standpunt te meer mogelijk is, daar de funderingen nog goed zijn en het muurwerk blijkbaar nog solide is en goed te lood staande, alleen aan den buitenkant verweerd. Een fraaie afbeelding van het kerkje komt voor op blz. 23 van dit Weekblad, naar een pentteekening van den heer Herm. v. d.

Kloot Meijburg, terwijl wij hierbij een fotografische opname weergeven.

Bond van Nederlandsche Architecten. Het bestuur van den B. v. N. A. is krachtens de verkiezingen op 12 April en 2 Mei j.l. samengesteld als volgt: Jos. Th. J. Cuypers, Amsterdam, voorzitter; J. E. v. d. Pek, Amsterdam, onder-voorzitter; Js. Ingenohl, Frans v. Mierisstraat 41, 1e secretaris; Herm. v. d. Kloot Meyburg, Voorburg 2e secretaris; A. C. Smits, Heemstede, penningmeester; P. G. Buskens, J. P. Stok Wzn., Rotterdam, leden.

V. A. N. K. Het bestuur der Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst is na de jongste verkiezingen als volgt samengesteld: W. Penna, voorzitter, M. J. Hack, vice-voorzitter, Corn. van der Sluys, secretaris-penningmeester, H. Fels, 2e secretaris, R. W. P. de Vries.

Tentoonstelling Museum v. Kunstnijverheid, Te Haarlem

in het Museum van Kunstnijverheid is tentoonstelling van moderne kunst, van 16 April tot 16 Juni, en wel van: M. J. Rien Hack, beeldhouwwerken, van J. Thorn Prikker, glasversieringen (uitvoering G. Heinersdorff) en van Mevr. C. Pol-Vliet van Hoogstraten, de tapijten.

Thorn Prikker in het Hohenzollern-Kunstgewerbehaus stelt de Berlijnsche fabriek voor geschilderd glas van Gottfried Heinersdorff eenige vensters tentoon, die daar naar ontwerpen van onzen landgenoot Thorn Prikker voor een katholieke kerk in de Rijnprovincie zijn vervaardigd. Naar de Kunstchronik meldt heeft de kunstenaar groot succes met dit werk. Reeds in 1909 op de Dusseldorfsche tentoonstelling voor kerkelijke kunst trok Thorn Prikker de aandacht. Heinersdorff engageerde hem toen voor zijn fabriek. Nadien is zijn kunst nog zeer vooruitgegaan. Deze tafreelen van de Heilige Familie, de aanbidding der Koningen en den Crucifix zijn van een innige vroomheid, als geen ander geschilderd glas uit de laatste tientallen van jaren heeft weten weer te geven. De uitvoering van de ontwerpen is uitnemend, vooral de bont-schitterende omljstingen zijn prachtig geslaagd. Deze glazen zijn niet, zooals men zoo vaak ziet, beschilderd, zij zijn samengesteld uit verschillende stukken gekleurd glas die door randen van lood bijeen gehouden worden. *N.R.Ct.*
Lenôtre. Te Parijs wordt in deze maand de dag herdacht, waarop voor 300 jaar de bekende tuinarchitect Lenôtre geboren is. In den, door hem aangelegden tuin der Tuilerieën zal een borstbeeld te zijner eere worden opgericht. Dit beeld is geen modern werk, het werd door den 17de eeuwischen beeldhouwer Coysevox voor het graf van Lenôtre in de Rochuskerk vervaardigd. Het graf is al meer dan honderd jaar leeg. Tijdens de revolutie werd de Rochuskerk, die niet ver van de Tuilerieën ligt, geplunderd en daarbij verdwenen ook de beenderen van den stichter van de „Jardins à la Française.“ *N. R. Ct.*

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN; W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. ; ; ; ; ; Redacteur: J. GRATAMA. ; ; ; ; ; ; ; ; ;

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. ; ; ; ; ; Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 - ADVERTENTIËN: v. 1-5 regels f 1.-, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. 110e Alg. Meivergadering op 27 en 28 Mei a. s. — Verslag van de Vergadering van het Hoofdbestuur op 6 Mei j.l. — Verslag van de Vergadering van het Hoofdbestuur met den Raad der Afdeelingen op 6 Mei j.l. Jaarverslag der Maatschappij 1 Mei 1912-1913. — Begrooting der Maatschappij 1913. — Toelichting tot de Begrooting der Maatschappij 1913. — Financieel verslag over 1912, uitgebracht door de Commissie van Financiën. — Jaarverslag der Perm. Commissie van Arbitrage in zake de Honorarium-Regelen der Mij t. bev. d. Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Heemschut. Slot. — Vergaderingen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

110E. ALG. MEIVERGADERING OP 27 EN 28 MEI A. S. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Agenda.

Dinsdag 27 Mei.

Tentoonstelling betreffende de „Bauberatung“ in Duitschland in het Gebouw der Maatschappij.

10^{1/2} uur v. m. Algemeene Vergadering.

1. Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgelopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen; desgewenscht bespreking van dit Verslag.
2. Verslag over het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.
3. Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuurleden.
4. Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stempopneming — Stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.
5. Verkiezing van den Voorzitter van het Hoofdbestuur.
6. Rapport van de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording over het afgelopen jaar.
7. Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.
8. Uijloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.
9. Behandeling en vaststelling van de begrooting voor het loopende jaar.
10. Verkiezing van 1 lid in de Commissie van Onderzoek en van 3 leden in de Commissie van Redactie.
11. Het examen voor Hoofdopzichter, in te stellen door de

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Het concept Programma van Eischen voor dit examen is gepubliceerd in Bouwk. Weekblad 1911, no. 50.

12. Reorganisatie van het 2 maandelijksch Tijdschrift „Bouwkunst“.

13. Mededeelingen van wege het Hoofdbestuur omtrent het standpunt dat de Maatschappij inneemt ten opzichte van actuele vraagstukken, betrekking hebbende op het beroep van den architect en de Bouwkunst.

Overzicht van de vraagstukken, welke in het loopende jaar behandeld zullen worden en het eventueel benoemen van Commissiën tot het geven van praeadvies.

1^{1/2} uur n.m. Voordracht met lichtbeelden van den heer L. Bienfait over „Amerikaansche Proefstations“.

Na afloop: Bezoek aan de Tentoonstelling: „De Vrouw 1813-1913“, Amstedijk.

6^{1/2} uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in „De Kroon“, Rembrandtplein, à f 2.50 per couvert zonder de wijn.

Woensdag 28 Mei.

10^{1/2} uur v.m. Vergadering van Architect-Leden der Maatschappij ter bespreking van de onderwerpen:

Schoonheidscommissie en Openbaar bouwkundig Advies-Bureau (Bauberatungsstelle).

De navolgende onderwerpen zullen door de respectieve heeren worden ingeleid:

- 1) Is het instellen van schoonheidscommissiën wenschelijk? Vruchtbare en nadeelige werking dezer Commissiën. Overzicht van hetgeen reeds door de Schoonheidscommissiën bereikt is, door Jos. Ingenohl, architect.
- 2) De taak, samenstelling, positie en bevoegdheid der Schoonheidscommissiën, door J. E. van der Pek, architect.
- 3) Wat is het doel van de Bouwkundige Adviesbureaux? (Bauberatungsstellen). Overzicht van hetgeen in Duitschland door deze bureaux bereikt is, door J. D. Landré C. Fzn., Prof. an der Kon. Baugewerkschule in Aken.
- 4) Is het instellen van Bouwkundige Adviesbureaux in Nederland wenschelijk? Vruchtbare en nadeelige werking dezer bureaux, door S. de Clercq, architect.
- 5) De bevordering van de bouwkundige schoonheid in kleine

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

steden en op het platteland, in verband met Woningwet en Bouwverordening, door R. Schügel, B. L., Inspecteur der Volksgezondheid.

6) Heemschut en Bouwk. Adviesbureau, door A. W. Weissman, architect.

7) De taak, samenstelling, positie en bevoegdheid der Bouwkundige Adviesbureaux. Verhouding tusschen Schoonheidscommissie en Bouwk. Adviesbureau, en tusschen Bouwtoezicht en Bouwk. Adviesbureau. Hiervoor is wel reeds een spreker gevraagd, maar er is nog geen antwoord ontvangen, of hij het aanneemt.

Ieder spreker heeft 15 minuten voor zijn inleiding (alleen voor onderwerp 3 is hiervoor 45 minuten toegestaan) waarna er ruimschoots gelegenheid gegeven wordt voor debat. Het ligt niet in de bedoeling conclusiën te nemen maar wel om de beide actuele vraagstukken veelzijdig aan de orde te stellen en onder de Architect-leden der Mij. te bespreken.

Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen, worden zij, die wenschen deel te nemen aan den gemeenschappelijken maaltijd, verzocht zich **vóór Maandag 26 Mei** op te geven bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 6 MEI J.L.

anwezig waren de heeren: A. Salm G.Bzn., Voorzitter; J. A. G. van der Steur, Vice-Voorzitter; S. de Clercq, J. W. Hanrath, Jan Stuyt, benevens de Algem. Secretaris J. Gratama.

De heeren Alb. Otten, B. J. Ouëndag en W. F. C. Schaap hadden bericht verhinderd te zijn.

NIJWE LIDEN. Op voorstel van de Comm. v. Onderzoek werden aangenomen als Architect-Lid, de heeren: W. P. C. Knüttel, Bouwkundig Ingenieur te Deventer; A. J. Kropholler, Architect te Amsterdam; Leen Tol, Architect te Lisse; H. J. Wigman, Architect te Amsterdam.

AGENDA MEIVERGADERING. De agenda der Alg. Meivergadering te houden 27 en 28 Mei a.s. werd nader besproken en vastgesteld. Zie verder het verslag der vergadering van het H. Bestuur met den Raad der Afdelingen, op blz. 231. De Agenda is gepubliceerd op blz. 229.

REKENING EN VERANTWOORDING 1912 EN BEGROTING 1913. Deze stukken, ingediend door de Commissie van Financiën, gaven geen aanleiding tot opmerkingen en werden, onder dankbetuiging aan de Commissie, goedgekeurd. Evenzoo het Jaarverslag dezer Commissie. Een en ander is gepubliceerd op blz. 237 e.v.

PRAEADVIES VAN HET HOOFDBESTUUR OVER DE CONCEPT-STATUTEN EN ALG. HUISSH. REGLEMENT, OPGESTELD DOOR DE FUSIE-COMMISSIE. Ingevolge het besluit van de vergadering van Architect-Leden op 28 April j.l. had het Hoofdbestuur de Concept-Statuten en Alg. Huish. Reglement voor de te fuseeren verenigingen Mij. en Bond, opgesteld door de Fusie-Commissie, nader in studie genomen, mede in verband met het vraagstuk der eventuele ontbinding der Mij. en hare gevolgen. In aansluiting hierbij was een schema opgesteld, dat tot basis zou kunnen dienen over het praeadvies, welk schema nader werd besproken en in hoofd-trekken vastgesteld.

Besloten werd dat het Hoofdbestuur den 20sten Mei opnieuw zou vergaderen ter verdere behandeling van dit onderwerp.

BROCHURE ONTSLAG OPZICHTER VREDESPALIS. Door het Bondsbestuur van den Algemeen Nederlandschen Opzichters en Teekenaarsbond is een brochure uitgegeven, getiteld: „Het Ontslag van een Opzichter bij den bouw van het Vredespaleis te 's Gravenhage en wat daarmee verband houdt”, waarin o.a. beschuldigingen tegen den architect van het Vredespaleis worden vermeld. Het Hoofdbestuur was algemeen van gevoelen, dat het wenschelijk was dit onderwerp in zijn midden ter sprake

te brengen en het besloot zich officieel te wenden tot het Bondsbestuur bovengenoemd, dat aansprakelijk is voor den inhoud van dit geschrift.

INTERNATIONALE BOUWKUNST-TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM 1914. Van de Commissie van Voorbereiding dezer Tentoonstelling was het volgende schrijven ontvangen:

4 April 1913.

Aan het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

WelEd. Geb. Heeren,

Bij deze hebben wij de eer U mede te deelen, dat in de vergadering van Voorzitters en Secretarissen van de 4 bouwk. verenigingen en de V. A. N. K. met de Comm. v. Voorb. der Int. Bouwk.-Tent. 1914 gehouden 3 April j.l., het volgende is besloten in zake de Tent. 1914.

Ten eerste werd het absoluut noodzakelijk geoordeeld, dat de Tentoonstelling 1914 een Stedelijke zal zijn.

Ten tweede werd sterk de wenschelijkheid gevoeld, dat de bouwkunst in ruime beteekenis tentoongesteld zal worden en dat dus, waar de bouwkunst zoowel het uitwendige als het inwendige der gebouwen omvat, ook de decoratieve beeldhouwkunst, decoratieve schilderkunst en kunstnijverheid (geen kleinkunst, geen vitrines dus) op de Tentoonstelling vertegenwoordigd moeten zijn.

Ten einde echter het plan niet te groot op te zetten, vereenigde de vergadering zich met de gedachte van een Internationale Bouwkunst-Tentoonstelling, waarbij de bovengenoemde aanverwante kunsten alleen Nationaal zouden zijn.

Ten derde: eveneens met het oog op de groote kosten, werd voorloopig afgezien van de gedachte, in den tuin van het Stedelijk Museum bijbouwen op te richten en werd goedgekeurd, in algemeenen zin, de Tentoonstelling te doen plaats hebben in het beschikbaar te stellen gedeelte van het Stedelijk Museum. Daar echter de kosten der Tentoonstelling, zooals boven omschreven, het waarschijnlijk door de Gemeente beschikbaar te stellen bedrag van f 10.000 aanmerkelijk zullen overschrijden, besloot de vergadering te trachten van andere zijde financieel steun te verkrijgen, waartoe in de eerste plaats de bouwkundige lichamen en de V. A. N. K. zijn aangewezen.

De Vergadering droeg dan ook de Comm. v. Voorb. op, zich tot bovengenoemde Vereenigingen te wenden met het verzoek *vóór Dinsdag 29 April a.s.* te willen berichten, of zij genegen zijn de Tent. financieel te steunen, en zoo ja, hoe groot het bedrag van dezen steun zal zijn. Het ligt in de bedoeling te trachten ook van het Rijk, de Provincie, andere vereenigingen en particulieren financieelen steun te verkrijgen; echter leek het de vergadering beter hiermede te wachten tot de organiseerende lichamen hunne donaties hebben vastgesteld, omdat de steun van Rijk, Provincie, enz. veelal afhangt van wat de organiseerende lichamen zelf voor het doel beschikbaar stellen.

Mede in verband hiermede het verzoek om financieelen steun ten zeerste bij U aanbevelend,

Hoogachtend

voor de Commissie v. Voorbereiding der Int. Bouwk. Tent. 1914

w.g. W. KROMHOUT Czn., Voorzitter,
J. GRATAMA, Secretaris.

Het Hoofdbestuur wenschte, dat de Vereenigingen tegenover het Gemeentebestuur met een behoorlijken financieelen steun voor den dag zouden komen.

Na overleg met de Commissie van Financiën bleek, dat de financiën der Mij. in 1913 moeilijk een extra uitgave toelaten, daar de Examens voor B. Opzichter, B. Teekenaar en Onderbaas in 1913 wegens hunne uitgebreidheid aan de Mij. aanmerkelijk meer kosten dan in 1912. In verband hiermede kon de bovenbedoelde donatie niet hooger gesteld worden dan f 750; maar het Hoofdbestuur vertrouwt dat deze bijdrage door particuliere donaties van Architect-Leden der Mij. aanmerkelijk verhoogd zal worden.

RIJKSGEBOUWEN EN PARTICULIERE ARCHITECTEN. Van den Minister van Waterstaat was het volgende schrijven ontvangen, gericht tot de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Genootschap Architectura et Amicitia, de vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, en den Bond van Ned. Architecten.

's Gravenhage 21 April 1913.

AFD. WATERSTAAT.

Bericht op schrijven betreffende: *Uitvoering Bouwwerken.*

Naar aanleiding van Uw adres van Juni 1912 heb ik de eer U te berichten, afgezien van de vraag of in bijzondere gevallen gebruik zal kunnen worden gemaakt van de medewerking van particuliere Architecten, het in mijne bedoeling ligt om ten aanzien van groote bouwwerken, ressorteerd onder mijn Departement, waar noodig, advies van deskundigen — niet Rijksambtenaren — in te winnen. In verband daarmee ware het mij aangenaam indien mij door U, bij gemeenschappelijk voorstel, een drietal, naar Uw oordeel, bekwaame architecten zou kunnen worden genoemd, waaruit ik eventueel eene keuze zal kunnen doen, om in vereeniging met andere deskundigen, desgewenscht de Regeering van voorlichting te dienen. Het zal mij aangenaam zijn ten deze op Uwe medewerking te mogen rekenen.

De Minister van Waterstaat

w.g. L. REGOUT.

Het Hoofdbestuur besloot te deze zake de 3 andere bouwk. Vereenigingen voor te stellen een bijeenkomst te houden van Voorzitters en Secretarissen der 4 Bouwk. Vereenigingen ten einde dit onderwerp te bespreken.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE LAREN (N.H.). Burgemeester en Wethouders van Laren (N.H.) hebben aan het Hoofdbestuur hun dank betuigd voor de medewerking van het Hoofdbestuur in zake de samenstelling van de Larensche Schoonheidscommissie. Het Hoofdbestuur heeft namelijk een voordracht voor 3 leden dezer commissie opgemaakt, welke door B. en W. is overgenomen, zoodat benoemd zijn de heeren: J. W. Hanrath, architect te Hilversum, J. B. van Loghem, Bouwk. Ingenieur te Haarlem en B. J. Ouëndag, architect te Amsterdam.

NED. VEREENIGING VOOR TENTOONSTELLINGSBELANGEN. Tot nog toe werd het belang, dat de Nederlandsche nijverheid heeft bij een behoorlijke vertegenwoordiging op buitenlandsche tentoonstellingen hoofdzakelijk behartigd door twee Vereenigingen: „Ver. voor Tentoonstellingsbelangen” en de „Ned. Ver. van Expositanten”. Deze twee zijn gefuseerd. De Regeering heeft deze samensmelting met sympathie begroet, hetgeen kan blijken uit de subsidie van f 7000, op de staatsbegroting 1913 voor de nieuwe Vereeniging uitgetrokken.

Het is de bedoeling, dat de Vereeniging een permanent bureau zal hebben, waar voor alle aangeslotenen, waartoe ook vereenigingen behooren, de noodige hulp en voorlichting verkrijgbaar zullen zijn. De toetredende vereenigingen worden gerangschikt onder verschillende groepen, b.v.: Opvoeding en Onderwijs, Kunstwerken, enz.

Het Hoofdbestuur, overtuigd van de belangrijkheid van een dergelijke vereeniging, besloot aan het ontvangen verzoek, luidende: of het, althans in beginsel, bereid is, te bevorderen dat de Maatschappij als lid tot de Ver. v. Tentoonstellingsbelangen toetreedt, te voldoen; en het heeft zich nader in contact met deze vereeniging gesteld.

COMMISSIE TOT HERZIEKING DER A. V. Deze Commissie heeft medegedeeld, dat zij haar taak heeft beëindigd en in hare laatst gehouden vergadering de door haar ontworpen A. V. in eindredactie heeft vastgesteld. Deze A. V. zullen binnenkort worden gedrukt en gevraagd werd of het Hoofdbestuur exemplaren wenschte te bestellen en zoo ja, hoeveel, om aan de leden der Mij. toe te zenden.

Het Hoofdbestuur achtte het wel wenschelijk, dat aan alle leden der Mij. een exemplaar der A. V. wordt toegezonden en besloot

het benodigde aantal op te geven bij den Ned. Aannemersbond, die voor het drukken zorgt en die zijn leden ook een exemplaar toezendt.

RESTAURATIE KERKE TE EGMOND A. D. HOEF. Naar aanleiding van ontvangen mededeelingen, waaruit de conclusie getrokken zou kunnen worden, dat de voorgenomen restauratie van het bekende schilderachtige kerkje te Egmond a.d. Hoef wat te ver werd doorgevoerd en er kans zou kunnen zijn, dat het authentiek oude te veel zou worden geschaad, werd aan de Commissie voor de oude Monumenten, ingesteld door de Maatschappij, opgedragen dit geval nader te onderzoeken.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Alg. Secretaris

J. GRATAMA.

VERSLAG VAN DE VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR MET DEN RAAD DER AFDEELINGEN, OP 6 MEI 1913.

e Voorzitter van het Hoofdbestuur, de heer A. Salm G.Bzn. opende de vergadering, heette alle aanwezigen welkom en deelde mede, dat geen der Afdelingen nieuwe punten aan de Agenda wenschte toe te voegen, zoodat alleen in behandeling genomen zal worden de Agenda der Alg. Meivergadering.

Spreker zette hierop nader uiteen, op welke wijze het Hoofdbestuur gemeend had dit jaar deze Alg. vergadering te houden, zooals in hoofd-trekken reeds medegedeeld is in B. Weekblad 1913 blz. 170.

Aangezien op de vergadering der Architect-Leden op 28 April j.l. van het Hoofdbestuur een praeadvies over de Concept Statuten en Alg. Huish. Reglement, opgesteld door de Fusie-Commissie, is gevraagd, en het Hoofdbestuur bezig is dit praeadvies samen te stellen, waarbij rechtskundig en ander advies gevraagd moet worden, zal het niet mogelijk zijn, de Statuten en Alg. Huish. Reglement op de Alg. Meivergadering reeds weder te doen behandelen.

Getracht zal worden op een der avonden de leden aangenaam bezig te houden, maar nadere bijzonderheden kunnen hieromtrent nog niet worden gegeven.

Opgemerkt werd, dat het wel wenschelijk zou zijn, een excursie aan deze vergadering te verbinden, waartoe een tochtje over het water zich bijzonder goed leent.

Verder kon de vergadering zich vereenigen met de agenda, en werd de nadere uitwerking overgelaten aan het Hoofdbestuur. Bij de rondvraag wees de voorzitter der Afd. Amsterdam, de heer F. W. M. Poggenbeek, op het gebrek aan goede sprekers, die genegen zijn een voordracht te houden voor de Afdeling. Toch geloofde spreker dat hierin wel eenige verbetering kan worden gebracht, wanneer de Afdelingen onderling elkaar regelmatig op de hoogte stellen van sprekers, die voor de respectieve Afdeling heeft gesproken, zoodat de Afdelingen weten wie zich als spreker beschikbaar stelt en welke condities door dezen gemaakt worden.

De overige aanwezige vertegenwoordigers van Afdelingen slopen zich hierbij aan, zoodat een contact als boven bedoeld, tot stand gebracht zal worden.

In verband met de vraag, of het niet mogelijk zou zijn te bevorderen, dat er meerder samenwerking zou komen tusschen de Afd. Amsterdam en het genootschap Architectura et Amicitia, ontspon zich een levendig debat. In het algemeen zou men veel voelen voor meerder samengaan, ten einde versnippering van krachten in een zelfde plaats tegen te gaan. De wijze, waarop dit echter zou kunnen geschieden, was moeilijk te bepalen. In verband hiermede wees de Secretaris der Afd. Utrecht, de heer M. E. Kuiler, op het „Kunstverbond” te Utrecht, dat bestaat uit een vereeniging van de Afd. Utrecht der Mij., de Utrechtsche Club van leden van A. et A. en „Kunstlieft”. Alle deze 3 ver-

eenigingen behouden hare zelfstandigheid, maar zijn verder vereenigd om de gezamenlijke belangen der kunst te bevorderen in Utrecht.

Het „Kunstverbond“ werkt zeer goed, en kan als voorbeeld gesteld worden voor andere plaatsen. De Voorzitter der Afd. Amsterdam zei toe, dat het Bestuur der Afd. ernstig zou overwegen op welke wijze nader contact met A. et A. te verkrijgen zoude zijn, waarbij zeker het voorbeeld van het „Kunstverbond“ van nut kan zijn.

Ten slotte werd op de vraag, hoe het stond met de voorbereiding der Int. Bouwkunst-Tentoonstelling 1914, door den Voorzitter een overzicht van deze voorbereiding gegeven, waarbij werd medegedeeld, dat door de Maatschappij f 750 voor de Tentoonstelling beschikbaar was gesteld. In verband hiermede vroeg spreker, of het misschien op den weg der Afd. Amsterdam ligt, ook een subsidie te verlenen, mede in verband met het plaatselijke der Tentoonstelling.

De Voorzitter der Afd. Amsterdam meende van wel, en zal het punt ter sprake brengen in de eerstvolgende vergadering van het Afd. Bestuur.

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering gesloten.

De Alg. Secretaris:
J. GRATAMA.

JAARVERSLAG VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

1 Mei 1912 — 1 Mei 1913.

Het Hoofdbestuur biedt hierbij den leden een overzicht aan van de werkzaamheden der Maatschappij en van den toestand, waarin zij verkeert. Kon in het voorafgaande verslag geconstateerd worden, dat de Maatschappij in bloei toenam, en dat het vereenigingsleven opgewekt was, ook van het afgelopen jaar kan dit gezegd worden.

Met het oog op een eventuele fusie met den Bond van Nederlandsche Architecten, die in het afgelopen jaar nader werd voorbereid, moest de behandeling van meerdere belangrijke vraagstukken voorloopig worden uitgesteld.

Leden.

Het aantal leden bedroeg op 1 Mei 1913, 881. Van deze zijn 23 Eerelid., 306 Architect-Lid., 315 Buitengewoon Lid en 237 Donateurs. Verleden jaar was de samenstelling als volgt: 25 Eereliden, 325 Architect-Leden, 303 Buitengewone Leden en 253 Donateurs.

Bij de vergelijking der cijfers moet ten opzichte van de Architect-Leden in aanmerking genomen worden, dat in verband met de verhooging der contributie voor Architect-Lid van f 15 op f 20 ingegaan 1 Januari 1912, enkele leden hebben bedankt, terwijl een paar leden overgeplaatst zijn naar den groep der Buitengewone leden. Tengevolge van de reorganisatie der Maatschappij in 1911 bedankten in 1912 bovendien enkele Donateurs.

De Maatschappij betreurt het verlies ten gevolge van overlijden van haar Architect-Lid Chr. H. Holgen, en van hare Donateurs L. de Vogel en B. J. Wessel.

LIDENLIJST. De nieuwe ledenlijst is reeds sedert einigen tijd opgemaakt, overeenkomstig de nieuwe groepeerings der Leden en Donateurs. Den leden is echter nog geen exemplaar toegezonden met het oog op wijzigingen bij een eventuele fusie tusschen Maatschappij en Bond v. Nederl. Architecten.

Hoofdbestuur en Commissiën.

21 Mei 1912 werd het geheele Hoofdbestuur, dat sedert 1 Januari 1912 demissionair was, herkozen. Aangezien de heeren Dumont en J. H. W. Leliman hadden bedankt als lid van het Hoofdbestuur, had 24 September eene nieuwe verkiezing plaats voor deze twee vacatures en werden gekozen de heeren J. W. Hanrath en J. A. G. van der Steur. De heer Salm, op 21 Mei reeds gekozen als tijdelijk Voorzitter, werd nu definitief benoemd; als vice-voorzitter werd de heer v. d. Steur aangewezen.

Het Hoofdbestuur bestaat nu uit de heeren: A. Salm G. Bzn., voorzitter; J. A. G. van der Steur, vice-voorzitter; S. de Clercq, J. W. Hanrath, Alb. Otten, B. J. Ouëndag, W. F. C. Schaap en Jan Stuyt.

Op de a.s. Alg. Meivergadering, te houden 27 Mei, treden volgens rooster af de heeren B. J. Ouëndag, A. Salm G. Bzn. en W. F. C. Schaap; de laatste stelde zich niet herkiesbaar, terwijl de heer J. Limburg inmiddels voor het lidmaatschap van het Hoofdbestuur bedankt had.

De verkiezing voor 4 Leden van het Hoofdbestuur is uitgeschreven; kandidaten zijn de heeren: B. van Bilderbeek, A. W. C. Dwars, W. Kromhout Czn., J. B. van Loghem, B. J. Ouëndag en A. Salm G. Bzn. De stembiljetten voor de verkiezing zijn den Architect-Leden toegezonden; de uitslag van de verkiezing zal bekend gemaakt worden op de a.s. Alg. Meivergadering.

COMMISSIE VAN VOORBEREIDING DER HOOFDBESTUURSVERGADERINGEN. Wegens bedanken van den heer J. H. W. Leliman als lid van het Hoofdbestuur, werd in diens plaats tot lid dezer Commissie benoemd de heer Jan Stuyt. De Commissie bestaat nu uit de heeren A. Salm G. Bzn., B. J. Ouëndag en Jan Stuyt, waaraan toegevoegd is als Secretaris de heer J. Gratama; zij heeft in het afgelopen jaar wekelijks vergaderd.

COMMISSIE VAN ONDERZOEK. In aansluiting aan art. 12a van het Alg. Huish. Reglement treedt op 27 Mei a.s. in de Commissie van Onderzoek volgens rooster af de heer J. A. G. van der Steur, die niet direct herkiesbaar is; de voordracht tot voorziening in deze vacature, opgemaakt door het Hoofdbestuur, bestaat uit de heeren C. MUYSEN — W. C. Metzelaar; de beide overige leden der Commissie zijn de heeren J. W. Hanrath en F. W. M. Poggenbeek.

COMMISSIE VAN FINANCIËN. In Maart 1912 heeft de heer L. C. Dumont, voorzitter dezer Commissie, bedankt voor het lidmaatschap, in diens plaats werd benoemd de heer Jan Stuyt; tot tijdelijk voorzitter dezer Commissie is benoemd de heer W. A. E. van Geuns, terwijl de beide overige leden der Commissie zijn de heeren B. J. Ouëndag en L. Zwiers. De heer Van Geuns heeft inmiddels als lid dezer Commissie bedankt.

COMMISSIE VAN REDACTIE. Op de a.s. Alg. Meivergadering treedt de geheele Commissie af, die zich herkiesbaar stelt. De voordracht tot voorziening in deze Commissie, opgemaakt door het Hoofdbestuur, bestaat uit de heeren: M. B. N. Bolderman — G. Versteeg, W. J. de Groot — J. B. van Loghem, A. Salm G. Bzn. — C. W. Nijhoff.

BIBLIOTHEEK-COMMISSIE. In deze commissie is voor de vacature, ontstaan door het bedanken van den heer J. H. W. Leliman, benoemd de heer A. Salm G. Bzn. Verder bestaat de Commissie uit de heeren A. W. Weissman en de Alg. Secretaris J. Gratama, welke laatste ambtshalve lid dezer Commissie is.

DE COMMISSIE VAN ARBITRAGE INZAKE DE HONORARIUM-REGELN trad op de Alg. Meivergadering 1912 in haar geheel af. De uitgeschreven verkiezing had het gevolg, dat de aftredende Commissie herkozen werd. Zij bestaat uit de heeren: C. B. Posthumus Meyjes, voorzitter; S. de Clercq, Job. Mitters Jr., B. J. Ouëndag, J. A. G. van der Steur en J. Verheul Dzn.

Secretariaat, Redactie en Administratie.

Deze bestaan uit den Alg. Secretaris Redacteur J. Gratama en den klerk W. Penaat, terwijl in de plaats van G. F. Luyn, portierkantoornecht, aangesteld werd G. Galama. Als accountant is werkzaam de heer L. G. Verburg L. Gzn.

Uitgaven.

DE PERIODIEKEN zijn in het afgelopen jaar regelmatig en compleet verschenen; dank zij den flinken steun der medewerkers, was steeds copy voorradig; aan allen, die hiertoe medegewerkt hebben, onzen hartelijken dank, in het bijzonder aan de Secretarissen der Afdelingen voor hunne verslagen; verder aan de Correspondenten van het Bouwkundig Weekblad en de verzorgers van de verschillende rubrieken, als Sociale Hygiëne en Techniek, Kroniek enz.

Het 2-Maandelijkse tijdschrift „Bouwkunst“ mag zich in een

ruime toevoer van copy verheugen. Echter is deze copy veelal van historische aard; bijdragen over moderne architectuur worden zelden aangeboden. Waar het zeer zeker ook op den weg der Maatschappij ligt, deze historische bouwkunstige artikelen in wetenschappelijk populair vorm te publiceren, aangezien zij de bouwkunst bevorderen en geen ander tijdschrift in Nederland hiervoor is aangewezen, worden zij in „Bouwkunst“ opgenomen. Het gevolg is, dat hierdoor in het tijdschrift te weinig de moderne architectuur vertegenwoordigd is.

In verband met het voornemen van de firma Ahrend om een nieuw bouwkundig tijdschrift te stichten, speciaal aan de moderne bouwkunst en aanverwante kunsten gewijd, werden pogingen in het werk gesteld om te geraken tot één tijdschrift, waarin „Bouwkunst“, „De Architect“ en het nieuwe tijdschrift van de firma Ahrend zouden zijn vereenigd. Daar de firma Ahrend echter ten slotte van haar voornemen afzag, viel dit plan in duigen.

Van meer dan eene zijde wordt het echter wenschelijk geacht, dat over de moderne architectuur meer gepubliceerd zal worden. Op de a.s. Alg. Meivergadering zal reorganisatie van „Bouwkunst“ besproken worden, waarbij tevens de wenschelijkheid en mogelijkheid van een eventueel samengaan van „Bouwkunst“ met „De Architect“ onder oogen zal worden gezien. Ten slotte een woord van lof aan de uitgeefster der periodieken, de firma Mouton & Co. te 's Gravenhage, die voort blijft gaan op goede en aangename wijze de periodieken der Maatschappij te verzorgen.

DE MONOGRAFIE DER GRAFELIJKE ZALEN. Dit plaatwerk, waarvan nog exemplaren voorradig zijn, werd in het afgelopen jaar herhaaldelijk verkocht; in herinnering wordt gebracht, dat de prijs voor een ingenaaid exemplaar bedraagt voor de leden en de donateurs der Maatschappij f 1.35, en gebonden f 4.35; in den boekhandel resp. f 15 en f 18.

OUDE GRONINGEN EN OUD-GRONINGERLAND. Deze beide belangwekkende bijdragen van den heer C. H. Peters, respectievelijk opgenomen in het Bouwk. Tijdschrift 1907 en in Bouwkunst 1911 en 1912, zijn als boekdeelen verkrijgbaar bij de firma Erven van der Kamp te Groningen voor den prijs van f 7.50 en f 5.

EXAMENVRAGEN. De boekjes, bevattende de vraagstukken van het examen ter verkrijging van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Onderbaas, afgenomen in 1912 en voor den prijs van f 0.85, f 0.50 en f 0.50 verkrijgbaar gesteld, werden in groot aantal verkocht.

HONORARIUM-REGELN EN HONORARIUM-REGELN — GEVELONTWERPEN. Meermalen werden de Regelen voor de berekening en uitbetaling van het Honorarium voor Architecten (prijs f 0.15 per stuk en f 1.25 de 10 stuks) verkocht; evenzoo de Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van Architecten voor werkzaamheden, zich uitsluitend bepalende tot het ontwerpen en uitwerken van de gevels en het uitwendige van die gebouwen, waarvan de verantwoordelijkheid voor de uitvoering berust bij den Uitvoerder-Bouwer, (prijs f 0.10). In herinnering worde gebracht, dat deze regelen voor Amsterdamsche toestanden werden opgesteld.

ARBEIDSCONTRACT. Eveneens werden veelvuldig verkocht de Algemeene Regelen voor arbeidscontract tusschen Architect en Ingenieur eenzijdig en Bouwk.-Opzichter, Teekenaar of Opzichter-Teekenaar anderzijds; prijs f 0.10.

Bijeenkomsten. DE ALG. MEIVERGADERING werd gehouden 21 en 22 Mei 1912. De eerste dag werd 's avonds de huishoudelijke Alg. Vergadering gehouden. In herinnering zij gebracht, dat het geheele Hoofdbestuur herkozen werd; in de vacature L. C. Dumont werd later voorzien. Uit het onvoltallige hoofdbestuur werd de heer A. Salm als tijdelijk voorzitter herkozen. In de Commissie van Onderzoek werd door de vergadering benoemd de heer J. W. Hanrath en in de Commissie van Redactie de heeren M. B. N. Bolderman, W. J. de Groot en A. Salm G. Bzn. Op voorstel van den Voorzitter werden tot Eerelid benoemd de Voorzitter van het IXe Congres International des Architectes,

te Rome in 1912 gehouden, de heer Giovinale, benevens de Voorzitter van het Uitvoerend comité van het Congres, de heer M. E. Cannizarro, terwijl tot Eererespondent benoemd werd de Alg. Secretaris van het Uitvoerend comité, de heer Luigi Bisi. Een geanimeerde bespreking had plaats over de prijsvraag voor een Stadion, uitgeschreven door de Mpij het Ned. Sportpark. Voor een uitvoerig verslag verwijzen wij naar Bouwk. Weekblad 1912, no. 22.

Den volgenden dag had 's ochtends een belangrijke bespreking plaats over het Rapport, opgemaakt door de Commissie ter voorbereiding van een eventuele fusie Maatschappij-Bond. Het resultaat was, dat het niet wenschelijk werd geacht de toestanden op de spits te drijven. Wordt het criterium voor Architectlid te streng gesteld, dan ontstaat een kleine vereeniging, die weinig kracht en invloed kan hebben. Daarom is het noodzakelijk niet in de uiterste consequenties te vervallen. Aan den anderen kant is een gezonde vakvereeniging wenschelijk.

Met een krachtig applaus stemde de vergadering in met de woorden van den voorzitter, die in beginsel de wenschelijkheid uitsprak om tot eenheid te geraken.

Aan het Hoofdbestuur werd opgedragen het fusie-vraagstuk nader voor te bereiden.

Tevens werd besproken de toetreding der Mpij tot het Verbond van Ned. Kunstenaars-vereeningen, waartegen in beginsel geen bezwaar werd gevoeld, maar waarvoor eerst verlangd werd een rapport van het Hoofdbestuur over de financiële verplichtingen, die het gevolg van de aansluiting zouden kunnen zijn.

's Middags had de feestelijke herdenking van het 70 jarig bestaan der Maatschappij plaats, ingeleid door een rede van den Voorzitter, die een overzicht gaf van wat de Maatschappij in de laatste 10 jaar had gedaan. Daarna kreeg Prof. Henri Evers het woord voor het honden van zijn belangwekkende voordracht over „Eenheid“, namelijk de eenheid tusschen de vakbroeders en in de bouwkunst, en waarbij spreker uitvoerig het werk van Messel en Hoffmann behandelde.

Het Genootschap Architectura et Amicitia huldigde de Maatschappij met een hartelijk woord van waardeering bij monde van zijn Voorzitter, benevens met een krans, en op gelijke wijze deed de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap.

Ten slotte besloot een aangename feestmaaltijd in het Paviljoen in het Vondelpark deze Alg. Meivergadering. Zie het verslag in B. Weekblad 1912, no. 23.

DE ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE had 24 en 25 September te Dusseldorf plaats. Deze plaats was gekozen in verband met een hoogst interessante Steden-tentoonstelling en een Kongres für Städtewesen aldaar. Meerdere excursionisten woonden reeds 23 September de opening van het Congres, enkele voordrachten en de feestavond, door de Stad Dusseldorf aangeboden, bij.

Dinsdagochtend 24 Sept., werd door sommigen het Congres bezocht, door anderen de tentoonstelling, waarna om 1 uur het gemeenschappelijk diner in het restaurant van de tentoonstelling plaats vond.

Daarna werd 's middags de Alg. September vergadering gehouden. In verband met de vacatures L. C. Dumont en J. H. W. Leliman in het Hoofdbestuur werden gekozen de heeren J. W. Hanrath en J. A. G. van der Steur.

Besloten werd tot het verbond van Ned. Kunstenaars toe te treden met voorbehoud van eene toevoeging aan de Statuten van het Verbond betreffende financiële verplichtingen.

In verband met de Stadion-prijsvraag en de Koloniaal Instituut prijsvraag, werd de wenschelijkheid uitgesproken bij de a.s. herziening in de Prijsvraag-Regelen de bepaling op te nemen, dat de leden der constituerende vereenigingen verplicht zullen zijn bij het voorbereiden eener prijsvraag steeds te handelen in overleg met de P. P. C., en verder dat de leden der const. vereenigingen verplicht zullen zijn aan de P. P. C. inlichtingen te verschaffen, wanneer die leden uitgenoodigd zijn voor een prijsvraag, en de P. P. C. om inlichtingen vraagt.

Het bezoek aan de Städte-Ausstellung was mede oorzaak, dat diep besef werd hoezeer Nederland nog achterlijk is op het gebied van den Stedenbouw; besloten werd bij de Regeering er op aan te dringen, dat de Technische Hoogeschool te Delft een leerstoel in den Stedenbouw zou krijgen; terwijl bij de groote Gemeenten zou worden aangedrongen dat zij prijsvragen zullen uitschrijven voor hare uitbreidingsplannen.

Hierna had een interessante excursie door Dusseldorf plaats, ter bezichtiging van de voornaamste gebouwen. 's Avonds werd een feestvoorstelling gegeven in het Stadttheater en had een gemüthlich Beisammensein plaats in Malkasten.

Den volgenden dag werd het congres bijgewoond of de tentoonstelling bezocht; 's middags werd wederom gemeenschappelijk gedineerd in het Restaurant van de Tentoonstelling; ten slotte werd in het Schauspielhaus als feestvoorstelling het uitstekend gespeelde stuk: Hedda Gabler van Ibsen gegeven.

En zoo eindigde deze 2 daagsche excursie, die én leerrijk én aangenaam was geweest.

Voor een uitvoerig verslag, zie B. Weekblad 1912, No. 40.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN. Den 28sten April 1913 had een vergadering van Architect-Leden plaats ter bespreking van de wel doorwrochte Concept Statuten en Alg. Huishoudelijk Reglement, opgemaakt door de Fusie Commissie voor de eventueel nieuwe vereniging, geboren uit de fusie van Maatschappij en Bond van Ned. Architecten. Daar de vergadering, vóór nader op dit concept in te willen gaan, door stemming uitmaakte, dat zij van het Hoofdbestuur een prae-advies over het concept wenschte met vermelding der gevolgen, die zouden voortvloeien uit een eventuele ontbinding der Maatschappij, moest helaas de behandeling van het onderwerp uitgesteld worden tot het praeadvies zou zijn vastgesteld. Een verslag dezer vergadering is opgenomen in B. Weekblad 1913, No. 18.

Alles was voorbereid om op de a.s. Alg. Mei-vergadering omtrent het fusie-vraagstuk eene beslissing te nemen, dit kan nu echter niet geschieden.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR MET DEN RAAD DER AFDEELINGEN. De vergadering had 6 Mei 1913 plaats; hierop werd de Agenda der Alg. Mei-vergadering op 27 en 28 Mei besproken. Tevens werd van gedachten gewisseld over een hervorming der Afdelingen, als gevolg van de reorganisatie der Maatschappij. Afgewacht zal echter worden, wat het resultaat van de fusieplannen Mij. - Bond zal zijn.

Handelingen, Tijdelijke Commissiën en Vertegenwoordiging der Maatschappij.

FUSIEVRAAGSTUK. Tot de handelingen die verstrekkende gevolgen kunnen hebben en van veel invloed kunnen zijn op de behartiging van de vakbelangen van den architect en op de Maatschappij, behoort de instelling der z.g. Fusie-Commissie, waartoe het Hoofdbestuur op voorstel van den heer Alb. Otten en overeenkomstig den algemeen gevoelden wensch in 1911 het initiatief had genomen. De Commissie heeft tot taak te onderzoeken welke de meest gewenschte verhouding tusschen Maatschappij en Bond van Ned. Architecten zal zijn en na te gaan op welke wijze deze eventueel nader zouden kunnen samengaan of meer in het algemeen eenheid te bereiken zou zijn in het vakverenigingsleven der Architecten.

De Bond verklaarde zich genegen tot medewerking. Voor de Maatschappij hebben in deze Commissie zitting de heeren: J. A. G. van der Steur, G. Versteeg en S. de Clercq, welke laatste den heer J. H. W. Leliman verving, die in het afgelopen jaar uit de Commissie trad; voor den Bond hebben zitting de heeren: C. N. van Goor, A. J. Joling en J. P. Stok Wzn.

Nadat de Commissie haar Rapport had uitgebracht, werd dit nader toegelicht op een vergadering der Fusie-Commissie met de beide besturen op 25 April 1912. Het Rapport is behandeld op de Alg. Meivergadering in 1912 waarop in beginsel tot samensmelting op den basis van het Rapport werd besloten. Daarna heeft de Commissie, gevolg gevende aan hare welwillende toezegging, Concept Statuten en Alg. Huish. Reglement opgemaakt

voor de gefuseerde Vereenigingen, welke behandeld zijn in de vergadering van Architect-Leden op 28 April j.l. en nader in behandeling zullen genomen worden (zie hierboven).

EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER, BOUWK.-TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BOUWERKEN. De zeer gewaardeerde Rijks-subsidie gaf, evenals verleden jaar, de examens een belangrijken financieelen steun, waardoor gedeeltelijk in de behoeften van deze zich steeds meer uitbreidende examens kon worden voorzien. Uit den toevoer van Candidaten, die dit jaar groot was, en de vraag naar gediplomeerden blijkt ten duidelijkste, hoe zeer deze diploma's naar waarde worden geschat. De Minister van Binnenlandsche Zaken, gevolg gevende aan het verzoek van het Hoofdbestuur te willen bevorderen dat de band tusschen de Regeering en de Examens sterker werd en ook meer naar buiten zou blijken, hetgeen o.a. kan geschieden door het aanwijzen van een twaalf personen, speciaal door den Minister, om deel uit te maken van de Examencommissie, wees hiertoe aan de heeren D. E. C. Knuttel, Bouwk. Ingenieur, Rijksbouwmeester, en J. M. de Groot, Opzichter 1ste klasse bij de Rijksgebouwen voor Onderwijs enz.

De voorbereiding en leiding der examens was dit jaar voor het eerst gelegd in handen van de Onderwijs-Commissie. Dankbaar wordt hier de medewerking van allen herdacht, die ook dit jaar de examens met goed resultaat hebben voorbereid en afgenomen; in het bijzonder geldt dit voor den Voorzitter der Examen-Commissie, den heer B. J. Ouëndag. De Examen-Commissie bestond uit de heeren: B. J. Ouëndag, voorzitter; H. Bletz, Vice-Voorzitter; M. B. N. Bolderman; H. Bonda; H. van Dam; J. J. L. Moolenschot; Mr. E. H. P. Rosenboom; J. A. v. d. Sluijs Veer; P. A. Timmers en H. Loterijman, allen te Amsterdam; G. Versteeg te Arnhem; J. D. Gantvoort te Deventer; Herm. v. d. Kloot Meyburg te Voorburg; A. Brouse van Groenou; H. J. Damerman Jr.; Joh. D. Looyen; M. Vrijenhoek en W. de Vriind Jr. te 's-Gravenhage; J. B. van Loghem; G. Meppelink en J. J. van Noppen te Haarlem; R. J. Hoogeveen en W. F. Overijnder te Rotterdam; F. de Herder te Zwolle; G. Stapenséa te Sneek; H. van Hilten en W. de Jong te Utrecht; B. van Bilderbeek te Dordrecht; A. Kool te Ede; L. J. P. Kooke te Eindhoven en P. J. W. J. van der Burgh te Renkum; terwijl Secretaris was de heer J. Gratama. In herinnering wordt gebracht, dat 201 Candidaten deelnamen aan het examen Bouwk. Opzichter, 12 aan het examen Bouwk. Teekenaar en 11 aan dat van Onderbaas; respectievelijk slaagden 67, 4 en 8.

EXAMEN HOOFD-OPZICHTER. Daar van verschillende zijden de wensch te kennen was gegeven, dat ook een examen B. Bouwk. Hoofd-Opzichter, nader omschreven in het Rapport der Bekwaamheidsacten Commissie, op initiatief van den Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond ontstaan, zou worden ingesteld en afgenomen door de Maatschappij, was het Hoofdbestuur in beginsel hiertoe besloten en had het eene Commissie van Voorbereiding benoemd, bestaande uit de heeren: A. W. C. Dwars, B. J. Ouëndag, A. Salm G. Bzn., W. F. C. Schaap en B. W. Wierink. Deze Commissie kwam na onderzoek tot de conclusie, dat het wenschelijk is een Examen voor Hoofd-Opzichter in te stellen en stelde een programma van Eischen hiervoor op. In verband met het streven van het Rijk, om het Middelbaar Technisch Onderwijs te regelen, is het concept-Programma van Eischen, gepubliceerd in B. Weekblad 1911, n°. 50, niet nader behandeld. Het zal nu echter in behandeling genomen worden op de a.s. Alg. Meivergadering.

COMMISSIE TOT HERZIENING VAN DE HONORARIUMTABEL. In deze Commissie hebben zitting, voor de Maatschappij de heeren J. Limburg, C. B. Posthumus Meijjes, en A. Salm G. Bzn.; voor den Bond van Ned. Architecten de heeren H. G. Jansen, Alb. Otten en J. P. Stok Wzn., als secretaris is hieraan toegevoegd de heer J. Gratama. De Commissie tracht o.a. een aannemelijke regeling te ontwerpen voor de bepaling van het honorarium van bouwblokken; zoo ook om in de bestaande tabel de sprongen tusschen de bouwsommen voor de kleinere bedragen minder groot te doen zijn en daarvoor tusschenposten te berekenen. Zij hoopt spoedig haar Rapport uit te brengen.

COMMISSIE RECHTSPOSITIE VAN DEN ARCHITECT. In deze Commissie, die tot taak heeft vast te stellen goede modellen en regelen voor de verschillende gevallen, waarin de architect betreffende zijn rechtspositie of zijn verantwoordelijkheid betrokken is, hebben zitting de heeren: W. J. de Groot, B. J. Ouëndag en Mr. E. H. P. Rosenboom, welke laatste benoemd werd als plaatsvervanger van den heer J. H. W. Leliman, die in het afgelopen jaar als lid dezer Commissie bedankte.

DE COMMISSIE TOT HET GERAKEN VAN MEERDERE EENHEID IN DEN GEDACHTEGANG VAN DE VOORSCHRIFTEN OP BOUWEN EN WONEN. Deze Commissie, eenvoudigheidshalve bekend als „Bouwverordeningen-Commissie" waarvan het lid van het Hoofdbestuur, de heer Schaap, voorzitter is, en ingesteld 5 September 1911, is met haar omvangrijken arbeid nog niet geheel gereed kunnen komen.

Medegedeeld kan worden, dat ter verdeling der werkzaamheden de Commissie zich gesplitst heeft in sub-Commissies: een Juridische, een Constructieve en een Hygiënische.

NATIONALE PRIJSVRAAG-REGELEN. De belangrijke prijsvraag voor een Stadion, uitgeschreven door de Mij. „het Ned. Sportpark" leidde tot eenige wrijving tusschen de architect-leden der Jury van deze prijsvraag en de P. P. C., aangezien in het programma meerdere bepalingen van de Alg. Regelen buiten werking waren gesteld en de Jury in hare houding is blijven volharden zonder overleg te willen plegen met de P. P. C., ook nadat deze in haar advies op de tekortkomingen in het Programma gewezen had. Om echter de mededingers geen dupe te doen zijn van de lange onderhandelingen ter dezer zake, werd door de vier constituerende vereenigingen de deelname aan deze prijsvraag ten slotte niet als ongeoorloofd beschouwd.

Door deze kwestie werd sterk de wenschelijkheid gevoeld, dat in de Prijsvraag-Regelen duidelijk omschreven zal worden, dat de leden der constituerende vereenigingen, die op eenigerlei wijze betrokken worden in de voorbereiding eener prijsvraag, zich in elk geval vóór de publicatie van het programma in verbinding zullen stellen met de P. P. C.

In zake de besloten prijsvraag voor het Koloniaal Instituut, hadden de uitgenoodigde architecten aan de P. P. C. geen nadere inlichtingen omtrent deze prijsvraag willen geven. Het Hoofdbestuur betreurde dit, daar hierdoor de P. P. C. niet kon voldoen aan haar opdracht, vastgelegd in art. 2 van het Huish. Reglement dezer Commissie, namelijk te bepalen wat een prijsvraag is, en wat niet. Ook de besturen der constituerende vereenigingen konden in deze geen nadere inlichtingen krijgen, en zoo werd zoowel door deze prijsvraag als door die van het Stadion, ten eerste de noodzakelijkheid gevoeld, bindende bepalingen op te nemen in de Nat. Prijsvraag Regelen, waardoor het gebeurde met de beide prijsvragen in het vervolg niet meer zou kunnen voorkomen. Op de Alg. Septembervergadering der Mij. werd dit onderwerp ter sprake gebracht. Aan de P. P. C. werden bij meerdere punten ook deze punten medegedeeld, om in de aanvulling van de N. Pr. R. te worden opgenomen.

Tevens, was bij de bovengenoemde kwesties duidelijk gebleken, dat de samenwerking tusschen de constituerende vereenigingen en de P. P. C. te omslachtig, te tijdrovend en ook niet praktisch plaats vond.

In verband hiermede stelde de P. P. C. voor, de leiding van de met haar te voeren correspondentie op te dragen aan de oudste der Const. ver. en daarvoor een speciale regeling te maken. Het Bestuur van den B. v. N. Arch. meende, dat een betere weg gevolgd werd, wanneer aan de P. P. C. een commissie van leden-mandatarissen der const. vereenigingen werd toegevoegd. De beslissing over dit onderwerp is inmiddels gevallen; het voorstel van de P. P. C. is overgenomen.

In de P. P. C. trad periodiek af de heer Paul J. de Jongh, in wiens plaats door de const. vereenigingen gekozen werd de heer H. G. Jansen.

RAPPORT BOUWBEDRIJVEN. Evenals in 1911 is dit jaar aan den

Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel op diens verzoek door het Hoofdbestuur een Rapport uitgebracht betreffende de bouwbedrijvigheid in Nederland over 1912. De vragenlijst, overgelegd door Afd. Handel, werd aan de Afd. der Maatschappij ter beantwoording opgezonden. Een Afdeling antwoordde te laat, terwijl een andere Afdeling niet wenschte mede te werken, daar zij de kosten aan de samenstelling van het Rapport verbonden, niet in verhouding achtte met het zeer verkort resumé, dat officieel gepubliceerd wordt. Deze jaarlijksch terugkerende klacht is aan Afdeling Handel medegedeeld. De Afdelingen Amsterdam, 's Gravenhage, Groningen en Haarlem beantwoorde de gestelde vragen vlug. Aan deze Afdelingen wordt hartelijk dank betuigd voor haar medewerking.

PROEF ONBRANDBAAR RIETEN EN STROODEN DAK. Deze proef werd nader voorbereid door een door het Hoofdbestuur benoemde Arnhemse Commissie, bestaande uit de heeren: G. André de la Porte, J. P. van Lonkhuijzen, A. Salm G. Bzn., W. F. C. Schaap en D. W. P. Wisboom.

Op een terrein van de Gemeente Arnhem heeft de Commissie een loods gebouwd van 6 x 10 M. gedeeltelijk gedekt met pannen, gedeeltelijk met riet. Het gebouw zal eenigen tijd aan weer en wind worden blootgesteld, waarna de proef in tegenwoordigheid van autoriteiten en belangstellenden op verschillend gebied zal plaats hebben.

RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND. In het Bestuur van dezen Raad, bestaande uit 5 leden, is de Maatschappij vertegenwoordigd door den heer C. B. Posthumus Meijjes, terwijl Buitengewone Leden van het Bestuur zijn de heeren Alb. Otten en B. J. Ouëndag.

Verder bestaat deze Raad uit 45 leden, namelijk 15 leden, aan te wijzen door de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, 15 leden aan te wijzen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, en 15 leden aan te wijzen door den Ned. Aannemersbond. De leden door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aangewezen zijn:

A. D. N. van Gendt Dzn.; M. A. C. Hartman, P. J. Houtzagers; D. E. C. Knuttel; J. Limburg; W. C. Metzelaar; J. A. Mulock Houwer; C. Muysken; Alb. Otten; B. J. Ouëndag; C. B. Posthumus Meijjes; A. Salm G. Bzn.; Jan. Stuyt; J. Verbeul Dzn. en G. Versteeg.

COMMISSIE VAN ADVIES BIJ DE BEOORDEELING VAN BOUWONTWERPEN (SCHOONHEIDSCOMMISSIE). In de Amsterdamsche Commissie is de Maatschappij vertegenwoordigd door den heer B. J. Ouëndag, terwijl de Voorzitter der Mij door de Gemeente tot haren vertegenwoordiger in deze commissie is benoemd. In de Haagsche Commissie is de Mij door den heer S. de Clercq vertegenwoordigd.

Aangezien vernomen werd, dat wijzigingen in de instructie door de Amsterdamsche Schoonheidscommissie aan den wethouder van P. W. waren voorgedragen, achtten de Maatschappij t. Bev. der Bouwkunst, de Afd. Amsterdam der Mij, het Gen. Architectura et Amicitia en de Bond van Ned. Architecten, welke in deze Commissie vertegenwoordigd zijn, het wenschelijk, dat deze instructies niet zullen worden vastgesteld, alvorens deze vereenigingen haar oordeel er over hebben uitgesproken. De Vereenigingen mochten van de Schoonheids Commissie vernemen, dat omtrent de reorganisatie der commissie onjuiste voorstellingen de rondte deden, en dat, hoewel de commissie geen verantwoordelijkheid aan de vereenigingen schuldig is, het toch de bedoeling is om, wanneer de concept instructies van B. en W. om advies zullen zijn ontvangen, deze om vertrouwelijk advies aan de Vereenigingen zullen worden voorgelegd.

Aan het verzoek van de Commissie voor het Stadsschoon te Amsterdam, gericht tot het Hoofdbestuur, om een afgevaardigde te benoemen, welke zitting zal hebben in genoemde Commissie, heeft het Hoofdbestuur gevolg gegeven en benoemd den heer B. J. Ouëndag. Waar echter deze Commissie tevens stappen doet om te geraken tot een Openbaar Bouwkundig Adviesbureau en dit

onderwerp voorloopig nog een punt van geschil uitmaakt onder de architecten, moest de toetreding van den heer Ouëndag als voorwaardelijk worden beschouwd. Teneinde tot klaarheid te komen over het onderwerp „Openbaar Bouwkundig Adviesbureau“ zal dit behandeld worden op de a. s. Alg. Meivergadering.

De heeren J. W. Haanraath, J. B. van Loghem en B. J. Ouëndag zijn, op voordracht van het Hoofdbestuur, door B. en W. van Laren (N. H.) in de Larensche Schoonheidscommissie benoemd.

COMMISSIE TOT HET ONTWERPEN VAN ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN VOOR HET UITVOEREN EN ONDERHOUDEN VAN WERKEN TEN BEHOEVE VAN BESTUREN EN PARTICULIEREN. In deze zoogenaamde „A. V. Commissie“ (ingesteld door de Vereniging van Delftsche Ingenieurs, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Nederlandsche Aannemersbond) is de Mij vertegenwoordigd door de heeren Van Heukelom en A. Salm G. Bza. Ingevolge besluit van de September-vergadering in 1912 zijn de concept Voorschriften nader besluideerd door een gecombineerde Commissie van Mij en B. N. A. en is daarvan een opgemaakt rapport in druk verschenen.

Bij het vaststellen der Voorschriften is door de A. V. Commissie rekening gehouden met dit Rapport, zoo ook met opmerkingen gemaakt door den Aannemersbond en Bond van Houthandelaren.

De Voorschriften worden nu gedrukt en den Arch. leden van de Mij zal een exemplaar worden toegezonden.

RAPPORT KEURING HOUT. De Bond van Houthandelaren in Nederland had het initiatief genomen tot het vormen eener Commissie tot vaststelling van normale eischen, waaraan hout in het algemeen moet voldoen.

De Maatschappij is in deze commissie vertegenwoordigd door de heeren D. A. N. Margadant en J. Verbeul Dzn., terwijl in deze commissie mede vertegenwoordigd zijn: de Ned. Aannemersbond, de Bond van Houthandelaren, de Vereniging van Delftsche Ingenieurs en het Kon. Inst. v. Ingenieurs. Deze commissie heeft in Februari 1913 haar Rapport uitgebracht; het is opgenomen in Bouwkundig Weekblad 1913, no. 11 en 12.

Het voorstel van het Hoofdbestuur aan de Bouwk. Vereenigen, om gezamenlijk een besluit te nemen omtrent de vraag van de Commissie: haar machtiging te verlenen de Regeering te verzoeken, de bepalingen in de bestaande A. V. betreffende hout te wijzigen overeenkomstig de bepalingen van het Rapport, is niet aangenomen. Het Rapport zal nu behandeld worden in eene nader uit te schrijven vergadering van Arch.-Leden der Mij.

AUTEURSWET. In zake deze wet werd in het B. Weekblad eene beschrijving gegeven van de wenschelijkheid, dat ook de bouwkunst beschermd zou worden, waarbij voorbeelden van plagiaat waren afgebeeld. Dit artikel werd aan de leden der Staten-Generaal en aan autoriteiten toegezonden.

Zooals bekend verondersteld mag worden, is in de Auteurswet, die in het afgeloopen jaar tot stand kwam, de bouwkunst ook opgenomen.

BEELD JACOB VAN CAMPEN. Gehoor gevende aan het voorstel van den heer A. W. Weissman, om te trachten onder de architecten geld bijeen te krijgen ten einde een beeld van Jacob van Campen te doen vervaardigen door den beeldhouwer Ed. Jacobs en dit beeld aan de Gemeente ten geschenke te geven ten einde het te doen plaatsen in een der nissen van het Stedelijk Museum, heeft het Hoofdbestuur, in overleg met de besturen der overige bouwkundige vereenigen, besloten een circulaire onder de architecten te doen verspreiden ten einde op deze wijze het benoemde geld bijeen te krijgen.

SCHIEDSGERECHT. In zake een geschil gerezen tusschen een bouwheer en een architect wegens schade aan een door den laatsten gebouwde villa, en welke schade de eerste toeschreef aan constructieve afwerking der onderdeelen, was de Voorzitter der Mij, door partijen verzocht een scheidsgerecht van 3 leden te willen benoemen; deze bracht dit verzoek over aan het Hoofdbestuur,

dat tot arbiters benoemde de heeren: P. J. Houtzagers, J. H. W. Leliman en W. Uytendoude, welke de vraag hadden te beantwoorden, op welke wijze afdoende herstelling zal moeten geschieden om in de toekomst dergelijke schade te voorkomen. Door het scheidsgerecht werd 29 April j.l. uitspraak gedaan.

OPLEIDING T. H. SCHOOL. In verband met de benoeming eener Commissie door de Ver. van Delftsche Ingenieurs, welke aan de hand van het rapport der ineenschakelingscommissie zal onderzoeken hoe de voor-opleiding aan de T. H. School thans behoort geregeld te worden, en vervolgens zal overwogen of en zoo ja welke wijzigingen in het onderwijs aan en in het leerprogramma van de T. H. School noodig of gewenscht zijn, heeft het Hoofdbestuur de Ver. van Delftsche Ingenieurs er op gewezen dat z. i. het bouwkundig element te weinig in deze commissie vertegenwoordigd was, en bood het, indien gewenscht zijne hulp in deze aan. De Commissie antwoordde, dat indien over speciale vakkeuzen afzonderlijke voorlichting noodig mocht blijken te zijn, de Commissie gaarne van het aanbod gebruik zoude maken.

VERBOND VAN NED. KUNSTENAARSVEREENIGINGEN. De Mij is 1 Januari 1913 tot het Verbond toegetreden; als afgevaardigden der Mij. in het Alg. Bestuur van het Verbond werden aangewezen de heeren S. de Clercq en J. Gratama, terwijl als afgevaardigden op de Alg. Vergadering van het Verbond werden benoemd, behalve de beide genoemde heeren, de heeren B. van Bilderbeek, A. R. Freems, Jac. van Gils, J. W. Haanraath, Joh. G. Robbers, Jan Stuyt en G. Versteeg.

HEEMSCHUT. Op de jaarvergadering van Heemschut was de Maatschappij vertegenwoordigd door den heer J. Gratama. Op deze vergadering werd, op initiatief van de Mij., de wenschelijkheid uitgesproken, dat in beginsel Heemschut niet zelfstandig zal optreden, maar vooral zal streven naar een goede samenwerking der deelnemende vereenigen. Voorloopig werd dit beginsel alleen doorgevoerd bij de bouwkundige onderwerpen; een bouwkundige commissie werd ingesteld, bestaande uit afgevaardigden der 4 bouwkundige vereenigen en uit de bouwkundige leden van het Bestuur van Heemschut, welke commissie genoemd bestuur van praeadvisie dient. In deze commissie heeft voor de Maatschappij zitting de heer Jan Stuyt.

EERSTE INTERN. STEDENCONGRES TE GENT. Naar aanleiding van dit congres, dat eind Juli 1913 gehouden zal worden, ontving het Hoofdbestuur een schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarin gevraagd werd, of naar het oordeel van het Hoofdbestuur het aanbevelenswaardig is, dat de Regeering aan het congres deelneemt. Zoo ja, dan zou Z. Exc. gaarne vernemen of aan het Hoofdbestuur Nederlanders bekend zijn, en zoo ja welke, die naar het oordeel van het Hoofdbestuur, geschikt en genegen zouden zijn om, buiten bezwaar van 's lands schatkist, naar genoemd congres door de Regeering te worden afgevaardigd. Het Hoofdbestuur, overtuigd van genoemde belangrjkheid, heeft aan die opdracht voldaan.

INT. WONING-CONGRES. Tot vertegenwoordiger der Mij. op het Xe Intern. Woningcongres te houden September 1913 in den Haag, was benoemd de heer J. H. W. Leliman. Daar deze inmiddels bedankt heeft, werd benoemd de heer W. F. C. Schaap.

Op het CONGRES ARTISTIQUE INTERNATIONAL, te Parijs van 13—16 Juni 1912 gehouden, was de Mij. vertegenwoordigd door den heer J. Gratama.

Naar het CONGRES VOOR OPENBAAR GEZONDHEIDSGERECHT 21—22 Juni 1912 gehouden, heeft de Mij. de heer A. Keppler afgevaardigd.

Op de CONFERENTIE OVER VOLKS- EN SCHOOLBADEN, gehouden 27—30 Augustus te Scheveningen, hebben de heeren A. Salm Voorzitter en J. Gratama, Alg. Secretaris der Mij., de Mij. vertegenwoordigd.

Bij gelegenheid van den 85sten verjaardag van het Eerlid der Mij. Dr. P. J. H. CUYPERS, werd den jubilaris een brief van halde gezonden.

In verband met de verschijning van het werk: „Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst“, werd de auteur, de heer A. W. WEISSMAN, die reeds zoo menig geschrift over de Ned. bouwkunst publiceerde, door het Hoofdbestuur gehuldigd en werd hem de Eere-medaille, geslagen op het stempel der Mij. met oorkonde overhandigd.

Aan den heer M. MOUTON werd bij diens zilveren jubileum de zilveren medaille der Maatschappij uitgereikt, als erkenning van diens vele verdiensten voor de verzorging der publicaties der Maatschappij.

Adressen.

Over het onderwerp „Stedenbouw“ heeft in het afgeloopen jaar het Hoofdbestuur zich herhaaldelijk uitgesproken.

Aan den Raad der Gemeente Amsterdam werd de wenschelijkheid beloofd, dat een *Uitbreidingsplan voor Groot-Amsterdam* tot stand zou komen; in verband met dit adres richtten de Bond v. Ned. Architecten, het Gen. A. et A. en het Verbond van Ned. Kunst. Ver. een dergelijk verzoek tot de Gemeente.

Inzake de *Dambouwing te Amsterdam* werd door het Hoofdbestuur in een adres aan den Raad nader uiteengezet, dat de beste oplossing zoude zijn, indien de Gemeente de terreinen, zelf exploiteert en voor de bebouwing prijsvragen uitschrijft.

De Minister van Binnenlandsche Zaken werd gewezen op de groote behoefte, die er bestaat naar een goede opleiding in den Stedenbouw, waardoor het stichten van een *leerstoel in den Stedenbouw* aan de T. H. School te Delft noodzakelijk is geworden. De Afd. Architectuur der T. H. School werd in kennis gesteld van dit adres met toelichting, en haar gevraagd deze actie te willen steunen; waarop geantwoord werd, dat zij hiertoe gaarne bereid was en dat zij reeds sedert eenigen tijd op een dergelijke instelling had aangedrongen.

Aan de desbetreffende Ministers werd door de 4 bouwkundige vereenigen een adres gericht, waarin de wenschelijkheid werd betoogd, dat bij de *stichting van de monumentale Rijksbouwwerken* ook de hulp van den particulieren architect zal worden ingeroepen.

Bij den Raad van de Gemeente Amsterdam werd geprotesteerd tegen de voorgenomen vergrooting van den *aanbouw-Drucker* aan het Rijksmuseum, daar hierdoor de fraaie achtergevel van dit museum nog meer zou worden verborgen en ontsierd. Zooals bekend is, heeft de Raad besloten de uitbouw Drucker wel te verlengen.

Ten zeerste werd de onverwachte afbraak van het 17de eeuwse *buitenhuys Torenzicht te Poeldijk* betreurd en den Minister van Binnenlandsche Zaken verzocht, maatregelen te willen nemen tegen dergelijk verdwijnen van oude monumenten.

Aan den Raad der Gemeente Enkhuizen werd een adres gericht, waarin werd aangedrongen op behoud van het fraaie *stadsgezicht bij den Drommedaris*, en verzocht het nieuwe gebouw voor vischafslag elders te doen oprichten.

In verband met plannen voor een *nieuwe brug over de Waal bij Nijmegen*, werden Prov. Staten van Gelderland verzocht te willen bevorderen, dat die brug dusdanig zou worden gelegd, dat het welbekende mooie gezicht op de Waal uit het Valkhof en van het Belvédère ongestoord zou blijven. Een beslissing over dit onderwerp is nog niet genomen.

Adhaesie werd betuigd over het adres van den Bond van Ned. Architecten, dat tot strekking had de *ontsierende reclame te Rotterdam* tegen te gaan.

Bij het Bestuur van de Ver. het *Nederlandsche Openlucht-museum* werd aangedrongen op het uitschrijven van een prijsvraag voor den bouw en aanleg van dit museum. Geantwoord werd, dat voor de hoofdgebouwen een prijsvraag zou worden overwogen, maar dat de geheele aanleg zich niet leent voor het uitschrijven van een prijsvraag.

Prijsvragen.

Ter gelegenheid van het 70 jarig bestaan der Mij., werd een Eere prijsvraag „Godefroy“ nitsgeschreven met het onderwerp: *Architectenhuis*. De Jury vond geen termen de medailles der Mij. uit te reiken, doch een bedrag van f 400 werd toegekend aan het ontwerp motto: *Kongsie*, ontwerper de heer L. Streefkerk, en f 200 aan het ontwerp motto: *Sic*. Daar het echter bleek, dat de beide ontwerpers van dit project buitenlanders waren en dus niet tot deze prijsvraag konden worden toegelaten, verviel deze belooning. De projecten werden geexposeerd in de tentoonstellingszaal van het gebouw der Mij., terwijl de uitreiking der belooning plaats had op de Alg. Meivergadering 1912.

Tentoonstellingen.

Behalve bovengenoemde tentoonstelling had nog plaats een tentoonstelling van „Baksteen“ en van de ontwerpen, ingekomen op de prijsvraag „Landelijke Woning“, beide uitgaande van de Ned. Ver. van Baksteenfabrikanten.

Gebouw.

De bovenwoning in het gebouw, welke bevoond wordt door den klerk der Maatschappij, werd opgeknapt; tevens werd hierbij het raam van de woonkamer, dat zeer hoog geplaatst was en in verband met een bordesje in de kamer ernstig bezwaar opleverde, verlaagd. Deze verandering is geschied, zonder de architecten van het Gebouw daarin te kennen. Getracht is den gevel zoo goed mogelijk in verband met de raamverlaging bij te werken. Het gebouw werd, gelijk in voorgaande jaren, in gebruik genomen voor de examens van B. Opzichter, B. Teekenaar en Onderbaas. Verder werd de vergaderzaal voor vergaderingen van verschillende Commissiën gebruikt, en geëxploiteerd door haar te verhuuren aan de Afd. Amsterdam der Mij., den Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven, de Afd. Amsterdam van de Christ. Science Soc. en andere corporaties. Verscheidene architecten hielden hun aanbestedingen in het gebouw, dat zich hiertoe zeer goed leent.

Bibliotheek.

De catalogus, opgemaakt door een deskundige werd gedrukt; de Bibliotheek Commissie zal dezer dagen een aanvang maken met het ordenen der boeken en platen. Van het J. H. Lelimanfonds werd aangeschaft het fraaie en belangrijke boekwerk: Herm. Muthesius: „Das Englische Haus“, terwijl het resterende bedrag benut zal worden voor het aanschaffen van meerdere boekwerken, wanneer de bibliotheek geordend zal zijn.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

ONTWERP-BEGROOTING VOOR HET BOEKJAAR 1913, ZOOALS DEZE DOOR DE COMMISSIE VAN FINANCIËN IS OPGEMAakt EN INGEDIEND BIJ HET HOOFDBESTUUR.

De Commissie van Financien heeft de eer U hierbij ter overweging aan te bieden een ontwerp-begrooting voor het jaar 1913, waarop wel dezelfde posten als van de begrooting 1912 voorkomen, maar nu gegroepeerd, waardoor duidelijker de voornaamste be-moeiingen der Maatschappij spreken. Tot toelichting van deze begrooting in het algemeen merkt zij op, dat waar het jaar 1912 een voordeelig saldo van f 216,95 heeft opgeleverd, terwijl daarenboven het nadeelige saldo over 1911, groot f 1.375,08 gedekt is geworden, het jaar 1913 vermoedelijk niet een dergelijk gunstig resultaat zal opleveren, aangezien aan de examens dit jaar de Maatschappij waarschijnlijk zal bijdragen voor een bedrag van ± f 1800, en voor de Intern. Bouwk. Tent. 1914 uitgetrokken is een bedrag van f 375. Verder valt op te merken, dat meerdere uitgaven geleidelijk aan toenemen in verband met de door de Maatschappij te behartigen belangen. Een en ander was oorzaak, dat het niet gemakkelijk was de begrooting sluitend te maken.

Hoewel de financiële toestand geen reden geeft tot bezorgdheid, zal toch voorzichtigheid in acht genomen moeten worden bij het geldelijk beheer over 1913.

ONTWERP-BEGROOTING voor het jaar 1913, opgemaakt door de Commissie van Financiën en goedgekeurd door het Hoofdbestuur.

nr.	Vermoedelijke Ontvangsten:	Begr.	Ontv.	Begr.	Volgnr.	Vermoedelijke Uitgaven:	Begr.	Uitgaven	Begr.
		voor 1912	over 1912	voor 1913.			voor 1912.	voor 1912.	voor 1913.
1	CONTRIBUTIES.	/12650	/12526 09	/12500		Dekking nadeelig Saldo over 1911	f 1375 08	f 1375 08	—
2	GEBOUW.				1	ALGEMEENE UITGAVEN.			
	a. Huuropbrengst, Tentoonstellingen, Vergaderingen enz.	4450	5119 79	4880		a. Reis- en Verblijf. Hoofdbestuur, Commissiedien, Secretaris.	500	565 15	560
	b. Legaat Godefroy	500	500	500		b. Bureaubehoefden, bureaudrukwerken, Telefoonabonnement	450	688 42	770
3	BIBLIOTHEEK.					c. Kosten verkiezingen en vergaderingen	300	420 87	400
	Fonds Leliman	250	250	250		d. Inningskosten der contributies, vrachten, porto's telegrammen, Int. telefoongesprekken	600	552 92	550
4	PERIODIEKEN.					e. Onvoorzien.	106 92	168 82	107 45
	a. Opbrengst uit het contract met den Uitgever der werken van de Maatschappij.	7700	8228 69	8200		f. Herdenking 70 jarig bestaan der Maatschappij.	300	91 65	—
	b. Steun Periodieken.	—	548 15	200	2	PERSONEEL.			
5	BOEKWERKEN.					a. Tractementen	4700	4871 69	4800
	Verkoop Uitgaven, brochures, enz.	220	296 82	270		b. Pensioenverz. personeel	515	515 31	515
6	PRIJSVRAGEN.				3	GEBOUW.			
	Bijdrage Eereprijsvraag „Godefroy“	600	451 31	—		a. Onderh. meubeleering enz.	800	883 68	800
7	EXAMEN.					b. belastingen (person. grond- en straat precario)	325	323 69	325
	Examen Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Onderbaas	6185	6158 50	6915		c. Verzekering (Brand en Glas)	40	55 85	55
8	BEOORDEELING BOUWKUNDIG ONDERWIJS.	240	240	50		d. Vuur, licht en water	375	492 97	400
9	DIVERSEN	310	254 59	100		e. Schoonhouden, pubbewashing	70	137 72	130
						f. Verbeteren Tentoonstellingsruimten	100	—	100
	TOELICHTING.				4	BIBLIOTHEEK.			
	Art. 1. De Maatschappij bezat op 1 Januari 1913, behalve 23 Eereleden, 307 Architect-Leden, 293 Buitengewone Leden en 234 Donateurs.					a. Aanschaffen boekwerken fonds Leliman	250	250	250
	Art. 2. Het cijfer is als volgt verkregen:					b. Aanschaffen boekwerken, periodieken en drukken Catalogus	400	236 92	400
	a. Bijdragen der Maatschappij	f 900.			5	PERIODIEKEN.			
	b. Subsidie van het Rijk	5000.				Uitgaven van de Periodieken, Honorarium der medewerkers en tekenwerk inbegrepen	10800	11399 51	10500
	c. Examengelden der Examinandi	3450.			6	PUBLICATIES.			
	Totaal	f 9350.				Kosten drukken tabellen, brochures, enz.	—	554 13	400
	Af vergoeding onkosten uit de examens voortvloeiend	f 2435.			7	PRIJSVRAGEN.			
	Blijft	f 6915.				a. Eereprijsvraag „Godefroy“	600	451 31	—
	Voordeelig saldo 1912			216 95.		b. Fonds Eereprijsvraag Godefroy	25	25	25
						c. Prijsvraag der Maatschappij	—	—	200
					8	EXAMENS.			
						Examen Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Onderb.	6595	6512 20	8714
					9	BIJZONDERE BEMOEIINGEN.			
						a. Bijdrage in de kosten van den Raad van Arbitrage, onkosten ingestelde en in te stellen tijdelijke Commissien	100	—	125
						b. Lidmaatschappen-Vereenigingen, Congressen, benevens Verlegenswoordiging	150	167 11	280
						c. Bevordering Bouwkundig Onderwijs	240	240	100
						d. Bijdrage Rapport Conferentie Heemschut	150	150	375
						e. Bijdr. Intern. B. Tent. 1914.	—	—	—
					10	AFDELINGEN.			
						Uitkeeringen a. d. afdelingen	75	64	65
					11	INTEREST.			
						a. Rente der 4% Hyp. Leening	2260	2260	2240
						b. Rente d. 3% Geldleeningen	153	153	145 50
					12	AFLOSSING.			
						a. Aflos. d. 4% Hyp. Leening	500	500	500
						b. Aflos. d. 3% Geldleeningen	250	250	250
						Voordeelig Saldo 1912	—	216 95	—
	Totalen	/33105	/34573 93	/34081 95		Totalen	/33105	/34573 93	/34081 95

Hieronder volgt nadere toelichting op enkele posten:

Ontvangsten.

Volnummer 1. De opbrengst der contributies is iets afnemend, vergeleken bij 1912. Hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat in 1912 de contributie der Architect-Leden gebracht is op / 20; tengevolge hiervan hebben eenige leden bedankt, terwijl enkele leden tijdelijk geen contributies betaalden, aangezien zij zich met hun overplaatsing van den groep der Arch. Leden naar de Gewone-Leden niet vereenigden en een definitieve beslissing in deze is opgeschorft tot eene beslissing in zake fusie Maatschappij-Bond is genomen. In verband met de jaarlijksche aanwinst van leden meende de Commissie de contributieopbrengst wel te kunnen schatten op f 12,500.

Volnummer 4. Het verheugt de Commissie te kunnen mededeelen, dat de opbrengst der advertenties Weekblad in 1912 ± f 500 boven de begrooting is gegaan; en daar het zich laat aanzien, dat ook in 1913 dit verhoogde bedrag bereikt zal worden, is die post begroot op f 8200.

Volnummer 8 en 9. Deze twee nummers vervangen het vroegere nummer: Toevallige baten. Waar bij de Uitgaven een post Bevordering van Bouwkundig Onderwijs voorkomt, is het gewenscht deze post ook bij de Ontvangsten eventueel te doen uitkomen.

Uitgaven.

Volnummer 1b. Deze post is verhoogd met het oog op het aanbrengen van een telefoon in de woning van den Alg. Secretaris. Volnummer 3a. In verband met de verbouwing van het raam der bovenwoning van de Mij. is deze post wederom begroot op f 800. De begrooting laat niet toe een hooger bedrag uit te trekken, hoewel het nu zeker wel wenschelijk zou zijn, dat verschillende zalen en ruimten van het gebouw eens flink onderhanden werden genomen.

Volnummer 5. De uitgaven 1912 hebben ± f 600 meer bedragen dan begroot was. Dit heeft tot oorzaak, dat in 1912 ontvangen is aan steun periodieken f 548,15. Waar niet vast op deze steun is te rekenen, en waar op de periodieken iets bezuinigd kan worden, acht de Commissie een bedrag van f 10,500 voldoende voor 1913.

Volnummer 6. Deze post, die vroeger gebracht werd onder onvoorzien, is nu zelfstandig geworden.

Volnummer 7. De Commissie acht het wenschelijk een bedrag voor een prijsvraag der Mij. uit te trekken.

Volnummer 8. De meerdere uitgaven van het examen zijn het gevolg van de vermeerdering van het aantal examinatoren van 22 op 32 en van de 6 groepen kandidaten B. Opzichters tegen 4 in 1912.

Volnummer 9b. Deze post is verhoogd met het oog op de toetreding der Mij. tot het Verbod van Ned. Kunstenaarsvereenigingen, waarvoor de contributie ± f 75 bedraagt, terwijl de Commissie verder van meening is, dat deze post niet laag begroot moet worden, in verband met vertegenwoordiging op congressen. Volnummer 9c. Hoewel de Commissie gaarne een grooter bedrag had uitgetrokken vindt zij toch geen termen in verband met de beschikbare middelen meer dan f 750 voor de Int. Bouwk. Tent. 1914 af te staan. Waar deze Tent. in 1914 plaats vindt, acht de Commissie het rationeel, dat de helft der 750 komt ten laste van 1913 en de andere helft ten laste van 1914.

Aldus vastgesteld in de Vergadering van de Commissie van Financiën op 26 April 1913.
Voor de Commissie

de Secretaris
w.g. J. GRATAMA.

FINANCIEEL VERSLAG OVER HET BOEKJAAR 1912 VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST UITGEBRACHT AAN HET HOOFDBESTUUR.

Ter voldoening aan het bepaalde in Art. 10 van haar reglement heeft de Commissie van Financiën de eer U hierbij haar jaarverslag over 1912 aan te bieden. Evenals vorige jaren zijn door den

deskundige van de Maatschappij de navolgende stukken opgemaakt en aan onze Commissie ter hand gesteld:

1e. Rekening en Verantwoording overeenkomstig de begrotingsposten.

2e. De balans op 31 December 1912.

3e. Rekening en Verantwoording van het Fonds Godefroy.

4e. De balans van dit Fonds op 31 Dec. 1912.

De Commissie, die met deze stukken accoord gaat, merkt naar aanleiding van deze het volgende op:

Het verheugt de Commissie er op te kunnen wijzen, dat de ontvangsten ongeveer f 1450 meer hebben bedragen dan geraamd was. De vermeerdering is hoofdzakelijk het gevolg van drie posten: a. de huuropbrengst van het gebouw, die ongeveer f 660 hooger is dan begroot was, waartoe heeft medegewerkt de Baksteen Tentoonstelling in 1912 met een bedrag van f 350; b. opbrengst uit het contract met den Uitgever der werken van de Mij., welke post, dank zij vooral de meerdere opbrengst van de advertenties in het B. Weekblad, ± f 520 boven de begrooting is gegaan; c. Steun Periodieken, waarvoor niets begroot was en die f 548,15 heeft opgebracht. Deze post wordt hoofdzakelijk samengesteld uit particuliere schenkingen en uit bedragen voor het verhuuren der clichés van de Mij.

Is deze vermeerdering van inkomsten verblijdend, aan den anderen kant zijn de Uitgaven in 1912 ongeveer f 1250 hooger geworden dan geraamd was. Verschillende posten, vermeld op de begrooting onder No. 1 Algemeene Uitgaven, hebben hiertoe medegewerkt; zoo zijn de Reis- en Verblijfkosten Hoofdbestuur, Commissieleden en Secretaris, Bureaubehoefden, Kosten verkiezingen en vergaderingen, Porto's enz. en verder post 3a: Vuur, licht en water, hooger dan begroot was. Hieruit blijkt, dat de bemoeiingen der Mij. in het algemeen toenemen. Hetzelfde is te zeggen van de post tractementen, waaronder ook loon voor extra werk der beambten is begrepen. Post 5 Periodieken is plm. f 600 boven de begrooting gegaan, hetgeen verband houdt met den steun periodieken ad f 548,15.

Ten slotte wijst de Commissie er op, dat het nadeelig saldo over 1911 groot f 1375,08 inderdaad in 1912 is gedekt.

Het eindresultaat is, dat 1912 sluit met een voordeelig saldo groot f 216,95, welk bedrag geplaatst is als ontvangstpost op de begrooting 1913. Verder verwijst de Commissie naar haar Concept Begrooting 1913 met toelichting.

In verband met de verkregen uitkomsten over het boekjaar 1912 is de Commissie van meening, dat de financiën der Mij. in 1912 in gunstigen toestand hebben verkeerd, aangezien tegenover de verhoogde uitgaven in nog sterkere mate verhoogde inkomsten hebben bestaan. En al is het totaal bedrag der inkomsten over 1913 plm. f 500 lager geraamd dan ontvangen is over 1912, toch acht de Commissie hierin geen reden aanwezig om te meenen, dat in 1913 de ontvangsten beduidend minder zouden zijn dan in 1912.

Wat de uitgaven over 1913 betreft, verwijst de Commissie op de begrooting naar de belangrijke vermeerdering der onkosten van het examen en naar den steun voor de Int. Bouwk. Tent. 1914. De financiële toestand der Mij. is, gezien het bovenstaande bevredigend te noemen.

Ten aanzien van het fonds Godefroy wordt opgemerkt, dat in dat fonds aanwezig is een bedrag van f 154,88.

Aldus vastgesteld door de Comm. v. Financiën
voor de Commissie
de Secretaris
w.g. J. GRATAMA.

JAARVERSLAG DER PERMANENTE COMMISSIE VAN ARBITRAGE IN ZAKE DE HONORARIUM REGELEN DER MIJ T. BEV. D. BOUWKUNST.

De Permanente Commissie van Arbitrage in zake de Honorarium Regelen der Mij ter bev. der Bouwkunst, ontving in 1912 acht verschillende zaken om advies. Enkele dezer adviezen be-

De Hofvijver in haar tegenwoordigen toestand.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1912.

Het afgelopen jaar heeft voor de afdeling Haarlem en Omstreken geen buitengewone gebeurtenissen opgeleverd; toch waren de vergaderingen zeer gezellig en menig onderwerp kwam aan de orde. Officieel trad de afdeling tweemaal naar buiten op. Eenmaal in zake de Amsterdamsche poort, eenmaal met een request aan den Raad om een officieel compleet uitbreidingsplan van Haarlem te verkrijgen, hetzij door uitschrijving van een prijsvraag, hetzij door iemand daarvoor nit te noodigen. Het antwoord op dit laatste request gaf een zeer vreemden kijk op het begrip, dat bij openbare colleges omtrent dit vraagstuk bestaat. Betoogt werd n.l. dat verscheiden plannen voor uitbreiding van verschillende deelen bestonden en... overigens was men bevreesd voor een zeker soort makelaars, die munt zouden slaan uit een flink, goed, naar de eischen van den toekomst opgezet, plan van uitbreiding. Dit laatste mag tekenend voor den breeden kijk van Haarlems bestuurderen geacht worden. Verder is nog vermeldingswaard, dat het plan heeft bestaan in het afgelopen jaar de Septembervergadering in Haarlem te doen plaats vinden. Aan de voorbereiding was reeds begonnen, toen het flinke plan aangenomen werd om Dusseldorf, waar de Städtebauteentoonstelling plaats vond, aan te wijzen voor deze vergadering. Slechts een buitengewone vergadering werd in het afgelopen jaar gehouden n.l. de avond, toen de heer Joh. D. Looyen uit den Haag sprak over „Schouwburgen in den loop der tijden." Bij deze vergadering waren genoodigd verschillende Haarlemsche vereenigingen, die geacht kunnen worden belang in het onderwerp te stellen. De voorbereidende maatregelen worden thans getroffen voor de in Mei te houden geveedstrijd, waarbij niet alleen Haarlem, maar ook de omliggende gemeenten worden betrokken. Het bestuur werd gehandhaafd, met uitzondering van den tweede secretaris; voor den heer H. Menalda van Schouwenburg, die de gemeente verliet, kwam in plaats de heer G. Meppelink, zoodat het bestuur als volgt is geconstitueerd: Jb. vanden Ban, voorzitter, J. B. Lasschuit, vice-voorzitter, J. B. van Loghem, secretaris, G. Meppelink, 2e secretaris, J. G. Michielsse, penningmeester.

Het is wellicht de laatste maal, dat een jaarverslag verschijnt van de afdelingen. Het geconcentreerde beheer der Mij. schijnt

de monumentale zuil als symbool van zijn concentratie te gaan voeren, terwijl de eik met zijn forsche vertakkingen moet vallen. Dit stemt weemoedig. Men legge zich er bij neer. De tijd is zakelijk, niet poëtisch of pittoresk.

De Secretaris,
J. B. VAN LOGHEM.

AFDEELING UTRECHT DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1912.

Die in het afgelopen jaar bleef het Bestuur ongewijzigd; het bestaat uit de heeren: A. W. C. Dwars, Voorzitter, Civiel Bouwk. Ingenieur, Dir. Midd. Techn. School. M. E. Kuiler, Secretaris, Architect. J. Krap, Penningmeester, Aannemer. D. Komen, Commissaris, Hoofd-Inspecteur Bouw- en Woning-Toezicht. Corn. de Graaf, Commissaris, Bouwk. Opzichter bij de Mpij. tot Expl. v. S.S. J. P. C. Groeman, Commissaris, Kunstschilder. H. J. Kolk, Commissaris, Architect, Leeraar a. d. Midd. Techn. School. Het ledental steeg van 103 tot 116. Er werden zeven vergaderingen gehouden en drie lezingen gegeven, n.l. door de Heeren Zoetmulder, over Kleine Woningbouw; Jan de Quack, over Amsterdam. Herinneringen uit de tachtiger jaren der vorige eeuw; en Berlage, over Amerikaansche Architectuur. Een excursiereis naar Rotterdam met havenwerken en den Briel werd gemaakt, waaraan een groot aantal leden deelnamen. In vereeniging met de Afd. Utrecht van Architectura et Amicitia is eene tentoonstelling in voorbereiding van tekeningen en foto's van werken van architecten uit de provincie Utrecht. Een vraag in de „vragenbus" had het resultaat, dat aan de Cathrijnebrug, waar een druk verkeer is, een z.g. vluchtheuvel door de Gemeente werd geplaatst. In eene der jongste vergaderingen kwam onderstaande vraag in de „bus". „Zoude het niet wenschelijk zijn dat vanwege de Afd. Utrecht der Mij. tot bev. der Bouwkunst B. en W. werden nitgenoodigd, vóór de behandeling in de Gemeenteraad van de nieuwe Bouwverordening, waarbij alle leden der Gemeente direct of indirect belang hebben, vooral zij, die dagelijks tot het bouwvak in betrekking staan, het ontwerp ter inzage te geven aan onze afdeling opdat zij in de gelegenheid worde gesteld, B. en W. waar noodig te adviseeren. Algemeen is bekend dat in onzen Gemeenteraad helaas weinig architecten, aannemers of bouw-

DE HOFVIJVER TE 'S-GRAVENHAGE.

SCHETSSEN VOOR AFSLUITING VAN DE HOFVIJVER, DOOR F. J. KUBATZ B. I.

ondernemers zitting hebben, zoo dat de kans bestaat, dat de nieuwe verordening te ambtelijk en te juridisch wordt samengesteld". De afdeeling telt onder hare leden een groot aantal architecten, aannemers en bouwondernemers, zoo dat met vol vertrouwen mag worden verondersteld, dat in den boezem wel krachten zullen te vinden zijn, die zich gaarne beschikbaar stellen voor het beoogde doel". Deze vraag van zeer belangrijke strekking werd door het Bestuur overgenomen, met het gevolg, dat eene commissie is benoemd, bestaande uit 10 leden, nl. drie architecten, drie aannemers, drie bouwondernemers en een meester in de rechten, ten einde de zaak nader te onderzoeken. De Afdeeling gaat steeds vooruit en de belangstelling is bevredigend te noemen.

De Secretaris,
M. E. KUIJER.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE HOFVIJVER.

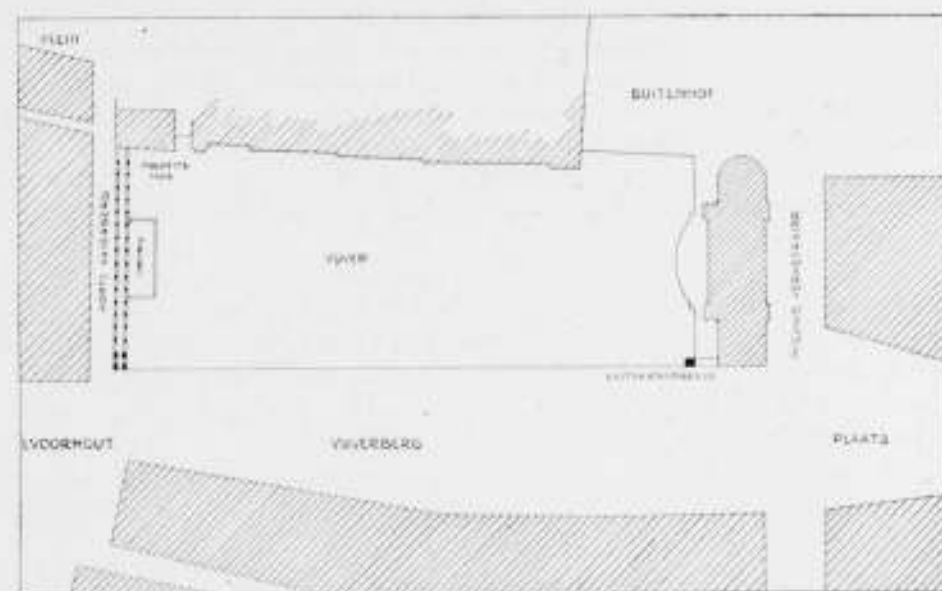
DOOR F. J. KUBATZ B. I.

De nieuwe wijken in den Haag missen het beschaafde karakter, dat het historische deel kenmerkt, een verschijnsel, dat zich in de meeste moderne steden heeft voorgedaan.

Hoe te betreuren het ontstaan van deze vreugdeloze buitenbuurten op zich zelf ook mag zijn, het is goed dit euvcl niet te overschatten, wanneer het zich beperkt tot de nieuw aangebouwde wijken en er geen ergere oorzaken zijn dan de bekende wantoestanden van de eigenbouwerij.

Bedenkcliker echter is het geval, wanneer deze nieuwe architectuur het oude omringt en insnoert, wanneer men in een algehele kultuurloosheid de oorzaak vindt van de verworden bouwkunst; wat voor den Haag dan meer speciaal zeggen wil, dat men in het luie geldverteren de gedeeltelijke verklaring kan zien van de weinig futtige stad.

Reeds op verschillende plaatsen van het oude den Haag ziet men het moderne in schrijnende disharmonie met het bestaande, waardoor voor altijd de stadsgezichten bedorven schijnen. Het Raadhuis staat vereenzaamd in zijn omgeving, zodat het al moeite kost er enige aandacht aan te wijden, het Mauritshuis is in het gedrang gekomen, het Binnenhof voor het auto en tramverkeer geopend en zo verder: het typiese Haagse dreigt verloren te gaan en dan zou inderdaad het grotere, niet licht meer te herstellen kwaad geschied zijn. Maar zover zijn we nog niet en zover zullen we gelukkig wel nooit komen, want nieuwe inzichten zijn gegroeid, die tegen de nog aanwezige onverschilligheid opwegen; er wordt heftig gestreden om het behoud van onze monumenten

Situatie van den Hofvijver, met de voorgestelde afsluitingen.

zooals de jongste gevallen: de restauratie van den St. Jacobstoren te Vlissingen en de nitbreiding van Binnenlandsche Zaken in den Haag, bewezen hebben. De Heemschut-beweging neemt in omvang toe. De dagbladen plaatsen uitvoerige artikels over bouwkunst. De ontwikkeling van de stedenbouwkunde blijkt een goede waarborg voor het behoud van het stadsschoon.

De Vijver in den Haag verkeert in het gunstige geval, dat de omgeving nog vrijwel onaangeroerd is, in het ongunstige geval, dat het grote stadsverkeer er zeer door gehinderd wordt. Men heeft pogingen gedaan tot gedeeltelijke demping, waarover indertijd in het Bouwkundig Weekblad uitvoerig geschreven is. (B. W. Jaargang 1909 bladz. 86, 105, 119, 120, 132, 206, 220, 307, 363, 400, 508, 531.)

Vershillende plannen zijn toen besproken o. a. om een verkeersweg te maken tussen het Buitenhof en de Kneuterdijk langs de bestaande huizen door demping van een strook van 18 Meter. Ze om die zelfde huizen af te breken en de straat te verbreden, waardoor de Gevangenpoort aan ene zijde vrij zou komen. In verband met deze plannen zijn allerlei oplossingen aan de hand gedaan om de Gevangenpoort een redelijke betekenis te geven.

Zolang deze verkeerskweslie echter niet afdoende geregeld is blijft er gevaar voor den Vijver bestaan geheel of gedeeltelijk opgeofferd te worden, ja, iedere dag wordt de kweslie eigenlijk dringender, de toestand ondragelijker. Misschien worden er in stilte al monsterplannen beraamd voor een totale demping of een doorbraak door het Binnenhof in aansluiting met een brug dwars over den Vijver.

't Is daarom van belang het vraagstuk eens in zijn geheel na te gaan, dat wil zeggen de waarde van den Vijver te bepalen, vast te stellen wat er hinderlijk aan ontbreekt en de methoden te bespreken om, tevens voldoende aan de normale verkeerseisen, de schoonheid onaangestast te laten, eventueel aan te vullen of te versterken.

De waarde van den Vijver hangt geheel af van de wijze waarop hij met de omgeving in harmonie is en van de vraag in hoeverre hij daarmee in redelijk verband staat. Bijvoorbeeld een water, dat aansluit bij een monumentaal gebouw en den indruk maakt daarom alleen te bestaan of liever voor dat doel expres ontworpen te zijn bevredigt aestheties direkt en is om die reden mooi te noemen.

De Vijver is maar half geslaagd, goed is het verband met de bebouwing aan de lange zijde met het Mauritshuis en de regeringsgebouwen, gelukkig ook de overkant met de prachtige bomen, waardoor de architectuur op den achtergrond blijft: de grote breedte van den Vijverberg is eveneens om dezelfde reden te waardeeren; maar de beide korte zijden doen zeer vreemd bij het water, links staan wat armoedige huizen tegen elkaar schurkend als landlopers, bij vergissing ter plechtige audientie uitgenodigd, rechts is er een pover weggetje, waarover een tram balanceert.

Dit in hoofdzaak, in detail is de plaatsing van het Mauritshuis niet zeer bewust, in een hoek gedrongen durft het zich nauweliks te vertonen, terwijl het Buitenhofplein een te groot stuk wegneemt van den gesloten gevelwand. Het motief van dit Plein met de bomen en het standbeeld zou men willen behouden al is er geen bezwaar op de een of andere wijze een kleiner doorkijkje te geven. Wat de stemming aangaat, die deze Vijver teweegbrengt, een water kan ook vrolijk of somber, pralend, overbluffend of bescheiden zijn, het komt mij voor, dat hier eene middeleeuwse stemming dan een moderne heerst, dat de Vijver in zijne grafelijke waardigheid het moderne node verdraagt en dat het grote stadslawaai er vals klinkt. Ook maakt de Vijver den indruk van een te grote belangrijkheid te bezitten, dus vrij doelloos te zijn, doordat de omgeving zich weinig van den Vijver schijnt aan te trekken, terwijl het toch wel degelijk de moeite waard is er notitie van te nemen, de Vijver is te weinig verzorgd, lijkt verwaarloosd en voldoet daarom niet geheel. Nu zijn er twee sterk gescheiden principieel verschillende methoden, die men ter verbetering van den vijver kan volgen, het moderne wesen en het moderne bij het oude aanpassen; dezelfde, die zich bij de restauratie van monumenten hebben voorgedaan.

Beide methoden kunnen in wezen kunstzinnig zijn en in theorie gelijkwaardig; alleen in de praktijk zal noodzakelijk de eerste als de minst praktische het op den duur moeten verliezen tegen de tweede.

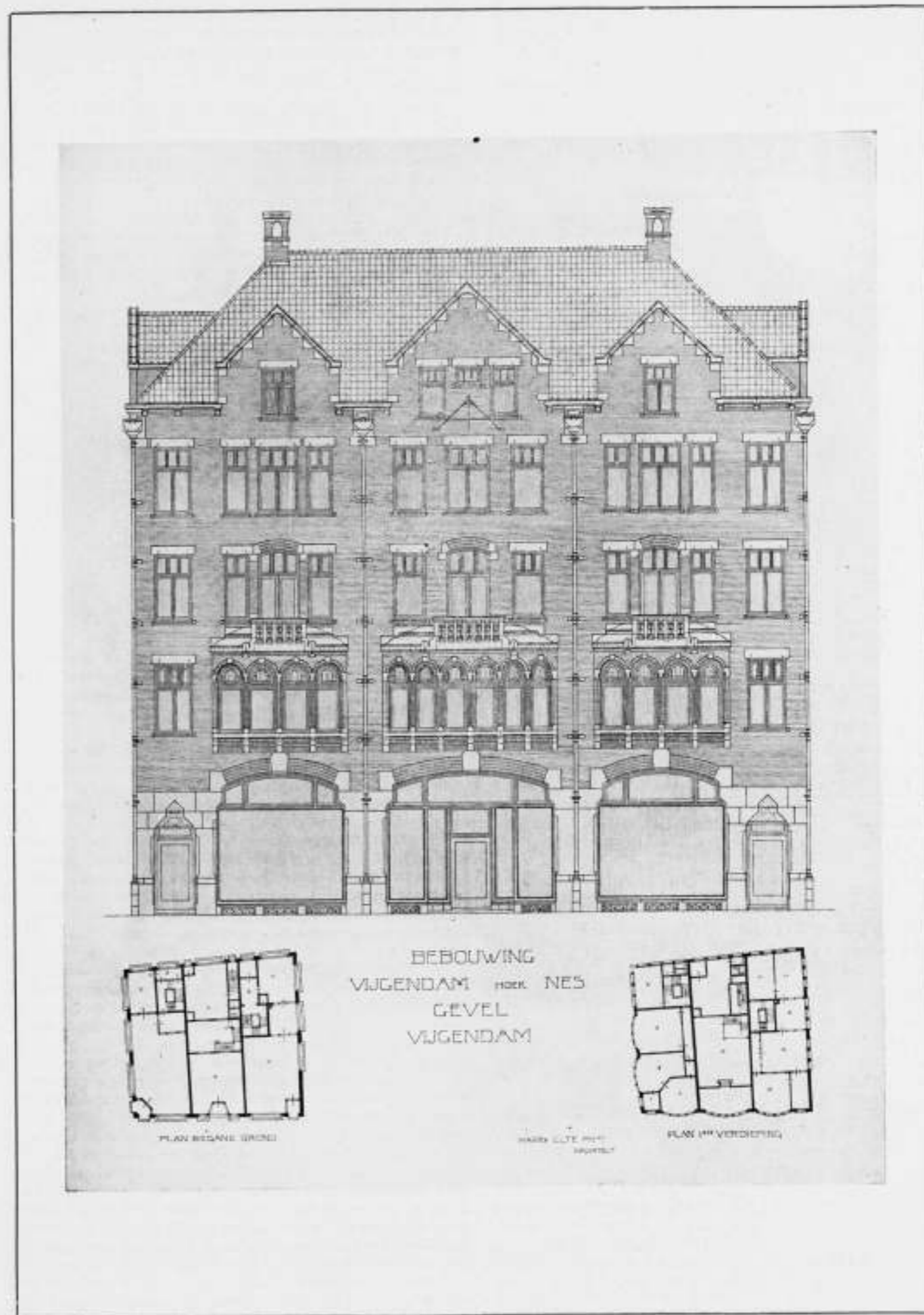
Want het moderne leven, dat honte, schreeuwerige, trillende leven laat zich niet bedwingen; de autos, de kunstmatige straatverlichting, het grote stadsverkeer zijn elementen waarmee rekening valt te houden. Den Haag zal, om vooraan te blijven in de rij der steden, naast oude idealen nieuwe moeten stellen. Wil 't een jonge, frisse, elegante stad, de meest beschaafde, weelderigste stad van Holland zijn, dan moet het ook de uitingen van den modernen tijd in techniek en in kunst met vreugd aanvaarden.

De wijze, waarop in bijgaande afbeeldingen eene oplossing is voorgesteld, kan nog als volgt toegelicht worden.

Een brede verkeersweg is ontworpen tusschen het Binnenhof en den Kneuterdijk, echter niet direkt aan den vijver grenzend. Aan het water is een groot restaurant met feestzalen gedacht, dat zijn hoofdgevel naar den vijver keert. Om den vijver meer betekenis te doen krijgen, een moderner vroliker karakter te geven, is met terrassen in het water uitgebouwd. Door een pergola ter breedte van een travee van het Mauritshuis is getracht de aandacht af te leiden van den Korten Vijverberg. 't Gevolg is, dat de weg belangrijk verbreed is, terwijl het Mauritshuis een vastere ligging gekregen heeft. Een nadeel zou kunnen zijn, dat deze pergola als een dekoratiestuk aandeed. Ik meen echter, dat in Holland een overdekte wandelgang daarom zo vreemd aandoet, omdat we er niet aan gewend zijn, dat bij veelvuldiger toepassing de bevreemding spoedig zal wijken, maar dat er in dit motief zelf abnormaals gelegen is. Men zou om hetzelfde doel te bereiken, om de hinderlike Korte Vijverberg te maskeren, bomen kunnen voorstellen, waartegen dit principiele bezwaar is aan te voeren, dat zodoende een aansluiting met de Lange Vijverberg verkregen wordt, wat zeker niet gewenst is. Het Buitenhofplein neemt in dit plan een kleiner deel in. Tusschen het Mauritshuis en het Torentje zouden een paar grote populieren te plaatsen zijn om de geslotenheid te bevorderen.

Duidelijk zal het na deze transformatie zijn, dat de Vijver met de drie architectuurwanden het eigenlijke objekt van beschouwing zal vormen evenals de Vijverberg de wandelfoyer bij uitnemendheid zal zijn, van waar we het beeld bekijken, waar we wandelend ons bewust worden van de royale afmetingen. De vijver wordt verder van een borstwering voorzien om tot rustig beschouwen te noden, ook met het doel schaal en verhouding aan het geheel te geven en den indruk van verzorgdheid te wekken. Het boschpruikje in het midden van den vijver zal vervangen moeten worden door een fontein of stenen monument, de eendjes zou men aan den Dierentuin kunnen vermaken, omdat ze wat erg klein zijn, daarvoor in de plaats zou men flinke zwanen wenssen.

Wat de architectuur van het Restaurant betreft kan opgemerkt worden, dat de Vijver wel een iets bewegeliker vroliker alhoewel niet te uitbundige architectuur verdraagt dan het Mauritshuis en de regeringsgebouwen. Het Restaurant heeft een ronden uitbouw aan den Buitenhofpleinkant om het kijkje van het Buitenhof naar het water te vergemakkeliken, en omdat dan tevens een gunstige vorm voor de verkeersstromen verkregen wordt. Ook wordt door dezen uitbouw de bijzondere ligging aan het Buitenhof geaccentueerd. De andere zijde is rechthoekig om den vijver daar flink af te sluiten en den blik niet naar de Plaats te trekken; een idee, dat nog versterkt wordt door den ingangsboog toegang gevend tot het terras en het ruitersstandbeeld, dat in het water staat. Het tweede doel, dat met deze situatie (ingangsboog en ruitersstandbeeld) beoogd werd is om van de Plaats komend de belangstelling te prikkelen en van te voren het belangrijke stadsdeel aan te kondigen en dichter bij het beeld coulissevormig te openen.

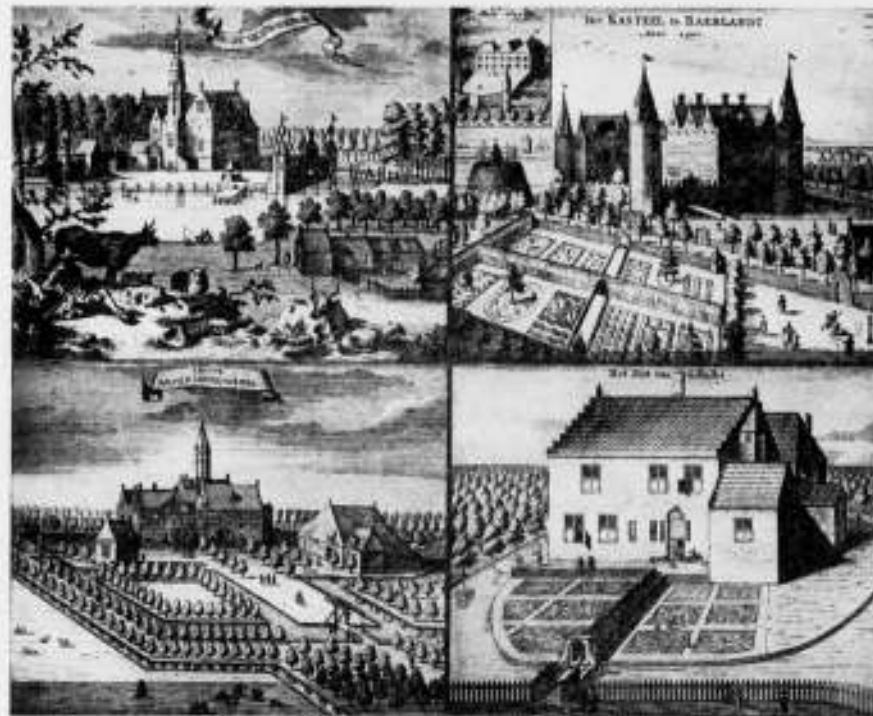

Afb. 10. 1° SLOT VAN MOERMONT: Aesthetische aansluiting van gebouw en natuur; 2° KASTEEL TE BOERLANDT 1500: Siertuin + moestuin, bezijden het kasteel gelegen. (Men vergelijk de kleinere afbeeldingen van 1695); 3° HUIS WATERLOOSE-WERVE: Omgeving gewijzigd. Geen overeenstemming tusschen kasteel boerderij en omgeving; 4° HET SLOT VAN GISTELLIS: — Fransche broderieperken, in absolute tegenspraak met het gebouw.

het ontwerp „S. P. Q. R.“ en ons alzo te machtigen om, behoudens nadere regeling op de begroting van het crediet voor den bouw, aan deze de opdracht tot het maken van het definitieve ontwerp te geven; II. ons te machtigen om te beschikken over het vereischte crediet voor eene publicatie van de ingezonden ontwerpen, als boven bedoeld.

HET EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING TUSSEN ARCHITECTEN TUINARCHITECT EN OVER HET VERBAND TUSSEN TUIN-ARCHITECTUUR, BOUWKUNST EN DE AAN-VERWANTE KUNSTEN.

DOOR H. F. HARTOGH HEIJS VAN ZOUTEVEEN.

Vervolg van blz. 221.

VII. Het tijdvak $\pm 1450 - \pm 1550$.

LITERATUUR.

- Zie ook No. X, XI, XIII en XIV.
 XIX. ACHILLE DUCHÈNE ET GEORGES GIBAULT. — Quatre siècles de jardins. [La Vie à la Campagne, 15 Maart 1910. No. 84].
 XX. MARCEL FOUQUIER. L'Art des Jardins, 1911.
 XXI. GEORGES RIAT. L'Art des Jardins, 1900.
 XXII. JHR. C. H. C. A. VAN SIPPENSTEIJN. — Oud-Nederlandsche tuinkunst, 1910.
 XXIII. ANDRÉ LAMBERT UND EDUARD STAHL. Die Gartenarchitektur. (Handbuch der Architektur. Vierter Theil, 10 Halbband). Tweede druk, 1912.
 XXIV. ARCHITECT DR. ING. HUGO KOCH. — Sachsische Gartenkunst, 1910.

[Voor de „antiquarische“ literatuur verwijs ik naar de afbeeldingen. Van de miniaturen uit de Middeleeuwen vindt men vooral in No. XIX, XX, XXI en XXII fraaie afbeeldingen. Voor den kasteeltuin verwijs ik vooral naar No. XX en XXIII.]

Overigens zal den lezer bij vergelijking blijken, dat mijne inzichten in menig opzicht afwijken van die der bovenvermelde schrijvers. Vooral in de Fransche boekwerken moet men zich wachten voor een te ver gedreven nationalisme, waarvan m.i. jammer genoeg het boek van JHR. VAN SIPPENSTEIJN ook niet geheel is vrij te pleiten. (Vooraf wat den onregelmatigen stijl betreft, wijkten mijne inzichten geheel af van die van den laatstgenoemden schrijver). Van de Deutsche boeken heb ik alleen die genoemd, in welke bovenvermelde fout niet of weinig voorkomt.

Voor de algemeene studie van de geschiedenis der tuinkunst meen ik dan ook vooral aan te moeten bevelen No. XX, XXIII en vooral No. XXIV].

¶ et midden van de 15de eeuw kenmerkt zich door het bijna gelijktijdig optreden van gebeurtenissen en uitvindingen, die een overheerschen invloed hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van beschaving, wetenschap en kunst, niet alleen in ons land, maar in geheel Europa.

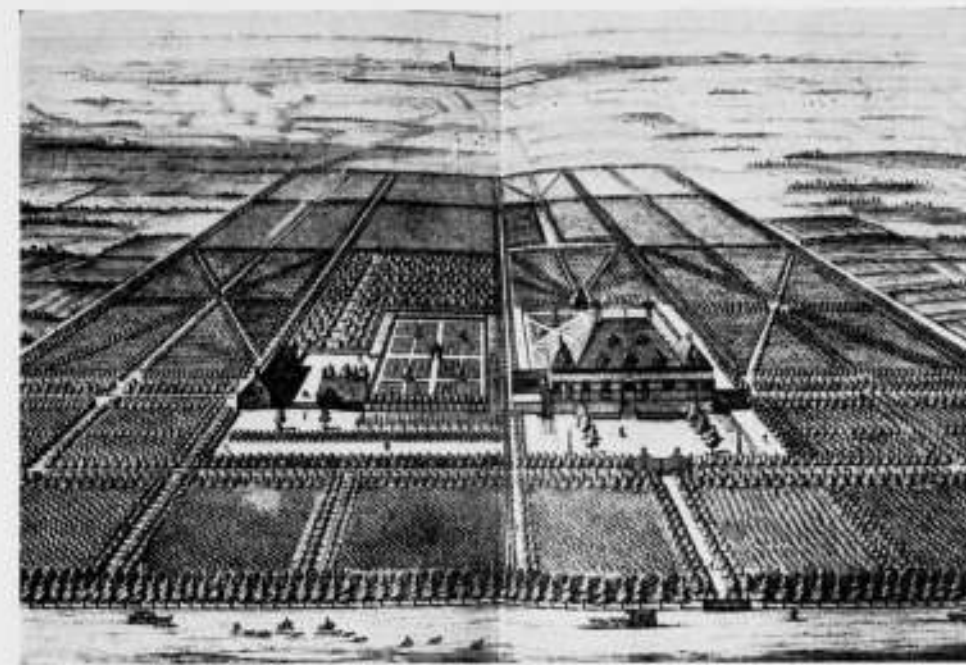
Gedurende het tijdvak, dat ons nu bezig houdt, zien wij dan ook de Middeleeuwsche cultuur en daarmede tevens de door haar ontwikkelde kunstinrichtingen verdwijnen, terwijl daarentegen de aan vroegere kunstvormen ontleende „Renaissance“ van uit Italië in Noordelijk Europa doordringt. De voornaamste der bovenbedoelde gebeurtenissen zullen wij nu achtereenvolgens in het kort bespreken, n.l.: *De uitvinding der boekdrukkunst*, (1423), — *de uitvinding der watermolens*, (15de eeuw), — *de vaststelling der lijn- en luchtperspectief door Leonardo-da-Vinci*, (1452–1519), — *de uitvinding van het kompas*, (1453), — *de wijziging der kasteelen wegens de veranderde bewapening*, (1420), — *het einde der zoogenaamde honderdjarige oorlog*, (1450) *en de vestiging der Fransche monarchie door Lodewijk XI*, (1461), — *de regering van Philips de Goede*, (1456–1467), — *het onbevaarbaar worden van den IJssel*, (± 1450), — *de overerving van Byzantium door de Turken*, (1453).

Na de uitvinding der boekdrukkunst verzezen in de voornaamste steden van Nederland en Vlaanderen talrijke boekdrukkerijen [Haarlem in 1440, — Antwerpen, Delft, Deventer in 1472, — Brugge, Aalst, Leuven, Utrecht in 1473, — Brussel, Zwolle en Nijmegen in 1474, — Gouda in 1478, — Gent, Leiden, Schiedam, Kuilenburg in 1483, — 's Hertogenbosch in 1484.] Allereerst werden nu de vertalingen der Latijnsche geschriften der monniken uitgegeven, niet alleen in het Nederlandsch, maar ook in andere talen. Ons land werd dus een der centra, van waaruit kunst en wetenschap, zich verbreidden over de heele wereld. Een der gevolgen hiervan was

de hervorming, die van 1500–1550 in geheel Noordelijk Europa uitbrak; — [Luther in 1517 — Zwingli en Calvijn in 1530, — Menno Simons, (in Witmarsum in Friesland), 1537,] — en ook helaas de beeldenstorm in 1566, waardoor zoo ontzaglijk veel kunstschaten voor altijd verloren zouden gaan. Op de puinhoopen van de oude kunst zou zich echter weldra eene nieuwe kunstrichting ontwikkelen.

Door de talrijke herdrukken en vertalingen van het in 1305 door PETER CREZENTIUS geschreven boek: „Opus ruralium comodorum“ werd de kennis van land- en tuinbouw verspreid. In geheel Noordelijk Europa maakte het cultuurlandschap dan ook weer grotere vorderingen. De

Duitsche steden werden door groente- en oofttuinen omgeven. In Friesland werd van nu af aan onder invloed van den Spanjaard CASPAR BOLLES land op de zee gewonnen. Na de uitvinding der watermolens ontstonden in ons land de eerste polders. Na de kleinere droogmakerijen in de 15de eeuw werden achtereenvolgens van 1520–1594, van 1607–1650 en van 1842–1881 de Hollandsche meren in polders herschapen. Zoo ontwikkelde zich dus van nu af aan het typische Hollandsche weidelandschap met zijne rechte kanalen en zijne talrijke molens. Deze molens zijn nog eene voortzetting der Middeleeuwsche volkskunst, die haar hoogste uiting vindt in den zoogenaamden schilderachtigen stijl. Zij geven, in verband met de door boomen omringde dorpen en boerderijen, een schilderachtig cachet aan de geheele landstreek. De eigenaardige schoonheid van dit landschap zou echter pas later door de Hollandsche schilders begrepen worden. Zij trachtten nog datgene vast te houden, wat hoe langer zoo meer in ons land verdween en zochten dit dus in andere landen. . . . en bovenal in Italië. Hier ontstond, nadat ANTONELLO DO MESSINA de olieverf in Venetië bekend gemaakt had, (± 1475) en nadat de kennis van de lijn- en luchtperspectief door toedoen van LEONARDO-DA-VINCI algemeen toegepast werd, het bloeitijdperk der schilderkunst. Wij hoeven hier slechts de namen te noemen van MICHELANGELO BUONAROTTI, (1475–1564), — RAFAËL SANTI, (1483–1520), — ANTONIO ALLEGRI DA CAREGGIO, (1494–1534), — GIORGONE, (1477–1511) en TIZIANO VECELLIO, (1477–1576). Al deze schilders muntten uit in het landschap, maar pasten dit toch nog altijd toe als achtergrond en milieu. Bij de Vlaamsche schilders HANS MEMLING, († 1495), HIERONYMUS BOSCH, (1460–1516) en JOACHIM DE PATINIER, († 1524), is reeds het land-

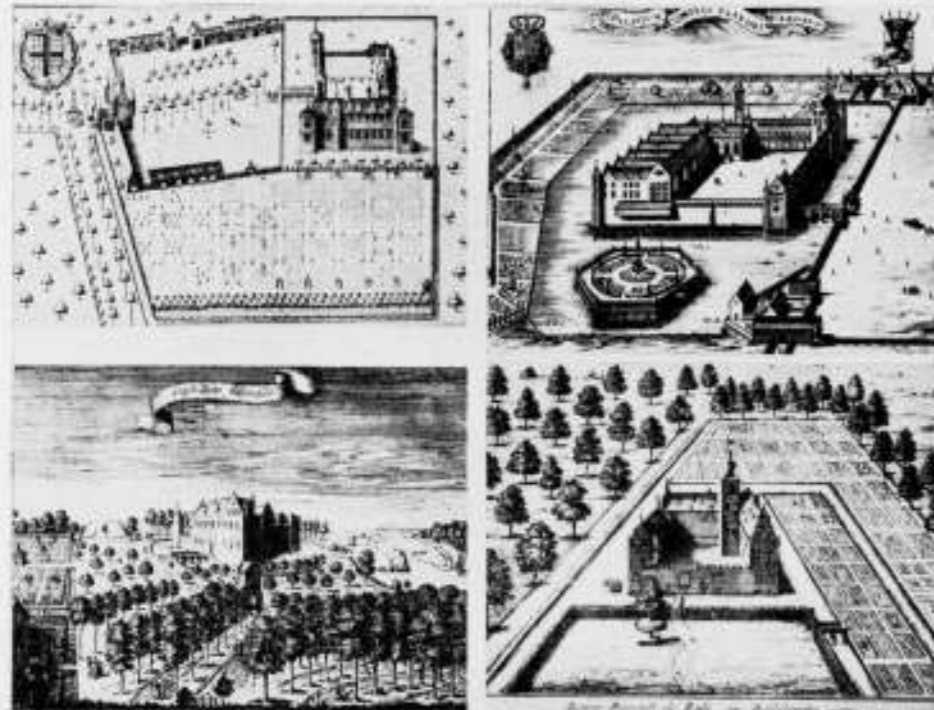

Afb. 11. HET HUIS EN HOF TEN DUDNE. Regelmatige aanleg, ontstaan uit en in overeenstemming met het omgevoende cultuurlandschap. Oude en nieuwe kasteeltuin. Deze laatste in overeenstemming met het gebouw.

schap meer hoofzaak. Laatstgenoemde stoffeert dit nog slechts met kleine figuurtjes. Vooral ook de Hollandsche schilders der 16de eeuw voelden zich aange trokken door het heuvelachtige of bergachtige landschap. Van de Italiaansche landschapschilders weken zij echter af door het overvloedig aanbrenge van bloemen, waarbij altijd de wilde flora tot voorbeeld gekozen werd.

De uitvindingen der kopergravure door SCHONGAUER in 1540 en der houtgravure in 1498 door ALBRECHT DÜRER zouden ten opzichte van de kunst de zelfde rol vervullen als de uitvinding der boekdrukkunst ten opzichte van de wetenschap. En op de meeste der talrijke platen van beide schilders wordt de achtergrond door fraaie landschappen gevormd.

De ontwikkeling van kunst en wetenschap was echter onafscheidelijk verbonden met den stoffelijken vooruitgang, veroorzaakt door uitbreiding van handel en nijverheid. En deze werd weer beïnvloed door de uitvinding van het kompas door FLAVIUS GIOJA in 1453 en door de ontdekkingstochten door VASCO DE GAMA, (1486) — COLUMBUS, (1492), — BARTHOLOMEUS DIAS, (1498) — RIBBA, (1500), enz. Vooral hierdoor werd de stoot gegeven tot het aanbreken van een geheel nieuw tijdperk. De vernietiging der eeuwenoude Middeleeuwsche cultuur werd er door bevorderd. Ook de invloed van FRANCISCUS VAN ASSISI verdween langzamerhand. Men voelde zich meer en meer heer der schepping! En daar, waar men zijne woning ook in de vrije natuur ging uitbreiden, was men er toe gedreven, zijn persoonlijk stempel er op te plaatsen. Vandaar dan ook, dat de siertuinen niet alleen in ons land, maar ook in geheel Noordelijk Europa, regelmatig waren aangelegd en beheerscht werden door architectonische vormen.

Afb. 12. 1°. KASTEEL VAN MOERBEKE: Kasteeltuin, gedeeltelijk moes- gedeeltelijk siertuin. Sierbedden met doolhofmotief; 2° KASTEEL GOUDAVI: — De wallen gedeeltelijk behouden, met overblijfsels der oude boomgaarden en bestaande uit een mengsel van moestuinen en (voor dien tijd) moderne siervakken; 3° KASTEEL IDEWALLE: Kasteel nog in aesthetisch verband met het natuurlandschap. Op eenigen afstand de kasteeltuin met kiosk in het midden; 4° KASTEEL TE DESSELBERGHE: — Omgeving en tuin niet meer in overeenstemming met het gebouw. Tuin = mozaïekvloer.

Deze regelmatige tuinstijl heeft zich in geheel Noordelijk Europa geleidelijk ontwikkeld uit den Middeleeuwschen kloostertuin en kwam pas later onder invloed van den Italiaanschen tuinstijl. Het beste inzicht verkrijgen wij door het reisverslag van den Boheemschen ridder LEO VON ROZIMITAL in 1465—67. In Portugal en Spanje bewondert hij de talrijke tuinaanlagen (eene voortzetting van de oude Moorsche tuinen). In Parijs vermeldt hij de tuinen van het Louvre en van Karel V met talrijke loofgangen en paviljoens, (de eerste kasteeltuin) en in Brussel, aan het luisterrijke hof der Hertogen van Bourgondië, de diertuinen met vele bronnen en vischvijvers, (de overblijfsels der jachterreinen). In Londen vermeldt hij de talrijke fraaie tuinen met zeldzame bloemen en planten, (de burgerstadstuinen); maar in overig Engeland zag hij het Oud-Engelsche woud nog in zijne volle pracht en daarin gelegen de jachtsloten van den adel.

Ook in de landen echter, waar het natuurlandschap vrijwel verdwenen was, — vinden wij de overblijfselen nog bij de kasteelen terug. De vervanging van het natuurlandschap door den regelmatigten aanleg, die wij hierboven vermeldden, ging namelijk zeer geleidelijk en hield gelijken tred met de verandering van den bouwstijl. Toen dan ook sinds ± 1420 à 1450 de kasteelen meer en meer hunne beteekenis als sterkte verloren, trachtte men nog zooveel mogelijk het natuurlandschap te behouden, waarmede het gebouw een aesthetisch geheel uitmaakte. Zeer belangrijk in dit opzicht is een miniatuur uit de Grandes Chroniques de St. Denys van ± 1458. Niet alleen is hier geen spoor van regelmatig tuinaanleg te bespeuren,

maar het landschap waarin het kasteel geplaatst is, heeft alle kenmerken van een kunstmatig, door kronkelwegen doorsneden landschap! [Zie plaat IX van het werk van Dr. VAN DER LOOY VAN DER LEEUW. (Literatuur-opgaven No. XIII)] . . . Reeds spoedig echter begonnen zich meerdere sporen van tuinaanleg te vertoonen.

De wallen werden geslecht. Daar in ons land meestal grachten voorkwamen, werden deze behouden en bleven dus de rol van spiegel vervullen. De vroegere boomgaard evenwel, die meestal bezijden het kasteel lag, werd nu geheel of gedeeltelijk als moestuin, later echter ook meer en meer als siertuin aangelegd. Naarmate echter de bouwstijl zich wijzigde, d.w.z. naarmate de Middeleeuwsche, schilderachtige bouwde plaats maakte voor de streng symetrische bouwde van het klassicisme, verkreeg de tuin meer en meer de beteekenis

van voorgrond en voortzetting van het gebouw. Deze ontwikkelingsgeschiedenis heeft zich niet alleen afgespeeld in Nederland of in Frankrijk, maar in geheel Europa ¹⁾. Voor Noord- en Midden-Europa kunnen wij vóór het optreden van den eigelijken Renaissance-tuin twee typen onderscheiden:

1°. *De Middeleeuwsche kasteeltuin.* Deze was ingedeeld in rechthoekige of vierkante vakken, waarvan sommige met groenten, andere met bloemplanten waren gevuld. Het geheel was meestal omgeven door een verguld houten traliehek, en sloot zich min of meer onmiddellijk aan aan den boomgaard. [Voor afbeeldingen zie de toelichting bij de literatuuropgave].

2°. *De kasteeltuin na ± 1500.* De voorbeelden hiervan zijn meestal ontleend aan het werk van JAQUES ANDROUET DU CERCEAU: „Les plus excellents bâtimens de France“ (1579). Toch kwamen blijkens de hierbijgaande afbeeldingen in den zelfden tijd ook bij Weenen en in Vlaanderen en Nederland dergelijke tuinen voor. In algemeene trekken herinneren deze tuinen aan den kloostertuin, in zooverre, dat zij door galerijen, ofwel, zooals in Nederland en Vlaanderen, door grachten omgeven waren. In het laatste geval zijn aan de hoeken en aan de ingangen meestal paviljoens geplaatst. Ook de fontein of kiosk in het midden ontbreekt zelden. De eigenlijke tuin is evenals de vorige in vierkante of rechthoekige vakken verdeeld. Deze vakken zijn nu echter ornamentbedden

¹⁾ Met nadruk verwijs ik hiervoor naar het werk van Dr. Hugo Koch (Literatuur-opgave No. XXIV).

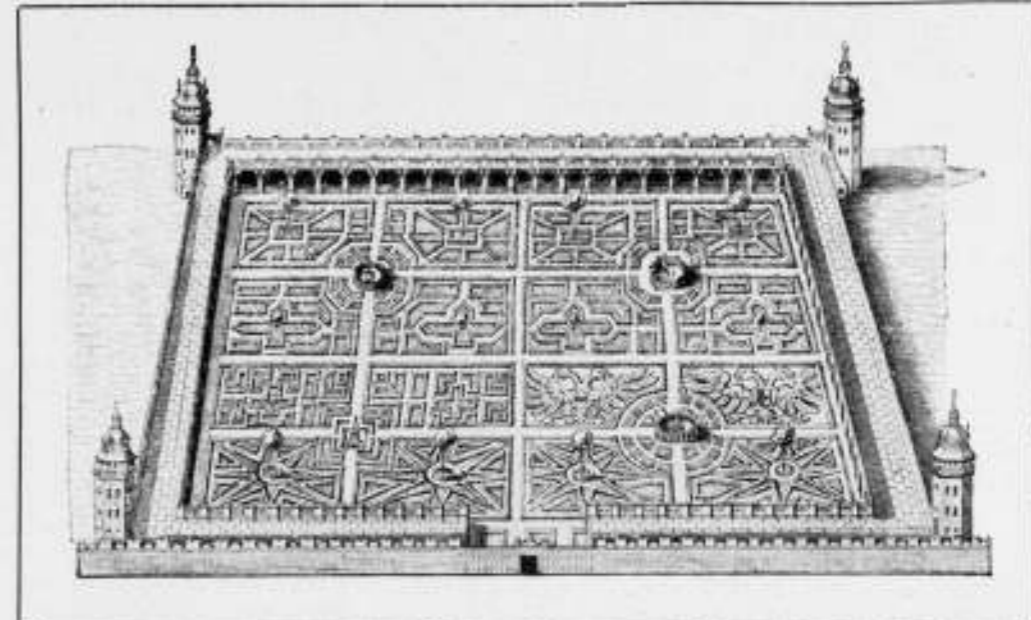
geworden. Onderling verband ontbreekt evenwel, daar ieder vak verschillend van indeeling is. De teekening wordt gevormd door buxus of door planten met grijs blad en de tusschenruimte werden gevuld met gekleurd zand, steentjes enz.

Het geheel geeft den indruk van een parketvloer. Trouwens, — ook de twee eenvoudige doolhofmotieven (rechtlijnig en cirkelvormig), die in al deze tuinen voorkomen, zijn ontleend aan den parquetvloer der kerken.

[Bij deze doolhoven zijn de wegen door zeer lage beplanting van elkaar gescheiden.] In de Vlaamsche

tuinen komt dit doolhofmotief zeer vereenvoudigd ook voor in de gewone siervakken. In Frankrijk begint men reeds broderiefiguren toe te passen. Bijna geregeld is die tuin zijdelings van het kasteel gelegen, dikwijls zelfs geheel afgescheiden ervan. Soms lag de tuin rondom het kasteel. Als algemeen voorbeeld hiervan wordt in de meeste vakboeken de tuin van Montargis uit het bovenvermelde werk van Du Cerceau afgebeeld. Ook de hier nevengeaande afbeelding van het kasteel Gaudavi in Vlaanderen geeft dit type weer. Bij Montargis is de tuin waaivormig met straalsgewijs en half cirkelvormig verloopende wegen. Op de wallen ligt de moes- en siertuin en buiten de wallen de boomgaard. Vóór het hoofdgebouw is de siertuin echter vervangen door twee groote doolhoven en de boomgaard door twee grasstukken. Het uitzicht op de omgeving werd dus niet onderbroken. De tuin van Gaudavi lag geheel binnen de wallen en was van buiten af dus aan het oog onttrokken. De wallen zelf waren laag gehouden en verhinderden het uitzicht niet. Wij kunnen dan ook vaststellen, dat in dien tijd de kasteeltuin in geenerlei verband stond met het gebouw.

Van wanneer dateeren nu deze tuinen? Als wij de geschiedenis nagaan, moeten wij tot het besluit komen, dat vóór 1450 moeilijk van tuinaanleg sprake kon zijn. Niet alleen Frankrijk, maar geheel Noordelijk Europa was vóór dien tijd ten prooi aan oorlogen, rampen enz. Toen echter, [nadat door invloed van Jeanne d'Arc het Fransche nationale gevoel was opgewekt], de Fransche monarchie door Lodewijk XI werd gevestigd, begon de Fransche Renaissance zich te ontwikkelen, eerst in de bouwkunst en daarna in de tuinkunst. Het was het begin van het bloeitijdperk van de Fransche kunst, dat onder Lodewijk XIV het hoogtepunt bereiken zou. Het volk als zoodanig bleef echter vreemd aan die kunstrichting, waarop meer en meer het monarchale stempel

Afb. 13. KASTEELTUIN. In 1552 op de vlakte bij Simmerig in de nabijheid van Weenen aangelegd. (Naar Merian's Topographica Provinciae Austriacae ver 1649. — Zie „Het Leven der Planten“ door A. KERNER VAN MARILAU, bewerkt door Dr. VITUS BRUNNSMA).

geplaatst werd. Onder Lodewijk XII, (1498—1515), werd vooral het inwendige der kasteelen veranderd. Alleen werden hier en daar breede kruisramen gemaakt voor *ruim uitzicht*. [Het landschap was dus nog hoofdzak. — De Middeleeuwsche kasteeltuin was hoogstens nog in zijn eerste ontwikkeling.] Onder Frans I, (1515—47), verrezen allerwege nieuwe paleizen, waarbij Gothiek en klassicisme harmonisch vermengd werden. De stijl bleef echter nog schilderachtig en paste zich dus nog aan aan het vrije landschap. Nu pas ontstond het tweede type van den kasteeltuin, dat wij zooeven beschreven. Tijdens de regeering van Hendrik II, (1547—59), verdwijnt de Gothische invloed. Door toedoen van PHILIBERT DE L'ORME, (1515—70), PIERRE LESCOT, (1510—75), en JEAN BULLANT, (1515—78), breekt nu het tijdperk aan der Hoog-Renaissance. Ook de tuinaanleg verandert nu. Bij het kasteel te Verneuil, ± 1585 vinden wij reeds in het werk van Du Cerceau een tuinaanleg, die geheel onder Italiaanschen invloed staat. Het kasteel te Anet, [1548—52 door Hendrik II voor Diane de Poitiers gebouwd,] zou echter het uitgangspunt worden van den Franschen Renaissance-tuin, dien wij in de hoofdstukken VIII en IX behandelen zullen.

In Nederland en Vlaanderen werden daarentegen niet alleen weinig nieuwe kasteelen bijgebouwd, maar vele verdwenen voor altijd. Alleen in Friesland werden na 1511 talrijke nieuwe kasteelen gebouwd door de Friese edelen. [Hiervan is alleen nog Heringa-state te Marsum bij Leeuwarden over.] Overigens bleven zij in de streken, waar het natuurlandschap nog min of meer was behouden, n. l. Twente, de Oostelijke Veluwezoom, maar vooral de duinstrook van Holland, Zeeland en Vlaanderen, bestaan. De voortgang der Renaissance moeten wij echter in ons land bijna uitsluitend zoeken in en rondom de steden en, (vooral in het volgende tijdperk), bij de woningen der rijkgeworden burgers. De

kunstontwikkeling in ons land hield dus gelijken tred met de ontwikkeling van ons volk, d.w.z. met de ontwikkeling van handel en industrie. Daar nu de ontwikkelingsgeschiedenis van ons volk, [echter in een later tijdperk], parallel loopt met die van Italië, is eene vergelijkende studie tusschen beide landen niet alleen aantrekkelijk, maar ook noodig, daar het dikwijls zeer moeilijk is om, [zoowel voor de bouwkunst als voor de schilderkunst en tuinkunst], het oorspronkelijk Nederlandsche van het aan Italië ontleende te onderscheiden. Wij moeten den lezer hiertoe echter verwijzen naar het volgende hoofdstuk. Wij zullen ons nu beperken tot eene korte schets van de ontwikkeling van ons volk in dien tijd. Van af 1350, (de uitvinding van het haringkaken te Biervliet), had de handel zich voornamelijk geconcentreerd in Zeeland. In 1419 was Zierikzee onze grootste handelsstad, waar handel gedreven werd met alle landen van Europa. De twisten en rampspoeden van het laatst der 14de eeuw duurden echter voor de andere provinciën nog voort tot aan de regeering van Philips de Goede, (1456-67). Toen brak eene betrekkelijk korte periode aan van plotselinge welvaart en ontwikkeling van industrie, handel, landbouw en veeteelt. Wegens het onbeveerd worden van den IJssel, ± 1450, concentreerde de handel zich evenwel meer en meer in de Hollandsche steden. Vandaar echter ook eene vrij plotselinge overbevolking, eene te dichte bebouwing... en in ± 1500 tal van branden, waardoor vele steden geheel of gedeeltelijk vernietigd werden. Na eene korte terugzinking kwam weer eene herleving tijdens de regeering van Karel V. De eerste welvaartsperiode tijdens Philips de Goede was ook het bloeitijdperk geweest van den kerkbouw en vooral ook van den bouw der groote kerktorens: 1448-1517 St. Janskerk te 's Hertogenbosch, — 1452-1500 Kerk te Arnhem, — 1447-71 toren te Amersfoort enz. Tevens verzeen, in navolging van Vlaanderen, raadhuzen in Gothischen stijl in Middelburg, Veere, Gouda en Kuilenburg. Tijdens de regeering van Karel V begon zich echter langzamerhand onder de in het begin van dit hoofdstuk aangegeven invloeden de Renaissance te ontwikkelen... juist toen onze steden weer opnieuw moesten worden opgebouwd... en de schilderachtige houtbouw, uiting van de Middeleeuwsche volkskunst, plaats moest maken voor steenbouw. Tevens werden nu de oude muurtorens der versterkte steden door bastions vervangen, ... uit aesthetisch oogpunt beschouwd eene teruggang! Hiermede ging echter ook meestal uitbreiding gepaard. De tuinbouw kon zich weer in de steden vestigen en van nu af zou zich daar uit den moestuin de burgersiertuin ontwikkelen. [Zie volgend hoofdstuk.] Sinds de verovering van Byzantium door de Turken in 1453 had de Oostersche cultuur zich verplaatst naar Rome. De gevolgen hiervan zullen wij in het volgend hoofdstuk nagaan.

DOORBRAAK JONKER FRANSSTRAAT-GOUDSCHE SINGEL-COOLVEST; NIEUWE BEURSBOW TE ROTTERDAM.

Zich houdende aan hun toezegging, dat aan de voorbereiding van de plannen voor de hoog noodige stadsverruiming en stadsverbetering alle kracht zou worden bijgezet, hebben B. en W., na de beslissing in het vorige jaar omtrent de onteigening tusschen Blaak en Van Hogendorpsplein, allereerst hun aandacht gericht op hetgeen te dien aanzien zal moeten geschieden in het stadsdeel nabij de vroegere Zandstraatbuurt, dat tusschen de Coolvest en den Goudschesingel ligt ingesloten en door den bouw van het stadhuis en het centrale post- en telegraafkantoor eerlang geheel van aanzien zal veranderen. Als gevolg van die bemoeiingen doen zij nu een voorstel aan den Gemeenteraad, waaronder in de N. R. C. het volgende is medegedeeld:

Het college merkt allereerst op, dat ofschoon overwelving van de Delftsche vaart op den duur noodig zal blijken te zijn, de verbindingswegen in de richting van Zuid naar Noord als Opper, Ged. Binnenrotte, Ged. Botersloot, niet te kort schieten. Het treft echter — al is dit uit den ouden stadsaanleg met zijn wallen en poorten volkomen te verklaren — dat van Oost naar West iedere doorgaande weg ontbreekt en dat dientengevolge het wagenverkeer, hetwelk zich van de Jonker Fransstraat in de richting van het Westen beweegt, daartoe den omweg door het centrum van de stad, dan wel langs den Goudschesingel en het Hofplein moet maken, terwijl ook de voetganger niet dan zigzaggewijze en langs wegen van geheel onvoldoende breedte door het bedoelde stadsdeel de Coolvest kan bereiken.

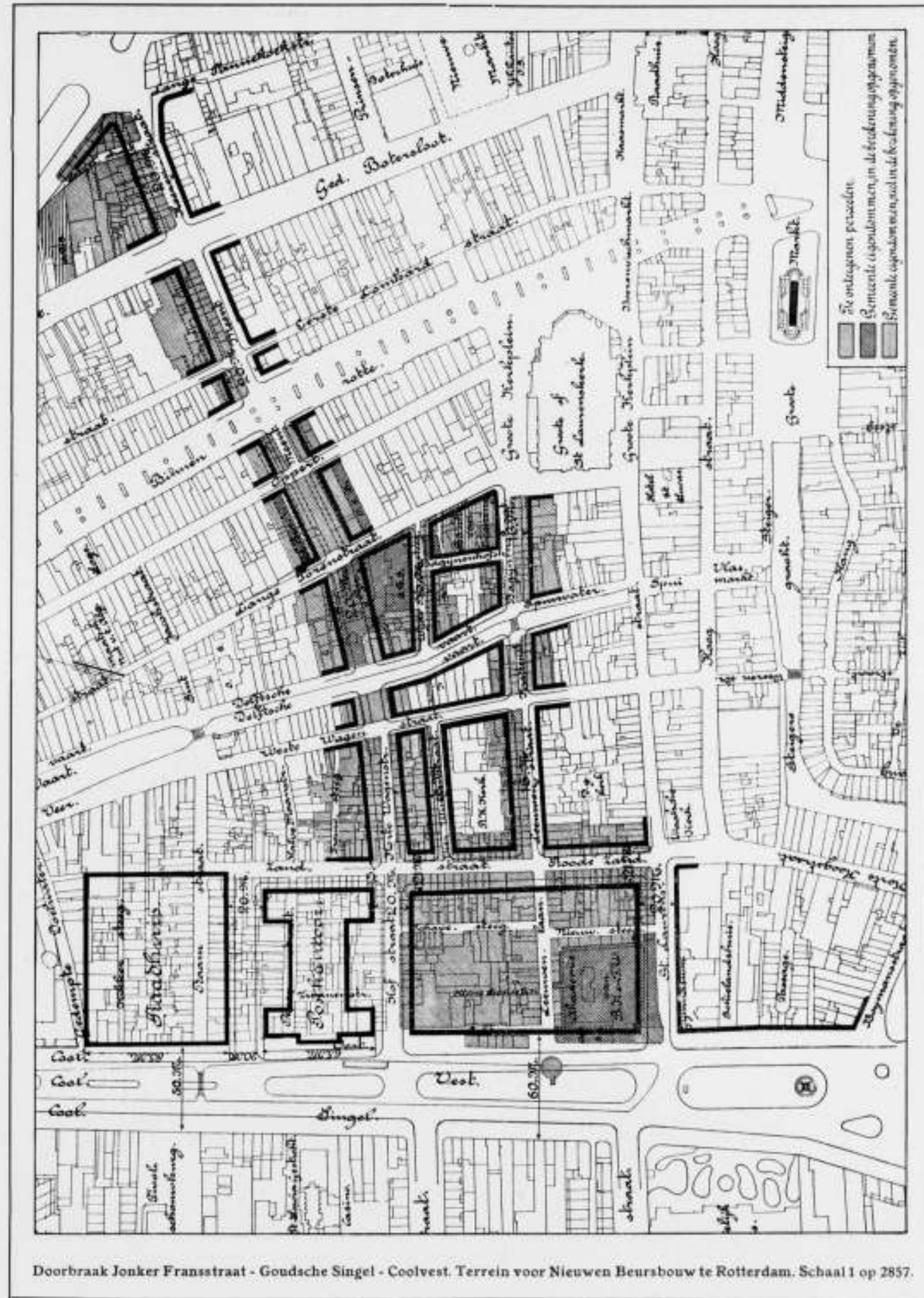
Op het gemis van een dwarsweg ter plaatse die van de Jonker Fransstraat of Heerenstraat in de richting van de Coolvest zal moeten strekken, was in vroegere jaren reeds bij herhaling gezeen. In verband met den stadhuis- en postkantoorbouw aan de Coolvest treedt de behoefte aan een dergelijken verbindingsweg, een weg tevens waardoor die beide dienstgebouwen uit het Oosten en Noorden der stad kunnen worden bereikt, dringender dan vroeger op den voorgrond. Moest de onteigening tusschen Blaak en Van Hogendorpsplein voorgaan, omdat het zoowel voor de gemeente als voor de burgerij zaak scheen allereerst omtrent dit centrale punt zekerheid te verkrijgen en ter plaatse dreigenden nieuwbouw te voorkomen, zoo hebben B. en W. met de commissie voor de plaatselijke werken begrepen, dat ook met de beslissing omtrent deze tweede doorbraak niet zal mogen worden gewacht en derhalve allereerst de voorbereiding daarvan onder oogen moest worden gezien.

Daarbij zijn bij het college meer en meer op den voorgrond getreden drie hoofdoverwegingen. In de eerste plaats waren te bepalen het tracé en de breedte van den te maken verbindingsweg. Ten tweede kwam het aan op den aanleg aan de Coolvestzijde en de verkrijging aldaar van een goed aaneensluitende bebouwing, passende bij het karakter van den daar te vormen en met het nieuwe postkantoor en stadhuis te bezetten hoofdweg. In de derde plaats was rekening te houden met den eisch van gemakkelijke bereikbaarheid dier beide dienstgebouwen ook uit het centrum der stad.

Door die drie hoofdoverwegingen is het plan bepaald, dat op de hierbij afgedrukte teekening kan overzien worden.

Wat in de eerste plaats het tracé betreft van den nieuwen weg, zoo is dit aan de zijde van den Goudschesingel door de bestaande Heerenstraat en de Meent reeds vanzelf aangewezen en ligt het voor de hand, dat men in aansluiting daaraan een doorbraak van den Opper af tot aan de Delftschevaart maakt, waartoe de gemeente van het gedeelte tusschen de Lange Torenstraat en de Delftschevaart gebruik kan maken van den aankoop van de vroegere Paradijkerk, die in het vorige jaar heeft plaats gehad.

Verder Westwaarts, aan de andere zijde van de Delftschevaart, stond men aanvankelijk voor vragen, in zooverre de directeur

tijdelijke en deel van het eeuwige. Er zijn 3 manieren, waarop het tijdelijk begrip zich spiegelt in het begrip der eeuwigheid: nam. wijsheid, geloof en schoonheid. Nemen wij de hoofdpunten der geschiedenis van het menselijk begrip, dan krijgen wij de steenen periode met het fetischisme of tooverachtigheid, de Egyptische tijd met het mysticisme of raadselachtigheid, de Grieksche tijd met het naturalisme of natuurlijkheid; vervolgens de middeleeuwen met het super-naturalisme, of bovennatuurlijkheid, perioden die elkaar opvolgen in een natuurlijke ontwikkeling van den menschenlijken geest. Hierna kwam de Renaissance, met zijn universalisme of wetenschappelijk wereldinzicht. Sterk wetenschappelijk in den aanvang, kritisch onderzoekend, werd de kunst van deze periode al spoedig ingelijfd door de kerk, het Jezuitisme, en door de wereldlijke macht, het absolutisme.

Eerst na Kant treedt een gezuiverd wetenschappelijk wereldinzicht weer op. De menschelijke geest streeft naar vrijheid van denken, vrijheid van begrip; en de ontwikkeling van het begrip is de ontwikkeling van de vrijheid van het begrip.

Zeër juist zijn de woorden van Goethe's Faust...

Ja, dieses Sinne bin ich ganz ergeben,

Dies ist der Wahrheit letzter Schluss:

Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,

Der täglich sie erobern muss.

Hoe moet men nu de ontwikkeling van iedere periode van het begrip beschouwen? Als te zijn samengesteld uit drie stroomingen: een onderstroom, die aansluit bij de voorafgaande periode, de bovenstroom, die gaat naar de toekomst, en de middenstroom, die het gemiddelde is.

Zoo is in de Egyptische kunst de onderstroom het oude fetischisme of het tooverachtige; de middenstroom het mysticisme of het geheimzinnige; de bovenstroom het naturalisme of het natuurlijke.

Bij de Grieken zijn het respectievelijk mysticisme, naturalisme en supernaturalisme of bovennatuurlijkheid.

Zoo is de bovenstroom in de kerkelijke kunst het wetenschappelijke. Denk slechts aan geleerden als Copernicus. De Renaissance met zijn universalisme had als onderstroom kerkelijkheid, als bovenstroom wetenschappelijkheid.

In onzen tijd herkennen wij als datgene, wat naar de toekomst gaat, als de bovenstroom de vrijheid van persoonlijke opvattingen, als onderstroom de dogma's (de leerstellingen), terwijl de middenstroom is constitutioneel en parlementarisch.

De 19de eeuw heeft vele schoonheidscommissiën, d. w. z. keuringscommissiën gehad; talrijk is het aantal jury's geweest. Maar opgemerkt moet worden, dat deze jury's steeds geweigerd hebben wat in de bovenstroom was; om bij enkele Fransche schilders te blijven: Courbet, Manet, Cézanne, enz.

Wat is hiervan de reden?

Reeds op de lagere school hebben wij geleerd, dat er grootste gemeene deelen bestaan; welnu uit den aard der zaak is de geest der Jury de grootste gemeene

deeler van de opvattingen der Juryleden. Een treffend voorbeeld hiervan is de uitspraak der Jury van de Vredespaleis-prijsvraag.

En wanneer wij nu bedenken, dat er over eenige jaren in ons land talrijke schoonheidscommissiën zullen zijn, die ieder haar eigen pretenties zal hebben, dan mag wel gevraagd worden hoe de positie zal zijn van een vrij man, van een vrij en krachtig scheppend kunstenaar? Hoevele kunstenaars hebben niet geleden door de jury's? Moeten wij niet hieraan een voorbeeld nemen, en moeten wij niet oppassen het kwaad niet te verergeren?

Hebben de jury's dan niets goeds gedaan? Spreker wilde hare waarde niet onderschatten; zij hebben het slechte, zij hebben de onderstroom geweerd. Maar de vrije ontwikkeling der kunst mag niet belemmerd worden; de groote, vooruitstrevende krachten, die de toekomst in zich hebben, moeten vrij uit kunnen werken; m.a.w. de bovenstroom moet niet tegengehouden worden. Het is uiterst moeilijk hier een goede oplossing te vinden. Het eenige is, dat bij de beoordeeling grenzen gesteld worden, zoodat een bepaalde categorie wel aan beoordeeling onderworpen wordt, maar de andere categorie, die in den bovenstroom is, niet.

Het ligt op den weg der vereenigingen hier in te grijpen; en in de eerste plaats op den weg der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, daar het hier het groote belang der kunstbevordering betreft.

Spreker zou daarom willen voorstellen, dat door de vereenigingen aan bepaalde personen brevetten worden uitgereikt, waardoor het werk dezer kunstenaars niet door Jury's (schoonheids-commissiën) zou worden beoordeeld.

Samenvattende, ziet spreker gevaar in de schoonheids-commissiën en zoekt hij naar middelen om dat gevaar te beperken; zijn hoofdbezwaar is, dat wanneer niet tijdig wordt ingegrepen, de architecten geheel onder de macht dezer commissiën komen te staan.

Hierna gaf spreker in groote trekken een overzicht van de schoonheids-geschiedenis, toegelicht met lantaarn-plaatjes.

De zware steenen monolithen te Carnac zijn uitingen van de vroegste architectuur, de periode van het fetischisme; de Egyptische Tempel is de uiting van de mystieke kunst, van het verborgene, zoodat de sfinxen de zinnebeelden zijn van het raadselachtige. De Egyptenaren waren geen menschen, die met vrije begrippen stonden tegenover de eeuwigheid.

De Grieksche tempel daarentegen is geen geslotenheid maar een openheid, in vrij contact met de vrije natuur. De priester stond voor den tempel, het godsbeeld was zichtbaar, het publiek bevond zich in de buitenlucht, en in heel deze openheid en natuurlijkheid ligt de opvatting van het naturalistisch gods-begrip.

Dan de Gotische kerk, symbool van het super-naturalisme. Afsterfing van het lichaam, verheffing van het geestelijke boven het natuurlijke.

De Renaissance, het wetenschappelijk wereldinzicht,

spreekt duidelijk uit de plattegrond van de St. Pieter, ontworpen door Bramante, Peruzzi, Michel Angelo, Centraal bouw. Centraliteit van begrip is centraliteit van bouw. De kerk grijpt echter in; Moderna bouwt het langschip er aan. Het individueele wordt ingelijfd door het kerkelijke, een compromis tusschen beide ontstaat; zie de kerk Il Gesu van Vignola, centraal bouw en gestrekte aanleg. De centraliteit in staatsbegrip spreekt uit den centralen paleisaanleg, zie o.a. Slot te Stuttgart.

De 19de eeuw kenmerkte zich door wetenschap en wou wetenschappelijke kunst maken; de onmacht hiertoe leidde tot den namaak van stijlen van vroegere kunstperioden.

Echter stelde onze tijd nieuwe eischen: glazen paleizen, stations, skyscrapers, enz. En gelijdelijk aan zien wij, dat de oude kunst-opvattingen verdrongen worden door de burgerlijke.

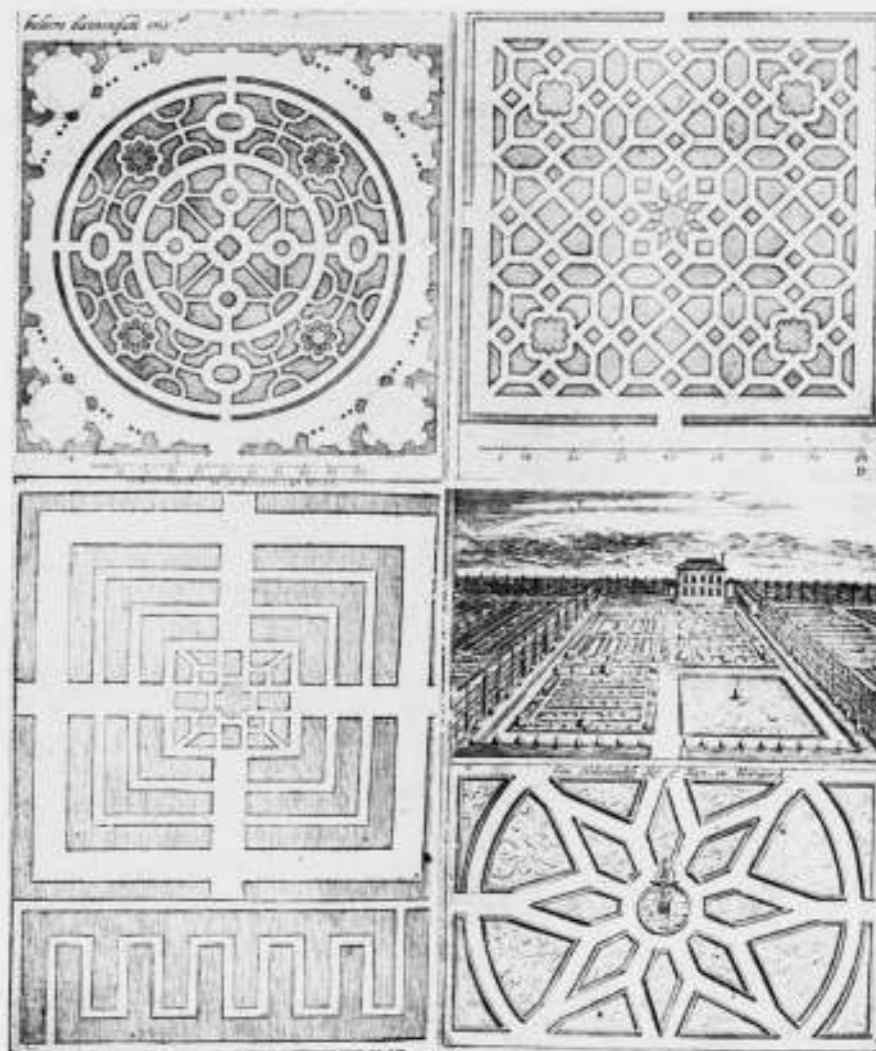
Frappant is de Trinity Church in New York, die geheel overvleugeld wordt door de sky-scrapers.

De kunstgeschiedenis moet beschouwd worden als een begrip-geschiedenis.

Ten slotte liet spreker eenige kunstwerken zien, die door Jury's geweigerd waren: werk van Turner, licht apotheose, en reactie tegen de prentachtige kunst van dien tijd; Signac, een morgen, met een nieuwe techniek om het licht uit te drukken;

Seurat, met zijn weergave van het zonlicht, alle zeer verdienstelijke stukken, die nu erkend worden, maar die een jury, als middelmatigheid, wel moest weigeren. Verder werken van Roussel en Cézanne, met hunne nieuwe kleurinzichten, met eigen gamma's, met eigen spiegeling van tijdelijkheid in eeuwigheid. Vincent van Gogh, met zijn bijzondere hartstocht, met zijn begrip van de werkelijkheid; Rodin, met zijn l'Homme au nez cassé, een sterke wenselijkheid die heel wat grootser is dan de zooveelste namaak van de Apollo van Belvédère; de Balzac van Rodin, die geweigerd is door de Société des Gens de Lettres, de Balzac, waartoe Rodin zich geheel in het werk van dien schrijver had ingeleefd, het beeld, waarvoor hij vier naaktstudies had gemaakt en dat worden zou een beeld van de romantiek. Ten slotte heeft in de plaats hiervan Falquière een onbelangrijk portret gemaakt. Daarom eindigde spreker met den uitroep: Pas op dat men de bovenstroom, het aller hoogste, niet tegen houdt!

Een langdurig applaus volgde op deze met krachtige overtuiging uitgesproken, voordracht.

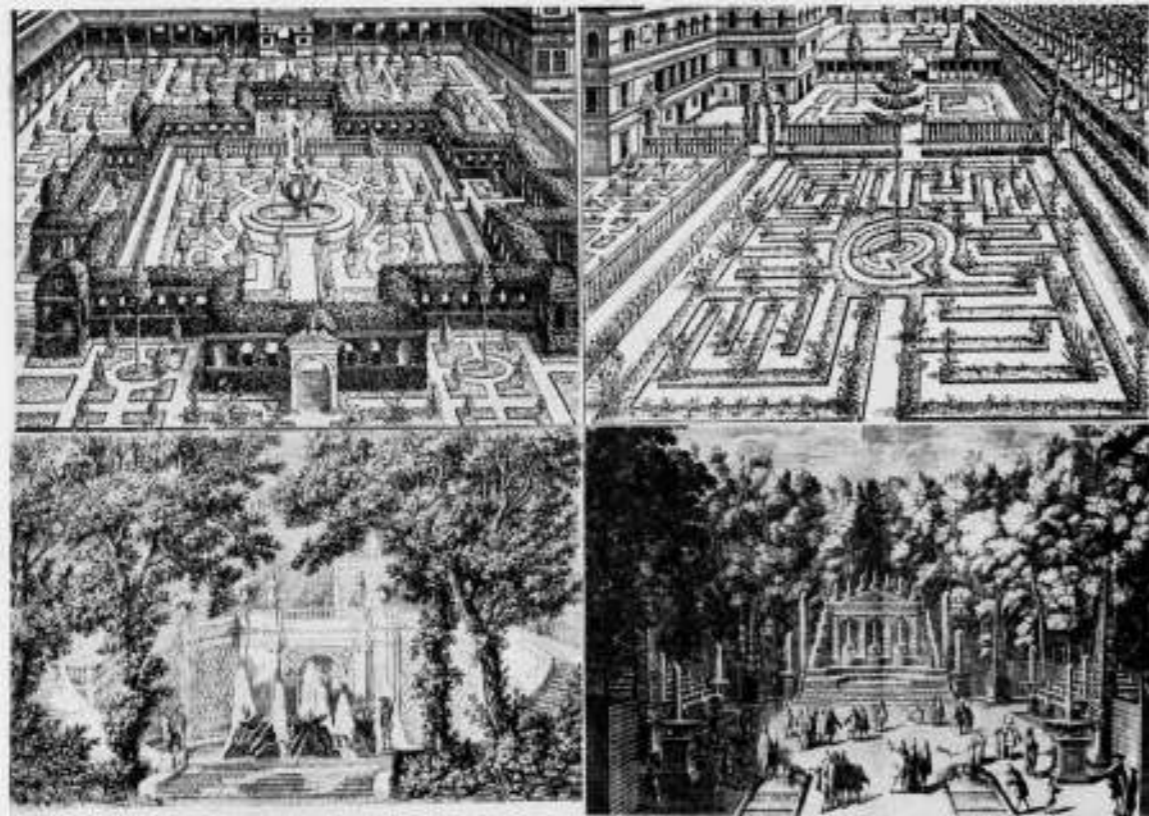
Afb. 14. 1 en 2: ITALIAANSCH E STADSTUIN uit „Flora obero cultura di Fiori“ door BATTISTA FERRARI (1638). 3: OVERGANG VAN MOESTUIN TOT SIERVAK. 4: HOLLANDSCHE „THEETUIN“ (De afdeelingen van het „Hollandsche“ bloemenparterre zijn hier gevuld met broderiefiguren en niet met bloemen.) [3 en 4 uit „Den Nederlandtsen Hovenier“ door J. VAN DER GROEN, 1675].

De heer Weissman deelde mede, dat hij zich in het algemeen zeer goed met de opvatting van den heer v. d. Pek kon vereenigen. Een groote fout der 19de eeuw was, volgens spreker, dat het iedereen vrij stond om als bouwmeester op te treden; het gevolg was, dat het lang niet allen kunstenaars zijn, die bouwwerken zetten. Het denkbeeld om brevetten uit te reiken, zoodat de heer v. d. Pek het voorstelt, heeft sprekers sympathie; immers hiermede remt men niet de bovenstroom.

De heer van Spaendonck was het niet met den inleider eens. Wanneer in de Schoonheidscommissie bekwame menschen zitten, dan is het gemiddelde van de meeningen der leden dezer commissie van veel waarde.

Met het kunsthistorisch overzicht, door den heer v. d. Pek gegeven, kon spreker eveneens niet meegaan. Niet het naturalisme maar het Gods-idee geeft de groote beteekenis aan de Grieksche kunst. Kunst moet voor alles zijn afstraling van het Goddelijke.

Ons tijdelijk leven is een afspiegeling er van. Voortdurend het werk onzer voorouders respecteerend, moeten wij daarbij aansluiten en daarop voortbouwen. Spreker

Afb. 15. 1 en 2: — PLANNEN VAN JAN, (HANS), VREDEMAN DE VRIES. 3: FONTEIN IN DE VILLA D'ESTE. [Met natuurlijke omlijsting.] 4: EEN DER WATERWERKEN IN HET PARK VAN VERSAILLES. [1, 2 en 3 uit „Les Promenades de Paris” door A. ALPHAUD (1867—73.) 4 uit: „Les Plans, Profils et Elevations des Ville et Château de Versailles door GILLES DEMORTAIN. (1716).

protesteerde tegen de opvatting, als zou de kerk de Renaissance beweging hebben ingepalmd; integendeel, zoowel voor als na de Renaissance is het de Roomsche kerk geweest, die de kunst heeft hooggehouden. Iedere Jury, iedere commissie kan wel eens, de plank mislaan; maar in het algemeen is het Jury-oordeel goed.

HET EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING TUSSEN ARCHITECTEN TUINARCHITECT EN OVER HET VERBAND TUSSEN TUINARCHITECTUUR, BOUWKUNST EN DE AANVERWANTE KUNSTEN.

DOOR H. F. HARTOGH HELJS VAN ZOUTEVEEN.

Vervolg van blz. 262.

VIII. Het tijdvak van ± 1550 — ± 1650 .

LITERATUUR.

XXV: DR. P. JESSEN: Gartenanlagen und Gartendecorationen nach alten Vorbildern. 1892.

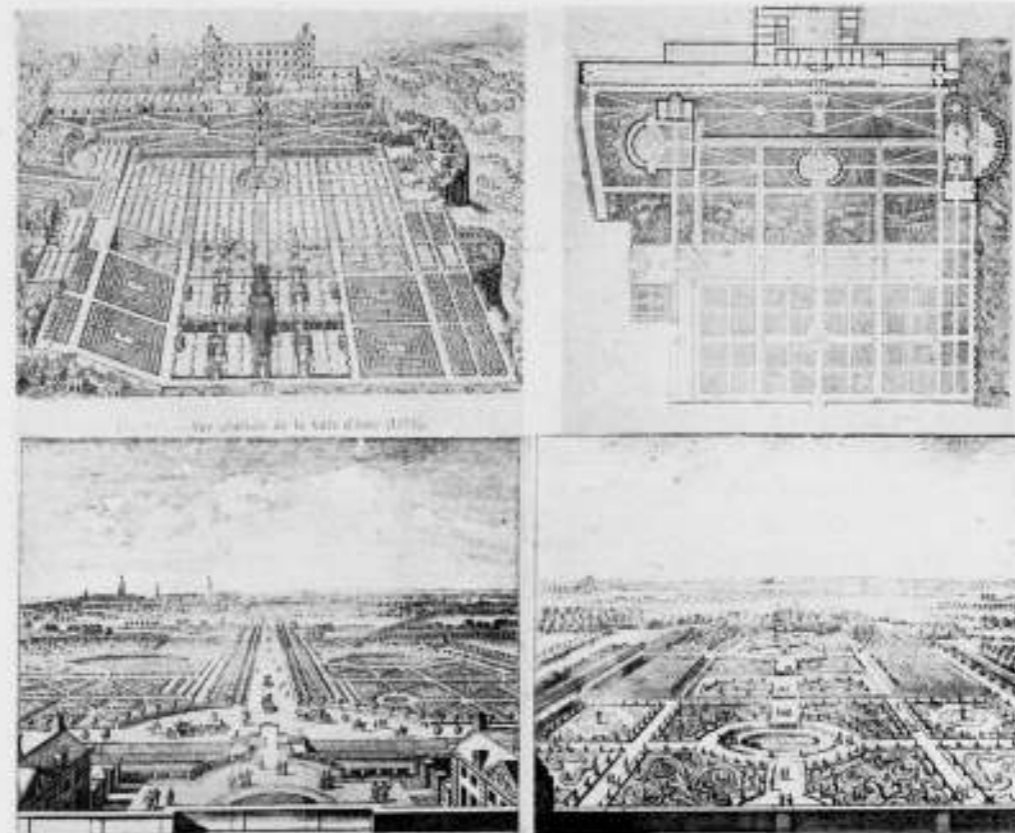
[Zie ook No. XI, XV, XVI, XVII, XVIII, XX, XXIII en XXIV.]

Het tijdperk van ± 1550 — ± 1650 is zeker wel het voornaamste tijdperk in de ontwikkeling van ons volk! Na de eerste worsteling voor onafhankelijkheid en geloof brak vanaf ± 1585 , toen door de verovering van

Antwerpen door Parma de Vlaamsche handel en industrie zich naar Holland verplaatste, een tijdperk van welvaart aan, dat na de stichting van de Oost-Indische Compagnie in de gouden eeuw van Prins Frederik Hendrik, (1625—1647), het toppunt zou bereiken en gekenmerkt zou worden door ongekenden bloei der fraaie kunsten. De bouwkunst en de tuinkunst zullen wij nu behandelen. De geschiedenis der schilderkunst zou ik liever niet willen verbreken, zoodat ik deze in hoofdstuk IX zal behandelen in direct verband met de opkomst van den onregelmatigen- of landschapstijl.

Op de ontwikkeling van de bouwkunst van ons land na 1550 hebben vooral invloed gehad de vertalingen van VITRIVIUS, (1539) en van de vijf boeken van SERLIO, (± 1550) door den Vlaming PIETER COECK. Uit dien tijd dateert nog o.a. het raadhuis te 's Gravenhage.

In 1555 en 57 verschenen de eerste der meer dan 30 door JAN, (HANS), VREDEMAN DE VRIES geschreven werken. Van laatstgenoemden schrijver verscheen in 1577 eene nieuwe bewerking van het boek van VITRIVIUS, (1581, 2de druk), en in 1601 zijn voornaamste werk over de doorzichtskunde, waarin ook de tuinkunst behandeld wordt. Van 1595—1621 werkte H. DE KEYSER in ons land en bijna gelijktijdig LIEVEN DE KEY. Juist toen de schilderachtige stijl in ons land op het

Afb. 16. 1: PLAN VAN DE VILLA D'ESTE in 1573 door ETIENNE DUPERAC. 2: PLAN VAN DE VILLA D'ESTE uit later tijd met onregelmatige beplanting. 3 en 4: GEZICHTEN VAN HET PARK TE KEPPEL. (1700). [1 en 2 uit „Les Promenades de Paris” door A. ALPHAUD, (1867—73).

hoogtepunt stond, is hij vervangen door den monumentalen, klassieken stijl van JACOB VAN CAMPEN en van toen af kwam de tuinkunst ook meer en meer onder den invloed van Frankrijk en Italië. Tijdens de regeering van Prins Frederik Hendrik ontstonden dan ook o.a. de parken van Rijswijk en Honsholredijk.

In den laatsten tijd wordt meestal als voornaamste kenmerk van de Hollandsche Renaissance genoemd de *afwisseling van gebakken steen met natuursteen*. Voor mij echter zijn tevens van groote beteekenis: 1°. *De gekartelde luchtlijn*. [Ik kom hier straks op terug]. 2°. *De onregelmatige, (niet grillige), rangschikking der onderdeelen*, waarbij de wet der verhoudingen zoo streng mogelijk is toegepast. Hier treden echter de *samengestelde verhoudingen op den voorgrond*, die bij ieder natuurgewrocht op te merken zijn en die niet door berekening of constructie zijn vast te stellen, maar waarvoor het oog van den kunstenaar noodzakelijk is. Aan het meest onregelmatige gebouw van VREDEMAN DE VRIES kan men niet het geringste wijzigen zonder aan het geheel schade te doen. In zoover was de Hollandsche Renaissance eene logische voortzetting zoowel van het houten gebouw als van den kasteelbouw der middeleeuwen. Ook logische opbouw en verband tusschen den gevel en de inwendige verdeling van het gebouw zijn bij bijna

al de gebouwen der Hollandsche Renaissance op te merken, al is het waar, dat de aan vroegere stijlen ontleende onderdeelen niet gebruikt zijn in verband met hunne vroegere bestemming en beteekenis. [Men vergelijk hieronder den Italiaanschen tuinstijl]. Vóór VREDEMAN DE VRIES trad het constructieve op den voorgrond. Bij de voortbrengselen der drie bouwmeesters der Hollandsche Renaissance echter is een volkomen evenwicht tusschen constructieve deelen en versiering op te merken. In de voortzetting van de Renaissance in België (barokstijl, groote markt te Brussel), treedt de versiering geheel op den voorgrond. Deze drie perioden hebben groote overeenkomst met de verschillende groeiwijze van onze Europeesche woudboomen, al naardat zij voorkomen in hunne Noordelijke, optimum, of Zuidelijke klimaatzone. In de Noordelijke klimaatzone heeft de vegetatieve groei de overhand, daar hier geen zaad gevormd wordt. De tamme kastanje in ons land, (Gulden spijker te Arnhem), de berk in Noorwegen en Rusland enz., geven een beeld van stoere kracht. In het optimumklimaat is er meer volkomen evenwicht tusschen vegetatieve loten en kortloten, (bloemhout.) Het constructieve treedt minder op den voorgrond en er is meer onmiddellijk verband tusschen groeiwijze en standplaats. [Diezelfde lenigheid is op te

merken bij iederen stijl in zijn optimumtijdperk. | In de Zuidelijke klimaatzone echter overweegt het bloembout, zoodat het voorkomen weelderig is tot ziekelijkheid toe. De drie tijdperken nu, die wij met deze drie groeiwijzen der woudboomen vergelijken, zijn vooral op te merken bij de Grieksche en Gothische bouwstijlen en bij de Italiaansche en Fransche tuinstijlen. Eveneens zijn zij te vergelijken met de drie richtingen, die men in de *moderne* bouwkunst kan onderscheiden, n. l. 1° het zuivere rationeelisme, 2° de stijl, berustend op het beginsel van harmonie, 3° de Renaissance-namaak.

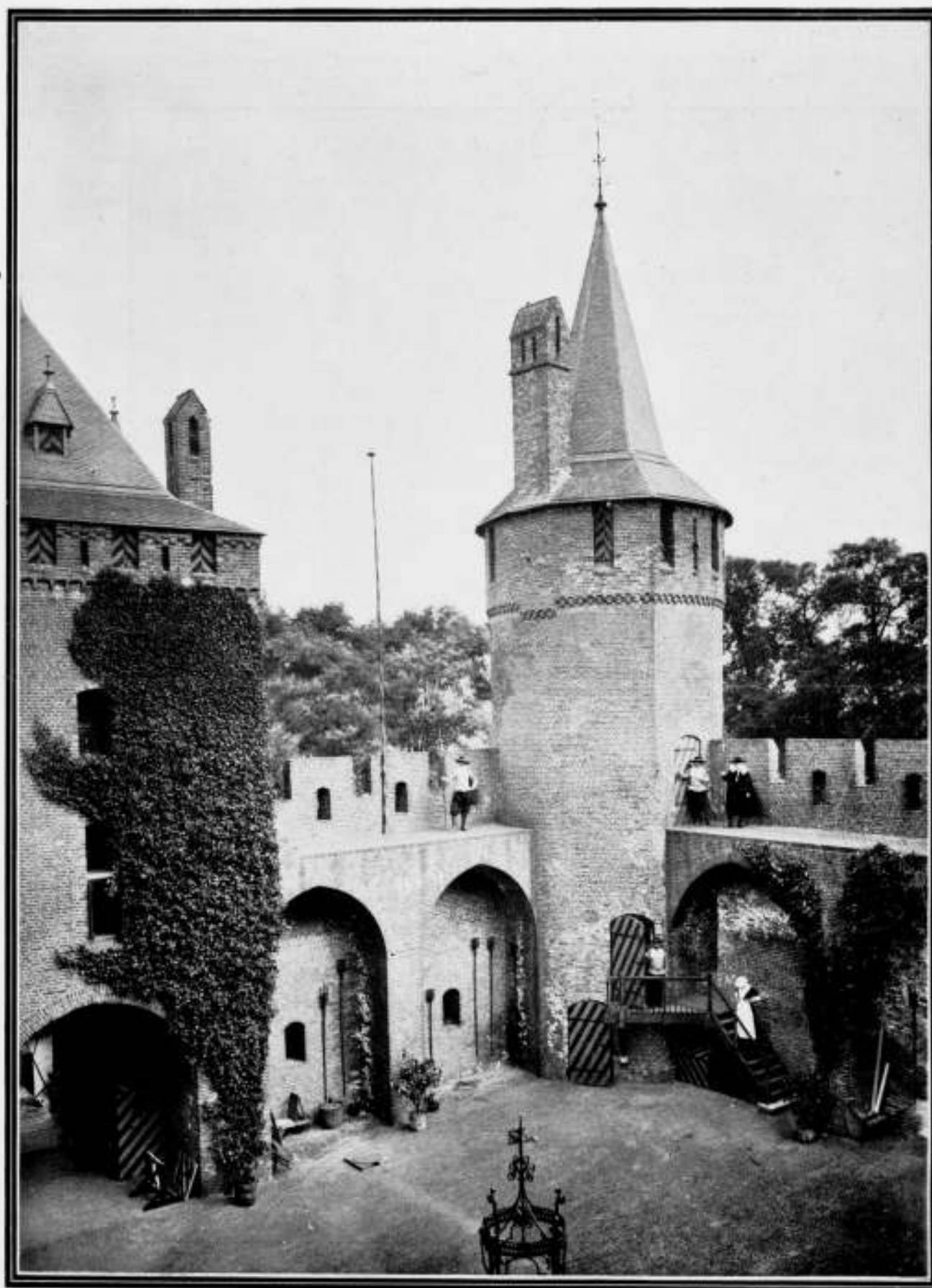
Evenals in de bouwkunst de Hollandsche Renaissance met de volkskunst in nauw verband stond, hield ook de ontwikkeling van den burgerstadstuin gelijken tred met de algemeene ontwikkeling van de tuinkunst. Die burgerstadstuin heeft zich echter vooral ontwikkeld onder invloed van de botanische tuinen. Deze verzezen achter-eenvolgens in Padoua, Pisa en Bologna (1544—46), — in Leiden (1577), — in Leipzig, (1579), — in Montpellier, Giessen en Straatsburg, (1593—1620) en in Parijs (1626). Het aantal bloemplanten vermeerderde nu zoodanig, dat er in Parijs eene collectie van meer dan 6000 miniaturen van fraaie planten en bloemen werd uitgegeven met het doel, voorbeelden te geven voor de broderie in zijde. Ook ANGERIUS CHISLAIN † 1592 en CHARLES DE L'ECLUSE, (directeur der keizerlijke tuinen te Weenen), † 1609, bezaten fraaie tuinen, met collecties van door henzelf in Constantinopel verzamelde planten.

In 1623 verscheen het door BATTISTA FERRARI in het Latijn geschreven boek „De Flora cultura”, waarvan in 1638 en 1664 Italiaansche vertalingen en in 1646 eene Nederlandsche vertaling het licht zagen. Dit boek geeft niet alleen beschrijvingen en afbeeldingen van talrijke bloemplanten maar ook zeven afbeeldingen van stadstuinen. Deze tuinen bestonden blijkens de hierbijgaande afbeeldingen uit één siervak, omringd door zitplaatsen of nissen. De indeelingen van deze siervakken zijn door rechte lijnen of cirkelboogen begrensd, door lage buxushagen omgeven en gevuld met bloemen. M. i. zijn ze vermoedelijk van Moorsche afkomst. Het Spaansche „mu-dejar”-perk, [Zie boekwerk N° XX pag. 155], is er tenminste insgelijks uit ontstaan. Vele der teekeningen uit het werk van VAN DER GROEN hebben zeer groote gelijkenis met die uit het werk van FERRARI, terwijl in een plan van JOSEF FURSTENBACH (geboren in 1591 te Leutkirch), een dergelijk parterre voorkomt, omgeven door galerijen. [Zie literaturopgave N° XXIII, plaat N° 30 ¹⁾]. In Engeland kwam het zoogenaamd „notted bed” voor. Het siervak, dat meestal in de vakliteratuur als *Hollandsch parterre* vermeld wordt, kwam dus gelijktijdig in Italië, Duitschland, Engeland en Nederland voor. In ons land was het echter blijkens de plannen van onze steden algemeen verbreid en heeft het zich naar alle waarschijnlijkheid ook spontaan ontwikkeld. De voorbeelden van VAN DER GROEN geven tenminste alle overgangen van den moestuin tot siervak, (zie bijgaande af-

beelding). Trouwens maakte dit bloemvak oorspronkelijk slechts een deel uit van den Hollandschen moes- of theetuin. Meer direct onder Italiaanschen invloed ontstond de patricier-tuin van VREDEMAN DE VRIES, hoewel hier, meer nog dan in Italië, het doolhofmotief tot in alle onderdeelen doorgevoerd is. [Zie bijgaande afbeelding]. Zeer veel overeenkomst, wat den tuinaanleg betreft, vertoonen de schilderijen in het Rijksmuseum te Amsterdam No. 2601a door HANS VREDEMAN DE VRIES en No. 4a door HENDRIK AERTS, (1602) en de 4 jaargetijden door DAVID VINCKBOONS, (1578—1629).

De Italiaansche Renaissance-tuin ontwikkelde zich gelijktijdig met de verbreiding van nieuwe planten en met de opkomst der botanische tuinen. Want de boomen, die nu als karakteristiek Italiaansch aangemerkt worden, zijn, (met uitzondering van *Pinus pinea*), pas in dien tijd in Italië ingevoerd. Na de verovering van Constantinopel door de Turken verzezen rondom Rome, in de voorsteden Tivoli en Tusculum, echter ook in Genua en andere plaatsen van Italië talrijke villa's. Vooral de villa's rondom Rome, die meestal aan de hooge geestelijkheid behoorden, zijn gebouwd op de grondslagen der oude Romeinsche villa's. Het beste inzicht in de ontwikkeling van den Italiaanschen Renaissancetuin verkrijgt men door de vergelijking der hierbijgaande twee plannen van de villa d'Este. Bij beide plannen is het hellende gedeelte te onderscheiden van het vlakke. Op het oudste plan geeft de vlakke tuin een getrouw beeld van den patriciertuin, dien wij in hoofdstuk VI beschreven. Ook de doolhoven ontbreken hier niet. Op het tweede plan is wel is waar de indeeling in kwadraten behouden. Deze vakken dienen nu echter voor bloemen. De boomen en de paviljoens zijn verdwenen. Slechts 5 fonteinen, waarvan de middelste door cypressen omgeven is, vormen nu den voorgrond voor den grootschen terrassenbouw, die naar het gebouw leidt. Wat dit gedeelte betreft, zijn trappen, terrassen en fonteinen vrijwel gelijk op beide plannen en geven zelfs nog grootendeels den vroegeren Oud-Romeinschen toestand weer. *Een groot onderscheid vormt echter de beplanting.* Op het oudste plan *rechte boomrijen*, ... op het andere daarentegen *eene landschappelijke groepeerings*. Die onregelmatige groepeerings nu is eene vaste karaktertrek van den Italiaanschen renaissancetuin, dien wij te danken hebben aan PIRRO SIGORIO.

Door de hooge ligging van het gebouw ziet men van daaruit door en over die beplanting heen, welke dus een voorgrond of omligting vormt van het panoramische landschap. Van beneden af gezien vormen daarentegen de trappen en terrassen een aesthetisch verband met het gebouw. *Natuur en kunst zijn hier dus dooreen geweven. Zij doordringen elkaar.* Juist de Villa d'Este was en is nog beroemd om het landschappelijk schoon en het is vooral hier, dat de beroemde Fransche landschapschilder Watteau geïnspireerd is geworden voor talrijke schilderijen. De tuin vormt dus hier een klein onderdeel van de grootsche omgeving en hierdoor is eene rijke, architecturale versiering mogelijk van waterbassins, steenen trappen, standbeelden enz., waardoor op den

BINNENPLAATS VAN HET MUIDERSLOT. Gestoffeerd en bevolkt door de Restauratie-Commissie bij gelegenheid van de feesten 1913.

¹⁾ Zeer merkwaardig in dit plan is een diertuin in landschappelijke stijl in onmiddellijke aansluiting met het gebouw.

MUIDERSLOT. De groote ridderzaal.

tuin het stempel geplaatst wordt van menselijke verblijfsplaats, het stempel vooral van verfijnde cultuur. *Rijke kleuroverstralen tusschen water, marmer, lucht en beplanting, zijn echter vooral te verkrijgen in het Italiaansche klimaat.* Vooral de Italianen zijn altijd meesters geweest in het veroorzaken van aesthetische effecten door vijvers, fonteinen, watervallen enz. Naar alle waarschijnlijkheid zijn de Mooren in Spanje hierin hunne meesters geweest. Vooral met het stilstaande water weten zij als het ware te tooveren. Ieder bassin heeft zijn eigen kleur, die vooraf bedoeld en berekend is. Naast aesthetisch genot verlangt de Italiaan echter ook het meer prozaisch genot van frisheid en koelte. Hierdoor wordt verklaard het groote aantal watervallen, fonteinen en grotten, die men in de Italiaansche tuinen aantreft. Die grotten trouwens waren meestal onder de terrassen aangebracht en brachten dus in het ensemble van den tuin geen aesthetische stoornis. Terwijl bij de villa d'Este nog de Middeleeuwsche quadraatindeling is toegepast, vinden wij bij de meeste overige villa's eene meer vrije verdeling van terrassen, waarbij de Oud-Romeinsche hippodroomvorm weer in zwang komt. Hier werden reeds sinds ± 1550 bloembedden, standbeelden en springbronnen tot één siervak vereenigd, het zogenaamd *giardinetto*. Na 1600 kwamen door invloed van GIOVANNI FONTANA de geschorene hagen en de in allerlei vormen gesnoeide boomen in zwang. De *waterwerken*, het *giardinatto* en de *geschorene hagen*, (welke laatste in den Italiaanschen tuin nooit overwogen), zijn drie voorname onderdeelen geweest van den Franschen Renaissancetuin. De gesnoeide boomen zijn reeds een teeken van verval. Na 1650 gaven zij evenals de waterwerken tot „spielereien” aanleiding. De onderdeelen van den Italiaanschen Renaissancetuin zijn in hoofdzaak de zelfde als die van den Oud-Romeinschen tuin. Hunne beteekenis en onderlinge rangschikking zijn echter geheel anders. Voordat ik van den Italiaanschen Renaissancestijl afstap, moet ik er den nadruk op leggen, dat deze stijl streng gebonden is aan het Italiaansche landschap en aan het Italiaansche klimaat. Bij de gebouwen en terrassen overweegt de horizontale lijn en bij den Italiaanschen karakterboom bij uitnemendheid, de Cyprus, daarentegen de verticale lijn. Beide vormen contrast, maar tezamen vormen zij een aesthetisch verband met de golvende lijnen van een bergachtig terrein. De Italiaansche atmosfeer verlangt voor de gebouwen eene strakke, horizontale of gewelfde, (koepelvormige), luchtlijn. Bij het meer vlakke landschap van Nederland en Vlaanderen, waar meestal boomen met gewelfde kruinen voorkomen, zullen voor het gebouw de *vertikale lijnen* van den Gothischen stijl vereischt zijn, en tegen de bewolkte, zachtergetinte lucht eene *gekartelde luchtlijn*. Vandaar dan ook m. i., dat:

- 1°. De Gothische stijl in Italië niet of weinig in zwang is geweest.
- 2°. De Renaissance in Holland en Italië geheel verschillend is.
- 3°. In Noordelijk Europa de verbreiding van den Italiaanschen bouwstijl gepaard ging met de verbreiding

van een regelmatig tuinaanleg, die afweek van de Italiaansche.

[In verband met het voorgaande wijs ik nog even op de Grieksche tempels, die in *onregelmatige groepeerings* in het vrijs landschap werden geplaatst op de hellingen der bergen.]

In tegenstelling met Italië was de ontwikkeling van den Renaissancetuin in Frankrijk meer geleidelijk. Op den voorgrond treden hierbij vooral CLAUDE MOLLET, BOYCEAU DE LA BARAUDERIE en ANDRÉ MOLLET. In het vorige hoofdstuk vermeldde ik reeds de tuin van Vereuil als geheel in den trant van den zoeven beschreven vroeg-Italiaanschen Renaissancetuin met streng verband tusschen gebouw, terrassen enz., echter zonder natuurlijke groepeerings der beplanting. CLAUDE MOLLET beschrijft in zijn in 1610—12 geschreven en in 1652 uitgegeven boek: „Théâtre des plans et jardins” hoe de architect du Pérac hem leerde, fraaie tuinen aan te leggen, door den tuin zoodanig in te deelen, dat hij „één geheel, één stuk, bedekt met één kleed” gelek. Zodoende ontstonden de eerste broderievakken. De ontwikkelingsgang van dit siervak en van de naverwante siervakken na te gaan zou ons hier te ver voeren. Fraaie voorbeelden werden gegeven in het in 1658 uitgegeven prachtwerk van BOYCEAU DE LA BARAUDERIE: „Traité du jardinage selon les raisons de la Nature et de l'art.”

Alleen vermeld ik nog, dat het *boulingrin*, (verbastering van het Engelsche woord *bowling green* of grasperk voor het balspel), door ANDRÉ MOLLET na zijne terugkomst uit Engeland als siervak is aangewend. Dit boulingrin, tijdens en na Le Nôtre nog van betrekkelijk ondergeschikt belang, is één der hoofdmotieven geworden van den modernen regelmatig stijl.

In het bovenvermelde werk van BOYCEAU DE LA BARAUDERIE en in „Les Jardins de plaisir” door ANDRÉ MOLLET, (1654) zijn de voorschriften gegeven voor den Franschen Renaissancestijl. De constructieve deelen waren nu dus vastgesteld. Het tweede tijdperk, dat van evenwicht tusschen constructie en versiering zou aanbreken onder Le Nôtre. Na Le-Nôtre (1700) nam de versiering de overhand en volgde het verval spoedig.

DE GEVEL AAN DE MELKMARKT TE ZWOLLE.

Dn verband met de verbouwing van een huis staande tegen de St. Michaëlskerk te Zwolle¹⁾ werd de vrees uitgesproken, dat de gevel van een algebrand huis aan de Melkmarkt, afkomstig van ongeveer 1700 en met mooie waaiervormige top van zandsteen uit het stadsbeeld zou verdwijnen.

Deze vrees was niet ongegrond.

Na den brand leverde de topgevel gevaar op voor neerstorten en om hierin te voorzien en tevens gelegenheid tot behoud te laten, werd deze onder leiding van het bouwtoezicht zorgvuldig geschoord.

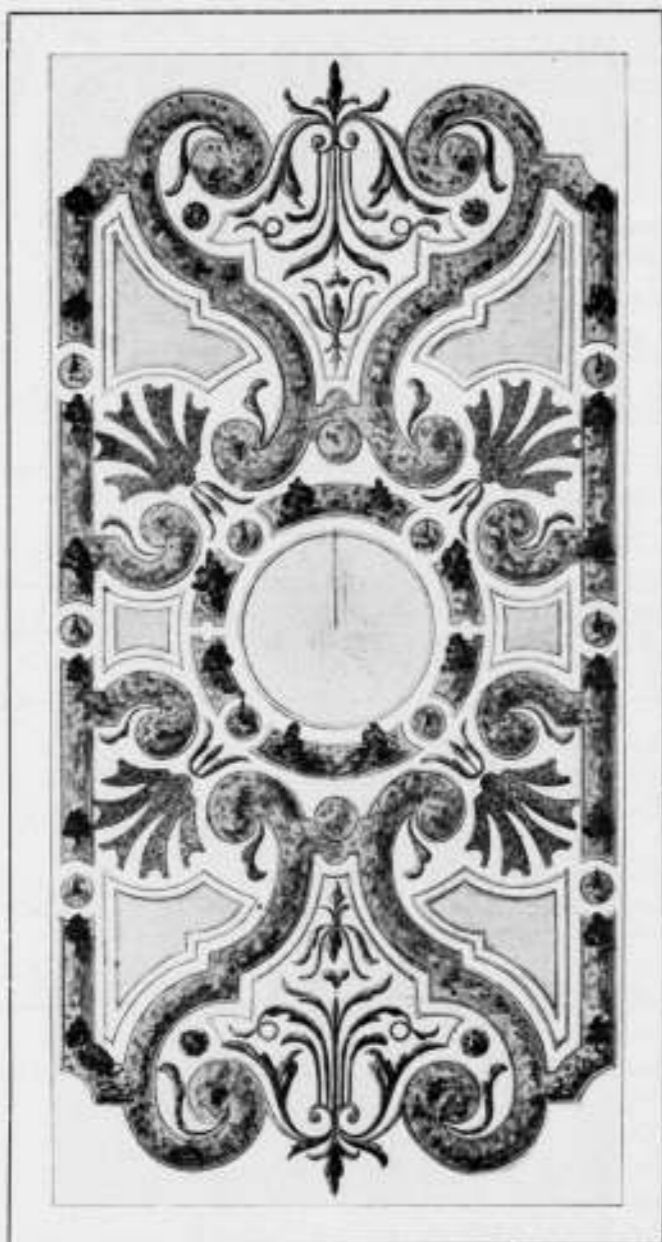
Dit was heel geen ongevaarlijk werkje. De balklagen en het kap-hout er achter was verdwenen of verkoold en hing voor zoover

¹⁾ Zie o. a. de Bouwwereld van 17 Juli 1912 en Bouwk. Weekblad van 8 Maart 1913

Afb. 17. LE-NÔTRE-PARTERRE: „La theorie et la pratique du Jardinage“ door ANTOINE JOSEPH DEZAILLER D'ARGENVILLE (1747). [Vorige drukken in 1709, 13 en 22. Nederlandsche vertalingen in 1711, 15 en 39.] Naar een gekleurd studieplan van den schrijver. — Zie „Boomen en Heesters.“

enkele niet onaardige „Schnellentwürfe“ van de studenten in Aken.)

Dit weigert een denkend mensch, en heeft hij zich in een ondoordacht oogenblik er voor laten vinden, dan kan de uitslag slechts een droeve mislukking zijn. Met goeden wil en goed begrip is het mogelijk den prijskamp te wijzigen en te doen worden een strijd, waaraan vele jonge mannen met liefde zullen deelnemen. Het worde een kamp van vrije geesten, door zoo weinig mogelijk bepalingen omtrent tijd en onderwerp gebonden. Het ware laat zich in alles herkennen. Daarvoor is voorgeschreven gebondenheid doodend. De ware kunstenaar zal zich zelf weten te binden.

De Jury zal eene moeten zijn, die beseft de moeilijkheid van kunstuiting in dezen tijd, en die begrijpt, dat wat de jongere generatie wellicht aan handigheid mist, aan

echtheid zij glansrijk zal winnen van de oudere. Een dergelijke jury zal ook geheel andere eischen stellen aan het werk, dat door den prijswinner in den vreemde wordt gemaakt. Zij zal het toejuichen in hem, die zich tracht in te leven in het hoe en waarom, niet door peuterige opmetingen, keurig van maten voorzien. Wat geeft een net uitgewerkt detail op 50 M. hoogte, als niet het begrip aanwezig is van de werking ervan tegen de lucht, of wanneer de verhouding van licht en schaduw niet is bestudeerd geworden? Kleurwaarde kan meer beteekenen dan vorm, maar die is niet op te meten. Het verkrijgen van het begrip daarvan kan slechts langs bespiegelenden weg plaats vinden.

De jonge kunstenaar zal trachten in den vreemde te vinden het ideaal van de tijden, die de groote werken hebben nagelaten en niet te verwonderen zal het zijn, als na een half jaar reizen en denken nog weinig op papier is gebracht.

Als echter eenmaal de geest zich bewust is geworden, dan zal aan het papier toevertrouwd worden, op welke wijze hij zich aan de ingedronken schoonheid spiegelde. Dit ziet een jury niet, maar toch heeft de kunstenaar het groote beleefd. Als hij zich een gebouw kiest als symbool van zijn gedachten en het silhouet schrijft tegen klaren lucht, dan is voor hem een deel van het mysterie zichtbaar geworden. Zal echter een jury deze afspiegeling van het eeuwige verstaan?

Is het wonder als een jury cordeelt, dat te weinig naar den duimstok is gegrepen en met brave nauwkeurigheid maten ingevuld zijn?

Kan een jury begrijpen, dat voordat de kunstenaar hiertoe komt, zijn geest reeds weer geboeid is door andere schoone tijdelijkheid, om er de eeuwigheid in weer te vinden?

Wie zal over het ingeleverde werk van een afgelopen jaar het beslissend: „te onbelangrijk“ durven uitspreken? Dit jaar heeft een jury dit gedaan¹⁾. Gelukkig zijn er in dezen tijd van begrip ook nog wel menschen, die het idee „zonde“, „leelijkheid“ en „slechtheid“ niet meer zoo gauw uitspreken en zich nog wel eens bedenken, voordat zij den steen werpen. J. B. VAN LOGHEM.

HET EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING TUSSEN ARCHITECTEN TUINARCHITECT EN OVER HET VERBAND TUSSEN TUINARCHITECTUUR, BOUWKUNST EN DE AAN-VERWANTE KUNSTEN.

DOOR H. F. HARTOGH HEIJS VAN ZOUTEVEEN.
Vervolg van blz. 276.

IX. Het tijdvak van ± 1650 — ± 1750.

LITERATUUR.

XXVI: Das Ornamentwerk des DANIEL MAROT. [Bewerkt door

¹⁾ Ter aanvulling diene, dat in hare vergadering van 16 Mei jl., de Jury voor den Prix-de-Rome, bestaande uit de heeren Berlage, Dr. Cuypers, Ed. Cuypers, Prof. Derkinderen, Poggenbeek, Posthumus Meijjes en Salm besloten heeft den heer D. F. Slothouwer niet meer voor te dragen voor het vierde jaars stipendium. Den heer Slothouwer werd door Prof. Derkinderen mondeling medegedeeld, dat dit hoofdzakelijk gebeurde was, omdat naar het oordeel der Jury het werk niet sericus genoeg was.

J. JESSEN, 1892, naar de oorspronkelijke uitgaven van 1700—1712.] Voor de studie van den Le-Nôtre-stijl verwijs ik vooral naar de standaardwerken van MARCEL FOUQUIER en Dr. HUGO KOCH. [Zie literatuuropgave No. XX en XXIV, hoofdstuk VII.] Voor de bewerking van den onderstaanden tekst, waarin ik overigens mijne eigen, zuiver individueele opvatting weergeef, heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van de afbeeldingen van het werk van MARCEL FOUQUIER. — Over de Nederlandsche tuinkunst geven beide bovengenoemde, hoogstaande en onpartijdige schrijvers nog de beste inlichtingen, ofschoon ook zij m.i. niet altijd een juist inzicht hebben in het karakter en in de geschiedenis van het Nederlandsche volk en van de Nederlandsche kunst. Een groot contrast vormen zij echter met schrijvers als HIRSCHFELD, (1745—85), GUSTAV MEIJER, (1875) en KARL HAMPEL, (1902), die zich bij de beschrijving der Nederlandsche tuinen laten verleiden tot de meest ergerlijke spottertijen. Ik heb mij in deze artikels zooveel mogelijk moeten beperken wat de opgave betreft der „antiquarische“ werken. Ik verwijs echter hiervoor, (ook voor den onregelmatigen stijl), naar: „Een overzicht van de literatuur der tuinkunst“, door LEONARD A. SPRINGER in het Tijdschrift voor tuinbouw. (Overdruk in de bibliotheek der Rijks H. Land- en Boschbouwschool te Wageningen).

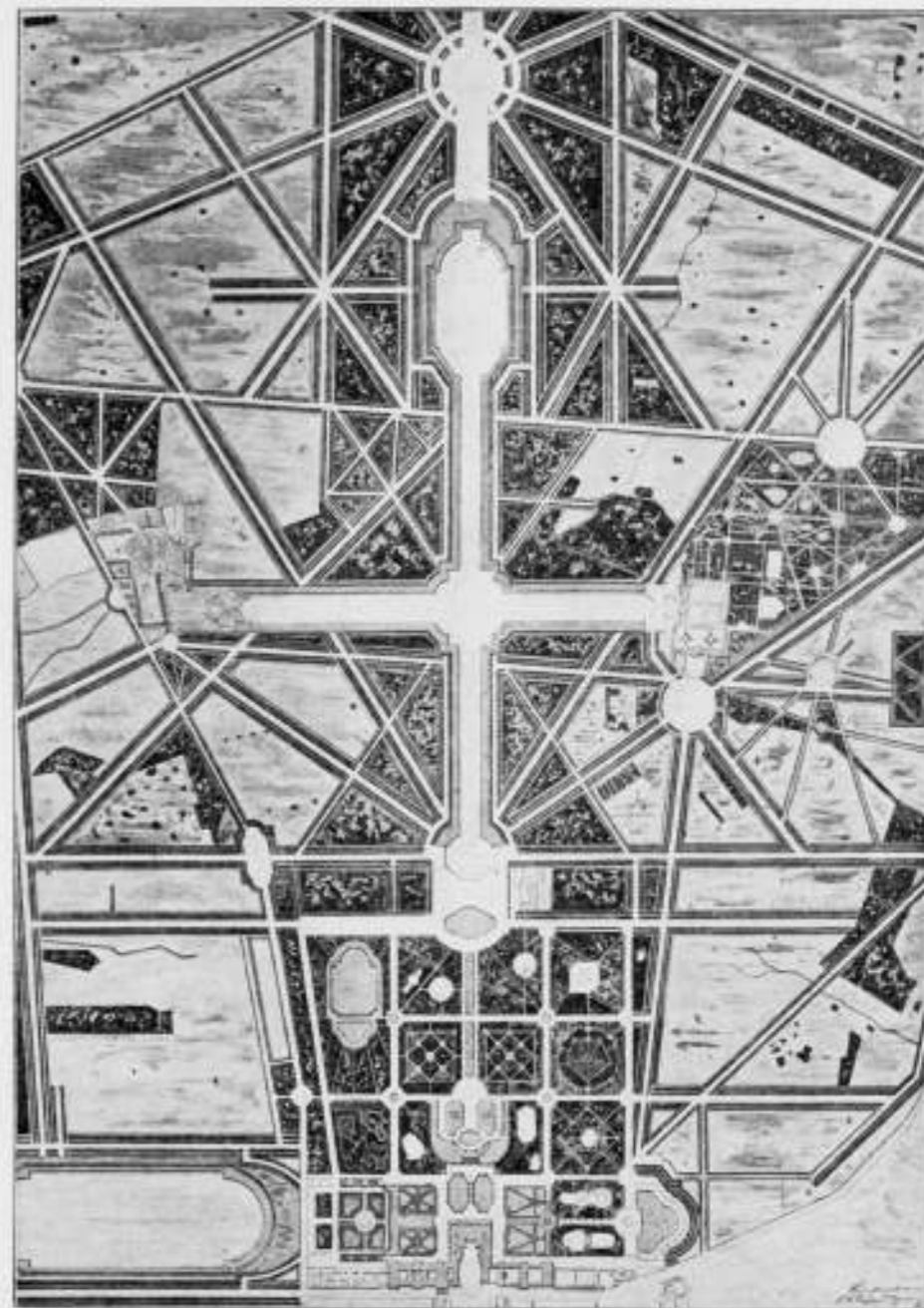
Van de Italiaansche Renaissance-tuinen is nog veel behouden. Van de tuinen der Fransche Renaissance is bijna niets meer over. Versailles en Trianon bestaan nog, al is het dan ook in gedeeltelijk verwaarloosden en verminkten vorm. Van het park van St. Cloud bestaan nog enkele brokstukken.

LE-NÔTRE, (1613—1700) was reeds in zijne jeugd bij zijn

vader, die directeur der Tuilerieën was, in de geheimen van tuinbouw en tuinkunst ingewijd. Toch begaf hij zich eerst in de schilderkunst, toen in de bouwkunst. Tijdens zijne studie in Rome leerde hij den Italiaanschen tuin kennen. In 1653 kwam hij in Parijs met volledige kennis der beide stijlen en blijkens zijne werken ook van den Hollandschen Renaissancetuin.

De voornaamste kenmerken van den Italiaanschen Renaissance-tuin waren: Ineenweving van natuur en kunst; — toepassing van de vrije beplanting, — overweging van architecturale versieringen.

Bij den Franschen Renaissance-tuin vormde het vrije landschap hoogstens omlijsting. — De architectonische versieringen werden vervangen door die, welke aan de natuur ontleend waren. Het in 1580 ontstane broderievak was door CLAUDE MOLLET in 1595 in Fontaine-

Afb. 18. PLAN VAN HET PARK VAN VERSAILLES. [Naar een gekleurd studieplan van den schrijver.] — Zie „Boomen en Heesters.“

bleau en St. Germain toegepast. Allengs ontstonden nu de verschillende typen van het siervak, al naarmate dit of alleen uit gras, of alleen uit bloemen, uit water of broderie bestond. ANDRÉ MOLLET stelde een algemeen schema vast, dat door BOUCEAU DE LA BARAUDERIE verruimd werd. Laatstgenoemde legde o. a. de parken van Monceau, Luxembourg, Orleans en Reuil aan. In het park te Reuil, (dat aan Richelieu toebehoorde), kwamen verscheiden onderdeelen voor, welke wij later in Versailles of St. Cloud terug zullen vinden zooals het „tapis vert“, — het kanaal, — verscheiden waterpartijen, — de hooge heggen, enz.

In Nederland was tijdens de regeering van Prins Frederik-Hendrik het Fransche broderiepartierre in zwang gekomen, zonder echter het bloemenpartierre geheel te verdringen. De typische onderdeelen van den tuin van

Fig. 21. PLATTEGROND EN DRIE DOORZICHTEN VAN DE HOFSTEDE WATERLANT: „Het Zegepralend Kennemerland, (1719). [Zie Boomen en Heesters door H. H. Z.], Terrein 17½ H. A. — Gebouw 25x30 M. — Voorplein 50x50 M., met boulingrin teg. breedte van den voorgevel en met een zonnwijzer in het midden. Eerste systeem van wegen met 4 rijen boomen; De hoofdweg 40 M. breed; de andere 25 M. Tweede systeem van wegen van 8 à 10 M. breedte. Grootte kom 45x50 M. Groene zalen ontbreken. Hoogte der hagen 1½ van de breedte der wegen.

ting te beschouwen van BOYCEAU DE LA BARAUDERIE. Toen dit boek in 1711 voor het eerst in het Nederlandsch vertaald verscheen, had de tuinkunst in ons land reeds een geheel ontwikkelingsgang doorgemaakt. In het begin der 18de eeuw verschenen talrijke beschrijvingen van toen dus reeds bestaande tuinen en buitenplaatsen, waarvan ik hier alleen noem de meest verspreide, n.l.: *Wegwijzer door de Heerlijkheid Roozendaal*, (1700 — 17 en 18) door JOHANNES D'OUTREIN. — *De zegepralende Vecht*, (A. BRUIN), 1719. — *Het zegepralend Kennemerland*, NIEDECK EN DE LETH), 1729 — 32. Wij kunnen gerust zeggen, dat ons land in het einde der 17de en in het begin der 18de eeuw zich overdekte met buitenplaatsen en dat juist vooral daar, waar het natuurlandschap nog het langst was blijven bestaan. En dat die buitenplaatsen niet klein waren, bewijzen o. a. de plannen van Nimmerdor bij Amersfoort, (zie Museum aldaar), enz. Wat was nu het karakter van deze tuinen? Dit was zeer verschillend. In den tuin bij Keppel, [zie

afbeelding No. XVI bij hoofdstuk VIII], is duidelijk de Italiaansche invloed te herkennen. De tuin werd slechts afgesloten door loofgangen, die vanaf het hooger liggende gebouw het gezicht op de omgeving niet belemmerden. De, (Fransche) siervakken, die den voorgrond vormden voor het gebouw werden dus niet door „bosquets” omlijst maar door de landelijke omgeving. In die streken van ons land, die zich door de vlakke ligging niet voor den Italiaanschen stijl eigenden, nam men vooral de bijzaken over, zooals de „bedriegertjes, de gesnoeide boomen” enz. Het misbruik van gesnoeide boomen verbreidde zich van uit Italië over N. Europa. [In 1716 en 1717 werden door de firma Klefeker van uit Italië in Saksen behalve oranje- en laurierboomen ook vele Taxus- en Buxusboomen ingevoerd, waarvan 158 in den vorm van zuilen, waarop een kogel of vogel, 16 pyramiden en 48 in den vorm van verschillende dieren.] Die kenteekenen van verval zijn reeds duidelijk op te merken in de tuinen van de Vechtstreek, waar na de

verwoestingen door de Franschen in 1672—74 talrijke nieuwe villa's verrezen. De aldaar gelegen villa Petersburg werd door SCHIJNVOET geheel in Franschen geest aangelegd. De tuinen van Kennemerland, Zeeland enz. dragen daarentegen meer het karakter van Hollandsche degelijkheid en eenvoud. [Zie afbeelding XXI en toelichting.] Al de plannen van „Het zegepralend Kennemerland” zijn groot van lijn, streng en sober van versiering en wijken, wat de indeeling betreft, geheel af van die der Fransche Renaissance. [Men vergelijke de afbeeldingen XXI en XXII].

Na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 kwam Nederland hoe langer zoo meer onder Franschen invloed. Toen kwam ook in ons land DANIEL MAROT die de versieringskunst toepaste op elk denkbaar gebied en ook op de tuinkunst. Door zijn toedoen kreeg de Hollandsche tuin een meer weelderig karakter.

Dit blijkt o. a. duidelijk uit het door LEONARD A. SPRINGER naar de origineele teekening van Daniel Marot bewerkte plan van de hofstede „Meer en Berg.” [Zie Bouwkundig Weekblad No. 10, 1906.] Het karakter van Hollandsche degelijkheid en eenvoud is in dit plan m. i. bewaard gebleven. Alleen op het gedeelte vóór het woonhuis heeft Daniel Marot zijn persoonlijk stempel gezet van versieringskunstenaar. Verder verwijs ik voor Daniel Marot naar het hierboven in de literatuuropgave genoemde standaardwerk.

Van zeer veel invloed was echter ook in geheel N. Europa het reeds bovengenoemde boek van A. J. DEZAILLER D'ARGENVILLE. Het plan, dat wij hieraan ontleenen is van belang, omdat het beginsel er in is toegepast, dat d'Argenville op bladz. 14 van bovengenoemd boek ten beste geeft:

„La quatrième condition que demande une heureuse situation, c'est la vue et l'aspect d'un beau pays. — „Le plaisir, de découvrir sur une terrasse un grand nombre de villages, de bois, de rivières, de côtesaux „boisés, de prairies richement meublées d'animaux, „et rafraichies par un ruisseau et mille autres diversités „qui sont les beaux paysages, surpasse tout ce qu'on „en pourrait dire ici, ce sont des choses qu'il faut voir „pour juger de leur beauté.” (Wordt vervolgd.)

NASCHRIFT.

Volgens mededeeling van den Heer Leonard A. Springer, heb ik mij vergist in het onderschrift van afbeelding XVI. In plaats van „Het Park te Keppel” leze men: „Het huis de Voorst bij Zutphen”. [gebouwd door stadhouder Willem III voor zijn vriend Keppel, later graaf Albemarle.]

HET KANDELAREN.

DOOR J. H. SCHAAD.

Nu en dan worden de gemoederen in deze of gene stad in opstand gebracht tegen een kunstbewerking, die men de boomen langs wegen of grachten doet ondergaan en die bekend staat onder den naam van kandelaren.

Dat is het geheel van takken ontdoen van den stam,

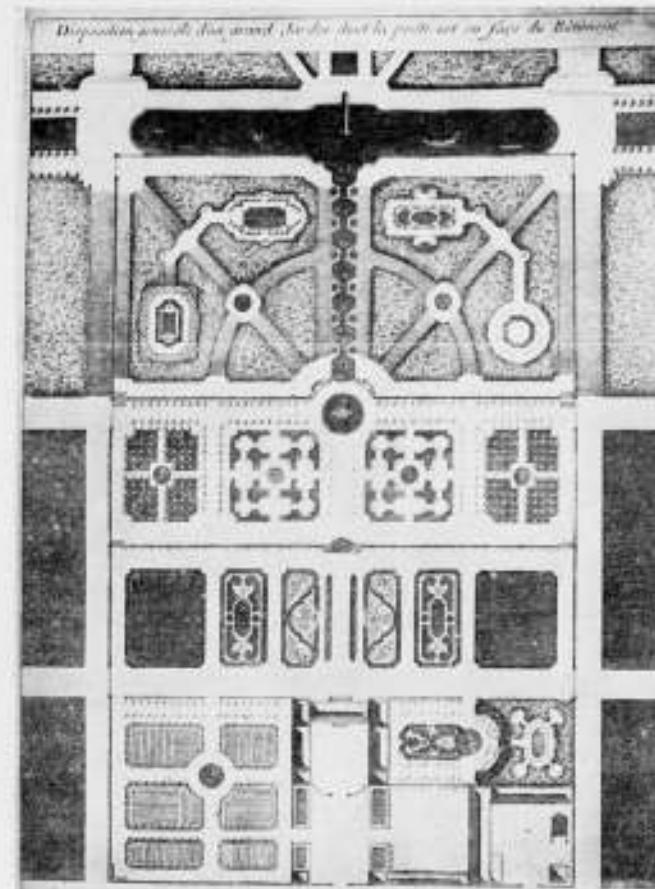

Fig. 22. PLAN UIT „LA THEORIE ET LA PRATIQUE DU JARDINAGE” door A. J. DEZAILLER D'ARGENVILLE 1747. Het eerste, (hoogste), terras is opgehouden, om een vrij uitzicht op de omgeving te behouden.

waardoor de boom een zoo mistroostig uiterlijk verkrijgt, dat elk kunstzinnig of natuurgevoelig mensch bij eersten aanblik meent, dat hier barbaren aan het werk zijn geweest. Verontwaardigd vraagt hij, waarom dit? Enkele weken geleden deed zich dit geval weer voor te Leiden, waar het een storm van verontwaardiging deed losbarsten.

Uit enkele artikelen in de N.R.Ct. bleek, dat ook te Rotterdam gekandelaard was.

Om over het al of niet noodige of nuttige dezer kunstbewerking te kunnen oordeelen, moeten wij ons vooraf afvragen, hoe groeien boomen in het algemeen en welke afwijkingen vertoonen de boomen, langs bestrate wegen en in steden.

Vraag iemand met enkele lijnen een boom te teekenen en gij krijgt een min of meer regelmatig pyramidale of bolvormige kroon te zien op een rechten stam. Bij een boom, welke zich geheel vrij kan ontwikkelen, verkrijgt de kroon een min of meer karakteristieke vorm, eigen aan de soort, waaraan deze dan ook na eenige oefening te herkennen is. In onze voorstelling leven die boomen met ideaalkronen, zooals fig. 1 er enkele weergeeft. Toch zal men deze boomen niet anders aantreffen dan als jonge exemplaren en als enkele vrijstaande oude boomen.

Stellen wij ons voor een wegbeplanting, die een 25 jaar oud is, en waarvan de boomen bv. op een afstand van

Een ontwerp, dat vaag herinnert aan het Palais de Justice te Brussel, wat zijn groepeerings van veelvuldige en zware massa's betreft is, „J.J.” van Brinkman.

Een monumentale bedoeling valt niet te ontkennen, maar de opgaaf, vooral wat de detaillering betreft, is niet beheerscht en werkt in hare verscheidenheid vermoeiend en onrustig.

Ten slotte is het ontwerp „Pro domo Sua” van Van der Tak het minst geslaagd, omdat het druk is en geheel het karakter van raadhuis mist.

Dit overzicht geeft als resultaat, dat 5 ontwerpen tot nadere beschouwing uitlokken, waarvan 2 aan den antiquarischen en 3 aan den modernen kant staan. Deze 3 laatste zijn in het bijzonder interessant als kunstwerken. Alle drie, Aquarius, Representatief en Roterodami Prosperitas, hebben hun eigen kwaliteiten en het is wel jammer, dat de keus niet op een dezer drie is kunnen vallen, dat alle drie feitelijk, en terecht, terzijde werden gesteld door de Jury, daar zij de gestelde bouwsom aanmerkelijk overschreden.

Maar toch, wanneer men deze 3 projecten overziet, rijst dan daar niet een figuur boven uit, die niet uitgenoodigd werd, maar die zeer zeker voor dit onderwerp een bijzonder project zou hebben gemaakt, krachtig van moderniteit, groot van greep, eerlijk, zakelijk en monumentaal, Berlage, die in den voorgevel van zijn Beurs zoo duidelijk heeft getoond in den wedstrijd niet gemist te mogen worden?

Alvorens nu de ontwerpen nader te bekijken, moet eerst begrepen worden, wat gevraagd werd. De strijd ging om het Raadhuis van Rotterdam, waarvan de voorgevel met het representatief gedeelte gelegen zou zijn aan de Coolvest, links en rechts geflankeerd door minder belangrijke zijstraten, terwijl achter zich het dienstgedeelte moest bevinden. Waar dit Raadhuis vermoedelijk voor eeuwen dienst zal doen en beschouwd mag worden als een sprekend monument van het Rotterdam in 1913, van de vooruitstrevende, actieve handelsstad aan de Maas, die groote daden doet, die volop zich ontwikkelt tot een ruime moderne stad, daar moet dit moderne en actieve op kunstvolle wijze tot uiting komen, wil het gebouw ook moreel zijn hooge plaats innemen. Terecht wordt daaraan in het Programma van de prijsvraag verlangd, dat het gebouw tot in alle onderdelen, in elk opzicht aan de hoogste eischen moet voldoen; terwijl het verder mededeelt, dat bij de beoordeling het grootste gewicht zal worden gehecht, behalve aan een waardige monumentale uitbeelding van den Raadhuisbouw in zijn geheel en zijne representatieve ruimten in het bijzonder, (cursiveveering van mij) aan een doelmatige en overzichtelijke planindecling, beantwoordend aan alle eischen van den dienst en van het publiek met ruime toetreding van licht en lucht tot alle localiteiten en voorzien van alle gerief, 't welk in een dusdanig gebouw kan verlangd worden.

Hieruit blijkt wel, dat de nadruk gelegd wordt op de architectonische waarde van het bouwwerk.

S. P. Q. R. De hoedanigheden van de platte gronden zijn goed beoordeeld in het Jury rapport. (Zie blz. 294). De indeeling van het gebouw heeft verdienste; zij is beknoppt en overzichtelijk en voldoet wel in het algemeen goed aan de gestelde eischen. Dat de vestibule met de gangen beneden minder goed verlicht zullen zijn, is bedenkelijk; terwijl het feit, dat de centrale secretarie niet op de verdieping maar op den begane grond is ondergebracht, als een ernstige afwijking van het programma moet worden beschouwd.

In verband hiermede is de doorsnijding van den plattegrond door een doorrit ongewenscht, omdat het contact tusschen de secretarie en het dienstgedeelte achter nu dusdanig is, dat men door de buitenlucht moet, benevens een trapje af en op. Tevens vraagt de doorrit nu links en rechts een portier.

Verder merkt het Jury-rapport terecht op, dat de representatieve ruimten niet het in het programma bedoelde, rond hoofdvestibule en hoofdtrappenhuis gegroepeerde samenhangende geheel vertoont.

De constructie van den toren is minder goed, aangezien de 4 zware steunpunten buiten den eigenlijken toren liggen en de overgang van steunpunten naar toren constructief niet gelukkig is. De vorm van den toren heeft daarenboven hierdoor iets willekeurigs.

De trapontwikkeling is mede door deze steunpunten niet royaal, aangezien de trap op de hoofdverdieping uitkomt op een omloop, zoodat de bezoeker boven gekomen, direct links of rechts moet gaan, waardoor het karakter van monumentale feesttrap verloren gaat, en zij meer een hulptrap lijkt. Dat de verbinding van trap met Raad- en feestzalen, alsmede deze onderling geschiedt door 2 M. breede doorgangen in de torenbeenen, is mede niet feestelijk.

Verder zijn er meer kleinere en grootere gebreken; de dienkamer is niet vlak bij de feestzaal; de toegangen tot de kamer van B. en W. en tot de kamer van den burgemeester zijn niet gelukkig; enz. Verder verwijzende naar het Jury rapport, zij nog medegedeeld dat het dienstgebouw in het algemeen goed verdeeld is.

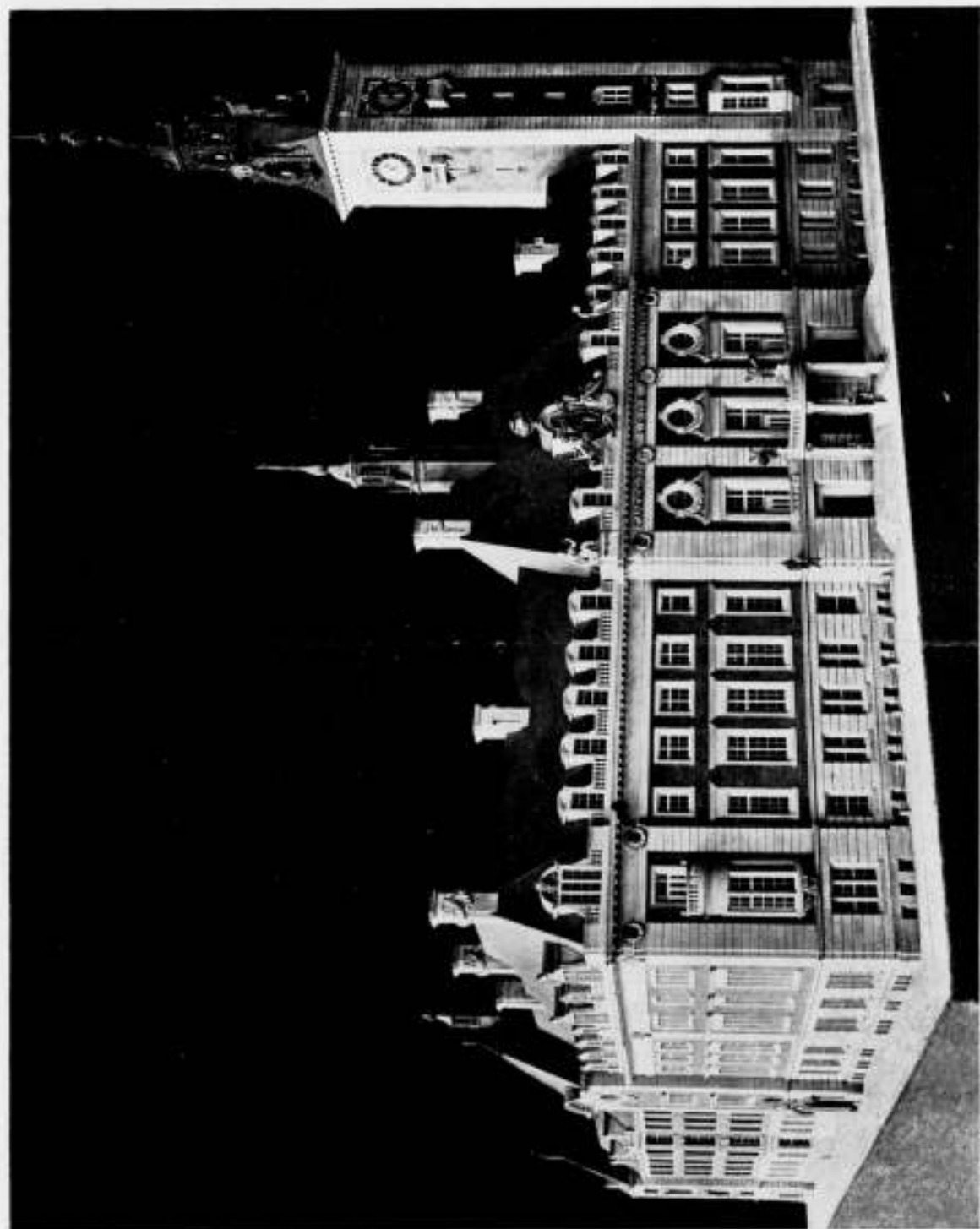
Men kan de plattegronden knap noemen, d. w. z. handig, verstandelijk goed (met hier en daar gebreken); maar een bijzonder accent, een typische en eigen ruimte ontwikkeling doet de indeeling niet zien.

De buitenarchitectuur volgt logisch uit den plattegrond, zoowel in de massa's, als in de verdeeling der raamgroepen en ramen.

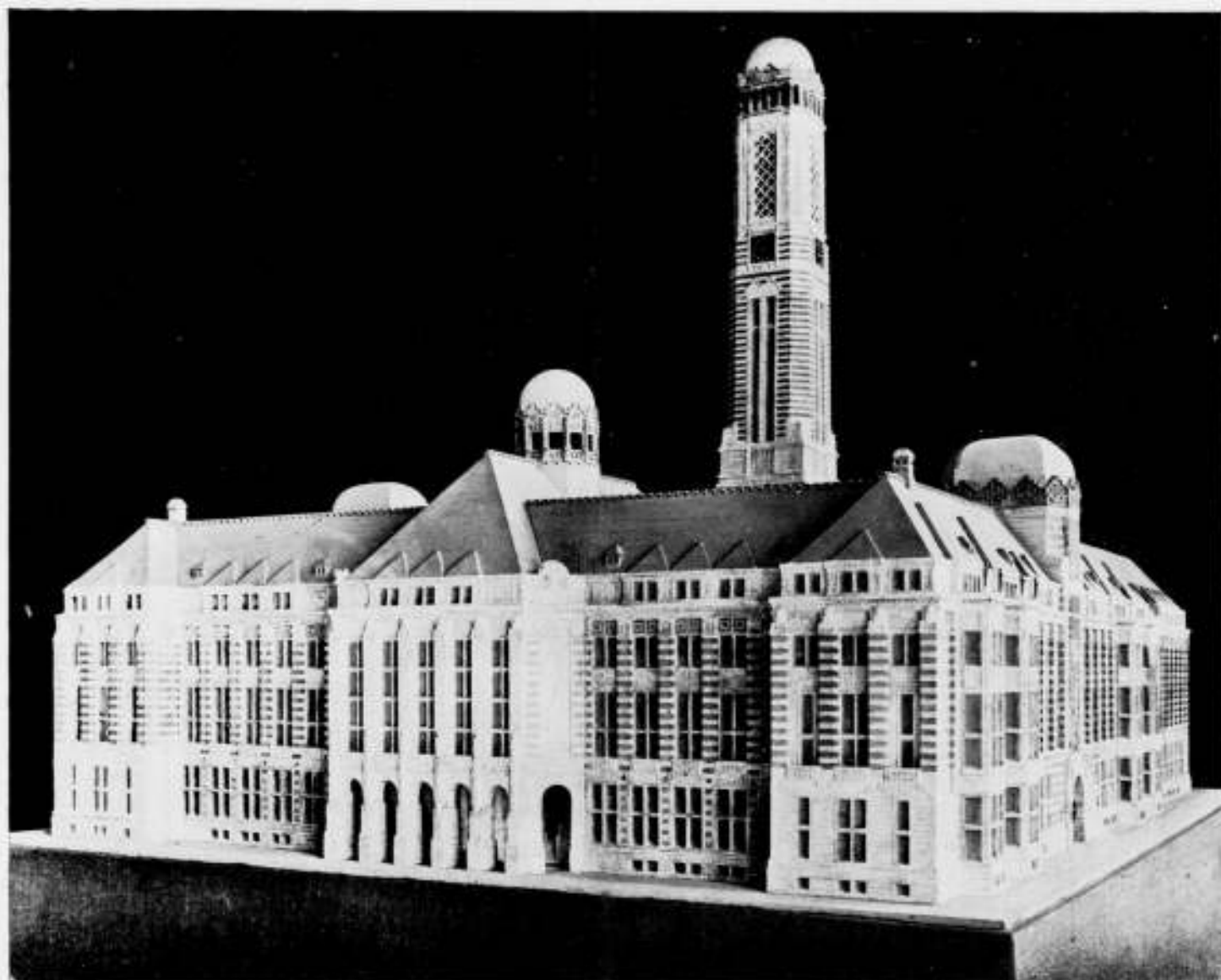
De voorgevel bestaat uit een middenpartij met 2 zijvleugels, een architectonische oplossing die veelal wordt toegepast, en die ook het meerendeel van deze 7 projecten vertoont.

In de middenpartij is duidelijk aangegeven de ingang, (die wel wat grooter kon zijn) waarboven de feestzaal, tot uiting komend in de ramen met de ronde ontlastingsbogen; het geheel bekroond met een decoratieve topgevel.

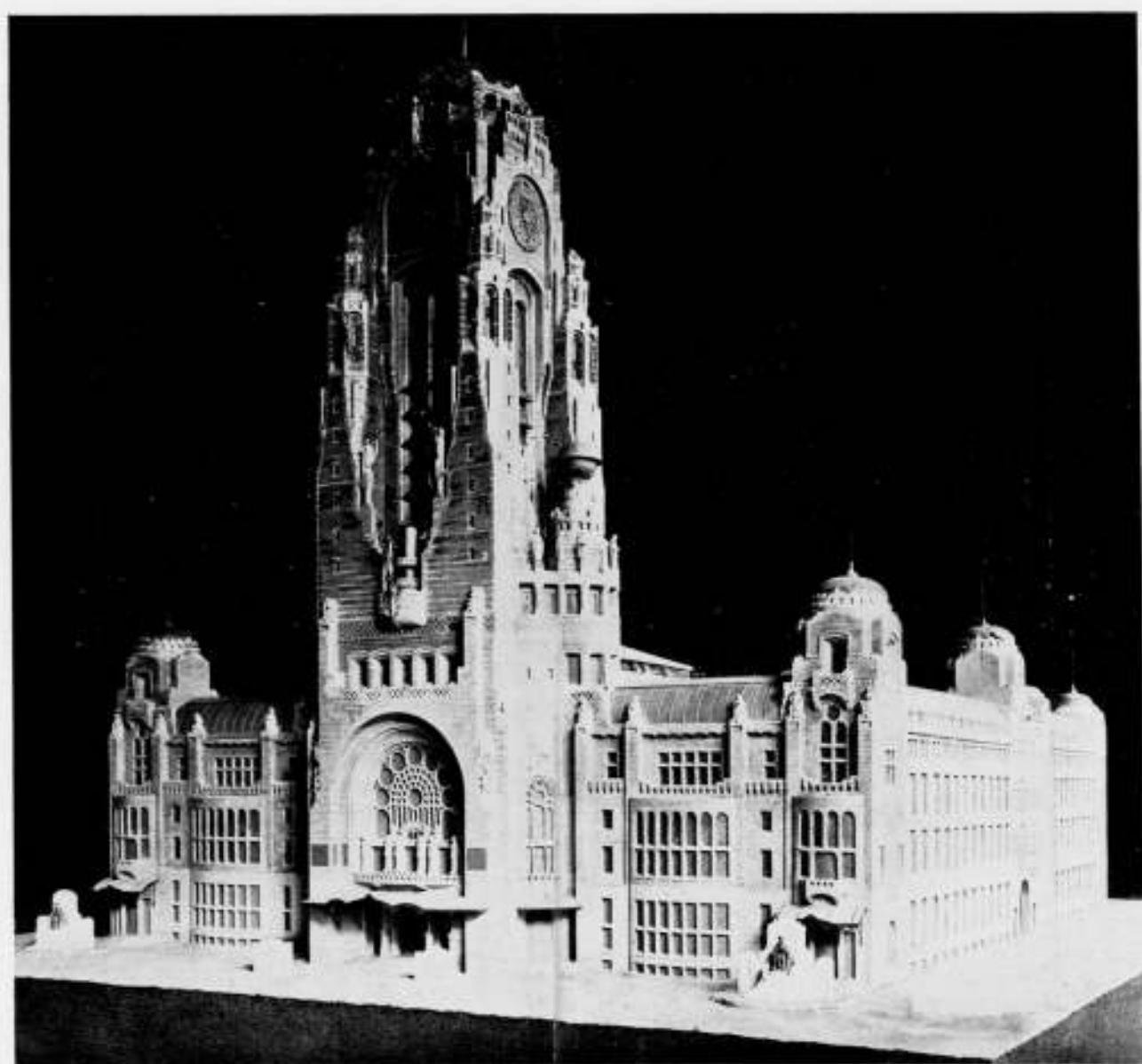
De ramen van de feestzaal worden wat gedrukt door de zware bovenpartij, waardoor zij niet mooi en frank in den gevel staan.

PRISVRAAG ROTTERDAMSCHIE RAADHUIS. Maquette van het ontwerp motto: „Groen en Wit” van JAN STUYT.

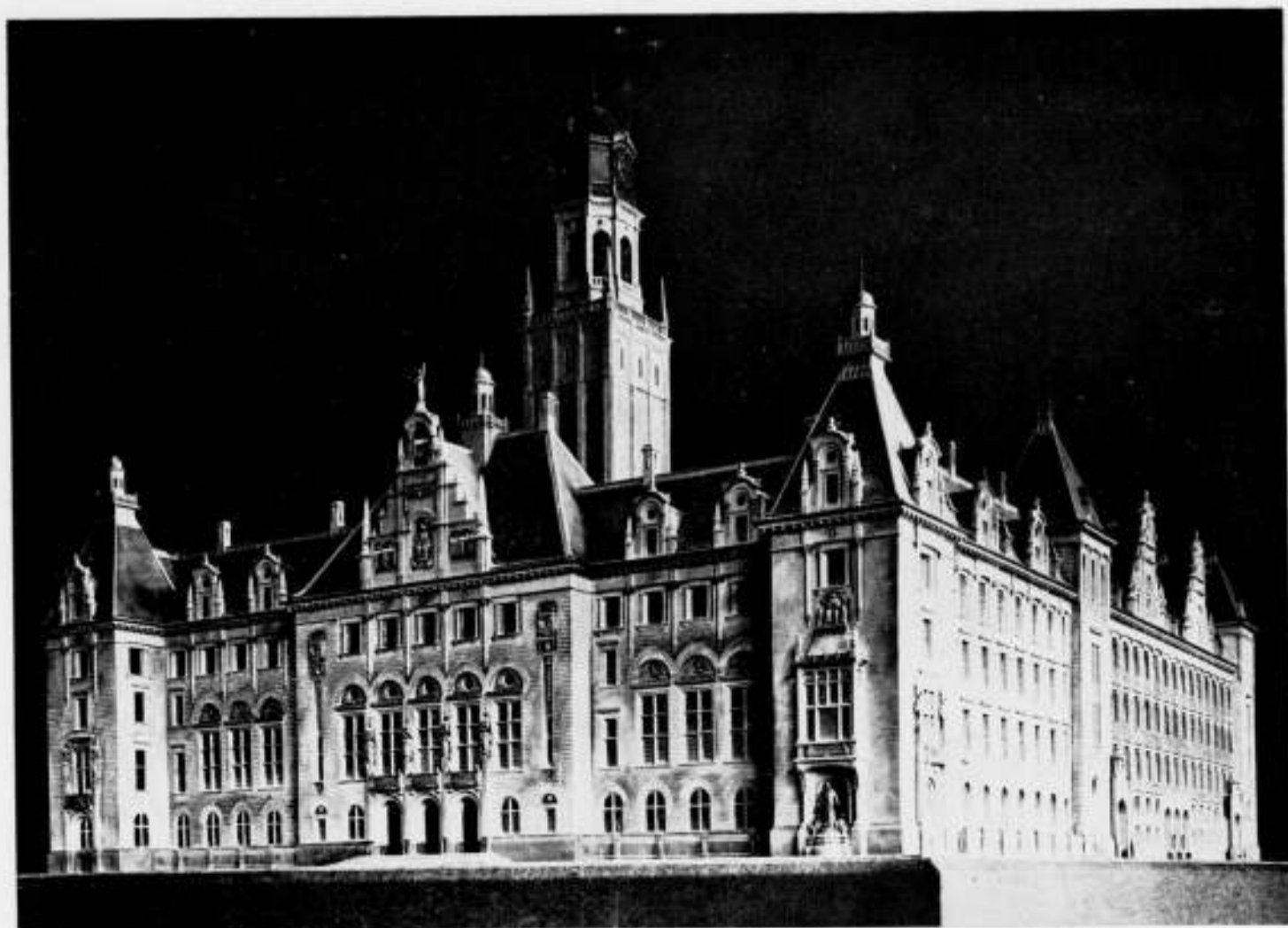
PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Maquette van het ontwerp Motto: „Aquarius”, van K. P. C. DE BAZEL.

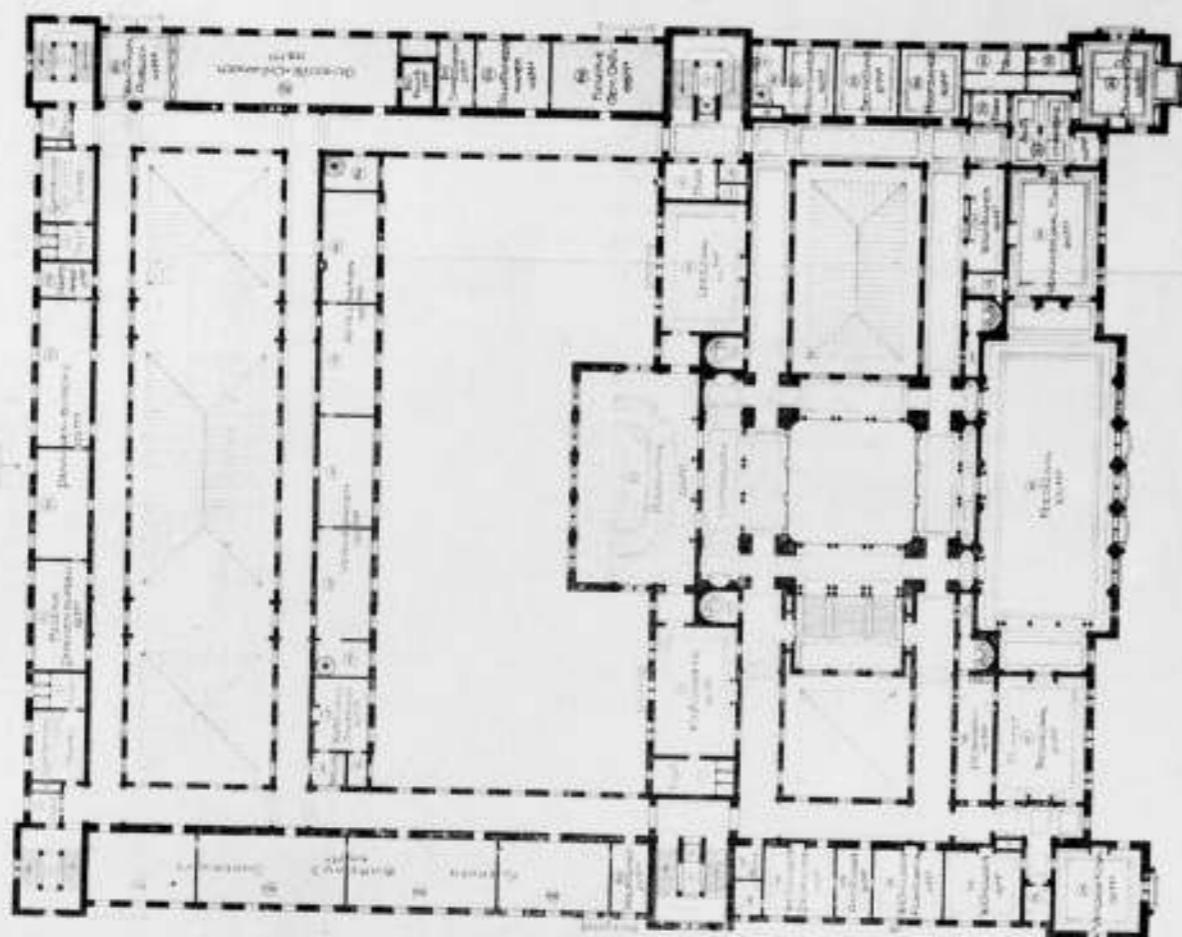
PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Maquette van het ontwerp Motto: „Representatief”, van W. KROMHOUT Czn.

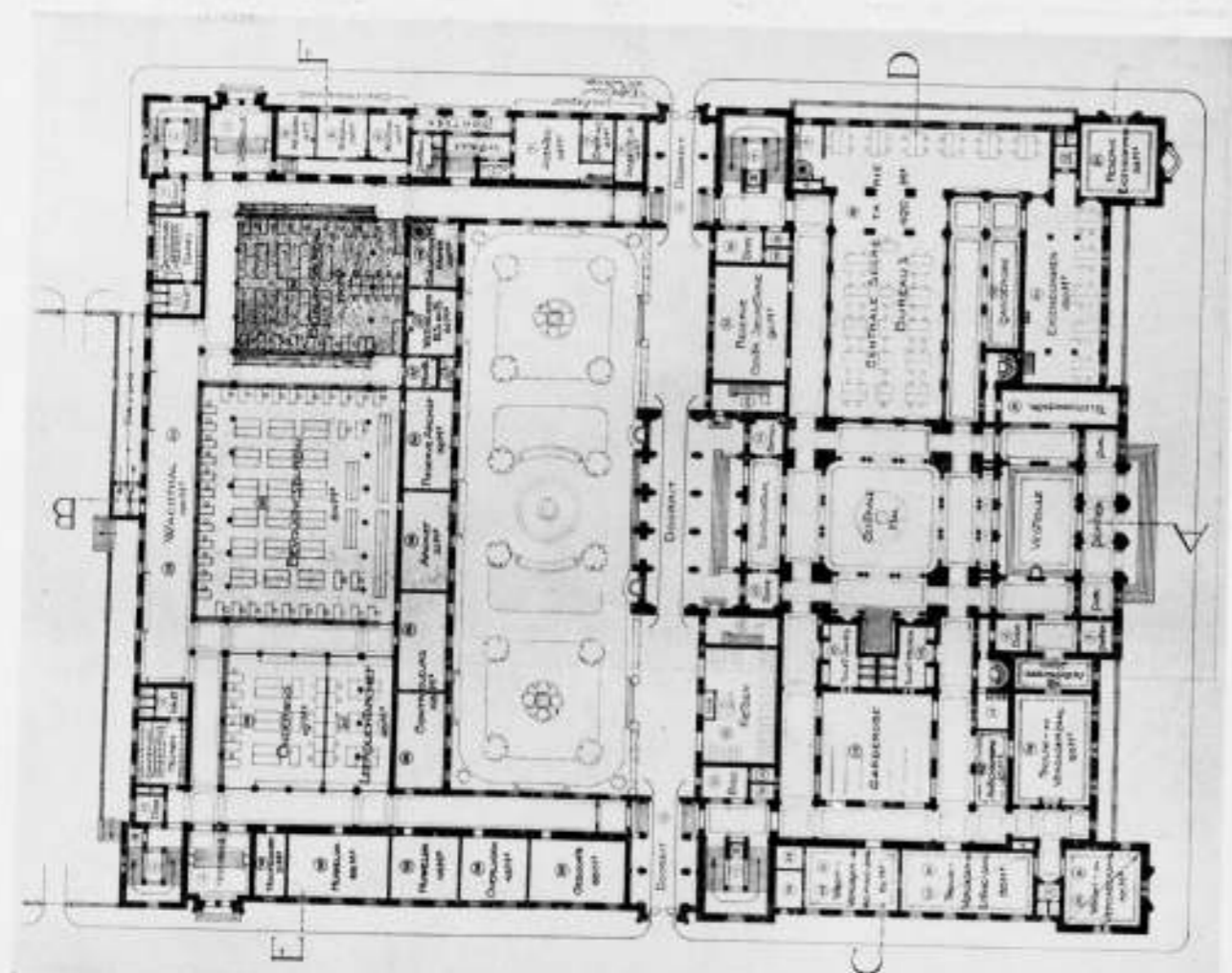
PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Maquette van het ontwerp Motto: „Roterodami Prosperitas”, van ALB. OTTEN en W. F. OVERELINDER.

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Maquette van het Ontwerp motto: S P. Q. R., van Prof. H. EVERS, door den Raad van Rotterdam voor uitvoering gekozen. Zie Jury Rapport.

HOOPFVERDIEPING. Schaal 1 op 680.

PRISVRAAG ROTTERDAMSCHE RAADHUIS. Ontwerp Motto: S. P. Q. R. van Prof. H. EVERS. Plan Begane grond. Schaal 1 op 720.

Naast deze middenpartij rechts beneden de zaal Eigendommen, boven de vergaderzaal voor B. en W.; links beneden Trouw en Vergaderzaal, boven Trouwzaal. In de hoekpaviljoens reservezaal, wacht- en vergaderzalen en Burgemeesterskamer.

Deze laatste, rechts op den hoek, heeft een raam, dat op juiste wijze in verband is gebracht met het beeld van Van Oldebarneveld.

Zoo zeker heeft deze architectuurindefining als indeeling verdienste; zoo is ook de massawerking der partijen van den gevel goed; hoewel niet van bijzondere waarde. Opgemerkt moet worden, dat de hoekpaviljoens te smal zijn, terwijl het daken-geheel niet rustig en niet monumentaal genoeg is. De toren doet als massa wel goed, ten minste op sommige punten, maar is weinig origineel van vorm, en heeft het bezwaar, dat hij grootendeels wegschuilt achter den voorbouw, zoodat men den oorsprong, den voet van den toren niet ziet; hij is niet organisch verbonden met de hoofd-middenpartij in den voorgevel waar hij dicht bij staat, wat storend werkt.

Hiermede is wel het beste van de gevels gezegd. De zijgevels zijn verbrokken, waarbij een slechte samenhang tusschen het voorgedeelte in natuursteen en het achtergedeelte zijn weer van natuursteen en zijn willekeurig geplaatst, zonder organisch verband met den gevel.

De aansluiting van het lange dak tegen de verhoogde voorbouwen in de zijgevels is zeer gebrekkig en onopgelost.

Zijn de vormen der hoofdmassa's min of meer duidelijk ontleend aan historische voorbeelden, de detaillering is dit nog sterker, met het gevolg dat het nog minder eigen leven vertoont dan de architectuur zelve. De topgevels met hun lisenen en obelisk, wapentjes en nissen, de zwakke kroonlijst met zijn leelijke, ongevoelige en misplaatste kolonnetjes, de dakramen bekroningen, de vullingen boven de ramen, de torendetailering, het is alles slappe imitatie van of inspiratie op heel wat fraaiere voorbeelden van Hollandsche, Vlaamsche en Duitsche Renaissance en Hollandsche Gothiek. Het is alles oude kost, die reeds voor 30 jaar vaak beter is gedaan. Weinig eigen inventie spreekt uit dit alles; de bekroningen der paviljoens en middenpartij zijn zwak, die op de middenpartij daarenboven overbodig en storend. De torenbekroning is ook niet gelukkig.

Deze architectuuropvatting heeft niets te maken met het vooruitstrevende van onzen tijd en met moderne monumentaliteit; zij is een maskerade vertooning, met talent in elkaar gezet, maar zonder veel spirit en zonder veel tinteling.

In deze zelfde stijlnaam zijn heel wat verdienstelijker ontwerpen gemaakt.

Als kunstwerk zijn de gevels zwak en mogen zij geen schepping genoemd worden. Zij zijn met verstand en knap gecomponeerd, beter gezegd gecomponeerd, maar van den waren artistieken wil en kracht is heel weinig te bespeuren.

Deze architectuur is karakter-loos, d. w. z. geen groot-algemeene cultuur uiting en geen persoonlijke schepping.

Zij mist de hartslag van het leven en zij mist grootheid. Dit quasi Renaissance gebouw met zijn schilderachtigheid staat in zijn opvatting een heel eind terug bij het groote streven van de moderne bouwkunst.

De Jury, die „de architectonische opvatting der gevels over het algemeen aantrekkelijk en beschaafd en in hoofdvormen waardig en rustig oordeelt” vindt verder, dat „het uiterlijk het type Raadhuis vertolkt, mede doordien het zich aansluit bij de daarvoor veelal toegepaste stijl tradities”. Op gelijke wijze zou men kunnen zeggen, dat het type Hollander vertolkt wordt door een 17e eeuw in pofbroek en flaphoed mede, doordien de buitenlander hem gewoonlijk zoo drukt en dit door den huidige Nederlander vaak bevorderd wordt.

Een modern raadhuis is anders dan een uit de 17e eeuw, omdat onze maatschappelijke organisatie en onze geest anders zijn.

Het ontwerp-Evers zou goed staan in Oud-Delft of nog beter in Oud-Geert; zijn klein gedetailleerde, schilderachtige architectuur is geheel overeenkomstig de klein-burgelijke schilderachtige oud Hollandsche stadjes.

Maar wanneer wij bedenken, dat de Coolvest al spoedig met nieuwe groote gebouwen verrijkt zal worden, welke moderne gebouwen als restaurants, beurs, theaters, enz. een architectuur van groote schaal zullen vertoonen, gelijk ook de nieuwbouwen aan Damrak en Dam te Amsterdam dat doen, dan zal het nieuwe Raadhuis van Rotterdam al spoedig zich voordoen als een klein-geestige onmoderniteit, en in plaats van de omgeving te beheerschen zal het een verouderde, minder verheffende indruk maken.

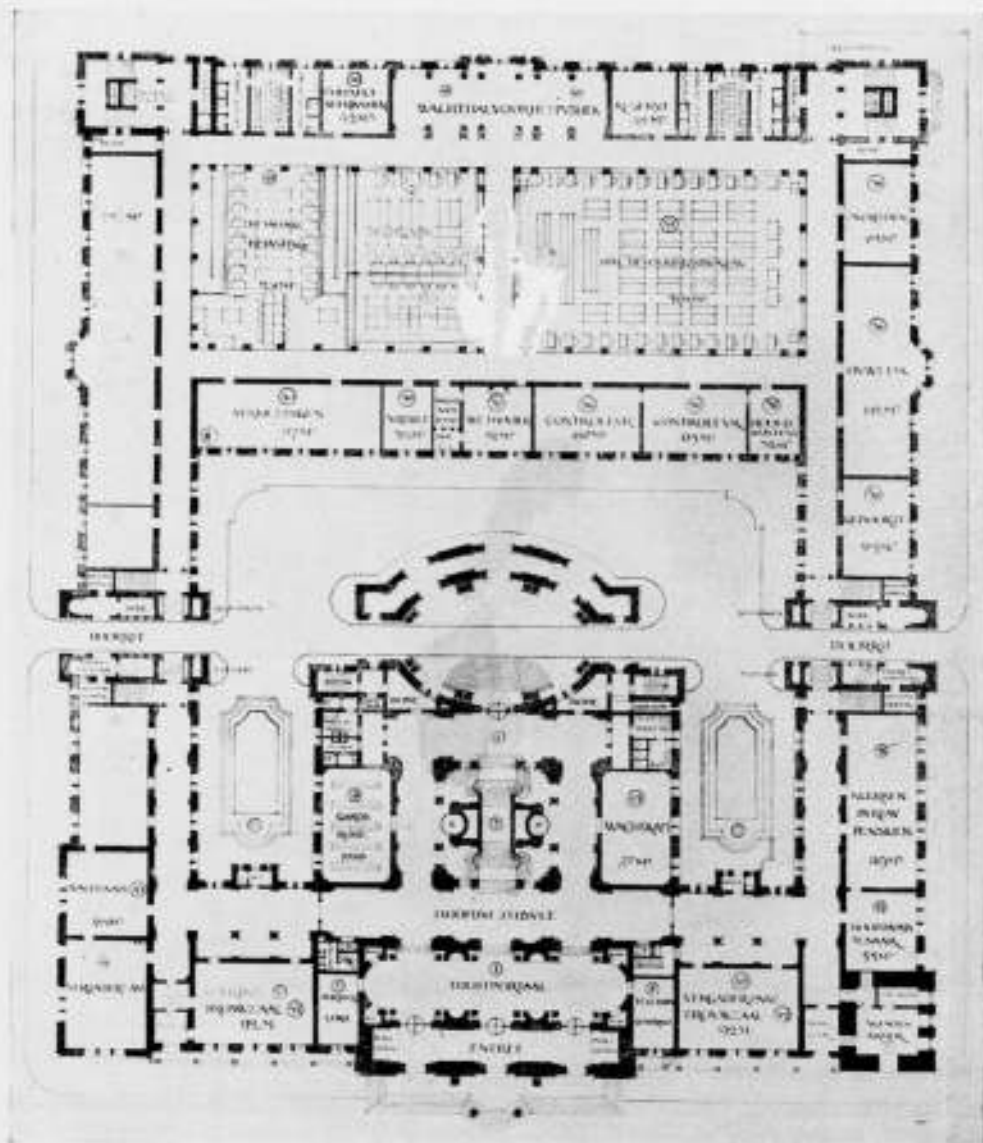
De binnenarchitectuur, zegt het Juryrapport en met name die van het Hoofdrappenhuis, de groote hal en de feestzaal, zijn minder geslaagd, niet wijl de ontwerper in verband met de bouwsom naar loffelijke soberheid streefde, maar doordien zij grof van detail en — ondanks de feestzaal, een samenvoeging van velerlei motieven vertoont — arm van vindig is.

In plaats van de correcte woorden van het officieele stuk zij meer vrij uit gezegd, dat de binnenarchitectuur niet alleen zonder eigen leven, maar beslist zwak is.

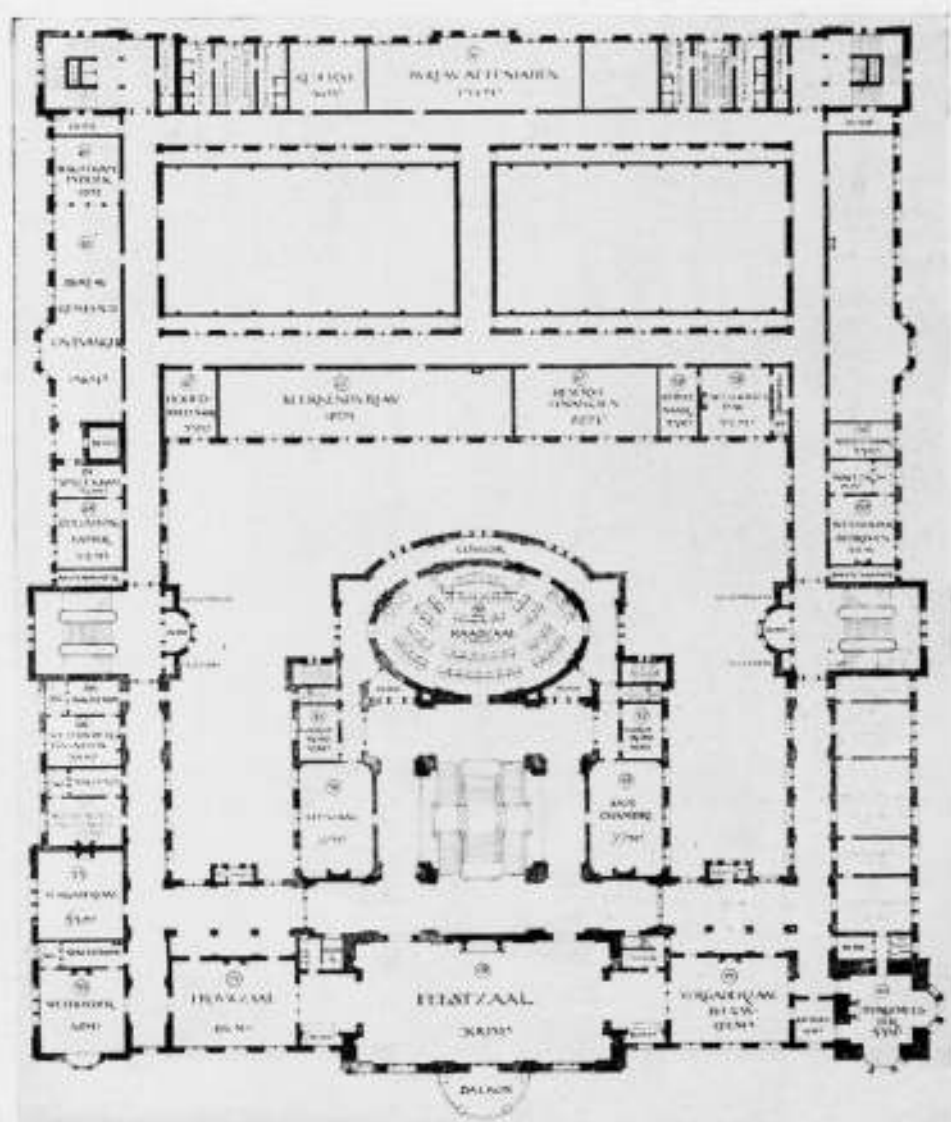
Zelfs met een paar ton meer wordt deze niet veel beter, want de zwakte ligt niet in de soberheid, maar in het gemis aan sterk en juist gevoel voor verhoudingen. Alleen een geheel andere binnenarchitectuur zou hier kans van eenig succes hebben.

Een gevoel van spijt kan ik niet onderdrukken bij de gedachte, dat dit project zal worden uitgevoerd. Het is een manifestatie van het verouderde en het middelmatige, en het is een opzij zetten van wat reeds 30 jaar groeit: de moderne bouwkunst, die, opgenomen in het huidige leven, streeft naar het kunstvol weigeren wat eigen tijd aan leven en grootheid heeft; de moderne bouwkunst, die reeds menig monumentaal bouwwerk heeft geschapen. Zij, maar ook zij alleen kan op waardige wijze een stadhuis voor Rotterdam in onzen tijd stichten. Als men bedenkt, dat dit stadhuis eeuwen lang zal getuigen

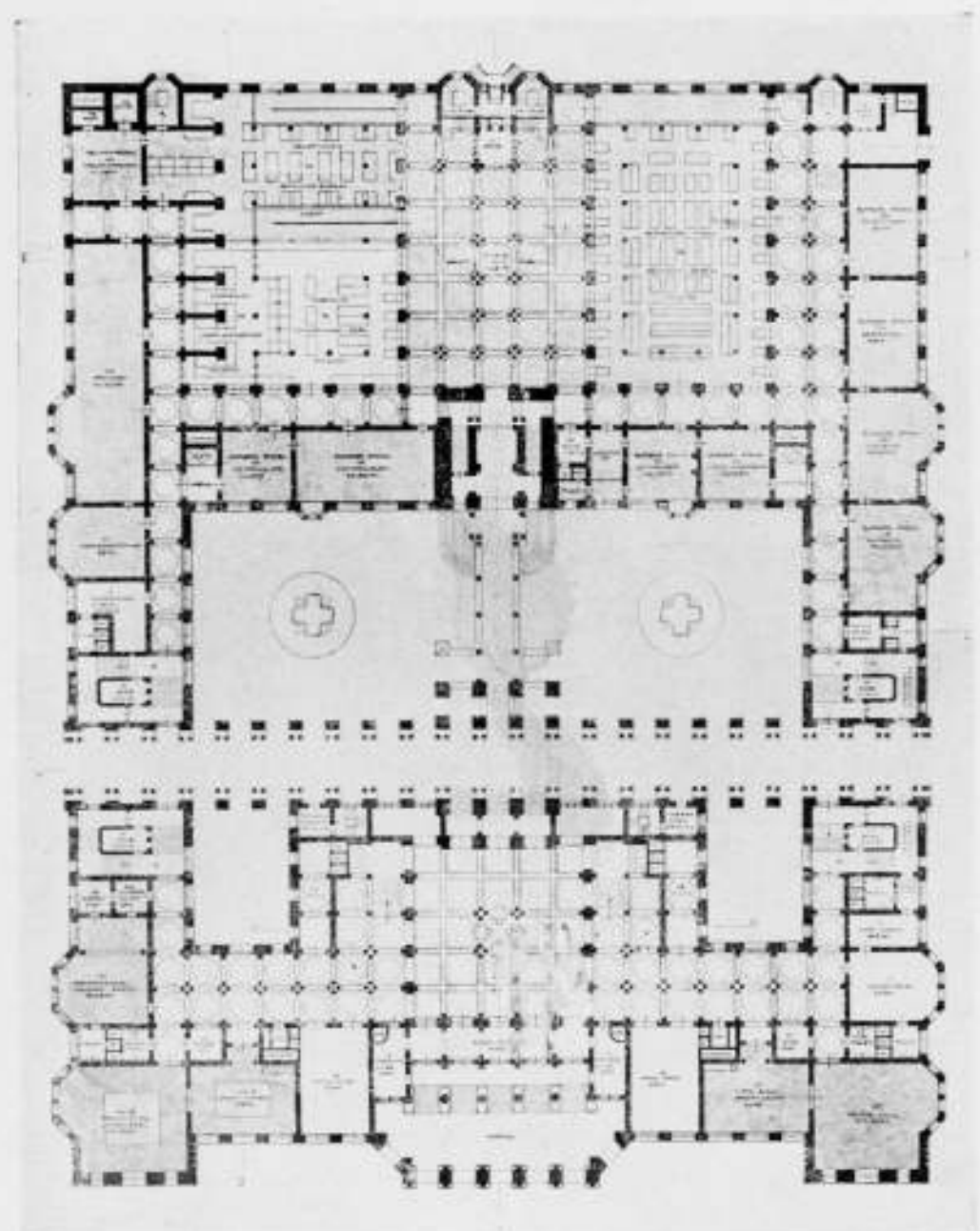

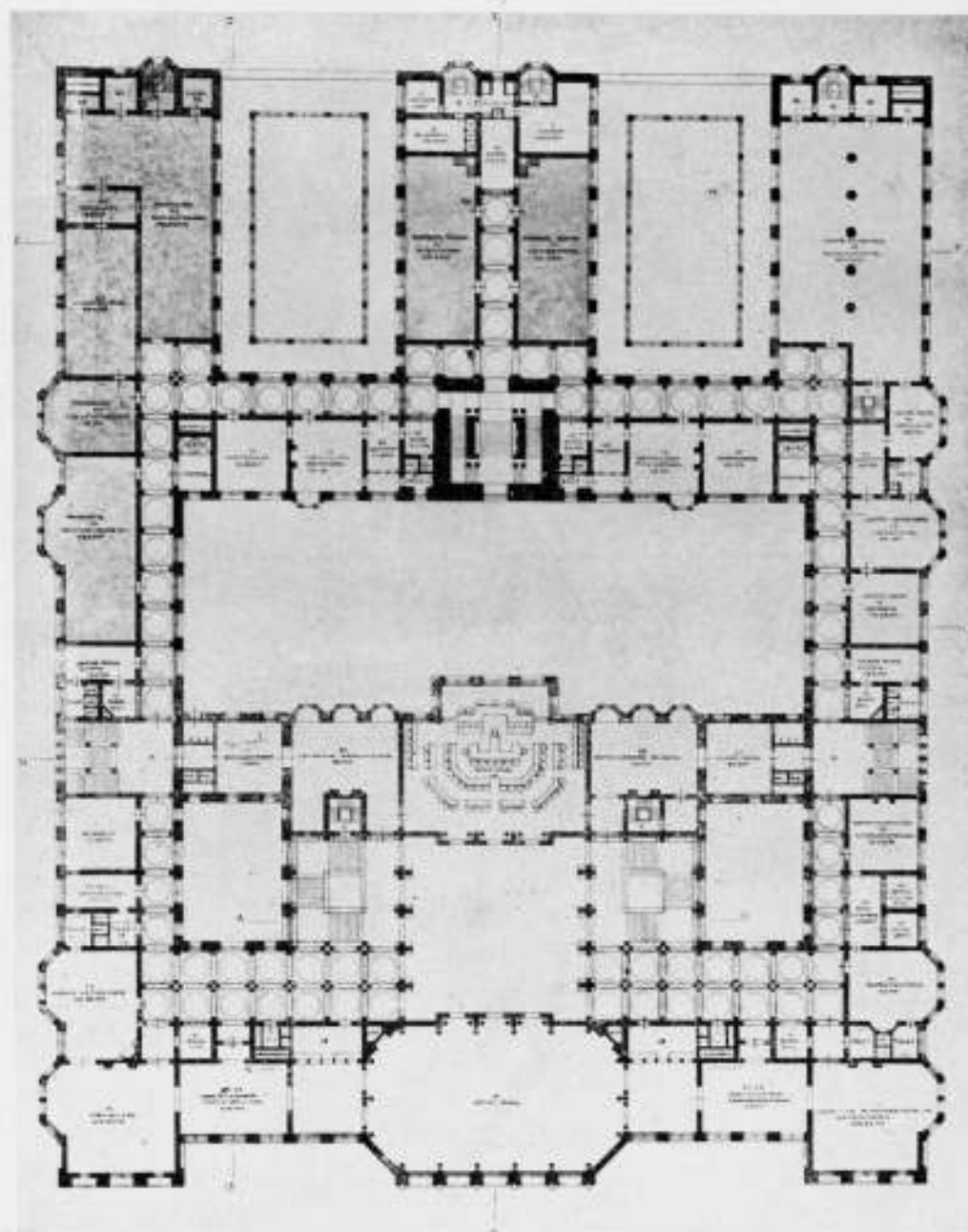
PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: „Groen en Wit” van JAN STUIJ, PLAN BEGANEGROND.

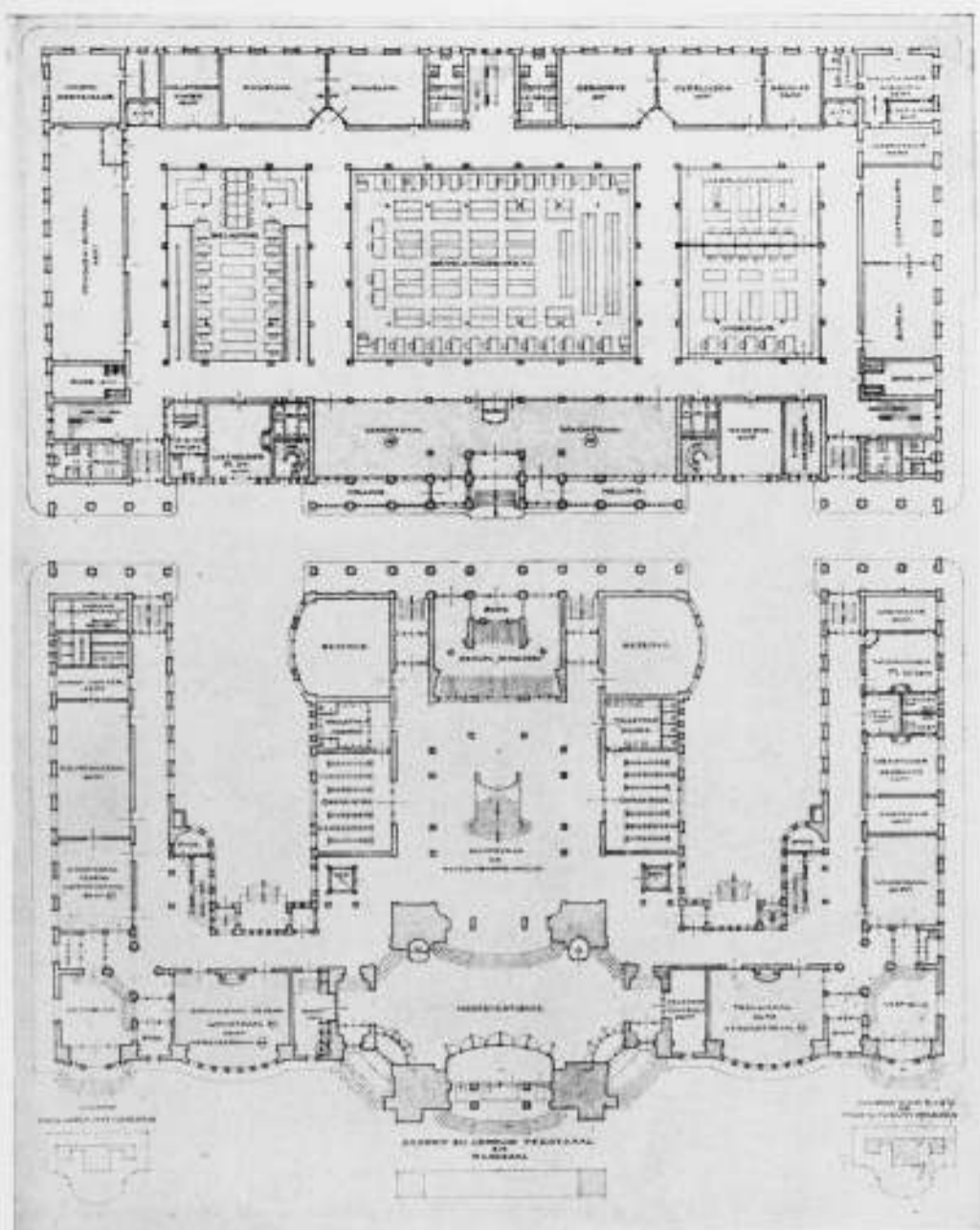
HOOFDVERDIEPING.

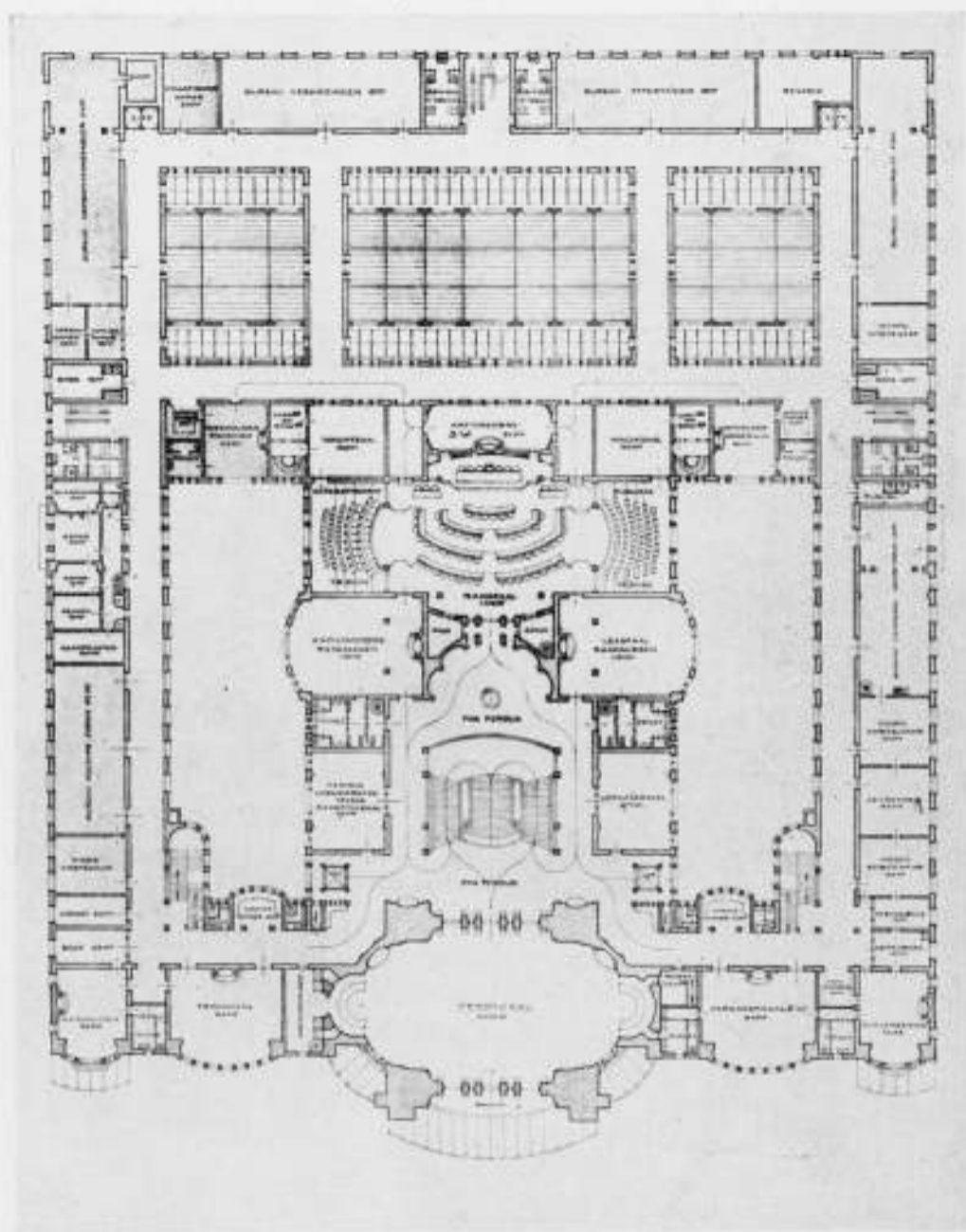
PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: „Aquarius” van K. P. C. DE BAZEL. PLAN BEGANEGROND.

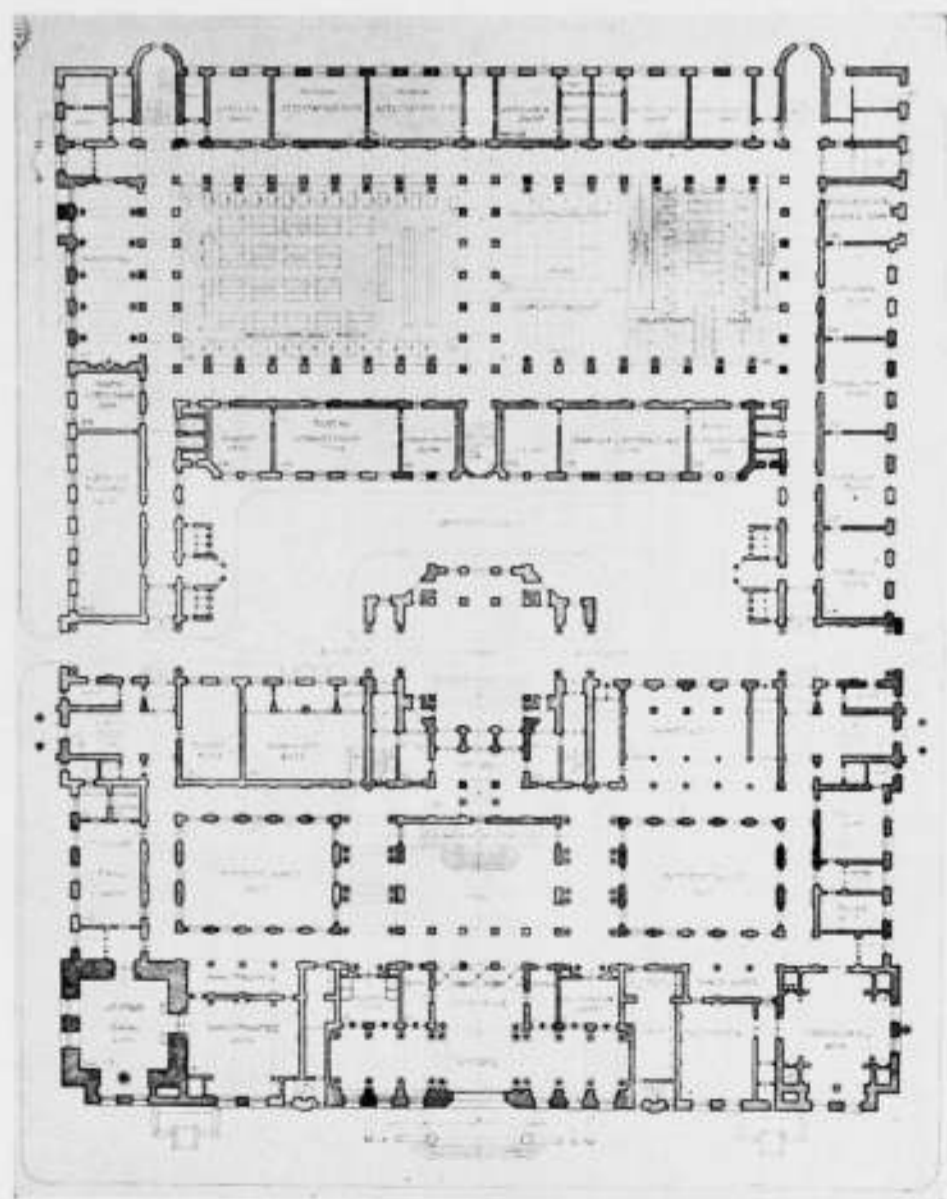
HOOFDVERDIEPING.

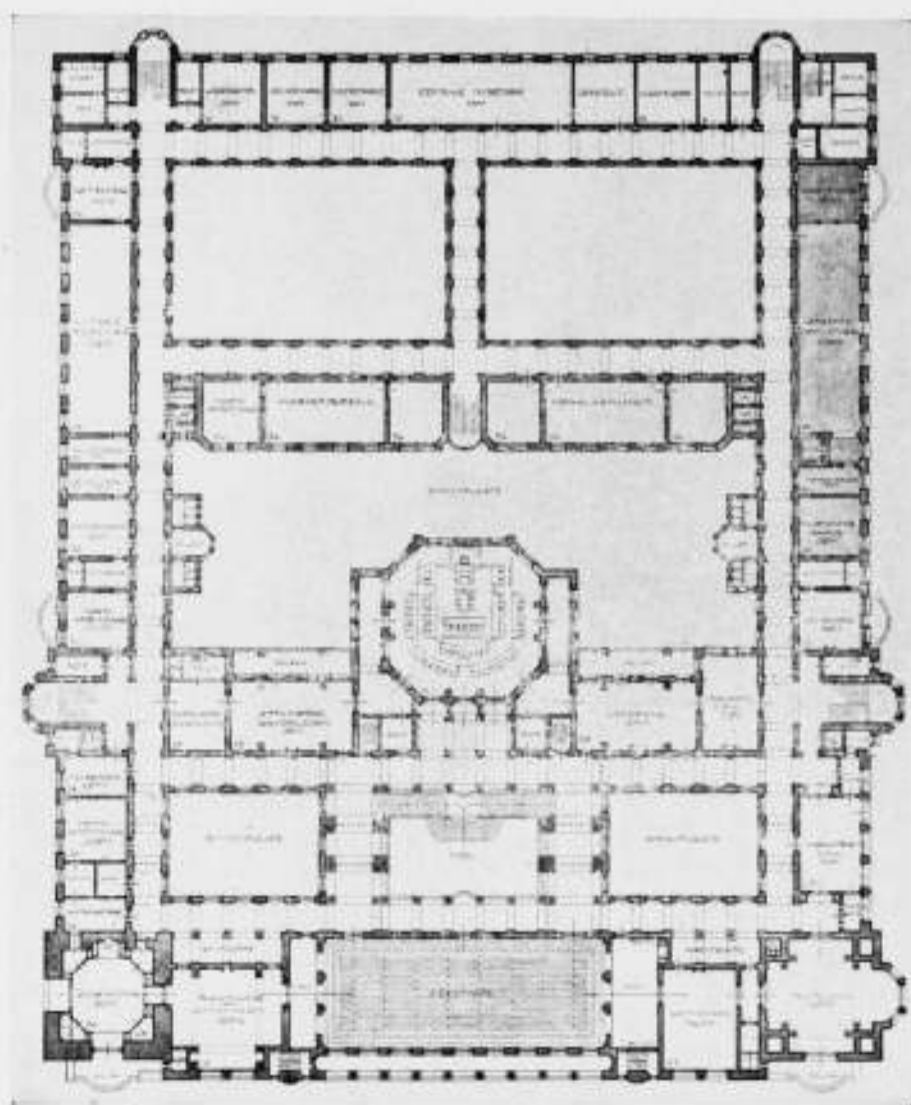
PRUISVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: Representatief van W. KROMHOUT CZN. PLAN BEGANEGROND.

HOOFDVERDIEPING.

PRUISVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: „Roterodami Prosperitas“ van ALB. OTTEN en W. F. OVEREIJNDER. PLAN BEGANEGROND.

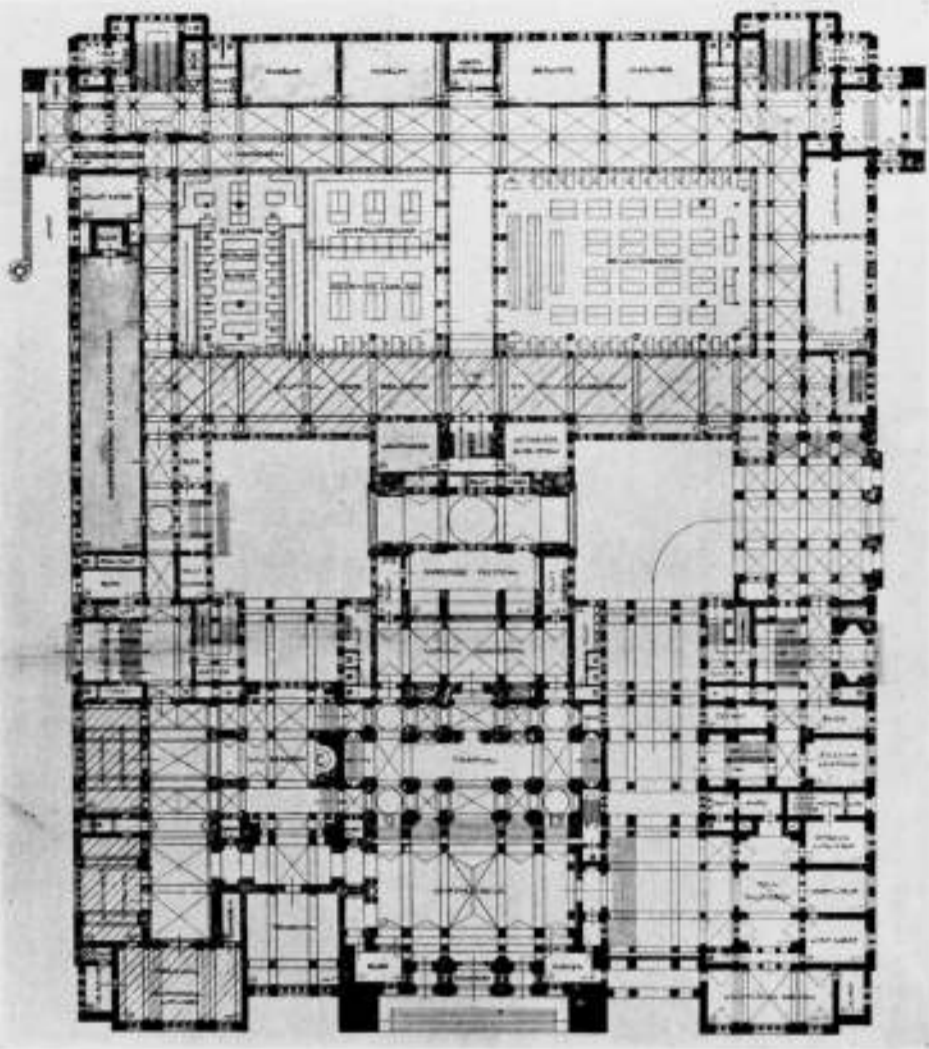
HOOFDVERDIEPING.

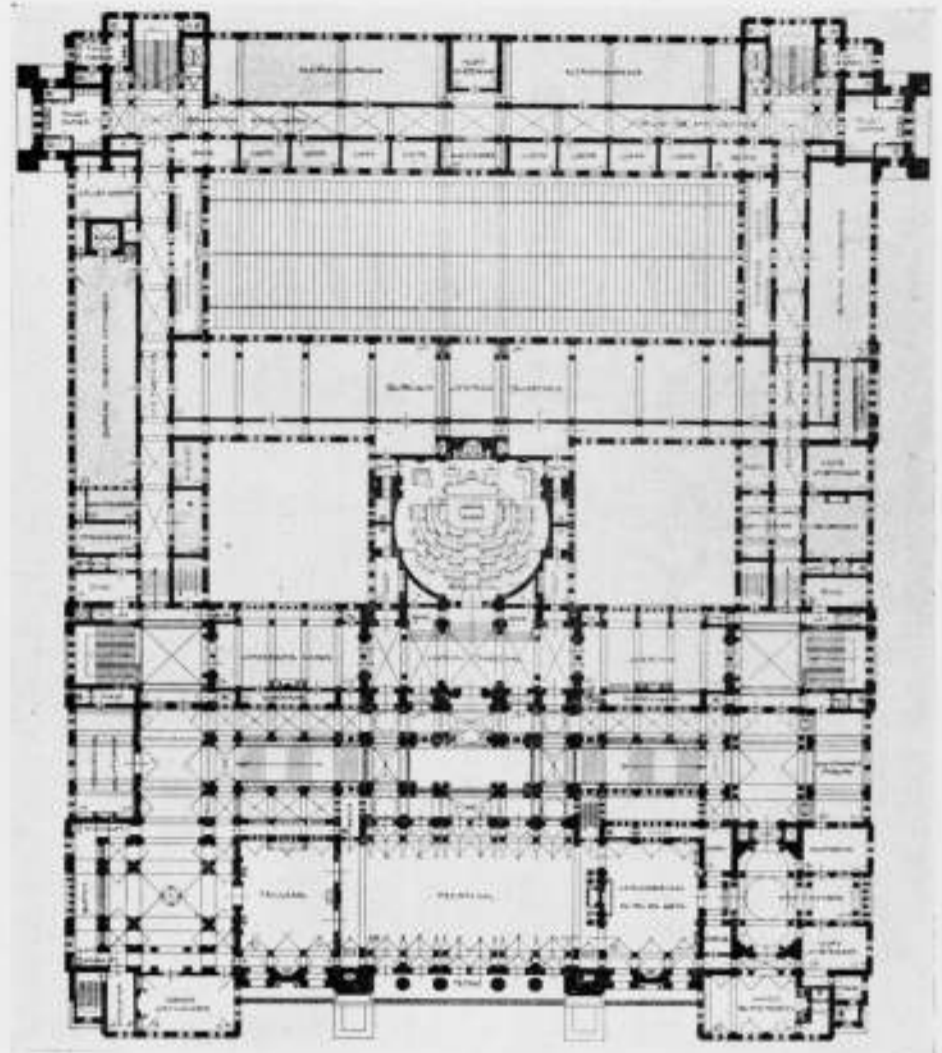

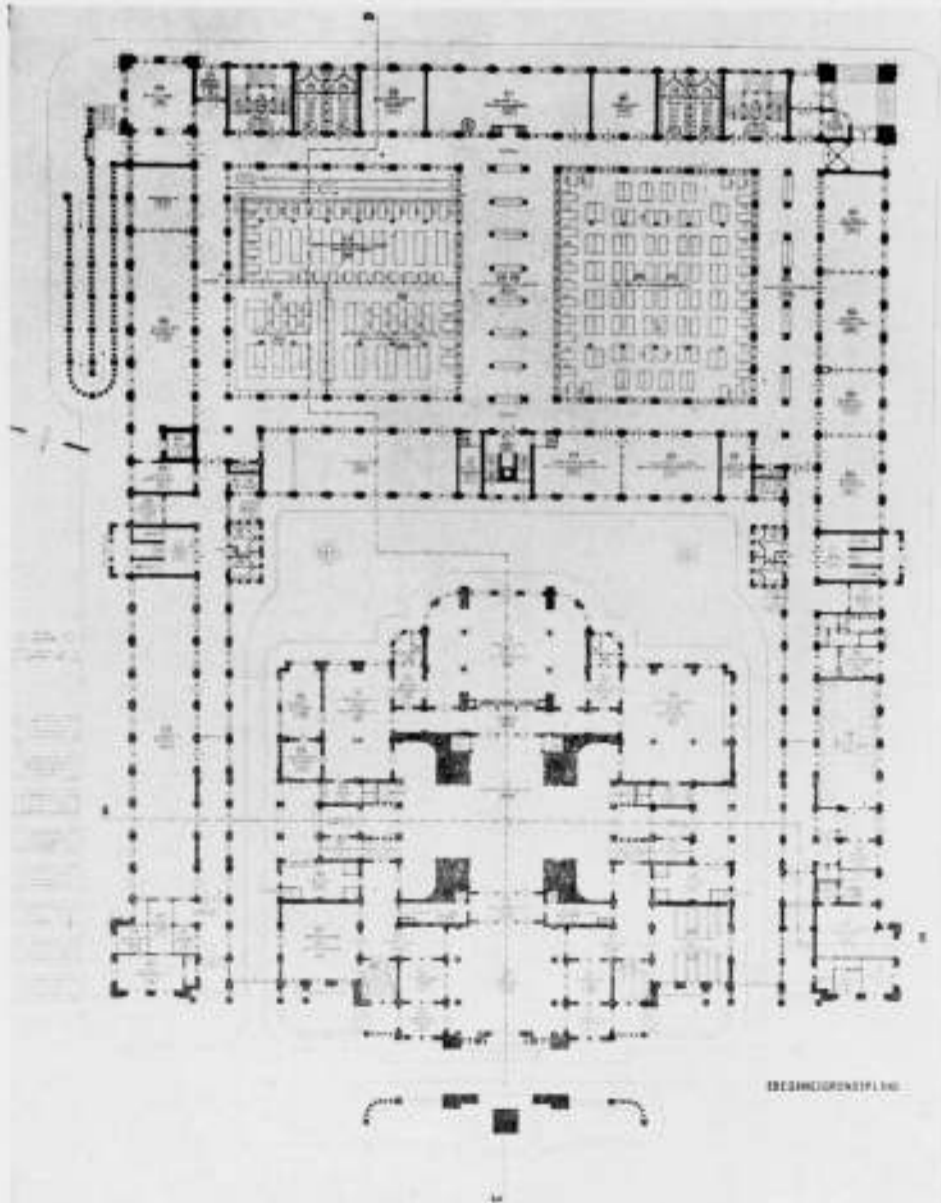

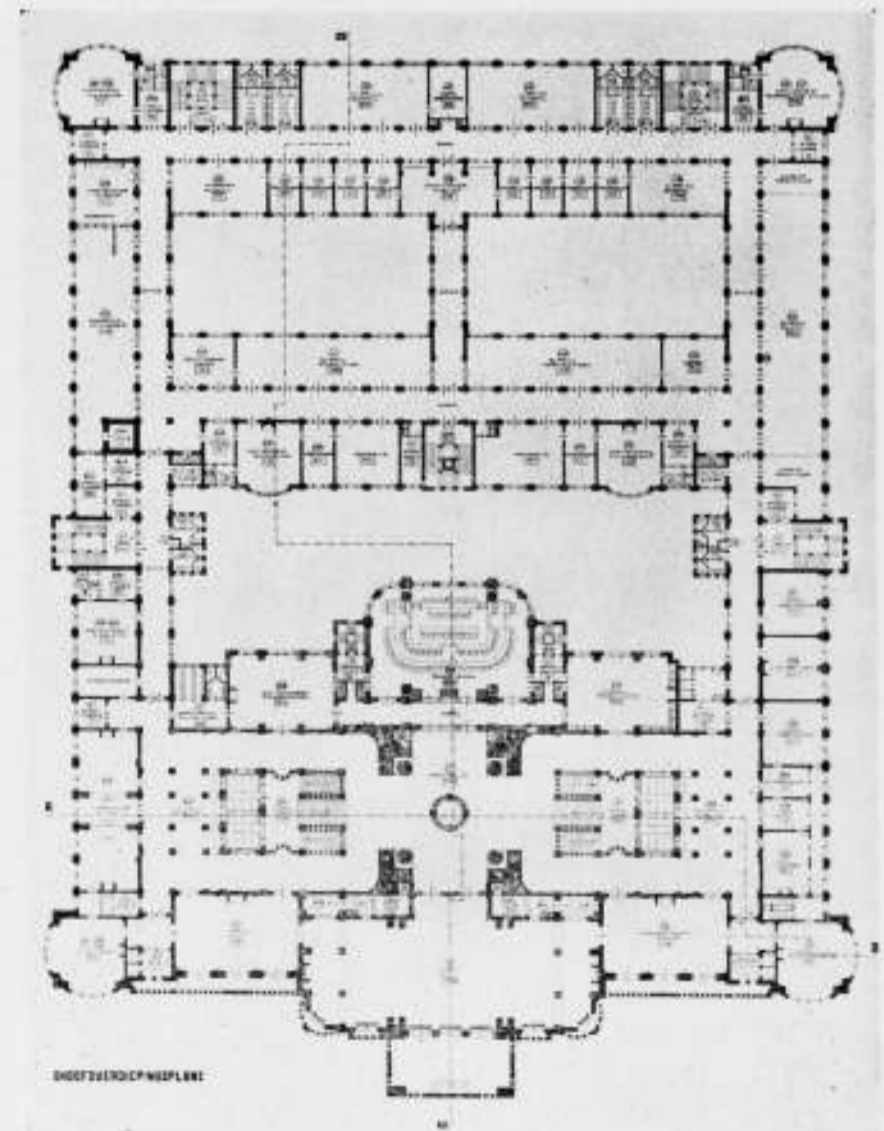
PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: „J. J.” van BRINKMAN. PLAN BEGANEGROND.

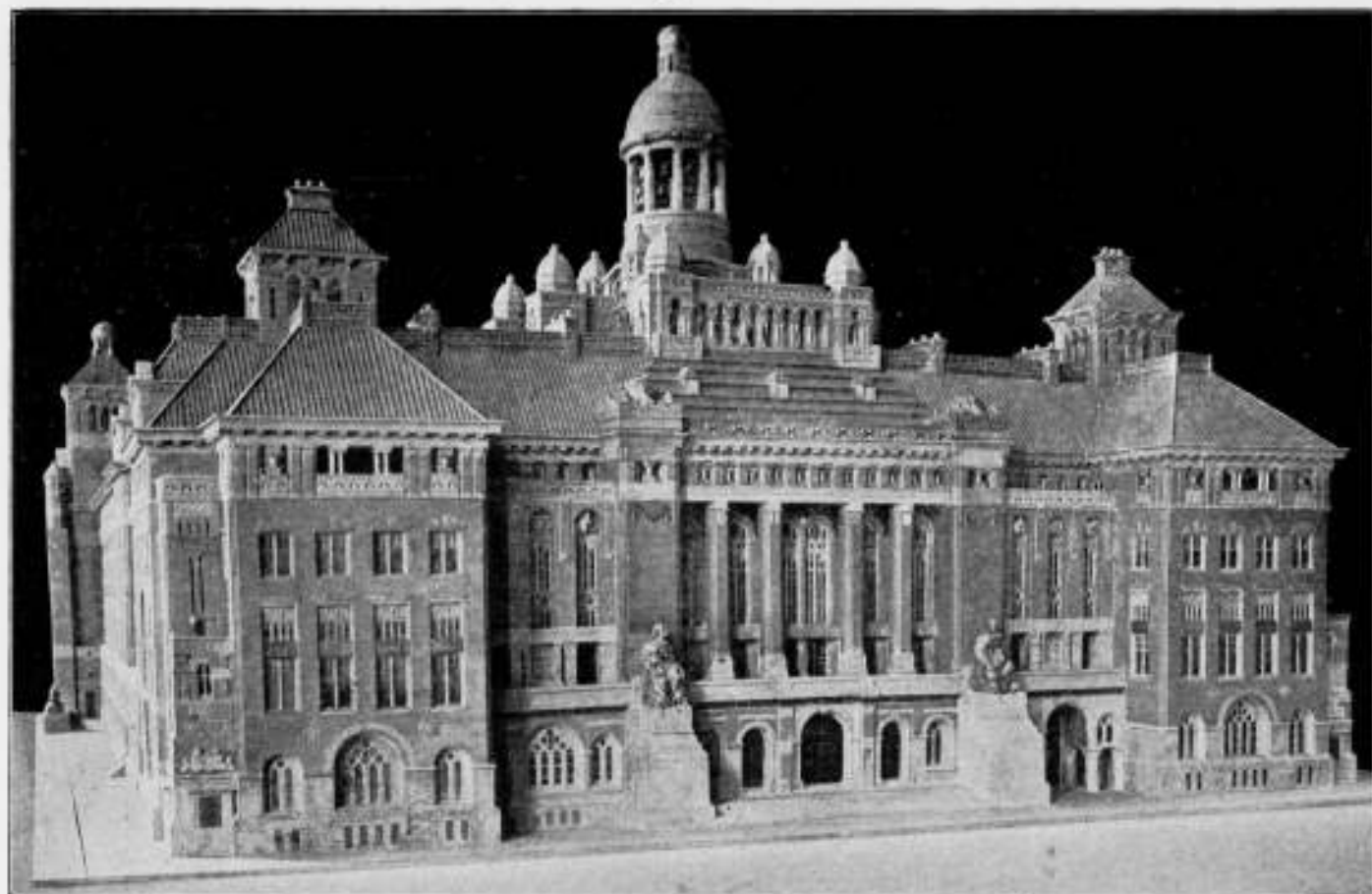
HOOFVERDIEPING.

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS Ontwerp motto: „Pro domo Sua” van VAN DER TAK. PLAN BEGANEGROND.

HOOFVERDIEPING.

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Maquette van het ontwerp motto: „J. J.” van ERINKMAN.

Nu thans alom in germaansche landen de herdenking aan de Vrijheidsoorlog van 1813 gevierd wordt, mag men zich ook wel rekenschap geven van de oorzaken. Dit ligt wel is waar niet op mijn weg; maar 't zij me vergund te herinneren aan het woord van Bismarck: „Die Weltgeschichte ist das Weltgericht”. Het is natuurlijk, dat zulk een universeel genie als Napoléon overal daár heerschte, waar men behoefte aan krachtadige leiding had, zonder zelf in gelijke mate daarvoor te kunnen zorgen.

Het ontwakken van het *eigengevoel* bracht hierin verandering; kinderen, die volwassen zijn, zoeken hunne eigene wegen. Gewoonlijk komt hun eerst veel later ten gemoede, wat zij daarbij dengenen te danken hebben, die tot hertoe hun weg geleid en behoed hadden.

Zoo was het en zoo zal het blijven. Het zoeken naar den rechten weg is juist in onzen huidige tijd zoo te zeggen op elk gebied van menselijk denken, voelen en handelen sterk bemerkbaar. Nu is er, geloof ik, nauwelijks eene uiting van blijvend aard, die ons een zoo juist en overtuigend beeld, met betrekkelijk eenvoudige middelen van begrip, geeft van dit zoeken als de „Bouwkunst”.

De kennis van de geschiedenis en de lotgevallen der menschheid hangt ongemeen nauw te zamen met de studie en de kennis der Bouwwerken van de voorgelachten.

Deze werken toch zijn de getuigen, die het nageslacht kond doen, op welken trap van beschaving, op welke intellectuele hoogte de volken in den loop der eeuwen

gestaan hebben, en ze geven ons tevens een beeld van de ontwikkeling van de techniek, die een verder *natuurlijk gevolg van de beschaving* is.

KULTUUR! Dit is het woord, waarin zich dit alles laat tezamen vatten. Wij bevinden ons voortdurend *in* de cultuur, en toch zoeken wij *naar* cultuur. Het klinkt eenigszins ongerijmd, maar het schijnt mij *waar* te zijn. Hoe komt dit dan? Ware cultuur, is vooruitgang. Wij *kunnen* niet zonder tusschenpoozen vooruitgaan, noch in gewonen, noch in overdrachtelijken zin.

Rustpausen moeten we hebben; ja zelfs teruggang is nu en dan van noode. Maar terugkeer naar 't goede, wanneer men zich overtuigd heeft, dat men op den verkeerden weg was. — 'k Geloof stellig dat we sedert een 10-tal jaren iets dergelijks beleven, waarbij met vreugde mag worden vastgesteld, dat tegelijk met dezen terugkeer geen achter-, maar vooruitgang verboden is. Een van de mannen, die het eerst op dezen toestand, die moest komen, gewezen hebben, is Schultze-Naumburg in zijne bekende „Kulturarbeit”. 'k Spreek hier natuurlijk meer speciaal van het hier te behandelen gebied: de Bouwkunst.

Engeland, het land van de industrie, was in Europa stellig een van de eerste landen, waar men voelde, dat bij 't aanwassen van de bevolking toestanden geschapen waren, die onhoudbaar werden, en dat men terug moest. Duitsland, eveneens na '70 van nog niet 50 op ongeveer 65 miljoen inwoners gekomen, was op het continent, naar ik meen, het land, dat het eerst tot dezelfde

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Maquette van het ontwerp motto: „Pro domo Sua” van VAN DER TAK.

conclusies kwam. Het is verblijvend en verheffend, dat het oude kultuurland Holland betrekkelijk spoedig volgde. Voegen we nog Skandinavie hieraan toe, zoo constateeren we eene „germanische Aufschwungperiode”, die ons rechten geeft, maar stellig ook zeer gewichtige plichten oplegt.

Eene zulke plicht is naar mijne opvatting tegenwoordig — ook dat zal, natuurlijk anders worden, n.l. *dan* wanneer het doel bereikt is — het uitoefenen van „Bauberatung” (bouwkundig advies) en vooral van bouwkundige opvoeding!

Jawel, mijne heeren, zijn we met onze opvoeding in de familie, in de scholen, in de „maatschappij” — hier denk ik natuurlijk aan *de* maatschappij, niet alleen aan die „ter Bevordering der Bouwkunst” welks medelid ik de eer heb te zijn — genoegzaam gevorderd, *dan* zal de „Bauberatung” overbodig kunnen worden.

'k Geloof juist hierop te moeten wijzen, om de tegenstanders tot onze vrienden te maken; „van een Saulus tot een Paulus”, als ik me zoo mag uitdrukken.

1. „Wat is dus het **doel** van de „Bauberatung”; ziedaar

de vraag, die ik zal trachten in korte woorden, zoo goed als mogelijk te beantwoorden.

Daaraan knoopt zich de vraag:

2. „Hoe dit doel te bereiken” en ten slotte:
3. „Wat is in Duitschland reeds bereikt”.

Antwoord punt 1.

Kultuur bewaren en bevorderen.
Onkultuur bestrijden en tegengaan.
Laat ik even hierbij stilstaan.

In onze steden, dorpen, op 't platte land, in onze woningen en werkplaatsen, ons huisraad en meubelen, kleding, in onze kerken en openbare gebouwen, in onze tuinen, parken, bosschen en stroomen, tenslotte in onze vervoermiddelen ligt een kapitaal van onberekenbare kulturele waarde (sociaal, ethisch, hygienisch, materieel, aesthetisch).

Dat kapitaal mag niet lichtvaardig aangegrepen worden, het zij door onverstand of moedwil; het is gemeenschappelijk goed.

Er moeten dus middelen gevonden worden, het, zoo

PRUISVRAAG ROTTERDAMSCH RAADHUIS. Maquette van het ontwerp motto: Representatief, (op zijde gezien) van W. KROMHOUT CZN.

noodig, te beschutten. Hier is de plaats er op te wijzen, dat ook in het klassieke land van de vrijheid, de persoonlijke vrijheid onder omstandigheden terwille van de gemeenschappelijke vrijheid beperkt moet worden. Heeft zich daarentegen de maatschappij geheel vrij in den vollen zin des woords gemaakt, vrij ook van de vele — trouwens in de ontwikkeling zeer natuurlijke — fouten, feilen en zwakten, dan, maar eerst dan kan de persoonlijke vrijheid weër in hare, de algemeenheid niet meer bedreigende, rechten intreden. Wellicht de hoogste trap. Is die werkelijk te bereiken, dan stellig eerst na vele „overgangstoestanden“. Als zulk een noodzakelijken overgang beschouw ik de Bauberatung.

Dit streven spreekt ook uit 'de, indertijd (1906) door

den „Verband deutscher Arch. en Ing. Vereine“ geformuleerde gedachte: „Mit welchen Mitteln kann Einfluss gewonnen werden auf die Künstlerische Ausgestaltung privater Bauten in Stadt und Land?“ Ook daarin de vorderingen: Advies, eventueel dwang — ten algemeenen nutte op bijna elk ander gebied, reeds gedeeltelijk sedert eeuwen, bestaand — en als 't hoogste, ideaalste, tevens meest afdoend middel: *Opvoeding*.

Een groot en dankbaar veld voor ieder weldenkend mensch. Hier ligt de overgang tot punt 2.

„Hoe dit doel te bereiken?“

Om kort te gaan door „samenwerking“. De factoren zijn er, stellen we het produkt te zamen.

Ieder doe het zijne, maar in den zin van des dichters woord:

„Immer strebe zum Ganzen; kannst du aber ein Ganzes nicht werden, so schliesse fördernd an ein Ganzes dich an“. — Daar ligt de kern.

De gedachte, heden hier de Architect-Leden der Maatschappij te vereenigen, beschouw ik als zeer gelukkig en veelbelovend. Kunst, kennis, vriendschap, vertrouwen, levensvreugde, liefde! Eenige van de factoren, die werkzaam moeten zijn. Wanneer we ze reeds in de jeugd kweeken, dan zooveel te beter en zekerder.

We weten dit, en streven tenslotte alle er naar. Alleen bij 't laatste punt wil ik nog even verwijzen. „De liefde tot zijn lant is ieder aengheborn“ zegt Vondel; hoe gemakkelijk wordt 't ons toch gemaakt, ze wakker te houden. Hier ligt ook een dankbaar veld voor de vrouw bij de opvoeding harer kinderen. Wat we liefhebben, beschermen we vanzelf. Staat, Regeering, Gemeenten, Vereenigen, Particulieren moeten zich hier vereenigen met Huis, Familie, School

en Kerk. En dan vooral: De Kapitalisten, de vermogenden moet men trachten voor de zaak te winnen, doordien men bewijst, dat de hoogste belangen op 't spel staan en het kapitaal, voor de bevordering dezer belangen uitgegeven, in ieder opzicht goede vruchten zal dragen.

Het 3e en laatste punt: „Wat is in Duitsland reeds bereikt“, doet zien, wat samenwerking vermag.

Ik sprak reeds van het Congres van 1906. 22 Vereenigen gaven antwoord op de bedoelde vraag: „wat kan gedaan worden, om invloed te verkrijgen op de aesthetische uitvoering van particuliere bouwwerken in stad en land?“

De „Sächsische Heimatschutzlandesverein zur Pflege

heimatl. Natur, Kunst und Bauweise“ nam de bewerking in de hand. Oberbaurat Schmidt, Dresden, heeft de groote gezichtspunten uiteengezet, (Berlijn 1908 verschenen). Het resumé is: opvoeding en voorlichting der bevolking tot het beoordeelen van kunst en schoonheid. Hij verlangt: dat de Bouwpolitie worde bijgestaan door personen of commissies met zaakkennis tot beoordeeling der voorgelegde ontwerpen naar aesthetische gezichtspunten, en wat zeer gewichtig is: „Dat de Staat middelen beschikbaar stelle tot het oprichten van openbare adviesbureaux voor bouwwerken enz.“ We weten dat deze verlangens veelal vervuld worden zijn. In dien geest werkt hoofdzakelijk de Pruisische Wet tegen de ontsiering van plaatsen en landelijk schoone streken (Preuss. Gesetz gegen die Verunstaltung von Ortschaften und landschaftlich hervorragenden Gegenden; 15 Juli 1907).

Hiermee is de wettelijke mogelijkheid gegeven, waar 't noodig is, in te grijpen. Deze wet is dus van 't grootste belang.

Van nog meer gewicht zijn echter de op deze wet baseerende verordeningen, die nu volgden (Erlasz des H. Min. für öffentl. Arbeiten u. des Inneren v. 10. 1. 08, betreffend: „Masnahmen gegen bauliche Verunstaltungen in Stadt u. Land“), maatregelen dus!

Daarin wordt tot vrijwillige medewerking bij het vervullen van dit gewichtig kultuurwerk dus van staatswege opgeroepen.

Er wordt op gewezen, welke fouten aan onze tegenwoordige bouwwijze kleven, op de oorzaken daarvan eveneens, en op de dringende noodzakelijkheid van spoedig ingrijpen. Aan de staats-, provinciaal- en plaatselijke autoriteiten wordt opgedragen „de bouwontwikkeling der onder hun bestuur, opzicht of hoede staande plaatsen met de grootste opmerkzaamheid gade te slaan en naast de hun wettelijk toekomende maatregelen (15. 7. 7) ook nog opvoedend en ophelderend tewerk te gaan“.

Als middel wordt aanbevolen populaire voordrachten in stad en land te doen houden; prijsvragen uit te schrijven tot 't verkrijgen van voorbeeldige bouwontwerpen, medewerking op te wekken, ondersteuning te verleen bij het oprichten van schoone gebouwen enz. Ook moet getracht worden: „plaatselijke commissies“ (Ortsausschüsse) te vormen — bijv. in aansluiting aan de bestaande vereenigen tot cultiveering van Kunst en Geschiedenis, van „Verschönerungsvereinen“ en wat dies meer zij.

Die Commissies hebben de plicht, bouwlustigen met „Raad en Daad“ bij te staan. Den Kommissarissen des Konings (Oberpräsidenten) werd aangeschreven er voor te zorgen, dat krachtige medewerking van bereidwillige zaakkundige capaciteiten in stad en land verkregen worde, en alle mogelijke voorkomendheid bij dit streven te toonen.

Hetzelfde werd den Regierungspräsidenten (arrondissementshoofden) bevolen en tegelijk herziening en eventuele verandering van „bouwvoorschriften“ voorgeschreven.

Nu kwam op 17 Dec. '08 de Konferentie (als gevolg van

deze regeeringszorg hoofdzakelijk!) — tot stand van de „Rheinischer Verein für Denkmalpflege und Heimatschutz“, waarbij verscheidene autoriteiten in Bonn spraken over: „Herbeiführung einer besseren Bauweise in Stadt und Land“ (Mitteil. d. Vereins Jahrg. 3, Heft 1, 1909). Voorzitter was Freiherr v. Schorlemer, die de Konferentie bijeen riep. Deze Konferentie riep de „Bauberatungsstellen“ in 't leven; voor Rijnland. Vele andere volgden. Deze zijn amtelijk en staan onderling in verbinding. 1909, heeft de „Deutscher Werkbund“ de „Zentralstelle f. Volkswohlfahrt“ verzocht, het materiaal te verwerken, wat sedert geschied en openbaar gemaakt is, — (in het werkje: „Organisation und Tätigkeit der Bauberatungsstellen.“ Verlag Carl Heymanns, Berlin, 1911). Hetzelfde thema werd nog verder behandeld te Düsseldorf door Landesbaurat Rehhorst, Cöln, waarbij een overzicht gegeven werd van de bestaande adviesbureaux; **hiervan blijkt dat reeds een groot aantal met groot succes werken.** In 't bijzonder zij hier de vruchtdragende werkzaamheid van Dr. Ingen. Hecker te Düsseldorf herdacht. De nu volgende „Lichtbeelden“ mogen een goed denkbeeld van een en ander geven, en de zegenrijke invloed der „Bauberatung“ moge daaruit overtuigend tot U spreken.

DE TAAK, SAMENSTELLING, POSITIE EN BEVOEGDHEID DER BOUWKUNDIGE ADVIESBUREAUX. VERHOUDING TUSSEN SCHOONHEIDSCOMMISSIE EN BOUWK. ADVIESBUREAU EN TUSSEN BOUWTOEZICHT EN BOUWK. ADVIESBUREAU

DOOR P. G. BUSKENS.

Aangezien aan de verschillende bovengenoemde punten in het geheel slechts één kwartier uur ter inleiding is toegestaan, is het slechts mogelijk ze oppervlakkig te behandelen. Voor een diepgaande behandeling zou elk punt op zichzelf reeds meer dan een kwartier vorderen.

Het doel der bouwkundige adviesbureaux is: Het bevorderen van het bouwkundig schoon onzer steden en dorpen en dientengevolge het bewaren of op hooger peil brengen van het stadsbeeld in aesthetisch opzicht. Onwillekeurig zal daarbij het verbeteren van het woningtype voor de minderbemiddelde bevolking eenige aandacht vragen, doch het eerstgenoemde doel blijve hoofdzak.

Het bouwk. Adviesbureau beoogt dus een algemeen belang, waarbij het eigenbelang van den architect op den achtergrond treedt, hetgeen echter niet wil zeggen, dat de architect, zich geheel belangeloos aan een algemeen belang gevende, zooals in dit geval noodig is, ten slotte daardoor zichzelf, en de architectenstand in het algemeen, bepaald nadeel zou moeten berokkenen, zooals sommige meenen.

Het is dan ook te loven, dat de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst deze zaak tot een onderwerp van algemeene bespreking heeft gemaakt, ten einde te trachten

Atb. 25. „DIE VERSCHÖNERTE NATUR“. Uit hetzelfde werk als afbeelding 26.

hoofdstuk II hiervoor ontwierp, in werkelijkheid tal van moeilijkheden oplevert.¹⁾

Terwijl men in dien tijd, [tot ± 1800], dus de fout beging, om de tuinen te overladen met gebouwen in „schilderachtigen“ stijl, kwamen de tuinarchitecten in groote moeilijkheid, doordat de „monumentale“ bouwstijl voor de hoofdgebouwen in zwang bleef. MOREL zegt dan ook op bladz. 257 van bovenvermeld boek: „Si les jardins n'avaient pour objet que l'agrément du coup d'oeil, vus de manoir, ceux d'Ermenonville ne laisseraient rien à désirer; mais dès que le château en fait partie, dès qu'il se montre, de quelque part qu'on le voie, son style, sa teinte, sa masse, sa position gâtent et contrarient l'effet général et les scènes particulières, dans la composition desquelles il est pour quelque chose. Aussi est-il isolé au milieu des champs; il ne tient à rien de ce qui l'environne; il n'y a enfin nul accord entre le genre et le caractère de ce bâtiment et la scène où il est placé“.

— Bij het eveneens door hem aangelegde en beschreven park Guiscard had MOREL echter te doen met een kasteel van meer onregelmatigen opbouw en tevens gedeeltelijk in gebakken steen opgetrokken. En dit gebouw heeft hij danook door middel van alleenstaande boomgroepen aesthetisch verbonden met de omgeving. In ons land ziet men nog bij de oude buitenplaatsen talrijke voorbeelden van door hoog geboomte omlijste gebouwen. In Engeland daarentegen is nog bij vele buitenplaatsen een gemis aan samenhang tusschen gebouw en omgeving op te merken. En daar waar die samenhang wel bestaat, is dit voornamelijk te danken aan HUMPHREY REPTON, (1752—1818). Van de algeheele vernietiging van regelmatigen aanleg, die door LAUNCELOT BROWN (1715—1783), als opvolger van KENT, stelselmatig was doorgevoerd, was REPTON geen voorstander. Wij lezen hier-

¹⁾ Toch geeft m.i. dit schema den weg aan tot het verkrijgen van een oorspronkelijk Nederlandsch plan. Ik zou het betreuen, als het Nederlandsch Openluchtmuseum een copy werd van dergelijke inrichtingen in andere landen.

over in zijn standaardwerk, [zie literaturopgave No. XXVIII] het volgende:

„The modern rage for natural landscape has frequently carried its admirers beyond the true limits of improvement, the first object of which ought to be convenience and the next picturesque beauty. My taste may perhaps, be arraigned for asserting that the straight terrace at the Hacells ought not to be disturbed; although it is a remnant of geometric gardening of the last century, yet it is an object of such comfort and convenience that it would be impardonnable to destroy it for no other reason than because a straight walk is out of fashion.“

Dank zij Repton *) vinden wij dus juist in Engeland nog talrijke overblijfselen van den vroegeren regelmatigen stijl, en dat wel rondom de gebouwen. Daar, waar geen samenhang mogelijk was tusschen gebouw en omgeving werd een schakel tusschen beiden aangebracht in den vorm van een regelmatigen aanleg. In het volgende hoofdstuk zullen wij zien, dat men in den laatsten tijd dit principe nog veel verder doorvoert. Repton was echter tevens architect. En als zoodanig heeft hij zoo veel mogelijk de onregelmatige bouwde bevorderd. Met nadruk verwijs ik hiervoor o. a. naar de hoofdstukken XII en XIII van bovenvermeld boekwerk. Van toen af ontwikkelde zich dan ook in Engeland de schilderachtige bouwstijl en ontstond, [misschien uit de boerderij], het cottagetype.

Wat de studie van het landschap betreft, heeft Repton zich vooral op het standpunt geplaatst van den landschapschilder. Hij vervaardigde namelijk van verschillende gedeelten van een gegeven terrein waterverftekeningen. Van deze teekeningen maakte hij copieën, waarop echter de door hem gewenschte wijzigingen aangebracht waren. Op het veranderde gedeelte van het landschapje bracht hij dan het overeenstemmende gedeelte van de oorspronkelijke tekening beweegbaar aan, zoodat men den nieuwen en den ouden toestand gemakkelijk met elkaar kon vergelijken. Hij werkte echter op uitgestrekte terreinen, met groote massa's en groote vlakten. Voor hem was het verband tusschen bosch, veld en water nog hoofdzaak. Toen zijn werk evenwel in Duitschland werd voortgezet door FÜRST VON PÜCKLER-MUSKAU, (1785—1871), was deze laatste genoodzaakt, ook en vooral aandacht te schenken aan de innerlijke samenstelling der beplanting. De invoer van nieuwe planten had namelijk op het vaste land een ongunstigen invloed uitgeoefend. Terwijl de invoer van gewassen uit de warme landen de bloemencultuur had

*) Voor LUDWIG SCKELL edz. verwijs ik naar het volgende hoofdstuk.

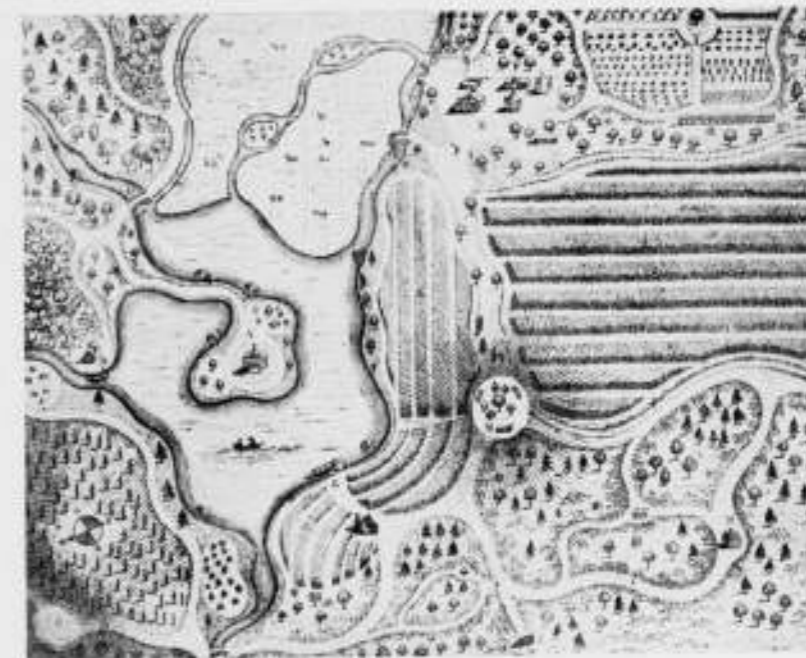
bevorderd, gaf vanaf ± 1750 de invoer van de Amerikaansche woudflora de groote stoot aan de boschcultuur. Van toen af kwam de kaalslagmethode in zwang, waarbij het woud in perceelen verdeeld werd, ieder perceel bezet met op regelmatige afstanden staande boomen van dezelfde soort en van denzelfden leeftijd.

Het natuurschoon, dat tot dusver het woud, ondanks de heerschende roofbouw, nog bijgebleven was, verdween nu meer en meer. Ook het cultuurlandschap werd bedorven, o.a. door den invoer van de Italiaansche populieren. Toen dus na eene periode van betrekkelijken stilstand, [vanaf de revolutie in 1799 tot ± 1813] de tuinkunst in Europa weer in opkomst kwam, moest men ook wat het woud zelf betreft, het natuurlandschap weer als het ware opnieuw opbouwen. De soorten van boomen en heesters, die uit het cultuurbosch verbannen waren, kregen nu in het park eene schuilplaats. Daarenboven kreeg men uit N. Amerika en van af ± 1800 uit

Japan een overvloedig aantal sierboomen en bloemheesters ter beschikking.

Eene meer diepgaande natuurstudie was nu dus noodzakelijk. En als resultaten van die studie heeft Fürst von Pückler-Muskau ons zijne meesterwerken op het gebied van tuinkunst nagelaten. Niet alleen het fraaie landschap in de omgeving van Eisenach zijn wij hem grootendeels verschuldigd; maar vooral zijn landgoed Muskau, [aangelegd in 1815—44]. In de cultuurboschen kwam van af ± 1820 langzamerhand in de plaats van de kaalslag het zoogenaamde „femelbedrijf“, waarbij meer met de natuurwetten rekening werd gehouden.

Als tijdgenoot van Fürst von Pückler-Muskau werkte in ons land J. D. ZOCHER JR. [1791—1870]. Wij zullen nu dus de ontwikkeling van de tuinkunst in ons land moeten nagaan. Zooals het wel in meer gevallen gegaan is, kwam Nederland in dezen achteraan, om dan echter als het ware plotseling de andere landen nabij te komen, ja zelfs te overtreffen. De achttiende eeuw was voor Nederland in alle opzichten een eeuw van stilstand. Het tijdperk van verval en ontarding van den regelmatigen stijl duurde dus in ons land veel langer dan in andere landen. Zoowel in de plannen van den Haarlemmer Hout door JAN VAN VAREL PZN. in 1756 als in die van J. C. MICHAËL, [MICHEL of MICHAËLIS], in 1788 is de nieuwe richting alleen te herkennen in de kronkelwegen door de boschjes, met behoud echter van de rechte lanen. [Zie literaturopgave No. XXX, fig. 12 en 13]. In de overige werken van Michaël, [bijv. Biljoen bij Velp (1784), het tegenwoordig nog ongewijzigde Elswoud bij Haarlem, Beeksteyn en Velserbeek bij Velsen en Broekhuizen bij Utrecht], zien wij echter reeds den landschapstijl op grootsche wijze toegepast, hoewel hier en daar in de onderdeelen de invloed van den „romantischen“ of „pseudo-Chineeschen“ stijl nog te herkennen is. Het werk van Michaël werd voortgezet door zijn

Atb. 26. Plan uit „VERZAMELING DER TUINSIERADEN“, door VAN LAAR, 1870.

schoonzoon J. D. ZOCHER SR., [† 1817]. De bloeitijd van de tuinkunst in ons land zou echter aanbreken onder J. D. ZOCHER JR. Deze maakte in 1810—14 studiereizen naar Engeland en Italië en zette na den dood van zijn vader de zaak verder voort in vereeniging met zijn broeder KAREL GEORG [† ± 1871]. Overtalrijk zijn de door hem in ons land uitgevoerde werken. En ofschoon meestal door verkeerd onderhoud veel is bedorven, is toch nog altijd in de groote groepeerings zijne meesterhand te herkennen, vooral ook wat het aesthetisch verband betreft tusschen gebouw en omgeving. Zijne werkwijze komt overeen met die van L. Brown, [zie hierboven]. Hij was echter planter bij uitnemendheid. Zijn grootste kracht was gelegen in de groepeerings van de beplanting. In 1858 werd de zaak voornamelijk door zijn zoon L. P. ZOCHER, (geboren in 1821), gedreven. De voornaamste periode van werkzaamheid van J. D. ZOCHER JR. moeten wij dus nemen tusschen 1814 en 1858. Niet alleen werden toen talrijke buitenplaatsen en villa's in ons land gewijzigd of nieuw aangelegd, maar ook in de steden deed de tuinkunst hare intrede. De meeste wallen en versterkingen werden geslecht en in plantsoenen veranderd. Ik kom hierop in het volgend hoofdstuk terug. Ten slotte moet ik er nog op wijzen, dat het boek van Van Laar, dat van 1802 tot 1871 in talrijke herdrukken in ons land verbreid werd, niet is te beschouwen als eene weerspiegeling van de Nederlandsche tuinkunst. In deze, (nooit uitgevoerde), plannen wordt de „romantische of pseudo-Chineesche“ stijl gehuldigd, die ook in ons land reeds lang tot het verleden behoorde. Op den aanleg van de kleinere tuinen heeft dit boek echter een slechten invloed uitgeoefend.

(Wordt vervolgd.)

1912. Vol. XIII. No. 1, Compiled and Edited by Glenn Brown, Secretary, The Octagon, Washington D. C. :—

Verslag van 't Bouw- en Woningtoezicht in de Gemeente Arnhem, 1912. N.V. Boek- Courant- en Steendrukkerij v.h G. J. Thieme, Arnhem:—

B. J. Kerkhof, Opzichter v.d Rijkswaterstaat, Waterbouwkundig Vragenboek: Vragen, Opgaven en Mededeelingen betreffende het mondeling Examen Opzichter Rijkswaterstaat, A. E. Kluwer, Deventer:—

B. Lips, Over Oude Egyptische sloten, Lips Dordrecht:—

Rapport der Conferentie over het Bouwkunstig Element bij de bescherming der Schoonheid van Nederland, gehouden op 28 en 29 Dec. 1911. Georganiseerd door de lichamen: Bond Heemschut, Mij tot Bev. der Bouwkunst, Genootschap Architectura et Amicitia, Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap en Bond van Ned. Architecten, Wed. J. Ahrend & Zn. Amsterdam 1912.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE EN OPENBAAR BOUWKUNDIG ADVIESBUREAU.

Onderwerpen, besproken in de Vergadering van Architect-LEDEN der Maatschappij op 28 Mei j.l.

DE BEVORDERING DER BOUWKUNDIGE SCHOONHEID IN KLEINE STEDEN EN OP HET PLATTELAND IN VERBAND MET WONINGWET EN BOUWVERORDENING.

door R. SCHÜNGEL B.I. Inspecteur der Volksgezondheid.

Misschien zal, naar aanleiding van de behandeling van dit punt bij U de vraag opgekomen zijn, wat heeft de Woningwet of de Bouwverordening toch te maken met de bouwkundige schoonheid van stad en land of met Schoonheidscommissie en Bauberatung.

In verband hiermede echter vraag ik even uwe aandacht voor het feit, dat de — wel is waar eenigszins prozaische — Woningwet en de daarop baseerende verordeningen zeer veel hebben bijgedragen tot de bevordering der schoonheid en dat voor de toekomst hier nog een groot arbeidsveld open ligt.

Gij kent allen de Rijksvoorschotten, die de Staat, door tusschenkomst van de gemeentebesturen, verleent aan vereenigingen of stichtingen, werkende volgens de Woningwet en wel voor den bouw van kleinere woningen.

Dat deze bouw met voorgeschoten Rijksgeld inderdaad niet onbelangrijk is, blijkt uit de groote sommen, die sedert totstandkoming der Woningwet voor dit doel verleend zijn.

Zoo werd door de Regeering toegestaan:

in het jaar 1905	f 46500.—
„ „ „ 1906	66722.50
„ „ „ 1907	1428526.—
„ „ „ 1908	1128210.—
„ „ „ 1909	1352055.—
„ „ „ 1910	1755626.14 ⁵

in het jaar 1911 . . . . . f 3365231.72¹

„ „ „ 1912 . . . . . 7225237.—

„ „ „ 1913 . . . . . 892031.22

of in totaal werd het reusachtige bedrag van f 17260139.59 door het Rijk beschikbaar gesteld voor den bouw van kleinere woningen.

Deze Rijkswoningbouw heeft nu ontegenzeggelijk een goeden invloed uitgeoefend op de architectuur.

Men denke slechts aan al datgene, wat in de grootere gemeenten — om maar een greep te doen — Amsterdam, Arnhem, Utrecht, Enschede is tot stand gebracht, en waar woningcomplexen zijn verzezen, die, hoewel slechts kleinere woningen bevattende, veel tot bevordering van de gemeentelijke schoonheid hebben bijgedragen.

Ook aan den Rijkswoningbouw is eene bouwwijze te danken, die zeer karakteristiek is, n.l. het bouwen van woninggroepen om pleintjes, zooals te Heemstede, Delft, Hoorn en op andere plaatsen is geschied.

De vraag echter of bij dezen bouw in kleinere gemeenten en op het platteland het architectonisch effect ook groot geweest is, kan niet geheel bevredigend beantwoord worden.

Daar zijn meermalen woningen gebouwd, die, hoewel goed van indeeling en zeer hygiënisch ingericht, niet bijzonder fraai zijn en niet veel bijdragen om de schoonheid te bevorderen.

Gereedelijk moet toegegeven worden, dat de bouw van arbeiderswoningen in kleinere steden en ten plattelande wel groote bezwaren met zich medebrengt. De te bedingen huurprijzen zijn veelal zoo laag, dat zij niet toelaten eenig geld te besteden voor eene fraaiere uiterlijke verzorging. Ja, zelfs komt het voor, dat men gelden bezuinigt door geen architect te nemen.

In verband hiermede rijst de vraag, reeds vroeger door Mr. Rosenboom in het Bouwkundig Weekblad besproken, of de honorariumtabel wel billijk is, wat betreft de gesloten bebouwing van gelijksoortige woningen, en ook of de prijsvraagregelen voor dezen soort bouw niet te drukkend zijn en milder gemaakt kunnen worden.

Deze aangelegenheid zij in de aandacht van het Hoofdbestuur der Mij. t. bev. d. Bouwk. aanbevolen.

Wellicht zoude ook naar hetgeen tot dusver in den lande gepraeeteerd is een onderzoek kunnen worden ingesteld en de Regeering op het verkregen resultaat gewezen kunnen worden.

Dat de woningen met geld van overheidswege gebouwd minder sierlijk zijn, acht ik bedenkelijk. Men denke toch aan de machtige werking van het goede voorbeeld, en het wil mij toeschijnen, dat dergelijke woningen, niet alleen op hygiënisch, doch ook op architectonisch gebied een voorbeeld voor anderen moeten en kunnen zijn.

Ik vestig vooral uwe aandacht op het nuttig effect, dat op dit gebied verkregen is door de vereeniging „Ons Limburg“, een centraal orgaan, werkende over de geheele Provincie Limburg, en dat de woningvereenigingen in dat gewest zoowel administratieve als technische voorlichting geeft.

„Ons Limburg“ heeft een bekwaam architect aan zich verbonden en als eerste werk wordt in het dorp Hoensbroek een groot woningcomplex gebouwd, dat zich bij de schilderachtige schoonheid van het Zuid Limburgsche landschap geheel aanpast en deze zelfs nog verhoogt.

Ook in de Provincie Noord-Brabant is thans de oprichting eener dergelijke vereeniging in voorbereiding, genaamd „Het Boerenwoonhuis“ en die, naar ik meen, ook over geheel Brabant zal werken.

Vervolgens is het architectonisch en landelijk schoon ook in hooge mate gebaat geworden door de voorschriften van de Woningwet betreffende de plaatsing van de gebouwen ten opzichte van den openbaren weg en van elkander, n. l. de gemeentelijke rooilijnverordeningen.

Door het terugbouwen van den weg met toepassing van voortuintjes hebben talrijke Geldersche gemeenten hun schilderachtig cachet bewaard.

Ook de open bebouwing, zooals deze verplichtend voorgeschreven is voor sommige fraaie gedeelten van de gemeente Zeist en Oosterbeek, kan eene rijke gevelontwikkeling bevorderen met afwisseling van beplanting en fraaie doorkijkjes.

Dan vestig ik terloops nog even uwe aandacht op het uitbreidingsplan en het bouwverbod.

Wat het eerste betreft verwijs ik naar de enkele jaren geleden gehouden conferentie over het Bouwkundig element bij de bescherming van de schoonheid van Nederland, waar dit onderwerp uitvoerig behandeld is. Zelfs het bouwverbod, n.l. de bevoegdheid der gemeenten om te verbieden, dat gebouwd wordt op grond voor straat, gracht of plein bestemd, zoude dienstig kunnen zijn om de landelijke schoonheid te bevorderen.

Zoo loopt in een zekere gemeente eene fraaie boomengroep met uitzicht gevaar in handen van bouwspeculanten te vallen. Het gemeentebestuur overweegt nu om om de boomengroep een plein te traceren en hierop een bouwverbod te vestigen.

Hierdoor wordt natuurlijk het behoud van de boomengroep niet op afdoende wijze verzekerd, maar het uitzicht wordt gered en het terrein wordt aan de handen van de speculatiwoede onttrokken.

Na deze korte uiteenzetting betreffende deze speciale werking der Woningwet, verzoek ik uwe aandacht voor de vraag in hoeverre de bouwkundige schoonheid in kleinere steden en op het platteland op directe wijze van overheidswege bevorderd kan worden, naast of met medewerking van Schoonheidscommissie en Bauberatung.

Ik bepaal mij daartoe tot de kleinere steden en het platteland, omdat deze in ongunstigere conditie verkeeren dan de groote steden, zoodat er met recht twijfel rijst of daar voor de samenstelling van een schoonheidscommissie wel altijd voldoende goede elementen zullen zijn te vinden.

Wij zijn allen overtuigd, hoe noodzakelijk het is, dat aan de afschuwelijke bouwerij ten plattelande paal en perk wordt gesteld.

Zeer terecht zegt het bestuur van Nehalennia in hare bekende brochure „Woningbouw ten platten lande“:

„Betrekkelijk weinige jaren geleden bouwde de dorps-timmerman nog volgens de oude beproefde traditie.

„Eindelijk is de wansmaak der 19e eeuw ook tot dit eiland doorgedrongen. De timmerman versmaadt de hem gemeenzame, inheemsche vormen, wil zich op de hoogte van zijn tijd toonen en begint de huizen te „versieren“ met cementen banden, tegeltjes, pinakels, enz. „Dakgootconsoles, die relief geven aan de daklijn, zijn afgeschafte, eene stadskroonlijst is er voor in de plaats gekomen. De luiken aan de ramen, die op zeer gelukkige wijze de eenonigheid der muren breken, worden „vervangen door blinden, aan de binnenzijde der woningen aangebracht, zoodat de gevel doodsch en kaal „wordt.

„De roode pannen, die zeer schoon kleuren met de blauwe lucht en de groene omgeving, hebben afgedaan. „Bijna alle nieuwe huizen worden de laatste jaren gekleurd met pannen, wier kleur het midden houdt tusschen vuil blauw en grijs en die noch contrasteeren „met de omgeving, noch met den hemel, al dan niet bewolkt.

Groote ruiten, ook wel schreeuwend geel of groen gekleurd cathedraalglas, zijn in de lichtopeningen der huizen aangebracht.

Doch zooals het op Walcheren gaat, zoo gaat het in Gelderland, Noord-Brabant, Limburg en overal elders ook.

Wellicht is dit daaraan toe te schrijven, dat de oudere vaklieden, die intuïtief schoon bouwden, langzamerhand verdrongen worden door jongeren, die wel meer technische vaardigheid van teekenen hebben, maar bouwkundig niet voldoende onderlegd zijn.

Verder zij de aandacht gevestigd op de pogingen van enkele gemeentebesturen om als goede huisvaders in de gemeente-huishouding de ingezetenen op te wekken het stedelijk schoon zorgvuldig te bewaren.

Zoo hebben burgemeester en wethouders van Maastricht, de stad van den natuursteen, de gemeentenaren uitgenoodigd, in plaats van hunne panden in focilleke kleuren op te schilderen, deze van verf en kalk te ontdoen en aan de bouwstoffen hunne natuurlijke kleur weer te geven.

In Utrecht is op initiatief van den wethouder Mr. J. P. Fockema Andreae, op de begroting van dit jaar eene som van f 1500 uitgetrokken voor het bewaren van het historisch schoon en de bevordering van het artistieke bouwen met de bedoeling, daar waar noodig, van gemeentewege finantieelen steun te kunnen verlenen bij het herstellen of bouwen van huizen.

Van algemeene bekendheid mogen geacht worden de provinciale en stedelijke politieverordeningen, waarbij het verboden is onroerende goederen tot reclame doeleinden te bezigen.

Deze bestaan onder meer in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland, alsmede in de gemeenten Nijmegen en Ede.

Van dit verbod kan alleen vrijstelling verleend worden, als naar het oordeel van de autoriteit de schoonheid van het omliggende landschap niet geschaad wordt, en welke vrijstelling ten allen tijde kan worden ingetrokken.

De provinciale Noord-Hollandsche verordening, waarvan Mr. K. Hazelhoff Roelfsema de geestelijk vader is, heeft het eerst de koninklijke goedkeuring verkregen, zoodat het hoogste gezag erkend heeft, dat de bevordering van het schoon inderdaad tot de overheidszorg mag behooren.

Een voorbeeld van de meest directe wijze, waarop de overheid — hier de gemeentelijke overheid — ingrijpt tot bescherming van de schoonheid van stad en land geeft wel de bouwverordening der gemeente Laren.

De totstandkoming van deze verordening acht ik daarom zoo uiterst belangrijk, omdat volgens mijn gevoelen de hier gevolgde weg de eenige is, die tot tastbare resultaten zal leiden.

Wel hebben wij reeds vele verordeningen met schoonheidseischen betreffende de bebouwing van terreinen, in eigendom toebehoorende aan de gemeente en die verkocht of in erfpacht gegeven worden. Doch de Larensche verordening regelt juist deze eischen op gronden aan particulieren toebehoorende.

Over de vraag of de gemeentebesturen bevoegd zijn een dergelijke verordening te maken is veel van gedachten gewisseld.

De verordening steunt op art. 135 van de Gemeentewet, dat zegt, dat de Raden der gemeenten de verordeningen vaststellen in het belang van openbare orde, zedelijkheid, gezondheid en andere betreffende de huishouding der gemeente.

De verordening is nu daarop gebaseerd, dat de schoonheid geacht wordt te behooren tot de huishouding der gemeente en dat dus de gemeentezorg zich dus ook hierover kan uitstrekken.

Afgescheiden van overwegingen van aesthetischen aard en meer bezien van een practisch standpunt moet dan ook erkend worden, dat voor vele gemeenten het behoud hunner landelijke schoonheid inderdaad eene levenskwestie is. Zij moeten hunne schoonheid cultiveren om op peil hunner welvaart te blijven en gaat de schoonheid te loor, dan komen zij in ongunstige conditie te staan, bijv. wat vestiging of vreemdelingenverkeer betreft.

Intusschen, de verordening is goedgekeurd door Gedeputeerde Staten, zoodat ook dit College de bevoegdheid der gemeentebesturen betreffende de schoonheidseischen erkend heeft.

Wat nu de praktische toepassing van de Larensche verordening betreft, zij vermeld, dat deze schoonheidsvoorschriften zijn ondergebracht in de Bouwverordening.

Eerstens natuurlijk omdat de voorschriften betrekking

hebben op het bouwen, en verder omdat volgens de Woningwet Burgemeester en Wethouders alleen in de bouwverordening bevoegd zijn ten aanzien van bepaaldelijk aangeduide punten nadere eischen te stellen.

Volgens mijn gevoelen zit nu juist in het stellen van nadere eischen de uitvoerbaarheid en de praktische bruikbaarheid der verordening.

Gelijk het gaat met een ander onderdeel der bouwverordening, n.l. de voorschriften betreffende brandgevaar, zoo is het met de schoonheidseischen ook. Gedetailleerde voorschriften zijn bezwaarlijk te maken, omdat ieder geval op zich zelf beschouwd moet worden, zoodat slechts een algemeene norm wordt gesteld.

Zoo schrijft de Larensche verordening voor:

„Het niterlijk der gebouwen, al of niet met de terrein-afscheidingsmuren, hekken of dergelijken moet zoodanig zijn, dat zij noch op zich zelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot geven of kunnen geven.

„Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen te stellen met betrekking tot den vorm en de samenstelling van de uitwendige deelen der gebouwen.”

Het mag wel opmerkelijk geacht worden, dat omtrent de kleur der uitwendige deelen geen nadere eischen gesteld kunnen worden.

Het spreekt natuurlijk van zelf, dat Burgemeester en Wethouders, die in de meeste gevallen geen technische of aesthetische ontwikkeling hebben, niet zelfstandig een oordeel zullen kunnen vellen. Zij moeten voorgelicht worden, en ik acht het nu den meest wenschelijken weg, dat het Bouw- en Woningtoezicht het bindend lid wordt tusschen den bouwer enerzijds en de Schoonheidscommissie of de Bauberatung anderzijds.

Een dergelijke gang van zaken heeft groote kansen van welslagen. Immers volgens de Woningwet mag geen gebouw worden opgericht zonder vergunning van Burgemeester en Wethouders. Op het bureau van Bouw- en Woningtoezicht komen dus alle bouwplannen.

De zeer slechte projecten, waarbij het dik er op ligt, dat zij door hun verregaande leelijkheid de schoonheid der omgeving zullen schaden, kunnen onverbiddelijk afgewezen worden door weigering der bouwvergunning. Daarentegen kunnen ten aanzien van projecten, die nog voor verbetering vatbaar zijn, nadere eischen worden gesteld.

Wat nu de uitvoering van een en ander betreft komt het mij voor, dat reeds veel verkregen zal kunnen worden, indien aan het Bouw- en Woningtoezicht iemand verbonden is met goede bouwkundige ontwikkeling, doch die daarom nog geen architect behoeft te zijn.

Deze bouwkundige ambtenaar kan aan de bouwers menigen goeden raad verstrekken en door zijn voorlichting de bouwkundige en aesthetische waarde van het project verhoogen, zulks aan de hand van goede modellen en voorbeelden op het bureau aanwezig.

Schiet zijn kennis te kort bijv. bij grotere bouwwerken, dan kunnen Burgemeester en Wethouders advies inwinnen, hetzij bij een architect in een grotere plaats, hetzij

bij een aldaar bestaande Schoonheidscommissie of bij een Bauberatungsstelle.

Het valt natuurlijk niet te ontkennen, dat het niet zeer gemakkelijk is dergelijke personen te verkrijgen.

In de toekomst zullen echter de Middelbare Technische Scholen er zeer veel toe bij kunnen dragen om dergelijke aesthetische ambtenaren te kweken.

Het wil mij toeschijnen, dat vooral in kleinere steden en op het platteland de hier geschetste gang van zaken stellig tot resultaten zal leiden.

Op de eerste plaats toch wordt hier niet bovenmatig veel gebouwd en dragen haast alle bouwwerken een eenvoudig karakter, een grotere of kleinere woning, een winkel of een boerenhofstede.

Ook de finantiele kosten aan eene dergelijke regeling verbonden zijn niet zeer groot.

Is voor sommige zeer kleine gemeenten het te bezwarend een ambtenaar aan te stellen, of is er geen voldoende werk voor dezen, dan kunnen meerdere gemeenten een overeenkomst treffen voor een gemeenschappelijke regeling tot aanstelling van een ambtenaar. Een dergelijke regeling heeft, wat het technisch Bouw- en Woningtoezicht betreft, reeds zoowel in het Noorden als in het Zuiden van het land tot uitstekende resultaten geleid. Een vraag rijst er nog: of door het ambtelijke verbeteren der bouwprojecten aan de architecten niet een gedeelte van hun arbeid ontnomen wordt.

Vermits echter de bouw van kleinere woningen tot dusver ook geschiedde zonder den bijstand van architecten en waar dit in de verre toekomst ook wel zoo blijven zal, wordt door dezen gang van zaken aan de architecten toch geene werkelijke concurrentie aangedaan.

Hoewel er bij onze besprekingen geen conclusie's gesteld worden, eindig ik toch met den wensch uit te spreken, dat alle gemeenten eerlang in hunne bouwverordeningen voorschriften zullen opnemen, gelijk te Laren reeds geschied is. Het gevolg daarvan zal natuurlijk niet zijn, dat het leelijke bouwen eensklaps tot het verleden gaat behooren, doch de gemeentebesturen hebben dan de praktische middelen in de hand om paal en perk te stellen aan de thans zoo jammerlijke ontsiering van het schoon van stad en land.

Wanneer geleidelijk verkregen wordt, dat maar het allerleelijkste geweerd wordt, dan is reeds veel bereikt.

HET EEN EN ANDER OVER DE VERHOUDING TUSSEN ARCHITECTEN TUINARCHITECT EN OVER HET VERBAND TUSSEN TUINARCHITECTUUR, BOUWKUNST EN DE AANVERWANTE KUNSTEN.

door H. F. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN,
(Vervolg van blz. 335).

XI. Het tijdvak van ± 1850 — ± 1900.

LITERATUUR.

XXXI: — W. ZIMMERMANN. — Deutsche Gärten in Wort und

Bild. I: Die Königlichen Gärten Oberbayerns 1903. [Bewerkt door J. TRIP en H. SCHALL.]

XXXII: — E. PETZOLD: Die Landschaftsgärtnerei, 1896, 2de druk. [1ste uitgave in 1861].

XXXIII: — EDOUARD ANDRÉ: — L'Art des Jardins, 1879.

XXXIV: — GEORGE A. ELGOOD RJ. & GERTRUDE JEKYLL: — Some English Gardens, 1910.

XXXV: — H. R. JUNG und W. SCHROEDER: — Das Heidelberger Schloss und seine Gärten in alter und Neuer zeit und der Schlossgarten zu Schwetzingen.

an het einde van het vorige hoofdstuk vermeldde ik voor ons land tegelijkertijd den invloed ten goede van J. S. ZOCHER JR. en den invloed ten kwade van het boek van VAN LAAR.

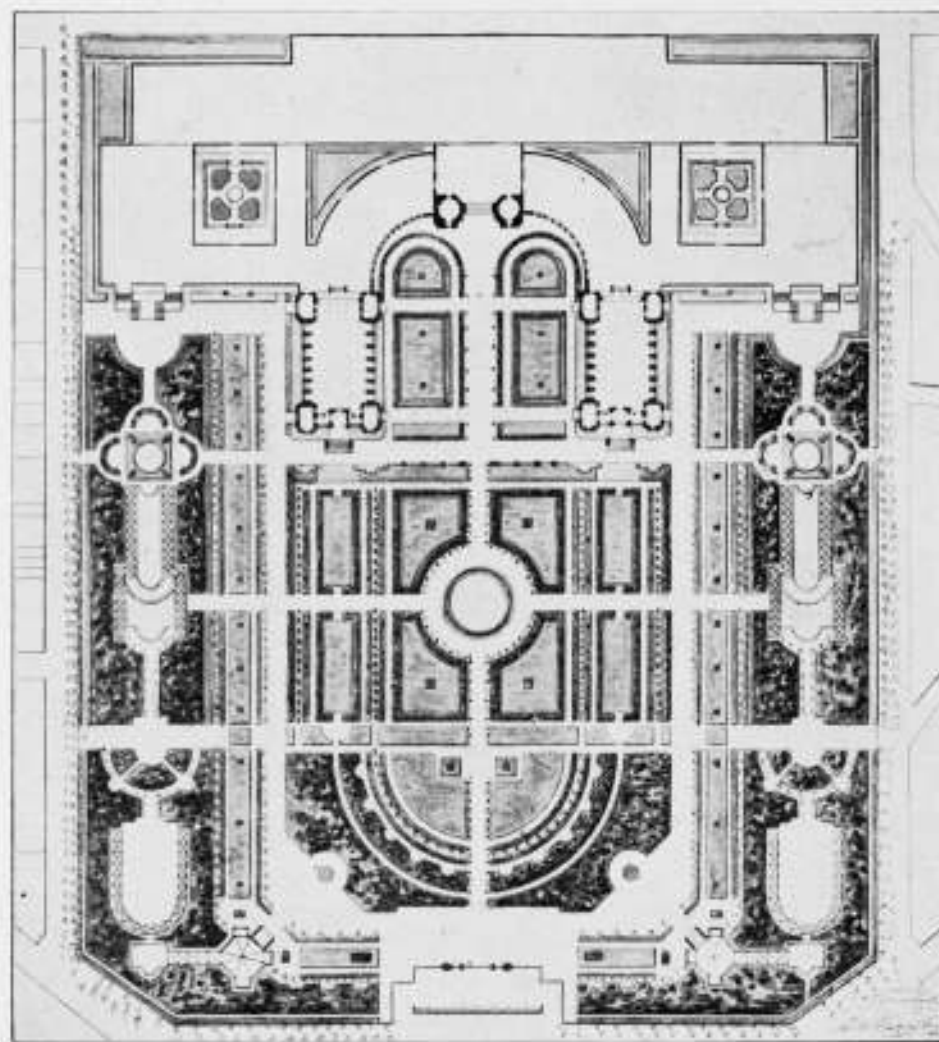
Nu nog ziet men overal in de kleinere tuinen een willekeurig samenstel van ovaalvormige of peervormige grasperken en eene slecht gegroepeerde, met de heggeschaar „onderhouden” beplanting. Ook echter de werken van Michaels en van Zocher werden niet begrepen en verkeerd onderhouden. Ieder goed tuinarchitect stelt zich namelijk den door hem ontworpen tuin voor in zijne geheele ontwikkeling tot het volwassen zijn der beplanting. De overwegende rol wordt gedurende de eerste jaren door de bloeiplanten vervuld, daarna door de heesters en pas veel later door de hoogere boomen. Bij den aanleg is er dus op gerekend, dat men als eindresultaat eene samenleving verkrijgt van heesters en boomen van verschillenden leeftijd, d. w. z. een beeld van levenskracht en eeuwigdurende verjonging. Fürst von Pückler-Muskau voorzag hierin door het verplanten van volwassen boomen.

Meestal zal men echter bij nieuwe aanleggen dit systeem niet toe kunnen passen en wordt dus aan de kennis van dengene, die den tuin wil onderhouden in den geest van den ontwerper, hooge eischen gesteld. Fürst von Pückler-Muskau zeide reeds [zie literatuuropgave No. XXVIII bladz. 110]:

„Das Hauptwerkzeug, dessen wir uns zum Schaffen bedienen, unser Pinsel und Meissel, ist der Spaten; das Hauptwerkzeug des Erhaltens und Fortarbeitens aber ist die Axt.

Het hanteeren van de bijl nu liet, (en laat nog!), in ons land veel te wenschen over. Men stelde zich nog te veel op boschbouwkundig standpunt. Vandaar dan ook, dat in vele gemeentelijke plantsoenen in ons land de heesters verdwenen zijn en de beplanting hoofdzakelijk bestaat uit dicht op elkaar staande, hoogopgesnoeide boomen van denzelfden leeftijd. Nog hinderlijker zijn echter die heesterperken, zooals zij o. a. in de Arnheemsche plantsoenen voorkomen, bestaande uit op ± 1 M. van elkaar staande kapstokvormig gesnoeide boomen, [eik, catalpa, berk enz.], en een rand van kleine heesters. Een van de gunstige uitzonderingen vormt Utrecht, waar de bijl met oordeel is gehanteerd. Is de beplanting echter verwaarloosd, ja dan moet men meestal gedachtig zijn aan het spreekwoord: „Zachte heelmesters maken slechte wonden”. ZIMMERMANN zegt hierover het volgende, [men zie literatuuropgave No. XXXI bladz. 19]:

„In den öffentlichen Anlagen, hier wie auswärts, führt

Afb. 29. PARC DU CINQUENTENAIRE te Brussel, ontworpen en uitgevoerd door L. FUCHS. Uit: *Boomen en Heesters in Parken en Tuinen* door H. H. v. Z.

„diese Abneigung des Publikums gegen das vermeintliche Zerstören dazu, diese Arbeit nur bei schlechtem Wetter oder bei Sonnenaufgang vorzunehmen“. In het werk van E. PETZOLD, [zie literatuuropgave XXXII], staat hierover het volgende: „Der Forstmann und der Gartenkünstler führen die Axt in ganz verschiedenem Sinne: Jener hat eine möglichst hohe pekuniäre Nutzung seines Waldbestandes im Auge, dieser verfährt dabei nur nach den Regeln der Ästhetik und unter Berücksichtigung des landschaftlichen Interesses; auch die „Erhaltung des Waldbestandes ist demgemäss ganz verschieden von der Parkpflanzung. Der Forstmann entfernt alle diejenigen Bäume, welche ihren vollen Wuchs erlangt haben und zum sofortigen Verbrauch geeignet sind, sowie die, welche durch zu grosse Nähe sich gegenseitig im Wachstum hinderlich sind: er will hohe, gerade Stämme ziehen. Deshalb finden wir selten im Forstrevier Bäume mit ausgebreiteten, schön belaubten Ästen, wie sie für die Landschaft unentbehrlich sind. Das Auge des Gärtners sucht nach schönen, malerischen Baumexemplaren, um sie zur Geltung zu bringen und ist bestrebt, durch Entfernung allen unscheinbaren Holzes in ihrer Umgebung die freie Entwicklung derselben zu begünstigen.“

tot in het cultuurlandschap; maar ook de onvruchtbare gronden werden nu bij het park ingelijfd. Fürst von Pückler-Muskau had hiertoe het voorbeeld gegeven bij den „aanleg“ van Branitz (in 1845), vroeger een zandverstuiving, tegenwoordig een weelderig parklandschap. Petzold was vooral in Duitsland en Nederland werkzaam. Overigens wordt ook in de overige landen van Europa de laatste helft der 19de eeuw gekenmerkt door het optreden van voormannen op het gebied der tuinkunst, van wie sommige zooals Ed. André en L. Fuchs, ook internationale beteekenis hebben, daar zij hunne werkkring uitbreidden over geheel Europa. In *Beieren* werd LUDW. SCHELL, (1750 – 1823) opgevolgd door KARL VON EFFNER. [Zie literatuuropgave No. XXXI.] Ludw. Schell had eerst Trianon en Versailles bestudeerd en ging daarna, (1773 – 77), naar Engeland voor de studie der werken van Kent en Brown. Door drongen van de aesthetische waarde van beide richtingen paste hij ze dan ook beide toe, o. a. in Schwetzingen, (1877). Ook bij de wijziging van het in 1701 door den Nederlandschen ingenieur CARBONET aangelegde park Nymphenburg respecteerde hij het voornaamste gedeelte van den regelmatigigen aanleg. In 1804 voltooide hij den door Lenné begonnen „Englische Garten“ te München.

Laten wij hier bijvoegen, dat het parkbosch zich in tegenstelling met het cultuurbosch kenmerkt door losse groepeerings. Juist met de bijl heeft E. Petzold veel tot stand gebracht. Van 1860 – 90 heeft hij ongeveer 54 werken in Nederland uitgevoerd. Bij al die werken heeft hij echter zooveel mogelijk getracht, zowel door uithakken als door opnieuw bijplanten de fouten van verkeerd onderhoud weg te nemen en zoodoende een toestand te verkrijgen in overeenstemming met de oorspronkelijke bedoeling van zijn voorganger. In dien geest werkte hij o. a. in het door VAN LUNTEREN aangelegde park Rhederoord. Ook in het park Twickel te Delden (1885 – 90), heeft hij eerst den oorspronkelijken door Zocher gelegden kern weer zooveel mogelijk hersteld, om dan bij de verdere uitbreiding in den geest van zijn voorganger door te werken. Door het bijtrekken van de omgeving verkreeg hij echter die grootsche landschapsbeelden, waarin hij zich een meester getoond heeft. [Men zie de afbeeldingen in zijn boekwerk, (literatuuropgave XXXII)]. Niet alleen drong de natuur door

Ook KARL VON EFFNER, die in 1852 van zijn studiereis terugkeerde, verrijkte München met een fraai publiekpark, n.l. de Maximiliaansanlagen langs de oevers van de Isar. Ook door de parkaanlagen bij de paleizen van Lodewijk II maakte hij zich bekend. Vooral Linderhof, (1869), is voor ons van belang door het contrast tusschen den architectonischen aanleg en de prachtige bergachtige omgeving. De onregelmatig aangelegde wintertuin bestaat jammer genoeg niet meer. Dit soort van reuzenkassen was mogelijk, door den vooruitgang der ijzerconstructie en door de toepassing van de warmwaterverwarming vanaf 1830.

Voor Frankrijk hadden vooral groote beteekenis A. ALPHAND, (Les Promenades de Paris, 1867 – 73) en ED. ANDRÉ, (zie literatuuropgave No. XXXIII). Beiden hebben er toe bijgedragen, om de stad Parijs te verrijken met kleinere en grootere parken. Het boek van Ed. André is van belang, 1° daar het ook de praktische uitvoering van parken en tuinen behandelt, 2° wegens het aanbevelen van den gemengden stijl, van losgegroepeerde bloemplanten en van de wilde flora.

België doorleefde na 1830 een bloeitijdperk op het gebied der tuinkunst. Op den voorgrond hierbij traden M. KEILICH en L. FUCHS († 1903).

M. KEILICH was architect en tuinarchitect. Een van zijne voornaamste werken is het Koninklijk Park te Laeken, waarvan de enorme palmenkassen van ijzer en glas bekend zijn. Ook het Bois de la Cambre is men aan hem verschuldigd.

Overigens zijn de meeste gemeentelijke parken te Brussel aangelegd door L. FUCHS, [Ik verwijs hiervoor naar mijn boek „Boomen en Heesters in parken en tuinen“, waarbij ik echter de aandacht vestig op het naschrift achterin.] Overtalrijk zijn buitendien de werken door L. Fuchs in en buiten België aangelegd, waarvan ik hier alleen noem het kerkhof te Evres bij Brussel, de uitgestrekte aanlagen te Spa enz.

Al zijne aanlagen kenmerken zich door eenvoud, logischen opbouw en grootsche conceptie. Deze eigenschappen karakteriseeren vooral het *Parc du Cinquantenaire* te Brussel, [zie afbeelding 29]. De standbeelden, op dit plan aangegeven, echter in werkelijkheid nog niet aanwezig, zijn noodig als voorbereiding van het gebouw. Het *Parc du Petit sablon*, ofschoon in den stijl der 16de eeuw aangelegd, draagt toch door eenvoud en grootsche conceptie den stempel van L. Fuchs. Hoofddeel is het standbeeld van Egmond en Hoorn, zich weerspiegelend in het waterbassin, omlijst door een paar losse boomboomgroepen en halfcirkelvormig omgeven door in nissen staande standbeelden van beroemde personen van dien tijd.

Hier is dus de aanleg ondergeschikt aan het standbeeld, terwijl bijv. in de Italiaansche tuinen de standbeelden alleen als versiering zijn aangebracht. Dit laatste is in ons Noordelijk klimaat één van de moeilijkste opgaven voor den tuinarchitect. Standbeelden van beroemde personen echter of nationale monumenten stellen bijzondere eischen aan de omgeving.

1°. De plaats moet ten opzichte van den persoon, dien

het beeld voorstelt, of van het monument eene historische beteekenis hebben.

2°. De omgeving moet aan hooge aesthetische eischen voldoen. Men neme of wel een plaats in de groote, vrije natuur, (nationale monumenten in Duitsland), of in de stad een ruim plein, al of niet van tuinaanleg voorzien. Deze aesthetische eisch wordt vooral dringend, als het standbeeld een persoon voorstelt, die een hoog standpunt in de kunst heeft ingenomen.

3°. Het beeld of monument moet altijd overheerschen. Nederland is hierin m. i. nog zeer ten achteren!

Het monument op het Plein 1813 te 's Gravenhage bijv. is weliswaar fraai van opstelling. Men heeft echter nooit de bedoeling begrepen, om het monument door het Gothisch gewelf der vier iepenlanen te omlijsten. Men heeft niet alleen die doorzichten dicht laten groeien maar de beide hoofddoorzichten daarenboven geheel bedorven door de rij palen voor de electriche tram in het midden van de straat.

Een bron van ergernis is voor mij echter altijd geweest *het Rembrandtplein te Amsterdam*. De onmiddellijke nabijheid van gebouwtjes, even onaesthetisch van uiterlijk als wat het gebruik betreft, dat er van gemaakt wordt; — de onaesthetische achtergrond, — de twee rijen hooge boomen, links en rechts met hooge kale stammen, waardoor het beeld niet alleen klein lijkt, maar ook ongunstig belicht wordt, — het kleine, banale siervakje in harde kleuren als ondergrond, — het totaal gemis aan eenig verband tusschen de onderdeelen, — de slecht gegroepeerde heesterperken, — het hooge, beschermende hek, — zijn m. i. evenveel fouten, die vooral hinderlijk zijn, daar waar het één der grootste schilders van alle tijden betreft.

(Wordt vervolgd.)

HET KANDELAREN VAN BOOMEN.

door LEONARD A. SPRINGER.

et deed mij genoegen in 't Bouwkundig Weekblad een schrijven te vinden van den heer J. H. Schaad over 't kandelaren van boomen en daaruit op te merken, dat de schrijver het goed recht voor deze maatregel weet te waardeeren. Wanneer men de dagbladen leest en zelfs weekbladen, waarin men verwachten kan wel overwogen artikelen te zullen vinden, dan staat men soms verbaasd hoe weinig sommige lieden hun gezond verstand laten gelden. Daarom deed het stuk van den heer Schaad mij dubbel genoegen.

Afgescheiden van de vraag of de schrijver vakman is of niet, hij toont zich te kunnen verplaatsen in de plaats van hen, die geroepen zijn gemeentebesturen omtrent de boomen binnen de gemeente van advies te dienen.

Er zijn lieden, hoe kundig in hun eigen vak ook, die toch weinig begrijpen, dat beoefenaars van een ander vak, evengoed redenen, en gegronde redenen voor hunne handelwijze hebben.

a. ingescheurd.
b. na de afscheuring van de tak; diepe, ongeneeslijke wond.

Schrijver ondervond dit meermalen, en met alle respect voor den Bond Heemschut kan men daar blijkbaar niet begripen, dat er dringende redenen kunnen zijn, dat in de kom van een gemeente boomen moeten gerooid of gekandelaard worden, waarvan een buitenstaander de redenen niet weten kan, als hij geen ervaren vakman is en louter op 't uitwendige afgaat.

Nog kortelings werd mij een vraag gedaan over 't kandelaren der boomen in Leiden. De vraagsteller was blijkbaar slecht te spreken over die manier van doen.

Men moet zich dikwijls meer verwonderen over de slechte plaatsing van boomen door of vanwege gemeentebesturen dan over de noodzakelijk geworden behandeling der boomen.

Er bestaat een artikel in 't Burgerlijk Wetboek, dat men geen opgaande boomen dichter als 2 meter van de grens van 's buurmans terrein mag zetten. Toch ziet men dikwijls dat Gemeentebesturen zich daaraan niet storen, en op 1 Meter of minder afstand boomen plaatsen laat, en nog wel iepen, die zeer omvangrijk van kruin worden, maar ook zeer lastig door hun uitgebreid wortelgestel. Men kan daarvan o. a. een voorbeeld zien aan den Overveenschen Weg op 't gebied der Gemeente Bloemendaal. Wat moet er later van die boomen worden, als de aangrenzende eigenaren last krijgen van de ver overhangende takken? Laat men eens gaan zien hoe men te Amsterdam langs de de Ruitersweg boomen plantte binnen het hekwerk van de Electriche tram op 0,10 van het hek. De boomen zijn nu reeds zoo hoog opgesnoeid moeten worden, dat zij meer op reusachtige penseelen gelijken, en hoe zullen zij het hek op zijde dringen en daardoor het verkeer belemmeren!

Schrijver dezès heeft tengevolge van vroegere slechte plaatsing van boomen heel wat moeten hooren over de behandeling dier boomen.

Heemschut is zelfs zoo ver gegaan, aan Haarlems gemeenteraad requesten te zenden, met verzoek geen oude boomen te kappen zonder dat zij zelf eerst vooraf onderzocht of er werkelijk gegronde redenen daarvoor waren. Heemschut denkt zeker, dat men uit de aardigheid boomen hakt. Denkt zij misschien het monopolie te hebben voor gevoel van stadsschoon?

Wij leven niet meer in oude tijden, het verkeer heeft andere eischen. De hygiëne leert ons, dat zonlicht de grootste vijand is van schadelijke bacteriën en dat het meer dan noodig is, dat de zon op en in onze huizen kan schijnen met volle kracht. Eigenaardig is 't dat men in ons dikwijls van zonlicht ontbloot klimaat zoo bang is voor de zon. Ziet eens in 't zonnige zuiden! Heeft men daar in de straten zulke hooge boomen als bij ons? Welneen. Men houdt er de boomen klein, of kiest kleine blijvende soorten om den wandelaar schaduw te geven, maar de huizen staan in 't volle zonlicht, en die last van de zon heeft, laat zonnenschermen aanbrengen.

In de warme zomer van 1911 was ik in Portugal en nog wel in den warmsten tijd, begin Augustus, doch hoorde daar nooit klagen over gebrek aan groote boomen in de straten. Ik zag er soorten, die ook in ons klimaat groeien, en zelfs groot kunnen worden, doch in Lissabon, werden zij in de straten klein gehouden. 't Zelfde zag ik in een Garden City te Southampton.

Hier in ons land stopt men alles onder de groote boomen. Ik moet toegeven, dat reusachtige iepen bij gebouwen een prachtig gezicht opleveren en een sieraad onzer steden zijn. Maar men overdrijve niet en late de boomen alleen daár, waar ze voor de bewoners van huizen niet hinderlijk zijn, of geen gevaar opleveren. Met moet zich niet te ver laten leiden door aesthetische beschouwingen en alleen de zaak van dien kant bekijken, doch men moet zich kunnen indenken hoeveel last de bewoners achter en onder die boomen hebben. Denk er maar eens over na, welk een mistroostig gevoel over ons moet komen, als men daar boven op de kamers van een bovenhuis dag in dag uit tegen een dichten wand van groen zit te kijken en al het uitzicht ontomen ziet. Men moet het toezicht over stedelijke beplanting hebben, om te weten, hoevele, ja ontelbare malen, het verzoek binnen komt, die hinderlijke boomen toch weg te nemen.

Maar 't groote publiek, dat de zaak van zijn eigen kant bekijkt, schreeuwt moord en brand over Vandalisme als men boomen kapt. Zijn de boomen te groot geworden, dan schiet er ook niet anders over, dan de boomen van alle takken te ontdoen, om doorzicht te geven.

Doch oude boomen en vooral iepen kunnen gevaarlijk worden voor 't verkeer. Hunne lange takken kunnen onverwachts bezwijken onder de bladervracht, vooral als er veel regen valt. Het behoeft waarlijk niet te stormen om gevaar op te leveren.

De iepen vooral hebben de eigenaardigheid om veel hoofdtakken te maken, die meest vertikaal of onder een zeer scherpe hoek opwaarts groeien, en wat wij noemen, tal van koppen maken. De punten, waar deze takken ontspruiten, zijn de gevaarlijke punten. In ons winderig klimaat worden de zwaar met bladen beladen takken geslingerd. Er ontstaat een scheur in de oksel der twee takken; een scheur die niet meer geneest, omdat de takken steeds door den wind bewogen worden. Verder en verder gaat de scheur. In de opening dringt regenwater en de verwerking van 't hout vangt aan. Soms tracht de boom zich te herstellen en vormt zich op de

Zijweg te Haarlem.

October 1908.

Juni 1912.

beide zijden van de scheur wondweefsel en daarover heen schors, wat weder samengroeiing uitsluit. Steeds wordt de scheur grooter, totdat op een gegeven oogenblik het weerstandsvermogen van de tak 't opgeeft en dus naar omlaag stort. Men kan duidelijk het begin van de kwaal waarnemen, omdat daar de wondvlakte donkerbruin, zelfs zwart is. (Zie afbeelding).

Men moet dagelijks omgaan met boomen om de eigenaardigheden en gebreken te leeren kennen, en geen leek kan beoordeelen of een boom al of niet geveld moet worden; en al mogen sommige architecten meenen ontwerpen voor tuinen te kunnen maken, het materiaal kennen zij niet. Daarom moeten bouwkundigen zich niet zoo bout uitspreken.

Alle boomen worden geen eeuwen oud. Elke soort heeft haar leeftijdsgrens en zoo is een iep van 70 à 80 jaar op het keerpunt. Iepen van meer dan 100 jaren zijn zeldzaamheden en gave iepen van dien leeftijd nog zeldzamer. Zij moeten dan met groote oplettendheid nagegaan worden of de kwalen en gebreken van den ouderdom zich ook doen gelden.

Over 't algemeen denkt men, dat het voor een opzichter van gemeentelijke plantsoenen een lust is, boomen te hakken, alleen uit lust tot vernielen. Ik beweer het tegendeel. Van de 100 hebben 99 meer hart voor de boomen dan menig ander, maar de verantwoordelijkheid is groot en 't is voor de meeste alleen de vrees voor het publieke geschreeuw dat hen weerhoudt de beste maatregelen te nemen. Dit heeft ook destijds den dood ten gevolge gehad van den architect der Gemeente Edam, die bij

't vellen van een boom omgekomen is. Deze boom was gevaarlijk, doch mocht niet weg. Toen de boom eindelijk toch moest vallen, viel hij door zijn onbetrouwbare rotte wortels de verkeerde kant uit met het noodlottig gevolg. Wijsneuzen wisten het beter.

Eigenaardig is, dat diezelfde lieden, die moord en brand schreeuwen over 't behakken van boomen, niets zeggen als zij die boomen zien mishandelen door 't afhakken van zware wortels, als er in de straten rioolen of pijpleidingen gelegd moeten worden.

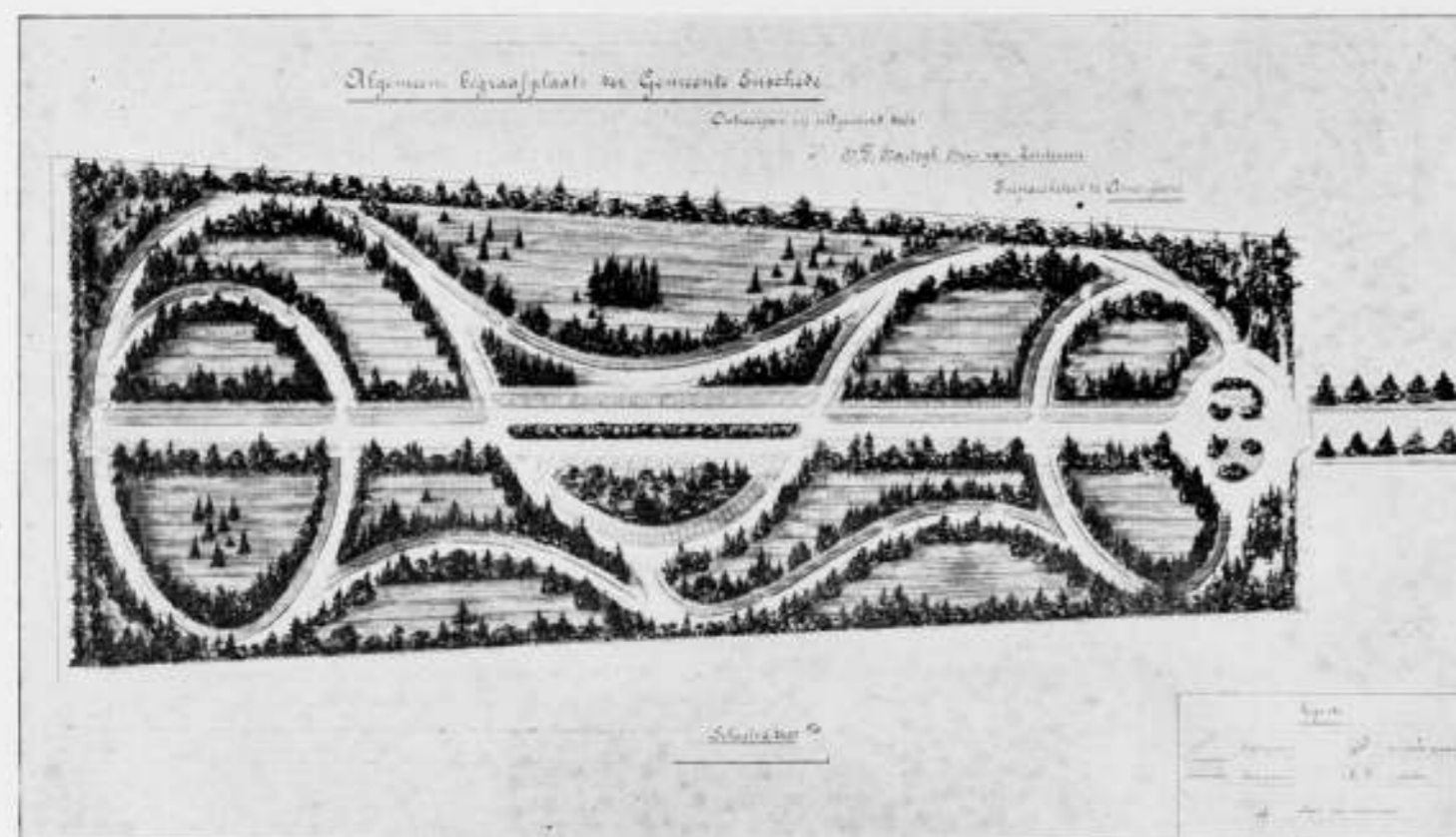
Hoe weinig architecten nemen bepalingen op in hunne bestekken voor 't beveiligen van boomen op het terrein van hun werkzaamheid. 't Behoort tot uitzonderingen. Laat men dan ook niet in de bouwkundige kringen steeds afgeven op de handelingen van tuinlieden, die naar hun beste weten en met zeer doordachte gronden de boomen snoeien of kandelaren.

Ik geef hierbij een paar afbeeldingen van gekandelaarde boomen, en dezelfde boomen na 4jarigen groei. De onderlinge afstand der boomen is 13 Meter.

Deze boomen staan op den Zijweg te Haarlem. De Meters lange takken hingen over de huizen heen, en er was geen andere manier om aan het kwaad een einde te maken, dan door alle takken bijna geheel af te kappen. Nu zijn zij weer in vollen bladerdos.

Afb. 30. (Uit: Boomen en Heesters in Parken en Tuinen, door H. H. v. Z.)

tuinkunst in de laatste helft der 19de eeuw, een overzicht dat uit den aard der zaak nog zeer onvolledig is. Hoofdzak voor mij was echter, de aandacht te vestigen op de volgende hoofdzaken:

1o *Het weder in zwang komen van den regelmatigen tuin, al of niet als onderdeel van het landschappelijk park.*

2o *Het in zwang komen van onregelmatige bloemenschikking.*

3o *De verandering van het stadsbeeld door boulevards, pleinen en openbare parken.*

Deze drie stroomingen ontwikkelen zich in den laatsten tijd hoe langer zoo meer.

1o: Het beginsel, om in de omgeving der oude kasteelen den *regelmatigen aanleg weer in eere te herstellen*, met behoud echter van de kunstmatige natuur, is door HUGO POORTMAN in ons land toegepast, o.a. in Twickel en Middachten. Vooral A. DUCHÈNE is hier de voorstander van, waarvan zijne talrijke aanlagen getuigen, niet alleen in Frankrijk, maar ook in Engeland, Duitschland, Oostenrijk, enz. Voor zoover het een gebouw in monumentalen stijl betreft, kan ik mij met dit beginsel vereenigen. Voor oude kasteelen van onregelmatigen, schilderachtigen vorm zal m. i. juist eene landschappelijke omgeving vereischt zijn.

2o: Wat de *onregelmatige bloemenschikking* betreft, deze vindt hoe langer zoo meer toepassing na den invoer van de zoogenaamde „vaste planten“, die nu in honderden van variëteiten en soorten gekweekt worden. Het gebruik van bloemplanten was voor de voorstan-

ders van den landschappelijke stijl vrijwel een struikelblok. Men beschikte namelijk bijna uitsluitend over niet winterharde, door den bloemist met zorg gekweekte en veredelde gewassen. Vooral Fürst von Pückler-Muskau trachtte dit vraagstuk op te lossen. Hij bedacht allerlei vormen, zooals pauweveeren, horens van overvloed, en ook ronde of ovale pseudo-bloembakken, met hengel en rand van gevlochten ijzerdraad. Deze laatste nu zijn reeds in het begin der 19de eeuw algemeen toegepast. Men ziet ze nu nog veelvuldig als ronde, ovale of peervormige bloemperken. In de laatste helft der 19de eeuw kwam echter, (na de toepassing der heetwaterverwarming in 1830), de bloemencultuur nog meer in opkomst en nu kwamen de mozaïekperken in zwang. Weldra zag men overal figuren, die men wel eens vergeleek met draaiende raderen, zeesterren, confituurtaarten enz. Die mozaïekcultuur is bepaald een gevaar geweest voor de tuinkunst. Men ging langzamerhand het mozaïekbed als hoofddeel van den tuin beschouwen! Sinds het begin van de 20ste eeuw heeft die alles overheerschende mode echter gelukkig moeten wijken voor de onregelmatige bloemenschikking, waarbij aan de kruidachtige gewassen eindelijk de eer werd gegeven, die hun toekomst. Vooral door GERTRUDE Jekyll werd hiervoor met woord en daad geijverd. De zoogenaamde „flowerborders“ beginnen zich dan ook reeds te verbreiden, ook in ons land. De tuinkunst is nu weder in de goede banen teruggekeerd. De rationeele aanwending der bloemplanten heeft namelijk zoowel invloed op de kleine tuinen, (waar nu de vrije, losse groepeerings eveneens kan worden toegepast), als op de grootere aanlagen. Men heeft nu immers

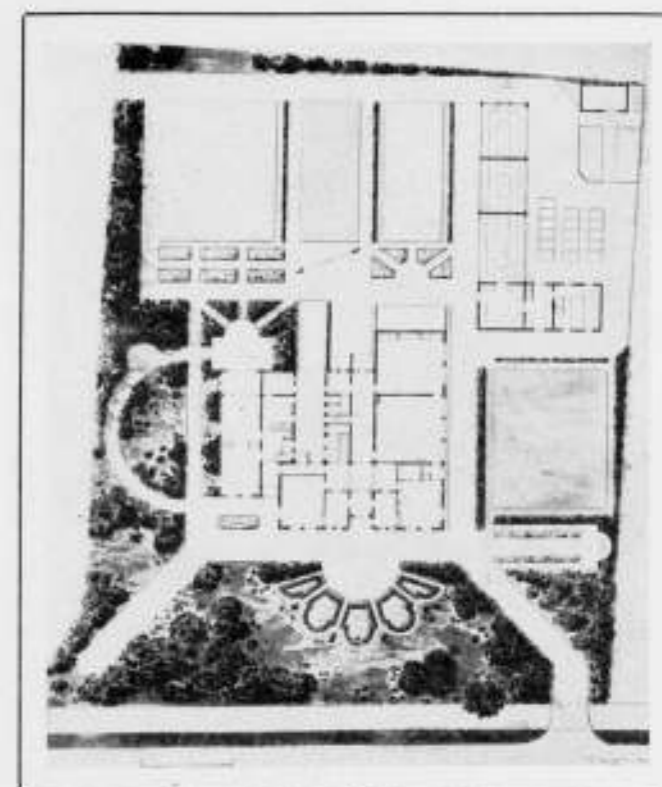
het volle plantenmateriaal ter beschikking, d. w. z. een materiaal van overweldigenden rijkdom! Want ook soorten en variëteiten van boomen en heesters vermeerderen jaar op jaar! De botanische tuinen, (zooals Kew en Dhaem), verkregen reusachtige afmetingen. Zoodoende was men gedwongen, wetten vast te stellen voor de rationeele aanwending van het plantenmateriaal. KARL CAM, SCHNEIDER en WILLY LANGE begrepen al spoedig, dat die wetten ontleend moesten worden aan de natuur zelf. Zoo ontstond de studie van het gemeenschapsleven der planten, waarover het laatste woord nog niet is gesproken¹⁾.

Niet alleen in het woud zocht men die samenlevingen, maar ook in de venen, aan de oevers van rivieren en meren en in de weiden, zoodat het geschoren, effen groene „Engelsche gazon“ geheel of gedeeltelijk zou kunnen worden vervangen door de bloemenweide.

Voor den tuinarchitect is van nu af aan uitgebreide kennis noodig, niet alleen van de planten zelf maar ook en vooral van het *plantenleven*. Tevens wordt aan zijn voorstellingsvermogen steeds hogere eischen gesteld. 3°. *Het bovenstaande doet ons denken aan de botanische tuinen der 16de eeuw. Het zelfde verschijnsel herhaalt zich; maar op veel grooter schaal.* — *Evenzoo is de tweede helft der 19de eeuw te vergelijken met de tweede helft der 15de eeuw.* De gewijzigde bewapening, de talrijke uitvindingen op technisch gebied en de daarmee gepaard gaande ontwikkeling van het verkeerswezen, de ontzaglijke vooruitgang der wetenschap, de verbeterde cultuurmethoden enz. moeten wel invloed uitoefenen op de geheele menschelijke samenleving en ook op de verhouding tusschen mensch en Natuur.

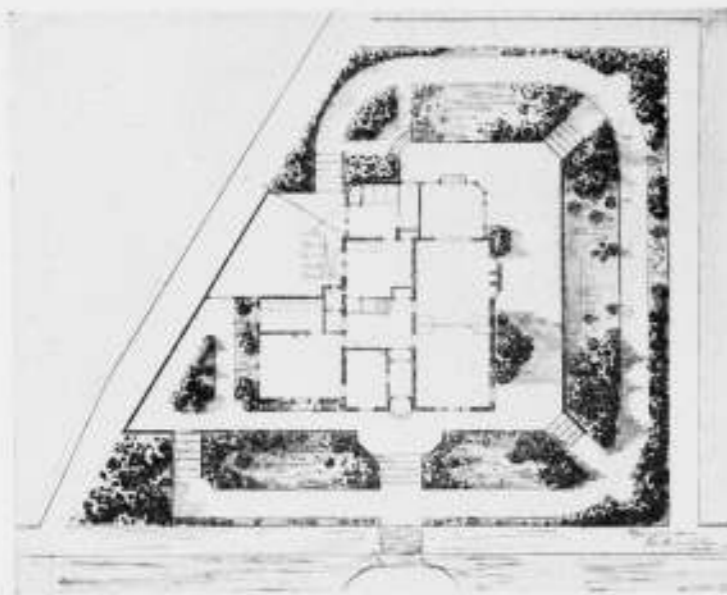
De wijziging der bewapening had ± 1850 ten opzichte van de steden dezelfde uitwerking als ± 1450 ten opzichte van de kasteelen. De doelloos geworden versterkingen vervielen en werden in plantsoenen veranderd. Dit was voor vele kleine plaatsjes een *verlies*. In de meeste gevallen echter zouden deze plantsoenen na de onvermijdelijke uitbreiding van de betreffende stad een onberekenbaar voordeel zijn; want zij vormden het uitgangspunt van een systeem van parken en boulevards, dat het ademhalingsorgaan werd van de saamgedrongen menschengemeenschap. In de groote steden breidde men dit systeem reeds spoedig ook naar *binnen* toe uit. De stedenbouw werd van toen af eene wetenschap, waarbij rekening gehouden moest worden met de moderne eischen van verkeer en hygiëne. De principes van den Middeleeuwschen stedenbouw zijn in hoofdzaak dezelfde gebleven. Alleen de *schaal* verschilt! Wat vroeger groot was, is nu klein. De uitbreiding gaat nu echter niet sprongsgewijs maar is onbegrensd, terwijl ook door de ontwikkeling van handel, industrie en verkeer zich verschillende centra van bevolking vormen. Meer dan ooit is vooral de grootstad als een levend organisme te beschouwen, dat zich niet alleen van binnen naar buiten uitbreidt, maar waarvan ook de inwendige deelen steeds van gedaante en bestemming veranderen.

¹⁾ Men vergelijke ook mijn boek Boomen en Heesters 2de deel 1908.

Afb. 31. Plan voor den tuin bij de Rijkstuinbouwschool te Lisse.

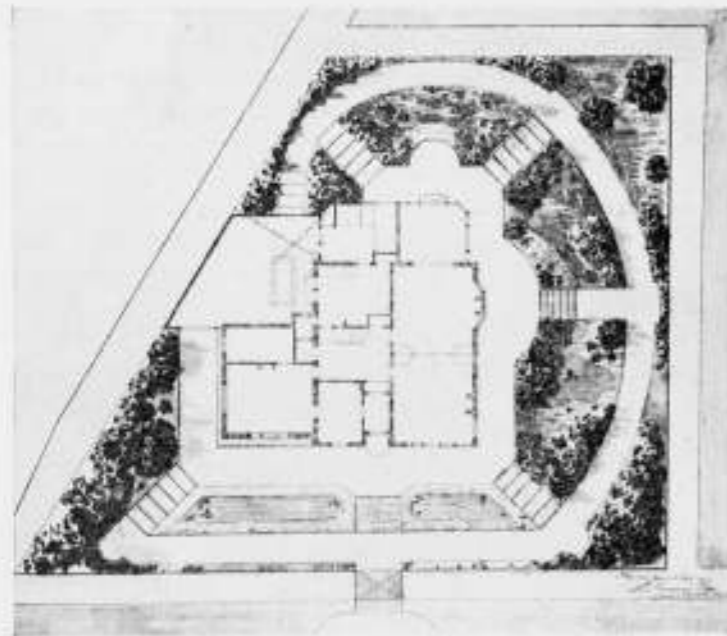
Wordt de ontwikkeling van eene stad nu niet volgens een voorafberaamd plan in vaste banen geleid, dan houdt de uitwendige ontwikkeling de inwendige tegen; — de stad verstikt en is alleen door eene kostbare vivisectie te redden. Brussel, Parijs, Weenen en ook vele Amerikaanse steden hebben hier miljoenen voor uitgegeven. En de twintigste eeuw staat, ook voor ons land, in het teeken van uitbreidingsplannen. In zulk een modern uitbreidingsplan vormen drie systemen van verkeerswegen onderling verband, n.l. de boulevards, de groote verkeerswegen en de nauwere winkelstraten; het havenverkeer en het spoorwegverkeer krijgen contact; de volkswijken worden vervangen door gebouwen voor regeering en onderwijs of voor den groot-handel; de armere bevolking echter verhuist naar de arbeidersparken, die de stad, liefst in het Oosten, (met de heerschende windrichting mede), afscheiden van de centra van groote industrie. De kleinere ambtenaars gaan naar de tuinsteden, en in het Westen of N. Westen breiden de villaparken zich uit voor de meergegoeden; rondom, op eenigen afstand van de stad komen de begraafplaatsen, liefst door plantsoenen omgeven. Arbeidersparken, tuinsteden, begraafplaatsen en de grotere pleinen vormen de onderdeelen van het geheele systeem van plantsoenen en publieke parken, waardoor de stad doorsneden wordt. Met trots kunnen wij Nederlanders wijzen op uitbreidingsplannen, zooals dat van 's Gravenhage door BERLAGE, op steden als Utrecht en Arnhem, die zich volgens bovenstaand schema ontwikkelen en op Delft, waar het eerste voorbeeld is gegeven van een arbeiderspark. De natuur dringt dus door in de menschelijke samenleving... zoodat hier een rijk arbeidsveld is voor architect en tuin-

Afb. 32. A. Villatuin te Elburg. Plan I.

architect. De villaparken enz. ontstaan echter dikwijls door verbrekking der oude buitenplaatsen, en deze laatste verplaatsen zich weer naar de onvruchtbare streken, waar zij, dank zij de nieuwe cultuurmethoden, natuuroasen vormen te midden van een nieuw cultuurlandschap van bosch, veld en weide. Elders wordt de landbouw in tuinbouw omgezet. Warenhuizen, broeibakken, (éénruiters), enz. nemen dan de plaats in van het vroegere cultuurlandschap.

Hoe meer wisseling echter van woonplaats, (dat is te zeggen in eene vooruitgaande maatschappij), hoe beter voor architect en tuinarchitect! — en hoe meer ook beiden zich zullen moeten specialiseeren. Vooral op de kleine terreinen zal hunne samenwerking gewenscht zijn. Want, hoe kleiner het terrein is, hoe moeilijker het zal zijn, passende voorgrond en omligting te geven aan het gebouw. De afbeeldingen XXXI en XXXII A en

Afb. 32. B. Villatuin te Elburg. Plan II.

B geven hiervan een paar voorbeelden. Bij no. XXXI betref het een fraai gebouw, stijl Louis XVI. De lijnen der wegen en die van het regelmatige bloemenpartierre vormen een aesthetisch verband met die van het gebouw.

Van no XXXII heb ik in het eerste plan getracht, de wenschen van den architect, (den Heer Hoogboom, die mij om medewerking verzocht had), te vervullen. In het tweede plan, dat uitgevoerd is, heb ik den middenweg trachten te vinden tusschen de belangen van den architect en die van den eigenaar. Bij alle drie plannen is het Italiaansche systeem doorgevoerd, dat dank zij het rijke plantenmateriaal, dat ons tegenwoordig ten dienste staat, mogelijk is geworden ook op vlakke streken, of op kleinere terreinen. De lijnen van de wegen vormen verband met of de resultante van de lijnen van het gebouw, terwijl de beplanting daarentegen losse, natuurlijke groepen vormt.

Vooraf hier zal de keus der plantensoorten afhangen van lijn en kleur van het gebouw, waarbij men met de verschillende jaargetijden rekening zal moeten houden.

NASCHRIFT.

Hiermede beschouw ik voorloopig mijn taak als beëindigd, de Redactie hartelijk dankzeggend voor de onbekrompen medewerking.

H. H. v. Z.

OPEN BRIEF VAN K. P. C. DE BAZEL AAN DE JURY VAN DE ROTTERDAMSCHER RAADHUISPRIJSVRAAG.

Vervolg van blz. 351 Slot.

11. De verdeelingsmuren zijn weinig boven elkander gebouwd en in het sousterrain niet voldoende overgebracht op de fundering; ook de vorm der pijlers in de rijwielbergplaats is moeilijk uitvoerbaar in verband met de fundering.

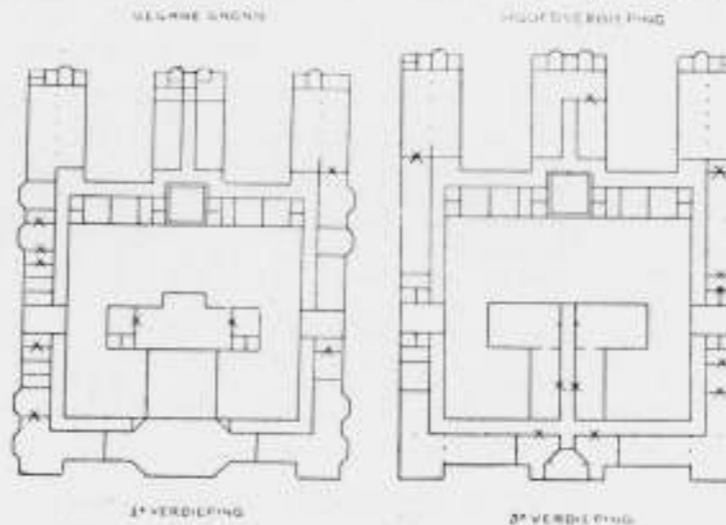
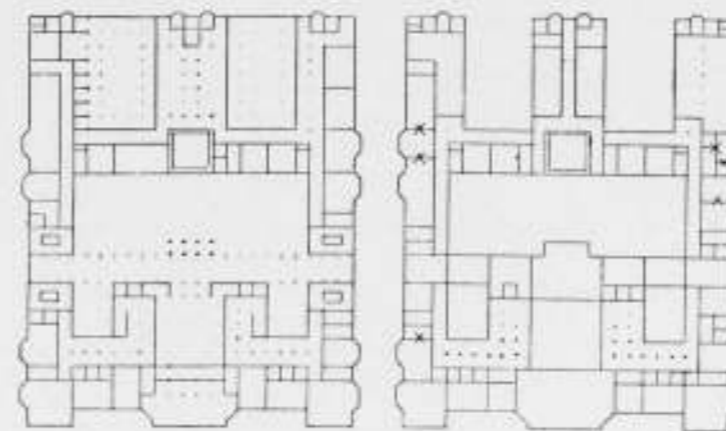
12. Ook hier zal een onbevangen vergelijking der platte gronden de onredelijkheid van de opmerking doen blijken. Uiteraard zullen in gebouwen van deze soort hier en daar scheidingswanden op balken gezet moeten worden, wat vooral bij constructies in gewapend beton geenerlei bezwaar meebrengt; en ik zie mij gaarne een plan voorgelegd, waarbij dit niet of belangrijk het geval is.

Ik voeg hierbij een schema van de muren op de verschillende verdiepingen, waarbij die, welke op balken staan, met een X zijn gemerkt. Het bijgevoegde dakenplan doet tevens zien wat er is van de opmerking 10.

Wat de laatste opmerking betreft, zij gemeld, dat in mijn plan deze versnijdingen in het geheel niet zijn getekend, aangezien ik niet vermoedde, dat een voor dit werk niet noodig architect nog zou worden geëxamineerd op het teekenen van muurversnijdingen.

13. Het ontwerp is aesthetisch een tot in onderdeelen door gevoerd architectonisch geheel van persoonlijk cachet. Het drukt groote mate van ernst en kracht uit. Door het geringe silhouet (de koepel zal weinig de aandacht trekken) en den gesloten dakvorm (waarin de kleine voorspringende daken echter reden van bestaan missen) is de indruk zeer massief.

14. De voorspringende daken volgen van zelf uit de voorsprongen der vensters.

13. In tegenstelling tot dit massale effect staat de uiterst rijke — maar niet gelede — toren, die door zijne ligging op het achtergebouw weliswaar den omvang van het bouwwerk markeert, maar omgekeerd voor den beschouwer steeds een voet schijnt te missen.

14. Ook hierbij mag mijne opmerking over de organische rationaliteit worden overwogen.

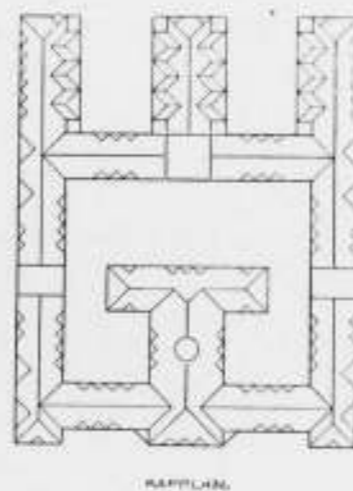
15. Van de plaatsing van het monument van Van Oldenbarnevelt werd in de compositie van het Raadhuis geen partij getrokken; het is geheel vrij van het gebouw op den Coolingsel gedacht.

16. Naar mijne overtuiging terecht, aangezien in het programma sprake is van een standbeeld en daaronder iets anders verstaan wordt dan een monument.

17. In de gevels is de betekenis der achter gelegen ruimte niet uitdrukking gebracht. Hoofd- en nevenruimten — de kamer van den Burgemeester en het bijbehorend toilet — hebben gelijke waarde.

18. Zoo ver, dat de ligging van W. C.'s en toiletten overal in de gevels als zoodanig tot uitdrukking moet worden gebracht, gaat inderdaad mijne opvatting van rationaliteit niet. Maar het Jury-rapport vergat op te merken, dat de W. C.'s ook nergens met de gevels direct aansluiten en dat de ramen de voorruimten verlichten en ventileeren.

19. Ook een scheiding tusschen het representatieve gedeelte en het dienstgebouw is uitwendig niet gemaakt, dan door de top de

maquette niet voorgestelde) borstwerking, welke den aanleg van entresols verraadt.

16. Wederom m.i. zeer terecht. Dit schijnt hier een neutrale opmerking, maar uit de beoordeeling van andere plannen blijkt, hoe de Jury de opvatting huldigt, dat dergelijke demonstratie van scheiding hier een denkg zou zijn.

In alle plannen toch loopen de dienstruimten op de verschillende verdiepingen, zoowel in het voor- als het achtergebouw over het geheele oppervlak door.

Zoodat een verticaal in den gevel uitgedrukte scheiding een leugen en dus juist een bouwkundige en logische fout is. Buitendien zij ten opzichte van mijn plan opgemerkt, dat de representatie-ruimten, die alleen ter hoofdverdieping gelegen zijn, zich in den gevel wel degelijk door vorm en uiterlijke waarde onderscheiden en dat ik in mijn memorie van toelichting zeide: „In aesthetisch opzicht is gestreefd naar een vorm- en kleurenplan, dat bij waardige karakteristiek voor de representatieve ruimten in het voorgebouw, zich tevens er toe leent om de ondergeschikte ruimten tot een vast daarmede verbonden en in zichzelf overeenstemmend geheel te maken.”

Het hierin uitgedrukte bouwkunst-beginsel acht ik voor een dergelijk gebouw het juiste, aangezien alle andere pogingen, zooals ook hier weer gebleken is, tot heterogeniteit en zwakte van uitdrukking leiden.

17. De beide nevenzalen van de feestzaal zijn door tongewelven overdekt, welke de vensters zouden doorsnijden.

17. Dit is inderdaad waar, maar gemakkelijker te verhelpen. Het zijn overigens geen ton- maar koepelgewelven.

18. De inwendige architectuur verraadt venzelfde streven als de gevels naar eenheid en monumentaliteit in een oorspronkelijk karakter.

De feestzaal is beter geslaagd dan de — in afwijking van het programma — in tweevoud ontworpen hoofdtrappen.

Deze gaan vooral ten begane grond, schuil achter zware pijlers en komen niet voldoende tot haar recht als hoofdmoment der groote hal.

19. Dat „schuilgaan“ is niet juist. De heldere verlichting van de trappen, doet hen direct de aandacht trekken. De groote hal (boven gelegen) is eveneens vol verlicht. Overigens blijkt hier slechts verschil van architectonische opvatting, waarin ik zoo vrij ben de mijne met stelligheid te handhaven. Een trap dient in de eerste plaats voor het gebruik en aan den vorm is naar mijn overtuiging de noodige aandacht gewijd. Ik acht bij de hier geprojecteerde en ook door de Jury geroemde ruimten, aangenaam en doeltreffend gebruik der groote hal, van meer belang dan dit een paradetrap zou zijn.

20. De aanleg der feest- en raadzaalgroepen op de hoofdverdieping is in zijn geheel beschouwd van groot effect. Terwijl de kamer van Burgemeester en Wethouders (met danker toilet) en de trouwzaal echter, aanmerkelijk de gewoonte afmetingen overschrijden, zijn de antichambre en de leeszaal der Raadsleden te klein en de in hoekpaviljoens gelegen zalen vertoonen geen geslaagde grondvormen. Verschillende onderdeelen zijn echter minder gelukkig. De ligging der Burgemeesterskamer is niet overeenkomstig de betekenis van dit vertrek, terwijl de accessoires in dit vertrek niet geheel overeenkomstig het programma zijn gesitueerd; met name ontbreekt de directe verbinding met den hoofdamtenaar.

21. Het bedoelde toilet is daarentegen doeltreffend verlicht door de groote bovenramen in den gevel van ± 4 M² lichtoppervlak.

Antichambre en leeszaal der Raadsleden zijn 80 in plaats van 90 M². Zij zouden nog met een deel der zeer ruime garderobes kunnen worden vergroot.

22. De te hooge ligging der tribunes, zoowel in de feestzaal als raadzaal is niet juist, terwijl de tot 2.70 M. verlaagde toegangen tot enkele zalen te veel gemaskeerd zijn.

23. Slechts voor de Raadzaal kan ik de te hooge ligging der tribune toegeven.

De hoogtematen van doorgangen zijn door mij na rijp overleg omtrent de werking der proportiën vastgesteld.

21. In de Raadzaal — wier vorm niet gelukkig is — wordt van enkele plaatsen de voorzitter niet gezien. De tribunes bevatten niet het verlangde aantal plaatsen.

21. Waarom de vorm van de Raadzaal niet gelukkig geacht wordt, mocht wel nader zijn aangeduid. De enkele plaatsen van waaruit men den voorzitter niet zou kunnen zien, zijn in het programma niet gevraagd en dus overbodig geteekend; alle raadsleden en ambtenaren kunnen den voorzitter zien.

22. Terwijl ook de bijbehorende bodenkamers en garderobes niet voldoen.

22. Welke en in welk opzicht mocht nader zijn aangeduid.

23. De kamer van den Secretaris is te ver gelegen van den Burgemeesterskamer. De ingewikkelde groepeerling der vertrekken voor de Secretarie en de (niet goed verlichte) schrijfkamers laat te wenschen over. Ook de ligging van het bureau Eigendommen is niet gunstig en op de 3e verdieping te ver van het in het sousterrain gelegen donkere en slecht te ventileren archief. Ook de ligging van het bureau voor Militaire Zaken op de 3e verdieping leidt tot bezwaren.

23. Het lichtoppervlak van de schrijfkamers is meer dan $\frac{1}{2}$ van het vloeroppervlak normaal invallend zijlicht en voldoet dus ruim aan de verordening. Bij de bureaux Militaire zaken staat in het programma: „Mogen op een bovenverdieping gelegen zijn.“ Overigens zijn hier verschikkingen zeer goed mogelijk.

24. De groote bureaux Burgerlijke Stand, Belasting en Lager Onderwijs met Leerplichtarchief in het achtergebouw, hoewel in goed gegroepeerd verband met de (door 14 kolommen echter op hinderlijke wijze verdeelde) wachthal voor het publiek, zijn door aanmerkelijke afwijking van het gegeven schema te klein en onpractisch voor den dienst. Ook meerdere andere bureaux voldoen niet aan de geëischte afmetingen, terwijl met name het verband der vertrekken der afdelingen Onderwijs en Financiën uit het oog is verloren.

24. De kolommen in de wachthal zijn noodig en m. i. zelfs niet onaangenaam, daar ze een goede verdeling door het plaatsen van zitbanken enz., als het ware aanwijken.

De gevraagde afmetingen van de groote bureaux zijn resp. 500, 270, 150 en 100 M²; deze afmetingen werden in het plan, resp. 440, 308, 171 en 104 M².

Voorts wijken alleen af het bureau Kohieren, dat 44 M. is in plaats van 50, maar een reserve heeft van 40 M. en het bureau Onderwijs, dat 41 in plaats van 49 is, maar met een reserve van 30 M.

Een noodig verband tusschen afd. Onderwijs en financiën blijkt uit het programma niet.

25. Terwijl op de hoofdverdieping door groote overschrijding der geëischte oppervlakken met de ruimte is omgesprongen. — hetgeen voor den dienst tot bezwaren aanleiding geeft — op groote schaal overgegaan tot den aanleg van entresols, zowel voor ondergeschikte en reservevertrekken als voor bureau-ruimten, welke laatste veelal in verband met de geringe hoogte en de toegangen (die tot op het entresol gelegen deel der secretaris gaat door de toiletten) niet praktisch zijn. De dienstafdoeling wordt door de verdeling over entresols te ingewikkeld. De nadelen der ontworpen entresols zijn dat zij — hoewel zelf niet hoog — bovendien de ondergelegen vertrekken (en daarbij kamers van hoofdambtenaren, b.v. den gemeente-secretaris) verlagen.

25. Entresols zijn in hoofdzaak voor dienstvertrekken, garderobes en toiletten geprojecteerd en voor reserveruimten als mogelijkheid bedoeld. De noodige toegangen zijn echter allen, vanaf de betrokken afdelingen door dienststrappen en liften verbonden.

26. Het ontwerp geeft overigens aanleiding tot de volgende bemerkingen. Het doortrekken der gevraagde buizentunnels wordt deels door de entresols belet, terwijl zij elders doodlopen tegen liften.

26. De buizentunnels en kokers vormen een ononderbroken ge-

heel. Nergens loopen ze dood, zooals serieuze bestudeering der plannen moe aantoonen.

27. De verdeeling van gangen en hallen door rijen van zware constructief overbodige pijlers belemmert de circulatie en overzichtelijkheid, terwijl zij ook aan de ventilatie in den weg staan. De pijlers munitiepijlers versmallen de 3 M. breede gangen plaatselijk tot 2.20 M.

27. De gangen zijn resp. 3.10 M. en 6.60 M. breed. De laatste zijn in het midden door een rij kolommen verdeeld.

28. Dat de neveningangen in den doortrit mede moeten dienen voor de drukbezochte groote bureaux Burgerlijke Stand, Lager Onderwijs en Betalingsbureau Belastingen is, in verband met het rijtuigverkeer in den doortrit, niet doelmatig.

28. Aangezien er 4 toegangen zijn, waarvan de 2 belangrijkste niet in den doortrit, kan dit bezwaar niet van eenig gewicht worden geacht.

29. In den achteringang der hoofdvestibule ontbreekt een tochtportaal.

29. Alle toegangen hebben tochtdeuren.

30. Bij de dienststrappen in de zijgevels is getracht over den doortrit heen een verbinding tusschen voor- en achtergebouw te bereiken. De belangrijke ingang onder den toren tot de centrale wachthal in het achtergebouw is te smal en die in den toren ontworpen trap te klein voor het te verwachten gebruik.

30. Dit schijnt een depreciatie, terwijl de hier verkregen oplossing van het vraagstuk eer lof dan blaam doet verwachten.

Het trappenhuis is totaal 8.60 M. breed, de treden resp. 2×1.60 en 3.00 M.; de ingang is normaal 2.00 M. Aangezien er buitendien nog meerdere ingangen zijn, kan het hier geopperde bezwaar niet worden toegegeven.

31. Aan de dienstvertrekken is niet altijd voldoende aandacht gewijd.

31. Dit bezwaar vermag geen indruk te maken, daar het niet gemotiveerd wordt.

32. De onderlinge groepeerling der keukens en koffiekamers voor het personeel en hunne verdeling over twee verdiepingen is niet gunstig, terwijl de doorgaande spijzenlift te ver verwijderd is van de voornaamste lokalen in het voorgebouw.

32. De koffiekamers, buffetten en dienkamers zijn op één verdieping in den middenachtervleugel van het gebouw gelegen; alleen de keukens is onmiddellijk daaronder geprojecteerd en door lift verbonden. Toen ik tot deze plaats en groepeerling, centraal gelegen, onafhankelijk van de bureaux en in de nabijheid der conciërgewoning gekomen was, meende ik een goede oplossing van dit moeilijke vraagstuk te hebben gevonden. Na vergelijking met de andere plannen ben ik nog van dat gevoelen.

33. De conciërgewoning is klein en achteraf gelegen, terwijl de ingang op afgesloten terrein is ontworpen.

33. In verband met het voorafgaande is de ligging goed. De woningruimte bedraagt ± 152 M², heeft één kamertje meer dan gevraagd werd en kan nog worden uitgebreid met een halve verdieping.

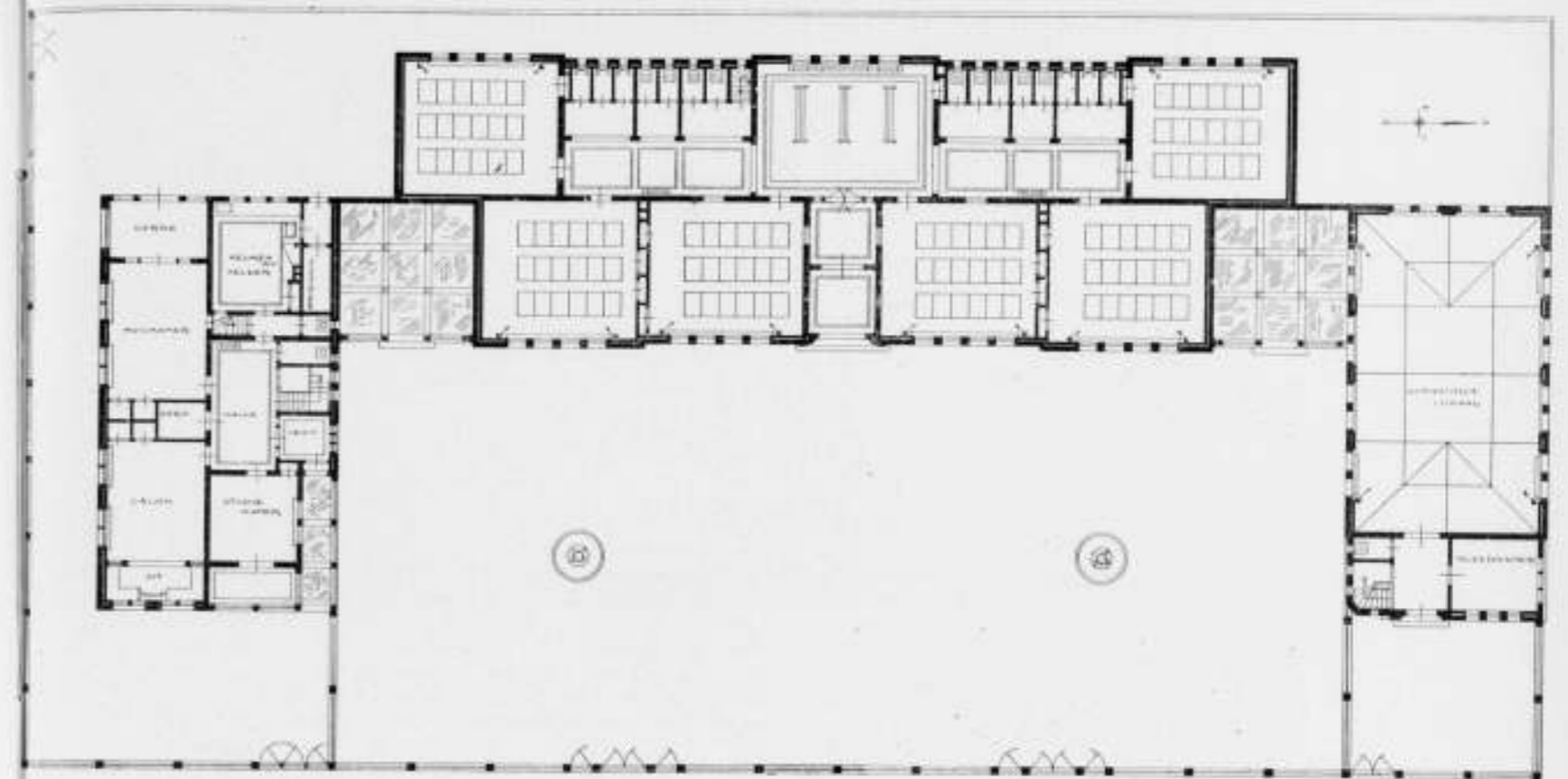
34. De rijwielbergplaats (in tweevoud ontworpen in afwijking van het programma) is niet gemakkelijk bereikbaar.

34. Elk der rijwielbergplaatsen voldoet op zichzelf aan de gevraagde ruimte. Moeilijke bereikbaarheid kan niet worden toegegeven aangezien ze naast de ingangen, direct van de straat toegankelijk en van twee kanten met het Stadhuis verbonden zijn.

35. Ook de politiepost (aacht in het sousterrain) voldoet niet aan het programma.

35. De politiepost zou ook m.i. beter te situeren zijn.

36. De bodenkamers zijn veelal donker (zij ontbreken op eenige der gevraagde plaatsen) en slecht te ventileren. Garderobes en W.C.'s personeel (gelegen op entresols en niet bij bodenkamers) zijn ruim, maar de ventilatie zal veel te wenschen overlaten. De publieke W.C.'s in het achtergebouw op een entresol zijn niet gunstig gelegen.

Ontwerp motto: V. M. G. van J. D. HAVERMANS — PLATTEGROND. Schaal 1 op 300.

36. De bodenkamers zijn allen goed verlicht en doeltreffend te ventileren; zij ontbreken nergens, waar ze zijn gevraagd. De ventilatie van garderobes en W. C.'s voor personeel, — meestal gelegen tusschen 2 tot 4 bodenkamertjes, is goed te regelen. Publieke W. C.'s zijn op elke verdieping ook op nog andere plaatsen te vinden. Bij de publieke wachthal scheen mij ruimer aanleg op entresol verkieslijker, dan minder ruim gelijkvloers.

Deze nadere beschouwing der door de Jury geboekte bezwaren, is geheel binnen het kader van zakelijke opmerkingen en in den tred van haar rapport zelve gebleven.

Zij moge echter besloten worden door één algemeene vraag, n.l. deze: of men bij het overwegen der waarde van een architecturaal ontwerp, wel vruchtbaar en rechtvaardig werk kan doen, wanneer men zich aan detailkritiek overgeeft, zonder daarbij aldoor het groote samenstel in het oog te houden. Zoodoende toch loopt men gevaar, om de boomen het bosch niet meer te zien en vooral het gezang niet vernemen van de vogelen die er in wonen.

Bussum, Juni 1913.

K. DE BAZEL.

PRIJSVRAGEN.

NATIONALE BOUWKUNDIGE STUDIEPRIJSVRAAG.

Onderwerp: SCHOOL BENEVENS ONDERWIJZERSWONING.

Uitgeschreven door de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten.

Het hieronder volgend Jury-Rapport van deze prijsvraag zij voorafgegaan door een woord van erkentelijkheid aan de Vereeniging van Baksteenfabrikanten voor hetgeen zij ter bevordering der Nederlandsche bouwkunst speciaal in de laatste jaren doet. Ons prachtig materiaal, de Nederlandsche baksteen, technisch reeds zoo uitmuntend dat het de vergelijking met het buitenlandsch fabrikaat gemakkelijk kan doorstaan, beleeft tegenwoordig ook een artistiek oebloei. Dat er naast het veelal

gebruikte kleurig hardgraauw en appelbloesem nog tal van andere soorten bestaan, in rijke verscheidenheid en vele met bijzondere, artistieke kwaliteiten, was in de laatste jaren reeds door meerdere fijn-voelende architecten ingezien, zoodat ook de rijke tonaliteit der miskeurige en der handformaat steenen weer werd gewaardeerd en deze soorten, zij het nog spaarzaam, werden toegepast.

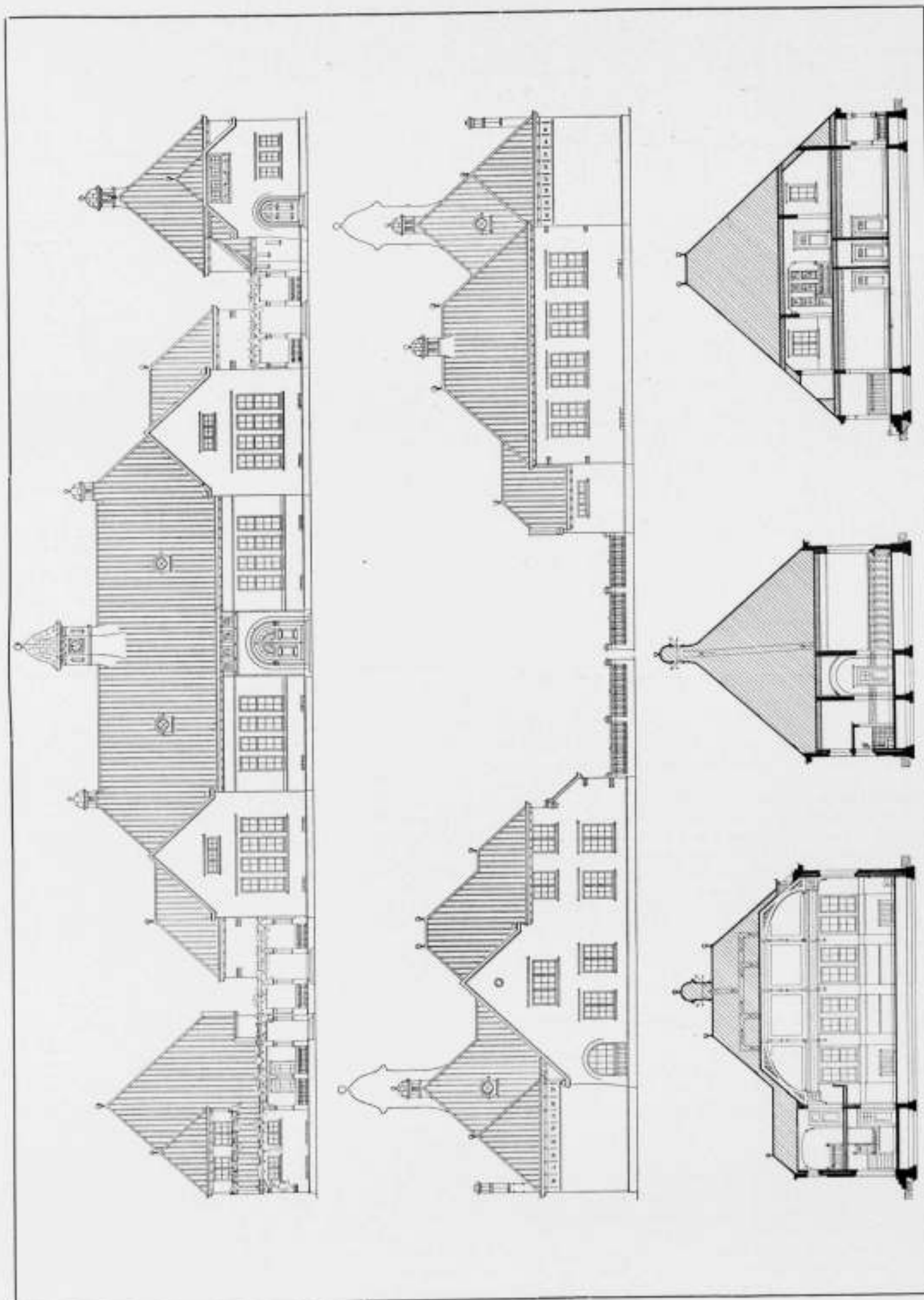
Toch werd de groote en veelzijdige rijkdom van vorm, kleur en materiaal aspect, die de baksteen kan bezitten niet algemeen ingezien, vooral niet door de fabrikanten, en dus ook niet voldoende voortgebracht.

De bescheiden maar geslaagde Baksteen-tentoonstelling in 1912, gehouden in het Gebouw der Maatschappij t. bevordering der Bouwkunst, was de eerste, nog eenigszins aanzelende uiting van het streven der fabrikanten, naast de technische ook, en vooral, de aesthetische kwaliteiten van den baksteen te vertoon. Op deze tentoonstelling werd velen fabrikanten den weg gewezen, in welke richting zij hun materiaal artistiek konden verbeteren en nieuwe, door de moderne architecten gewilde soorten konden maken. Hier, bij het samenspreken van fabrikant en architect, bleek, dat de fabrikant het eigenlijk gezegd artistieke van zijn materiaal nog niet op juiste wijze onder oogen had gezien en deze waarde, ook uit economisch oogpunt, niet voldoende had besef.

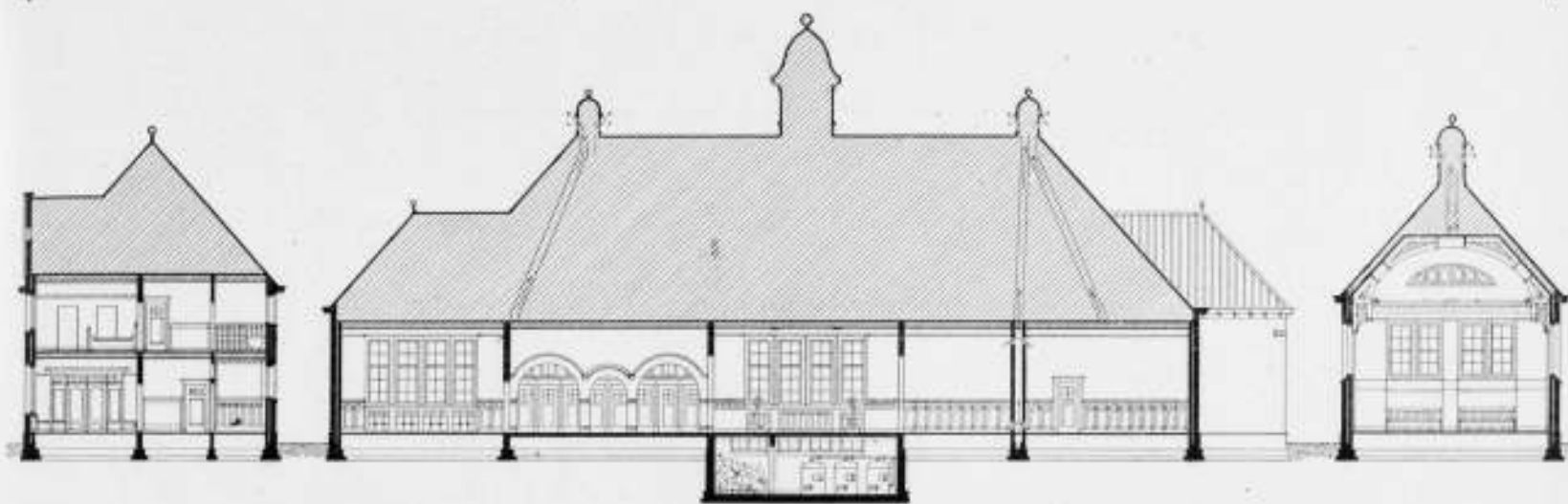
Na deze tentoonstelling gingen meerdere fabrikanten met ijver aan het werk om te trachten, de artistieke mogelijkheden van den baksteen te verruimen; zij willen het materiaal op hooger peil, tot grootere en rijkere schoonheid brengen, en hun groot opgevatte tentoonstelling „Huis en Tuin“ in 1914 kan van dit streven een goed denkbeeld geven.

Zoodoende werkt de Vereeniging van Baksteen-fabrikanten krachtig mede om onze nationale bouwkunst te verrijken en te veredelen.

Komt deze Vereeniging dus om dit streven alle lof toe, niet minder verdienstelijk maakt zij zich door hare studieprijsvragen, waardoor zij vooral de jongere krachten in de gelegenheid stelt zich te oefenen in het ontwerpen van baksteen architectuur. Zoo

Ontwerp motto: V. M. G. van J. D. HAVERMANS, VOORGEVELS, ZIJGEVELS EN DOORSNEDEN. Schaal 1 op 300.

Ontwerp motto: V. M. G. van J. D. HAVERMANS LANGS DOORSNEDE. Schaal 1 op 300.

wordt ook hiermede onze bouwkunst op vruchtbare wijze bevorderd; want het blijkt uit de vele inzendingen zoowel op de prijsvraag voor de kleine Landelijke Woning, uitgeschreven in 1912, als op die voor een Dorpsschool, dit jaar gehouden, dat er veel animo voor deze prijsvragen is.

De waarde van studie prijsvragen als deze moet men niet onderschatten. De ontwerpers ontwikkelen zich niet alleen bij het maken van hun eigen project, zij leeren ook zeer veel van het werk van hun mededingers. En ten slotte zullen deze jongeren, eenmaal de ouderen en daarmede uitvoerende architecten geworden, de goede baksteen-lessen van deze prijsvragen der Baksteenfabrikanten niet vergeten zijn, integendeel deze nuttig verwerken.

Ik geloof daarom, dat een woord van hulde aan de Vereniging van Baksteenfabrikanten voor hare bevordering der Bouwkunst, alleszins op zijn plaats is.

J. G.

JURY-RAPPORT.

Op deze studieprijsvraag zijn ingekomen 83 antwoorden, meerendeels met 5, de overige met 6 teekeningen; alle vergezeld van een memorie van toelichting.

Deze groote hoeveelheid studiemateriaal toont aan, dat er veel liefhebberij voor deze prijsvraag geweest is, en dat de Vereniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten velen deelnemers de gewaardeerde gelegenheid heeft geboden om hunne denkbeelden op papier te brengen.

Studieprijsvragen als deze kunnen daarom gerekend worden onder de zeer werkzame middelen tot verheffing van de bouwkunst; deze verdienste is er onafscheidelijk aan verbonden, ook wanneer, zooals bij deze studieprijsvraag het geval is, geen der inzenders er in slaagt een in alle opzichten bevredigende oplossing van het vraagstuk aan de hand te doen.

Dit te motiveeren kan vrijwel overbodig geacht worden. Immers, welk een prachtige gelegenheid wordt hier aan serieuze jonge krachten geboden, hun talent te beproeven!

Welk een verscheidenheid aan oplossingen, alleen reeds wat den plattegrond betreft, is mogelijk gebleken!

Bij de eerste schifting wilde de jury trachten na te gaan, tot hoeveel typen de plattegronden waren terug te brengen; het bleek haar echter, dat zoo velerlei oplossingen gegeven waren, dat van een nadere indeeling op dien grondslag moest worden afgezien. Van de 83 antwoorden kwamen voor een nadere bestudeering in aanmerking de navolgende acht ontwerpen:

Motto: Plutarchus. V. M. G., Zes, Voor de jeugd, Edi, Baksteen, Jacoba, Petrus.

Bij een meer ernstige beschouwing bleek; dat geen der ingezon-

den ontwerpen in alle opzichten de Jury kon bevredigen, hetgeen zij zeer betreurde, omdat eenige ontwerpen inderdaad van talent getuigden.

„Baksteen”, „Jacoba” en „Edi” vielen uit; „Baksteen” en „Jacoba” omdat zij een oplossing aan de hand deden, die de Jury voor een dorpschool niet gewenscht voorkwam; „Edi”, een school met een verdieping, leidt tot een te aanzienlijke hoogte-ontwikkeling, terwijl de geheele opvatting te weelderig is.

„Baksteen” is te groot van opzet; vooral de onmoedige torenbouw valt buiten het kader van een dorpschool. De architectonische opvatting van dit plan werd door de Jury echter lang niet onverdeenlijk gevonden.

De inzending onder het motto „Jacoba” werd niet belangrijk genoeg geoordeeld; de ontwerper heeft iets geleverd, dat te weinig van het gewone type afwijkt; het gymnastieklokaal is te klein en de speelplaats ongunstig gelegen.

Na bleven vijf ontwerpen over, die, elk op zich zelf beschouwd, in meerdere of mindere mate gelukkige oplossingen vertoonden.

Motto V. M. G.

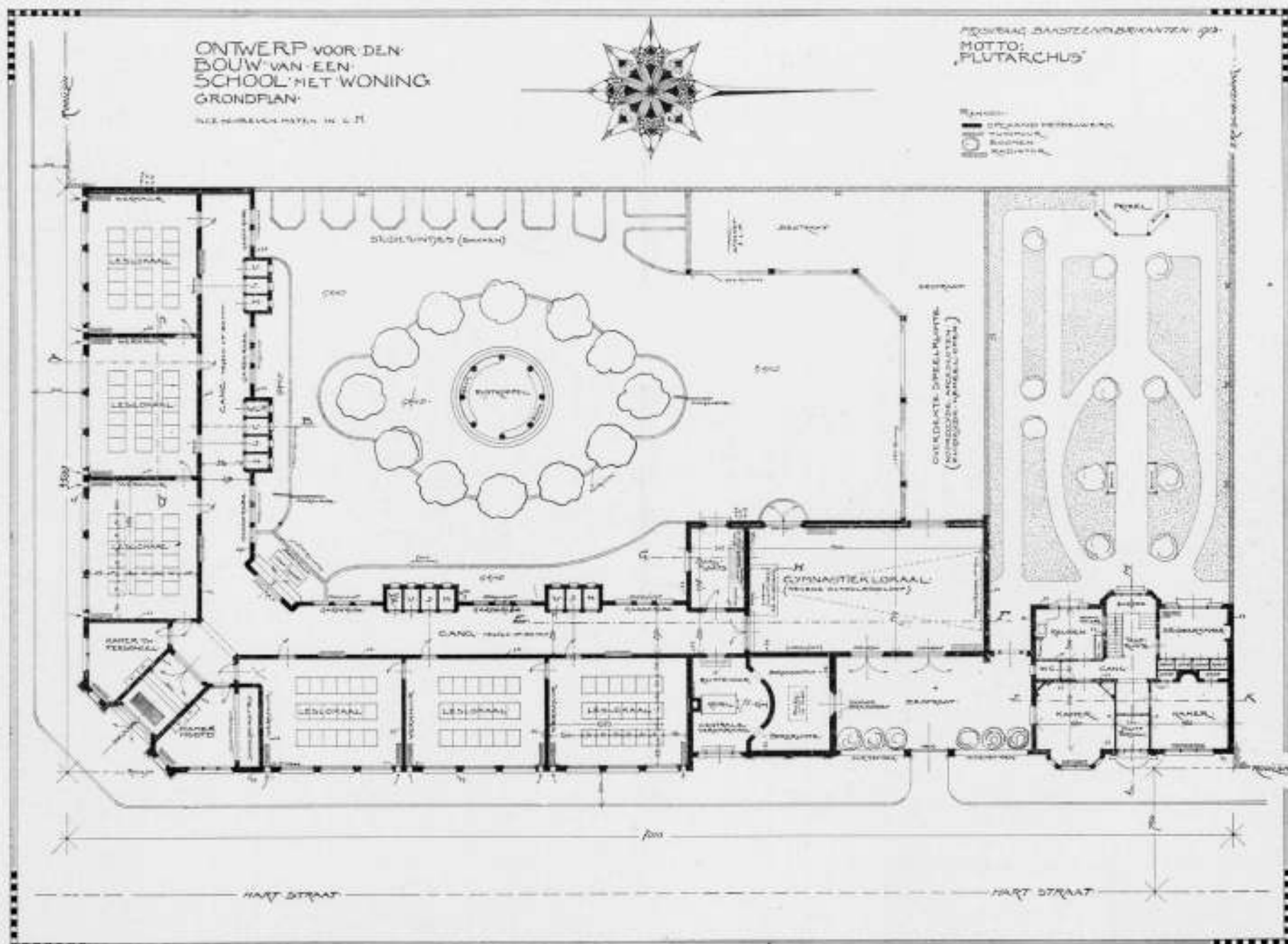
Dit ontwerp verdient om zijn goede architectonische oplossingen op den voorgrond geschoven te worden. De massawerking en de hoofdverhoudingen zijn gelukkig. Ook de plaatsing en de vormen der ramen getuigen van talent, terwijl de architectuur een goed baksteen karakter vertoont. Op zakelijke wijze is in dit ontwerp het begrip „dorpsschool” uitgedrukt. De groepeerings der gebouwen op het terrein is goed. De speelplaats, onmiddellijk grenzende aan 4 leslokalen, is echter niet gunstig gelegen. De groote en hooge daken zullen in een dorp en in het landschap goed voldoen. De overdekte speelplaatsen vormen een aardig gevonden en fraaie overgang tusschen de verschillende gebouwen.

Deze inzending kon echter niet voor bekroning in aanmerking komen, omdat de planindecling niet geheel in orde is. Door het ontbreken van een doorgaande gang tusschen de leslokalen kunnen de leerlingen niet binnenshuis het gymnastieklokaal bereiken. Ook is het een fout bij deze planindecling, dat er bij brandgevaar slechts één mitgang is. Door evenwel vorengenoemde gang te projecteeren, is geen in dit plan gemakkelijk uitvoerbaar is, is aan deze bezwaren te gemoet te komen. De raamhoogte in de leslokalen is in strijd met de Koninklijke Besluiten, aangezien de hoogte onder de borstwering der ramen bedraagt 1.50 M. en dit als maximum mag zijn 1.25 M.

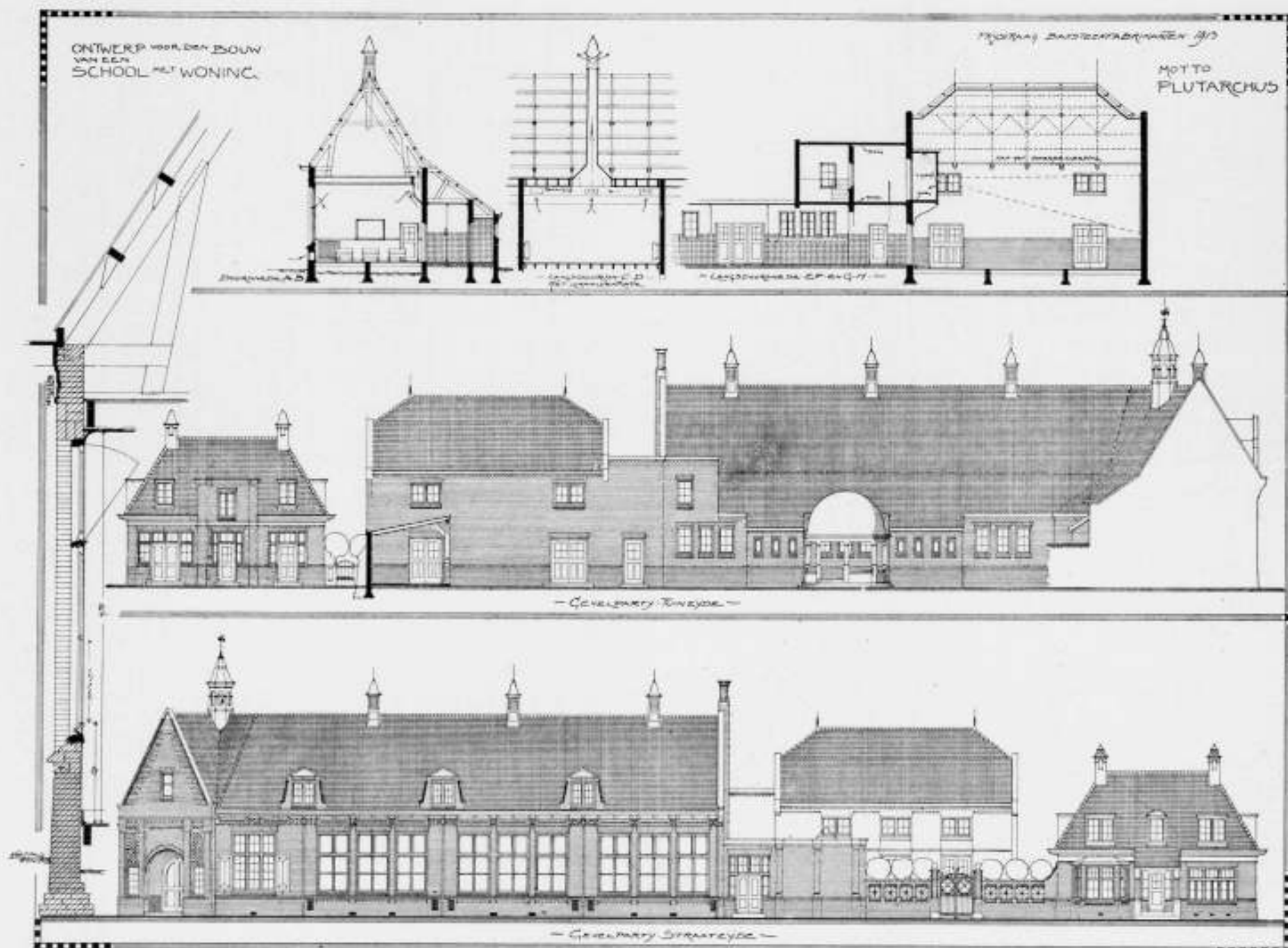
Het plan der woning is doelmatig.

Motto „Plutarchus”.

Tot het nu volgende plan voelde de Jury zich aanvankelijk het

Ontwerp motto: „Plutarchus“ van PHILIPPUS J. HAMERS. PLATTEGROND. Schaal 1 op 300.

Ontwerp motto: „Plutarchus“ van PHILIPPUS J. HAMERS. GEVELS EN DOORSNEDEN. Schaal 1 op 300. DETAIL Schaal 1 op 60.

meest aangetrokken. De ontwerper heeft zich met veel liefde in het onderwerp ingewerkt en het geheel is met smaak voorge- dragen. Echter kon deze inzending niet voor een bekroning in aanmerking komen, en wel op grond van de navolgende over- wegingen.

De verdiensten van dit ontwerp moeten in hoofdzaak in de goede planin- deeling worden gezocht; echter wordt een hoekingang niet doelmatig geacht. De architectuur, al moge zij een fijnvoe- lenden geest verraden, is voor een dorpschool te weidsch. Ook is in de architectuur de hoekingang niet tot een rijpe oplossing gekomen.

Evenals vele ontwerpen heeft ook dit ontwerp het gebrek, dat de onderwijzerswoning te royaal is opgevat. Het plan en de lig- ging der school zijn doelmatig en voldoen, wat de algemeene in- richting betreft, van alle ontwerpen het best aan de eischen, die aan een modern schoolgebouw moeten worden gesteld. Zéér praktisch is het gymnastieklokaal ingericht, dat, van bioscoop- inrichting voorzien, geheel afzonderlijk van het schoolgebouw kan worden in gebruik genomen. De open en overdekte speel- plaatsen, gelegen aan de achterzijde der gebouwen, zijn niet hinderlijk voor de lessen.

Bezwaren zijn in te brengen tegen de ligging van drie lokalen vlak op het zuiden, hoewel dit niet als een hoofdbezwaar kan gelden. De radiatoren in de leslokalen zijn verkeerd aangebracht, terwijl de Jury niet overtuigd is van het nut van het tegen den achterwand der lokalen geprojecteerde luchtkanaal. Zij meent, dat dit doellooze object de lokalen noodeloos zal ontsieren.

Motto „Zes“.

Het ontwerp vertoont een simpele baksteen-architectuur, die aan het gestelde doel beantwoordt. Deze architectuur verheft zich echter niet veel boven het alledaagsche.

De houten lateien boven enkele ramen en deuren waren beter door rollagen of bogen te vervangen, waardoor het gevel-ont- werp veel zou winnen.

De plattegrond is beknopt en doelmatig. Aan de bij de wet ge- stelde eischen is voldaan. Op de zijgang langs de twee rechts ge- legen lokalen is niet gemakkelijk toezicht te houden.

De speelplaats heeft hetzelfde gebrek als die van het motto „V. M. G.“

De woning is niet ondoelmatig, doch te royaal voor het doel.

„Voor de Jeugd“

Geeft een plan, dat gemakkelijk te overzien is; voor een dorps- school echter te kostbaar. De lokalen zijn ter weerszijden van de gang geprojecteerd; dit leidt tot een kapoplossing van te groote verhouding en te groote ruimte-omsluiting. Wel is van die ruimte partij getrokken door, wat bij geen der overige plannen het geval is, op de verdieping een cantine onder te brengen; een niet onaar- dig denkbeeld, juist in een dorpschool, waar de kinderen vaak in de middaguren moeten overblijven, maar waarvan de uitvoe- ring te groote uitgaven zou veroorzaken. De gevel aan de speel- plaatszijde toont dit duidelijk aan; hier blijkt, hoe ver de ont- werper afgedwaald is van zijn doel: het ontwerpen van een dorpschool. De onderwijzerswoning is beknopt en passend voor de bestemming.

De Jury wil nog wijzen op het geveldetail, waaruit blijkt, dat de ontwerper gestreefd heeft naar zekere verrijking.

Na deze vier inzendingen ten opzichte van elkaar te hebben ver- geleken, oordeelde de Jury, dat de twee eerste, „V. M. G.“ en „Plutarchus“, op een gelijke belooning aanspraak kunnen maken. Zij heeft daarom elk f 125.— toegekend. Ook „Zes“ en „Voor de Jeugd“ wenscht zij een gelijk bedrag toe te kennen, en wel van f 50.—

Nog blijft te bespreken de inzending, motto „Petras“. De ont- werper van dit plan heeft gezocht naar een oplossing wars van alle conventie, en is daarin ontgezenzlijk geslaagd. Een andere vraag is het, of hetgeen hij hier aanbiedt rijp en voor uitvoering vatbaar is. De Jury meent dat te mogen betwijfelen. Het gebouw maakt eenigszins een sprookjesachtigen indruk, gelijk ook de bedoeling van den ontwerper is. De Jury meent, dat, wanneer

de ontwerper tot rijpere ontwikkeling zal zijn gekomen, wellicht nog verdienstelijke ontwerpen van hem verwacht kunnen wor- den. De Jury waardeert het, dat de ontwerper tracht te ont- komen aan het conventionele en het alledaagsche, en iets wil geven, dat meer stemmingsvol is en vooral tot het kind spreekt. Wanneer dit project eens zou worden uitgevoerd, zouden enkele „vreemdigheden“ gewijzigd moeten worden, zooals de ongemot- iveerde verdeling der raamroeden in de vensters; een dege- lijke *bouwkundige* revisie van enkele belangrijke onderdelen, die weinig rationeel zijn en niet voldoende baksteenbouw te zien geven, zou noodig zijn.

De Jury oordeelde, dat dit plan een geheel aparte plaats onder de inzendingen inneemt, te weinig reëel en nog te onrijp is, en achtte, mede op grond van het hierboven aangevoerde, geen termen aanwezig tot belooning van dit plan.

Een reproductie van dit plan achtte de Jury echter wel gewenscht. De gronden, waarop de Jury kwam tot hare voorstellen, geven eenstemmig haar oordeel weer.

Zij wenscht dit verslag te besluiten, met dank te brengen voor het vele serieuze werk, dat door de inzenders geleverd is.

Het heeft de Jury genoeg gedaan, dat de pilaster- en fronton- architectuur bij deze prijsvraag weinig is toegepast, terwijl de beste inzendingen aardige en talentvolle hedendaagsche bak- steen-architectuur te zien geven.

Moge de invloed hiervan doorwerken op den bouw der Neder- landsche dorpscholen!

Het feit, dat er 83 inzendingen zijn en er slechts een klein getal voor nadere beschouwing in aanmerking kon komen, bewijst, hoe moeilijk een zoo betrekkelijk eenvoudig vraagstuk toch nog is, zoodat er niet genoeg op aangedrongen kan worden, dat dergelijke dorpsarchitectuur door daartoe bevoegden ontwor- pen wordt.

De Jury:

H. P. BERLAGE.

J. GRATAMA.

TH. M. KETELAAR.

G. VERSTEG.

L. ZWIERS.

Amsterdam, 4 Juli 1913.

Plaats en datum der openbare tentoonstelling van de ontwer- pen, op deze prijsvraag ingekomen, zullen nader worden be- kend gemaakt.

Door de welwillendheid van de Redactie van „Klei“, Orgaan van van de Vereeniging van Baksteenfabrikanten, zijn wij in staat gesteld hierbij afbeeldingen te geven van de ontwerpen V. M. G. en Plutarchus.

BERICHTEN.

Parkwijk. Deze bekende villa aan de van Eeghenstraat te Am- sterdam, door Berlage gebouwd, zal in zooverre behouden blij- ven, dat de afbraak gekocht is door den heer Joh. B. Lambeek, architect te De Bildt, die het gebouw herbouwen zal te De Bildt onder leiding van Berlage. Aanmerkelijke wijzigingen zullen daarbij in het oude plan worden aangebracht, terwijl ook de lig- ging en de omgeving anders zullen zijn. De cultuur historische betekenis van deze villa gaat daarmede vrijwel geheel verloren, het beste ware daarom, dat Berlage het gebouw radicaal wijzig- de overeenkomstig de nieuwe ligging en de nieuwe eischen.

Monument Jan Kuiper. Op Oud Eik en Duinen in den Haag is 15 Juli j.l. in een kleinen kring van leerlingen en bekenden een monument onthuld op het graf van den heer Jan Kuiper, oud hoofdleraar aan de Academie van Beeldende Kunsten. Het mo- nument, door den architect W. Kromhout Cz. ontworpen, is met symbolen versierd, waarin de liejde van den overledene voor de heraldiek en symboliek uitdrukking vindt. Met een waardeeren- de toespraak van den architect M. A. van Nieukerken, oud-leer- ling van de Academie, werd het monument onthuld. N. R. Cz.

Plaatsgebrek. Wegens plaatsgebrek moeten meerdere bijdragen blijven liggen.

33ste JAARG. — 26 JULI 1913. — No. 30.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afz. nummers f 0.15 fr. p.p. f 0.16 — ADVERTENTIËN v. 1 — 5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertenties tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. — Het Nieuwe Raadhuis voor Rotterdam, door J. Gratama. Vervolg — Kerkgebouw met pastorie en catechiseerlokaal te Haarlem. Arch. J. J. van Noppen. — Schoonheidscommissie en openbaar bouwkundig Adviesbureau. Inleiding van den heer A. W. Weissman. — Overheidsbemoeiingen met Stedenbouw tot aan den vrede van Munster, door Dr. W. B. Peteri, besproken door F. J. Kubatz. — Amsterdam en haar boomen, door J. P. L. Petri. — Berichten. — Met een plaat.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET NIEUWE RAADHUIS VOOR ROTTERDAM.

Door J. GRATAMA.

(Vervolg van blz. 338).

Werk zag ik ook van ingetogener
Verrijking, waarin 't keurigste evenwicht
Maatvolle sterkte was: bewoogner
Kon 't zijn, maar zuiverder niet licht.
Wat spreek ik meer! Laat zulke kunstenaars bouwen,
Geen vreemdeling zal uw volk als dood beschouwen.
(Uit: „De geest van Jacob van Campen“, door
Albert Verwey; De Beweging, Juli 1913).

QUARIUS, Na het levendige, „schwung“volle ontwerp van Kromhout valt de rustige bezonenheid van de Bazel's inzending op. Een blik op de teekeningen is voldoende om in dit ontwerp een compleet stelsel te zien, dat zich vertoont zonder zwakheden in de belangrijke partijen. Niets is aan het toeval overgelaten, alles is af en beheerscht, en tot in de onderdeelen verrijnd. De eerste indruk is niet overweldigend; maar bij nader beschouwen treft het buitengemeene en in zekeren zin het grootsche van deze „organische rationaliteit“, om de karakteriseering van de Bazel zelf te gebruiken.

In de plattegronden heerscht het systeem van vier- kanten, zoowel in het voor- als in het achtergebouw.

Daardoor wordt eenheid bereikt, welke ook in de be- handeling der gevels is terug te vinden. De jury acht blijkbaar deze eenheid niet juist, daar hierdoor geen scheiding is gemaakt tusschen het representatieve gedeelte en het dienstgebouw. Met deze meening kan ik mij niet vereenigen; integendeel, een goed bouwwerk moet zich als een geheel voordoen. De moeilijkheid van de vele verschillende belangrijke ruimten zóó op te lossen, dat zij naar buiten in de gevels spreken en dat toch het geheel aan elkaar gebonden is, zoodat van eenheid gesproken kan worden, is een deugd en geen fout. Ook in moreelen zin is het niet juist het repre- sentatief gedeelte en het dienstgebouw als los van elkaar te beschouwen. Het werk- en het feestgedeelte moeten een samenhangend geheel vormen in het totaal begrip Raadhuis. De deugd van eenheid in de gevels van het voor- en achtergedeelte heeft ook het ontwerp van Otten en Overijnder.

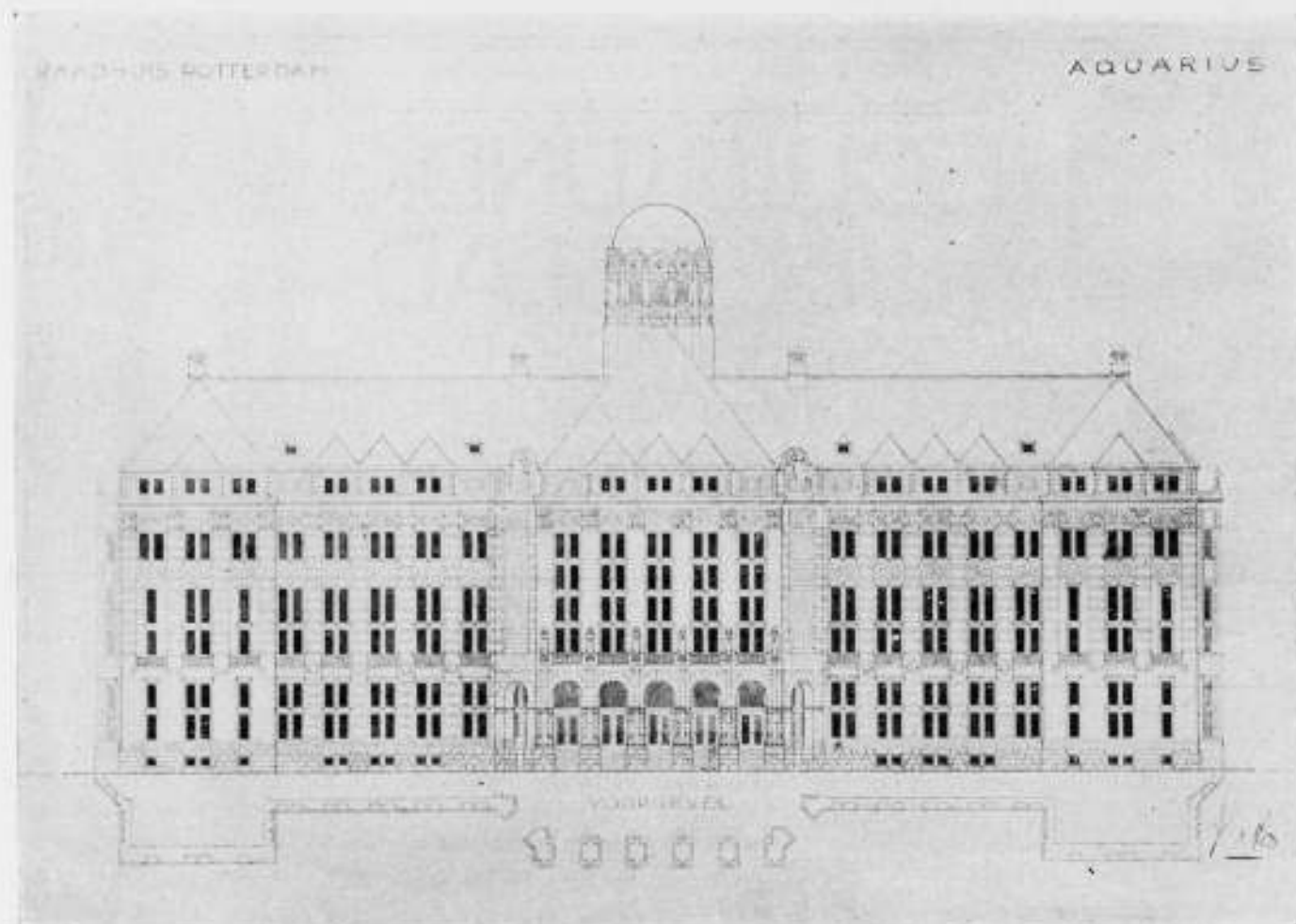
Minder gelukkig is de doorrit, welke ook de reeds be- sproken projecten hebben, en die waarschijnlijk is over- genomen van het avant-project Evers.

In het algemeen is de verlichting van het inwendige goed. Dat de entree en hoofdvestibule zeer slecht ver- licht zouden zijn, zooals het Jury Rapport zegt, lijkt mij onjuist. Hoogstens is het begin van de vestibule niet helder, zij het voldoende, verlicht; dit heeft echter aes- thetisch het voordeel, dat de zeer goed verlichte trap- pen de aandacht trekken en als van zelf uitnoodigen om te gaan naar de hoofd- verdieping.

Wel is het een bezwaar, dat door de ligging der beide trappen, links en rechts, achter zware pijlers, de trap- pen zelf niet dat inviteerende en ruime gebaar hebben, dat men bij een dergelijken monumentalen aanleg zou wenschen.

Zeer goede hoedanigheden bezit de feestverdieping, waarvan het Jury Rapport terecht opmerkt: „De aanleg

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevorde- ring der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwteksten, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: AQUARIUS, van K. P. C. DE BAZEL. VOORGEVEL.

van de feest- en raadzaalgroepen op de hoofdverdieping is in zijn geheel beschouwd van groot effect'. De zuivere evenwichtigheid, de verfijnde decoratieve behandeling en de goede en typische verlichting geven de vestibule hier een uitnemend karakter. Strenge regelmaat doet ook hier zijn goede werking voelen; goed gevonden is de indeeling links en rechts met haar 5 rechthoekige poortopeningen, waarachter de trappen en de gangen zich bevinden, en waarboven in de middelste 3 velden hoog staand licht is aangebracht. Het plafond, opgenomen in het vierkantensysteem, bestaat uit gelijkvormige koepelgewelfjes.

Door het in-een-loopen der vertrekken is de geheele voorkant bij feestelijkheden te benutten; zoodat, in aansluiting hiermede de ruime vestibule, de gangen en de trappen en de Raadzaal, een zeer goed complex is verkregen.

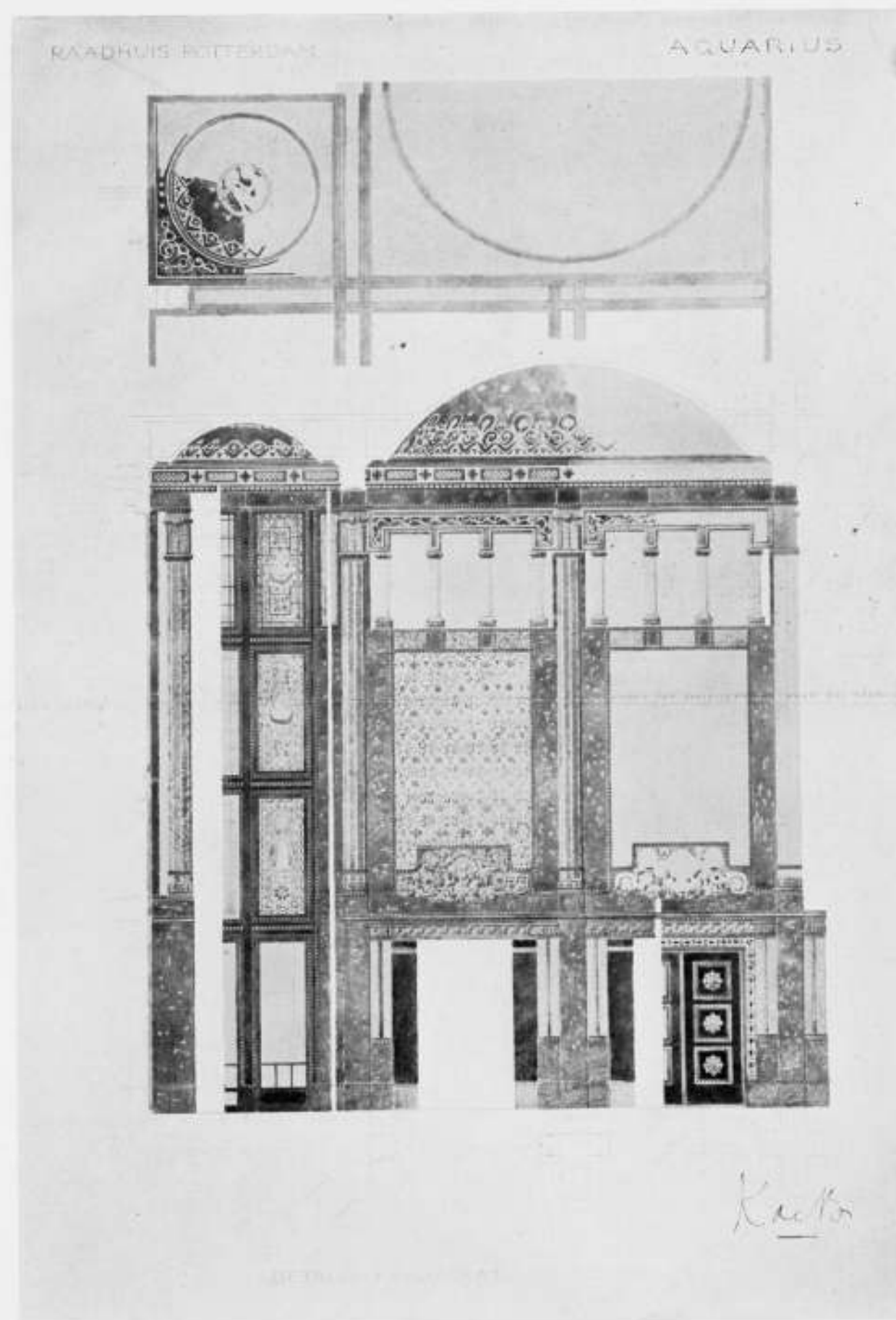
Niet begrijpelijk is de opmerking van het Jury-Rapport dat de Raadzaal niet gelukkig van vorm is; hij is integendeel zeer geslaagd, en leent zich uitmuntend tot een goede architectonisch-decoratieve behandeling.

De bundelzuiltjes in de gangen maken de ruimte-ontwikkeling daar ter plaatse niet groot; de afstand tusschen zuilen en pilasters bedraagt 2.20 M. Dit is niet veel, maar voldoende, daar de hoofdgangen uit dubbele zuilengangen bestaan. Het voordeel van deze indeeling is, dat er eenheid bereikt wordt met de zijgangen, die

half zoo breed zijn, terwijl daarenboven de verhouding in de breede hoofdgang niet gedrukt, maar rijzig wordt. Dat ook de ruimte-ontwikkeling van de vestibule sterk geaccentueerd wordt door de niet breede gangopeningen, spreekt van zelf.

De beide nevenzalen van de feestzaal zijn door koepelgewelven overdekt, welke de rechthoekige vensters zouden doorsnijden; deze fout is gemakkelijk te herstellen en wel door hier 4 kleine koepelgewelfjes te maken, gelijk de vestibule bezit. Zoo zijn er nog enkele minder belangrijke foutjes, die met de conceptie weinig te maken hebben en die vermoedelijk een gevolg van te te snel werken zijn.

Het Jury-Rapport vermeldt concentieus alles, wat zij als fouten of als foutjes veroordeelt; zoodat hare enkele waardeerende woorden ten slotte in de zee van bezwaren vrij wel verdrinken. Niet nadrukkelijk en uitvoerig genoeg komen in het Jury-Rapport de zeer bijzondere en groote verdiensten van deze inzending naar voren. De Bazel heeft een verweer geschreven op de beoordeeling van zijn werk door de Jury; het is opgenomen in no. 28 en 29 van het B. Weekblad. Hij eindigt met een algemeene vraag: 'of men bij het overwegen der waarde van een architecturaal ontwerp wel vruchtbaar en rechtvaardig werk kan doen, wanneer men zich aan detailkritiek overgeeft, zonder daarbij aldoor het groote samenstel in het oog te hou-

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCHER RAADHUIS. Ontwerp motto: AQUARIUS van K. P. C. DE BAZEL. DETAIL VAN DE FEESTZAAL.

Chr. Gereform. Kerk te Haarlem. Architect J. J. van Noppen.

den. Zodoende toch loopt men gevaar, om de boomen het bosch niet meer te zien en vooral het gezang niet te vernemen van de vogelen, die er in wonen."

Het komt mij voor, dat deze juiste opmerking niet alleen gemaakt kan worden over de beoordeeling der Jury van het ontwerp van de Bazel, maar dat zij ook geldt voor vrijwel het geheele Jury-Rapport.

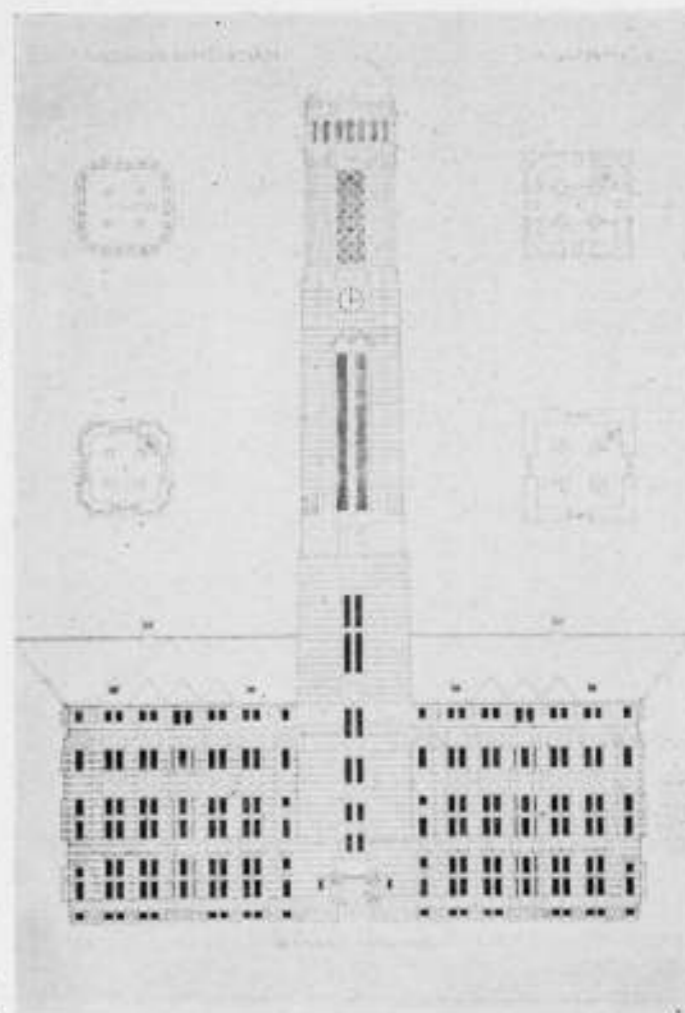
Is de plattegrond opmerkelijk door zijn systematische klaarheid en eenheid, hetzelfde kunnen wij zeggen van de gevels. Bijgaande afbeelding der projectietekening van den voorgevel doet het fraaie rythmische, het geordende en het rustig-fijne der verhoudingen duidelijk zien. Dat deze zuiver-bouwkundige tekening streng maar aangenaam decoratief aandoet, acht ik een verdienste van de architectuur. Let maar eens op dat elk ontwikkeld bouwwerk ook in zijn projectietekening „goed" er uitziet. Gelijk in de plattegronden vinden wij ook in de gevels geen gewrongenheden, geen moeilijkheden (enkele kleinigheden uitgezonderd); alles is zoo harmonisch „gegroeid", zoo van zelf sprekend en uit-zich-zelf voortgekomen, dat de kritiek er zoo goed als geen vat op heeft, of . . . . zij zou het geheele stelsel dezer kunst moeten verwerpen. De Bazel's kunst is af; uiting van een dergelijk volgroeid levensinzicht en van een daarmede geheel overeenstemmend bouwkunstig talent, dat zij veeleer het volkomen harmonisch einde, dan wel het begin eener nieuwe kunst-evolutie genoemd kan worden.

De twijfellooze vastheid, waarmede de gevels ontworpen zijn, is bewonderenswaard, al doet zij ons, die aan de meer levensvolle beweging der karakteristieke moderne bouwkunst gewend zijn, bij eersten indruk eenigzins als een nuchterheid aan.

Uit de goede verhouding van midden- en zijpartijen in den voorgevel herkent men den architect met het fijne en welbewuste gevoel. De middenpartij met de entree en de feestzaal spreekt naar buiten.

De koepel erboven is het minst gelukkig en zakt, vanaf de straat gezien, te veel weg. De pijlers der midden- en zijpartijen zijn te zwaar of te licht; te zwaar, in verband met den onderbouw, te licht voor een flink pijler-karakter. De muurpenanten op de hoofdverdieping in den voorgevel staan op smallere penanten op den begane grond, wat niet juist is; daarenboven is de oplossing van vensterborstwering met strek er onder verbrokken. De driehoekige, weinig vooruitspringende dakvlakjes zijn gezocht en haast zonder werking; de monumentaliteit van het dak wordt hierdoor allerminst gediend. Het lijkt, alsof hier te veel de ornamentist-de Bazel gesproken heeft.

De toren heeft de Bazel een eigenaardige plaats gegeven, namelijk aan het binnenplein in het dienstgedeelte. Moreel gezien is hiertegen geen bezwaar te maken, maar aesthetisch krijgt men dit bezwaar, dat alleen vanaf de binnenplaats de toren zich in zijn volle, imposante grootheid en sierlijken naald-vorm vertoont; vanaf de straat echter gaat de toren geheel of gedeeltelijk schuil achter de gevels, zoodat de voet nooit te zien is. In

Binnenplein met toren.

elk geval zal de toren vanaf de voornaamste plek, de Coolsingel, zich niet op zijn voordeeligst voordoen. Ongeveer in het midden van het raadhuis geplaatst, werkt de toren als een naaldvormig monument, reeds van verre het gebouw aanduidend.

De gesloten vorm van den toren is geheel overeenkomstig het karakter van de gevels.

De detaillering van de feestzaal vertoont de verfijning, de rust, de beslistheid en tegelijk ingetogen rijkdom, waardoor de Bazel als kunstnijvere terecht zoo hoog geschat wordt.

De belangrijke eigenschappen van deze schepping van de Bazel, trouwens van bijna al zijn werk, zijn onmiskenbaar. Van alle projecten van deze prijsvraag is dit het meest „gekund", het meest beheerscht en daardoor het meest, in zijn soort, een kunstwerk. Welke der andere inzendingen toont die eenheid, die harmonie bij volkomen eigen vormgeving, dat ontwikkelde rationalisme? Een vast en klaar bouwkundig beginsel vormt de basis van dit ontwerp, het beginsel der architectonische wiskunde. Het groote gebrek in zoo menig hedendaagsch ontwerp is het gemis aan systeem, aan orde, aan regelmaat, aan logische gegroeidheid, aan model, aan artistieke wiskunde. Men ontwerpt veelal alleen op het gevoel, en daardoor is het gevaar zeer

groot — vooral bij hen, die geen groot talent hebben — dat de verschillende deelen van het ontwerp geen voldoende verband hebben en de verhoudingen te willekeurig worden. Men ontwerpt dan eigenlijk te wild, te persoonlijk en te oppervlakkig.

Want ten slotte is het de wiskundige grondslag, die aan de schoonheid der bouwkunst geeft dat algemeene en dat eeuwige dat in de natuur-schepping zelf schuilt. Een groot bouwmeester is een diepvoelend wiskundige. De talrijke verschillende ruimten, die hij moet samenvoegen, zooals vestibules, gangen, trappen, zalen, kamers enz., moet hij niet alleen in zuivere doelmatigheid, in juiste volgorde en naar aesthetischen ruimte-indruk groepeeren maar hij moet deze alle zóó door eenzelfde eenheid van maat en ruimte binden, dat een op juiste wijze gegroeid totaal ontstaat, een natuurlijke eenheid in veelheid, zooals een kristal of een plant dat is.

Er zijn nog velen, die van het soort cellen-systeem, dat in het ontwerp van de Bazel te herkennen is, niets moeten hebben. Maar deze vergeten, dat alle groote kunstwerken systemen bevatten, dat alle composities een wiskundige basis hebben. Ja, zelfs de Italiaansche Renaissance schilderkunst heeft deze in sterke mate, hoewel hierbij duidelijk te zien is, dat hoemeer de schilderkunst van gestyleerde abstractie van den vroeg-tijd overging tot realistische werkelijkheid van den laat-tijd, hoe meer dus de stijl van het algemeen ging naar het persoonlijke, hoe meer ook de wiskunde, en daarmee de grootheid van den stijl, verdween.

Zoo voert de beschouwing van dit ontwerp van de Bazel tot de kern van de bouwkunst. En reeds dit is een groote verdienste van den geest van deze schepping.

De kunst van de Bazel is diep-zinnig. Bij haar leeren wij weer eens goed, wat wij in onzen, nog sterk individualistischen tijd dreigden te vergeten, dat bouwkunst wiskunst moet zijn.

Maar is hiermede het laatste woord van de bouwkunst gezegd?

Reeds vroeger heb ik stijl genoemd: eeuwigheid en tijdelijkheid, analoog met het leven, dat door den stijl verbeeld wordt, en dat ook is: eeuwigheid en tijdelijkheid. Het eeuwige in bouwkunst zetelt in de onveranderlijke natuurkrachten en in de wetten van den organischen opbouw en der harmonie, die artistieke wiskunde genoemd kan worden; het tijdelijke wordt gevormd door de keuze van den wiskundigen vorm en door de wijze, waarop de mensch zijn eigen tijdsgevoel op dezen basis weergeeft.

De Gothiek zoowel als de Barock zijn, ontdaan van hun versieringsvormen, in grondslag wiskundig, abstract, algemeen: de Gothische wiskundige vorm is anders dan de Barock wiskundige vorm, terwijl de tijdsgeest, de tijdelijkheid, daarenboven vooral naar voren komt in de versieringsvormen.

Zijn niet alle groote kunstwerken van alle tijden, m.a.w. hebben zij niet alle het eeuwige in zich? En toch, kenmerken diezelfde kunstwerken zich niet door een zeer krachtige tijdelijkheid, door een markant vertoonen

van wat dien toen levende kunstenaar van alle andere tijden onderscheidt en wel moet onderscheiden? En is niet juist *dát* het ontroerende, het grootsche en het godsdienstige in elk groot kunstwerk, dat wij een menselijkheid zien in contact met het ruimere, *zóó* dat een tijdelijkheid belicht wordt door het eeuwige en het eeuwige gezien wordt in een tijdelijkheid?

Welnu, de bouwkunst van de Bazel heeft wel in voor-treffelijkheid het eene deel, het abstracte, het harmonisch-ontwikkelde; maar het andere deel, het tijdelijke, de moderniteit, komt niet voldoende tot een accentvolle, karakteristieke uiting. Het werk van de Bazel is wat tijdeloos. Ik bedoel hiermede, dat zijn harmonische uiting niet tevens is een groote, spontane, levensvolle uiting. De robuustheid van dezen tijd, vol strijd, vol kracht, maar ook vol contrasten, weerklinkt niet in het ontwerp van de Bazel. Zijn architectuur heeft niet genoeg de groote greep, de sterke bezieling, het karaktervolle accent, die haar in alle opzichten zouden maken tot de vertolking van het Raadhuis voor de bedrijvige en groote, modern-wordende handelsstad Rotterdam. Toch is dit project zoo doortrokken van den logischen, ordenden, waar en zakelijk uitbeeldenden geest van de moderne bouwkunst, en is deze architectuur zoo zuiver en zoo beheerscht, dat dit Raadhuis van de Bazel een belangrijk modern kunstwerk is, en reeds daarom waardig uitgevoerd te worden.

(Wordt vervolgd.)

KERKGEBOUW MET PASTORIE EN CATECHISEERLOKAAL TE HAARLEM.

Het kerkgebouw met de pastorie en het catechiseerlokaal, waarvan hierbij enkele afbeeldingen zijn geplaatst, zijn gebouwd op een terrein aan de Raaks — hoek Jacobstraat

te Haarlem, voor rekening van het Kerkbestuur der Chr. Geref. Gemeente aldaar. Zooals de situatie duidelijk doet zien, waren de afmetingen van het bouwterrein vastgelegd en moest er rekening mede worden gehouden, dat een strook ter breedte van 2.50 M. aan de zijde van de Raaks onbebouwd moest blijven en benut als voortuintjes.

De gevels zijn opgetrokken van kleurige klinkers, met toepassing van natuursteen voor verschillende constructiedeelen; de dakvlakken zijn gedekt met leien; de ramen zijn bezet met gekleurd glas in lood.

Het kerkrui is overwelfd door een houten tongewelf dragend op versierde muurconsole's. De wanden zijn gedeeltelijk voorzien van betimmeringen, overigens ge-

schuurd en afgewerkt met frescoliet. De hoofdkleuren zijn geel, wit en blauw.

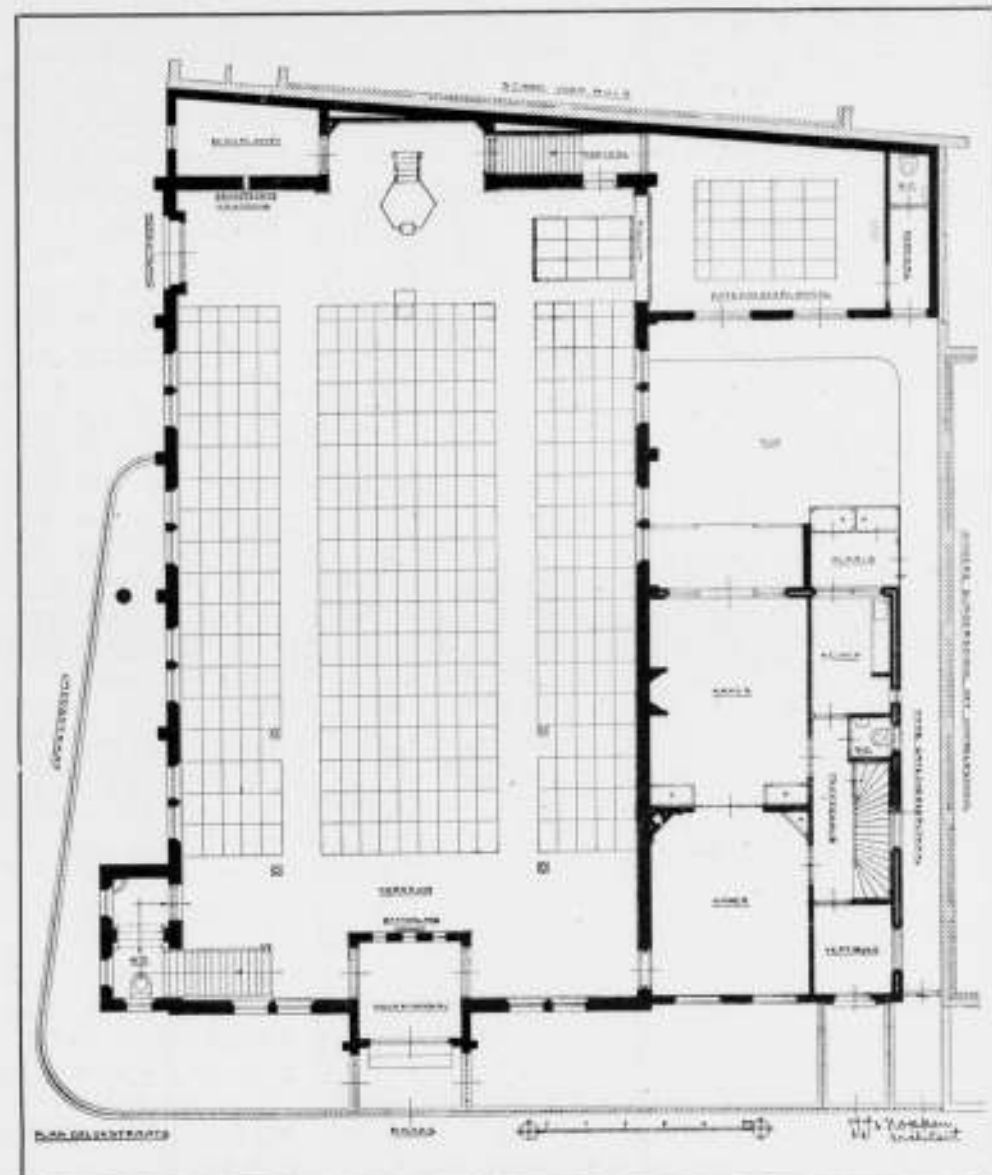
Boven het spreekgestoelte is een balkon, waarop het orgel is geplaatst, waarvan betimmering en kleur zijn aangebracht in overeenstemming met de omgeving.

In het kerkrui is met inbegrip van de gaanderij gerekend op 500 zitplaatsen, terwijl de ruimte van het catechiseerlokaal aan het kerkrui kan worden toegevoegd, door opwinding van een daartusschen aangebracht rolluik. Het geheel is evenals de meubilering eenvoudig opgevat.

Met den bouw werd in den zomer van het vorige jaar begonnen, terwijl op 7 Mei j.l. het kerkgebouw plechtig werd ingewijd. De uitvoering van den bouw werd opgedragen aan den heer M. Nederkoorn te Haarlem, van het orgel aan den heer Standaart te Rotterdam, van de verwarming en verlichting aan de firma H. Koning en Zoon te Haarlem.

Haarlem, Juni 1913.

J. J. VAN NIPPEN.

Chr. Geref. Kerk te Haarlem.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE EN OPENBAAR BOUWKUNDIG ADVIESBUREAU.

Onderwerpen, besproken in de Vergadering van Architect-Leden der Maatschappij op 28 Mei j.l.

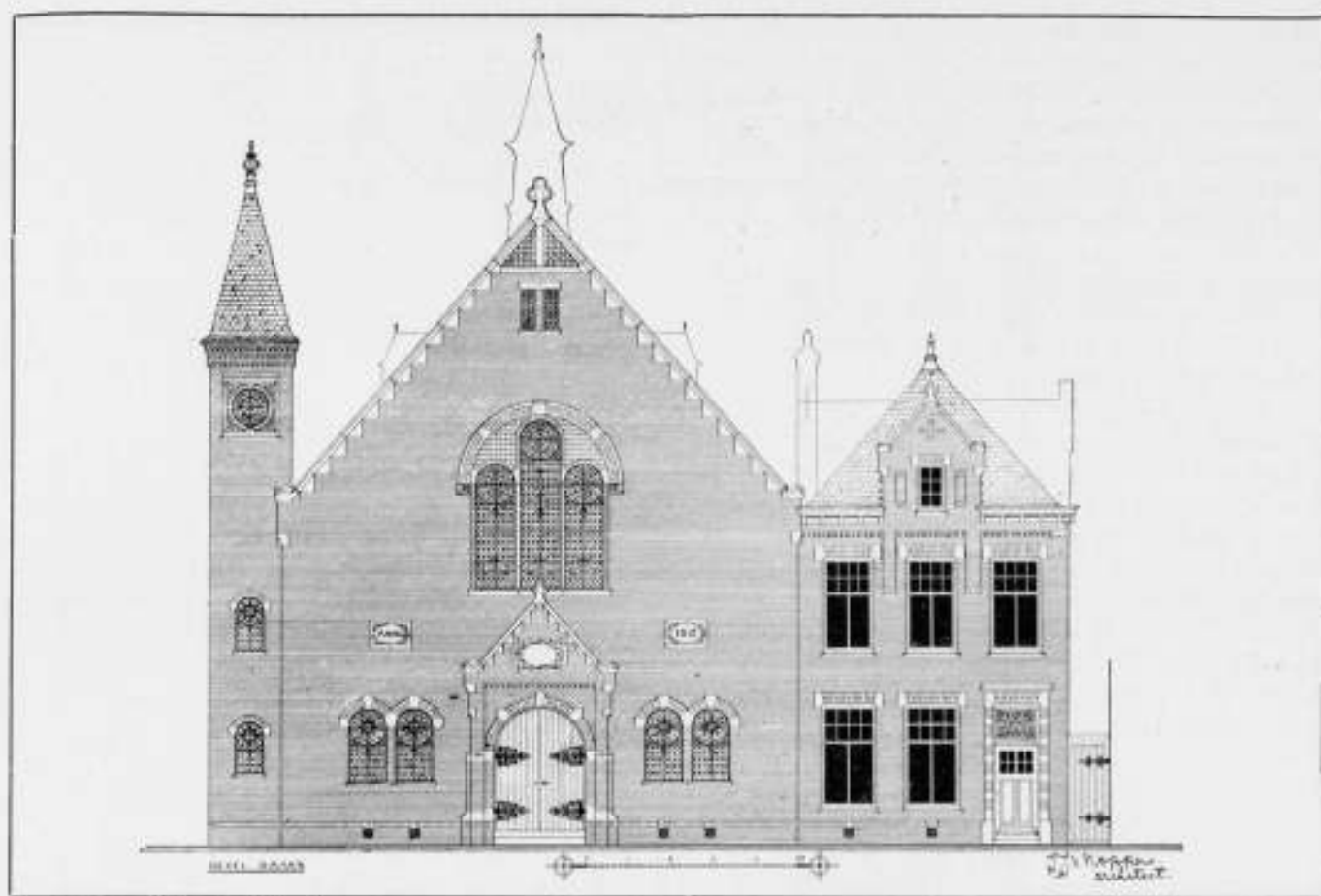
HEEMSCHUT, SCHOONHEIDS-COMMISSIE EN BOUWKUNDIG ADVIESBUREAU.

door A. W. WEISSMAN, Secretaris Bond Heemschut.

Het doel van Heemschut is het behoud der schoonheid van Nederland. Zal dit doel bereikt worden, dan behoort er niet alleen voor gezorgd te worden, dat de oude schoonheid in stand blijft, maar ook, dat nieuwe schoonheid ontstaat. Heemschut ziet niet slechts naar het verledene, maar ook naar de toekomst.

Ieder middel, dat dienen kan om dit doel te bereiken, wenscht Heemschut te gebruiken. Punt 5 van zijn werk-program, aan welks samenstelling de heeren Dr. Jan Kalf en K. de Bazel deelgenomen hebben, luidt: „Het

bevorderen, dat nieuw te stichten bouwwerken aan de eischen der schoonheid voldoen". De toelichting noemt deze werkzaamheid een der belangrijkste bemoeiingen van den Bond. Dan wordt verder gezegd: „Reeds bestaan in eenige groote gemeenten „Schoonheidscommissies", waarvan invloed ten goede uitgaat. Daar echter die commissies uit den aard der zaak slechts zeer beperkt in getal zullen zijn, behoort de Bond in te stellen een „Schoonheidsraad", welke zijn diensten overal verleent, waar dit noodig is. De taak van dezen Raad zal zijn, adviezen te geven omtrent alles wat van invloed kan wezen op de schoonheid van stad en land." Gebrek aan middelen heeft tot dusver verhinderd, dat deze „Schoonheidsraad", wien de noodige bezoldigde technische hulp zou moeten worden verleend, kon worden ingesteld. Doch de commissie, die thans werkzaam is, en waarin de vier bouwkunst-lichamen elk een lid hebben aangewezen en waartoe ook de architectenbestuursleden van den Bond behooren, heeft reeds met loffelijken ijver, zonder bezoldigde hulp, gedaan wat des „Schoonheidsraads" is. Zij heeft adviezen gegeven om-

Chr. Gereform. Kerk te Haarlem.

trent ontwerpen, die aan haar oordeel onderworpen werden, zij heeft ontwerpen verbeterd of voorstellen tot verbetering gedaan.

Heemschut zal het toejuichen, als er meer dergelijke commissies, hetzij dan schoonheidscommissies of commissies van advies op deze wijze werkzaam zijn.

Men heeft tegen deze werkzaamheid bezwaren ingebracht. Zij zou de vrijheid der kunstenaars belemmeren zij zou een zeer ongewenschte mededinging met die kunstenaars in het leven roepen.

Tot dusver zijn van die belemmering der vrijheid nog geen voorbeelden gegeven. Slechts heeft men veronderstellingen gemaakt omtrent het lot, dat den ontwerpen van vóór de instelling der eerste „Schoonheidscommissie“ gestichte gebouwen zou zijn ten deel gevallen, als zij aan het oordeel van zulk een commissie onderworpen waren geworden.

De bouwkunst beleeft thans een moeilijken tijd. De onbeperkte vrijheid, die de negentiende eeuw aan haar beoefenaars gaf, heeft slechts verwarring tengevolge gehad; iedere hand, die een overlevering van eeuwen kon geven, werd losgemaakt. Was de vrijheid der oude meesters beperkt door den stijl, waaraan alle tijdgenooten zich hielden, nu kon iedere vogel zingen, zooals hij gebekt was. Doch niet uit iederen snavel komt een schoon geluid, al wordt zijn bezitter tot de zangvogels gerekend. De nachtegaal is maar een klein beestje, de raven zijn groot.

Wanneer wij zien, wat er gedurende de tweede helft der

negentiende eeuw in Nederland gebouwd is, dan treft het ons, dat daaronder slechts bij uitzondering werk van wezenlijke kunstenaars voorkomt. En zonderling is het, dat zij, die in het navolgen van het werk dier meesters hun heil zochten, juist datgene overnamen, wat minder gelukkig was.

De dorpsstimmerman bouwde geen boerenwoning meer, of hij moest er, hoe dan ook, motieven van „villa's“ aan te pas brengen. Hij zag geheel over het hoofd, dat de oude boerenwoningen in iedere streek van ons land een bepaald type vertoonen, ontstaan door een langdurige overlevering en daarom prachtig in de omgeving passend. Die dorpsstimmerman was in de groote steden geweest, hij had gezien, wat daar gebouwd werd en hij had, op zijn manier, beproefd, dat na te volgen. Of misschien had hij zijn voorbeelden niet eens zoo ver gezocht, doch ze aan de „villa's“, die in de buurt waren verrezen, gevonden.

En ook in de groote steden ziet men voorbeelden van wansmaak in overvloed. Ik zal mij er wel voor wachten, te zeggen, dat die wansmaak alleen getoond werd aan ontwerpen, gemaakt door personen, die zich zonder recht met den naam van bouwkunstenaar sierden. Maar ik geloof toch, dat, althans in den laatsten tijd, de wezenlijke architecten slechts zelden in een individualisme vervallen zijn, dat met wansmaak gelijk te stellen ware. Het zou zeker het meest gewenscht zijn, dat alleen aan hen, die waarlijk architecten mogen heeten, in den verloop het bouwen vergund werd. Maar dit schijnt een

ideaal, hetwelk vooreerst nog niet voor verwezenlijking vatbaar is.

De revolutie heeft aan het voortbestaan der oude overleveringen te plotseling een einde gemaakt, dan dat men zou mogen hopen, dat weder, als van ouds, alleen zij die getoond hadden, hun vak te verstaan, het mochten uitoefenen.

Naar bekwaamheid wordt eigenlijk in onzen tijd niet gevraagd. Hadden, tot het begin der 19e eeuw, ontwerper en uitvoerder slechts één doel, namelijk om werk te leveren, dat aan de eischen der kunst en van het vak voldeed, nu moet de uitvoerder trachten, zoo goedkoop mogelijk werk te maken en kan de ontwerper daar hij niet als zijn voorgangers uit gelukkiger tijden in een stijl en een cultuur een vast richtsnoer heeft, nooit met die zekerheid, met die vanzelfsprekendheid werken, welke wij in oude bouwwerken zoo bewonderen.

Maar moeten, omdat dit zoo is, nu alle pogingen, die tot verbetering van deze verkeerde toestanden gedaan worden, achterwege blijven? Is het af te keuren, dat sommige gemeentebesturen hier te lande het verleenen der vergunning tot bouwen afhankelijk stellen van het voldoen aan eischen van welstand, dat het instellen van zogenaamde „commissien van advies“ reeds hier en daar wordt overwogen?

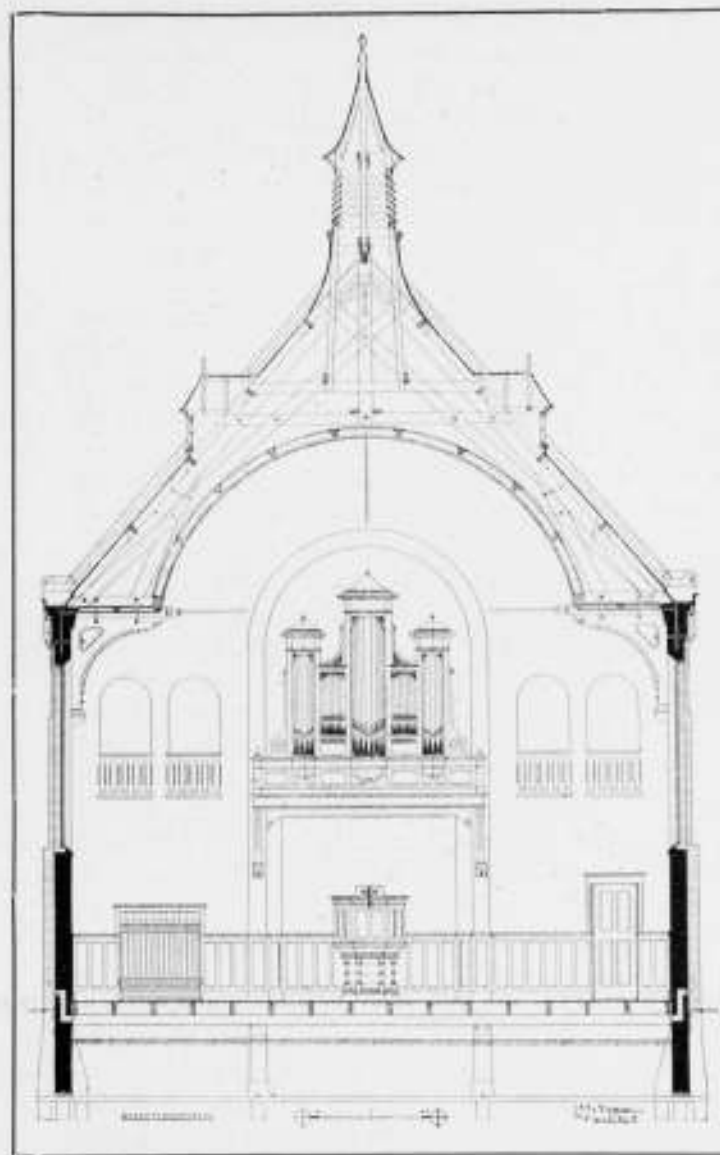
Ik geloof, dat men wel zal doen, eer men het antwoord op deze vraag gaat geven, het onderscheid te erkennen, hetwelk er bestaat tusschen het belang der bouwkunst en dat van haar beoefenaars. Te dikwijls wordt, doch ten onrechte, dit verschil over het hoofd gezien.

Het is een belang der bouwkunst, dat het peil van wat er gebouwd wordt, stijgt. Het is een belang van haar beoefenaars, dat aan hen, die geen behoorlijk ontwerp kunnen maken, het bouwen belet wordt. Immers die menschen zijn te vergelijken bij de „beenhazen“ tegen wie de oude gildemeesters door de overheid beschermd werden.

In onzen tijd van vrijheid is een dergelijke bescherming van bevoegden een onmogelijkheid geworden. Al wat zou kunnen worden bereikt, ware het invoeren door de overheid van een examen, waar de candidaten zouden moeten toonen, de beginselen van velerlei hulpwetenschappen te kennen. Maar daardoor zou het peil van wat er gebouwd wordt, zeker niet stijgen.

Den ontwerpers, die men eigenlijk geen ontwerpers kan noemen, goeden raad geven, hun werk verbeteren, het desnoods overmaken, ziedaar de taak der „advies-bureaux“.

Ik kan mij voorstellen, dat het architecten moet ergeren, wanneer op deze wijze van kiezelsteenen soep wordt gemaakt. Waarom gaan de menschen, die zulke stummers met het vervaardigen van ontwerpen belasten, niet liever naar een bekwaam architect? Ja, het ware te wenschen, dat zij het deden, maar zij doen het nu eenmaal niet, daar bij het geven van opdrachten hier te lande, allerlei overwegingen gelden, waaronder die,

Chr. Gereform. Kerk te Haarlem.

welke op de bekwaamheid van den architect als kunstenaar betrekking hebben, slechts bij hooge uitzondering voorkomen.

Zoo zullen dan de bouwkunst-adviesbureaux door de architecten voorloopig nog, in het gunstigste geval, als een noodzakelijk kwaad beschouwd worden. Misschien valt dit kwaad, als het eerste bureau in werking is, nog wel mede. Verleden zomer heb ik gelegenheid gehad, met de „Königliche Beratungsstelle für das Baugewerbe in Württemberg“ en haar werkzaamheid kennis te maken. Dit lichaam, hetwelk sedert 1 November 1905 bestaat, en een jaarlijksch subsidie van f 18.000 van het rijk krijgt, bepaalt zich bij het beoordeelen en het verbeteren van ontwerpen niet. Het wil vooral opvoedend werken, door den beoefenaars der bouwambachten te hulp te komen, daar het, en zeker met recht, in het verloren gaan der goede overleveringen uit den tijd der gilden een der voornaamste oorzaken ziet van het meer en meer verdwijnen der schoonheid. Daarom werden cursussen voor ambachtsbeoefenaars georganiseerd, goede ontwerpen in druk verspreid en scholen ingericht, waar den leerlingen wordt onderwezen, hoe zelfs

de eenvoudigste gebouwen schoon kunnen zijn. Architecten van naam belasten zich daar met het onderricht, hetwelk een vrij karakter heeft.

Wanneer ook een Nederlandsch advies-bureau op deze wijze zou willen werken, dan zou het ongetwijfeld veel nut kunnen stichten. En het schijnt niet onmogelijk, dat het door die werkzaamheid velen, die nu nog tegenstanders van zulk een bureau zijn, met zich zou kunnen verzoenen.

Heemschut zal zeker, zooals ik reeds in den aanvang van mijn inleiding zeide, het totstandkomen van zulk een bureau toejuichen, omdat daardoor het behoud der schoonheid van Nederland in de toekomst gebaat zal worden.

In den laatsten tijd is het instituut der „schoonheidscommissies", dat, toen het werd ingesteld, veler sympathie had, door sommigen afgekeurd. Ik zal de bezwaren, die vooral tegen de werkzaamheid der Amsterdamsche Commissie in het midden werden gebracht, hier noch opsommen, noch pogen te weerleggen. Slechts moge er op worden gewezen, dat de Commissie in de verkaveling der gronden, waarop gebouwd moest worden, niet werd gekend. Ieder gegadigde kon den grond krijgen, dien hij verlangde, mits hij slechts wilde betalen, wat er voor gevraagd werd. Naar de bestemming, die hij er aan geveerde, werd geen onderzoek ingesteld. Wel mocht hij niet aan het bouwen gaan, eer zijn ontwerp de goedkeuring der Commissie verkregen had, doch overigens werd hem de meest mogelijke vrijheid gelaten.

Bij de ontwerpen, die de Commissie te beoordeelen kreeg, zijn er maar betrekkelijk weinig van werkelijke architecten geweest. De groote meerderheid is gemaakt door menschen, die het eigenlijk niet hadden moeten wagen, als ontwerpers op te treden.

Hoeveel ijver de Commissie ook toonde, zij kon er natuurlijk niet in slagen, ontwerpen van onbevoegden tot iets behoorlijks te maken. Hier ware voor een „Commissie van advies" zeker een dankbaar arbeidsveld geweest. In de toekomst behoort het Amsterdamsche stadsbestuur niet langer terreinen zonder eenig stelsel te verkoopen of in erfpacht uit te geven. Het behoort ieder blok voor een bepaalde bebouwing te bestemmen, zich niet, als een bouwgrond-exploitant, te richten naar de eischen van ieders gegadigde, doch als overheid regelen te stellen, waaraan de gegadigden zich hebben te onderwerpen.

Erkent zij dan nog voortaan niet ieder als architect, en laat zij als ontwerpers alleen toe de leden der architecten-organisatie, die wij, als de fusie tot stand zal zijn gekomen, zullen bezitten, dan zal Heemschut zeker redenen hebben, zich te verheugen.

Andere „schoonheidscommissies" zullen wel doen, op hetgeen te Amsterdam door de ervaring werd geleerd, acht te geven, en de gemeentebesturen opmerkzaam te maken op hun verplichtingen.

Ik denk hier vooral aan de „schoonheidscommissie" te Laren in Noord-Holland, die, dank zij het initiatief van den burgemeester Jhr. Van Nispen tot Sevenaer, niet

slechts zal hebben te beoordeelen de ontwerpen, die voor van de gemeente verkregen gronden bestemd zijn, maar aan wier oordeel de ontwerpen voor alle bouwwerken zullen worden onderworpen. Hier in het bijzonder zal er op dienen te worden gelet, dat de harmonie bewaard blijft, en dat geen onbevoegden tot het indienen van ontwerpen gelegenheid worde gegeven.

Een kwart eeuw geleden was Laren nog een eenvoudig en schilderachtig boerendorp. Maar toen kwam ook hier de ontsiering, er werd gemoderniseerd, de oude schilderachtigheid ging te loor, en wat er nieuw gebouwd werd paste slechts bij uitzondering in het kader.

Hopen wij, dat het nog niet te laat is, om Laren weder tot een mooi dorp te maken. Heemschut zal er zich al weder van harte in verheugen, wanneer het gelukt.

Door wat ik meende te moeten opmerken zal het wel duidelijk geworden zijn, dat Heemschut zoowel commissien van advies als schoonheidscommissien beschouwt als krachtige middelen om zijn doel, het behouden der schoonheid van Nederland, te bereiken. Doch dan moeten die commissien steeds in het oog houden, dat een element van alle schoonheid de harmonie is. Een ontwerp kan op zich zelf zeer verdienstelijk zijn en toch volstrekt niet in zijn omgeving passen. In de negentiende eeuw heeft men op dat verband met de omgeving weinig acht gegeven, zelfs bij het onderwijs in de bouwkunst werd er niet op gelet. Een commissie van advies of een schoonheidscommissie, die in den geest van Heemschut wil werkzaam zijn, behoort er voor te zorgen, dat zij nooit een ontwerp los van de toekomstige of bestaande omgeving beoordeelt. Dit is wel niet de tot dusver gebruikelijke manier, maar het zal eener commissie gemakkelijk vallen, de autoriteiten van het goed recht eener andere opvatting te overtuigen.

Want slechts dan is er weder schoonheid te verwachten, als wat nieuw gebouwd wordt goed in zijn omgeving past, als een stads- of een dorpsgezicht weder die schoone eenheid vol afwisseling toont, waaraan de vroegere, ons uit afbeeldingen bekend, hun bekoorlijkheid ontleenen.

OVERHEIDSBEMOEIINGEN MET STEDEBOUW TOT AAN DEN VREDE VAN MUNSTER DOOR DR. W. B. PETERI CIVIEL-INGENIEUR.

DOOR F. J. KUBATZ, B. I.

De promotie van den ingenieur Peteri te Delft op een proefschrift, een onderwerp behandelend uit de stedenbouwwetenschap, is een verheugende gebeurtenis voor de civiele en bouwkundige wereld.

Daaruit blijkt, dat de belangstelling in Nederland groeiende is, ja, reeds een zekeren bloei bereikte, daardoor wordt eens een enkele maal gekonstateerd, dat de stedenbouwkunst een grote werkelijke waarde bezit.

Enige jaren geleden, was de algemene opinie hier te lande, dat de stedenbouw weinig aandacht verdiende — en zeker niet van de kunstenaars — zo te hooi en te gras door een enkele liefhebber beoefend kon worden,

maar zelden werd op de betekenis, die deze kunst voor de samenleving heeft, gewezen.

Daar is echter verandering in gekomen; merkwaardige berichten uit de dagbladen o.a. over het ontwerp van een nieuwe hoofdstad voor Australië, over de prijsvragen van Groot-Berlijn en Groot-Düsseldorf zijn niet onopgemerkt voorbijgegaan. Het lesje, dat Duitschland de gehele wereld gegeven heeft is ook aan Nederland niet verspild geweest. Een nieuwe architectuurperiode schijnt aan te breken, waar de stedenbouwers de hegemonie over de bouwmeesters zullen voeren, een periode, die in wezen afwijkt van alles, wat we tot nu toe gekend hebben, en die zich zal onderscheiden door de onderlinge harmonie van heterogene kunstwerken in tegenstelling met vroegere stijlperiodes, die zich kenmerkten door eenheid van gelijksoortige kunstwerken.

Een woord van hulde moet daarom aan den Hollandsen pionier voor het goed recht der stedenbouwkunst, den heer Peteri, gebracht worden, die den ingenieurs een nieuw arbeidsveld wees, en aan den hoogleraar Valckenier Kips, die Peteri tot het schrijven van dit boek aanmoedigde.

Prof. Valckenier Kips heeft zich bijzonder voor stedenbouwkundige vraagstukken geïnteresseerd. Zijn kolleges waren een krachtige aansporing om de studie van den stadsbouw ter hand te nemen. Door zijn praeadvies aan de Vereniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek heeft hij cultuurbrennende arbeid verricht. Waar nu aan de Technische Hogeschool nog geen leerstoel voor stedenbouwkunst bestaat, is het te prijzen, dat Prof. Valckenier Kips op eigen initiatief deze leerstoel tracht aan te vullen.

Het lijvige boekdeel, ongeveer 300 bladzijden druk, getuigt van een omvangrijke en nauwgezette studie. De schrijver, die door het bezichtigen van vele kleine steden in Holland, de schoonheid ervan leerde waarderen, vatte het plan op een onderzoek in te stellen naar het waarom der dingen; waarom zijn onze oude Hollandse stadjes zo mooi en schilderachtig, waarom zijn het zulke meesterwerken, terwijl onze grote steden slechts stadsbeelden vertonen die eentonig, gekunsteld of lelijk genoemd moeten worden?

De verklaringen van Camille Sitte en van Brugmans en Peters bevredigen hem niet; hun konklusies berusten, naar zijn overtuiging, op uiterst vage gegevens; hij acht hun werkmethode niet wetenschappelijk en wil door objectieve studie van de geschiedenis de waarheid omtrent het ontstaan en de ontwikkeling der steden achterhalen.

1°. *Wat is de oorsprong van een stad en welke invloeden hebben er gewerkt om haar den vorm te geven waarin ze heden tot ons gekomen is?*

2°. *Zijn er in de wordingsgeschiedenis van steden ook sporen van stedelijke grondpolitiek te vinden?*

Achtereenvolgens wordt besproken de stedestichting, de bouwgeschiedenis van Hoorn, Utrecht en Alkmaar, daarna de bemoeiingen der overheid met publieke werken, wat zij gedaan heeft voor onderhoud en aanleg van bestratingen, voorts de overheidsbemoeiingen met de

rooilijnen, den aanleg van straten binnen de omwalling, met het plan van uitleg, met het uiterlijk aanzien der huizen, met het scheppen en verbeteren van pleinen; dan wordt de grondpolitiek van het beschouwde tijdperk onder de loupe genomen.

Dit gedeelte is in hoofdzaak histories, beschrijvend, hierin wordt het studiemateriaal verzameld voor het volgende krities beschouwende deel.

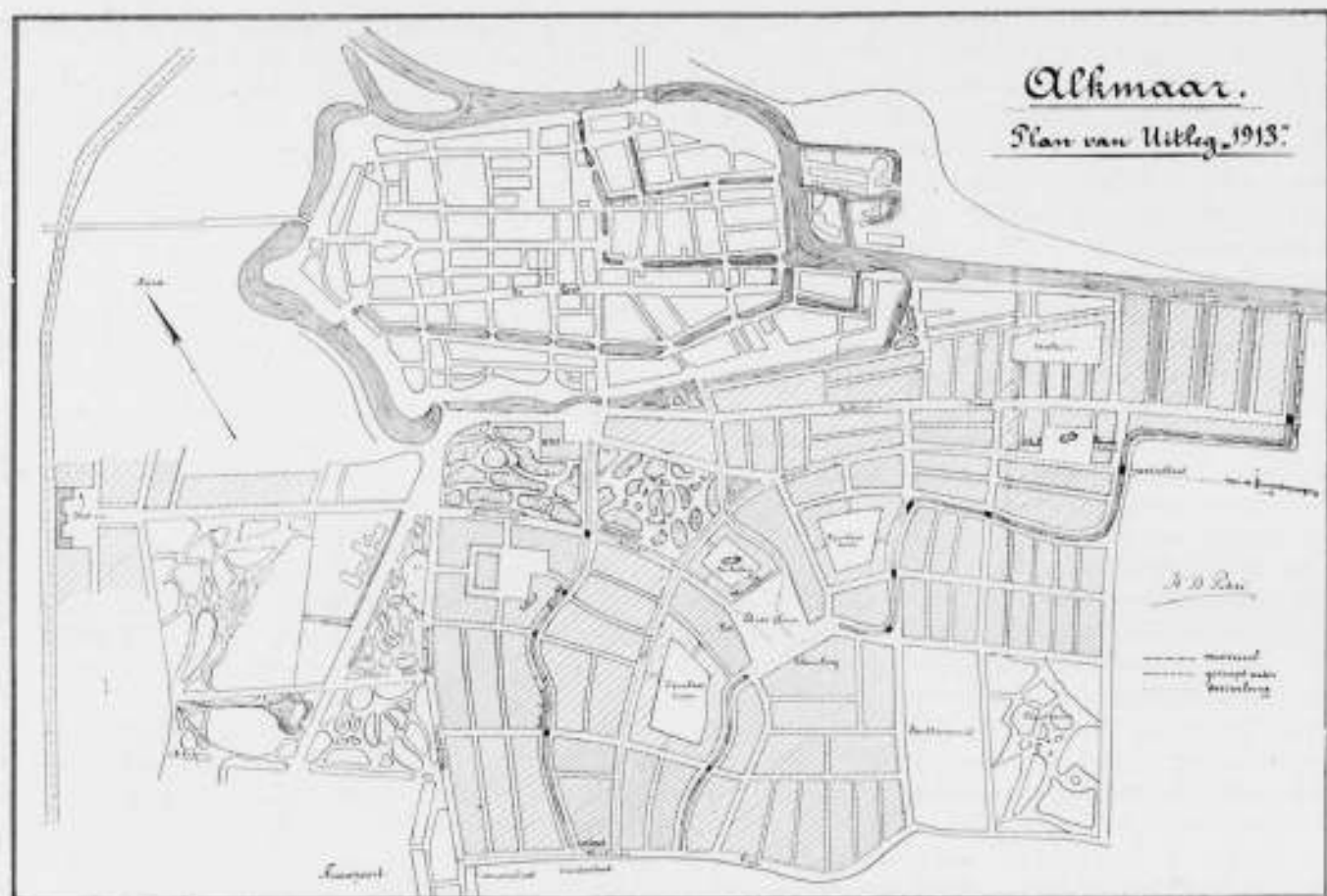
Peteri komt tot de volgende konklusies, in het kort samengevat:

De stadsplattegronden zijn ontstaan uit utiliteitsbeginsel, rekening houdend met den toestand van den bodem en economische toestanden. 'n Biezondere zin voor schoonheid is niet uit de historische gegevens af te leiden, integendeel als de overheid ten tonele verschijnt doet zij dit met de liniaal in de ene hand en met de andere hand op den geldbuidel. Dat de steden dus werkelijk zo'n goede indruk maken, hangt niet af van sluimerende geheimzinnige krachten, die in staat zijn iets heerlijks te scheppen, maar in de eerste plaats van nuchtere praktische overwegingen en ten tweede van de omstandigheid, dat door de geleidelijke groei en door de gedwongen noodzakelijkheid de stad tot vesting te versterken, meer dan tegenwoordige met natuurlijke gesteldheid rekening werd gehouden. Opbouwend, de schoonheid van het verleden ziend als gevolg van het utiliteitsbeginsel, verwacht Peteri ook van onze moderne tijd een nieuwe schoonheid, wanneer we evenals vroeger de nuttigheid laten overwegen. Geen sentimentaliteit voor de romantiese bekoorlijkheid van antikwariëse kunstwerken, maar begrip en gevoel voor de behoeften van onze tijd!

De moderne maatschappij moet last not least van den woekerhandel der grondspekulanten bevrijd worden. Het enige middel, dat tot dit doel voert en dat reeds in 1600 toegepast werd, bestaat in het onteigenen van den grond van stadswegen, ten einde deze te verkopen in bouwpercelen met bouwverplichting en onder voorwaarden betreffende gevelhoogte en inrichting van het gebouw! Een diepgaande studie wordt van Alkmaar gemaakt. Het proefschrift bevat een rioleringsstelsel en een plan van uitbreiding voor die stad, beide door den schrijver ontworpen.

Als Peteri zich tot taak gesteld heeft een zuiver objectief, wetenschappelijk boek te schrijven, is hij niet zeer geslaagd, want overal is het persoonlijk element duidelijk te onderkennen. De wetenschap kan echter ook door subjektieve werken gediend zijn, die elkaar te samen in evenwicht houden; het neutrale kan bereikt worden door positief en negatief, pro en contra, zwart en wit samen te stellen. Nemen we dus het boek voor wat het is: een pleidooi voor het utiliteitsbeginsel als oorzaak voor de schoonheid en daarmee in verband een pleidooi voor socialistiese theorieën.

Beide betogen zijn krachtiger en beter voorgedragen. Peteri verwijt Camillo Sitte en Peters de deduktieve methode, dat ze uitgaande van het bestaande, veronderstelden hoe het geworden was, daartegenover wil Peteri

Schaal 1 op 15000.

de synthetische methode handhaven, het verleden onderzoeken en daaruit het heden verklaren. Het schijnen wijd uiteenlopende methoden maar eigenlijk zijn ze precies gelijk, want de synthese van Peteri is slechts voorgewend, daarachter ontwaren we deduktieve gedachten. Voor dat Peteri zijn onderzoek instelde wist hij, bewust of onbewust, dat hij het utiliteitsbeginsel ontdekken zou. Camillo Sitte had uit dezelfde archieven, die Peteri doorsnuffelde, andere documenten te voorschijn gehaald, die zijn schoonheidsbeginsel als leidend principe voor de stadsbouw bevestigd zouden hebben. Darwin was reeds Darwinist, voor hij nog zijn eerste boek geschreven had. Wanneer dus Peteri een onderzoek instelt naar de grondpolitiek uit vroeger eeuwen en in een socialistische onttegening ten behoeve van de Staat het enige redmiddel ziet kan dit geen verwondering baren; moet toch de socialist altijd weer opnieuw zijn socialistische theorieën in ieder ekonomies onderwerp terugvinden.

De waarde van Camillo Sitte's „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen“ ligt niet in de juistheid van zijn theorieën omtrent het ontstaan der schone stadsbeelden maar in het begrijpen van de schoonheid dier middeleeuwse steden, in de fijnkrietische ontleding, in de heldere weergave der gewaarwordingen. Peteri wijst erop, hoe bij alle overheidsbesluiten het doelmatige voorzat en acht de schoonheid daarom een gevolg van de nuttigheid, maar hij vergeet uitvoerig aan te tonen, waarom dan noodzakelijk een goede straat een

goed plein ontstaan moet. Zijn er dan niet op deze wijze slechte straten en slechte pleinen uitgevoerd? Peteri zegt: op de oude wijze, werd meer rekening gehouden met de natuurlijke terreingesteldheid. Goed, er is verband tussen een vroeger bestaande beek en de kronkelingen van een tegenwoordige straat. Maar, wanneer die straat nu mooi blijkt in zijn tegenwoordige toestand, door mooie ruimtebegrenzing, door goede ruimtevorm, en zo voort, dan zijn dit toch bijzakelijke omstandigheden, die niets meer hebben uit te staan met vroegere terreingesteldheid, welke slechts uit oude perkamenten opgediept kon worden. De nuttigheids-schoonheid ontgaat den beschouwer, omdat hij nu het verband niet meer ziet tussen de tegenwoordige bebouwing en de verdwenen beek. Peteri redeneert nu zo, de straat is mooi, de oorzaak is de nuttigheid, en dus laat ons de nuttigheid betrachten, opdat de schoonheid kome. Zouden we niet beter direkt, zonder rekening te houden met natuurlijke gegevens de straat een schone draai kunnen geven?? Wat heeft de praktijk toch aan dit soort verklaringen? Ik ken dorpen, die totaal bedorven zijn door hun natuurlijke terreingesteldheid door de nuttigheidspolitik. Een beekje, dat dwars op een bestaande weg uitloopt, kan tengevolge hebben, dat alle bouwterreinen in een dorp scheef verkaveld worden, zodat we scheluwe bouwkunst of tandzaagbouwkunst te zien krijgen! Dikwijls — het omgekeerde is natuurlijk ook niet absoluut waar, anders zouden we de stelling gevonden hebben, dat de nuttigheid altijd de lelikheid bevordert — dikwijls, zal het

behouden van voorhanden natuurschoon en het benutten van gelukkige terreinsomstandigheden aanleiding geven tot goede stadbouwkunst. Daarom moest het onderzoek zich uitstrekken over de vraag; in welk geval zal dit gebeuren, en welk geval niet.

Camillo Sitte staat veel sterker, hij leraart hoe bij de onregelmatige plattegrond de schilderachtige architectuur behoort — zo kan men een schoonheid denken door monumentale bouwkunst en regelmatige plattegrond — hij wijst op het verband van massa en ruimte, geeft ons begrip voor stedschoon. Als we „Der Städtebau“ gelezen hebben, dan weten we in een gelijksoortig middeleeuws geval de oplossing te vinden, maar de volging van Peteri vertrouwt eenvoudig, dat de schoonheid hokus pokus zal verschijnen, nadat hij de technische regeling onberispelijk volbracht heeft. Dat is niet de theorie van de nuttigheids-schoonheid maar van de toevalligheidsschoonheid, dat is de leer van het fatalisme. Het bijgevoegde uitbreidingsplan van Alkmaar beantwoordt niet aan de billike eisen, die we tegenwoordig aan een uitbreidingsplan stellen mogen, en versterkt den indruk, dat volgens de methode — Peteri geen goed uitbreidingsplan te maken is. Kerken staan scheef op vrij regelmatige pleinen, zonder dat een poging is gewaagd, deze moeilijkheid aestheties op te lossen. Een zeker stadsplein wordt gevormd door postgebouw, warenhuis, hotels en restaurants en een schouwburg; het hoofdverkeer wordt echter door een straat (naar het geprojecteerde moerriool rioolstraat genoemd) geleid zonder dit plein aan te doen volgens de toelichting met de bedoeling het plein van overmatige drukte te bevrijden. Een plein voor postkantoor en warenhuis moet naar moderne begrippen juist druk zijn, ik zou haast zeggen, uit utiliteits overwegingen. Een schouwburg zal men liever op een stil plein projekereren en niet in de nabijheid van postkantoor, winkels en hotels. Het idee om onder een warenhuis door ter kerke te gaan is banaal. De grote stationsweg is prakties niet voldoende benut, het villaterrein terzijde is ongunstig gelegen.

Het totaalplan is eveneens weinig modern en verraadt geen grote stede-bouwkundige gedachten. Peteri stelt voor de stad aan een zijde uit te breiden, hij verplaatst het centrum of beter gezegd, nog sticht een nieuw centrum en verlegt het station zodanig, dat het hoofdzakelijk de nieuwe uitbreiding ten goede komt. De invloed van al deze omwerkingen wordt zelfs niet oppervlakkig besproken. De verbinding tussen oud en nieuw is niet organies, de verkeerswegen van het oude deel naar het station onvoldoende. Het verkeer wordt verlegd niet geleidelijk maar plotseling, niet weinig, zodat secundair verkeer langs de oude verkeerswegen kan plaats hebben, maar over grote afstand, in de toekomst zodat oude winkelstraten een kwijnend bestaan moeten lijden. Bij gewone uitbreidingen past men zich aan bestaande toestanden aan, een bestaand centrum wordt nog meer ontwikkeld slechts node gaat men over tot transformaties, omscheppingen, die veelal partikulieren onrechtvaardig benadelen en ook het algemeen belang schaden. Van het

uitbreidingsplan is het zuiver technische te waarderen, te weten, het projekereren van industrieterrein in verbinding met arbeidersbuurten en het ontwerpen van een rioleringsnet.

Wat het hoofdstuk omtrent de grondwaarde en de gemeentelike grondpolitiek betreft valt op te merken, dat Peteri de belangrijkheid van het onderwerp niet voldoende laat uitkomen door zijn vluchtige behandeling. Waarom niet verwezen naar de uitgebreide litteratuur, die hieromtrent bestaat? Uit den aard der zaak is dit hoofdstuk het meest eenzijdig. Van de spekulatie wordt bijvoorbeeld gezegd, dat ze de bebouwing tegen houdt en daarom wordt het middel aan de hand gedaan evenals vroeger bouwverplichting op terreinen te leggen, die voor stadsuitbreiding in aanmerking komen, dus dat men den eigenaar de keuze laat, om of zijn terrein als akkerland aan de stad te verkopen of wel om het, bij weigering daarvan, binnen een bepaalden termijn te bebouwen. Hij kan daardoor dan overtuigend bewijzen, dat zijn eigendom werkelijk bouwterrein was. Hier ligt dus de gedachte aan ten grondslag, dat de spekulatie de bebouwing remt, maar er zijn toch ook vele gevallen waar juist de spekulatie goed voor bebouwing gezorgd heeft. Men vergelijk de rede te Düsseldorf door Dr. van der Borcht gehouden. „Der Einfluss der privaten Bautätigkeit auf die Entwicklung der moderne Städte“, afgedrukt in het verschenen kongresboek, daarin worden meerdere voorbeelden genoemd.

Ten slotte, de betekenis van het boek samen vattend, waardeer ik de verzameling en rangschikking van waardevol materiaal maar acht het werk zeer gevaarlijk door de absolute theorieën.

AMSTERDAM EN HAAR BOOMEN.

In een schrijven in het vorig nummer van dit blad verdedigt de heer Springer het goed recht van kandelaren van boomen en maakt daarin de opmerking, dat waar deze maatregel vaak onnoodig aangeklaagd wordt, andere behandelingen als afhakken van wortels zonder tegenspraak geschieden. Nu is kandelaren ter voorkoming van gevaar gewettigd en aan smalle straten en grachten uit gezondheid en schoonheids oogpunt zelfs te verdedigen, doch mag niet als beginsel aanvaard worden om alle huizen in 't zonnetje te zetten. Dit laatste valt tenminste uit het schrijven van den heer S. op te maken, waar ZED. ons naar Zuidelijke streken verwijst en aanraadt maar zonneschermen te nemen; het kijken van uit een bovenhuis in 't groen mistroostig noemt en de aanvragen tot verwijdering der boomen aanhaalt als algemeene afkeer der burgerij tegen al wat boom is. Het verzet tegen kandelaren zou dan alleen van schoonheidslieveden nitsaan.

Hoewel de heer S. toegeeft dat groote boomen een sieraad onzer steden zijn, toont ZED. zich toch niet de ware vriend van hen door deze aanvragers om verwijdering (veelal reclamezuchtigen) in bescherming te nemen.

De ondergrondse mishandeling der boomen van gemeentewege door leggen van riolen enz. zal in de meeste gevallen wel niet te voorkomen zijn, en dan ook niet hiertegen evenmin als tegen het kandelaren is dit schrijven gericht, doch om nadruk te leggen op de te weinig zorg aan de boomen te Amsterdam van gemeentewege besteed. Zoo de telkens weerkeerende rupenplaag, die in de maand Juni onze prachtige grachten met me-

laatsheid slaat. Het stammenschuieren in den winter blijkt niets te helpen en alsputten, als de plaag er is, nog minder. Het eenig aldoende, het nesten uithalen, vóór de rupsen zich gaan verspreiden, wordt nimmer beproefd. Dit is wel tijdroovend en kostbaar, doch daar het de hoogste schoonheidswaarde nzer stad geldt mag hier niet tegen opgezien worden. Het verwondert me dat Heemschut of de Commissie voor het Stadsschoon deze zaak nimmer ter harte nam; onze grachten zijn toch ook monumenten.

Mocht niets helpen, wat ik betwijfel, dan bij nieuwe aanplanting naar een boomsoort uitgezien die niet dermate aan de kwaal onderhevig is als de iep.

Afgezien hiervan is meer afwisseling toch al gewenscht. De iep schijnt te Amsterdam wel de uitverkoren boom te zijn, zelfs waar reeds beplanting van platanen bestaat, komen, wanneer er hiervan bezwijken, iepen er voor in de plaats. Nu eigent zich de plataan bij voorbeeld al zeer goed voor volksstraten. Zijn fors blad van lichte kleur en schilderachtige stam zijn hier op hun plaats. Bovendien blijft de plataan veel langer frisch in blad dan de iep. Voor meer voorname stadswijken komen dan behalve de iep, de kastanje, linde, acacië en siernoot in aanmerking en op stille plaatsen de altijd zingende populieren. De als sterk bekend staande iep blijkt bovendien in de kinderjaren het zeer hard te verantwoorden te hebben. Bij nieuwe aanplanting sterven er bij dozijnen en wat leven blijft doet het schier zieltoegend. Men zie maar eens de Rozengracht en de Westerstraat. Liever geen boomen dan schimmen van boomen.

Nu nog iets over boombescherming. Deze laat te Amsterdam veel te wenschen over. Op oude prenten ziet men de jonge boomen beschermd door wel 2 M. hooge planken kokers, tegenwoordig de zeer lage drie of vier voeten, of vaak alleen maar latten met kippengaas zoals op het Damrak, nog wel de hoofdinsng van Amsterdam. Ook worden wel korven van bandijzer toegepast doch deze zijn veel te slap en worden dan ook spoedig in elkaar gedrukt. Een eenvoudige stevige boombeschermer van voldoende hoogte uit ijzer vervaardigd zal zoowel den boom ten goede komen als het algemeen aanzien der straat verhoogen.

In asphaltstraten late men een flink gedeelte van den stam vrij afgedekt door een rooster in plaats van de bestaande te kleine onafgedekte opening. Open gaten geven kans tot stuiven; roosterafdekking niet en vergemakkelijkt het nathouden van den ondergrond met den straal van de straatleiding wat bij open gat met 't oog op moddervorming maar nagelaten wordt.

Een en ander zal allicht kostbaarder zijn dan wat nu gemaakt wordt. Doch nog eens, het gaat hier om de hoogste schoonheidswaarde van Amsterdam: de boomen, zooveel mogelijk hun bestaan te voorspoedigen.

J. P. L. PETRI

BERICHTEN.

Woningcongres. Het programma van het 10e Internationaal Woningcongres is thans in bijzonderheden vastgesteld. De zittingen vinden plaats 8-11 September e.k. in het Kurhaus te Scheveningen. Van de te behandelen onderwerpen zal het eerste: „Verbetering en opruiming van ongezonde woningen” worden ingeleid door mevr. L. van der Pek-Went, lid der gezondheidscommissie te Amsterdam; het vierde „Wettelijke regeling der stadsuitbreiding” door prof. mr. M. W. F. Treub, lid van de Tweede Kamer. De namen van de inleiders der beide andere onderwerpen: „Verbetering van woningtoestanden op het platteland” en „Overbevolking van woningen” zullen later worden bekend gemaakt.

Door de welwillende medewerking van gemeentebesturen en vereenigingen worden de congresleden in de gelegenheid gesteld woningen te bezichtigen te Amsterdam, Rotterdam, Scheveningen, Arnhem, Enschede en Hengelo (huindorp „'t Lansink”). Tot dat doel zullen excursiën worden ondernomen, waarbij de congresleden de gasten zullen zijn van de gemeentebesturen van

Amsterdam, Rotterdam, Arnhem en Enschede, van de Holland-Amerika-lijn (maaltijd aan boord der „Nieuw-Amsterdam”) en van de heeren Gebr. Stork en Co. (maaltijd in het Vereenigingsgebouw te Hengelo). De trein naar Arnhem wordt gratis aangeboden door de Mij. tot Exploitatie van S.S.; die naar Enschede door de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Mij.

In Den Haag zelf wordt de gastvrijheid genoten van de regeering (avond-receptie in de Ridderzaal) en van het gemeentebestuur (banket in het Kurhaus).

De congresleden hebben toegang: de geheele week tot de nationalen keuze-tentoonstelling op het gebied van verbetering der volkshuisvesting (Kurhaus); des Donderdags tot de landbouwtentoonstelling (Nieuwe Parklaan, Scheveningen); des Maandags en Donderdags tot de Kurhaus-concerten. Te Amsterdam wordt de „Entos” bezocht.

Voor de dames, die aan het congres deelnemen, wordt door een comité van Nederlandsche dames een tocht naar de tentoonstelling „De Vrouw 1813-1913” te Amsterdam georganiseerd.

Sedert de vorige mededeelingen over het Woningcongres is, met het oog op de aanmelding van vele dames als leden van het congres, een dames-comité opgericht.

Tentoonstelling in het Sted. Museum „De Lakenhal” te Leiden. In het Stedelijk Museum „De Lakenhal” is door den gemeente-archivaris mr. dr. J. C. Overvoorde een tentoonstelling aangericht van kaarten, prenten, teekeningen en photo's, betrekking hebbende op Zoeterwoude, Leidschendam, Hazerswoude en Zoetermeer.

Vooraf van Zoeterwoude en Leidschendam, voormalige Heerlijkheden der gemeente Leiden, is de verzameling, die saamgelezen werd uit de groote voorraad materiaal in het Leidsch Oud Archief, vrij volledig. Men krijgt er een zeer volledig beeld door van den vroegeren toestand in deze dorpen en van hunne kloosters en kasteelen. Van Hazerswoude en Zoetermeer is de collectie zoo volledig niet, doch ook hier vindt men heel wat merkwaardigs.

Bijzondere aandacht verdienen o.a. de oude kadastrale kaarten, waarvan men vroeger een soort schilderij maakte. *Alg. H. Bl.*

OFFICIEEL GEDEELTE.

LAATSTE BERICHTEN.

HOOFDBESTUURS VERGADERING OP DINSDAG 5 AUGUSTUS TEN 10½ UUR V.M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de agenda komen voor o.a.:

Bespreking der a. s. Algemeene September-vergadering-ex-cursie.

Bespreking van het Concept Reglement voor de Amsterdamsche Schoonheids commissie, opgesteld door B. en W.

Bespreking van de Concept Statuten en het Huishoudelijk reglement der commissie voor het stadsschoon te Amsterdam.

Vaststelling van het praeadvies van het Hoofdbestuur over de Concept-Statuten en Huishoudelijk Reglement, opgesteld door de Fusie commissie.

Prijsvraag dorpschool met onderwijzerswoning. De ontwerpen op deze prijsvraag zullen geëxposeerd worden van 26 Juli tot en met 9 Augustus 1913 in het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 Amsterdam. Toegang vrij.

33ste JAARG. - 2 AUG. 1913. - No. 31.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.Z.N. ; ; ; ;
Redacteur: J. GRATAMA. ; ; ; ; ; ; ; ; ; ;

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. ; ; ; Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f. 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afs. nummers f. 0.15. fr. p. p. f. 0.16 - ADVERTENTIEËN: v. 1-5 regels f. 1. - , elke regel meer f. 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f. 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. De prijsvraag voor het Ned. Paviljoen op de Tentoonstelling te S. Francisco, door J. Gratama. - Het Verkeer, door F. J. Kubatz. B. I. - Het Nieuwe Raadhuis voor Rotterdam, door J. Gratama, Vervolg. - Het Uitbreidingsplan van 's Hertogenbosch.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK LV.

door J. GRATAMA.

DE PRIJSVRAAG VOOR HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN OP DE TENTOONSTELLING TE SAN FRANCISCO IN 1915. - Omtrent de voorbereiding tot het verkrijgen van een ontwerp voor het Nederlandsch Paviljoen op de Tentoonstelling te San Francisco, ontvingen wij van de Centrale Commissie voor de deelneming van Nederland, ingesteld bij K. B. van 20 Juni 1913 no. 90 een communiqué, dat hieronder is afgedrukt. Hoewel hierin enkele punten voorkomen, die reeds vermeld zijn in B. Weekblad no. 27, 1913, in het verslag der vergadering van Architect-Leden op 30 Juni jl., achten wij het toch wel wenschelijk het communiqué in zijn geheel weer te geven, aangezien de gang van zaken goed en compleet hierin wordt vermeld.

In den ochtend van 19 Juni kwam de heer H. A. van Coenen Torchiana, voorzitter van de Nederlandsche Kamer van Koophandel te San Francisco, die door de Regeering was uitgenoodigd om in de centrale commissie als lid zitting te nemen en tevens als commissaris te San Francisco op te treden, te 's-Gravenhage aan. Dienzelfden dag had te Amsterdam de eerste bijeenkomst plaats van hen, die bestemd waren de centrale commissie te vormen, onder voorzitterschap van den heer C. J. K. van Aalst, president van de Nederlandsche Handelsmaatschappij, die ook was uitgenoodigd om als commissaris-generaal der Nederlandsche Regeering voor bedoelde tentoonstelling op te treden.

In die bijeenkomst kwam in de eerste plaats de oprichting van het Nederlandsch Paviljoen ter sprake. Het bleek toch, dat het noodzakelijk was de voorbereiding van die oprichting overwijd ter hand te nemen. Immers moet het gebouw geruimen tijd voor de opening van de tentoonstelling, die op 20 Febr. 1915 zal plaats hebben, gereed zijn, wil men de inrichting daarvan behoorlijk kunnen verzorgen, en bovendien is het te verwachten, dat, naarmate het tijdstip van de opening der tentoonstelling dichterbij komt, de toch reeds hoge loonen te San Francisco zullen stijgen, zoodat een spoedig begin van den bouw noodzakelijk is, om een aanzienlijke vermeerdering der kosten te vermijden.

In die vergadering bleek de voltallige commissie verder eenstemmig van oordeel, dat, al zou het niet te vermijden zijn om de uitvoering van den bouw onder leiding van een architect ter plaatse te stellen, aan een Nederlandschen bouwkundige de gelegenheid moest worden gegeven om het ontwerp te vervaardigen, naar hetwelk het gebouw zal worden opgetrokken. Ook bleek men eenstemmig van oordeel, dat de commissie moest trachten te bewerken, dat het Paviljoen zou zijn een oorspronkelijke uiting van de Nederlandsche bouwkunst en dus niet een kopie van een bestaand gebouw, noch een karakterlooze navolging van hetgeen men den conventioneelen tentoonstellingsstijl zou kunnen noemen. Hieruit blijkt dus, dat het niet juist is, zooals in de dagbladen werd vermeld, als zou de centrale commissie eerst voor de stichting van een oud-Hollandsch gebouw zijn geweest en later, onder invloed van stemmen uit Indië, van meening veranderd zijn. De commissie bleek verder van oordeel, dat het wenschelijk was, niet zonder meer zelf een architect aan te wijzen, doch over die aanwijzing in overleg te treden met de drie voornaamste organisaties van Nederlandsche bouwkundigen.

Den volgende dag werden de besturen der organisaties, t.w. van de „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst”, het Genoootschap „Architectura et Amicitia” en den „Bond van Nederlandsche Architecten”, uitgenoodigd tot het honden daags daarna, 21 Juni, van eene bespreking. Die bespreking had tot resultaat, dat, terwijl de commissie ook in verband met den geringen beschikbaren tijd, het uitschrijven van een openbare prijsvraag uitgesloten achtte, de beste regeling zou zijn, dat een aantal architecten zou worden uitgenoodigd binnen een korten termijn een schetsontwerp in te leveren, waarvoor zij honorarium zouden ontvangen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwteksten, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Door de commissie werden voor die uitnodiging in aanmerking gebracht de drie architecten, die door hun arbeid in verband met de deelneming van Nederland aan twee groote tentoonstellingen, t.w. te Parijs in 1900 en te Brussel in 1910, hun sporen op tentoonstellingsgebied verdiend hadden, te weten de heeren Ed. Cuyper te Amsterdam, W. Kromhout te Rotterdam en J. Mitters Jr. te 's-Gravenhage. Aan de drie organisaties werd door de commissie verzocht ieder nog twee architecten op te geven.

De aanwezige bestuursleden der drie vereenigingen stemden met deze regeling in en verklaarden zich bereid, een aanwijzing van architecten als bedoeld door de algemeene vergadering hunner vereenigingen uit te lokken. Verder werd besloten aan de hand der gehouden besprekingen een programma van eischen op te stellen en daaromtrent nader overleg te plegen. Dit overleg had plaats op Dinsdag 24 Juni, op welke bijeenkomst het programma van eischen werd vastgesteld.

Den 2en Juli deden de drie vereenigingen aan de commissie mededeeling van door haar aangewezen architecten en den 3den Juli had met de architecten en met vertegenwoordigers van de besturen eene bespreking plaats, waarin het programma van eischen nader werd toegelicht. De tijd van inlevering der plannen, aanvankelijk bepaald op 15 Juli, werd in die vergadering afgesteld tot 21 Juli, zijnde dit intusschen de uiterste termijn, daar de heer Van Coenen Torchiana, die het aangenomen plan moest meenemen om het ter goedkeuring aan het tentoonstellingsbestuur voor te leggen, niet later dan begin Augustus weder naar San Francisco kon vertrekken.

De centrale commissie had het verlangen te kennen gegeven, dat voor de beoordeeling der plannen haar ter zijde zou staan eene commissie van advies, bestaande uit een vertegenwoordiger van elk der drie vereenigingen. De vereenigingen verklaarden zich bereid, die commissie te vormen. Als leden van bedoelde commissie zijn opgetreden de heeren J. Gratama, b. i. te Amsterdam, J. H. de Groot te Amsterdam en Jos. Ingenohl te Amsterdam, de eerste als plaatsvervanger van den heer A. Salm G.Bzn. te Amsterdam.¹⁾

Op 21 Juli werden negen ontwerpen bij de commissie ingeleverd, zijnde die, afkomstig van de heeren Ed. Cuyper en Kromhout bovengenoemd, en van de heeren J. Limburg, b. i., 's Gravenhage; Jan de Meyer, Amsterdam; Alb. Otten, Rotterdam; H. A. Reus, Dordrecht; D. Roosenburg, b. i., 's Gravenhage, en H. J. M. Walenkamp, Amsterdam; alsmede van den heer M. J. E. Lippits, die op verzoek der drie vereenigingen door de commissie nog nader was uitgenoodigd, terwyl de heer Mitters bij nadere overweging, door bijzondere omstandigheden aan de uitnodiging geen gevolg kon geven.²⁾

Die ontwerpen droegen de volgende motto's:
„De Halve Maan“; „Stars and Stripes“; „Juli 1913“; „Ons Land“;

¹⁾ De heer A. Salm G.Bzn. was verhinderd als Jurylid op te treden, aangezien hij, als secretaris van de Hollandsche Sectie van het comité Permanent des Congrès Artistiques Internationaux, aanwezig moest zijn op het IIIe Congrès Artistique International, dat van 19—23 Juli te Gent gehouden werd.

²⁾ De naamlijst der 6 architecten was door voorzitters en secretarissen der 3 bouwkundige vereenigingen opgemaakt uit de naamlijsten der door de 3 vereenigingen aangewezen architecten, in verband met het stemmenaantal door elk behaald.

Deze wijze van handelen had het gevolg, dat van de architecten, door het gen. Architectura et Amicitia aangewezen, niet twee maar slechts een was geplaatst op de lijst der 6. Dit minder gewenscht resultaat werd echter eerst beseft, nadat aan de centrale commissie de lijst der 6 architecten reeds was opgegeven. Op initiatief van A. et A. hebben de 3 bouwk. vereenigingen toen aan de centrale commissie verzocht, alsnog den tweeden in aanmerking komenden architect van A. et A. namelijk den heer M. J. E. Lippits te willen uitnodigen voor deelname aan deze besloten prijsvraag. De Commissie ging bereidwillig op dit verzoek in, welke courante handelwijze door de 3 bouwk. vereenigingen zeer gewaard werd. J. G.

„De Zaan“; „Voor Holland Hollandsch“; „Holland“ en tweemaal het motto S. F., welke door de commissie ter onderscheiding S. F. I. en S. F. II. werden genoemd. Elk ontwerp was vergezeld van een gesloten briefje, waarin de naam van den ontwerper. De ontwerpen werden gesteld in handen van de commissie van advies, die op 24 Juli rapport aan de centrale commissie uitbracht. De conclusie van dit rapport was, dat vooral twee ontwerpen, n.l. S. F. II en „Voor Holland Hollandsch“, in aanmerking kwamen, doch dat, naar de eenstemmige meening van de commissie van advies, op verschillende gronden het ontwerp S. F. II voor het beoogde doel de voorkeur verdiende.

De centrale commissie, na het rapport van de commissie van advies te hebben gehoord, beraadslaagde nader afzonderlijk en kwam eenstemmig tot het besluit om zich met het gevoelen van de commissie van advies te vereenigen en dus aan het plan gemerkt S. F. II de voorkeur te geven. Ook bij de centrale commissie vond het ontwerp gemerkt „Voor Holland Hollandsch“, al werd daaraan ook niet de voorkeur gegeven, toch groote waardeering.

Bij opening van de naambriefjes bleek de ontwerper van het plan, gemerkt S. F. II, te zijn de heer W. Kromhout te Rotterdam en die van het ontwerp, gemerkt „Voor Holland Hollandsch“, de heer D. Roosenburg, b. i., te 's-Gravenhage.

Tot zoover het communiqué. Een enkel woord zij hieraan nog toegevoegd, en wel voornamelijk een woord van hulde aan de Centrale Commissie.

Uit het bovenstaande blijkt, dat zij reeds van den beginne af er naar gestreefd heeft om Nederland te San Francisco te doen vertegenwoordigen door een modern en Nederlandsch Paviljoen, en dus niet wenschte mee te doen aan de slechte mode, om onze tentoonstellingsgebouwen te doen zijn copieën van Oud-Hollandsche bouwwerken, zooals dat op de tentoonstellingen van Brussel, Roubaix en Gent, helaas, is geschied. Dat wij ons over deze welbewuste en energieke daad van de Centrale commissie verheugen, spreekt van zelf. Immers, herhaaldelijk hebben wij den strijd aangeboden tegen den onwaardigen stijlnamaak, tegen den schijn alsof Holland alleen nog maar teert op zijn roem, een Gouden Eeuw te hebben gehad!

De moderniteit dringt door. Hoe veel verder en beter is niet deze gedachtengang der Centrale Commissie-San Francisco vergeleken bij die der Centrale Commissie voor het Plan 1913, met haar boerenmeid-reclame-plaat! Verheugend is ook de artistieke ontwaking van Ned.-Indië, die te dezer zake daaruit bleek, dat de Ned. Indische Kunstkring, onder aanvoering van den energieke architect Mooyen aldaar, een adres richtte tot den Gouverneur-Generaal van N. I., waarin krachtig werd betoogd, dat het Paviljoen van Nederland en zijn Koloniën een hedendaagsch en geen antiquarisch karakter dient te hebben.

Heeft dus de Centrale Commissie betreffende de stijlkeuze een juist standpunt ingenomen, ook ten opzichte van de keuze van den architect gaf zij blijk van goed inzicht. Niet de persoonlijke voorkeur van de commissie of een harer leden voor den een of anderen architect heeft hier beslist, maar een prijsvraag. Wel was deze prijsvraag, door tijdsgebrek gedrongen, een beslotene, maar in elk geval waren hier 10 architecten uitgenoodigd, en heeft bij de keuze dezer 10 geen enkele persoonlijke relatie invloed doen gelden.

Wij twijfelen er echter niet aan, of een volgende keer zal de tijd van voorbereiding ruimer zijn en daarmede de gelegenheid geopend een openbare prijsvraag te houden. Wanneer deze goed wordt voorbereid en billijk beloofd, dan zullen zeker ook de beste krachten meedoen en kan een nog veelzijdiger resultaat verkregen worden, dan in een besloten prijsvraag het geval is.

Er wordt wel eens beweerd, dat prijsvragen niets nieuws opleveren, en dat vrijwel dezelfde architecten steeds winnaar zijn. De San Francisco prijsvraag leert anders; want wie had gedacht dat de jongste der uitgenoodigden, de heer Roosenburg, bijna alle oudere en meer ervaren mededingers zou verslaan en alleen na harden strijd, het moest afleggen tegen Kromhout, den architect, die algemeen bekend is voor zijn talent voor tentoonstellings-architectuur.

Deze prijsvraag mag geslaagd genoemd worden. Het loont de moeite met het ingezonden werk nader kennis te maken; en aangezien de Commissie in beginsel geen bezwaar had tegen een tentoonstelling van het werk en tegen reproductie in de vakbladen, zal dus de belangstellende in de gelegenheid gesteld worden deze wedstrijd op het gebied der tentoonstellings-architectuur te bestudeeren.

De tijd van tentoonstellen en publiceeren zal door de Commissie nog nader vastgesteld worden.

Gevraagd werd een schetsontwerp; maar de meesten hebben vrijwel uitgewerkte projecten ingezonden. Van de 9 inzendingen is er slechts één, die een verkeerd beginsel toont en die niet begrijpt wat goede tentoonstellings-architectuur is. Dit project geeft een complex van Barock-huizen te zien, een soort raadhuis met in de gevels raamverdelingen, die behooren bij begane grond en 2 verdiepingen, en verder dakraampjes, die evenals de verdieping-aanduidingen geen zin hebben; en ten slotte een toegangsbrug, die de gedachte aan een werkelijk groot Barock huis moet voltooien. Het wezen van de twee groote tentoonstellingshallen, met de centrale hal de hoofdzaken van het gegeven, en daarom de basis voor de architectuur ontwikkeling en voor het architectonische karakter, dit wezen komt in dat project natuurlijk in het geheel niet tot uiting naar buiten, waardoor deze architectuur volop verkeerd is te noemen.

De overige projecten hebben een rationeel karakter, met verschillende invloeden: naast modern Hollandsch, internationaal, Duitsch, Noorsch en Oostersch.

Wanneer de tentoonstelling plaats heeft zullen wij nader op het ingezondene terugkomen. Alleen zij hier nog wat medegedeeld over de projecten van Roosenburg en Kromhout. Roosenburg heeft in zijn plattegrond het door allen, behalve door Kromhout, gevolgde type: de hal voor Nederland en die voor N. Indië loodrecht op elkaar, en in de rechte hoek de centrale hal. Ten einde de spanning der beide hallen te verminderen heeft hij hier een hoofdbeuk met 2 zijbeuken aangebracht, terwijl boven de centrale hal een torentje is aangebracht. De buitenarchitectuur is geïnspireerd op de Zaan: gerabatte deelen, groen met witte banden geverfd, welks Hollandsch karakter zeer versterkt wordt door het groote

dak met roode pannen. De compositie is zeer verdienstelijk; de verhoudingen zijn goed, en het geheel heeft iets vroolijks en vooral iets eigens van kleureffect.

Logisch spreken de hoofdruimten; in dit opzicht is de opzet rationeel; ook de onderdeelen zijn niet direct stijlnamaak. Maar toch heeft het geheel niet een origineel en vooral niet een vooruitstrevend karakter. De gedachte aan een groot Tentoonstellingrestaurant voor Lucas Bols wordt gewekt.

Kromhout heeft de beide hallen ook loodrecht op elkaar geplaatst; maar hij heeft de centrale hal, bekroond door een Kromhoutsche koepel, naar voren geschoven. Deze situatie heeft het voordeel, dat het paviljoen, gelegen naast het Paleis der Schoone kunsten, goed zal uitkomen en aandacht trekken. Enkele onderdeelen in de plattegrond moeten gewijzigd worden. Het project toont een fantastische, hoewel rationeel uit de plattegrond voortgekomen opbouw. Rondom den overheerschende koepel lagere partijen, met roode daken. Het opgaande werk is blank geschilderd, met rood en het geheel heeft iets feestelijks en iets decoratiefs, passend bij het tijdelijke van het gebouw. Duidelijk is een goed talent voor tentoonstellingsarchitectuur te herkennen.

HET VERKEER.

DOOR F. J. KUBATZ, B. I.

Langen tijd zijn in de stedenbouwkunde de theorien van Camillo Sitte en de daarvan afgeleide gevolgd bij het projekteren van uitbreidingen en het verbeteren van slechte stadsdelen, tot dat bij de laatste prijsvraag van groot-Düsseldorf de eerste prijs werd toegekend aan een ontwerp, dat vooral uitblonk door de grootgedachte verkeersregeling. Een feit, dat de opening van een nieuw stedenbouwtijdperk betekent. Het bekroonde plan, „Berge romerijke“ ontworpen door Bruno Schmitz en Blum, (met advies van Heck), onderzoekt de waarschijnlijke verkeersontwikkeling voor het tijdvak 1910—1950 volgens de statistiese methode en geeft naar aanleiding daarvan een zeer systematische oplossing.

Systematies, ten eerste door de scheiding van het doorgang-snelverkeer naar plaatsen op grote afstand aan de ene kant en het buurtverkeer, hetzij snelverkeer of niet, aan de andere kant. Blum wil de Staat laten zorgen voor het grote spoorwegnet, dat in het algemeen belang aangelegd wordt en de kleinere spoorweg-explootatie, die uitsluitend lokale belangen behartigt, aan de betreffende Gemeenten overlaten; systematies, ten tweede door doelmatige splitsing van het goederenverkeer: grotere goederenstations met rangeerterreinen buiten de stad met verbindingen naar de kleinere wijk-goederenstations, die in de verschillende stadswijken gelegen zijn, ten derde door de overgangsvoorstellen, om dit projekt geleidelijk uit te voeren.

De erkenning van de overwegende belangrijkheid van

het verkeer is een nog niet gekend element in de stedenbouwkunst.

Gaven vroeger de engere kunstvragen den doorslag bij het stadsproject, nu wordt het economische vraagstuk als het gewichtigste beschouwd, de oude esthetiek is verdronken door zakelijke overwegingen, maar een nieuwe is terzelfder tijd geboren.

Analoog met deze ontwikkeling zou die der bouwkunst kunnen verlopen, dat wil zeggen, dat zij na een zekere hoogte bereikt te hebben, door sociale tendenzen omgevormd een modern karakter verkrijgt.

Of anders gezegd: De stedenbouwkunst is evenals de bouwkunst middeleeuws, vroegereuws (Camillo Sitte, Henrici, Violet le Duc, Ruskin) en zal eerst door het kunstvol voldoen aan moderne behoeften modern worden; daarom is ook te verwachten, dat de nieuwe bouw- en stedenbouwkunst het eerst in onze grootsteden zal ontstaan, dat aan onze warenhuizen, banken en verenigingsgebouwen de nieuwe kunst gemanifesteerd zal worden, voorondersteld stilzwijgend, dat werkelijk een nieuwe kunstperiode in aantocht is.

Men zal ons tegenwerpen, dat het zeer overdreven is van een kentering der stedenbouwkundige ideeën te spreken, dat er eer een geleidelijke groei te konstateren valt; Camillo Sitte kan men toch niet betichten, het verkeer verwaarloosd te hebben en de theoriën van Violet le Duc gelden toch ook voor de moderne bouwkunst.

De verdienste van Camillo Sitte, die de baanbreker van de nieuwe beweging geweest is, blijve onaangetast, al heeft men zijn werk geen onuitputtelijke waarde toe te kennen. Het verkeer vervult in het boek „Der Städtebau“ de rol van getuige à décharge om de gepropagandeerde kunstvolle bebouwing te verdedigen. Uitvoerig worden, wel is waar, de toen nieuwe oplossingen van de verkeerstechnici nagegaan, de voordelen ervan bestreden en de verkeerstechnische eigenschappen van de eigen oplossingen aangeprezen maar niettemin schemert door, dat Camillo Sitte, ofschoon het verkeer niet kwaadgezind, er niet zo'n groot gewicht aan hecht als anderen, die de verkeerseisen als uitgangspunt nemen.

Camillo Sitte beweert, dat bij hem het verkeer er goed afkomt, de verkeerstechnicus dat het verkeersstratenet zeer wel met een goede bebouwing strookt. De buitenstaander, die naar beiden geluisterd heeft, begrijpt, dat de een aan het verkeer, de ander aan de bebouwing maling heeft, dat beiden advocaat zijn in eigen zaak en slechts, gedwongen, de nevenkwesies behandelen.

Hoe staat het nu tegenwoordig met dit konflikt van meningen, met den strijd van de Camillo-Sitters en de verkeersmannen?

Wat is de plaats van de kunstvolle bebouwing, wat de plaats van het verkeer in het grote stedenbouwvraagstuk?

Wat is hunne wederzijdse verhouding, sluiten ze elkaar uit, trekken ze elkaar aan?

Bezitten ze beide een eigen esthetiek of samen dezelfde?

Ik wil niet trachten in een enkel artikel die raadselen tot

klarheid te brengen, maar slechts een tipje oplichten van den dichten sluier.

Voor de grootsteden is het na de Düsseldorfse overwinning uitgemaakt, dat het verkeersproject het stratenplan vooraf hoort te gaan, wijl het verkeer van primaire betekenis is.

Een grootstad met slecht verkeer en goede bebouwing is eenvoudig niet denkbaar; wanneer een stad haar eerste levensfuncties slecht verricht, kan ze onmogelijk tot bloei geraken. Kwijnt de stad, zo verkommert de bouwkunst. Waarom verwachten velen, dat Duitsland de nieuwe bouwkunst zal voortbrengen; is het niet, omdat dat land tegenwoordig een economische bloei beleefd, het dichtst tot het kultuurstadium nadert?

Ook onze Nederlandse grootsteden zijn allereerst door een goed verkeer gebaat, het welzijn van Amsterdam en Rotterdam hangt van den toestand der havens af, van de waterwegen en spoorwegen; de goede stedenbouwkunst zal met deze ingenieurstaak moeten aanvangen; de architect-ontwerper zal zich moeten verbinden met ingenieurs op het betreffende gebied.

Zelfs zou ik verder willen gaan en voor Amsterdam en Rotterdam het systeem van een tweeledige prijsvraag willen aanbevelen; de eerste prijsvraag zou een uitbreidingsproject, het civiele ingenieursvak betreffend, (havens, spoorwegen, waterwegen, industriegebieden enz.) omvatten, de tweede prijsvraag, na de beslissing van de eerste uitgeschreven, zou het verdere uitbreidingsplan behelzen. Met dit systeem is het den mededingers nog vrij het be kroonde project geheel te volgen, verbeteringen aan te brengen, eventueel ideeën uit verschillende projecten met elkaar te combineren.

Beschouwen we daarentegen den Haag, dan merken we dat de ingenieur hier best uitgeschakeld kan worden, want den Haag is een breed uitgebouwde luxe stad, waar het verkeer in de naaste toekomst de bebouwing niet zal overtroeven. Den Haag is echter om een andere reden voor den stedenbouwer interessant; het oude stadsdeel namelijk is zeldzaam slecht voor het verkeer geschikt, den Haag is *het schandaal-voorbeeld* in verkeerstechnische opzichten. Hier hebben we dus niet te kampen met een verkeer dat in korten tijd een groten omvang zal aannemen, maar met een warnet van slechte straten, dat nu reeds voor de tegenwoordige behoeften zeer onvoldoende is, zodat zonder sterk ingrijpen niet veel te bereiken valt. Wat den Haag als studie aantrekkelijk maakt is de mogelijkheid om uitgebreide verbeteringen zonder veel kosten uit te voeren. (Plan Berlage, gepubliceerd in „Bouwkunst“ 1909 bladz. 97).

Bij kleinere steden is dikwijls ternauwernood van verkeer of van toekomstig verkeer sprake; in zulke gevallen treedt het belang van de kunstvolle bebouwing meer naar voren.

Onder kunstvolle bebouwing is dan te verstaan, dat de gebouwen een zekere architectuurwaarde hebben en tevens goed geplaatst zijn (dus een zekere stedenbouwkundige waarde hebben) of nog beter, daar enkele gebouwen goed naast elkaar ontworpen, nog geen goed geheel behoeven te vormen, geldt deze eis van hoge

bouwkundige en stedenbouwkundige waarde veel meer gehele bouwblokken en wijken, hun typiese afwisseling en logies verband.

Het uitgangspunt zal verschillend zijn al naar gelang de grootte der stad, haar aard (handel-, industrie-, luxestad) haar uitzettingsvermogen enz. Het is eigenaardig, dat de stedentypen zich ook door verkeerstoestanden kenmerken, bijvoorbeeld: ontwikkeld verkeer in de handel en industriestad, langzaam stijgend verkeer in de kleine stad en de luxestad, wisselend verkeer in de toeristenstad en de tentoonstellingsstad. De steden onderscheiden zich onder elkaar door het histories geworden stedenplan (vestingstad) door plaatselijke gebruiken en gewoonten.

Er is geen richtsnoer aan te geven, hoe men bij het ontwerpen van een stad moet handelen; men moet de werkmethode zelf ontdekken, waarbij de statistiek goede diensten bewijzen kan.

In details doen zich dezelfde moeilijkheden voor, als voor het hoofdplan, de vragen naar de betrekking tussen verkeer en bebouwing. In een drukke verkeerstraat vervult de architectuur de tweede rol. 't Is om het even of er goed of slecht gebouwd wordt, ja, zowel het intens mooie als het geweldig lelike is hier misplaatst en alleen neutrale, niet opvallende gebouwen waren hier toe te passen. De architect kan zich tot de interieurs bepalen; voor het uiterlijk heeft hij de voorschriften van den stedenbouwer te volgen, hetzij door de benedenverdieping een bepaalde hoogte te geven overeenkomend met de eraangrenzende percelen, hetzij door een verticale verdeling of een horizontale toe te passen naar de bedoeling van het blokproject, hetzij door kleur en materiaal te kiezen naar de omringende bouwwijze; hij moet de zelfstandige schoonheid van zijn gebouw onbelangrijk achten ter wille van het geheel.

Amsterdammers, die elken dag de Utrechtsestraat of Leidsestraat doorgaan, kennen de winkels slechts naar het aanzien der uitstalkasten en verwonderen zich over de eigenaardige vreemde gevels boven de onderpui, wanneer de toevallige leegte van de straat hun veroorlooft eens op de huizen zelf te letten, waaruit blijkt, dat in straten van zo geringe breedte met een dusdanig ontwikkeld verkeer een architecturale schoonheid jammerlijk verspild is, voor de hoekhuizen maak ik een uitzondering.

In den Haag wordt de Lange-Pooten-wandelaar door het nieuwe restaurant Centraal gehinderd, omdat dit de aandacht vraagt van basement tot dak. In een nauwe en drukke straat als de Lange Pooten is een zo uitgebreid kunst tentoonstellen misplaatst. Men had beter gedaan, door te trachten alleen het onderdeel interessant te maken, dit bezwaar kunnen vermijden, men had zich bij het ontwerpen van dit gebouw meer door stedenbouwkundige dan door bouwkundige ge-

Fig. 1. De Dam te Amsterdam met de 3 hoofdverkeersstromen.

voelens moeten laten leiden.

Wellicht heeft de stelling, dat een gebouw, wanneer het ernstige stedenbouwkundige fouten bezit, niet door architectonische schoonheden gered kan worden, voor de niet-monumentale bouwkunst algemene geldigheid. Trouwens in Duitsland heeft men er herhaaldelijk op gewezen, dat ook in de bouwkunst een wijze economie kan bestaan, door een enkel onderdeel, een ingang, een topgevel of erker interessant te maken. Hier wil ik deze opmerkingen nog versterken door te beweren, dat soms deze beperking onvoorwaardelijk noodzakelijk is. De hierboven genoemde gevallen waren voorbeelden van een overheersen van het verkeersbelang tegenover dat van de architectuur; het omgekeerde doet zich eveneens voor.

Nemen we het Stadhuis op den Dam.

Het Stadhuis is terecht gekomponeed als een uitsluitend door zichzelf bepaald geheel, terecht, want het past het Amsterdamse hoofdgebouw niet, zich naar de omgeving te richten; paradoxaal gesproken ontleent het zijn stedenbouwkundige waarde daaraan, dat het die niet bezit. Door de magistrale onbewogenheid, de machtige onverschilligheid, het totaal negeren van de omgeving, dwingt het gebouw ontzag af en vergt 't een grote mate van onderworpenheid van de Dambebouwing.

We staan nu voor de moeilijkheid, het verkeer op den Dam te regelen, met dien verstande, dat we zorgen moeten, dat het geen overweldigende importantie krijgt en dat er ruimschoots gelegenheid overblijft het gebouw rustig te beschouwen; een moeilijkheid, die zich verder uitstrekt dan het bemeten der toegangswegen en de gehele regeling van het verkeer in de omgeving betreft.

Voor den Dam wordt dus de omgekeerde methode gevolgd; in het geval Centraal-Lange Pooten erkennen we

Fig. 2. Rembrandtplein te Amsterdam met de hoofdverkeersstromen.

de rechten van het verkeer, in het geval Stadhuis-Dam de rechten van de architectuur. Van Centraal zeggen we dat de architectuur bescheidener had moeten zijn, van den Dam, dat het Damverkeer bepaalde perken niet te buiten moet gaan.

Na met behulp van enkele voorbeelden de mogelijkheid van een konflikt tussen bebouwing en verkeer vastgesteld te hebben, zowel voor het totaalplan als voor de details, ga ik over tot het kort behandelen van de verkeersaesthetiek. Het verkeer heeft door zijn bijzondere eis een eigen aesthetiek; het snelverkeer wil de rechtse of strakgebogen straat, het is als een hete vloeistof, die langs de ijsblokken der huizen stroomt, ze polijst aan den onderkant, ze afrondt aan de hoeken. Daar is een schoon verband tussen het asfalt der straten en het graniet der huizen, tussen het aanzien van een drukke verkeerstraat en het verkeer zelf. Ik bedoel, dat men vroeger de huizen zag als de uitdrukking van het inwendige, dat het echter ook mogelijk is de straat te zien als het bekken, waardoor het verkeer stroomt, waarvan men de schone doelmatigheid, de doelmatige schoonheid bewonderen kan. (Vorm van de straat, het ver-

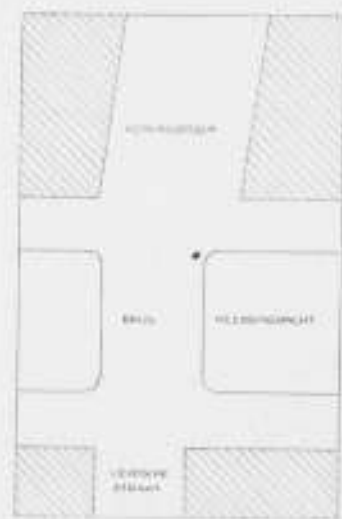

Fig. 3. Brug Herengracht te Amsterdam, tusschen Leidsestraat en Koningsplein.

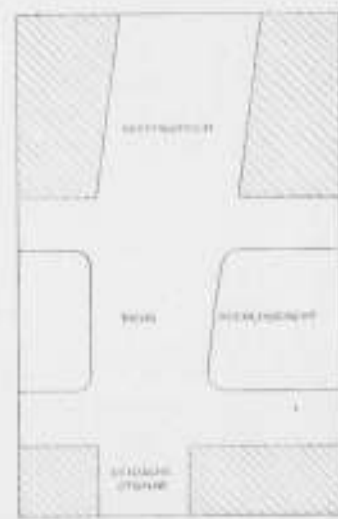

Fig. 4. Verbeterde brug, zonder eventuele verbreding van de Leidsestraat in aanmerking te nemen.

dwijnen van stoepen van voor- en terug-sprongen).

Laten we enige gevallen onderzoeken.

HET DAMPLEIN IN AMSTERDAM (zie figuur 1).

Het Damplein kan men beschouwen als een ruimte die de verkeersstromen moet opnemen. Er zijn drie duidelijk gescheiden hoofdstromen Kalverstraat—Nieuwendijk, Damrak—Rokin en Vijgendam—Paleisstraat. De Hajenius-uitbouw blijkt een zeer misplaatste voorsprong van den gewelwand te zijn voor het Vijgendam—Paleisstraatverkeer, de middenvluchtheuvel heeft geen goeden vorm voor den verkeers-

stroom Kalverstraat—Nieuwendijk, die er dwars over heen gaat. Een vluchtheuvel is mooi, wanneer deze buiten den natuurliken verkeersstroom ligt. Het verkeer Rokin—Damarak ondervindt geen beletsel. Het plein heeft alles te zamen genomen voor het verkeer een gunstigen vorm, uitgezonderd de Nieuwendijk—Damarakkant die door de schuine richting belet, dat er ook tusschen Damarak, Warmoesstraat en Mozes Aäronstraat een flinke verkeersstroom is, anders zouden we op dezen ideaaltoestand kunnen wijzen, dat het verkeer langs de zijkanten van den Dam plaats vindt, het middendeel vrij latend, terwijl nog biezonder te waarden is, dat het Stadhuis en ook het nieuw te bouwen middengebouw tegenover het Stadhuis een weinig terug ligt.

HET REMBRANDTPLEIN (zie figuur 2).

Het Rembrandtplein is al heel mooi te noemen met het streng gescheiden verkeer en het plantsoen in het stille midden. In de toekomst zal de verkeerstroom Reguliersdwarsstraat, Stille zijde, Utrechtsestraat of Amstelstraat zich ontwikkelen, waardoor de voordelen van dat Plein nog heller aan het licht komen.

Goed zijn ook de uitmondigen van Amstelstraat en Utrechtsestraat wat van de pleinhoeken verwijderd.

Zou men om andere redenen het Rembrandtplein willen wijzigen, het meer open en overzichtelik willen maken, dan blijft het toch gewenst op de een of andere manier het midden ongebruikt te laten voor het verkeer.

DE HERENGRACHTBRUG (zie figuur 3).

De brug over de Herengracht tusschen Leidsestraat en Koningsplein is in verkeer-aestheties opzicht een mislukking, te ergeliker, omdat deze brug gemakkelijk goed had kunnen wezen. (figuur 4).

SCHLOSSTEICHBRÜCKE TE KONIGSBERG (zie figuur 5).

Bij een prijsvraag voor de Schlossteichbrücke te Königsberg werd de eerste prijs toegekend aan een ontwerp waarvan het Jury rapport zegt:

„Der erste Preis wurde dem Entwurf mit Stimmenmehrheit zuerkannt, weil dieser Entwurf in allen seinen Teilen den Grundsätzen des Preisge-

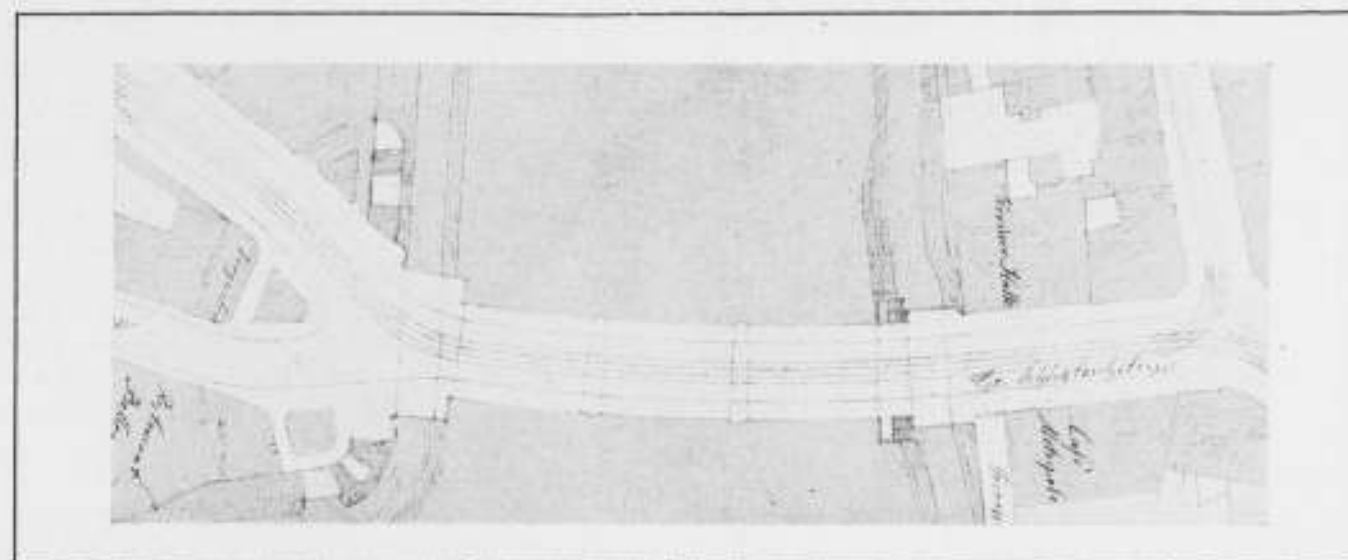

Fig. 5. Schlossteichbrücke te Königsberg. 1ste Prijs: Otto Zieler en M. Salomonsen.

richts am meisten Rechnung trägt, wengleich die Verkleidung des Eisenbetons mit Muschelkalk nicht als glücklich erachtet wird und die Gelenke für entbehrlich gehalten werden. Auch die Treppenanlage wird vom Preisgericht nicht für vollkommen erachtet. Die Kurvenführung der Brücken achse und der Anschluss der Brücke an die Strassen auf beiden Ufern des Teiches ist jedoch vortrefflich gelungen.“

Veel kwaliteiten bezat de brug dus niet, maar het feit, dat in tegenstelling met de andere plannen, met het verkeer rekening was gehouden, werd beslissend.

HET STATIONSPLEIN TE ARNHEM (Zie figuur 6).

Het stationsplein in Arnhem heeft de natuurlijke voordelen voor een typiese verkeersoplossing niet benut. Het plein bezit een sterke helling; langs het station loopt een straatweg, daar tegenover ligt de groote verkeersweg. Hier lag het voor de hand de helling door een monumentale trappenaanleg te vervangen, waardoor tevens een radicale scheiding van het voetgangersverkeer en het rijverkeer kon plaats hebben; een idee, dat bij het projekereren van een stadsplan in bergachtig terrein dikwijls toegepast wordt, en tot zeer mooie stadsgezichten aanleiding geeft en hier als van zelf aangewezen was. De pracht, die zo'n uitgebreide trappenaanleg ten toon kan spreiden hoeft geen nader betoog, daar beroemde historische voorbeelden dit afdoende bewijzen.

Wanneer het algemeen ingang vindt het verkeer niet slechts van technies standpunt maar ook van schoonheidskundig standpunt te bezien, zal de architect met meer gemak het verkeer onder zijn sympathieën kunnen inlijven, waartoe al reeds zoveel onderwerpen behoren (tuinbouw, reklame, mode) die het eigenlike architectenvak niet meer raken. Dan zal ook spoedig blijken, dat de Technische Hogeschool te Delft een verkeersprofessor noch voor de civiele noch voor de bouwkundige afdeling ontberen kan.

In Hannover is de beroemde leerstoel van professor Blum, die ook een inzending deed voor de tentoonstelling van Düsseldorf, waarvan de katalogoel vermeldt:

„Eine Mappe mit Entwürfen von Studierenden und Teilen von Examenarbeiten aus dem Gebiet des Städtebaues, ausgestellt: Königliche Technische Hochschule Hannover, Lehrstuhl für Eisenbahnwesen, Professor Dr. Ing. Blum. Behandelt werden vor allem: einerseits Strassen und Plätze und zwar von verkehrstechnischen ästhetischen und wirtschaftlichen Gesichtspunkten, andererseits die Zusammenhänge zwischen Eisenbahnwesen und Städtebau, wobei die Aufgabe stets so aufgefasst wird, dass Eisenbahn und Stadt sich nicht feindlich gegenüber stehen sollen, sondern dass durch freundschaftliches Zusammenarbeiten eine beide Teile befriedigende Lösung erzielt werden muss. Den Arbeiten liegen meist praktische Fälle zugrunde. Der Studierende soll mit Örtlichkeit operieren, die er aus eigener Anschauung kennt und deren Mängel er selbst an Ort und Stelle studieren kann, daher die zahlreichen Beispiele aus Hannover.“

Een alarmblazend bericht.

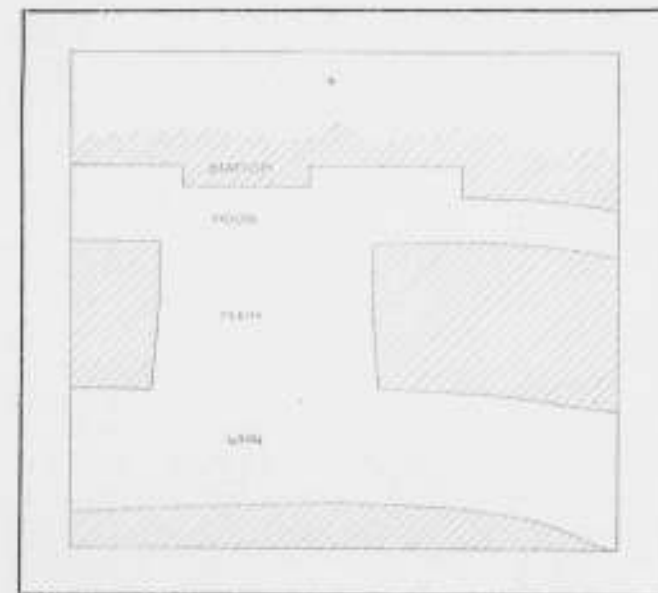

Fig. 6. Stationsplein te Arnhem.

HET NIEUWE RAADHUIS VOOR ROTTERDAM.

Door J. GRATAMA.

(Vervolg van blz. 368).

ROTERODAMI PROSPERITAS. — Dit project van Alb. Otten en W. F. Overijnder heeft veel aantrekkelijks en behoort m. i. met de inzendingen van Kromhout en de Bazel tot het beste werk. Vooral de gevels, hoewel met compositie fouten, vertoonen een goede greep; de plattegrondindeling staat hierbij ten achter. Het project Groen en Wit is vaster ontworpen, is meer harmonisch ontwikkeld; maar het heeft zoo zeer leentjebuurgespeeld bij de Barock en zijn architectonische geest is zoo weinig van dezen tijd, dat het zelfstandige en vrije streven van Roterodami Prosperitas verre de voorkeur verdient. Dit laatste project heeft daar en boven het voordeel van meer monumentaal te zijn, van grooter houding te hebben, wat vooral spreekt uit de flinke en gesloten massa's der gevels, geaccentueerd door hun stoere steenen nokken, die gevormd worden door doorgaande binnenmuren, en uit de robuuste toren, die alleen in den, niet geheel geslaagden, top verrijkt is. De plattegrond (zie blz. 307 van dit Weekblad) heeft het gewone type: vóór het representatief gedeelte, met in het midden de entree, de vestibule, de hal; op de hoofdverdieping de feestzaal midden voor, en achter de hal de raadzaal. Het administratie gedeelte achter, van het voorgedeelte gescheiden door een doorrit.

De toren is links aan den voorgevel geplaatst en heeft hierdoor het voordeel, dat hij zich op de Coolsingel in al zijn grootheid vertoont.

De indeeling der plattegronden, die veel elementen van het voorproject-Evers vertoonen, maakt, zooals het Juryrapport terecht opmerkt, een zeer regelmatigen indruk. Toch is de geheele samenstelling van het voorgedeelte niet klaar, en daardoor niet groot van werking, wat vooral veroorzaakt wordt door de hal, die beneden door een gang van de eigenlijke vestibule te veel is afgesneden, en die op de hoofdverdieping open zijnde, het contact tusschen trap, raadzaal en feestzaal niet ruim en eenvoudig maakt. De trap is niet onaardig geplaatst tegen den achterwand van de hal. Volop monumentaal is zijn werking niet, maar toch doet hij in de hal-oplossing goed. Wel is het een bezwaar dat de trap ten opzichte der twee hoofdruimten: raadzaal en feestzaal, niet mooi boven komt. Verder is de toegang vanaf den doorrit naar het bordes van de hoofdtrap bekrompen. In het algemeen is deze ligging van de trap niet gunstig, daar, zooals het Jury Rapport terecht opmerkt een centrale ruimte op de hoofdverdieping ontbreekt. Een gevolg hiervan is, dat de feestverdieping niet monumentaal en feestelijk genoeg is; de verbindingen der hoofdruimten onderling zijn wat verbrokken. Daarenboven is de feestzaalgroep door de twee dienstvertrekken links en rechts op onpraktische, storende wijze verbroken.

In het dienstgedeelte valt het op, dat de groote wachtkamer links te ver verwijderd is van enkele hoofdbureaux rechts.

Zie verder het Jury Rapport, gepubliceerd op blz. 310 van dit Weekblad, dat betreffende de plattegronden in het algemeen juiste opmerkingen maakt.

Ten opzichte van de architectonische behandeling is het Rapport echter m. i. niet waardeerd genoeg. Ook hier vinden wij, gelijk bij de beoordeeling van het ontwerp van de Bazel, te midde van een groote reeks bemerkings slechts een paar regels woorden met lof, die echter direct weer geneutraliseerd worden.

Zij luiden: „Bij het architectonisch karakter is naar oorspronkelijkheid gestreefd, (per abuis staat in het Rapport: *niet* naar oorspronkelijkheid gestreefd). Dit heeft „in verschillende onderdeelen tot een gelukkig resultaat geleid (wat het inwendige betreft wordt de feestzaal „genoemd) maar het voor een Raadhuis treffend karakter is niet bereikt. Het geheel mist, ook tengevolge van „het te levendige silhouet, een monumentaal, krachtig „aspect”.

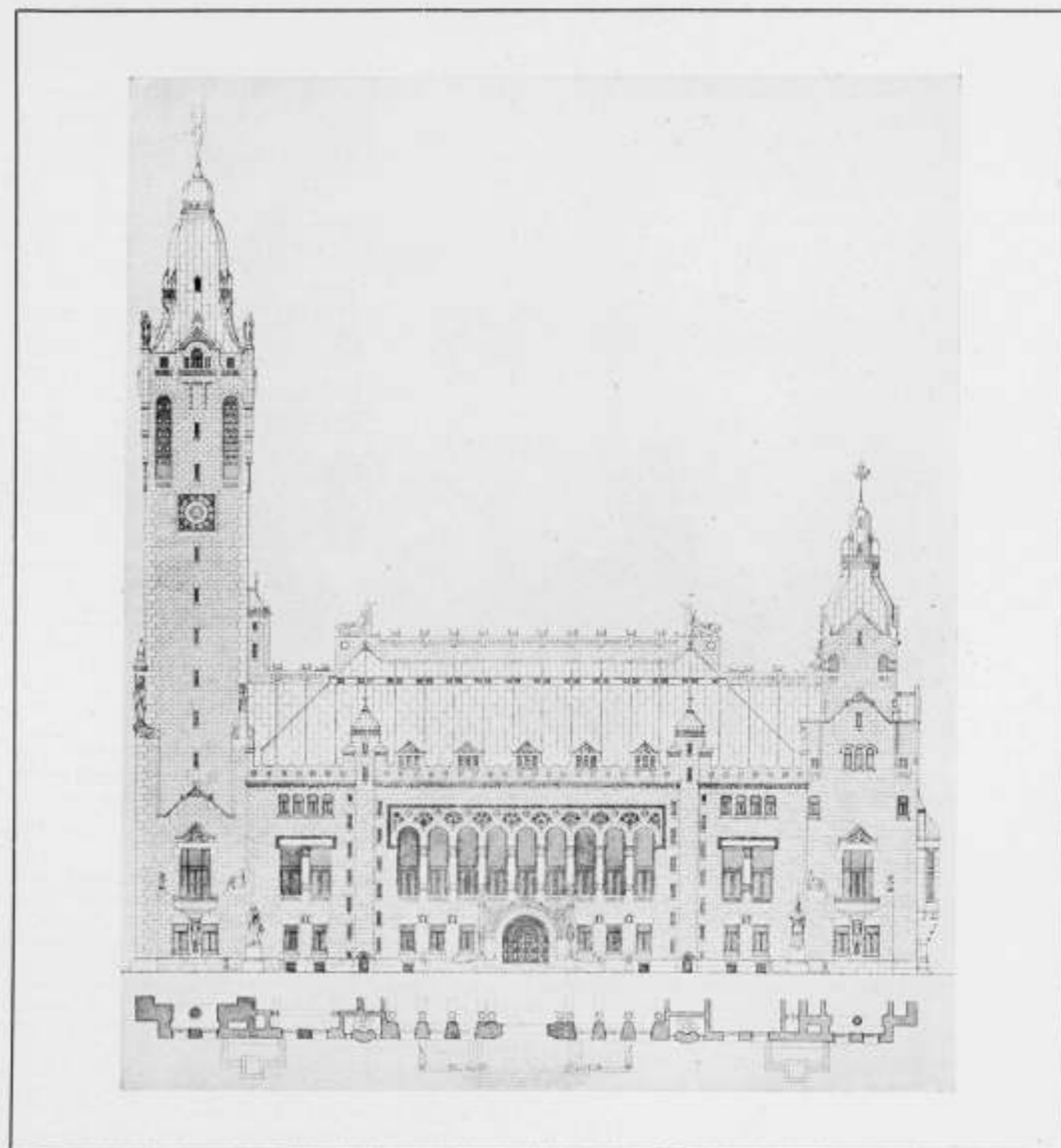
Hoewel ik moet toegeven, dat de voorgevel wat te levendig is (in onderdeelen) kan ik toch niet erkennen, dat het ontwerp geen Raadhuis-karakter zou hebben. Er valt hierover moeilijk te redetwisten, want eerst zou uitgemaakt moeten worden, welke eischen men aan een raadhuis-architectuur moet stellen. En nu meen ik, dat daaronder in de eerste plaats vallen: grootheid bij waarheid en zakelijkheid. Deze grootheid kan een opgewekt, ja zelfs lichtelijk feestelijk karakter hebben, vooral in de voorgevel. Welnu, grootheid in de hoofdlijnen en de hoofdmassa's heeft de inzending van Otten en Overijnder m. i. beslist; terwijl aan de zakelijkheid, d. w. z. het naar buiten spreken der voornaamste inwendige ruimten, hier geen geweld is aangedaan. Enkele ruimten spreken bijzonder goed; zoo de feestzaal met zijn sierlijke loggia.

Ik acht dit project een van de beste, wat de massawerking betreft. Denkt men zich de kleine versieringen weg, dan is de verhouding van voorgevel, toren en zijgevel goed en groot. Hieruit spreekt kracht, en die flinke schaal en groot-lijnigheid, welke de betere moderne bouwwerken kenmerken.

In dit opzicht is het veel beter dan het project van Evers, en is het nog iets grooter dan het project van de Bazel.

Wat echter direct opvalt is, dat de detaillering niet op dezelfde hoogte staat; zij is op vele plaatsen overdadig en niet beheerscht.

Een belangrijke compositiefout schuilt in de verhouding tusschen: de breedte van de toren, de partijen die bevatten kamer B. en W. en kamer W. en de middenpartij, geflankeerd door de twee, door talrijke kleine raampjes onrustige diensttrappen. De twee eerste partijen zijn namelijk gelijk, en geven daardoor aan het rechter- en linker deel van de voorgevel iets onzeker. Ook de overgang van onderbouw tot bovenbouw van de kleine toren rechts is door grofheid niet fraai en niet samenhangend. Zijn dit fouten in massa-deelen, ook onder de meer ver-

PRIJSVRAAG ROTTERDAMSCH RAADHUIS. Ontwerp: ROTERODAMI PROSPERITAS, van ALB. OTTEN en W. F. OVERIJNDER. VOORGEVEL, Schaal 1 op 600.

sierende elementen heerscht onrust. De zoo noodige beheersching en eenheid is niet voldoende bereikt. Behalve de kleine ramen op de begane grond, zijn bijna alle ramen en bogen van verschillende verhouding en zijn de ramen eveneens onnoodig verschillend afgedekt. Goede tegenstelling tusschen onversierde en versierde partijen — een eerste eisch om beide wederzijdsch te accentueeren — ontbreekt. De architecten hebben te veel gewild en daardoor te weinig bereikt. Ook de figurale versiering is te losbandig. Op allerlei hoeken kruipen, zitten of staan menschen of dieren,

wier realisme vreemd en wier symboliek onbegrijpelijk is. Zij schijnen zin-loos en zijn daardoor te meer storend.

Fraai van verhouding is de loggia, hoewel de bogen iets te slank zijn. Minder goed is de nauwe aanraking van den boog der hoofdentree met de arcade der loggia.

Typeerend verder voor het niet geheel beheerschen der onderdeelen en voor den zin voor overlading is de bekroning van de beide diensttrappen naast de middenpartij, welke bekroning op lompe wijze gevat wordt door een verhooging der borstwering. Dit is hinken op twee

van het traktement op den voorgrond treedt, niet de roeping voor het vak. Zij zijn niet in staat de kennis die het ambt vordert ook maar half te overzien en meenen derhalve dat zij die in voldoende mate bezitten om zich die overigens eigen te maken. Zij solliciteeren, en zie, om redenen geheel buiten het vak gelegen, worden zij veelal benoemd. Onbekend met en onkundig voor hun taak vangen zij deze aan. Het resultaat van het geheel is zeker wat betreft het meest belangrijke, niet voldoende, kan niet anders dan onvoldoende zijn. Door zulke benoemingen maken dus in de eerste plaats onkundigen hun entree, maar wat nog erger is, zij dooden de ambitie voor hun werk bij hen, die reeds in gemeentedienst zijn. Zij stellen zich toch onwillekeurig de vraag wat zal ik mij interesseeren voor verschillende vraagstukken, bekwaamheid in mijn vak wordt toch niet gewaardeerd, bij de eerste de beste sollicitatie worden wij toch gepasseerd door den eerste den beste genie-officier of civiel-ingenieur outsider. Maar ook voor het geheele corps is het schadelijk. Directeuren van gasfabrieken en elektrische centrales worden, niettegenstaande de werking in verreweg de meeste gemeenten minder afmattend is, gewoonlijk beter gesalarieerd dan wij. Waarom? omdat men in hen specialisten ziet. Voor directeur van gemeentewerken denken burgemeesters, wethouders en raadsleden veelal, dat elk daarvoor geschikt is of heel spoedig zal worden. Waar nu het respect voor het vak zoo gering is, daar kan ook van waardeering der ambtenaren geen sprake zijn. Wanneer men een diploma van Delft of Breda heeft, is men geschikt, ervaring en studie in het vak zijn niet noodig. Maar is het een vak? moet een directeur van gemeentewerken niet speciaal studie gemaakt hebben van het vak? Ik meen van ja, acht het antwoord gevonden te hebben in het congres voor stedenbouw, verleden jaar te Düsseldorf gehouden. Daar is een complex van uiterst belangrijke onderwerpen behandeld, waarvan elk, die liefde heeft voor de taak hem opgelegd, studie heeft gemaakt. Het bijwonen van dat congres was een leering voor hen, die veel omtrent de verschillende aesthetische en hygiënische vraagstukken gedacht hadden, dengene, die er buiten stond, ging het voorbij zonder indruk te maken, zooals het voor elken leek in een vak, waarover een voordracht wordt gehouden, het geval is. Maar ook de tentoonstelling toonde dit aan. Tot de belangrijkste deelen van ons vak behoren zeker architectuur, het woningvraagstuk en hygiëne, maar niet het minst de stedenbouw. Van elk, die dingt naar het ambt van hoofd van gemeentewerken, moet gevegd worden dat hij studie gemaakt heeft van stedenbouw, dat hij op de hoogte is van den stand van dit zoo belangrijke vraagstuk. Kennis van stedenbouw krijgt men door veel studie, gebaseerd op aldoor observeeren. Zij, die daarover hebben geschreven en ook zij, die in Düsseldorf daarover belangrijke voordrachten hielden, gaven allermintst blijken van kamergeleerden te zijn. Zij zijn erop uitgetrokken, zij hebben geobserveerd, hunne indrukken geanalyseerd. Ik noem hierbij slechts een, maar zeker niet het onbelangrijkste punt. Die kennis is onmisbaar, ook al heeft men geen plan van uitbreiding te maken. Onze gedachtegang moet er mede doorweven zijn. We komen telkenmale te staan voor vraagstukken, 't zij groot, 't zij klein voor welker oplossing stedenbouwkundig begrip noodzakelijk is. Ik geef toe, dat hier te lande daarop te weinig gelet is en ik beschouw het als een der voordeelen van de woningwet, dat door de verplichting der gemeente tot het maken van uitbreidingsplannen, de aandacht erop is gevestigd en wij er toe zijn gekomen studie daarvan te maken en een merkwaardig verschijnsel mag wel genoemd worden het promoveeren van den heer Peteri op een proefschrift over stedenbouw. Het feit, dat in dat proefschrift een zeer klein deel wordt behandeld, niettegenstaande het een grooten omvang heeft gekregen, doet reeds vermoeden, dat het is een onderwerp van veel studie. Trouwens de veelheid maar ook de verscheidenheid van litteratuur zijn genoeg bewijzen

voor dien grooten omvang; maar ook dat de noodige kennis bij het aanvaarden van het ambt van directeur van gemeentewerken maar niet aanwaait. Het was dan ook met zeer verklaarbare belangstelling, dat ik in de N. R. C. las, dat door den eerst kortelings benoemden directeur van gemeentewerken van 's Hertogenbosch een plan van uitbreiding was opgemaakt. Er was eene vage beschrijving, niet voldoende om eenig denkbeeld van het plan te geven. Daar het plan met beschrijving verkrijgbaar waren gesteld, nam ik er inzage van. Mijn belangstelling was voorzeker verklaarbaar en ik meende het plan aan eene nauwkeurige studie te mogen onderwerpen. Ik moet erkennen, dat het resultaat van deze bestudeering allermint vriend was voor het ontwerp en gevolgelijk ook niet voor den ontwerper. Het voldoet toch niet aan de minst te stellen eischen, reeds op het eerste gezicht ontwaart men allerlei storende, grove fouten. Ik achtte mij dan ook verplicht er de aandacht op te vestigen en schreef de critiek in het Bouwkundig Weekblad, zooals ik in den aanhef vermeldde. Een critiek moet lovend zijn voor goed werk, zij kan opbouwend zijn voor middelmatig werk, voor werk zooals hier geleverd, slechts hoon. Ik acht het rondt gezegd een enormiteit zulk werk te durven afleveren en te durven publiceeren en de eenige verklaring, die nog gevonden kan worden is, dat de maker totaal onbekend was met het onderwerp. Dit mag een excuus voor den buitenstaander zijn, voor ons niet. Wij hebben het recht te eischen, in de eerste plaats van de nieuweling, dat wanneer hij zulk een plan levert, dat het verdedigen is en hier is geen enkel lichtpunt te vinden. Als collega's moeten wij zacht zijn in ons oordeel over elkander, ons werk is niet van het gemakkelijkste, de omstandigheden waaronder wij werken zijn dikwerf zeer afmattend, ik noem hier slechts het leed, dat onze collega in Alkmaar totaal onverdiend geleden heeft. Maar tegenover den outsider-indringer mag die critiek objectief en zoo noodig hard zijn en zijn wij gerechtigd subjectief te zijn en dan te honen, omdat elke vergoelijking en beleefdheid, door hen die zoo iemand benoemd hebben, nog als goede kwaliteit van het werk kan worden aangemerkt. Ik versta onder het woord collega beoefenaar van hetzelfde vak, collega's zijn dus vakgenooten, zij worden niet gemaakt door het besluit van eene willekeurige gemeente. Ik eisch van een collega kennis van het vak, waarvoor hij staat. In het voorgelegde bleek zij bij den nieuwen Directeur der Gemeentewerken te 's Hertogenbosch geheel te ontbreken voor het belangrijk deel van het vak, dat van stedenbouw en al hetgeen daarmee samenhangt. Mijnheer de Voorzitter, ik heb in mijn critiek gezegd, dat ik hard was, maar dat ik meende, dat zachtheid eene fout zou zijn. Ook thans zal geen der aanwezigen mij kunnen beschuldigen, dat ik doekjes om de kwestie heb gewonden. Ik achtte het mij een plicht, uit liefde voor het werk, 't welk mijne levenstaak is en al ben ik overtuigd, dat mijne woorden in deze bijeenkomst geen onverdeelde instemming zullen genieten, zoo zal dit mij toch niet weerhouden, waar noodig, critiek uit te oefenen op werk van bedoelden outsider. Wij hebben het recht hun werk scherp na te gaan en zoo noodig aan de kaak te stellen. Misschien bereiken wij daardoor, dat benoemingen als te voren genoemd, tot het verleden gaan behooren, en dat eene zekere continuïteit in onze diensten komt te ontstaan. Daardoor toch alleen zal ons vak een zekere cultuur doorleven, waardoor het kan komen op de hoogte als bij onze oostelijke naburen. Hoewel ik die benoemingen ten zeerste betreur, meen ik toch een voordeel te ontdekken, ze hebben thans openlijk de aandacht gevestigd, terwijl zij vroeger slechts morrend werden besproken.

Door plaatsgebrek moeten enkele artikelen blijven liggen tot een volgend nummer.

33ste JAARG. — 9 AUG. 1913. — No. 32.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGaan VAN DE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. : : : :
Redacteur: J. GRATAMA. : : : : : : : :

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. : : : : Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 — ADVERTENTIEËN: v. 1 — 5 regels / 1. —, elke regel meer / 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. Schoonheidscommissie en Openbaar Bouwkundig Adviesbureau. — Tehuis voor alleenstaande blinden te Wollhezen, Arch. Corn. L. de Koning. — Kunstnijverheidsschool Quellinus te Amsterdam. — Techniek. — Ingezonden. — Berichten. — Rectificatie.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE EN OPENBAAR BOUWKUNDIG ADVIESBUREAU.

Onderwerpen, besproken in de Vergadering van Architect-Leden der Maatschappij op 28 Mei j.l.

VERSLAG VAN HET DEBAT.

Naar aanleiding van de inleiding van den heer Landré vroeg de Voorzitter, of in Duitschland van de zijde der Bauberatung ook toezicht wordt gehouden op de uitvoering van het project, door de Bauberatung verbeterd; en of door de B. desgewenscht ook details worden geleverd, zoodat het schetsontwerp behoorlijk kan worden uitgevoerd. De heer Landré deelde hierop mede, dat inderdaad de Bauberatung zich beschikbaar stelt de noodige details te leveren; bouwpolitie en Bauberatung werken veelal zeer goed samen, zoodat er van de zijde der bouwpolitie wel medegewerkt wordt om te zorgen, dat het ontwerp naar de aanwijzingen der Bauberatung wordt uitgevoerd. De heer Wigman zag hierin een ernstige concurrentie met den particulieren architect; waarop de heer Landré nader uiteenzette, dat in Duitschland alle architecten, hetzij zij dus veel of weinig bouwen, in de Bauberatung geen concurrent zien. Zij waardeeren het streven van deze instelling, waardoor de belangstelling in goede architectuur in sterke mate vermeerderd

wordt. Veel jongere architecten worden door toedoen van de Bauberatung belast met het ontwerpen en uitvoeren van bouwwerken. Concurrentie ligt geenszins op den weg der Bauberatung. Zij belast zich nooit met de uitvoering van een bouwwerk; zij geeft slechts adviezen over het project.

De Voorzitter merkte op, dat de Schoonheidscommissie in Amsterdam ongeveer in denzelfden zin werkt. Wanneer de commissie van een ingekomen project merkt, dat het zoo slecht is dat er absoluut niets van te maken is, dan beduidt zij den inzender, zich te wenden tot een architect. Te dien einde is in Amsterdam een lijst aangelegd van architecten, die zich beschikbaar stellen; in de bouwkundige bladen is een oproep gedaan aan hen, die op deze lijst geplaatst willen worden. Om verder een goede regeling van het honorarium te verkrijgen, is een speciale honorarium-tabel voor het ontwerpen van gevels vastgesteld.

In Duitschland, zeide de heer Landré, bestaat vrijwel hetzelfde: daar wordt in dergelijke gevallen een lijst overgelegd van architecten, die door de Bauberatung worden aanbevolen.

Zijn de adviezen der Bauberatung kosteloos? vroeg de heer Rood. Nadat de heer Landré geantwoord had, dat, wanneer het blijkt dat de bouwheer geen architect kan betalen, de adviezen kosteloos zijn, maar dat anders de adviezen gehonoreerd worden, wees de heer Rood op het z. i. bedenkelijke hiervan. Immers, ieder bouwheer kan wel een architect betalen. Het gevaar is groot, dat van de Bauberatung misbruik gemaakt zal worden, dat in vele gevallen de architect door een bouwheer, die het laat voorkomen alsof hij het niet kan betalen, uitgeschakeld wordt, en de laatste zich eenvoudig van de Bauberatung bedient.

Spreker achtte deze instelling niet zonder bezwaar; verder had hij de overtuiging, dat haar nut niet groot

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

zou zijn. Architectuur moet niet gereguleerd worden; verbetering is alleen te verwachten van goede opvoeding, van goed onderwijs. Stijl is een uiting van een volk en die krijgt men niet door Bauberatung.

De heer Wigman sloot zich hierbij aan; de opvattingen omtrent bouwkunst zijn zeer verschillend; de architect moet in zijn kunst vrijgelaten worden, en dit geschiedt niet bij de Bauberatung.

De heer Landré was het geheel eens met de opvatting, dat de opvoeding en het onderwijs zeer belangrijke factoren in deze zijn. Bij het onderwijs krijgt men dezelfde moeilijkheid als bij de Bauberatung: het initiatief van den scholier, van den ontwerper moet zooveel mogelijk vrij blijven; maar er zijn grenzen. Hier kan alleen takt helpen, takt bij het onderwijs, takt bij de Bauberatung. Verder moet men vooral niet vergeten, dat van dwang geen sprake is, want de adviezen der Bauberatung zijn niet verplichtend. Zeker, Bauberatung zal geen volk-stijl voortbrengen; maar zij werkt opvoedend en zij is het beste middel op het oogenblik, om de ergste leelijkheid te weren, en om de architectuur der kleinere woningen te verheffen.

Op de vraag van den heer Wigman, of de ontwerpers, wanneer hun project door de Bauberatung niet goedgekeurd is, steeds de noodige inlichtingen krijgen, waarom hun project niet goed is, antwoordde de heer Landré, dat deze inlichtingen steeds, met alle vriendschappelijke middelen, gegeven worden.

De heer van der Pek bleef het beter achten, aan bepaalde architecten, die hun bekwaamheid bewezen hadden, brevetten te geven, waardoor zij hun werk niet aan Schoonheidscommissiën of aan Adviesbureaux behoeven te onderwerpen.

Spreker deelde een geval mede van zijn eigen praktijk, waarbij hij een plat dak met een eenvoudig boeideel had afgesloten; de Schoonheidscommissie kon zich hiermede niet vereenigen en wenschte een kroonlijst. Hoewel spreker had betoogd, dat een nieuwe constructie ook een nieuwe vorm eischte, en dat de door hem gekozen vorm logisch was, toch moest de kroonlijst, die geen zin had, aangebracht worden. Spreker vroeg: Waar vind ik in zoo'n geval recht? Deze moeilijkheid is alleen te ontkomen door brevetten uit te reiken. Steeds moet de persoonlijke vrijheid van de gebrevetteerden onaangetast blijven.

De Voorzitter deelde mede, dat voor zoover hij had deelgenomen aan de werkzaamheden der Schoonheidscommissie in Amsterdam, steeds de einduitslag der beraadslagingen bij ontwerpen van erkend goede architecten als de heer v. d. Pek was geweest, dat den architect het advies van de commissie zou worden overgebracht, maar dat ten slotte de architect vrij bleef, en het project voor zijn eigen verantwoordelijkheid was.

De heer de Clercq stelde de vergadering in kennis van de organisatie der Haagsche Schoonheidscommissie, waarbij voor den architect van het ingediende project hooger beroep bestaat; namelijk een commissie van arbitrage, bestaande uit 3 leden, 1 te kiezen door de

Schoonheidscommissie, 1 door den architect en de 3de door deze 2 samen.

Na de inleidingen van de heeren Buskens, de Clercq, Schüngel en Weissman, werd de aandacht er op gevestigd, dat in de Larensche bouwverordening geen eischen gesteld worden omtrent de kleuren van een bouwwerk. Het voorschrijven van bepaalde materialen is niet voldoende; kleur is een zeer belangrijke factor bij architectonische schoonheid, en vooral in een dorp. In het algemeen wordt te veel aandacht geschonken in de architectuur aan vorm, maar weinig aan kleur. Zoo moest bijv. verblendsteen, volgens sommigen, voor buitenwerk verboden worden.

Hiertegen werd opgemerkt, dat de vormen zeer belangrijk zijn, omdat men de vormen zeer moeilijk kan veranderen, maar de kleuren gemakkelijker.

De heer Landré deelde mede, dat men in Duitsland er vooral naar streeft, dat gebouwd wordt met materiaal uit de omgeving, en daarbij aansluitend bij de goede oude bouwgewoonten. Het materiaal moet „auspruchslos" zijn, en de Bauberatung wijdt haar volle aandacht aan materiaal en kleur.

Nadat de voorzitter en op gewezen had, dat de Bauberatung in het algemeen niet dwingen kan, maar dat er plaatsen zijn, waar zij hiertoe wel bevoegd is, namelijk te Düsseldorf, bevestigde de heer Landré dit, er nog bijvoegend dat in meerdere plaatsen bepaalde gedeelten, die hun bijzonder, fraai karakter behouden moeten, o.a. ook te Aken, beschermd worden, en dat voor die gedeelten de architecten wel verplicht zijn de aanwijzingen van de desbetreffende „Schutz" commissie op te volgen.

„Gaaf met de Bauberatung ook veel tijd verloren? vroeg vervolgens de Voorzitter. In den Haag duurt het vaak geruimen tijd, voordat de Schoonh.-Commissie een beslissing neemt, naar de heer de Clercq heeft medegedeeld. Vandaar dat aldaar de gelegenheid voor den architect geopend is, om vóór het definitieve ontwerp overleg te plegen met de Schoonh.-Commissie. Heeft die Commissie vaste zitting-dagen?

De heer de Clercq antwoordde, dat die zitting-dagen zoo geregeld mogelijk gehouden worden, en dat deze wijze van werken een vlugge gang van zaken bevordert.

De heer Landré deelde te dezer zake mede, dat in de kleinere plaatsen in Duitsland de bouwpolitie verbonden wordt met het adviesbureau, hetgeen zeer goed werkt. In de grootere plaatsen wordt dit nu ook geprobeerd.

Het voorstel van den heer Brüning, om door de Mij. t. b. d. Bouwk. te doen instellen een commissie van 3 personen, die vriendschappelijk bouw-advies geeft aan elk, die er om vraagt, vond geen instemming, aangezien zoo 'n commissie niet voldoende macht heeft en alle definitieve beoordeeling verblijft aan de Gemeentelijke Schoonh. Commissie.

De heer v. Loghem wees er op, dat de economische belangen van Laren meebrengen, dat zijn schoonheid bevordert wordt; vandaar de schoonheidsbepalingen in

de bouwverordening. Maar niet alle gemeenten hebben deze schoonheidsbelangen.

Zoo bijv. IJmuiden. Spreker heeft daar arbeiderswoningen willen bouwen met Rijkssubsidie; maar zijn plan is mislukt door de actie der eigenbouwers aldaar, die hun belangen aangetast voelden, en die daar nu minderwaardige huizen gezet hebben, die ook economisch slecht zijn. Is daar niets tegen te doen?

De heer Landré meende, dat alleen wettelijk ingrijpen hier helpt, en hij stelde, onder applaus der vergadering, voor, dat de Maatschappij het initiatief zou nemen tot het verkrijgen van een wet tegen de ontsiering van stad en land, zooals de Duitse wet van 1907.

Hierbij zal het zeker noodig zijn, de pers te bewerken. De voorzitter wees er op, dat besloten is geen conclusies te nemen. Onder instemming van de vergadering stelde hij voor, nog meer materiaal over de Bauberatung te verzamelen, o.a. door het houden van een groot opgevatte tentoonstelling betreffende dit onderwerp, waarbij, naar vernomen was, op de medewerking van Duitse Bauberatungsstellen gerekend kan worden. Deze tentoonstelling, liefst te houden in een flink museum, zou een uitmuntende propaganda onder de autoriteiten en het publiek kunnen maken. Tegelijk met deze tentoonstelling zou de vergadering der gecombineerde 4 bouwkundige lichamen kunnen plaats hebben, wanneer definitief de wenschelijkheid van het instellen der bouwadviesbureaux was uitgesproken. Dan zou de actie tot het verkrijgen van een Rijkswet tegen de ontsiering van Stad en Land, als boven bedoeld kunnen worden voorbereid.

De heeren Meppeling en Weissman wezen hierna nog op de wenschelijkheid, dat er in verschillende bouwverordeningen in Nederland meerdere bepalingen geschrapt zouden worden, die overdreven zijn, en die de aesthetische ontwikkeling der bouwkunde belemmeren; o. a. ten opzichte van de grootte van dakkapellen.

De voorzitter wees er op, dat dit onderwerp ligt op den weg der Bouwverordeningen commissie, ingesteld door de Maatschappij.

De heer Buskens raadde aan, in afwachting van de actie voor een Rijkswet, reeds nu invloed uit te oefenen op de gemeenten, en deze op hare plicht ten opzichte der openbare schoonheid te wijzen en haar hierin voor te lichten. De gemeenten kunnen grooten invloed uitoefenen, o. a. bij den verkoop harer terreinen.

De heer Schüngel achtte het door den heer v. Loghem medegedeelde van veel gewicht.

In Duitsland heeft de Regeering veel meer invloed op de Gemeente als bij ons. Spreker vreest, dat men bij de Regeering in Nederland weinig steun voor het hier behandelde streven zal vinden. Daarom is het, in het geval van IJmuiden, beter dat een lichaam als de Maatschappij zich direct tot IJmuiden's gemeenteraad wendt. De heer Weissman deelde mede, dat Heemschut het plan heeft spoedig weer een conferentie te houden, gelijk in 1911 van het bouwkunstig element van Heemschut gehouden is. Hierop kunnen de onderwerpen:

Rijkswet en Invloed op de gemeenten nader besproken en voorbereid worden.

Van een adres aan IJmuiden's gemeenteraad verwachtte spreker niet veel; beter zou zijn het houden van voordrachten met lichtbeelden, want het publiek moet opgevoed worden.

Ten slotte werd, op voorstel van den Alg. Secretaris, besloten de Burgemeester van Laren (N.H.) te huldigen. Waar deze burgemeester zoo duidelijk getoond heeft de waarde van dorpschoon te beseffen en energiek bevordert heeft dat de bekende bepaling betreffende eischen van welstand aan elk nieuw of te veranderen gebouw te stellen, in de nieuwe Larensche bouwverordeningen werd opgenomen, verdient deze overheidspersoon warme hulde voor zijn loffelijk streven, dat als pionierswerk is te beschouwen, waarbij de vergadering buiten beschouwing liet de vraag of het wenschelijk is een dergelijke absolute macht in de bouwverordeningen op te nemen.

Nadat de Voorzitter den sprekers hartelijk dank gezegd had voor hunne inleidingen, werd de vergadering gesloten.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

TEHUIS VOOR ALLEENSTAANDE BLINDEN TE WOLFHEZEN.

Met het oog op de eigenaardige behoeften der blinden, volgt onderstaande beschrijving van het „Te Huis." Het gebouw bestaat uit een beneden-, boven- en zolderverdieping.

Door een breede vestibule komt men in ruime gangen. Bij het binnentreden valt dadelijk de breede trap naar de verdiepingen in het oog.

De gangen geven toegang naar de verschillende lokalen. Zij zijn symmetrisch ontworpen, opdat de blinden gemakkelijk den weg naar hun kamer kunnen vinden.

Er zijn in het gebouw kamers 1ste, 2de en 3de klasse. De 3de klasse pensionnaires hebben één vertrek, die van de 2de en 1ste klasse elk 2 vertrekken.

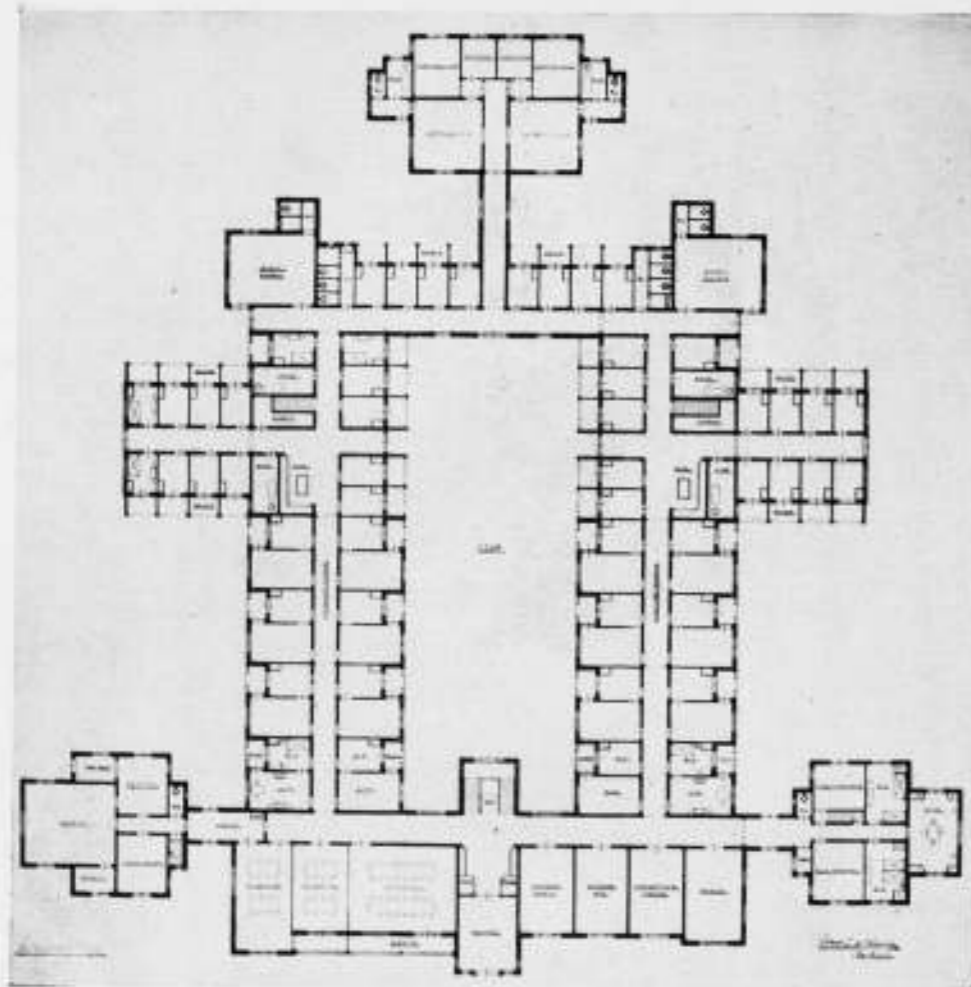
Voor de maaltijden en het gezellig verkeer heeft elk der drie klassen haar eigen afdeling, doch de drie afdelingen kunnen door het wegschuiven der afscheidingswanden tot één zaal worden gevormd, welke gebruikt wordt als zaal voor conversatie, muziekuitvoeringen enz.

Alle vertrekken komen uit op een waranda, hetzij aan den tuinkant of op de cour.

Voor blindenarbeid zijn vier kamers aangebracht, twee beneden en twee boven.

De waschtafelbakken der slaapkamers zijn voorzien van tapkranen en afvoerbuizen, zoodat er op elke slaapkamer altijd versch water is en het vuile water wegloopt. Op enkele slaapkamers, badkamers, wasgelegenheden, servies en keuken zijn tapkranen voor warm water aangebracht.

Met het oog op het gemakkelijk reinigen zijn alle hoeken

Te Huis voor alleenstaande blinden te Wolfhezen. Plan Beganegrond. Arch. Corns. L. de Koning.

van muren, plafonds en vloeren rond bewerkt. De vloeren der zalen en kamers zijn van houtgraniet, die der vestibule, benedengangen en de keuken van mozaïek.

Om de lucht van het eten niet binnenshuis te krijgen, is de keuken buiten het gebouw gemaakt in aansluiting met het servies aan de eetzaal.

Het gebouw is geheel elektrisch verlicht en centraal verwarmd, er is een koud- en warmwatergeleiding en in alle lokalen zijn elektrische schellen aanwezig. De machine installatie en accumulatorenbatterij is opgesteld in een kelder onder de keuken; deze kan van buitenaf worden bereikt.

Door het bestuur werd besloten met den bouw van een gedeelte van het Te Huis te beginnen en wel de linkerhelft. Dit gedeelte is thans gereed en er kan naar behoefte worden bijgebouwd, totdat het geheele gebouw gereed is. De keuken, eetzaal en kelder moesten dadelijk op volle grootte worden gemaakt; ook zijn de leidingen op volle zwaarte aangelegd, om later daarop voor de vergrooing te kunnen aansluiten.

De wijze waarop hier gebouwd is verdient m. i. aanbeveling, omdat, wanneer het noodig is, bijgebouwd kan worden volgens het gemaakte plan.

Als het geheele gebouw voltooid is, zal er plaats zijn voor honderd blinden. Is er dan nog behoefte, dan kun-

nen de twee zijvleugels aan de zijgevels worden verlengd, waarop met het ontwerp gerekend is.

Het terrein der stichting, waarop het gebouw is verzezen, is 5 hectaren groot. Om het gebouw zal het terrein als tuin worden aangelegd. Het voorste gedeelte als bloementuin, het tweede gedeelte als boomgaard, het achterste gedeelte als moestuin, zoodat groenten, aardappelen en fruit op eigen terrein worden gekweekt. De wandelwegen worden zoo gemaakt, dat de blinden zonder geleide kunnen rondwandelen en gemakkelijk den weg naar het gebouw terug vinden.

De gedachte van den president der stichting, den heer Schild, dat iedere blinde een eigen kamertje heeft, is origineel en voor zoover ik weet nog niet toegepast.

In bijna alle stichtingen heeft men gemeenschappelijke slaapzalen; bij dit gebouw is er echter van afgeweken.

Men zal inzien, dat een eigen kamertje, ook al is het niet zoo groot, verre te verkiezen is boven een gemeenschappelijke slaapzaal.

De bouw wordt daardoor wel wat uitgebreider en de kosten wat hooger, maar met het oog op de huiselijkheid, vrijheid en hygiëne geniet zulks verre de voorkeur. De blinde is zeer gesteld op een eigen kamertje en al kan hij het licht niet zien, toch voelt hij, dat zon- en daglicht in zijn kamer doordringt en er ventilatie aanwezig is, en dit wekt hem op. In zijn eigen kamer voelt hij zich weldra thuis en kan zich zelf uitmuntend redden.

De gevels van het gebouw zijn opgetrokken in grijs waalhardgrauw. De banden en siermetselwerken in gelijke kleur van dezelfde steen. De onderdorpels voor kozijnen, dekstukken voor balustraden enz. zijn van zandsteen.

De gevelsteen boven hoofdingang met roode terra-cotta rand en middenstuk in crème-gele terra-cotta is gemaakt door den heer Willem C. Brouwer, te Leiderdorp. Het dak is gedekt met blauwe leien.

De indeeling der 1ste verdieping is ongeveer gelijk aan die der benedenverdieping. Boven de vestibule op de 1ste verdieping is de bestuurskamer.

Aan de achterzijde van het gebouw is de zieken afdeling geheel afgezonderd van het hoofdgebouw en daarmede door een gang verbonden.

Te Huis voor alleenstaande blinden te Wolfhezen. Voorgevel.

Arch. Corns. L. de Koning.

De bouw van dit eerste gedeelte werd gemaakt door den heer G. Wegerif Hzn. aannemer te Apeldoorn. De geheele installatie is gemaakt door de Koninklijke fabriek van Metaalwerken W. J. Stokvis te Arnhem. Het schilder- en glaswerk is verricht door de firma H. Schild en Zoon te 's Gravenhage.

CORN. L. DE KONING,
Architect.

KUNSTNIJVERHEIDSSCHOOL „QUELLINUS” TE AMSTERDAM.

Met veel belangstelling hebben wij kennis genomen van de tentoonstelling van werk, vervaardigd door leerlingen der Quellinusschool te Amsterdam, welke tentoonstelling van 11-13 Juli j.l. gehouden is.

Plaatsgebrek heeft ons belet, eerder hiervan een en ander mede te deelen.

In deze school wordt onderwijs gegeven in de vakken: Decoratief teekenen en Lithografie; Decoratief schilderen; Decoratief beeldhouwen; Decoratief teekenen en Meubelteekenen.

Van al deze vakken zagen wij zeer goede werkstukken, die toonden, dat de leerlingen goed onderlegd worden en dat zij met liefde werken. Het tentoongestelde gaf, mede in verband met verkregen inlichtingen, den aangenamen indruk, dat de verhouding tusschen leermeester en leerling weinig academisch is, en meer doet denken aan de plezierige en vruchtbare verhouding, zooals die op een goed atelier heerscht.

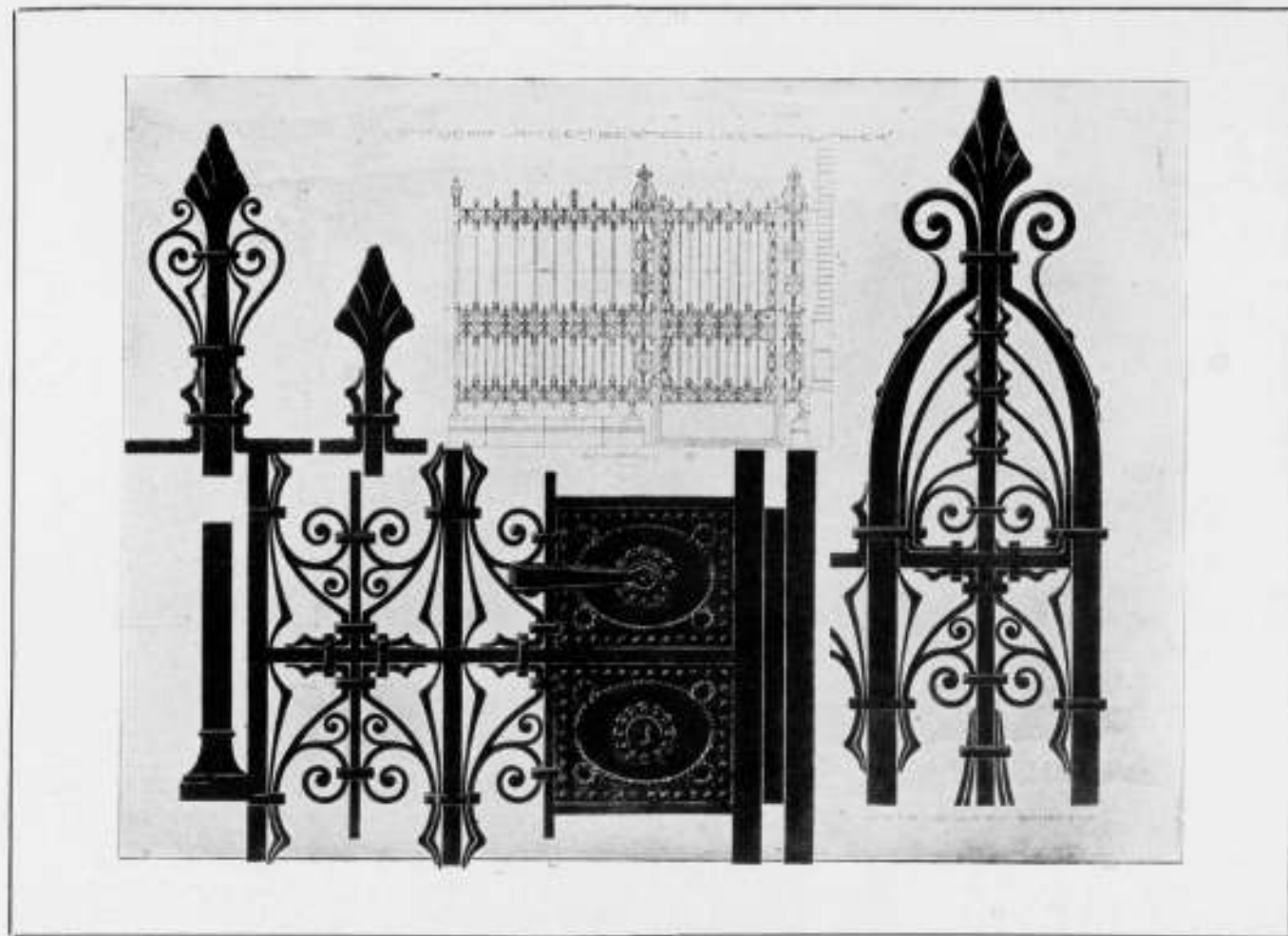
Het onderwijs heeft een eigen cachet en een eigen artistieke basis. Hoe deze is ten opzichte van het bouwkundig teekenen, het vak dat den lezer van het B. Weekblad waarschijnlijk het meest zal interesseeren, moge blijken uit de beschrijving, die de directeur der school, de heer C. W. Nijhoff, omtrent dit vak geeft in het geïllustreerd Jaarverslag van den school 1912.

Wij laten die beschrijving, met enkele afbeeldingen ontleend aan het Jaarverslag, hieronder volgen:

Om als leerling tot bovengenoemde afdeling der Kunstnijverheidsschool „Quellinus” te worden toegelaten, gelden over het

algemeen de volgende eischen: goede algemeene ontwikkeling, minstens twee jaren praktische oefening, zoo mogelijk in het timmervak, of diploma van de Ambachtsschool in dit of in een aanverwant vak (b.v. in het meubelmaken), vaardigheid in de beginselen van het hand- en lijntekenen, kennis van de beginselen van de vlakke meetkunde en de perspectief. De praktisch-eisch kan niet altijd gehandhaafd worden, daar zich ook jongelui aanmelden die van de Hoogereburgerschool of hiermede verwante onderwijsinrichtingen komen en dan reeds te oud zijn om de Ambachtsschool te bezoeken. In dit geval kan door het volgen van een Avond-ambachtsschoolcursus, waar praktisch wordt gewerkt, in het tekort aan praktijk worden voorzien. Aan vrouwelijke leerlingen, die het onderwijs in het Bouwkundig-teekenen wenschen te volgen, wordt voorloopig vrijstelling van praktijk verleend (tot heden kwam dit éénmaal voor).

De bedoeling van het Bouwkundig Onderwijs aan de Kunstnijverheidsschool „Quellinus” is van tweeërlei aard en staat zoowel in verband met de vakafdeeling „Bouwkundig-teekenen” als met de vakafdelingen „Decoratief-beeldhouwen”, „Decoratief-schilderen” en „Meubel- en Interieurteekenen”. In betrekking tot de afdeling „Bouwkundig-teekenen” is het doel om leerlingen met zekeren aanleg in een vierjarigen cursus in bouwkundigen zin te ontwikkelen en deze ontwikkeling te doen samengaan met het aanbrenge van die bouwkundige kennis, welke voor de ontplooiing van het bouwkundig voelen en denken niet gemist kan worden. Deze kennis bepaalt zich dus tot de gewone bouwkundige constructieleer. Daar echter een bouwkundig teekenaar in zijn verderen loopbaan meer van de bouwkundige techniek dient te weten dan hem in dezen vierjarigen bouwkundigen cursus verstrekt kan worden, is het de gewoonte dat de leerlingen, welke de school hebben verlaten en in de praktijk van het leven zijn overgegaan, dit tekort aan meer uitgebreide technische kennis (in hoofdzaak wiskunde, grafische berekeningen en betonijzerconstructie) in avondcursussen, voorloopig van andere inrichtingen die zich meer in het bijzonder op dit technisch onderwijs toelagen, aanvullen. In Amsterdam b.v. bestaat voor een dergelijk aanvullings-onderwijs goede gelegenheid aan de avondcursussen van de „Industrieschool der Maatschappij van den Werkenden Stand” en aan de „Afdeling Voortgezet- en Hooger Bouwkundig-onderwijs” van het Genootschap „Architectura et Amicitia”. Deze laatste instelling komt pas in aanmerking voor hen die minstens

Afb. 1.

een tweetal jaren, na het verkrijgen van het getuigschrift der Kunstnijverheidsschool „Quellinus“, in de praktijk van het bouwvak hebben doorgebracht en biedt ook de gelegenheid om de bouwkunstige opleiding verder te voltooien.

Hoe nu de bouwkunstige ontwikkeling in hovenbedoelden zin aan de K. N. S. „Quellinus“ wordt geleid, hoe de betrekking wordt geregeld tusschen de verschillende onderwijsvakken die daarbij een rol spelen, hoe het verband wordt gelegd tusschen de Versierende kunsten (de Decoratieve Beeldhouw- en Schilderkunst) en de Bouwkunst en hoe ten slotte de lessen in het Bouwkunstig-teekenen zich aansluiten bij die in het Meubel- en Interieurteekenen, afdeelingen die met de eerste in het nauwste verband staan, moge uit de volgende regelen blijken. In het Eerste Studiejaar volgen de leerlingen de lessen in het Natuurteekenen, het Elementair-Decoratief-teekenen en het Bouwkunstig-teekenen, benevens die in de Projectie- en Perspectief, de kennis der Bouw- en Ornamentstijlen, de Heraldiek en de Plantkennis.

Voor het Natuurteekenen bestaat een afzonderlijke afdeeling, waarin de beoefenaars van Bouwkunst, Beeldhouwkunst en Meubel- en Interieurkunst samen zijn. Het onderwijs wordt hier geleid in een richting die met de beoefening van genoemde vakken in overeenstemming is. Er komt dus aan de orde het op het oog teekenen in projectie en perspectief, het maken van schetsen met behulp van genomen hoofdmaten en het teekenen van volledig opgemeten aanzichten en doorsneden, zoowel van gipsafgietsels als voorwerpen in natura. De keuze hiervan geschiedt zooveel mogelijk in verband met de Decoratieve-Beeldhouwkunst en Meubelkunst, terwijl de uitvoering der teekening al naar omstandigheden plaats heeft met potlood, inkt, houtskool, krijt of kleur. De leerlingen leeren nu niet alleen hun teekenaarsvaardigheid ontwikkelen in een zin die voor hen de meest

beteekenisvolle is (waarop bij het bespreken der illustraties wordt teruggekomen), maar zij krijgen ook een inzicht in de harmonische structuur van genoemde voorwerpen en komen daarbij soms tot eigenaardige ontdekkingen, door b.v. eenvoudige verhoudingsreeksen te vinden daar, waar ze deze allicht niet verwacht zouden hebben, b.v. bij een Renaissance leeuwenkop of een muziekinstrument.

Het Elementair-Decoratief-teekenen wordt door de leerlingen der Bouwkunstaafdeeling beoefend in gezelschap van de andere leerlingen van hetzelfde studiejaar, die het Decoratief-teekenen tot hun studieveld hebben gekozen. De bedoeling van dit onderwijs is: de grondbeginselen te leeren van de harmonische indeeling van een vlak door lijn en kleur, hier meer bepaald in verband met het teekenen uit de vrije hand; gelijk het onderwijs in het Lijntekenen dezelfde bedoeling heeft, meer in het bijzonder in verband met gebruik van teekeninstrumenten. Waar de bouwkunstig-teekenaar voortdurend vlakken harmonisch zal moeten indeelen (men denke slechts aan de verhouding van vol en doorbroken muurwerk, aan vloeren, wanden en zolderingen), is het voor hem van veel nut zijn gevoel voor harmonische indeeling van den beginne af tot ontwikkeling te brengen en de kenmerkende werkwijzen op dit gebied te beproeven en te bestudeeren.

Het Bouwkunstig-teekenen bestaat in den aanvang uit een repetitie van het projectietekenen, maar dit projectietekenen beperkt zich niet tot een oefening in abstracten zin, maar past de projectie toe op den elementairen opbouw van grondlichamen. De zes lichamen, welke in de bouwkunst de grootste rol spelen, zijn de kubus, het prisma, de piramide, de bol, de cilinder en de kegel. Er is bijna geen bouwkunstig lichaam denkbaar waaraan niet deze lichamen of een deel ervan ten grondslag liggen; daarom is de kennis van deze lichamen, zoowel wat hun samenstelling

als indeeling betreft, voor den bouwkunstig-teekenaar van het grootste gewicht. Eenmaal op de beteekenis ervan gewezen, kan de leerling de werking der lichamen aan de gebouwen zelve nagaan en, door de lichamen in harmonische reeksen op elkaar te stapelen, ze uit elkaar te ontwikkelen, ze naar hun aard in te deelen en nieuwe vormen uit de grondtypen te voorschijn te halen, leert hij reeds van den aanvang af, zij het dan ook in zeer bescheiden zin, dat bouwkunst ruimtekunst is. De leerling beschouwt de lichamen dus voorloopig als blokken en denkt daarbij niet aan een bepaald materiaal. Deze blokken stelt hij samen tot een zoo mogelijk harmonisch geheel en dit geheel brengt hij in projectie en ook in perspectief. Door het aldus verkregen lichaam in verachillende standen te teekenen, het op diverse plaatsen door te snijden en het ten slotte in gips te gieten en af te werken wordt het projectief begrip vastgelegd en het ruimtebegrip ontwikkeld, terwijl, al zij het terloops, de aandacht reeds wordt gevestigd op het begrip „massa“ bij een bouwwerk.

Ook enkele materialen als hout, steen en ijzer worden, in elementaire constructies, in het eerste studiejaar aan de orde gesteld, zoodat de leerlingen, in een volgend jaar, voldoende onderlegd zijn om zich met den bouwkunstigen en bouwkundigen opbouw van onderdeelen bezig te houden.

In het Tweede Studiejaar worden de lessen in Natuurteekenen en Bouwkunstig-teekenen, evenals die in de Kennis der bouw- en ornamentstijlen, de Projectie en de Perspectief voortgezet, terwijl de Heraldiek en de Plantkennis nu wordt vervangen door de Anatomie en de Proportieleer van den mensch. Als nieuw vak wordt het Decoratief-boetseeren aan de orde gesteld. Ook vangen met dit tweede jaar de oefeningen in het schetsboek aan, waarmede enkele leerlingen reeds uit zichzelf in het eerste begonnen zijn. Bij het Bouwkunstig-teekenen worden nu een aantal onderdeelen van het gebouw behandeld zoodat het venster, de deur, de sokkel, de fundeering, de balklaag en de kap. Deze onderdeelen worden niet beschouwd als op zichzelf staande factoren, maar in hoofdstuk ontleend aan een geheel, dat in één der volgende studiejaar in bewerking is, zoodat doel en plaats van de deelen aan welomschreven bepalingen zijn gebonden. Binnen deze gestelde grenzen blijft dan genoegzaam vrijheid om de gegevens tot oplossing te brengen en datgene, wat in het eerste jaar van harmonische vlakindeeling en lichaamsopbouw is geleerd en wat van elementaire constructie bekend is, toe te passen, terwijl het Projectie- en Perspectief-teekenen bij deze oefeningen als vanzelf op den voorgrond treedt.

De lessen in het Decoratief-boetseeren beperken zich in dit jaar in hoofdzaak tot het ontwikkelen van den boetseersvaardigheid en het leeren kennen van de reliëfwerking. Later hebben deze lessen een verder strekkend doel. Eenerzijds vult alsdan het boetseeren van den vorm het teekenen van den vorm aan, anderzijds schenkt het de gelegenheid om bouwkunstige versieringsvormen plastisch uit te beelden en aldus het begrip reliëfversiering nader tot ontwikkeling te brengen; ten slotte is de leerling, door aan het boetseeren ook het gipsgieten en gipssnijden te verbinden, voortdurend in de gelegenheid zijn eigen modelmaker te zijn, waardoor hij bij tal van gelegenheden den geteekenden vorm kan belichamen en zooveel mogelijk vanaf het standpunt, dat de beschouwer in werkelijkheid tegenover dezen vorm inneemt, kan bezien en bestudeeren.

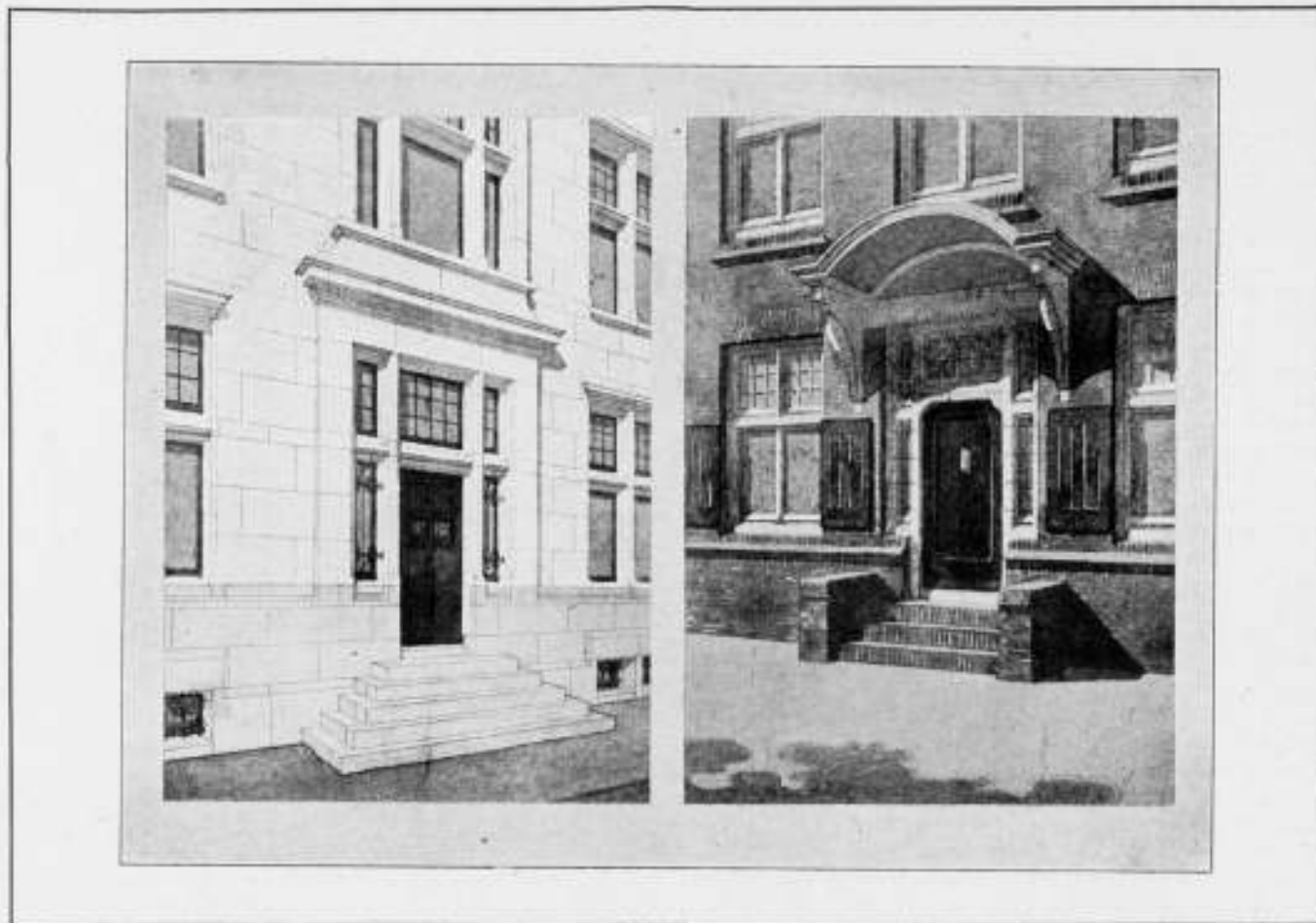
In het derde studiejaar worden de lessen in Natuurteekenen,

Afb. 2.

Bouwkunstig-teekenen en Decoratief-boetseeren, Gipsgieten en Gipssnijden voortgezet. De theorielessen zijn nu feitelijk afgevoerd, maar die leerlingen, welke zich in één of meer der theorievakken zwak voelen, kunnen de betreffende lessen nogmaals volgen. De uren, welke van de theorielessen overschieten, worden gebruikt voor het maken van opmetingen en schetsen, voornamelijk in het Rijksmuseum. Wanneer het weer het toelaat dienen het gebouw van het Rijksmuseum zelf (van buiten) en de in den tuin opgestelde fragmenten als schetsgegevens, terwijl ook andere gebouwen of stadsgezichten als zoodanig in aanmerking komen. In de afbeelding Bouwkunstig-teekenen wordt thans een geheel woonhuis in behandeling genomen, waarvan de platte-gronden, de gevels en de detaillering van de onderdeelen nagenoeg den verderen beschikbaren tijd dezer afdeeling in beslag nemen. Ook aan de excursies naar in aanbouw zijnde werken, welke gewoonlijk vier- à vijfmaal per jaar worden gehouden, nemen de leerlingen van het derde studiejaar deel. De bouwwerken, welke voor deze excursies worden uitgekozen, zijn aldus genomen dat een leerling gebouwen van zeer uiteenlopende bestemming onder de oogen krijgt en met zeer verschillende constructiewijzen kennis maakt. In een Geïllustreerd verslag brengen de leerlingen dan rapport uit van hunne bevindingen.

In het vierde studiejaar vinden alle in het derde jaar genoemde lessen hun vervolg. In de klasse voor Bouwkunstig-teekenen wordt nu de binnen-architectuur behandeld, waarvoor

Afb. 3.

zoo mogelijk de gegevens aan het reeds aan de orde gestelde huis worden ontleend. De trappen, vloeren, wanden en zolderingen van dit huis worden dus nader bestudeerd en uitgewerkt. Aan het einde van dit Studiejaar wordt nogmaals een schetsplan van een woning gemaakt, waarbij alles wat gedurende den vierjarigen Cursus is behandeld, als in een generale repetitie, opnieuw onder de aandacht van de leerlingen wordt gebracht.

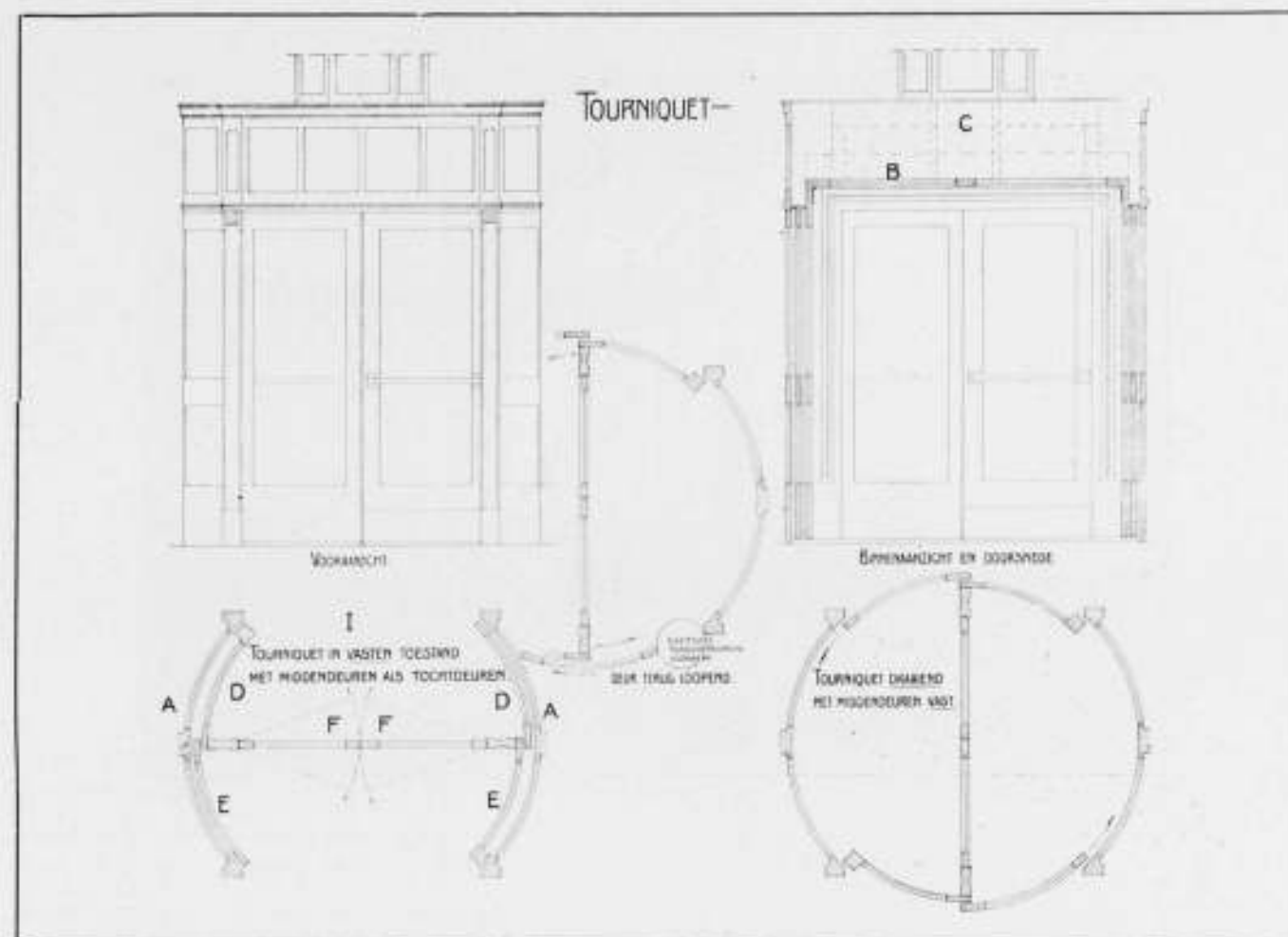
Zooals boven reeds werd gezegd staat bij het Bouwkunstig-teekenenonderwijs het aesthetisch begrip op den voorgrond, wat in overeenstemming is met de bedoeling eener Kunstnijverheidsschool. Aan dit aesthetisch begrip knoopt zich als van zelf het technisch begrip vast, zoodat beide zich als het ware gelijktijdig ontwikkelen en elkaar aanvullende factoren worden van het „bouwkunstig begrip.“ De taak van het Bouwkunstig-onderwijs is hiermede echter niet afgeloopen, want dit onderwijs ligt voor een deel ook ten grondslag aan dat in de Versierende kunsten (de Decoratieve-Schilder- en Beeldhouwkunst) en eveneens aan het onderwijs in de Meubel- en Interieurkunst. Met het onderrecht in de Decoratieve-Schilder- en Beeldhouwkunst staat het Bouwkunstig-onderwijs in verband, omdat de onderwerpen der eerstgenoemde afdelingen voor een goed deel door de laatstgenoemde worden verstrekt. Daardoor krijgen deze onderwerpen praktische waarde, want de bedoeling, herkomst en plaats der gegevens zijn nu bekend, zoodat de opgaven aan duidelijk omschreven eischen van doel, materiaal, bestemming, samenstelling en opbouw moeten voldoen. Met het onderwijs in het Meubel- en Interieurteekenen staat het Bouwkunstig-onderwijs zeer na in betrekking, want de vertrekken waarin de te ontwerpen meubels worden geplaatst, waarin het schrijnwerk gesteld zal worden, waaruit het interieur als geheel zich zal ontwikkelen, zijn wederom in de bouwkunstige teekening voorhanden, zoodat ook de meubelteekenaar zijn algemeene gegevens ontleent aan den arbeid van den bouwkunstig-teekenaar.

Terwijl dus de meubelteekenaar op deze wijze het geheel ziet dat hij heeft uit te werken en te vullen, ziet de bouwkunstig-teekenaar de woning zich afwerken en meubelen, zoodat beide elkaar aanvullen in den besten zin van het woord, want het huis als bouwkunstig ontwerp en het huis als woning zijn nu als het ware tot één geworden.

Een 10tal in het Jaarverslag opgenomen illustraties hebben betrekking op het onderwijs dat aan de leerlingen van de Afdeling Bouwkunstig-teekenen in de verschillende studie jaren werd verstrekt. De omschrijving van 3 dezer platen, hierbij afgebeeld, moge de bedoeling van dit onderwijs nog nader toelichten.

Afb. 1. Deze plaat geeft ons een nadere studie van het hek van het door den leerling ontworpen heerenhuis zowol van den ingang als van het vaste gedeelte. Het ontwerpen van een dergelijk hek was voor den leerling een aanleiding om kennis te nemen van de eischen die aan smeedwerk gesteld kunnen worden en acht te geven op de goede voorbeelden van gesmeed ijzeren hekken, zowol oude als nieuwe, die binnen zijn bereik werden aangetroffen. Daar er vijf leerlingen in dezelfde afdeling werkzaam waren, ontstonden er ook vijf verschillende hekken, daar evenals dit reeds bij de buitendeur werd besproken, elk der leerlingen, na eene algemeene beschouwing over het geval, zijn eigen schets maakte en, nadat deze was gecorrigeerd, zijn tekening aan deze schets ontleende. Om het verband tusschen gevel, decoratief beeldhouwwerk en hek te laten uitkomen zijn alle drie afbeeldingen aan den arbeid van denzelfden leerling ontleend.

Afb. 2. De last tot schetsen naar architectonische gegevens wordt zovoel mogelijk opgewekt. Er ligt dan ook in het maken van schetsen voor den belangstellenden leerling een groote bekoring, want zoo goed als alles wat hij heeft geleerd vindt in de schets zijn toepassing. Bovendien wordt aan den leerling door de schets de gelegenheid geopend om nader kennis te maken

Afb. 1.

met tal van merkwaardige voortbrengselen op zijn studiegebied en is een welgevulde schetsportefeuille één der aangenaamste herinneringen aan deze kennismaking. De leerlingen van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus“ schetsen zowol binnens als buitenshuis. Van de zijde van heeren Directeuren van het Rijksmuseum, van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst en van den heer Conservator van het Stedelijk Museum wordt steeds de meest welwillende medewerking voor het maken van schetsoefeningen ondervonden. Bovendien leveren de stad Amsterdam en de omliggende plaatsen een haast onuitputtelijk schetsmateriaal op. De op de plaat afgebeelde schetsen, waarvan één als potloodteekening en één als aquarel behandeld, stellen voor: de Oude Kerk te Amsterdam, gezien vanaf het plat van het in aanbouw zijnde beursgebouw voor den Effectenhandel en het trappenhuis uit het voormalige Burgerziekenhuis aan de Keizersgracht te Amsterdam, thans opgesteld in het Stedelijk Museum aldaar. Beide schetsen werden vervaardigd door den leerling J. A. Suellebrand te Amsterdam.

Afb. 3. Aan het slot van den vierjarigen cursus wordt een eind-examen afgenomen, terwijl, na goed afgelegd eind-examen, een Getuigschrift van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus“ wordt verstrekt. De beide op de plaat afgebeelde teekeningen zijn opgaven aan een tweetal eind-examens ontleend. De figuur links stelt de ingang van een heerenhuis voor, waarvan hier een perspectiefteekening is gegeven; de figuur rechts is de ingang van een buitenhuisje, eveneens in perspectief afgebeeld. Beide afbeeldingen vormen onderdeelen van een geheel, dat in den cursus was behandeld en waarvan deze teekeningen dus een nadere toelichting zijn. De teekeningen werden vervaardigd door de leerlingen L. J. H. Zonneveldt (het heerenhuis) en J. A. M. Bekkers (het buitenhuisje), beiden te Amsterdam.

TECHNIEK.

GEPATENTEERDE DRAAIDEUR (TOURNIQUET) DIE TE VENS ALS TOCHTDEUR GEBRUIKT KAN WORDEN.

Reeds lang is de praktische vorming van den ingang bij den bouw van groote Handelshuizen, Restaurants enz. eene der meest gewichtige vragen, waarvoor het tot heden niet gelukt was, eene in alle opzichten afdoende oplossing te vinden. Daar de ingangen steeds direct van de straat, dus van buiten naar binnen voeren, is het niet te vermijden dat bij het openen der deuren de koude lucht mede naar binnen dringt, waardoor een voortdurende tocht ontstaat, die voornamelijk in den winter hoogst onaangenaam is, en bovendien bijzonder schadelijk is voor de gezondheid van degenen, die zich in de lokalen bevinden.

Men beproefde het op verschillende wijzen, en plaatste daarom somtijds drie of vier tochtdeuren achter elkander, zonder echter eene afdoende lochtwering te verkrijgen. Ook vormden deze achter elkander geplaatste tochtdeuren een grooten hinder voor het gemakkelijke verkeer, en zijn in geval van paniek voorzeker gevaarlijk te noemen, zoodat dan ook in verschillende bouwverordeningen deze deuren verboden zijn.

De beste waarborg verschaft tot nu toe de draaideur, doch deze is, doordat de deuren gekruist zijn, en daardoor het cirkelsegment klein is, slechts toegankelijk voor één persoon tegelijk, het geen bij groote handelszaken waar veel verkeer is, reeds daarom niet is aan te bevelen. Bovendien veroorzaken deze deuren bij het draaien windverplaatsing, waardoor degenen die zich in de nabijheid bevinden last van tocht hebben, het loopen door deze deuren dikwijls zeer moeilijk is en het beklemd raken van

Afb. 3. Door het Rijk anno 1912 gebouwd Loodskantoor te Vlissingen, geflankeerd door fraaie Renaissance gevels. In de lichtopeningen schreeuwend geel gekleurd glas.

die nog niet gedempt werd, „Nieuwedijk“ geheeten, staan nog verscheidene stijlvolle overblijfselen uit vroeger eeuwen. Op die kade nu, tusschen twee buitengewoon fraaie met in zandsteen uitgehouwen wapens en guirlandes versierde Renaissance-huizen, heeft de Staat der Nederlanden zoo juist een kantoor voor het Nederlandsch Loodswezen doen bouwen, met volkomen negatie van aesthetische eischen. (afbeelding 3).

Van aansluiting aan de schoone omgeving geen sprake! Van architectuur geen sprake! Een muur met gaten, afgedekt door een plat dak is het resultaat van 's Rijks bouwmeesters bemoeiingen.

Men zal wellicht nog willen vergoelijken, dat het gebouw ten minste nog den indruk van eenvoud en rust geeft, moge het dan ook eenigszins nuchter zijn en in disharmonie met de omgeving, doch helaas ook deze illusie moet ik den lezer ontnemen. Schreeuwend geel gekleurd „cathedraalglas“ toch bevindt zich in het bovenste gedeelte der lichtopeningen en een breede band van geele steentjes met zwarte letters „Nederlandsch Loodswezen“, verstoort op ruwe wijze de teerviolette baksteenoppervlakte.

Het oude postkantoor te Middelburg, een gebouw uit het begin der 18e eeuw, begon 1912 te klein te worden. Een nieuw kantoor is thans verrezen. Maar ach, welk een misère! Nog nooit is Middelburg op zulk een ergerlijke manier ontsierd dan door dit nieuwe Rijksgebouw! Wat is toch het geval? — Hoewel de consoles en andere

Afb. 4. Nieuw Postkantoor te Middelburg. Het springt terug uit de rooilijn; de raamverdeling is niet in overeenstemming met den stijl van het gebouw; de muren der belendende perceelen zijn gepleisterd; het rechte gebouw en trottoir vloekt met de schoone gebogen lijnen der Noordstraat.

versierselen bijna geheel verrot waren, zoodat zij nagenoeg alle zijn vernieuwd, heeft men deze willen aanwenden voor de versiering van het nieuwe kantoor, zoodat thans een imitatie van 18e eeuwse bouwkunst in het Middelburgsche straatbeeld is verrezen.

Ten einde veel licht te bekomen is echter de 18e eeuwse raamverdeling achterwege gebleven, en is het gebouw verscheidene Meters uit de rooilijn teruggebouwd, zonder toepassing van zijvleugels en zijn de aldus blootgekomen muren der aangrenzende panden bepleisterd in plaats van deze met een nieuwe steenslaag te bekleeden, zoodat door den bouw van dit quasi Louis XIV postkantoor een van Middelburg's hoofdstraten op jammerlijke wijze is ontsierd, zooals uit de hierbij gevoegde afbeelding voldoende blijkt. De fraaie bocht der straat is door het rechtlijnige nieuwe kantoor tevens geheel bedorven. (afbeelding 4.)

Het postkantoor heeft, naar intertijd de bladen melden, f 80.000 gekost. Welk een sieraad, welk een goed voorbeeld had men voor dat geld niet kunnen bouwen! En in de plaats daarvan is de stad op ongehoorde wijze ontsierd. Is het niet treurig?

Het Rijkskleedingmagazijn in de St.-Janstraat te Middelburg, eigendom der gemeente, doch in beheer bij het Rijk, is door zijn door den tijd prachtig rood gekleurde baksteengevels een der merkwaardigste gevels der stad. (afbeelding 5.)

Afb. 5. Rijkskleedingmagazijn te Middelburg. In 1906 werd een aanvang gemaakt met het bepleisteren van de muren, terwijl het steenen beeldhouwwerk steeds geveerd wordt.

Het zandsteenen beeldhouwwerk wordt echter steeds geveerd, en in 1906 werd een aanvang gemaakt met het bepleisteren van den gevel, van Rijksweg! Door de zorg van het gemeentebestuur werd de geheele bepleistering van het gebouw echter nog tijdig voorkomen.

Ook het Oost-Indische huis, Rijkseigendom, thans gebruikt als kantoor van den bewaarder der Hypotheken en van het Kadaster (afbeelding 6), liep twee jaar geleden gevaar verknoeid te worden door het inzetten van spiegelruiten en het dichtmetselen van een der deuren. De aanbesteding had zelfs reeds plaats gehad, doch op het laatste oogenblik, door het toedoen van den heer J. A. Frederiks en ondergeteekende, is het gebouw nog gered kunnen worden.

Is het niet ontmoedigend voor de Vereeniging „Nehalennia“ die op alle mogelijke wijzen tracht de schoonheids-idee ingang te doen vinden, dat door de hooge Regeering zulk een treurig voorbeeld wordt gegeven?

EEN BETREKKING WAARDOOR VEEL INVLOED KAN WORDEN UITGEOEFEND OP HET BEHOUD VAN LANDELIJK SCHOON.

an het Instituut van landbouwwerktuigen en gebouwen verbonden aan de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen wordt gevraagd een Civiel of Bouwkundig Ingenieur.

Afb. 6. Oost-Indisch huis te Middelburg. (Rijkseigendom). In 1911 wilde men de stijlvolle raamverdeling van dit gebouw door spiegelruiten vervangen, en een der deuren dichtmetselen, waardoor dit monument geheel zou zijn verknoeid.

De titularis zal worden belast met de adviezen over landbouwgebouwen, en hij zal niet alleen invloed uitoefenen op de indeeling der gebouwen maar ook op het nitwendige, het aspect.

Waar nu juist in den laatsten tijd gestreefd wordt door den Bond Heemschut en anderen naar behoud van het landelijk schoon, en terecht omdat telkenmale door allerlei nieuwbouw het karakteristieke van een omgeving geschonden wordt, daar zou het zeker bij de vervulling dezer vacature overweging verdienen iemand te benoemen, bij wien naast het technische deelook het aesthetisch element in goede handen is.

Waar de keuze is tusschen den civiel-ingenieur en den bouwkundig ingenieur, daar kan zij niet moeilijk zijn, want zelfs bij gelijke zuivere technisch-bouwkundige bekwaamheid verdient de bouwkundig ingenieur door zijn aesthetische ontwikkeling de voorkeur.

Men begrijpe wel dat van den te benoemen ambtenaar geen mooimakerijtjes worden verwacht, maar wel dat hij het goede der bestaande vormen uit een streek zal kunnen waardeeren en daardoor in staat zal zijn nieuwe beginselen op landbouwkundig gebied en goede karakteristieke vormen aan elkaar te doen aanpassen. Dit ligt zeker meer op den weg van den bouwkundig dan op dien van den civiel ingenieur.

VERWEER

DOOR F. J. KUBATZ. B. I.

*„Schlägt ihn tot, den Hund;
er ist ein Recensent“.*

In het artikel „Eene critiek zonder zelfcritiek“, geschreven door Prof. Valckenier Kips, wordt veel misbaar gemaakt over het woord „voorgewend“, dat ik gebezigd heb, toen ik het werk van den heer Peteri besprak. Inderdaad is dit woord onjuist, taalkundig onjuist, ik geef het volkomen toe; mijn bedoeling was te zeggen: „de synthese van Peteri is slechts *uiterlijk*“; uiterlijk in tegenstelling met innerlijk, of „de synthese is slechts *schijnbaar*“; schijnbaar in tegenstelling met wezenlijk, of „de synthese is slechts *oppervlakkig*“; oppervlakkig in tegenstelling met diepgaand; in verband met mijn gehele bespreking was deze bedoeling duidelijk.

Alleen een *moedwillig* lezer kan daaruit gekonkludeerd hebben, dat ik den heer Peteri beschuldigd zou hebben van „valsheid in wetenschappelijke geschriften“, dat hij „ter wille van vooropgestelde konklusies archiefstukken verdonkeremaand zou hebben“; waar niets anders bewerd wordt, dan dat verschillende personen door verschillende waardebeoordeling verschillende archiefstukken naar voren zouden brengen.

Verder neem ik het woord socialist terug na de verzekeringen van Prof. Valckenier Kips, hoewel ik niet kan toegeven, dat van een „aantijging“ sprake is. Ik ben gewoon een schilder van futuristische schilderijen futurist te noemen, tot mij een betere benaming geleerd wordt.

METHODOLOGIE.

De juiste methode, die m. i. de heer Peteri had moeten volgen, was geweest den invloed na te gaan, die iedere bepaling op de schoonheid van de stad heeft uitgeoefend, om dan de verkregen uitkomsten samen te stellen. Wanneer echter de heer Peteri een meerderheid van nuttigheidsbesluiten ontdekt en tevens de oude stadjes als schoon ziet en dan besluit tot een verband tussen het een en het ander, dan „ontwaren we daar achter deduktieve gedachten“, dan is „de synthese slechts schijnbaar en niet wezenlijk“.

NUTTIGHEID EN SCHOONHEID.

Het hoofdgewicht van het proefschrift moeten we, ook volgens Prof. Valckenier Kips, hechten aan de nuttigheid-schoonheidtheorie. Prof. Valckenier Kips schrijft o. a. „Daarom is het een zeer bijzondere verdienste van Dr. Peteri, dat hij het is geweest, die de *theorie van Sitte op de daaraan dusver ontbrekende basis der historische feiten heeft gesteld*.“

En nu is het merkwaardig, dat Dr. Peteri in dit belangrijkste deel van zijn boek, juist in deze bewijsvoering, grote denkfouten maakt!

Ik meen aangetoond te hebben, dat een gebogen straat, die zich aan een bestaand water aanpast, *daarom* schoon kan zijn. In dat geval zijn de huizen gelijktijdig met het water waarneembaar; dan is het verband zichtbaar. Maar dat *deze* nuttigheidsschoonheid *verdwijnt* wan-

neer het water gedempt wordt. Is de straat dan *nog* schoon, dan is ze schoon om *andere* redenen (bijvoorbeeld schoon om het afwisselende, steeds veranderende stadbeeld; schoon om de afwezigheid van vergezichten, om het altijd klare beeld; schoon om het oplossen der moeilijkheid aan een gebogen straat eigen, omdat een gebouw, dat door de gebogen straat meer opvalt, een meer verzorgde architectuur bezit; of nog om velerlei redenen). *Maar de straat is niet schoon*, en hier komt het op aan, *niet schoon om het natuurlijkerwijs zich schikken naar een bestaand water*. Nu zou de heer Peteri, hoewel niet juist redenerend, toch nog gelijk kunnen hebben, wanneer noodzakelijk aan de gevolgde methode de genoemde goede eigenschappen verbonden zijn of wanneer prakties deze altijd samengaan. *Maar ook dit is niet juist*.

Het bouwen langs een bestaand water kan een *lelike* straat tengevolge hebben, wanneer later dit water gedempt wordt. Ik gaf als bewijs het dorp, dat totaal bedorven was door de natuurlijke terreingesteldheid, door de nuttigheidspolitiek; een beekje, dat dwars op een bestaande weg uitliep, was oorzaak, dat alle bouwterreinen scheef verkaveld werden, zodat we scheluwe bouwkunst of tandsaag bouwkunst te zien kregen. *Dezelfde methode, let wel dezelfde methode, kan dus evenzeer tot schoonheid als tot lelikeheid voeren*.

„Daarom“, zo schreef ik, „moest het onderzoek zich uitstrekken over de vraag: *in welk geval zal dit gebeuren*.“? Daarom ook is de *absolute* theorie van Peteri *gevaarlijk*.

Op bladz. 164 en 165, waar over pleinen gesproken wordt, schrijft de heer Peteri:

„De schoonheidsregel, dat het uiterlijk moet aangeven, wat het innerlijk bergt, geldt zeker ook voor de pleinen. Een marktplein eischt gebouwen, die de drukte van den handel uitdrukken, die door hun aanblik levendigheid geven, terwijl een rustplein ernst en deftigheid of wel stille nederigheid eischt van de omringende gevels. Het meest valt dit op, als men de pleinen beschouwt op die uren van den dag, dat zij aan hun bestemming beantwoorden. Geen marktplein is mooier dan op het oogenblik, dat de lovende en biedende kooplui bij hun kleurige waar leven en warmte geven aan het gansche toneel...“

Kijk, dit is *ware* nuttigheidsschoonheid.

Vraag: Waarom is dit marktplein zo mooi?

Antw.: Omdat het zo geschikt voor de markt is.

Vraag: Wanneer is het plein het mooist?

of liever: Wanneer alleen is het plein mooi?

Antw.: Als er markt gehouden wordt.

Nu blijkt zonneklaar het verschil met het gebogen straat — vroegere graacht — geval.

Want vragen we hier: Waarom is die straat zo mooi? dan kunnen we *niet* antwoorden: omdat door de archiefstudie van Dr. Peteri gebleken is, dat hier vroeger een beek was.

Toevallig was de loop van de beek voor de bebouwing gunstig; denken we het geval, dat de beek een veel sterker kronkelende loop had gehad en dat men op

derelfde wijze er aan gebouwd had, dan was een *lelike* straat ontstaan. De heren Prof. Valckenier Kips en Peteri beseffen dit verschil niet.

Op bladz. 230 en 231 over winkelhuizen heet het: „Ook hadden deze huizen behoefte aan zolders, om de waren te bergen. Toenmaals was de zolderverdieping dus geen verloren ruimte en kon men de huizen optrekken met flinke hellende daken, die mooie topgevels toelieten. De noodzakelijkheid de waren tot de bovenste verdieping op te hijschen dwong daarbij, den voorgevel verticaal te laten doorloopen en was een belemmering voor de ontwikkeling van huizen met gootlijsten aan den straatkant.“*) (Goede voorbeelden van stadsbeelden met huizen, die goten aan den straatkant hebben, zijn blijkbaar den heer Peteri onbekend). „Die topgevels geven een vriendelijk aanzien aan de straten. Elke wisseling van gevelbreedte gaf een verandering in nokhoogte en daardoor eenige speling in de voorgevels. Zij beletten het tot stand komen van een over de geheele straallengte doorlopende kroonlijst, die nu bijv. verschillende Amsterdamsche straten een schrikkelijke lelikeheid bijzet.“

Dus: Waarom is die straat mooi?

Antw.: Om het vriendelijk uitzien, om het levendige silhouet, om de speling in de voorgevels en zo voort *en niet om de geschiktheid tot hijsen*.

Waren de huizen zeer verschillend van breedte, en waren ze tot zeer ongelijke hoogte opgetrokken, dan was die straat *lelike* geworden, *op dezelfde wijze*.

Hiermee wil ik volstaan.

De schoonheid is het gevolg van bijkomende omstandigheden; ik noemde deze schoonheid in het gewraakte artikel toevalligheidsschoonheid, beter is het van toevallige schoonheid te spreken; de heer Peteri is ingebreke te bewijzen, dat *noodzakelijk* de nuttigheid met deze schone bijkomstigheden *gepaard* gaan. Met recht mag men daarom vragen: „Wat heeft de praktijk toch aan dit soort verklaringen?“

Natuurlijk kan nuttigheid tot schoonheid leiden, maar dit hangt geheel af *van de wijze, waarop de nuttigheid voor de schoonheid benut wordt*.

Menigmaal heb ik hierop zelf gewezen o.a. in het artikel over het verkeer, waar ik van de verkeerseisen hun bestaansrecht erken en door het kunstvol voldoen er aan de moderne schone stad zie ontstaan, waar ik van *verkeersaesthetiek* gewaag. Zelfs in de bespreking van het boek van den heer Peteri komt dit aan het licht. „Een plein voor warenhuis, postkantoor en hotels moet naar moderne begrippen juist druk zijn“. „Een schouwburg moet men liever op een stil plein projekteren“. „De grote stationsweg is prakties niet voldoende benut, het villaterrein terzijde is ongunstig gelegen“.

Allemaal om de leer van de nuttigheid, maar een andere leer dan die, welke de heer Peteri verdedigt en welke de goedkeuring wegdraagt van Prof. Valckenier Kips.

Mocht men menen, dat het al of niet zuiver redeneren

*) Deze opmerkingen van den heer Peteri betreffen de bouwkunst en niet de stedenbouwkunst. De enige konklusie, die hieruit te trekken valt is deze: Dat de moderne stad ook met goede bouwkunst gebaat zal wezen.

slechts van filosofies belang is, dan zij er op gewezen dat het gevolg van het konsekvent toepassen van de leer van Peteri is, dat uitbreidingsplannen als dat van Alkmaar ontworpen worden.

HET UITBREIDINGSPLAN VAN ALKMAAR.

Mijn opmerkingen over het plan van Alkmaar gemaakt onderschrijf ik nog eens met volle overtuiging.

Ter bestudering verwijs ik naar de afgedrukte plattegrond in het Bouwk. Weekblad no. 30 en vooral naar de memorie van toelichting in het boek zelf, aangeschaft door de bibliotheek van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en verkrijgbaar bij de N. V. Handels Mij. voorheen Herman Coster & Zn. te Alkmaar. De vergissing, die ik volgens Prof. Valckenier Kips beging door op de naam Riolstraat de aandacht te vestigen is alleszins begrijpelijk. De heer Peteri spreekt over Riolstraat (met hoofdletter) en Industriestraat, terwijl hij toch eenvoudig voor de oriëntering het woord moerriool had kunnen inschrijven. 't Leek mij een kleine bijzonderheid, die het utiliteitsdenken van den heer Peteri kenschetste, pries in overeenstemming met de warenhuiskerk.

DE WIJZE VAN DEBATEREN VAN PROF. VALCKENIER KIPS.

De talrijke insinuaties en beschuldigingen laat ik onbesproken als niet ter zake dienende.

INGEZONDEN.

SCHOONHEIDSCOMMISSIËN.

Had ik, nu enkele weken geleden, kunnen vermoeden, dat de Comm. van Redactie zich verplicht zag, mijn ingezonden artikel wegens plaatsruimte, naar verhouding van het onderwerp, te moeten weigeren, ik had het, van het begin af aan, aanmerkelijk ingekort. Een goede debater komt geen weken na dien, met een antwoord aan; maar ik meende, wegens de beginselkweste, *en* tegenover mij zelve, *en* tegenover de school van Kant, kort en bondig het volgende te moeten antwoorden ter toelichting van het verslag. De verslagen zijn nu van alle lezingen gegeven en hierop heb ik gewacht.

Voor den onbevooroordeelden lezer der voordracht van den Heer v. d. Pek en hetgeen ik hierop heb gemeend ter vergadering te moeten antwoorden (opgenomen in het Bouwkundig Weekblad 7 Juni 1913) alleen slechts dit:

In het verslag vind ik *niet*, dat de meeste Grieksche wijsgeeren, zooals Mijnh. v. d. Pek zeide, het land uit moesten. („Ze moesten er uit“, *zóó* was de uitdrukking), omdat zij de Godsidee loslieten en „den *bovenstroom* van Mijnh. v. d. Pek volgden.“

Wie *dit* in het verslag *niet* leest, begrijpt niet, dat het mij juist te doen was, om het tegendeel hiervan aan te toonen. Wie toch de Grieksche wijsgeeren kent, weet toch waarlijk wel, wat Socrates, Plato, Aristoteles leeraarden. Ik kan zulk een gezegde waarlijk niet verklaren. Iedereen, die een gewoon gymnasium heeft afgehoopen, iets aan grondige schoonheidsleer der klassieken heeft gedaan, weet toch en heeft het zelf in de oorspronkelijke taal kunnen lezen, dat in alle verheven meesterwerken, zoowel van bouw- en sierkunst, als poëzy en wijsgeerige bespiegeling *niet* ten grondslag ligt het *naturalisme* van Mijnh. v. d. Pek, maar wel degelijk een godsidee; deze is het, die de leidende en bezielende gedachtengang is. Wie denkt hier niet aan Homerus?! Menigeen zou, wanneer hij Mijnh. v. d. Pek ter vergadering niet gehoord heeft, volgens het verslag, de *redan* van mijn antwoord *niet* begrijpen. Vandaar deze korte toelichting en tegenspraak.

Verder heb ik wel beweerd — in tegenstelling van Mijnh. v. d. Pek's leer — dat alles, wat wij in de wereld bewonderen, op analogische, metaphysische wijze een afstraling is van Godszijn, maar niet, zoals het verslag zegt, dat ons leven een afspiegeling ervan is; wel, dat het een afspiegeling hiervan behoort te zijn. Hetgeen voorzeker geheel iets anders beteekent. Ik zou tenminste wat er in het verslag staat omtrent dit punt, niet gaarne onderschrijven.

Ook ben ik tegenover mij zelf verplicht hier op te merken, dat ik nooit de uitdrukking „ingepalmd” zou gebezigd hebben, zooals het verslag terecht weergeeft, hadde de Heer v. d. Pek zelf niet deze uitdrukking tegenover de Roomsche Kerk gebezigd. In het verslag van Mijnh. v. d. Pek lees ik „ingelijfd”; voorzeker een veel zachter klinkende uitdrukking, terwijl men mij het woord: „ingepalmd” laat zeggen. Ik heb evenwel den Heer v. d. Pek zulks slechts nagezegd, en — laat ik ronduit spreken, — in alle eerbied voor ieders overtuiging, dit woord: „inpalmen” prikkelde mijn besluit tot een wederwoord ter verdediging, om eigen Roomscheid en naar mijn vaste overtuiging, van ware kunst-historie, niet onweinig. De monumentale bouwwerken en verheven literatuur in het bloeitijdperk vóór de Reformatie of vóór de geboorte van den Koeningsberger leeraar Kant, Fichte, Schelling etc., — zijn toch waarlijk wel kunstwerken, welke niet behoeven onder te doen, voor wat tijdens deze laatste en in latere moderner tijden tot stand kwam. Om dit goed te beoordeelen, had Mijnh. v. d. Pek wellicht goed gedaan, eens goed te bepalen, wat hij in wezen verstaat onder: schoon, verheven, groot, sch, subliem — want een goede grondige definitie, vernam ik niet en wat hij liet zien, bewees mij, helaas voor hem, geen Kantist, — niets.

Ik kan het met zijn redeneering niet eens zijn. Omdat een drievuldigheidkerk te midden van hemelkrabbers staat, is hierdoor het bewijs geleverd, dat de hemelkrabber schoon is, van ware vooruitgang getuigt in schoonheidsopvatting en om deze reden deze kerk leelijk is? — Wie de verheven symboliek kent in haar volle beteekenis van een kathedraal in al hare uitingen, moet toch met mij wel vreemd geoordeeld hebben over de kennis van Mijnh. v. d. Pek, toen hij het plein voor St. Pieter een voorkerk noemde — mij bewegen zijn opvattingen, omtrent de Grieksche en Romeinsche tempels, totaal niet voor de waarheid van zijn begripsgeschiedenis der schoonheid.

Ik hoop, dat de applaudisseerende vergadering ook eens onze theorie moge hooren; wat wij, in tegenstelling van Mijnh. v. d. Pek's theorie onder schoon verstaan. — Et audiatur altera pars! Niemand, zelfs de felste tegenstander, kan hierbij iets verliezen. — Men praat in 't andere kamp dikwijls zooveel over Roomsche domperigheid, maar kent men wel de ratio fundamentalis van hetgeen de goed ontwikkelde Roomsche kunstenaar onder schoon verstaat. Denkt men wel eens aan het axioma, dat ook na Kant's geboorte voor velen nog vast staat, als een paal boven water: het zijn de werken die den meester loven. En wél groot waren die meesters, van wier verheven kennis de eeuwen trotseerende werken nog heden ten dage den lof zingen!

Volgens mijnh. v. d. Pek, geeft Emmanuel Kant eerst het gezuid wetenschappelijk wereldinzicht „hij is de baanbreker van zijn bovenstroom.” Het is onjuist, volgens mijnh. v. d. Pek, dat de schoonheid zit in dat of dit voorwerp; zijn schoonheid is slechts een louter menschelek begrip; de geschiedenis der schoonheid is slechts de geschiedenis der menscheleke begrippen. Tot zoover de volgeling v. Kant — maar laat hij dan weten, dat tusschen de genieën en wijsgeeren van vóór Kant's verschijning en tusschen deze leer, een nooit te overbruggen afgrond bestaat. Mogen beide scholen bezielt zijn, beide, met de beste bedoelingen, om werkelijk altijd iets schoons tot stand te brengen, beide zijn in dit opzicht vrienden, maar ook vijanden tevens.

Wij zeggen: niet omdat ik iets begrijp, inzie, is het schoon, maar omdat het voorwerp, hetgeen we zien, hooren, begrijpen, eigenschappen heeft, welke per se het epitheton schoon vorderen, daarom is het schoon volgens onze school.

De Kantist, geen absoluut schoon aannemend, noch volgens zijn

leer kennende aannemen, omdat hij geen volstrekte zekerheid heeft omtrent zijn eigen kenvermogens, vindt iets schoon, omdat zijn Eijn, het schoon vindt; zijn Eijn, is de ratio fundamentalis; vandaar dat zijn subjectief persoonlijk begrip maakt, dat iets schoon of niet schoon moet heeten.

Wij komen door de kracht onzer redeneering, als basis nemende de geziene, gevoelde waargenomen stoffelijke wereld met al hare vormen, eigenschappen, tot één absolute, eenige, boven alles op metaphysische analogische wijze, uitstekende schoonheid. Naar deze schoonheid, wordt door ons, al wat schoon is, gemeten; naar deze schoonheid, wordt door ons, al wat schoon moet worden, zooveel mogelijk ontworpen en gemaakt.

Voor den Kantist bestaat dit absoluut eenig model niet; hij ontwerpt, vormt zijn schoonheid op zijn manier; nu eens door den drang der omstandigheden zich richtend naar de traditioneele regelen der voorgelachten, dan eens geheel met deze brekende. Vandaar de ongebreidelde vrijheid van kleur, vormen, lijnen in bouw- en sierkunst, een natuurlijk gevolg voor de vooropgezette en door velen gevolgde leer. Vandaar, dat volgens stricte consequentie van zijn eigen leer, de Heer v. d. Pek geen schoonheidscommissie naast zich dulden kan; volledige vrijheid in schoonheidsuiting of wat de Kantist meent, dat schoon is, moet geduld worden; vandaar de logische niet op te lossen strijd, tusschen den Kantist en niet-Kantist. Maar ook vandaar mijn protest.

Op de vergadering werd door mijnh. v. d. Pek de leer van Kant, als de leer, als de heilbringende, eenig erkende althans geldige leer verkondigd. Immers Kant, zoo zeide hij was de baanbreker, bracht eerst het zuiver wetenschappelijk wereldinzicht. Hiertegen protesteerde ik en miljoenen zullen zulks doen met mij. Het voorgelacht der klassieken, aanhangers van Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Augustinus, Thomas en honderden anderen.

Ons protest geldt hier die bandeloze vrijheid van moderneren, Kantisten, futuristen, cubisten, hoe zij zich verder noemen; zij die ons, die nog vasthouden aan de objectiviteit der dingen, en nog vertrouwen in ons eigen gezond verstand — vormen en kleuren, als schoon willen opdringen, zonder ons eenig bewijs te geven, maar alleen, omdat zij het zoo als schoon betitelen.

Vandaar mijn vaste meening, dat geen schoonheidscommissie nut kan aanbrengen, waar Kantisten en zij, die aan de objectiviteit der dingen vasthouden, te zamen zitting hebben.

Wil een schoonheidscommissie nut stichten, dan zullen hare leden vast moeten houden aan de sensus communis over schoon der voorgelachten, dan zullen zij uit moeten gaan van een stelregel, dat alleen dat schoon is, wat door zijn verscheidenheid in eenheid den geheelen mensch aangenaam aandoet, vooral voor zoover het zijn verstand betreft. Deze schoonheidsbepaling, waartoe de niet-Kantist komt door beschouwing der verheven eigenschappen der absolute schoonheid; schoonheid, welke hij door beschouwing der wereld leert kennen; deze schoonheidsstelling zal ieder een zekere weg wijzen ter beoordeeling; steunend alzoo, op wat positief schoon is en blijft de eeuwen door, vast vertrouwend in het verheven licht der rede, quod commune habemus cum ipsis angelis; bouwend op ons absoluut zeker kenvermogen en hierin bevestigd en geleid door de sensus communis van alle beschaafde volkeren der wereld, komt men tot het verheven model, dat boven uiterlijke schoonheid uitschittert; en in tegenstelling van het zoogenaamd zuiver wetenschappelijk wereldinzicht van Kant en Mijnh. v. d. Pek, zal het nut der schoonheidscommissies overal blijken, en zullen deze leden bij het beoordeelen der waarde van meesterwerken en ontwerpen voor bouw- en sierkunst, ons voor veel wanordelijks, grilligs en subjectivistisch, ongemotiveerd begripsschoon bewaren en behoeden — en daarentegen, de positieve, ware, zekere, evidente, harmonische schoonheid van steden, dorpen en landdauwen, voor ons zorgvuldig behouden, verbeteren, bevorderen en zoo mogelijk idealiseeren.

Amsterdam, 10 Aug. 1913.

AUG. J. C. VAN SPAENDONCK, Architect.

33ste JAARG. — 30 AUG. 1913. — No. 35.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. Z. N. ; ; ; ; ;
Redacteur: J. GRATAMA. ; ; ; ; ; ; ; ; ; ; ;

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A. dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. ; ; ; ; Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afz. nummers f 0.15. fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1 — 5 regels f 1. —, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Nieuwe Leden. — Alg. September-Vergadering-Excursie. — Hoofdbestuurvergadering op 2 September a. s. — Verbouwing Gouvernementsgebouw te Utrecht. — Examen vragen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. In Memoriam. — Over Architecten en Stadsschoon, door M. B. N. Bolderman. — De Honorariumtabel der Mij. t. bev. d. Bouwkunst in rechten erkend. — Gemeentelijke Woningbouw, door A. Keppler; besproken door J. H. Schaad. — Kubatz contra Valkenier Kips, door J. H. Schaad. — Ingezonden. — Varia. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid, de heeren:
Jan A. Warnijes, Bouwkundige, Vriescheloo. — P. de Keijzer, Bouwk. Teekenaar, Rotterdam. — J. J. Reyntjes, Ged. Bouwk. Opzichter, Hoek van Holland. — W. van den Hoff, Ged. Bouwk. Opzichter, Amsterdam. — J. H. J. Weeda, Ged. Bouwk. Opzichter, Oud-Beijerland. — F. W. Reijnga, Bouwkundige, den Haag. — W. Pronk, Bouwk. Opzichter-Teekenaar, Deventer. — D. J. Lambooy, Student T. H., den Haag.

ALG. SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.
In aansluiting aan het bericht in het B. Weekblad van 23 Augustus j.l. volgt hieronder het meer uitgewerkte voorloopige programma, opgemaakt door de Commissie van Voorbereiding in overleg met het Bestuur van de Afd. Haarlem en Omstreken. Behoudens wijziging, is de excursie bepaald op Dinsdag 16 September en de Vergadering van Architect Leden op Woensdag 17 September. (Per abus is deze vergadering in B. Weekblad van 23 Augustus ook geplaatst op Dinsdag 16 Sept.)

Dinsdag 16 September.
Excursie naar Haarlem.
Vermoedelijk om 10^{1/2} uur v.m. Samenkomst in de hal van het Stadhuus op den Grooten Markt.
Bezichtiging van de Vleeschhal, ook inwendig.
Bezoek aan de oude St. Bavo; daarna wandeling langs het Noorder Spaarne naar het Frans-Hals Museum.
Te voet of per tram naar Hotel Roozen, waar te 1 uur n.m. de lunch gebruikt zal worden.
Daarna wandeling langs het Paviljoen, den kleinen Houtweg

door het Haarlemmerhontpark en Zuiderhoutpark, langs het Zuiderbuiten Spaarne, door den Hout naar de nieuwe Sint Bavo. Van daar per electriche tram naar Aerdenhout, waar de villa Kareel van den heer Bunge bezichtigd wordt. Wandeling door Aerdenhout en verder per tram naar Zandvoort.
± 5 uur n.m. bijeenkomst in de Bodega van het groote Badhuis aldaar.
6 uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in het Groote Badhuis. Zooals gezegd is dit Programma nog voorloopig, daar b.v. van den heer Bunge nog geen bericht is ontvangen of zijn villa bezichtigd mag worden.
De Commissie heeft de excursie bepaald op den eersten dag, opdat de leden dan in de gelegenheid zijn met elkaar van gedachten te wisselen over de belangrijke onderwerpen, die den volgende dag behandeld zullen worden.

Woensdag 17 September.
Vergadering van Architect-Leden ten 10^{1/2} ure v.m. in het Gebouw der Maatschappij.
Verkiezing van de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).
Verkiezing van de Commissie van Stempopneming (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).
Bespreking van de onderwerpen:
1. De door de P. P. C. voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Nat. Prijsvraag Regelen en in het Huish. Reglement der P. P. C., gepubliceerd in B. Weekblad 1913 no. 33 en 34.
2. De door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Programma's van Eischen voor de examens der Mij. (Zie het verslag der H. Bestuurvergadering van 5 Aug. j.l. in B. Weekblad van 23 Augustus blz. 413 e. v.)
3. De concept Statuten en Huish. Reglement, opgesteld door de Fusie Commissie.
4. De al of niet wenschelijkheid van Openbaar bouwkundig Advies bureaux.
Daarna of des avonds gemeenschappelijk bezoek aan de tentoonstelling E.N.T.O.S.
Ten opzichte van punt 4 zij er aan herinnerd, dat dit onderwerp ook besproken is op de j.l. gehouden Alg. Meivergadering. De inleidingen met het debat zijn opgenomen in B. Weekblad no. 23, 26, 27, 28, 30 en 32. Aangezien op de Meivergadering geen conclusies zijn genomen en het gewenscht is, dat de Architect-Leden der Mij. spoedig zich over dit belangrijk onderwerp uit-

spreken, mede in verband met de Concept Statuten en Huish. Reglement van de Amsterdamsche Commissie voor het Stadschoon (zie het verslag der vergadering van de 3 Amsterd. H. Bestuurders met het Bestuur der Ald Amsterdam in B. Weekblad van 23 Augustus blz. 415) is dit onderwerp wederom op de agenda van de Alg. Sept. Vergadering geplaatst, zoodat daar een beslissing genomen kan worden.

VOORSTELLEN TER ALG. SEPTEMBER VERGADERING. In herinnering wordt gebracht, dat art. 31 van het Alg. Huish. Reglement bepaalt, dat geen voorstel ter Algemeene September Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of een Afdelingsbestuur ondertekend, acht dagen voor de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 2 SEPTEMBER A.S. TEN 10¹/₂ URE IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de Agenda komt voor, o.a.:
Ingekomen stukken.
Mededeelingen van den Voorzitter.
Alg. September-Vergadering-Excursie.
Vaststelling van het praeadvies van het Hoofdbestuur over de door de Fusiecommissie voorgestelde Statuten en Alg. Huish. Reglement.

VERBOUWING GOUVERNEMENTS GEBOUW TE UTRECHT. Door het Hoofdbestuur is het volgende adres ingediend:

Ansterdam, 27 Ang. 1913.

Ann Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage.

Geeft met verschuldigd en eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat het kennis genomen heeft van het adres van het Utrechtsch Kunstverbond, aan Uwe Excellentie gericht den 23 Juli 1913, in zake het door het College van Gedeputeerde Staten overgelegd ontwerp betreffende verbouwing en uitbreiding van het Gouvernementsgebouw te Utrecht en de door het Kunstverbond voorgestelde verbeterde oplossing, waardoor de groote tuin van de woning van af de straat niet aan het gezicht onttrokken wordt, dat het zich geheel met deze verbeterde oplossing vereenigt, en mitsdien Uwe Excellentie beleeft verzoekt, terwille van Utrechtsch Stadschoon, te bevorderen, dat het ontwerp gewijzigd worde in den geest, als door het Kunstverbond is aangegeven.

Welk doende, enz.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd,
w. g. A. SALM G. BZN., Voorzitter.
w. g. J. GRATAMA, Secretaris.

EXAMENVRAGEN — **BOUWKUNDIG OPZICHTER, BOUWKUNDIG TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS)** van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven:
Bouwkundig Opzichter 1913 à f1 —, 1912, 1911 à f0.85, 1910 à f0.50.
Bouwkundig Teekenaar 1913, 1912, 1911 à f0.50; 1910, 1909 à f0.30.
Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 à f0.85.
Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

IN MEMORIAM.

Den 20 Augustus l.l. overleed te Haarlem zeer onverwacht en zonder eenig voorafgaand ziekteproces de heer P. KLEIWEW DIJSERINCK, een bekende figuur in de bouwwereld, zoowel in als buiten de plaats zijner inwoning. Een bekende figuur ook in de Mij. tot bevordering der Bouwkunst, waarvan de overledene een der oudste leden was, die de vergaderingen altijd trouw bezocht en steeds groote belangstelling toonde in het werken en streven der Mij.

Eerst bestemd om in den handel zijn toekomst te vinden, trok de beoefening der bouwkunst Kleiweg Dyserinck meer aan, waartoe hij gereede aanleiding vond, waar zijn vader de Heer H. J. Dyserinck, destijds te Haarlem, een gerenommeerde metselzaak dreef en tevens de architectuur op niet onverdienstelijke wijze beoefende. Na eenige jaren practische voorbereiding vond de heer K. D. een plaatsing bij den aanleg van de Staatsspoorwegen in Noord-Holland om daarna met - en voorloopig onder leiding van zijn vader diens zaken te behartigen. Toen de heer H. J. Dyserinck zich uit de zaken terugtrok werd de metselaffaire met daaraan verbonden ovenbouw, de handel in bouwmaterialen alsmede de architectuur door den heer Kleiweg Dyserinck voortgezet en werden door hem in samenwerking met de firma Martens & Zoon en anderen vele en belangrijke werken uitgevoerd.

Als een der laatste typen van de oude Gildemeesters kon Kl. D. zich moeielijk aanpassen aan het meer en meer op den voorgrond tredende systeem van publieke en onderhandsche aanbesteding, waardoor langzamerhand de eigen uitvoering van werken minder werd en hij zich allengs meer op de architectuur ging toeleggen, waartoe zijne relaties met verschillende groote broodfabrieken als ovenbouwer en zijne functie als medebestuurder van de Doopsgezinde Gemeente met hare belangrijke stichtingen te Haarlem gereede aanleiding gaven. Naar zijne ontwerpen en onder zijne leiding werden dan ook belangrijke werken uitgevoerd. Wij noemen hier onder meer, behalve verschillende brood- en meelfabrieken, de beide schoolgebouwen der Doopsgezinde Gemeente, het Doopsgezinde Armhuis, verschillende belangrijke winkel- en woonhuizen enz. Ook de etablissementen van de firma Vroom & Dreesman te dezer stede werden onder zijne leiding op verdienstelijke wijze tot stand gebracht.

Aan Kleiweg Dyserinck is het voorrecht te beurt gevallen om tot aan zijn overlijden, op 72 jarigen leeftijd, de arbeid die hem lief was te mogen en te kunnen voortzetten, terwijl hij als Voorzitter of bestuurslid van verschillende vereenigingen op maatschappelijk gebied tot den einde toe met lust en toewijding hare belangen hielp bevorderen.

Met Kleiweg Dyserinck is een van de weinige nog over-

gebleven bouwmeesters van den ouden stempel heen gegaan. Zijn aandenken zal bij vele vrienden lang be waard blijven.

Haarlem, Augustus 1913.

H. J. G.

OVER ARCHITECTEN EN STADSSCHOON.

DOOR M. B. N. BOLDERMAN.

Amsterdam mag zich in de laatste jaren verheugen in een levendigheid op het gebied van het bouwvak, zooals het die in jaren niet heeft gekend. Heele straten, ja zelfs heele wijken, verrijzen met een snelheid, die verbazen moet.

Helaas is het uiterlijk schoon dier straten en wijken niet evenredig met de snelheid, waarmede zij zijn verzezen. Integendeel, eentonigheid, troosteloze eenvormigheid eenerzijds, — dwaze overlading, misplaatste motieven en rusteloze groepeerings anderzijds, wedijveren hier met wat ons de zeventiger jaren in „de Pijp“ en elders gebracht hebben. En het groote publiek, dat wel meereendeels geen verstand heeft van het bouwvak, doch waarvan de schoonheidszin genoeg is ontwikkeld om te zien, dat het leelijke hier hoogtij viert, moppert op den bouwheer, en beklagt zich, dat de architecten hun zoo weinig goeds te zien geven en zooveel blijf geven van gebrek aan „kunnen“. „Als ik mijn vak zoo slecht verstond als zij, dan . . . .“ en hoofdschuddend gaan zij verder. Is het hun schuld, dat zij de architecten dikwijls verdenken, terwijl deze meereendeels aan de zaken part noch deel hebben?

Ik heb een onzer meest eminente mannen op het gebied van het bouwvak eens op een lezing hooren zeggen: „Als er in Frankrijk iets „gebeurt“, dan noemen ze dikwijls als oorzaak: „Cherchez la femme!“ in Holland kunnen we dat eenigszins wijzigen en zeggen: „Cherchez l'architecte!“ En als antwoord erken ik, dat de man dan heel vaak niet te vinden is. Al die wijken zijn meestal gebouwd, zonder dat ooit een architect er aan te pas kwam, zonder dat ooit een architect ook maar poogde op dien bouw eenige zeggingschap uit te oefenen. Vindt hij dat beneden zijn waardigheid?

Ik wil dat niet aannemen, want ik weet, dat het dikwijls een veel moeilijker vraagstuk is, voor een plan op een terreintje van ± 5 M. breedte, afgescheiden van de in-deeling, een gevel te ontwerpen, waarvan de kosten, redelijkerwijze gesproken, vallen binnen het bereik van den bouwheer, en waarvan het uiterlijk aanzien draaglijk is en zich behoorlijk aanpast aan de omgeving, — dan gevels te ontwerpen voor plannen op ruimer terreinen, problemen, welke meereendeels hier ter stede wel door architecten worden opgelost.

De architect is veel „zoek“, niet alleen bij de uitvoering van bouwwerken; bij lezingen, zijn vak betreffende, is hier ter stede gewoonlijk de architect . . . afwezig; in de toekomst zien en zaken ter hand nemen, misstanden verbeteren hun vak betreffende, wat doen ze eraan? Het gehalte van wat gebouwd werd ging gaandeweg zóo

achteruit, dat van overheidswege aan de vrijbuitery paal en perk gesteld moest worden.

Er kwamen bouwverordeningen! Niet dat deze er vroeger niet waren, maar 't gehalte was toen anders. Zoo schreven de Romeinen om brandgevaar te voorkomen, een maximum-dikte der muren voor. Men bouwde dan van zelf niet te hoog. Probeer dat nu eens, om op zoo'n manier Uw voorschriften samen te stellen!

Dan hebben de architecten zeker den achteruitgang van de bouwerij gezien, en de overheid opgegeven, op welk gebied zij haar in overweging gaven bindende voorschriften te maken? Voorschriften, die zij van zelf opvolgden en waardoor zij de beunhazery den kop konden indrukken?

Ik geloof, om een enkel voorbeeld te noemen, dat op die wijze niet de Amsterdamsche verordening in 1905 is tot stand gekomen.

En toch, ge kunt het meermalen in de tijdschriften lezen, dat vele architecten nu luide het nut van de aanwezigheid van bouwverordeningen verkondigen, terwijl zij toch bitter weinig hebben medegewerkt bij de totstandkoming daarvan; — en als gevolg hebben zij door hun laksheid, door hun stilzitten, toen het tijd was, thans een instituut gekregen, waarop hun invloedssfeer niet groot is.

En wat gebeurt er nu? Onze steden worden meer en meer ontsierd, op de vreeselijkste wijze wordt haar aanzien verminkt. Dat kunnen we dagelijks hier ter stede, te Amsterdam, zien. En waren het toen de architecten, de mannen van het vak, die het initiatief namen om daar een einde aan te maken?

Neen, het was een *Oudheidkundig genootschap*, het was *Amstelodamum*, dat daar den eersten stoot gaf, en tot dank verweten nog eenige architecten het dezen mannen, die buiten het vak stonden, dat ze zich bemoeiden met zaken, waar ze geen verstand van hadden. Alsof men zelf muziek moet kunnen maken, om te hooren of muziek mooi is, alsof men zelf schilder moet zijn, om een mooie schilderij te kunnen waardeeren. Gelukkig voor de heeren architecten staan de zaken anders. Immers ware het zoo, dan zou niemand kosten maken om een architect zijn huizen te laten bouwen, omdat hij als niet-architect toch niets van een goeden gevel of goede distributie begreep: — de heeren architecten zouden dan alleen elkaar over en weer opdrachten verstrekken. De oudheidkundige vereenigingen klopten bij schilders en andere kunstvereenigingen aan met de vraag: „kun jeliu het langer aanzien?“ En met het antwoord: „'t verveelt ons al jaren“ sloten deze zich bij hun kunstbroeders aan. Nu gingen ze ook bij de architecten, en daar stond bij een hunner „niet noodig“ op de deur. Dat was makkelijk, de deur behoefde dan niet eens open-gemaakt te worden. Gelukkig was dat maar een heel klein huisgezinnetje. Ze gingen toen naar een andere familie architecten, dat waren verstandige mannen, die verleenden hulp.

En toen gingen de oudheidkundigen met hun kunstbroeders, de schilders en literatoren, weer verder en

Oorspronkelijk project.

Schaal 1 op 200.

togen naar een familie, waar veel jongelui aan huis waren. Ze dachten: die ouderen denken misschien toch „'t zal mijn tijd wel uitdienen”, dus nu gaan we daar, waar jong en frisch bloed stroomt. En werkelijk werd de deur opengedaan; maar 't was maar een heel klein kiertje, en de dienstbode fluisterde door dat kiertje: „dat Mevrouw had gezegd, dat ze eerst afwachten wou, tot van overheidswege maatregelen waren genomen!” En op de Septembervergadering zullen de oudheidkundigen straks bij U aankloppen, leden der Maatschappij, hoe zal Uw antwoord zijn?

Wat toch is het geval? Te Amsterdam heeft zich gevormd een Commissie tot bevordering van het stadsschoon, waarin zitting hebben onder meer vijf architecten, en welke zich ten doel stelt te waken tegen het zonder noodzaak verloren gaan van merkwaardige gebouwen of stadsschoon; zich beijvert, dat nieuw te bouwen perceelen niet storend zullen werken op de omgeving, en die opmetingen, teekeningen en photo's van merkwaardige gebouwen, mooie gevelstenen, kernachtige details en merkwaardige interieurs wil maken, om zodoende te geraken tot een verzameling van wat Amsterdam aan stedelijk schoon bezit of bezeten heeft.

Ten einde dit te bereiken zal zij een teekenaar in dienst stellen, die onder haar leiding werkzaam is en zal zij gratis advies verlenen aan bouwheeren, die gewoonlijk toch zonder architecten te werk gaan. Uitdrukkelijk vermeldt de Commissie in haar statuten, geen hulp te zullen verlenen, wanneer zijn financiële draagkracht den bouwheer in staat stelt, zich van deskundige hulp te doen voorzien. De Commissie is verder samengesteld uit afgevaardigden van hier ter stede gevestigde, zich op kunstgebied bewegende, vereenigingen.

De Afdeling „Amsterdam” der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst was bereid een afgevaardigde aan te wijzen. De Bond van Nederlandsche Architecten zegt in een brief van enkele regels, daar niets van te

willen weten; Architectura et Amicitia heeft geen bezwaar een afgevaardigde te zenden, indien de Commissie het geven van adviezen uit haar programma wil schrappen, en zich alleen met opmeten, catalogiseeren, enz. van bestaande gevels wil bezig houden.

Het stadsschoon verheffen alleen door het catalogiseeren enz. van bestaande gebouwen!

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal zich op de a.s. Septembervergadering uitspreken! Daarom hier vooraf een enkel woord.

Tegen dat adviesbureau, tegen dat gratis adviezen geven aan eigen-bouwers hebben velen be-

zwaar: men beweegt zich op het gebied der architecten, doet hun concurrentie aan! Hebt ge dan de schoonheid van Uw stad voor enkele guldens veil? Wilt ge alle verdere ontsiering toelaten, wanneer U maar niet de kans ontgaat, dat misschien de een of andere eigenbouwer bij u aanklopt om u een gevelontwerpje op te dragen? Ik heb hogere denkbeelden van het gehalte van het meereendeel Uwer, en vertrouw dat gij Apollo meer aanbidt dan Mercurius. Ja maar, zeggen anderen, de Stadsschoon-Commissie is een soort Bauberatung.

Alleen met dit verschil, dat Stadsschoon geen machtsmiddelen bezit, alleen door overreding te werk moet gaan. Voelt ge U zoo zwak, dat ge U reeds bij voorbaat voor haar overredingskracht ziet bezwijken? Ook de Bauberatung heeft in Duitschland lang niet overal bindende kracht, doch al was dat zoo, zou dat dan veeleer geen bescherming zijn voor den architect?

Iets, dat bemoeilijkt, alles wat leelijk is, wat door niet-deskundigen is gemaakt, is dat soms geen bescherming van hetgeen werkelijk goed is? Het is mij niet duidelijk, gij deskundigen, waarom ge daarvoor zoo bevreemd zijt. Maar zoover is het nog niet, de Commissie voor het Stadsschoon is een proef en m. i. voor het oogenblik het eenige middel om overheidsbemoeiingen te voorkomen. Zijt ge dan blind voor wat er rondom geschiedt? Ziet ge niet, hoe overal op aandringen der burgerij Schoonheidscommissie's worden ingesteld? Meent ge, dat de overheid langer zal aanzien, dat de steden ontsierd worden, zich van inmenging zal onthouden, omdat zij zich anders op Uw gebied zou bewegen? U beschermen, terwijl gij slechts invloed hebt op een heel enkel procent ¹⁾ van alles wat hier ter stede gebouwd wordt? En dat alles, wat er gebouwd wordt, en waarop ge grootendeels niet bij machte blijkt ook het geringste ten goede uit te werken; — waar zelfs twee vereenigingen pertinent weigeren er ook in de geringste mate toe mede te willen werken, om daar tot verbetering te geraken; — dat alles zou de geheele burgerij, waarvan gij slechts een heel, heel klein onderdeel uitmaakt, moeten slikken,

alleen, omdat de overheid met Uw belangen moet rekening houden!

In trouwe, die dat meent, is al heel naief.

Maar dan zegt ge nog, dat een Commissie, die plannen aesthetisch keurt, een jong opkomend genie, dat nog niet begrepen wordt, zou tegenhouden. Een Beurs van Berlage zou nooit gebouwd worden. Belachelijk, het ware genie vindt zijn weg wel, zal zich niet door de een of andere Commissie laten breidelen en . . . . eigenbouwers, die een Beurs van Berlage bouwen!!!

Als de Commissie voor het Stadsschoon straks haar taak begint, dan zal ontegenzeggelijk het gehalte der bouwplannen verbeteren. Zelfs zullen de eigen-

bouwers misschien wel bij een behoorlijken deskundige, in casu een architect, aankloppen, alleen om het „gezeur” met de Commissie te ontgaan, terwijl de architect van zelf wel wat goeds moet leveren, zal zijn werk niet achterstaan bij het verbeterde eigenbouwersplan.

Wat men bereiken kan, moge beide bijgaande afbeeldingen verduidelijken, met goedvinden der ontwerpers hier gepubliceerd. Het zijn de oorspronkelijk ingediende plannen en de verbeterde daarnaast. Het eerste is dat van een teekenaar — en ik geef begrijpelijkerwijze hier lang niet van de gebrekkigste ingediende plannen —, die voor een eigenbouwer een plan moest maken naast dat van een architect. Deze architect, niet voornemens lijdelijk toe te laten, dat naast hem minder gelukkig werk verrees, gaf gratis den ontwerper de noodige aanwijzing. De beschavende invloed der inmenging van dien architect spreekt genoegzaam uit het verbeterde ontwerp.

Het tweede ontwerp werd omgewerkt onder leiding van het Bouwtoezicht, van welks advies de eigenbouwer gaarne gebruik maakte. Maar het ligt niet op den weg van een Bouwtoezicht om zich met het uiterlijk aanzien der perceelen bezig te houden; hoewel niets zulks verbiedt, ontbreekt het daar gewoonlijk aan tijd om andere verbeteringen aan te brengen dan die, welke met een stuk gomlastiek zijn te bereiken, ofschoon ik erken, dat dat dikwijls zeer vele zijn.

Werk dan mede met Stadsschoon; mocht er straks een Bauberatung komen, dan zult gij U ervaring op dit gebied, zelfs medezeggingsschap veroverd hebben en men zal niet, zooals thans bij het instituut der Bouwverordening, over U, doch zonder U, regeeren. Laat U niet verder verdringen. Hebt ge niet gelezen, dat de gemeente Rotterdam gronden in erfpacht zal gaan uitgeven, en er de „plannen, van gemeentewege ontworpen” bijdoet,

Verbeterd project.

Schaal 1 op 200.

volgens welke ge zult hebben te bouwen ²⁾ Als hier U gelegenheid wordt geboden invloed uit te oefenen bij de beoordeeling van wat gebouwd wordt, loopen velen hard weg, en als ge daar te Rotterdam heelemaal overboord geworpen wordt, doet ge geen mond los.

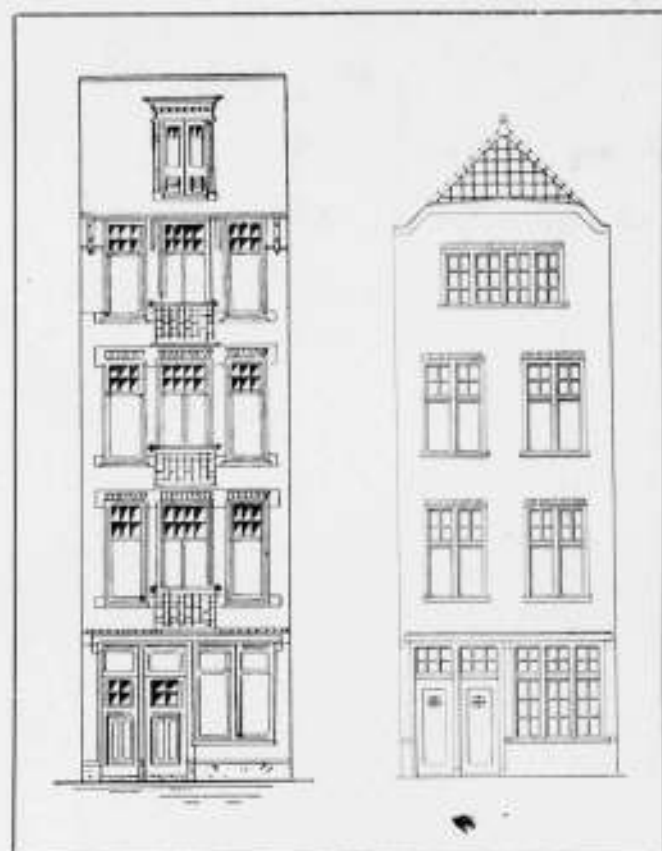
Cherchez l'architecte!

¹⁾ In 1912 werd vergunning verleend voor het oprichten of geheel vernieuwen van 1484 perceelen, waaronder 362 perceelen, waarvoor het plan door een architect was opgemaakt. De architecten zijn dus voor $\pm 25\%$ geïnteresseerd bij den nieuwbouw hier ter stede.

Dit aantal procenten, oogenschijnlijk zeer hoog, is meestal veel lager, aangezien in 1912 het „Museumterrein” nagenoeg geheel is volgebouwd en bovendien onder gemelde 25% (362 perceelen) 13% (196 perceelen, verdeeld over slechts 7 opdrachten) coöperatieve bouwondernemingen betrof.

Bij verbouwingen wordt als regel hier ter stede geen architect geraadpleegd.

²⁾ Uittreksel uit de voordracht van Burg. en Weth. van Rotterdam van 12 Aug. 1913, volgn. 107, litt. a., der „Verzameling 1913”. In afwachting van de voorbereiding en behandeling van verdere voorstellen zouden wij meenen, dat voor den bouw van eenvoudige woningen een model zou kunnen worden verschaft. Als een daartoe geschikt terrein heeft de Gemeente nog liggen een gedeelte grond in het oosten der stad aan de Pootstraat, alzoo niet te ver uit het centrum, dat reeds eerder door ons in overleg met de Commissie voor de plaatselijke werken voor dat doel is afgezonderd. Aldaar zouden overeenkomstig de schets, die door den Directeur der Bouwpolitie op ons verzoek is opgemaakt, kunnen worden gebouwd een aantal woningen van verschillend type. Wij zouden, opdat die woningen als voorbeeld kunnen strekken, eene inschrijving voor de verkrijging van dien grond in eigendom of erfpacht willen openen, onder verplichting voor gegadigden tot bebouwing met woningen in den trant, als voorgesteld. Wij nemen derhalve het voorstel daartoe hieronder op en zullen de door den Directeur der Bouwpolitie geschetste typen in druk verkrijgbaar stellen, opdat zij ook voor bebouwing op andere terreinen voor belanghebbenden tot voorbeeld kunnen dienen.

Oorspronkelijk Project.

Verbeterd Project.
Schaal 1 op 150.

DE HONORARIUM TABEL DER MIJ. TOT BEV. DER BOUWKUNST IN RECHTEN ERKEND.

On dank ontvingen wij de volgende mededeeling van Mr. L. Stadig, Advocaat en Procureur te Amersfoort, betreffende een procedure, door hem gevoerd, waarbij de Honorarium Tabel der Mij. wederom door den rechter werd erkend: De feiten waren als volgt: Client, een architect, had, daartoe door den gedaagde aangezocht, dezen een advies uitgebracht over de grenzen van een aan hem (den gedaagde) toebehoorend perceel, zulks in verband met een tusschen dien gedaagde en een derde bestaand geschil.

Ongelukkigerwijs viel dat advies anders uit, dan de man had gehoopt, en weigerde hij het gevraagde honorarium te voldoen.

Onder zijn talrijke verweermiddelen in rechte behoorde ook de bewering, dat het gevraagde honorarium „veel te hoog was.“

Om dit verweer te ontzenuwen legde ik de tabel der Mij. aan den rechter over, volgens hetwelk client eerder te weinig dan te veel vorderde.

In dit geding nu besliste de rechter, overwegende, dat het ons bekend is, dat bij de door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uitgegeven „Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten“ het honorarium voor dezen wordt bepaald

op f 5.— per uur minstens voor conferenties, adviezen, berekeningen op het bureau van den architect, en op f 6.— per uur voor dezelfde verrichtingen buitenshuis, en derhalve een onderzoek door deskundigen (waartoe gedaagde had geconcludeerd) in dezen geen zin heeft, daar dit tarief juist is opgesteld, om daarnaar tusschen partijen bestaande geschillen over het honorarium te beslechten; overwegende, dat eischer's vordering in verband met het tarief volstrekt niet buitensporig is te noemen, dat den eischer zijn vordering behoorde te worden toegewezen.

Het vonnis heeft nog dit merkwaardige, dat de rechter zelf de tabel tot grondslag van zijn beslissing legde. De tabel vond zoo rechtstreeksche toepassing, zonder dat m. a. w. een rapport van vakmannen, waarin de tabel een element voor de beslissing vormde, was uitgebracht. Een nog schoonere victorie dan te Delft.

Het vonnis is van den kantonrechter te Amersfoort d.d. 7 April 1913.

GEMEENTELIJKE WONINGBOUW,

DOOR A. KEPPLER,

Uitgave: *Amsterdamsche Woningraad.*

Onder de personen, die zich in een of ander opzicht bezig houden met het woningvraagstuk, zullen er niet veel meer worden aangetroffen, die meenen, dat dit vraagstuk op zich zelf tot oplossing kan worden gebracht.

De samenhang met het geheele sociaal-maatschappelijk vraagstuk is daartoe te innig.

Dit te weten, behoeft daarom nog niet af te houden van het toepassen van maatregelen, die althans eenig licht in de vaak duistere woningtoestanden brengen.

Aan voorlichting wat en hoe men partiëel zal aanpakken heeft het de laatste 10 jaar niet ontbroken. Ziet men de literatuur-opgave op blz. 158—160 van het hier nader te bespreken boekwerkje na, dan staat men daartegenover al even moedeloos naar een begin te zoeken als soms het geval kan zijn bij den daadwerkelijken arbeid der woninghervorming.

Het lijkt somwijlen onmogelijk de richting te bepalen, die men zal inslaan.

Een der middelen, welke — zij het ook slechts een stap — nader tot het doel voeren is de bouw van goedkope woningen van gemeentewege.

Dit onderwerp is de laatste jaren ook hier te lande enkele malen in Raadsvergaderingen op het tapijt gebracht en op uitnodiging van den Amsterdamschen Woningraad heeft de heer A. Keppler, Inspecteur bij het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, een beknopt overzicht samengesteld, waarin de noodzakelijkheid van dien bouw wordt aangetoond en beschreven tot hoever zich die gemeentezorg hier te lande en in het buitenland tot heden heeft uitgestrekt.

De Nederlandsche Woningwet, naar het model der Engelsche wetgeving op dit gebied samengesteld, heeft bouw door de gemeenten, naast die door toegelaten vereenigingen, wettelijk geregeld.

Voorstanders van behoorlijke uitvoering dier wet hebben zich gevleid met de hoop, dat van de werkzaamheden dier vereenigingen alles te verwachten was.

De eerste dier vereenigingen hebben bij sommige gemeentebesturen een harden dobber gehad eer zij tot het bekomen van een voorschot in aanmerking kwamen.

Wat al argumenten zijn tegen dezen bouw te berde gebracht! Er is inderdaad door die vereenigingen reeds veel en goed werk

gedaan. Vergelijken wij de cijfers voor de volkshuisvesting afgeleid uit de beide laatste volkstellingen, dan blijkt daarmed een vooruitgang grooter dan men zou hebben durven verwachten, maar toch . . . wat reusachtig veel moet er nog worden gedaan. Aan de hand van de statistieken kan men veilig als bewezen aannemen, dat vooral in de groote gemeenten de bouwvereenigingen de behoefte aan woningen niet kunnen bevredigen.

Men zie toch maar eens de uitkomsten der woningstelling van Dec. 1911—Jan. 1912 te Amsterdam, waarvan een generaal overzicht in bovengenoemd werkje is afgedrukt. Het percentage leegstaande woningen in de geheele stad bleek toen te bedragen, voor woningen van f 1.5—f 2.— uur per week 0.54; van f 2.— f 2.50, 0.49 en van f 2.5—f 3.—, 0.61. Gerekend naar 3⁷/₁₀ voorraad waren er van die huurprijzen 1100 woningen, en over alle woningen 2300 te weinig. En de toestand is sindsdien nog slechter geworden.

Zeër zeker moet er dus iets gebeuren.

Schr. toont aan, dat de vereenigingsbouw, veelal met 100% voorschot, toch eigenlijk neerkomt op bouw door de gemeenten. Wij zouden hier aan de aangevoerde argumenten nog willen toevoegen, dat men eens antwoord moet geven op de vraag, hoe de exploitatie zal geschieden, indien de besturen dier vereenigingen door tegenslag b.v. tegen het belanglooze, moeilijke werk gaan opzien en het bijltje er bij neerleggen.

Dan moeten de gemeenten noodgedwongen de losgeschoten draad zelf opnemen.

Op bladz. 12 haalt schr. aan een 13-tal bezwaren tegen gemeentelijken bouw ontleend aan Mr. N. G. Pierson in de Gids van Dec. 1902, in navolging van het Birminghamse raadslid John S. Nettiefold, waarvan de weerlegging niet moeielijk valt.

Een daarbij niet genoemd bezwaar is dit, wat moeten de gemeenten doen bij:

- verwaarloozing der woningen;
- werkeloosheid, uitsluiting, waardoor tijdelijk de huur niet kan betaald worden;
- achteruitgang van het gezin, waardoor dit laatste blijvend het geval zal zijn.

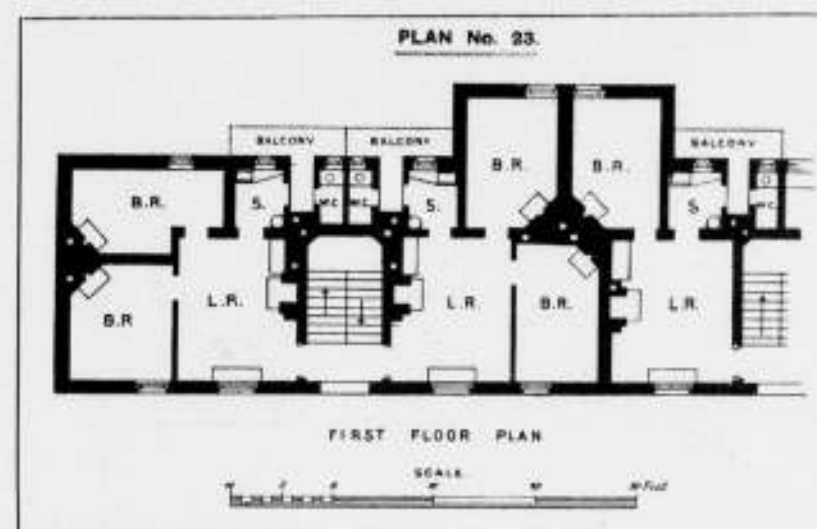
Evenals particulieren de bewoners desnoods met den sterken arm de woningen uitzetten? 'n Lastig geval, vooral omdat men toch daarbij als overheid zich onmiddellijk de vraag moet stellen, waar moet ik met de bewoners heen. Het daaromtrent op bladz. 45 omtrent Liverpool aangehaalde heeft toch blijkbaar schrijvers sympathie niet.

Het onverbreekelijke verband met het geheele maatschappelijk vraagstuk blijkt hier zonneklaar. Vast staat en het wordt van vele steden in dit boekje aangetoond, dat er overal achterstand is wat aanbouw van kleine woningen betreft en dat het verband tusschen de loonen en huurprijzen verloren is gegaan.

Een werkmán, die behoorlijk zijn vak kent, zou zoo veel moeten verdienen dat hij een behoorlijke woning op de vrije markt huren kan. Nog niet lang geleden werd door een overheidspersoon in verband daarmee aldus geredeneerd, gaan wij dus van gemeentewege woningen bouwen, die wel voor hem bereikbaar zijn, dan houden wij de verhooging van zijn loon tegen en geven indirect den werkgever een premie.

De schr. wijdt zijn beschouwingen, wat ons land betreft — en dit leidt er toe door de feiten — aan de heel kleine gemeenten, die door eenige woningen te bouwen binnen hun ressort het vraagstuk oplossen en de heel groote, waar a. h. w. een chronische woninghonger bestaat en men, voorloopig althans, niet licht te veel doet.

Maar hoe is het gesteld in vele onzer provinciesteden

Afb. 1. Plan Woningen Cable street Buildings te London.

van middelbare grootte. Bij ondervinding weten wij, dat er arbeiders wonen, voor wie hun woonplaats absoluut geen bestaan oplevert, en die of zelf, of nog vaker wier echtgenoot, zoo hokvast zijn, dat zij van een verplaatsing naar een gemeente waar werk is, niets willen weten. Hebben wij b.v. in Zwolle geen menschen zien terugkeeren, die in Twente van vast werk verzekerd waren, omdat hun vrouw er niet „aarden“ kon en die in eerstgenoemde plaats nog meer aan den sukkel raken als voor hun eerste verhuizing. Elke maatregel, die hun meer aan hun geboorteplaats bindt, verslapt tevens hun energie. Het bouwen naar behoefte kan in zoo'n gemeente wel eens blijken een niet te overzien finantieel te kort op te leveren. Toch is het in sommige dier steden heel erg gesteld. Dezer dagen vroeg een firma te Deventer werklieden, **lieftst ongehuwd, wegens den nog steeds heerschenden woningnood**. Ons dunkt, hier was die fabrikant de eerste, die voor woningbouw moet zorgen, en niet de gemeente of een vereeniging, voor wie de gemeente tegenover het Rijk borg is.

In het 1e gedeelte van zijn geschrift heeft de heer Keppler zoo beknopt mogelijk de meeningen voor en tegen gemeentebouw uiteengezet. Alleen blijkt hij op blz. 23 niet objectief tegenover het vraagstuk te staan, maar bevangen te zijn in zijn eigen levensbeschouwing. Hij zal bij zijn arbeid niet de illusie hebben gehad

Afb. 2. Gevel Milbank Estate.

Afb. 3. Kazernebouw te Ulm.

veel tegenstanders te kunnen bekeeren, maar in elk geval heeft hij de voorstanders er een grooten dienst mede gedaan. Het is een feit, gelijk hij T. R. Marr in „Housing conditions in Manchester and Salford“ nazegt (blz. 21): „Het particulier bedrijf, vertegenwoordigd door de eigenbouwers, de maatschappijen en verenigingen, zijn in gebreke gebleven te voorzien in de woningbehoefte en er is geen uitzicht, dat dit in de naaste toekomst anders zal worden.“

In het 2e gedeelte wordt dit dan ook nader voor menige plaats in het buitenland bewezen, er komen hierbij cijfers voor die ons doen schrikken. Z. a. Buda-Pest, waar in 1906 op 157.000 woningen er slechts 417 d. i. 0.26% leeg stonden, terwijl van de woningen 52.8% uit één vertrek bestond (blz. 111).

Wat den omvang van den gemeentebouw betreft, blijkt het Vereenigd Koninkrijk bovenaan te staan.

Tot 1907 waren in Engeland opgericht 20.646 woningen met 56.949 vertrekken, en zegt Alderman Thompson: (blz. 28) „De kosten aan dezen oprichting besteed zijn minder dan de aanschaffingskosten van twee oorlogsschepen.“

De regeling volgens de Engelsche wet wordt door schr. beknopt uiteengezet.

Als voorbeeld voor hier te lande te stichten woningen kunnen die Eng. voorbeelden niet dienen. Toch geven de woningen der Cable Street Buildings afb. 1 een plattegrond te zien, die met eenige wijziging ook voor ons land voor verdiepingswoningen een goed idee bevat. Hoe men de uitwendige architectuur weet te verzorgen blijkt uit afb. 2.

Schr. geeft een volledig overzicht van de expl. rekening van 8196 woningen te Londen over 1909, welk aantal op het einde van 1911 tot 8947 is aangegroeid. Met dit kapitale aantal, woont dan nog maar ruim 1% van de inwoners in gemeentewoningen. Het grootste percentage daarvan n.l. 7 heeft Stockholm.

Wat bij het doorlezen van al deze cijfers opvalt is dat het woningvraagstuk in vele dier buitenlandsche steden nog brandender is en er hooploos voor staat dan hier te lande. Lette men eens, wat op blz. 61 e.v. wordt beschreven van Freiburg i. B., stadje met 60.000 inw. of op de voorbeelden van huurkazernes

Afb. 4. Gevels aan de Munsterstrasse te Düsseldorf.

door verenigingen gesticht te Ulm, 45.000 inw. afb. 3. Een tweede bewijs, dat aan architectuur bij gemeentebouw goeden zorg besteed kan worden geeft afb. 4, een later plan uit Düsseldorf te zien. Zeer typisch treft ons hier (blz. 74), dat de verstandhouding tusschen de organen, die zich meer in het bijzonder met het arbeiderswoningvraagstuk bezighielden en het Hochbauamt te wenschen overliet. Dat zijn verhoudingen, die wij hier te lande niet kennen.

Nog een staaltje van de wanhopige woningnood geeft blz. 81 voor Zurich, waar het percentage leegstaande woningen van 4.6% in 1896 tot 0.3% in 1905 daalde. (In Amsterdam was dit in elk geval Jan. 1912 nog 1.29%).

Ook te Zurich gaat de bouw de hoogte in, maar weer architectonisch goed verzorgd, afb. 5.

Wij zouden gaarne meer uit het buitenland aanhalen, doch moeten ons beperken; elkeen schaft zich natuurlijk het werkje aan, dat voor zoo geringen prijs (f 0.75) verkrijgbaar is gesteld. Nog enkele mededeelingen over hetgeen van Nederland wordt beschreven volgen hier.

Wat in het overzicht van hetgeen tot nog toe door gemeenten is gebouwd verwonderd, is het zoo sterk uiteenloopen der stichtingskosten per woning. Terwijl die bijv. bedroegen te Vries f 600 en te Beek f 650, treffen wij ook aan Sittard met f 1975 en Wijhe met f 2000. Zooveel kunnen de eischen van een minimumwoning in genoemde gemeenten toch niet uit elkaar liggen. Bij de behandeling van Stockholm, waar de gemeenten naast de speciaal voor de volkshuisvesting opgerichte woningen, verhuurt, door aankoop in haar bezit gekomen, zegt de schr. dit zal wel in elke stad het geval zijn en haalt hij aan de woningen gelegen in de Wiegelstraat, in „plan Zuid“ te Amsterdam, woningen, die onteigend zijn ten behoeve van de uitvoering van dat plan en nu in afwachting van de voltrekking van hun doodvonnis zoolang van gemeentewege worden beheerd.

Dit voorbeeld kan als zoodanig geen dienst doen. Schr. behandelt wel alleen nieuwbouw door gemeenten en is dus in zoverre verontschuldigd zich niet in te laten met, wat men zou kunnen noemen „oud maakt nieuw“ en waarin de gemeente Arnhem zoo'n virtuositeit heeft ontwikkeld. Wij bedoelen aankoop van slechte woningen en verbetering daarvan. Arnhem heeft thans een 250 tal d.g. woningen in haar bezit. Dit was als exemplum beter geweest dan de ten doode opgeschreven Wiegelstraat.

Ten behoeve der volkshuisvesting zijn in 14 jaar tijds te Arnhem 358 huizen aangekocht voor f 299.822. Deze waren niet bestemd tot verbreding van bestaande straten of voor uitvoering van uitbreidingsplannen; de bedragen daarvoor worden in de gemeenteverlagen afzonderlijk opgegeven.

„Vermoedelijk zal de vraag of de gemeenten zelf woningen moeten gaan oprichten, meer en meer in ons land op den voorgrond gaan treden.“

De beslissing in de groote gemeenten genomen zullen invloed hebben op de houding der kleinere gemeenten.“ (blz. 157).

Enkele beschouwingen en overwegingen hiertoe dienende zijn door schr. met groote belesenheid bijeengebracht. Een conclusie voor de middelbare gemeenten is o.i. uit deze studie niet te maken. De toestanden verschillen er te veel met Amsterdam, Rotterdam of Den Haag. Hiertoe zou men ook wat de resultaten van den vereenigingsbouw betreft, die gemeenten tot een afzonderlijk object van studie moeten maken, wat natuurlijk niet op den weg ligt van den Amsterdamschen Woningraad.

J. H. SCHAAD.

KUBATZ CONTRA VALCKENIER KIPS OF HET UITBREIDINGSPLAN VOOR ALKMAAR.

Tot zoo lang Mynheer de Prins Gommerts zijt, die boven hing Troostte met zijn stalen kling.

Toen aanbad elk Gommerts pop En Armijn, die kreeg den schop.

Vondel.

(Op de weegschaal van Holland).

On het proefschrift, waarop den c. i. W. B. Peteri den graad van doctor in de technische wetenschappen is verleend, moet men wel onderscheiden:

het administratief-juridisch gedeelte betrekking hebbend op het verleden, waaraan het zijn naam dankt, geput uit archivalia, en het technisch gedeelte voor de toekomst; het uitbreidingsplan voor Alkmaar.

Laat ik eertlijk zijn: na, zij het dan ook geen grondige kennismaking met het boekwerk, was mijn eerste gedachte: het academisch proefschrift is de vlag, die de lading — het uitbreidingsplan — bij voorbaat tegen critiek moet dekken.

Ware dit geheel op zich zelf staande onderwerp niet gekoppeld aan het andere deel, ik geloof dat critiek tegen het proefstuk dan ongepast was.

Een verdedigd academisch proefschrift is m. i. zooveel als een gewijsde, waartegen niet geopponeerd wordt.

Nu er toekomstplannen aan vastgeknoopt worden en nog al ten opzichte van zoo'n ingrijpende zaak als een uitbreidingsplan, mogen ook van buiten de faculteit staanden, daartegenstemmen opgaan. Acht ik het te gedeelte des heeren Kubatz critiek te ver gaan, trouwens zijn latere opheldering vergoedt veel — de aantijgingen die prof. Valckenier Kips er uit meende te kunnen afleiden, zijn er geenszins uit te lezen.

Wat de vrij heftige polemiek tegen dit gedeelte aangaat; het maakte meer den indruk van een groot misverstand.

Juist de beginselen, waarna het uitbreidingsplan werd ontworpen zijn door K. zoo gerameid, omdat zij in de toepassing tot zoo'n pover resultaat leidden.

Het is en blijft voor mij een raadsel, hoe men een uitbreidingsplan voor Alkmaar ontwerpend, de oude stad gewoon in een hoek stopt, als een afgedane rariteit; over 50 jaar een achterbuurt — Oud Alkmaar — waar men als curiosum nog eens een vreemde deling heenbrengt.

Prof. Valckenier Kips vestigt in zijn tegenkritiek op Kubatz de aandacht op de praeadvies door Z. H. G. en Mr. H. J. Nieboer en den c. i. J. W. E. Tellegen uitgebracht in de Ver. v. d. Staathuishoudkunde en de Statistiek.

Is dit Alkmaarsche uitbreidingsplan naar de daarin ontwikkelde beginselen ontworpen?

Wij merken er in het proefschrift niets van. In die praeadviesen toch wordt geëischt, dat men zich vooraf rekenschap geeft, hoe de ontwikkeling van de gemeente **geschiedt**. Men moet de natuurlijke ontwikkeling leiden en niet voorschrijven hoe die ontwikkeling zal moeten plaats hebben, omdat men eenvoudig de factoren daartoe niet in zijn macht heeft.

Een uitbreidingsplan ontworpen naar de beginselen dier praeadviesen is op zich zelf een onderwerp voor een proefschrift.

Het schijnt wel of men in het algemeen de meening is toegedaan, dat het land vol is van fabriekseigenaars en commissarissen van N. V. en toekomstige dito's, die verlangend uitzien naar gemeentebesturen, die industrieterreinen beschikbaar stellen. Zij zouden toch zoo gaarne eens hier of daar een fabriek of handelsinrichting willen vestigen, maar kunnen nergens een plaatsje daarvoor vinden.

In het Bossche uitbreidingsplan domineert handels- en industrie-

Afb. 5. Binnenhof van het woningblok aan de Heinrichstrasse te Zürich.

terrein, voor Alkmaar neemt het een groote plaats in. Bijna alle K. v. K. en F. roepen in koor om industrieterreinen beschikbaar te stellen voor ... de fabrieken, die zij hopen, dat komen zullen. Alsof de eenige factor voor industrie is de plaats, waar de gebouwen moeten staan. Men vergeet de vragen: hoe is de levens- en loonstandaard in de gemeente; kan ik ter plaatse bruikbare arbeidskrachten werven; hoe zijn er de woningtoestanden?

Vallen de antwoorden hierop gunstig uit, dan is elk gemeentebestuur — uitgezonderd dan van enkele meer luxe centra — wel bereid om mede te werken, dat het terrein er komt, ook al is dat dan niet in een uitbreidingsplan er voor aangewezen.

Voorziet men een zoodanige aangroeiing der gemeente, dat een complex van de oppervlakte als voor Grooter-Alkmaar bestemd, bebouwd zal worden, dan is er heel wat meer mede te bereiken, dan met dit plan het geval zal zijn.

Behoudens enkele meer verzorgde punten, is het een bijeenvoeging van eentonigheden. Zowel de weg langs de beek als de rioolstraat wijzen heen naar een niet bestaand centrum in het Zuiden.

En wat verder de heer K. tegen de pleinen e. d. aanvoert, is niet te weerspreken.

Toch zal wel niemand ter wereld in de kritiek van K. hebben gezien, wat prof. V. K. er uit afleidt, n.l. een beschuldiging tegen Z. H. G., die op zulk werk een wetenschappelijken graad voorstelde te verleenen.

De verdediging van het proefschrift door den promotor was m. i. om die reden niet geboden en ware beter over te laten aan den gepromoveerde zelf. Wie in 't openbaar of voor de faculteit zijn werk heeft verdedigd zal dit ook wel met succes kunnen tegen den aanvaller.

Thans maakt het op buitenstaanders den indruk van Mephisto, afwerend de degenstooten van Valentijn voor doctor Faust bestemd.

Zi. 24 Augustus 1913.

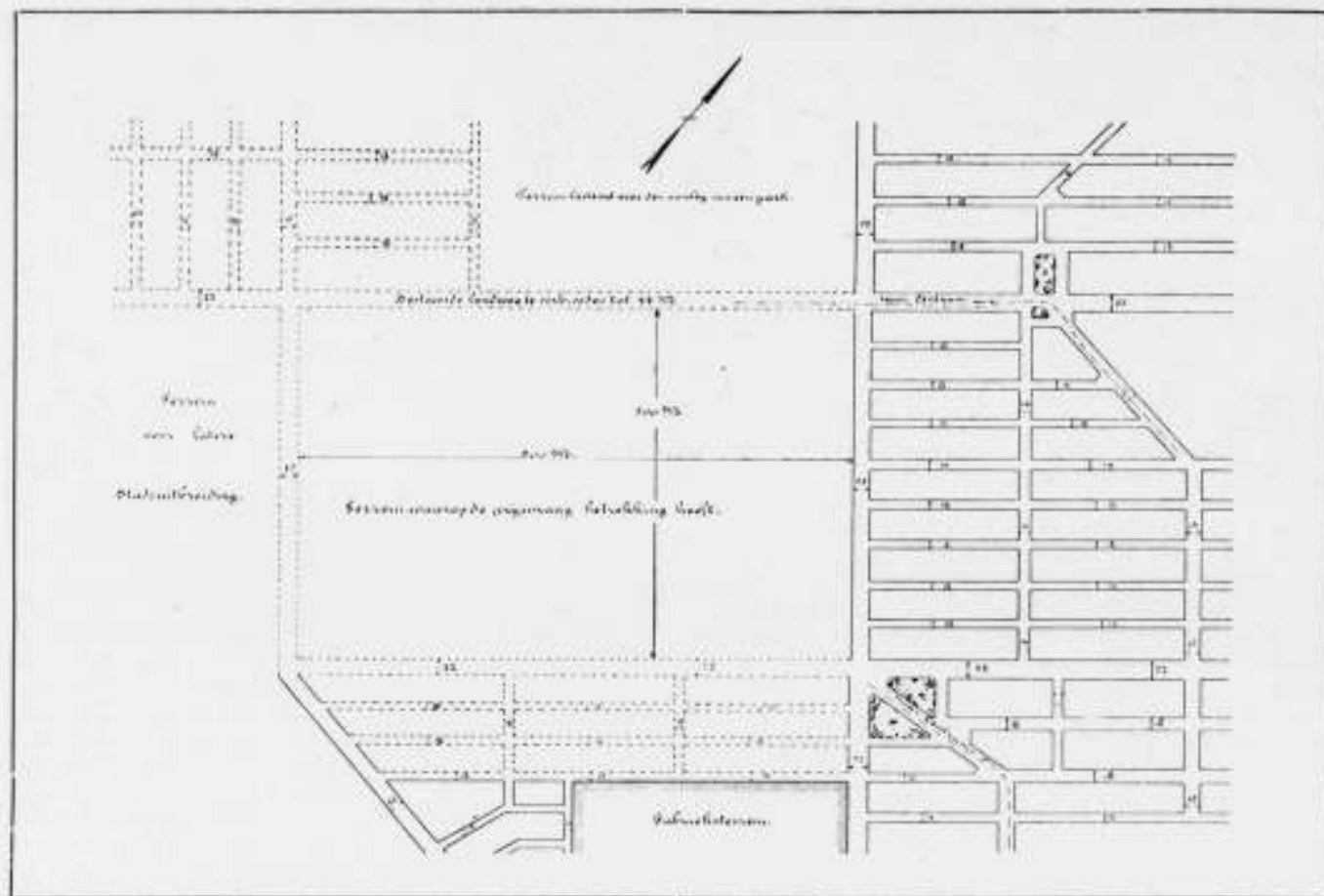
J. H. SCHAAD.

PRIJSVRAGEN. NATIONALE STUDIE-PRIJSVRAAG

voor het ONTWERP VAN EEN TUINSTAD-WIJK uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten.

Artikel 1. Er wordt verlangd een ontwerp van een tuinstad-wijk in de onmiddellijke nabijheid van een Nederlandsche stad van ± 200.000 inwoners, op een 40 H.A. groot terrein, waarvan de situatie blijkt uit bijgevoegde schetsteekening.

Het terrein is vlak; de terreingesteldheid biedt geenlei bij-

SITUATIE. SCHAAL 1 OP 10000. De bestaande straten zijn aangegeven in getrokken lijnen. De ontworpen, nog niet uitgevoerde straten, zijn aangegeven in gestippelde lijnen. De ingeschreven getallen zijn de straatbreedten in Meters. — — — — — Trambaan.

zonderheden, die aanleiding kunnen geven tot het daaraan aanpassen van het stratenplan. De grond is zandgrond (heide). De aanleg moet beantwoorden aan hoge hygiënische en esthetische eischen. Gebouwd mogen uitsluitend worden arbeiders- en kleine burgerwoningen van f 2.25 tot f 5.— huurwaarde per week. Voor ten minste de helft der woningen mag de huurwaarde niet meer dan f 3.50 bedragen.

In het plan moeten worden opgenomen ten minste twee plantsoenen, elk van $\pm \frac{1}{2}$ H.A., ten minste twee kinderspeelplaatsen, elk van $\pm \frac{1}{2}$ H.A., de voor de te verwachten bevolking noodige scholen, een verenigings- en vergaderlokaal en eventueel de verder door den ontwerper noodig geoordeelde gebouwen.

De kosten van het terrein bedragen inclusief de ophooging, doch zonder rioleering en bestrating f 4.— per M². De kosten van de scholen, van het verenigingslokaal en van de andere openbare gebouwen, worden in begroting en in het exploitatieplan buiten rekening gelaten.

Op de situatie-teekening zijn de bestaande straten met getrokken lijnen, de ontworpen bouwplannen met stippellijnen aangegeven; van deze laatste is wijziging mogelijk.

De ontworpen straten van 22 M. breedte rondom het terrein zijn voor het doorgaand verkeer voldoende. Het ontwerp behoeft derhalve alleen rekening te houden met verkeer van de te ontwerpen wijken zelve.

De wegen rondom het terrein, voor zoover niet aan reeds bebouwde blokken gelegen, kunnen worden omgelegd.

Artikel 2. Het ontwerp moet bestaan uit:

- een overzichtsteekening van het geheele plan, schaal 1 à 1000;
- plattegrondteekeningen, schaal 1 à 200, gevende ten minste vier details van het plan, bij voorkeur dominerende punten als pleinen, straatkruisingen, enz.;
- dwaarsprofielen van de verschillende weg-typen, schaal 1 à 100;
- schetssteekeningen schaal 1 à 100 van enkele (ten minste vijf) types der te bouwen woningen (plattegronden en gevels);

e. een toelichting tot het plan, die o.m. moet bevatten:

- een opgave van het aantal huizen, woningen en schatting van het aantal bewoners;
- een opgave van de oppervlakte resp. ingenomen door wegen, gebouwen, tuinen en voortuinen, plantsoenen en speelplaatsen;
- een overzicht van de huurprijzen;
- een globale begroting van kosten;
- een plan van exploitatie, in de veronderstelling, dat het geheele complex door een centraal lichaam wordt geëxploiteerd. Hierbij is aan te nemen:
  - dat elk gezin gemiddeld bestaat uit 4 $\frac{1}{2}$ persoon (2 kinderen beneden 12 jaar tellen voor één volwassene);
  - de bouwkosten per M² woning bedragen f 9.—;
  - de kosten van de rioleering en van bestrating bedragen f 5.— per M² straat.
- de bouwsom wordt vermeerderd met 10 pCt. voor honorarium architect, toezicht, tekenwerk, overdrachtskosten en renteverlies tijdens den bouw;
- de exploitatie-rekening moet als volgt worden opgezet, zoowel voor de hoofdtypen afzonderlijk als voor het geheel; Rente en aflossing bij wijze van annuïteit (50 jaar) — van grond en woningen 4.556 pCt.
  - Waterleiding f 10.— per woning.
  - Brandassurantie f 0.45 per mille.
  - Administratie f 5.— per woning per jaar.
  - Onderhoud f 23.— per woning per jaar.
  - Grondbelasting en straatgeld 7 pCt. van de brutohuur.
  - Huurderving 2 pCt. van de brutohuur.

De sub a, t.m. e. bedoelde teekeningen moeten worden gegeven in zwarten inkt op wit papier; de sub d. bedoelde evenzoo of wel in potlood op wit papier.

De inzender kan voorts zoodanige schetssteekeningen, gekleurd of ongekleurd toevoegen, als hij voor de beoordeeling van het ontwerp wenschelijk zal oordeelen.

Alle teekeningen moeten zijn ongeëncadreerd, niet geroid en niet opgeplakt. Het formaat der teekeningen wordt vrijgelaten.

Artikel 3. Als eerste prijs wordt uitgelooft f 350.—; als tweede prijs f 150.—.

Mocht eventueel geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking komen, dan kan de jury voorstellen het totaal of een deel van de voor de prijzen beschikbare som onder de beste ontwerpen te verdeelen.

Artikel 4. Eventuele inlichtingen betreffende het Programma moeten aangevraagd worden aan den secretaris der Jury.

De antwoorden worden gepubliceerd in „de Ingenieur“, „het Bouwkundig Weekblad“, „Architectura“, „de Bouwwereld“ en „de Opmerker“.

Uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het Programma.

Het Bureau van inlichtingen wordt 1 Januari 1914 gesloten.

Artikel 5. De ontwerpen moeten anoniem zijn en ingezonden worden onder een motto of ander kenteken.

Op straffe van uitsluiting is het den inzenders verboden op de een of andere wijze de anonimiteit vóór de uitspraak van de Jury te verbreken. Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten enveloppe moeten worden gevoegd:

- een door den ontwerper ondertekende verklaring, luidende: „ondergetekende, inzender van het ontwerp motto ————— verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is“;
- een correspondentie-adres.

De laatstgenoemde enveloppe zal vóór de uitspraak der Jury door haar mogen worden geopend, om, wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Alle ontwerpen moeten vrachtfrij ingeleverd worden vóór of op 28 Februari 1914 aan den Secretaris der Jury.

Op de buitenzijde van elke inzending moet vermeld staan:

PRIJSVRAAG TUINSTAD-WIJK.

Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs van verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.

Niet op tijd ingeleverde ontwerpen blijven buiten beschouwing en worden onmiddellijk aan het opgegeven correspondentie-adres teruggezonden.

Artikel 6. De Jury verplicht zich uitspraak te doen vóór 1 Mei 1914 en haar oordeel over alle ontwerpen in haar rapport mede te deelen. Het Jury-rapport zal worden gepubliceerd.

Artikel 7. De ontwerpen worden tentoongesteld te Amsterdam en het Jury-rapport zal daarbij ter inzage liggen.

Gedurende het tijdperk, dat de teekeningen in het bezit zijn der Vereeniging, zullen deze door haar tegen brandschade verzekerd worden. De bekoonde antwoorden zullen door de Vereeniging gereproduceerd worden.

Van andere, daartoe door de Vereeniging geschikt geoordeelde ontwerpen, zullen slechts met goedvinden van den ontwerper en tegen vergoeding van f 50.— per ontwerp, reproducties genomen worden. In elk geval zal de Vereeniging, bij eventuele reproductie, de voorkeur genieten.

De mededinging is voor alle Nederlanders opengesteld.

De Jury:

H. P. BERLAGE NZD.	P. BAKKER SCHUT.
W. VAN BOVEN.	A. KEPPLER, Secretaris.
W. F. C. SCHAAP.	Wanningstraat 13, A'dam.

Programma's met situatie schaal 1 op 5000 zijn op aanvraag kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris der Sociaal-Technische Vereeniging, W. C. van Manen, Cornelis Jolstraat 88, Scheveningen.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur.
Toen de Heer Aug. J. C. van Spaendonck mij ter vergadering van 28 Mei j.l. aanviel, heb ik niet geantwoord. Uit zijne gezegden

bleek mij, dat hij van mijne rede nagenoeg niets had begrepen. Het deed mij bovendien onaangenaam aan, dat de heer S. het wilde doen voorkomen, als had ik opzettelijk tegen de Roomsche kerk onaardige uitdrukkingen gebezigd, hetgeen ik dan gedaan zou hebben als „Kantiaan“. Daarbij was zijn aanval zoo verward en zoo onduidelijk, dat antwoorden mij onmogelijk voorkwam. Thans vind ik in No. 34 weer een artikel van den heer S. — even onbegrijpelijk als zijne rede ter vergadering — waarin mij allerlei in de schoenen wordt geschoven, waarmede ik niets uitstaande heb.

Antwoord ik niet, dan denkt de heer S. misschien dat hij mij imponeert, en dat zou hij mis hebben, en beantwoorden kan ik hem niet, want bij de verwarde en onware voorstellingen, die hij geeft, weet ik niet, waar ik zou moeten beginnen, noch waar ik zou moeten eindigen. Om slechts één voorbeeld te geven: Hoe zou ik moeten weerleggen de bewering, dat ik gezegd zou hebben: „dat de meeste Grieksche wijsgeeren het land uitmoesten, omdat ze de Godsidee loslieten en den bovenstroom van mijnheer van der Pek volgden“?

Er zijn grenzen, mijnheer de Redacteur!
Misschien kan het den heer S. geruststellen en hem zijne dwaling eenigszins doen inzien, wanneer hij hoort, dat ik de Roomsche kerk beschouw als „ons aller Moederkerk“ en . . . . . dat ik geen volging van Kant ben.

Moge hem dit tot nadenken en tot kalmte brengen.
J. E. VAN DER PEK.

VARIA.

„TECHNISCH“ VERTAALWERK.

De beschrijving onder het hoofd „Techniek“ op blz. 397 van het Bouwkundig Weekblad, betrekking hebbende op eene draaibare tochtdeur, geeft mij voor de zooveelste maal, zelfs in een vakblad, te lezen, dat technici, doch vooral „niet technici“ (handelaren in bouwartikelen, verlichtingsstoelissen, enz.) zich bij het maken van „vertalingen“ uit het Duitsch niet alleen gaarne van Germanismen bedienen, doch zich bij het vertaalwerk niet eens rekenschap geven van de werkelijke beteekenis der woorden.

Reeds op de schoolbanken leerde men ons dat een „hevel“ een toestel is om „vloeistof“ van het eene in het andere vat over te brengen. Men vindt een dergelijk instrument dan ook in een wijnkelder of in een laboratorium en het principe er van hier en daar toegepast bij sluizenbouw, poederbemaling, enz.

Eene „hevelwerking“ (2e en 3e regel, 2e kolom blz. 398) of eene „hevelbeweging“ (16e en 17e regel) zou bij de beschreven tochtdeur eene door den constructeur of leverancier niet bedoelde en zeer zeker niet gewenschte uitwerking hebben. Stel bijv. het geval dat bij eene bevige storfbui het hemelwater in het tochtportaal werd „geheveld“!

Een dergelijke „onzin“ leest men zelfs in de prijscouranten van bekende groote firma's op het gebied van gas en electriciteit, bouwartikelen, enz.

„Hevel“-kraantje, „hevel“-afsluiter, „hevel“-raamsluiting zijn daarin vaak schering en inslag.

De vertalers schijnen er niet aan gedacht te hebben dat het Duitsche woord „Hebel“ (hefboom) geheel iets anders beteekent dan het woord „Heber“ (hevel).

Naar mijne meening dient men te spreken van: „hefboom“-kraantje, desnoods „trek“-of „ketting“-kraantje (omdat een dergelijk kraantje voorzien is van een hefboom („Hebel“)), waaraan door middel van een kettinkje „getrokken“ wordt om het te openen of te sluiten;

„hefboom“- of „kruk“-afsluiter, omdat de afsluiter (eene elektrische uitschakelaar) door middel van een hefboompje of krukje in of uit den stroomkelen bewogen wordt.

Hetzelfde geldt voor de raamsluitingen; deze worden niet door „hevelbeweging“ geopend of gesloten, doch wel door het bewegen van een hefboom, kruk, handgreep of dergelijk toestel.

Een „hevel“ is een „fysisch“ instrument, doch een in de „mechanica“ niet voorkomend apparaat.

Tot welke gemakkelijke uitdrukkingen „niet technici“ of op taalkundig gebied minder ontwikkelde technici alleen door het gebruik van een woordenboek bij het maken van vertaalwerk op technisch gebied kunnen komen kon men een tiental jaren geleden in eene advertentie vinden welke geregeld in een hier te lande verschijnd voornam technisch weekblad voorkwam. Het betrof de fabrieken van eene groote Deutsche fabriek, alwaar, behalve vele andere zaken, ook dunne staalplaten aan een of twee zijden met eene dunne plaat koper of nikkel bedekt (plattiert) werden. Dit geschiedde nu volgens den vertaler door de aan de Deutsche firma gepatenteerde „zweetmethode“. De man scheen niet te weten dat „schweissen“ vertaald moet worden met „lassen“ en „zweeten“ in het Duitsch „schwitzen“ heet. Verbeeld je dat men alleen door flink te „zweeten“ een edel metaal aan een minder kostbaar, doch veel steviger en duurzamer, niet edel dito uiterst stevig kon vasthechten. Wat zouden de luidjes in de tropen dan vlug rijk kunnen worden.

Een ander voorbeeld, nu niet uit ons vaderland, doch uit het buitenland.

Een machinefabriek wilde voor de propaganda harer fabrieken in Nederland een prospectus in de Hollandsche taal uitgeven en zette daarvoor een der employés aan het vertalen van een „Engelsch“ reclameblaadje.

Het artikel betrof een bepaald soort door stoom gedreven werktuig. Als een der vele goede eigenschappen werd o.m. gemeld: „they do not run away“. (Zij kunnen niet doorslaan).

Doorslaan van eene machine ziet men wel eens van de drijfwielen bij eene locomotief, welke een zware trein in beweging moet brengen of ondervinden passagiers aan boord van een zeeschip herhaaldelijk bij zwaar weer als het achterschip en daarmee de schroef zich boven het water verheft.

De man zocht in zijn woordenboek de beteekenis van het werkwoord „to runaway“ op en vond waarschijnlijk „wegloopen“, „op hof gaan“. Er kwam nu op de „Hollandsche“, in het buitenland gedrukte prospectus te staan:

„Onze machine munt uit door:

..... dit en dat en nog wat, doch verder:

„Zij kunnen niet wegloopen“!

Verbeeld je dat bij het aangaan van de een of andere fabriek het personeel tot de onaangename ontdekking komt dat sedert den vorigen avond een paar minder solide machines of werktuigen aan den boemel zijn gegaan! De Directie dier fabriek zou er zeker zeer spoedig toe overgaan deze boemelars te vervangen door dezulken welke niet wegloopen.

Ik heb gemeend met bovenstaand aan te toonen dat men bij het maken van vertaalwerk op technisch gebied niet alleen met de woordenkeus niterst voorzichtig dient te zijn, doch ook dat het niet verstandig is van handelaren indien zij in hunne catalogi of prijscouranten zonder eenig bezwaar bepaald foutieve uitdrukkingen of benamingen jaar in jaar uit overnemen en opnieuw laten afdrukken.

A'dam, Aug. '13.

C. J. JUNG.

BERICHTEN.

De „schoone gevel“ te Groningen. In de N.R.Cl. komt het volgende ingezonden stuk voor: Nu mijn naam genoemd is in verband met dezen gevel in het twistgeschrift onder den naam „vandalisme in Groningen“ acht ik mij verplicht voor de waarheid uit te komen. Deze is, dat door mij inderdaad aangeraden is den gevel af te breken, en naar ik vertrouw met recht. Op dezen gevel kan men het spreekwoord toepassen: „schijn bedriegt“. Achter het gladde, welverzorgde oppervlak was een kern van metselwerk verborgen, die allen samenhang miste.

De geschiedenis verklaart het geval. Eenige tientallen jaren geleden was de gevel in een staat geraakt, die voorziening eischte. Afbraak scheen gewenscht, maar de toenmalige eigenaar had bezwaar tegen het open leggen van zijn huis. Toen heeft men wel den

geveltop geheel vernieuwd, maar daaronder van den muur slechts de buitenlaag afgehaakt en daarvoor een nieuwe halvesteens-bekleding aangebracht. Het was een alles behalve soliede wijze van doen, maar men mag er zich over verheugen, dat genoemde eigenaar bij dat werk de oude vormen geëerbiedigd heeft en, dank zij dien, de gevel tot op onze dagen behouden is gebleven. Maar ook nu nog is er niets te betreuren. De tegenwoordige eigenaar, de heer Burmann, laat namelijk in overeenstemming met het advies van den architect P. M. A. Huurman den gevel niet naar een nieuw plan, maar geheel in den oude vorm weer opbouwen en nu op soliede wijze.

Zoo behoudt dus Groningen haar „huis met den schoonen gevel“ en als er ergens sprake kan zijn van vandalisme — hier zeker niet!

J. A. MULOCK HOUWER.

Van Karnebeek Bron. In de N. Rtt. Crt. van den 23rd lazen wij een bericht aangaande de te plaatsen van Karnebeek bron, welke 3 September aan de gemeente Den Haag plechtig zal worden aangeboden.

Wij kunnen mededeelen, dat dit gedenkteeken werd ontworpen door Willem C. Brouwer, den man van het Bouwaardewerk. De vleugels worden al meer uitgeslagen. Immers niet lang geleden vernielden wij, dat ook hij 't gedenkteeken van 1813 — 1913 voor Utrecht had ontworpen, welk monument in bouwaardewerk, met toepassing van baksteen zou worden uitgevoerd. Het gedenkteeken van den Haag, zal echter komen in creme terracotta, dat hier en daar een versiering zal dragen en relief geboetseerd, en vermooid met glazuren émails en goud. Het wordt een kloek opgezet geval, dat 10 M. middellijn (van den halfcirkelvormigen basis) heeft. Links en rechts zijn banken geprojecteerd (de naam v. K. Bank zou beter geweest zijn) welke een bassin gevangen houden, en waarboven een neervallende waterstaal, eenig gepevel van geluid geeft. De verheven rugleuningen zijn zoo gedacht, dat ze met planten en bloemen kunnen worden bezet, en zoodoende aan het geheel een vriendelijk aanzijn geven. Tusschen rijker gehouden ornamentale randen worden de namen gevat van die mannen, welke een werkzaam aandeel hebben gehad aan den bouw van het Vredespaleis.

De rand om het bassin heen draagt de zin: Ter herinnering aan de opening van het Vredespaleis. Volgende week hopen wij de foto van het ontwerp te reproduceeren.

Afdeling voortgezet- en Hooger-Bouwkunst-Onderricht van het Genootschap „Architectura et Amicitia“. De Afdeling hervat hare colleges op den eersten Maandag in October a. s.; terwijl de lessen in bouwkundig handteekenen op 13 September aanvangen; met het oog waarop de inschrijving sedert eenige dagen en tot 22 September geopend is. Het prospectus en volledige inlichtingen zijn op elken werkdag te bekomen bij den administrateur, in „Parkzicht“ aan de Hob-bemastraat.

10e Internationaal Woningcongres. Wij vestigen nog eens de aandacht op dit belangrijk Congres, dat van 8—13 Sept. a. s. te Scheveningen gehouden wordt. In B.W. 1913 No. 6 en No. 30 hebben wij hieromtrent en over de excursies nadere mededeelingen gedaan. Het Lidmaatschap bedraagt f 10.—; het Secretariaat is gevestigd Van Beverningkstraat 237, den Haag.

Het Congres wordt uitstekend voorbereid, hetgeen niet alleen blijkt uit een overzichtelijk programma, maar ook uit de reeds verschenen interessante, lijvige deelen getiteld: „Nederlandsche Rapporten“ met Hoofdinhoud der Buitenlandsche Rapporten, en het Eerste deel der Buitenlandsche Rapporten, welke rapporten op het Congres behandeld zullen worden.

PERSONALIA.

In verband met de opening van het Vredespaleis zijn door H.M. de Koningin de volgende onderscheidingen verleend: benoemd tot Commandeur in de orde van Oranje-Nassau, Cordonnier, ontwerper-architect van het Vredespaleis benoemd tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, J. A. G. van der Steur, architect van het Vredespaleis.

33ste JAARG. — 6 SEPT. 1913. — No. 36.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 — ADVERTENTIE: v. 1 — 5 regels / 1. —, elke regel meer / 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentie tegen belangrijk verminderte prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Nieuwe Leden. — Examenvragen. — Alg. September Vergad.-Excursie. — Voorstellenter Alg. September Vergad. — Praeadvis van het Hoofdbestuur d. Mij. t. bev. d. Bouwk. in zake Concept-Statuten en Huish. Regl. der Fusie-Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Van Nederl. klokkenstoelen en Zweedsche klokkenstorens, door D. J. van der Ven. — Van Karnebeek-bron. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIUW LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid, de heeren:

J. C. Frederiks, Bouwk. Teekenaar, Rotterdam. J. Hartman, Bouwk. Teekenaar, Rotterdam. A. F. de Vos, Ged. Bouwk. Opzichter, Amsterdam. J. M. de Longte, Bouwk. Teekenaar, Rotterdam. W. Enklaar, Bouwkundige, Amsterdam. C. N. Mommer, Bouwkundige, Amsterdam.

EXAMENVRAGEN — **BOUWKUNDIG OPZICHTER, BOUWKUNDIG TEEKENAAR en UITVOERDER VAN BOUWERKEN (ONDERBAAS)** van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven:

Bouwkundig Opzichter 1913 à f 1. —, 1912, 1911 à f 0.85, 1910 à f 0.50.
Bouwkundig Teekenaar 1913, 1912, 1911 à f 0.50; 1910, 1909 à f 0.30.
Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 à f 0.85.
Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

ALG. SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.

De excursie is bepaald op Dinsdag 16 September en de Vergadering van Architect Leden op Woensdag 17 September.

Voorloopig Programma.

Dinsdag 16 September.

Excursie naar Haarlem.

Vermoedelijk om 10^h: uur v.m. Samenkomst in de hal van het Stadhuis op den Grooten Markt.

Bezichtiging van de Vleeschhal, ook inwendig.

Bezoek aan de oude St. Bavo.

Daarna wandeling langs het Noorder Spaarne naar het Frans-Hals Museum.

Te voet of per tram naar Hotel Roozen, waar te 1 uur n.m. de lunch gebruikt zal worden.

Daarna wandeling langs het Paviljoen, den kleinen Houtweg

door het Haarlemmerhoutpark en Zuiderhoutpark, langs het Zuiderbuiten Spaarne, door den Hout naar de nieuwe Sint Bavo. Van daar per elektrische tram naar Aerdenhout, waar eventueel de villa Kareol van den heer Bunge bezichtigd wordt. Wandeling door Aerdenhout en verder per tram naar Zandvoort. ± 5 uur n.m. bijeenkomst in de Bodega van het groote Badhuis aldaar.

6 uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in het Groote Badhuis, f 2.50 per couvert, exclusief de wijn.

Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen is het *moedzakkelijk* dat heeren deelnemers zich zoo *spoedig mogelijk* opgeven met vermelding, of zij aan den gemeenschappelijke maaltijd deelnemen, bij den heer J. B. van Loghem, Secretaris van de Afd. Haarlem en Omstreken, Zonnelaan 2, Haarlem.

De Commissie heeft de excursie bepaald op den eersten dag, opdat de leden dan in de gelegenheid zijn met elkaar van gedachten te wisselen over de belangrijke onderwerpen, die den folgenden dag behandeld zullen worden.

Woensdag 17 September.

Vergadering van Architect-Leden ten 10^h: ure v.m. in het Gebouw der Maatschappij.

Verkiezing van de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).

Verkiezing van de Commissie van Stempopneming (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).

Bespreking van de onderwerpen:

1. De door de P. P. C. voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Nat. Prijsvraag Regelen en in het Huish. Reglement der P. P. C., gepubliceerd in B. Weekblad 1913 no. 33 en 34.

2. De door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Programma's van Eischen voor de examens der Mij. (Zie het verslag der H. Bestuursvergadering van 5 Ang. j.l. in B. Weekblad van 23 Augustus blz. 413 e. v.)

3. De concept Statuten en Huish. Reglement, opgesteld door de Fusie-Commissie. Het praeadvis van het Hoofdbestuur over dit concept is afgedrukt op blz. 438 e. v.

4. De al of niet wenschelijkheid van Openbaar bouwkundig Advies bureaux.

Daarna of des avonds gemeenschappelijk bezoek aan de tentoonstelling E.N.T.O.S.

Ten opzichte van punt 4 zij er aan herinnerd, dat dit onderwerp ook besproken is op de j.l. gehouden Alg. Meivergadering. De inleidingen met het debat zijn opgenomen in B. Weekblad no.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

23, 25, 27, 28, 30 en 32. Aangezien op de Meivergadering geen conclusies zijn genomen en het gewenscht is, dat de Architect-Leden der Mij spoedig zich over dit belangrijke onderwerp uitspreken, mede in verband met de Concept Statuten en Huish. Reglement van de Amsterdamsche Commissie voor het Stads-schoon (zie het verslag der vergadering van de 3 Amsterd. H. Bestuurders met het Bestuur der Afd. Amsterdam in B. Weekblad van 23 Augustus blz. 415) is dit onderwerp wederom op de agenda van de Alg. Sept. Vergadering geplaatst, zoodat daar een beslissing genomen kan worden.

VOORSTELLEN TER ALG. SEPTEMBER VERGADERING. In herinnering wordt gebracht, dat art. 31 van het Alg. Huish. Reglement bepaalt, dat geen voorstel ter Algemeene September Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of een Afdeelingbestuur onderteekend, acht dagen voor de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

PREADVIES VAN HET HOOFDBESTUUR DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, INZAKE CONCEPT STATUTEN EN HUISH. REGLEMENT DER FUSIE-COMMISSIE.

INLEIDING.

Het Hoofdbestuur acht het juist het rapport 1913 van de Fusie-Commissie te zien in het licht van de Alg. Meivergadering 1912¹⁾ toen als grondslag voor een eventuele fusie werd aangenomen het Fusie-rapport-1912 waar, in een 5-tal punten, de hoofdbeginselen voorloopig werden vastgelegd.²⁾ Zoodra dus zulk een

¹⁾ Uit het Verslag der Alg. Meivergadering 1912:

De voorzitter resumeerde het gesprokene; het is niet wenschelijk de toestanden op de spits te drijven. Wordt het criterium te streng gesteld, dan krijgen we een kleine vereeniging, die weinig kracht en invloed kan hebben. Daarom is het noodzakelijk niet in de uiterste consequentie te vervallen. Aan den anderen kant is een gezonde vakvereeniging wenschelijk. Met een krachtig applaus stemde daarna de vergadering in met de woorden van den voorzitter, die in beginsel de wenschelijkheid uitsprak om tot eenheid te geraken. Aan het Hoofdbestuur werd opgedragen het fusie vraagstuk nader voor te bereiden.

²⁾ Deze punten zijn: 1. Als criterium voor de leden der vereeniging wordt in beginsel aangenomen, dat hetwelk geldt voor de leden van den B. N. A. met dien verstande, dat uitdrukkelijk daaronder worden begrepen architect-ambtenaren, die aan dezelfde eischen uit vakkundig oogpunt voldoen als de vrije architecten. (Tot nu toe konden deze als lid van den B. N. A. worden aangenomen, doch dit was niet uitdrukkelijk in de Statuten vermeld). Gevolg hiervan zal zijn, dat de Maatschappij uit haar groep A. L. verwijderd al diegenen, die naast het beroep van architect nog dat van vakpatroon uitoefenen, en zij die uit anderen hoofde wegens het artistieke van hun beroep in die groep, bij wijze van overgang, nog behouden waren.

2) In een groep „Buitengewone leden“ worden opgenomen al diegenen, die aan de bepaling van den B. N. A. omtrent de aspirant leden voldoen, benevens zij die, hoewel niet geheel zelfstandig, door hun overige antecedenten recht op het lidmaatschap zouden kunnen doen gelden, als meer ondergeschikte architect-ambtenaren, chefs de bureau en dergelijken, mits niet in dienst zijnde van patroons, die zelf niet als lid zouden kunnen worden aangenomen.

3) De instituten Eere-leden, Eere-correspondenten enz. enz. blijven gehandhaafd in den vorm zooals de Maatschappij die kent.

4) Alle anderen, die nu tot de Maatschappij behooren, worden al of niet nader onderverdeeld als begunstigers, c.q. als abonnees op de drukwerken der Maatschappij toegelaten, zonder eenigen invloed op den gang van zaken in de Vereeniging te kunnen uitoefenen.

5) Het nieuwe lichaam heet: Architecten vereeniging Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Alleen de gewone leden hebben het recht achter hun naam de letters A. M. B. te zetten.

438

beginnel in het rapport 1913 voorkomt, zal het Hoofdbestuur zich van iedere toelichting op het beginsel zelf onthouden, omdat dan in debat zouden worden gebracht vraagpunten, waarover reeds ten vorigen jare in algemeenen zin de beslissing is gevallen. Waar van de Mij. zelve de actie tot fusie is uitgegaan en de eerste goedkeuring van beginselen in 1912 geschiedde, is het voor de continuïteit van ons vereenigingsleven gewenscht, dat het Hoofdbestuur bevordere, dat niet in 1913 een andere koers wordt ingeslagen, maar dat aan de hand van de door de Fusie Commissie ontworpen Statuten en Huishoudelijk Reglement worde onderzocht, waartoe, tot in alle details, die fusieplannen ten opzichte van de Mij. zullen leiden. Daarna zullen Statuten en Huishoudelijk Reglement volgens den weg, daartoe door de Fusie Commissie aangegeven en in de vergadering der A.-Leden op 28 April j.l. geapproveerd, kunnen worden verworven, om ten slotte een resultaat op te leveren, dat slechts te verwerpen of te aanvaarden zal zijn.

Hoewel bij het Hoofdbestuur de bedoeling voorzat over dezen laatste vorm, waarin de Statuten en het Huishoudelijk Reglement zullen worden aangeboden, zijn preadvies te geven, omdat de naaste toekomst wellicht nog belangrijke wijzigingen kan brengen, (o.a. doordien het mogelijk is, dat de Fusiecommissie gewijzigde voorstellen voor Statuten en Reglement doet, nadat de beide vereenigingen de nu voorgestelde Stat. en Regl. hebben besproken; zie sub 3. van het schrijven der Fusie Commissie aan de besturen der beide vereenigingen, Maart 1913.) en waardoor het hierbij uitgebrachte preadvies van mindere waarde kan worden, voldoet het Hoofdbestuur aan den wensch der vergadering van A.-L. gehouden 28 April j.l. door hierachter te laten volgen de opmerkingen waartoe de besprekingen in het Hoofdbestuur over de uitgewerkte Statuten en het Reglement, door de Fusie Commissie ingediend, hebben geleid.

In 't algemeen kan het Hoofdbestuur zich vereenigen met de uitwerking der beginselen, en het kan, naast een woord van hulde aan den omvangrijken arbeid der Fusie Commissie, niet nalaten er aan toe te voegen, dat z.l. met succes is vermeden aan ontwerp Statuten en Reglement een karakter te geven, dat al te zeer naar of de eene of de andere zijde overhelt. Het best komt dit wel tot tilling in de toelichtingen die, indien met zorg door de leden bestudeerd, bij hen de overtuiging zullen wekken dat inderdaad met tact gegeven en genomen is. Wanneer zich het Hoofdbestuur dan ook hier en daar (om niet te breedvoerig te worden) onthoudt van opmerkingen, kan de conclusie worden getrokken, dat het zich met de zienswijze (artikel met bijbehorende toelichting) van de Fusie Commissie kan vereenigen, behoudens enkele redactiewijzigingen van ondergeschikte betekenis.

Het Hoofdbestuur heeft, in opdracht van de Vergadering van Architect Leden d.d. 28 April j.l. het advies ingewonnen van twee rechtskundigen, Mr. Molster te Amsterdam en Mr. de Ranitz te 's-Gravenhage, betreffende de gevolgen voor de Mij. bij eventuele uitvoering van de voorgestelde fusieplannen. De twee adviezen zijn als bijlagen aan dit praeadvies toegevoegd. In beide wordt zeer nadrukkelijk de wenschelijkheid betoogd, dat de Mij. moet blijven voortbestaan en dat van eene ontbinding geen sprake mag wezen, gezien de noodeloze moeilijkheden, verwickelingen en groote financiële nadeelen bij ontbinding.

Het Hoofdbestuur vereenigt zich geheel met de zienswijze der beide rechtskundigen, zoodat in dit praeadvies van het Hoofdbestuur over de Statuten en Huish. Reglement, voorgesteld door de Fusie-Commissie, daarmee is rekening gehouden.

STATUTEN.

Art. 1. Naam — Zetel — Doel.

Het Hoofdbestuur stelt voor de eerste alinea te lezen:

De vereeniging is een architectenvakvereeniging en draagt den naam van: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten.

Alinea 2, luidende: „Zij is ontstaan uit de fusie van: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, opgericht in 1842, en den Bond van Nederlandsche Architecten, opgericht in 1908,

beide te Amsterdam“, zou moeten vervallen, aangezien door deze bepaling de Mij. inderdaad een oogenblik zou hebben opgehouden te bestaan en tot ontbinding zou moeten worden overgegaan. Zie de 2 rechtskundige adviezen.

Het Hoofdbestuur stelt daarom voor alinea 2 te lezen:

„Zij is opgericht in 1842 onder den naam: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waarin in 1913 zijn opgenomen de leden van den Bond van Nederlandsche Architecten, en is gevestigd te Amsterdam.“

Betreffende de 3de alinea over het doel vereenigt het Hoofdbestuur zich met de redactie en toelichting van de Fusie-Commissie.

Des te eerder, omdat het artikel zich absoluut aansluit bij het tegenwoordig vigeerende artikel 1 van onze Maatschappij¹⁾ (onder weglating van de woorden over onderwijs, welk onderwerp besloten ligt in de nieuwe, algemeene omschrijving van het doel, en zeker tot de werkzaamheid zal blijven behooren).

Art. 2. Middelen.

Accoord gaande met dit artikel merkt het Hoofdbestuur op, dat de examens der Maatschappij vallen onder sub 9; hetgeen trouwens in de toelichting der Fusie-Commissie is te vinden: „de omschrijving is ruim genomen om te kunnen begrijpen alles wat rechtstreeks of zijdelings bij het onderwijs aan en de opleiding van vakbeoefenaars betrokken is te achten.“

Art. 3. Groepverdeling.

Uit de Statuten Art. 24. 14e regel v. o. blijkt, dat het *definitieve* besluit tot fusie afhankelijk zal worden gesteld van de gevolgen der „schifting“ der tegenwoordige leden in de voorgestelde groepverdeling (leden, aspirantleden, begunstigers en abonnees), die eene Commissie van Onderzoek (welker samenstelling en werkwijze in genoemd artikel geregeld is) zal bewerkstelligen. Het Hoofdbestuur, zich op het standpunt der Fusie-Commissie stellende, in de Toelichting der Statuten bij Art. 3 nader uiteenzet, — nl. het „gevaar“ vreezende, dat bij deze schifting slechts een betrekkelijk klein aantal eigenlijke Architect-leden zullen overblijven en een aantal verdienstelijke mannen al zouden vallen, bij § 6. (fol. 15, 2e kolom) nader genoemd, die men gaarne behouden wilde (ook omdat men hunne contributies niet missen kan, opdat de Vereeniging in staat blijven te doen wat zij tot dusver gedaan heeft) — gelooft niet dat dit gevaar voorkomt word door bedoelde personen te herdoopen in „begunstigers“, waarbij alle band met de nieuwe Vereeniging gemist wordt.

Het onderschrijft niet de stelling, dat het denkbeeld lidmaatschap voor hen behoort uitgesloten te zijn.

Integendeel. In aanmerking nemende, dat de nieuwe Vereeniging niet uitsluitend te vergelijken is met een economische werklieden-vakvereeniging (looneischen, arbeidsduur, arbeidscontracten, enz.) doch geleet op het doel en de middelen om tot dat doel te geraken (zie Art. 1 en 2 van de Statuten) o. a. — behalve het behartigen der eigenlijke vakbelangen van den architect — „het bestudeeren van de vraagstukken die zich op het gebied der Bouwkunst en aanverwante beeldende Kunsten en technische Wetenschappen in den meest uitgebreiden zin voordoen“, meent het Hoofdbestuur, dat vele van hen, die men zou wenschen te behouden, zeer goed „lid“ kunnen zijn van de nieuwe Vereeniging, waardoor het gewenscht verband zal bestaan.

Het spreekt van zelf, dat dit geen stemgerechtigde leden kunnen zijn, en dat deze geen vergaderingen kunnen bijwonen waar uitsluitend de vakbelangen van den architect behandeld worden. Wat nu de ledengroepering betreft, zoo won het Hoofdbestuur betreffende dit punt informatie in bij Architecten Vereenigingen in het buitenland.

Het Royal Institute of British Architect heeft 3 soorten belangen: 1) Dit luidt: stelt zich ten doel de vakbelangen van den architect voor te staan, de beoefening, kennis en de belangen van, en het onderwijs in de bouwkunst, benevens de algemeene belangen harer beoefenaars te bevorderen.

Het Royal Institute of British Architect heeft 3 soorten belangen:

1) Dit luidt: stelt zich ten doel de vakbelangen van den architect voor te staan, de beoefening, kennis en de belangen van, en het onderwijs in de bouwkunst, benevens de algemeene belangen harer beoefenaars te bevorderen.

2) Een eertitel voor hen, aan wie niet de hooge onderscheiding van Eerlid kan worden toegekend, doch uitsluitend voor *buitenlanders*. Bij de Franschen is het aantal zelfs beperkt tot hoogstens 30.

3) De Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen noemt hen de werkende Leden.

lende Leden: Fellows, Associates en Honorary Associates, waarvoor moeilijk Hollandsche benamingen in de plaats zijn te stellen. Verder Honorary Fellows en Honorary Corresponding Members (*) en Licenciates. De Société Centrale des Architectes Français heeft *Membres titulaires*, de eigenlijke Architect-leden, en *Membres honoraires*, *Membres correspondants* (*) en *Associés libres*.

De Société Centrale d'Architecture de Belgique heeft, behalve de *Membres d'honneurs* en *Correspondants* (*), *Membres effectifs* (de eigenlijke werkelijk leden (**)) en *Membres Associés*, de niet stemgerechtigde leden, (overeenkomende met die rubriek leden, welke de Fusie-Commissie, en ook het Hoofdbestuur, niet wenscht te verliezen).

Naar aanleiding hiervan meent het Hoofdbestuur een goede oplossing te hebben gevonden en stelt onderstaande groepering voor:

Eere-Leden; Eere-Correspondenten.

Bondsleden, (de eigenlijke stemgerechtigde leden en die uitsluitend het recht hebben de initialen B.N.A. te voeren).

Leden, (of te noemen *Leden-Medewerkers*, de „associés“) t.w. de verdienstelijke mannen, die men van de tegenwoordige A.L. der Mij. behouden wil: Architecten (de aspiranten van het Concept der Fusie-Commissie), Hoogleraren, Directeuren en Leeraren aan Inrichtingen van Hooger en Middelbaar Onderwijs, Ingenieurs, Genie-officieren, Beeldende kunstenaars en Kunst-industrieelen, Archeologen.

Buitengewone Leden: Bouwkundigen, Bouwk. Teekenaars en Opzichters (die tot op zekeren leeftijd de uitgaven van de Vereeniging tegen verminderden prijs kunnen ontvangen).

(De vroegere rubriek *Donateurs* vervalt. Deze „Begunstigers“ hoopt het Hoofdbestuur dat geabonneerd zullen blijven op de uitgaven van de nieuwe Vereeniging).

Wanneer een dergelijke groepverdeling mocht worden aangenomen, waarvan bovendien blijken zal dat aan haar veel praktische voordeelen verbonden zijn, moet de omschrijving der groepen — betreffende rechten, verplichtingen, aanneming, enz. — natuurlijk herzien worden.

Het Hoofdbestuur moet zich echter onthouden bij de betreffende artikelen daaromtrent nu reeds voorstellen te doen; dit zou praematuur zijn.

Aan de 2e alinea van art. 3 par. 5 zou het Hoofdbestuur gaarne het navolgende zien toegevoegd:

„welke Commissie tevens te beoordeelen heeft in hoeverre niet-Hoofdamtaren toch voldoende zelfstandigen arbeid leveren om toegelaten te worden als (Bonds) lid.

Is de candidaat in het bezit van het diploma van Bouwkundig Ingenieur, dan zullen alléén de drie achtereenvolgende jaren zelfstandige praktijk ter beoordeeling van de Commissie van Onderzoek vallen.“

Met de inlassing van het woord „practiseerend“ voor makelaar, kan het Hoofdbestuur zich (gelezen de toelichting der Fusie-Commissie) vereenigen; — het acht het echter gewenscht bij de opsomming van de beroepen, die onvereinigbaar zijn met het lidmaatschap, ook te voegen dat van „fabrikant“ — en tot afsluiting van den volzin: „voorzover deze bemoeiingen van „bouwkundigen aard zijn.“

Art. 5. Verlies van het lidmaatschap, enz.

Het artikel heeft de sympathie van het Hoofdbestuur, dat slechts de vraag wenscht te stellen of bij het in beweging stellen van de Commissie van Onderzoek en Hoofdbestuur en Commissie ad hoc, niet te veel personen worden gemoeid, die uit den aard van hun opdracht aan de allerhoogste eischen zullen moeten beantwoorden.

(*) Een eertitel voor hen, aan wie niet de hooge onderscheiding van Eerlid kan worden toegekend, doch uitsluitend voor *buitenlanders*. Bij de Franschen is het aantal zelfs beperkt tot hoogstens 30.

(**) De Koninklijke Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen noemt hen de werkende Leden.

439

Art. 6. Overschrijving.

In het slot der 2e alinea komt een klein administratief byaat aan den dag. — het moet volgens de meening van het Hoofdbestuur als volgt gelezen worden: „in beide gevallen vraagt het „aan de Commissie v. Onderzoek om advies, omtrent de categorie waarin de betrokkene behoort overgeschreven te worden, „en indien het Hoofdbestuur zich daarmede vereenigt, geeft het „den betrokkene van den uitslag daarvan kennis. „Gaat het „Hoofdbestuur niet accoord met het advies der Commissie van „Onderzoek of neemt de betrokkene zelf geen genoegen met de „overschrijving enz. . . .

Art. 7. Rechten en Verplichtingen, enz.

„Zij zijn gerechtigd achter hun naam de initialen B. N. A. te plaatsen. Daer de door het Hoofdbestuur voorgestelde naam van de vereeniging hiermede verband houdt, zou het Hoofdbestuur bovenstaande initialen wegens de continuïteit willen aanbevelen. — het is immers een feit dat die initialen meer in zwing zijn dan het A. L. der Maatschappij, dat zoo goed als geen toepassing in de praktijk heeft gevonden.

Art. 8. Contributiën.

Het Hoofdbestuur kan zich principieel vereenigen met de toelichting van de Fusie-Commissie, inzake de contributie regeling; waar blijkt uit de voorlaatste alinea daarvan dat die Commissie een ruim standpunt heeft ingenomen, te weten:

„dat zij, ondanks hare erkenning van het principieel juiste eener „contributie-heffing naar draagkracht, toch van oordeel is, dat „eene eventuele fusie op het doorvoeren daarvan niet zou mogen stranden.”

Het Hoofdbestuur acht het echter wenschelijk betreffende een contributieveffing naar draagkracht, geen praeadvis uit te brengen, aangezien over dit punt onder zijn leden geen eenstemmigheid heerscht.

Indien ergens dan is het hier een persoonlijk oordeel dat den doorslag moet geven, en blijven bij de bespreking de leden voor zich zoowel van Hoofdbestuur als Fusie-Commissie vrij te stemmen zooals zij dit persoonlijk wenschen.

Het behoeft geen betoog dat de hoofdelijke omslag steeds zoodanig zal zijn, dat de staat van inkomsten en van vermoedelijke uitgaven elkaar zullen dekken, zoodat de lasten alléén afhankelijk zullen zijn van de huishouding der Vereeniging. (Wil men bezuiniging van geldelijke offers, men bezuinige de begrotingen.) De financiële gevolgen voor de Mij. als geheel zullen dus dezelfde zijn als bij de tegenwoordige heffing van contributies; ondoenlijk is het echter voor het Hoofdbestuur ieder (Bonds)lid te voorspellen of het meer of minder zal moeten betalen dan nu. Het Hoofdbestuur vraagt zich af, wanneer besloten wordt tot contributieveffing naar draagkracht, of dan de bij den Bond gebruikelijke aanslag naar beroepsinkomsten gevolgd moet worden, dan wel of de algemeene inkomsten als basis moeten dienen.

Art. 9. Bestuur.

Het Hoofdbestuur gaat accoord met de opvatting der Fusie-Commissie, dat het wenschelijk is dat een ambtenaar géén voorzitter van de Vereeniging zij.

Wel moet het Hoofdbestuur, uit hoofde van eigen ervaring van den omvangrijken werkring die een verantwoordelijk secretaris en verantwoordelijk penningmeester van het bestuur zou wachten, ernstig waarschuwen tegen het instellen van deze functies, die trouwens in geen enkele Vereeniging van een omvang als de Mij., wordt aangetroffen (Mij. v. Nijverheid, Kon. Inst. v. Ingenieurs, enz.).

Hoezeer misschien principieel iets voor deze regeling ware te zeggen, gelooft het Hoofdbestuur, dat bovendien de scheiding van werkzaamheden in die voor Bestuurs^{secr.} en Ambtelijk^{penn.} aanleiding tot ongewenschte wrijving tusschen deze functionarissen zal geven, wanneer de bestuurs secretaris een man is, die inderdaad zijn verantwoordelijkheid diep beseft — terwijl wanneer dit laatste niet het geval mocht zijn, als vanzelf, zoo niet in naam dan toch in wezen, dezelfde regeling als reeds lang met vrucht bij de Mij. vigeerend zou terugkeeren. Het Hoofdbestuur

voelt de bezwaren zóo sterk zelfs, dat het twijfelt of er wel onder de ernstige en ijverige leden bestuursfunctionarissen zullen worden aangetroffen, genegen om bedoelde verantwoordelijkheid te dragen, in den zin als door de Fusie-Commissie bedoeld.

Art. 14. Vergaderingen.

Het Hoofdbestuur stelt voor de Juli-vergadering te doen vervallen, omdat tijdens het zomer-seizoen geringe opkomst is te wachten. Wel stelt het er prijs op het aantal vergaderingen in de Statuten vast te leggen. Het stelt zich juist van een geregeld samenkomen der leden van een vakvereeniging alles goeds voor.

Art. 21. Statuten wijziging, enz.

Laatste alinea: ten minste ³⁾, der uitgebrachte geldige stemmen" moet zijn ²⁾.

Art. 24. Overgangsbepalingen.

Het komt het Hoofdbestuur gewenscht voor, dat het zevende lid van de te benoemen Commissie van Onderzoek niet als zoodanig Voorzitter zij, doch dat eenmaal de zeven leden gekozen, deze zelve hun voorzitter aanwijzen. Daardoor wordt voorkomen, dat de vereenigen een passend lid voor die Commissie eerst zouden voorbijgaan omdat zij hem als voorzitter zouden wenschen, en dat bij de aanwijzing van den voorzitter door de zes eerstgekozenen dit passend lid toch niet gekozen zou worden.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Art. 1. Par. 2 al. 1.

„wordt voorgedragen" moet zijn „is aangenomen”.

Art. 4. Par. 19.

Hier doet zich reeds de moeilijkheid voor, welke der beide secretarissen aantekeningen moet maken, welke ze moet uitwerken, en welke er een beknopt uittreksel van zal moeten geven. De kans is groot, dat hier een vreemde mengeling van den arbeid van beide zal ontstaan.

Art. 11. Par. 60.

Het komt het Hoofdbestuur voor, dat de verhouding van Redactie, Commissie v. Redactie en Bestuur wel wat te ingewikkeld en tijdroovend is gemaakt. Ook hier leert de ervaring, dat de voorkomende gevallen haast altijd spoedeisend zijn, zoodat de eenvoudigste regeling, al heeft ze ook schaduwzijden, steeds verre de voorkeur verdient.

Wellicht ware door instelling van een Officeel- en een Redactioneel-gedeelte dit bezwaar eenigermate te ondervangen.

EERE CODE.

Het is onmogelijk duidelijker toelichting van de bedoeling van een Eerecode te geven, dan door de Fusie-Comm. is geschied. „Werd eenerzijds in de eere-code de afspiegeling gezien tener „gemaakte moraal, die zich niet aanpassende aan bestaande toestanden en gebruiken, niet kon gehandhaafd, dus liever niet „gesteld moest worden, — anderszijds werd aangetoond, dat in de „eere code meer is te zien eene omlijning van een ideaal waar „naar gestreeft behoort te worden, die den architect een houvast „geeft bij de bepaling van zijn gedragstijl in de velerlei verhoudingen, waarin hij in de uitoefening van zijn beroep tegenover „lastgevers, vakgenooten en anderen hoort te staan, en die ge „wenscht is om vooral hen, die hoewel van goeden wille, niet „steeds bij intuïtie het juiste standpunt weten te kiezen, te „steunen.

„Er is dan ook geen sprake van, dat de bedoeling der eere-code „zou zijn, om aan te geven, hoe braaf de leden der Vereeniging „die haar als beginsel aanvaardt, wel zijn, — doch alleen om rich „ting te geven aan het streven naar grooter eenheid in, en het op „een hooger plan brengen van de verhoudingen als bovenbe „doeld”.)

Gezien deze toelichting, acht het Hoofdbestuur het hebben eener Eerecode niet onjuist, en zou het geen bezwaar er tegen hebben, dat deze Code achter in de Statuten werd afgedrukt.

¹⁾ De cursiveering is van het Hoofdbestuur.

Een nader praeadvis omtrent deze zaak, die zoozeer persoonlijk is op te vatten, wijst het Hoofdbestuur als zoodanig van de hand.

Om niet te wijdloopig te worden zou het Hoofdbestuur willen adviseeren, om voor de eindredactie en de administratieve kleinigheden van de definitieve Statuten en Huish. Reglement (welke toch van veel gewicht kunnen zijn) een aparte commissie, bijgestaan door een jurist, in te stellen.

SAMENVATTING.

Het Hoofdbestuur kan zich in zijn geheel, na aanbeveling van de grondslagen van 1912 en in aansluiting aan de beide rechtskundige adviezen, (waarvan de hoofdstrekking is, dat de Mij moet blijven bestaan) met een samengaan der beide Vereenigen op de basis van de voorgestelde Statuten en Huish. Reglement in het algemeen vereenigen.

Het Hoofdbestuur wenscht van harte, dat de door de rechtskundige adviezen geboden oplossing geen bezwaar zal zijn om te geraken tot het verlangde doel: eenheid te bereiken in wezen, uiting en vorm van het architecten-vakvereenigingsleven. Het ziet daarin krachtiger verheffing van den stand van de bouwkunstbeoefenaren, zuiverder centralisatie, betere controle, grooter arbeidsbesparing, nauwer aaneensluiting.

In dit licht bezien is het Hoofdbestuur overtuigd, dat indien er een wil is, er ook een weg zal blijken te zijn, en het vertrouwt dat de wil tot eenheid in den boezem der Maatschappij krachtig en offervaardig aan den dag zal treden.

VRAGEN GESTELD AAN DE RECHTSKUNDIGEN.

A. 1. Is het mogelijk, zonder meer, een nieuwe vereeniging met een nieuwe naam te stichten, die alle rechten en verplichtingen der Maatschappij overneemt (zonder dat enkele vervallen: legaten enz.)?

B. Een zuiver opgaan (fuseeren) van beide bestaande vereenigen, die dus ieder voor zich zouden moeten vervallen.

2. Zoo niet, is er een andere wijze denkbaar waardoor praktisch hetzelfde resultaat zou worden bereikt, bijv.:

C. a. door het afzonderlijk reorganiseeren van elk der vereenigen tot zij volkomen aan elkaar gelijk zijn, en het daarbij formeel laten, doch toch daardoor als eenheid kunnende optreden (twee-eenheid)?

D. b. door de Maatschappij te laten bestaan uit enkele leden, die zorgen voor de aflossingen der leeningen, het productief maken van het gebouw, in het algemeen voor het nakomen der financiële verplichtingen der Maatschappij, zonder dat de Maatschappij verder actief aan haar doel blijft beantwoorden, m.a.w. waardoor dus de Maatschappij theoretisch blijft bestaan, maar waarbij het de bedoeling is dat het overgroot aantal der leden en der donateurs overgaat naar de nieuwe vereeniging?

Hierbij zij opgemerkt, dat de zetel der nieuwe vereeniging vermoedelijk zal blijven te Amsterdam en dat het doel en de middelen van de nieuwe vereeniging zouden zijn:

E. 1. het vaststellen van goede beginselen en het instellen verbeteren en handhaven van daarop gegronde regelen en gebruiken voor het architectenberoep en voor goede arbeidsverhoudingen bij de uitoefening van het vak;

2. het bestudeeren van vraagstukken, die zich op het gebied der bouwkunst en aanverwante beeldende kunsten en technische wetenschappen, in den meest uitgebreiden zin, voordoen, en het geven van leiding bij de oplossing en afwikkeling dier vraagstukken, door het verstrekken van inlichtingen en adviezen aan bestuurslichamen, het publiek en de vakgenooten;

3. het houden van vergaderingen;

4. het uitgeven en doen uitgeven van een vakblad, tevens orgaan der vereeniging;

5. het uitgeven en doen uitgeven van andere periodieken en werken van bouwkundigen aard en het steunen of aanmoedigen van dergelijke uitgaven;

6. het vormen en onderhouden van een bibliotheek;

7. het houden van tentoonstellingen;

8. het uitschrijven van prijsvragen;

9. het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst en de opleiding van vakbeoefenaars in technischen en artistieken zin;

10. het samenwerken met andere vereenigen, die gelijksoortige doeleinden beoogen.

Ten einde na te kunnen gaan in hoeverre deze doel en middelen afwijken van de bestaande in de statuten der Maatschappij wordt in bijlage A *) een overzicht gegeven van de wijzigingen in doel en middelen in de wet (in 1907 gesplitst in Statuten en Alg. Huish. reglement) der Maatschappij vanaf 1896 tot heden, waarbij tevens zijn gevoegd de artikelen der verplichte wetsherziening, voorkomend in de wet van 1896 en 1900.

F. Welke naam zal in de gevallen A, B, C en D de nieuwe vereeniging moeten dragen, zoodat de rechten en verplichtingen der Maatschappij volkomen behouden blijven en van een ontbinding der Maatschappij geen sprake is?

Is het mogelijk hierbij een geheel nieuwe naam te kiezen?

Of: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten (aan dezen naam wordt de voorkeur gegeven).

of: Nederlandsche Architecten Vereeniging, ontstaan uit de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Bond van Nederlandsche Architecten.

of: Maatschappij, tevens Architectenbond, tot Bevordering der Bouwkunst.

Al of niet ontbinding is voor de Maatschappij van groote beteekenis met het oog op haar legaat Godefroy en op haar hypothecaire leening. Het legaat Godefroy is afgeschreven in bijlage B., terwijl in bijlage C. de desbetreffende bepalingen van de hypothecaire leening zijn overgenomen.

Is het mogelijk tot een fusie of nieuwe vereeniging te geraken, op de wijze als (sub A, B, C en D aangeeft en in verband met doel en middelen en den naam, zooals deze boven is omschreven of voorgesteld voor de nieuwe vereeniging, zonder dat het legaat Godefroy voor de Maatschappij vervalt en in de hypothecaire leening wordt ingegrepen?

ADVIES VAN Mr. F. A. MOLSTER TE AMSTERDAM.

Ingewonnen door den Voorzitter en den Alg. Secretaris der Maatsch. tot Bev. der Bouwkunst op Maandag 9 Juni 1913.

Zie: VRAGEN TE STELLEN AAN DEN RECHTSKUNDIGE.

A. Neen, is niet mogelijk. Wanneer een nieuwe Vereeniging gesticht wordt, zou het misschien mogelijk kunnen zijn, dat de bezittingen der Maatschappij door overdracht gaan naar de nieuwe Vereeniging. Het zou kunnen door koop en verkoop, hetgeen onkosten met zich medebrengt; ook zou het kunnen door schenking, maar dit brengt eveneens onkosten met zich mede.

Legaten, die nog ontvangen moeten worden, en het legaat Godefroy zouden dan vervallen.

Een andere oplossing ten aanzien van het legaat Godefroy zou zijn, dat de Maatschappij wel wordt ontbonden, maar niet liquideert. Zij zou dan zóo lang in liquidatie moeten blijven, als het vruchtgebruik van het legaat Godefroy duurt.

Zoo spoedig de Maatschappij ontbonden wordt, al is het voor een zeer kort oogenblik, dan vervallen alle eigendommen aan de leden en houdt het vruchtgebruik op.

Om dit laatste te voorkomen, zou eerst door de Alg. Vergadering het besluit genomen moeten worden, dat alle eigendommen der Maatschappij overgegeven worden aan de nieuwe Vereeniging, en daarna zou het besluit tot ontbinding kunnen plaats hebben. Maar aanbevelen kan Mr. M. deze oplossing niet.

In alle bovengenoemde gevallen zal de hypothecaire leening direct opeischbaar zijn.

B. Het begrip fusie bestaat juridisch niet. Of de Maatschappij blijft en de Bondsleden komen bij haar, of de Maatschappij wordt ontbonden.

Hetzelfde kan gezegd worden van C.

Geval D zou misschien wel mogelijk zijn.

Vermoedelijk zijn verder veel praktische bezwaren aan deze oplossing verbonden, terwijl zeer zeker erkend moet worden, dat de Maatschappij in geval **D** niet meer aan haar doel zou beantwoorden en deze oplossing te veel het karakter van een truc bezit.

Daarenboven zou, wanneer ten slotte de Maatschappij uit slechts enkele leden bestaat, de aanleiding groot zijn om spoedig toch tot ontbinding over te gaan, zoodat de bezittingen verdeeld zouden worden onder de enkele leden, wat geenszins de bedoeling kan zijn.

Ten slotte zou een oplossing als **D** der Maatschappij onwaardig zijn.

E. Er kunnen belangrijke wijzigingen in het doel eener vereeniging aangebracht worden, zonder dat hierdoor gevaar voor opheffing, ontbinding der vereeniging bestaat.

Over dit punt is veel geschreven en gesproken; in het algemeen wordt aangenomen, dat het doel in zijn algemeene beteekenis niet gewijzigd mag worden (bijv. de Maatschappij van Bouwkunst niet veranderd in een Maatschappij van Schilderkunst) Wordt er belangrijk gewijzigd in het doel, dan is het de vraag, of de minderheid, die er tegen was, zich bij het besluit moet neerleggen.

De praktijk is echter zoo, dat belangrijk gewijzigd wordt in het doel, zonder dat de minderheid er iets tegen kan doen; te meer daar het voor de minderheid uiterst moeilijk zal zijn, om de rechten, welke zij dan zou hebben, praktisch te handhaven.

De door de Fusiecommissie voorgestelde omschrijving van doel en middelen achtte Mr. M. weinig verschillend van de bestaande omschrijving van doel en middelen der Maatschappij, en dus van geen invloed op de vraag: ontbinding of niet.

Opgemerkt werd, dat sub 9 het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst en de opleiding van vakbeoefenaars in technischen en artistieke zin, als sub 2 moet volgen, daar het tot het doel der Maatschappij behoort, terwijl de volgende nummers feitelijk zijn: middelen, om het doel te bereiken.

F. Naamsverandering heeft theoretisch niet den minsten invloed op de vraag van het al of niet blijven bestaan eener vereeniging, zoodat tegen het aannemen van een geheel anderen naam geen enkel bezwaar bestaat. De naam zou bijv. kunnen zijn: „Architecten vereeniging“, terwijl in de omschrijving gezegd zou kunnen worden: opgericht in 1842 onder den naam „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst“ en waarin in 1913 zijn opgenomen al de leden van den Bond van Nederlandsche Architecten.

Historisch ligt het echter meer op den weg, de naam der Maatschappij te behouden, dus bijv. Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, of Nederlandsche Architecten-Bond, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Hierbij zou het legaat Godefroy geen gevaar loopen.

Echter kan de Redactie van de fusiecommissie niet aangehouden blijven. Deze luidt:

Zij, (d. w. z. de Vereeniging) is ontstaan uit de fusie van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, opgericht in 1842, en den Bond van Nederlandsche Architecten, opgericht in 1908, beide te Amsterdam, omdat hierdoor de Maatschappij zou hebben opgehouden te bestaan.

Resumeerende, acht Mr. M. het aangewezen, dat de Maatschappij blijft bestaan, en dat de Bondsleden zich bij de Maatschappij zullen voegen. Immers, de ontbinding der Maatschappij zal verliezen en talrijke moeilijkheden opleveren, waartegen toch feitelijk geen enkel belangrijk voordeel staat.

Blijft de Maatschappij bestaan, dan blijven van kracht het legaat, de hypothecaire leening, de exploitatie van het gebouw, de positie en traditie der Maatschappij, enz.

Om nu aan zekere gevoeligheden van den Bond tegemoet te komen, zou de naam gewijzigd of aangevuld kunnen worden, waarbij dan nader in art. 1 van de Statuten kan worden medegedeeld de samenstelling van de Vereeniging, gelijk onder **F.** is opgemerkt.

ADVIES VAN Mrs. H. DE RANITZEN R.V. BAKKER TE 'S GRAVENHAGE.

's-Gravenhage, den 18 Juni 1913.
den Heer S. de Clercq,
architect, alhier.

WelEd. Gestrenge Heer,

Ingevolge uw verzoek heb ik de vraag overwogen, op welke wijze de voorgestelde fusie tusschen de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Bond van Nederlandsche Architecten kan worden tot stand gebracht, zonder dat de voordeelen, welke aan de Maatschappij tot B. d. B. uit het legaat Godefroy toekomen, verloren gaan, of wel moeilijkheden met de commissarissen der hypothecaire geldleening kunnen ontstaan. De door U in de eerste plaats genoemde wijze, te weten het stichten van een nieuwe vereeniging met een nieuwen naam, waarin alle leden van beide vereenigingen overgaan en die de rechten en verplichtingen van beide vereenigingen overneemt, is ongetwijfeld het meest aantrekkelijk. Zij kan in casu echter niet gevolgd worden omdat daarvoor noodig is, dat de Maatschappij tot B. d. B. ontbonden wordt en dientengevolge de voordeelen uit het legaat Godefroy verliest. Aan deze consequentie is niet te ontkomen. Al is de nieuwe vereeniging geheel gelijksoortig aan de oude en streeft zij hetzelfde doel na, zij is naar de Wet eene andere vereeniging en kan dus op de voordeelen uit het legaat G. geen rechten doen gelden. Wil men deze voordeelen behouden, dan moet daarom de Maatschappij tot B. d. B. als zelfstandig zedelijk lichaam in stand blijven.

De tweede door u voorgeslagen methode, volgens welke de beide vereenigingen afzonderlijk gereorganiseerd zouden worden tot zij volkomen aan elkaar gelijk zijn, heeft het bezwaar dat zij niet tot het beoogde doel leidt. Immers al zijn de beide vereenigingen geheel aan elkaar gelijk, zoo blijven zij toch twee afzonderlijke lichamen, die ieder hun eigen bestaan leiden. Wel zouden de hieraan verbonden bezwaren grootendeels kunnen worden ondervangen door het maken eener regeling, waarbij de besturen van beide lichamen steeds uit dezelfde personen zullen bestaan, doch hierdoor wordt weer het gevaar in het leven geroepen, dat de Diaconie der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam de uitbetaling der f 500's jaars zal weigeren, op grond dat, al heeft geen *farmeete* ontbinding der Maatschappij tot B. d. B. plaats gehad, deze toch *inderdaad* in eene andere vereeniging is opgenomen en dus feitelijk *wel* is geliquideerd.

Ditselfde bezwaar kleeft aan de door u in de derde plaats genoemde methode. Laat men de Maatschappij slechts bestaan uit enkele leden, die zorgen voor het nakomen van de financiële verplichtingen der Maatschappij, *zonder dat deze verder actief aan haar doel blijft beantwoorden*, terwijl de overige leden en donateurs naar de nieuwe vereeniging overgaan, dan zal weer gezegd worden dat de Maatschappij *inderdaad* heeft geliquideerd.

Stelt u op behoud der voordeelen uit het legaat Godefroy prijs, dan blijft daarom de eenige mogelijke weg, dat de Maatschappij blijft bestaan en de leden van den Nederlandschen Architectenbond in zich opneemt.

Geschiedt dit, dan is er verder geenerlei bezwaar om de statuten der Maatschappij te wijzigen zooals in het Fusierapport is neergelegd en haar naam te veranderen in dien van Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, teneinde voor de historie daarin ook den naam van den Bond van Nederlandsche Architecten vast te leggen. De stukken doe ik u hierbij weder toekomen.

Hoogachtend Uw dw.
w. g. R. V. BAKKER.

BILAGE A.

WET VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Herzien in het jaar 1896.

I. Doel en Zetel.

Art. 1.

De Maatschappij stelt zich ten doel de beoefening en de kennis

van de bouwkunst te bevorderen en de algemeene belangen harer beoefenaars voor te staan.

Zij is gevestigd te Amsterdam in haar Maatschappelijk Gebouw, met afdelingen in verschillende Gemeenten van het Rijk, in de Overzeesche Bezittingen en in andere landen.

Art. 2.

De Maatschappij tracht haar doel te bereiken door:

1. Het doen uitgeven, of desnoods uitgeven van een Bouwkundig Tijdschrift;
2. Het doen uitgeven, of desnoods uitgeven van een Bouwkundig Weekblad;
3. Het doen opmeten van oude bouwwerken, enz. en het uitgeven van Afbeeldingen daarvan;
4. Het aanmoedigen tot opmeten en in teekening brengen van verspreide bouwkundige details;
5. Het uitschrijven van prijsvragen;
6. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen;
7. Het houden van vergaderingen;
8. Het houden van tentoonstellingen;
9. Het vormen eener bibliotheek en verzamelen van bouwkundige voorwerpen;
10. Het bevorderen der oprichting van afdelingen;
11. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.

XIII. Wetsherziening.

Art. 52.

De herziening der Wet wordt aan de orde gesteld in de Algemeene Mei-vergadering van 1900.

Wijzigingen van enkele bepalingen kunnen echter ook in andere Algemeene Vergaderingen geschieden, mits de daarvoor ingezonden voorstellen door minstens vijftig gewone leden of het Bestuur ondertekend zijn.

WET VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Herzien in het jaar 1900.

I. Doel en Zetel.

Art. 1.

De Maatschappij stelt zich ten doel de beoefening en de kennis van de bouwkunst te bevorderen en de algemeene belangen harer beoefenaars voor te staan.

Onder bouwkunst wordt hier verstaan het bouwvak in den uitgebreidsten zin des woords en alle aanverwante vakken.

De Maatschappij is gevestigd te Amsterdam in haar Maatschappelijk Gebouw, met Afdelingen in verschillende Gemeenten van het Rijk in de Overzeesche Bezittingen en in andere landen.

Art. 2.

De Maatschappij tracht haar doel te bereiken door:

1. Het doen uitgeven of desnoods uitgeven van een Bouwkundig Weekblad;
2. Het doen uitgeven of desnoods uitgeven van een Bouwkundig Tijdschrift;
3. Het doen opmeten van oude bouwwerken, enz. en het uitgeven van afbeeldingen daarvan;
4. Het aanmoedigen tot opmeten en in teekening brengen van verspreide bouwkundige details;
5. Het uitschrijven van prijsvragen;
6. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen;
7. Het houden van vergaderingen;
8. Het houden van tentoonstellingen;
9. Het vormen eener bibliotheek en verzamelen van bouwkundige voorwerpen;
10. Het bevorderen der oprichting van Afdelingen;
11. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.

XIII. Wetsontwerp.

Art. 52.

De herziening der Wet wordt aan de orde gesteld in de Algemeene Mei-vergadering van 1907.

Wijzigingen van enkele bepalingen kunnen echter ook in andere Algemeene Vergaderingen geschieden, mits de daarvoor ingezonden voorstellen door minstens vijftig Gewone leden of het Hoofdbestuur ondertekend zijn.

STATUTEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In het jaar 1908, is de Wet gesplitst in „Statuten“ en „Algemeen Huishoudelijk Reglement“ en herzien.

Zetel, Doel en Middelen.

Art. 1. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, opgericht in 1842 en gevestigd te Amsterdam, stelt zich ten doel de beoefening en kennis van en het onderwijs in de bouwkunst te bevorderen, en de algemeene belangen harer beoefenaars, benevens de vakbelangen van den architect voor te staan.

Onder bouwkunst wordt in deze Statuten verstaan het bouwvak in den uitgebreidsten zin des woords, en alle aanverwante vakken.

Art. 2. De middelen waardoor de Maatschappij haar doel tracht te bereiken zijn in hoofdzaak:

1. Het uitgeven of doen uitgeven van een vakblad voor de beoefenaars der bouwkunst; Het Orgaan van de Maatschappij.
2. Het uitgeven of doen uitgeven van andere periodieken en werken van bouwkunstigen aard, benevens het steunen of aanmoedigen van dergelijke uitgaven.
3. Het doen opmeten en in teekening brengen van bouwwerken en onderdeelen daarvan.
4. Het nemen van leiding en het geven van advies bij de behandeling van actuele vraagstukken de belangen der bouwkunst of harer beoefenaars rakende.
5. Het uitschrijven van prijsvragen.
6. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen.
7. Het houden van vergaderingen.
8. Het houden van tentoonstellingen.
9. Het vormen eener bibliotheek en het verzamelen van bouwkundige voorwerpen.
10. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.
11. Het houden van examens en het instellen van diploma's.
12. Het bevorderen der oprichting en het behartigen der belangen van Afdelingen en Correspondentschappen.
13. Het samenwerken met vereenigingen, die een gelijksoortig doel beoogen.

Bevat geen artikel betreffende verplichte Statuten herziening.

STATUTEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Herzien in 1911.

Zetel, Doel en Middelen.

Art. 1. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, opgericht in 1842 en gevestigd te Amsterdam, stelt zich ten doel de vakbelangen van den architect voor te staan, de beoefening, kennis en belangen van en het onderwijs in de bouwkunst, benevens de algemeene belangen harer beoefenaars te bevorderen.

Onder bouwkunst wordt in deze Statuten verstaan het bouwvak in den uitgebreidsten, zoowel artistieke als technische zin des woords, en alle aanverwante vakken.

Art. 2. De middelen, waardoor de Maatschappij haar doel tracht te bereiken, zijn in hoofdzaak:

1. Het nemen van leiding en het geven van advies bij de behandeling van actuele vraagstukken, de belangen der architecten, der bouwkunst of harer beoefenaars rakende.
2. Het houden van vergaderingen.
3. Het uitgeven of doen uitgeven van een Weekblad voor de beoefenaars der bouwkunst; het Orgaan van de Maatschappij.
4. Het uitgeven of doen uitgeven van andere periodieken en werken van bouwkunstigen aard, benevens het steunen of aanmoedigen van dergelijke uitgaven.
5. Het bevorderen van het onderwijs in de bouwkunst.
6. Het houden van examens en het instellen van diploma's.
7. Het bevorderen der oprichting en het behartigen der belangen van Afdelingen en Correspondentschappen.
8. Het vormen eener bibliotheek en het verzamelen van bouwkundige voorwerpen.
9. Het uitschrijven van prijsvragen.

10. Het houden van tentoonstellingen.
 11. Het uitgeven van bekroonde ontwerpen en verhandelingen.
 12. Het doen opmeten en in tekening brengen van bouwwerken en onderdeelen daarvan.
 13. Het samenwerken met vereenigingen, die gelijksoortige doeleinden beoogen.
 Bevat geen artikel betreffende verplichte Statutenherziening.

BILAGE B.

LEGAAT GODEFROY.

Ik Ondergeteekende, *Abraham Nicolaas Godfroy*, thans zonder beroep, wonende te Amsterdam aan de Oude Turfmarkt n°. 8. Verlangende bij deze mijnen uitersten wil over mijne na te laten goederen te beschikken en daarin geheel vrij zijnde als ongetrouwde en geene bloedverwanten in leven hebbende aan wie bij de Wet eenig gedeelte mijner nalatenschap is voorbehouden.

Verklaar: Eerstelijk: te herroepen en te vernietigen alle testamenten of uiterste wilsbeschikkingen, welke door mij, vóór dato dezer, onder welken vorm ook, mochten zijn gemaakt of daargesteld, geene uitgezonderd.

Ten tweede: te legateeren vrij van rechten en kosten, af te geven binnen zes maanden na mijn overlijden, als:

1. Aan, enz.

6. Aan het Rijk der Nederlanden, en zoo voorts, met aanwijzing dat een en ander door mij is geschonken en onder voorwaarde dat de kosten van sorteeren, vervoeren en plaatsen door het Rijk worden gedragen.

7. Aan de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam en bij verplaatsing van den zetel des Bestaurs naar elders of ontbinding der genoemde Maatschappij aan het Rijk der Nederlanden ter plaatsing, met aanwijzing en onder voorwaarde als voormeld, alle teekeningen van gevels en gebouwen op carton opgezet, alsmede de onuitgevoerde ontwerpen en schetsen voor de Gasthuizen te Amsterdam, het Museum Willem I, het Paleis voor de Staten-Generaal te 's Gravenhage, het Rijkstelegraafkantoor en de Beurs in de Damstraat te Amsterdam, het Vereenigingsgebouw der Koninklijke Nederlandsche Yachtclub te Rotterdam, het Zeemanshuis te Amsterdam, alle schetsontwerpen voor een Schouwburg en wat verder geschetst wordt geoordeeld.

8. Aan, en zoo voorts.

Ten laatste: te benoemen tot uitvoerders mijner uiterste wilsbeschikkingen, bezorgers mijner begrafenis en beredderaars van mijn boedel en nalatenschap de Heeren Coenraad Jonker, notaris, I. H. Wijsman Hzn., Commissionair in effecten, handelende onder de firma Jarman en Zonen en C. B. Posthumus Meyjes, Architect, allen wonende te Amsterdam, bij vóór-overlijden, en zoo voorts, verleende hun respectievelijk de meest mogelijke macht, ook die van bezitting en met verzoek aan dengeen van genoemde Heeren door wien voorschreven betrekking zal worden waargenomen om, en zoo voorts.

Amsterdam den negenden Januari achttien honderd zes en negentig geteekend A. N. GODEFROY,

Gezien en geopend door ons Rechter in het derde Kanton van het Arrondissement Amsterdam, in tegenwoordigheid van den Griffier op den Dertigsten December 1800 negen en negentig, geteekend G. KIRBERGER plv. KNYFF, Griffier.

Geregistreerd te Amsterdam den tienden Januari negentien honderd deel 135,

folio 75 verso, vak 4, vijf bladen acht renvoeien.

Ontvangen voor recht drie gulden zestig cent f 3.60.

de Ontvanger B. A. No. 2 geteekend „I. SCHELTEMA.

Uitgegeven door mij Coenraad Jonker, notaris ter standplaats Amsterdam, voor Woordelijk gelijkkluidend Uittreksel van voormeld testament, hetwelk aan mij in bewaring is gegeven bij acte van Superscriptie op den negenden Januari achttien honderd zes en negentig voor mij notaris verleden.

Amsterdam, den zes en twintigsten Februari des jaars negentienhonderd. JONKER, notaris.

Ik ondergeteekende:

Abraham Nicolaas Godfroy, thans zonder beroep, wonende te Amsterdam aan de Oude Turfmarkt nummer 8.

Verlangende bij deze mijnen uitersten wil over mijne na te laten goederen te beschikken en daarin geheel vrij zijnde als ongetrouwde en geene bloedverwanten in leven hebbende aan wie bij de Wet eenig gedeelte mijner nalatenschap is voorbehouden, Verklaar:

Eerstelijk: te herroepen en te vernietigen alle testamenten of uiterste wilsbeschikkingen welke door mij, vóór dato dezer onder welken vorm ook, mochten zijn gemaakt of daargesteld, geene uitgezonderd.

Ten tweede: te legateeren, vrij van rechten en kosten, af te geven binnen zes maanden na mijn overlijden, als:

1. Aan, en zoo voorts.

Ten derde: Onder na te melden bepalingen en voorwaarden en onder den last van straks te melden uitkeeringen, te stellen tot legatarissen als:

A. van de ten mijnen name in de Grootboeken der Nationale Schuld ingeschreven kapitalen, te weten: een nominaal bedrag van, en zoo voorts.

een nominaal bedrag van veertig duizend Gulden rentende drie procent op de letter G. deel 2 nummer 599. van, en zoo voorts.

de Diaconie der Nederduitsch Hervormde Gemeente te Amsterdam, onder den last der uitkeering levenslang van af mijn overlijden als: en zoo voorts.

uit de door genoemde Diaconie te verkrijgen rente van het kapitaal drie procent Nationale Schuld of bij eventuele conversie van Staatswege uit het naar verhouding minder te ontvangen bedrag. Aan de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst reeds genoemd, onder voorwaarde dat de zetel des Bestaurs gevestigd blijve te Amsterdam en anders niet, van af mijn overlijden, jaarlijks vijfhonderd gulden, en zulks ter aflossing van de op het gebouw der genoemde Maatschappij rustende hypotheek tot op het tijdstip der algeheele aflossing, waaromtrent deugdelijke bewijzen zullen moeten worden overgelegd, tenzij de Maatschappij vroeger mocht worden ontbonden in welk geval de als voren besproken uitkeering dadelijk moet ophouden, en Aan, en zoo voorts.

Welke beide uitkeeringen door mij worden besproken, vrij van rechten en kosten onder de navolgende bepalingen:

primo: dat zij zullen moeten plaats hebben in halfjaarlijkse termijnen uiterlijk binnen veertien dagen na den datum waarop de renten van bedoeld kapitaal aan het Grootboek verkrijgbaar worden gesteld.

Secundo: dat het op mijn overlijden ingetreden halfjaar na ontvangst der gezegde reute ten volle moet worden uitgekeerd, en uit, en zoo voorts.

Ten laatste: te benoemen tot uitvoerders mijner uiterste wilsbeschikkingen, bezorgers mijner begrafenis en beredderaars van mijn boedel en nalatenschap de Heeren Coenraad Jonker, notaris, I. H. Wijsman Hzn., commissionair in effecten, handelende onder de firma Jarman en Zonen en C. B. Posthumus Meyjes, architect, allen wonende te Amsterdam, bij vóór-overlijden, en zoo voorts, verleende hun respectievelijk daartoe de meest mogelijke macht ook die van bezitting en met verzoek aan dengeen van genoemde Heeren door wien voorschreven betrekking zal worden waargenomen, om, en zoo voorts.

Amsterdam den negenden Januari achttienhonderd zes en negentig geteekend A. N. Godfroy

Gezien en geopend door ons Rechter in het derde kanton van het Arrondissement Amsterdam in tegenwoordigheid van den Griffier op den dertigsten December 1800 negen en negentig, geteekend G. Kirberger plv. Knijff Griffier Geregistreerd te Amsterdam den tienden Januari negentien

honderd, deel 135, folio 75 verso, vak 4 vijf bladen acht renvoeien
 Ontvangen voor recht drie gulden zestig cent f 3.60, de ontvanger b. a. no. 2 geteekend „I Scheltema”

BILAGE C.

UIT DE NOTARIEELE ACTE BETREFFENDE DE HYPOTHECAIRE LEENING.

Den 21 Juni 1893 verschenen voor mij, Notaris Kempers, enz. de Heeren:

J. R. de Cruyff en J. F. Klinkhamer ten deze vertegenwoordigende het zedelijk lichaam de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gemachtigden van C. Muijsken, E. G. H. H. Cuypers, F. H. van Malsen, I. H. J. van Lunteren, D. E. C. Knuttel, A. A. Bekaar, J. Verheul, vormend het Bestuur der Maatschappij, comparanten ter eene

en de Heeren J. H. Leliman en Th. G. Schill, commissarissen der geldleening, comparanten ter andere zijde.

De comparanten verklaarden te zijn overeengekomen dat genoemde Heeren Leliman en Schill aan het door de comparanten ter eene vertegenwoordigde zedelijk lichaam zullen verstrekken een som van vijftenzestig duizend gulden tegen een rente van 4 ten honderd in het jaar mits de onroerende goederen van dat zedelijk lichaam als eerste hypotheek ten behoeve van de comparanten ter andere zijde, zoo in hun privé als in hunne voorschreven betrekking van commissarissen der geldleening en derhalve ten behoeve van de gezamenlijke houders der na te melden obligatiën zullen worden verbonden.

Dientengevolge verklaarden de comparanten ter eene in hunne gemelde betrekkingen ten behoeve van de comparanten ter andere zijde in hun privé en als commissarissen der geldleening en alzo ten behoeve van de gezamenlijke houders der na te melden obligatiën, tot zekerheid voor de teruggave van het kapitaal dat door ieder van genoemde heeren Leliman en Schill en door andere geldschieters aan voorschreven zedelijk lichaam tegen uitreiking van obligatiën op de wijze als hierna zal worden bepaald, zal worden ter leen verstrekt ten beloope eener som van vijftenzestig duizend gulden, alsmede voor de voldoening van de rente hier som gerekend tegen vier ten honderd in het jaar, bij deze eerste hypotheek te verleen op:

een gebouw en erf staande en gelegen te Amsterdam aan de Marnixstraat 402.

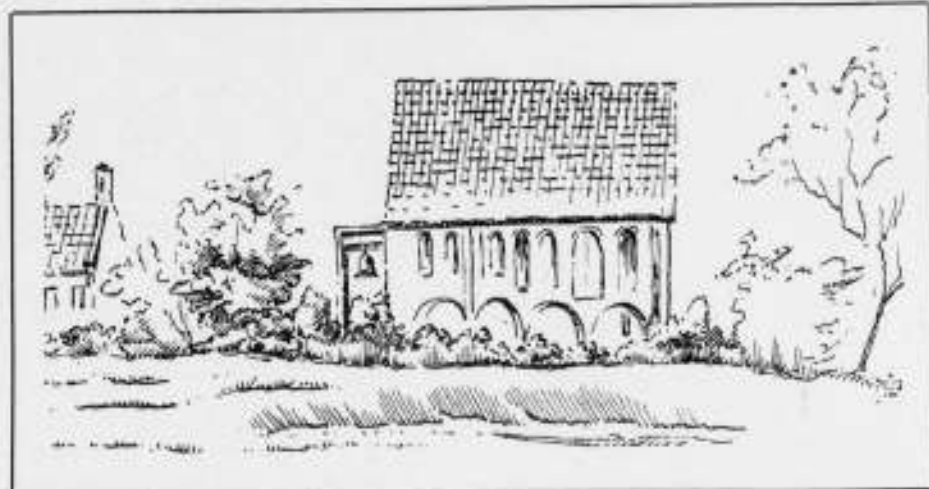
De comparanten verklaarden o.a.:

de geheele schuld zal à pari moeten worden afgelost door middel van gedeeltelijke aflossing bij uittoting, welke uittoting zal plaats hebben door het bestuur in de Algemeene Meivergadering van elk jaar aan te vangen in het jaar 1895.

Gemeld zedelijk lichaam is verplicht jaarlijks van de in deze bedoelde geldleening af te lossen een bedrag van minstens f 500.— met het recht om zooveel meer af te lossen als het zal verkiezen.

Verder: Het verbonden onroerend goed zal gedurende den tijd van dit verband in goeden staat moeten worden onderhouden, en bij eene Maatschappij ten genoegen der commissarissen voor brandschade verzekerd moeten blijven.

Verder: In geval van nalatigheid van gezegd zedelijk lichaam in de betaling van rente of aflossing op den tijd en de wijze als hiervoor is bepaald, gelijk mede bij ontbinding van dat zedelijk lichaam, bij niet nakoming of overtreding der bepalingen in deze acte gemaakt of bij in beslagname van het verbondene zal het bedrag der alsdan uitstaande obligatiën met de daarop te goede rente, dadelijk opeischbaar zijn, zonder dat hiertoe eenig ander rechts-

Afb. 1. Het baksteenen kerkje te Roderwolde (Drenthe) met zijn klokkegalg.

middel zal noodig wezen dan een eenvoudig bevelschrift tot betaling door of namens commissarissen der geldleening gedaan, alles kosteloos aan de zijde der schuldeischers.

Bij gebreke van behoorlijke terugbetaling der hoofdsom of van de voldoening der rente op de hiervoor bepaalde wijze en tijdstippen worden de alsdan in functie zijnde commissarissen der geldleening als vertegenwoordigende de gezamenlijke obligatiehouders, bij deze door genoemd zedelijk lichaam onherroepelijk gemachtigd om het hierbij verbonden onroerend goed in het openbaar volgens plaatselijke gebruiken te doen verkoopen en te leveren, de kooppenningen te ontvangen en daarvoor kwijting te geven ten einde uit de opbrengst zoowel de alsdan verschuldigde hoofdsom als de rente en kosten te verhalen. Zonder schriftelijke toestemming van de commissarissen der geldleening zal het verbondene niet van aard of bestemming mogen worden veranderd noch geheel of gedeeltelijk worden verkocht of geamoveerd noch ook daaraan groote veranderingen gedaan, wordende bovendien bedongen dat ingeval bij willige verkoop zelfs met gezegde toestemming gedaan, het verbondene mocht worden vervoerd voor eene som minder dan het alsdan verschuldigde bedraagt, de kooper dit niet zal kunnen zuiveren door uitbetaling der koopsom.

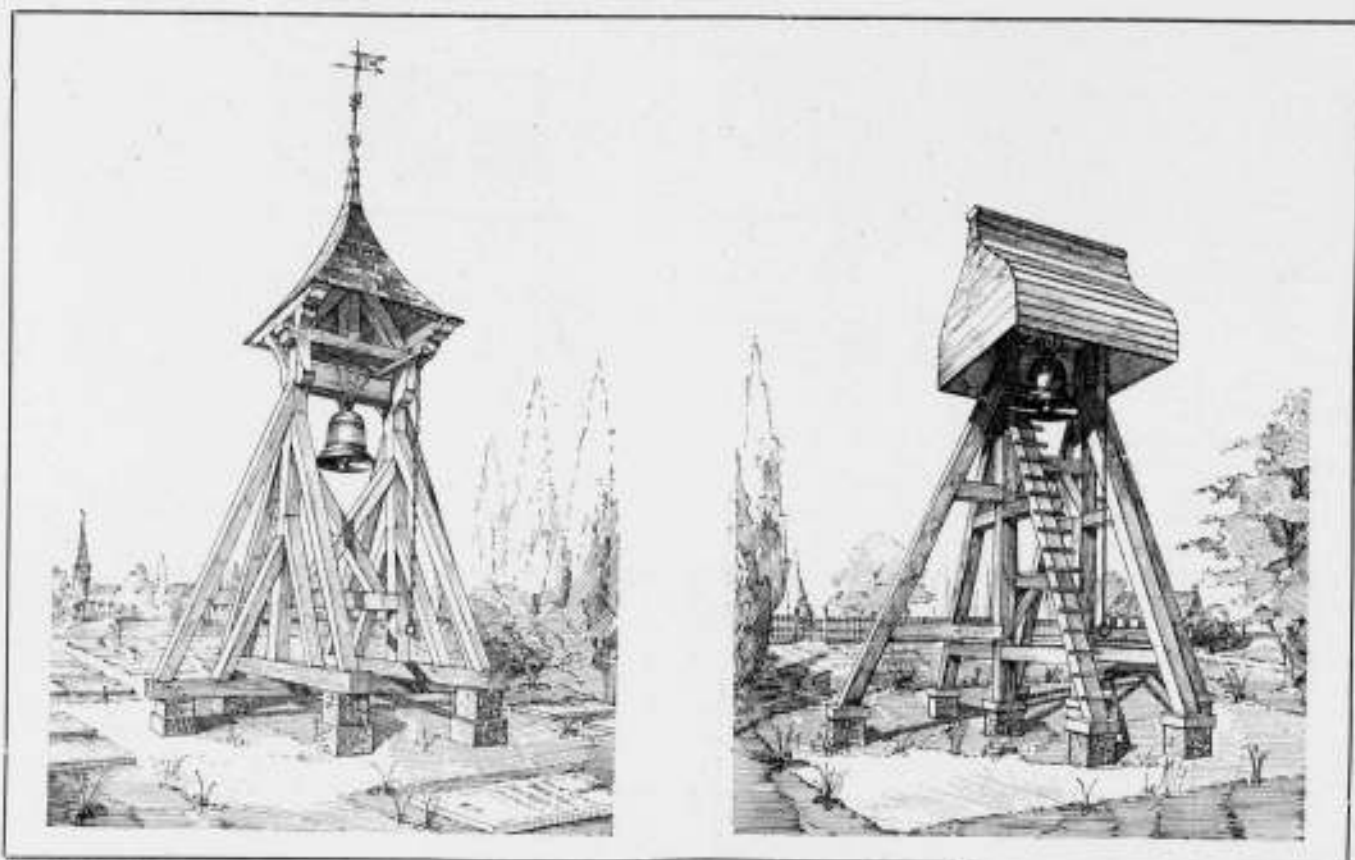
De Alg. Secretaris,
 J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAN NEDERLANDSCHE KLOK-
 KENSTOELENEN ZWEEDSCHE
 KLOKKENTORENS.

DOOR D. J. VAN DER VEN.

Uanneer men zijn eigen heerlijk vaderland zóó heeft lief gekregen, dat men afwijkt van de veel betreden paadjes en wegen, waarlangs jaar in, jaar uit de steeds toenemende vreemde-lingenstroom geleid wordt, als men met zin voor het schoone en historisch-merkwaardige, zijn schreden ook richt naar die oorden, welke in hun bodemgesteldheid, hun beplanting of hun volksleven, veel hebben bewaard, wat de moderne tijd elders in den haastigen loop der opeen volgende jaren geheel deed verdwijnen of onherkenbaar deed veranderen; dan zal men, gekomen in stille, vèr van het verkeer afgelegen dorpjes en gehuchtsjes, soms verrassingen vinden waar men die geenszins

Afb. 2. Opwierde. De vroegere klokkenstoel.

Afb. 3. Oldekerke. Nog bestaande klokkenstoel.

zoeken zou, verrassingen niet alleen in een tot typisch-karakteristieke uiting komend landschapsbeeld, zooals bij voorbeeld gevonden wordt in en om Giethoorn maar ook verheuging over het bewaard blijven van een oude pastorie, onze gedachten terugvoerend door een renaissance topgeveltje tot den gouden eeuw van de republiek, of als wij de tijden der Noormannen voor den geest zien opleven bij het aanschouwen van een eenvoudigen zadeldaktoeren, in wezen groote verwantschap toonend met de kerktoeren van Denemarken, zooals we die in de drie Noordelijke provincies van ons land in grooten getale aantreffen. En wanneer men in vrije vacantiedagen, Langewiesches woorden uit zijn gedicht „Planegg” herinnert:

„Und stets ist das der beste Weg gewesen.

„Den ich von keiner Karte abgelesen”

en men trekt naar de vergeten uit- en achterhoekjes van ons vaderland als daar zijn Wester en Bellingwolde, N.-O. Drenthe, N.-O. Twente, Gaasterland en zoovele anderen, dan kan het zeer wel gebeuren, dat ge in een u nooit eerder van naam bekend gehucht u plots veplaatst ziet voor een ruw-verweerd, bruinig-beslagen balkengevaarte, dat onder een houten afdak één of meer zware klokken draagt.

Dan staat ge voor den in ons vaderland zeer zeldzamen klokkenstoel, den voorlooper ongetwijfeld van de torens, die nu, rijzend boven het vriendelijk groen, dat wel ieder dorpje schoonheid verleent, als zoovele vingers opwijzen naar hooger regionen.

Over den oorsprong van kerktoeren, zooals die nu aan onze meeste bedehuizen gevonden worden, zouden heel

wat beweringen neer te schrijven zijn, maar al zijn de geleerden het hierover nog lang niet eens, al loopen meeningen van nuchtere architecten en diepzinnige kunsthistorici hier vaak lijnrecht tegen elkaar in, toch is de meest aannemelijke en meest voor de hand liggende bestaansvoorwaarde wel die, dat men ze eenvoudig bouwde om de klokken er in op te hangen.

Als men weet, dat 13-eeuwsche klokken waarschijnlijk nergens in ons land voorkomen, dat 14-eeuwsche mede uiterst zeldzaam zijn en men zeer voorzichtig moet zijn met de ouderdomsbepaling, daar vrij algemeen de neiging bestaan schijnt te hebben de klokken ouder te maken dan zij werkelijk zijn, wat natuurlijk verband houdt met de dikwijls uiterst moeilijk te ontcijferen rand-schriften, dan begrijpt men, dat de torens vóór dien tijd ook weinig reden van bestaan hadden.

Bezaten de meeste tufsteenen kerkjes, die na het als wereldrampjaar zoozeer gevreesde jaar 1000 opgericht werden, dan ook geen toren, al spoedig verrees deze geheel los van het eigenlijke gebouw, zooals men in Groningen bijvoorbeeld nog kan zien te Zandweer, gemeente Kantens, terwijl ook de klokkenstoelen als goedkoop en eenvoudiger dragers wel niet zullen ontbreken hebben.

Nu echter zijn deze laatste bijna overal verdwenen en het zoo verdienstelijke en fraai uitgevoerde werk van den bekwamen architect Herman van der Kloot Meyburg „Onze oude Dorpskerken”, 80 schetsen van Dorpskerken in Nederland, heeft zelfs geen enkel exemplaar dezer hoogst merkwaardige klokkenstoelen in beeld gebracht.

En toch ware een oude klokkenstoel, zooals nog bij Waneperveen gevonden moet worden, in dit van liefde voor onze eenvoudige plattelands bedehuizen zoo op elke pagina getuigend werk zeker op zijn plaats, want hun echte archaische naïviteit, zooals die tot ons spreekt van oude prenten, is bekoorlijk — geeft poëzie aan de omgeving van zoo'n onder hooge iepenboomen weschuilend oud en vergrijsd kerkje.

Peters geeft in zijn op dit gebied hoogst merkwaardige mededeelingen in „Oud Groningerland” (gepubliceerd in „Bouwkunst” 1911 en 1912) enkele fraaie afbeeldingen, die wij hierbij reproduceeren (Afb. 1—5).

Allermerkwaardigst is de primitieve klokkegalg aan het baksteenkerkje te Roderwolde (Drenthe), waarvan we hierbij een afbeelding geven, waaruit men zien kan hoe de klok op hoogst eenvoudige wijze, niet eens onder een afdakje is opgehangen.

De afgebroken kerk te Scharmer liet een dergelijk voorbeeld zien, terwijl oudheidminnaars door den heer Peters gewezen worden op het bedehuis te Wetsens in Friesland, waar dit nog aanwezig is.

In een noot geeft de onvermoeide vorschier en onderzoeker onzer baksteenarchitectuur op, dat de vrijstaande klokkenstoelen meest verdwenen zijn, uitgenomen die te Solwerd en de karakteristieke stoel met zijn beide klokken te Opende bij Drachten (Fr.).

Echter wijst de kaart van Condors van 1686 uit (eveneens te vinden in het prachtwerk Oud Groningerland), dat er toen nog stonden te

1 Dorkwerd, 2 Hoogkerk, 3 Jukwerd, 4 Kolham, 5 Maarlagt, 6 Meelhuizen, 7 Menkeweer, 8 Middelbert, 9 Oldekerk, 10 Oostwold W.K., 11 Opwierde, 12 Ranum, 13 Scharmer, 14 Solwerd, 15 Vliedorp, 16 Wagenborgen, 17 Westerbroek, 18 Westerlee, 19 Wierum en 20 te Wijtwerd, terwijl Wedde een vrijstaand klokkenhuis eertijds had.

Toen ik op een zwerftocht door Frieslands weinig gekende greid- en bouwlanden, ook te Mirns kwam, 't arme lijke visschersgehuchtje, dat daar stil en eenzaam gelegen is aan Gaasterlands hooge kliffenkust en waar de schilderachtige visschersstulpjes in zucht tot gezelligheid bij elkaar gedoken, zich schaarde rond het hooggelegen kerkhof, toen werd ik daar verrast door een klok houten gevaarte van stevige balken, dat hoog oprijzend boven de eenvoudige grafteekens een machtige klok droeg, een klok die breed haar slagen laat galmen over het heavelige oord der gaasten als weer een doode naar den akker gedragen wordt. Afb. 6.

En voor mij was de aanschouwing van dien eenzamen klokkenstoel nog een grooter genot, omdat ik met Jean Paul mocht getuigen: „Die Probe eines Genusses ist seine Erinnerung.”

En mijn herinneringen gingen, daar, zittend tegen den bloemrijken berm, vèr, vèr weg; ze zweefden over de onstuimige wateren der Noordzee, langs de vlakke kusten van den groen-blauwen Oeuresund; ze brachten mij over heuvels en door dalen, vèr in het hooge Noorden van Zweden, in het land waar de bakermat der Zweedsche vrijheid stond, in Dalecarlie, in den ouden klokken-

Afb. 4. Baksteenen klokkengestoele in torenvorm te Hinlo in Oost-Friesland.

toren van het moederkerspel Mora, waar ik op een wonderig-kouden nawinterdag had getoefd hoog tus-schen de karbeelen en gebinten van Dalarnes meest merkwaardig klokkenhuis.

Die oude klokken van Mora's, Klockstaplar hebben in Gustave Wasa's roerige tijden dikwijls de Dalkarls ten strijde geroepen of ze noodigden met breede galmtouwen plechtig de bewoners van Rättvik, Seksand-en-Orsa uit zich te verzamelen op het oude kerkhof, waar hun held en koning tot hen zou spreken, woorden van bezielenden moed. Wanneer men, zooals ik, toen ik er toefde, al de grootsche herinneringen voor den geest brengt, welke hier verknoopt zijn met de directe omgeving van kerk en klokkenhuis, als men iets af weet van de geschiedenis, welke hier niet spreekt in oude ernstige riddersloten, in monumenten van pracht en praal, maar in betekenisvolle namen, die het vrijheids-lievende volk van Dalarne aan zijn heuveltoppen en plateau's geschonken heeft: alsmede wel zijn heerlijkste uiting vindt in het eenvoudig, doch juist door zijn soberheid zoo ontroerende standbeeld, Gustave Wasa, voorstellend, in de oude Dalarnische dracht, sprekend tot het vereenigde volk van Siljans boschrijke boorden, dan begrijpt ge hoe ieder Zweed zich hooger voelt gestemd als zijn voeten den grond betreden, waar het eerst van een „vrij Zweden” gesproken mocht worden. Moge de Klockstapel van Mora dus door zijn historische betekenis vooral als een monument beschouwd worden — de in het openluchtmuseum „Skansen” bij Stockholm opgerichte Hällestadt- en Häsjö stapels mogen

Afb. 5. Baksteenen klokkengestoelte in torenvorm te Loquard in Oost-Friesland.

ook uit een architectonisch oogpunt gezien van het hoogste belang geacht worden voor de studie der oud Zweedsche bouwkunst welke, hoewel in veel met de Noordsche meegaande, toch in menig detail sterk afwijkt

Afb. 6. Het klokkenhuis te Mirns, gemeente Gaasterland.

en zich hoofdzakelijk ziet gekenmerkt door een zeldzame soberheid, zoodat zij ons — zoo ik in het afzonderlijk nummer van het Tweemaandelijksche tijdschrift van Bouwkunst November-aflevering 1912 in den breede heb aangetoond — in haar boerenwoningen, zelfs ook in die der latere tijden, uitsluitend het constructieve geheel en de onderlinge ruimteverhoudingen laat zien, zonder toepassing van lijsten of „en relief" behandelde versieringsmotieven.

En deze overal merkbare soberheid is te merkwaardiger, als we weten, dat deze eenvoud niet verband houdt met een primitieve onbeholpenheid, of een volkomen gemis aan technisch kunnen, — daar het, zoo de klokketapels bewijzen, niet ontbroken heeft aan buitengewoon bekwame timmerlieden — doch uit een overal te volgen streven naar groote bescheidenheid, die hun uiterst primitieve huisjes deed bouwen, welke juist door hun geringe afmetingen de grootheid van hun kerkjes meer deed uitkomen, een grootheid, die uitdrukking geeft aan hun geloofszin en offervaardigheid.

Zeide een reiziger niet eens tot een Dalkarl: „Gij stelt veel prijs op uw bedehuizen! Het verwondert mij, dat gij daartoe nog middelen vindt!" en was het antwoord van den fieren bewoner uit Mora niet tekenend voor zijn opofferingsgezindheid, wanneer het gold de kerk te verfraaien, toen hij zeide: „Des te minder leggen wij ten koste aan onze eigene woningen".

(Wordt vervolgd.)

VAN KARNEBEEK-BRON.

Hierbij geven wij een afbeelding van de projectie-teekening van deze bron, ontworpen door Willem C. Brouwer, de bekende bouwaardewerker, die ook de cour van het Vredespaleis met zijn interessante terra-cotta friezen en ornamenten heeft gesierd. Woensdag 3 September jl. heeft de overdracht van het stuc-model aan het Gemeentebestuur in tegenwoordigheid van tal van autoriteiten plaats gehad.

In het Bouwkundig Weekblad van de vorige week hebben wij het een en ander over deze bank medegedeeld.

Het volgende zij hiervan in herinnering gebracht: De halfcirkelvormige opzet van het monument heeft 10 meter middellijn. Links en rechts zijn banken geprojecteerd, welke in het midden de „bron" gevangen houden.

De verheven rugleuningen zijn zoo gedacht, dat daar bloemen in kunnen worden geplaatst. Het geheel zal uitgevoerd worden in crème-terra-cotta met toepassing van

glazuren emails en goud, terwijl het modelé sober is gehouden. De rijkere randen zullen de namen omsluiten van de mannen, die een belangrijk aandeel gehad hebben aan den bouw van het Vredespaleis.

INGEZONDEN.

AMSTERDAM EN HAAR BOOMEN.

Geachte Redactie.

Gaarne zag ik het volgende nog geplaatst naar aanleiding van de repliek van den Heer Springer in B. Weekblad No. 33.

In B. Weekblad No. 30 werden door mij de Amsterdamsche boomen besproken en in de inleiding het schrijven van den heer S. aangehaald, waarin hij, naar mij voorkwam, met te weinig waardeering de groote boomen in onze steden besprak. De heer S. schijnt hierover vertoerd te zijn en ziet daardoor het hoofddoel van mijn schrijven over het hoofd.

Ik stelde eenige feiten vast in betrekking tot Amsterdam en had liever van den heer S. als vakman op mijn in hoofdzaak vragender wijs gesteld stukje den weg aangewezen gezien om tot beteren toestand te geraken. Alleen onder P. S. geeft de heer S. een zeer goeden raad n.l. het opnemen van een boom-deskundige in de Schoonheidscommissie.

De hoofdzak van mijn schrijven was niet tegen den heer S. gericht en in zoover, leest de heer S. niet geheel juist, daar ik den heer S. niet verwijt geen waar vriend van boomen maar van groote boomen te zijn.

Dit laatste blij ik handhaven hoewel ik toe moet geven in de uitdrukking „veelal reclame zuchtigen" overdreven te hebben; doch waar de Heer S. de aanvragen om verwijdering bespreekt zouden evengoed de niet aanvragen er tegenovergesteld kunnen worden. Wat voor den een hinderlijk is, is voor den ander een genot. De een wil licht en uitkijk op straat en de ander kijkt liefst niet bij de burens op tafel. Houdt iemand niet van groen; er zijn straten genoeg waar geen groen is.

De Heer S. verwijt me verder de zaak alleen uit een Amsterdamsch oogpunt te bezien. Ik dacht dat een schoenmaker, die zich bij zijn leest hield, een nuttig mensch was.

De Heer S. schrijft een beslist tegenstander van groote boomen in nauwe straten te zijn; woordelijk was ik het in mijn schrijven hier mee eens.

De tirade over boomen schenden ontgaat me geheel; de Heer S. ziet me toch niet voor een boomschender aan?

Waar ik Populieren voor afwisseling aanhaal, ziet de Heer S. over 't hoofd dat ik juist *stille* plaatsen noemde ook met 't oog op mogelijk gevaar.

Verder vindt de Heer S. platanen en populieren niet aanbevelenswaard en noemt ook van iepen vele gebreken op, doch zegt niet wat dan wel de te verkiezen stadsboomen zijn.

Dezer dagen viel me nog op hoe prachtig de platanen aan de Ring te Keulen in blad stonden, zij waren onder de vele boomsoorten aldaar lang niet de minste. Bij de prijsvraag afsluiting Leidsche plein 2 jaar geleden was de boomkeus van mijne inzending: Italiaansche populieren en platanen en het Juryrapport (de Heer S. het boomkundige lid der Jury) was hierover juist gunstig. Als er dus *onzin* geschreven is, gelieve de Heer S. deze mede voor zijn rekening te nemen.

De Heer S. verwijt me er maar op los geschreven te hebben; ik zou den Heer S. willen verwijten mijn schrijven wat al te los gelezen te hebben.

Hoogachtend

J. P. L. PETRI.

v. KARNEBEEK-BRON TE 'S GRAVENHAGE. Plattegrond en opstand.

Mijnheer de Redacteur!

Op hetgeen mijnh. v. d. Pek schreef in 't laatste nummer Bouwk. Weekbl. 30 Aug. 1913 alleen dit: Ik meen tot dusver beleefd gebleven te zijn en vraag slechts:

1. Eerstens: Waaruit blijkt, dat ik volgens Zijn Edede „verwarde taal" sprak en schreef? — Laat Zijn Edede die verwarring in mijn argumentatie eens aantoonen.

2. Dat ik, volgens Zijn Edede „onwaarheid schreef"? — Hierover kunnen we tot het oneindige blijven schrijven; slechts de aanwezige hoorders kunnen hierover naar vrijheid mij beoordeelen; desverkiezend debateren.

3. Verders, waaruit blijkt in het verslag (7 Juni 1913) van zijn voordracht, dat Zijn Edede geen Kantist is, wat betreft zijn *begripsgeschiedenis omtrent schoonheid*? Wie Kant, als de baanbreker beschouwt, wie beweert, dat „eerst na Kant een gezuiderd wetenschappelijk wereldinzicht weer optreedt" (pag. 274) is toch zeker zijn aanhanger. Afgezien nog van wat logisch volgt uit de rest van zijn betoog.

4. Dat de Roomsche Kerk — (of volgens Zijn Edede het Jezuitisme, volgens ons: het wezen v. het garde corps der Kerk — „ons aller moederkerk is" zoals hij schrijft; zou ik nog niet durven beweren, maar waaruit blijkt uit zijn verslag, dat Zij het voor Zijn Edede nog is en... het voor Zijn Edede ooit was en het nog kan zijn? — Och, kom, laat ons geen kindertaal verkoopen! „Er zijn grenzen, Mijnheer de Redacteur!", zeg ik mijnh. v. d. Pek na —

5. Waaruit blijkt, dat ik mijnh. v. d. Pek heb willen imponeren? Wellicht zou uit zijn laatste schrijven kunnen blijken, dat ik hem wellicht geïmponeerd heb — maar dit laat mij koud; — het gaat hier om de zaak, het beginsel en ik heb recht van spreken — zoo

goed als Mijnh. v. d. Pek om te antwoorden op datgene, wat ik met eigen ooren heb gehoord en ik met eigen oogen uit het verslag lees. En vandaar mijn protest tegenover zijn leer.

6. Op zijn verwijt, dat ik, zooals Zijn Edele gelieft te schrijven, „van zijn rede nagenoeg niets heb begrepen” wil ik dit nog zeggen: dit is voor zoóver volkomen waar, dat ik heusch niet heb kunnen begrijpen, hoe iemand, die uitgenoodigd werd om aan de vergadering te verklaren, zooals de titel en program luidde: „de taak en bevoegdheid der schoonheidscommissiën”; te meer wegens den beperkten tijd: één kwartier, — zich verplicht zag, hiervoor voornamelijk in de plaats te geven; zijn opvatting omtrent schoonheid en zijn begripsgeschiedenis. Heusch dit begreep ik niet en begrijp ik nog niet. Nog minder waar de bewijzen voor een ander te vinden zijn van zijn begripsgeschiedenis. Laat ons ridderlijk man tegenover man staan, mijnh. v. d. Pek; met logische argumenten met elkaar debateren. Zoo niet (wegens plaatsgebrek) in het Bouwk. Weekblad, desnoods elders — maar... bij de zaak blijven en goed vooraf onze stellingen uiteenzetten en wat we bewijzen willen. Zijn vaderlijke vermaning: „moge hem dit tot nadenken en kalme brengen” en wel van een dergelijk vrijheidslievend man — beantwoord ik: In de kracht der kalme en na rijpelijk nadenken, hoop ik nog eens met Zijn Edele op waardige wijze te debateren. Let wel, ik versta onder argumenteeren geen holklinkende woorden, of zooals op volksvergaderingen dikwijls gebeurt, geen schelden; iets dergelijks toch is doorgaans niets dan een bewijs van zwakheid of gekrenkte eigenliefde. Bon entendeur, demi mot suffit. Wat Zijn Edele schreef, is voor Zijn Edele, volgens hem; een contradictio in terminis, — voor mij: een argumentum a fortiori!

AUGUST J. C. VAN SPAENDONCK,
Arch.

Amsterdam, 31 Aug. 1913.

Hiermede is deze polemiek gesloten.

De Red.

BERICHTEN.

Prachtwerk over de Prijsvraag van het Vredespaleis. Wij vestigen de aandacht op onderstaande circulaire die, op verzoek van de firma Elsevier, aan belanghebbenden is toegezonden.

AMSTERDAM, 27 Augustus 1913.

Aan de Leden en Donateurs der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

L. S.

Eenigen tijd geleden heeft de Uitgevers-Maatschappij „Elsevier” zich tot ons gewend met het voorstel, dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, tegen een sterk verminderden prijs, een aantal exemplaren van het prachtwerk „Het Vredespaleis” zou koopen, met de bedoeling den Leden en den Donateurs der Maatschappij een exemplaar ten geschenke aan te bieden.

Daar hiertegen te groote financiële bezwaren bestonden, heeft genoemde Uitgevers-Maatschappij zich bereid verklaard aan de Leden en de Donateurs onzer Maatschappij dit belangrijke boek, waarvan de particuliere prijs bedraagt f 45.—, te leveren voor f 9.— (in portefeuille), wanneer minstens 200 Leden en Donateurs een exemplaar bestellen.

Wij hebben gemeend op deze offerte te moeten ingaan, overtuigd dat velen zich genoemd werk voor dezen lagen prijs zullen willen aanschaffen. Het boek bevat 74 platen, waarop meer dan 100 teekeningen zijn afgebeeld, genomen naar 46 ontwerpen, uitgevoerd in kleurendruk, lichtdruk en autotypie, waaraan nog toegevoegd is een afbeelding van het uitgevoerde ontwerp en reproducties van detailteekeningen van den Heer H. Th. Wijdeveld.

Hun, die van deze aanbeiding gebruik willen maken, wordt verzocht de bestelkaart, ingevuld en onderteekend, spoedig op te zenden aan de Uitgevers-Maatschappij „Elsevier”, Singel 151—153, te Amsterdam.

De exemplaren zullen worden geleverd, door genoemde Maatschappij, in de tweede helft van September 1913 (indien het aantal bestelde exemplaren minstens 200 zal bedragen!); over het verschuldigde zal door haar worden beschikt, hetzij in 4 driemaandelijksche termijnen ad f 2.25, hetzij in eens ten volle in April 1914.

*Voor het Hoofdbestuur van de
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst
A. SALM G. Bzn., Voorzitter.
J. GRATAMA, Secretaris.*

Volledigheidshalve zij medegedeeld, dat bovengenoemd werk is het bekende fraaie prachtwerk, in 1906 verschenen en waarvan de volledige titel is: Internationale Prijsvraag der Carnegie-stichting „Het Vredespaleis” te 's Gravenhage. De 6 door de Jury bekroonde ontwerpen benevens 40 andere, uitgekozen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en onder haar toezicht gereproduceerd.

Het Vredespaleis. Zooals de dagbladen uitvoerig hebben bericht, is 28 Augustus j. l. het Vredespaleis officieel geopend.

Den volgenden dag waren talrijke personen uitgenoodigd dit interessante bouwvak te komen bekijken, en ook ondergeteekende had het voorrecht van deze gelegenheid gebruik te kunnen maken om nader kennis te maken met het zooveel besproken gebouw voor het Hof van Arbitrage. Daar vele auto's met hun dames aanwezig waren, hadden het gebouw en de toinen een feestelijke stoffage verkregen en gaven de ambtsgewaden, de uniformen en de vele fraaie toiletten een levendigheid aan het geheel, waardoor het gebouw zelf goed tot zijn recht kwam en naar zijn waarde beoordeeld kon worden.

Het gebouw, dat niet plechtig of verheven en ook niet diep-ernstig is, maar dat iets feestelijks heeft, was zeer goed in harmonie met zijn voornamelijk bezoekers, die met een soort toeristen-genoegen door de vestibule, gangen en zalen dwaalden.

Er valt veel interessants te zien in het inwendige, ruimte-ontwikkeling, kostbare materialen, verfijnde bewerkingen, en in het algemeen een luxe en een uitmuntende degelijkheid van uitvoering, die aangenaam aan doen. De belangstellende in de schoone bouwkunst, gewend aan utiliteitsbouw, ziet hier een streven, naar het hogere, het rijkere en het schoonere. Van welke waarde is het hier gebodene, en hoe is het oordeel over de verschillende onderdeelen?

Talrijk zijn de indrukken; de vredesbeweging, de ligging de uitgeschreven prijsdraag, de bekroning, de medewerking van den heer v. d. Steur, de geschenken der naties, het zijn alle factoren, die in herinnering komen.

Plaatsgebrek is oorzaak, dat ik deze indrukken nu niet kan laten volgen; in een der eerst volgende nummers van het B. Weekblad hoop ik echter mijn beschouwingen te geven.

J. G.

Het standbeeld voor Beets te Haarlem. Uit de toelichting over het verzoek van het Nederlandsch Verbond, om in den Hout in de te restaureeren fontein een standbeeld op te richten voor Nicolaas Beets blijkt, dat al reeds een ontwerp voor dat standbeeld is vervaardigd door den beeldhouwer S. J. Vreugde. Het beeld geeft Hildebrand, niet als zoodanig, doch als man op vergevorderden leeftijd, als predikant dus.

Om het beeld zullen volgens het ontwerp komen: Nurks, v. d. Hoogen, Pieter Stastok, en het Diaconiehuismannetje, en een achttalbanken er om zullen gelegenheid geven tot rustig verpozen.

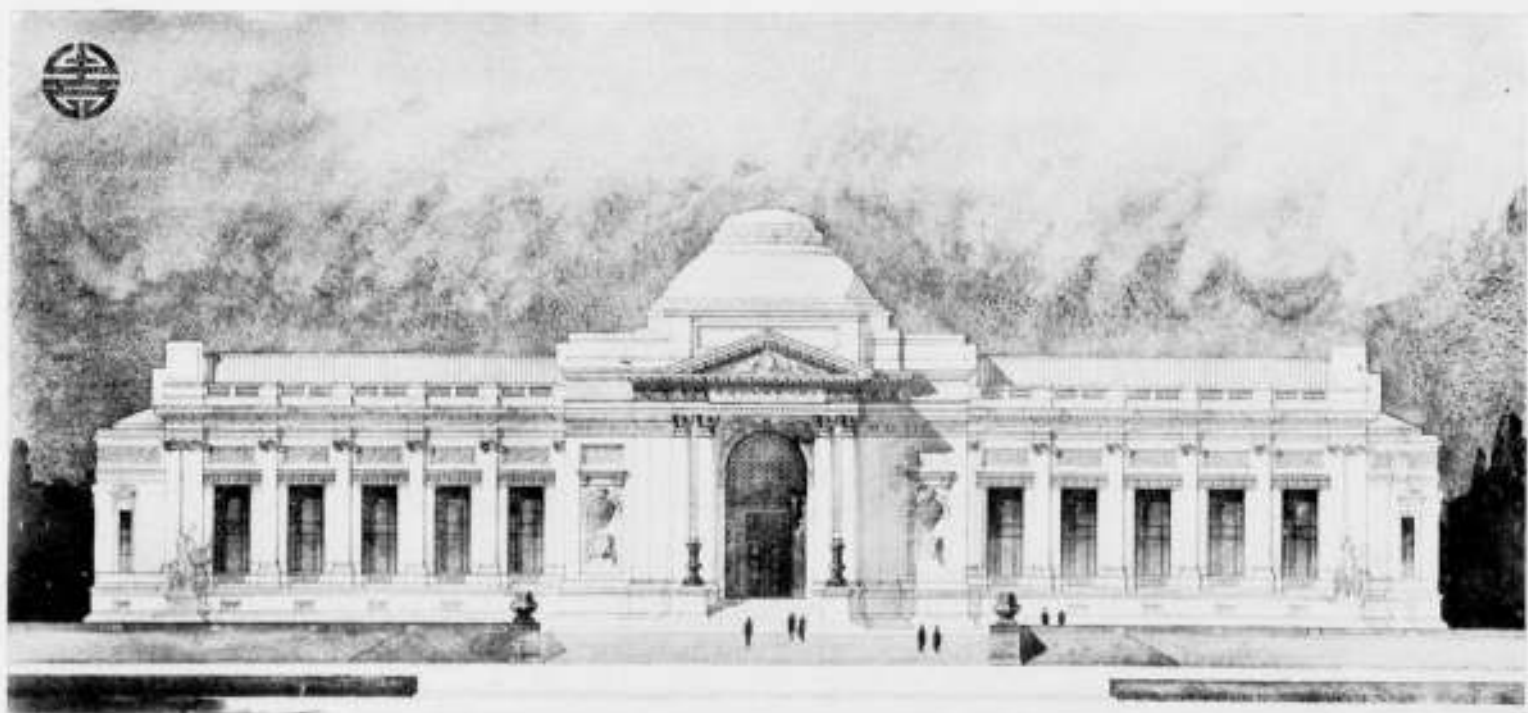
Het Algemeen Verbond heeft verzocht het daarheen te leiden dat het monument op 18 September 1914 kan worden onthuld in verband met het letterkundig congres op dien datum te Haarlem te houden.

PERSONALIA.

Benoemd tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, de heer Jacob F. Klinkhamer, B. I. Hoogleraar in de Bouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft.

PRIJSVRAAG VREDESPALAIS. PERSPECTIEF VAN HET MET DEN EERSTEN PRIJS BEKROOND ONTWERP VAN L. M. CORDONNIER. Reproductie op $\frac{2}{3}$ der grootte van de plaat, voorkomend in het prachtwerk „Het Vredespaleis”. Zie het bericht op blz. 450.

PRIJSVRAAG VREDESPALEIS. BOVEN: PERSPECTIEF VAN HET MET DEN 4den PRIJS BEKROOND ONTWERP VAN OTTO WAGNER. ONDER: VOORGEVEL VAN HET MET DEN 51en PRIJS BEKROOND ONTWERP VAN HOWARD GREENLY EN HERBERT S. OLIN. Reproducties op $\frac{1}{4}$ der grootte van de platen, voorkomend in het prachtwerk „Het Vredespaleis”. Zie het bericht op blz. 450.

33ste JAARG. — 13 SEPT. 1913. — No. 37.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.ZN., :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Aiz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1 — 5 regels / 1. —, elke regel meer / 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Nieuwe Leden. — C. I. of B. I. te Wageningen. — Brochure ontslag opzichter Vredespaleis. — Verslag van de Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 2 September. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Excursie naar Haarlem, door J. B. van Loghem, B. I. — Opt lezen van Godefroy's Uiterste Wille, door Candidus. — Prijsvragen. — Berichten. — Personalialia. — Laatste Berichten. — Algem. September-Vergadering-Excursie. — Met een plaat.

zij, naar de meening van het Hoofdbestuur, op den Bouwkundig-Ingenieur vallen, daar deze bij een groote technische ook een goede aesthetische ontwikkeling heeft op bouwkundig gebied. Het Hoofdbestuur meent dan ook U ernstig in overweging te geven het daar heen te leiden, dat een Bouwkundig-Ingenieur te dezer zake benoemd wordt, opdat op deze wijze krachtig wordt medegewerkt tot behoud en bevordering van het schoon van Nederland.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid, de heeren:
Job. G. IJerman, Bouwkundige, Amsterdam.
W. Kerkhof, Ged. Bouwk. Opzichter, Alphen (Geld.).
G. H. Mol, Ged. Bouwk. Opzichter, Amsterdam.
T. Tonkens, Ged. Bouwk. Opzichter, Groningen.
O. Dijkstra, Ged. Bouwk. Opzichter, Leeuwarden.

C. I. OF B. I. TE WAGENINGEN.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

5 September 1913.

Aan Zijne Excellentie
den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel.

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat het met veel belangstelling heeft kennis genomen van de mededeeling in de bladen, dat aan het Instituut van Landbouwwerktuigen en gebouwen, verbonden aan de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen, wordt gevraagd een Civiel- of Bouwkundig-Ingenieur. Naar wordt medegedeeld zal de titularis belast worden met de adviezen over landbouwgebouwen en zal hij niet alleen invloed uitoefenen op de indeeling der gebouwen, maar ook op het uwendige.

Waar in den laatsten tijd gelukkig algemeen het streven is te bespeuren, het landelijke schoon van Nederland te behouden, daar verdient het zeker bij de vervulling dezer vacature de voorkeur iemand te benoemen, bij wien naast het technische deel ook het aesthetische in goede handen is. Gevraagd wordt een Civiel-Ingenieur of een Bouwkundig-Ingenieur. In dit geval kan de keuze niet twijfelachtig zijn, en moet

t Welk doende, enz.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd,
w.g. A. SALM G.B.ZN., Voorzitter.
w.g. J. GRATAMA, Secretaris.

BROCHURE ONTSLAG OPZICHTER VREDESPALEIS.

Het Hoofdbestuur ontving het volgende schrijven:
No. 1033.

's-Gravenhage, 19 Juni 1913.

Aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot
Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Wel Edol Goboren Heeren

Met dezen hebben wij de eer U, namens het Bondsbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, en in antwoord op uwe missive van 22 Mei 1913, het navolgende beleefd mede te deelen:

Uwe mededeeling, dat uw College „ten hoogste verwonderd is”, dat door ons bestuur de bekende brochure is uitgegeven, heeft wederkeerig in ons verwondering gewekt; immers, wat bleef ons Bestuur — na de vruchteloze pogingen om met den heer v. d. Steur of het Carnegiebestuur een onderhoud te hebben over het ontslag van ons lid de Vries — anders over dan de publicatie van feiten, die onzes inziens het ontslag hebben uitgelokt; sterker: van het standpunt van den heer v. d. Steur, noodzakelijk maakten?

U zult toch met ons eens zijn, dat ons bestuur, na die vruchteloze pogingen, geen ander middel om voor ons lid op te treden, overbleef.

Nu is er ons bestuur een verwijt gemaakt, dat wij ons na de mislukte pogingen om met den heer v. d. Steur of het Carnegiebestuur het ontslag de Vries te bespreken, niet gewend hebben tot uw College, aangezien de heer v. d. Steur toch lid is van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwtekens, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Maar uw College zal in de eerste plaats moeten erkennen, dat ons bestuur van dien maatregel onmogelijk enig succes kon verwachten; immers, in de talrijke gevallen dat wij ons reeds in aangelegenheden, de arbeidsvoorwaarden onzer leden rakende, tot U wendden, kregen wij steeds ten antwoord, dat een zoodanige regeling niet lag op den weg van een de kunstbevorderend lichaam als uwe Maatschappij was. Wij zullen echter toonen, uit dit onverdiende verwijt leering te hebben getrokken.

Waar wij des meermales getracht hebben, in dergelijke aangelegenheden: vacantie, arbeidscontract, enz., met uw College te onderhandelen, doch Uwerzijds daarop nimmer werd ingegaan, daar geeft het toch allerminst pas, ons juist in dit geval en met de bedoeling ons standpunt te verzwakken, te verwijten, dat wij dien weg niet hebben bewandeld.

Bovendien hebben wij ons dd. 25 October 1912 tot het bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten gewend met het verzoek te willen bevorderen, dat alsnog een conferentie tusschen den heer v. d. Steur en ons tot stand zou komen. Eenig antwoord heeft ons nimmer bereikt.

En nu de zaak waarom het gaat.

In de eerste plaats moeten wij met alle kracht opkomen tegen de voorstelling, die uw College in uw vorengenoemd schrijven geeft van de bedoelingen, die onzerzijds bij de publicatie der brochure zouden hebben voorgezet.

„Om een schijn van meerdere algemeene beteekenis aan dit ontslag te geven”, zouden wij kritiek hebben geoefend op de plaats gehad hebbende aanbesteding en andere onderwerpen, die niets met het ontslag te maken hebben”.

Neen, mijne heeren, dat kan het doel van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond niet zijn en is het ook niet. Het kan dien bond vrij onverschillig laten, hoe en op welke wijze het door den heer Carnegie beschikbaar gestelde geld voor den bouw van het Vredespaleis wordt besteed; het ligt allerminst op zijn weg aan het bestudeeren van dat vraagstuk zijn tijd te vermorsen.

De feiten door ons gepubliceerd en verband houdende met „de plaats gehad hebbende aanbesteding en andere onderwerpen”, welke naar Uwe bewering „niets met het ontslag te maken hebben”, hebben wij dan ook niet gepubliceerd om hun zelfs wil — maar enkel en alleen, omdat die feiten het ontslag in een zeer eigenaardig — om geen sterkere uitdrukking te gebruiken, — licht plaatsen; omdat die feiten naar onze vaste overtuiging de *werkelijke* — hoewel niet genoemde — motieven voor het ontslag zijn geweest.

Dat, en dat alleen, was de reden die ons tot het publiceren dier feiten noopte.

Wanneer Uw College de zaak in dit licht beziet, zal het tot de conclusie moeten komen, dat de kwalificatie van onze brochure tot „onwaardig geschrift” op haar allerzachts uitgedrukt, zeer voorbarig is geweest, vooral, omdat U tot die conclusie is gekomen met verzuim van een allereersten plicht van een rechter, n.l.: het hooren van beide partijen.

Uw College heeft gemeend een zoo krasse kwalificatie te mogen publiceren zonder ons te hooren, dus alleen op de verdediging van Uw *modi-hoofdbestuurder*, den heer v. d. Steur.

Ons bestuur is ten hoogste verwonderd, dat Uw College, met verwaarloozing van de allereerste eischen van rechtspraak, de verantwoordelijkheid van een zoo krasse conclusie durft aanvaarden.

Alvorens nu verder te gaan, zullen wij Uw College een verhaal doen, waartuit U wellicht nog meer onder den indruk Uwer voorbarige, op onvoldoende instructie steunende rechtspraak zult komen.

Toen bij geruchte bekend was geworden, dat ons bestuur zich door de houding van den heer v. d. Steur en het Carnegiebestuur, genoopt zag, tot publicatie zijner bevindingen over te gaan, verhoogde de aannemer van het decoratiewerk aan het Vredespaleis zich bij een der leden van ons bestuur, klaarblijkelijk als afgezant uit hogere regionen. Gelijk hij zijn cliënten onder de bekoring van zijn voortreffelijk werk krijgt, trachtte hij onzen mede-bestuurder in extase te brengen over 's heeren van der

Steur's verheven karaktereigenschappen, hetgeen echter niet gelukte. Deze lofzangen werden — in verschillende toonaarden — geheel ongevrraagd gezongen, echter — zooals blijken zal — niet zonder bedoelingen.

Welnu — aldus ten slotte de afgezant — op het harnas van vlekkeloosheid en verhevenheid door den heer v. d. Steur gedragen, moeten Uwe peilen — de feiten uit de brochure — afstuiten, om ten slotte U zelf te verwonden; hij wilde dus ons bondsbestuur den goeden raad geven, niet tot publicatie der brochure over te gaan.

Bovendien had men in de hogere regionen, waaruit hij vermanend tot ons nederdaalde, zooveel bezwarend materiaal tegen ons bondslid de Vries — in diens qualiteit van opzichter bij den bouw van het Vredespaleis — verzameld, dat het publiceren der brochure beantwoord zou kunnen worden, met het instellen van een *strafrechterlijke vervolging* tegen de Vries.

Als dat niet insloeg, wat moest dan wel inslaan?

Mijne Heeren, hoofdbestuurders der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, ons bondsbestuur — zich zeker wetende van zijn goed recht — is voor die bedreiging *niet* teruggedeeind en toch is de brochure *niet* beantwoord met een strafrechterlijke vervolging tegen ons bondslid.

Waarom niet?

En in de tweede plaats moeten wij met alle kracht opkomen tegen de voorstelling die Uw College geeft van de wijze, waarop ons bondslid de Vries getracht heeft recht te zoeken: „Dat de opzichter de Vries in de brochure zelf voortdurend blijken geeft zich te bemoeien met zaken, die hem niet aangaan en geen besef toont te hebben van de positie, die een opzichter als ondergeschikte medewerker en vertrouwde van den architect behoort in te nemen tegenover zijn Chief” aldus heet het in Uw meer-genoemde missive.

Maar, mijne heeren, heeft de Architect van der Steur niet zeer duidelijk getoond, geen besef te hebben van de positie, die een *architect als superieure medewerker* van den *opzichter*, in onze moderne samenleving behoort in te nemen tegenover zijn ondergeschikte?

Gesteld nu eens, dat wij geen motieven konden aanvoeren, om ons bondslid de Vries te kunnen verdedigen, wie ware dan meer te veroordeelen wegens gemis aan „besef van zijn positie”, de *superieure architect* of de *ondergeschikte opzichter*.

Wij zouden meenen de eerste?

Maar door het gebeurde aan het Vredespaleis kan men ons bondslid de Vries toch moeilijk gemis aan besef van zijn positie tegenover den architect verwijten.

Immers, zoolang de architect in ons bondslid zijn „ondergeschikte medewerker en vertrouwde” zag, zoolang liet de verhouding niets te wenschen over, maar vanaf het oogenblik, dat de architect in deze veranderde van houding, was de Vries gedwongen uit tegenweer en zelfbehoud — let wel: uit tegenweer en zelfbehoud — zich z. g. n. te bemoeien met zaken, die hem niet aangaan. De Vries heeft natuurlijk al spoedig ingezien, wat er met hem ging gebeuren, en heeft zich, dat spreekt toch wel van zelf, — in zijn plaats zou ieder ander hetzelfde gedaan hebben — daartegen trachten te wapenen.

Evenmin als ons bondsbestuur tot publicatie der brochure overging om handelingen en gebeurtenissen bij den bouw van het Vredespaleis aan de publieke opinie prijs te geven, doch *ultimatend* om te doen zien *waarom* de Vries moest worden ontslagen, evenmin heeft de Vries zich bemoeid „met zaken, die hem niet aangaan” uit zucht, uit behoefte om zulks te doen, doch *ultimatend* met de bedoeling om met de resultaten dier bemoeiing hem boven het hoofd hangende gevaren te trachten te keeren.

Uit het vorenstaande zal Uw College zijn duidelijk geworden, dat het ons bondsbestuur niet het minst belang inboezemt of bij aanbestedingen, leveranties, enz. voor den bouw van het Vredespaleis, alles naar de eischen van recht, billijkheid en eerlijkheid is geschied, doch dat voor ons van het allergrootste belang is het antwoord op de vraag:

Is ons bondslid de Vries het sluchtoffer geworden van het feit, dat niet al te nauwkeurig met die eischen is rekening gehouden?

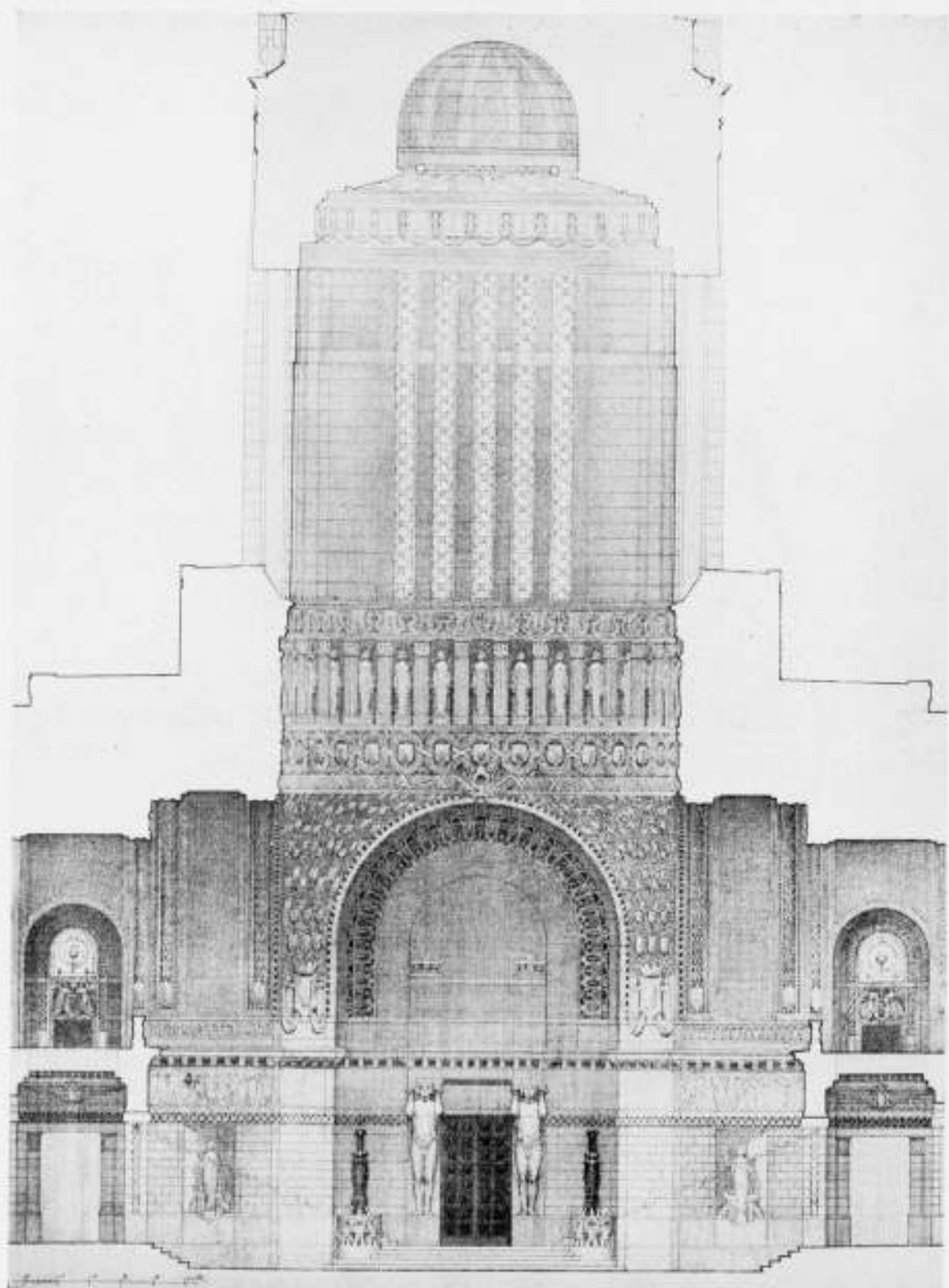

De nieuwe St. Bavo te Haarlem.

Architect JOS. TH. J. CUYPERS.

PRUISVRAAG VREDESPALEIS. PERSPECTIEF VAN HET PROJECT MOTTO „L'HOMME”, VAN SAARINEN. Reproductie op 1/2 der grootte van de plaat voorkomend in het prachtwerk „Het Vredespaleis”. Zie bericht op blz. 462.

PRUJSVRAAG VREDESPALEIS. PROJECT MOTTO „L'HOMME", VAN SAARINEN. DOORSNEDE OVER DE VESTIBULE. Reproductie op $\frac{1}{4}$ der grootte van de plaat, voorkomende in het prachtwerk „Het Vredespaleis". Zie het bericht op bladz. 462.

Welnu, die vraag is door ons bondsbestuur in zijne brochure bevestigend beantwoord en wel op grond van gegevens, die wij zeer concenterend en na langdurig onderzoek hebben verzameld, terwijl Uw College slechts enkele dagen noodig had om tot de conclusie te komen, dat onze brochure „een onwaardig geschrift" was.

Het zal U op grond van het voorgaande duidelijk zijn, dat wij die kwalificatie onder geen omstandigheid kunnen aanvaarden en en dat wij daarom door een te benoemen Commissie wenschen beantwoord te zien, de hiervoren door ons onderstreepte vraag. Wij hebben mitsdien en ten slotte de eer Uw College voor te stellen:

a. Uwe medewerking te verlenen tot het benoemen eener Commissie, bestaande uit drie leden, waarvan één aan te wijzen door Uw College en één door ons bondsbestuur, terwijl deze twee leden een onpartijdigen voorzitter kiezen.

b. aan bedoelde Commissie op te dragen de beantwoording der vraag: „Is de opzichter C. de Vries het slachtoffer geworden van het feit, dat bij aanbesteding, leveranties, enz. voor den bouw van het Vredespaleis niet al te nauwkeurig met de eischen van rechtsbillijkheid en eerlijkheid is rekening gehouden? Met verschuldigde gevoelens van hoogachting hebben wij de eer te zijn,

Namens het bondsbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond.

(w.g.) C. J. W. DE JONGH, Voorzitter.
J. B. M. LAMERS, Secretaris.

's Gravenhage, 25 Juni 1913.

Aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Wedergeboren Heeren,

Het is ons gebleken, dat in ons schrijven No. 1033 dd. 19 dezer een fout is geslopen, die wij ons haasten te herstellen.

Ons schrijven wekt de schijn, alsof het de aannemer van het decoratiewerk aan het Vredespaleis was, die zich wendde tot een onzer medebestuurders. Inderdaad was het niet de aannemer van het decoratiewerk aan het Vredespaleis, doch die van het decoratiewerk aan het landhuis van den Commissaris der Koningin in Gelderland, te Brummen, waarvan de heer J. A. G. van der Steur eveneens architect is.

Met verschuldigde gevoelens van hoogachting hebben wij de eer te zijn.

Namens het bondsbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond

(w.g.) C. J. W. DE JONGH, Voorzitter.
(w.g.) J. B. M. LAMERS, Secretaris.

Hierop heeft het Hoofdbestuur het volgende geantwoord:

30 Augustus 1913.

Aan het Bestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond.

In antwoord op Uw schrijven van 19 Juni 1913 en Uwe rectificatie van 25 Juni 1913, constateert het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:

dat Uw schrijven geen betrekking heeft op het schrijven van het Hoofdbestuur aan Uw College gericht den 22 Mei 1913;

dat in dit schrijven het Hoofdbestuur de brochure, getiteld: „Het ontslag van een opzichter bij den bouw van het Vredespaleis te 's Gravenhage en wat daarmee verband houdt", gekwalificeerd heeft als een onwaardig geschrift, op verschillende gronden, nader door het Hoofdbestuur aangegeven;

dat het Hoofdbestuur, ook na kennisname van Uw schrijven van 19 en 25 Juni, onveranderd bij deze meening blijft;

dat het benoemen eener Commissie van onderzoek, als door U aan het slot van Uw schrijven wordt voorgesteld, in overweging zou zijn genomen door het Hoofdbestuur, wanneer dit verzoek ware ingekomen vóór het publiceeren der brochure, maar dat

het karakter van dit geschrift van dien aard is en de omstandigheden door het verschijnen van de brochure dusdanig gewijzigd zijn, dat het Hoofdbestuur aan Uw voorstel geen gevolg kan geven.

Voor het Hoofdbestuur voornoemd

De Secretaris

(w.g.) J. GRATAMA.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 2 SEPTEMBER.

Aanwezig de heeren: A. Salm G. Ben., voorzitter; J. A. G. van der Steur, vice-voorzitter; S. de Clercq, J. W. Hanrath, Alb. Otten en Jan Stuijt, benevens de Alg. Secretaris J. Gratama.

Na opening der vergadering sprak de Voorzitter namens het Hoofdbestuur een woord van hulde tot den heer J. A. G. van der Steur, naar aanleiding van de voltooiing en opening van het Vredespaleis, en wenschte hij hem van harte geluk met zijn belangrijken en succesvollen arbeid en met zijn benoeming tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Hierop bracht de Voorzitter in herinnering de benoeming van Prof. Jacob F. Klinkhamer, Bouwk. Ingenieur, Hoogleraar in de Bouwkunde aan de T. H. School te Delft tot Ridder in de Orde van den Nederl. Leeuw, welke onderscheiding met veel ingenomenheid was begroet. Evenzoo de benoeming van den heer M. Moulon, Uitgever, die sinds jaren op uitstekende wijze de uitgaven der Mij. verzorgt, tot Ridder in de Oranje-Nassau Orde. Besloten werd beide heeren schriftelijk de hartelijke gelukwenschen van het Hoofdbestuur aan te bieden.

PRÆADVIJS VAN HET HOOFDBESTUUR OVER DE STATUTEN EN HUIJSH. REGLEMENT DER FUSIE COMMISSIE. Het concept Prae-advies werd nader besproken en definitief vastgesteld. Hierbij werd speciaal nog eens de aandacht gewijd aan de indeeling der leden, zooals die voorgesteld werd door de Fusie Commissie. Hoewel het zich in beginsel met de voorgestelde indeeling kon vereenigen, meende het Hoofdbestuur toch dat de benoemingen der ledengroepen niet in elk opzicht aan te bevelen is, waarbij het speciaal het oog had op de groep, door de Fusie Commissie Begunstigers genoemd. Deze vormen een belangrijke groep van verdienstelijke mannen, als: Hoogleraren, Directeuren en Leeraren van Inrichtingen van Hooger- en Middelbaar-Onderwijs, Ingenieurs, Genie-officieren, Beeldende Kunstenaars, Kunstindustriëelen, Archeologen, op wier medewerking de vereeniging grooten prijs stelt. Aan deze groep zou het Hoofdbestuur willen geven den naam *Leden* of eventueel *Leden-medewerkers* of een dergelijke benaming, terwijl tot deze groep ook gerekend konden worden de groep Aspirant-leden, door de Fusie Commissie voorgesteld.

In verband hiermede kwam het Hoofdbestuur tot de volgende groepen: Eere-Leden, Eere-Correspondenten, Bondsleden (de eigenlijke stemgerechtigde leden), Leden (of Leden-Medewerkers), Buitengewone Leden, (Bouwkundigen, Bouwk.-Opzichters en Teekenaars). De rubriek Donateurs vervalt dan; het Hoofdbestuur hoopt en vertrouwt dat deze personen abonnee zullen worden.

(Zie verder het Prae-advies, gepubliceerd in B. Weekblad No. 36, blz. 438 e. v.)

ALG. SEPTEMBER VERGADERING-EXCURSIE. Het Hoofdbestuur, zeer erkentelijk voor de medewerking van de Afd. Haarlem en in het bijzonder van diens secretaris bij de voorbereiding der excursie naar Haarlem, besprak deze excursie nader in verband met nader verkregen inlichtingen, waarna de excursie meer definitief werd vastgesteld. De wensch werd uitgesproken, dat vooral de zoo interessante villa van den heer Bunge in Aerdenhout bezichtigd zou kunnen worden.

RIJKSGEBOUWEN EN PARTICULIERE ARCHITECTEN.

De Voorzitter bracht in herinnering, dat betreffende het schrijven van den Minister van Waterstaat, d.d. 21 April 1913 waarbij de 4 bouwkundige vereenigingen verzocht werden bij gemeenschappelijk voorstel een drietal bekwame architecten aan te

wijzen, waaruit Z. Exc. eventueel een keuze zou kunnen doen om in vereniging met andere deskundigen desgewenscht de Regeering van voorlichting te dienen. (deze brief is afgedrukt op blz. 231, B. Weekblad 1913) — een vergadering van voorzitters en secretarissen der 4 bouwk. vereenigingen 10 Juni j.l., heeft plaats gehad, waarop dit onderwerp besproken is, met het gevolg dat onderstaand antwoord aan den Minister is verzonden:

18 Juni 1913.

Antwoord op schrijven betreffende uitvoering van Bouwwerken 21 April 1913 no. 228 Afdeling Waterstaat.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat.

Excellentie.

In antwoord op Uw schrijven van 21 April j.l. hebben wij de eer U te berichten, dat wij met ingenomenheid kennis hebben genomen van genoemd schrijven in antwoord op ons adres van Juni 1912. Het wordt door ons zeer op prijs gesteld, dat genoemd adres U aanleiding heeft gegeven om ten aanzien van groote bouwwerken, resorteerend onder Uw departement, waar noodig, advies van deskundigen, niet-Rijksambtenaren, in te winnen.

Toch zij het ons vergund, U op te merken, dat Uw schrijven, hoe wel verband houdende met ons adres van Juni 1912, toch geen antwoord geeft op het daarin aan U gedane verzoek, namelijk: de ontwikkeling der moderne bouwkunst krachtig te willen bevorderen, en in verband daarmee voor de stichting van monumentale bouwwerken, de medewerking ook van den particulieren architect in te roepen.

Wij zijn echter gaarne bereid te voldoen aan Uw verzoek, luidende: bij gemeenschappelijk voorstel een drietal naar ons oordeel bekwaame architecten U te noemen.

Het komt ons voor dat deze 3 architecten het meest vruchtbaar zouden werken en een juist en zeer gewaardeerd contact zouden vormen tusschen de bouwkundige vereenigingen, die waken o.a. ook voor de belangen der particuliere architecten, en Uw Departement, wanneer zij beschouwd werden te vormen een Commissie, die bij alle door U daarvoor aangewezen gevallen, in vereniging met andere deskundigen, de Regeering van voorlichting zal dienen. Dat in belangrijke gevallen, als door U bedoeld, een Commissie van drie personen, namens de bouwkundige vereenigingen adviseert, is meer overeenkomstig het karakter en de organisatie dier vereenigingen, dan dat, zooals het in Uwe bedoeling schijnt te liggen, slechts een der 3 door ons te noemen architecten tot het geven van advies door U wordt uitgenoodigd.

Het zal op hoogen prijs worden gesteld als onze zienswijze door U gedeeld wordt en op deze wijze een goed contact tusschen de particuliere architecten en Uw Departement tot stand komt.

Met de meeste hoogachting,

Voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

(w.g.) A. SALM G. BZN., Voorzitter.
- J. GRATAMA, Secretaris.

Voor het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam.

(w.g.) H. J. M. WALINKAMP, Voorzitter.
- G. J. RUTGERS, Secretaris.

Voor de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

(w.g.) ALB. OTTEN, Voorzitter.
- J. HERMAN DE ROOS, Secretaris.

Voor den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.

(w.g.) JOS. TH. J. CUYPERS, Voorzitter.
- JON. INGENOHL, Secretaris.

Hierop werd het volgende antwoord ontvangen:

No. 258.

Afdeling Waterstaat.

Bericht op schrijven van 18 Juni 1913 betreffende uitvoering van Bouwwerken.

Het was mij aangenaam te vernemen, dat U bereid is bij gemeenschappelijk voorstel een drietal naar Uw oordeel bekwaame architecten te noemen, waaruit door mij eene keuze zal worden gedaan voor het doel, in mijn schrijven van 21 April j.l. No. 228, aangegeven.

Het ligt in de bedoeling, tot voorlichting van de Regeering in zake de meer belangrijke bouwwerken, die aan de orde zijn of nog zullen komen, een Commissie van 3 leden in te stellen, en ik had mij, voordat het voormelde schrijven van 21 April j.l. mijn Departement verliet, reeds overtuigd, dat de Heeren (volgen de namen van twee architecten, welke wij hier echter niet vermelden. Secr.), in die Commissie zitting zullen willen nemen.

Thans zal dus nog één lid dier Commissie zijn te benoemen en het ligt in de bedoeling daarbij te letten op de door U te doene voordracht.

In verband hiermede kan geen gevolg worden gegeven aan Uw denkbeeld om de drie door U te noemen personen tot eene Commissie te vormen.

Het zal mij aangenaam zijn Uwe voordracht ter zake thans zo spoedig mogelijk te mogen ontvangen.

De Minister van Waterstaat
(w.g.) L. H. W. REGOUT.

Het Hoofdbestuur stelde de 3 overige bouwkundige Vereenigingen van dit antwoord in kennis, met mededeeling van zijn advies te dezer zake. In verband met de verkregen antwoorden der 3 genoemde vereenigingen werd, daar de Minister op spoedig antwoord had aangedrongen en tijd tot nader overleg tusschen de Vereenigingen ontbrak, het volgend antwoord aan den Minister gegeven:

28 Augustus 1913.

Antwoord op schrijven betreffende uitvoering van Bouwwerken Juli 1913 no. 258 Afd. Waterstaat.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat

Excellentie.

In antwoord op Uw schrijven van 19 Juli 1913 hebben wij de eer U het volgende mede te deelen.

Waar U in Uw schrijven van 21 April 1913 ons verzoekt bij gemeenschappelijk voorstel een drietal naar ons oordeel bekwaame architecten te noemen, waaruit U eventueel een keuze zou kunnen doen om in vereniging met andere deskundigen desgewenscht de Regeering van voorlichting te dienen, hebben wij gemeend dit zoo te moeten opvatten, dat door ons drie architecten benoemd zouden worden, welke een Commissie van advies zouden vormen. Op deze wijze toch zou een goed contact tusschen de particuliere architecten en Uw Departement verkregen zijn, en hield deze oplossing meer direct verband met ons adres van Juni 1912.

In Uw schrijven van 19 Juli 1913 deelt U mede, dat U zich reeds overtuigd heeft, dat de Heeren (volgen de namen der 2 architecten, boven bedoeld. Secr.) in de Commissie zitting willen nemen, zoodat thans nog één lid dier Commissie zal zijn te benoemen en het in Uwe bedoeling ligt te letten op door ons te doene voordracht.

Onder deze omstandigheden meende het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, dat het niet wenschelijk is, een voordracht door de Bouwk. vereenigingen te doen opstellen, omdat te het zeer moeilijk zal zijn dien eenen candidaat te doen stellen door de vier vereenigingen, en

's Gravenhage, 19 Juli 1913.

2e. omdat de invloed der vereenigingen in deze Commissie gering wordt en het meer in de richting der reeds door U gevolgde weg ligt. U voor te stellen, dat de derde deskundige aangewozen wordt door de twee deskundigen, de Heeren (volgen de namen der 2 architecten, bovenbedoeld. Secr.), in welke U blijkbaar Uw volle vertrouwen stelt.

Het Hoofdbestuur heeft de besturen der drie overige bouwkundige vereenigingen van deze zienswijze in kennis gesteld. Het Bestuur van Bouwkunst en Vriendschap kan zich met deze zienswijze geheel vereenigen.

Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten deelde mede, dat het de verantwoordelijkheid van de samenstelling der Commissie langs de door het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst voorgestelde weg niet mag aanvaarden, doch dat de bouwkundige vereenigingen moeten trachten een werkelijken vertegenwoordiger van de particuliere architecten te doen benoemen, waartoe het voorstelt den Heer (volgt de naam van een architect, welke wij hier echter niet vermelden. Secr.)

Het Bestuur van Architectura et Amicitia meent eveneens niet te kunnen voldoen aan Uw verzoek in zake het opmaken van een voordracht als door U bedoeld, daar verlangd wordt slechts voor één lid een voordracht te doen, zoodat zelfs niet het aanwijzen van dat eene lid verlangd wordt.

Wanneer zekerheid verkregen kan worden, dat door U iemand werd benoemd, die volop een vertegenwoordiger van de particuliere architecten is. (waarbij genoemd werd de naam van den Heer (volgt de naam van den architect, bovengenoemd), dan zou het Bestuur zich hiermede kunnen vereenigen.

Met de meeste hoogachting

Voor het Bestuur van de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, voor het Bestuur van het Genootschap Architectura et Amicitia, voor het Bestuur van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, voor het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten.
(w.g.) J. GRATAMA.

Alg. Secretaris der Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORSCHRIFTEN. De Heer Otten vroeg hoe of het eigenlijk met de nieuwe A. V. staat, waarvan hij een exemplaar ter inzage had ontvangen.

De Voorzitter deelde mede, dat dezelfde vraag officieel gesteld werd door den Secretaris van de B. N. A. en wel naar aanleiding van een verslag in de dagbladen, betreffende de plaats gehad hebbende Algemeene Vergadering van de Aannemersbond te Nijmegen, d.d. 9 Julij. l. waarbij de Voorzitter van dien Bond geconstateerd zou hebben „dat zij (de nieuwe A. V.) gevolg zijn van onderling overleg tusschen de directie-vereenigingen en den Aannemersbond, zoodat medewerking ook van die zijde verzekerd is”.

Door omstandigheden kan daaromtrent nog geen afdoend antwoord gegeven worden.

De zaak is deze:

De Commissie van afgevaardigden van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Aannemersbond, kennis genomen hebbende van de rapporten en bemerkingen op de concept A. V. ingediend door afgevaardigden der Mij. tot Bev. der Bouwkunst in vereeniging met afgevaardigden van den B. N. A., door de Soc. Techn. Vereeniging van Democr. Ingenieurs en Architecten, door den Aannemersbond en door den Bond van Houthandelaren in Ned. heeft getracht, na uitvoerige discussie, zooveel mogelijk daarmee rekening te houden, heeft dien overeenkomstig het concept hier en daar gewijzigd, en stelde de eindredactie vast.

Tevens worden concept-brieven aan genoemde Vereenigingen opgesteld, waarin deze gemotiveerd werden medegedeeld waarom door de Commissie enkele artikelen niet zoo gewijzigd konden worden als wel gewenscht werd.

Tevens werd bepaald de A. V. te doen drukken en aan de 4 vereenigingen te vragen hoeveel exemplaren zij voor hunne leden wenschen te ontvangen, hetgeen geschiedde.

Zoodra de proef gereed was, werden de afgevaardigden der vereenigingen in de gelegenheid gesteld, vóór het afdrucken eventueel nog opmerkingen te maken.

Door omstandigheden zijn deze wat laat ingediend; verder werd, wegens uitstelligheid van den Voorzitter, den Heer Deking Dura, nog geen nader bericht ontvangen *).

De Heer Gratama deelde mede, dat de voor de Maatschappij gereserveerde exemplaren ontvangen waren.

De Voorzitter stelde zich voor, zoodra nadere berichten ingekomen zouden zijn, een speciale vergadering van A. Leden uit te schrijven ter behandeling en ter nadere toelichting der gewijzigde A. V.

COMMISSIE VOOROPLEIDING EN OPLEIDING T. H. S. Door de Ver. van Delftsche Ingenieurs is in het begin van dit jaar een Commissie benoemd, die tot taak heeft, aan de hand van het Rapport der Ineenschakelingscommissie te onderzoeken hoe de vooropleiding voor de Techn. Hoogeschool thans behoort geregeld te worden en vervolgens zal overleggen en zo ja welke wijzigingen in het onderwijs aan en in het leerprogramma van de T. H. noodig of gewenscht zijn.

Daar in deze Commissie het architectonisch element weinig vertegenwoordigd was, had het Hoofdbestuur het Bestuur van de Ver. v. Delftsche Ingenieurs in overweging gegeven de Commissie met nog een of twee Architecten of Bouwk. Ingenieurs, die volop in de huidige Nederlandsche bouwpraktijk staan, aan te vallen.

Het bestuur ging op dit voorstel niet in, o.a. omdat het van oordeel was, dat bij een vertegenwoordiging van alle faculteiten in de Commissie deze te talrijk zou worden, en anderdeels omdat, indien over speciale vakbelangen afzonderlijke voorlichting noodig mocht blijken, de Commissie de vrijheid heeft deze in te winnen waar en op de wijze waarop zij zelve dit gewenscht zal achten.

In verband hiermede deelde het Hoofdbestuur aan de Commissie mede, dat het gaarne bereid was de Commissie over de speciale vakbelangen van den Architect of van den Bouwk. Ingenieur van advies te dienen, en besloot de heeren J. H. W. Leliman en J. A. G. van der Steur te vragen als afgevaardigde der Mij. te willen optreden voor geval de Commissie het aanbod aanvaardde.

De Commissie ging op het aanbod in, en verzocht eenigen tijd daarna, dat een paar afgevaardigden der Maatschappij zouden worden benoemd, die de vergaderingen der Commissie zouden bijwonen.

Het Hoofdbestuur vroeg hierop de beide heeren bovengenoemd, die de benoeming aanvaardden.

GEVELWEDSTRIJD TE HAARLEM. Van het Bestuur der Afd. Haarlem en omstreken was de mededeeling ontvangen, dat de Afdeling aan het eind van September haar 5de gevelwedstrijd zal houden. Deze wedstrijd zal zich voor de eerste maal niet alleen tot Haarlem beperken, doch ook de omliggende gemeenten zullen erbij betrokken worden. De Jury zal bestaan uit drie leden, waarvan een door den Burgemeester van Haarlem zal worden benoemd en een door de Afd. Haarlem, terwijl het Hoofdbestuur verzocht werd het 3de lid aan te wijzen.

Het Hoofdbestuur nam met veel ingenomenheid van dit voorneemen kennis en het voldeed gaarne aan het verzoek, zoodat tot Jurylid aangewezen werd de heer Alb. Otten, architect te Rotterdam.

CONGRES VOOR OPENBARE GEZONDHEIDSGEGEVING. Tot afgevaardigde der Maatschappij op dit congres, dat 6 September a. s. te Scheveningen gehouden is, was benoemd de heer R. Schüngel B. J. Inspecteur van de Volksgezondheid te 's Hertogenbosch, die de benoeming heeft aanvaard.

* Kort na deze Hoofdbestuurvergadering is een schrijven van die Commissie ontvangen, zoodat op de nader uit te schrijven vergadering van Architect. Leden dit schrijven besproken zal worden.

Afschrift van dit schrijven, met een exemplaar der nieuwe A. V. zijn aan de afgevaardigden van de Mij. en van den B. N. A. toegezonden.

PRIJSTEKENINGEN DER MAATSCHAPPIJ V. W. In dank heeft de Maatschappij van den heer R. W. P. de Vries ontvangen 17 Prijs-tekeningen van de Afdeling Teekenkunst der Maatschappij V. W. te Amsterdam (opgericht 1806, ontbonden 1906) welke merkwaardige specimen zijn uit het midden der vorige eeuw.

PRACHTWERK-PRIJSVRAAG VREDESPALEIS. Het had de aandacht van enkele leden getrokken, dat in de circulaire, die door het Hoofdbestuur op verzoek van de Uitgevers Mij. Elsevier aan de Leden en Donateurs der Maatschappij is gericht — en waarin het prachtwerk „Het Vredespaleis“ tegen zeer verminderden prijs voor de Leden en Donateurs verkrijgbaar wordt gesteld — wordt medegedeeld, dat aan het werk zijn toegevoegd reproducties van detailtekeningen van den heer H. Th. Wijdeveld. Het Hoofdbestuur erkende dat deze omschrijving minder juist en onvolledig is, en dat hiermede natuurlijk bedoeld was: reproducties van details, ontworpen door den architect, den heer J. A. G. van der Steur en getekend door den heer H. Th. Wijdeveld. Tevens werd gemeend, dat niet duidelijk in de circulaire uitkomt, dat het betreft het werk over de *prjjsvraag*-Vredespaleis en niet een nieuw werk over het voltooide gebouw.

In verband hiermede werd besloten in het B. Weekblad de aandacht er op te vestigen, dat aangeboden werd het werk, verschenen in 1906, bevattend afbeeldingen van ontwerpen, ingezonden op de Intern. Prijsvraag voor het Vredespaleis.

De Alg. Secretaris.

J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

EXCURSIE NAAR HAARLEM.

door J. B. VAN LOGHEM, B.I.

Voor den ingewijde is de beschrijving van Haarlem overbodig; hij, die niet of zelden in de gelegenheid was, de stad te bezoeken, mag niet een eenigszins volledige beschrijving hieronder verwachten, daar het een Weekbladartikel is.

Ik bepaal me daarom tot een korte aanduiding van belangrijke punten in verband met den weg, die waarschijnlijk door de bezoekers ter gelegenheid van de Septembervergadering zal gevolgd worden.

Van het station naar de hal in het stadhuis, waar verzameld wordt, kan men per tram komen, doch de afstand is tien minuten gaans, wat, met het oog op enkele belangrijke gevels, wel de moeite waard is, te vermelden. Uit het station komend slaat men links af en volgt de tramrails langs den Jansweg, waar al terstond aan de linkerhand het sobere 18e eeuwse „Hofje van Staats“ de aandacht vraagt. Deze eenvoudige baksteengevel bestaat uit drie traveën. De middentravee, verrijkt door fijne deur- en raamomlijsting, verheft zich een verdieping hoogte boven de zijvleugels. Hoewel het geheel hetzelfde eenvoudige karakter draagt, is er te weinig architectonisch verband tusschen middenpartij en zijvleugels, zoodat men aan drie afzonderlijke huizen denkt. Hiertoe werken de drie ingangen en het verspringen der verdiepingen mee. De dubbel getoogde tympan, ontstaan uit omloopenden kroonlijst en bevattend het wapen van Staats, is lomp, het beeldhouwwerk van portiek, wapen en gevelsteen is goed, hoewel enkele deelen wat mollig zijn. Tegenover dit hofje ligt het „Te-huis voor Christelijke militairen“, eenige jaren geleden door London in renaissancegeest gebouwd. Het is knap werk, hoewel de gevel wat weinig reliëf vertoont.

Het armoedige schouwburgje, dat nu volgt, toont duidelijk, dat ook Haarlem zijn schouwburgvraagstuk heeft, hoewel er niet over gesproken wordt.

De gevels aan de Nieuwe Gracht, die thans gekruist wordt, loonen de moeite van een tijdelijke afwijking van de tramlijn. Zoo b.v. de gevel van de woning van den Commissaris der Koningin in Noord-Holland omstreeks 1800 gebouwd, statig woonhuis, welks middentravee geheel is opgetrokken in zandsteen met „grote orde“ pilasters en bekroond door ietwat armelijke tympan, waarvan tevens de consoles te veel voorsprong aan de lijst geven. Schuin hier tegenover, eveneens met hoogen stoep, het Bisschoppelijk paleis, fraaie 18de eeuwse architectuur. De bekroning der middentravee boven de kroonlijst is ook hier weer het zwakke punt. Nog enkele 18e eeuwse portieken verdienen de aandacht.

In de Jansstraat teruggekeerd, ziet ge den langen eenvoudigen gevel van het gereformeerd diaconiehuis. De bestemming spreekt duidelijk uit den gevel, hetgeen dan ook in hoofdzaak zijn kracht is. Overigens mist de architectuur de bekoring, die andere 17de eeuwse gebouwen, die nu volgen, hebben. Zoo de ingang van de St. Janskerk, gebouwd in 1628, tusschen de steunbeeren van het koor der 14de eeuwse kerk, die in de grootste soberheid haar oude bak- en bergsteen, ongerestaureerd vertoont. De met lood bekleede dakruiter dateert uit den 15en eeuw; vorm en profileering zijn zeer gevoelig.

Terwijl thans de grijze Bavotoren zich fraai afteekent tusschen de Jansstraatgevels, en uw oog naar omhoog trekt, doet ge goed u zelf nog even tot het meer aard-sche te bepalen en het poortje van het oude „Barbara Vrouwengasthuis“ (thans bewaarschool) te bezien. Of Lieven de Key zijn geest hierin gelegd heeft, weet ik niet maar zeker is groote verwantschap met zijn meesterwerk „de Vleeschhal“ te bespeuren.

Deze verwantschap toonen ook duidelijk de gevels No. 61, 63, 63a en 64, die, uitgezonderd den onttakelden beaedenbouw, prachtige staaltjes van renaissancekunst vertoonen, de eerste fijner, de laatste krachtiger, beheerschter, doch alle vertoonen zij de Tudorhoog, door Lieven de Key bij voorkeur gebruikt en waarschijnlijk door zijn verblijf in Engeland zijn geestelijk eigendom geworden. Jammer is het, dat deze gevels en nog vele andere hun oorspronkelijke trapbekroning geheel of gedeeltelijk missen en halfcirkelvormig of halsvormig met rollaag afgedekt zijn.

In dit hoekje van de Jansstraat is het een genot rond te speuren. Vlak tegenover het Barbara-poortje het Bisschoppelijk museum, in zijn sierlijke fijnheid een zuiver midden-achtttiende eeuw heerenhuis. Zoowel de middentravee als de kroonlijst met tympan zijn meesterstukken van barokkunst. Een subtiel proportiegevoel beheerscht het geheel. Het gebruikte materiaal is minder fraai. Decadent is hierbij de gevel n°. 85 uit den-zelfden tijd. Gebrek aan beheersching deed hier het bekende versierde raam boven de portiek tweemaal re-peteeren in overvloedigheid van slappe guirlandes.

Gelukkig is de opgeplakte omlijsting van het boven-raam verdwenen, hoewel de begrenzing er van nog op het metselwerk te zien is.

We bemerken nu, dat het uur van samenkomst heeft geslagen en steken snel de Markt over, bij voorbaat al even kijkend naar de gebouwen, die straks gezamenlijk bezocht worden en bereiken den trap en den hal van het stadhuis, waar de collega's uit alle oorden van het land samenstroomen. Ik hoop dat werkelijk van stroomen kan gesproken worden, al was het maar, omdat deze hal zoo bijzonder bekoorlijk is, wanneer een menschenmenigte als het ware een basis aan het geheel geeft en den somberen blauw hardsteen grond doet verdwijnen.

We zijn nu in het oude kasteel van de graven van Holland, gelegen aan het Sand, bekend door de steekspelen, die hier plaats vonden. De hoektorentjes als afsluiting van de kanteelen zijn verdwenen, evenzoo de dakkapellen. De prachtige eiken balkzoldering bestond misschien niet ten tijde van graaf Floris, maar we behoeven ons daarover niet te beklagen. De ruimte is grootsch en het oude eikenhout met de witte muren en de oude wapenschilden doen ons niet terugverlangen naar hoogen zichtbaren kap. In den hal zijn thans de metselaars bezig een aanvang te maken met den bouw van den toren, die vroeger tusschen de beide kappen van het gebouw, of beter op een hoek van het gebouw verrees, want het gedeelte aan de Zijlstraat met de forsche schoorsteenen ontstond pas omstreeks 1630, uit welken tijd ook dateeren de portiek met het daarboven gelegen balkon, het deurtje naast het bordes en de kruiskozijnen daarboven.

Hoe zal het nageslacht oordeelen over den toren, geheel herbouwd in den oorspronkelijken stijl, opgediept uit oude tekeningen, die een vijftal absoluut verschillende „oorspronkelijke torens“ vertoonen, terwijl er toch maar een geweest is. Het deel, dat in 1886 in den oorspronkelijken stijl van 1633 herbouwd is, en waar het beeld der gerechtigheid de bestemming aanwijst, geeft ons thans al het antwoord. Het is koud en zielloos. Het is de gerechtigheid, die ons restaurateurs het verdiende loon geeft. Wellicht zal door het jaarlijks aanbrengen van gasbuizen voor illuminatie van dezen gevel, het spoedig noodig worden dit deel weer te herstellen, maar dan . . . . doen we het in den geest van den tijd.

Intusschen zijn alle collega's bijeen. We verlaten den hal en brengen even een bezoek aan de oude binnen-plaats van het raadhuis, vroeger ten tijde van graaf Floris behoorend bij het Predikheerenklooster. De kloostergang vertoont nog den oorspronkelijken krachten baksteenbouw; de gewelven bezitten geen diagonaalribben.

Op de markt teruggekeerd valt ons oog op het café Brinkman, niet met het oog op den inwendigen vleeschelijken mensch, maar om den typischen gevel met Gothische kolonnetten.

Zeer fraai heeft de 17de eeuwse bouwmeester in zijn geest gerestaureerd en de vazen en festoenen aangebracht.

Hoewel veel schoons op de Groote Markt is verdwenen, want in de 17de eeuw was deze geheel omringd door trapgevels, zijn de afzonderlijkheden nog een heerlijk bezit.

Zoo de tegenwoordige hoofdwacht. Het volgende rijmpje in den gevel, duidt aan, dat op die plaats het oude raadhuis van Haarlem stond, voordat het tegenwoordige door den graaf van Holland aan het stadsbestuur was afgestaan:

Wanneer de Graef hier op het Sand

Syn Princen woning had geplant

So was dit loflick oud gesticht

Tot Haerlems Raedhuys opgericht.

De tegenwoordige gevel, waarvan het bovengedeelte nog de oorspronkelijke ramen bevat, dateert uit het midden van den 17en eeuw. Tegenover de hoofdwacht verheft zich de vleeschhal, het meesterwerk van Lieven de Key uit 1603. De groote hoedanigheden hiervan zijn reeds te veel door fijner gesneden pen beschreven, om dit nogmaals te doen. Het inwendige van het gebouw, dat voor sommige nog een gesloten boek is, zal ditna de excursie niet meer zijn. De heer Gonnet oud-stadsarchivaris, zal de welwillendheid hebben dit gebouw te toonen. Wel zal het er, toen het geslachte vee er nog hing, anders uitgezien hebben dan nu er een reeks kasten met oude folianten gehuisvest zijn, maar de fraaie gewitte gewelven met sobere baksteentoepassing zijn zeer goed te bestudeeren en op origineele wijze volpiëteit bewoont de archivaris de ruimte in den kap.

Over de St.-Bavo slechts enkele opmerkingen. Van het einde van den 14den eeuw, toen het koor begonnen werd tot het midden van den 16den eeuw, toen de houten kap boven het schip voltooid werd, is met tusschenpoozen aan dit monument gewerkt. De toren werd in het begin van den 16den eeuw gebouwd.

Deze toren is niet de oorspronkelijke; deze was van steen, hetgeen dan ook den geheelen opbouw doet vermoeden. Kort na den bouw van dien toren, vertoonden de kolommen ernstige zetting en werd in 1502 weer met de afbraak begonnen.

Reeds vele jaren wordt de Bavo onder leiding van Dr. Cuypers en van der Steur gerestaureerd; veel schoons werd te voorschijn gebracht, slechte toevoegsels verwijderd; vooral het inwendige heeft veel gewonnen. Slechts het orgel in vies-bruinen kleur geschilderd, is een wanklank. Toch is de Bavo de oude grijsaard niet meer die uw ziel aangrijpt en uw hart doet trillen vol eerbied voor zijn oud gelaat, dat zijn wezen afspiegelt. De oude conterforten van het koor zijn thans aan de beurt, en het is of men met „Schmink“ de rimpels van het oude gelaat dicht plamuurt. Ringovensteen en scherpe kantige blokjes bergsteen worden geplakt, waar tevoren in groote gevoeligheid de grenzen waren aangeduid. Uit eender conterforten rijst sierlijk een rookkanaal. Oude gedeelten, die weldra ook onder den hamer komen, zullen u doen zien, dat ik niet sentimenteel doe, doch bedroefd ben, dat ten opzichte van dit monument ook niet eens de meer modernen een woordje meepraten. Ik herinner me, dat de wethouder van openbare werken mij verle-

De oude St. Bavo Kerk te Haarlem.

den jaar vertelde, dat ook het sublieme ingangsportaal tegen het koor zou gerestaureerd worden.

Die keer ben ik welsprekend geweest.

Het portaal is nog intact, maar . . . . We gaan verder en eenige mooi renaissancegevels in den Damstraat no. 13 en 23, vragen nog de aandacht: de eerste krachtig met forsche Tudorbogen, de kraagsteenen wat zwaar, de laatste vlakker (1610, in den hertog van Brandenburg), beide gedeeltelijk geschonden.

We zijn nu aan de Waag (1595), na den Vleeschhal en de toren van de Nieuwe kerk, het belangrijkste renaissancegebouw in Haarlem, rustig, massaal, door krachtige dekljst afgesloten de ondervindieping, waarin de groote zwaar geprofileerde portieken voor het vee, naar boven fijner in behandeling met als tegenstelling de krachtige gootlijst met zware consoles, waarboven sierlijk het hooge dak met de fijne dakkapellen en windvaan.

Dit deel van het Spaarne is schoon, hoewel niet doelmatig. Het verkeer met elektrische trams vraagt rechter wegen. Laad- en losplaatsen en het stadsverkeer hebben hier een drukte doen ontstaan, ver boven het vermogen van de plaats.

Hier aan het Spaarne stonden de pakhuizen; er zijn er nog enkele over, b. v. „In 't wapen van Gelderland“, dat hoewel zonder top nog een groot gaaf deel uit 1612 heeft. De restauratie van het onderstuk getuigt niet van het talent hiertoe noodig.

Aan het Spaarne 106 en 108 zijn nog twee zeer zuiver bewaarde gevels. De renaissance topgevel bevat nog de oorspronkelijke kruiskozijnen uit het begin 17de eeuw. De ramen van de twee onderste verdiepingen hebben den invloed van den 18^{den} eeuwschen buurman ondervonden, maar de schaal is zoo mooi, dat niets te betreuren valt. De midden 18de eeuwsche gevel ernaast met het sierlijke, oorspronkelijke smeedijzeren hek, geeft ons een buitengewoon goed heerenhuis te zien, van stoep tot schoorsteen wel verzorgd. Om de aansluiting met de trapgevels ernaast heeft Barnaart zich weinig bemoeid.

Het „ik“ was nummer een, maar hij kon zoo redeneeren, het was in 1740. We slaan nu bij het

moderne bouwwerk van den architect Douglas den hoek om naar de gedempte Oude gracht, passeeren het zwak architectonisch omhulsel van den bakker de Dood, en bevinden ons dan weldra voor het Groot Heiligland. Voordat we het Groot Heiligland inslaan, zien we in de verte nog enkele goed bewaarde topgevels, die wel waard zijn, nog eens van kruiskozijnen voorzien te worden.

Het Groot Heiligland bevat nog een groot getal stukken van oude kunst, en de Gasthuisgeveltjes maken dit stukje van de stad tot een zeldzaam Oud-Hollandsch hoekje, temeer nu de vervallen staat van de gebouwtjes, behoorend tot het Gereformeerde weeshuis, is opgeheven en deze gebouwen door Dumont zijn gerestaureerd en tot Frans Hals museum ingericht.

Dit werk, gegeven de omstandigheid, dat gerestaureerd en aangepast moest worden, is zeer belangrijk. Jammer is het, dat de bouwmeester zich nu en dan niet krachtiger verzet heeft tegen het moeten verwerken van min-

De Vleeschhal te Haarlem.

derwaardige rommel; ook de kleur van sommige verrekken is minder gelukkig, zoo bijv. een bruin geverfd plafond en bruin houtwerk tegen oud goudleer.

Laten we het een „slijp of the pen“ noemen, maar deze is belangrijk genoeg, om nog eens ongedaan te maken. Zoo duur is een eenvoudige eikenbetimmering niet.

Omtrent de kleur der wanden en de belichting zal de directeur van het museum Gratama wel eenige inlichtingen kunnen verstrekken. Is nog tijd over dan kan even een kijkje in het intieme hofje „Het Proveniershuis“ genomen worden, waarbij tevens de prachtige toren van de Nieuwe kerk van Lieven de Key gepasseerd wordt. Langs den Dreef zijn we nu spoedig aan het hotel „Roozen“ in den Hout gekomen, waar de lunch ons wacht.

Tijdens de lunch zijn we in de gelegenheid de oude fontein te aanschouwen, die weldra zal plaats maken voor een standbeeld van Hildebrand. Tot nog toe is mijn

verwachting niet hoog gespannen. Waarschijnlijk zal de traditioneele heer in gekleede jas op rustiek voetstuk (althans volgens voorloopig gepubliceerde afbeelding) verrijzen: en, schrik niet, mijneheeren, de gemeenteraad van Haarlem doet pogingen om de oude fonteinbak van gewapend beton van af het Paviljoen daarheen te verrollen, zoodat het standbeeld daarin zal kunnen verrijzen. Het plan ontmoet bij de commissie van bijstand geen bedenking en heeft de volle instemming van den architect van den Hout en de plantsoenen. Ontmoet het ook geen bedenking bij de architecten, en zou het niet de meening van den architect van den Hout zijn, dat hij de plaats voor een monument niet ongeschikt acht?

Na den antiquarischen morgen en gesterkt door den lunch, zal een wandeling door den Hout velen welkom zijn. We passeeren het Paviljoen, in 1788 door Dubois gebouwd voor Hope, van 1808—1810 de woning van

De toren van de Nieuwe Kerk te Haarlem

Louis Napoleon en thans museum, en gaan langs den Kleinen Houtweg met de fraaie buitenplaats Spaarn-Hout, waarbij nog het zeldzaam mooie „Hofken van Wilhelm van Heythuysen“ uit 1651 is gelegen. Dit hofje is een juweeltje van eenvoudige baksteenkunst.

De weg, die nu gaat door het Haarlemmerhoutpark en Zuiderbuurtpark, geeft gelegenheid eenige werken van de architecten van den Ban, London, Welsing, van Straaten, van Loghem, Knuttel, Salm, Wolbers, Droste, Meppelink, Broese van Groenou, Etmans en anderen

te zien, terwijl de ongeëvenaard schoone Spaarneoevers menigeen zullen boeien.

Door den Hout wordt nu gewandeld naar de nieuwe St. Bavo van Jos. Cuypers, waarna per elektrische tram naar Aerdenhout wordt gereden, waar nog een groot aantal villa's en landhuizen van London, Stuyt, de Bazel, van der Steur, Wolbers, Leliman en anderen, stof genoeg tot verschillende discussies zullen opleveren. Door afwezigheid van den heer Bunge zal diens landhuis niet inwendig bezichtigd kunnen worden. Het uitwendige is trouwens belangrijk genoeg.

Maar ik heb het moderne werk niet besproken, en zal daarom ook hiervan niets zeggen. Ik zou het gaarne doen, maar waar beschrijving van het oude reeds te veel plaats vroeg, zou het nieuwe nog meer ruimte vragen.

In het nieuwe, wil het ons in de ziel grijpen, zooals een werkelijk kunstwerk vermag, zal de idee een veel hooger plan bereikt moeten hebben dan in het oude, omdat wij veel meer van dezen tijd eischen dan van welken vroegeren ook. Hier namelijk geen herinnering aan het verleden, geen vermooring door den tijd, geen vergoelijking van gebrek aan technisch kunnen, maar als ondergrond der beoordeeling het onverbiddelijk wetenschappelijk inzicht met daarbij, en tevens erboven, de psychische idee bewuster dan ooit te voren. Niet meer alleen rythme en maatverhouding, kleur of echtheid van materiaal, noch de eerlijkheid van constructie zullen de waarde van het werk bepalen, maar daarboven de ruimte-idee, die een werk in hoogste instantie al of niet tot kunstwerk stempelt. Veel van het moderne werk voldoet aan de eerste eischen, doch aan den laatsten en hoogsten eisch kan slechts hij voldoen, die van alle tijden is, de „Uebermensch.“

Moge het enkelen gegeven zijn op den tocht door Haarlem en Omstreken enkele genieën te ontdekken, die een spoor van het goddelijke in hun werk vermochten te leggen.

OPT LESEN VAN GODEFROYS UTERSTE WILLE.

Sagh men eertyts de CONST het gelt te fam en lesen
Om d' Ouwde Stock te vōen en d' ouderloose Weesen
D'ERFLAETER heeft gewilt, dat nu de BOUCONST leeft
Van wat, door dwangh, DIACONY haer geeft.

Wilt, ARCHITECTEN, toch haer deel den ARMEN laeten!
Bevordert BOUCONST vry, maer nyet met sulcke baeten.

CANDIDUS.

PRIJSVRAGEN. PRIJSVRAAG „DORPSSCHOOL“.

De volgende ingezonden stukken en opmerkingen betreffende deze prijsvraag zijn ontvangen. *)

Het Jury-rapport lezende der ingekomen ontwerpen op de prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging van Ned. baksteen-

*) Wegens nitstredigheid van enkele Juryleden was het niet mogelijk eerder de antwoorden der Jury op de opmerkingen te publiceren.

fabrikanten, onderwerp: School benevens onderwijzerswoning, werd ik teleurgesteld door het feit, dat er van de 83 ingekomen projecten slechts over 8 critiek is gegeven. (1.)

Juist wat ik en waarschijnlijk anderen met mij op prijs stellen, n.l. het oordeel over het ingezonden werk door personen, welke een hoofdtoon in de nieuwe richting der Bouwkunst aangeven, blijft achterwege, waardoor het gedane werk zoo goed als nutteloos is.

Mijn inziens werkt men toch niet aan een Studieprijsvraag in hoofdzaak voor eene geldelijke belooning, maar voor ontwikkeling. (2.)

Na deze prijsvraag ben ik wēer eens niets wijzer geworden omtrent mijn werk.

De critiek in deze is leerzaam en dus hoofdzaak voor jonge krachten, welke ze in 't belang der toekomstige bouwkunst moeten leeren van grootere mannen op dit gebied. (3.)

Hopende een volgende maal niet wēer teleurgesteld te worden en onder dankzegging voor de opname, teeken ik met

Hoogachting,

Uw dw. dn.

(w.g.) JAAP MOLENAAR.

Geachte Redactie.

Naar aanleiding van den uitslag van de prijsvraag der Ned. Baksteenfabrikanten, wenschten wij gaarne eenige opmerkingen openbaar te maken.

Het wil ons voorkomen dat de groote belangstelling, getoond van de zijde der inzenders voor dit vraagstuk, getuigende „het vele serieuze werk“ (gelijk de Jury erkent) niet geëvenredigt is aan de belangstelling der Jury.

Het ligt niet op onzen weg critiek uit te oefenen op de beloonde ontwerpen, maar toch meenen wij te mogen protesteeren tegen de oppervlakkige manier waarop door de Jury de superioriteit van deze ontwerpen is aangetoond en het welwillend „dank je“ tegenover de overgrote meerderheid der overige inzenders.

Wat toch o. i. iedere betrokkene bij eene studieprijsvraag mag verwachten, dat is: een door de Jury met nadruk naar voren brengen van de essentieele punten waarvan het slagen van het gevraagde ontwerp afhangt, m.a.w.: eenige nadere aanduiding van haar standpunt, hetwelk zij bij de beoordeeling als maatstaf aanlegt (4).

Waar de Jury zelfs, bij een der door haar uitverkoren ontwerpen aantoonde, „hoever de ontwerper afgedwaald is van zijn doel: het ontwerpen van eene dorpschool“ treft het ons als willekeur tegenover alle inzenders dat daarbij tegelijkertijd niet zijn aangevoerd de gronden, waarop zij dit ontwerp — ondanks deze afdwaling — toch nog voor eene belooning waardig keurde. (5.) Integendeel heeft zij bovendien tegen dit plan nog meerdere bedenkingen.

Ook rijst de vraag waarom de verschillende schiftingen niet bekend zijn gemaakt, gelijk toch bij meerdere prijsvragen gebruikelijk is o.a. ook bij die der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap“, zoodat de inzenders tenminste eenigszins kunnen nagaan in hoeverre hun werk geslaagd en de aandacht waard is. (6.)

Het slot van het Jury-rapport wil zooveel zeggen dat ongeveer alle inzenders, op enkele uitzonderingen na, onbevoegd zijn tot het ontwerpen van goede dorpsarchitectuur (7.), welnu Geachte Redacteur, zou het dan niet wenschelijk zijn de 75 niet beloonde ontwerpen maar zoo spoedig mogelijk terug te zenden en vooral niet publiek ten toon te stellen; dit zou waarschijnlijk het tegenovergestelde zijn van een werkzaam middel tot verheffing der bouwkunst. (8.)

Iets heeft ons — en misschien meerderen met ons — deze prijsvraag wederom geleerd n.l. om het in het vervolg maar niet zoo heel erg nauw met de bepalingen van het programma te nemen. (9.)

Met dank voor de plaatsing.

(w. g.) EENIGE INZENDERS.

Verder werd opgemerkt, dat de plattegrond van het bekroonde

ontwerp „Plutarchus“ niet geheel voldoet aan de eischen van het Programma, daar niet ten volle is rekening gehouden met de op de situatie voorkomende boomenrij. De boomen, op 2 M. afstand geplaatst, benemen totaal het licht aan de klasse lokalen. De inzender van Plutarchus heeft de boomenrij genegeerd, alleen aan de Z.zijde is een afstand van 3 M. bewaard, wat volgens meening van den schrijver niet voldoende is. (10.) Gevraagd werd daarom, waarom het Jury-Rapport ten opzichte van dit ontwerp zoo gunstig luidt. (11.)

Ten slotte werd door een inzender verzocht, alsnog eenige op- of aanmerkingen te mogen vernemen omtrent zijn ontwerp. (12.)

Wij antwoorden daarop het volgende:

(1) De heer Moolenaar zal het met ons eens zijn, dat het niet noodig en ook niet wenschelijk is, alle 83 projecten door ons te doen beoordeelen. Niet wenschelijk, omdat wil een beoordeeling van een project werkelijk waarde hebben zij niet in enkele woorden kan worden samengevat, maar vrij uitvoerig moet zijn, temeer waar het hier een studieprijsvraag betreft. Wij hebben daarom gemeend een 8-tal dusdanig te moeten bespreken, dat daaruit voldoende ons oordeel over deze projecten en het standpunt door ons ingenomen ten opzichte van het vraagstuk der dorpschool blijkt.

In eene dergelijke bespreking vinden zij, wier werk niet besproken is, voldoende punten van vergelijking om hun project eraan te toetsen; zoodoende kunnen zij, daarbij tevens kennis nemend van het werk hunner mededingers, wel degelijk veel van deze prijsvraag leeren.

(2) en (3.) zijn hiermede tevens beantwoord.

In verband met het groot aantal gelijksoortige oplossingen en de kwaliteiten van het ingezonden werk, vonden wij geen aanleiding meer dan 8 projecten te bespreken. Waar echter blijkt, dat door enkele inzenders de gevolgde wijze van beoordeelen niet voldoende is, verdient het aanbeveling, bij een volgende gelegenheid de beoordeeling over meer projecten uit te strekken.

(4) De maatstaf, welke wij hebben aangelegd bij de beoordeeling, namelijk de eischen van een dorpschool met landelijk karakter, goede baksteen-architectuur en goede planindefining, komt in ons Rapport op verschillende punten naar voren. Hierbij zij opgemerkt, dat de prijsvraag is uitgeschreven door de Ned. Ver. van Baksteenfabrikanten, dat het Programma baksteenbouw voorschrijft, zoodat wij aan aesthetische kwaliteiten van een ontwerp veel waarde hebben gehecht.

(5) De goede en minder goede eigenschappen van dit project worden door ons genoemd in het Rapport; gewaardeerd wordt, dat de architectuur naar verrijking streeft. Verder wordt van de architectuur niets meer gezegd, wat dus beteekent, dat naar ons oordeel, zij noch slecht, noch bijzonder goed is.

(6.) Er heeft een schifting plaats gehad en deze wordt door ons vermeld.

(7.) Het slot van het rapport wil inderdaad zeggen, dat er veel onrijp werk is onder de 83 inzendingen; hiervoor is het dan ook een studieprijsvraag.

Verder is de bedoeling van het slot, autoriteiten, die dorpscholen laten bouwen, erop te wijzen, dat het bouwen van dorpscholen niet aan onbevoegden moet worden overgelaten, (hetgeen gemeenlijk wel geschiedt) aangezien dit ontwerpen moeilijk is, hetgeen ook uit deze prijsvraag kan blijken.

(8.) Het tentoonstellen is nuttig voor bouwkundige ontwikkeling der deelnemers; ook het onrijpe werk moet worden opgehangen als studie-object, als voorbeeld van minder goede oplossing.

(9.) Deze opmerking is niet duidelijk; in een studieprijsvraag wordt het programma ruim gesteld (zooals ook hier het geval was, waar o. a. geen bouwsom genoemd was) waardoor de mededingers niet te zeer gebonden worden.

(10.) Op de situatie in het Programma is een boomenrij aangegeven. Dit wil echter niet zeggen, dat de ontwerper niet vrij was deze rij te wijzigen of weg te laten, wanneer een goede situatie van de dorpschool hiertoe leidt. Dit heeft Plutarchus gedaan. Ook in de werkelijkheid worden boomenrijen gewijzigd of gedeeltelijk opgeruimd, wanneer de nieuwe bouw dit eischt.

(11.) In het rapport worden de goede kwaliteiten van dit project wel genoemd; vooral de plattegrond heeft verdienste.
(12.) Waar wij onze taak beëindigd hebben kunnen wij als Jury niet alsnog beschouwingen over het een of ander project geven. Natuurlijk zijn de Jury-leden persoonlijk vrij dit wel te doen, wanneer zij daartoe verzocht worden.

De Jury,
H. P. BERLAGE NZN.
J. GRATAMA.
TH. M. KETELAAR.
G. VERSTEEG.
L. ZWIEKS.

BERICHTEN.

Prachtwerk over de Prijsvraag van het Vredespaleis. Wij vestigen nog eens de aandacht op de circulaire, op verzoek van de Uitg. Mij. „Elsevier“ door het Hoofdbestuur der Mij. t. b. d. B. verzonden, en waarin de Leden en Donateurs der Mij. (d. w. z. ook de Buitengewone Leden) in de gelegenheid gesteld worden zich het bekende fraaie prachtwerk over de Prijsvraag voor het Vredespaleis aan te schaffen tegen den geringen prijs van f 9.— Het werk bevat de 6 door de Jury bekroonde ontwerpen, benevens 40 andere. De afbeeldingen op bijgaande losse plaat, op 2de der grootte van de oorspronkelijke platen toonen duidelijk de belangrijkheid der afbeeldingen aan.

De Uitg. Mij. „Elsevier“ verbindt zich echter alleen hiertoe, wanneer minstens 200 Leden en Donateurs een exemplaar bestellen.

Alle bestellingen te richten tot genoemde Mij., Singel 151—153, Amsterdam.

Zie verder het bericht in B. Weekblad no. 36, blz. 450.

Het Rubenshuis te Antwerpen. Volgens een bericht in „Le Petit Journal“ heeft men het voornemen om — evenals te Amsterdam met het Rembrandthuis is geschied — het huis destijds door Rubens bewoond in eigendom te verkrijgen en in zijn vroegeren staat terug te brengen, waartoe zich een commissie heeft gevormd (waarin o. a. zitting hebben de directeur van het Museum te Antwerpen en de Burgemeester).

Nadat het huis — (dat door de tegenwoordige eigenaars zeer verwaarloosd wordt, o. a. verkeert de ingang, de bekende Rubenspoort in zeer bouwvalligen toestand) — gerestaureerd zal zijn, bestaat het plan om de beroemde schilderijen van Rubens, welke het Museum te Antwerpen bewaart, naar het voormalig atelier over te brengen en dat geheel tot Museum in te richten.

Voorts zal het geheel gemubileerd worden zooals het huis, waarvan Rubens destijds een klein paleisje had gemaakt, zich destijds vertoonde en waartoe alle gegevens nog voorhanden zijn.

Het Rubenshuis zal zoodoende een speciaal aan dezen meester gewijd Museum worden.

PERSONALIA.

Den 11en September overleed te Amsterdam de Heer W. Hamer, architect te Amsterdam.

LAATSTE BERICHTEN.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALG. SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.
De excursie is bepaald op Dinsdag 16 September en de Vergadering van Architect Leden op Woensdag 17 September.

Programma.
Dinsdag 16 September.
Excursie naar Haarlem.

11 uur v.m. Samenkomst in de hal van het Stadhuis op de Grootte Markt.

Bezichtiging van de Vleeschhal, ook inwendig.
Bezoek aan de oude St. Bavo.
Daarna wandeling langs het Noorder Spaarne naar het Frans-Hals Museum.

Te voet of per tram naar Hotel Roozen, waar te 1 uur n.m. de lunch gebruikt zal worden.

Daarna wandeling langs het Paviljoen, den kleinen Houtweg door het Haarlemmerhoutpark en Zuiderhoutpark, langs het Zuiderbuiten Spaarne, door den Hout naar de nieuwe Sint Bavo. Van daar per elektrische tram naar Aerdenhout, waar de villa Kareol van den heer Bunge van buiten bezichtigd wordt. (Door afwezigheid van den heer Bunge kan het inwendige der villa niet bezichtigd worden).

Wandeling door Aerdenhout en verder per tram naar Zandvoort. ± 5 uur n.m. Bijeenkomst in de Bodega van het groote Badhuis aldaar.

6 uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in het Grootte Badhuis, f 2,50 per convert, exclusief de wijn.

Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen is het noodzakelijk dat heeren deelnemers zich **vóór Maandag 15 September** opgeven met vermelding, of zij aan den gemeenschappelijke maaltijd deelnemen, bij den heer J. B. van Loghem, Secretaris van de Afd. Haarlem en Omstreken, Zonnelaan 2, Haarlem. De Commissie heeft de excursie bepaald op den eersten dag, opdat de leden dan in de gelegenheid zijn met elkaar van gedachten te wisselen over de belangrijke onderwerpen, die den volgenden dag behandeld zullen worden.

Woensdag 17 September.
Vergadering van Architect-Leden ten 10^u: ure v.m. in het Gebouw der Maatschappij.

AGENDA.

Verkiezing van de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).

Verkiezing van de Commissie van Stemopneming (zie Alg. Huish. Reglement, art. 13).

Bespreking van de onderwerpen:

1. De door de P. P. C. voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Nat. Prijsvraag Regelen en in het Huish. Reglement der P. P. C., gepubliceerd in B. Weekblad 1913 no. 33 en 34.

2. De door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Programma's van Eischen voor de examens der Mij. (Zie het verslag der H. Bestuursvergadering van 5 Aug. j.l. in B. Weekblad van 23 Augustus blz. 413 e. v.)

3. De concept Statuten en Huish. Reglement, opgesteld door de Fusie Commissie. Het praeadvies van het Hoofdbestuur over dit concept is afgedrukt in Bouwk. Weekblad van 6 September blz. 438 e. v.

4. De al of niet wenschelijkheid van Openbaar Bouwkundig Adviesbureaux.

Daarna of des avonds gemeenschappelijk bezoek aan de tentoonstelling E.N.T.O.S.

Ten opzichte van punt 4 zij er aan herinnerd, dat dit onderwerp ook besproken is op de j.l. gehouden Alg. Meivergadering. De inleidingen met het debat zijn opgenomen in B. Weekblad no. 23, 26, 27, 28, 30 en 32. Aangezien op de Meivergadering geen conclusies zijn genomen en het gewenscht is, dat de Architect-Leden der Mij. spoedig zich over dit belangrijke onderwerp uitspreken, mede in verband met de Concept Statuten en Huish. Reglement van de Amsterdamsche Commissie voor het Stadschoon (zie het verslag der vergadering van de 3 Amsterd. H. Bestuurderen met het Bestuur der Afd. Amsterdam in B. Weekblad van 23 Augustus blz. 415) is dit onderwerp wederom op de agenda van de Alg. Sept. Vergadering geplaatst, zoodat daar een beslissing genomen kan worden.

33ste JAARG.—20 SEPT. 1913.—No. 38.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. Z. N. : : : :
Redacteur: J. GRATAMA. : : : : : : : :

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A. dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. : : : : Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Donateurs. — Examenvragen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Willem Hamer. † — Het nieuwe tehuis voor Militairen in Den Helder. Arch. W. M. Dudok. — Godefruy's nustersten wil. — Natuurlijk stedschoon, door Dr. W. B. Petri c. l. — Bouwvakken 1912. — Een paar opmerkingen. — Het Notariaat en de Woningwet. — Afdeling voortgezet en Hooger bouwkunst Onderricht. — Ingezonden. — Berichten. — Rectificatie. — Laatste Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

DONATEURS. Als Donateur zijn tot de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst toegetreden de heeren:
G. Gerlach, Dir. Gem. Werken, Schiedam;
Bureau Gem. Werken, Zuffen;
M. H. J. Tummers, Dir. Techn. Hand. Bureau, den Haag;
D. J. van Wijk, Steenfabrikant, Geldermalsen;
L. J. Overtoom, Aannemer, Schagen.

EXAMENVRAGEN Bouwkundig Opzichter. Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven:
Bouwkundig Opzichter 1913 à f 1.—, 1912, 1911 à f 0.85, 1910 à f 0.50.
Bouwkundig Teekenaar 1913, 1911 à f 0.50; 1910, à f 0.30.
Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 à f 0.85.
Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WILLEM HAMER. †

In den verleden week te Amsterdam plotseling gestorven Willem Hamer is een dier architecten heengegaan, welke, aan het jongere geslacht weinig bekend, den ouderen vakgenooten den tijd hunner jeugd in herinnering brengen. Wij noemden hem nog altijd den „jongen“ Hamer, om

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

hem te onderscheiden van zijn vader, die als architect in dienst van de Nederduitsche Hervormde Gemeente was werkzaam geweest. En wie Hamer ontmoette gaf den levenslustigen, blozenden man, die nog ternauwernood grijsde, misschien vijftig jaar, doch vermoedde niet, dat hij de zeventig reeds voorbij was.

De „oude“ Hamer stond bekend als een uitmuntend vakman, doorkneed in alles, wat de praktische bouwkunst betrof. In zijn school was de „jonge“ Hamer gevormd, die op waardige wijze in zijn voetstappen trad. De Hervormde Gemeente te Amsterdam koos echter niet hem, maar den predikantszoon C. B. Posthumus Meyjes tot opvolger van zijn vader.

Willem Hamer genoot, en terecht, het vertrouwen van velen, en heeft heel wat werk tot stand gebracht. Met zijn vader bouwde hij het Paviljoen in het Vondelpark, waarvoor eerst aan Jan Springer een ontwerp was gevraagd, dat echter niet werd uitgevoerd. Van zijn zelfstandige werken is het hôtél Rondeel, later het hôtél de l'Europe geworden, het voornaamste.

Aan het openbare leven nam Hamer weinig deel, maar zijn belangstelling voor alles wat de bouwkunst betrof was toch groot. Dit weten zij die hem als Voorzitter van het Bestuur der Industrieschool der Maatschappij voor den Werkenden Stand hebben gekend en gewaardeerd. Deze school zou de volgende maand haar halve eeuwfeest vieren. Om het onverwacht overlijden van Hamer zal die viering nu tot het volgend jaar worden uitgesteld. Hamer's grootvader was predikant te Egmond aan den Hoef geweest, en toen nu de zoo belangrijke kerk van dit dorp in een zeer slechten staat bleek te verkeeren en de arme gemeente, die het gebouw uit gebrek aan middelen jaren lang verwaarloosd had, een behoorlijke herstelling niet kon bekostigen, stelde Hamer met groote vrijgevigheid het aanzienlijke bedrag daarvoor noodig ter harer beschikking.

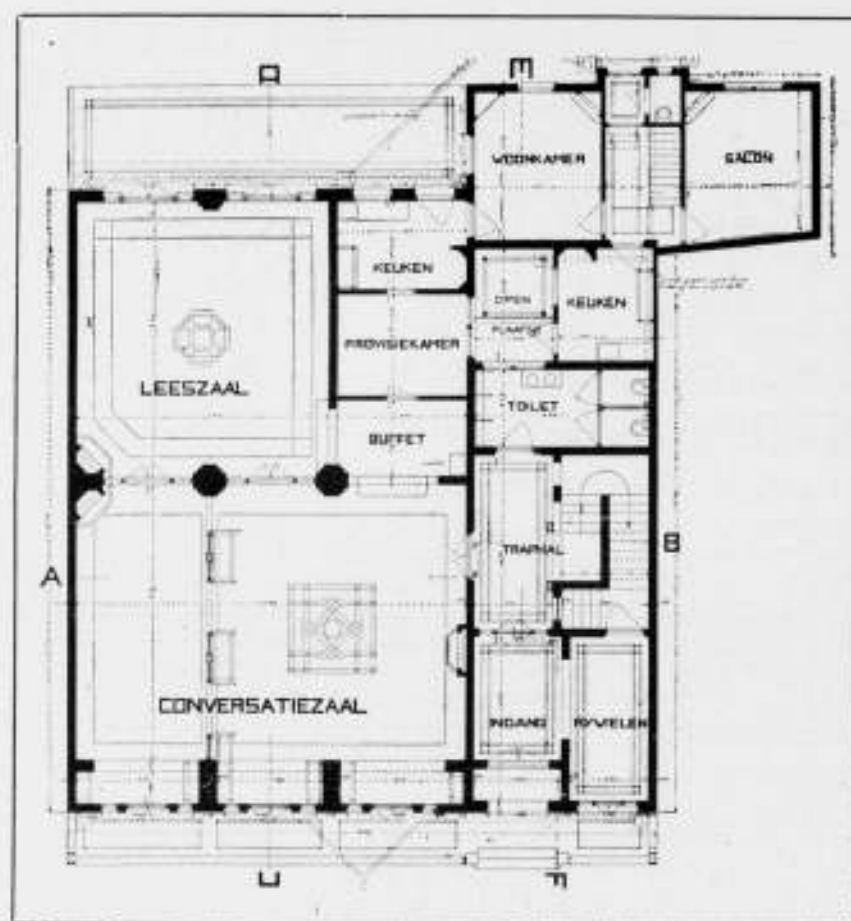

Fig. 1. Plan Beganegrond. Schaal 1 op 200.

Daar van verschillende zijden de vrees werd genit, dat deze herstelling te ver zou gaan en het geheel vernieuwd gebouw zijn schilderachtigheid zou verliezen, wendde ik mij tot Hamer om hem te vragen, wat zou geschieden. Aanstonds verklaarde hij zich bereid, met mij naar Egmond te gaan, opdat er voor zou kunnen worden gezorgd, dat de herstellingen zich tot het strikt noodzakelijke beperkten; nog een paar maal ben ik met hem te Egmond geweest, en ik hoopte juist dezer dagen weder met hem daarheen te gaan, toen ik het bericht van zijn plotseling verscheiden kreeg.

De groote middelen, waarover Hamer beschikte stelden hem in staat, veel goed te doen. Hij deed dat in stilte; hij wenschte ook niet, dat er van wat hij voor de kerk te Egmond gegeven had, gewag werd gemaakt. Allen, die hem gekend hebben, zullen de herinnering bewaren aan een beminnelijk, bescheiden man, aan een architect van den ouden stempel, die zijn vak met ernst en liefde beoefende.

W.

HET NIEUWE TEHUIS VOOR MILITAIRES IN DEN HELDER.

DOOR W. M. DUDOK,

Ingenieur der Gemeentewerken, Leiden.

De behoefte van den bouw van een nieuw Tehuis voor Militairen in Den Helder werd op verzoek van het Bestuur der plaatselijke afdeling van den Nederlandschen Militairen

Bond in 1909 door ondergeteekende een ontwerp gemaakt, waarbij ermede rekening moest worden gehouden, dat het achter het Tehuis gelegen Kerkgebouw zou blijven bestaan. Deze bijzondere situatie bracht mede, dat het te maken gebouw als poortgebouw werd opgevat; intusschen kwam het project niet tot uitvoering, omdat het Bestuur een voor de exploitatie alleszins juisten stap deed en ook het terrein van de Kerk aankocht en voor den nieuwbouw beschikbaar stelde. Hierdoor kon een ruimer gebouw worden ontworpen, dat tevens voor grootere bijeenkomsten, lezingen e. d. de gelegenheid kon openstellen. De hierbij gaande afbeeldingen geven een overzicht van het nieuwe gebouw, dat thans gereed is.

Een blik op den plattegrond (fig. 1) zal doen zien, dat gestreefd is naar een compacte oplossing, ten einde zoo volledig mogelijk van de beschikbare ruimte te profiteeren en een zoo groot mogelijk oppervlak aan zalen beschikbaar te stellen. Onmiddellijk bij den ingang is een rijwielbergplaats ontworpen. Het buffet is zoodanig geplaatst, dat het gelijktijdig naar de conversatiezaal en de leeszaal front maakt, en aansluit aan een provisiekamer en dienkeuken. Het kleine binnenplaatsje is juist voldoende, om een goede verlichting te verzekeren voor deze provisiekamer, het toilet en de keuken der woning van den conciërge; het trappenhuis wordt door een groot bovenlicht ruim verlicht. De verdieping (fig. 2) wordt hoofdzakelijk ingenomen door twee vereenigbare zalen, aan den voorgevel sluit zich hierbij aan een door een luifelje overdekt balkon. Boven deze afdekking zijn rondboogvensters aangebracht, die direct licht werpen in de daarachter gelegen zaal. Op de zolderverdieping zijn boven de vereenigbare zalen en tusschen de kasspananten logeerkamertjes afgescheiden, de beide tusschenliggende gangen zijn voorzien van nooduitgangen. De ligging van de trap maakt het mogelijk, den vloer van de vergaderkamer op een lager peil te leggen, zoodat deze vergaderkamer, waarin de kap gedeeltelijk in het gezicht is gelaten, aangename verhouding heeft verkregen. Deze korte beschrijving zal voldoende zijn om aan de hand der bijgaande figuren een volledig overzicht der distributie te geven. De teekeningen doen tevens zien, dat getracht is, aan het geheel het karakter van den zuiveren baksteenbouw te geven, die niet alleen in den gevel (fig. 3) maar ook in het trappenhuis en de conversatiezaal tot uiting komt. De vorming van een terugspringend balkon vóór de vereenigbare zalen op de 1e verdieping bracht mede, dat in de conversatiezaal, tot ondersteuning van het teruggebouwde gedeelte van den voorgevel, groote rondbogen dragende op dwarsmuren werden ontworpen, die als het ware diepe nissen

bij de ramen vormen, waardoor aan deze zaal een intiem karakter wordt verleend. In fig. 5 is dit onderdeel door een perspectievische potloodschets weergegeven. Daar het, ter wille van een oeconomische exploitatie in de bedoeling ligt, de leeszaal gedurende perioden, waarin op minder druk bezoek moet worden gerekend, gesloten te houden, is in de conversatiezaal een scheidingswand aangebracht; het kleinste der beide aldus gevormde vertrekken kan dan als leeszaal dienst doen, waartoe zijn vorm zich gevoegelijk leent. Volgens het ontwerp zullen tegen en in verband met den scheidingswand houten banken worden gemaakt, waartegen de deurbladen der dubbele deuren in open stand bevestigd kunnen worden. Op deze wijze ontstaan bij dezen wand, wanneer deze feitelijk niet als scheiding dienst moet doen, min of meer afgescheiden zitplaatsen, waartusschen ruime doorgangen open blijven, en is dus getracht van den wand, die alsdan een nood is, een deugd te maken. Om te voorkomen dat hij voor het doorzicht te beperkend zal werken, is hij voorts grootendeels als glaswand opgevat.

bij de ramen vormen, waardoor aan deze zaal een intiem karakter wordt verleend. In fig. 5 is dit onderdeel door een perspectievische potloodschets weergegeven.

Daar het, ter wille van een oeconomische exploitatie in de bedoeling ligt, de leeszaal gedurende perioden, waarin op minder druk bezoek moet worden gerekend, gesloten te houden, is in de conversatiezaal een scheidingswand aangebracht; het kleinste der beide aldus gevormde vertrekken kan dan als leeszaal dienst doen, waartoe zijn vorm zich gevoegelijk leent. Volgens het ontwerp zullen tegen en in verband met den scheidingswand houten banken worden gemaakt, waartegen de deurbladen der dubbele deuren in open stand bevestigd kunnen worden. Op deze wijze ontstaan bij dezen wand, wanneer deze feitelijk niet als scheiding dienst moet doen, min of meer afgescheiden zitplaatsen, waartusschen ruime doorgangen open blijven, en is dus getracht van den wand, die alsdan een nood is, een deugd te maken. Om te voorkomen dat hij voor het doorzicht te beperkend zal werken, is hij voorts grootendeels als glaswand opgevat.

De wand tusschen de beide vereenigbare zalen bestaat uit stijl- en regelwerk; de drie gedeelten zijn onderling gescheiden door twee geconstrueerde ijzeren kolommen, die op de zolderverdieping doorgaan en, tot een dwarspant gekoppeld, een middensteunpunt voor de kasspananten helpen vormen. De wanden zijn schuifbaar gemaakt, zij kunnen elk door middel van een takel opgetrokken worden en verdwijnen dan op de zolderverdieping. De kolommen, die derhalve tevens tot geleiding dienen, zijn in verband daarmee elk geconstrueerd uit vier L-ijzers D.N.P. no. 16, en vier quadrantijzers, D.N.P. no. 5 mase, waardoor tevens aan de zuil een bevredigend aanzien wordt gegeven. Een gemakkelijk gangbare geleiding wordt verkregen door een stelsel van rolletjes, waardoor in alle richtingen slepende wrijving wordt voorkomen. Deze constructie is eenvoudig, kost zeer weinig en werkt uitstekend. Betreffende de verdere samenstelling van het gebouw kan ten slotte nog worden vermeld, dat de fundering bestaat uit een gewapend beton roosterwerk; deze methode kwam hier geschikt voor, omdat, hoewel heien niet absoluut noodzakelijk was, de geheele constructie van het gebouw medebracht, dat plaatselijk (bijv. onder voor- en achtergevel en gemetselde pijlers) toch hooge belastingen van den ondergrond zouden ontstaan. Breede en dikke betonplaten (zie fig. 4) verdeelen thans de belasting over een zoo groot oppervlak, dat de bodem nergens boven 0,8 K.G. per cM² wordt belast. Deze betonplaten waren bovendien, als men tenminste

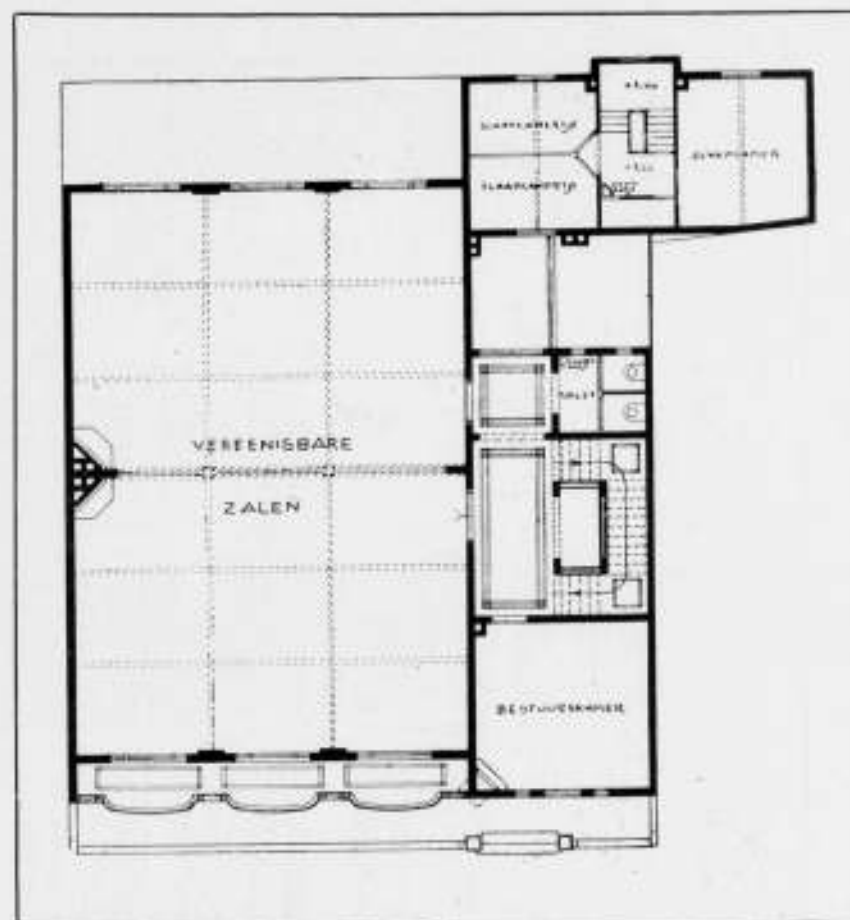

Fig. 2. Planverdeling. Schaal 1 op 200.

homogeniteit van de grondslag voorop mag stellen, hoogst eenvoudig te berekenen. Dit laatste was niet het geval met de platen onder de doorgaande muren aangebracht, althans niet in de richting van den muur. Aangezien uitteraard niet is te voorzien, waar hier positieve en negatieve momenten zullen optreden, zijn alle platen van een dubbel netwerk voorzien.

De gevel is gemetseld van kleurig hardgrauw, met gebruikmaking van zeer weinig zandsteen en met toepassing van enkele kleine versieringen van roode siersteen, die het overigens zeer sobere geheel verlevendigen. Inwendig is voor de rondbogen en voor enkele lambriseeringen de baksteen in het gezicht gelaten. Op den beganen grond zijn hoofdzakelijk betonvloeren op zand toegepast, in de zalen afgedekt met eenvoudig versierd houtgraniet, overigens met kunstgraniet; op de verdiepingen zijn eenvoudige houten vloerconstructies, c.q. met moeren kinderballen uitgevoerd, de eerste bestaande uit zware, omkokerde I-balken. Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat het gebouw niet volkomen volgens deze teekeningen is uitgevoerd, met name is in de conciërgewoning wijziging gebracht: in de perspectievische schets van den voorgevel zijn de naastgelegen huizen gefantaseerd en alleen opgenomen om het gebouw als rijenhuis weer te geven.

Het dagelijksch toezicht werd zeer tot genoegen uitgeoefend door den bouwkundig opzichter L. Vinkenborg, die gedeeltelijk ook met de detaillering was belast, het werk werd uitgevoerd door den aannemer J. Smit voor

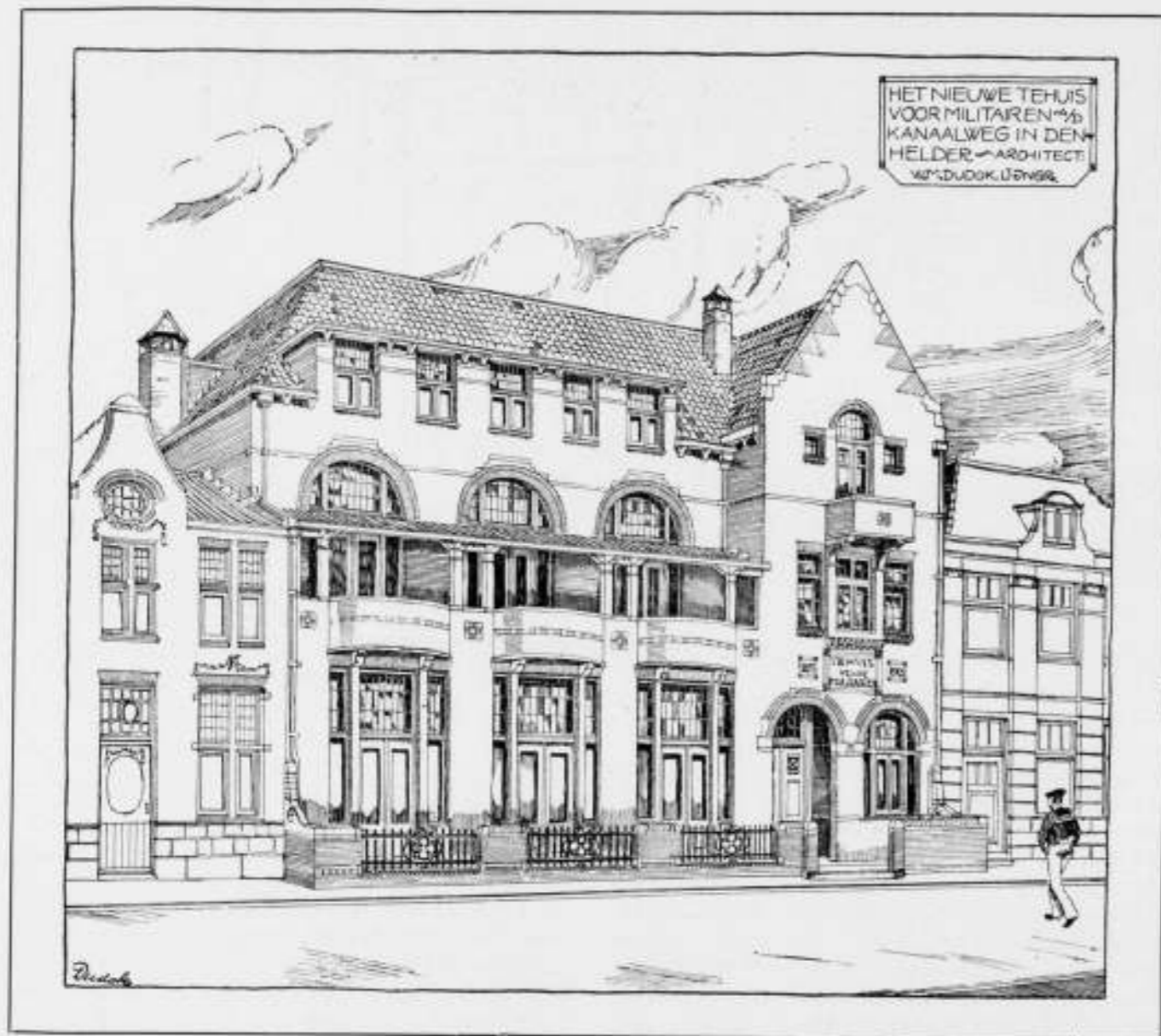

Fig. 3.

ongeveer f25000; een in verhouding tot den omvang waarlijk niet hooge bouwsom.

GODEFROY'S UITERSTEN WIL. AAN CANDIDUS.

Gij menschen zijt toch vreemd, hoewel van den nieuwen [tijd,

Toch meestal ontevree, met alles haast in strijd.
Dat moet een zestal regels ons thans opnieuw vermelden
Een hoogst loffelijke daad, moet het daarbij ontgelden.
De erfplater zag vooruit, de toekomst gaf hem vrees.
„Zal mijn gave goed gedijen, daar zorg voor de wees”
„De tijden zijn gekeerd, dat blijkt uit vele zaken”
„Zoo zal de wees tot heil der kunst, mijn wensch be-
[stendig maken”

„k Geef weezen U wat ik kon, maar onder eene plicht”
„Dat gij daarvoor voor mij slechts tijdelijk dienst ver-
richt”
„Ik had U minder kunnen geven, de Kunst kon zelf be-
heeren”

„'t Feit bleef dan gelijk, maar zie: 't was mijn begeeren”
„Dat wat ik aan de Kunst had toegedacht”
„Beschermd door weezenhand, ook trouw werd opge-
[bracht”

„Niet als een last, maar als de rente van het deel”
„Dat eigenlijk ik daarvoor U gaf te veel”
En daarom doet het leed, dat zulk een goede gave,
Van een hoogst eerlijk man, het werk van een brave,
Wiens leven was der Kunst gewijd,
Zoo wordt beschouwd in onz' modernen tijd.

HANIKUS.

NATUURLIJK STEDESCHOON

door DR. W. B. PETRI C.I.

Nin het artikel: Kubatz contra Valckenier Kips of het uitbreidingsplan voor Alkmaar, (B. W. 35) wordt ik als het ware getart door den heer J. H. Schaad, om de verdediging van mijn proefschrift tegenover een aanvaller zelf op mij te

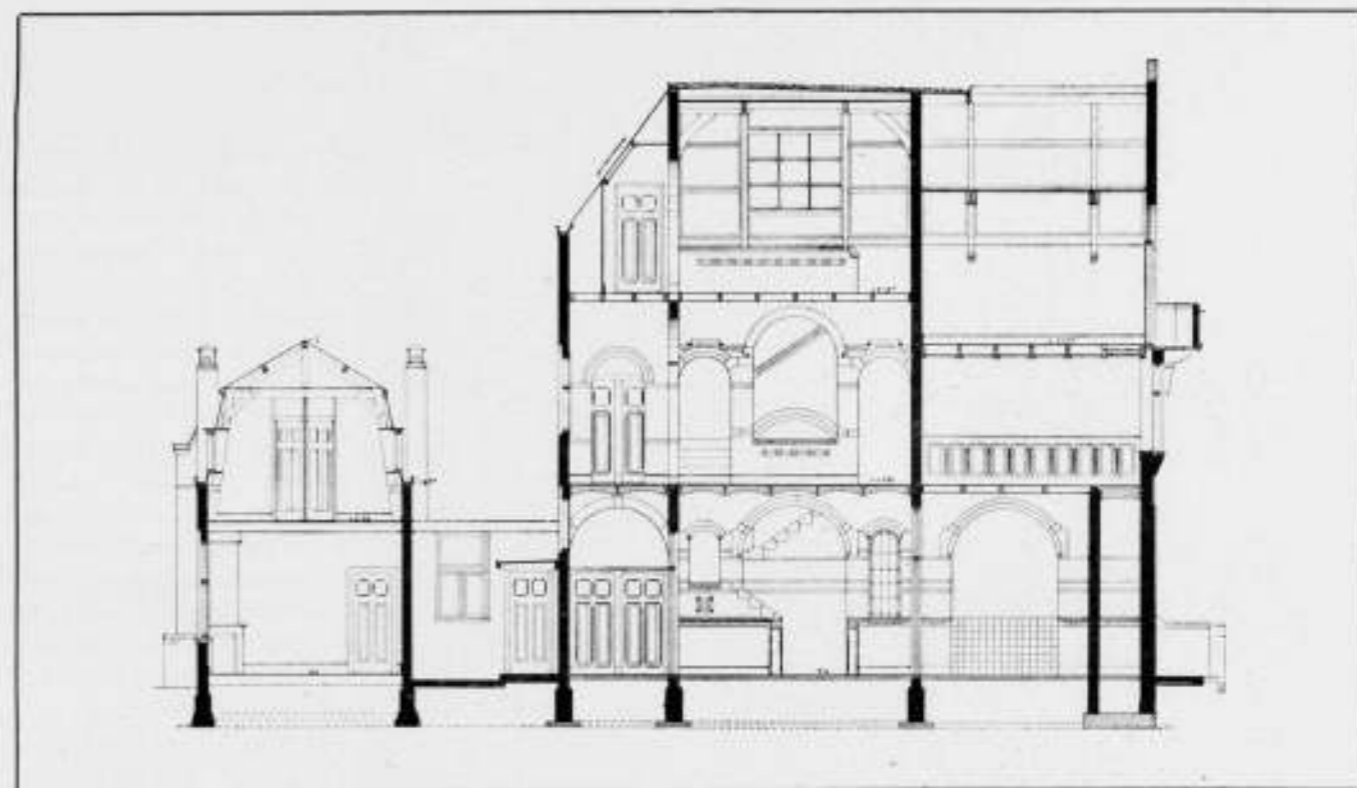

Fig. 4. Doorsnede E. F. Schaal 1 op 150.

nemen. Tot nog toe liet ik er mij van weerhouden door de volgende overwegingen: 1°. Vond ik het ongepast tegenover mijn promotor, om over een zaak, die zelfs volgens den heer Schaad in staat van gewijsde is, te debatteeren met ieder, die zich als beoordeelaar opwerpt, nadat zij reeds beoordeeld is. 2°. Scheen het mij niet met de opvatting overeen te komen, wanneer een gerecenseerde zich tegen het vonnis van den zich zelf als rechter opwerpenden deskundige zou gaan verzetten. (Het is b. v. nooit te mijner kennis gekomen, dat een musicus, wiens spel minder gunstig gerecenseerd was, daarna zelf in de courant schreef, dat hij toch wel erg mooi speelde).

Nu uit het aangehaalde artikel blijkt, dat men in de bouwkundige wereld het argument sub 2 niet schijnt te tellen, en nu prof. Valckenier Kips voor mij het bezwaar sub 1 uit den weg ruimde, voel ik mij bevrijd van het dwangbuis der conventie en kan ik, om met den heer Schaad te spreken, den degen gaan hanteeren, om den vijandelijkten aanval af te weren.

Toch moet dit duel zich van de gewoonlijk gevoerde onderscheiden, omdat ik het in dit geval niet fair vind, zelf nog degenstooten toe te brengen*), nadat „Mephisto” dat reeds heeft gedaan. Ik zal mij dus beperken tot pारेeren; of liever, omdat ik niet zoo'n bloedig man ben, wil ik den raagbezem ter hand nemen, om weg te vegen, wat een ander voor mijn deur heeft gebracht.

In een onderhoud, dat ik had met den directeur van gemeentewerken in een onzer grootere kleine plaatsen, een man, uitmuntende in bekwaamheid, vol liefde voor

*) Verwijten zijn niet hetzelfde als insinuaties, wat de heer Kubatz schijnt te ontgaan.

zijn vak en belezen in stede-bouw, sprak deze de volgende woorden: „Philosophie en Stede-bouw zijn van „die onderwerpen, waarvan ieder denkt, wel wat te „weten, en waarover veel gezwamd wordt onder het „genot van een sigaar en een grogje. 't Is maar jammer, „dat de disputanten niet inzien, dat ze slechts grog- „gesprekken en leutertaal bazelen en zich zelf belache- „lijk maken in de oogen van echte filosofen en echte „stede-bouwers”.

Stede-bouw is een wetenschap, en wel een veel omvat- tende wetenschap, waartoe — zooals de heer Kubatz B. I. met veel pathos in een artikel in 't B. W., overgenomen in „Van onzen Tijd” van dit jaar beweert, de kennis van een ingenieur, een architect en een jurist vereischt worden, een bewering, die trouwens reeds 20 jaar eerder door Prof. Valckenier Kips was uitgesproken (De Gids, Aug. 1894) en die dus niet nieuw meer is.

Het wordt tegenwoordig in wetenschappelijke kringen steeds meer gevoeld, dat het voor de richtige studie van een vak ook noodig is, de historie van dat vak te kennen, getuige de kort geleden opgerichte vereeniging voor geschiedenis, wis- en natuurkunde.

Wil dus de stede-bouw ooit een wetenschappelijk vak worden, dan is het hoog noodig, dat wij zijn historie bestudeeren, opdat wij niet in het euvel vervallen telkens weer dingen te ontdekken, die al lang geleden ontdekt zijn. De tijd aan die ontdekkingen besteed, ware beter te benutten geweest.

Het is daarom, dat ik mijn werk over stede-bouw schreef en dankbaar aanvaard ik de woorden van den Heer Kubatz B. I. (B. W. 373 1e kol. reg. 17); waar hij mij hulde brengt als pionier voor het goed recht der Stede- bouwkunst.

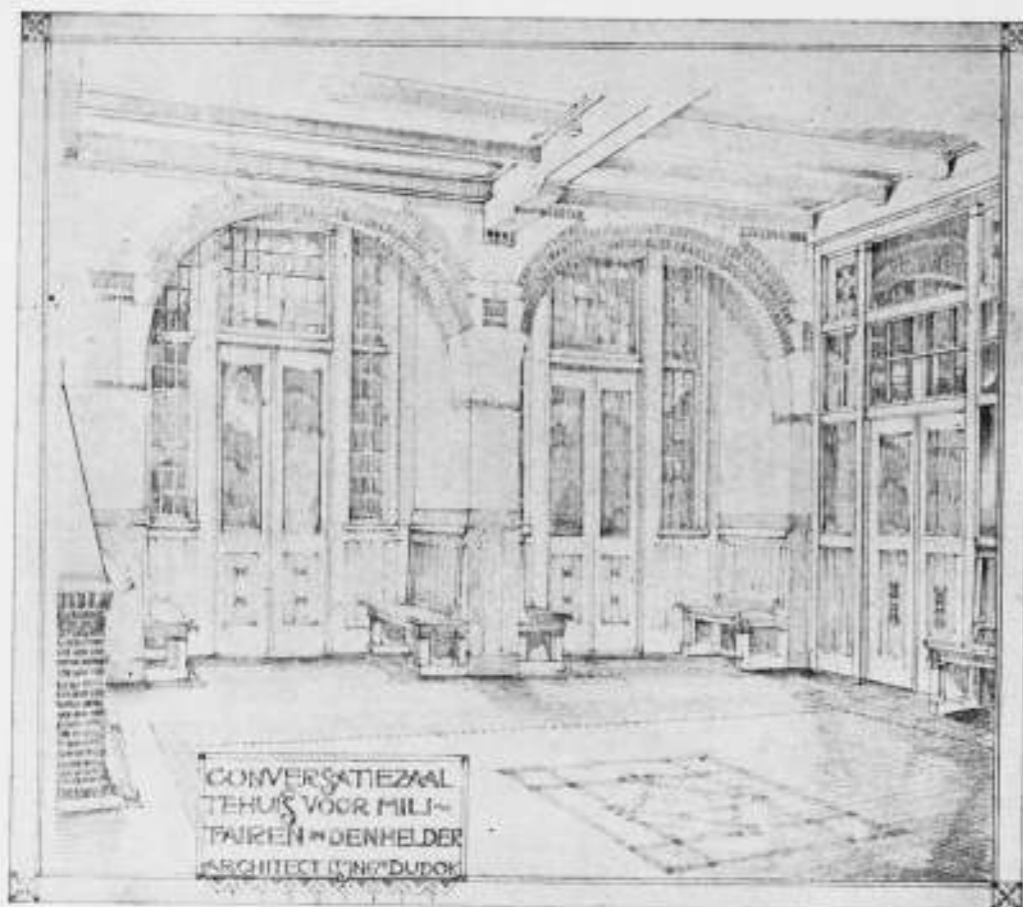

Fig. 5.

Indien echter die historische studie ook praktisch nut wil hebben, hetgeen toch voor een toegepast wetenschappelijk vak als Stedebouw gewenscht is, dan moet zich daar noodzakelijk aan vastknoopen een meditatie over het bestudeerde en moet de aldus herleeft mens trachten het goede uit het verleden te behouden en het kwade af te leggen. Het is dus niet juist te beweren, dat mijn werk bestaat uit twee los tegen elkaar staande stukken, welke conclusie alleen door een vluchtig lezer kan worden getrokken.

Daar echter de critiek het eerste gedeelte losgelaten heeft, wil ik deze afdeelingen van mijn werk onbesproken laten en zal ik mijn aandacht concentreren op de derde afdeeling, die blijkbaar het meeste stof heeft opgejaagd.

Men vergunne mij daarbij de zaak van algemeen standpunt uit te behandelen, daar het onbegonnen werk zou zijn in het openbaar te debatteren met elk haastig lezer, die over de regels heen las, of er in las, wat er niet stond.

Ik waardeer het zeer, dat enkele grondige lezers, wie stedebouw ter harte gaat, mij hebben voorgesteld met hen te confereren. Tot welk een last dat vluchtige lezen aanleiding kan geven, moge blijken uit de volgende voorbeelden.

„Zoowel de weg langs de beek, als de rioolstraat wijzen naar een niet bestaand centrum in het zuiden.”

Op de plattegrond is echter de zuidelijke voorstad „Nieuwpoort” voor het noordelijkste gedeelte even

aangeduid, van welke voorstad op blz. 276 duidelijk wordt gesproken, terwijl in de rioleeringsberekening juist de kwestie van die voorstad op den voorgrond treedt. Men moet er op rekenen, dat deze woonbuurt, waarvan een gedeelte buiten het stedelijk grondgebied ligt en waar dus de belasting laag is en het bouwtoezicht niet streng, zich ontwikkelt, en het ware kortzichtig de genoemde straten naar het zuiden smaller te maken, omdat men dan de groote kans liep, dat zij later, tegen groote kosten moesten worden verbreed. Ook kunnen zij via de Heiloerdijk het verkeer van den rijksweg tot zich trekken.

„Het blijft voor mij een raadsel, hoe men, een uitbreidingsplan van Alkmaar ontwerpend,

„de oude stad gewoon in een hoek stopt, als een afgedane curiositeit; over 50 jaar een achterbuurt — Oud Alkmaar — waar men als curiosum nog een vreemde deling heen brengt”.

Had de vluchtige lezer gelet op blz. 271 4e en op blz. 272 4e regel van onder, dan zou hij ontdekt hebben, dat er nog een groote uitbreiding in het westen was, reikende van de stadsgracht tot de spoorbaan, welke uitbreiding met het stadspark en de door mij geprojecteerde uitleg samen, de oude stad van twee zijden insloot. De nieuwe wijk kwam dan niet voor als een alleen staande uitwas, maar hielp mee een halfringvormige uitbreiding te voltooien. Het zou hem dan gebleken zijn, dat noodwendig een groot deel van het verkeer tusschen de deelen onderling door de oude stad moest loopen. Ook gaat nog steeds het verkeer met de noordelijk gelegen plaatsen via de oude stad. Van in den hoek drukken is dus geen sprake. Er is slechts voor gezorgd, dat de oude stad geen te groote bloedaanvoer naar het hoofd krijgt en daardoor aan een veel voorkomende ouderdomsziekte zou bezwijken.

„Het schijnt wel, of men in het algemeen de meening is, „toegedaan, dat het land vol is van fabriekseigenaren en „commissarissen van N. V. en toekomstige dito's, die verlangend uitzien naar gemeentebesturen, die industrie-terreinen beschikbaar stellen. Alsof de eenige factor „voor industrie is de plaats, waar de gebouwen moeten „staan. Men vergeet te vragen; hoe is de levens- en loon-standaard in de gemeente; kan ik ter plaatse bruik-

„bare arbeidskrachten werven; hoe zijn er de woning-„toestanden? Vallen de antwoorden hierop gunstig uit, „dan is elk gemeentebestuur, — uitgezonderd dan van „enkele meer luxe centra, — wel bereid om mede te „werken, dat het terrein er komt, ook al is dit dan „niet in een uitbreidingsplan er voor aangewezen.” Ik zou hier niet alleen de schuld willen zoeken bij vluchtig lezen, maar hoofdzakelijk bij vluchtige kennis. Op blz. 271 en 272 zal men vinden, waarom de meening, dat er industrie en handel in Alkmaar moet komen, niet een los daarheen geworpen meening is.

Daarnevens zal de aandachtige beschouwer hebben opgemerkt, dat het fabrieksterrein naar het uiterste oosten is verschoven, zoodat het bij een langer uitblijven der fabrieken, dan ik verwachtte, de stadsuitbreiding niet behoeft in den weg te staan. Hij zal dan tevens zien, dat die plaats ook met zorg is gekozen, om de stad bij de heerschende winden voor rook te vrijwaren. Op de weinige dagen met oostenwind, wanneer het gewoonlijk tevens helder weer is, zal de rook niet veel last veroorzaken. Het is dus uiterst gewichtig van te voren het terrein voor dat doel aan te wijzen, omdat, indien het stadsbestuur dit later doet, het veelal niet in zulke gunstige condities verkeert. Een wijs voorbeeld hiervan levert Essen, dat de fabrieken en bergwerken naar een bepaald kwartier windafwaarts wees. Daarom is dit centrum van industrie het type van een kraakheldere en gezonde stad geworden. Andere Deutsche steden, als Frankfort a.M. en Mannheim rekenen van te voren op ruime industrieterreinen. De juiste aanwijzing daarvan is een der moeilijkste en allergewichtigste onderdelen van een stadsaanleg. (Vergelijk art. 2 onzer Hinderwet, Baumeister, Städtisches Strassenwesen bl. 11 en Stübgen blz. 52). Baumeister is geen artist, maar toont hier een degelijk ingenieur te zijn. Fabrieksterrein wordt wegens zijn speciale eischen altijd zoozeer aan de peripherie ontworpen, dat het absoluut niet hindert, als de bebouwing langzamer voortschrijdt, dan men dacht. Daarentegen wordt van het weglaten van fabrieks- en handels-terrein het meest ernstige bezwaar ondervonden en ware de weglating, feitelijk bij elke stad, een ernstige fout en laakbare oppervlakkigheid.

Om nu tot de kwestie van werklieden en woningtoestanden over te gaan. De industrie in Essen is vooruitgegaan, niet omdat er zooveel goede werklieden waren, maar er zijn zooveel werklieden gekomen, omdat er industrie kwam. Wat moest het toch anders droevig voor de arbeiders zijn, jaren werkeloos in een stad rond te loopen, totdat een fabrikant ontdekte, dat hij die goede leegloopers wel kon gebruiken! Hetzelfde geldt natuurlijk voor de woningtoestanden. Daarom heb ik fabrieks- en arbeiderskwartier aan elkaar gekoppeld. De aandachtige beschouwer zal zien, dat bij het gelijktijdig schrappen van deze twee kwartieren het plan nog een afgerond geheel zou vormen.

Twee lezers, een vluchtige, die er rond voor uit komt en een andere, vallen over mijn stadsplein, waar de groote doorgaande verkeersweg achterlangs gevoerd wordt.

Ik schreef, dat deze weg het plein ontlastte van overmatige drukte. Daar tegenover stelt men, dat zoo'n plein juist druk moet zijn. Voelt men dan de beteekenis van mijn woorden niet? Denkt men, dat ik er maar op los schrijf, zonder mij rekenschap te geven van de portée van mijn woorden!? Er is dunkt mij nog eenig verschil tusschen een druk plein en een overmatig druk plein! De aandachtige lezer zal opgemerkt hebben, dat het doorgaande goederenverkeer zeer hinderlijk is en ook niet veel te maken heeft bij een postkantoor, een schouwburg of een burgemeesterswoning. De goederenaanvoer voor het warenhuis wordt door de Molentochtstraat, die van het station af komt, voldoende gediend. Ook heb ik het plein aldus ontlast van het moerriool, dat misschien wel eens aanleiding kan geven tot herstellingswerk. Op het plein monden verder twee grachten en vele straten uit, zoodat het er levendig genoeg kan worden, vooral, omdat ik er voor gezorgd heb, dat veel verbindingswegen het plein moeten benutten. Ik vond het echter niet noodig de wandelaars te storen door sleeperskarren, als anderszins.

Verkeerd lezen is verder een zeer lastige kwaal, hetgeen ik ten slotte met het volgende voorbeeld verduidelijk.

Als ik b.v. topgevels uit de middeleeuwen mooi vind en een verklaring geef voor haar ontstaan en voor de afwisseling in hoogte, terwijl de proporties hetzelfde blijven; en daarop doe volgen, dat die topgevels tenminste leelijkheid voorkomen, zooals de doorgaande gootlijsten geven, die men in sommige straten in Amsterdam aantreft, dan wordt mij schamper toegevoegd, dat goede voorbeelden van huizen met gootlijsten langs de straten mij blijkbaar zijn ontgaan! Ik heb natuurlijk slechts willen beweren, dat de kans, dat een straat architectonisch bedorven wordt, kleiner is, wanneer men huizen met topgevels bouwt, dan wanneer men huizen met gootlijsten bouwt. Groote artisten zullen natuurlijk met beide motieven schitterende effecten kunnen bereiken. Daar echter de meeste huizen gebouwd worden door beunhazen met de ontwikkeling van timmerlieden, is het veiliger, huizen met topgevels te bouwen!

Nog erger wordt de zaak echter, wanneer een niet vluchtig lezer een slecht geheugen heeft. Dingen, die hij dan in een voorgaand hoofdstuk gelezen heeft, is hij dan in een volgend hoofdstuk vergeten. Toch speelt hem nog iets vaag door zijn hoofd. Hij denkt na, het schiet hem te binnen, maar nu is hij vergeten, dat hij het las en hij beschouwt het nu als eigen uitvindsel. Een voorbeeld hiervan mag ik ook niet onvermeld laten. „Ik ken dorpen, „die totaal bedorven zijn door hun natuurlijke terreins-„gesteldheid, door de nuttigheidspolitiek. Een beekje dat „dwars op een bestaanden weg loopt, kan ten gevolge „hebben, dat alle bouwterreinen in een dorp scheef ver-„kaveld worden, zoodat we scheluwe bouwkunst of „tandaagbouwkunst te zien krijgen!” (B.W. 374 en B.W. 422). Ik zelf waarschuwde reeds tegen een zoodanige verkeerde toepassing der nuttigheidspolitiek op blz. 257 van mijn werk. En nu krijg ik hetzelfde te slikken als iets nieuws. En op blz. 246 sprak ik het ook heel duidel-

lijk uit: „Het spreekt van zelf, dat op het nieuwe terrein „ook enkele wateren kunnen voorkomen, die een goed plan „zoodanig in den weg staan, dat zij noch als water, noch „als straat te handhaven zijn, en die dus opgeofferd „moeten worden. Al te streng vasthouden aan de grond- „gedachte zou ook hier tot dwaze stokpaardberijding „voeren”. Ik waarschuw er dus tegen, de theorieën niet „bureaucratisch door een klerk te laten toepassen, maar „er een man mee te belasten, die de qualiteiten, voor een „stede-bouwer benodigd, bezit. Het is even onverstandig „de schuld in zoo'n geval aan de theorieën te geven, als „dat men aan mechanicaformules zou verwijten, dat zij „verkeerd zijn, omdat een leek, die ze niet begrijpt en ze „verkeerd toepast, er mee tot foutieve uitkomsten ge- „raakt.

Nadat ik aldus eenige opmerkingen van vluchtige lezers heb behandeld, wil ik er toe overgaan, de algemeene strekking van het door mij gegeven plan van uitbreiding nader uiteen te zetten, omdat niet weer verkeerd en vluchtig lezen en vooral het niet deskundig bestudeeren van kaarten aanleiding geve tot nieuw misverstand.

(Wordt vervolgd.)

BOUWVAKKEN 1912.

In het *Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Scheepvaart van Nederland gedurende 1912*, uitgebracht door Afd. Handel van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, komt het volgende voor omtrent de bouwvakken.¹⁾

Uit den aard der zaak loopen de meeningen omtrent den gang van zaken in de bouwvakken in verschillende plaatsen en in verschillende kringen vaak vrij veel uiteen, daar grootere of mindere bedrijvigheid op dit gebied zeer nauw met plaatselijke toestanden verband houdt. De berichten uit de verschillende plaatsen te zamen nemende, blijft evenwel als eindindruk, dat de verlevendiging in de bouwvakken, welke in 1909 was ingetreden en zich de beide volgende jaren had voortgezet, ook in 1912 behouden is gebleven.

Met name geldt zulks voor de grootste steden des lands, waar meerdere en meest ook aesthetisch goed verzorgde bouwwerken werden gezet. Vooral te Amsterdam kwamen allerlei aanvragen tot nieuw- of verbouw bij het gemeente-bouwtoezicht in, waaronder vele belangrijke werken waren, als: groote tentoonstellingen, magazijnen, bankgebouwen, bioscooptheaters, vele blokken arbeiderswoningen, enz. Opgemerkt werd nog, dat te Rotterdam minder heerenhuizen werden gebouwd, dan ten vorigen jare, wegens het ontbreken van den voor dat soort huizen benodigden bouwgrond; eveneens werden aldaar bijna geen arbeiderswoningen gezet, aangezien de bouwgrond daarvoor er te duur is.

In verband met de verbetering der verkeerswegen in de groote steden werden verschillende opdrachten voor belangrijke bouwwerken verstrekt. Medegedeeld werd nog, dat arbeiderswoningen-bouw, welke op tal van plaatsen sterk toeneemt, meer en meer onder de leiding van architecten tot stand komt. Deze woningen worden meestal gezet door coöperatieve vereeni-

¹⁾ In herinnering zij gebracht, dat het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, geassisteerd door enkele Afdelingen der Maatschappij, op verzoek van Afdeling Handel boven genoemd, in het begin van 1913 een Rapport over de Bouwbedrijvigheid in 1912 heeft uitgebracht, welk Rapport bij de samenstelling van bovengenoemd Verslag der Afdeling Handel heeft dienst gedaan.

gingen, welke rijkssubsidie ontvangen; de eigenbouwer daarentegen trekt zich van dezen bouw steeds meer terug.

In de prijzen der materialen kwamen geene belangrijke wijzigingen voor; over het algemeen bewogen zij zich echter in iets opgaande richting, zoodat het bouwen duurder wordt. Vooral de prijzen van hout en cement zijn gerezen, evenzoo die van metalen. Bij den prijs van verschillende artikelen o.a. van staal en portlandcement, doet zich nog steeds de invloed van kartellen min of meer gevoelen.

Verder wordt, naar opgemerkt werd, de markt der baksteen en kalkzandsteen geregeld door de baksteenfabrikanten, die aangesloten zijn en door de kalkzandsteenfabrikanten, die eveneens aangesloten zijn. Klachten over abnormale opdrijving van prijzen werden evenwel niet vernomen. Bepaald nieuwe materialen kwamen in 1911 evenmin in gebruik als de beide voorgaande jaren.

Overigens werden beton en gewapend beton steeds meer toegepast, vaak ten koste van baksteen, ijzeren en houten balklagen en ook wel van dito kapconstructies. Van de zijde der architecten werd de opmerking vernomen, hoe enkele hanner van oordeel zijn, dat cementijzerconstructies niet onvoorwaardelijk goed zijn. Toezicht — hoewel dit moeilijk zal zijn te regelen, — op een nauwlettende uitvoering achten dezen dan ook zeer gewenscht.

Kalkzandsteen deed aan baksteen vrij veel concurrentie aan. Niet altijd was die steen van goede hoedanigheid. Als een bezwaar tegen het gebruik ervan wordt genoemd, dat zij niet zoo gemakkelijk te keuren is als baksteen en zij eerst aan de proefstations moet worden onderzocht. Het gebruik wordt overigens zeer belemmerd, doordien zij in enkele gemeenten niet als materiael voor buitenmuren mag gebezigd worden. Onder de andere nieuwere materialen, die ruime toepassing vinden, kunnen nog genoemd worden, Brückner- en Excelsiorplaten, die meer en meer de niet brandvrije, z.g. Brabantische muren vervangen; verschillende architecten hebben voorts met goed gevolg het triplexhout — meerdere op elkaar gelijkde lagen hout — dat niet krimpt of trekt, toegepast.

Als versieringsmateriaal vond onverglaasde en verglaasde terracotta ruime toepassing. Opgemerkt werd voorts, dat in sommige streken, met name in Zeeland, Belgische steen de Hollandsche baksteen verdringt. Voor sommige doeleinden is die steen geschikt; over de qualiteit werd echter nogal geklaagd. Naadloze vloeren (Torgament, Doloment), werden door meerdere architecten minder goed geacht dan vroeger; als oorzaak daarvan werd genoemd de minderwaardige werkwijze en de onbekendheid der fabrikanten met de juiste samenstelling der benodigde materialen. In tegenstelling met vorige jaren werd ditmaal zeer weinig geklaagd over het geheel of gedeeltelijk nabootsen van gevelontwerpen. Toch is dit nabootsen nog niet geheel verdwenen; evenwel zal, naar verwacht wordt, de nieuwe auteurswet daaraan spoedig voor goed een einde maken. Evenals vorige jaren was ook ditmaal over het algemeen de verhouding tusschen architecten (directie) en aannemers of onderaannemers gunstig. Een enkele maal weigerden aannemers, die door hun vaste aansluiting veel macht bezitten, in te schrijven bij aanbestedingen, waarbij het bestek artikelen bevatte, die niet naar hun genoegen waren. Partieele aanbesteding komt nog niet veel voor. Bij splitsing van bestekken werd ondervonden, dat onderaannemers steeds op zich zelf werken, zonder voldoende verband met elkaars werk te houden. Bijna eenstemmig zijn architecten dan ook van oordeel, dat splitsing van bestekken groote bezwaren heeft, veel moeite geeft aan de directie en alleen voor zeer groote werken is aan te bevelen. Hoofdzakelijk heeft splitsing van bestekken plaats voor werken van gewapend beton, en voor verwarmings- en electriche installatiën. Ook schilderwerk wordt veel uit de bestekken gehouden. De behoefte aan goed geschoolde en ontwikkelde krachten onder de opzichters en teekenaars blijft bestaan. Algemeen wordt daarom de wenselijkheid gevoeld, dat op ruime wijze in een degelijke opleiding worden voorzien. Zoals reeds in vroegere verslagen is medegedeeld, heeft de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst

examens ingesteld, ter verkrijging van het diploma voor bouwkundig oprichter, bouwkundig teekenaar en uitvoerder van burgerlijke bouwwerken (onderbaas). Door deze examens wordt eenigermate aan de vorming dezer technici leiding gegeven, zoodat het gemis aan voldoende kennis der technici in de toekomst ongetwijfeld steeds minder vernomen zal worden. Een fout is nog, dat teveel het diploma der Maatschappij als einddoel beschouwd wordt, waardoor zucht tot verdere ontwikkeling ontbreekt en zelfoverschatting optreedt.

Ook onder deze technici begint zich een geest te ontwikkelen tot meerdere samenwerking, ter verkrijging van vaste regelen omtrent arbeidsduur, bezoldiging, vacantie, enz.

Wel was er steeds voldoende aanbod, echter niet van werkelijk goede krachten, die ook kennis en liefde voor hun vak hebben. Opleiding of lust tot studie laat te wenschen over. Wat de teekenaars betreft, is „kennis” alleen bovendien niet voldoende.

Van werkeloosheid onder hen, bleek niets. De verhouding tusschen personeel en architecten was overigens gunstig te noemen. Ten slotte werd nog de opmerking vernomen, dat hoewel in het algemeen een vermeerdering der publieke belangstelling in bouwkunst is waar te nemen, toch over het geheel goed werk nog te weinig op waarde wordt geschat. Herhaaldelijk komt het nog voor, dat zelfs ontwikkelde personen opdrachten geven aan werkbazen, met het gevolg, dat het uiterlijk van steden of dorpen ontwaard wordt. In verschillende streken ook van ons land wordt het architectenvak door onbekwame personen uitgeoefend. Aangedrongen werd dan ook op wettelijke bescherming van den architecten titel.

Met voldoening werd melding gemaakt, dat de stedelijke overheid zich meer en meer bewust wordt van hare verplichting in dezen, getuige o.a. de instelling der z.g. schoonheidscommissies in Amsterdam, 's-Gravenhage en Arnhem.

EEN PAAR OPMERKINGEN.

Bauberatung.

Bij vele artikelen op het onderwerp betrekking hebbend, maakte ik kanttekeningen, doch vrees den tijd te missen die uit te werken.

Op blz. 407 schrijft de heer F. J. Kubatz echter iets neer, dat niet onweersproken mag blijven, nl. zijn voorstelling als zouden bouw- en woningtoezicht, architect en opdrachtgever zijn: vijandige machten.

Vijandigheid is een wederkeerig gevoelen. Als een architect een enkele maal met bouw- en woningtoezicht vast loopt, dan is dit 100 tegen 1 niet op aesthetisch maar op constructief gebied. Mocht dan zoo'n architect mogelijk eens voor een oogenblik een vijandigheid in zich voelen tegenover dat bureau, naar wiens aanwijzingen hij zich schikken moet, hij kan gerust aannemen, dat er bij bouw- en woningtoezicht geen zweem van vijandschap door ontstaat of achterblijft.

Nog meer geldt dit tegenover den opdrachtgever, die louter gebaat wordt door het ambtelijk toezicht. Om mijzelf als voorbeeld te noemen; ik durf gerust zeggen niet de gemakkelijkste opvatting van mijn taak te huldigen, toch heb ik, van 1901—1906 te Amsterdam met de beoordeeling der bouwplannen belast, als regel met de ter plaatse gevestigde architecten, heel aangenaam samengewerkt; voor zoover ik later heeren ontmoet heb, hebben wij elkander met blijkbaar wederzijdsch genoegen weergezien. En van opdrachtgevers en hun rechtsgeleerde raadslieden kan ik den heer Kubatz nog wel brieven van dankbetuiging, over de medewerking bij het tot een goed resultaat voeren der bouw-aanvragen betoond, laten inzien, die zijn zoo bot neergeschreven meening ten eenenmale weerspreken.

Voor zoover de ambtenaar van het bouwtoezicht roeping voor zijn taak gevoelt — en van de anderen, zoo die er mochten zijn, die het enkel om de vaste betrekking te doen is, heeft men van zelf geen last — zal hem de bouwkunst wel zoodanig ter harte gaan, dat hij er prijs op stelt op vriendschappelijke wijze met de architecten en bouwheeren saam te werken.

Ook wat de heer Kubatz op blz. 406 zegt: over „architecten, die genoegen moeten nemen met de domste interpretatie van de bouwverordening” raakt kant noch wal. Een ambtenaar zal zich wel wachten in hooger beroep door zijn domme interpretatie aan de kaak te worden gesteld. Dit is mede een aantijging die de heer Kubatz niet uit ondervinding weet, doch die hij slechts allerlei minderwaardige en voor een groot gedeelte al door het toedoen van het bouwtoezicht verdwenen beunhazen in het bouwvak napraat.

Boomen in steden

De heer Leonard A. Springer had als redenen waarom de populier als straatbeplanting minder geschikt is, kunnen aanvoeren:

1. de vlakke beworteling, die bij oudere boomen, de bestratingen doet gelijken op de baren der zee, opgelicht als zij worden door de dikke horizontaal uitgroeiende zware worteltakken;
2. het spoedig wegrotten van het weefsel der afgevallen bladeren, waardoor dit bij vochtig najaarsweer spoedig een klevrige zwarte massa op de straat vormt, die veel moeilijker te verwijderen is dan ander afgevallen blad (beukenblad b.v. kan wel een winter in het water liggen zonder uiteen te vallen);
3. de last van het overal op- en inwaaien van het vruchtpluis als het zaad rijp is.

Overigens moet het mij van het hart, dat de heer L. A. Springer in polemiek niet erg beminlijk is. Heb je 't bij hem aan 't verkeerde eind, zooals de heer Petri, dan krijg je er ongenadig van langs. En heb je 't niet bij het verkeerde eind, zooals ik b.v. in No. 24, dan krijg je wel is waar een veer op je hoed, maar onder de restrictie „afgescheiden van de vraag of de schrijver vakman is of niet”, wat niet verder uitgewerkt voor de lezers beteekent, ja vriend, je hebt het mogelijk wel aardig geraden, maar eigenlijk weet je er niets van.

Laat ik dus hier verklaren geen vakman te zijn, al heb ik dan 12—14 jaar geleden wel eens beplantingen in onderhoud gehad (en den sannermer een stuip doen krijgen omdat ik de jonge boomen en hagen van rupsennesten gezuiverd wilde hebben), en boomen geveid en bijgeplant.

Men behoeft toch geen vakman te zijn om zijn oogen en hersens te kunnen gebruiken.

Zwolle, 24 Aug. '13.

J. H. SCHAAD.

HET NOTARIAAT EN DE WONINGWET.

Onder de personen, gekant tegen de uitvoering der Woningwet, hoort men veelal in een adem met bouw-ondernemers en hypotheekbanken, notarissen noemen. Dat de laatstegenoemden vooral in de opbrengsten van openbare veilingen van vaste goederen in de groote steden, merkbaar door de wet benadeeld zijn geworden, behoeft niet te worden betwijfeld, doch niettegenstaande dat hoort men in het openbaar weinig van hun bezwaren.

In hoofdzaak is het het instituut der aanschrijvingen tot verbetering en dat der onbewoonbaarverklaringen, dat de verkoops-waarde van de kleine woningen, een onzeker bezit, naar beneden heeft gedrukt, in de gevolgen waarvan H. H. notarissen worden betrokken.

Het Weekblad voor het Notariaat van 10 en 17 Januari j.l. bevat een bijdrage van mr. D. J. van Stockum over deze aangelegenheid, die meer algemeene bekendheid verdient (*).

Aanleiding daartoe was het Wetsontwerp 1912 tot nadere wijziging der Woningwet en wel speciaal een door een commissie uit hun midden aan de Vereeniging van Directeuren van Hypotheekbanken uitgebracht rapport omtrent toepassing van Art. 29bis (voorschotten tot verbetering) dier wijzigingswet.

Over het geheel is het daarin ingenomen standpunt, gelijk hieronder blijken zal, sympathiek.

* Zij luist en behaelt de vraag: „Op welke wijze moet het voorrecht der Gemeente bij het verliezen van geldelijke staats overeenkomstig de Woningwet worden geregeld” en is in overdrak afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

In het oorspronkelijk wetsontwerp waren voorschotten, door de gemeente ter verbetering van bestaande woningen verstrekt, bevoorrecht boven hypotheek; hiertegen worden in het Voorloopig Verslag bedenkingen geuit. Als gevolg daarvan ontstond de lezing, waarbij de voorrang alleen zou bestaan boven hypotheek na 15 Februari 1901 ingeschreven. Bij de behandeling der wet kwam door de aanneming van een amendement mr. Van Raalte c.s. elke voorrang te vervallen.

Dit is in het kort de geschiedenis van het artikel aan welks tegenwoordige redactie toegeschreven wordt, dat het tot nu toe zonder effect is gebleven. In bedoelde bijdrage wordt het toegejuicht, dat in het wijzigingsontwerp de voorrang weder wordt hersteld, doch dat dit slechts het geval zal zijn met betrekking tot hypotheek, verleend na het in werking treden der wijzigingswet, acht men zeer terecht niet ver genoeg gegaan.

Alle bezwaren tegen den voorrang, reeds vroeger te berde gebracht, en die weer opnieuw zullen opduiken, worden nu stuk voor stuk weerlegd.

Reeds in het Voorloopig Verslag werd aangevoerd, dat het voorrecht boven hypotheek onbillijk is daar de waarde van het onderpand niet met de volle reparatiekosten toeneemt, vooral niet omdat op de aanwending van het geld geen streng toezicht zal kunnen zijn, dat het (voortaan) moeilijk zal zijn op arbeiderswoningen hypotheek te krijgen.

In het vorengenoemde rapport werden daaraan in het belang der hypotheekhouders toegevoegd, dat de eerste hypotheekhouder de zekerheid moet hebben, dat hij een onbetwistbaar en onaantastbaar recht heeft op de opbrengst doordat geen andere vorderingen van eenige beteekenis voor zijn vorderingen geschoven kunnen worden;

dat de eerste stap in de richting om hiervan af te wijken gevaarlijk is, omdat men daarna in verdere stappen minder bezwaar zal zien en het gevaar dreigt, dat allerlei zekerheid boven eerste hypotheek wordt geschapen, die de waarde van eerste hypotheek als belemmering zal doen dalen;

dat de eerste hypotheekhouder het recht van onherroepelijke volmacht, overeenkomstig Art. 1223 B. W. moet behouden.

De bezorgdheid der hypotheekbanken strekt zich ook uit tot de huiseigenaren zelf. Hun rapport toch vervolgt: dat het voortaan moeilijk zal zijn op arbeiderswoningen hypotheek te krijgen en ten slotte dat herstellen van den voorrang vermoedelijk de huiseigenaren ook niet helpen maar benadeelen zal.

De eerste hypotheekhouders, zegt men, zullen in hun akten gaan bedingen, dat de aanschrijvingen tot verbetering volgens art. 14, een besluit van den gemeenteraad tot het bevelen daartoe volgens art. 17 of het verlenen van steun daartoe volgens art. 29 der Woningwet, de leening opzegbaar zullen maken en zij zullen zorgen de onderpanden te hebben geëxecuteerd voor het voorschot der gemeente is aangewend en haar hypotheek ingeschreven.

Op aldoende wijze weet de schrijver deze punten te weerleggen en zelfs laat hij aan het eind van dit gedeelte van zijn betoog het afdrukken: **de Woningwet is niet gemaakt in het belang van de huiseigenaren, maar in het belang van de volkshuisvesting** en zonder den voorrang van het gemeentelijk voorschot is een aldoende verbetering niet te verkrijgen.

Ten opzichte van deze voorschotten werden gesteld de volgende desiderata:

Zij moeten preferent zijn boven alle hypotheek, ook die, welke bij de invoering der wet reeds bestaan

De uitoefening van de onherroepelijke volmacht tot verkoop (art. 1223 B. W.) moet mogelijk blijven.

Den hypotheekhouders moet een termijn worden gelaten om het perceel te verkoopen.

De voorrang moet in de openbare registers worden ingeschreven.

Zij moet ook bij eigendomsovergang van het perceel blijven bestaan.

Het beding van niet zuivering bij willigen verkoop moet voor den bestaanden eersten hypotheekhouder gehandhaafd blijven. De kosten, op het vestigen van den voorrang vallende, moeten zoo laag mogelijk zijn.

Naar deze beginselen wordt dan een nieuwe redactie voor Art. 29bis ontworpen en toegelicht.

Is het geschriftje dus zeer de moeite waard ter hand te worden genomen, de titel is misleidend, als bevattende geen enkele aanwijzing, dat met geldelijken steun slechts wordt bedoeld, die ter verbetering van bestaande woningen. Men verwacht zonder die beperking ook een en ander van de zekerheid van voorschotten bij nieuwbouw, waarover ook het laatste woord nog niet gezegd is.

SCH.

AFDEELING VOORTGEZET EN HOGER BOUWKUNST-ONDERRICHT VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA”.

De afdeeling hervat hare colleges op den eersten Maandag in October a.s. terwijl de lessen in bouwkundig handteekenen op 13 September zijn aangevangen; de inschrijving is sedert eenige dagen en tot 22 September geopend.

Het prospectus en volledige inlichtingen zijn op elke werkdag te bekomen bij den administrateur, in „Parkzicht” aan de Hobbemastraat.

Belanghebbenden wordt in herinnering gebracht, dat de cursus ingevolge de jongste herziening van het leerplan en de reorganisatie een vierjarige is, en dat volgens dit leerplan in het aanstaande cursusjaar de twee eerste jaren zullen zijn ingericht; terwijl in het derde jaar het vroegere leerplan wordt afgewikkeld en voltooid.

Elk cursusjaar telt 6 maanden loopende van October tot April. De colleges worden in den regel drie maal, soms echter vier maal per week gegeven, des avonds van 7 tot 9 uur in de lokalen der Rijks Academie van Beeldende Kunsten en in die van de Kunstnijverheidsschool „Quellinus”; terwijl de lessen in het bouwkundig handteekenen regelmatig gedurende den geheelen cursus worden gegeven op Zaterdagavonden van 7 tot 10 uur in een lokaal van het gebouw „Parkzicht” aan de Hobbemastraat te Amsterdam.

De toelating tot den cursus is, behoudens bijzondere redenen ter beoordeeling van het Dagelijksch Bestuur en in verband met de door de kandidaten genoten vooropleiding, geregeld als volgt: De kandidaten moeten in het bezit zijn van een eindexamen van een der volgende inrichtingen van onderwijs, en bovendien genoegzaam ervaring in de praktijk der bouwvakken hebben opgedaan b.v. in de functie van teekenaar of opzichter, t.w.: de Rijks-Normaalschool voor teekenenonderwijzers te Amsterdam, de Rijkschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, de School voor Kunstnijverheid te Haarlem, de Academie „Minerva” te Groningen, en andere daarmee gelijkstaande inrichtingen.

Zij die in het bezit zijn van het eindexamen voor bouwkunde van een der Middelbare Technische Scholen of dat van de kunstnijverheidsschool „Quellinus” te Amsterdam, en tevens als teekenaar of opzichter werkzaam zijn in de praktijk der bouwvakken kunnen direct tot den cursus worden toegelaten.

Verder kunnen zij worden toegelaten die beschikken over:

a. het diploma Bouwkundig Opzichter of Bouwkundig Teekenaar uitgereikt door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

b. een der acten Middelbaar Onderwijs M.c. of M.d.

c. het eindexamen, met vervolklasse, van de Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam,

en bovendien de bewijzen kunnen overleggen van een voldoende algemeene ontwikkeling en ervaring opgedaan in de praktijk.

Ten slotte is voor hun de gelegenheid tot deelname aan den cursus opengesteld, die, hoewel niet in het bezit van eenig diploma, de bewijzen kunnen overleggen van voldoende ontwikkeling en ervaring opgedaan in eene veeljarige werkzaamheid in de praktijk.

Deze eischen zijn gesteld teneinde zooveel mogelijk de zekerheid te erlangen dat de candidaat-deelnemer over voldoende kennis beschikt om het onderwijs der Afdeeling met vrucht te kunnen volgen.

Over de toelating beslist na verkregen inlichtingen het Dagelijksch Bestuur.

Aan hen die den volledigen cursus met vrucht hebben gevolgd kan door het Genootschap op voordracht van het Bestuur der Afdeeling, gehoord de Docenten, een Diploma worden uitgereikt. Omtrent het Cursusgeld het volgende:

Voor het volgen van den volledigen vierjarigen cursus is f 60.— verschuldigd; waarvan voor het eerste jaar f 25.— betaald wordt, voor het 2e jaar f 15.— en voor het 3e en 4e jaar elk f 10.— Met deze regeling verbindt elke deelnemer zich voor den geheelen vierjarigen cursus. Voor het volgen van den cursus per jaar is f 25.— voor elk cursusjaar verschuldigd.

De leervakken zijn verdeeld in vier groepen te weten:

1. technische vakken, 2. bouwkunstige vakken, 3. vakken betreffende kunstnijverheid, 4. vakken betreffende de versierende kunsten.

De gelegenheid is geopend tot het volgen van de colleges dezer groepen afzonderlijk.

Voor de eerste groep is per cursusjaar f 10.— verschuldigd, voor de tweede f 18.— voor de derde f 15.— en voor de vierde f 6.—

De lessen in bouwkundig handteekenen kunnen eveneens afzonderlijk worden bijgewoond, waarvoor f 4.— per cursusjaar betaald wordt.

Voor een zeer beperkt aantal bestaat de gelegenheid tot kostelooze plaatsing. Zij die zulks mochten wenschen melden zich daartoe bij het Bestuur aan, dat na onderzoek beslist.

De leerstof van den volledigen vierjarigen cursus omvat de volgende leervakken: Natuursteen, Baksteen, Hout, IJzer, Geraamd Beton, Grafische Statica, Rioleering, Watervoorziening, Verlichting, Verwarming, Ventilatie, Bouwvormenleer, Gebouwen voor Eerediensten, Musea, Vergader-Concertzalen, Theaters, Scholen, Badhuizen, Woonhuizen, Gebouwen voor Industriële Doeleinden, Proportien en Stelsels, Stadsuitbreiding, Interieurkunst, Meubelkunst, Metaal- en Glasschilderkunst, Keramische en Textiele kunst, Elementaire en toegepaste versiering, Decoratieve Schilder- en Beeldhouwkunst, Bouwkunstplastiek, Kunstgeschiedenis, Kennis der Bouwstijlen, Heraldiek, en ten slotte Bouwkundig Handteekenen.

Het Docenten-corps telt p.m. dertig leden, onder wie de leerstof zodanig verdeeld is dat elk vak in het bijzonder tot zijn recht kan worden gebracht.

INGEZONDEN.

Geachte Redactie!

De heer Petri schijnt mijn bemerkingen op zijn eerste tirade te mijnen opzichte niet te willen begrijpen. Ik heb in geen mijner stukken getoond een vijand te zijn van groote boomen in 't algemeen, maar wel van deze in nauwe straten, daar waar zij te dicht op de huizen worden geplant.

De schoenmaker, die zich bij zijn leest houdt, doet zeker een goed werk, en dus de heer Petri moest dit spreekwoord eens ter harte nemen. Daar hij op stille plaatsen populieren wenscht, blijkt dat hij niet weet, dat het gevaar door de boomen er niet minder op wordt, het gevaar n.m. voor de huizen. Maar bovendien had hij geen italiaansche populieren genoemd, maar eenvoudig (en nog wel zingende) populieren in 't algemeen.

Wat de populieren betreft, waarvan de heer P. verhaalt, waar hij 't over zijn ontwerp Leidsche plein heeft, zullen zijn mede-

leden in de Jury zich nog wel herinneren, dat ik mij over italiaansche populieren in de straten alles behalve gunstig uitliet. Dat in zulk rapport niet alles opgenomen wordt, wat er gesproken wordt, is natuurlijk, maar in 't bedoelde rapport staat toch niet dat de beplanting van 't ontwerp Wetering goed is, wel iets beter dan de voorgaande. Ik herinner mij al die ontwerpen niet goed meer, doch wel dat de heer P. niet den 10en prijs kreeg. Doch dit is een geheel andere kwestie; de kwestie betreft boomen in een meer of minder grooten stadsaanleg, of in straten, waar de boomen in de trottoirs of rijweg staan, en daarvoor degen populieren, welke ook, per se niet. Dat er te Keulen mooie platanen staan, spreek ik niet tegen. De heer Petri behoeft zoo ver niet te gaan. Ook in ons land zijn zij aan te wijzen, doch de vraag is: zijn zij wenschelijk en aan te raden. 't Is nu eenmaal een zwak van Nederlanders om aan te nemen wat men in 't buitenland vindt, alsof dit altijd goed is, zonder rekening te houden met bodem en klimaat.

Laat de heer Petri mijn eerste stuk nog maar eens goed lezen, dan zal hij zien, dat ik geen vijand van groote boomen in de straten ben, maar een vijand van het geleuter, dat men veeltijds hooren moet als ondeskundigen afgeven op maatregelen, door deskundigen noodig geoordeeld. Dat is des Pudels Kern. Doch de meeste heeren bouwkundigen hebben over 't algemeen het idee, dat zij het uitsluitend recht hebben, aanspraak te mogen maken op schoonheidsgevoel en steeds af te geven op 't geen anderen doen. Waar ik wees op de slechte eigenschappen van den iep, was dit om aan te toonen, dat men ze niet in 't wilde moet laten groeien, doch zeker is 't dat geen boom beter bestand is tegen de nadeelen aan een stadsbeplanting verbonden in ons wonderig klimaat dan juist de iep. Vandaar dat zij in Amsterdam en elders in ons land de hoofdbeplanting uitmaken en door geen betere te vervangen zijn.

Waar de heer P. siernoten (?), Acacias enz. aanvaardt, blijkt dat hij minder dan ik liefhebber van groote boomen is. Want deze boomen worden niet zoo groot als iepen, en nog minder, doordat zij 't niet best in de stad maken. De Hr. P. moet maar eens gaan zien te Amsterdam op de Weteringschans waar vleugelnooten staan, die, hoeveel jaren reeds oud, maar niet zoo groot worden als de Hr. P. wenscht dat zij worden zullen.

Maar gesteld dat de gemeentewerklieden hier de hand er niet aan hielden, dan waren de niet hoog maar wel breed groeiende boomen reeds lang als te lastig weg gedaan. Bovendien lijden de eerste bladeren door nachtvorsten en de later komende groote bladeren, lijden zeer door wind en staan stuk. Dat de Hr. P. misschien buiten Amsterdam ga kijken; in Amsterdam schijnt hij niets te zien; noch de massa's iepen, die er niet bij dozijnen sterven bij 't planten, noch de andere boomsoorten die in de straten er maar schraaltjes groeien. Zijn opinie kan men nu gerust verder buiten beschouwing laten. Het is juist een der moeilijkste vraagstukken die op te lossen zijn, en dit is niet te doen, door lieden die er op los praten en schrijven. Men moet om met reden te kunnen oordeelen, de boomsoorten door en door kennen en er veel mede omgaan en weten wat zij verdragen kunnen, en wat wij van hen kunnen verwachten.

Juist in het door den Hr. P. bedoelde rapport, is gezegd dat weder gebleken is, hoe weinig voeling de ontwerpers hebben gehouden met ervaren deskundigen op 't gebied van plantsoenanleg. De Hr. P. schijnt te vergeten, dat al is men architect, dit geen bewijs is, dat men overal verstand van heeft.

Hoogachtend
LEONARD A. SPRINGER.

Naschrift.

Als wij tuinbouwers eens in 't openbaar onze opinie over bouwwerken zouden ten beste geven, zou de Hr. P. zeker er spoedig bij zijn en ons toevoegen het spreekwoord, dat hij aanvoerde en terecht. Waarom moeten bouwkundigen zich dan toch steeds het recht aanmatigen zich over kwesties, den tuinbouw rakende, uit te laten. Wat weet men er over 't algemeen van. Zoo ook de Hr. Petri, laat hij toch zwijgen over boomen, waar hij blijkt er niet veel van te weten.

Verder basta.

L.A.S.

BERICHTEN.

Opleiding architecten. Het bestuur van het Civiel- en bouwkundig Studenten Gezelschap Practische Studie te Delft heeft een onderzoek ingesteld inzake vooropleiding en opleiding van den a.s. architect.

Het heeft zich daartoe met een vragenlijst gewend tot hen, die in ons land op een gebied der architectuur een plaats van betekenis innemen. Plaatsgebrek is de oorzaak, dat wij hiervan niet eerder melding gemaakt hebben. Het Bestuur van het Gezelschap verzoekt ons mede te deelen, dat de termijn van beantwoording verlengd is tot **uiterlijk 1 October a.s.** De vragenlijst is:

1. Welke vooropleiding, zoowel van algemeen als eventueel van bouwkundigen aard, acht u voor den a.s. architect de meest gewenschte?
(H. B. S., gymnasium, lyceum e. d.; beoefening van een ambacht, volgen van de bouwpraktijk of iets dergelijks).
2. Welke opleiding acht u de beste; die welke geheel in en voor de praktijk plaats vindt, of die welke aan een school of academie noten wordt?
3. Acht u de artistieke en wetenschappelijke opleiding, zooals die te Delft plaats heeft, te verkiezen boven die aan een kunst-academie?
4. Wat is uw oordeel omtrent de opleiding voor architect te Delft en welke wijzigingen en aanvullingen acht u in deze wenschelijk?
5. Wat is uw meening omtrent de wenschelijkheid en de waarde van eventueel in te voeren hooger bouwkundonderricht aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten? Hoe moet naar uwe meening dit onderricht zijn?
6. Acht u het in het belang van de architectenopleiding in het algemeen, dat er in ons land twee inrichtingen van hooger bouwkundonderwijs zouden zijn, n.l. een te Delft en een te Amsterdam (Rijksacademie voor Beeldende Kunsten):
a. met het oog op het karakter en de inrichting van beide instellingen;
b. met het oog op de financiële draagkracht van ons land;
c. met het oog op het aantal beschikbare goede docenten.
7. Welk toelatingsexamen, daarmede gelijk te stellen examen, of welke voorwaarden in het algemeen acht u wenschelijk en zou u bij een eventuele invoering van hooger bouwkundonderricht aan de Rijksacademie te Amsterdam voor de bouwkundige studenten dezer academie verplicht gesteld willen zien?
(Eindexamen H. B. S., gymnasium, lyceum e. d., toelatingsexamen Technische Hoogeschool, Kunstacademie, bekwaamheden door de praktijk verkregen of dergelijke).
8. Acht u wettelijke bescherming van den titel bouwkundig ingenieur en ook bescherming voor te Amsterdam gediplomeerde architecten gewenscht?

RECTIFICATIE. In het verslag der H. Bestuursvergadering op 2 Sept. j.l., voorkomend in B. Weekblad no. 37, blz. 455, 1ste kolom 11de regel v. o. staat: . . . . . rapporten en bemerkings op de concept A. V. ingediend door afgevaardigden der Mij. t. b. d. B. in vereeniging met, enz. . . . . en door den *Bond van Houthandelaren in Ned.* Gelieve hiervoor te lezen: en door den *Bond van Vereenigingen van Fabrikanten van en Handelaren in Materialen voor het Bouwbedrijf.*

LAATSTE BERICHTEN.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALG. SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST OP 16 EN 17 SEPTEMBER.

Bij het ter perse gaan van dit blad geven wij hier een kort verslag: in het volgend n^o. van het B. Weekblad komen wij hierop uitvoerig terug.

Den eersten dag werd Haarlem bezocht, waar onder leiding van de Ald. Haarlem en Omstreken der Maatschappij verschillende gebouwen bezichtigd werden: o. a. het Stadhuis, de Vleeschhal, waar de heer Gonné, Archivaris, de excursie ontving en het gebouw inwendig geheel liet zien; de oude St. Bavo, het Frans-Hals Museum; waarna de lunch gebruikt werd in Hotel Roozen. 's Middags had een wandeling plaats door het Haarlemmerhoutpark, langs het Zuiderbuitenspaarne naar de nieuwe St. Bavo, op welken tocht voornamelijk de nieuwe gebouwen en de St. Bavo in oogenschouw werden genomen.

De excursie eindigde met een gemeenschappelijken maaltijd in het Groote Badhuis te Zandvoort.

Den volgende dag had in het gebouw der Maatschappij de vergadering van Architect-Leden, onder leiding van den Voorzitter, den Heer A. Salm G.Bzn., plaats.

Besproken werden de volgende onderwerpen:

De door de Permanente Prijsvraagcommissie voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Nationale Prijsvraag Regelen, welke alle werden goedgekeurd.

De volgende door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Programma's van eischen voor de Examen voor Bouwk. Opzichter, Bouwk. Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken (Onderbaas), alle ingesteld door de Maatschappij.

De wijzigingen en aanvullingen zijn:

Vrijstelling van een vak wordt alleen verleend, wanneer de Candidaat in dat vak minstens het waardecijfer voor „goed“ vastgesteld (5) heeft behaald.

Art. 15 van het Programma van Eischen voor het Examen van Bouwk. Opzichter te veranderen en te lezen: Uitsluitend bekwaamheid in het timmervak wordt vereischt, waarvan getuig-schriften zijn over te leggen, gewaarmerkt door leermeester of patroon.

Verder in art. 16 van dit Programma van Eischen te bepalen:

De Candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens 2 jaar bij bouwwerken opzicht heeft gehouden; de wijze waarop dit heeft plaats gehad, wordt nader beoordeeld door de Commissie van Onderwijs, die de leiding over de examens heeft. Deze bepaling treedt eerst in werking in 1915, in dien zin, dat voor het examen in 1915 één jaar praktische werkzaamheid als boven bedoeld geëischt wordt, en voor het examen in 1916 en volgende jaren de volle twee jaar.

Bepaald werd, dat de candidaat verplicht is, wanneer hij zich aanmeldt voor het examen, direct het examengeld te storten.

Hem wordt dit niet terug gegeven, wanneer hij zich voor of tijdens het examen terugtrekt, behoudens bijzondere gevallen.

Ten slotte werd besloten de examens volledig te splitsen in een schriftelijk en een mondeling gedeelte. In verschillende hoofdplaatsen van Nederland zal dan tegelijkertijd het schriftelijk examen worden afgenomen.

Het mondeling Examen zal daarna te Amsterdam plaats vinden. Hierna werden de Concept-Statuten en Huish. Reglement voor de samen te smelten vereenigingen Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Bond van Nederlandsche Architecten, opgesteld door de Fusie-Commissie, uitvoerig besproken, in verband met het praeadvies, door het Hoofdbestuur hierover uitgebracht.

In hoofdzaak werd dit praeadvies goedgekeurd, en met applaus werd dit resultaat begroet, omdat hiermede van de zijde der Maatschappij krachtig werd medegewerkt om het door beide Vereenigingen zoo gewenschte doel te bereiken: één krachtige en groote vakvereeniging van Architecten.

Een bezoek aan E.N.T.O.S. besloot deze geslaagde September-Vergadering-Excursie.

De Alg. Secretaris.

J. GRATAMA.

33ste JAARG. - 27 SEPT. 1913. - No. 39.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A. d. Am.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 1.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Abz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 - ADVERTENTIES: v. 1 - 5 regels f 1. - , elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaats-ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentien tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Examenvragen. — De Algemeene Administratieve Voorwaarden. — Algemeene September-Vergadering-Excursie op 16 en 17 September. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Natuurlijk Stedenschoon, door Dr. W. B. Petri, C.L. (slot). — Prijsvragen — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMENVRAGEN Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven:

Bouwkundig Opzichter 1913 a f 1. - , 1912, 1911 a f 0.85, 1910 a f 0.50.

Bouwkundig Teekenaar 1913, 1911 a f 0.50; 1910, a f 0.30.

Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 a f 0.85.

Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam. Dit jaar worden de examenvragen 1913 niet in het Bouwkundig Weekblad gepubliceerd.

Aangezien door het groot aantal candidaten het aantal vragen aanmerkelijk moest worden uitgebreid, vergeleken bij vorige jaren, zou de publicatie te veel plaatsruimte in het B. W. beslaan. Hoewel de Commissie van Redactie gaarne de vragen had opgenomen, daar zij een duidelijk beeld geven van de examens zelf en ruime bekendmaking medewerkt tot bevordering der examens, moet zij echter, mede met het oog op bijdragen, die op plaatsing wachten, dit jaar van publicatie atzien. Gelijk boven is vermeld, zijn de examenvragen in brochurevorm verkrijgbaar, gelijk ook in voorafgaande jaren het geval is geweest.

DE ALGEMEENE ADMINISTRATIEVE VOORWAARDEN.

In de op 24 September j.l. gehouden vergadering van de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergaderingen herinnerde de Voorzitter van de Mij. aan zijn mededeelingen in de laatst gehouden Hoofdbestuursvergadering gedaan (zie

Bouwk. Weekblad No. 37, dato 13 September 1913), zoo ook aan het schrijven van de Commissie ter Herziening der A. V. dato 7 Maart 1911, aan de Besturen der Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Aannemersbond gericht bij de aanbieding van het Conceptontwerp, waarin o.a. voorkomt:

„Wij stellen ons voor de opmerkingen en beschouwingen, welke bij ons zullen inkomen, nauwgezet te overwegen, en daarna ons ontwerp, voor zooveel nodig gewijzigd, definitief vast te stellen.

„Vaststelling der A. V. door de drie Vereenigingen na behandeling in hare algemeene vergaderingen komt ons niet gewenscht en niet wel uitvoerbaar voor. De A. V. moeten blijven het werk der Commissie, door de drie Vereenigingen benoemd. Of zij in de praktijk ingang zullen vinden, zal ahangen van hare innerlijke waarde en van den bijval, dien zij in de technische wereld en voornamelijk bij de leden der drie Vereenigingen zullen vinden.”

Opmerkingen en beschouwingen zijn daarop ontvangen: dato Mei 1911 van de Commissie, gekozen door een vergadering van afgevaardigden uit diverse Vereenigingen van Fabrikanten van- en Handelaren in verschillende Bouwmaterialen, dato 12 September 1911 (door tusschenkomst van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs) van het Bestuur der Sociaal Technische Vereeniging van Democratie Ingenieurs en Architecten, dato 31 December 1911 van een gecombineerde Commissie, afgevaardigd door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Bond van Nederlandsche Architecten, dato Februari 1912 van het Hoofdbestuur van den Nederlandschen Aannemersbond, dato 30 December 1912 van het Bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten, en op verschillende tijdstippen opmerkingen van enkele leden van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs.

De Herzieningscommissie nu, heeft al deze ingekomen rapporten onderzocht en getracht in een eindredactie een „compromis“ vast te stellen, waarbij zooveel mogelijk rekening werd gehouden met de opmerkingen, wenschen en voorstellen bij haar ingekomen.

De verschillende Vereenigingen werden daarop in kennis gesteld van wat daartoe besloten is geworden, met toezending van de A. V. in eindredactie.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

De Maatschappij t. Bev. d. Bouwk. ontving omtrent haar uitgebracht rapport, onderstaand schrijven:

WelEdelgeboren Heeren,

Wij hebben de eer U ingesloten te doen toekomen een afdruk der onlangs in eindredactie door ons vastgestelde „Algemeene Administratieve voorschriften enz.”

Daarbij, naar U bij kennisneming van de verschillende artikelen zal kunnen blijken, in vele opzichten rekening gehouden met de opmerkingen, wenschen en voorstellen van de terzake door Uwe Maatschappij in samenwerking met den Bond van Nederlandsche Architecten ingestelde Gecomcombineerde Commissie van Onderzoek, bestaande uit de heeren Posthumus Meyjes, de Roos, Houtzagers, Jansen, van Heukelom en Salm.

In vele, doch niet in alle opzichten. Immers, met enkele van de door deze Commissie van Onderzoek voorgestelde wijzigingen hebben wij ons na ernstige overweging niet kunnen vereenigen, vooral waar het gold belangrijke principieele bepalingen van ons ontwerp, welke o.i. onveranderd dienen gehandhaafd, wilde men niet juist die toestanden bestendigen, die in de eerste en voornaamste plaats dringend verbetering eischen.

Wij stellen er intusschen prijs op U de beweegredenen, welke leidden tot verwerping van sommige voorstellen Uwer Commissie van Onderzoek, te doen kennen en brengen daartoe het navolgende onder Uwe aandacht.

§ 1. CONTRACT VAN AANNEMING.

Ad 1. De voorgestelde toevoeging *het contract wordt opgemaakt in tweevoud en op gezegeld papier gesteld* ontmoette principieel bij ons geen bezwaar. Een terzake ingewonnen rechtsgeleerd advies deed ons echter besluiten de voorgestelde toevoeging niet over te nemen, aangezien het niet op onze weg ligt om voorschriften te geven hoe partijen hunne acten moeten inrichten, ten einde eventuele zegelboeten te besparen. Alle onderhandse acten zijn even rechtsgeldig, hetzij zij al dan niet op zegel zijn gesteld. Moet een acte later gezegeld worden, dan bedraagt de zegelboete f 10.— of f 15.—; de groote kosten vallen op de registratie en blijven gelijk of de acte oorspronkelijk gezegeld is of niet. Wilde men echter iets over het zegelen der stukken bepalen, dan zou men dit ook moeten voorschrijven voor het bestek en de teekeningen. Komt het tot een arbitrage, dan redenen partijen zich wel op andere wijze, daar het hun eigen belang is de kosten niet noodeloos te vermeerderen.

Ad 4. De toevoeging (Borgstelling) achten wij hier ter plaatse overbodig, aangezien deze materie in § 2 volledig wordt geregeld.

§ 2. BORGTUOCHT.

Ad 2. Door de Commissie van Onderzoek wordt voorgesteld: 1. om naast de zakelijke en de persoonlijke borgstelling, in het ontwerp neergelegd, ook de bestaande persoonlijke borgstelling (deskundigen) te behouden, met uitsluiting van leveranciers; 2. om de keuze van het systeem der borgstelling, in plaats van aan den aannemer, te laten aan den besteder, resp. de directie. Wij hebben na rijp beraad gemeend op dit voorstel niet te moeten ingaan, en ons in het ontwerp neergelegde standpunt te moeten handhaven. Dat standpunt bedoelt toch juist een einde te maken aan het bestaande, door ons zeer verkeerd geachte stelsel van borgstelling, daarbij anderzijds echter erkennende het recht van den aanbestedder om zich tot zekere hoogte te dekken. Door aanneming van het voorstel van Uwe Commissie van Onderzoek zouden wij medewerken tot instandhouding van een door ons afgekeurd stelsel, wat niet van ons kan worden gevorderd. Het motief, dat de bestaande wijze van borgstelling „gemakkelijker” is, kan uit den aard der zaak geen gewicht in de schaal leggen.

Ad 5. De meening, dat de aanbestedder rente behoort te vergoeden van als borgtocht gedeponeerde geldswaarde, wordt door ons niet gedeeld. De aannemer toch kan reentegevende papieren koopen of, waartoe de praktijk in de meeste gevallen wel zal leiden, het geld in depôt geven bij een bankinstelling, die dan de deposito-rente betaalt.

Overigens maakt Uwe Commissie in een „Noot” eenige opmerkingen omtrent het deponeren van den borgtocht. Deze zaak is echter reeds voldoende geregeld in alinea 4 van § 4. In verband hiermede is echter besloten om de keuze der bankinstelling te doen verblijven aan den aanbestedder en alinea 4 van § 2 met een daartoe strekkende bepaling aan te vullen.

§ 6. GUNNING.

De alinea's 1 en 2 van deze paragraaf zijn vervangen door een viertal nieuwe alinea's, die naar onze meening beter en meer stelselmatig het algemeen beginsel „*gunning aan den laagsten inschrijver*”, behoudens met name genoemde uitzonderingen, tot zijn recht doet komen.

Hierbij worde opgemerkt, dat de zinsnede „*tenzij de waarde van de inschrijving niet uitsluitend bepaald wordt door het cijfer der inschrijving*” correspondeert met de door Uwe Commissie aanbevolen zinsnede „*behoudens zeer bijzondere omstandigheden*” en met name betrekking heeft op aanbestedingen van werken in gewapend beton en van machines.

§ 8. OVERDRACHT VAN HET WERK.

De wensch om het hier gestelde verbod ook tot onderdeelen van het werk uit te strekken, gaat naar onze meening, althans voor gewonen bouw, veel te ver. Men zou, dit willende, beter tot partiële besteding kunnen overgaan. Bovendien kan in bijzondere gevallen in het bestek een desbetreffende bepaling worden opgenomen.

Om echter zooveel mogelijk aan het verlangen van Uwe Commissie tegemoet te komen, is paragraaf 8 aangevuld met een nieuwe alinea (2), waarin alinea 1 op belangrijke onderdeelen van toepassing wordt verklaard.

§ 9. VERPLICHTINGEN VAN DEN AANBESTEDDER.

Ad 1. Door Uwe Commissie wordt hier voorgesteld te bepalen, dat de aannemer zowel *tijdig als schriftelijk* om gegevens moet verzoeken en daarbij tevens rekening moet houden met den tijd, benodigd om die gegevens te verschaffen.

Wij hebben intusschen geen aanleiding kunnen vinden om de redactie van Uwe Commissie van Onderzoek te aanvaarden. Het schijnt ons voldoende te bepalen, dat de aannemer in de gelegenheid wordt gesteld het werk uit te voeren, waartoe hij natuurlijk de noodige gegevens *tijdig* dient te ontvangen. Het woord „*tijdig*” is daartoe in de redactie ingelast.

§ 10. DIRECTIE.

Ad 4. Met de door Uwe Commissie hierbij gegeven wenken is rekening gehouden door inlassching van een nieuwe paragraaf „*verplichtingen van den aannemer*” (§ 11), terwijl § 324 der A.V. van Prof. van der Kloes is ingelast tusschen de alinea's 2 en 4 van § 50.

§ 20. (nieuw § 21). BESTERSAFWUKINGEN, ENZ.

Ad 3. De door Uwe Commissie gewenschte toevoeging „*tenzij het bestek anders bepaalt*” achten wij gevaarlijk, omdat, wanneer deze toevoeging hier werd opgenomen, men uit haar ontbreken op andere plaats de conclusie zou kunnen trekken, dat afwijking daár in geen geval geoorloofd zou zijn, wat niet juist is.

Ad 14. Het ernstige bezwaar van Uwe Commissie tegen de voorgestelde afwijking van art. 1646 B.W. geeft ons geen aanleiding op Uwe desbetreffende voorstellen in te gaan, aangezien, naar onze meening, vrees voor benadeeling van den aanbestedder niet behoort te bestaan, omdat de aannemer toch altijd zal moeten aantoonen, d.i. bewijzen, dat hij de opdracht heeft ontvangen. Aanneming van het voorstel Uwer Commissie zou medebrengen bestendiging van het oude, uiterst onbillijke systeem, waartoe wij meenen niet te mogen medewerken.

Wat ten slotte het voorstel betreft om over te nemen de voorlaatste alinea van § 297 der A.V. van Prof. v. d. Kloes, moge opgemerkt, dat alinea 12 van § 20 daarin volledig voorziet.

§ 23. (nieuw § 24). TERMIJNSVERLENGING.

Ad 2. Het komt ons voor, dat de hier behandelde materie geheel

naar den eisch geregeld is in verband met het bepaalde bij al. 1. Wij vinden daarom geen aanleiding om in te gaan op het wijzigingsvoorstel van Uwe Commissie.

Ad 3. De door Uwe Commissie voorgestelde toevoeging „*voor elk geval afzonderlijk vast te stellen*” achten wij minder practisch omdat door middel daarvan te groote termijnsverlenging zou kunnen worden gegeven. Het komt ons derhalve niet raadzaam voor deze zinsnede over te nemen.

§ 25 (nieuw § 26). OPNEMING.

Ad 2. Door uwe Commissie wordt voorgesteld den aannemer te verplichten tot het bijwonen van de opnemings.

Het komt ons echter voor, dat daarvoor geen enkel motief bestaat. Immers, de aannemer heeft het recht; maakt hij daarvan geen gebruik, dan zijn de eventuele gevolgen voor zijne rekening.

Ad 3. Uwe Commissie stelt voor hier te precisieren door toevoeging van de woorden „*door de Directie*”.

Wij achten deze aanvulling echter onnoodig, niet alleen omdat het vanzelf spreekt, dat niemand anders dan de directie de desbetreffende mededeeling doet, maar ook omdat de aanhef van alinea 4 ten deze voldoende licht geeft.

Ad 4. Bij deze alinea worden door uwe Commissie enkele wijzigingen van ondergeschikt belang in overweging gegeven; hoewel daartegen geen principieele bezwaren bestaan, achten wij de aangegeven wijzigingen toch van zoo gering effect, dat overneming ons onnoodig schijnt.

§ 26 (nieuw § 27). BETALING.

Ad 4. Het voorstel van uwe Commissie tot inlassching der zinsnede „*tenzij het bestek anders bepaalt*” wordt op dezelfde gronden als aangevoerd bij § 20 ad 3, niet overgenomen.

Overigens wordt opgemerkt, dat in deze paragraaf in de alinea's 5 en 6 alsnog wordt geregeld de betaling van het meer en minder werk, bedoeld in § 20, zoomede van het meerder werk, waarvoor een bepaald bedrag is overeengekomen.

§ 35 (nieuw § 36). KEURING VAN BOUWSTOFFEN.

In de volgorde der alinea's van deze paragraaf is ook in zooverre verandering gebracht, dat alinea 3 met alinea 12 van plaats is verwisseld. Hierdoor is ten deele aan het verlangen van uwe Commissie tegemoet gekomen, terwijl verdere wijzigingen door ons onnoodig worden geacht.

Ad 2. De door Uwe Commissie voorgestelde regeling om de mogelijkheid van „*keuring elders*” afhankelijk te stellen van het oordeel der directie, achten wij niet juist, aangezien dat oordeel onbillijk kan zijn en de door de Commissie gewenschte redactie in zoodanig geval mede geen ruimte laat voor arbitrage. Wij meenen daarom aan de bestaande redactie, welke het recht op arbitrage onaangestast laat, de voorkeur te moeten geven.

Het voorstel van Uwe Commissie om aan deze paragraaf toe te voegen een nieuwe alinea, luidende: „*de directie heeft enz.*” werd door ons overgenomen met dien verstande, dat daarvoor is gecreëerd een nieuw paragraaf (37) onder het hoofd „Toezicht op de bewaking van bouwstoffen.”

§ 37 (nieuw § 39). VERANTWOORDELIJKHEID VOOR DE OP HET WERK AANWEZIGE BOUWSTOFFEN.

Ad 1. Uwe Commissie stelt voor de hierbedoelde verantwoordelijkheid uit te breiden tot die bouwstoffen, die door den aanbestedder of door de directie zijn aangevoerd. Wij achten intusschen de bestaande redactie voldoende, aangezien o. i. de aannemer niet aansprakelijk mag worden gesteld voor bouwstoffen, die door een ander worden verwerkt.

Ad 2. De door Uwe Commissie voorgestelde inlassching eener nieuwe alinea: „*De aannemer is persoonlijk verantwoordelijk enz.*” is door ons overgenomen, doch ondergebracht in de nieuwe paragraaf 11 (Verplichtingen van den Aannemer).

§ 42 (nieuw § 44). VORDERINGEN VAN WERKLIEDEN TOT UITBETALING VAN LOON.

De meening van Uwe Commissie, dat deze paragraaf zonder de toelichting niet duidelijk zoude zijn, zoomede dat het slot van

§ 459 der Rijks-A.V. ten onrechte is weggelaten, kan door ons niet worden gedeeld, aangezien dit slot juist is weggelaten om moeielijkheden te voorkomen.

§ 43 (nieuw § 45). ONGESCHIKTE WERKLIEDEN.

Uwe Commissie stelt voor om naast „ongeschikte” en „onbekwame” met name ook *onwillige en onbescheiden* werklieden te noemen.

Dit denkbeeld werd door ons niet overgenomen, aangezien het hier een zaak betreft, die uitsluitend den aannemer aangaat, terwijl overigens de hier bedoelde werklieden gevoegelijk onder de groep „ongeschikten” kunnen worden gebracht.

§ 44 (nieuw § 46). — SCHADE.

Ad 2. — Wij maken er U opmerkzaam op, dat alsnog het bepaalde bij alinea 2 toepasselijk is verklaard op schade aan hulpwerken *wanneer de samenstelling en de afmetingen in het bestek of door de directie zijn voorgeschreven.*

Ad 8. — De opmerking van Uwe Commissie, dat in plaats van „had te beschikken” beter kon gelezen diende (behoorde) te beschikken” werd juist geacht en de voorgestelde wijziging dienengevolge overgenomen.

Daarentegen werd niet juist geacht de mede door Uwe Commissie voorgestelde toevoeging „*ter beoordeeling van de directie*” en deze dus niet overgenomen. Het schijnt ons ruim voldoende te bepalen, dat de aannemer moet aantoonen, dat alle middelen, waarover hij behoorde te beschikken, ook inderdaad aanwezig waren en inderdaad zijn aangewend.

§ 45 (nieuw § 47). — AANSPRAKELIJKHEID VAN DEN AANNEMER.

Ad 1. — De wensch van Uwe Commissie om art. 1645 B. W. — onbeperkt van kracht te laten, kon na ampele bespreking door ons niet worden ingewilligd, aangezien de aannemer nimmer aansprakelijk mag worden gesteld voor fouten van de directie. Daarentegen zien wij in, dat de aannemer aansprakelijk moet blijven voor de gevolgen van onvoldoende uitvoering en hebben wij dit beginsel in alinea 1 uitdrukkelijk uitgesproken.

Ad 2. — Uwe Commissie wenschte den aannemer (ook) aansprakelijk te stellen voor schade tengevolge van beschadiging of ontvreemding van onderdeelen, welke door den besteder of de directie ter levering of bewerking aan derden zijn opgedragen, ook al geschiedt de betaling daarvan door zijne tusschenkomst. Het komt ons voor, dat deze eisch in de praktijk te ver gaat en dat geen aannemer dit risico zal kunnen aanvaarden. Aan het bezwaar van Uwe Commissie is echter in zoover tegemoet gekomen, dat de verantwoordelijkheid van den aannemer voor schade als gevolg van moedwil of nalatigheid van hemzelf of van zijn personeel uitdrukkelijk is vastgelegd.

§ 46 (nieuw § 48). — KORTINGEN WEGENS HANDELINGEN VAN DEN AANNEMER IN STRJD MET HET BESTEK OF DE OVEREENKOMST.

Ad 3, al. 2. — De meening van Uwe Commissie als zoude de verplichting tot mededeeling bij *aangeteekend schrijven* gevoegelijk kunnen en moeten vervallen, werd door ons niet onderschreven. Eene eenvoudige mededeeling in bijzijn van getuigen achten wij ten eenenmale onvoldoende, aangezien het hier een kwestie van beboeting geldt, waarbij in ieder geval *vast moet staan*, dat den aannemer van zijne overtreding kennis is gegeven.

§ 47 (nieuw § 49). — EIGENMAGHIGE AFWIJ KING VAN HET BESTEK.

Ad 1. — Het voorstel van Uwe Commissie tot schrapping van de zinsnede „*tenzij op last of met machtiging van de directie*” werd door ons overgenomen. De door Uwe Commissie ier vervanging daarvan voorgestelde zinsnede achten wij overbodig, nu door ons het woord *afwijkingen* werd gewijzigd in „*eigenmachtige afwijking*” waarmede het principieele recht der directie om afwijkingen te gelasten niet in strijd is.

§ 48 (nieuw § 50). — IN GEBREKE BLIJVEN VAN DEN AANNEMER.

Ad 1. — De hierbedoelde termijn van minstens tien dagen, welke naar het oordeel van Uwe Commissie zou kunnen vervallen, is door ons gehandhaafd. Wij achten zulks wenschelijk in verband met de groote macht, der directie toegekend krachtens al. 2 en eveneens in verband met het bepaalde bij alinea 3.

Overigens is, naar aanleiding van het door Uw Commissie bij § 10 gedane voorstel, in deze paragraaf, tusschen alinea 2 en alinea 3, ingelascht 324 der A.V. van Prof. v. d. Kloes.

§ 49 (nieuw § 51). — ONVERMOGEN OF OVERLIJDEN VAN DEN AAN- NEMER.

Ad. 1.2 — Aan den door Uwe Commissie gegeven wenk om ten aanzien van dit punt nog eens onzen rechtsgeleerden raadsva- man te consulteeren, werd gevolg gegeven. Uit het desbetreffend advies blijkt, dat deze ook bij nadere beschouwing geen bezwaar heeft tegen de bestaande redactie, waaruit valt af te leiden dat de aanbesteder gerechtigd is het aanbod van den curator om het werk voort te zetten of te voltooien, van de hand te wijzen.

Intusschen is hier nader ingelascht een bepaling, aangevende, dat een voorstel van de erfgename om dadelijk het werk voor hante rekoning voort te zetten, door den aanbesteder niet mag worden geweigerd, indien zij bewijzen of door deskundigen laten verklaren, dat de uitvoerder alleszins bekwaam en geschikt is om het werk naar de eischen van het bestek te voltooien.

INHOUD — VOLGORDE.

Uwe Commissie meent, dat de „Hoofden” voor revisie kunnen worden aanbevolen, terwijl zij de nieuwe volgorde niet algemeen als een verbetering beschouwt.

Wij hebben echter gemeend, te meer waar de Commissie geen aanwijzingen geeft in welke richting zij verandering zou wenschen, ten deze aan het bestaande niet te moeten tornen. Vooral wat de volgorde betreft schijnt het buitengewoon bezwaarlijk, zoodat niet onbereikbaar, eene regeling te vinden, die tot geen enkele opmerking aanleiding geeft.

Ten slotte wenschen wij er op te wijzen, dat in ons oorspronkelijk concept, hetzij op eigen initiatief, hetzij op voorstel van andere zijde, hier en daar, waar dit ons billijk en nuttig scheen, nog wijzigingen zijn aangebracht, die ongetwijfeld Uwe aandacht niet zullen ontgaan, doch, als zijnde niet van ingrijpende betekenis, geen toelichting zullen behoeven.

Wij vertrouwen dat Uw Bestuur, overwegende dat bij de samenstelling van deze Administratieve Voorschriften rekening moest worden gehouden met de belangen van alle bij de overeenkomst van aanneming betrokken partijen, aan onzen arbeid zijne goedkeuring zal willen hechten, door op de wijze als het 't meest doelmatig zal oordeelen zijnerzijds krachtig de toepassing van deze A. V. in de praktijk te bevorderen. Den door ons aan dit werk besteden arbeid achten wij alsdan ruimschoots beloond.

Wij wenschen hieraan nog toe te voegen, dat bij de beoordeeling van deze zaak niet uit het oog mag worden verloren, dat, als in bepaalde gevallen om de een of andere reden overwegend bezwaar bestaat eene bepaling van deze voorschriften te doen gelden, er toch gelegenheid bestaat om in eene besteksbepaling hiervan af te wijken.

Hoewel wij als regel een dergelijke handeling zouden betreuen, erkennen wij niettemin, dat deze in sommige omstandigheden wenschelijk zoude kunnen zijn.

Wij betreuen overigens, dat de verzending van dit schrijven, waarvan het concept reeds vroeger is vastgesteld, door bijzondere omstandigheden eenigen tijd is vertraagd, al moge anderzijds opgemerkt, dat deze vertraging, uit hoofde van de uitsluitend formeele waarde der vorenstaande beschouwingen, de eigenlijke afdoening dezer aangelegenheid, de vaststelling der eindredactie van het ontwerp, niet in het minst heeft beïnvloed.

Hoogachtend,

Namens de Commissie:

De Voorzitter,
w.g. A. DERKING DURA,
De Secretaris,
w.g. W. de VLUGT.

Aan het Hoofdbestuur der Maatsch.
tot Bevordering der Bouwkunst,
Amsterdam, Marnixstraat no. 402.

Door de goede zorgen van den Algemeen Secretaris van de Mij. ontving elk der heeren, die als afgevaardigden van de Mij. en B. N. A. in de Commissie van Onderzoek zitting hadden genomen, een afschrift van bovenstaand schrijven met toezending van een exemplaar der nieuwe A. V.

De Commissie van Voorbereiding betuigde zijn instemming met het voornemen van den Voorzitter om ten spoedigste een gecombineerde vergadering uit te schrijven van de Commissie van afgevaardigden der Mij. en B. N. A. en de 2 leden der Herzieningscommissie, om bovenstaand schrijven nader toe te lichten en te bespreken en om tevens kennis te nemen van de overige wijzigingen in het Concept, die in het gemeld schrijven niet alle konden worden genoemd, en nota te nemen van eventuele nadere opmerkingen, ten einde die alsnog in een nader te bepalen vergadering der Herzieningscommissie ter tafel te brengen.

De Commissie van Voorbereiding voornoemd.

ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE OP 16 EN 17 SEPTEMBER 1913.

Dinsdag 16 September.

Tegen 11 uur vereenigden zich een kleine 40 deelnemers voor het Stadhuis op de Grootte Markt te Haarlem. Het weer was bijzonder fraai en bleef den geheelen dag gunstig, zoodat hierdoor de aangename stemming bij den tocht door Haarlem en bij de bezichtiging van de gebouwen zeer werd verhoogd.

De excursie werd geleid door den heer J. B. van Loghem. Eerst werd het Stadhuis zelf in oogenschouw genomen, waarbij in de bekende oude hal en daarna in de fraaie Raadskamer het langst werd vertoefd. Wij kunnen van een nadere beschrijving van dit gebouw, zoodat van enkele daarna bezichtigde, afzien, aangezien de heer J. B. van Loghem in B. Weekblad no. 37 met welversneden pen deze nader besproken heeft.

Nadat het schilderachtig complex der gevels van het Stadhuis bekeken was, dwaalden de excursionisten rond het meesterstuk der vroeg-zeventiende eeuwse Renaissance, de prachtige Vleeschhal van Lieven de Key, welk gebouw, pikant door de zon beschenen, zich in al zijn grootheid, rijkdom en kleurenpracht vertoonde.

Daarna werd het inwendige bezichtigd, waarbij de heer Gonnet, archivaris van Haarlem, de zeer gewaardeerde leiding had. Is het inwendige in het algemeen veel minder belangwekkend dan het uitwendige, de zolderverdieping met zijn oude, merkwaardige kapconstructie, de kamer van den archivaris aldaar vol fraaie ontheden en typisch verlicht, loonden in alle opzichten een nader bekijken. Nadat de Voorzitter, de heer A. Salm G. Bzn den heer Gonnet voor zijne vriendelijkheid namens allen had bedankt, werd de oude St. Bavo van buiten bewonderd en kritisch bekeken. Een debat over het restauratie-vraagstuk kon hier niet uitblijven; maar de stille kosterswoning en daarna de grootsche en plechtige indruk van het terecht beroemde interieur der oude kerk bracht de gemoederen tot kalmte. Lang werd hier vertoefd; in groepjes zag men de deelnemers door het ruime interieur dwalen, spurend naar de verrassende doorkijkjes, de prachtige perspectieven, en naar het blanke en wijdsche licht, dat dit bedehuis vult. Bij het koorhek en de beschilderingen op de zuilen van het koor kwam de kritische geest weer boven; aan zekere onderdeelen betwijfelden enkelen of het koorhek wel echt Gothisch was, en of niet zekere, wel bekende 19de eeuwse Gothiek hier gerestaureerd had.

De gelegenheid, om bij den koster ansichten en photo's te koop, leidde echter de aandacht van dezen twijfel af. Ondertusschen was de tijd reeds een goed eind verstreken, zoodat met bekwaam spoed langs het Noorder Spaarne naar het nieuwe Frans Hals Museum gewandeld werd. Hiermede kon slechts vluchtig nader kennis gemaakt worden; een rondgang

door het gebouw, waarbij vooral de gerestaureerde vestibule en groote zaal van het oude Weeshuis bewonderd werden, had plaats, waarna in Hôtel Roosen in Den Hout gemeenschappelijk de lunch gebruikt werd¹⁾.

De middag werd besteed aan het bezichtigen van de nieuwere bouwwerken. Hiertoe werd een wandeling gemaakt door het Haarlemmerhoutpark en het Zuiderhoutpark, langs het Zuider-Buiten-Spaarne naar de nieuwe St. Bavo. Op deze wandeling bleek, dat Haarlem tal van hedendaagsche woonhuizen en villa's bezit, die zich onderscheiden door een verdienstelijke architectuur, en dat, zoo de ontwerpers van deze huizen ook meer belast waren geweest met den verbouw en den nieuwbouw van winkels en woonhuizen in de stad zelve, deze niet zoo ontsierd zou zijn geweest door middelmatige en slechte bouwproducten, als nu helaas het geval is.

Het eenvoudige, maar architectonisch zeer geslaagde woonhuis van den heer J. B. van Loghem, door hem zelf gebouwd, werd, op dringend verzoek der deelnemers, ook inwendig nader bekeken, waarbij de eigenaar geluk gewenscht werd met een dergelijk tehuis en zijn fraaie ligging van het Spaarne.

Van de nieuwe St. Bavo werd hoofdzakelijk het interieur beschouwd. Ruim en kloek van aanleg, opgebouwd in hoofdzaak van miskleurig gele verblendsteen en gesierd met goud-achtige terra-cotta banden, is de lichtstemming van deze ruimte van een zeer bijzondere waarde. De toon is licht en gulden en van een plechtige bijdschap. De groot-lijnige architectuur, die niet te verheven maar ook geenszins gedrukt is, sluit zich hierbij zeer goed aan, zoodat deze schepping tot het belangrijkste der Nederlandsche moderne architectuur behoort en ... een succes is voor de meestal onartistiek geoordeelde verblendsteen. Dit interieur toont echter nog eens weer duidelijk aan, dat verblendsteen voor het interieur, met zorg gekozen, goede hoedanigheden heeft.

De elektrische tram bracht daarna de deelnemers naar Zandvoort; onderweg stapte een gedeelte uit ten einde Aerdenhout en zoo mogelijk de villa van den heer Bunge te bezichtigen.

In de Bodega van het groote Badhotel werd van de vermoenenissen uitgerust, waarna een zeer geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd in het Badhotel gehouden werd. Dat hierbij de noodige toaen werden gehouden, spreekt van zelf; gememoreerd zij de toespraak van den Voorzitter op de Afd. Haarlem en Omstreken, en in het bijzonder op haren Secretaris, den heer J. B. van Loghem, voor hare zeer gewaardeerde medewerking bij de excursie, welke waardeering door krachtig applaus werd ondersteund; en tevens de toast van den Voorzitter op de fusie, waarbij hij wees op de belangrijke besluiten, den volgenden dag te nemen en hij, onder algemeen applaus, de hoop uitsprak op het welslagen van de fusie.

's Avonds werd de terugtocht naar Amsterdam ondernomen, en aldaar de gezelligheid in Krasnapolsky, onder het genot van een verdienstelijk strijke, voortgezet.

En hiermede eindigde deze geslaagde excursie.

Woensdag 17 September.

Deze dag was in hoofdzaak bestemd voor het houden der Vergadering van Architect-Leden.

De Voorzitter, de heer A. Salm G. Bzn., opende om half elf de vergadering, heette alle aanwezigen welkom, waarbij hij zich verheugde over de flinke opkomst der

¹⁾ De presentielijst meldt de volgende namen:

M. M. Meijerink; W. v. d. Berg; J. Mulder; C. A. Huijgen; L. J. P. Kooke; Jan van der Valk; H. H. Kramer; G. C. Bremer; J. G. Michielse; J. J. P. Oud; A. J. C. van Spaendonck; A. J. Joling; J. A. van der Sluys Veer; J. B. van Loghem; W. K. de Wijs; F. J. Kubatz; L. H. E. van Hylckama Vlieg; G. Stapensea; D. J. van der Ven; G. Versteeg; J. D. Gantvoort; G. van Hoogevest; Jan Wijs; W. C. Brouwer; Albert Kool; J. B. Lasschuit; P. A. Timmers; L. Zwiers; G. Meppelink; A. Salm G. Bzn.; J. W. Hanrath; L. Huygen; P. G. Buskens; J. C. F. Laurillard; F. Nieuwerkerk; J. Gratama.

leden²⁾, en bracht in behandeling punt I der Agenda: Verkiezing van de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording van het Hoofdbestuur. Hierin werden gekozen de heeren W. A. E. van Geuns, Jon. Ingenohl en A. W. Weissman. In de Commissie van Stemopneming werden gekozen de heeren M. Granpré Molière, W. de Jong en P. Verhagen.

Hierna waren aan de orde, de door de P. P. C. voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Nat. Prijsvraag Regelen en in het Huish. Reglement der P. P. C. een en ander gepubliceerd in B. Weekblad 1913, No. 33 en 34, waarbij de voorgestelde wijzigingen en aanvullingen cursief gedrukt zijn.

De Voorzitter bracht hierbij de voornaamste door de P. P. C. voorgestelde wijzigingen in herinnering, welke allen werden goedgekeurd, waarna het voorstel der P. P. C. in zijn geheel werd aangenomen.

De Voorzitter bracht hierop ter sprake de door het Hoofdbestuur voorgestelde wijzigingen en aanvullingen in de Programma's van Eischen voor de Examens der Maatschappij, en gaf het woord aan den heer B. J. Ouëndag, Voorzitter der Commissie van Onderwijs, ter toelichting van deze punten.

Deze wees ten eerste op de wenschelijkheid, zoodat door de Examencommissie als door de Onderwijscommissie uitgesproken, om de examens meer volledig te splitsen in een schriftelijk en een mondeling gedeelte.

Waar nu voor het aantal groepen van het Bouwk. Opzichters-examen steeds hetzelfde aantal ongeveer gelijke vraagstukken gemaakt moet worden, hetgeen groote bezwaren bij de uitvoering met zich medebrengt, zal bij splitsing het voordeel ontstaan, dat slechts een stel vraagstukken noodig zal zijn en dus alle kandidaten dezelfde vraagstukken zullen krijgen. In verschillende hoofdplaatsen van Nederland zullen dan op denzelfden datum de groepen geëxamineerd worden, waarna het mondeling examen te Amsterdam zal plaats vinden. Een betere en ruimere regeling der examens wordt hierdoor bereikt.

Dit voorstel werd aangenomen.

Eveneens werd goedgekeurd, dat vrijstelling voor een vak alleen verleend wordt, wanneer de candidaat in dat vak minstens het waardecijfer, voor „goed” vastgesteld (5) heeft behaald. Deze bepaling treedt eerst bij de examens in 1915 in werking.

De voorgestelde wijziging in art. 15 van het Programma van Eischen voor Bouwk.-Opzichter, luidende dat uitsluitend verlangd wordt praktische bekwaamheid als timmerman, ontmoette eveneens geen bezwaren. Deze bepaling treedt eveneens eerst bij de examens in 1915 in werking.

Over den voorgestelden eisch, dat de candidaat voor het Bouwk. Opzichters-examen minstens twee jaar als opzichter moet werkzaam zijn geweest, ontspon zich eenig debat.

De heer Ouëndag deelde mede, dat de Commissie van Onderwijs voorstelt te eischen, dat de candidaat gedurende minstens twee jaar praktisch werkzaam moet zijn geweest als opzichter, of daarmede gelijkstaanden, ter beoordeeling van de Commissie van Onderwijs, die de leiding over de examens heeft. Deze bepaling treedt in werking bij het examen af te nemen in 1915, in

²⁾ Volgens de presentielijst waren aanwezig de heeren: A. R. Freem; J. Gratama; A. Salm G. Bzn.; E. M. Rood; C. B. Posthumus Meijjes; R. Schüngel; J. A. v. d. Sluys Veer; H. J. Wigman; Mr. E. H. P. Rosenboom; M. E. Kuller; J. W. Hanrath; W. J. de Groot; F. J. Kubatz; G. C. Bremer; H. v. d. Kloot Meijburg; A. J. Th. Kok; Alb. Otten; H. Bonda; L. Zwiers; P. A. Timmers; A. W. C. Dwars; B. J. Ouëndag; J. D. Gantvoort; C. A. Huijgen; Jan Stuyt; S. de Clercq; W. de Vrind jr.; C. J. Kruisweg; A. van der Lee; G. Versteeg; G. Meppelink; A. Broese van Groenou; Jan van der Valk; Albert Kool; G. Stapensea; A. J. C. van Spaendonck; M. M. Meijerink; J. B. van Loghem; L. H. E. van Hylckama Vlieg; J. B. Lasschuit; Adr. Moen; B. van Bilderbeek; J. F. Klinkhamer; W. de Jong; A. W. Weissman; J. Wolbers; W. F. Overeijnder; C. N. van Goor; M. B. N. Bolderman.

dien zin, dat voor dat examen één jaar praktische werkzaamheid als boven bedoeld wordt geëischt, en voor het examen in 1916 en volgende jaren de volle twee jaar.

Hierna werd mededeeling gedaan van een schrijven van het Bestuur van den Alg. Ned. Opz. en Teek.-Bond, waarin met ingenuïteit het voorstel der Onderwijs-Commissie wordt begroet. aangezien een gelijklopend voorstel in de Algemeene Vergadering van den Bond is aangenomen en nadien door een Referendum is bekrachtigd. Echter acht de Bond het voldoende en daarom meer wenschelijk, niet te eischen 2 jaar praktijk als opzichter, maar als adjunct-opzichter.

Ingekomen was verder een schrijven van den heer Jan Kuiler, waarin deze adhaesie betuigt aan het voorstel van het Hoofdbestuur betreffende de twee jaar praktijk als opzichter, maar voorstelt, dat deze bepaling eerst in 1915 van kracht zal zijn.

Ten slotte las de heer Ouëndag een stuk voor van den heer Rothuizen, (bestemd voor het B. Weekblad, waarin het echter wegens plaatsgebrek niet tijdig kon worden opgenomen.) waarin o. a. betoogd wordt, dat de eisch van 2 jaar Opzichters-praktijk verwerpelijk is. (Zie het ingezonden stuk op blz. 486).

De heer Ouëndag verdedigde het voorstel van de Onderwijs-Commissie. Zoowel aan deze Commissie als aan de Examen-Commissie was gebleken, dat de praktische bekwaamheid der candidaten te wenschen overliet. Het kwam voor dat personen examen deden, die nog nimmer als adjunct-opzichter of opzichter werkzaam waren geweest. En daar deze praktische bekwaamheid een hoofd-factor genoemd mag worden voor een opzichter, is het alleszins billijk te eischen, dat de candidaten minstens 2 jaar praktisch werkzaam zijn geweest als opzichter. De heer M. E. Kuiler achtte de nieuwe bepaling bezwaarlijk voor meerdere candidaten. Het komt herhaaldelijk voor, dat een jongmensch, dat bijv. 2 jaar werkzaam is geweest bij een architect, dien tijd niet voortdurend heeft geopzichtigd, maar ook teekenaar is geweest. Een dergelijk jongmensch moet toch tot het examen toegelaten worden. Daarenboven zal het voor de Commissie van Onderwijs uiterst moeilijk zijn, die 2 jaar werkzaamheid als opzichter te controleren.

De heer Ouëndag gaf toe, dat controle niet gemakkelijk is, maar dat er in elk geval de schriftelijke bewijzen gevraagd worden, onderteekend door den patroon, waar de opzichter in dienst is geweest. Verder is het geen eisch, dat de candidaat 2 jaren achter elkaar heeft geopzichtigd; gevraagd wordt alleen, dat de totaal tijd van opzichteren minstens 2 jaar bedraagt.

De heer Rood was met den heer Kuiler van meening, dat de eisch wat zwaar is. Immers, de candidaat moet als timmerman praktisch bekwaam zijn en daarenboven, moet hij nog 2 jaar opzichter zijn geweest.

De heer Kruisweg achtte het beter niet te spreken van twee jaar praktijk als opzichter, maar van assistent van den leider bij bijv. 2 bouwwerken. De kwestie is, dat de jonge opzichters over het algemeen niet weten wat voor de uitvoering van een werk verlangd wordt.

De Voorzitter merkte hierbij op, dat de bepaling, voorgesteld door den heer Kruisweg moeilijk op te volgen en onbillijk is. Er is toch een groot onderscheid tusschen 2 werken, bijv. 2 werken als de Amsterdamsche Beurs, en 2 kleine villa's op het platte land. Beter is het daarom te rekenen naar den tijd, om meerdere zekerheid te hebben van de „routine" van den opzichter.

Hierop vroeg de heer Kruisweg, waarom dan niet geëischt wordt praktijk als adjunct-opzichter.

De Secretaris deelde mede, dat de Commissie van Onderwijs hiertegen bezwaar had, omdat adjunct-opzichter weinig zegt, aangezien meermalen personen, die zoo'n beetje bij het werk meelopen, bijv. in kwaliteit van kalkpijper, en feitelijk met het opzichteren weinig uit te staan hebben, adjunct-opzichter genoemd worden. Om dit te vermijden stelt de Commissie van Onderwijs voor te verlangen praktijk als opzichter of daarmee gelijkstaanden.

De heer Posthumus Meijjes ondersteunde het voorstel van de Commissie van Onderwijs; zooveel mogelijk moet bevorderd worden, dat de gediplomeerden ook praktisch onderlegd zijn.

Aan de prudentie van de Commissie van Onderwijs moet worden overgelaten de goede grens bij den eisch van praktische bekwaamheid der candidaten te trekken.

De Voorzitter stelde voor, de moeilijkheid, gelegen in het woord opzichter te ontzullen en te spreken van: twee jaar opzicht gehouden.

Dit werd goedgekeurd, waarna het voorstel der Commissie van Onderwijs, aldus gewijzigd werd aangenomen.

Ten slotte werd eveneens goedgekeurd de bepaling, dat de candidaat verplicht is, wanneer hij zich aanmeldt voor het examen, direct het examengeld te storten. Hem wordt dit niet teruggegeven, wanneer hij zich vóór of tijdens het examen terugtrekt, behoudens bijzondere gevallen.

Aan de orde was hierna het onderwerp: de Concept-Statuten en Huish. Reglement voor de saam te smelten verenigingen. Mij. en Bond, opgesteld door de Fusie-Commissie. Hiervan was verschenen het praeadvies van het Hoofdbestuur, gepubliceerd in B. Weekblad no. 36, hetwelk in afdruk den aanwezigen werd uitgereikt. De Voorzitter bracht in herinnering, dat op de jll. Meivergadering benoemd was een Commissie tot het vaststellen van het résumé der besprekingen, en stelde voor, dat deze commissie wederom benoemd zou worden, hetgeen werd goedgekeurd. Daarna las de Voorzitter, ter inleiding van het belangrijke onderwerp, het navolgende voor:

Aangezien het gesproken woord, dat goed bedoeld wordt, ook wel eens wordt misverstaan of begrepen, heb ik op verzoek van onzen Secretaris mijn inleidingswoord voor heden opgeschreven.

Het Hoofdbestuur had verwacht, dat reeds op de vergadering van 28 April j.l. een algemeene en principieele beslissing zou zijn genomen omtrent de door de Fusie-Commissie ontworpen Statuten en Huish. Reglement voor de samen te smelten verenigingen Mij. tot Bev. der Bouwk. en B. N. A. Het verloop van deze vergadering was echter een groote teleurstelling en voor de Fusie-Commissie, en voor het Hoofdbestuur, en voor de leden, wier tocht naar Amsterdam nu vrijwel nutteloos was geworden! Zonder in herhalingen te vervallen, is het toch gewenscht dat ik met een enkel woord even in herinnering breng de hoofdzaak van het gesprokene op bovengenoemde vergadering. De door de Fusie-Commissie praktisch voorgestelde wijze van behandeling van het concept ontmoette geen tegenspraak. Een commissie werd benoemd om het résumé der besprekingen betreffende eventueel gewenschte veranderingen in Statuten en Huish. Reglement op te stellen (t.w. de HH. Poggenbeek, van Loghem en Gratama) terwijl ten slotte de vergadering zich vereenigde met het voorstel om in laatste instantie door een referendum ook de niet aanwezige leden in de gelegenheid te stellen zich uit te spreken. (Door rechtskundig advies, inmiddels ingewonnen, is gebleken, dat de Statuten der Mij. geen referendum toelaten en dit dus niet van kracht is.)

Om de leden de gelegenheid te geven zich zoo vrij mogelijk te kunnen uiten en hen vooral niet te influenceeren, had het Hoofdbestuur zich onthouden van het geven van praeadvies en wenschte het met dit advies te wachten, totdat het nieuwe Concept Statuten en Huish. Reglement gereed zou zijn, waarin de opmerkingen der beide Vereenigingen door de Fusie-Commissie zouden zijn verwerkt en beslist zou moeten worden door de Architect Leden der Mij. tot al of niet fuseeren.

Bij stemming is echter 28 April j.l. door de aanwezige leden de wensch te kennen gegeven, dat zij niet wilden overgaan tot behandeling van het Concept, alvorens het Hoofdbestuur daaromtrent praeadvies had uitgebracht, zoodat de Vergadering, als boven gezegd, moest worden gesloten.

Gevoerde discussies, die niet aan de orde waren, en bespiegelingen over principieele quaesties, die reeds een jaar te voren waren besproken en beslist, behoef ik hier niet nog eens te herhalen.

Het Hoofdbestuur heeft nu ingevolge de wensch van de leden

een praeadvies uitgebracht en hen daarvan tijdig door middel van het Bouwk. Weekblad in kennis gesteld.

Het handhaaft echter zijn vroeger ingenomen standpunt, namelijk dat dit praeadvies praematuur is (nader in het praeadvies toegelicht) en het verzoekt de leden, bij de bespreking daarvan, zich daarom door het advies niet te veel te laten beïnvloeden en zich zelfstandig te willen uiten, waarbij vóór alles het groote doel in het oog gehouden moet worden.

Alvorens hiertoe over te gaan, nog een paar opmerkingen van algemeen aard.

Daar de geraadpleegde rechtskundigen nitgemaakt hebben (zie B. W. No. 36, dato 6 Sept. blz. 442), dat het denkbeeld „fusie" juridisch onbestaanbaar is, doet zich de vraag voor, op welke wijze nu het gewenschte doel — het verkrijgen van één Vereeniging van Nederlandsche Architecten — te bereiken is.

De Juristen adviseeren, wanneer men de groote moeilijkheden bij ontbinding der Mij. wil voorkomen en men de belangrijke voordeelen van de tegenwoordige Mij. niet prijs wil geven, de Mij. te doen blijven voortbestaan, en de leden van den Bond (van de 47 leden zijn slechts 13 geen lid van de Mij., de anderen wél) in haar op te nemen — natuurlijk wanneer de door de Fusie-Commissie ontworpen Statuten, al of niet gewijzigd door beide Vereenigingen, zijn aanvaard — en voorts de naam zoodanig te wijzigen of aan te vullen, dat aan eventueele gevoeligheden van de Bondsleden wordt tegemoet gekomen.

Nu doen zich 2 stroomingen voor. Met nadruk verzoek ik nu niet te spreken van de uiterste linkerzijde der Bondsleden, noch van de uiterste rechterzijde van de Mij.-leden of van reactionnair en van conservatieven.

Dat kan alleen leiden tot het veronderstellen van bij-oo-g-merken en tot vertroebeling der besprekingen.

Ieder moet het recht hebben om vrij uit zijn oordeel te zeggen op welke wijze het verlangde doel niet alleen bereikt kan worden, doch ook op welke wijze hij meent dat in de toekomst kracht van de Vereeniging kan uitgaan.

Hoogstens zou men bij deze 2 stroomingen kunnen spreken van idealisten en van practici, d. w. z. zij die wel de ideale gedachte hebben, maar vooral ook aan de praktische uitvoering dezer ideale gedachte denken, en dit te meer, omdat beide stroomingen zoowel in den Bond als in de Mij. vertegenwoordigd zijn.

De idealisten wenschen één zuivere vakvereniging, al is die ook niet groot. Aan voordeelen die de Mij. bezit, aan legaten Godefroy, enz., hechten zij, gezien het groote doel: eenheid en kracht, een secundaire waarde. Wat het zwaarste is moet het zwaarste wegen, zeggen zij.

De andere strooming, de meer praktische menschen, wil het ideaal evengoed bereiken, doch vindt het dwaasheid om ongemotiveerd belangrijke voordeelen, in een 70-jarig bestaan verkregen, over boord te gooien.

Ik zeg ongemotiveerd, omdat aangenomen mag worden, dat op de een of andere wijze tusschen de beide Vereenigingen overeenstemming zal zijn te verkrijgen betreffende de Statuten; en dus alleen het bezwaar zal blijken te bestaan in het ontbinden van slechts één Vereeniging in plaats van beide; terwijl misschien ook de nieuwe naam voor de ontbonden Vereeniging een bezwaar zal opleveren. Deze strooming stuit zich geheel aan bij het Fusie-rapport van 12 Maart 1912 (onderteekend door de H.H. Leliman, van der Steur, Versteeg, Joling, Stok en van Goor).

„Is het daarentegen mogelijk tot overeenstemming te komen, dan kunnen de krachten, die nu in beide vereenigingen elk op zich zelf dikwijls het zelfde werk hebben te doen, te zamen werken en productiever zijn. Hierbij mag tevens niet uit het oog verloren worden, dat het prestige van de Maatschappij, als overal in den lande geïntroduceerd lichaam met hare vele relaties, financieele hulpbronnen, vakbladen, eigen gebouw, tijdschriften, enz., indien zij ook tevens de architecten-vakbond kan zijn, aan de vak-actie zeker in hooge mate ten goede zal kunnen komen."

Deze praktische leden denken aldus:

De kwaliteit van de leden wordt vastgelegd in de Statuten, terwijl bij eventueele aanneming een Commissie van Toelating de kwaliteit handhaaft.

De quantiteit mag men echter niet geheel buiten beschouwing laten; zij moet belangrijk zijn, wil van een dergelijke Vereeniging kracht uitgaan; wil zij periodieken en andere werken uitgeven, waarbij de medewerkers behoorlijk gehonoreerd worden; wil zij een eigen „home" hebben met vergader- en bibliotheekzalen; verder gesalarieerde ambtenaren, die in een bedrijvige Vereenigings-huishouding werkzaam, onmisbaar zijn; en wil zij prijsvragen afschrijven, subsidies en bijdragen geven voor verschillende doeleinden in het belang van de professie, de bouwkunst, onderwijs, enz., in het algemeen, wil zij zich belasten met al die zaken, welke de nieuwe Vereeniging in art. 2 van de Concept-Statuten op zich neemt te volvoeren en waarvoor de middelen moeten worden gevonden.

Al te geneigd zijn de idealisten om deze beschouwingen toe te schrijven aan gebrek aan durf en vertrouwen in de nieuwe denkbeelden en toestanden, aan behoudzucht en allemansvriend willen blijven. Dit is niet billijk geoordeeld; te meer daar ook de Fusie-Commissie zelf zich volgens haar eigen Toelichting op het standpunt heeft geplaatst¹⁾:

„Statuten te ontwerpen tot het in het leven roepen van een Architecten vak-vereening, zoo zuiver mogelijk als de omstandigheden dit even toelieten, doch om redenen van practischen of anderen aard daarentegen concessies in tegenovergestelde richting meende te moeten doen."

Bij bespreking van het praeadvies is gelegenheid hier nader op terug te komen.

Evenals ik in April in mijn inleiding zeide, moet men dus bij alle besprekingen wel goed bedenken, of men uitsluitend een zuivere vakvereniging wenscht, waaronder verstaan wordt een vereeniging, die hoofdzakelijk de economische belangen harer leden behartigt (zoos als alle werklieden-organisaties, de Aannemersbond, de Nederl. Opzichters- en Teekenaars-Bond, en dergelijke ten doel hebben) of wél, zoos als de Fusie-Commissie in art. 2 sub 2. van haar Statuten voorstelt, een Vereeniging die behalve dat zij de eigenlijke vakbelangen van den architect behartigt, óók vraagstukken bestudeert op het gebied der Bouwkunst niet alleen, doch ook der aanverwante beeldende kunsten en technische wetenschappen in den meest uitgebreiden zin van het woord, enz.

Toen destijds het fusie-vraagstuk ter sprake is gebracht, werden al dadelijk vragen gedaan betreffende ondergeschikte punten, welke niet aan de orde zijn gesteld, omdat men zich alleen in beginsel verklaren moest vóór of tegen één krachtige Architecten-vakvereniging.

Die onderdeelen zouden nader uitgewerkt worden en zijn uitgewerkt in de Concept-Statuten van de Fusie-commissie. Niet te ontkennen valt, dat zich daarbij veel verschil van meening blijkt te hebben voorgedaan in de Commissie zelf en het is bekend, dat sommige artikelen niet de volle sympathie van alle leden der beide vereenigingen hebben.

Gelegenheid zal er gegeven worden opmerkingen te maken, doch in het belang van den geheelen architectenstand verzoek ik dringend niet al te zeer deze details tot hoofdzaken te verheffen, waardoor het bereiken van het hoofd doel, waarvan toch allen de wenschelijkheid en noodzakelijkheid inzien, en waarvoor wij toch zijn samengekomen, het mede proclameeren van één „Architecten-Vereeniging", in gevaar zal worden gebracht.

Gaarne maak ik de woorden van een der leden der Fusie-Commissie tot de mijne, waar hij zegt:

„dat het lidmaatschap van deze „Architecten-Vereeniging" een richtsnoer voor het publiek zal zijn, zoolang het Staats-Architecten-diploma — het B. I.-diploma laat hij buiten beschouwing — nog niet is ingesteld, en waarbij bovendien de concurrentie tegen

¹⁾ Zie toelichting Statuten fol. 12.

de zich noemende „architecten“ zeer vergemakkelijkt zal worden.

Men schenke zijn vertrouwen aan de leden der Fusie-Commissie, die reeds blijk gaven niet doof te zijn voor grondige op- en aanmerkingen, die hier en daar moesten „nemen“ doch ook „gaven“ en een oplossing, een eerlijken tusschenweg, trachtten te ontwerpen, welke algemeen goedgekeurd kan worden.

Ook mag ik nog wel even er aan herinneren, dat het door de Fusie-Commissie om te werken Concept nader zal besproken worden in een gecombineerde vergadering van de Fusie-Commissie met de besturen der beide Vereenigingen en dat de daarin voortvloeiende voorstellen *nogmaals* in de Vereenigingen zullen worden behandeld, d.w.z. dat deze dan de Statuten, en dus het samengaan der beide Vereenigingen op dien basis, hebben te aanvaarden of te verwerpen.

In April heb ik het reeds gezegd; blijft elkeen stokstijf zijn standpunt handhaven, wordt een zelfde artikel door den een „te streng“ door den ander „te slap“ geoordeeld, dan is overeenstemming en samengaan niet mogelijk.

Overeenstemming op de hoofdpunten echter *mooi* verkregen worden.

Reeds veel te lang is het fusie-vraagstuk in behandeling; zowel de Mij. als de Bond zijn daarvan de dupe, want vele architecten wachten met het toetreden tot een der beide Vereenigingen, tot het fusie-vraagstuk zal zijn opgelost, en dat wachten is zeker ook niet in het belang van den architectenstand.

Het ongedecideerde van den tegenwoordigen toestand geeft zelfs aanleiding enkelen te doen veronderstellen, dat van de fusie toch niets komt. Een niet samengaan zou wel de grootste ramp zijn die ons kan treffen; want wat zal het gevolg dan zijn? Eerstens, dat men van 2 vak-vereenigingen geen lid kan zijn. Van beide vereenigingen zullen dus leden hun lidmaatschap opzeggen. In het fusierapport van Maart 1912 werd daar reeds op gezinspeeld, en werd voorzien dat dit al dadelijk aan de onderlinge verhouding der beide vereenigingen een marquant zijde zal geven, die voorts aan een samenwerking, zooals die tot nu toe plaats had (gesteld dat zij gewenscht werd) niet bevorderlijk kan zijn. Integendeel: er zal een niet te vermijden „concurrentie-strijd“ ontstaan, die beslist moet worden voorkomen. Gaat de fusie niet door, dan is het te betreuren, dat het fusie-vraagstuk — met zulke uitmuntende bedoelingen in behandeling genomen, n.l. om te trachten ter betere samenwerking de 2 Vakvereenigingen, (waarvoor zelfs in een groot land, laat staan klein landje, geen plaats is) samen te doen smelten — ooit aan de orde is gesteld.

In plaats het „eendracht maakt macht“ zal het zijn „twee dracht verzwakt“ want er zal een niet te voorkomen verwijdering tusschen beide Vereenigingen ontstaan, tot schade van den Nederlandschen Architectenstand en tot nadeel van de architecten zelf in de naaste toekomst; terwijl slechts de pseudo-architecten, en zij die ongaarne één centrale Architecten-vereeniging tot stand zien komen, zullen profiteren!

Ik doe dus met klem nogmaals een beroep op Uw medewerking ter verkrijging van één krachtige en machtige Architecten Vereeniging. Het moment is nu daar, laat het niet voorbijgaan, want de noodlottige gevolgen zullen niet te overzien zijn.

Het is misschien niet van onpas, dat ik in herinnering breng de woorden van een oud lid van de Mij. — den Heer J. R. de Kruyff — door hem in 1880 gesproken bij het doen van voorstellen, die toen een groote wetswijziging tengevolge zouden hebben gehad; zij luiden:

„Wordt ten juisten tijde een reorganisatie verzuimd, dan zouden zij spoedig blijken verachteld of veronderd te zijn ten nadeele van haren invloed en het doel harer stichting, en een bron worden van steeds toenemende teleurstelling voor hare leden.“

Nog voeg ik hierbij een citaat uit een aan mij gericht schrijven van den voorn. Voorzitter van den B. N. A. — den Heer K. de Bazel — dato 30 April 1911, dat hoewel niet voor publicatie bedoeld, toch wel mag worden aangehaald.

Na er op gewezen te hebben, dat de Mij. en de Bond niet op een

zelfde standpunt staan, en na het voordeel genoemd te hebben wanneer beide zich althans omtrent de hoofdpunten meer naderen, roept hij uit: „dat hij het oogenblik zal zegenen wanneer dit laatste zal zijn bereikt!“

Wat mij zelf betreft, ik heb het hiervoren reeds gezegd, overeenstemming, althans omtrent de hoofdzaken *mooi* heden verkregen worden (de ondergeschikte detailpunten en redactie-quaesties zullen wel nader geregeld worden) en ik reken op Uw medewerking om daartoe te geraken, en om de moeilijke taak, die ik heden heb te vervullen, mij gemakkelijk te maken!

Dat heden getuigd zal kunnen worden, dat de Mij. het hare er toe bij heeft gebracht om tot één te brengen wat tot nu toe gescheiden was; ten einde tot grooter krachtsontwikkeling te komen op vakvereenigings-gebied, het uitgangspunt van de Fusie Commissie bij het aanvaarden van haar taak!“

Nadat een krachtig applaus op de woorden van den Voorzitter was gevolgd, stelde deze voor slechts de volgende hoofdzaken te bespreken: de naam, de leden-indeeling, het criterium te stellen aan de architect-leden, de contributie, de Eecode en het advies der twee rechtskundigen.

Hiermede vereenigde zich de vergadering. (Slot volgt).

De Alg. Secretaris,

J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

NATUURLIJK STEDESCHOON

door DR. W. B. PETRI C.I.

(Vervolg van blz. 470; slot).

Bij elk plan heeft men te onderscheiden de hoofdgedachte en de secundaire gedachte, de groote lijn en de details; deze twee begrippen moet men niet verwarren.

Bij het uitdrukken van de hoofdgedachte moet men weliswaar steeds op de secundaire gedachten letten, maar deze laatste mogen geen hoofdzak worden. Bij elk bouwkundig plan, ook bij een stedeplan, moet de hoofdgedachte zijn, iets te scheppen, dat aan zijn bestemming beantwoordt en daarbij moet men trachten, deze schepping in een mooien vorm te gieten. Uit de harmonie van doelmatigheid en uiterlijke schoonheid ontstaat pas de ware schoonheid. Houdt men dit in het oog dan blijkt, dat een doelmatig plan, waarin voldoende motieven zijn, om door de hand eens kunstenaars tot iets schoons verwerkt te worden, oneindig meer waarde heeft, dan een schoonschijnend plan, dat doelmatigheid mist. Het eerste toch kan schoon worden, het tweede wordt het nooit.

Ik noemde daar in één adem een bouwkundig plan en een stedeplan. Veel overeenkomst is daartusschen, maar veel verschil ook. En het verschil moet men hoofdzakelijk daarin zoeken, dat bij een bouwkundig plan een zelfde deskundige plattegrond en gevels ontwerpt, terwijl bij een stedeplan na den ontwerper van den plattegrond veel ontwerpers van gevels zullen optreden, waarvan er velen niet deskundig zijn.

Hieruit volgt, dat de stedebouwer niet in details moet afdalen. Hij moet ruimte laten voor het scheppend genie van anderen, die de onderdeelen zullen hebben te verzorgen, maar hij moet zorg dragen, dat hij die anderen

onderdeelen geeft, waarvan werkelijk wat schoons te maken is. Viert hij te veel zijn detailleringlust bot, dan doet hij zeker onnut werk, daar hij de uitvoering van de details niet in zijn hand heeft.

Laat ik een voorbeeld aanhalen, dat mijn aandacht trok op een van mijn studiereizen, waarbij ik het genoegen had, plannen te mogen bestudeeren op het bureau van een Duitsch voorman op het gebied van stedebouw, en naar aanleiding daarvan te mogen discussieeren.

Bij het ontwerpen van een uitbreidingsplan had men een bepaald stadsgeedeelte bestemd voor openbebouwing, d.w.z. men liet er niet toe den aanbouw van rijenhuizen, maar men wenschte er vrijstaande huizen, vrijstaande dubbelhuizen, enz. tot vijfhuizen toe. Om zich nu een voorstelling te vormen, had men op de kaart het terrein geparcelleerd en daarop geteekend de verschillende typen door elkaar, zóó dat men een mooi geheel kreeg. Nu deed zich het geval dikwijls voor, dat op de plaats, waar men een driehuis had ontworpen, een dubbelhuis wilde verrijzen, op de plaats van een vierhuis één groote villa, enz. zoodat het resultaat geheel verschillend werd, van hetgeen men zich eerst voorgesteld had. Toch kwam er iets moois tot stand, omdat de leider van het geheel telkens weer den nieuw geschapen toestand overzag en telkens een volgend gebouw op de beste wijze, en zooveel mogelijk met eerbiediging van de kunstopvatting van den architect, met het bestaande in verband bracht. Hij had zich in dit geval zijn eerste moeite kunnen besparen, en had zich kunnen bepalen tot het aangeven van den omtrek van het bouwblok.

Andere gevallen van dien aard doen zich steeds voor. Men kan wel gissen, waar een kerk zal komen, of een school, of iets anders; maar gissen doet missen, en men heeft het niet in zijn hand de plek aan te wijzen, waar een kerkbestuur of een schoolvereeniging of een bank, een stuk grond zal aankopen, om een monumentaal gebouw te zetten. Het is dan noodig, om, voordat het gebouw tot uitvoering komt, met den bouwheer en den architect tot overeenstemming te geraken, om uit den nieuwen toestand iets schoons te scheppen ten behoeve van de geheele stad.

Een stedebouwer vat dus zijn taak voldoende goed op, wanneer hij bij het maken van een algemeen plan de hoofdgedachte tot uiting brengt op zulk een wijze, dat zij tevens later bij de uitvoering kans biedt op zooveel mogelijk schoone effecten. Het stratennet in totaal krijgt niemand perspectivisch te zien; dat wordt door ingenieuroverwegingen primair beheerscht. Dit stratennet bestaat echter uit een aaneenschakeling van in elkaar overgaande straatafereelen, die achtereenvolgens wel perspectivisch gezien worden; hierop moet dus secundair worden gerekend.

Men beoordeel dus een plan niet naar de vraag: „Is het tot in details goed verzorgd?“ maar naar de vraag: „Is er met handhaving van de hoofdindeeling uit elk van de onderdeelen wat moois te maken?“

Ik meende dus volkomen in mijn recht te zijn, toen ik bij het geven van een toepassing van de door mij ontwikkelde theoriën, mij tot het antwoord op de laatste

vraag beperkte. Ik maak mij sterk, dat voor een grondig lezer die de zaak uit dit oogpunt beschouwt, mijn Alkmaarsche plan den toets van gezonde kritiek doorstaan kan. Daarover straks verder. Vooraf nog een enkele nadere verklaring waarom ik mij tot het stellen der laatste vraag beperkte.

Nevens de reeds aangevoerde motieven, droegen daartoe de volgende het hunne bij.

De détailzaken zijn door het werk van Camillo Sitte voldoende naar voren gebracht. Een schat van motieven vindt men in zijn werk „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen.“ Verder vindt men ze in werken van Prof. Henrici, als „Beiträge zur Practischen Aesthetik im Städtebau.“ „Preisgekrönter Konkurrenzentwurf zur Stadterweiterung Münchens.“ „Konkurrenz-Entwurf zur Stadterweiterung von Dessau“, in het proefschrift van Dr. Ing. Schmidt, Beigeordneter der Stadt Essen, bij Triggs, Mawson, en vele anderen. Hier nog nieuwe aan toe te voegen, zou zijn, emmers water naar de zee dragen. Er was nuttiger werk te doen. Nadat mijn studie uit de archieven aan het licht gebracht had, hoè stedeplattegronden in hun geheel waren ontstaan, nadat mij duidelijk was geworden dat de meeste intieme schoonheid niet ontstaan was uit een „academisch plan“, maar uit een aanpassen bij het bestaande, voelde ik mij verplicht, stelling te nemen, tegen de huidig gevolgde methode van projecteeren, waardoor plannen ontstaan, waarvan prof. Henrici zoo treffend zegt: „Wer jedoch eine (solche) Planzeichnung mit den Augen so durchwandern vermag, alsob er in der fertigt aufgebauten Stadt einherginge, den erfasst schon das Grauen der Langweile, wenn er in einem Stadtplane jenen — als Schlagwort so gern gebrauchten — „Grossartigen Zug“ und jene innige Durchdringung von Technik und Kunst gewahrt, die eben nur mit Zirkel und Lineal unter Befolgung eines einseitigen linearen Systems dem Papier aufgelogen ist.“

Noch schlimmer aber wird einem zu Mute, wenn man sich die Millionen vergegenwärtigt, die für Prunk- und Protzbauten aufgewendet werden müssen um mit rein äusserlicher Pracht und Glanzentfaltung dem sogen. grossartigen Zuge der Strassenanlagen gerecht zu werden ¹⁾.

Men versta mij weer goed. Ik loochen niet dat met passer en lineaal een schoon „academisch plan“ gemaakt kan worden; maar ik beweer, dat de kans om het te maken in de tegenwoordige omstandigheden geringer is, dan de kans op welslagen van een natuurlijk plan.

Maar in dat schoone plan, zal men toch altijd zien voornameheid en niet huiselijkheid; men kan er zich wel op zijn plaats voelen, maar niet op zijn gemak; de starheid der etikette belet de totstandkoming van intimiteit. Een voorbeeld. Wil men een lange rechte straat mooi maken, dan zijn vereischten daarvoor: groote breedte, doelmatige beplanting, monumentale gebouwen, goed overdachte straatafsluitingen aan beide kanten, enz. Zoo'n straat wordt dan monumentaal. Intiem wordt

¹⁾ Henrici, Praktische Aesthetik im Städtebau s. 98.

ze nooit. In een klein Hollandsch stadje heeft men echter geen monumentale gebouwen of groote winkels bij massa noodig. Wil men toch zoo'n straat voorzien van de gevels, waar zij om vraagt, dan krijgt men huurkazernes met pronkgevels. Zoo'n monumentale straat past niet bij het karakter van een provincie stadje. Een gebogen straat vraagt minder om tóch nog te slagen en past beter in de omgeving. Gezien de geringe architectonische bekwaamheden van de bouwkundigen in zoo'n stadje, prijs ik daar gebogen straten aan. Ik buig ze echter niet met opzet en geef ze niet zoo maar een „schoonen draai“, maar ik benut de voorhanden zijnde motieven, om een schoonen draai te behouden, en raseer niet met opzet alles, om toch maar rechte straten te krijgen. Aldus ontga ik datgene, waartegen Prof. Henrici waarschuwt, en dat door Kubatz aangeprezen wordt: „Krumme „Straszen einzuführen nur ihrer selbst wegen, nur um „neben geraden Straszen auch krumme zu haben, ist „jedoch eben so einfältig, als wenn man sich um beides „zu haben, den einen Frackschoss geradlinig, den anderen abgerundet zuschneiden lassen wollte.“¹⁾ Men overwege, dat een „academisch symmetrisch plan“ slechts slaagt, wanneer men de bebouwing ook wat gevels en soort van gebouwen betreft, volkomen in zijn macht heeft, en de geheele doorvoering in de hand van den scheppenden artist berust; dat echter een natuurlijk plan ook slagen zal, wanneer verschillende bouwers daaraan meewerken. Alles hoeft daar niet stijlgetrouw te zijn, om toch nog een zekere harmonie te verwekken. Hetzelfde gebouw, dat daar nog goed door den beugel kan, zou in een symmetrisch plan rammelen. Een regelmatig planvorm eischt „einheitliche bebouwing“, een natuurlijke planvorm kan die missen, want: bij een rechthoekig en symmetrisch plan ziet men telkens een groot aantal gevels onder een vloeiend veranderden gezichtshoek, gelijkwaardig naast elkaar of tegenover elkaar. Harmonieeren die gevels niet, dan harmonieert ook het gezichtsbeeld niet. Langs een gebogen straat treden echter discontinuïteiten op in de reeks der opvolgende gezichtshoeken; daar staan de huizen niet naast elkaar als soldaten in het gelid, en eischen dus niet een gelijkwaardige beschouwing; maar terwijl de eene overheerscht, treedt de andere een weinig terug en zoo ontstaat veel eerder dan in 't andere geval een harmonisch gezichtsbeeld.

Na deze uitweiding, die tot goed verstand van de zaak noodig was, keeren wij tot het uitgangspunt terug: „Er was nuttiger werk te doen.“ Onze stadsuitbreidingen van den lateren tijd gaan nog steeds uit van die op het papier gelogen plannen. Men vindt overal terug de internationaal geworden straatopsieringen, maar nergens vindt men nationale gedachten. En toch hebben onze stadskernen een echt nationaal cachet. Het wil mij toeschijnen, dat te veel zien naar het buitenland, waar zelden terreinsgesteldheden voorkomen, als bij ons, de Nederlandsche stedenbouw in die richting heeft gedreven. Haar uit diën doezel der navolging op te wekken,

diën zachten sluimer te storen, dat was mijn werk. En ik mocht dan ook het genoeg smaken, uit den mond van een buitenlandsch stedenbouwer, wiens schoenriem ik niet waardig ben te ontbinden, te mogen hooren: „Wat mij trof uit uw plan, is het duidelijk uitgesproken type Hollandsche stad. Men ziet er dadelijk uit „den strijd tegen het water.“

Wij staan hier te lande voor moeilijkheden, die haast nergens anders zich voordoen. Onze waterverversing en onze rioleering moeten een hoofdrol spelen. Wij kunnen geen effecten verkrijgen met hoog en met laag. Wij moeten aangrijpen het eenige motief, dat moeder natuur ons heeft gegeven, „het water.“ Laat ons afzien van het naäpen van buitenlandsche plannen, wier schoonheden wij uit een kaart zonder hoogtelijnen niet kunnen lezen, en laten wij Hollanders de handen in één slaan, om samen een echt Hollandsche stedenbouwkunst te laten bloeien en groeien: daarom elkander gesteund om het werk, dat boven de kracht van den enkeling gaat, samen tot stand te brengen. Dat was het grootere werk, dat te doen stond, en waarvoor de details moesten zwichten!

Ik geloof, dat ik na deze opheldering weinig meer behoef te zeggen over het Alkmaarsche plan. Beschouwt de welwillende lezer het aandachtig onder dit licht, dan zal veel, wat hem eerst duister was, nu helder verschijnen.

Laat ik echter nog op enkele punten wijzen.

Het terrein, oostelijk van den weg, langs de westzijde van het sportterrein en doorlopende tot het Noord-Hollandsch Kanaal, is bestemd voor fabriekswijk met de daarbij behorende arbeiders- en beamttenwoningen. Het fabrieksterrein ligt gunstig aan groot vaarwater, de verkeersweg bij uitnemendheid voor ons land; ligt zoodanig, dat de rook geen hinder veroorzaakt; heeft een verbindingsweg met het station en kan heel eenvoudig in verbinding gebracht worden met de Haarlemsche tram, welke voor lokaal verkeer kan zorgen. Doortrekking van deze trambaan door de Industriestraat ontlast den Singel van de huidige vuile halteplaats. De nieuwe remise kan dan mooi in het oosten tusschen de fabrieken een plaats vinden. De arbeidersbuurt, westelijk hiervan en noordelijk van de gracht biedt groote kans om „einheitlich“ gebouwd te worden door de zorgen van een vereeniging voor volkshuisvesting. Daarom is hier regelmatig ingedeeld en wordt gewezen op een speeltuin en een kerk- tevens marktplein. Zoo'n markt is hoog noodig, om de arbeiders goedkoop groenten en aardappelen te doen inslaan. De kerk is ritueel oost-west.

De nadere aesthetische uitwerking dezer eischen moet bij de bebouwing nader worden geregeld, wanneer men eerst plan en opstand der te bouwen kerk zal kennen. Dat het echter mogelijk is, dit onder zeer verschillende omstandigheden klaar te krijgen, leeren het Jans- en het Sint Geertkerkhof te Utrecht.

Nu, zonder vaste gegevens, reeds een plan vaststellen, zou tot hetzelfde monnikenwerk voeren, als de bovengenoemde wijk in Essen. Daarom is de door de Rege-

ring 12 Febr. 1912 voorgestelde redactie van art. 28 der Woningwet veel beter dan de tegenwoordige.

Terwille van die arbeiders, welke een afkeer hebben van hofjesachtig wonen, — zooals in de speeltuinblokken, — zijn ook langere, afgescheiden straten gemaakt. De straatrichtingen zijn zóó, dat men tegen de heerschende noordwesten winden gedekt is. De Industriestraat is verder zooveel mogelijk behoed voor een aan twee zijden tegelijkertijd plaats grijpende onderbreking der rooilijn. Ik wil nog wijzen op de groote Noord-Zuidstraat, die recht is, maar die aan het noordelijk einde wordt gesloten door het nauwer zijn van de straat in het verlengde, die op het zuidoende door de boomen van plantsoen en sportterrein een afsluiting verkrijgt, en in het midden wordt afgewisseld door de boomen van de gracht. Het terrein zuidelijk van de gracht is maar schematisch ingedeeld. Het is bestemd voor goedkoopere burgerhuizen. Misschien is het aangewezen voor open bebouwing. Dit kan men later nog overwegen; alleen behoude men de beide bredere doorgaande straten. De kruising van die twee gelijkwaardige straten is, naar den aard der bebouwing naderhand, als men er aan toe is, nogaesthetisch op te lossen.

Het villapark is natuurlijk slechts schematisch aangegeven. In overleg met een tuinarchitect, is dit definitief te ontwerpen. Nu wijzen de krabbeltjes er op, dat men er geen gesloten bebouwing wenscht.

Den bewoners dezer luxewijk is alle mogelijke luxe aangedaan: vrij dicht bij het station, dicht bij de oude en bij de nieuwe stad, grenzende aan den Hout, uitzicht op den mooien stadssingel, post, schouwburg en kerk in de buurt, voor hun kinderen de H. B. S. dicht bij, voor de industriëelen een weg naar hun fabrieken (niet de Industriestraat), het terrein door een grachtje doorsneden. Zij genieten wel van den hoogen prijs, dien zij voor hun terrein moesten betalen.

Het regelmatig binnenblok ten zuiden van de Molentochtstraat is met voordacht in mijn beschrijving „einheitlich“ gehouden. Voor een enkel bouwblok mag dat wel. Als de stad dat wil, kan ze zoo iets wel in de hand houden.

Dit stadsplein is levendig maar niet hinderlijk levendig. Als een Hollandsch marktplein is het niet regelmatig; zijn schoonheid vloeit voort uit zijn geslotenheid. De gevels der domineerende gebouwen houden elkaar in evenwicht. Daarom is het grondtype vierkant. Door de plaatsing van den hoogen kerktoren krijgt het echter in de Z.-N. richting schijnbaar den vorm van een diepteplein. De gebouwen zijn doelmatig gekozen. Het postkantoor hoort in het hartje der stad. Men wil op het plein geen drukte van postkarren en wagentjes. Daarom heeft het een achteruitgang naar een zijstraat, welke naar het station en naar den hoofdverkeersweg leidt. De schouwburg met de aansluitende lage huisjes, waarboven groen en bloemen prijken, staat er in waardige harmonie met de deftige, beboomde grachten. De burgemeester ziet steeds levendige drukte voor zijn deur, leeft mee met zijn stad, maar heeft niet de last van doorgaand goederenvervoer. De omgeving van de kerk is

volgens mijn beschrijving (blz. 247, 248) in overeenstemming met de stemmigheid van het gebouw gebracht. De meeste menschen zullen dit plein door den wester en den noorder ingang bereiken; de minderheid door den zuideringang. Menschen, zoo teergevoelig als de heer Kubatz B. I., behoeven zich niet te ergeren.

In geval de stad in haar geheel deze gevoeligheid deelde, kan men nog altijd den doorgang onder het warenhuis sluiten en men kan voor de zekerheid in het plan nog een oostelijken doorgang opnemen. Ik kan echter het banale van zoo'n warenhuis niet inzien.

Het bijeenplaatsen van de symbolen van het laagstofelijke en het verheven geestelijke doet geen kwaad. Het leven heeft nu eenmaal die tegenstellingen en het zou struisvogelpolitiek zijn, deze niet te willen erkennen.

Ik vind er iets goeds in, de menschen er aan te herinneren, dat er nog iets boven aardschen pronk gaat, door den kerktoren zich te laten verheffen, achter maar *boven* een warenhuis; en tevens is het niet kwaad, dat de kerkgangers bedenken, dat het dagelijksch leven ook nog eenige eischen stelt. Heeft men niet in de middeleeuwen winkels aan kerken vastgebouwd, zoodat de kerkbezoekers tevens hun inkoop konden doen, heeft men toen niet dikwijls markten gehouden op kerkerreinen, en aan godsdienstige feesten jaarmarkten vastgekoppeld, zoodat het woord mis nu zoowel godsdienst-oefening als markt beteekent. En ten slotte, heeft niet elke dorpskerk een herberg? Dat is ook utiliteit, maar dat is banaal.

Een warenhuis kan schitterend zijn en zelfs tegenover een antiek monumentaal gebouw een waardig pendant zijn. Ik herinner mij b. v. het warenhuis Tietz te Aken. De stationsquaestie schijnt erger, dan zij is. Dit komt, doordat ik de westelijke uitbreiding weglief. Denkt men die er bij, dan loopt door dat stadsdeel een weg naar de oude stad. Ik vind beide stadsgedeelten evengoed, of even slecht aangesloten. Een doelmatiger plaats als deze was er echter niet te vinden. Om het tegenwoordige station te behouden, zou men een heele, in den laatsten tijd gebouwde wijk moeten raseeren, om voor een behoorlijke entree te zorgen.

Ik wijs nog even op enkele punten, hoe b. v. de kerktoren de Molentochtstraat en de noordelijke straat beide schijnbaar afsluit, hoe de kromte van twee straten het oog doen vestigen op het door groen geflankeerde theater, hoe de grachten telkens hoofdstraten aangenaam onderbreken, hoe er in de buurt van de markt aardige straatkavelingen voorkomen, waarvan wat artistieks te maken is. Verder wijs ik op de oplossing van het rioleeringsvraagstuk, op de gemakkelijker, waarmede men den weg vindt door de duidelijk uitgedrukte beteekenis van een straat door middel van de breedte, op de geschiktheid der bouwblokken, om zonder afwijkingen van de bouwverordeningen te bebouwen.

Ik hoop met deze opheldering en deze verklaring olie gestort te hebben op de golven van het wildbewogen gemoed van kunstenaars, die meenden, dat ik het utiliteitsprincipe door dik en dun preekte en dat ik geen

¹⁾ Id. id. blz. 89.

oog had voor nauwkeurig overwogen artistieke effecten, die in mij slechts wilden zien den civiel-ingenieur, die naar de leelijkheid kruipt, als een kikker naar het water. Dat zij verre. Ik predik geen doelmatigheidsleelijkheid maar doelmatigheidschoonheid. Dat ook artisten inzien, dat deze laatste bestaat, getuige onderstaand motto van Henrici:

Wer meint, dass nicht das Schöne stets mit Nützlichem [zu einen sei,

Der lass die Hand davon, fremd sind ihm alle Zwei.

Hiermee wil ik deze opheldering besluiten. Een ieder vindt verder zelf den weg.

PRIJSVRAGEN.

PRIJVRAAG TUINSTADWIJK uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten.

Vraag 1. Zijn de straten ten Noord-Oosten van de gevraagde tuinstadwijk te beschouwen als uit gewone rijenhuizen bestaande, of dragen ze reeds eenigszins het karakter van tuinstad?

Antwoord. De straten ten Noord-Oosten van de gevraagde tuinstadwijk zijn bebouwd met rijenhuizen, hoog 3 verdieplagen, (huis, één hoog, twee hoog en zolder).

Vraag 2. Kan de tuinaanleg zoo ruim ontworpen worden, dat de jaarlijksche netto-huuropbrengst gelijk zal zijn aan 4.556%, van de totale aanlegkosten, dus dan klaarblijkelijk, zonder eenige winst voor het exploiteerend lichaam?

Antwoord. Door het exploiteerend lichaam behoeft inderdaad geen winst gemaakt te worden. Van de totale aanleg- en bouwkosten wordt per jaar aan rente en aflossing gevorderd 4.556%. Voor de berekening der bruto huur, welke gevraagd wordt, geven artt. 1 en 2, onder 5, alle gegevens.

Namens de Jury
de Secretaris,
A. KEPPLER.

INGEZONDEN.

WIJZIGINGEN IN HET EXAMEN VOOR BOUWK. OPZICHTER.

M. de Redacteur.

Blijkens het verslag van de Hoofdbestuurs Vergadering stelt de Onderwijs-Commissie voor eenige wijzigingen te brengen in het programma van het examen voor Bouwk. Opzichter. Naar aanleiding daarvan wensch ik enkele opmerkingen te maken.

Ten 1e wordt voorgesteld, dat de candidaat praktische ervaring moet hebben als *timmerman*. Doch waarom juist die noodzakelijkheid? Waarom zou een *metselaar* niet even goed examen kunnen doen? Dat er een wijziging wenschelijk is, vindt ook mijn volkomen instemming. Immers zooals nu het programma is, zou zelfs een smid aan het examen kunnen deelnemen. Het gaat m.i. echter niet aan om een *timmerman* zoover boven een *metselaar* te plaatsen. M.i. zou het dan ook beter zijn om te bepalen, dat de candidaat praktische ervaring moet hebben als *timmerman* of *metselaar*. Het is trouwens ook van algemeene bekendheid, dat de meeste bouwkundige opzichters, die voorheen *timmerman* waren, zeer weinig van steenconstructies wisten, hetwelk uit den aard der zaak volgt, daar de meeste dier opzichters een slechte opleiding genoten. En niet alleen is dit de oorzaak, maar voornamelijk ook dat de H.H. opzichters-ex-timmerlieden het metselvak als een weinig beteekenend bijvak beschouwen, van hetwelk men bijna niets behoeft te weten. Daarentegen zal een *metselaar*, die voor opzichter studeert, in het algemeen wel terdege de houtconstructie leer bestudeeren en wat daarmee in verband staat.

Het is daarom m.i. zeer onbillijk, om alleen aan timmerlieden

de gelegenheid te geven examen te kunnen doen, teneinde het diploma van Bouwkundig Opzichter te kunnen bemachtigen.

Vervolgens kom ik op de tweede voorgestelde wijziging, n.l. dat de candidaat reeds twee jaar als opzichter werkzaam moet geweest zijn. Dit voorstel zal in hooge mate ontstemming werken in de kringen der jongere vakgenooten.

Er zijn er vele, die, als zij solliciteeren voor de betrekking van opzichter, zich hooren toevoegen: „Hebt U ook het diploma van Bouwkundig Opzichter?“

Wordt echter de voorgestelde wijziging aangenomen, dan zal het velen moeilijk vallen een betrekking te verkrijgen als opzichter. Ieder, die eenigszins bekend is met de lagere vakgenooten, als timmerlieden en met. elcaars, weet, dat juist onder deze werklieden dikwijls flinke krachten schuilen, die o zoo graag examen willen afleggen, om zoodoende hun positie te verbeteren. Nu wil men het hun echter ten eenemale onmogelijk maken.

Ook brengt de voorgestelde wijziging nog een gevaar mede, en wel dat het diploma van Bouwkundig Opzichter in waarde zal verminderen. Immers zal het de H.H. Architecten moeilijk vallen jonge opzichters met een diploma te verkrijgen. Men zal dan minder waarde aan een diploma hechten, daar er vanzelf meerdere flinke opzichters zullen komen, die vanwege hun leeftijd het diploma nog niet konden behalen, want al staat er een minimum leeftijd van 23 jaar in het programma voorgeschreven, na de wijziging zullen weinigen het examen op dien leeftijd kunnen doen, daar de meesten nog geen opzichter zijn als ze op 21-jarigen leeftijd zijn.

En dan, wat zal het Bestuur verstaan onder: „twee jaar als opzichter werkzaam te zijn geweest?“ Wat een geknoei zal hierdoor ontstaan! Jongelieden of volontairs, die gedurende gerulmen tijd op een architectenbureau of bouwwerk zijn werkzaam geweest, zullen dien tijd opgeven als praktische werkzaamheid van Bouwkundig Opzichter. Wie moet zulks controleren? Een getuigschrift daaromtrent wordt immers al spoedig verschaft om het „personeel“ ter wille te zijn.

Om deze redenen gaf ik dan ook alle stemgerechtigde leden voor de Algemeene Septembervergadering in overweging:

1°. *Laat niet toe, dat alleen timmerlieden aan het examen van Bouwkundig Opzichter mogen deelnemen.*

2°. *Verwerpt ook het voorstel, dat de candidaat reeds als opzichter werkzaam moet zijn geweest.*

Mocht de vergadering toch de voorgestelde wijzigingen aannemen, dan nog zou het hoogst onbillijk zijn deze reeds in 1914 in te voeren. Zeer zeker zou het dan overweging verdienen, de wijzigingen niet vóór 1916 van kracht te doen zijn. Er zijn vele studeerenden, die wellicht 1914 of 1915 examen wenschen te doen. Gaan de nu voorgestelde wijzigingen toch door, dan zal dit voor velen financieel verlies zijn! De gelden uitgegeven voor de studie zijn dan weggeworpen, daar ze dan toch niet aan het examen kunnen deelnemen.

Laat ieder zulks goed bedenken, eer hij stemme!

Arnhem, 9 September 1913.

E. J. ROTHUIZEN.

Wegens plaatsgebrek kon dit stukje niet eerder worden opgenomen. Zooals uit het verslag van de Vergadering van Architect-Leden op 17 September j.l. blijkt (zie blz. 479 en 480) is het stukje op deze vergadering voorgelezen. Voor de beantwoording wordt verwezen naar het gesprokene op genoemde vergadering.

De Red.

BERICHTEN.

Duitsche Prijsvragen. De Bond van Duitsche architecten wil beproeven het prijsvraagwezen te vereenvoudigen. Door het steeds stijgend getal prijsvragen gaan te veel geld en arbeid verloren. Men wil daarom beproeven in te voeren, dat bij prijsvragen slechts een eenvoudige schets wordt gevraagd. Hieruit kan de bouwkunstige opvatting van den ontwerper voldoende blijken en de beste inzenders kunnen dan tot een prijsvraag in kleinen kring uitgenoodigd worden. Op deze wijze kunnen de groote kosten, die nu verloren gaan, vermeden worden. N. R. Cf.

33ste JAARG. — 4 OCT. 1913. — No. 40.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 — ADVERTENTIEN: v. 1 — 5 regels / 1. —, elke regel meer / 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Vergadering van Architect-Leden op 21 September a. s. — Bouwkunst. — Adressen. — Alg. Sept. Vergadering-Excursie. Slot. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Landbouwtentoonstelling 1913 te 's Gravenhage, Arch. Limburg, S. 1., door S. de Clercq. — De verbetering der Volkshuisvesting te Amsterdam. Besproken door J. H. Schaad. — Gemeentelijke Woningbouw, door A. Keppler. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN DER MIJ. Ingevolge het besluit van de vergadering van Architect-Leden, gehouden 17 September j.l. om binnen een maand een vergadering van Architect-Leden te doen plaats hebben tot het nemen van een conclusie in zake „Bauberatung“, is deze vergadering bepaald op **Dinsdag 21 October a.s.** ten 2 ure n.m. in het gebouw der Maatschappij. Wegens tijdelijke afwezigheid van den Alg. Secretaris kon deze vergadering niet eerder plaats vinden.

Het Hoofdbestuur vergadert dien zelfden dag, 21 October 's ochtends ten 10½ ure.

„BOUWKUNST“. In antwoord op eenige gestelde vragen deelt de Commissie van Redactie mede, dat het eerstvolgend nummer van „Bouwkunst“ een dubbel nummer zal zijn en zal bevatten *reproducties van de voornaamste teekeningen en van de maquettes, ingezonden op de Prijsvraag voor het Rotterdamse Stadhuis.* Tevens zullen enkele voorschetsen en details der verschillende ontwerpen worden gereproduceerd, terwijl de ontwerpers in de gelegenheid zijn gesteld zelf nadere toelichtingen tot hunne projecten te geven. Aan het geheel is het Programma der Prijsvraag, benevens het Jury-Rapport toegevoegd.

Door het Hoofdbestuur zijn de volgende adressen ingediend.
ADJ-DIRECTEUR VAN GEMEENTEWERKEN TE DORDRECHT.

25 September 1913.

Aan den Raad der Gemeente Dordrecht.

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

dat het met veel belangstelling heeft kennis genomen van het voorstel van B. en W. Uwer Gemeente, om den Directeur van Gemeente-Werken ter zijde te doen staan door eenen Onder-Directeur;

dat in verband hiermede het Hoofdbestuur de vrijheid neemt Uw College te wijzen op het feit, dat in Uwe zich uitbreidende Gemeente talrijke architectonische vraagstukken betreffende stadsaanleg, het stichten van nieuwe en het herstellen van belangrijke oude gebouwen, zich voordoen;

dat het een gelukkig teken van dezen tijd is, dat de volle aandacht begint te vallen op het groote belang van een goede architectonische verzorging van stad en gebouwen;

dat dus voor Uwe Gemeente het aanstellen van een bekwaam bouwmeester in alle opzichten gewenscht is, te meer daar de Directeur van Gemeente-Werken een Civiel Ingenieur is. Redenen waarom het Hoofdbestuur met aandrang U in overweging geeft te benoemen een Architect of een Bouwkundig Ingenieur.

! Welk doende, enz.
voor het Hoofdbestuur voornoemd
w.g. A. SALM G.B.Z.N., Voorzitter.
J. GRATAMA, Secretaris.

KUNSTZIN-BEVORDERING TE DORDRECHT.

26 September 1913.

Aan den Raad der Gemeente Dordrecht.

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

dat het, kennis genomen hebbend van het voorstel van Burgermeester en Wethouders, tot het in het leven roepen van een Commissie ter bevordering van den algemeenen kunstzin te Dordrecht, dit voorstel ten zeerste toejuicht.

Kan een dergelijke Commissie, wanneer haar taak breed wordt opgevat, eenzijdig veel bijdragen tot vermeerdering der publieke belangstelling in kunst, en tot een goede leiding der kunstontwikkeling, anderzijds kan deze Commissie op vruchtbare wijze het Gemeentebestuur adviseeren over kunstzingelegenheden, die zich in Uwe Gemeente voordoen.

Waar, naar het Hoofdbestuur meent, een dergelijke alzijdige en officieele Commissie in geen der steden van Nederland nog in

het leven is geroepen, wenscht het Hoofdbestuur U geluk met Uw initiatief;

dat tot de werkzaamheden van een dergelijke Commissie ook, ja misschien wel in de eerste plaats, behoort de bevordering van het architectonisch schoon, spreekt wel van zelf.

Met welke kunst komt het publiek meer in aanraking dan met de bouwkunst, zoo wat betreft de woning en haar interieur, de straataspecten, de aanleg van parken, enz.

En waar juist de goede en ware appreciatie van deze kunst nog niet zoo algemeen is als die van de andere beeldende kunsten, daar vertrouwt het Hoofdbestuur, dat de bemoeiingen der Commissie zich vooral ook op dit gebied zullen bewegen.

Ten einde voor belangrijke stedenbouwkundige en bouwkundige onderwerpen op esthetisch gebied in Uwe Gemeente een goede, speciaal deskundige voorlichting te verkrijgen, zou het aanbeveling verdienen, naast de genoemde Commissie te stichten een Schoonheidscommissie, gelijk in Amsterdam, 's Gravenhage, Arnhem en Laren (N. H.) reeds sedert eenigen tijd is ingesteld.

Mocht Uw College nader advies in deze van het Hoofdbestuur wenschen, dan is het Hoofdbestuur gaarne hiertoe bereid.

t Welk doende, enz.
voor het Hoofdbestuur voornoemd
(w. g.) A. SALM G. BZN., Voorzitter.
J. GRATAMA, Secretaris.

LIEVE VROUWETOREN TE EDAM.

26 September 1913.

Aan den Raad der Gemeente Edam.

Geeft met verschuldigten eerbied te kennen,

het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat het naar aanleiding van ontvangen mededeelingen een onderzoek heeft ingesteld naar den toestand van het ijzerwerk der klokken en van het carillon van de Lieve Vrouwe toren te Edam; dat hierbij bleek, dat dit ijzer zich in een dusdanigen slechten toestand bevindt, dat er groot gevaar bestaat voor het naar beneden storten der klokken, in het bijzonder van den zwaren heeluurs-klok en den daaronder hangenden halfuurs-klok;

dat bij een dergelijk ongeluk ook de toren zelf ernstig beschadigd zou worden;

dat deze toren behoort tot een der fraaiste monumenten van de stad Edam, welke stad bij landgenoot en vreemdeling om hare belangwekkende oude gebouwen bekend is.

Redenen, waarom het Hoofdbestuur Uw College ernstig in overweging geeft te bevorderen, dat het genoemde ijzerwerk afdoende verbeterd wordt.

t Welk doende, enz.
voor het Hoofdbestuur voornoemd.
(w. g.) A. SALM G. BZN., Voorzitter.
J. GRATAMA, Secretaris.

ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE OP 16 EN 17 SEPTEMBER 1913.

(Vervolg van blz. 482. Slot).

De heer Posthumus Meyjes opende de besprekingen over het praeadvis van het Hoofdbestuur betreffende de Concept Statuten en Huish. Reglement der Fusie-Commissie en wenschte enkele principieele beschouwingen te houden. Spreker herinnerde er aan, hoe in de vorige vergadering vooral geopponeerd was door de heeren Muysken, Knuttel en spreker, en sprak zijn voldoening er over uit, dat dit was geschied, aangezien uit het advies der rechtskundigen wel blijkt, dat de Mij. groot gevaar kan loopen. Spreker hoopt dat de fusie tot stand komt en zal gaarne hiertoe medewerken. Tegen twee zaken moet hij zich echter verzetten, tegen de eerecode en tegen de contributieheffing naar draagkracht. Het is verkeerd voor onzen eigen stand een eerecode te maken. Welke stand heeft dit ooit gedaan? Een dergelijke eerecode haalt de waardigheid van den architect naar beneden,

wanneer de code algemeen bekend, gepubliceerd wordt. De architecten moeten de bepalingen der code bij zich dragen, in het hoofd, in het hart hebben, maar zij moeten niet gepubliceerd en bij de Statuten gevoegd worden.

Wat de contributie betreft, staat spreker op het standpunt dat alle leden dezelfde rechten moeten hebben en dus dezelfde contributie moeten betalen. Deze regeling geeft tevens een gezonden grondslag voor het financieel beheer van de Vereeniging. In gevallen van nood, wanneer iets extra's gedaan moet worden, zullen zeker enkele leden wel genegen zijn, bij te springen. De heer Klinkhamer vroeg hierop, of bij het opstellen van het praeadvis ook ruggespraak gehouden was met het bestuur van den Bond v. N. Architecten en of dit ook omtrent den voorgestelden naam van de Vereeniging gepolst was. Wat de eerecode betrof, was spreker het met den heer P. Meyjes eens, dat de eerecode overbodig was.

De Voorzitter herinnerde hierop aan den door de Fusie-commissie voorgestelde regeling in zake de fusie, welke in de j.l. gehouden Alg. Mei-vergadering was goedgekeurd, namelijk, dat de Concept Statuten en Huish. Reglement behandeld zullen worden in de beide Vereenigingen; daarna wordt van de voorgestelde en door de meerderheid aangenomen wijzigingen een nauwkeurig résumé aan de Fusie-commissie overgelegd, de Fusie-commissie rapporteert hierover aan de beide Vereenigingen en zal, indien mogelijk, gewijzigde voorstellen voor Statuten en Reglement indienen. Daarna zullen de besturen in een gecombineerde vergadering met de Fusie-commissie over de voorstellen haar gevoelen te kennen geven, waarna de daaruit voortvloeiende voorstellen opnieuw in de Vereenigingen zullen worden behandeld, met dien verstande, dat zij slechts in hun geheel te aanvaarden of te verwerpen zullen zijn.

Daarna wees de Voorzitter op de kwestie van den naam, die geen ourst behoefte baren, daar volgens het rechtskundig advies de Mij. haar naam zonder bezwaar geheel kan wijzigen of aanvullen. Vandaar dat voorgesteld wordt: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, waarbij de beide namen bewaard blijven en de samenvoeging historisch wordt vastgelegd.

Ten slotte stelde de Voorzitter, op verzoek van den heer Posthumus Meyjes voor, de beide onderwerpen: eerecode en contributie, eerst af te handelen.

Betreffende het eerste punt deelde de Voorzitter mede, dat zoolwel de Fransche als de Belgische architectenvereniging haar eerecode bezitten, die of bij de Statuten of bij de Honorarium-tabel is gevoegd. Spreker brengt in herinnering de toelichting van de Fusie-commissie op de Eerecode, welke zeer duidelijk is en waarmede het Hoofdbestuur zich vereenigt. Gevraagd is, of de eerecode ondertekend moet worden, maar het Hoofdbestuur acht dit niet noodig en niet gewenscht. Het kan niet ontkend worden, dat de eerecode vooral voor de jongere architecten een goede richtsnoer kan zijn, terwijl ook menig oudere architect haar in enkele gevallen zal willen raadplegen. Het Hoofdbestuur meende dan ook tegen de eerecode geen bezwaar te moeten maken.

Nadat de heer Otten er op gewezen had, dat ook de accountants en de notarissen een raad van eer hebben, bleef de heer Posthumus Meyjes de publiek bekend eerecode verwerpelijk vinden, en meende hij, dat de architecten zich hiermede zelf een klap in het aangezicht geven.

Hiertegen kwam de heer v. Loghem op, die verklaarde veel voor de eerecode te voelen, en meende in deze namens vele jongeren te kunnen spreken. Het valt niet te ontkennen, dat er slechte gewoonten heerschen bij meer dan een architect; de eenige goede weg tot bestrijding is een openlijke behandeling en een duidelijke formulering van wat de goede usances van den architect zijn.

De heer de Groot achtte de bezwaren van den heer Posthumus Meyjes gevoelsbezwaren, maar geen logische bezwaren. De eerecode is een vastlegging van wat jaren lang onder de beste architecten is aangenomen; en spreker kan met den besten wil niet begrijpen, dat er bezwaar bestaat tegen het drukken van

datgene, wat algemeen als goed wordt erkend. De eerecode is geen schande voor de architecten, integendeel een eer, omdat zij nu zoo ver zijn gekomen, dat de goede usances, de eerecode, een grondwettelijk artikel van hun Statuten zijn geworden. (Applaus).

Nadat de Voorzitter er nog op gewezen had, dat men de beteekenis van het woord eerecode niet overdrijven moet, dat zij eigenlijk alleen eenige algemeene regelen bevat, waarmede ieder architect zich kan vereenigen, werd, met drie stemmen tegen, de eerecode goedgekeurd.

Hierna bracht de Voorzitter de contributie-regeling in bespreking, waarbij hij de aandacht erop vestigde, dat een contributieheffing naar draagkracht der leden zeer zeker het meest bevoorliefelijk zal zijn om in deze tot eenheid met den Bond te komen, aangezien de Bond een dergelijke regeling heeft. Persoonlijk is spreker er echter tegen en geeft hij de voorkeur aan een vaste contributie, zooals alle vereenigingen deze hebben. Tevens is mogelijk: een vaste contributie met toeslag. Bij de contributieheffing naar draagkracht wordt door meerderen het onaangenaam gevonden, den Penningmeester bekend te maken met de jaarlijksche verdienste. Dit is echter te ondervangen door het aanstellen van een accountant. Echter blijft ook deze regeling zeer omslachtig, zoodat spreker een vaste contributie beter acht. De heer Lasschuit ondersteunde deze woorden; bij een vaste contributie kan veel beter een begroting opgemaakt worden. Wordt contributieheffing naar draagkracht ingevoerd, dan acht spreker het billijk dat deze geschiedt naar de Inkomstenbelasting en niet naar de Bedrijfsbelasting.

De heer Kruisweg verdedigde hierop het standpunt, dat wie het meeste verdient ook het meeste moet betalen aan de vakvereniging; hij stelde voor: een vaste contributie en verder een hoofdelijken omslag naar rato van de Bedrijfsbelasting. Deze vaste contributie kan laag zijn; maar verkeerd is het, zoodat de heer Posthumus Meyjes wil, dat in extra omstandigheden de Vereeniging zal drijven op de goedgeefsheid, op de giften van enkele leden (Applaus).

De heer Posthumus Meyjes kwam tegen de voorstelling op, alsof hij er voor was, dat de Vereeniging min of meer bedield moest worden. Hij meende, dat in extra gevallen meerdere leden bereid zouden zijn mede te werken, ook financieel. Spreker bleef bij het bezwaar, dat contributieheffing naar draagkracht onzekerheid der inkomsten van de Vereeniging geeft, en daardoor moeilijkheden bij de begroting.

De heer Klinkhamer sloot zich hierbij aan; toch meende spreker, dat, gelijk de Fusie-commissie zelf mededeelt, dit punt geen reden tot stranding der fusie mag zijn. Wordt vaste contributie verworpen dan acht spreker een vaste contributie met toeslag wenschelijk.

Ook de heer Meijerink verklaarde zich voor een vaste contributie; contributieheffing naar draagkracht kan onbillijk zijn, want wanneer 2 architecten hetzelfde verdienen, maakt het groot verschil in de financiële draagkracht als de een een groot gezin en de ander een klein gezin heeft.

De heer de Groot achtte het grondkenbeeld van progressieve contributie billijk en juist. Toch zullen bij de toepassing zich ernstige nadeelen voordoen, zoodat de praktijk leert. Er ontstaat namelijk een klasse van hoogst-aangeslagenen, en deze worden ontzien, ja moeten ontzien worden, anders bedanken zij voor de vereeniging en gaat deze financieel achteruit. Alle leden moeten vrij en als gelijken tegenover elkander staan in een vereeniging. Dit geschiedt bij vaste contributie en daarom is spreker hier voor. De Voorzitter achtte een vaststaande contributie geen bezwaar voor de leden; de leden moeten 27 jaar zijn en zij kunnen dus wel de contributie betalen. Hierbij komt het niet te onderschatten voordeel, dat bij deze regeling de financiële basis van de begroting vaststaat.

De heer Weissman kon zich niet met de genoemde bezwaren niet vereenigen; bij den Bond bestaat de contributie naar draagkracht al 5 jaar, en nooit heeft zij tot moeilijkheden aanleiding gegeven.

De heer van Goor sloot zich hierbij aan, en verdedigde het democratisch beginsel, dat wie het meest verdient het meest moet betalen. Spreker gaf ten slotte in overweging niet over de details te spreken, maar alleen over het beginsel: contributie naar draagkracht of vaste contributie.

De heer Otten brachi in herinnering, dat voor een paar jaar in de Mij. contributieverhoging is ingevoerd. Dit ging met bezwaren gepaard en is geen gezonde oplossing. Wanneer contributie naar draagkracht wordt toegepast, behoeft de Mij. nooit meer bij hare leden aan te komen om verhoging. Wanneer de begroting is vastgesteld, wordt het door de leden te betalen percent bepaald, en kunnen de begroting en het percent door de leden in de vergadering worden goedgekeurd of verminderd. Deze regeling is eenvoudig en logisch en daarom aan te bevelen; bij den Bond werkt zij goed.

De heer Klinkhamer meende dat er nog al onderscheid was tusschen het budget van den Bond en van de Mij.; waarop de heer de Clercq er op wees, dat bij zeer groote instellingen, als Rijk en Gemeente, toch ook belastingheffing naar draagkracht bestaat.

Door de woorden van den heer Posthumus Meyjes verklaarde de heer van Loghem zich bekeerd van voorstander van vaste contributie tot die van contributie naar draagkracht, want juist de invloed van enkele gefortuneerde leden, die zoo nu en dan om hulp gevraagd worden, is zeer verwerpelijk in een vereeniging. Nadat de heer de Groot nog eens gewaarschuwd had tegen het gevaar van hoogstaangeslagenen, en de heer van Hylckama Vlieg betoogd had, dat hij zich met de woorden van den heer Kruisweg vereenigde, maar dat, wanneer een minimum contributie wordt voorgesteld, er ook een maximum contributie moet zijn, werd het beginselin stemming gebracht.

Met 28 stemmen voor en 20 tegen verklaarde de vergadering zich voor contributieheffing naar draagkracht.

De wijze waarop die heffing nader geregeld moet worden, zal later behandeld worden, wanneer desbetreffende voorstellen door de Fusie-commissie zijn geformuleerd.

Hieraan werd de gemeenschappelijke lunch gebruikt in het American Hotel, waarna ten 2 ure de vergadering werd voortgezet.

Aan de orde was de naam van de Vereeniging. Het Hoofdbestuur stelde voor deze te doen zijn: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, waarmede de vergadering zich vereenigde.

Daarna deelde de Voorzitter mede, dat ingekomen was een amendement op het praeadvis van het Hoofdbestuur, om niet te lezen in art. 1: De vereeniging is een architecten vakvereniging, maar een architecten vereeniging. Ook de Bond heeft een dergelijke omschrijving van vakvereniging niet.

Spreker wees er op, dat de architecten vereeniging niet gelijk te stellen is met zuiver economische vakverenigingen, zoodat de werklieden die hebben, maar dat zij ook de bouwkunst en meer algemeene belangen dient. Ook is voorgesteld te spreken van een instituut, gelijk het Engelsche R. I. B. A.

De heer van Goor kon zich hiermede niet vereenigen; wanneer de vereeniging inderdaad een vakvereniging is, is er ook niets geen bezwaar tegen dit in de statuten te vermelden. Bouwkunst bevorderen behoort ook tot de werkzaamheid der architecten vakvereniging.

De heer Klinkhamer was het met den Voorzitter eens. Een architecten vereeniging behartigt uit den aard der zaak ook de vakbelangen van den architect. Het is dus niet noodig uitdrukkelijk te spreken van vakvereniging. Daarenboven maakt dit op het publiek geen gunstigen indruk.

Nadat de Voorzitter, op verzoek, nog had medegedeeld dat het amendement van hem afkomstig was, werd in stemming gebracht het voorstel: alleen te spreken van architecten vereeniging. Dit voorstel werd met 25 tegen, 21 voor en 1 blanco verworpen, waarmede het praeadvis te dezer zake van het Hoofdbestuur was aangenomen.

Aan de orde was daarop de behandeling der Groepverdeling.

Nadat de Voorzitter het desbetreffend artikel van het praeadvies van het Hoofdbestuur had voorgelezen, wees hij er op, dat het Hoofdbestuur de vrijheid had genomen van de Concept Statuten der Fusie-commissie af te wijzen, aangezien het de voorgestelde leden-indeeling niet gelukkig achtte, en in het Fusie-Rapport 1912, dat als basis was aangenomen voor de Fusie-Statuten, gesproken wordt van Leden en Buitengewone Leden. Het is de laatste groep, die moeilijk in een goeden naam te vatten is. De Belgen spreken terecht van Membres associés. Ten einde een goed Hollandsch woord hiervoor te vinden is het advies gevraagd van prof. J. te Winkel, die aanried te spreken van Gewone Leden, en van Buitengewone Leden.

Vond de heer Klinkhamer de door het Hoofdbestuur voorgestelde indeeling zeer geschikt, de heer de Clercq achtte haar niet juist, en verdedigde het standpunt van den Bond, dat slechts één soort leden kent. Spreker oordeelde dit juist in een vakvereniging. Wil de Vereeniging hare bijgroepen niet verliezen, goed, maar dan moeten die groepen ondergeschikte namen hebben. Het Hoofdbestuur maakt nu in zijn praeadvies alle groepen tot leden. Dit is onjuist; er moet maar één soort leden zijn.

De Voorzitter wees op de de hoofdzak, namelijk dat de bijgroepen in goed verband moeten blijven met de Mij, anders verzwakt deze te veel, en vervalt de reden voor velen om zich bij de Vereeniging aan te sluiten.

De heer Rood was bang, dat wanneer dat contact los werd, al spoedig naast de vakvereniging een nieuwe vereeniging zou worden gesticht.

De heeren v. Loghem en v. Bilderbeek verklaarden zich met de benaming: Begunstiger, voorgesteld door de Fusie-commissie, geheel te kunnen vereenigen.

De Fusie-commissie, zeide de heer v. Goor, heeft, gehoord de debatten in Mij, en Bond, gemeend de vakvereniging zoo zuiver mogelijk te moeten maken, zoodat zij slechts 1 soort leden in de vereeniging voorstelt. Buitengewone leden zijn leden, zoodat een teekenaar, B. L. kan zeggen; ik ben lid van de vakvereniging van architecten. Dit is gevaarlijk. Verliest de vereeniging door deze verzuivering wat leden, dan moeten de architecten maar wat meer contributie betalen.

De Voorzitter kon zich voorstellen, dat er ook anders geoordeeld werd. De nieuwe vereeniging is niet een absoluut zuivere vakvereniging, en daarom kan men best spreken van Buitengewone leden.

Hiertegen merkte de heer van Goor op, dat al is inderdaad de meest zuivere vakverenigingstoestand nog niet geschapen, de samenstelling daarom niet nog onzuiverder gemaakt behoeft te worden. De financiële toestand moet geen schrikbeeld worden. Hoofdzak moet zijn: één krachtige vakvereniging te verkrijgen (Applaus.)

De heer Klinkhamer achtte bij te ver doorvoering van het begrip vakvereniging, niet alleen de financiële, maar ook de morele bezwaren groot. Immers, het is zeer zeker wenschelijk, dat de bijgroep ingenieurs, genie-officiëren enz., volop met de Mij, blijft medewerken. Laten wij deze Leden noemen; de Bondsleden worden daar als het ware boven uitgehaald met een + teken. De Voorzitter ondersteunde deze opvatting en noemde meerdere personen, die geen architect zijn en toch zeer verdienstelijk medewerken.

De heer de Groot merkte op, dat nu heel anders door enkelen geoordeeld wordt over begunstigers dan heden ochtend. Geen enkele vereeniging wenscht op de gunsten van anderen te drijven. Spreker was het met den heer Klinkhamer eens en bracht hulde aan de faktiek van het Hoofdbestuur bij de vaststelling van de voorgestelde benamingen. Een zuivere vakvereniging wordt eerst op den duur verkregen. Nu kan de Vereeniging als overgang deze groep van ingenieurs, genie-officiëren, enz. nog niet missen.

De heer Bolderman erkende, dat de B. v. N. A. een vakvereniging is, waarbij de Mij, een gemengd gezelschap is. Wordt bij de fusie het grootste deel der leden van de Mij, Begunstigers, dan wordt de Mij, den nek omgedraaid.

Ook bij de Ingenieurs heeft men het algemeene lichaam, het

Kon. Instituut v. Ingenieurs, en de vakvereniging: Vereeniging v. Delftsche ingenieurs, die zeer goed samenwerken en één vakblad hebben. Zoo moet het ook bij de architecten.

De voorzitter merkte op, dat deze beschouwing geheel buiten de orde gaat, daar in Mei j.l. principieel besloten is, te streven naar fusie.

De heer Bolderman achtte het verkeerd, dat de toestand op de spits gedreven werd, en juicht: het tusschenvoorstel van het Hoofdbestuur toe.

In stemming werd gebracht het voorstel met de verste strekking, namelijk van de Fusie-commissie, die den naam Begunstigers aanbeveelt. Dit voorstel werd met 25 stemmen tegen, 23 voor, verworpen.

Hierop werd bij acclamatie de naam Buitengewone leden aangenomen.

Daarna werd in stemming gebracht de naam der Leden, of deze zou zijn Bondslid of Lid, waarbij de heer v. Spaendonck voegde den naam Architect-Lid. Op deze 3 namen werden respectievelijk uitgebracht 1 stem, 32 stemmen en 12 stemmen, zoodat de naam Leden gekozen was.

Hierna ontspon zich een debat over de benaming der overblijvende groep, de Opzichters en Teekenaars.

De heer v. Hylckama Vlieg stelde voor, deze te noemen toegevoegde leden, wat geen instemming vond. De Voorzitter gaf den naam Bouwkundigen in overweging, hetgeen door den heer Schüngel en den Secretaris bestreden werd, aangezien de architecten de groep bouwkundigen niet moeten erkennen.

De Voorzitter meende, dat de benaming Technisch abonne mischien gebruikt kon worden.

Besloten werd aan het Hoofdbestuur het kiezen van een goede benaming over te laten.

Daarop wees de heer Klinkhamer op de onbillijkheid, dat de Bouwkundige Ingenieurs, die nog geen Lid kunnen worden, Buitengewone Lid moeten worden. Zij hebben de beoefening der bouwkunst tot hun levenstaak gekozen, en mogen dus wel een zekere bevoorrechtiging genieten. Eerst na drie jaar zelfstandige praktijk kunnen zij Lid worden, maar zij moeten dan nog eens gekeurd worden door de Commissie van Onderzoek. Dit is niet rechtvaardig. Laten zij direct na 3 jaren, zonder onderzoek, worden toegelaten.

De Voorzitter wees er op, dat het Hoofdbestuur voorstelt, dat alleen de 3 jaren zelfstandige praktijk van den B. I. wordt onderzocht, niet zijn capaciteit.

De heer Meyerink achtte de uitzondering voor de B. I. onbillijk. Allen moeten over één kam geschoren worden. Wanneer zij werkelijk goed zijn, zal dat ook wel aan de Commissie van Onderzoek blijken.

De heer Klinkhamer merkte hier tegen op, dat de Examencommissie de B. I.'s reeds onderzocht heeft, en dat een keuring der Commissie van Onderzoek daardoor onnoodig wordt. Het is niet te verwachten, dat de B. I.'s direct na hun afstudeeren zelfstandige praktijk krijgen. Spreker stelde daarom voor het woord „zelfstandig” in het praeadvies weg te laten.

De heer Kromhout was hier tegen; de Bond wil geen bevoorrechtiging van enkele leden, maar wel gelijkheid voor allen. Waar architecten uit de praktijk voortgekomen, 3 jaren zelfstandige praktijk moeten hebben om toegelaten te worden als Lid, moet dat ook voor de B. I. gelden.

De Secretaris meende, dat de B. I. niet naar zijn capaciteit beoordeeld behoeft te worden, aangezien hij een diploma van Delft heeft. Dit is geen bevoorrechtiging. Wel wordt de B. I. echter beoordeeld, als van hem geen 3 jaar zelfstandige praktijk gevraagd wordt.

De heer van Goor had ernstige bezwaren tegen het schrappen van het woord „zelfstandig”, daar dat in strijd zou zijn met het criterium, dat voor de Leden geldend is.

De heer van Loghem achtte het absoluut gewenscht, dat de Bouwkundig Ingenieurs bij de Mij, blijven. Laat men alleen verlangen, dat wanneer zij zich opgeven, zij zelfstandig practisch werkzaam zijn. Maakt men de toegang voor hen te bezwaarlijk, dan gaan zij over naar de Afd. Bouwkunde van het Kon. Inst. v. Ingenieurs.

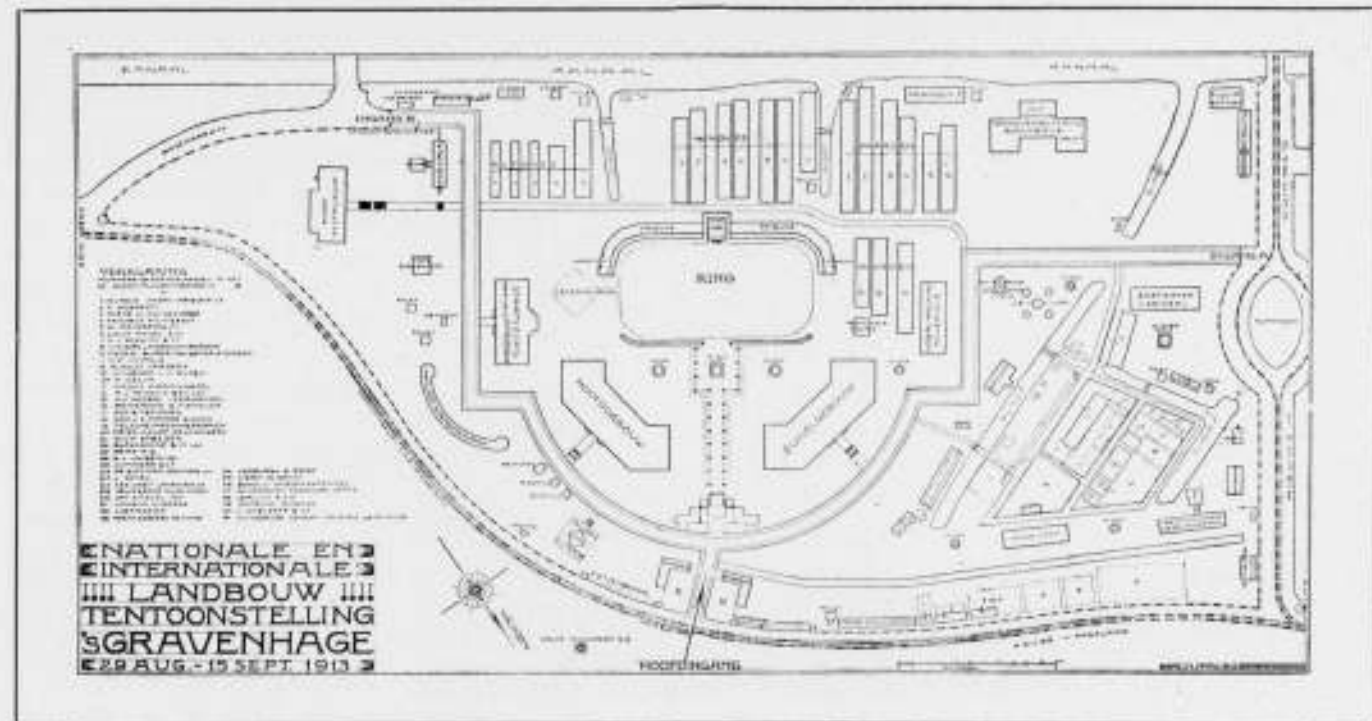
LANDBOUWTENTOONSTELLING 1913 TE 'S GRAVENHAGE, ARCHITECT J. LIMBURG B. I.

Hoofdingang.

Hoofdallee.

Situatie.

Schaal 1 op 5000.

De Voorzitter deelde mede, dat dit bezwaar niet denkbeeldig is, aangezien, naar het verluidt, ook de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs een vakgroep van B. L.'s gaat stichten. Gescheiden zal dan worden, wat wij juist wenschen te vereenigen. De heer Ouëndag stelde ten slotte voor het woord zelfstandig te schrappen, en de praktijk te doen beoordeelen door de Commissie van Onderzoek.

Dit werd met 22 stemmen voor, 13 tegen aangenomen. Na toelichting van den Secretaris werd mede aangenomen de bepaling, dat de Commissie van Onderzoek tevens de bevoegdheid heeft te onderzoeken, of een niet-Hoofdambtenaar, candidaat voor het lidmaatschap, toch voldoende zelfstandige arbeid verricht om toegelaten te worden als Lid.

In aansluiting aan het Praeadvies van het Hoofdbestuur, was de vergadering verder van meening, dat het niet wenschelijk is de functies in te stellen van Bestuurs-Secretaris en Bestuurs-Penningmeester en werd de voorkeur gegeven aan de regeling met een Alg. Secretaris, zooals die op het oogenblik in de Mij. plaats vindt.

Nadat de Voorzitter op de overige hoofdpunten der Concept-Statuten had gewezen, die alle werden aangenomen, werd ten slotte het praeadvies van het Hoofdbestuur onder applaus goedgekeurd.

De Voorzitter verheugde zich zeer over dit resultaat en dankte allen voor hunne medewerking.

Besloten werd, het onderwerp „Bauberatung“ niet meer te behandelen, maar hiervoor binnen een maand een speciale vergadering van Architect-Leden te beleggen.

De heer v. Loghem dankte namens de aanwezigen den heer Salm voor zijn leiding en het Hoofdbestuur voor zijn praeadvies, waarna de vergadering gesloten werd.

Hierop werd E.N.T.O.S. bezocht, waar meerderen zich vereenigden aan een gemeenschappelijken disch.

*De Alg. Secretaris,
J. GRAYANA.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

LANDBOUWTENTOONSTELLING 1913 TE 'S-GRAVENHAGE.

ARCHITECT J. LIMBURG, B. I. ALDAAR.

Meer dan architect (de man die alles maakt) wordt de bouwkundige van heden: ordenaar. Hij is het die zich in een of ander geval inwerkt tot hij er geheel in opgaat en het overziet, waarna hij de factoren ordent daarbij strevende naar technische en aesthetische volmaking.

Wordt ook dikwijls deze hoofd functie van ordenen, verzwakt door factoren die minder invloed behoorden te hebben, — een architect behoort te waardeeren de gelegenheid, en te veroveren de bevoegdheid om de meer beperkte taak van het bouwen-zelf, uit te breiden tot het eerst ordenen van de meer algemeene factoren, waarvan het huisje-bouwen toch maar een onderdeel is. Iedere aanvangswerkzaamheid van hem moet dan ook zijn het omvatten van het geheel, waarop eerst later een steeds grondiger en uitgewerkter detaillering van nevenfactoren behoort te volgen. Daarbij is het dus zeer wel mogelijk dat de groote gedachte goed, en de uitwerking ervan minder goed geslaagd is — maar toch komt dan dikwijls iets beters tot stand, dan wanneer, bij nog zoo charmante detaillering, de groote strekking van de algemeene eischen niet is begrepen.

En ook de criticus, of geoefende beschouwer van een stadsuitbreiding, een pleinwand, een gebouwen complex of een huis op zichzelf — behoort dus aanvankelijk van min of meer zuivere detailbeschouwing te kunnen afzien, totdat hem de groote algemeenheid van het gestelde vraagstuk geheel duidelijk en eigen is geworden.

Fig. 1. Het Hemelrijk van af het dak van Perc. Hekelveld n° 10. Links de Zwarte Bijsteeg, naar rechts achtereenvolgens: Groot Hemelrijk, Engelsche steeg, enz. Oct. 1912.

Zien wij terug op de groote cultuur- en bouwperioden van het verleden, dan valt ons daarbij op dat steeds in de groote lijnen der oplossingen het karakter is gelegen,

Fig. 2 en 3. Bouwvallige fundeering van perceel Dapperstraat n° 127.

door de uitwerking wél vervolmaakt, doch niet gevormd. De verschillen en de typeeringen van b.v. een klassieke of middeleeuwsche situatie, van een indisch of amerikaansch bouwwerk, enz. liggen minder in het verschil of het karakter van details, dan in die van principes. Het is het streven van de laatste tientallen van jaren, om de vraagstukken van bouwkunst uitsluitend terug te voeren tot de haar beheerschende axioma's, een weg die naar de diepte leidt en niet langs de oppervlakte. Dit is juist; zelfs al komt er uit voort een verwarrende vormgeving doch met waren ondergrond, — het is ver te verkiezen boven verwarring of vaagheid in de erkenning en toepassing der grondbeginselen, al was daarbij de uitwerking

geschied met alle kunstmiddelen van het eclectisch weten van de negentiende eeuw.

Het is het geslaagde bouwkundige resultaat van de landbouwtentoonstelling 1913 te 's Gravenhage dat mij aanleiding geeft bovenstaande denkbeelden neer te schrijven. Het zéér tijdelijke van de opzet heeft niet in 't minst geschaad aan de klare expositie van de grondgegevens waar het om ging, — terwijl tevens de detailleering van kunde en zorg heeft getuigd.

De toegevoegde situatie en de foto's spreken te zeer voor zichzelf, dan dat ik in een technisch blad als dit, er uitvoerig op behoef in te gaan. Voor hen echter, die de plaats niet kennen, de mededeeling dat de tentoonstelling werd gehouden op een groot, doch laaggelegen weilandencomplex tusschen den Haag en Scheveningen (nabij de Witte Brug), — een complex waaraan zich eenerzijds een enkel hoog duin aansluit. De eene lange zijde van het terrein werd afgesloten door een kanaal, waarachter de Scheveningsche boschjes een groenen achtergrond vormden, de andere lange zijde was gelegen langs de Nieuwe Parklaan, hooggelegen hoofdverkeersweg tusschen den Haag en Scheveningen, terwijl de beide korte zijden grensden aan wegen van mindere betekenis. (Zie de Situatie op blz. 491).

Het is niet onwaarschijnlijk dat verscheiden goede oplossingen aan de gebouwenopstelling waren te geven, maar zeker is de hier verkozen een gelukkige geweest. De hoofdingang was aan de Nieuwe Parklaan gelegen, en van daaruit een as getrokken, die het terrein in twee ongeveer gelijk groote deelen scheidde. Deze as, met hare omgeving, was met nadruk aangeduid door: een monumentale trap, een hoofdallée en een arena door tribunes, plankiers en hoofdgebouwen omsloten. Langs het water, en door de tribunes verborgen, waren de

tenten voor vee en dergelijken opgesteld; terwijl, hoe verder men zich terzijden van die as verwijderde, des te meer het geaccidenteerde van aanleg en groepeerings van gebouwtjes opviel, zich daarbij als 't ware meer en meer aansluitende bij een wijdere omgeving buiten de tentoonstelling, van weinig samenhangende factoren als kronkelwegen, lanen, verstrooide villa's, bouwterreinen en dergelijken, — een belending die dus ontsnapte aan de machtsfeer van verdere ordening door den bouwmeester. Als aardig accent was echter het hoofdrestaurant op het geïsoleerde duin gesteld, een plekje dat een vogelvlucht gunde op het geheel, met het silhouet van Scheveningen als afsluiting.

In de bijzondere eischen van tentoonstellings-architectuur, eischen van eenheid en samenhang, van goedkoopste, lichtheid en soms onbrandbaarheid van materialen, enz. zal ik hier niet treden. Een enkel woord echter over de uitwerking van het gegeven der dominerende as en de gebouwen en feestversiering daar aan gelegen.

De hoofdingang (zie de losse plaat), hoewel met min of meer blinde gevels aan de nieuwe Parklaan zelf gelegen, stond wat de middenpartij aangaat vrij ver terug. Daardoor werd bereikt: een rustig punt voor het enorme vervoer naar en van de tentoonstelling, een rendezvous voor samenkomende groepen, een grooter wandvlakte voor bureelen, garderobes, fietsstallen, enz. — doch bovenal een rijker perspectivische- en schaduw-werking en daardoor grooter belangrijkheid en uitnodigender indruk van dien ingang. Dat de achterzijde niet in dien geest werd behandeld, pleit voor het juiste onderscheidingsvermogen van den ontwerper: het intreden van een tentoonstelling en het verlaten ervan emotionneeren op gansch verscheiden wijze.

De monumentale trap daalt niet uit de as direct naar beneden; dit zou te monumentaal zijn en bovendien geen richting geven naar ieder der beide helften der tentoonstelling, welke door zachtglooiende, zeer breede klinkerwegen te bereiken waren. Loopt men dus, vanaf de entree, door in de as dan botst men tegen een balustrade, — en overziet. Weer dus een welbegrepen verlangen van den tentoonstellingsbezoeker bevredigd, men overziet, men ontwaart het geheel, men geniet het — men heeft de volle gelegenheid zich te oriënteren. Het trappencomplex zigzagt nu vroolijk naar beneden, waar de hoofdallée trekt. (zie de losse plaat).

Trekt door de statige masten met breedten voet op verhoogde treden. De masten door goudbekroning, wimpels, kransen en guirlandes, verlevendigd, de voet ge-

Fig. 4 Kelderwoning Zeedijk n° 58.

tooid met overhangend groen en hanggeraniums, de treden door donkere evergreens geteekend. Daartusschen banken en, afsluitende deze kunstmatige allée, het gazon met bloemenranden.

Verderop verwijdt zich deze hoofdweg tot muziekplein, en staan tevens op 't gazon twee losse tenten. Op den achtergrond: de ring, de tribunes, en de centrale hoofdloge. Hier is, naar mijn meening een kleine verstoring in de rangschikking waar te nemen, daar mij de muziktent trof als in den weg te staan en de centrale loge te verdedden. De betekenis van de muziktent is wat overschat, aan die van loge van bestuur en regeering (die beide zooveel tot het slagen van deze tentoonstelling verriichten) wat te weinig accent gegeven. Hindert dit minder van het hoogplateau bij den ingang, méér reeds op bijgaande foto (zie de losse plaat), het meest wanneer men door dien hoofdweg zelve verder gaat. De beide losse tenten geven in hun zeer geslaagde symmetrische opstelling ter weerszijden van de as een aanwijzing in welke richting een sterker effect te verkrijgen ware geweest, mede wanneer de afmeting der tribunes en hare versiering ietwat ruimer ware opgevat. Gaat het bij een tentoonstelling niet juist om die bezoekers! En is bij een te sobere behandeling van dit afsluitend gegeven niet een zekere daling van de optische belangstelling daarvan het gevolg? De ernstige vrolijkheid van lijn en kleur in den aanvang opgewekt vindt op den achtergrond niet haar bestaansreden, haar treffende voldoening, in de te vlak gehouden, te sober getooid arena-omsluiting. De détailleering te bespreken, die zeer gelukkig van werking was, valt buiten dit kader, doch een enkel woord nog over de kleur. De totaal indruk der gebouwen was wit, met blauw en goud, — ook de wimpels waren alle blauw en goud, zoodat de traditioneele bontheid, waartoe het gevlag dikwijls moet leiden hier vermeden was. Tegen deze helderheden denke men zich het fraaie

Fig. 5. Amst. Ver. tot het bouwen van Arbeiderswoningen. Blok tusschen Roggeveenstraat en Dirk Hartoghstraat. Kap aan de Van Linschotenstraat.

gras- en boomgroen en de stippeling der bloementooi. Naar de zijden toe zag men weer, overeenkomstig als bij

Fig. 6. Govert Flinckstraat. Achterzijde.

de situatie werd aangestipt, een meerdere toevalligheid van kleur een overgang vormen naar de overheerschte belendingen van het tentoonstellingsterrein.

Herinnert men zich dit alles onder een exceptioneel blauwen hemel en levendige nazomerzon, dan behoudt men een gelukkig beeld van wat wellicht de beste prestatie van tentoonstellingsarchitectuur in dit jubeljaar is geweest.

Den Haag, Oct. '13.

S. d. C.

DE VERBETERING DER VOLKSHUISVESTING TE AMSTERDAM.

UITGAVE: DE AMSTERDAMSCHIE WONINGRAAD.

Ter gelegenheid van het 10e Internationale Woningcongres heeft de Amsterdamsche Woningraad met financieelen steun van het gemeentebestuur en met medewerking van eenige hoofden van gemeentendiensten ter stadsdrukkerij ⁽¹⁾ doen verschijnen een boekwerkje over de verbetering der volkshuisvesting te Amsterdam, dat een duidelijk beeld geeft van de ontwikkeling en den stand van het woningvraagstuk aldaar.

Na een korte *inleiding*, bevattende in groote lijnen den groei dier stad tot aan het midden der vorige eeuw, volgt een hoofdstuk gewijd aan de *volkshuisvesting te Amsterdam vóór de invoering der Woningwet* en een ander *het nieuwe tijdperk* bevattend.

Zoowel de samenstellers, die in een betrekkelijk klein bestek zooveel gegevens wisten te verwerken, als de stadsdrukkerij, door de uitmuntende uiterlijke verzorging, hebben hiermede iets geleverd, dat boven allen lof verheven genoemd mag worden. Bijgaande afbeeldingen geven een beeld van de vele en goede illustraties.

In weinig bladzijden wordt aan de hand van bijgevoegde plattegronden de stichting en voorspoedige opkomst van de Amstelstad besproken en daarbij gewezen op het groote verschil in aanleg van de Heeren-, Keizers- en Prinsengracht, tegenover den korten tijd daarna aangelegde Jordaan. Bij de 1e een breeden opzet met onteigening van alle gronden in de uitbreiding gelegen, bij de andere het volgen van de bestaande lanen en perceelsscheidingen, met een alles behalve ideëelen aan- en volbouw. Ook de wijken voor de Israëlitische bevolking voor-

¹⁾ Aldaar tegen betaling van slechts f 0.50 verkrijgbaar.

namelijk uit de 17e eeuw, Uilenburg en Marken, getuigen niet van breeden opzet.

Hoe in het laatst van de vorige eeuw door de speculatie-, welhaast revolutiebouw, gebouwd werd, wordt in een aantal typen aanschouwelijk voorgesteld.

Van die menschenpakhuizen tot den tegenwoordigen vereenigingsbouw is wel een zeer groote vooruitgang. Vergelijkt men een opgenomen plattegrond der stad, aangevende de bevolkingsdichtheid in de verschillende wijken, dan blijkt daaruit, dat bv. de Kinkerstraat en omgeving 1000 en meer bewoners per H.A. herbergen, evenveel als in enkele gedeelten der Jordaan. Ook een gedeelte der buurt Y Y komt met 600-800 per H. A. sommige Jordaan gedeelten nabij. Geen compliment ligt hierin voor wie nog zoo korten tijd geleden d.g. bebouwingen liet ontstaan. Een afbeelding van een zeer dichte bebouwing in de oude stad vertoont fig. 1. In de besproken nieuwe buurten zijn weliswaar de straten breeder, doch daartegenover zijn de huizen hooger, met voor- en achterwoningen, steile en donkere trappen, alle afscheidingen meest hout, panden, die ten slotte geheel zullen moeten worden uitgebroken om er iets draaglijks van te kunnen vormen.

Men moet de statistiek der buurten W W, X X, Y Y, Z Z en O N A op de blz. 26 en 27 maar eens inzien om de woningjammer in dit jonge stadsdeel te overzien.

Hoe in den tijd van den echten revolutiebouw met constructie en uitvoering werd gespot laten ons bv. zien 2 afbeeldingen, als fig. 2 en 3 hierbij opgenomen, van slechte fondeeringen.

Reeds in het Bouwkundig Weekblad van 1 October 1904 werd door mij een geval van bouwvalligheid uit hoofde van de slechte fondeering gesignaleerd, en meerdere dier gevallen eischten sindsdien voorziening.

Hoe kan het ook anders als bouwondernemers gerecrueteerd worden uit personen, die van bouwen absoluut geen verstand en niets te verliezen hadden, tijdelijk zonder werk zijnde ambachtslieden nog als de beste te beschouwen. Ook de niet genoemde rubriek der „droogwoners” was een onderdeel van den zwendel, die bij de grondexploitatie en het bouwcrediet begon. Een Augiasstal diende hier gereinigd te worden.

In bouwvergunningen werd bijna handel gedreven en het is een der zeer noodige veranderingen geweest, hier aan bij verordening paal en perk te stellen.

Fig. 7. Rozenstraat 122-134.

Dat het de menschen onder het op hun toegepaste credietwezen niet mogelijk was iets beters te schepjen zal wel waar zijn. Trouwens ook de rechtschapen en bekwame bouwonderaemer heeft onder die bepa-

Fig. 8. Bouw-Mij tot verkrijging van Eigen Woningen. Binnenterrein van het blok tusschen de Fred. Hendrikstraat en de 1ste Hugo de Grootdwaarsstraat. Gebouwd 1909.

Fig. 9. Bataviersstraat van af de Oostersche Kade naar den Houtkoopersburgwal. Mei 1911.

lingen zijn bedrijf niet kunnen volhouden. Begrijpelijk is het van hen soms te hooren: vershaf ons goedkoop crediet en wij bouwen weder goed en goedkoop.

Fig. 10. „Rochdale“. Gemeenschappelijke tuin. Indische buurt.

Hoe ook zonder daadwerkelijk ingrijpen der overheid slechte toestanden verminderen, blijkt wel uit de vermindering van het aantal kelderwoningen. In 1873 telde men er niet minder dan 4986 met 20.644 bewoners, welk aantal in 1903 was afgenomen tot 2763 en in 1912 tot 1120, terwijl er toch slechts 617 werden onbewoonbaar verklaard.

Met zoo'n cijfer van 20 duizend kelderbewoners voor oogen kan niet gezegd worden, dat de wetgever voorbarig geweest is met in te grijpen.

Een net bewoonde kelderwoning vertoont fig. 4, hoe echter onzindelijk bewoonde er uitzagen laat zich niet beschrijven.

Na 1850 ontstonden reeds vereenigingen, die zich het woningvraagstuk gingen aantrekken en een dankbaar arbeidsveld vonden.

Dat men toen nog niet dacht aan beperking in hoogbouw bewijst fig. 5.

Het vraagstuk beheerschen konden deze vereenigingen evenmin; in 1899 kwamen op een totaal van 116.903 woningen er 3600 voor, door vereenigingen gesticht.

Met dit tijdstip bereiken wij de invoering der woningwet. Gelijkijdig ongeveer werd de dienst van het Bouw- en Woningtoezicht ingesteld, waarbij op heden 58 ambtenaren werkzaam zijn.

Een overzicht wordt gegeven van de eerste bouwverordening onder den invloed der woningwet tot stand gekomen en besproken, welke wijziging in het woningtype hierdoor werd voorbereid.

In die eerste jaren is op de bureaux van den dienst heel wat geteekend aan woningtypen, afvoerinrichtingen, enz. Men kan gerust zeggen dat van af dien tijd de leiding van het bouwbedrijf aan het bouwtoezicht gekomen is.

Heel veel tegenkating en tegenwerking zijn daarbij ondervonden, doch ten slotte blijken de menschen genoeg inzicht te hebben om het nieuwe als iets beters te aanvaarden.

Merkwaardig is, dat het voorschrift: van elk vertrek te voorzien van direct in de buitenlucht uitkomende ramen, zij het dan met uitzondering bij bouw op terreinen, waarvoor reeds regelingen omtrent de bebouwing waren getroffen, kon worden aanvaard, terwijl allerlei kleine gemeenten, de alkoofbouw nog steeds toelaten en van een verbod daartegen niet willen weten.

Hoe de binnenruimte in de bouwblokken door de strengere voorschriften veranderde is te zien in fig. 6 en 8.

Een machtige factor in het be-

heerschen van den toestand is het grootgrondbezit der gemeente.

Tevens kon hierdoor de werkzaamheid der schoonheidscommissie, wat het uiterlijk der gebouwen aangaat, tot haar recht komen.

Aan erfpacht voor woningbouw was tot en met 1912 niet minder dan 305.089 M², uitgegeven tegen een jaarlijkschen canon van f 431.806,41⁵.

In aansluiting met de vroegere plattegronden worden er nu gegeven, zooals zij onder de nieuwe verordeningbepalingen moesten worden.

Hierna volgt een overzicht van hetgeen ten aanzien van onbewoonbaarverklaring is verricht, waarbij gegeven worden verschillende afbeeldingen van woningen, die dat lot troffen en waarvan fig. 7 en 9 er eenige weergeven. Van af 1904—1912 werden 3703 woningen, langs den wettelijken weg aan de bewoning onttrokken.

Een bijzonder goed inzicht in de tegenwoordige behoefte aan woningen geeft de vergelijking op blz. 80 van de uitkomsten der woningtellingen van 1909 en 1912 met een afname van het percentage onbewoond van 4.5 tot 1.5 en dat niettegenstaande er 4202 woningen waren bijgekomen.

Geen wonder dat de toegelaten vereenigingen een nieuw arbeidsveld vonden, en dat er daardoor al heel wat op dit gebied is verricht, blijkt uit het daarvan gegeven overzicht. Ook op het uiterlijk der plannen is terdege gelet. De architect heeft daarmede de woningbouw weder heroverd. Zonder hiermede van eenige voorkeur te willen doen blijken worden in fig. 10 en 11 eenige complexen afgebeeld. Met opzet hebben wij deze gekozen om daaraan een kleine opmerking toe te voegen.

Den breeden, gemeenschappelijken binnentuin van Rochdale kan slechts bijval ten deel vallen. Voor het stadsgezicht zal het de voorkeur verdienen ook de vierde zijde door gebouwen af te sluiten, waardoor de achterbalcons met de huishoudelijke zaken uit het stadsbeeld verdwijnen. Bij zoo'n ruimen aanleg kan tegen het rondom ge-

Fig. 11. „Rochdale“. Hoek van Benningsstraat en Fannius Scholtenstraat.

sloten zijn van het bouwblok geen bezwaar bestaan. De gevels van fig. 11 en wel de nuchtere beëindiging van de opgaande gevels, demonstreeren een minder gewenscht gevolg van het ingrijpen der Schoonheidscommissie, die de meermalen gebruikelijke platte, vrij ver vooruitspringende lijst van het plan schrapt. Vermoedelijk heeft de architect dit eens bijzonder goed willen doen nitkomen toen hij het vlakke boeibord deed aanbrengen. Mij dunkt een weinig voorgemetselde bekroning had beiden kunnen bevredigen.

Ten slotte als kroon op het werk gaat hierbij fig. 12: de

Fig. 12. Algemeene Woningbouwvereening. Transvaalplein 1913.

verdiepingen beperkt tot 2 — een tusschenstadium met beperking tot 3 vormen de bebouwingen aan de overzijde van het IJ —; elke woning haar eigen toegang van af den openbaren weg. Dat een d.g. oplossing voor Amsterdam mogelijk is gebleken zegt meer dan boekdeelen. Uit de verschillende afbeeldingen in het geschriftje gegeven blijkt duidelijk, dat de werkzaamheid der toegelaten vereenigingen niet betreft uitsluitend zoogenaamde minimum-woningen. De vorige regeering heeft door het weigeren van voorschotten gemeend dezen weg te moeten afsluiten. Het is te hopen, dat de thans opgetreden regeering het oude spoor zal volgen en de volkshuisvesting niet zal opvatten in zoo'n eng begrensde begrip.

Eenige honderden gulden meer inkomen mag voor den Staat geen reden zijn zijn crediet te ontzeggen.

Zl. Sept. 1913.

J. H. SCHAAD.

GEMEENTELIJKE WONINGBOUW.

door A. KEPPLER.

De heer J. H. Schaad wijdt in het Bouwkundig Weekblad van 30 Augustus eenige woorden aan een door mij samengesteld geschriftje „Gemeentelijke Woningbouw“.

Op enkele gemaakte opmerkingen meen ik een wederwoord te moeten doen hooren:

De heer Schaad brengt de volgende bezwaren tegen gemeentelijke woningbouw naar voren, en vraagt wat moeten de gemeenten doen bij:

a. verwaarloozing der woningen,

b. werkloosheid, uitsluiting, waardoor tijdelijk de huur niet kan betaald worden.

c. achteruitgang van het gezin, waardoor dit laatste (het niet betalen van huur) blijvend het geval is.

Mijne meening hier over is deze: *verwaarloozing der woningen* moet krachtig worden tegen gegaan. Zij die belast zijn met het beheer der woningen zullen de oorzaak van de verwaarloozing moeten opsporen en trachten die oorzaak weg te nemen. Beleidvol toezicht zal een waarborg tegen verwaarloozing blijken te zijn.

Wat moet de gemeente doen bij werkloosheid en uitsluiting waardoor tijdelijk de huur niet kan betaald worden? vraagt de heer Schaad verder. Het antwoord is niet moeilijk: de gemeente moet een humane huisbaas zijn. Maar met zich laten sollen moet de gemeente niet. Verzachting der gevolgen van werkloosheid (tot opheffing der werkloosheid zal de gemeente niet in staat blijken) is een gemeenteplicht, die ook geldt voor werklozen, die niet bewoners van gemeentewoningen zijn. — De gevolgen van werkstaking en uitsluiting, kunnen voor eene gemeentelijke woningexploitatie moeilijkheden medebrengen. Maar een goed beheer zal deze moeilijkheden voorzien en maatregelen weten te treffen welke die moeilijkheden zullen ondervangen.

Voorts vraagt de heer Schaad: Wat zal de gemeente doen als door achteruitgang van het gezin de huur niet kan betaald worden.

Welnu dan zal het gezin de woning moeten verlaten en huisvesting vinden in goedkoopere Gemeentelijke woningen of desnoods in woningen voor de allerarmsten.

Gemeentelijke woning-exploitatie moet vrij van philantropie zijn, het moet een gezond bedrijf zijn. Bestaat er in een gemeente behoefte aan zeer goedkope woningen, welnu zij verhuurt goede woningen tegen lage prijzen. Het tekort bij de exploitatie dient dan door een bijdrage volgens de woningwet gedekt te worden. De heer Schaad vergeet helaas dat zijne geopperde bezwaren tegen gemeentelijken woningbouw zich ook voordoen bij Vereenigingsbouw, vooral als die Vereenigingen, arbeidersver-

eenigingen zijn. De geopperde bezwaren slaan minder op gemeentelijke exploitatie dan wel op een rechtschapen exploitatie.

Aan het verhuren van gemeentewoningen beneden den kostprij, wijdt de heer Schaad vervolgens eenige Opmerkingen.

Hij betoogt:

„Een werkmán, die behoorlijk zijn vak kent, zou zooveel moeten verdienen, dat hij een behoorlijke woning op de vrije markt huren kan“. — Ja heer Schaad er zijn meer wenscheijkheden hier op het ondermaansche. — Maar met het uiten van wenscheijkheden komen we praktisch niet verder. De vrees van uw overheidspersoon, dat het verhuren van een woning beneden den kostprij den loonstrijd zal gaan verzwakken, heeft hij niet te koesteren. Er ontbreekt aan het loon iets meer dan het luttel aantal kwartjes van de gemeentelijke en rijksbijdrage per woning per week, die mogelijk zal maken dat een goede woning door een arbeidersgezin kan betrokken worden. De heer Schaad ontloopt zich als te zijn een niet principieel tegenstander van woningbouw door werkgevers. Welnu heer Schaad, waar gij U zoo bezorgd maakt over wat de gemeente bij uitsluiting en werkstaking moet doen, daar moet gij eens overdenken welke ellende aan werkgeverswoningen kleven. Dan worden al die mooie dorpen, naar ik verwacht, ook in uw oog „vergulde kooien“. De door den criticus gegeven opmerkingen bieden mij de gelegenheid op den gemeentelijken woningbouw te Dusseldorf nader terug te komen. De heer Schaad is verbaasd over de slechte verhouding van het Hochbauamt te Dusseldorf en de organen die voor de volkshuisvesting te zorgen hebben. „Dat zijn verhoudingen die wij hier niet kennen,“ zegt de heer Schaad.

Mijnerzijds zijn die verhoudingen wel bekend en toen mij bij een bezoek te Dusseldorf die verhoudingen bekend werden, toen trof mij dat buitengewoon en wenschte ik alles te weten over de totstandkoming van het complex gemeentelijke arbeiderswoningen aan de Essenerstrasse. Sindsdien is door den Beigeordneten Knopp een boekje geschreven:

„Die Kleinwohnungen der Stadt Dusseldorf an der Essenerstrasse“. Waarin duidelijk de tot standkoming der woningen is weergegeven. Het geheele complex is onder leiding van de gemeentelijke Woningcommissie uitgevoerd door acht architecten. Deze commissie heeft een programma opgesteld waaraan de acht architecten gebonden waren. Samenwerking tusschen de architecten en de commissie was geboden. De architecten hebben met elkaar overleg moeten plegen en het geheel is zeer zeker behoorlijk te noemen, en staat op een veel hooger plan als eene bebouwing bestaande uit acht individuele complexen arbeiderswoningen gebouwd door acht architecten.

Een goed stadsbeeld zal eerst ontstaan door ernstige samenwerking. Het voorbeeld van Dusseldorf verdient navolging. Waarom zou een gemeente — ook bij gemeentebouw — de hulp niet inroepen van particuliere architecten? Hiertegen is niets in te brengen. — Echter zullen de architecten iets van hun vrijheid moeten inboeten, doch daardoor vernederen zij zich niet.

BERICHTEN.

Haagsche Schouwburg. De Gemeenteraad van 's-Gravenhage heeft besloten den bestaanden stadsschouwburg door verbouwing weder in bruikbaren staat te brengen en daarna opnieuw te exploiteeren.

Haagsche Kunstkring. Het gebouw van den Haagschen Kunstkring wordt herschapen in een intiem theater, berekend voor een kleine 400 toeschouwers. Verkade zal er met zijn troep in spelen. De Haagsche architect S. de Clercq is belast met de verbouwing en decorering van de zaal en het tooneel, waarmede men midden October gereed hoopt te zijn.

33ste JAARG. — 11 OCT. 1913. — No. 41.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.Z.N., :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f. 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij voornitbetaling) f. 9.50.
Afz. nummers f. 0.15 fr. p. p. f. 0.16 — ADVERTENTIEN: v. 1 — 5 regels f. 1.—, elke regel meer f. 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f. 0.15. Abonnement van advertenties tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. — Vergadering van Architect-Leden der Mij. — Lieve Vrouwetoren te Edam. — De Algemeene Administratieve Voorwaarden. — Ontvangen Boek- en Plaatwerken. — Bouwkunst. REDACTIONEEL GEDEELTE. Archiefgebouw van de Levensverz.-Mij. „Ulrecht“ te Utrecht. Arch. A. J. Kropholler en J. F. Staal. — Bauberatung, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. — Van Nederlandsche klokkestoelen en Zweedsche klokkentorens, door D. J. van der Ven. Slot. — Friesland en de Woningwet. — Berichten. — Personalien.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN DER MIJ. Ingevolge het besluit van de vergadering van Architect-Leden, gehouden 17 September j.l. om binnen een maand een vergadering van Architect-Leden te doen plaats hebben tot het nemen van een conclusie in zake „Bauberatung“, is deze vergadering bepaald op **Dinsdag 21 October a.s.** ten 2 ure n.m. in het gebouw der Maatschappij. Wegens tijdelijke afwezigheid van den Alg. Secretaris kan deze vergadering niet eerder plaats vinden.

Het Hoofdbestuur vergadert dien zelfden dag, 21 October 's ochtends ten 10^{1/2} ure.

LIEVE VROUWETOREN TE EDAM. In antwoord op het adres van het Hoofdbestuur der Mij. t. b. d. Bouwkunst aan den Raad der Gemeente Edam, d.d. 26 September 1913, en afgedrukt op blz. 488 ontving het Hoofdbestuur van B. en W. de mededeeling, dat ten opzichte van het toren uurwerk reeds de noodige maatregelen zijn genomen, waardoor eventuele ongelukken zooveel mogelijk worden voorkomen.

DE ALGEMEENE ADMINISTRatieve VOORWAARDEN. In de op 7 October j.l. gehouden vergadering van de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergaderingen herinnerde de Voorzitter aan den overdrak uit „Architectura“, bevattend een schrijven van de heeren Houtzagers en Jansen in zake de A. V. en toegezonden aan alle Architect-Leden der Maatschappij, en aan den daarop volgende overdrak eveneens uit „Architectura“, den Architect-Leden door de Commissie van Voorbereiding toegezonden, waarin nadere opheldering gegeven werd in zake de kwestie, door de heeren H. en J. besproken.

Waar de heeren H. en J. in hun schrijven mededeelen, dat aan hun verzoek aan de Redactie van het B. W., hun schrijven in het eerstvolgende B. W. te doen opnemen, geen gevolg is gegeven en ook niet in het daarop volgende nummer van dit Weekblad, terwijl zij een eind verder zeggen, „iets later, nadat door ons nogmaals op plaatsing van het stuk in het B. W. was aangedrongen, gaf men ons in overweging het stuk op bedoelde vergadering van Architect-Leden te doen voorlezen,“ daar acht de Commissie van Voorbereiding het wenschelijk den brief van de Commissie van Redactie in zijn geheel hieronder te doen volgen.

Amsterdam, 18 September 1913.

Den WelEdel Geb. Heeren H. G. Jansen en P. J. Houtzagers, WelEdel Geb. Heeren.

Bij dezen heb ik de eer U mede te deelen, dat Uw ingezonden stuk voor het B. Weekblad van 13 September in goede orde door mij ontvangen is, maar dat plaatsgebrek reden was, dat het stuk niet werd geplaatst in genoemd nummer van het B. W.

De Commissie van Redactie heeft gemeend, dat bij de plaatsing geen haast was, omdat het behandelde onderwerp niet behandeld zou worden op de Alg. September-Vergadering, maar op een speciale vergadering van Architect-Leden, later uit te schrijven, aan de orde gesteld zal worden. Dit is medegedeeld in het B. Weekblad van 13 Sept. j.l. blz. 455, in het verslag der Hoofdbestuursvergadering, waarvan hierbij een exemplaar wordt gevoegd.

In verband hiermede stelt de Commissie van Redactie U voor het stuk niet te plaatsen en het alleen te doen voorlezen in genoemde vergadering van Architect-Leden, of het stuk één week vóór deze vergadering te doen opnemen. *) Gaarne Uw antwoord vernemend.

Hoogachtend

Uw Dw.

w. g. J. GRATAMA, Secretaris.

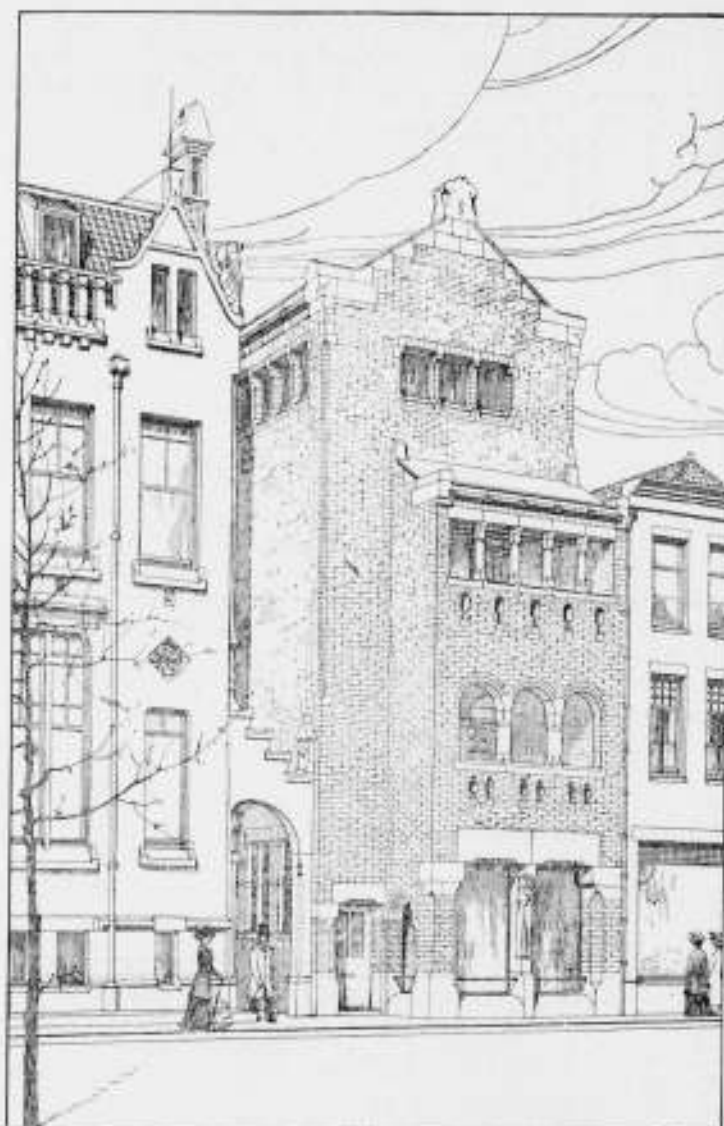
B. Weekblad 1913 No. 37 wordt met gelijke post als drukwerk verzonden.

Na dezen brief is door de Commissie van Voorbereiding de volgende brief verzonden.

Amsterdam, 25 September 1913.

„Den WelEdel Geb. Heeren P. J. Houtzagers en H. G. Jansen,

*) Constatie van de Com. v. Voorb.

Archiefgebouw van de Levensverz.-Mij. „Utrecht“ te Utrecht.
Arch. A. J. Kropholler en J. F. Staal.

„Leden van de gecombineerde Commissie in zake de A. V., ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Bond van Nederlandsche Architecten.

„WelEdel Geb. Heeren,

„Bij dezen heb ik de eer U mede te deelen, dat de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuurvergaderingen, vergaderd 24 September j.l. gemeend heeft op Uw verzoek tot plaatsing van het stuk „Aan de A. L. der Mij. t. B. d. B.“ niet te moeten ingaan. Dit stuk toch bevat een onvolledig overzicht van de al of niet veranderde artikelen naar aanleiding van het gecombineerde rapport van Mij.-Bond, en komt daardoor tot gevolgtrekkingen en veronderstellingen, die onjuist zijn, en dit ook wel moesten zijn, aangezien U zelf uit den aard der zaak onvoldoende was ingelicht, en U niet afgewacht hebt het schrijven van de Commissie tot herziening der A. V. gericht aan het Hoofdbestuur, Augustus 1913, waarvan U 11 September 1913 een afschrift is toegezonden. In elk geval wenscht het Hoofdbestuur zijn leden eerst zelf in te lichten en zich hierbij zakelijk bij de A. V. te bepalen.

„In verband hiermede verschijnen in het „Bouwkundig Weekblad“ van a. s. Zaterdag (27 September) eenige mededeelingen betreffende dit onderwerp, waarvan ik U hierbij afschrift toezend. Om U verder op de hoogte te houden, gaat tevens hierbij afschrift van ons antwoord aan den Secretaris van den Bond

„van Nederl. Architecten op vragen, door ZEd. tot ons gericht.

„Hoogachtend,
Namens de Commissie van Voorbereiding voornoemd.
(w. g.) J. GRATAMA, Secretaris.”

De Commissie van Voorbereiding erkent geen rekening gehouden te hebben met het recht van elk lid, om zijne meening te kunnen publiceeren in het B. Weekblad, maar zij meende dat, gelijk in bovenstaand schrijven is vermeld, er inderdaad afdoende redenen waren om het schrijven van de heeren H. en J. niet op te nemen, aangezien al hun bezwaren en opmerkingen overbodig werden door het antwoord van de A. V. Commissie, terwijl daarenboven Zaterdag 4 October een gecombineerde vergadering zou worden gehouden van de afgevaardigden van de Mij. en B. N. A. en de twee leden der Herzieningscommissie om het schrijven der A. V. Commissie toe te lichten en te bespreken, en om tevens kennis te nemen van de overige wijzigingen in het Concept, die in het gemeld schrijven niet alle konden worden genoemd, en nota te nemen van eventuele nadere opmerkingen, ten einde die alsnog in een nader te bepalen vergadering der Herzieningscommissie ter tafel te brengen. De Afgevaardigden van den Bond hebben echter geen termen gevonden aan deze uitnodiging, ter bijwoning van de vergadering, gehoor te geven.

Nader op dit onderwerp in te gaan in het Bouwk. Weekblad acht de Commissie van Voorb. niet wenschelijk.

Aangezien het doel van gemelde vergadering niet bereikt was, stelde de heer Salm voor op zich te nemen een meer uitvoerige toelichting op het Rapport der bovengenoemde Commissie van Mij. en B. N. A. gereed te maken, waarbij tevens vermeld zullen worden enkele wijzigingen in het concept A. V., aangebracht naar aanleiding van rapporten van andere vereenigingen. De Commissie van Voorbereiding keurde dit voorstel goed, terwijl verder besloten werd een afdruk van de toelichting, benevens een exemplaar van de in eindredactie vastgestelde A. V. den Architect-Leden der Mij. en eveneens den leden van den B. N. A. toe te zenden. Zooals reeds vroeger is medegedeeld, zal een speciale vergadering van Architect-Leden worden uitgeschreven, waarop dezen in de gelegenheid worden gesteld hunne eventuele op- of aanmerkingen op de A. V. mede te deelen en te bespreken. Ook den B. N. A. zal in overweging gegeven worden hetzelfde in zijnen kring te willen doen (of

eventueel een gemeenschappelijke vergadering van Architect-leden en Bondsleden te doen houden), waarna de gemaakte opmerkingen aan de Commissie tot herziening der A. V. ten spoedigste zullen worden medegedeeld, zoodat deze de opmerkingen (met de opmerkingen der Vereeniging van Delftsche Ingenieurs) in eene dit najaar te houden vergadering zal behandelen.

Het wil der Commissie van Voorbereiding voorkomen, dat een misverstand heeft voorgezeten bij de heeren H. en J., aangezien zij meenden, dat aan de „in eindredactie vastgestelde A. V.“ niets meer te veranderen viel.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat dit niet het geval is en dat de architecten zoowel in Mij. als Bond nog volop in de gelegenheid gesteld worden hunne eventuele bezwaren tegen de A. V. kenbaar te maken.

De nadruk dient hier echter te worden gelegd op het feit, dat het niet doelmogelijk en daarom ook niet de bedoeling is de A. V. ten slotte te doen vaststellen door de betrokken vereenigingen zelf. Dit zal geschieden door de A. V. Commissie, waarin de vereenigingen door hare afgevaardigden vertegenwoordigd zijn, welke afgevaardigden door gemeenschappelijk overleg in staat zijn A. V. vast te stellen, die een goed compromis tusschen de verschillende belangen der partijen zullen zijn.

Voor de Commissie van Voorbereiding voornoemd,
J. GRATAMA, Secretaris.

ONTVANGEN BOEK- EN PLAATWERKEN.

H. P. Berlage, Amerikaansche Reisherinneringen; Uitgever W. L. Brusse; — Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Oudheidkundig Verslag 4e kwartaal 1912; Uitgevers Albrecht & Co Batavia en M. Nijhoff, den Haag; — Dr. Ph. S. v. Roukel, Tijdschrift voor Indische Taal- Land en Volkenkunde; Uitgevers als boven;

— Dr. F. de Haan, Dagregister gehouden uit Casteel Batavia; Uitgevers Landsdrukkerij te Batavia en M. Nijhoff, den Haag; — Bureau voor Vakopleiding te 's Gravenhage, Jaarverslag 1912; Uitgevers Duwaer en Van Ginkel; — Arti et Industriae, Jaarverslagen over 1910-1911 en 1912; — E. J. Rothuizen, Grondbeginselen der beschrijvende meetkunde met atlas; Uitgevers Oosterbaan en Le Cointre, Goes; — Moes en Sluyterman, Nederlandsche kasteelen en hun historie; Uitgevers-maatschappij „Elsevier“; — H. S. Wijker en J. Kaper, Beknopt leerboek voor den Timmerman; Uitgever S. L. Van Looy, A'dam; — Verslag 1913 v.h. Congres en de Tentoonstelling van den Handenarbeid bij het Onderwijs en in de Opvoeding, Stedelijk Museum; — Mitteilungen des internationalen Verbandes für die Materialprüfungen der Technik; — M. B. N. Bolderman en A. W. C. Dwars, Beknopt Leerboek der Waterbouwkunde 6 en 7e Afl.; Uitgever L. J. Veen, A'dam; — Bijdragen en Mededeelingen der Vereeniging „Die Haghe“ jaarg. 1912; Uitgever Mouton & Co, den Haag; — G. A. Scholten, De praktische Timmerman met atlas, 4e druk; Uitgevers Gebr. v. Cleef, den Haag; — A. W. Weisman, Geschiedenis der Ned. Bouwkunst; S. L. v. Looy, A'dam; — P. W. Scharroo, Elementaire berekeningen van bouwkundige en waterbouwkundige constructies, 2e deel, Hydraulica; Uitgevers Van Mantgem en De Does, A'dam; — J. A. Sleeswijk, Sleeswijk's atlas van Nederland; Uitgever J. A. Sleeswijk, Bussum; — J. A. Sleeswijk, J. A. Sleeswijk's Kaart voor Noord-Nederland; Beindorff & Co, den Haag. Iets wat Ingenieurs, Architecten en Opzichters moeten weten; Uitgever J. A. Aries, den Haag; — W. J. M. v. d. Wijnperse, Statische berekeningen van Constructiën uit de Burgerlijke Bouwkunde; Uitgevers Gebr. Van Cleef, den Haag; — C. C. Uhlenbeck, Flexion of Substantives in Blackfoot; Uitgever Joh. Müller; — Maandschrift van het Centraal Bureau voor Statistiek, 6e afl.; Uitgevers Gebr. Belinfante, den Haag; — Verslag Sumatra's Staats Spoorweg en van de Ombillen Mijnen 1911; — Landsdrukkerij, Batavia.

„BOUWKUNST.“ In antwoord op eenige gestelde vragen deelt de Commissie van Redactie mede, dat het eerstvolgend nummer van „Bouwkunst“ een dubbel nummer zal zijn en zal bevatten *reproducties van de voornaamste teekeningen en van de maquettes, ingezonden op de Prijsvraag voor het Rotterdamse Stadhuis*. Tevens zullen enkele voorschetsen en details der verschillende ontwerpen worden gereproduceerd, terwijl de ontwerpers in de gelegenheid zijn gesteld zelf nadere toelichtingen tot hunne projecten te geven. Aan het geheel is het Programma der Prijsvraag, benevens het Jury-Rapport toegevoegd.

Archiefgebouw van de Levensverz.-Mij. „Utrecht“ te Utrecht. Detail.
Arch. A. J. Kropholler en J. F. Staal.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

ARCHIEFGEBOUW VAN DE LEVENSVERZ. MIJ. UTRECHT TE UTRECHT.

Arch. A. J. KROPHOLLER en J. F. STAAL.

et gebouw, dat 't laatste is wat ik met den heer Staal samen maakte, is een archiefgebouw waarvan het begane-grond gedeelte alleen een andere bestemming heeft en verhuurd wordt. De gevels zijn gemetseld van hand vormsteen, die ik mij voorgesteld had in grooter formaat te gebruiken, hetgeen eenigszins naar de oorspronkelijke bedoeling op de perspectiefteekening voorkomt. Het dak, de vloeren en de fundamenten van het gebouw zijn geheel van gewapend beton, alle brandvrije materialen, welke dienen om, wanneer in een belendend particulier huis brand ontstaat, te voorkomen dat deze overslaat op het links naast het archief liggend hoofdgebouw der Mij. Utrecht. De foto stelt voor

het voornaamste deel van den gevel, de door Mendes da Costa beeldhouwde onderpui.

BAUBERATUNG

door L. H. E. VAN HYLCKAMA Vlieg.

Zoals gewoonlijk loopt men gevaar een kwestie van een vooraf ingenomen standpunt te bezien, en meestal is dat eenzijdig. Ik wil trachten het wenschelijke van bouwkw. adviesbureaux te beschouwen van uit een hoogte — zóó als men 't ontwerp voor 'n gebouw of een stad ziet, vóórdat men gaat teekenen. En dan komt het mij voor, dat de „Bauberatung”, het openbaar bouwkundig advies, dreigt te worden een orgaan in het maatschappelijk organisme op de plaats der architecten.

Het groote geheel onzer samenleving uit zich, onder meer, in de wijze waarop de gebouwen voor huisvesting, arbeid en bedrijf, kunst en wetenschap, tot stand komen. Deze tegenwoordige uiting van 't maatschappelijk leven vervult de aesthetisch ziende naturen met smart en dikwijls met afkeer.

Onder hen zijn architecten en leeken. Van beide zijn er eenige, die nu de trom roeren. Er moet verandering komen — het leelijke moet verdwijnen; totstandkoming ervan verhinderd —, het schoone moet behouden, de groei ervan bevorderd worden. En wij, architecten willen, moeten nu ons uitspreken over het *dat* en het *hoe*.

Dat nu de schoonheid behouden en gediend, het on-schoone verwijderd of tegengegaan moet, daarover is wel geen kwestie. Er is echter verschil over het *hoe*! Ik meen, van der Pek is een der weinigen, die tegen de „bevordering” van schoonheid, tegen het maken van kunst, is te keer gegaan. En m.i. terecht. Kunst immers, meer nog dan eenige andere uiting van cultuur, moet *groeien*. Groei is er alleen door inwendige kracht en daarom kunnen geen uitwendige middelen wezenlijk helpen. Hiertegen is principieel niets in te brengen.

„Maar” — zeggen anderen, „moet dan de eigenbouw, de ontsiering van stad en land, maar ongehinderd voortgaan. Moeten wij lijdelijk aanzien, dat Jan Rap de plaats inneemt, die ons toekomt?” Stellig niet. Er moet iets gebeuren, *iets goeds*, maar, — voorop sta, dat men geduld hebbe en — verder zie dan ons geslacht, dan ons kleine leventje.

Laat mij enkele bezwaren tegen de bouwkw. adviesbureaux noemen en daarna zeggen wat, naar ik meen, *wel* moet geschieden.

We zijn het er over eens dat — om nu natuurschoon, schilderijen enz. buiten beschouwing te laten — over architectuur slechts door architecten geoordeeld moet worden. Stelt men dat niet voorop, dan verdwijnt ons prestige spoedig geheel en al. Welnu, het is niet onmogelijk dat in een groote stad er eenigen gevonden worden, die permanent Jury willen en kunnen zijn over hun vakgenooten. In de kleinere gemeenten is dit echter onmogelijk; — men neemt dan zijn toevlucht tot leeraren in het teekenen, schilders, (ook wel ververs)

oudheidkundigen en dergelijke, en deze heeren zullen onze ontwerpen beoordeelen, eventueel bij meerderheid van stemmen veroordeelen! Acht men niet reeds op dezen grond een stadsschoon- of schoonheidscommissie ongewenscht?

Maar, zegt men, het gaat hier om wat anders, ofschoon overeenkomstigs, — om *adviesbureaux*, die meer het werk der eigenbouwers moeten verbeteren dan wel critiek op architecten uitoefenen. Welnu, het komt mij voor dat dit slechts een gradueel verschil maakt. Bovendien, het onderscheid tusschen een eigenbouwer-timmerman, opzichter, bouwkundige, en architect of ingenieur ligt voor den leek nergens vast. Bijvoorbeeld: Iemand die verleden jaar nog als opzichter fungeerde, wat getimmerd had en in bezit was van de acte M. O. teekenen, maar nog nooit een architectonisch ontwerp van eenig belang had gemaakt, adverteert thans koninklijk in plaatselijke bladen dat hij is *architect*. En daardoor is hij reeds in een plaatselijke commissie een man van gezag! Ik wil hiermee maar zeggen dat, indien het werk, dat als bouwkunst aan den openbaren weg zal verschijnen, aan een commissie ad hoc ter beoordeeling gegeven wordt, ook het werk van elk onzer, van U en van mij, van de Bazel en van der Pek, van Kromhout en Stuyt, deze Jury moet passeeren.

Dit alles is te fataler, omdat er heden ten dage geen *communis opinio* over schoon en on-schoon bestaat. Het is zelfs zóó dat, toen onlangs een werk van een onzer niet onbekende, gediplomeerde architecten publiek werd, mijne vrouw, een leek dus, er van zeide: „Maar dat zondigt toch geheel tegen de eischen voor architectuur, die Gugel reeds in de inleiding van zijn bekend werk heeft uiteengezet?”

Ik moest het onmiddellijk toegeven en behoefde nog niet eens de autoriteit van Violet le Duc, van von Thiersch of wel ten onzent, de Bazel, of de Groot te noemen.

De groote fout van onze tegenwoordige architecten, en die ook een bezwaar tegen de adviesbureaux vormt, zit in de oppervlakkigheid, misschien moest ik zeggen, de gehaastheid, waarmede ze van hun kunnen blijken geven. — „Niet meer *alleen* rythme en maatverhouding kleur of echtheid der materialen, zullen de waarde van een werk bepalen” — schreef een onzer nog voor eenige weken. Ik vraag wel eens of het niet meer dan tijd wordt, dat wij aan ons eigen werk meer dan tot nu toe dien maatstaf aanleggen.

En hiermee kom ik van zelf tot wat mij dan wel broodnoodig schijnt: Het is dit: „Herzie U zelf, — Verbeter het onderwijs. — Verhinder dat onbevoegden zich op Uw plaats stellen.

Leg aan Uw werk hooger maatstaf aan. Laat rythme en verhouding zien. Vertoon niet een cirkel en een elips, een driehoek en achtkant naast of achter elkaar. Toon groote lijnen in Uw werk en verwaarloos de details niet. Laat geen steenhouwer U een technisch foute constructie verbeteren en . . . heb eerbied voor het werk van hem, die als Uw collega erkend is!

Leer de jeugd (en als 't mogelijk is de volwassenen) zien, haar oogen gebruiken. Toon aan *waarom* de vleeschhal

te Haarlem schoon is, *waaruit* de architectuur der N. Beurs te Amsterdam bestaat, *hoe 't komt* dat het Raadhuis-Paleis en 't Rijksmuseum te Amsterdam altijd tot de voortreffelijkste kunstwerken zullen behooren.

En ten slotte: bescherm Uw vak, sluit U nauwer aan een, hamer zoolang op het aambeeld eener wettelijke bescherming van ons vak, tot de beunhazerij, de eigenbouwer, de „bouwkundige”, van ons terrein, het gebied der architectuur verdwenen zijn.

Laat tot zoo lang het niet voelende, niet ziende publiek wonen achter gevels, die *iets* minder mooi, *iets* meer leelijk zijn — laat ze tobben — inderdaad, laat groeien de samenleving — maar *zaai en plant*, laat vruchten van Uw eigen kunnen zien, en verheug U straks, als de maatschappij, wat ons gebied betreft, een gezonder, vrolijker en bovenal schooner aanschijn heeft verkregen.

VAN NEDERLANDSCHE KLOK-KENSTOELLEN EN ZWEDSCHE KLOKKENTORENS.

DOOR D. J. VAN DER VEN.

Vervolg van blz. 448. Slot.

Laat mij nu afstappen van Mora's vreemde klokstapel en aan de hand der hierbij gereproduceerde foto's iets meer mededeelen over deze plattelands glorie van het vrome Zweedsche volk.

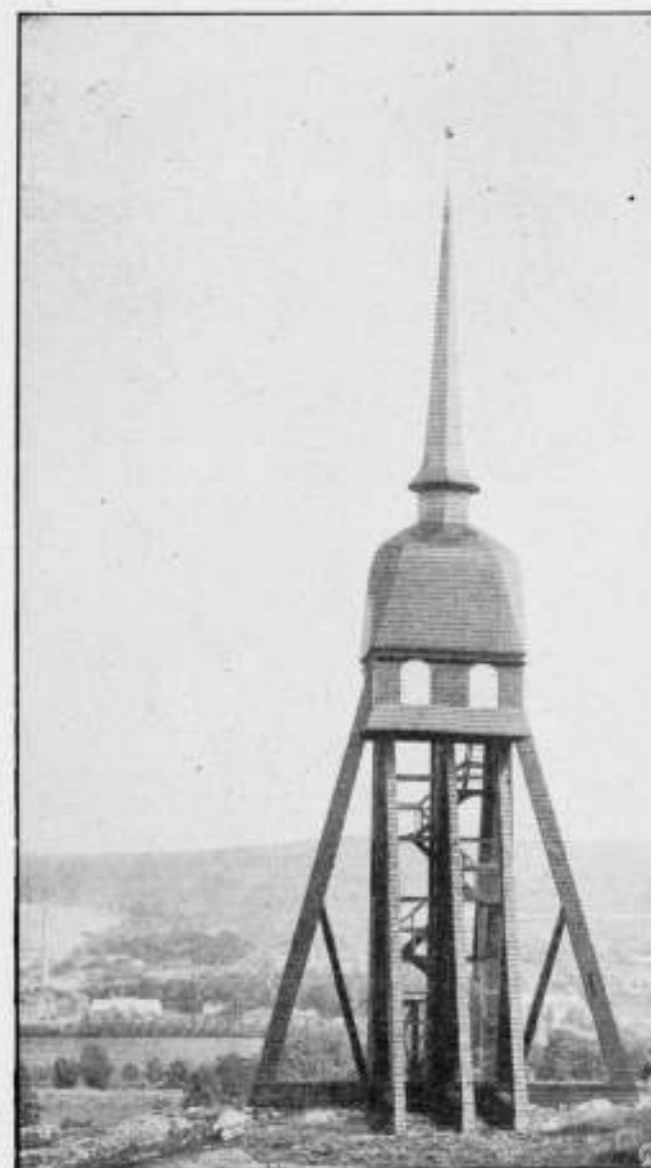
Toen het Christendom in Zweden werd verbreid, waren gegoten kerkklokken in Europa reeds in vele plaatsen te vinden, terwijl ze ook al spoedig in het hooge Noorden hun galmende tonen lieten klinken tegen de veroordeelde heidensche goden en godinnen, zooals een Latijnsch opschrift van een der oudste klokken, die uit het Småländsche Hemsjö ons leert. Het luidt:

„Mortum clamo deum fortem populum voco, Festaque, sanctorum orno vim fugo demoniorum”, wat vrij omgezet geeft:

„Ik verkondig den dood, den sterken God, ik roep het volk bij elkaar, verheerlijk de Geesten der Heiligen en verjaag de macht der booze geesten”.

En het Dalvolk, dat zijn fantasie maar al te dikwijls in de wonderbaarlijkste zaken heeft laten ontgloeien, vond in het klokluiden een plechtige handeling om reuzen en duivels te verbannen; en om deze magische kracht nog grooter te doen zijn, werden ze gezegend en ingewijd, ja de roomschen gingen er al spoedig toe over, zegt de Zweedsche hervormer Laurentius Petri, dat ze de klokken doopten, zalfden en haar peten gaven, waarvoor meestal de beschermheiligen der plaats werden gekozen. En spreekt ook ten onzent niet menige klok van het geloof van een vroom voorgeslacht? Van de diepe vereering der Moedermaagd Maria zoo dikwijls uitgedrukt in randschrift als:

„Maria is mijn naam
Mijn gheluet sy vuer guede bequaem

Afb. 7. De vermaarde Solberger klokstapel in het stadspark te Jonköping.

Den levenden ¹⁾ roep ick
Den doeden overley ick.

En nu is het in dit verband zeer belangrijk, dat de zucht om de afzonderlijke torens, meestal aan de Westzijde met de kerk te verbinden tot één geheel niet in Zweden nagevolgd werd, — dat de „Torns” er bijna onbekend bleven, en de oude „clocnahunen” gehandhaafd werden. ²⁾

¹⁾ Peters vermeldt o.a. dat op de groote klok te Stedum in het Latijn het volgend opschrift staat: „In het jaar des Heeren 1300 ben ik, de klok van duivelsbanning, ten dienste der heilige geloovigen gegoten”. Op de kleinere staat: „In het jaar 1382 U vereer ik vrome Maagd, door U spreek ik Maagd Maria”.

²⁾ De heer C. H. Peters vermeldt in de reeds meermalen genoemde studie: dat volgens de kaart van Conders in 1686 nog betrekkelijk veel vrijstaande klokrentorens voorkwamen o.m. in: 1 Adorp; 2 den Andel; 3 Appingedam; 4 Ballo; 5 Beerta; 6 Ten Boer verdwenen; 7 Dijkshorn verdwenen; 8 Eexta; 9 Ezinge; 10 Eppenhuisen; 11 Finsterwolde; 12 Garmerwolde; 13 de Stad Groningen bij haar St. Walburgkerk en met deze verdwenen; 14 Harsens verdwenen; 15 Holwierde; 16 Kropswolde; 17 De

Afb. 8. De Häsjö Klockstapel in het Openluchtmuseum Skansen.

Meeden; 18 Noordbroek; 19 Oldenzijl verdwenen; 20 Nieuwe Pekela; 21 Pieterburen tot 1805; 22 Sanwert verdwenen; 23 Saaksumhuizen verdwenen; 24 Scheemda; 25 Schildwolde; 26 Slochteren; 27 Uithuizen; 28 Usquert tot 1868; 29 Vierhuizen tot 1839; 30 Wagenborgen; 31 Warffum tot 1638; 32 Westerveeden verdwenen; 33 Winschoten; 34 Woltersum verdwenen; 35 Zandweer; 36 't Zand; 37 Zeerijp en 38 Zuidbroek, terwijl die van Hellum, Krewert en Zuidwolde evenals de Marinitoren in de stad, van vrijstaande, in aande kerk verbonden westtoren zijn veranderd.

In onze dagen werden nog heel wat van deze op zich zelf staande meesterstukken van archaische bouwkunst in Småland, en elders aangetroffen, maar ofschoon de oorspronkelijke bouwwijze bewaard bleef, zoo hebben oorlog en vuur er wel zorg voor gedragen ons geen enkele geautoriseerde middeleeuwsche klockstapel na te laten.

Het woord „stapel,” hier reeds zoo dikwijls neergeschreven als tegenstelling van „torn” komt van „stapeln” opstapelen en wordt alleen voor deze soortklokrentorens gebruikt.

Het is te begrijpen, dat groote, ver in den omtrek hoorbare klokken zich natuurlijk niet lieten onderbrengen in kleine torentjes, zoodat men — ook in verband met de niet geringe strategische betekenis van deze bouwwerken als „spiepost” of „uitkijk” spoedig overging aan het bouwwerk aanzienlijke afmetingen te geven. De klockstapeln zijn zóó geworden nationale Zweedsche monumenten bij uitnemendheid en geen wonder, dat men ze in de openluchtmusea de eereplaats toekende. Jonköping ziet hoog op het rotsplateau van het heerlijk-mooie stadspark zijn 27 meter hooge Solberger klockentoren oprijzen, een type, (Afb. 7) dat in menig opzicht afwijkt van de hieronder meer uitvoerig te behandelen stapeln van

Hällestadt en Häsjö en waar een geheel onbeschutte trap voert naar de betrekkelijk kleine klokkenkamer.

Vergelijkingslijnen trekkend met dien uit Häsjö op Skansen, zal men door de kleurige behandeling van den laatsten al heel gauw tot de overtuiging komen, dat deze in den barocktijd ontstaan is.

Als „Wahrzeichen” van Stockholms openluchtmuseum „Skansen” verheft de toren zich op den uitersten rand

van een rotsblok. Het is niet de origineele toren, die nog steeds zijn diensten vervult in de Häsjökerk in Ostjämmland, maar een tot in de kleinste onderdeelen getrouwe copie, welke door den krachtigen finantieelen steun van Prins Karl mogelijk werd gemaakt. Afb. 8.

De Häsjöer kerkeboeken brengen ook licht over den stichtingsdatum en duiden Pål Personn als architect aan. Wij vinden opgetekend, dat in het jaar 1684 de oude toren verwoest werd en dat de tegenwoordige in 1778—1779 door den bovengenoemden boer uit Stugun in Jämtland werd gebouwd. Uit deze simpele mededeeling blijkt weer hoe de Zweedsche plattelandsbouwkunst der vorige eeuwen beoefend werd door eenvoudige lieden, menschen die, hoe ook leek zijnde op theoretisch gebied, toch wel degelijk blijk gaven, een juist inzicht te hebben op vorm- en ruimteverhoudingen, doch die het als een eer of plicht beschouwden hun werkkraft en scheppingsvermogen in dienst van het kerspel te stellen, als uiting van offeringsgezindheid voor dat, wat hun het liefste was in hun stille plaatsjes — „de kerk.”

Wanneer we dan ook lezen, dat onze Pål Personn als architectenloon voor den Häsjöstapel slechts 11 rijksthaler en 5 schilling banco (ongeveer 13 mark) uitbetaald kreeg, dan zal u dit na het boven aangehaalde minder wonderlijk voorkomen.

Nog moet de kerk van Stugun — ook door hem zonder eenige geldelijke belooning voor zijn gemeente gebouwd — de ontwerpteekeningen van den Häsjöstapel bezitten, terwijl men aldaar in het Diarium van het Stugunsche kerkeboek onder de necrologie van de ter aarde bestelden in 1815 de volgende aan hem gewijde woorden kan lezen:

Afb. 9. De Hällestadt klockstapel op Skansen.

„Op den 22en Januari overleden en den 19en Februari begraven, den boer-kerkpresident en koster Pål Personn uit Stugun. Hij is tijdens zijn leven als architect opgetreden van zeven houten kerken, waarvan zes met torens, bovendien bouwde hij ook nog de steenen kerk van Helgum in Angermansland aan de grenzen van Jemtland en vele kleinere openbare gebouwen. Hij was in de Christelijke godsdienst goed onderricht, een bezadigd en braaf mensch, op 83-

„jarigen ouderdom aan een borstkwaal overleden“. Uit deze regelen mag men besluiten, dat hij in 1732 geboren was, zooals een met een gegraveerde koperplaat versierd grafgedenkteken ons tot voor weinige jaren mededeelde.

Waar Pål Personn zijn kerkenbouw-kunst eigenlijk geleerd heeft vermelden de kronieken niet, maar de veronderstelling is niet te gewaagd, dat hij deze zich zelf heeft eigen gemaakt en de door hem met liefde toegepaste baroc-vormen heeft overgenomen naar een zeer persoonlijke Zweedsche opvatting.

Het meest sprekend komt deze invloed uit in de eigenaardige daklijnen, terwijl ook de kleurenbehandeling, hoewel uiterst rijk en bont, toch niet onharmonisch genoemd kan worden. De houten schubbedekking boven de onderste verdieping behield haar natuurlijk gele kleur, terwijl die van de meer aan den zeewind blootgestelde bovenste torengedeelten een roodachtige tint aannamen. De zeer duidelijk op bijgaande afbeelding uitkomende gedraaide zuiltjes zijn groen en de horizontale verbindingslijsten rood met witte randen.

De door rijk geprofileerde zuiltjes en vakken verdeelde achthoek onder den uivormigen toren is geel met blauwe velden en de holle balklaag onder de slanke spits rood. Hoe afwisselend ook de kleuren mogen zijn, toch vormt alles een geheel, dat ieder tot waardeering zal brengen voor het scheppingstalent van den eenvoudigen Zweedschen boer Pål Personn uit Stugun.

En als gij 't geluk hebt onder den Häsjöklökken te toeven, wanneer over het frisch-blijve lentegroen van beuken en berken u de zilveren heerlijkheid tegenglanst van de Saltsjön (zoutzee), als gij uw oog latende gaan over de monumentale Djurgård-brug en de statige huizenreeken bewondert van de „Strandvägen“, en dichterbij de kristallen beekjes ontwaart, die hun sneeuwmeltwater voortstuwen naar den aan uw voeten gelegen, „Djurgårdsbrunnsviken“, dan zult ge straks, bij het eenvoudig rünesteengedenkteken gekomen, — de plek aanduidend van Arthur Hazelius laatste rustplaats, — stil voor u den man eeren, die zooveel heeft weten te behouden, zooveel heeft weten te verzamelen, dat nu in Skansen rots-, bosch- en vijverdorado bijéengebracht, ons een geïllustreerde geschiedenis geeft van den zuiveren Zweedschen arbeid en huisvlucht niet als schilderij, niet als een diorama met poppen, maar in een samenhang van den levenden mensch tot zijn woning, van het gebruiksvoorwerp tot zijn directe en verdere omgeving. En als had de stoere lijfwacht mijn gedachtengang begrepen, zoo galmden daar hoog over de besneeuwde rotsen van Skansen, — dien Februarimorgen van mijn bezoek — de tonen, breed en vol, uit de door Gerard Meyer van Stockholm gegoten, eens aan de koningin weduwe Hedwig Eleonora behoord hebbende en door den koningfilosoof Oscar II aan Skansen vermaakte klokken.

En zij eerden in die blanke omgeving den man, die dit alles gewrocht heeft, den voor zijn vaderlandsche kunst voelenden Arthur Hazelius, den geestelijken vader der openlucht musea.

Dicht bij Hazelius grafmonument, verheft zich 42 meter hoog boven het donkere dennenbosch uitrijzend, de beroemde Hällestadt klokketoren, die, dagteekenend van 1732, door de ijverige bemoeiingen van de bewoners uit Hällestadt, gemeente Finspång, provincie Östergötland, na de totale verwoesting der kerk naar Skansen werd overgebracht. Afb. 9.

Over deze origineele klokketoren zou heel wat te vertellen zijn, maar ik zal mij in mijn mededeelingen streng beperken.

Het machtige bouwwerk rust op een groot 8.90 M. lang en breed vierkant van Scandinavische keien, dat echter niet gerekend mag worden te behooren tot de eigenlijke constructie. Aan de vier hoeken van dit onderling bevestigd drempelvierkant staan ronde stammen van 40 cM. diameter en achter dezeloopen de 30 cM. diameter sterke peilers, kruisgewijs naar boven, die overigens niet in een regelmatig systeem kunnen teruggebracht worden, daar er op de kruisingspunten ook geen verbindingen gevonden worden. Om deze balken eenigszins te beschutten tegen de in het hooge Noorden zoo ongunstige weersinvloeden zijn ze — zoo men op de foto duidelijk kan zien — beschermd met schubvormig over elkaar gelegde planken.

Eerst op een hoogte van 18 meter ligt de klokkenkamer, van waaruit men nu een onbeschrijfelijk veelomvattend panorama op stad, land en zee geniet doch welke vroeger zeker in oorlogstijden, wel gewapend-krijgsvolk binnen haar muren zal gezien hebben.

Wijst de onderbouw op zeer hoogen ouderdom van het gevolgde voorbeeld; de torenspits en de kameroverkoeping duiden in meer dan één lijn op motieven, welke den barocstijl naderen. Men lette bijv. op de met rondbogen versierde galmgaten van de kap, waarvan het vierkante grondplan door gebroken binnenwaarts gebogen hoeken in een achtkanten koepel overloopt. Hierboven verheft zich een slanke spits bekroond met de symbolieke teekens van haan en kruis.

Het was een mooien Zondag, toen ik mijn schreden door allerlei vroolijke laantjes, over zandige en rotsige paadjes richtte naar den Hällestadstapel. (Afb. 9).

Met mij waren honderden Stockholmers getogen naar het vriendelijk en merkwaardig oord.

Een vreemde verschijning, zittende op het drempelvierkant trok reeds van verre mijn aandacht. Dichter bij gekomen zag ik, dat het een oud gediende was, een man met een blozend vol gezicht, gesierd met een stoppelig ruig baardje, die zich potsierlijk had gestoken in een zeer wijde wit met gouden randjes afgezette toga en als hoofddekkel droeg de internationaal beroemde, olieglimmende hooge zijden van anno . . . .

Deze zotte verschijning bleek het eerbare ambt van torenwachter te vervullen, wat echter niet boven, maar beneden bleek uitgeoefend te worden en zich uitsluitend scheen te bepalen tot het innen van „tio öre“ stukjes, waartegen men het inwendige van den Hällestadstapel mocht betreden.

Waarom of deze maskaradevertooning in het stille bosch daar op dien zon-blijden middag gehouden werd,

Afb. 1. WONINGEN DER BILDTSCHÉ STICHTING TE ST. ANNA-PAROCHIE. Uit Friesland en de Woningwet, door Th. van Welderen baron Rengers en J. H. Faber.

en welke aantrekkelijkheid deze voor het zweedsche publiek bezit, waren vragen, die door mij niet bevredigend opgelost konden worden, toen ik de smalle trap beklom, welke mij na eenige wendingen in de klokkenkamer bracht.

Maar al spoedig werd mijn volle aandacht gevraagd voor een interessant model van den Söderköpingstapel uit Ost Gothland, die door zijn bouwwijze — een kruis met drie dwarsarmen als grondplan toonend — geheel van de overige klokketorens afwijkt.

Behalve dit keurige model, hangen hier de twee prachtige aan koning Oscar II gewijde klokken, waarvan de grootste een diameter van 1.5 M. en een gewicht van 1.790 K.G. bezit en de andere een doorsnede van 1.21 M. vertoont bij een gewicht van 923 K.G.

Deze klokken, geschenken respectievelijk van Mevrouw Lotten Norland, geb. Hertzner, en Mevrouw Maria Ekman, geb. Lavonius, werden op den 3en December 1899 in tegenwoordigheid van den koning, van het kroonprinselijk echtbaar en den kunstzinnigen prins Eugen, plechtig ingeluid.

Toen was in deze eenvoudige klokkenkamer een hoog en koninklijk gezelschap vereend, toen klonken voor de eerste keer over Skansens rotsen de metalen stemmen van Hällestadstapel's klokken, die met plechtig gebeier ook de 20ste eeuw voor Stockholm hebben ingeluid en helaas te spoedig den doodsmaer moesten ver-

kondigen van Skansen stichter, den 27 Mei 1901 ontslapenen Dr. Arthur Hazelius.

Kunnen wij geenszins klokketoelen aanwijzen welke in grootte en bouwkunstige waarde zich naast de Zweedsche zouden mogen stellen, toch zal het nageslacht nog meer dan wij met belangstelling opkijken naar die oeroude klokkenstoel constructies, welke echter steeds meer en meer verdwijnen, zonder dat er eenige ruchtbaarheid aan gegeven wordt.

Vast had ik me dan ook voorgenomen, ééns in Gaasterland zijnde, den mij uit Stellingwerfs teekeningen van 1721 klokkestoel van Ruigahuizen te fotografeeren, doch gekomen in het Gaasterlandsche woudoord, waar ééns de Fransche refugie's na de uitvaardiging van het Edict van Nantes een veilig toevluchtsoord hebben gevonden, was en kapelletje en klokkestoel verdwenen, het eerste reeds vele jaren lang, de tweede slechts voor korten tijd.

Niemand zag er iets bijzonders in, hij deed geen dienst meer, was bouwvallig geworden en werd dus opgeruimd.

Wel wist ik het bestaan van den bij dit artikel afgebeelden klokkenstoel te Mirns, (afb. 6 blz. 448) maar God Pluvius vergezelde ons te trouw, dan dat wij met eenig succes van slagen konden kiekeken. Een langen kouden, onshuiverigmakenden tilbury-rit hebben wij er toen voor over gehad om op IJpekolsga onder Woudsend zulk een

Afb. 2. GEMEENTELIJKE WONINGEN TE FRANEKER (NOORDERPOORT) UH Friesland en de Woningwet, door Th. van Welderen baron Rengers en J. H. Faber.

zeldzaam Nederlandsch kerkhofmonument te fotografeeren, dat afgedrukt is in het tijdschrift E. Haard, pag. 779 j. 1912. Maar ook deze glasplaat was geen lang leven beschoren, en daarom ben ik den heer H. J. van Riek, beheerder der Mij. Gaasterland te Rijs zeer dankbaar, dat ik door zijn gewaardeerde bemiddeling toch nog een fraaie foto heb gekregen van Gaasterland's eenige klokkenstoel te Mirns. Hingen er in den klokkestoel te IJpekolsga twee klokken, die te Mirns heeft er slechts één.

Volgens boeren uit den omtrek moet er in het nabij gelegen gehucht „Indijk", eveneens nog een klokkenstoel gevonden worden, evenals in enkele dorpen ten Noorden van Leeuwarden.

Misschien is door het instorten van den oer-ouden kerktoeren te Augsbuurt even ten Zuiden van Kollum de daar bestaande klokkenstoel wat meer bekend geworden.

Deze zal — hoewel ik hem niet van aanschouwing gezien heb, echter van nog zeer jongen datum zijn, daar de oude uit 1658 dagteekende klok, daarin eerst voor enkele jaren terug opgehangen werd, daar men de meening toegedaan was, dat zij sterk aan de torenverzakking medewerkte.

Die klok in dien Nederlandschen klokkestoel draagt het volgende randschrift:

„Jurien Balthasar—Heft—My—Ghegooten—in Leeuwarden*1658*“.

Ook siert het wapenschild der familie van Scheltema —

een rustende hazewind vertoonend — deze klok. Onder het door een fraai helmboek gekroonde schild, versierd met een springend hert staat:

Jor. Teio van Scheltema, Grietman over Collum, Col-lummerlant en het nieuwe Cruislant, mede raedt ter Admiraliteit tot Harlingen.

Aan de andere zijde leest men Georgius Proost, Pastoor in Ausbuir.

Anno Domini 1658.

Bodic Rompts, Kerkvooght.

Oege Ipes Commiteerde.

Jan Louwerens Brunier.

Mag Friesland, van ouds een land, dat er zich op be-roemde zooveel steden te bezitten als er maanden, zoo-veel kloosters als er weken, maar zooveel kerken als er dagen in een jaar gaan, waarschijnlijk nog meer klokke-stoelen aan te wijzen hebben; in geheele provincies zal men er tevergeefs naar zoeken, en waar dit nog wel het geval is liggen ze in oorden, zoo afgelegene, dat zelfs een niet-fietsend oudheidminnend toerist afschrikt zijn schreden er heen te richten.

Zoo moet er o.a. in de provincie Overijssel, behalve het reeds vermelde klokkengestoelte bij Wanneperveen, ook nog een dergelijk getuigen uit een ver-verleden te zien zijn in de buurt van Weerselo bij Dulder, waar het een-voudige kerkje van Saasfeld, nog zwakke herinneringen opwekt aan de lang vervlogen tijden van de stiftjuffers en van het beruchte roofslot.

Afb. 3. DE EERSTE WONING TE BERLICUM GEBOUWD. Uit: Friesland en de Woningwet door Th. van Welderen baron Rengers en J. H. Faber.

En de heer R. W. P. Tutein Nolthenius deelt in de Gids van Juli j.l. mede zich er één te herinneren in de omstrenken van Giethoorn.

Wellicht weten de geachte lezers van dit weekblad mij nog meerderen op te geven. Ofschoon de architectonische waarde waarschijnlijk overal van geringe betekenis zal zijn, zoo zouden misschien aan meer dan één Nederlandschen klokkenstoel belangrijke historische herinneringen verbonden kunnen zijn. Ook ware het interessant vast te stellen of deze gestoelten over ons geheele vaderland verspreid zijn of waren, dan wel of hun verschijning tot zeer beperkte gewesten beperkt is gebleven, waarbij dan een vergelijking zou gemaakt kunnen worden in zake de verschillende constructies.

Mocht men mij hierover nog nadere gegevens kunnen verstrekken, zoo zou het schrijven van dit artikel, naast de overtuiging goedgedaan te hebben de aandacht te vestigen op „Nederlandsche klokkestoelen en Zweedsche klokketorens" voor mij nog een zeer bijzondere voldoening geven.

Na een vergelijkend onderzoek hoop ik dan later nog eens op dit nog weinig onder oogen geziene onderwerp, in dit weekblad te mogen terugkomen.

Nijmegen, 30 Juli 1913.

FRIESLAND EN DE WONINGWET 1902—1912

door TH. VAN WELDEREN BARON RENGERS en
J. H. FABER. Uitgegeven in 1913 te Leeuwarden
bij Meyer en Schaafsma. Prijs f 6.—.

Dit zeer verzorgde werk, gedokumenteerd met belangrijke statistieken en overvloedige gegevens, behandelt de werking van de Woningwet tot in de kleinste bijzonderheden en licht de sociale betekenis voor de provincie Friesland toe. Door de kennis van den noodtoestand der bedroevende vele slechte woningen begrijpen wij, welk een zegen, welk een weldaad de Woningwet is. Een integrerend deel van dit werk vormen de algemene gegevens, de vergelijkende statistieken en de beschouwingen, gewijd aan de provinciale eigenaardigheden. (De geografiese toestand — de economiese geschiedenis — het verenigingsleven — de lonen — de loop der bevolking — de financiële omstandigheden, enz.). In het hoofdstuk waar de redenen nagegaan worden, die tot de krachtige toepassing der wet in Friesland geleid hebben, noemt de bewerker o.a. het in Friesland sterk te voorschijn tredend gevoel van sociale rechtvaardigheid, waardoor de wet daar met vreugd ontvangen werd. De gemeentebesturen

namen de uitvoering der wet met ijver en nauwgezet ter hand; zij hadden de bekwaamheid en het gezag ertoe en werden gesteund door het vertrouwen van de bevolking. Men leest met genoegen de wordingsgeschiedenis van een groot maatschappelijk werk en men ziet in deze wet een machtige, nuttige faktor voor het provinciale huishouden. De verdienste van dit boek is dan ook, dat aangetoond wordt met welk recht de staat zijn bemoeiingen uitstrekt tot de volkhuisvesting.

Wanneer we het resultaat van deze wet architectonies beschouwen, dan bemerken we alle kenmerken van de beginperiode. De groepering is kinderlijk naief, nuchter en onbeheerst. De huizen staan eigenwijs buiten op het veld en verwonderen zich als vreemde planten over hun komiek bestaan in deze monotone omgeving (zie afb. 1) of zijn schuchter tegen elkaar aangebouwd tot een biezar complex zonder begin of eind, zonder hoogte of laagte, zonder durf en heerlijkheid in bevende erkenning van hun onbeduidendheid en machteloosheid. Ze vragen erom niet gezien te worden, alsof er mensenkinderen wonen, die hun hoofd niet rechtop mogen dragen. (zie afb. 2). Andere zijn bruto en stevig aaneengesloten, al tot een echte arbeidersbuurt geworden (zie afb. 3). Ook treffen we — het is van zelfsprekend — groteske wanstaltigheden aan, getooid met de siersels van den revolutiebouw.

Hetzou echter niet eerlijk zijn te lang bij deze bouwkundige tekortkomingen stil te staan. Wie had het anders gedacht? Proefondervindelijk zal men tot het betere geraken; eerst moet het probleem er wezen, daarna kan het opgelost worden. De beginners, die hun krachten wagen, zullen falen; maar de volgelingen zullen slagen. Als altijd.

De hoofdzaak dient gewaardeerd te worden, dat honderden met betere woningen geholpen zijn, dat vele ongezonde krotten zijn opgeruimd, dat de plaggen hutten verdwijnen.

Ik herinner me nog de sentimentele opmerkingen, tijdens de tentoonstelling van huisindustrie te Amsterdam gemaakt, dat die huisjes zo schilderachtig, zo lief en aardig waren, terwijl de hevige ellende van deze rouwtentoonstelling ternauwernood een indruk achterliet; en nu hoor ik weer, hoe het Zorgenstraatje op de tentoonstelling „de Vrouw“ zo verbazend artistiek gevonden wordt.

't Kost den ultra-artiest van de l'art-pour-l'art-branche een weinig moeite om de schone schijn en de delijke werkelijkheid te onderscheiden, en hier, om zich los te maken van het povere uiterlijk en de gezonde woningbouw te waarderen; de voor de gemeenschap voelende architect zal deze nieuwe uitgave „Friesland en de Woningwet“ gaarne ernstige aandacht schenken. Het boek biedt een schat studiemateriaal op uitstekende wijze gerangschikt. N.

BERICHTEN.

Prijsvraag Rotterdamse Stadhuis. *Het volgende adres is ingediend: 26 September 1913:

Aan den Raad der gemeente Rotterdam, geeft met den meesten eerbied te kennen, het Algemeen bestuur van het Verbond van Ned. Kunstenaarsverenigingen,

dat het met groote belangstelling heeft kennis genomen van het resultaat der prijsvraag, uitgeschreven voor den bouw van het stadhuis te Rotterdam,

dat het in het algemeene ten zeerste gewenscht is alle gebouwen, maar natuurlijk vooral zulke monumentale als het Rotterdamse stadhuis, te doen zijn de uitdrukking van het gedachteleven der cultuurperiode van het ontstaan, en dus als het ware te doen dragen den datum van hun bouw, niet door cijfers maar door het wezen hunner vormen zelve;

dat dit wel in het bijzonder geldt voor het groeiend en bloeiend Rotterdam, stad bekend om den durf, den ondernemingsgeest en de werkkraft harer burgers en bestuurders, en om hare snelle ontwikkeling, waardoor zij een stad der toekomst bij uitnemendheid is;

dat echter, afgezien van de goede hoedanigheden van het voor uitvoering aangewezen project van den bekroonde, wel algemeen erkend wordt, dat dit project, wat het uitwendige betreft, voor een groot deel is een navolging van Hollandsche en Vlaamsche bouwkunst, toegepast gedurende de 17de eeuw terwijl het interieur ook weinig modern genoemd kan worden;

dat het alg. bestuur op grond van deze overwegingen het betreurt, dat de omstandigheden er toe geleid hebben, dat een ontwerp bekroond werd, welks karakter weinig van onzen tijd getuigt, en dat het daarom nu college ernstig in overweging geeft, het welbewust daar heen te leiden, dat volgende nieuwe gebouwen meer het wezen van eigen tijd zullen weerspiegelen;

Bovenstaand adres werd met algemeene stemmen goedgekeurd, behalve die van het Schilderkundig Genootschap „Pulchri Studio“, dat zich met de strekking ervan niet kon vereenigen.

* Welk doende, enz.

Voor het Alg. Bestuur van het Verbond voornoemd,

(w.g.) **HERM. ROBBERS**, Voorzitter,
„ **J. GRAYAMA**, Secretaris.

Tot toelichting diene, dat het Verbond omvat de volgende kunstenaarsverenigingen:

Architectura et Amicitia; Arti et Industriae; Bond van Nederl. Architecten; Genootschap van Nederl. Componisten; Haagsche Kunstkring; Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; Moderne Kunstkring; Pictura Velavensis; Pulchri Studio; St. Lucas; Alg. Nederl. Toonkunstenaarsvereniging; Ned. Toonkunstenaarsvereniging; Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst; Vereeniging tot Bevordering der Gratische Kunst; Vereeniging van Letterkundigen.

Haagsche Kunstkring. In aansluiting aan het bericht over den verbouw van de Haagsche Kunstkring, opgenomen in het vorig B. Weekblad, zij nog medegedeeld, dat de architect, de heer S. de Clercq van den aanvang af zich de medewerking heeft verzekerd van den heer A. Broese van Groenou, B. I. te Wassenaar.

PERSONALIA.

J. J. VAN NIEUKERKEN. †

In den ouderdom van 59 jaar, is 7 October j. l. te 's Gravenhage overleden de heer J. J. v. Nieuwerkerken, architect, bekend door zijn groote bouwwerken in Nederland: Het landhuis van Jhr. Speelman bij den Haag; „Duin en Kruidberg“ bij Velsen; het Academisch Ziekenhuis te Groningen, voor welks bouw de regeering hem beloofde met het officierskruis van de Oranje-Naassanorde en andere gebouwen.

* Door plaatsgebrek zijn enkele berichten niet eerder opgenomen.

Commissie van Redactie: **M. B. N. BOLDERMAN**;
W. J. DE GROOT; **A. SALM G. B. ZN.** :: :: ::
Redacteur: **J. GRATAMA** :: :: :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A' dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: **MOUTON & CO.** :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 - ADVERTENTIËN: v. 1 - 5 regels / l. - , elke regel meer / 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Jubileum Muysken. — Vergadering van Architect-Leden der Mij. — Vergadering Afdeling 's Gravenhage. — Vergadering Hoofdbestuur. — Adres in zake Zeisterboschen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Het Verkeer, II, door F. J. Kubatz B. I. — Bauberatung door J. D. Landré. — 9de Congres voor Verwarming en Ventilatie. — Gemeentelijke Woningbouw door J. Schaad. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

JUBILEUM C. MUYSKEN.

Zondag 19 October viert de oud-Voorzitter en Eerlid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst C. Muysken zijn 70^{en} verjaardag, welke dag niet onopgemerkt mag voorbijgaan zonder een belangstellend en waardeerend woord aan hem — waaraan de Mij. veel verplicht is, — te wijden.

Waar wij den jubilaris onze beste wenschen op zijn feestdag brengen, willen wij er aan herinneren dat deze in 1879 tot Voorzitter werd gekozen en dit ambt, met een tusschenruimte van één jaar, tot in 1897 bekleedde. Werd op de onlangs gehouden September vergadering van de Mij. door den Voorzitter een citaat aangehaald, van den heer J. R. De Kruyff, ter toelichting van zijn verstrekkende reorganisatie-plannen, in 1879 voorbereid en in 1880 vastgesteld, zoo was het de Heer Muysken, die volgens de nieuwe wet, die het jaar daarop in werking trad, deze reorganisatie zou uitvoeren.

Het Bouwkundig Tijdschrift — de gereorganiseerde Bouwkundige Bijdragen die de leden zich extra moesten aanschaffen — dateert ook uit dien tijd, terwijl het Bouwkundig Weekblad in 1881 voor het eerst verscheen en gratis aan de leden werd toegezonden.

Op zijn initiatief of onder zijn leiding kwamen verschillende belangrijke zaken tot stand. Als zoodanig wijs ik

o.a. op de Regeling voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten.

Ook zijn pogingen om het vakonderwijs te verbeteren, zooals het bekende rapport van 1886 waaraan was toegevoegd een ontwerp van wet tot regeling van het ambachtsonderwijs en door hem persoonlijk aan den toenmaligen Minister Heemskerk overhandigd en toegelicht.

Het zijn de groote kosten aan het vakonderwijs verbonden, die oorzaak zijn geweest, dat de hoopvolle toezeggingen van medewerking van Z. Exc. vertraagd zijn, waarop 2 jaar daarna een nieuw officieel verzoek van de Maatschappij volgde. Als verder uitvloeisel daarvan, moet gewezen op het voorstel van den Heer Muysken aan de algemeene Vergadering in 1890, tot het instellen van een examen voor bouwk. opzichter en teekenaar, hetgeen werd aangenomen en waardoor met het programma van eischen een leidraad is gegeven tot het geven van richting aan het onderwijs voor deze technici.

In 1893 had het eerste examen plaats met 21 candidaten, in 1913 waren er 212.

Groot persoonlijk aandeel had de oud-Voorzitter in het tot uitvoering brengen van plannen tot het stichten van een eigen en waardig gebouw, ook een der belangrijkste punten bij de reorganisatie door de leden noodzakelijk geoordeeld. Deze plannen werden een belangrijke schrede voorwaarts gebracht door de in 1882, bij gelegenheid van den 40^{en} jaardag van de Mij., georganiseerde tentoonstelling van bouwkundige ontwerpen en bouwmaterialen in het toen in aanbouw zijnde Rijks-Museum. De wensch werd toen tevens geuit aan het gemeenschappelijk gebouw ook een ruimte te reserveren voor een permanente Tentoonstelling van Bouwmaterialen. Waar tot verwezenlijking van het plan bovendien ook vele financiële bezwaren te regelen waren, heeft hij

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

daadwerkelijk geholpen die uit den weg te ruimen. Zij die de gevoerde onderhandelingen hebben medege- maakt, zullen dit nog dankbaar erkennen. Het is hier de plaats niet — en zeker niet in den geest van den jubelaris gehandeld — om daarover nader uit te wijden. In 1884 werd reeds de 1e steen gelegd van het ons allen bekende gebouw in de Marnixstraat, dat door den Heer Muysken 20 Mei 1885 feestelijk geopend werd, bij welke gelegenheid deze een redevoering hield, waarin hij wees op het doel der permanente tentoonstelling en van het Maatschappelijk gebouw, de geschiedenis der stichting daarbij in herinnering bracht en eindigde met den wensch dat het gebouw aan de gekoesterde verwachtingen zou beantwoorden en dat het strekken mocht tot de voortdurende bloei van de Maatschappij en tot nut van de Nederlandsche kunst en nijverheid.

Er is in dat gebouw al heel wat vergaderd en al heel wat tentoongesteld, werden er in zorgvolle tijden plannen beraamd om de onafhankelijkheid te bewaren, zoo is er feestgevierd wanneer daar reden toe was. De vakbelangen van den architect werden en worden er behartigd en in verband daarmee reorganisaties in de Maatschappij tot stand gebracht.

Bij dergelijke belangrijke besprekingen was de oud voorzitter steeds present waaruit zijn onverflauwde belangstelling voor onze Maatschappij duidelijk aan den dag kwam. Niet ongenegen om aan den drang der tijden gehoor te geven, voelde hij zich verplicht met zijn groote ondervinding een waakzaam oog in het zeil te houden en een waarschuwend woord te doen hooren wanneer daartoe termen aanwezig waren.

Het is niet de bedoeling een verdere opsomming te geven van alles wat onder zijn voorzitterschap tot stand is gekomen, het zou feitelijk de geschiedenis van de Maatschappij zelve zijn gedurende dat tijdperk. En dat is het juist wat gememoreerd moet worden, de Mij. en Muysken waren één.

Bij het 50-jarig feest van de Mij. werd hij als zoodanig ook gehuldigd door de Regeering, door zijn benoeming tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. Zeer zeker heeft ook het Bestuur aandeel aan alle handelingen der Mij. gehad, doch bij de hulde hem gebracht bij het neerleggen van zijn functie in '97 en bij het uitbrengen van een woord van dank namens het Bestuur voor alles wat hij ten bate der Mij. en hare leden had verricht, is het van de Bestuurstafel zelf verkondigd: „Wat de Mij. heeft gedaan, heeft Muysken gedaan!”

In die zelfde vergadering werd dit door de leden als een spontane uiting bekrachtigd door hem te benoemen tot Eerelid.

Veel is sindsdien veranderd, enkele leden hebben afscheid genomen, anderen zijn onder een andere benaming de Mij. getrouw gebleven, wederom anderen pasten niet meer in het kader van de gewijzigde statuten der Mij. Van de oude vrienden zijn enkelen heengegaan naar de plaats vanwaar men helaas nooit wederkeert. Nieuwe leden zijn togetreden die den oud-voorzitter nauwelijks bij name kennen.

Ook zij konden nog onlangs van zijn warme belangstelling in het lot van de Mij. kennis nemen.

Wij huldigen den geachten jubelaris op zijn 70en verjaardag en voegen er de wensch bij, dat hij nog menig jaar voor allen die hem lief en dierbaar zijn gespaard moge blijven en ook voor de Mij. Moge het zijn dat hij van haar toenemende groei en bloei zal kunnen blijven getuigen. W n. RED.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN DER MIJ. op **Dinsdag 21 October a.s.** ten 2 ure n.m. in het gebouw der Maatschappij.

Benoeming van één lid in de Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording, wegens bedanken van den heer van Geuns.

Benoeming van één lid in de Commissie van stemopneming, wegens bedanken van den Heer M. J. Granpré Molière.

Ingevolge het besluit van de vergadering van Architect-Leden, gehouden 17 September j.l. om binnen een maand een vergadering van Architect-Leden te doen plaats hebben tot het nemen van een conclusie in zake „**Bauberatung**”, is deze vergadering bepaald op den hierboven genoemden datum.

Wegens tijdelijke afwezigheid van den Alg. Secretaris kan deze vergadering niet eerder plaats vinden.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. Gewone Vergadering op **Vrijdag 24 October 1913**, te 8 uur 's avonds in Zaal V van het Zuid-Hollandsch Koffiehuys (Groenmarkt). Spreker de heer F. J. Kubatz B. I. Onderwerp: **de Hofvijver.** Introductie ruim opengesteld.

JOH. G. ROBBERS, *1e* Secr.
5 Belvédèreweg.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 21 OCTOBER A.S. TEN 10¹/₂ URE IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ. Op de Agenda komt voor, o.a.: Ingekomen stukken.

Mededeelingen van den Voorzitter.

Benoeming van twee leden in de Commissie van Onderwijs in zake het periodiek aftreden van de heeren Bolderman en Ouëndag.

De „**Bauberatung**” — Vergadering van Architect-Leden, dien middag om 2 uur te houden.

AANKOOP ZEISTER BOSSCHEN.

11 October 1913.

Aan den Raad der Gemeente Zeist.

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat het met veel belangstelling heeft kennis genomen van Uw besluit tot aankoop der Zeister bosschen,

dat het U hulde brengt voor deze daad, die van zoo groot en verstrekkend belang is voor Uwe Gemeente,

dat waar Uw College met beleid de exploitatie dezer bosschen onder oogen heeft gezien en daarvoor een commissie uit Uw midden heeft benoemd, welke commissie naar het Raadsverslag meldt, in overleg kan treden met deskundigen, het Hoofdbestuur ook hiervan met ingenomenheid heeft kennis genomen, daar het verkrijgen van een goed plan van exploitatie en bebouwing in de eerste plaats noodig is, wil Uwe Ioffelijke aankoop in alle opzichten tot gunstige resultaten leiden,

dat desgewenscht, het Hoofdbestuur zich gaarne beschikbaar stelt aan Uw College advies te geven over de beste wijze waarop een dergelijke exploitatie en bebouwingsplan ware te verkrijgen.

Welk doende, enz.

voor het Hoofdbestuur voornoemd

w. g. A. SALM G.B.Z.N., Voorzitter.

J. GRATAMA, Secretaris.

Landgoed Duinlust te Overveen.

Landgoed Uytenbosch te Baarn.

Kasteel Oud-Wassenaar.

Hoofdgebouw van de Dierentuin te Rotterdam.

Bouwcomplex Plan C te Rotterdam (gebouwd in vereeniging met den Heer A. W. van Dam.)

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET VERKEER

DOOR F. J. KUBATZ, B. I.

II.

De nieuwontworpen verkeersweg te Amsterdam van het Spui naar de Nassaukade maakt reeds op het eerste gezicht een vreemde indruk. Waarom heeft men gemeend tot deze gewrongen oplossing zijn toevlucht te moeten nemen? De memorie van toelichting leert ons twee belangrijke redenen, te weten:

De voor de hand liggende verbreding van de Leidse straat zal naar het oordeel van B. en W. te veel vergen van de gemeentelike financiën; een eenzijdige verbreding van de Leidse gracht is erg onaestheties.

Aan demping van de Leidse gracht werd niet gedacht, omdat men deze waterweg wilde behouden voor de scheepvaart. Ook stuit deze oplossing af op 'n ander bezwaar: de demping van de Leidse gracht zou aan een groot gedeelte van de Amsterdamse bevolking een heftig protest ontlokken, want de prachtige grachten zijn haar lief. 't Is dus begrijpelijk, dat B. en W., die deze gevaarlijke klippen omzeilen wilden, een andere uitweg zochten.

Neemt men nu eenmaal de genoemde bezwaren voor onoverwinnelijk aan, dan inderdaad is er veel goeds van deze nieuwe verkeersweg te zeggen. De verbreding van de Spiegelstraat in verband met een doorbraak door de bouwblokken, onderscheidenlijk begrensd door de Herengracht, de Vijzelstraat, de Reguliersdwarstraat en het Koningsplein, en door de Reguliersdwarstraat, de Vijzelstraat, het Singel en het Koningsplein had nog minder zin, wanneer niet belangrijke andere verbeteringen er mee gepaard gingen, bijvoorbeeld een verbreding van de Reguliersdwarstraat om een goede aansluiting te krijgen met de beide pleinen Koningsplein en Rembrandtplein of een hernieuwde doorbraak door de bouwblokken gelegen tussen Kalverstraat en Singel om een verbinding te weeg te brengen met de Nieuwe Zijds Voorburgwal (indertijd door den heer J. G. Wattjes B. I. aangegeven, zie Bouwk. Weekblad, Jaarg. 1909, bladz. 80), anders zit men in eigenaardige moeilijkheden; het verkeer is prachtig naar het Singel geleid, maar kan zich van daar niet verplaatsen, het Sofiaplein en de brug tussen Koningsplein en Heiligeweg kunnen gevoelig geen verkeer meer opnemen.

Het plan van B. en W. kenmerkt zich door een goede rationele verbinding met het Spui; de Herengracht en de Keizersgracht worden loodrecht gesneden, de nieuwe bouwblokken zijn nog vrij gunstig van vorm, de kosten zijn niet buitensporig, zodat naar alle waarschijnlijkheid dit plan wel aangenomen zal worden. Het heeft aangename detaileigenschappen, het grijpt niet heftig in in bestaande toestanden, economische belangen worden weinig geschaad; het is in een woord 'n kalm bezadigd plan, dat bij uitzondering weinig beroering zal brengen,

waarvan het niet lastig is de verantwoordelijkheid te dragen. En toch: het is een in-slecht plan. De motivering, overgenomen uit het Gemeenteblad, luidt als volgt:

„De ontwikkeling van het verkeer in de latere jaren noopte er vanzelf toe de aandacht op het vraagstuk van de verkeerswegen in de oude stad gevestigd te houden.

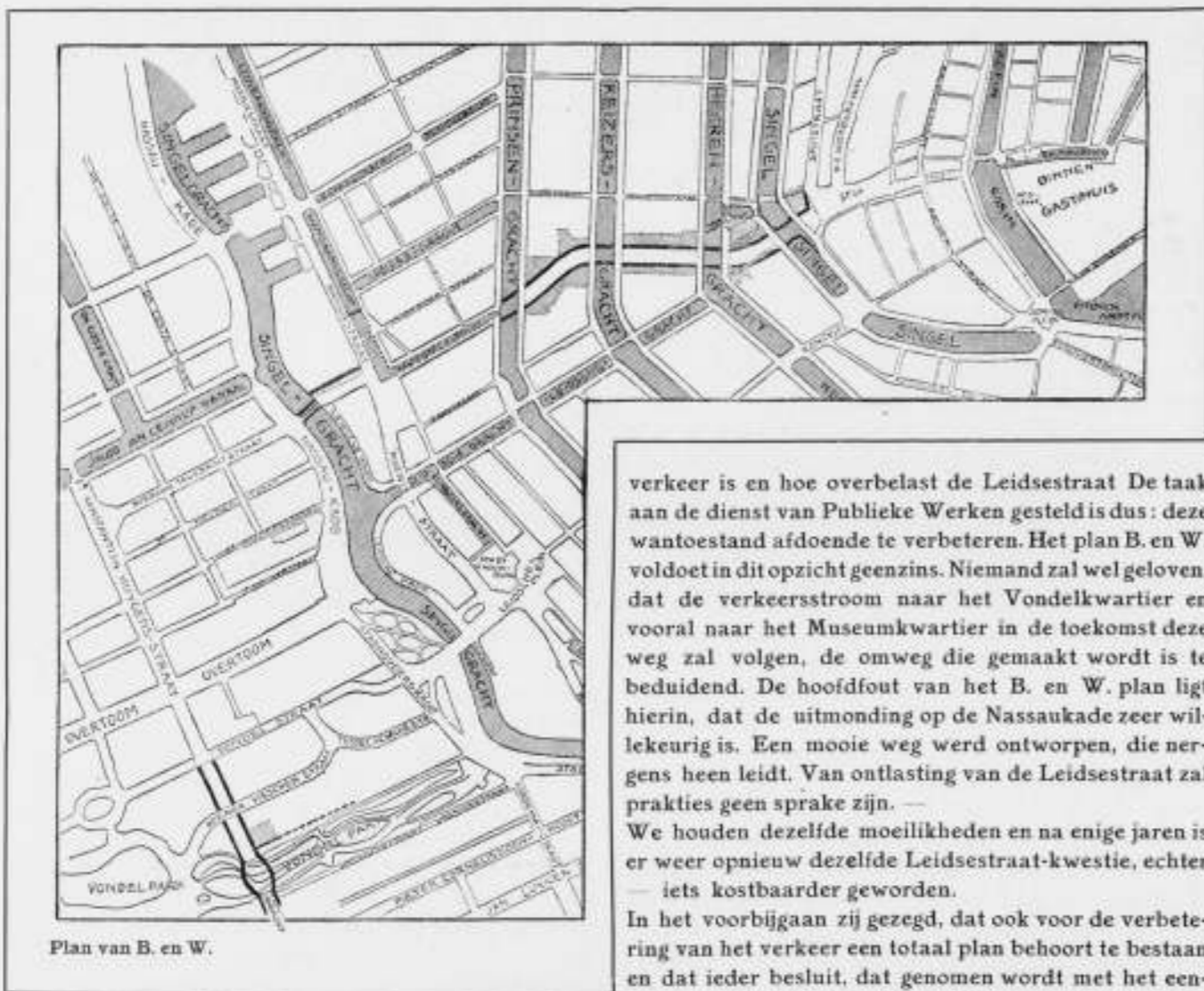
Werd in 1884 door uwe vergadering besloten tot den aanleg van de tegenwoordige Raadhuisstraat, waardoor ene behoorlike verbinding werd verkregen tussen het westelik gedeelte der Gemeente en het centrum der stad, ruim tien jaar later werd besloten om over te gaan tot de verbreding van de Vischsteeg, den Vijgendam en een gedeelte van het Rokin, alsmede tot de verbreding van de Mozes en Aäronstraat en de Paleisstraat. De verbreding dezer wegen is of reeds geschied of in een ver gevorderd stadium van uitvoering.

Hoewel laatstgenoemde werken aanzienlike offers vorderden, werd het verkeer daardoor slechts gebaat in het centrum van de oude stad, het is echter niet minder noodzakelik het verkeer tussen de oude en de nieuwe stad te verbeteren door den aanleg van brede verbindingswegen. In verband daarmee werd reeds door uwe vergadering een besluit genomen tot verbreding van het gedeelte der Vijzelstraat gelegen tussen het Singel en de Herengracht en werd onlangs door ons een voorstel ingediend inzake de verbreding van het overige gedeelte dier straat.

Deze verbrede weg zal aan het verkeer tussen het centrum der stad en het zuidelik gedeelte der Gemeente voorzeker zeer ten goede komen, doch met de verbreding enkel van dien weg kan niet worden volstaan; er zullen andermaal maatregelen moeten worden genomen om bevredigende toestanden te verkrijgen. Daar echter de gemeentefinanciën niet toelaten alle gewenste verbeteringen terzelfder tijd onderhanden te nemen, moest vanzelf de vraag onder de ogen worden gezien, welke verbetering het meest urgent geacht moet worden en kwamen wij tot de konklusie, dat nu door de voorgenomen verbreding der Vijzelstraat ene behoorlike verbinding van de oude stad met het zuidelik gedeelte der Gemeente tussen de Boer en wetering en den Amstel zal verkregen worden, ene verbetering van de verbinding van het hart der oude stad met het westelik deel tussen de Boerenwetering en het Jacob van Lennepkanaal, het eerst in studie genomen moest worden.

Na den aanleg van de Raadhuisstraat kan toch de verbinding met het westelik gedeelte voor de naaste toekomst voldoende worden geacht, terwijl de aanleg van een brede verkeersweg in oostelike richting hoe gewenst ook op zich zelf, o. i. niet bepaald urgent kan worden genoemd zolang de spoorweggordel een druk verkeer met het oosten in den weg staat.

De bovengenoemde verbinding in zuidwestelike richting zou kunnen worden verkregen, hetzij door de verbreding van de Spiegelgracht en Spiegelstraat met overbrugging van de Herengracht, hetzij door de verbreding van de Leidsche gracht of wel door het aanleg-

Plan van B. en W.

gen van een nieuwen verkeersweg tussen het Spui en de Nassaukade via de Passeerdergracht. Aan dit laatste plan mocht naar het ons voorkomt, de voorkeur worden gegeven . . . . .

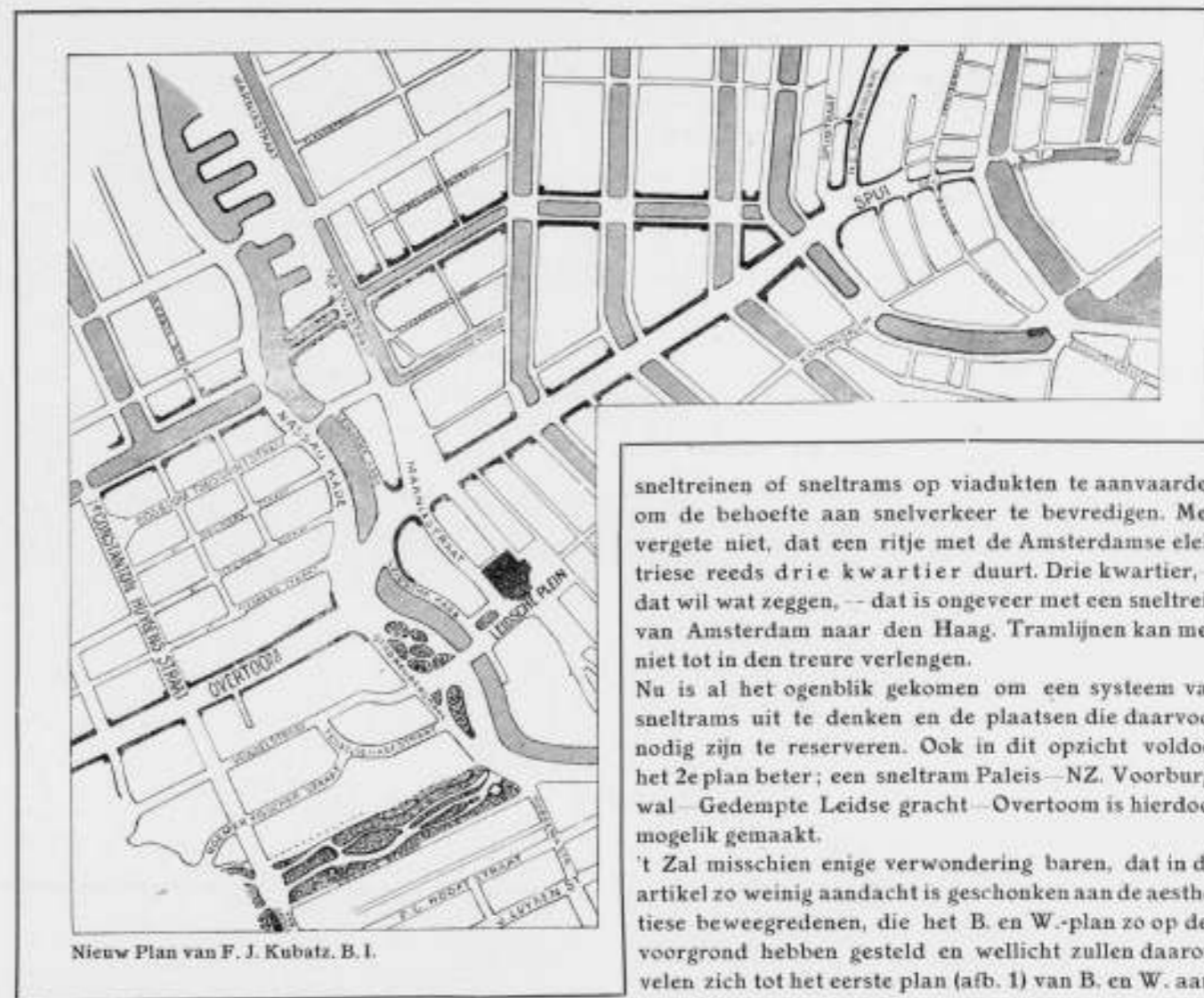
De redenering is enigzins naief, enigzins primitief: „Het verkeer is in de oude stad slecht en moet verbeterd worden; in verschillende richtingen is dat niet nodig om in de toelichting genoemde redenen blijft over de verbetering in zuidwestelijke richting.” Maar eigenlijk is het geval veel nauwkeuriger afgebakend: „De Leidsestraat is overbelast en vraagt dringend om verbetering. Er is een veel in zwang zijnde route voor auto- en ander snel verkeer langs N. Z. Voorburgwal, Singel, Koningsplein, verder eendeels langs Herengracht en Spiegelstraat, Museumkwartier, anderdeels langs Leidsestraat naar Vondelstraat en Overtoom. Deze verkeersstroom vindt een uiterst ongeschikte weg. Hoek Spui en Singel geeft aanleidingen tot dagelijkse kleine ongevallen, gelukkig, wonder boven wonder, hebben zich grotere katastrofes nog niet voorgedaan. De aftakking naar de Herengracht is allerlelijkst en ook allergevaarlijkst. Bij de Spiegelstraat eveneens 'n moeilijke bocht. Dat het verkeer toch deze ongunstige weg kiest is wel een bewijs, hoe sterk ontwikkeld dit

verkeer is en hoe overbelast de Leidsestraat. De taak aan de dienst van Publieke Werken gesteld is dus: deze wantoestand afdoende te verbeteren. Het plan B. en W. voldoet in dit opzicht geenzins. Niemand zal wel geloven, dat de verkeersstroom naar het Vondelkwartier en vooral naar het Museumkwartier in de toekomst deze weg zal volgen, de omweg die gemaakt wordt is te beduidend. De hoofdfout van het B. en W. plan ligt hierin, dat de uitmonding op de Nassaukade zeer willekeurig is. Een mooie weg werd ontworpen, die nergens heen leidt. Van ontlasting van de Leidsestraat zal prakties geen sprake zijn.

We houden dezelfde moeilijkheden en na enige jaren is er weer opnieuw dezelfde Leidsestraat-kwestie, echter — iets kostbaarder geworden.

In het voorbijgaan zij gezegd, dat ook voor de verbetering van het verkeer een totaal plan behoort te bestaan en dat ieder besluit, dat genomen wordt met het eenmaal geadopteerde systeem rekening dient te houden. Amsterdam vraagt dringend om een verkeersproject, meer nog dan om een uitbreidingsproject. De door Amsterdam gevolgde wijze heeft veel van 'n reparatiesysteem, 'n lapmethode; ieder voorkomend gebrek zal naar omstandigheden en naar den eis verholpen worden, maar aan een „einheitliche”, door een zelfde gedachte beheerste regeling wordt niet gedacht. In de toelichting spreken B. en W. van een spoorweggordel, die een druk verkeer in den weg staat. Zo'n bagatel, dat Amsterdam met den worgdood bedreigd wordt, wordt met opmerkelijke gelatenheid eenvoudig gekonstateerd. In het kort verkeerspolitiek is Amsterdam ten eenmale vreemd.

Nemen we het geval echter, zoals het zich nu voordoet, dan verdient het plan op afbeelding 2 weergegeven de voorkeur boven het voorgestelde. Er is een goede waterverbinding, Jacob van Lennepkade — Singelgracht — Lijnbaansgracht — Rungracht (de Runstraat is dan een nieuw gegraven gracht in Rungracht veranderd) — Huidengracht (dito de veranderde Huidenstraat) — Heigracht (dito de veranderde Wijde Heisteeg) — Singel — en ten tweede een goede verkeersweg N. Z. Voorburgwal — Doorbraak — Gedempte Leidsegracht — Overtoom. Door deze twee wegen is zeker een belangrijke gedeelte-

Nieuw Plan van F. J. Kubatz, B. I.

like verbetering te weeg gebracht. Er rest nog over: 1e. de Leidsestraat te verbreden een eis, die niet bestreden kan worden, afgescheiden van alle mogelijke aftapmogelijkheden. 2e. de verbetering van de Spiegelstraatweg „Alle verbeteringen kunnen niet tegelijk plaats hebben”, zeggen B. en W. terecht „en voorlopig kunnen we het wel met de Spiegelstraat via Herengracht naar de verbrede Vijzelstraat of naar het Koningsplein stellen.” Dat is een sterk argument, alleen wordt de vraag geopperd of een verbetering die vroeg of laat toch komen moet, niet zo spoedig mogelijk dient uitgevoerd te worden om de belangrijk mindere kosten en omdat de uitvoering in het beginstadium, wanneer nog geen grote zaken zich aan de Spiegelstraat en Spiegelgracht gevestigd hebben, veel minder omslag heeft. Een andere omstandigheid verdient overweging. Het aantal trammen neemt gestadig toe; door de nauwe Vijzelstraat gaan nu reeds 3 lijnen. Zou men denken aan de stijgende behoefte te kunnen voldoen door steeds meer lijnen te scheppen? Zal er niet een tijd komen, dat dit systeem geen uitkomst meer belooft? Amsterdam kan zich nooit met een ondergrondse sneltrein redden door den slechten toestand van den bodem. Het enige, wat Amsterdam dan te doen staat is het systeem van

sneltreinen of sneltrams op viadukten te aanvaarden om de behoefte aan snelverkeer te bevredigen. Men vergeet niet, dat een ritje met de Amsterdamse elektrische reeds drie kwartier duurt. Drie kwartier, — dat wil wat zeggen, — dat is ongeveer met een sneltrein van Amsterdam naar den Haag. Tramlijnen kan men niet tot in den treure verlengen.

Nu is al het ogenblik gekomen om een systeem van sneltrams uit te denken en de plaatsen die daarvoor nodig zijn te reserveren. Ook in dit opzicht voldoet het 2e plan beter; een sneltram Paleis — N.Z. Voorburgwal — Gedempte Leidse gracht — Overtoom is hierdoor mogelijk gemaakt.

't Zal misschien enige verwondering baren, dat in dit artikel zo weinig aandacht is geschonken aan de aesthetiese beweegredenen, die het B. en W.-plan zo op den voorgrond hebben gesteld en wellicht zullen daarom velen zich tot het eerste plan (afb. 1) van B. en W. aangehouden gevoelen. Maar tegen dit overheersen van schoonheidsbeginsels bij een dergelijk vraagstuk moet ik ernstig waarschuwen. Zachte dokters maken stinkende wonden, zegt drasties een oud-Hollands spreekwoord. Het goede verkeer is de eerste levensfaktor voor een stad. Een gezonde stad kan ook een schone stad zijn; maar in een ongezonde kan de schoonheid niet tieren. Tracht het schone te bewaren en verwaarloos het verkeer, het pogen zal ijdel blijken. Zorg voor een goed geregeld verkeer, voor een ekonomies gezonde stad en tracht de schoonheid te weren, ook dat pogen is ijdel. De lelijkheid, het verval, het slechte verkeer vormen een samenhangend geheel en evenzo de schoonheid, de bloei, en een goed georganiseerd verkeer.

Men late dus de belangen van het verkeer overwegen. Maar zelfs de schoonheid van het tweede plan kan ik afgescheiden van de verkeersvraag verdedigen. Ten eerste is het stedenbouwkundig — mooi, zo als ieder rationeel plan mooi is, zooals de Raadhuisstraat bijvoorbeeld, alleen reeds door de logiese verbinding met de Jordaan een aangename indruk maakt. Ten tweede wordt voor de gedempte Leidse gracht een nieuwe terug gegeven, die evenmooi, mooier kan zijn dan de vroegere geweest is. Waarom niet?

Ten derde. De schone bocht van de Herengracht zou

verdwijnen, door de grote brug, die aangelegd moet worden. 't Is waar, de brug is een onvermijdelijk nadeel zowel van het B. en W. plan als van het andere, maar in het tweede projekt wordt de grachtwand minder geschonden, zijn de stroken gracht langer.

In het algemeen kan men zelfs dit zeggen, wil men de grachten voor Amsterdam zoveel mogelijk behouden, dan moet men de bestaande verkeerstraten flink verruimen en geen nieuwe doorbraken beproeven, waardoor de lange grachten en kleine grachtjes veranderen en hun typies Amsterdams karakter verliezen, nog daar gelaten, dat er meer kans is, dat er verkeer optreedt. Het gevolg van de geringe breedte van de Leidse straat en Utrechtse is bijv. het handkarren-verbod, waardoor het vrachtverkeer langs de grachten gedwongen wordt. Een luidruchtige gracht, een gracht met vrachtverkeer is geen Amsterdamse gracht meer! Het voordeel van het tweede plan is bijvoorbeeld, dat de grachten (Heren- en Keizersgracht) langer in hun typies karakter behouden blijven. Men bedenke, dat wanneer niet voor goede radiale verkeerswegen gezorgd wordt, de grachten een deel van het verkeer zullen opnemen, zeer ten nadeele van de schoonheid er van (een indirekt gevolg is het ontstaan van winkelhuizen).

Ten slotte zij erkend, dat de Leidse gracht verdwijnt, dat iets heel moois opgeofferd wordt, dat in het B. W. plan behouden blijft. Heemschut, die de ogen van het publiek geopend heeft voor de waarde van de kunst en het natuurschoon, zal het publiek ook misschien wel de deugd willen leren van grote waarden afstand te doen ten algemene nutte.

't Is hier eenvoudig: Het moet. De weg langs de Gedeempte Leidsegracht is enig en alleen de rationele verbinding met den Overtoom, die werkelijk grotendeels het verkeer tussen Overtoom en Spui zal opnemen en daardoor de Leidse straat ontlasten. De kosten zullen naar schatting volgens de bij de memorie van toelichting gevoegde berekeningen niet veel hoger zijn dan de kosten, waarvan het B. en W. projekt spreekt, ruim 2 miljoen gulden. Het ware te wensen, dat er een middel bestond om de gemeentekas te verrijken met de waarde van de Leidsegracht percelen, wat niet meer dan billik zou zijn. De gemeente zou daarvoor het recht moeten hebben de gebouwen te onteigenen als had ze die noodig ter verbreding van de weg. Voor de demping van het gedeelte Lijnbaansgracht bij het Leidse plein hebben indertijd de firma Hirsch & Co. en de eigenaar van het Café Moderne sommen in de gemeentekas gestort; ze waren de direkt belanghebbenden; wellicht is op dezelfde wijze met de eigenaren van de Leidse gracht percelen te onderhandelen. De bewoners van het Rokin hebben besloten de Gemeente een bedrag aan te bieden, ter bestrijding van de onkosten der Rokindemping.

Een som van 2 miljoen is echter een klein bedrag voor een gewichtige verkeersweg. Amsterdam verkeert in gunstige kondities omdat het een prachtig stedeplan bezit, een kostbaar geschenk van onze voorouders. We zijn niet gewoon veel geld uit te geven voor stadsver-

betering, een beetje verwend in dit opzicht. Dat een stad in staat is voor verbeteringen, die hare toekomstige bloei verzekeren, belangrijke offers te brengen en dat het bijna niet mogelijk is het verkeer te overschatten, moge uit enige voorbeelden blijken.

Het station van Keulen werd in 1894 voor een bedrag van 32 miljoen Mark verbouwd, maar reeds na 10 jaar voldoet het niet meer voor het verkeer. Hier werd dus een groot kapitaal besteed voor verkeersverbetering, men dacht ver vooruit te zien en heeft de ontwikkeling van het verkeer jammerlijk onderschat.

Dr. Werner Hegemann schrijft, „Dat de omvorming van de Keulse spoorbaan een interessant voorbeeld levert voor het gemis aan samenwerking tussen stedeboewer en spoordirectie. De onkosten bedragen 200 miljoen Mark. Het tegenwoordig hoofdstation van Keulen, dat bij zijn voltooiing in het jaar 1894 technies als architektonies een veelbetekenend werk geacht werd, deelt met een lange rij jongere en met veel geld uitgevoerde stations het noodlot in betrekkelijk korte tijd niet meer aan het bedrijf te voldoen. Van den tegenwoordige met 200.000.000 Mark ondernomen nieuwe aanleg hebben de befaamdste vaklieden voorspeld, dat het direkt na uitvoering weer niet zal bevredigen." Düsseldorf heeft van 1898 tot 1900 14½ miljoen besteed voor het station, dat nu slechts door een zeer kostbare verbouwing geschikt gemaakt kan worden.

De stad Hamm heeft om de stad betere verbindingen te verzekeren, voor de havenverbetering 22 miljoen Mark besteed, 7 miljoen Mark voor de daarmee gepaard gaande stadsverbetering o. a. werd de spoorbaan zodanig verhoogd dat het voetgangersverkeer er onder door kon gaan.

Hamm is een plaats van enige tienduizenden inwoners, (43700 inwoners volgens Baedeker 1913). Op een grondgebied, waarvan het bebouwde deel geen grotere as heeft dan 1,5 K.M. Dit dappere plaatsje heeft, toen het oude Lippegebied vrij kwam, een prijsvraag uitgeschreven om deze Grünring kunstvol in het bebouwingsplan in te lijven.

Parijs betaalde onder het régime-Haussmann 932½ (negen honderd twee en dertig en een half) miljoen Francs, met nevenkosten 1.43 milliard, met renteverlies en terugkoop van concessies 2.55 milliard in een tijdsverloop van 17 jaar. Men waarschuwt tegenwoordig dikwijls voor het Haussmannetjes spelen; een ding mogen we toch van hem leren, namelijk: het systematische werken: eerst een vast plan, daarna een plan van geleidelijke uitvoering. Haussmann ontwierp in eens nieuwe **stratennetten**.

Londen gaf van 1885 tot 1905 100 miljoen pond sterling uit, dus ook ongeveer 2½ milliard francs, ten behoeve van het verkeer namelijk door spoor- en trammaatschappijen. Van 1885-89 werd voor de verandering van het stratennet ruim 10 miljoen pond sterling uitgegeven. Van 1880-1909 weer ruim 10 miljoen. De groote doorbraak Kingsway-Aldwich kostte 100 miljoen Mark, waarvan door de verkoop van bouwterreinen 85 miljoen terug werd ontvangen.

Het is zo duidelijk, dat een stadsplan, dat ontworpen werd toen men van de ontwikkeling van het moderne verkeerswezen geen flauw voorgevoel kon hebben, nu onvoldoende blijkt. Hegemann schrijft over het Schinkelse ontwerp van de Potsdamer Tor. „Der Potsdamer Platz den sich Schinkel als eine stille Lichtung vor dem Urwalde des Tiergartens gedacht hatte, auf dem er seine Knaben Ball schlagen liesz, entwickelt sich zu einem Hexenkessel des Verkehrs, wie sie Paris vor der Groszen Oper, London vor der Börse besitzt und in denen zu gewissen Tagesstunden ein ungeheures, Tohuwaboju von Rossen, Wagen, dampfenden Automobilschlünden und bewaffneten Schutzleuten aufbrandet, wie es Schinkel kaum aus der Schlachtenmalerei renaissanceistischer Meister gekannt haben kann.

Ik wil deze reeks niet voortzetten; het aantal voorbeelden is legio. Ook wanneer men de cijfers vergelijkenderwijs reduceert, komt men tot het resultaat dat Amsterdam weinig geld heeft behoeven uit te geven voor verkeersverbeteringen en wanneer we de verkeerstoestanden vergelijken tussen verschillende steden en wel het verkeer in de oude kern, dan treft ons de voortreffelijke Amsterdamse verkeersregeling.

De grote taak, het verkeer ook voor de toekomst zijn ontwikkelingsmogelijkheid te waarborgen, moet onze generatie met vreugd, met levenlustige energie en met vertrouwen op de toekomst ondernemen. Het kleinere belang, waarvoor ik pleit, is de afstemming van het B. en W.-plan, het grotere, het instellen van een Amsterdamse verkeerskommissie, die de brandende verkeersvraagstukken in studie zal nemen, en, naar we hopen, het nieuwe tijdperk van de in onberispelike stijl gevoerde verkeerspolitiek zal inluiden.

BAUBERATUNG

DOOR J. D. LANDRÉ.

- „OM EN UITKIJK“ (RÜCK- UND AUSBLICK).
I. Wat beteekent „Bauberatung“?
II. Waar en waarom is ze ontstaan?
III. Hoe is ze naar Holland gekomen?
IV. Wat is haar doel in Holland, en hoe kan dit bereikt worden?
V. Is het wenschelijk, dat dit doel bereikt worde?
VI. Wanneer het bereikt is.

I. Wat moet onder het woord Bauberatung verstaan worden. Een duitsch woord, een oorspronkelijk duitsch begrip. Onder vakmannen genoegzaam reeds bekend, ook in niet duitsche kringen, doch onder leken nog veelal een onbepaald begrip. Een Hollandsch woord er voor zou kunnen zijn b.v. Bouwadvies, Bouwraadgeving; misschien kort en bondig gewoonweg **Bouwraad**. Er is raad nodig in 't bouwen, en degenen die kennis van bouwen hebben, zijn geroepen **raad te geven**. Daarom gaat de verstandige bouwheer naar den architect. Maar niet een ieder is verstandig. Vele meenen, ook zonder architect te kunnen bouwen; in den regel betalen ze wel is waar leergeld daarvoor, maar toch ontstaan er vele „bouwwerken“ steeds weer langs dien weg. De bouwraad heeft in de eerste plaats tot taak, dit euvel te voorkomen; hij wil verbeteren, verbetering is noodig; daarover zijn we 't zeker allen wel eens. De Bauberatung of bouwraad is dus eene inrichting om te verbe-

leren, eene opvoedingsgelegenheid. Dit moet ze althans zijn en zal het, bij goede organisatie, ook wezen.

Duitschland levert ons het bewijs hiervoor, door 't Bauberatungswerk van een half dozijn jaren.

Eigenlijk zijn bouwpolitie, bouwverordening, schoonheidskommissies, heemschut, prijsvragen en alle dergelijke middelen eveneens „bouwraad“, ten deele met, deels zonder dwang. Onze technische — hooge-, middelbare-, ja zelfs lagere scholen, ze geven alle bouwraad. En toch is 't nog niet genoeg hetgeen duidelijk uit den huidige toestand blijkt. Het bouwen schijnt zoo gemakkelijk, maar goed bouwen is zeer moeilijk. Zulks zal worden toegegeven door degenen, die dit beoordeelen kunnen. Het is trouwens in alles zoo; onze voorouders wisten dit evenzoo goed als wij, hun gildewezen is er ons het beste bewijs voor. De beroepsvrijheid is, zooals elke vrijheid een ideale toestand. Willen we tot werkelijke vrijheid — waarin dan ook — komen, dan moeten we onafgebroken, voortdurend verbeteren, — en ons ook laten verbeteren. — „Lehren und lernen“ zegt de Duitser.

II. In Duitschland ontstond de „Bauberatung“, daar moest ze ontstaan. Wie daar woont en om zich heen ziet, begrijpt dit. Na 1870 — 'k zeide dit terloops in Mei op de Bauberatungvergadering der M. t. B. d. B. te Amsterdam — ontstond op elk gebied een groote opbloei en bedrijvigheid, dus natuurlijk ook, ja zelfs zeer sterk, in 't bouwen, zoodat de scholen op verre na niet in staat waren degenen te leveren, die als tot bouwen bekwaam geacht konden worden. Het gevolg was eene ongekenne uitbreiding van 't technisch schoolwezen.

Een tiental jaren later werden de „Baugewerkschulen“ opgericht; ze werden uit de noodzakelijkheid geboren; thans heeft Pruisen alleen er 25. En Holland? Ook hier is een dergelijk verschijnsel waar te nemen, (natuurlijk in verhouding tot de omstandigheden en de grootte van 't land), en werden middelbaar technische scholen opgericht. In den beginne heeft men in Duitschland veelal de — trouwens zeer begrijpelijke en daarom vergeeflijke — fout gemaakt, deze scholen in vele opzichten te zeer naar 't voorbeeld der Hoogeschoolen in te richten. De konstruktie werd er van den beginne af zoo geleerd, dat dit door geene school, welke ook, overtroffen werd. Men wist dat hierin het hoofddoel dier inrichtingen bestond, doch de vormgeving was veelal niet anders dan een zeer besnoede en bovendien oppervlakkige hoogere vormleer.

Men geloofde dit gedeelte niet zoo noodig te hebben. De werkelijkheid leerde 't tegendeel. De kleine en middelgrote bouwwerken, die voor 't grootste gedeelte door degenen werden gebouwd, die „Baugewerkschulbildung“ hadden, waren meestal soliede, maar leelijk. Maar men heeft intusschen geleerd en veel geleerd. 'k Geloof, dat de zeer bescheiden Bauberatungsausstellung in Mei jl. in de Tentoonstellingszaal van de M. t. B. d. B., door mij mag worden aangehaald als bewijs van mijne bewering. Juist op het heden zoo omvangrijke gebied van „kleinwohnungswesen“ heeft het machtige institut der „Baugewerkschulen“ zich eene plaats veroverd, die in Duitschland door de Hoogeschoolen ten volle erkend wordt. Men heeft begrepen, dat de „Kleinbau“ geene verkleining van Palastarchitektur moet toonen, maar natuurlijke, uit zijne grondstoffen, zijne omgeving en zijne bestemming voortspuitende vormen.

Met het weer opkomen van 't zoogenaamde „bodenständige“ bouwen (er wordt wel eens wat veel met dat woord geschermd, zooals met alle „Schlagwörter“), is toch het schoonheidsgevoel wakker geschud. Evenzoo, als het beter worden van vele bouwuitvoeringen het werk was van de Bauberatung — men denke aan het tentoongestelde model en een aantal teekeningen aan de wanden van de tentoonstelling van Mei jl. — zoo was ook de tot stand koming van de Bauberatung het gevolg van de gevoelde behoefte naar verbetering. „Wechselwirkung“, zooals ten slotte in alles. Door vergelijking van 't goede, dat van ouds bestond en door enkelen nieuw gemaakt werd, met 't vele slechte, dat nog steeds de overhand behield, ontstond de behoefte naar verbetering.

Uit die behoefte werd de „Bauberatung“ geboren. Dat juist ook aan de „Baugewerkschulen“ het geven van raad mede werd toe- vertrouwd, spreekt van zelf

III. Hoe de „Bauberatung“ naar Holland gekomen is? In 't kort gezegd door de directe gemeenschap tusschen Duitschland en Holland.

In Holland is heel veel, wat overeenkomst met Deutsche toestanden heeft, evenals omgekeerd.

Vele beschaafde Hollanders kennen Duitschland uit hun studie- tijd of door hunne reizen door Duitschland. De Deutsche vak- literatuur is in Holland sterk vertegenwoordigd, Deutsche kunst en wetenschap wordt in Holland zeer gewaardeerd, evenals — met recht, het omgekeerde ook het geval is —, Duitschland en Holland zijn toch eigenlijk broers, zonen van eene familie. Ieder gaat zijn eigen weg, maar de familieband blijft bestaan; ook in geestverwantschap. — Daarbij is 't toch stellig niet te verwon- deren, dat men in Holland soortgelijke behoeften, gedachten, wenschen en beschouwingen heeft als in Duitschland. Wanneer dus de omstandigheden dezelfde zijn, geschiedt allicht 't zelfde in beide landen. Zoo kwam ook de „Bauberatung“ naar Holland. IV. Haar doel in Holland is in den grond hetzelfde als in Duitsch- land, n.l. te verbeteren. Onder deze omstandigheden spreekt 't bijna van zelf, dat dit doel in beide landen op soortgelijke wijze bereikt kan worden.

In zooverre is nu Holland er beter aan toe dan Duitschland, dat het de leeringen zich tennutte kan maken, die Duitschland uit de ervaring opgedaan heeft. Laat ik dus hierbij iets langer stilstaan. Op de meergenoemde Meivergadering hebben verschillende Hollandsche sprekers getoond, zeer goed op de hoogte te zijn van Deutsche toestanden en inrichtingen; ik heb dit oprecht be- wonderd en er mij hartelijk over verheugd. — 'k Geloof namelijk dat het wederkeerig bekend zijn voor beide een voordeel is. Men zal, wanneer men in Holland werkelijk „bouwraden“ opricht, natuurlijk in vele opzichten de bestaande Deutsche „Bauberatungsstellen“ tot voorbeeld nemen; maar men zal wellicht 't een en ander vereenvoudigen.

De groote moeilijkheid blijft: „wie is geschikt, om deel uit te maken van den bouwraad?“ „wie is genoodzaakt, zich aan 't oor- deel van den bouwraad te onderwerpen?“

Wat de beantwoording der eerste vraag betreft:

Allereerst geschikte vakmannen. Men bedenke dat een groot aantal vakmannen, waaraan zich voortdurend nieuwe krachten toevoegen, belangrijk werk leveren.

Verder dat er Hoogleraren en Leeraren voor die taak geschikt zijn, zoo ook verschillende ambtenaren. — Voorts moet opge- merkt worden dat Duitschland zijne mannen voor de „Bauberatung“ zoo tamelijk uit alle technische kringen gekozen heeft, en wel zulke, die op eene of andere wijze van hunne geschikt- heid daartoe blijk gegeven hebben. — Stellig is dit eene van de factoren, waarop de populariteit berust, die deze instelling in Duitschland werkelijk geniet. Veelal is de „Bauberatung“ reeds nu min of meer in verband met de „Baupolizei“ getreden. Natuurlijk moeten de voor dit gedeelte opkomende ambtenaren daarvoor volkomen berekend zijn. Wanneer dat het geval is, zal het zelfs een architect van naam niet beneden zijne waardig- heid achten, wanneer zijne plannen, evenals dit reeds thans met betrekking tot constructie 't geval is, ook wat hun niterlijk aan- gaat aan zekere eischen voldoen. Deze moeten zoo gesteld zijn dat de goede architect er *vanzelf* aan voldoet, omdat alleen werkelijk erkende begrippen van schoonheid en verstand als uitgangspunt kunnen en mogen dienen. Dwang mag natuurlijk niet uitgeoefend worden; eene moderichting mag niet toon- aangevend worden, maar er moet een geest heerschen, die in de woorden ligt, die, als ik me niet vergis, Goethe eens gesproken heeft: „Erlaubt ist, was sich schickt“. Zou een dergelijke Bouwraad dus een ambtelijk lichaam worden, waar- meê men evenzoo te rekenen heeft als met andere ambtsinstel- lingen, dan zijn „de besten juist goed genoeg“, om er deel van uit te maken.

Natuurlijk moet dan hun werk ook in dienzelfden maatstaf wor-

den gehonoreerd, zoodat ook daardoor niet alleen het gewicht van de functie tot uiting komt, maar ook de lust tot uitoefening ervan in geenen deele beperkt worde. — Het voorleggen van bouwplannen zou dan, evenals bij de bouwpolitie, ook bij den bouwraad verplichtend worden. — Zeker een gewichtige reden voor degenen, die niet tot bouwen geroepen zijn, ervan af te zien zich tot schade van de werkelijke vakmannen en de geheele maatschappij een beroep uit te oefenen, waarvoor ze de kundig- heden niet bezitten. Is dit niet juist wat men wil? Is dit niet het- zelfde, waarnaar voortdurend gestreefd wordt, en dat naar 't schijnt nu gemakkelijker te bereiken is.

Het zou er dus op neerkomen: „We hebben eene geheel nieuwe instelling eigenlijk niet noodig, maar onze bestaande voorschrif- ten worden dermate uitgebreid en verscherpt, dat we voor de toe- komst in staat zijn, dezulke te weren, die niet volkomen op de hoogte van hun vak zijn“.

Of de kundigheden aan eene Hoogeschool, Middelbare school, in de praktijk, door eigen studie of waar dan ook verworven zijn, dat is, geloof ik, niet waarop 't aankomt.

In Duitschland zijn enkele architecten langs eigen weg groot geworden; de achting, die ze genieten, is er wellicht nog groo- ter om. Dit is begrijpelijk, want men weet wel, dat 't niet gemak- kelijk is, het doel te bereiken zonder den gewonen, breedten weg te bewandelen. Dus zullen zulke mannen uitzonderingen blijven; een bezwaar om hunne verdiensten te erkennen bestaat niet. Hetzelfde toch geschiedt bij de verleenng van een graad „honoris causa“, waarbij toch juist nadruk op 't feit gelegd wordt, dat de geeerde zich zelf baan gebroken, en eene buiten- gewone hoogte bereikt heeft.

Terugkeerend tot mijn thema, haal ik eene uiting aan, die dezer dagen op de „Preussische Städtetag“ met luide toestemming be- groet werd: „Auch die Bauberatung, deren Bedeutung für den Schutz unsrer Städtebilder und die Verbesserung der Wohn-ungsverhältnisse *mehr und mehr anerkannt* wird, wird am be- quemsten und erfolgreichsten durch die Städtische Baupolizei- verwaltung ausgeübt.“ — Ligt hierin niet groote waardeering? — Omgekeerd heerscht veelal de overtuiging, dat het verplichtend karakter buitengesloten moet blijven en de vrijwillige gebruik- making van den bouwraad als grondslag moet behouden wor- den — zoo meent men — de beoordeeling daardoor het best zakelijk en onpartijdig kan worden gehandhaafd. Dit tracht men verder te bereiken, door personen van verschillende richting in dien raad zitting te doen nemen. Deze wijze van samenstelling is heden ook stellig de meest voorkomende en populairste; nie- mand kan zich door een facultatieven, zoo saamgestelden raad gekrenkt voelen. Geheel afwerend kan hij natuurlijk niet wer- ken, maar (en dit is het merkwaardige!) hij heeft juist heel veel bereikt; dit ligt waarschijnlijk daaraan, dat hij op het natuurlijk schaamtegevoel van de menigte inwerkt. Wanneer namelijk ie- mand, die bouwen wil, voelt dat zijn werk allicht gegronde kri- tiek zou kunnen nitlokken, dan roept hij den bouwraad ter hulpe. Deze commissie beschouwt haar taak als eerezaak en verlangt daarom in den regel geene materiele vergoeding daarvoor. Hier in Aken bijv. werkt deze inrichting met algemeen erkend goed gevolg. Het is mij nog in geen enkel geval ter oore gekomen, dat over „unlautere Praxis“, „onder de duiven schieten“ hierbij geklaagd werd. Integendeel is veelal aan jonge, opkomende, voor hun taak berekende krachten juist langs dien weg de ge- legenheid geboden, zich baan te breken.

De andere, met reeds gevestigden goeden naam werkende vak- genooten worden er in 't geheel niet meê gemoed. Beide par- tijen zijn dus tevreden.

Zou het daarom niet wellicht aanbeveling verdienen, in Holland bijwijze van proef 't zelfde te doen, om daardoor den bodem voor te bereiden voor eventueel noodig blijvende meer ingrijpende maatregelen. Aangespoord door de gunstige werking, hebben zich de autoriteiten in de meeste gevallen bereid verklaard, mid- delen ter beschikking te stellen, om degenen eenigszins schade- loos te stellen, die hun tijd en hunne moeite in den dienst der goede zaak stelden; en tevens om zekere hulp te verlenen aan

die, welke door beter en schooner bouwen tot 't algemeen nut bij- dragen. Trouwens dit laatste is dikwijls overbodig, daar het verbe- terde ontwerp veelal het goedkoopere en meer rendabele wordt. In 't Bouwk. Weekblad vond ik menige stem vóór en tegen 't be- ginsel bouwraad, en wel steeds met, naar mijn oordeel, wel te overwegen gronden. Ook ik sta volstrekt op 't standpunt, dat een van de beste middelen tot bereiking van 't beoogde doel, daarin bestaat, dat wij opvoeden. Het een behoeft echter 't ander niet buiten te sluiten. Stel eenige bouwraden daár in, waar 't sterk noodig schijnt en begin tegelijkertijd onmiddellijk met de noodige opvoeding; juist de bouwraad zelf kan veelhiertoe bijdragen. Het „Verband Deutscher Architekten- u. Ingenieur-Verein“ heeft in 't voorjaar de volgende resolutie aangenomen: „Der Ver- band gestattet sich bei Rektor, Senat und Lehrkörper der deut- schen Technischen Hochschule anzuregen: „Die Schaffung von Lehrstühlen für Industrie-hochbauten und Kleinwohnungswesen an dem Hochbauabteilungen der Technischen Hochschule baldmöglichst vorschlagen und durchführen zu wollen.“ Voor „Städtebau“ zijn, zooals men weet, veelal reeds leerstoelen ingericht. Ook aan een aantal Kgl. Preuss. Baugewerkschulen worden de genoemde vakken reeds met vrucht onderwezen; bijv. in Aken. Zeer veel wordt bereikt aan deze inrichtingen door het „Skizzieren nach guten, bestehenden alten und neuen Bauten“. Men herinnere zich de met veel bijval opgenomen schetsen van scholieren van de Akener Baugewerkschule op de Bauberatungs- ausstellung van j. Mei te Amsterdam. Ja, men is nog verder ge- gaan: Ook de Oberrealschulen en Gymnasia houden dergelijke schetsoefeningen; de resultaten worden door „Wanderausstel- lungen“ in wijdere kringen gebracht. Wat ik voor eenige maanden in Aken hiervan zag, maakte eenen zeer hoopvollen indruk. Van zeer goed inzicht getuigt ook 't feit, dat de „Zentralstelle für Volkswohlfahrt“ (ondersteund door verschillende gemeenten) van 13 tot 19 Oct. in Münster i. W. een „Kursus für Wohn- u. Bauwesen“ houdt, waarbij voordrachten door autoriteiten ge- houden en excursies naar Rheine, Radbod en Essen ondernomen worden. De deelneming kost 20 Mark.

Voorts worden bijna iederen winter populaire lichtbeeld-voor- drachten in stad en land gehouden, series van goede „Ansichts- karten“ uitgegeven, scheurkalenders voor „Heimatkunde“ — ik herinner wêr aan genoemde tentoonstelling — uitgegeven; en wat dies meer zij.

Met groote belangstelling nam ik waar, dat ook in Holland op dit gebied, reeds veel tot stand gebracht is, wat hoog gewaardeerd moet worden. Ik wijs o.a. op het mooie werk „Ons Eigen Land“. Opvoeding en verbetering hand in hand; dat schijnt me de weg tot bereiking van 't beoogde doel.

Laat ik nog even aanvoeren, dat ik veel goeds ook verwacht, niet alleen van betrekkelijk goedkoopere, goed geschreven en geillu- streerde boeken, maar in 't bijzonder ook van de dag-, week- en maandbladpers, die door ter zake deskundigen, geschreven arti- kelen in alle bevolkingskringen het zaad kan strooien, dat be- stemd is, goede vruchten te dragen.

V. Dat verbetering van de bestaande toestanden in het bouwen wenschelijk is, daaromtrent heerscht wel geen twijfel. De door mij in 't Weekblad gevolgde strooming is mij bewijs genoeg hiervoor. Reeds tevoren sprak ik dit uit, maar ik moet er nog even bij stilstaan. Ook in leekenkringen krijgt men meer en meer — gelukkig — de overtuiging, dat er iets gedaan moet worden; dat juiste gevoel aan te wakkeren, schijnt me eene plicht voor de vakmannen te zijn.

Er is toch nog meer meê gemoed, dan alleen de vakbelangen; het is dus geen bloot egoïsme, wanneer de architecten in dien zin werken.

De belangen van het geheele volk, van de volkeren, der menscheid zijn er bij betrokken, hoe en wat gebouwd wordt. Is niet de bouwgeschiedenis tegelijk de kulturhistorie?

Nu kan men wel met recht zeggen: de burgerlijke, kleine bouw- werken van het oude tijdvak zijn in 't algemeen niet behouden we weten er betrekkelijk weinig van. Maar zooveel weten we

toch, dat er in menig opzicht reeds beter gebouwd werd, dan veelal in onzen tijd; de nieuwe geschiedenis geeft ons overtuig- ende voorbeelden. Met betrekking tot gezondheids-eischen, technische konstrukties, praktische indeeling, ruimen aanleg hebben we stellig groote vorderingen gemaakt; is dit ook met de vormgeving het geval?

Ten deele geloof ik van wel; men geve niet altijd op het nieuwe af, terwijl men het oude verheerlijkt. Onze goede, moderne „Warenhaus“ stijl kan ook voor 't nageslacht bestaan, hetzelfde geldt van vele nieuwe nijverheidsgebouwen (vergelijke den „Indus- triebau“, het voor eenigen tijd in 't Weekblad besproken Duit- sche Tijdschrift).

In Raadhuis-, Kerk-, Zaal-, en Schouwburgbouw zijn nieuwe op- gaven nieuw opgelost, in stationsbouw is eene geheel nieuwe opgave ontstaan, ook in museumbouw kwamen nieuwe oplossin- gen tot stand. Waarom dus beweren, dat onze tijd niet in staat zou zijn geweest, waardige vormen, nieuwe gedachten en uitfin- gen te scheppen? Maar juist in 't woonhuis, dus in de groote huis- vestingsopgaaft, komt 't te voorschijn dat we werkelijk veel kun- nen en moeten behouden van den zakelijken eenvoud, van de „materiële gerechte“ bouwwijze, van het aanpassingsvermo- gen, in één woord van de *schoonheid* der huizen onzer voor- ouders.

Wanneer we met onze huidige bouwstoffen en met aan onze tegenwoordige behoeften voldoende eischen rekening houden, ontstaat zonder eenigen dwang onze stijl. Voorbeelden zijn er gelukkig overal reeds voor, maar de menigte heeft er nog te we- nig besef van.

We moeten dus opvoeden, niet alleen in onze eigen kringen, maar in de geheele maatschappij.

VI. Dan komen we steeds nader tot de bereiking van ons doel. Of we het bereiken zullen, wie kan dat voorspellen? Wellicht is het doel, dat we ons heden stellen slechts een overgang om tot verdere doeleinden te geraken. Zoo wil het me althans schijnen. Maar gesteld, het doel is bereikbaar en wordt bereikt, al is het voorloopig slechts, dat het meer beschaafde deel van de maatschappij zoo denkt als het meerendeel der vaklieden dit steeds gedaan heeft, dan kunnen we met de Deutsche uitdrukking: „Es ist erreicht!“ vrede hebben. Wel is waar zijn we er dan nog niet, dat is ook niet direct noodig.

Maar misschien kan dan 't tijdstip intreden, waaraan eigenlijk alle eerlijke voorstanders van Bouwraad denken, n.l. dat hij in den omvang, zooals hij nu bestaat en stellig en zeker nog voor uitbreiding vatbaar is, overbodig wordt. Thans is hij dat zeker niet; spoedig zal dit ook nog niet het geval zijn. Want strikt ge- nomen hebben we niet alleen met 't beschaafde, maar ook met 't onbeschaafde publiek rekening te houden. Maar daarbij komen zooveel factoren in beschouwing, dat dit hier slechts aangestipt kan worden.

Het was er me heden om te doen, nogmaals aan te toonen, dat de Bouwraad klaarblijkelijk in den een of anderen vorm noodig is, om ons voor verdere schade te vrijwaren.

Maar even zoozeer is 't mijne overtuiging, dat hij niet „selbst- zweck“ (eigen doel) moet zijn, maar het middel om het doel te be- reiken, dat reden van bestaan heeft, totdat dit doel bereikt is.

Aken, 13. 10. 13.

HET NEGENDE CONGRES VOOR VERWARMING EN VENTILATIE GEHOUDEN VAN 25 JUNI TOT 2 JULI 1913 TE KEULEN EN IN NEDERLAND.

Deze belangrijke tweajaarlijkse bijeenkomst vormt meer en meer het rendez vous der wetenschappelijke en praktische vak- wereld op het gebied der centrale verwarming en ventilatie.

In het geheel namen 630 heeren en dames deel, waarvan 113 niet- Duitschers. Nederland was goed vertegenwoordigd door de ver- warmings industrie, evenwel nam geen enkel architect deel.

Daarentegen zag men vele toonaangevende Deutsche architecten, hooge ambtenaren, rijksbouwmeesters en burgemeesters. Daaruit blijkt de wensch der voorname architecten, om op de hoogte te blijven van actuele vraagstukken inzake verwarming, ventilatie en koeling.

Inderdaad is eenige voorkennis noodig, wil de architect behoorlijk rekening kunnen houden met de eischen van verwarming en ventilatie in groote gebouwen. Er worden dan ook op congressen zeer goed geslaagde ventilatie inrichtingen getoond en de aan dergelijke congressen verbonden bezichtigingen zijn zeer leerzaam, vooral voor architecten, welke zich overigens uit den aard der zaak niet met vakliteratuur kunnen bezighouden.

Evenals altijd was dit congres prachtig geregeld: menu sober, doch daarom overzichtelijk en genietbaar.

Er werden slechts drie thema's behandeld: Een kritische beschouwing van den huidige stand van het vak door Prof. Dr. Ing. Rietschel uit Berlijn; eene voordracht omtrent het gebruik van Ozongas bij ventilatie (Ing. von Kupffer) en eene over de zoo lastige berekening der warmwaterverwarming, door Prof. Dr. Brabbee uit Charlottenburg. De eerste voordracht, prachtig van stijl, en schoon uitgesproken door den „Altmeister" en grondlegger der tegenwoordige verwarmingswetenschap, bevatte ook eenige beschouwingen over de opleiding van den architect.

Misschien wil het „Bouwkundig Weekblad" deze voordracht wel doen vertalen en plaatsen.

Na afloop van het officieele gedeelte te Keulen had een officieuse „Ausflug nach Holland" plaats, waaraan over 250 dames en heeren deelnamen (vele architecten).

Bezocht werden Amsterdam, Marken, den Haag en Rotterdam, gedeeltelijk op kosten van de Nederlandsche vereeniging voor centrale verwarmingsindustrie. Zeldzaam prettig zijn deze dagen verlopen en wij kunnen der Nederlandsche Vereeniging geluk wenschen met deze onderneming.

Op beminnelijke wijze voeling blijven houden met de buitenlandsche vakwereld, is bevorderlijk aan industrie en aan bouwkringen beide.

Moge de Nederlandsche verwarmingsindustrie worden gesteund door vele belangrijke opdrachten, zoodat zij zich op hoogen trap kan blijven ontwikkelen. De architecten kunnen daartoe veel bijdragen door het uitschrijven van een gezonde, doch „beperkte" concurrentie.

Er wordt reeds te veel om niet gewerkt.

L. B. HUYGENS, c. i.

GEMEENTELIJKE WONINGBOUW.

Een kort wederwoord.

De nadere uiteenzetting van mijn vragen over het werkje van den heer A. Keppler door dien schrijver doen mij vermoeden, dat de heer Keppler over het hoofd ziet, dat ik om zijn werkje objectief te beoordeelen een enkele maal genoodzaakt was mij te verplaatsen in de gedachten van tegenstanders van gemeentelijken woningbouw. Daarom liet ik op de door hem aan de Gids van 1902 ontleende 13 bezwaren, die weerlegd worden, een 3-ledige vraag volgen, die niet gesteld was, doch in werkelijkheid vrij veel gesteld wordt, en waarop een afdoend antwoord zeer op prijs zou zijn gesteld. Wat de heer Keppler dus daarop thans laat hooren, gaat over mijn hoofd heen tot de lezers, die zich mogelijk ook die vragen stellen en over het antwoord voldaan of onvoldaan zullen zijn al naar mate hun opvatting in deze.

Even boven de bewuste plaats had ik toch ook evengoed 's heeren K. betoog voor gemeentelijke woningbouw nog wat aangedikt.

Het antwoord op mijn 3e vraagpunt bevredigt mij maar matig, of liever het antwoord wel, dat laat aan duidelijkheid niets te wenschen over, maar het ingenomen standpunt. Ik zou n.l. noch als lid van een gemeentebestuur, noch als uitvoerend of als adviseerend ambtenaar willen bewerken, dat een gezin in een ge-

meentelijke woning gehuisvest, door achteruitgang buiten hun schuld, naar de woningen der allerarmsten zou worden verwezen, met welhaast de absolute zekerheid, dat dit gezin nu ook hoe langer hoe verder zal afzakken.

Dat uit het loon van den werkman de huurprijs van een behoorlijke woning moet kunnen betaald, is daarentegen mijn persoonlijke meening. Dat er nog meer aan dat loon mankeert geef ik gaarne toe, doch dat neemt niet weg, dat die enkele kwartjes dan maar alvast van den werkgever moeten komen en niet uit de gemeentekas, en vooral niet uit de kassen van de meeste onzer provinciesteden, die alles missen wat de hoofdstad biedt en waar de H. O. nog hooger is. En vooral kan ik de plicht der gemeente tot bouw niet aanvaarden als het betreft huisvesting van personen, die van elders in de gemeente komen, zooals in het door mij aangehaalde geval. Of die werkgever dan zelf zal moeten bouwen of verplicht worden de noodige bijslag te voldoen kan onder de oogen worden gezien.

Bouw door den werkgever behoeft m.i. niet persé te worden veroordeeld, dat hangt geheel af van de verhouding tusschen personeel, directie en aandeelhouders. Ik denk hier b.v. aan L. O. V. te Oosterbeek. Misschien is het ter wille van de slechte gevolgen, die er uit kunnen voortkomen, beter het en general af te keuren.

Ten slotte Dusseldorf. Mijn uitroep: zulke verhoudingen kennen wij hier niet, was... een verzuchting of ironie. Helaas is mijn ondervinding niet rooskleuriger dan die van den heer K. Ik meende, dat dit wel zou begrepen worden. Gelukkig Dusseldorf, dat de knoop zoo radicaal doorhakke. Sch.

PRIJSVRAGEN.

NATIONALE STUDIEPRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTAD-WIJK, UITGESCHREVEN DOOR DE SOCIAAL-TECHNISCHE VEREENIGING VAN DEMOCRATISCHE INGENIEURS EN ARCHITECTEN.

Vraag. Is het mogelijk, dat de prijs per M². woning zoodanig veranderd wordt, dat er prijsverschil is tusschen vrijstaande woningen en aaneengebouwde woning. B.v. prijs per M². vrijstaande woning bepalen, voor dubbele woningen zeker percentage minder, voor drie aan elkaar gebouwde woningen nog iets minder, totdat zeker minimum bedrag bereikt is.

Antwoord. Volgens het programma is aan te nemen, dat de bouwkosten per M². f 9.— bedragen.

Dit is een gemiddelde.

Er mogen woningen gebouwd worden, waarvan de bouwkosten meer dan f 9.— per M². bedragen, mits de bouwkosten van de geheele bebouwing gemiddeld niet hooger worden dan f 9.— per M².

PRIJSVRAGEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM. UITGESCHREVEN IN 1913.

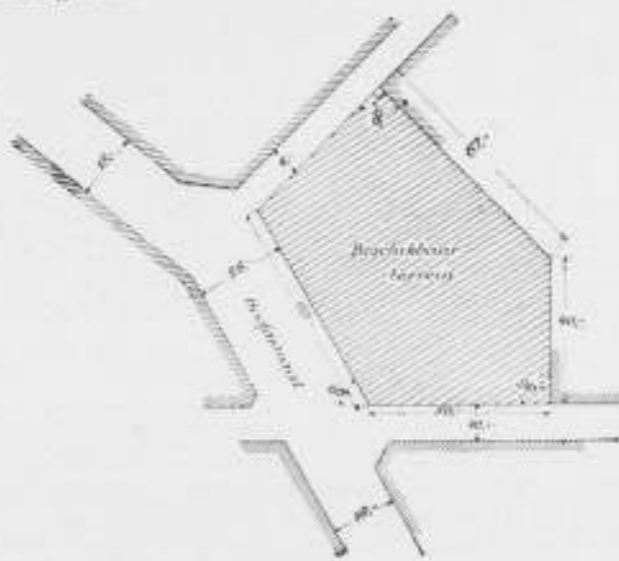
1ste Prijsvraag.

ONTWERP VOOR EEN DORPSKERK.

Gevraagd wordt het ontwerp voor een dorpskerk met bijgelegen, eventueel aangebouwde, predikantswoning. Het geheel moet op den beschikbaren bouwgrond zóó geprojecteerd worden, dat aan de hoofdstraat een gedeelte van het terrein als plein vrij blijft, ten einde hinder van het straatverkeer te vermijden.

Het ligt in de bedoeling dezer opgave, dat, met de gevraagde gebouwen, de aanleg van dit plein als intiem dorpsplein en tuinen om kerk en woning mede worden ontworpen; bij de beoordeeling zal bijzondere aandacht geschonken worden aan de aan-

sluiting van deze niet bebouwde gedeelten, hetzij door beplanting of anderszins met de te stichten gebouwen tot een harmonisch geheel.

Het kerkgebouw moet bevatten:

- 1e. kelder:
- onder een gedeelte van het gebouw met ruimten voor centrale verwarming en kolenbergplaats.
- 2e. begane grond:
  - a. ruime tochtvrije ingang.
  - b. 300 vaste zitplaatsen (0.50 x 0.80 M².) waarvan een gedeelte op galerijen kan worden ondergebracht.
  - c. galerij voor orgel.
  - d. consistoriekamer ($\pm$ 35 M².), tevens ontvangkamer bij kerke-lijke plechtigheden (als doop of huwelijk) met aparte uitgang, toilet en kasten.
  - e. een kleedkamer voor den predikant met kasten (deze ruimte kan vervallen indien de predikantswoning door een overdekte ruimte met het kerkgebouw in verbinding is gebracht).
  - f. een toren met uurwerk en gelui.

De predikantswoning moet bevatten: Entrée, salon, eet-huiskamer, 3 slaapkamers, logeerkamer, werk-kamer, badkamer, keuken en bijkeuken, minstens 2 W.-C.'s, kasten, enz.; provisie- en brandstoffenkelder. De werk-, bad- en slaapkamers kunnen op eene verdieping en ook gedeeltelijk in de kap worden ontworpen. Gevraagd wordt te teekenen:

Het plan der gebouwen en omgevende tuinen en dorpsplein met plans van kelder en verdiepingen op schaal 1 à 100. Minstens 2 gevels van het complex met lengte- en breedte-doorsnede van het kerkgebouw op dezelfde schaal. Een perspectieftekening van het geheel, overgebracht van deze schaal.

De teekeningen kunnen — met uitzondering van de plattegronden — schetsmatig behandeld zijn. Uitgelooft worden:

Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift benevens f 80.—. Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift benevens f 50.—. Een derde prijs: Getuigschrift benevens f 25.—. Een vierde prijs: Getuigschrift.

2de Prijsvraag.

ONTWERP VAN EEN COYTAGE.

Gevraagd wordt het ontwerp van een Cottage (tijdelijk buitenverbliffje) in baksteen of hout-architectuur of een combinatie daarvan. Toepassing van natuursteen is uitgesloten, met uitzondering van trap treden en deurdorpels.

De begane grond, die twee treden boven den tuingrond gelegen zal zijn, moet bevatten: een ingang met tochtsluiting, kleine hal met caury-corner en trap naar de verdieping, toilet met privaat, keuken groot plm. 16 M², met zijingang en keldertoegang, bijkeuken groot plm. 6 M², woon-eetkamer groot plm. 40 M², een

kleine serre en een groote veranda. De verdieping, die gedeeltelijk in de kap kan worden gebouwd, zal vier slaapkamers bevatten van verschillende grootte, een badkamer, een privaat en een dienstbodenkamertje, hetwelk ook op den zolder gelegen kan zijn. In het laatste geval moet de verdieping een afsluitbaar zoldertrapje bevatten.

Gevraagd wordt te teekenen minstens twee plattegronden, twee gevels en eene doorsnede. Op schaal van 1 à 100.

Uitgelooft worden: Een eerste prijs: Zilveren Medalje met Getuigschrift benevens f 50.—. Een tweede prijs: Bronzen Medalje met Getuigschrift benevens f 25.—. Een derde prijs: Getuigschrift. ALGEMEENE BEPALINGEN.

De behandeling der teekeningen is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch niet in houten lijsten gespannen zijn.

Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op 15 December 1913 vrachtfrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretaris, Nieuwehaven N.Z. 115. Zij mogen niet in kisten of op andere wijze in hout verpakt worden.

Ontwerpen na dien datum ingezonden, blijven buiten beoordeeling, tenzij aan het Bestuur afdoend kan aangetoond worden, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied. De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en verder vergezeld gaan van een gesloten brief, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper en van een tweede *ditto*, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en covers moet het motto der tekening voorkomen.

De Ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:

C. DEHL, B.-I., Architect te Rotterdam.	
JAC. V. GILS,	„
H. A. REUS,	„ Dordrecht.
A. P. SMITS,	„ 's-Gravenhage.
G. VERSTEEG,	Adjunct-Directeur van Gemeentewerken te Arnhem.
J. P. STOK Wz.,	te Rotterdam, (plaatsvervangend).

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloopte prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.

De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden ter expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".

De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.

De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.

De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Jury-rapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.

De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1914 zal worden gehouden.

De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.

Namens het Bestuur,
ALB. OTTEN, Voorzitter.
J. HERMAN DE ROOS, Secretaris.

ROTTERDAM, October 1913.

INGEZONDEN.

VOORBEREIDING TOT VASTSTELLING EENER NIEUWE A. V.

In den brief, gericht aan de HH. Jansen en Houtzagers, d.d.: 18 September jl. en afgedrukt op pag. 499 van ons Weekblad vangt de 2de alinea aan met de woorden:

„De Commissie van Redactie heeft gemeend, dat bij de plaatsing „geen haast was, omdat enz. enz.“

Ik heb aanleiding om te vermoeden dat de schrijver van dezen brief zich hier heeft vergist. Als Lid der Commissie van Redactie toch is mij van deze zaak tot heden niets bekend geworden. Verder vindt men op pag. 500, 2de kolom, bovenaan:

„De Commissie van Voorbereiding erkent geene rekening gehouden te hebben met het recht van elk lid, om zijne meening „te kunnen publiceeren in het B. Weekblad, maar zij meende „dat, gelijk in bovenstaand schrijven is vermeld, er inderdaad „afdoende redenen waren om het schrijven van de Heeren „H. en J. niet op te nemen, enz. enz.“

Laatsbedoelde Commissie blijkt te zijn de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestuursvergaderingen, welke dan handelingen zou hebben verricht behorende tot de taak der Commissie van Redactie.

Dit schijnt mij eene wonderlijke verwarring van Commissoriale bevoegdheden, vermoedelijk ontstaan uit de omstandigheid dat onze Maatschappij topzwaar dreigt te worden van hare Commissies. Wij zullen wijs doen als de zaak van al of niet vereeniging met den Bond van N. A. haar beslag heeft gekregen, als wij tot meerdere concentratie van thans verdeelde krachten overgaan. Vermoedelijk bestaat er dan meer kans dat een stuk voor de Redactie van ons Weekblad bestemd, ook bij de desbetreffende Commissie terecht komt.

Het is den Redacteur en mijne medeleden in deze Commissie van mij bekend, dat ik zonder eenig voorbehoud er voor ben, dat ingezonden stukken, onderwerpen behandelende ons vak of vakbelang, in beschaafden vorm gesteld en behoorlijk onder tekend, liefst in het eerstvolgend nummer van ons Weekblad op te nemen. Is daarvoor door plaatsgebrek geene gelegenheid, dan is van de ontvangst melding te maken en de plaatsing er van aan te kondigen in het daaropvolgend nummer.

De loop der dingen plaatst mij nu voor de noodzakelijkheid om in deze mijne meening, als gekozen lid in de Commissie van Redactie ook bekend te maken aan de leden welke mij hun vertrouwen hebben geschonken.

Wat nu de zaak zelf betreft is gebleken, dat de H.H. Houtzagers en Jansen, toch nog te voorbarig zijn gebleekt al is die herziening der Adm. voorschriften der A. V. al ongeveer drie jaar in behandeling. Acht ik het niet plaatsen van hun ingezonden stuk niet juist (met een paar woorden er onder te plaatsen was het te niet gedaan en geen stof ware verder opgewaaid) evenmin is het verdedigbaar dat de afgevaardigden van den Bond zich aan collegiale samenwerking onttrokken door een belangrijke vergadering niet bij te wonen. Waren zij verhinderd, dan had verdrag van die vergadering behooren te worden gevraagd. Of meenden de Heeren dat de Nederlandsche Directie en Aannemerswereld maar de voltooide A. V. van den Bond had te accepteren?

De A. V. herziening gaat langzaam en omslachtig, 't moet worden erkend. Maar had het anders gekund? Kwamen er bij de leidendepersonen geene langdurige ziekte-toestanden voor, vielen er soms geene groote misverstanden uit den weg te ruimen, welke wegruiming veel tijd vorderde? Voorts staan er eenzijdig drie Directie-vereeningen tegen anderzijds één Aannemersbond. Men bedenke bovendien dat twee van die drie Directie-vereeningen „Architecten“ vereenigingen zijn. Architecten d.w.z. als „kunstenaars“ voelende en denkende menschen die Administratieve Voorschriften zullen mede helpen wijzigen zoodat dit in het licht der 20ste eeuw tusschen twee evenwaardige contractanten betamelijk zal worden geacht. Mij komt het

voor dat de moeielijkheid van zich aan te passen aan de moderne evenwaardigheids-idee van den bouwheer-architect contractanten eenzijdig — aannemer contractant anderzijds, sommige heeren architecten speciaal parten speelt en ook ten grondslag ligt aan de nu voorbarig gebleken uitingen van de HH. Houtzagers en Jansen, uitingen waaruit geene bijzonder aangename collegiale toon tegenover hunne mede-commissieleden ons tegenklinkt. Laten wij hopen op- en medewerken tot behoud van goede verhoudingen en vooral ons er voor hoeden om afgevaardigden van de Maatschappij of van den Bond aan te zien voor „de Maatschappij“ of „de Bond“, want dit zet soms dikwijls gansch onnoodig bij voorbaat kwaad bloed, dat de moeite van het zuiveren dan weer vordert om de patienten te doen herstellen en verder krachtig en gelukkig te doen samenleven.

Amsterdam, 15 October 1913.

W. J. DE GROOT.

Amsterdam, 11 October 1913.

Aan H. H. Architecten.

De Schilderspatroonsvereeniging „Amsterdam“ heeft de eer het volgende onder Uwe aandacht te brengen.

Door de steeds hooger wordende arbeidsloozen en de hooge prijzen der materialen is het onmogelijk geworden, schilderwerk naar den eisch der bestekken uit te voeren volgens de eenheids-prijzen, die tot nu toe geldend zijn.

Deze prijzen dienen met ten minste 30% te worden verhoogd. Wij verzoeken U dringend bij het maken Uwer bestekken hiertoe mede wel rekening te willen houden.

Het Gemeentebestuur van Amsterdam, tot wien wij dergelijk verzoek richtten, heeft deze verhooging bereids goedgekeurd. Tevens benutten wij deze gelegenheid om U te verzoeken er toe te willen medewerken, dat, nog meer dan tot nu toe geschiedt, schilderwerk door H. H. Architecten afzonderlijk wordt uitbesteed.

Inmiddels teekent,

Met de meeste hoogachting,
Het Bestuur der

Schilderspatroonsvereeniging „Amsterdam“,
C. SMITH AZN., Voorzitter.
J. H. L. TOL, Secretaris.

BERICHTEN.

De Dam te Amsterdam. Een combinatie, waarvan o. a. de firma Peck en Cloppenburg deel uitmaakt, is eigenaresse geworden van het blok Hajenius-Zeemanshoop aan den Dam. Het voor-nemen is op deze plaats een groot gebouw te zetten, dat gedeeltelijk in gebruik zal worden genomen door bovengenoemde firma en gedeeltelijk als kantoren zal worden verhuurd. De Dam zal er door aan ruimte winnen, aangezien de rooilijn van het blok-Hajenius naar achteren gelegd zal worden, zoodat zij komt in het verlengde van de rooilijn van Zeemanshoop, dus ook van het nieuwe gebouw van de groote club, en anderzijds, van den Vijgendam. De normaliseering van den Dam is hiermede dus bereikt. Op den hoek van den Vijgendam en het Rokin — waar, zooals men weet, eveneens een nieuw kantoor- en winkelgebouw verrijst, naar de plannen van den architect Foeke Kuipers, — is men reeds druk aan het heien.

Eveneens zijn de onderhandelingen over het midden-Damterrein tot een goed einde gebracht. De combinatie, die zich voorstelt daar ter plaatse een groot hotel-café-restaurant te bouwen, heeft de plannen van den architect Kromhout goedgekeurd, ter wijl ook de Raadhuis-Dam Commissie er zich mede vereenigd heeft, zoodat nu spoedig met het bouwen zal worden begonnen.

Rozenburg. Naar wij vernemen zal de heer Juriaan Kok wegens zijn benoeming tot wethouder van Den Haag, ten einde zich geheel aan dat ambt te kunnen wijden, aftreden als directeur der Kon. Porcelain- en Aardewerffabriek „Rozenburg“.

33ste JAARG. — 25 OCT. 1913 — No. 43.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN,
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIE: v. 1 — 5 regels f 1. —, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD; OFFICIEEL GEDEELTE. Jubileum C. Muysken. — Jubileum Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers. — Krommenie. — Examenvragen. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — J. J. van Nieuwerkerken. — Kroniek LVI, Victor de Stuers, door J. Gratama. — Bauberatung, door J. H. E. Hylckama Vlieg. — Verslag van het IIIe Congres Artistique International te Gent, 19—24 Juli 1913, door A. Salm G. Bzn. — Verslag van het Xe Internationaal Woningcongres, te Scheveningen 8—13 September, door J. Gratama. — Berichten. — Personalie. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

JUBILEUM C. MUYSKEN. Bij gelegenheid van den 70en verjaardag van het Eerelid, oud-Voorzitter tevens nog Lid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, den heer C. Muysken, heeft de Maatschappij den geachten Jubilaris hulde gebracht en geluk gewenscht door afgevaardigden van het Hoofdbestuur, t. w. de Voorzitter A. Salm G. Bzn.; de Oud-Voorzitter J. A. G. van der Steur; één der oudere leden, tevens Voorzitter van het Opzichters-Examen, B. J. Ouëndag, en één der jongere leden, Alb. Otten, die het initiatief genomen heeft om te trachten in Nederland één krachtige architecten-organisatie tot stand te brengen.

De Alg. Secretaris was niet aanwezig wegens verblijf in het buitenland.

De Voorzitter sprak den Jubilaris toe en deed vooral uitkomen, dat, nadat de Oud-Voorzitter de Bestuurstafel verlaten had, deze bij alle voorkomende gelegenheden getoond heeft, en nog toont, groot belang te stellen in de handelingen van onze Maatschappij. Als blijk van dankbare waardeering voor die aanhoudend gebleken belangstelling in het werken en streven der Maatschappij werd de heer Muysken op dit, zijn verjaardagsfeest, de Medaille van de Maatschappij aangeboden.

De Afdeling Amsterdam was mede vertegenwoordigd in de personen van den Voorzitter en den Secretaris, resp. F. W. M. Poggenbeek en J. Bakker, waarvan eerstgenoemde zijn beste wenschen uitsprak.

T. Sanders, Oud-Secretaris-Penningmeester en Oud-Medebestuurder van den heer Muysken, zoo ook de Oud-Medebestuurder J. A. Mulock Houwer uit Groningen, waren overgekomen om in persoon hun hulde te betuigen. De Jubilaris, blijkbaar getroffen door de ondervonden blijken van belangstelling van het

Hoofdbestuur, van Oud-Medebestuurders, van de Besturen van de Afdelingen van de Maatschappij en van tal van Leden, dankte in hartelijke bewoordingen en sprak zijn beste wenschen uit voor den voortdurenden groei en bloei van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Bestuurders en de Leden.

JUBILEUM JHR. MR. V. E. L. DE STUERS. Den 20sten October j.l. heeft Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers zijn zeventigsten jaardag gevierd. Het Hoofdbestuur wenschte natuurlijk dezen feestdag niet ongemerkt voorbij te laten gaan, maar besloot een drietal personen uit zijn midden aan te wijzen, die den Jubilaris, uit naam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in persoon zouden complimenteeren voor zijne vele en groote verdiensten tegenover de Nederlandsche Bouwkunst. De heeren J. A. G. van der Steur, Oud-Voorzitter, S. de Clercq en Jan Stuyt werden verzocht deze deputatie te vormen.

Helaas liet de gezondheidstoestand van den heer de Stuers het ontvangen van bezoeken niet toe, zoodat van een persoonlijk complimenteeren moest worden afgezien, waarop het Hoofdbestuur schriftelijk zijn hulde aan den Jubilaris bracht.

KROMMENIE. Door het Hoofdbestuur is het volgende schrijven verzonden:

*Aan Burgemeester en Wethouders
der Gemeente Krommenie.*

Edelachtbare Heeren.

Het zij ons vergund Uwe aandacht te vestigen op het fraaie woonhuis in Uw gemeente, dat 23 October a.s. publiek verkocht zal worden en dat inmiddels uit de hand te koop is, te bevragen bij den makelaar W. M. van Vliet te Krommenie.

Waar door dezen verkoop het gevaar niet is uitgesloten, dat dit bijzondere mooie specimen van Noord-Hollandsche bouwkunst uit de 18e eeuw, gewijzigd, ja verminkt zal worden, nemen wij de vrijheid U te wijzen op het verlangen, tegenwoordig gelukkig meer en meer gevoeld, de schoonheid van stad en land te bewaren en de belangrijke uitingen van vroegere kunstperioden met takt te behouden.

In verband hiermede spreken wij het vertrouwen uit, dat U krachtig zult willen medewerken, om genoemd perceel tegen ontzien te vrijwaren.

In het Bouwkundig Weekblad van a.s. Zaterdag, orgaan van onze

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Maatschappij, hopen wij nader op dit onderwerp terug te komen en den gevel af te beelden.

Met de meeste hoogachting.

voor het Hoofdbestuur der
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
w.g. A. SALM G.BZN., Voorzitter,
J. GRATAMA, Secretaris.

EXAMENVRAGEN Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in boekvorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven:

Bouwkundig Opzichter 1913 à f 1.—, 1912, 1911 à f 0.85, 1910 à f 0.50.

Bouwkundig Teekenaar 1913, 1911 à f 0.50; 1910 à f 0.30.

Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 à f 0.85.

Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam. Dit jaar worden de examenvragen 1913 niet in het Bouwkundig Weekblad gepubliceerd.

Aangezien door het groot aantal kandidaten het aantal vragen aanmerkelijk moest worden uitgebreid, vergeleken bij vorige jaren, zou de publicatie te veel plaatsruimte in het B. W. beslaan.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

J. J. VAN NIEUKERKEN. †

En onzer belangrijkste architecten is van ons heengegaan. Velen met mij zullen met groote deelneming het overlijden van onzen collega en vriend van Nieukerken hebben vernomen. Reeds eenige maanden geleden was ons ter oore gekomen, dat hij was aangetast door een kwaal, die weinig

hoop op herstel gaf, en sedert heeft hij een zwaren tijd doorgemaakt en helaas veel geleden.

Hij stierf op 59jarigen leeftijd, in de volle kracht zijns levens, en wij mogen wel zeggen „werkzaam” leven.

Reeds op 16jarigen leeftijd bij de Domeinen werkzaam gesteld in Zeeland, werd hij 19 jaar oud, buitengewoon opzichter bij de Rijks Waterstaat onder den Ingenieur Conrad.

Verplaatst naar Utrecht bij den Ingenieur Kemper, volgde spoedig zijn ontslag, daar er niets met hem te beginnen was.

Kemper gaf hem echter een aanbeveling mede naar Rotterdam voor de werken op Feyenoord (onder den bekenden Pinkhoff), die, hoewel niet gunstig luidende, toch hem aanbeval omdat hij hard werkte en veel voor bouwkunst voelde.

Dit was de eerste schrede op den bouwkundigen loopbaan. Hij bleef aldaar ruim een jaar werkzaam, en onder zijn leiding werd de fundeering gelegd voor een blok huizen op Fyenoord. Deze werken werden echter plotseling stop gezet door de bekende krach Pinkhoff.

Intusschen gehuwd, en zonder werk, zocht en vond hij dit laatste te Amsterdam bij den architect Gosschalk, waar hij werkzaam gesteld werd op een teekenkamertje, waar hij nauwelijks rechtop kon staan.

In de eerste dagen werd het al mis, daar Gosschalk spoedig inzag, dat v. N. niets van het bouwkundige vak wist, en vroeg hem wat hij eigenlijk kwam doen.

v. N. beloofde echter ijverig te gaan studeeren in zijn vrijen tijd. Dit deed hij ten volle en menigen nacht heeft hij gewerkt om zich de vormen eigen te maken van Gosschalks kunst; menig museum is door hem bezocht om van de bouwkunst wat machtig te worden.

Met den grooten aanleg hem eigen is het hem gelukt hierdoor een jaar op dit atelier werkzaam te blijven, en daarna met aanbeveling van Gosschalk te komen op het bureau van den Rijksbouwmeester Lokhorst in den Haag.

Tot zijn 29ste jaar is hij daar werkzaam gebleven. Gedurende dien tijd is zijn eerste werk als particulier architect tot stand gekomen, nl. het huisje van den horlogemaker Klein, op den hoek van de Prinsestraat en Molenstraat.

Hij had hiermede zooveel succes, dat de drogist Kippel hem zijn tweede werk opdroeg, nl. het hoekhuis Boekhorstraat—Herderstraat.

Toen hij daarna een opdracht ontving voor het maken van het bekende badhuis te Domburg, nam hij ontslag als teekenaar bij Lokhorst en heeft sinds dien tijd zich buitengewoon ontwikkeld. Hiermede ving zijn eigenlijke loopbaan als architect aan.

Vele werken zijn na dien door hem gemaakt, waarvan de voornaamste zijn:

1. Villa in het Prinsevinkpark, den Haag. (Bouwvereniging „Ons Belang”), waardoor hij kennis maakte met den kapt. der Genie Hooelen, wat later oorzaak is geworden van den opdracht der gevels voor de Cadettenschool te Alkmaar (1892).

J. J. VAN NIEUKERKEN, ARCHITECT.

Huis Duin en Kruidberg te Santpoort.

J. J. VAN NIEUKERKEN, ARCHITECT.

Cadettenschool te Alkmaar.

De Wittenburg, bij Den Haag.

2. Perceel v. d. heer Huyser aan het Kanaal,
Den Haag.

3. " " " " Kerdijk, Prinsevinkeup. "
4. Industrieschool voor meisjes "
5. Ooglijdersgesticht "
6. Remonstrantsche kerk "
7. Uitbreiding Diaconessenhuis "

De kennismaking met den toenmaligen Minister Tak van Poortvliet was oorzaak, dat hij de opdracht ontving voor het maken van schetsontwerpen voor zijn grootste werk het Academisch Ziekenhuis te Groningen.

De definitieve opdracht tot den bouw volgde in 1896; het gebouw werd geopend in 1903. Dit werk was oorzaak, dat hij door H. M. de Koningin benoemd werd tot Officier in de Oranje Nassau orde. In dien tijd viel zijn ontmoeting met den heer Cremer, die hem later den bouw van zijn huis op het buitengoed Duin en Kruidberg opdroeg; wel bekend door de uitgave onzer Maatschappij („Bouwkunst" 2e Jaargang, afl. 2, Maart 1910).

In 1898 ontving hij de opdracht van de restauratie der vestibule op het paleis 't Loo, en indienzelfden tijd die van het kasteel „de Wittenburg" aan de Leidsche Straatweg, voor rekening van Jhr. Speelman, zoomede voor de Huishoudschool alhier.

Mr. Tydeman, die een restauratie beoogde van de kerk te Breda, vroeg van Nieukerken schetsen te maken van die kerk, ten einde de oogen te openen van autoriteiten en aan te toonen hoe dankbaar het zou zijn, gelden hiervoor beschikbaar te stellen.

Toen dit insloeg werd van Nieukerken de restauratie opgedragen, die nog in vollen gang is, met medewerking van zijn zoon, Marie van Nieukerken.

Voorts restaureerde hij, in opdracht van Jhr. v. Tets, het kasteel Soelen bij Tiel en het kasteel de Voorst bij Zutphen en Beekbergen, de beide laatste met zijn zoon Marie.

Door den bouw van het Academisch Ziekenhuis te Groningen kreeg hij den opdracht voor het maken van ontwerpen voor de kazernes te Willemsoord voor de Zeemilitie (nog niet uitgevoerd), evenals voor het Koloniaal Museum te Amsterdam.

Voorts maakte hij de Marthastichting te Alfen a/d Rijn en meerdere kleinere werken, die allen hun eigenaardig doch eenzelfde cachet dragen.

Van Nieukerken was een bijzonder practisch man, een eigenaardige figuur in de bouwkundige wereld, die hoofdzakelijk zijn liefde schonk aan de bouwkunst der zestiende eeuw. Hij was hiervan niet af te brengen, „het was zijn troetelkind", hij had hieromtrent zijn vaste meening en zijn eigen weg.

Hij verdedigde zijn stellingen op rondborstige, loyale wijze met klemmende argumenten, en hij was steeds gewoon open en rond voor zijn meening uit te komen, en deze met even veel talent als warmte op de hem eigen aardige wijze te verdedigen.

Hij had echter aller sympathie; ook zij, die het niet met hem eens waren, gevoelden de groote kennis van zaken

Woonhuizen in het Prinsevinkepark te 's-Gravenhage.
Arch. J. J. van Nieukerken.

waarmede hij sprak. Steeds heeft hij grooten ijver getoond voor alles, wat hij ondernam, en gezegd kan worden, dat hij met toewijding en energie in zijn geheele werkkring met succes heeft gearbeid, getuige de vele groote werken, welke hem werden opgedragen, vooral in de laatste 15 jaren.

Ook de kunstnijverheid heeft aan hem verplichtingen, omdat door zijn initiatief de vereeniging Arti et Industriae werd opgericht (1885) waarvan hij jaren lang de ziel was. Eveneens buiten onze kringen wordt het verlies gevoeld, wat vooral onzen Voorzitter der Haagsche Gezondheidscommissie, waarvan hij lid was van af de oprichting, zoo duidelijk deed uitkomen in zijn rede bij de laatst gehouden bijeenkomst, waar hij de overledene terecht met bijzondere lof besprak en zijn heengaan als een groot verlies kenmerkte.

Ook daar zullen wij van Nieukerken met waardeering en genegenheid gedenken.

Bijzonder groot was de belangstelling, zich uitend in de opkomst ter begraafplaats „Oud Eikenduinen". Velen waren daar aanwezig, afgevaardigden van vereenigingen op allerlei gebied en van instellingen, door hem gebouwd, om hem de laatste eer te bewijzen. De eenvoud van den overledene kenmerkte zich in zijn laatste wil nl. geen bloemenhulde noch toespraken op zijn graf.

Velen met mij werd hierdoor de gelegenheid ontnomen aan zijn graf te getuigen van de groote achting en waardeering, die wij hem toedroegen, en is het mij daarom aangenaam in ons blad de gelegenheid te hebben verkregen, iets omtrent van Nieukerken mede te deelen, te meer daar met hem is heengegaan een bemind echtgenoot en vader, een goed vriend en een belangrijk figuur in de bouwkundige wereld.

Den Haag, 15 Oct. 1913.

JOH. MUTTERS JR.

Villa Valckenbosch te Zeist.

Arch. J. J. van Nieukerken.

KRONIEK LVI.

door J. GRATAMA.

VICTOR DE STUERS. Den 20en October j.l. is Victor de Stuers, naar aanleiding van zijn 70sten verjaardag gehuldigd op een wijze, zooals die maar zelden in Nederland voorkomt. Door een uitvoerig herdenkingsboek, door velerlei artikelen in de dag- en weekbladen, door tal van onderscheidingen. Uit alle oorden des lands hebben gelukwensen en huldebetuigingen hem bereikt; van vereenigingen en vooraanstaande mannen op het gebied van bouwkunst, kunstnijverheid, schilderkunst, archeologie, onderwijs, archiefwezen, museumwezen, politiek, enz.

De marquante persoonlijkheid heeft overal zijn invloed doen gevoelen, ja zoo sterk, dat zelfs de beschouwingen en feestwoorden, aan hem gewijd, niet het gewone officieele, goed bedoelde echter deftige karakter hebben, maar zich kenmerken door een vrijheid, een pittigheid en een vernuft, die een afglans zijn van de levenstoon van den jubilaris zelf. Reeds dit is op zichzelf kenmerkend voor de Stuers.

Laat ik trachten, nu de hulde-stemming weer van de lucht is, objectief mijn gevoelens voor de Stuers weer te geven. Want, dat wisten toch velen al onder het feestgejubel met mij, dat de sympathieke en belangrijke figuur van de Stuers niet zonder gevaar is voor onze moderne cultuur.

Zooals voor meer groote figuren uit het direct aan ons jongeren voorafgaand geslacht, voelen wij aan den eenen kant warme bewondering en waardeering, en aan den anderen kant geprikkeldheid en lust tot bestrijden.

Wie zou voor Victor de Stuers geen bewondering hebben? Welk een kracht, élan, taaiheid, geestige en niets-ontziende slagvaardigheid en groote werkkraft blijkt niet uit tal van daden en tal van langdurig gevoerde acties!

Maar ook, welk een prachtige toewijding tot de kunst! De Stuers behoort tot een dier „dwazen“, die voor een ideaal vechten, die aan iets onstoffelijks hun leven wijden. Wanneer wij daarbij bedenken, dat hij dit deed in den tijd van lauwhoed op kunstgebied, van algeheele verwaarloozing onzer oude bouwkunstmonumenten, dat zijn sarcastisch artikel „Holland op zijn smalst“ in de Gids 1893 inderdaad noodig was, dan begrijpen wij eerst goed de kracht en de beteekenis van dezen veteraan op het gebied van het behoud onzer monumenten.

Ik houd van krachtige persoonlijkheden. Welnu, van de Stuers kan men zeker zeggen: „he was a man.“ Bewonderenswaard was de geestes-vitaliteit van dezen man. Ik herinner mij, dat wij hem bezochten terwijl hij door de podagra gemarteld werd. Hij ontving ons toch, zich verontschuldigd dat hij niet kon opstaan om ons een stoel aan te bieden.

Spottend en scherp sprak hij over de moderne kunst en over het jongere geslacht. Wij waren het niet met hem eens, maar spraken weinig tegen. Er was zoo iets groots, zoo iets eerbiedwaardigs en ook zoo iets tragisch in deze oude figuur, die half verlamd, ja lichamelijk ontredderd en bijna op, toch nog vocht, met de kracht en de bittere geestigheid van een, die het nooit opgeeft, wiens geest nog gloeit met volle energie. Dit was wel de man, waarvan J. Six in „Architectura“ zegt: „Fanatiek, despotiek, cholieriek; maar kwiek, energiek en in den grond sympathiek.“ — „Hij kende in den strijd voor wat hij meende dat schoon was, geen vrees“, zegt Berlage, terwijl Mr. J. B. Kan oordeelt: „De ambtenaar-de Stuers heeft den indruk achtergelaten van een Titan. Zelfs de hemel, waarin de Minister aan zijn Departement troont, was voor hem niet veilig. Niets ontzag hij, wanneer zijn kunstlievend hart hem welsprekend maakte.“

Wie wat meer van de interessante figuur van de Stuers wil weten, van zijn strijd, zijn moeilijkheden, wie wil genieten van de geestige en brutale wijze van polemiseren, hij leze het genoemde artikel in de Gids en zijn vele andere bijdragen in maand- en weekbladen. En wie wil begrijpen, hoezeer de Stuers in zijne veelzijdige bemoeiingen gewaardeerd wordt, die leze: „Het Levenswerk van Mr. Victor de Stuers, herdacht door zijn vrienden.“ Hierin spreekt R. P. J. Tutein Nolthenius over „De Stuers als referendaris.“ Jhr. B. W. F. van Riemsdijk behandelt: „De Stuers en de Rijksmusea“; Dr. P. J. H. Cuypers geeft een opstel over „De Stuers en onze oude Monumenten van Bouwkunst“; waarin wordt gezegd:

„Haast ontelbaar zijn de monumenten, zoowel godsdienstige als burgerlijke, tot wier behoud en herstelling De Stuers kracht-dadige medewerking verleend heeft, — zelden alleen door raadgeving, meestal tevens door het verkrijgen van rijkshulp op financieel gebied en door zijn persoonlijke leiding der te verrichten werken in de goede richting. Laat ik, zonder in bijzonderheden te gaan, noemen:

de O. L. V. Munsterkerk te Roermond; de St. Servatius en de O. L. V. kerk; de Helpoort; de Nederl. Hervormde kerk St. Jan; de Dominikanen kerk; de kerk van het Minderbroedersklooster, thans Rijksarchief, alle te Maastricht; de Nederl. Herv. St. Martinuskerk te Franeker; de Nederl. Herv. kerk te Stedum; de Nederl. Herv. kerk te Bolsward; de Nederl. Herv. kerk te Brielle; de Nederl. Herv. kerk O. L. V. te Dordrecht; de kerken te St. Odilienberg en te Susteren; de Abdijkerk te Rolduc; de Nederl. Herv. kerk te Geertruidenberg; de Nederl. Herv. kerk te Gouda; de Nederl. Herv. kerk te Arnhem; de Nederl. Herv. kerk te Zutphen en de zeldzaam belangrijke librye; de Dom te Utrecht en de kloostergang aldaar; de Nederl. Herv. O. L. V. of groote kerk te Breda; de Nederl. Herv. St. Lebuinuskerk te Deventer; de Nederl. Herv. Bovenkerk te Kampen; de Nederl. Herv. St. Martinuskerk te Doosburg; de Nederl. Herv. St. Pieter en Pauluskerk te Brouwershaven; de Nederl. Herv. St. Jacobs- of groote kerk te 's-Gravenhage; de St. Willebrordus- of groote kerk te Hulst enz.; de stadhuisen van Sluis, Gouda, Kampen, Harlingen, Nijmegen en Jisp enz. enz.

Poorten als de Oosterpoort te Hoorn, de Koppelpoort te Amersfoort enz. Bijzondere vermelding verdient nog, dat aan De Stuers voor een groot deel te danken is de zoo volledige herstelling der abdij te Middelburg en der Rijksgebouwen voor het Universitair onderwijs te Utrecht.

K. P. C. de Bazel schrijft over „Victor de Stuers en de Moderne Bouwkunst;“ Mr. S. Muller van „De Stuers en onze Archieven.“ Prof. A. J. Derkinderen geeft een beschouwing van „De Stuers en de Monumentale Schilderkunst.“ terwijl J. A. Frederiks de Stuers als kunstverzamelaar beschrijft. Ten slotte wordt de jubilaris als Teekenaar door den heer C. J. Gonnet, als Kamerlid door F. J. Bolsius, en als Polemist door Dr. G. Brom gekenschetst. Leest men hierbij nog o.a. de geslaagde enquête, door „Architectura“ over de Stuers gehouden, dan krijgt men wel een duidelijk en groot beeld van de hulde, die terecht dezen man is gebracht.

Voor ons is wel het meest interessant datgene, wat de Stuers voor de bouwkunst heeft gedaan. Wij betreden hier een gebied, waar naast bewondering noodzakelijk plaats moet zijn voor kritiek.

„Es ist die alte Geschichte.“ De Stuers, de krachtigste figuur met de meesten invloed in de 80er jaren, overtuigd voorstander van de Gothische bouwwijze, volgegeling van Viollet le Duc; hij, die met zijn talentvollen tijdgenoot en medestrijder Dr. Cuypers de grondbeginselen der rationeele bouwkunst heeft gepropagandeerd en met al zijn kracht en toewijding er voor heeft gestreden, de Stuers heeft uitnemend werk gedaan bij de voorbereiding der moderne bouwkunst. Hij en Dr. Cuypers zijn de directe wegbereiders geweest van het moderne rationalisme. Feitelijk hebben zij het moderne, jongere bouwkundige geslacht opgeleid.

Maar de evolutie gaat voort. En waar de pionier niet meeging en zich veel te veel aan de oude rationalistische middeleeuwsche vormen bleef hechten, zich daar niet van los kon maken en in den kunst-doodenden stijlnaam zijn heil zocht, daar is het noodzakelijk, dat ditzelfde jongere geslacht hem niet altijd meer steunt, ja soms tegen hem is.

Villa Vrederust te Serooskerk. (Zeeland). Arch. J. J. van Nieukerken.

In den tijd van onvast bouwkunst-inzicht hebben de Stuers en Cuypers, tegenover een onvruchtbaar individualisme, dat zich afspiegelde in Renaissance-namaak, de positieve, gezonde kern-waarheden der constructieve rationaliteit gezet. Het is begrijpelijk, dat in dienzelfden, overwegend wetenschappelijken tijd, de Stuers meer een kunstwetenschappelijk inzicht dan een diep, levend kunstbegrip had. Het streven naar een juiste en daardoor nieuwe vormgeving der bouwkunst met zijn typisch nieuwe, moderne opgaven, vond in hem geenszins steun. De Stuers zag feitelijk niet veel meer dan het rationalisme in de historische stijlen, en dan bij voorkeur in de Gothiek; maar van het wezen, de grootheid en het specifiek karakter van den eigen, modernen tijd, begreep hij blijkbaar niets. Hoe typisch Gothiek de Stuers was, blijkt uit de mededeeling van Jac. van Gils in „Architectura“: „Toen ik in het begin mijner bouwkundige loopbaan, ongeveer 20 jaar geleden, den heer de Stuers eens vroeg, of hij den architect Baeckelmans te Antwerpen kende, mijn leermeester, waaronder ik helaas slechts een paar jaren gewerkt had, maar wien ik toch een bijzondere vereering toedroeg en wiens principen mij openbaringen toeschenen en bij later beter begrijpen het ook waren, zeide de toenmalige Referendaris, mijn afhankelijkheid voor bedoelden architect bemerkend: „Ik ken hem persoonlijk niet, maar kent hij de Gothiek?“

Gebrek aan modernisme doet verouderen. Modernisme wil zeggen: erkenning van de evolutie.

De bevordering van de stichting van het Rijksmuseum, waaraan de Stuers een zoo groot aandeel heeft gehad, is een der meest loffelijke daden van hem geweest, omdat dat gebouw inderdaad het hoogste kunnen van dien tijd, in aansluiting met onze moderne bouwkunst, vertolkt. Maar op het oogenblik is de bouwkunst veel verder,

Huis Duin en Kruidberg. Schoorsteen in de Hall.
Arch. J. J. — M. A. en J. van Nieukerken.

komt zij meer en meer tot een groote, klare levensvolle uitdrukking van het eigen tijds-karakter. Boven den historischen stijlnamaak uit wordt zij een levensvolle, eigen kunst. Dat moderne, waarom het toch ten slotte te doen is, de vormgeving van en voor onze eigen cultuur, dat heeft de Stuers niet begrepen, daar stond hij vijandig tegenover. Kenschetsend in dit opzicht is zijn kritiek in de Tweede Kamer op het ontwerp van J. Limburg B.I. voor de nieuwe Koloniale Kazerne te Nijmegen. De platte daken speelden hem hier poetsen, en als historicus zocht hij naar verwante voorbeelden. Of om de woorden van de Stuers te gebruiken: „De muren en vensters verheffen zich niet boven het peil van den stijl van een Hollandsch weeshuis uit de vorige eeuw. Voor de rest wordt men geslingerd van Assyrië naar Bologna, en van Bologna naar den Orient; terwijl ik ten slotte — het kan aan de tijdsomstandigheden liggen — in Tripolis ben aangeland! Zoo kan men zich eenige voorstelling maken van de hoeveelheid stijlen, die in dit gebouw zijn geamalgameerd”. Het is duidelijk, de Stuers brengt het hier niet verder dan tot een kennis van stijlen; dat deze rationeele, mo-

derne bouwkunst een *eigen en juist* karakter heeft (dat wel kan lijken op een ouden stijl, wat niets geen bezwaar is), zoover is de Stuers nog niet. Hij kent niet het levende moderne, het kent slechts de bouwkunst als oude, bestaande vormen.

Is het verwonderlijk, dat wij de Stuers in dit opzicht gevaarlijk achten?

Groote verdienste heeft de Stuers op het gebied van het behouden der oude monumenten. De wijze waarop hij met talrijke offers, soms ook geldelijke, vele monumenten heeft bewaard, verdient niet anders dan grooten lof. De heer Fredriks noemt in Buiten voor de vuist een 24-tal, die door de Stuers gered zijn.¹⁾

Maar het bleef niet bij behouden; er werd gerestaureerd; de gebouwen werden in stijl bewerkt of bijgewerkt. Het nieuwere geslacht denkt hierover anders; het wenscht geen historische leugen, geen middeleeuwsche beelden uit de 20ste eeuw, geen oppoetsen en bijwerken en restaureeren in stijl, geen „blind maken” der monumenten, zooals Rodin het prachtig uitdrukt. Hartstochtelijk wordt de strijd tusschen de oude en nieuwe opvatting gestreden. Men denke aan de bekende kwestie van den zijgang in het kasteel Doorwerth.

Dit is veelal het bittere lot van groote en krachtige personen: dat zij bij leven verouderen. In hooge mate bewonderenswaard is wat de Stuers gedaan heeft, en wat hij nog doet; wijerkennen het gaarne en dankbaar; maar er zijn gevallen dat wij, die de kunst boven eenig persoon stellen, wel gedwongen zijn den ouden, energieke, onverbiddelijken maar sympathieken strijder te bestrijden.

BAUBERATUNG

DOOR J. H. E. VAN HYLCKAMA Vlieg.

II.

Men meent dat de projecten, welke den toets eener goede architectuur niet kunnen weerstaan, verbeterd moeten worden, of wel door betere vervangen. Het is misschien door de voorstanders niet zóó gezegd, maar wat men wil, komt

¹⁾ Namelijk: 1. Oosterpoort te Hoorn; 2. Huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel; 3. Waterpoort te Sneek; 4. Stadhuis, thans kantongerecht te Woerden; 5. Koppelpoort te Amerfoort; 6. Museum te Zwolle; 7. Muurschilderingen te Bathmen; 8. St. Janskerk te Utrecht; 9. Kleine of Minderbroederkerk te Bolsward; 10. Hal te Zutphen; 11. Hofje te Alkmaar; 12. Gevangenschap te 's Gravenhage; 13. Kasteel van Radbout te Medemblik; 14. Gothisch huis „Het Lammetje”, Veere; 15. Gothisch huis te Sluis; 16. Gevangentoren te Vlissingen; 17. Twee torens van het Spanjaardsgat te Breda; 18. Militair-hospitaal (vroeger Kloveniersdoelen) te Middelburg; 19. Huis „De Blauwe Poort” te Dordrecht; 20. Kasteel te Wijchen; 21. Gevel huis „Zoutenbalk” te Utrecht; 22. Marienburgkerk, thans museum te Nijmegen; 23. Buitengasthuis te Amsterdam; 24. Arsenaal te Amsterdam.

daar toch op neer. Men wil daardoor een betere architectuur dan de huidige bevorderen en gelooft ook, dat die actie den architecten ten goede zal komen.

Nu is mijn bezwaar tegen deze opvatting ten eerste, dat de kritiek op de ontwerpen *meestal* door *niet*-architecten, door archeologen, schilders en dergelijke uitgeoefend zal worden. Deze kunnen, bij gebrek aan bouwkunstige ontwikkeling onmogelijk architectuur toetsen want zij bezitten den toetssteen niet.

Waar komt het toch in hoofdzaak op aan? Aan welke eischen moet architectuur voldoen? Het is immers dit: dat in elk ontwerp, groot of klein van omvang, de groote lijn aanwezig zij! dat er overeenstemming is tusschen de vormen, de verhoudingen der deelen (ramen, deuren, traveeën, hoofd- en nevenpartijen) en het geheel. Ieder nu die zich kunstenaar voelt, en bij ontwerpen in architectuur met die eischen onbewust rekening houdt, zal een goed ontwerp laten zien. En ieder die architectuur beoordeelt, zal die, tot zijn bewustzijn doorgedrongen, door studie hem eigen geworden behoefte aan die eischen, als maatstaf aanleggen.

Gij gevoelt dus, dat slechts de architect, die dezen titel waarlijk dragen kan, tot critiek over anderer ontwerpen van bouwkunst toegelaten kan worden, en dat waar deze krachten in voldoende getale meestal ontbreken, er van verbeteren van ontwerpen of vervangen door betere projecten geen sprake kan zijn.

Ik betwist dan ook, en zou dit uitvoeriger met details kunnen motiveeren, dat de ontwerpen, ten onzent door advies commissies beoordeeld en gewijzigd, in 't algemeen genomen tot goede architectuur zijn geworden.

Het is mogelijk dat men ten deze met mij verschilt; als echter de maatstaf wordt aangelegd, die m. i. de eenig toelaatbare is, dan zal het den voorstanders moeilijk vallen hun gevoelens aanneembaar te maken. Al te veel nog gaat men te rade met het: „ik vind dit” en „voor mijn oog doet dat, niet of wel aangenaam aan”, en al te weinig tracht men de objective norm te vinden, die toch uitsluitend den doorslag mag geven.

Het tweede argument: „dat de architecten zelve er mede gebaat zullen zijn”, kan al evenmin worden toegegeven. Evenals door de vaststelling van bouwverordeningen *het paard achter den wagen* is gespannen, zoo zal ook door de bouwadviesbureaux de groei van ons vak in gezonde richting worden vertraagd. Het zou ieder een dwaasheid schijnen, als de overheid voorschriften vaststelde waarnaar de schrijnwerker zijn kast, de diamantslijper zijn edelsteen moest bewerken. Toch hebben wij vrij wel lijdelijk toegezien, dat een stel voorschriften werd gegeven, waaruit bleek dat er eigenlijk geen architecten werden erkend, maar alleen samenstellers van steen en hout, alleen eigenbouwers. Welnu, ook de adviesbureaux helpen ons van den wal

Huis Duin en Kruidberg. Hall: gezicht naar de eetzaal.
Arch. J. J. — M. A. en J. van Nieukerken.

in de sloot. Die thans nog meent, ter wille van goede architectuur ook den *architect* en hem uitsluitend te moeten raadplegen, zal dit straks overbodig achten, — zijn timmerman *teekent* ook heel goed, heeft zelfs een middelbaar technische school doorlopen en bovendien, . . . is niet daar het adviesbureau, de aesthetische fijnproever in hoogste instantie, en moet niet zijn fiat elk bouwkunst-ontwerp sieren voordat het tot uitvoering kan komen?

Al ons streven beoogt slechts verhooging van het peil onzer cultuur. Cultuur nu omvat de voortbrenging van alles, wat aan onze dagelijksche geestelijke en stoffelijke behoeften voldoet. Die voortbrenging is toevertrouwd aan de onderscheidene ambten, beroepen en bedrijven. Hoe hooger elk dier groepen staat, des te meer zal het peil onzer cultuur stijgen en des te schooner kan deze door ons bewoonde aarde zijn.

Trachten wij dan *dát* alleen in 't oog te vatten en verwerpen wij elk middel dat, hoe goed ook bedoeld, slechts kan vertragen wat alleen door ons gewenscht moet worden: een grooter, schooner toekomst onzer kunst.

DE VOLKSHUISVESTING- TENTOONSTELLING TE SCHEVENINGEN

DOOR J. H. SCHAAD.

Vanwege het Nederlandsch Congres voor Openbare Gezondheidsregeling werd van 1-13 Sept. j. l. in de Zanderzaal van het Kurhaus een Keuzetentoonstelling georganiseerd, betrekking hebbend op de verbetering der volkshuisvesting hier te lande, gedurende het laatste decennium. Hoewel deze tentoonstelling dus thans reeds achter den rug is, meende de Redactie, dat een korte bespreking er van in dit blad niet mocht ontbreken.

Wanneer wij hierbij eenige regelen daaraan wijden, gaan wij van de veronderstelling uit, dat een groot aantal lezers de tentoonstelling gezien, althans er van gehoord of over gelezen heeft. Wij willen daarom niet zoozeer een beschrijving geven *) van het gezien, dan wel de indrukken neerschrijven, die het in groote trekken op ons maakte. Het geheel zal zelfs, wien op dit engere gebied der bouwkunst werkzaam is, een verrassing, ja een opening zijn geweest. Dat zooveel en, behoudens dit of dat, zooveel goed werk gedaan is, was mogelijk een vermoeden; hier de tastbare resultaten te mogen aanschouwen, roept reeds, bij het eerste binnentreden een gevoel van dankbare voldoening voor zooveel succes en bewondering voor wie, daaraan medewerkten in ons op.

Die voldoening betreft natuurlijk niet de tentoonstelling als zoodanig, maar datgene, waarvan zij de uitbeelding wilde zijn, en waarin zij maar al te wel geslaagd is.

Als wij voor Amsterdam niet die plaats inruimen, waarop het naar den omvang harer inzending en de betekenis van het daar verrichte werk aanspraak kan doen gelden, dan is dit omdat wij op dat werk afzonderlijk willen terugkomen.

Geëxposeerd waren verschillende bouwplannen van vereenigingen in den zin der Woningwet. De groote waarde van deze objecten zou nog meer tot haar recht gekomen zijn, indien daarnaast ter vergelijking aanwezig waren geweest, afbeeldingen der voortbrengselen van de particuliere bouwnijverheid van eenige tientallen jaren her. Zoowel wat uiterlijk aanzien als wat constructie en indeeling betreft, heeft te Amsterdam, onder onze oogen een evolutie van het bouwbedrijf plaats gegrepen; die schier met een omwenteling gelijk staat, en waarvan wij de mogelijkheid een 10-tal jaren geleden nauwelijks durfden voorzien. Vooral voor de ambtenaren bij den dienst van het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam en niet het minst voor den Directeur moet deze expositie een mijlpaal zijn geweest op den weg naar de verbetering der woningtoestanden in de hoofdstad, die zonder twijfel aanwees, dat de rechte weg was ingeslagen.

Zoo onder de dagelijksche minder aangename besommeringen van het werk, en die zijn vele, bezig gehouden door de details, zonden zij de perspectief van het geheel uit het oog verliezen. Hier was het uitzicht tot doorzicht, dat een blijvende plaats in de bureaux verdient.

Een enkel punt van Amsterdam willen wij hier nog noemen; het betreft de open ruimte in de bouwblokken. Hoe ongemeen gunstig steekt die af bij hetgeen de papieren modellen van bebouwingen te 's Hage en Rotterdam te zien gaven. Men vergeete daarbij echter niet, dat de geëxposeerde Amsterdamsche plannen veel meer open ruimte bevatten, dan aan de hand der bouwverordening geeischt kan worden. De gunstige factor aldaar is het nagenoeg ontbreken van bouwterrein in particulier bezit, waardoor de gemeente als bouwgrond-exploitant het geheele bedrijf in haar macht heeft en den ruimen blik, waarmede men van die macht gebruik maakt, hierbij indachtig, dat zoodra een wet of verordening is vastgesteld en afgekondigd, het veranderingsproces begint en de bodem — de volksgeest — ontvankelijk

gemaakt moet worden voor een betere regeling en afbakening van de materie.

Het is juist door het wortelen van de beginselen der Woningwet in den volksgeest, en dit geldt voor het algemeen, dat zooveel resultaten te bereiken waren, waardoor ons land thans bijkans Engelsche getuigenis aan de spits staat van de woninghervorming.

Hoe ongunstig steekt de verkaveling der bouwterreinen in de beide andere groote plaatsen bij Amsterdam af. Toch heeft daarvan de Haagsche met de bekende staarhuizen, dit op de Rotterdamsche voor, dat niet voor altijd de toestand binnen de bouwblokken verknoeid is. Op een volgende generatie rust wellicht de taak, de „staarten" weer te sloopen, waardoor voldoende ruime binnenterreinen te verkrijgen zijn.

Voor Rotterdam is voor wat dit betreft geen verbetering meer mogelijk. Gelukkig begint men ook daar meer ruimte achter de huizen te „verlangen". En de beide beteekenissen van verlangen vloeien wel zoo ongemerkt in elkaar over.

Het eenige lichtpunt aldaar was, dat het vierverdiepingenhuis er niet is kunnen inburgeren. Ja, reeds jaren lang een strooming merkbaar was om van het 3 verdiepingenhuis, tot dat met afzonderlijke beneden en bovenwoning te komen, waarmede Amsterdam thans een eerste poging heeft gewaagd, een proefneming, die men voor eenige jaren geleden voor onmogelijk zou hebben gehouden.

Bijzondere aandacht trokken de fraai bewerkte grafische voorstellingen betrekkelijk de uitkomsten der woningtellingen van 1909 en 1912; de resultaten van de technische woningopneming in eenige buurten, gebouwd in verschillende aan te wijzen tijdruimten tusschen 1873 en heden; en eenige gegevens omtrent gebreken aan woningen.

De bewerking een soort bastik uitgevoerd door de Haarlemsche Kunstnijverheidsschool gaf frissche tinten te zien, al leidde de decoratieve bewerking wel wat de gedachten van de hoofdzak af.

Verschiedene gemeenten hadden uitbreidingsplannen of gedeelten daarvan ingezonden.

Een waarschuwing lijkt mij hier niet misplaatst en dat is tegen romantisme in die plannen. Hiervan toch gaf de tentoonstelling enkele merkwaardige staaltjes te zien. Zoo b.v. een bebouwing te Wormerveer met voorgevelrooilijnen als rechte lijnen, doch de begrenzingen der voortuinen met eenige sierlijke bochten, waardoor de voortuinen van verschillende diepten en een weg, die zich aangenaam slingert tusschen de grintwegen en hekwerken. Nog een ander plan, dat van de Algemeene Woningbouw N.B.D.S. te Genneep verdient in dit opzicht onze aandacht. De kans is zeer groot, dat men daarin rondwandlende, af en toe verast zal staan voor „nog een huis". Dergelijke aan het ganzenbord herinnerende verrassingen zijn natuurlijk in een bebouwing ongewenscht en bovenal onlogisch.

Dat overigens zeer sympathieke uitbreidingsplaatsen wel eens aan ondoordachtigheden lijden, bewijst bv. de ontworpen rondweg te Enschede, met binnen- en buitenwaarts gerichte bogen. Niet alleen is de binnenwaarts gerichte boog een onjuist gekozen element in de celntuurbaan, maar het klassieke voorbeeld der cirkelvormige Amsterdamsche grachten, die nochtans geen enkele boog vertoonen, al spreekt de volksmond zelfs van een bepaalde Bocht, zou moeten voeren tot een min of meer regelmatig veelhoek. Daar in werkelijkheid geen huizen worden gebouwd met radiaalsteenen wordt ten slotte de gebogen rooilijn toch tot een veelhoek, zij het dan met een oneindig aantal zijden, teruggebracht.

Men zal mij hier tegenwerpen, dat er celntuurbaanen bestaan, die zoowel de gebogen rooilijn als inspringende gedeelten vertoonen. Hierbij dient dan wel onderscheiden of de aanleg niet ontstaan is op de verdwenen vestingomwalling, waarvan het beloop gevolgd moest worden.

Een zeker naar het oordeel van den bouwmeester Berlage goed plan geeft Hoofddorp te zien, opgebouwd op 2 elkaar rechthoekig snijdende poldervaarten.

Ook dat voor Philipsdorp bij Eindhoven is goed opgezet.

Wat dit plan slechts in zijn hoofdtrekken is vastgesteld om naar behoeften verder te worden uitgewerkt is een zijner goede kwaliteiten en beter dan het vaststellen van alle secundaire straten, waarin later allicht wijzigingen wenschelijk blijken, die groote administratieve omhaal vereischen.

Nog op een andere uiting van romantisme hij hier geweest. Reeds lang heeft men geklaagd over de akelige aanblik onzer jonge villaparken, waar ieder maar bouwt naar eigen lust. Zonder eenheid vertoonen zijn allerlei staaltjes van kunst en wankunst. Waar nu een d.g. aanleg in een hand is, breide de bouwmeester zijn fantasie, anders toch gaat het voordeel van „de eene hand" weer verloren. Wij denken hierbij aan het tuindorp 't Lansink te Hengelo, dat nauw de klip omzelt. Een voortreffelijk plan is dat uitgevoerd te Arnhem, de z.g. Van Verschuierwijk, dat bij alle verscheidenheid, de eenheid heeft bewaard.

Over het geheel behoort Arnhem tot de gemeenten waar krachtig wordt gewerkt en veel goeds tot stand gebracht. Zonder groote faciliteiten van gemeentewege zijn deze plannen onuitvoerbaar en die faciliteiten worden er ruimschoots verleend. Naar wij vernemen ligt het in de bedoeling van Amsterdam en Arnhem hun inzendingen te doen uitkomen op de a.s. bouwkunsttentoonstelling te Amsterdam (1914). Wellicht zien wij ook ander materiaal daar weer.

Wij zouden wenschen, dat deze volkshuisvestingtentoonstelling een rondreis door ons land ging maken om daarbij zooveel mogelijk aan te doen die plaatsen, waar de woninghervorming nog in sluimer verkeert om daar het „ontwaak, gij die slaapt" te doen hooren.

Zl. Sept. 1913.

BAUBERATUNG

door J. D. LANDRÉ.

Die zitting van 9 Oct. '13 van den Crefelder Gemeenteraad sprak Wethouder Büren over de in die stad ingerichte „Bauberatungsstelle". „'t Is jammer", zeide Spreker, „dat deze in „richting in 't algemeen nog te weinig bekend is; daarom „wil ik mijne hoorders even nader inlichten. De instelling bestaat sedert 2 jaren als deel van het stedelijk „Hochbauamt".

In Duitschland heeft bijna iedere grotere stad een „Hochbau- en een Tiefbauamt". Bij het eerste ressort behooren in 't algemeen de bouwwerken, die *boven-*, bij 't tweede die *ondergronds* zijn, hoewel dit niet altijd streng gescheiden is. Zoo is bijv. straat- en wegbouw, brugbouw, spoorwegbouw en dergelijken een deel van „Tiefbau", terwijl kerk-, zaal-, fabriek-, woonhuisbouw tot „Hochbau" behooren, ondanks dat de eerste rubriek natuurlijk ook *boven-*, de tweede evenzoo ook *ondergrondsche* werken insluit.

„De Bauberatungsstelle heeft", zoo zeide Spreker „verder ten doel: Medeburgers, die wenschen te bouwen, „met raad en daad bij te staan en met de architecten gemeenschappelijk raad te plegen, hoe het bouwwerk „voorbereid en doelmatig, zoowel als op aesthetisch „bevredigende wijze uitgevoerd kan worden".

Deze definitie schijnt mij volkomen duidelijk te zijn; vooral in eene stad met vele industriegebouwen is, geloof ik, de verbinding van „doelmatig en aesthetisch" van groote betekenis.

„Nu is 't echter gebleken, dat de Bauberatungsstelle „veelal eerst geroepen wordt — dikwerf zelfs eerst op „aandringen van de ambtelijke autoriteiten — wanneer „de plannen kant en klaar zijn. Dit is echter onpraktisch, „want veel moeite en werk wordt daardoor te vergeefs „gedaan, en dientengevolge veel ergernis veroorzaakt. „Wij verzoeken daarom dringend zich bijtijds met den „bouwraad in verbinding te stellen.

„Ook in eenvoudige verbouwingen en verbeteringen „wordt raad gegeven. Wij hebben toch *alle* den plicht, er „toe bij te dragen, dat onze stad zoo wordt, dat wij er „gaarne en goed in wonen, en dat degenen, die ons be- „zoekt, niet worde afgeschrikt. Laat mij er nogmaals op „wijzen, dat wij *geene vergoeding* voor onze raadgevin- „gen verlangen.

Ook de wethouder Otto sprak nog over den bouwraad en zeide ongeveer het volgende:

„De Pruisische „Städtetag" (periodiek congres van af- „gevaardigden der groote steden) heeft vastgesteld, dat „de bouwraad *in zeer vele steden met zeer goed gevolg* „werkt. Men was algemeen van oordeel, dat in de nieuwe „woningwet ook de bouwraad wettelijk geregeld zou „moeten worden. Ons wil het voorkomen, zeide de „spreker, dat de bouwheeren zich *eerst* tot den bouw- „raad moesten wenden, en *daarna* tot hun architect; „daardoor namelijk zouden vele moeilijkheden van te „voren vermeden worden, zooveel te meer daar zich de „bouwraad vooral tot taak stelt de gemeenschap te „dienen door 't geven van raad, die tot vergemakke- „lijking leidt, niet tot bemoeilijking.

Het is nu ook interessant te hooren, hoe de pers er over denkt, daarom laat ik in korte woorden hier nog 't een en ander volgen uit hetgeen de „Krefelder Zeitung" onder de streep over hetzelfde onderwerp schrijft.

„Met groote vreugde zullen allen, die onze stad ter harte „gaat, de woorden over den bouwraad vernomen heb- „ben, die gisteren in de gemeenteraadszitting gesproken „werden. Wij stellen ons nog veel heil van den bouw- „raad voor, alhoewel nog veel tegen hem gezegd wordt, „zoowel door leeken als door architecten en tenslotte „door hen, die zich architect noemen.

„De bekwame architect heeft geen reden hem te vree- „zen, maar wel reden hem daárom dankbaar te zijn, „dat hij hem ondersteunt door slecht werk uit de om- „geving van zijne goede bouwwerken te weren. Wij „hebben toch geen reden, ter wille van enkelen, die niet „op de hoogte zijn, en zich dikwerf een naam geven, die „hun niet toekomt, de goede bouwwerken door slechte „naburen en daarmée dikwijls het geheele stadsbeeld „te laten bederven."

„Voor den bouwheer, die in vele, ja zelfs in de meeste „gevallen niet genoegzaam in staat is, de kunstwaarde „van een ontwerp te beoordeelen, moet het hem belan- „geloos en zonder kosten verstrekt oordeel, zoowel als „de eveneens kosteloze hulp van den stedelijken bouw- „raad toch een zeer welkom en waardevol iets zijn „tegen de schade, welke hem een van buiten en van „binnen door onkunde bedorven gebouw veroorzaken „kan. De bouwpolitie heeft hare strenge voorschrif-

*) Men zie daarvoor o.m. de brief over bouwkunst in de N.-R. Ct. van 13 Sept. j. l. en een eersdaags van de hand des heren van Boven in het tijdschrift voor Sociale Hygiëne op te nemen artikel.

ten, wij kunnen slechts wenschen, dat aan den bouw- raad hetzelfde recht toegekend wordt n.l., in te grijpen waar zulks ten algemeenen nutte noodig blijkt, opdat niet wij en onze nazaten de schade hebben te dragen, en die de nietschuldigen treft.

(Slot volgt.)

VERSLAG VAN HET Xe INTERNATIONAAL WONING-CONGRES GEHOUDEN TE SCHEVENINGEN, 8-13 SEPTEMBER 1913.

Van dit belangrijk congres, zou reeds eerder verslag in het Bouwkundig Weekblad gedaan zijn, ware het niet, dat plaatsgebrek tot uitstel dwong. De betekenis van het congres wettigt echter, dat wij alsnog er over schrijven.

Geruimen tijd en met zorg voorbereid, liet de organisatie van dit congres niets te wenschen over. Vooral de wijze, waarop de talrijke leden, wier aantal naar wij vernamen meer dan 800 was, van te voren in de gelegenheid waren gesteld, door middel van de toegezonden Nederlandsche en Buitenlandsche Rapporten, zich goed over de te behandelen onderwerpen voor te bereiden, verdient een woord van lof. Trouwens, de drukwerken hebben bij dit congres een belangrijke rol gespeeld; niet alleen dat de congressisten bij elk onderwerp in de vergaderzaal de rapporten en desbetreffende stukken konden krijgen, ook meerdere interessante boekwerken werden gratis den leden aangeboden. Tot de voornaamste hiervan behoorden: het uitstekende en goed geïllustreerde boekje van den Amsterdamse Woningraad over de verbetering der volkshuisvesting te Amsterdam, in No. 39 van het Bouwkundig Weekblad door den heer Schaad besproken; het flinke werk: Friesland en de Woningwet 1902-1912 door Th. van Weideren baron Rengers en J. H. Faber, waarvan een bespreking door den heer Kubatz in het vorig No. is opgenomen; verder het lezenswaardige: Over de Volkshuisvesting te Rotterdam, speciaal samengesteld voor het Xe Intern. Woning-congres; dan het boekje: 's Gravenhage en Scheveningen, aardig geïllustreerd, waarin een goed beeld gegeven wordt van de aantrekkelijkheid van den Haag, maar waarin het woningvraagstuk wat al te stiefmoederlijk behandeld is; terwijl de leden het merkwaardige, eenigszins drastisch opgezette maar zeer zeker belangrijke boek: Van wonen en bewonen, van bouwen, huis en erf, door H. F. Tillemans, dat de soms barre woningtoestanden in Indië behandelt, thuis werd toegezonden. Het congresbestuur heeft zich zeker laten leiden door de verstandige overweging, dat het op congressen gesproken woord natuurlijk zijn groote waarde heeft, maar vluchtig is, terwijl het meegeven van een klein bibliotheekje aan elk congressist voor een goede en ruime propaganda zeker niet minder vruchtbaar kan zijn.

Tot het belangrijkste verder van het congres behoorde de tegelijkertijd in de Vergaderzaal van het Kurhaus gehoudene tentoonstelling op het gebied van de verbetering van de volkshuisvesting in Nederland. Voor zoover ons bekend is deze de eerste geweest op dit gebied; zij gaf een goed beeld van wat in den laatste tijd voor de volkshuisvesting gedaan wordt, al was het geheel niet compleet. Ruim en goed verzorgd was Amsterdam vertegenwoordigd; evenzoo dient Arnhem genoemd. Wij verwijzen verder naar de beschouwing over deze tentoonstelling van den heer Schaad, opgenomen in dit n^o. van het B. Weekblad.

Het congres werd den 8sten September's ochtends in de Kurzaal te Scheveningen geopend door Z.K.H. den Prins der Nederlanden, beschermheer van het Congres, in tegenwoordigheid van

de ministers Cort van der Linden, Bertling, Lely en Ort, tal van autoriteiten, leden van het Congresbestuur, enz. en vele aanwezigen. De heer D. Fock, voorzitter van het uitvoerend comité opende de bijeenkomst in een sierlijke, meer-talige rede. Hierop opeende de Prins met een korte toespraak het congres, waarna de gedelegeerden der verschillende naties zich gedrongen voelden hulde aan Holland te brengen, te getuigen van de moeilijkheden, aan het vraagstuk verbonden, te wijzen op de verhevenheid van het doel, op het schoone der rechtvaardigheid, al te maal onderwerpen, die zich uitmunten leenen voor dergelijke officiële toespraken, maar... het vraagstuk zelf niet veel verder brengen.

De meer seriëuse arbeid ving aan, toen de eerste werking geboonden werd en het onderwerp: Verbetering en opruiming van ongezonde woningen in behandeling werd genomen.

Als algemeen rapporteur trad op Mevr. Van der Pek-Went, lid der Amsterdamsche Gezondheidscommissie. Nadat zij er op gewezen had, dat alle rapporten de wenschelijkheid van een Rijkswet tot verbetering van de slechte woning uitspreken, deelde zij mede, dat reeds meerdere staten in het bezit zijn van een dergelijke wet, bijv. Holland, Duitsche Staten, enkele Noord-Amerikaansche Staten en Zwitserland.

Het is noodig, dat de arbeiderswoningen stelselmatig worden opgenomen in statistieken; verder is in het bijzonder van belang een goede woning-inspectie, terwijl een woning-bureau, en volgens enkelen ook een woning-beurs gewenscht zijn.

Uitvoerig wees spreekster op de groote sociale betekenis der woning-inspectie, die zij met warmte verdedigde. Juist de vrouw is hierbij noodig, niet omdat de vrouw den arbeid in deze van den man moet overnemen, maar omdat de vrouw en de man elkaar moeten aanvullen.

Het woningtoezicht werkt goed, getuige het feit, dat waar dit bestaat, veel meer gedaan is voor verbetering van woningen, dan waar dit nog ontbreekt. Slechte woningen moeten verbeterd worden; de huiseigenaren kunnen gesteund worden door geldleeningen, vrijstelling of vermindering van belastingen, enz.

Is echter verbetering onmogelijk, dan blijft slechts één middel: onbewoonbaarverklaring. Wel kan de huiseigenaar hierdoor schade lijden, maar hiertegenover staat, dat zeer groote sociale belangen op het spel staan. Ieder, die van dichtbij de ellende van de krotwoningen heeft gezien, weet op welke onmenschaardige, ellendige en ongezonde wijze in de krotten geleefd wordt. Zeer sympathiek was het verhaal van spreekster, hoe zij, door deze ellende te zien, de groote sociale plicht om verbetering aan te brengen had gevoeld, en er sinds jaren met hart en ziel aan medewerkte.

Spreekster is voor onbewoonbaarverklaring, zelfs wanneer geen woningen beschikbaar zijn voor de onbehuisden. Juist dit ontbreken is een krachtige prikkel om tot nieuwbouw over te gaan (applaus).

Zijn de woningen voor niets meer te gebruiken, dan wordt in Holland en in Engeland geen schadevergoeding gegeven.

Het beste ware, geheele wijken met krotten door Gemeente of door woningverenigingen te doen aankopen, maar gewoonlijk ontbreekt daartoe het geld.

Wanneer de onbehuisde geen woning kan vinden, vermeerdert de overbevolking. Op een vraag, wat hiertegen te doen ware, is geen afdoend antwoord te geven. Men kan nieuwe en betere woningen bouwen, en dan het opschuif-systeem bevorderen. Toch helpt dit niet voldoende; de armeren zijn hiermede niet geholpen. De overheid moet zijn plicht begrijpen, zoodat met staats- of gemeentesubsidie woningen gezet moeten worden. Men moet echter oppassen, dat deze niet door de meer gegoede werklieden betrokken worden.

Betreffende de plaats, waar deze woningen gebouwd moeten worden, gelden plaatselijke omstandigheden. Spreekster zou het toelichten, wanneer zij aan den buitenkant der steden gezet werden.

Terecht merkte de Voorzitter, toen hij spreekster dankte voor

haar uitstekend referaat, dat zij zelf het best had bewezen, dat de man naast de vrouw moet en kan arbeiden.

Nadat Dr. Emerich uit Straatsburg vooral aangedrongen had op vermeerdering van den nieuwbouw, daar het bezwaarlijk gaat, krotten te ontruimen als er geen betere woningen beschikbaar zijn, deed Dr. Eddelbütel uit Hamburg mededeelingen omtrent de groote woning verbetering na de cholera in 1892 aldaar. Hierbij bleek al spoedig, dat het niet wenschelijk was op dezelfde plaats de woningen op te bouwen maar buiten de stad. Hieraan zit vast het verkeersvraagstuk, de verbinding van de city met de buitenwijken. De city is niet geschikt voor arbeiderswoningen; aan den anderen kant is een afzonderlijke tuinstad ook niet geschikt, want de arbeiders wenschen in directe verbinding met de stad en hare aantrekkelijkheid te zijn.

De heer Soenens (Brussel) hield een krachtig pleidooi voor een ernstige en doeltreffende inspectie, waarbij vooral inspectrices goed op haar plaats zijn. De gemeentelijke overheid durft vaak niet flink op te treden wegens „electorale overwegingen“. Daarom moet zij het woningtoezicht achter zich hebben.

De heer Wibaut, lid van den Gemeenteraad van Amsterdam, bevestigde de stelling van een der sprekers: een slechte woning is beter dan geen woning. De onbewoonbaarverklaring werkt als prikkel tot nieuwbouw; daarom moet men er mede doorgaan, ook als er niet voldoende nieuwe woningen zijn. Bovendien kan men den ontruimingstermijn in afwachting van den nieuwbouw verlengen.

Als men de huuropbrengst tot basis neemt voor de schadevergoeding aan eigenaars van onbewoonbaarverklarde woningen, dan betracht men niet de billijkheid, maar geeft men den huiseigenaar een overmatig voordeel, een bevoorrechteling welke berust op het feit, dat de huiseigenaar tengevolge van het plichtsverzuim der Overheid jarenlang een te hooge huur heeft kunnen eischen.

Men moet den huiseigenaar eenvoudig vergoeden wat men hem ontnaemt. Welnu, zulk een huiseigenaar ontnaemt men behalve de waarde van den grond eenvoudig wat half onbruikbare planken en steenen.

Wat overigens de door arbeiders te betalen huren betreft, deze bedragen een te groot deel van hun loon; vaak 1/5, ja zelfs 1/4 of meer. De Staat en de gemeente moeten die duurte der arbeiderswoningen met alle mogelijke middelen tegengaan. Spr. acht daarom den wensch van een der sprekers, dat de arbeider een wat grooter bedrag aan huur zal betalen uit zijn loon, niet juist. Prof. Dernburg (Berlijn) bepleitte het verlenen van het onteigeningrecht aan verenigingen in het belang der volkshuisvesting. Spr. bracht voorts een woord van bijzondere hulde aan de algemeene rapporteur voor haar weloverwogen, met goede kennis van zaken samengesteld referaat. Spr. kwam op tegen de stelling van een zijner landgenooten op dit congres: gerechtigheid tegenover huiseigenaren staat hooger dan woningverbetering. Wij straffen den verkooper van bedorven vleesch, maar wat verkoopt de huiseigenaar die zijn huurder een hol levert? (luid applaus). Wat is de schadevergoeding, die de huiseigenaar moet krijgen? Niet de huurwaarde, maar de waarde van de zaak, die men hem ontnaemt.

Dr. Landsberger (Charlottenburg) achtte de kwestie van de huisvesting der onbehuisden niet onoplosbaar. Voor de armsten kan men „gezinstoevluchten“ bouwen, waar zij tijdelijk een onderdak vinden, totdat in hun woningbehoefte is voorzien. Toen de heer Haberhand (Berlijn) er op gewezen had, dat de Duitsche bevolking in de laatste 40 jaar met 26 miljoen personen is vermeerdert en op de vraag: wie heeft deze menschen woningen verschaft, antwoordde: de particuliere bouwrijverheid, werd geroepen: Maar hoe! Spreekster achtte het niet de hoofdzak of deze bouwrijverheid in Duitschland door privaat kapitaal tot stand is gebracht.

's Avonds waren de leden en hun dames de gasten der Regeering

in de feestelijke Ridderzaal. Onnoodig te vermelden, dat tal van leden van hooge Staatscolleges, militaire autoriteiten, leden der hofhouding, van het corps diplomatique, enz. aanwezig waren. Tegen elf uur kwam ook de Prins der Nederlanden de receptie bezoeken.

Het was een aangename gelegenheid met vele leden van het congres nader kennis te maken of van de goed voorziene buffetten te proeven.

Den volgenden dag, 9 September, was aan de orde het onderwerp: „Verbetering van woningtoestanden op het platteland“. Algemeen Rapporteur was de heer W. Thomson Alderman, president van de National Housing and Town planning Council te Richmond (bij Londen).

Nadat hij een overzicht van de rapporten der verschillende landen had gegeven, wees hij op den bouw van cottages in Engeland. De eischen, daar aan een goede arbeiderswoning op het platteland gesteld, zijn vrij hoog; gevraagd worden minstens 1 woonkamer en 3 slaapkamers, bovendien een keuken met bijbehooren.

Waar in Engeland bijna alles wordt overgelaten aan de plaatselijke autoriteiten, is het bezwaarlijk, dat de eigenaars van slechte woningen als kiezers invloed kunnen uitoefenen op de gemeentebesturen. Spreekster zou wenschen, dat evenals de verkooper van bedorven visch, ook de verhuurder van slechte woningen werd gestraft.

Spreekster achtte het wenschelijk, dat er een krachtige centrale autoriteit komt op het gebied van de woning verbetering, die behoorlijk wordt ingelicht omtrent de plaatselijke toestanden en waar noodig terstond ingrijpt.

Men moet geen slechte huizen afbreken, zonder iets beters er voor in de plaats te stellen. In Ierland worden de oude huizen dan ook niet afgebroken, voor de nieuwe gereed zijn.

Prof. Fuchs (Tübingen) wees er op, dat de agrarische wetgeving drie verschillende vormen vertoont, naar gelang zij staat onder den invloed van de overwegende aanwezigheid van het groot bedrijf en het groot grondbezit, onder dien van de groote boerenbedrijven, die ongedeelde vererfd worden of onder dien van het klein-boerenbedrijf.

Bij den eersten vorm is een oplossing van het woningvraagstuk te vinden in het verschaffen van eigen woningen aan de landarbeiders, in de „inwendige kolonisatie“. Bij den tweeden vorm is het woningvraagstuk eigenlijk meer de vraag van het huisvesten van boerenknechts. Bij den derden vorm is er geen arbeidersvraagstuk maar is er een woningvraagstuk voor de kleine boeren zelf, die vaak in veel te kleine woningen huizen. Hier echter is de oplossing het moeilijkst. Want we kunnen wel de grootindustrieelen, grootgrondbezitters en heerenboeren dwingen, voor huisvesting van hun arbeiders of knechts te zorgen; maar hoe kunnen wij zorgen dat de kleine boeren beter woningen krijgen?

Stellen wij aan hun woningen de hooge eischen van ruimte per bewoner, licht en lucht, enz. die terecht voor woningen in de steden gesteld worden, omdat men daar niet voortdurend in de openlucht leeft, dan maken wij het aan groote gezinnen onmogelijk, op het land te blijven wonen, en werken wij den trek naar de steden in de hand. Men zij dus voorzichtig met het stellen van eischen op dit gebied.

De heer A. Rey (Parijs) was van oordeel, dat overal elk gezin een eigen huis, een eigen tuin, een eigen veld moet hebben. Er is geen afzonderlijke hygiëne voor het land en voor de stad. Elke woning moet volop door de zon verlicht worden, die er overal in moet doordringen.

Daarom is het goed de huizen op het oosten te bouwen. De heer Ferenczi (Hongarije) wees er op, dat in zijn land van 20 miljoen inwoners 9 miljoen land-proletariërs zijn. Door de wet van 1907 werden de landarbeiders in de gelegenheid gesteld een huisje met een kamer en een keuken en een tuintje in eigen bezit te krijgen. De Staat moet de bouwplannen goedkeuren, verleent 20 jaar vrijdom van belasting en draagt 2/3 bij

voor jaarlijksche aflossing van het geleend kapitaal. Op deze manier zijn in de laatste jaren 12000 woningen gezet. Ten slotte drong spreker aan op onderricht in de gezondheidsleer aan de landbevolking.

Meer dan een spreker achtte het beste middel tegen den belangrijken trek van de plattelandsbevolking naar de groote steden, gelegen in een goede woningverzorging op het land. Hiermede kon de heer Wibaut zich niet vereenigen; hij achtte het beter dit onderwerp er niet aan vast te knoopen en de plattelandsbouw op zichzelf te bekijken. Spreker vond het ongewenscht, dat de ondernemer, de fabrikant eigenaar is van de arbeiderswoningen. Dit maakt de arbeider veel te veel afhankelijk, en geeft den ondernemer te veel macht.

(Slot volgt)

BERICHTEN.

Gemeentebegroting Amsterdam. De Paleis-Raadhuiskaestie. Omtrent de Paleis-Raadhuiskaestie schrijven B. en W. in de memorie van beantwoording betreffende de gemeentebegroting voor 1914:

Aan het bouwen van een nieuw Raadhuis, hetzij op de plaats van het oude, hetzij elders, kan niet worden gedacht, zoolang de raad gesteld blijft op de verwezenlijking van zijn wensch, om het Paleis op den Dam opnieuw tot raadhuis bestemd te zien. Het praeadvies in zake de Paleis-Raadhuiskaestie kan spoedig worden tegemoetgezien, doch ook al zou alles medewerken, om den terugkeer tot den toestand van vóór 1808 te bespoedigen, in ieder geval zullen tal van jaren moeten verlopen, alvorens, het gemeentebestuur zijn intrek in het Paleis zal kunnen nemen. Vernieuwingswerk in het raadhuis, als waarover een lid (van den raad) sprak, zal daarom gedurende dat tijdsverloop, evenmin in de toekomst als thans, kunnen worden vermeden.

Aan hetzelfde lid, dat de Paleis-Raadhuiskaestie niet wil oplossen, antwoorden B. en W. voorts, dat zij zich gebonden achten aan het standpunt, dat de raad dienaangaande heeft ingenomen.

De Rijks-academie van Beeldende Kunsten. De onderhandelingen met het rijk over de stichting van een nieuwe Academie van beeldende kunsten zijn, naar B. en W. aan den raad mededeelen, zoo ver gevorderd, dat aan de Regeering de grondslagen zijn medegedeeld, waarop naar de meening van B. en W. een regeling met het rijk zou kunnen worden getroffen. Die grondslagen hadden reeds een punt van onderhandeling uitgemaakt en zijn in hoofdzaak gelijk aan de wenschen, die bij die onderhandelingen door de regeering kenbaar waren gemaakt. Verwacht mag dus worden, dat binnen niet al te langen tijd de noodige overeenstemming met de regeering zal worden verkregen.

Een fraai 18de eeuwsch huis te Krommenie. Zoals in het schrijven van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst aan B. en W. van Krommenie op blz. 523 reeds is medegedeeld, zal een der belangrijkste specimen van de Noord-Hollandsche Bouwkunst uit de 18de eeuw verkocht worden. Wat zal zijn lot worden? Tot winkelhuis ingericht? Wij hopen het niet. De gevel, waarvan hierbij een afbeelding gegeven wordt, is zeldzaam goed bewaard. En dat hij van bijzondere, bouwkundige schoonheid is, behoeft geen nader betoog. Rustig en regelmatig in opzet, is hij toch van een bekorende levendigheid. Dit type-architectuur, beneden baksteenbouw, boven rijkbewerkte houtbouw, komt in dezen vorm voornamelijk in Noord-Holland voor; toch zijn er niet veel meer van dit soort, die zoo mooi en zoo goed bewaard zijn als dit huis. In de voorkamer bevindt zich nog een fraai plafond.

Het is te wenschen, dat in Krommenie zooveel belangstelling voor dit monument van kunst zal zijn, dat er geen gevaar is voor vernieling of ontsiering.

Bouwen in de Koloniën. Op het te Dresden van 24 tot 26 September gehouden congres voor monumenten-bescherming en heemschut is het vraagstuk van de verhouding der musea, plaatselijke, gewestelijke, nationale en internationale, nog eens ampel

besproken, en ook veel aandacht gewijd aan het kwaad en het nut van den kunsthandel, die de mooie dingen van hun plaats haalt, maar ze dan natuurlijk ook weer elders deponeren.

Van eigenaardig belang was een voordracht van den geheimen hofraad Von Oechelhäuser over de bescherming van het landschap in de koloniën. Hij trok te velde tegen de ontsiering van het landschapschoon in de tropen door afschuwelijke gebouwen van gollijzer, asphaltpapier enz., die kant en klaar worden aangevoerd uit het moederland en dan maar zooals 't vallen wil gemonteerd.

De Deutsche Kolonialgesellschaft heeft zich met deze zaak bemoeid en bij de regeering een willig oor gevonden. Men is wel geneigd te overwegen wat er kan gedaan worden, maar mist goede voorbeelden. Nu is in overweging, in samenwerking met architecten- en ingenieurs-vereenigingen een prijsvraag uit te schrijven met het doel, uit de koloniën van verschillende landen materiaal bijeen te brengen. De Werkbund heeft het voornemen op zijn tentoonstelling het volgend jaar te Keulen een Duitsch koloniaal huis te laten zien, geheel met Deutsche producten ingericht. Voor dit plan heeft het departement van koloniën zijn steun toegezegd. Voorbeelden van bouwwerken uit alle Deutsche koloniën zullen daarnevens worden getoond. *Alg. H. Bl.*

PERSONALIA.

Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers is benoemd tot Commandeur in de Orde van den Nederlandschen Leeuw.

33ste JAARG. — 1 NOV. 1913 — No. 44.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Afz. nummers / 0.15 fr. p. p. / 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1 — 5 regels / 1.—, elke regel meer / 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertentie tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Krommenie. — Vergadering van Architect-Leden op 21 October 1913. — VERSTAG HOOFDBESTUURSVERGADERING OP 21 OCTOBER 1913. — REDACTIONNEEL GEDEELTE. — Indrukken van een Deutsche Reis, door W. C. Brouwer. — Bauberatung, door J. D. Landré. Stel. — De Nieuwe Verkeersweg te Amsterdam door Jan Stuyt. — Het Verkeer, door P. A. Timmers. — Ingezonden. — Vergaderingen. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

KROMMENIE. In aansluiting bij het schrijven van het Hoofdbestuur aan B. en W. van Krommenie in zake den verkoop van het 18de eeuwsche huis met fraaien gevel aldaar deelen wij mede, dat deze verkoop heeft plaats gehad, maar dat het gebouw gekocht is door iemand, die het huis volkomen intact wil behouden, zoodat het gevaar voor vermindering niet meer bestaat.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN DER MIJ, OP 21 OCTOBER 1913 IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

De Voorzitter, de heer A. Salm G. B. ZN., opent de vergadering, heet alle aanwezigen welkom en herinnert daarna aan het doel van deze vergadering: het nemen van een conclusie in zake „Bauberatung“. Alvorens hierop nader in te gaan wenscht spreker de vergadering in kennis te stellen van twee artikelen, die over dit onderwerp handelen, en niet meer vóór de vergadering in het B. Weekblad konden worden opgenomen, het eene van den heer Van Hylckama Vlieg en het andere van den heer J. D. Landré. De Voorzitter leest beide stukken voor, waarna besloten wordt deze alsnog in het B. W. op te nemen. (Zie B. W. no. 43, blz. 528 en 531, en no. 44 blz. 542).

Hierna zet spreker in algemeene trekken het groote belang van het te behandelen onderwerp voor den architect uiteen. Het vraagstuk is actueel en de bouwkundige vereenigingen hebben besloten, eerst in eigen boezem het onderwerp te behandelen. Daarna zal getracht worden tot een meening van deze vereenigingen te geraken.

Zoo is dan nu het oogenblik voor de Maatschappij gekomen hare meening in deze te vormen. Reeds op de jl. gehouden Alg. Mei-vergadering is het vraagstuk breedvoerig door voor- en tegen-

standers besproken; deze voordrachten zijn in het B. Weekblad opgenomen, waarna nog verschillende beschouwingen in dat blad gepubliceerd zijn. Men mag nu aannemen, dat de leden zich een oordeel gevormd hebben. Het zou te ver voeren, wanneer het geheele vraagstuk van de Bauberatung nu besproken moest worden; alleen over het principieele, niet over de organisatie moet beslist worden. Niemand kan bezwaar maken tegen het doel de ontsiering van stad en land te bestrijden, gelijk Bauberatung wil. Maar de uitvoering zal bezwaren medebrengen; vooral in kleinere plaatsen zal het zeer moeilijk zijn, bevoegde bouwraadgevers te krijgen. En zijn zij niet in alle opzichten bevoegd, dan werken zij eerder schadelijk dan goed.

Bauberatung is te beschouwen als een soort noodzakelijk kwaad, als een hulpmiddel, gevolg van het op groote schaal bouwen door onbevoegden, o.a. door den speculatiebouwer, die alleen economische voordeelen wil bereiken en om het aesthetische zich in 't geheel niet bekommert. Hierdoor ontstaat voor een belangrijk deel de eigenlijke stadsontsiering. De gemeenschap heeft het volste recht op verbetering in deze. Het beste ware, wanneer alleen de bevoegden bouwden, dus wanneer de titel van den architect beschermd werd. Daar moet het naar toe; maar zoover is het nog niet. Vandaar het hulpmiddel: Bauberatung.

Beschouwen wij deze nader, dan zijn er 2 belangrijke kanten aan te zien: de aesthetische en de economische. Wat de aesthetische kant betreft, vragen vooral de kleinere bouwwerken als winkels, arbeiderswoningen en verbouwingen dringend om verbetering. Ook hier moet de Bauberatung de bouwpatroons overreden naar een goed architect te gaan. Eerst wanneer dat geen succes heeft, moet bouwadvies gegeven worden.

Er wordt voor officieele, middelmatige bouwkunst gevreesd, o.a. door v. d. Pek. Men bedenke echter, dat het hier voornamelijk de kleine, bescheiden bouw betreft, waardoor dit gevaar, zoo het al bestaat, minder groot is. De betere en grotere bouwwerken moeten beslist buiten de Bauberatung vallen, want deze behooren door den architect tot stand te worden gebracht.

Aesthetisch kan het groote voordeel bereikt worden, dat het al te leelijke geweerd wordt.

Economisch gezien, moet worden erkend, dat de Bauberatung in concurrentie komt met den architect.

Echter kan en moet de B. de betekenis van den architect naar voren schuiven. Zij werkt, mits goed geleid, sterk opvoedend, en zij kan den bouwheer doen inzien, dat tenslotte alleen een architect hem goed kan helpen. De waarde van deze bouw-

kundige opvoeding van het publiek moet men niet onderschatten. Resumerende, meent spreker dat het wenschelijk is in Nederland een proef met Bauberatung te nemen. Voorwaarde moet zijn, dat deze staat onder leiding van de architecten, want zij zijn en de bevoegden en de belanghebbenden. Wordt B. zeer ruim opgevat, zoodat zij zich ook bemoeit met stadsschoon, parkaanleg, enz., dan zouden ook andere kunstenaarsgroepen kunnen medewerken, bijv. schilders, maar de leiding moet blijven bij de architecten.

Hierna wordt het debat geopend.

De heer W. J. de Groot vraagt, of het ook bekend is, of in de Duitse steden, waar Bauberatung is, ook Schoonheidscommissiën zijn. Z. i. moeten deze aan elkaar gekoppeld en één geheel worden. Het is steeds verkeerd, wanneer meer dan één commissie zich met hetzelfde of vrijwel hetzelfde onderwerp bemoeit. De gemeente moet zich tot één autoriteit, tot één commissie kunnen wenden; wanneer die tot stand komt, dan komt er eenheid, waar nu een 6-tal vereenigingen in Amsterdam zich met stadsschoon bemoeien.

De heer Buskens wijst er op, dat de Schoonheidscommissie afwijst, maar niet verbetert. Zij moet verwijzen naar de Bauberatung, die advies geeft. In Rotterdam is het herhaalde malen voorgekomen, dat een project steeds werd afgewezen en steeds terug kwam bij denzelfden teekenaar. Dit is onbehoudbaar.

De heer Ouëndag meent, dat er geen bezwaar tegen de B. kan zijn. De Schoonh. Comm. werkt goed, men is er over tevreden. Zij bemoeit zich echter nitsluitend met gebouwen, op gemeente terrein te bouwen. Laten wij nu een stap verder gaan en de Bauberatung instellen, die advies kan geven over de bebouwing van elk terrein, ook particulier. Daarenboven kan de B. zich bemoeien met parkaanleg, beplanting, reclame enz. De heer Kubatz is een afwijkende meening toegedaan. Wij zijn het allen eens, zegt spreker, dat bouwadvies gegeven moet worden. De ontzierung moet worden bestreden. De architect is de goede bouwraadgever; maar iedereen noemt zich architect; daarom is het voor alles wenschelijk, dat de architecten-titel beschermd wordt. Zoover zijn we nog niet. Wie moet nu raad geven? Dit moet en dit kan de particuliere architect doen. De moderne architect heeft niet meer een bureau, gelijk in de middeleeuwen, waarbij hij alles tot in de details zelf uitwerkt; hij heeft een groot bureau, waar hij veel hulp heeft, en dat uitstekend is ingericht voor het geven van bouwadvies. Feitelijik doet hij niet anders dan dagelijks op zijn bureau bouwadvies geven. De Bauberatungscommissie zou slechts moeten zijn een keuringscommissie, die moet uitmaken of het ingekomen project is van een architect of niet. Is het niet van een architect, dan moet het project worden terug gewezen. Zoodoende komt de Bauberatung bij de particuliere architecten. Men vergeet niet, dat het geven van goed bouwadvies veel tijd kost; de architect moet ter plaatse een onderzoek instellen, hij moet de omgeving bestudeeren.

De officieele bouwadvies-bureaux zullen dat niet doen, en hun adviezen blijven papieren projecten, die niet genoeg verband houden met de werkelijkheid. Dit gevaar wordt nog grooter, wanneer men voor geheele streken één advies-bureau neemt. De particuliere architect kan de zaak veel beter verzorgen; er zal echter voor dit werk een speciale, verminderde honorarium-regeling gemaakt moeten worden.

De heer Gratama wijst op het grootte onderscheid tusschen Schoonheidscommissie en Bauberatung.

De eerste geeft geen verbeteringen aan, komt dus niet op het gebied van den architect, de tweede wel. Vandaar dat de eerste veel makkelijker gesticht kan worden dan de tweede.

De oplossing van den heer Kubatz is de beste; maar practisch onuitvoerbaar, omdat daarmee de persoonlijke vrijheid teveel aan banden gelegd wordt. Men zal de keuringscommissie niet de macht willen geven uit te maken, wie architect is en wie niet. Er blijft dus niets anders over dan een gewone Bauberatung, als een overgangsmaatregel, welke Bauberatung propaganda voor den architect moet maken.

De heer Kubatz meent, dat een keuringscommissie wel dwang kan uitoeenen; ook de Schoonh. Comm. grijpt in de particuliere vrijheid in. Ingrijpen is absoluut noodzakelijk; wordt niet de Gem. Gasfabriek te Amsterdam verbouwd voor 3 miljoen niet onder leiding van een bekwaam architect, berekend voor dit belangrijke werk ook wat het aesthetische betreft, maar door een teekenaar?

De heer Ouëndag is het met den heer Gratama eens, dat het niet gewenscht is door de keuringscommissie te laten uitmaken wie architect is en wie niet. De breede weg moet bewandeld worden; ieder moet werk kunnen inzenden. Anders zou ieder jong en onbekend architect den pas worden afgesneden van zijn talent te getuigen en naam te maken.

De heer Kubatz verklaart zich nader, en wenscht dat de keuringscommissie vooral ook de stedenbouwkundige vraagstukken zal behandelen. Zij moet de instelling zijn, die zorgt, dat in de verschillende bouwcomplexen overeenstemming verkregen wordt, en daarover advies geeft. Hoofddoel moet zijn: alle fouten, door onwetendheid ontstaan, te vermijden.

Een kras voorbeeld acht spreker het plaatsen van het Postkantoor naast het Stadhuis te Rotterdam. Dit is stedenbouwkundig niet juist en had vermeden moeten worden.

De heer Poggenbeek is bang voor eenigen dwang in den tegenwoordigen tijd van onrijpe architectuur. Wie heeft tegenwoordig autoriteit genoeg? Bauberatung of wat daar op lijkt moet niet kunnen dwingen, maar slechts advies geven.

Nadat de Voorzitter er op gewezen heeft, dat in enkele plaatsen B. wel dwingende macht heeft, bv. in Dusseldorf, meent de heer Poggenbeek, dat in bijzondere gevallen, bepaalde stads-wijken betreffende, dit ook zeer juist kan zijn.

De heer de Groot is van meening, dat B. voor stedenbouw veel nut kan hebben. Wat Amsterdam betreft, zal de ontzierung spoedig geheel bestreden kunnen worden, want bijna alle beschikbare terreinen zijn al gemeente terrein geworden, zoodat deze bij erfpacht of koop aesthetische eischen kan stellen. In de groote steden zijn voor de Bauberatung wel voldoende artistieke krachten als raadgevers te vinden. Maar in de provincie zijn die zeldzaam. En het geval kan zich dan voordoen, dat een plan van een hoogstaand architect daar wordt afgewezen. Dit is zeer zeker een gevaar.

De heer Mutters benijdt Amsterdam zijn grondbezit; in den Haag bezit de Gemeente slechts $\frac{1}{3}$. Spreker sluit zich aan bij de opvatting van den heer Kubatz; de keuringscommissie zou zich ook te bemoeien hebben met gebouwen op particulier terrein te zetten.

Nadat de heer Buskens er op gewezen heeft, dat de particuliere bouwer steeds met de gemeente te maken heeft, met straten-aanleg als anderszins, zoodat de gemeente steeds invloed op den bouw kan uitoeenen, deelt de Voorzitter mede, dat de Schoonh.-Commissie in Amsterdam de gewoonte heeft, wanneer zij werk van een architect voor zich heeft, alleen advies te geven en geen dwang uit te oefenen. Inzake het ontwerpen van gevels is een speciale honorarium-regeling gemaakt en verder berust bij Bouwen en Woningtoezicht een lijst van architecten, die zich voor gevel-ontwerpen beschikbaar stellen.

De heer Buskens heeft eigenlijk voortdurend bezwaren gehoord tegen de Schoonh.-Commissie, maar niet tegen de Bauberatung. Spreker acht het wenschelijk, dat deze door de architecten wordt ingesteld; heeft zij goed gewerkt en is zij overbodig geworden, dan kunnen de architecten haar afschaffen.

De heer Bolderman legt er den nadruk op, dat het tijd wordt om in te grijpen in de ontzierung. De Duitschers hebben lange jaren praktijk betreffende de Bauberatung, en zij zijn nog niet tot een goede eindconclusie over dit onderwerp gekomen. Hoe kon dus deze vergadering een beslissing er over nemen? Het beste is, dat een proef genomen wordt; de Commissie voor het Stads-schoon te Amsterdam wilde nemen. Bauberatung moet de appreciatie van het publiek voor den architect versterken; steeds meer zullen bouwers en eigen-bouwers naar de architecten gaan. De gedachtegang van den heer Kubatz behelst een utopie. Op

het oogenblik gaan de slechte bouwers niet naar den architect, en zij zullen er ook niet toe gedwongen kunnen worden. Het einddoel moet zijn, dat de architect alles bouwt. Maar dit is niet in eens te bereiken. Alles gaat geleidelijk, en juist als overgang is Bauberatung goed. De Schoonh. Comm. decreeteert, de Bauberatung adviseert. Daarom behooren deze 2 naast elkaar te staan.

Spreker stelt voor geen beslissing te nemen, maar een proef te nemen, namelijk de proef van Stadsschoon te steunen door het zenden van afgevaardigden der bouwk. vereenigingen naar deze Commissie.

De heer Poggenbeek acht het overdreven voorgesteld wanneer gezegd wordt, dat de Schoonh. Comm. bindende macht heeft. Het ontwerp voor de „Bijenkorf" was door de Schoonh. Comm. afgekeurd; daarna hebben B. en W. het onderwerp aan de Schoonh. Commissie onttrokken.

Nadat de heer Buskens er nog eens op aangedrongen heeft, dat in de Bauberatung alleen architecten zitting moeten hebben, verklaart de heer de Groot, dat hij niet veel van een proefneming verwacht, gelijk de heer Bolderman wil. Steeds is getracht het volk op te leiden, de algemeene ontwikkeling te verheffen. Maar het resultaat is gering. De weg, door den heer Bolderman aangegeven, kan eenen duren.

Op de vraag van den heer Bruning, hoe het Hoofdbestuur over dit onderwerp denkt, deelt de Voorzitter mede, dat het Hoofdbestuur geen praeadvis wenschte te geven, om niet te influenceeren op de meening der leden.

De heer Van Loghem merkt op, dat nog in vele steden geen Schoonh. Comm. bestaat. Het is wenschelijk, dat alle steden die krijgen; op welke wijze die er komen, al of niet met Bauberatung vereenigd, is van minder belang.

Zal de Bauberatung den particulieren architect niet schaden, vraagt de heer Rood. Spreker beantwoordt die vraag bevestigend. De Bauberatung is daarenboven niet afdoende tegen de ontzierung. Veel meer heil is te verwachten van goed bouwkundig onderwijs. Komt er een Bauberatung, dan is spreker het met den heer de Groot eens, dat deze geheel aan de Schoonheidscommissie gekoppeld moet worden, zoodat deze één commissie vormen. Dat de Bauberatung kosteloos advies zal geven, acht spreker niet goed, zoodat, resumerende, spreker dan ook tegen de Bauberatung is.

Nadat de heer Sluysveer zich ook verklaard heeft voor een uitbreiding der Schoonh.-Comm. met de Bauberatung, en deze laatste dus niet zelfstandig moet zijn, onderstreept de heer de Groot deze meening nog eens. De vermeandering van commissies dreigt een fatale ziekte te worden. Wil men in Amsterdam iets bereiken dan is spreker overtuigd, dat men de Schoonh.-Comm. met de B. tot één moet maken. Op deze wijze georganiseerd is spreker er voor. Zoodat gezegd, de gemeente moet één honvast hebben.

De heer Hanrath wenscht eerst principieel uitgemaakt te zien, of de vergadering is voor de keuringscommissie, door den heer Kubatz bedoeld, of voor de Bauberatung, die advies geeft. Spreker is voor het denkbeeld-Kubatz. Tevens wenscht ook spreker Schoonh.-Commissie en Bauberatung samen één te doen zijn.

De heer Kubatz verklaart nader, dat hij tegen iedere ambtelijke inmenging in de ontwikkeling der architectuur is. En de Bauberatung wordt steeds meer ambtelijk. In Duitschland wordt hierover meer en meer geklaagd.

De heer de Groot acht dit overdreven voorgesteld; in elk geval in Amsterdam zal dit ambtelijke niet erg zijn, daar de Gemeente zeker genegen zal zijn de adviseurs uit de bouwk. vereenigingen te kiezen. Er moet echter in deze schoonheidszaken slechts zijn één Commissie.

Ook de Voorzitter is het niet geheel eens met den heer Kubatz. Een enkele ambtenaar kan zeer nuttig zijn in de Schoonheids-Commissie, bijv. de Directeur van Bouwen en Woningtoezicht. De heer Bolderman bestrijdt de wenschelijkheid, dat Schoonh. Comm. en Bauberatung één moeten zijn. De Schoonh. Commissie decreeteert, de Bauberatung niet. Wanneer een bouwer door de Schoonh. Comm. tegen zijn zin gedwongen is zijn project te wij-

zigen, dan kan het voorkomen, dat diezelfde Commissie voor een ander geval van Bauberatung iets aan dienzelfden bouwer moet verzoeken. Het resultaat zal dan natuurlijk in het laatste geval nihil zijn. Tegen den heer de Groot merkt spreker op, dat de Gemeente er toch blijkbaar anders over denkt, want dat spreker beslist weet, dat de Gemeente de Commissie van Stadsschoon financieel wil steunen.

De heer de Groot acht het woord decreeteeren onjuist. Iedere ambtenaar moet soms de eene keer iets eischen en de andere keer iets verzoeken. Waarom kan de Schoonh. Comm. dat ook niet?

De heer Otten meent, dat de heer Bolderman gelijk heeft; immers de Schoonh. Comm. breekt af, de Bauberatung bouwt op. Op de vraag van den heer Kromhout naar meerdere inlichtingen omtrent de klachten over de Bauberatung in Duitschland, deelt de heer Kubatz mede, dat het vraagstuk aldaar is onderzocht, maar dat het resultaat niet gunstig is. Steeds meer wordt de Bauberatung daar ambtelijk, wordt zij gevoegd bij Bouwen en Woningtoezicht en ten slotte opgenomen in de Bouwverordeningen. De architecten moeten nu niet meer alleen rekening houden met de bouwverordeningen, maar ook met allerlei artistieke, zelfs met die in kleine plaatsen!

Nadat de heer van Loghem dit nader heeft toegelicht, door er op te wijzen, dat er in Duitschland voor en tegenstanders zijn, en dat de Duitse vereeniging van vrije architecten zich tegen de gevolgde wijze van Bauberatung heeft verklaard, en nadat de heer Kubatz zijn opvatting van keuringscommissie nader heeft toegelicht, wordt gestemd over de vraag: Is Bauberatung gewenscht of niet? Met 17 tegen 5 stemmen wordt de wenschelijkheid uitgesproken.

Hierop wordt goedgekeurd het voorstel van den Voorzitter, om een Commissie van praeadvis te benoemen, welke Commissie, gehoord de besprekingen, nadere voorstellen zal doen betreffende de organisatie der Bauberatung.

Hierin worden gekozen de heeren Ouëndag met 10 stemmen, Buskens met 6 stemmen en Kubatz met 5 stemmen.

Dit punt afgehandeld zijnde, wordt overgegaan tot de verkiezing van 1 lid in de Commissie tot het nazien van de Rekening en de Verantwoording van het Hoofdbestuur, waartoe de heer J. Bakker, en 1 lid in de Commissie van Stempopneming, waartoe de heer R. Schüngel wordt aangewezen, welke beide heeren de benoeming aanvaarden.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADE- RING OP DINSDAG 21 OCTOBER 1913.

Aanwezig de heeren A. Salm G.Bzn., voorzitter; J. A. G. van der Steur, vice-voorzitter; S. de Clercq, A. W. C. Dwars, J. W. Hanrath, Alb. Otten, B. J. Ouëndag en Jan Stuyt, benevens de Alg. Secretaris J. Gratama.

De voorzitter doet verslag van het bezoek van de deputatie uit het Hoofdbestuur bij den heer C. Muysken te Baarn, bij gelegenheid van diens 70sten verjaardag op 19 October j.l. en van de huldebetuiging dezer deputatie, bestaande uit de heeren A. Salm G.Bzn., J. A. G. van der Steur, Alb. Otten en B. J. Ouëndag. (Zie het bericht op blz. 523).

Inzake het jubileum van Jhr. Mr. V. de Stuers op 20 October j.l. deelt de Voorzitter mede, dat de deputatie uit het Hoofdbestuur, bestaande uit de heeren J. A. G. van der Steur, S. de Clercq en Jan Stuyt, niet tot den jubilaris kon worden toegelaten, aangezien diens gezondheidstoestand bezoek niet toeliet.

Het Hoofdbestuur heeft hierop schriftelijk zijn hulde betuigd. Met ingenomenheid wordt kennis genomen van de benoeming van den heer De Stuers tot Commandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw, en wordt besloten den jubilaris schriftelijk ook hiermede geluk te wenschen.

COMMISSIE VAN ONDERWIJS. Volgens rooster treden in deze Commissie af de heeren M. B. N. Bolderman en B. J. Ouëndag.

Afb. 1. Osnabrück. Brunnen am Herrenteichswall.

Beide heeren worden door het Hoofdbestuur herbenoemd, waarbij zeer op prijs wordt gesteld, dat zij zich herkiesbaar stellen: in het bijzonder wordt het aanblijven van den heer Ouëndag, die jaren lang de leiding van de Examens der Mij. heeft gehad, met groote ingenomenheid begroet.

AFD. GRONINGEN. Goedgekeurd wordt het verzoek van de Afd. Groningen der Mij. t. b. d. Bouwkunst, de jaarlijksche retributie van 2 gld. per lid te mogen ontvangen.

FONDS GUISBERTI HODENPIJL. Het College van Curatoren der Technische Hoogeschool te Delft deelt mede, dat de bedoeling van het Fonds Guisberti Hodenpijl is, „om iedere twee jaren, voor het eerst op 8 Januari 1914 eene belooning uit te keeren aan hen, die door onderhoud, herstelling of gedeeltelijken wederopbouw van reeds vóór de achttiende eeuw te Delft, bionen hare voormalige stadsgrachten bestaande gebouwen, tot het uiterlijk schoon van Delft, volgens het oordeel van ons College of van hen, aan wie door dit College de beoordeeling in deze is overgelaten, uit een architectonische oogpunt zullen bijdragen en daardoor een bijzondere onderscheiding waardig zijn.”

Het College acht het wenschelijk om ter bedoelder beoordeeling een commissie in het leven te roepen, waarin met twee leden van de Afdeling der Bouwkunde dezer Hoogeschool en den Secretaris van het College zitting zouden nemen één lid der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, benevens één lid van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Voor de afdeling der Bouwkunde zullen zitting nemen de Hoogleraren Henri Evers en T. K. L. Sluyterman. Het Hoofdbestuur, verzocht een lid der Mij. aan te wijzen, besluit gaarne hieraan te voldoen, en benoemt den heer A. le Comte, Directeur van het Rijksmuseum Lambert van Meerten te Delft, die herhaaldelijk blijkt heeft gegeven, het oude Delft door en door te kennen *).

HEEMSCHUT. Als afgevaardigde van de Maatschappij op de Buitengewone Algemeene Vergadering van Heemschut, te houden 25 October 1913, wordt benoemd de heer J. Gratama.

B. N. A. De voorzitter vestigt de aandacht op het communicé van de vergadering van den Bond van Ned. Architecten in het Alg. H. Blad, onder het hoofd: „Architecten” waarin voorkomt: „De vergadering sprak haar afkeuring uit over de wijze waarop door de Mij. van Bouwkunst in den loop van dit jaar de samenwerking met den Bond betreffende verschillende punten van

*) Inmiddels is bericht ontvangen, dat de heer le Comte de benoeming heeft aanvaard.

algemeen belang (Algemeene Voorschriften, particuliere architecten tegenover de Regeering) is betracht.”

Deze motie van den Bond is door den Bondssecretaris nader schriftelijk bevestigd en toegelicht.

De Voorzitter memoreert de plaats gehad hebbende samenwerking tusschen Mij. en Bond, waartuit blijkt dat, de omstandigheden in aanmerking genomen, het oordeel van den Bond niet juist is. Het Hoofdbestuur besluit den Bond van de meening van het Hoofdbestuur te dezer zake in kennis te stellen.

RIJKSGEBOUWEN EN PARTICULIERE ARCHITECTEN. Het genootschap Architectura et Amicitia stelt voor de bekende pogingen, om te verkrijgen dat bij den bouw van de groote Rijksgebouwen ook de particuliere architecten betrokken worden — tengevolge waarvan het door de 4 bouwkundige Vereenigingen onderteeekend adres Juni 1912 aan de verschillende Ministers is verzonden — te herhalen bij het nieuwe Ministerie. Het Hoofdbestuur kan zich hiermede geheel vereenigen en besluit zijne medewerking in deze aan het Genootschap toe te zeggen.

GEVELWEDSTRIJD HAARLEM. De Afd. Haarlem en Omstreken der Mij. t. b. d. Bouwkunst deelt mede, dat zij besloten heeft het aantal Juryleden in den Gevelwedstrijd te Haarlem uit te breiden met 2, waarvan één zal worden benoemd door Architectura et Amicitia, en een door den Bond v. Ned. Architecten.

Wordt voor kennisgeving aangenomen.

BOUWEN IN LIMBURG. Van den Consul der Nederlanden te Aken is een schrijven ontvangen, waarin de wenschelijkheid wordt uitgesproken, dat in het zuiden van Limburg propaganda gemaakt wordt voor een meer aesthetische bebouwing. Dit zou kunnen geschieden door voordrachten, waartoe de medewerking van het Hoofdbestuur gevraagd wordt.

Het Hoofdbestuur is hiertoe geneegen en zal trachten aan het verzoek te voldoen.

De Alg. Secretaris:
J. GRATAMA.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

INDRUKKEN VAN EEN DUITSCH REIS.

DOOR WILLEM C. BROUWER.
VREDELUST, LEIDERDORP.

Wanneer ik gevolg geef aan het verzoek, mij gedaan door den Redacteur v. h. B. Weckblad om een artikel te schrijven over het vele belangrijke, dat ik op bouwbeeldwerk-gebied heb gezien tijdens mijn reisje van enkele dagen in Duitschland, dan doe ik dit daarom gaarne, omdat ik meen, dat Duitschland ons in menig opzicht den rechten weg wijst. De frissche wind welke daar waait, is van een levenskracht en een levenslust, van een moed, die aanstekelijk werkt. Sterker gezegd, die wij Hollanders benijden mogen.

Wanneer ik mij herinner, hoe im grossen Ganzen de moderne idee daar tot een uiting is geworden, met de bijzondere accentueering van de persoonlijkheid des bouwmeesters, wanneer ik zie, dat de weg, welke ingeslagen wordt, er een is van algemeenen aard, dan vraag ik mij wel eens af: Waarom toch doet ons Holland nog zoo kreuterig? Allerlei persoonlijkheidjes, allerlei uitinkjes, welke de een meer de ander minder gevolg zijn van deze of gene gedachte, maar die allen wel zooveel van elkaar verschillen, dat er nog voorloopig geen sprake kan zijn

van een Hollandsche uiting der 20ste eeuw. En dat is het juist wat mij zoo troef, daar in Duitschland. Het groote Germaansche, het manmoedige, het soms robuste doen geeft een gevoel van zekerheid, van vastberadenheid, van afstevenen op een bepaald doel. De klare idee, waarover wij het al lang eens zijn, dat vóór alles het materiaal geen geweld moet worden aangedaan, hoe duidelijk blijken ook zij daarvan te zijn doordrongen.

Al vrij spoedig, bij het binnenkomen van Osnabrück, worden wij getroffen door den „Brunnen am Herrenteichswall.” Een krachtige mijnwerker in brons staat in gebaar van arbeid te midden van het hem overbruisende water, dat door de rotswanden lekt, en dringt, en spuit. (Afb. 1) Kranig van modelé, kloek van menschenbouw, zuiver van bronsaard, is er rust in dit standbeeld van noeste kracht. Prachtig is er partij getrokken van het opstuwend water, dat door den Herrenteich niet verder loopen kan, en het is juist die stuwkracht, die nu als fonteinkracht wordt benut. Het natuurlijke van het geval hindert hier in geen enkel opzicht. Daarbij komt dat de kleur van den steen goed meewerkt door zijn geel bruinen toon. Het beeld is in zooverre realistisch, dat de actie en het menschenlijke op den voorgrond komt, zonder dat nochtans het bronskarakter wordt opgeofferd. Wat een tegenstelling vormt dit beeld met de gothieke figuren, die nog onbeschadigd het „Rathaus” sieren! (Afb. 2). In het einde der 15e eeuw gemaakt, hebben de figuren toch nog de gewenschte bouw-beeld eigenschappen van „geslotenheid” behouden zonder nochtans hinderlijk te worden van primitievigheid. Het primitieve beeldwerk met zijn mis-zijn in de verhoudingen, blijft in zeker opzicht een onbevredigenden indruk achterlaten van „jammer dat het niet wat beter in evenwicht is.” Hier echter bij deze Rathausbeelden zijn de verhoudingen allergelukkigst, en berekend om gezien te worden op eenigen afstand van onderafaan. Gaarne geef ik toe, dat de „poppen” er voor staan, en geen integreerend deel uitmaken van den bouw, ja er zelfs min of meer los en onafhankelijk voor staan. De tand des tijds alsook de stijlvolle gelijktijdigheid van het ontstaan van muur en beeld, bevorderen den samenhang. Wij modernen zouden een dergelijke uiting niet direct onderschrijven, doch het kan niet worden ontkend, dat er eene zekere charme van uitgaat, die weldadig aandoet. Weldadiger dan van het standbeeld, dat er vlak voor staat en den mensch Justus Mösen voorstelt. Een zoet en vleierig gemodelleerd brons van Drake uit den meest vervelende tijd van om en bij 1830—40. In het Rathaus zelf bevindt zich een hall, waar de gewelfzuilen op magnifieke basementen staan. (Afb. 3) De „versnijding” van dat meer dan een meter hooge basement is allerbelangrijkst. Achthoekig van vorm begonnen, sluit het basement zich na een 8 à 10 verklimmings in een cirkel tegen den zuil aan. Zelden zag ik een zoo kloeken, krachtigen basementen steun met een zoo rustig evenwicht in de verschillende onderdeelen en profielen. Dat het Rathaus het zoo gunstig doet, mag ook nog wel worden toegeschreven aan zijn omgeving; midden tusschen gothieke burgerhuizen en den Dom. Maar

Afb. 2. Osnabrück. Rathaus.

waar dit niet in mijn bestek plaats kan vinden, laat ik het gaarne den architecten-bezoekers over, hierover hun gevoelen uit te spreken. De „stemming” is zeer zeker in het voordeel van het Rathaus en zijn kranig kloek beelden, die ZANDSTEEN gebleven zijn, en die niet neergehaald zijn in de zoetelijke atelierkunst der latere perioden. Zoetelijk in den zin van „afgelikt” en keurig braaf. In den Dom van Osnabrück zijn nog verbazend mooi gehakte reliëfs aan zuilen en kapitelen en sokkels. Daar zijn cannelures in zuilen met en-relief erin gelegde parels en diamantkopjes, die een modern kunstnijverheidsman doen watertanden. Welke werkmans (bijna schreef ik sierkunstenaar) dit schoonschiep is helaas niet bekend.

Evenmin is het bekend, welke frissche geest toch in staat bleek voortdurend weer andere vormen te geven aan de tallooze kapitelen der zuiltjes in den „Kreuzgang” van den Dom. Kantige bladmotieven, Byzantijnsch van karakter. Dan weer geometrische indeelingen. Trouwens wij weten het wel. Het vrij-uit verzinnen, het speelsche van een kind, het niet gejaagde leven maar het devoot-meewerken aan de schoonheid van het Godsgebouw deed de menschheid frisch en levenslustig blijven; hiervan spreken deze uitingen. Met een rein gemoed, en volmaakte overgave zijn er zoovele variaties van eenzelfde hoofdidee mogelijk, dat van een begrensdheid geen sprake kan zijn. Luister naar Bach's en Beethoven's „variationen” en gij zult mij in vormenschoon verstaan hebben. Aan den beeldenstorm is deze Kreuzgang ontkomen, zoodat alleen de tijd er wat aan heeft verouderd. Wanneer echter de kunstzin nog eens zoover mocht komen, dat de kalklaag op gewelf enz. werd afgenomen, dan zou deze gang aesthetisch er nog meer bij winnen.

Op flinken afstand van den Dom, doch op het zelfde plein, ligt het Stadt-theater, een op-en-top modern gebouw, dat ik helaas niet van binnen heb kunnen zien. (Afb. 4) De gevel zelf geeft verschillende, zeer belangrijke details. Mooi gemodelleerde maskers, rustige, voornaam en breed gehouden architectuurovergangen, boven de vier hoeklijnen een markante bekroning, de

Afb. 3. Basement van de zuilen in het Rathaus te Osnabrück. Naar een schets van W. C. Brouwer.

structuur sprekend, zoo staat het gebouw daar in een geelachtige bergsteen opgetrokken. Kindertjes in vleezig-naakt staan geplaatst, een urn vasthoudend, en vormen zodoende de bekroning van dien pijloon. Aanengesloten, als een groote hoofdvorm, is die groep evenwichtig en zuiver als verfijning tegen de lucht uit. Osnabrück is echter aan het begin van zijn ontplooiing, zoodat er verder nog niet veel van moderne kunst valt te ontdekken. Echter mag niet vergeten worden het

Afb. 4. Osnabrück. Stadl-Theater.

gebouw van de Barmerbankverein, dat van rooden bergsteen opgetrokken is. Links en rechts van den gevel zijn de ingangen, welke door de deurbekroning onze aandacht vragen. Deze bekroningen drukken het ontstaan van welvaart uit, dus symboliseeren zij 'menschen rusteloze werken en zoeken van over zee en in patria. Het model is bot, stug, niet vleierig, maar juist daardoor te zuiverder zandsteen gebleven. Het mannen- en vrouwenaakt is eenvoudig neergezet, zonder in figuurlijken zin... er doekjes om te winden. Die flauwiteit-van-het-vijgeblad moet men in Duitschland niet zoeken, tenzij bij beelden van uit den ijsselijk braven tijd van 1860. Daar worden de lapjes te pas en te onpas aangebracht, waardoor juist het oog gericht wordt naar dien „hinder“. Maar alle beeldwerk, wat ik gezien heb aan moderne gebouwen, was van een natuurlijkheid, die alle viezige aardigheden buitensloot. Integendeel, toen ik beelden zag uit die „dek-toch-af periode“, ergerde ik mij om de wegge-moffelde „schuinheid“ die naar voren werd geroepen. Dank zij de brave, bovenal fatsoenlijke wetten van ons Holland wordt de beeldkunst op het geniepige pad der deugdzaamheid (onder den dekmantel van lapje of blaadje) geleid. En dit, zéér zeker niet, tot heil. Kinderachtig, kruideniersachtig, flauw! Toch is het wel eens aardig, zoo geslingerd te worden van den eenen indruk in den anderen, en zodoende scherper te kunnen oordeelen en veroordeelen. Toen ik van Osnabrück naar BREMEN ging, om daar het oude Rathaus te zien, en wellicht nog meerdere belangrijkheden, wist ik niet dat mij daar zooveel te wachten stond. Al dadelijk van het Station komende op de Bahnhofstrasse, trof mij het AMERIKAHUIS van Otto Thein. (Afb. 5) Een pezig gevel, in rooden bergsteen, met bovenaan zéér rijk gedé-tailleerde raamtraceeringen. De gothieke rijkdom was in moderne opvatting begrepen en gaf er een Venetiaansche kantwerkfijnheid aan, die medewerkte tot de verrijking van de kroonlijst. Breed gebakte vogelfiguren, in loom, en stug gebaar, verlevendigen de hoeken onder de kroonlijst. 't Was een heele toer, om den naam te weten te komen van den architect. Men zal eer weten hoeveel het gekost heeft, en desnoods welke aannemer er zijn geld in verdiend of verspeeld heeft; maar den naam van den schepper en den beeldhouwer te weten (zonder wiens stijlvolle hulp deze creatie niet tot stand had kunnen komen), dat is wat veel gevegd. Toch is het mij wel meer gelukt namen te kunnen noteeren. Zoo bijvoorbeeld van het magnifieke gebouw van den architect SCHACHT, het zoogenaamde Rolandhaus, te Bremen, met prachtbeelden van den beeldhouwer A. W. Mues. Het is een kantoorgebouw waarin het Berliner Tageblatt en Rudolf Mosse resideert en ik vermeld er om U dit b^{ij}, direct er op te wijzen, wanneer de drukte van de straat Uw aandacht te veel gevangen houdt. Aan de reuzenaankondigingen herkent U het pand dat ik hier bedoel. De beeldwerken van Mues vormen een 5 tal figuren. Drie mannenfiguren, afgewis-

seld door twee vrouwefiguren, welke alle een zinnebeeldige voorstelling hebben. Het manlijke denken, de vrouwelijke fijne geest, de hoop met het anker, de vischvangst met 't net, de handel en scheepvaart met den drietand. Maar, ten slotte, daar gaat het niet om. Het behoeven in eerste instantie niet te zijn steenfoto-gra-fien van de „voorstelling“. Het behooren te zijn bouwbeeldwerken, die eenmaal geplaatst, werkelijk gemist zouden worden bij wegname. En dat zijn de hier bedoelde beelden dan ook. Een zware, donkerkleurige bergsteen is voor het gebouw benut, vol kracht en zware bezonkenheid.

Lang heb ik voor dat gebouw gestaan, tot schijnbaar groot genoeg van den sigarenfabrikant beneden, die zijn stomme verbazing over het feit, dat iemand zijn magazijn zoo lang aankeek zonder van zijn Amersfoortsche geur te komen koopen, niet langer onder zich houden kon. Toen verzocht ik hem den naam te noemen van den architect, waarop de man bekoelde. Paf als hij stond, dat ein Fremder dáárom vroeg. Ik kon den lust niet in mij opwekken om hem welgevallig te zijn, stak mijn eigen tabaksrolletje aan, en verdween. Een conducteur van de electricische tram noemde mij den architect. Vlak bij het huis is een straattoilet gebouwd, dat meer een inspiratie is op de klassieke idee. Het ronde dak wordt gedragen door zuilen van Dorische orde. De lateien van zuil naar zuil loopen tegen een wigvormig stuk steen, dat eenige sier heeft. Die sier was het, die mijn aandacht levendig maakte. Immers het „parapluie-idee“ van zoo'n straattoilet werd daar zoo gemoedelijk in verwerkt. In een langwerpige, achthoekige parellijst is een ruimte afgebakend, waarin een groote paddestoel het midden vormt. Onder het beschuttende dak van dien paddestoel schuilen twee vogels. Een andere versiering van dien wigvormigen steen is gevonden in een ellipsvormige parellijst, in welks midden een kloek met kiekens afgebeeld is in een mandenkorf. Niet afgelikt, doch ook weer niet ruw, is steen steen gebleven, en door zijn rustige versiering bijna onbelangrijk gemaakt, zoodat zij zéér zeker zich niet opdringt. Ja, dat hebben de Duitschers toch wel heel erg op ons voor, dat zij den bergsteen zoo voor 't grijpen hebben, en daarin zich reeds zoo lang en zoo „geschoold“ hebben uitgesproken. En hun majoriteit is niet alleen te vinden in bergsteen-uitingen, maar ook hun baksteen-façaden bewijzen goed, dat zij zich verinnigen kunnen met het hun geboden materiaal. Om het even of het steen, of brons of baksteen is. De materiele schoonheid en haar karakter hebben zij ontleed, en zij trachten daarvan zich ernstig rekening te geven, vóórdat er van composeeren sprake is.

Het „verstandelijke“ doet hen breken met de conventie, doch na „afgebroken“ te hebben weten ze ook „op te bouwen“, en dan meteen wel zoo, dat hun werk respect afdwingt. Ja, sterker gezegd, dat de bouwgezelligheid, de levenslust niet te loor gaat. Niet die grijnzende, feodaal kloosterachtige fortbouw, met geheimzinnig diepe dagkanten en oerkrachtige onverzettelikheden, staat hen voor den geest, wanneer ze eenmaal

Afb. 5. Bremen. Amerikahaus.

tot „scheppen“ geraken, doch de heimische vriendelijkheid, het genotvolle, blijde en levenslustige, dat tevens levenskrachtig wordt, is hun een leidraad. Ik kom hier later op terug, als ik enkele werken van Prof. Schumacher of van Arch. Siebrecht bespreek. Het begrip *huis in de stad* is in volkomen rijpheid vertolkt. Zoo is ook het „Gewerkschafthaus“ te Bremen een rijpe uiting van baksteenarchitectuur. (Afb. 7). Vergist zich mijn zegsman niet, dan zou dit van Behrens zijn. Er zit iets klassieks in dien gevel, zonder dat in eenig opzicht ook maar van klassieke middelen gebruik is gemaakt. Zijn steunende muurverdikkingen, die nog geen pilasters zijn, geven een rug, een steun, waartusschen twee-hoog ramen geplaatst zijn. Het gevelvlak van die ramen ligt iets terug, en geeft boven de ramen aan een siersteen plaats. De ruigheid van den gevel wordt nog verhoogd, doordat de metselsteenen met afgeronde hoeken loodrecht boven elkaar geplaatst zijn en zodoende lange, rechte, steigende en schragende lijnen vormen.

Er is meer modern werk in Bremen!

Van de Bahnhofstrasse komende in de Sögestrasse, vinden wij al dadelijk het grootsche gebouw van Behrens n.m. het Seidenhaus KOOPMANN. Bijgaande zinkdruk kan U er eenig idee van geven. (Afb. 6) Op een voldoende geschraagden onderbouw, welke louter glas als vulling heeft, ontwikkelt zich het zijdepaleis in groote lijnen, met hier en daar een charmant gedetailleerd stuk beeldwerk. Zoo zijn bijvoorbeeld tusschen de onder- en bovenramen magnifieke paneelen aangebracht. Figurale voorstellingen van menschen in

Afb. 6. Bremen. Seidenhaus Koopmann.

zuivere natuurlijkheid. Deze paneelen zijn ter hoogte van de 2de verdieping. De middenpartij van den gevel gaat echter door naar boven, doch accentueert de 2de verdieping, door in schuine muurafdekking een dieperen dag te geven aan de domineerende ramen, die in een groot drielicht zijn samengevat. De drie bogen van deze ramen komen samen in 2 zéér beschaafde stukken beeldwerk, die de hoogte hebben van den cordonband, welke van de geboorte af van den boog, zich verder over den gevel doorzet. Ten slotte het „Dachgeschoss“ dat door veel ramen en weinig steen licht van structuur zich voordoet, terwijl ten slotte een zéér rustige kap het geheel afdekt. Zoowel uitwendig als inwendig is dit pand belangrijk. Ook al mede om den naam van den architect te weten, stapte ik den winkel binnen, waarop ik geleid werd naar een wachtkamertje, buitengewoon verzorgd. De wanden van warmcrème marmer met fijnen ader, hier en daar verhoogd van kleur door sterk, hoog geel marmeren colonnetje of steunend consoletje. De vloer van terrazzo met heerlijke perzische kleedjes. Rieten stoeltjes van fijne en mondaine beschaving, met warmkleurige kussens. Een „Brunnen“ aan den kant. Een jong kindje in zijn onschuldige naaktheid en matsche vleeschrimpels, scharrelt zoowat met een visch. Leuke, geestige kijk op 't dier en een joviale sluike kuif van krullend haar, geeft het kind

een blijmoedige atmosfeer, die gelukkig stemt. De bron murmelt zoo'n beetje water, dat in een bassin komt. Dat bassin is aan den rand regelmatig uitgeschulpt, zoodat er om de zooveel cM. telkens gelegenheid is voor het uitvloeien van het water. Daar er natuurlijk geen wind is, die het plan van de compositie verbreekt, gaat het water dan ook werkelijk den gewenschten weg op, en vormt zodoende kralen-kettinkjes van parelend water. Dat doet magnifiek. De donkere kleur van het brons weerspiegelt zich in 't water, dat echter nog meer verlevendigd wordt door de weerkaatsing van het mozaïek, dat in een klein vlak tegen den wand is gebracht. En om het geheel te voltooien zwemen daar een paar goudvischjes, telkens op 't onverwachts een rood tipje kleur aanbrenghend. De eerste rand van het bassin wordt afgedekt door een trits bloeiende, hard-roode geraniums, met hun dikke groene bladeren, terwijl de breede rand, die de overgang vormt met den terrazzovloer, in paarsche kleine bloemen de accentueering voltooit. En dan daarbij die perzische tapijtjes! Een geurige lucht maakt het verblijf daar nog meer „onwezenlijk“, en de koelte, die het parelende water ons meer doet gevoelen dan ze werkelijk is, geeft het gevoel van te kunnen uitrusten, na het zoo vermoeiende kiezen van: „eenige ellenzijde voor een blouse“! De Duitschers hebben het zoo goed ingezien, dat juist de buitengewone gemakelijkheid en de gezellige comfort het koopen bevordert. Het moet een genot worden, in de magazijnen zich te vermeien, en de weelde van kleur en stoffen op zich te laten inwerken. Eerst nog wat schroomvallend, doch later met een groote hartstocht. De verleiding-doorweelde is hun wapen. „DU SOLLST KAUFEN“. Onweerstaanbaar! Zorgen, berekeningen, overwegingen, ze worden genomen, met feerieke liefalligheid van kleur en comfort, en dronken van zalige kleur- en stofbewondering laat men zich vangen in de armen van den koopman, die zich als een spin zijn prooi meester weet. En gewillig ondergaat men dien drang. Met een (zij het dan ook leugenachtige) hoffelijkheid en de noodige strijkages, bood de chef mij ten slotte de hier afgebeelde zinkdruk aan, op zijn eerwoord verklarende, dat het hem een groote eer was, enz. enz. Met dat al had de verleidende en lokkende weelderoes mij niet van mijn nuchter beschouwers-standpunt kunnen krijgen, en verliet ik dit magazijn, waar menig meisje en menige vrouw haar offers komt brengen.

(Wordt vervolgd).

BAUBERATUNG

door J. D. LANDRÉ.

Vervolg van blz. 532. Slot.

„Wel is waar is het daarbij van het grootste belang, dat „de bouwraad even zoo snel werkt als de bouwpolitie „dit steeds doen moest, want ons bouwwezen kan geen „burocratie verdragen. Verdraging, schade, wantrouwen, afkeerigheid, ontdaiking en wat dies meer zij „zijn de gevolgen van bureaucratische handhaving der

„voorschriften; daarom weg er meê. Daarentegen is het „stellig en zeker te verwachten, dat bij wederkeerig op „goede ervaringen gegrond vertrouwen, het nut van den „bouwraad onbetwijfeld is, en zich spoedig tot „zegen van onze stad duidelijk zal toonen.“

Dit schijnt mij bepaald juist te zijn, daar we er reeds vele bewijzen voor hebben.

Het komt er minder op aan, of men 't daarom met alles eens is, wat hier gezegd werd; in ieder geval ligt er veel in dat verdient overwogen te worden. Hetzelfde geldt van een stuk van Regierungs-Baumeister Bode in Kreuznach, die in het „Zeitschrift des Verbandes Deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine“ onlangs over „Einrichtung von Bauberatungsstellen“ schreef.

De schrijver begint met te zeggen, dat reeds zooveel hierover geschreven is, dat men zou meenen, dat er eigenlijk niets meer over te zeggen viel.

Desniettemin vult hij bijna 6 kolommen met eene menigte opmerkingen, waarvan de meeste zeer goed zijn, enkele zelfs min of meer nieuwe gezichtspunten openen. 'k Laat daarom hier — heel in 't kort — nog 't een en ander ervan volgen:

Zoo zegt hij bijv. dat de achteruitgang der goede bouwwijze niet zoozeer de ziekte zelf, als wel een symptoom van die ziekte is. Deze is namelijk de *speculatie-geest*, deze moet dus in de eerste plaats getracht worden te verbeteren. Wanneer de handel in gronden aan bepaalde — strenge — regelen gebonden wordt, dan kunnen de bouwverordeningen minder streng en omvangrijk worden, daar het slechte bouwen vanzelf verminderen zal. Daarbij komt, dat het publiek voor 't meerendeel nog steeds geloof, dat het ontwerp van een aannemer niets kost. Het weet niet, dat de berekening zoo opgesteld wordt, dat het honorarium voor 't ontwerp er in opgenomen is. Verder weet een groot gedeelte der leken niet, dat schoonheid geen uiterlijk, maar in de eerste plaats een innerlijk begrip is. Het is ook niet zoo gemakkelijk tot deze overtuiging te komen, want ze maakt een ernstig denken niet alleen noodig, maar stelt ook werkelijke kundigheden op den voorgrond, die niet allen in gelijke mate bezitten.

Wij zijn gelukkig thans zoover, dat we — althans de verstandigen — het zoeken naar een „nieuwen stijl“, zonder eenig verband met het innerlijke wezen der bouwwerken geheel opgegeven hebben. Om de kunstwaarde te beoordeelen, moeten we ons in de eerste plaats vragen: „Is het bouwwerk praktisch en oeconomisch, beantwoordt het aan het doel?“ Een bouwwerk, dat niet goed is — d.w.z. niet tenminste aan de genoemde eischen voldoet — kan niet schoon zijn. Eigenlijk zijn dus alleen degenen geroepen over dergelijke vragen te oordeelen, die de bewijzen geleverd hebben of leveren, dat ze *goed werk* tot stand brengen. Daaruit resulteert wêér, dat de bouwraad in handen gelegd moet worden van personen, die naar algemeen erkend oordeel, werkelijk toonaangevend — in den besten zin van het woord! — zijn. Het is misschien niet onbelangrijk, hier den schrijver woordelijk te hooren; hij zegt: „Architekten, die dat niet hebben ingezien, zijn voor

Afb. 7. Bremen. Gewerkschaftshaus.

„den bouwraad niet geschikt, alhoewel zij er nu en dan „mee belast worden. In den regel is 't ook verkeerd, „architekten, die veel te doen hebben of lagere ambtenaren, hiernêe te belasten.“

Opmerking van mij: Met deze zinsnede bedoelt hij blijkbaar, dat de eersten niet de noodige tijd, de laatste niet genoegzame kennis hiertoe bezitten.

„Daarentegen zijn het de baanbrekende mannen, die „meester“ in hun vak zijn, zoowel als hunne scholieren, „d.w.z. volgelingen, die voor deze verantwoordelijke „taak alleen eigenlijk goed genoeg zijn. Waar 't niet „mogelijk is, zulke krachten te vinden, daar schijnen mij „de „Hochbaubeamten“ nog de geschiktsten; zij moeten „dan echter, opdat hun werken vruchtbaar kan zijn, „tegelijk de bouwpolitie in handen nemen“.

Dan gaat de schrijver over tot de behandeling van de vraag: „Is eene verbinding van bouwraad en bouwpolitie in 't algemeen wenschelijk of niet.“ Hij meent — en ik geloof, dat hij daarin juist ziet — dat dit veelal afhankelijk gemaakt moet worden van de streek, waarin de instelling moet werken, verder van de bestaande opvatting der bevolking aangaande voorschriften van hooger hand. In 't westen van Pruisen houdt hij 't in 't algemeen niet voor noodig, dat deze verbinding plaats vindt; in 't oosten daarentegen wel.

Hierbij denk ik aan Holland, dat in zijne denkwijze op sociaal gebied — afgezien van enkele dingen — meer

met het naburige westelijke, dan met het meer verwijderde — wel is waar ten deele van uit Holland gekoloniseerde — oostelijk deel van Pruisen overeenstemt. Het zou verwaand, pedant en wat niet al zijn, wilde iemand — wie ook! — die niet voortdurend voeling heeft met een land van deszelfs bevolking verlangen, dat ze zich naar zijne inzichten moest richten. Er zijn steeds mannen genoeg in den lande, die zelf weten, wat ze noodig hebben. Daarom beschouw ik dergelijke bespiegelingen, zooals ik ze hier houd en ten deele weergeef, steeds als *hulpmiddel* om tot een gemeenschappelijk gewenscht doel te komen; doch als meer niet. 'k Verzoek dit bij de beoordeeling van mijn schrijven steeds welwillend in 't oog te houden. Tenslotte komt de schrijver nog op eene menigte dingen, die ik U reeds in mijn stuk van 13. 10. 13. schreef, of althans in ongeveer gelijken zin daarin besproken heb; daarop behoef ik dus hier niet terug te komen.

Het stuk van den schrijver is trouwens ouder dan 't mijne, maar 't komt me heden eerst onder het oog, daar ik vroeger niet den tijd vond het te lezen.

Nog één ding wil ik echter even aanstippen, daar ik 't voor belangrijk genoeg houd. Hij zegt n.l. dat op 't platteland de grootste moeilijkheden bestaan, en wel daarom, wijl daar gewoonlijk de bouwpolitie niet door technici, maar door „Verwaltungsbeamte“ wordt uitgeoefend. In den regel zullen deze heeren uit den aard der zaak niet zoo op de hoogte van technische dingen kunnen zijn, als dit voor eene bevredigende oplossing van praktisch-schoon noodig is.

Ja, het komt zelfs voor, dat fiskale gezichtspunten — groote spaarzaamheid, bestaande vooroordeelen, gedwongene „Rücksichtnahme“ — het tegendeel teweeg brengen, van hetgeen de technici — en de werkelijke kunstenaars onder hen — moeten eischen. Maar ook hier kan geholpen worden; daartoe is noodig, dat in alle kringen van de maatschappij het gevoel doordringt, dat verandering, en zeggen we het eerlijk, *verbetering*, dringend noodig is. De reeds bestaande inrichtingen, bouwpolitie en bouwraad, kunnen heel veel nut in dit opzicht stichten. Ze hebben 't reeds gedaan.

Noodig is verder, dat bouwpolitievragen steeds onder medewerking van technici behandeld worden, en niet (zooals dat nu nog dikwijls voorkomt) alleen door juristen; beide partijen en de zaak zelve, wat 't voornaamste is, zouden hiervan voordeelen hebben.

Hierop te wijzen, is een van de plichten van den bouwraad. Wordt deze raadgeving werkelijk gezocht, dan zal men vinden, dat ze goed werkt, zij 't „ehrenamtlich“, zij 't als deel van eene bestaande amtelijke inrichting, of als zulke instelling op zichzelf.

Wanneer men zich nu eerst van hare goede werking overtuigd heeft, dan krijgt men vertrouwen. Dit is ten slotte *alles*, waarop 't aankomt. Alleen door de beste krachten er aan te wijden, is dit doel te bereiken. Tot zoover de schrijver.

'k Voeg er nog bij:

Het is eene zaak, die waard is, dat men er tijd en moeite aan besteedt; deze zijn een kapitaal, dat reeds nu inte-

rest draagt en ook verder zal dragen in de gedaante van verhoogde levensvreugde, van welvaart, kultuur en geluk!

DE NIEUWE VERKEERSWEG TE AMSTERDAM.

Met groote verwondering zag ik het plan-Kubatz in zake de nieuwe verkeersweg.

Moet een architect van de beteekenis en het inzicht van den Heer Kubatz gaan pleiten voor het dempen van de Leidsche Gracht — wat zal er dan van ons prachtig Amsterdam terecht komen? Het moest toch werkelijk niet meer noodig zijn in deze dagen nog tegen zulke stedenschennis op te komen; men herleze eens de desbetreffende litteratuur te zijner tijd bij het voornemen tot demping van de Reguliersgracht verschenen. Die is nog thans van volle kracht.

Met groote ingenomenheid heb ik kennis genomen van het plan van B. en W. omdat daarin, naast een zorgvuldig rekening houden met de eischen van het verkeer, een passende eerbied is getoond voor het onvergelykelijk schoon onzer heerlijke stad.

Met den Heer Kubatz kan ik het slechts in één enkel opzicht eens zijn, namelijk dat de uitmonding van den nieuwen verkeersweg op de Nassaukade niet gelukkig is. Doch wanneer die uitmonding zou gemaakt worden, zooals op bijgaande schets wordt aangegeven, met een breede brug over de Singelgracht naast de uitmonding Leidschegracht en onteigening van een gedeelte van het blok Marnixstraat — Leidsche Kade, dan ware aan dit eenigst gegronde bezwaar afdoend tegemoet gekomen en beantwoordt deze nieuwe verkeersweg in alle opzichten aan het gestelde doel.

Uit een verkeersoogpunt is dan het door B. en W. voorgestelde veel beter dan wat de Heer Kubatz wenscht. Doch uit een schoonheids oogpunt is het voorstel tot demping van de fraaie Leidschegracht zoo in en in slecht, dat men zich met verbijstering afvraagt, hoe het mogelijk is, dat dit door een vakman kan worden voorgesteld.

Ten eerste de demping het stedenbouwkundig-mooi zoo zegt de Heer K. wijl zij rationeel is. Maar het is beslist niet waar, dat ieder rationeel plan mooi is; het rationeële heeft betrekking op het al of niet *goede*, doch geenszins op het al of niet *schoone*.

Voor de gedempte Leidschegracht krijgen wij eene nieuwe, die even mooi, mooier zelfs kan zijn dan de vroegere geweest is, zegt de Heer K. Wat wij op dat gebied te wachten hebben kan men zich voorstellen, als men aan het Singel bij de Munt maar eens wil gaan zien hoe het moderne stadsbeeld zich verdraagt met het pittoresk Amsterdamsch stedschoon!

Ten derde. Hoe kan toch de Heer K. beweren, dat in zijn plan de grachtwand minder geschonden wordt dan in het plan B. en W. De prachtige bocht door B. en W. behouden, wordt bij hem totaal verbroken.

HET VERKEER.

In het Bouwkundig Weekblad No. 42 komt, onder het hoofd „Het Verkeer“, door F. J. Kubatz, B.-L., een stukje voor, dat zeker de oplossing van het voor Amsterdam zoo belangrijke vraagstuk der verkeersregeling ten goede komt. Nieuw in dit plan is alleen de oplossing van 't verkeer te water, dat juist, volgens mijne meening, er de zwakke zijde van is.

Voor dezen waterweg is ook eene belangrijke onteigening noodig, die overbodig is, omdat zij reeds voor een gedeelte bestaat en slechts met betrekkelijk weinig kosten is door te trekken.

In Oct. 1911 schreef ik als toelichting bij een Verkeersweg „Overtoom—Spui“ 't volgende, met een enkel woord in den Raad toegelicht en als ik mij goed herinner, aan P. W. doorgezonden.

„Eenige opmerkingen waarom, in strijd met het beweren van den heer Hendriks (Alg. Handelsblad van 1 Oct. 1911) de nieuwe verkeersweg *wel* over de Leidschegracht kan gemaakt worden.

Ook Z.Ed. komt tot de conclusie, dat deze weg, *zoo mogelijk*, de beste oplossing zoude zijn, wanneer niet de binnenscheepvaart te veel werd bemoeilijkt.

Hiervoor is volgens mijne meening eene goede en min kostbare oplossing te vinden.

De scheepvaart kan, komende uit het Jacob van Lennepkanaal, de Singelgracht volgen tot voor de doorgang naar de Lauriergracht; dan kan zij vanaf dit punt door de Lauriergracht tot de Prinsengracht en door een te maken doorgang de Singel bereiken.

Hiervoor zou noodig zijn de aankoop of onteigening van twee huizen op de Prinsengracht en Singel en vier huizen op Heerengracht en Keizersgracht, met de noodige bruggen in die grachten.

Deze oplossing is voor de binnenscheepvaart zeker niet hinderlijk.

't Overige kan thans, na 't zoo doorwerkte en goed geargumenteerde stuk van den heer Kubatz, achterwege blijven, doch 't kwam mij wenschelijk voor op bovenstaande de aandacht te vestigen.

Het bezwaar der korte grachtjes kan alleen gelden voor de Keizersgracht; immers bij de Prinsengracht zijn ze zoo kort niet en bij de Heerengracht zijn de afstanden in beide plannen ongeveer gelijk. Krijgen wij nu eens over de Keizersgracht een typische karakteristieke brug, dan blijft van dit bezwaar ook al weinig over.

Het is na deze overwegingen, dat wij met eigenaardige gewaarwordingen des Heeren Kubatz's sententie vernemen: 't is hier eenvoudig; Het moet!

Neen, het is hier eenvoudig, zooals uit het bovenstaande blijkt: Het moet niet!

Het zou een schande zijn, waarvoor Amsterdam gespaard moge blijven.

Ik had van Heemschut een dadelijk, krachtig protest tegen zulke verderfelijke voorstellen verwacht. Nu dit uitbleef, heb ik de pen opgenomen.

Wanneer de vandalen onze schoone stad willen gaan vernietigen, mogen zij zich niet op het onaangevochten gezag van vakmannen kunnen beroepen.

Amsterdam, 26 Oct. 1913.

JAN STUYT.

P. A. TIMMERS, A.-L.

INGEZONDEN.

Goachte Redactie,

In uw nummer van heden, op blz. 527, tref ik den navolgenden zin aan: „Bijzondere vermelding verdient, dat aan Jhr. Mr. V. de Stuers voor een groot deel te danken is de zoo volledige herstelling der abdij te Middelburg”.

Hoewel deze zinsnede een aanhaling is uit een geschrift van Dr. Cuyppers, zij het mij vergund, ter voorkoming van verkeerde voorstellingen omtrent deze abdij, in dit blad de opmerking te maken, dat van een volledige herstelling der abdij geen sprake is geweest.

De Middelburgsche abdij toch is op zeer onvolkomen wijze „gerestaureerd”, in de 20e eeuw zelfs *wonhopig vernieuwd* door het dicht metselen eener kolonnade en de intelling van ... enorme spiegelruiten in de woning van den Commissaris der Koningin (zie mijn artikel „Hoe door het Rijk op Walcheren de aesthetische belangen worden behartigd”, in het Bouwkundig Weekblad van 23 Augustus 11.) terwijl een aanzienlijk deel der Abdijgebouwen wordt ingenomen door een geheel gemoderniseerd hotel en een ander deel door het wanstaltige „Notarishuis”, een cementklomp met gaten.

Ook ontbreken in de gewelven der Kruisgang de „druiptertjes” en vragen verscheidene consoles om beeldhouwwerk, terwijl de Abdijkapel „Nieuwe Kerk” geheel, inwendig in treurigen toestand verkeert, „gemoderniseerd” als zij is in de zestiger jaren. Ik meen met het bovenstaande de vermeende „zoo volledige herstelling” der Middelburgsche abdij voldoende weerlegd te hebben, en noodig dengene, die nog mocht twijfelen, beleeft tot een bezoek aan Zeeland's hoofdstad uit, waarbij ik hem volgaarne tot gids zal dienen.

Ten slotte zij het mij nog vergund een woord van protest aan te teekenen tegen de bewering van den heer J. van Hylckama Vlieg in zijn artikel „Bauberatung” (blz. 529) dat slechts een *architect* bevoegd zou zijn tot het uitvoeren van critiek over bouwwerken. Men behoeft toch geen musicus te zijn om te kunnen constateeren, dat iemand valsch zingt! Waarom zou men dan architect moeten zijn om te constateeren, dat tegen de regelen der aesthetica wordt gebouwd?

Met de opname dezer regelen zoudt u mij ten eerste verplichten.

B. VON BRUCKEN FOCK.

VERGADERINGEN.

HEEMSCHUT.

Onder voorzitterschap van prof. dr. H. Brugman heeft 25 October j.l., te Amsterdam, een Buitengewone Algemeene vergadering plaats gehad van den Bond Heemschut.

In verband met de jongste wijziging der statuten, waardoor het mogelijk was geworden, dat ook individuele leden tot den Bond toetraden, kwamen enkele wijzigingen van het huishoudelijk reglement aan de orde. Deze wijzigingen waren meest van redactioneelen aard. De contributie der buitengewone (individuele) leden werd op f 2.50 per jaar vastgesteld.

De secretaris, de heer A. W. Weissman, deed vervolgens enkele mededeelingen betreffende de tweede Heemschut-conferentie, welke op 29 en 30 December a.s. te Amsterdam zal worden gehouden. In deze conferentie zal niet alleen, zooals bij de eerste conferentie in 1911 het geval was, de bouwkunst aan de orde komen, doch de besprekingen zullen gewijd zijn aan den geheelen arbeid, welken Heemschut thans omvat.

Medegedeeld werd, dat een klacht was ingekomen over de wijze, waarop, vanwege het domeinbestuur de duinen tusschen Katwijk en Noordwijk, door zandafgravingen worden ontseerd.

Het bestuur deelde mede, dat het zich reeds vroeger te deze zake tot den Minister van Financiën heeft gewend, zonder succes, maar dat het zijn pogingen zal herhalen.

PRIJSVRAGEN.

Prijsvragen „Bouwkunst en Vriendschap”.

1e Prijsvraag: Ontwerp voor een Dorpskerkje, enz.

De volgende vragen kwamen in; de antwoorden worden er onder gegeven.

Vraag 1. Moeten de zijden van 67 en 40 M. bestlist aangebouwd worden of mag de kerk met annexe gebouwen, verrijzen midden op het beschikbaar terrein?

Antwoord: De ontwerper is vrij in de plaatsing van het gevraagde complex op het aangegeven „beschikbaar terrein”.

Vraag 2. Zijn de geëceerde percelen langs de straten bebouwd of moeten die nog worden bebouwd?

Antwoord: De geëceerde contour langs de aangegeven straten moet worden opgevat als bestaande gesloten bebouwing.

Vraag 3. Zoo ja, moet deze bebouwing ook worden aangegeven?

Antwoord: Van deze bebouwing behoeft niets te worden aangegeven dan de gegeven begrenzingen, ter bepaling van „het beschikbaar terrein” in de gevraagde plattegronden.

Vraag 4. Is de bebouwing langs de, op de situatie aangegeven straten, eene gesloten bebouwing?

Antwoord: Zie antwoord op vraag 2.

BERICHTEN.

Tentoonstelling Volkshuisvesting te Tilburg. In de Nieuwe Tilburgsche Courant vindt men het volgende bericht:

Men deelt ons mede, dat omstreeks half November gedurende eenige dagen in het gebouw van den R. K. Gildenbond een tentoonstelling zal worden gehouden van modellen en teekeningen van arbeiderswoningen en van arbeiderswijken, zooals deze zijn tot stand gekomen in Arnhem, Enschede en Hengelo.

Die expositie dient om hier terstede de belangstelling voor betere huisvesting wakker te maken en zal waarschijnlijk leiden tot het oprichten van arbeiderswoningen door een vereeniging, die ingevolge de bepalingen der Woningwet uitsluitend werkzaam is in het belang van verbetering der volkshuisvesting. Naar men zou zeide, zijn reeds eenige bekende Tilburgsche heeren bereid gevonden in een commissie van advies zitting te nemen.

De modellen en teekeningen zijn vervaardigd voor de tentoonstelling voor volkshuisvesting, die in het begin van September te Scheveningen plaats vond, daarna zijn ze reeds geëxposeerd in Amsterdam en in Utrecht, terwijl wellicht meerdere plaatsen zullen volgen. Tijdens de tentoonstelling zullen gedurende een paar avonden voordrachten worden gehouden over het vraagstuk der volkshuisvesting, en lichtbeelden worden vertoond, in verband waarmee ons de namen werden genoemd van de heeren dr. A. de Brouwer, rector van het R. K. Gymnasium en J. H. E. Rückert, directeur van Publieke Werken, beiden alhier.

Tijdens bovengenoemde tentoonstelling zal alhier tevens een verplaatsbaar volkshuis worden opgesteld en zullen de heeren dr. Ruijsch, voorzitter van den Centraalen Gezondheidsraad uit Utrecht en van Boven, inspecteur der Volksgezondheid te 's Gravenhage lezingen met lichtbeelden houden over volkshuisvesting. — Met opzet valt deze propaganda samen met die voor de volkshuisvesting, omdat beide onderwerpen nauw met elkaar in verband staan.

Men kan wel zeggen, dat onze stad zich vaardig maakt om de vraagstukken van onzen tijd tot oplossing te brengen.

Prijsvraag Rotterdamsch Raadhuis. Het weekblad *De Amsterdammer* weet mede te deelen, dat de directie van het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst zich onlangs heeft gewend tot B. en W. van Rotterdam met de vraag of de gemeente aan deze geschiedkundige afdeling van 's Rijksmuseum de maquette van de Bazel's ontwerp voor den Raadhuisbouw zou willen afstaan.

Het gemeentebestuur heeft dit verzoek van de hand gewezen.

Rectificatie. Op bidz. 530 1e kolom, 4 en 5e regel v.o. gelieve men voor veranderingsproces te lezen *veranderingproces*; de 2e t in 6e regel van bidz. 531. 1e kolom moeten 4 regels vroeger worden ingevoegd, d.i. dus voor de 3e regel v.o. van de 2e kolom op bidz. 530.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afz. nummers f 0.15 fr. p.p. f 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1 — 5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Afd. 's Gravenhage van de Maatschappij tot bev. der Bouwkunst. — Afd. Haarlem en Omstreken van de Mij. t. bev. d. Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE. — Bauberatung III, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. — Indrukken van een Duitsche reis, door W. C. Brouwer. — De actuele kwestie, door F. J. Kubatz, B. I. — Verslag van het Xde Intern. Woningcongres. — Boek- en Plaatwerken. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEV. DER BOUWKUNST.

VERGADERING OP VRIJDAG 24 OCTOBER J.L.

In deze vergadering sprak de heer F. J. Kubatz, B. I. over „de Hofvijver”. Ter inleiding van dit onderwerp vertoonde spreker met behulp van de projectie-lantaarn een reeks historische prenten uit het Gemeente-Museum, waartoe Dr. van Gelder hem in de gelegenheid stelde. Voorts waren de wanden van de zaal behangen met duidelijke plattegronden van den vijver, in aanvankelijken, tegenwoordigen en nieuwgedachten toestand, en met verschillende andere teekeningen en foto's, op het onderwerp betrekking hebbende.

Behoudens op hetgeen spreker over zijn plannen met den Hofvijver publiceerde in het Bouwkundig Weekblad van 24 Mei j.l., kwam de korte inhoud van zijn betoog hierop neer:

Volgens den heer Kubatz is het eigenlijke Hofvijvervraagstuk een aesthetisch probleem, niet van verkeerstechnischen aard, want om het verkeer van het Buitenhof af te leiden zijn direct drie à vier afdoende oplossingen te noemen, te weten: het afbreken van de kleine huisjes nabij de Gevangenpoort (Plan Berlage A, verdedigd o.a. door wijlen J. J. van Nieukerken en door van Hoytema); het leggen van een dam in den Vijver (Plan Berlage B, verdedigd voornamelijk door Victor de Stuers. Indertijd werd deze oplossing voorgesteld door B. en W.); vervolgens het plan van Stein, dat het verkeer naar de Groenmarkt wil afscheiden en ten laatste een voorstel om de huizenrij tusschen Buitenhof en Plaats door te breken en zoo een parallelweg te scheppen. Dit noemt spreker eenige voor de hand liggende verkeersverbeteringen. De kosten van de verschillende plannen liepen

echter zeer uiteen en het was dus begrijpelijk, dat zij, die alleen het doel voor oogen hadden het verkeer te verbeteren, aan het goedkoopste plan, dat door B. en W. voorgesteld werd, de voorkeur gaven.

Niettemin ontspon zich een heftige strijd tusschen de aanhangers der voorgestelde plannen omtrent de schoonheidswaarde. Men meende dat een demping van een deel van den Vijver dezen voor goed zou verminken; anderen dat de Gevangenpoort als historisch monument in haar middeleeuwsche omgeving gespaard moest blijven. Zelfs gingen sommigen in hun historische aesthetiek zoo ver, dat ze trachten wilden de Gevangenpoort haar oude beteekenis te hergeven van Voorpoort van die Haghe. Een restauratie in dien geest noemt spreker tegenwoordig niet wel meer doenlijk, daarvoor is de afwijking van den oorspronkelijken toestand te vergevorderd. De Vijver heeft zijn beteekenis als verdedigingsgracht verloren, om die nooit weer terug te krijgen; evenzoo is de totale herinnering aan den ouden vestingbouw voor goed verdwenen: de poorten, de grachten, de ophaalbruggen, enz. Wij zijn er op aangewezen dit transformatieproces door te zetten, een nieuwen toestand in het leven te roepen, die zuiver beoogt de schoonheid van den Vijver te verhoogen.

De tegenwoordige vijver noemt spreker nog wat huiselijk (het boschje in het midden, de eendjes, de gevangenpoorthuisjes), wat burgerlijk; de toekomstige vijver zou voornamer, monumentaler, representatiever kunnen zijn.

Voor een vijver kan men even zoo wel ideeën bedenken, als voor architectuur of voor tuinen. Een kerkhofvijver — eventuele hygienische bezwaren voor een oogenblik buiten rekening latend — zou stil moeten liggen tusschen hooge populieren, een symbool van het eeuwige, onveranderlijke, kortom een filosofische vijver zijn. Het Minnewater bij Brugge is in harmonie met de doode stad en wekt gelijke gedachten van wereldsmart. Ook is het niet toevallig dat dit water Minnewater heet: er is, zegt spreker, geen verlieider water ter wereld denkbaar. En ondervindt men de wereldsmart niet slechts in verlieide perioden? De wereld openbaart zich in zijn geweldige schoonheid en de mensch is bedroefd, omdat hij die schoonheid niet geheel omvatten kan (Die Leiden des jungen Werthers, de gezangen van Ossian).

Het water van Versailles noemt spreker vorstelijk, waardig en koket-speels; voornaam als ze zijn passen de groote vijvers goed aan bij het kasteel, terwijl het waterspel in de lusttuinen een onmisbaar element vormt.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwteksten, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

De Italiaansche vijvers zijn eveneens luxe vijvers, bestemd om ons blijder te stemmen.

Wat kunnen wij nu met den bestaanden Hofvijver doen, opdat het geheel een zelfde stemming opwekt? We nemen den voorname aanleg van den Vijverberg, de waardige architectuur van het Mauritshuis als criterium aan, en trachten den Hofvijver zijn huiselijkheid te ontnemen en aan deftigheid te doen winnen. (Balustrade, pergola, feestgebouw; zie genoemd artikel in het B. W. van 24 Mei j.l.). Veronderstellend dat men den Hofvijver bij voorkeur van af den Vijverberg beziet, moet in de eerste plaats gezorgd worden dat dit stadsbeeld een duidelijken indruk maakt, dat het een zekere geslotenheid verkrijgt. Daartoe is in het plan van den heer Kubatz de Buitenhofopening, naar den Vijver toe, verkleind, — de aandacht afgeleid van den Kortten Vijverberg door de pergola, — het feestgebouw aan den kant van de Gevangenpoort (die verdwijnen of blijven kan) ontworpen, waardoor getracht werd de drie Vijverwanden tot typische architectuurwanden te maken, waarachter het steeds drukker wordend verkeer niet meer hinderlijk is.

Als spreker aan het eind van zijn beoogd gekomen is, stelt de voorzitter op zijn verzoek de gelegenheid open tot debat, waarvan eenige heeren gebruik maken. Zoo wordt spreker o. a. door den voorzitter aangevallen op de pergola, die de fraaie huizen van den Kortten Vijverberg voor een deel aan het oog onttrekt. De heer Kubatz blijft, gelijk te verwachten was, bij zijn meening dat die zijde van den Vijver door de pergola aan belangrijkheid zal winnen.

De heer Fels stelt spreker de vraag, of hij bij het kleiner maken van de opening van het Buitenhof naar den Vijver toe, wel gedacht heeft aan het verloren gaan van het mooie kijktje vanaf het Buitenhof op den Vijver langs het Kadastergebouw. Voorts meent hij dat de Lange Vijverberg nooit een gezochte wandelpromenade zal worden en zou hij het maken van een steenen balustrade langs het water, als zeer on-Hollandsch, betreuren. Op het eerste punt geeft spreker toe, doch er dient iets opgevoerd! Het tweede punt wordt door hem betwist, terwijl hij blijft bij zijn voorkeur voor een balustrade.

De heer de Clercq wil geen debat, noemt dit feitelijk onmogelijk, daar hij ervan overtuigd is dat spreker voorloopig niets als voordeelen in zijn ontwerp, ook als idee alleen (oplossing daargelaten), zal blijven zien. Hij wil hier bekennen, dat ook hij eens een plan maakte voor een groot gebouw ter plaatse van des heeren Kubatz' restaurant, waarvan hij echter spoedig het totaalverwerpelijke inzag. Hij meent dat hier geen architectuurbeeld met moedwil geschapen moet worden, dat daarvoor elk ander punt in den Haag of Scheveningen meer aangewezen is dan dit. Als niemand het woord meer verlangt, dankt de voorzitter den heer Kubatz voor zijn onderhoudende rede, en sluit daarop de vergadering.

De Iste Secretaris
JOH. G. ROBBERS.

AFDEELING HAARLEM EN OMSTREKEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vijfde Gevelwedstrijd, te houden in het begin van November 1913, in de gemeenten Haarlem, Heemstede, Bloemendaal, Schoten en Haarlemmerliede en Spaarnwoude.

De wedstrijd wordt uitgeschreven door de Afdeling Haarlem en Omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Deze Afdeling belast zich ook met de regeling en heeft, teneinde eenige tegemoetkoming in de belangrijke kosten te krijgen, zich gewend tot de besturen van bovengenoemde gemeenten, tot de besturen van verschillende vereenigingen, die daarvoor in aanmerking komen, terwijl tevens in de bladen een oproep aan particulieren werd gericht, om eveneens hun steun te willen verleen. Alle gemeenten hebben bijgedragen, hetzij financieel, hetzij door medailles beschikbaar te stellen. Voor Heemstede moet de goedkeuring van den Raad nog volgen. Van

de vereenigingen is tot nog toe „Bloemendaals Bloei“ de eenige, die een medaille beschikbaar stelde, doch verwacht wordt, dat nog andere vereenigingen en particulieren en b. v. maatschappijen tot exploitatie van bouwterreinen met hunne bijdragen zullen volgen.

Als juryleden zullen optreden de heeren:

J. Limburg, B. L. (aangewezen door den Burgemeester van Haarlem), te 's-Gravenhage.

A. P. Smits, (aangewezen door den Bond van Nederlandsche Architecten) te Heemstede.

Alb. Otten, (aangewezen door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst), te Rotterdam.

H. J. M. Walenkamp, (aangewezen door het Genootschap Architectura et Amicitia), te Amsterdam.

W. F. C. Schaap, C. B. L. (aangewezen door de afdeling Haarlem en Omstreken van de Mij t. B. d. B.) te Arnhem.

Beoordeeld zal worden de bouwkundige waarde van alle gevels en gebouwen (hetzij openbaar gebouw, woonhuis, winkelhuis, villa, arbeiderswoning, enz.), voltooid tusschen 1 Januari 1908 en heden.

Bij deze beoordeeling zal er tevens op gelet worden, of het gebouw door zijn vormen, kleur en materiaal past in zijn omgeving.

Het doel, dat met het uitschrijven van dezen wedstrijd beoogd wordt, is:

Het bevorderen der bouwkunst, als zijnde de kunst bij uitnemendheid uit cultuurhistorisch oogpunt.

Het gevolg van dergelijke wedstrijden is, dat regeeringen en particulieren gaan inzien, van hoeveel belang het ons omringende schoon is uit een oogpunt van volksontwikkeling.

Tevens worden de bewoners van stad en omgeving door de uitspraken van een deskundige jury attent gemaakt op werkelijke schoonheid, terwijl dikwijls ijdele pronk en opschik met schoonheid verward worden.

Ten slotte worden toekomstige eigenaars van gebouwen, door in het vooruitzicht gestelde bekroningen, er wellicht toe gebracht meer aandacht te gaan schenken aan de bouwkundige waarde hunner gebouwen.

Als hoofdprijs wordt uitgelooft de groote gouden medaille, geslagen op den stempel van de Afdeling Haarlem en Omstreken van de Mij. t. B. d. B. Deze medaille valt ten deel aan den eigenaar of eigenares van het gebouw door de(n) schoonste(n) gevel(s) afgesloten.

Daar enkele gemeenten bij hunne bijdragen den eisch stelden, dat de door hen uitgelooftde prijzen in de respectieve gemeenten moeten blijven, zullen de verdere bekroningen voor elke gemeente afzonderlijk plaats vinden, waarbij al naar gelang de bouwkundige waarde der gebouwen, in elke gemeente een aantal medailles zal toegekend worden aan de respectieve eigenaars dier schoonste gebouwen, zooals de jury dit zal wenschen. De bouwmeesters der bekroonde perceelen zullen getuigenschriften ontvangen.

Haarlem, 27 October 1913.

Namens de Afdeling H. en O. van de Mij.
tot Bevordering der Bouwkunst,
Jb. VAN DEN BAN, Voorzitter.
J. B. VAN LOGHEM, Secretaris.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BAUBERATUNG

door L. H. E. VAN HYLCKAMA Vlieg.

III.

Voor Architectuur dus geen *Bouwadviesgevers*, maar *Architecten*. Geen verbeterde, omgewerkte, den smaak van dezen en genen aangepaste plannen, maar ontwer-

pen, „inventa“ door min of meer —, het zij zoo — maar dan toch immer eenigermate, geïnspireerden; inventa, door wie het vak kennen en zelfstandig, persoonlijk, de kunst meester zijn. Van wie daarheen streven en, door welke corporatie dan ook, heden als architect erkend zijn, moeten velen zich zelf herzien! Dit klinkt wat stout, dat weet ik wel. En toch is meer dan ooit noodig dat de architect zich rekenschap geve van wat hem onderscheidt van den niet-architect. En ook wie *laat* bouwen moet in staat zijn, mits behoorlijk voorgelicht, te zien wat „bouwkundig“ werk en wat „architectuur“ is.

Het is natuurlijk te ver gegrepen, in eenige weekblad-artikels dit principieele verschil in vollen omvang aan te toonen. Toch moet ik nu trachten enkele lijnen aan te geven waardoor zij, die geen klaar beeld van hun roeping zien, zich kunnen voorstellen wat het kenmerkende van hun arbeid moet zijn. Want het is niet voldoende dat de architect weet wat hij uit de onderscheidene materialen, steen, hout, metalen, kan samenstellen, — hij moet ook de wijze waarop materiaal tot onderdeelen van gebouwen wordt verwerkt, beheerschen, hij moet meester van den vorm zijn. Als dus uit 2 stijlen en 2 liggers een lichtraam, uit een aantal steenen een hoogopening wordt geconstrueerd, dan moeten de zoo ontstaande vormen voldoen aan zekere verhoudingen die òn op zich zelf òn in hun omgeving het geoefend oog voldoen.

Wil nu een architectonische schepping, hetzij die een woonhuisgevel of een beursgebouw tot voorwerp heeft, den beschouwer ontroeren, voor het gevoelig oog een gewaarwording van schoonheid wekken, dan is noodig dat in het ontwerp een maatstaf, een in elk onderdeel passende afmeting aanwezig zij. Bij velerlei vergelijking, bij voortgezette studie, zal blijken dat, hoe meer deze eenheidsmaat aan den *mensch* als geocentrisch wezen ontleend is, hoe eer het kunstwerk den beschouwer in 't algemeen zal voldoen. Maar dat is niet genoeg. Als in een gevel, (toch het meest sprekend, aan den dag komend deel van elk gebouw) partijen zijn van ongelijke oppervlakte, dan moeten de deur- of lichtopeningen in elk gedeelte, zich tot de vierkante maat van het deel waarin zij geplaatst zijn, in gelijke mate verhouden. Laat mij dit met een voorbeeld en tegenvoorbeeld aantoonen:

1. In het Raadhuis te Franeker, worden de ramen in aantal en afmeting kleiner, naar de mate waarin het gevelgedeelte, waarin ze omsloten zijn, geringer oppervlakte heeft.

2. Van een modern woonhuis aan de Statenlaan te 's-Gravenhage *) verhouden zich in het avant-corps de lichtopeningen tot het gevelvlak ongeveer als 1: 3. In de rechts en links terugvallende gedeelten echter is die verhouding ± 8:15.

In 't eerste geval wordt het oog bevredigd, en ons architectonisch kunnen vindt ook harmonie in de overeen-

*) Ik spreek in dit artikel uitsluitend van werk onzer erkende of gediplomeerde architecten.

stemming tusschen het geringer lichtoppervlak en de kleinere, minderhooge, daarachter liggende vertrekken. In het tweede voorbeeld doen de groote raamopeningen niet alleen hinderlijk opdringend in de hen omvattende *teruggiggende* partijen, maar ze stellen ons ook de vraag, waartoe voor de klaarblijkelijk er achter aanwezige kleine vertrekken deze groote lichtoppervlakte noodig was. Dat de *grote lijn*, de as, de kern van het bouwwerk in het eerstgenoemde werk gezien wordt, en in 't tweede gestoord, ja geheel verduisterd, behoeft niet eens betoog.

Toch is kennis van dit alles, en van de daarbij behorende wetten omtrent versiering en kleurniet voldoende, en moet: „geïnspireerd zijn“ als tweede hoofdkenmerk van elk goed architectuur-ontwerp gelden. Nergens beter, grootscher haast, komt dit tot uiting dan aan het Raadhuis te Bremen.

Er moeten opgaande lijnen, verdeelassen zijn in een gevel, natuurlijk. Wie onzer zou een raam in eenige verdieping durven plaatsen anders dan boven het daaronder ontworpen venster? Maar zie nu het Raadhuis te Bremen. Alles trekt naar de hoofdlijn, de kern van het bouwwerk. De middenpartij heeft een hoogen topgevel, de grootste lichtoppervlakte, de rijkste versiering. Bovendien nog worden de vensters ter weersindes van de zijvleugels kleiner: de topgevel-daklichten, rechts en links, staan niet in 't midden van die zijvleugels, zelfs niet midden boven een der regelmatig verdeelde ramen of dammen, maar zijn, ter wille van de *grote lijn*, een eind naar 't midden toe geschoven, dit als 't ware steunende, en tevens het evenwicht in de monumentale dakvlakte bewarende. Ja, een zeldzaam kunstwerk is dit Bremensche Raadhuis!

Dat nu de genoemde beginselen die men, in hoofdzaak, in elk goed studieboek over architectuur vinden kan, de meest uiteenlopende oplossingen kunnen geven, ligt voor de hand en blijkt alom. Men speurt een goede toepassing in het beste der mij bekende werken van Martin Dülfer, de Schouwburg te Dortmund. Men vindt ze terug in de ontwerpen-Vredespaleis van Saarinen, van Elstner en Utinger, in bijna alle architectuur van de Bazel, in den winkelhuisgevel van Prof. Evers aan 't Van Hogendorpplein te Rotterdam, in een nieuwe villa aan de Steynlaan te Hilversum en in werk van velen meer.

Maar bij nog vele anderen is de kennis dier hoofdelementen eener goede bouwkunst maar al te dikwijls zoek. En als ik zie hoe aan een villa aan de Koninginneweg te Amsterdam (is het ontwerp niet de schoonheidscommissie gepasseerd?) in 2 van de 4 gevels het raam, deze voorname maateenheid, in 9 à 10 verschillende proporties is toegepast, hoe daarenboven hoofdingang en schoorsteenen vrijwel als quantities negligables zijn behandeld, zoodat men zich afvraagt, is dat nu werk van eene onzer collega's, dan is het niet te verwonderen als de roep ons tegenklinkt: „Herzie U zelf!“

Maar ook, en vooral, verbeter het onderwijs!

Afb. 8. Moltke Denkmal aan de U. L. Frauekerche te Bremen.

Afb. 9. Roland beeld voor het Raadhuys te Bremen.

INDRUKKEN VAN EEN DUITSCH REIS.

DOOR WILLEM C. BROUWER.

VREDELUST, LEIDERDORP.

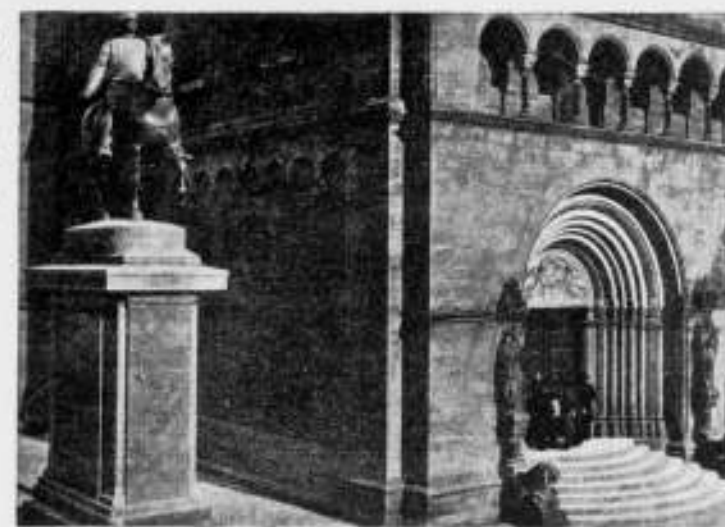
Vervolg van blz. 542.

En zoo kwam ik van uit de Sögestrasse langzamerhand op de markt, na eerst voorbij de U. L. Frauekerche te zijn gekomen, welke gothieke kerk buiten onze beschouwingen zal blijven. Maar wat wel even dient te worden gereleveerd is het Moltke-Denkmal aan den toren van deze kerk geplaatst. Tot mijn spijt is het mij niet mogen gelukken te weten te komen, welke beeldhouwer dit monument heeft gemaakt. Het is een paneel, dat in drie kwart relief een levensgrootte figuur te paard geeft. De gewone houding van het beest, het rustig en eenvoudig zitten op het ros, de souplesse der plooiën van den mantel, de beschaafde beitelslag, waarin een en ander tot uitdrukking is gebracht, de door den zandsteen bedongen stijleering der anatomische spierbewegingen, en nog zoo veel meer, brengt ons tot bewondering, en stelt den opposanten in 't ongelijk, die meenden dat het schennis was, om aan den gevel van de oude kerk een moderne uiting te metselen. Door het verschil van steenkleur komt het monument los. En opnieuw bekoorde mij de zuivere verhouding, het niet mis-zijn, waar de gothieke beelden aan de gevels van het oude Rathaus wel mis zijn. Zeker, in sommig opzicht hebben deze door hun wars-zijn van realiteit, zooals wij die verstaan, meer een bouwkundige aard

dan het Moltke-Denkmal; maar de waardeering wordt weer ernstig bedreigd door de, ja laat ik 't maar zeggen, wanstaltigheid der onderlinge verhoudingen. Een reuzenbovenlijf, met een veel te kort onderstel. En al zijn de plooiën der kleeren nu ook nog zoo „bouwkundig”, mij blijft hinderen het feit, dat het evenwicht der onderdeelen van de figuren eenvoudig zoek is geraakt. Onwillekeurig krijgt men 't idee, dat de beeldhouwer-gothieker... maar vast begonnen is, en al hakkende onderaan is gekomen. Over de helft gekomen bemerkt hij dan tot zijn schrik, dat hij er nog lang niet is, en dan moet alles maar (zooals een kind zou doen) wat ingekort worden. Zóó deden mij deze beelden aan. Dat noem ik dan niet meer „stijleeren”, waarvoor deze verhoudingen vaak worden uitgemaakt, doch kinderlijke onhandigheid, die, tot zekere mate, van-zijn-tijd-is. Wij zullen 't nu echter heusch wel laten.

Zoo staat er ook op de markt voor het Rathaus een steenen beeld van Roland der Riese, dat in ± 1400 opgericht is. Oorspronkelijk was 't van hout, doch toen het bijna vergaan was heeft men het gerepareerde ding in zandsteen nagehakt. Roland draagt aan den linkerarm (hóe, dat moet men maar niet vragen, want zijn linkerhand houdt zijn gordel vast en zijn rechter zijn zwaard) een schild met den adelaar. Het adelaarsveld wordt omlijst door een rondschrift, dat ons Hollanders al zéér verstaanbaar is, n. m. „Vryheit do ik ju openbar, de Karl und mennich Vorst vorwar desser Stede ghegheven hat, des danket Gode is min Radt”. Ook dit beeld heeft m. i. slechts zijn historische waarde, voor onzen tijd valt er weinig van te leeren. Stug,

zeer zeker, maar dat sluit nog geen schoonheid in zich. Dan liever de waarachtige schoonheid bewonderd van het Denkmal van Bismarck, dat daar statig en stoer om den hoek heen komt van den DOM. Een sterk spierig, kort-en-bondig paard draagt den oermensch Bismarck, die in harnas en helm op, een gladheid toont van saamgebonden kracht. Kloek, stug gezeten op zijn pootig paard, komt hij als een geest den hoek om zetten. Juist ontving het beeld zijn zonnelichting, terwijl de Dom aan deze zijde zijn schaduw had. Zoo'n massa schaduw, die als een kolossus den blauwen ijlen lucht in gaat; en dan komt het beeld rustig, zich zelf bewust, den hoek om. Een zéér eenvoudig, en juist daardoor niet concurrerend voetstuk draagt het geheel. Men spreekt wel eens van de waarde der omgeving. Nu, wanneer het beeld niet tegen dezen Gothieken dom was geplaatst, maar tegen

Afb. 10. Bismarck Denkmal te Bremen.

een of ander vriendelijk renaissance geveltje, dan had het zeker deze geestelijke werking moeten missen, en had het nimmer dezen geweldigen indruk kunnen maken. Nog dient even vermeld te worden de sier van de twee trappen, aan de kopsche kanten van het Rathaus. Aan de eene zijde staan naast de trap twee geharnaste ridders met getrokken zwaard en lans in brons; aan de andere zijde twee ridders te paard. Deze vier beelden zijn van een vlotheid in modellé, van een geacheveerdheid en een verzorging en bovenal zoo goed brons-vanmodellé gebleven, dat ze tot voorbeeld mogen strekken. Realistisch, ja hier en daar zelfs impressionistisch, maar in geen geval zoo, dat er de „onmacht” van den modelleur uit zou zijn te bemerken. Een gemakkelijheid van doen, die benijdenswaardig is.

U verder te vertellen van welke schataan oude gebouwen, Bremen nog bevat, zou wel de moeite waard zijn. Maar al ben ik het eens met den zin: dat men het oude moet ontginnen, om het nieuwe te kunnen beginnen, aan den anderen kant staat weer de spreuk van Baco: „Zij, die vroegere tijden te veel bewonderen, zijn slechts een vloek voor het nieuwe”. Van de oude schoonheid is reeds zoo veel gewag gemaakt; herleving is in zoo menig opzicht gekomen; laten wij nu toch vooral een open oog hebben voor wat het nieuwe ons aan rijpe dingen te genieten geeft. En waar de oude kunst in zooverre klassiek is, dat ze onmiddellijk in onze opvattingen gelascht kan worden, daar zal ik trachten een enkel woord er over te zeggen. Zoo zou bijvoorbeeld een studie over de vooruitgang van ruitersculpturen zeer belangrijk kunnen zijn. Wij zouden dan zien wat men al niet heeft aangedurfd als uiting van buitengewoon KUNNEN, al leed daar ook de waarachtige kunstgevoeligheid onder. Zoo bijv. het ruitersculptuurbeeld van August der Starke in Dresden, welks paard op zijn twee achterpooten staat, met ruiter en al op den rug; om ten slotte te geraken tot de meest volmaakte rust-in-actie van weer een ander ruitersculptuur, als bijvoorbeeld dat van König Albert, eveneens in Dresden. Doch, waar wij later toch Dresden nog behandelen zullen, zal ik mijn reis volgen, zooals de trein mij bracht

en worden wij in Hannover, uit het station komende, pardoes getroffen door den bouw van het Hôtel Reinischer hof, dat in natuursteen is opgetrokken. Het mazaal opgetrokken pand vindt zijn rustige indeeling door groote steigende, met zware canneluren voorziene muurverdikkingen, die geen pilasters zijn, maar, ik zou haast willen zeggen, afgeronde muurverdikkingen, steunbeeren. Daar tusschen in telkens twee ramen beneden en boven, welke ramen in het gevelvlak iets achter die steunbeeren gelegen zijn. Gescheiden zijn ze door een breede muurpartij, en afgedekt eveneens door een breed muurvlak. Telkenmale is er in dit laatste muurvlak boven de ramen en in den as van het raam een brok decoratief beeldwerk aangebracht. Ook boven deze ramen loopt een afdekkende meebuigende band, die als 't ware een cordon vormt, waarboven dan de gootlijstverdieping, waar meerdere ramen zijn geplaatst, elk gescheiden door zuiltjes. De steigende steunbeeren worden daar ter plaatse teruggemodelléerd tot figuren van een buitengewone beteekenis. Het oog wordt naar boven getrokken. Men richt zich naar het bovengedeelte van den gevel, om daar de rijke gootlijstverdieping te bezichtigen. Prachtig, neen meesterlijk zijn daar de bouwbeeldwerken aangebracht. Heerlijk gemodelléerd, eenvoudig en kloek van spier- en vleeschwerking, staan er de mannen- en vrouwenfiguren. Ik herinner mij een manfiguur, dat staat te leunen op een stok. Een krachtig, ernstig mannengezicht met zeer eenvoudige hoofdbedekking, soepele spierwerking, pittige, eenvoudige wijze van weergave. Dan weer een vrouwfiguur, dat met de armen in de zij en de handen op den buik, een tros druiven vasthoudt. Getooid met een weelde van haar en van een groote rijkdom van vormen, staat het beeld daar rustig geflankeerd door twee kinderen, die in gebaar van den druiventros te willen afplukken, meer voeting geven aan de konisch toeloopende beenen van de vrouwenfiguur. Een beeld van loutere vruchtbaarheid en weelde. Ook bij deze beelden is het naakt niet verdonkeremaand. Ik geloof zelfs, dat als men pogingen daartoe had gedaan, de natuurlijkheid van gedachten in gevaar zou zijn gebracht. Nu aanvaardt men deze

Afb. 11. Tyl Uilenspiegelbron te Braunschweig.

menschelijke schoonheid zonder meer, en de adel van werkwijze, van steenbehandeling geeft een waarborg voor kunstzinnig genot, om zich zelf. Ja, zoo ooit, dan gevoelt men in dit gebouw de rijpheid van ons modern kunnen, en ik acht het gelukkig, dat we begonnen zijn den strijd aan te gorden tegen conventie en zoetelijke namaak. Namaak, die geen „vervolg“ is op het werk van vorige geslachten, geen verder doorgaan is op den ladder, die beklommen werd, maar die een zouteloze voorzichtigheid gaf van „allemandvriend-schap“. Het is een reeds zoo vaak gezegde waarheid, dat er van de „Bron“ zoovele wegen gaan, en dat, is een weg platgetreden, men wel doet, terug te gaan naar de bron, en weer een andere weg op te zoeken en in te slaan. Wij weten het allen wel dat er een zoeken is, deels geleid door de Romantiek, deels door de Klassieken. De architect van het Reinischer hof heeft m. i. de bron der Klassieken opgezocht en vond een nieuwen weg.

Een nieuwe uiting, welke echter het Deutsche karakter volmaakt in zich opgenomen heeft. Dit kan men niet zeggen van het gebouw, dat in de Grosse Packhofstrasse gezet wordt door de architecten Friedrich Hartjenstein & Harry Braband. Deze gevel is buitengewoon sterk geïnspireerd op het Grieksch (Jonische zuilen en canelures). Deze architecten hebben m. i. een zeer goede oplossing gevonden voor de lastige opgave een huis te bouwen op een onderpui van winkelruiten. Immers zij hebben gewerkt als volgt: Links en rechts van den gevel is een woonhuisdeur, welke gevangen staat tus-schen twee zeer zware massale stukken. Zodoende

Afb. 12. Löwen Denkmal te Braunschweig.

staan er dus als het ware 4 groote, sterke pooten. Daarop is een reuzenlatei gelegd, van misschien wel een Meter hoogte en van een lengte als de geheele facade. Dan bouwt de gevel zich verder op. Vermoedelijk moet deze „balk“ nog bekleed worden, doch te midden van bouw-materiaal en steigers kon ik toch reeds in ovale nissen gebeeldhouwde kinderfiguren ontdekken, die met horen van overvloed, of 'n beertje, of 'n gitaar gesierd, mij onwillekeurig aan Lucca della Robia deden denken. Ook was er nog een allergeestigste snuiter bij met een druiventros. Boven op den gevel, die met een tympanon eindigt, staan zeer schoone beelden, die naast de Tanagra-figuren het rustig zouden kunnen volhouden. De geslotenheid der draperieën, de rustige beweeglijkheid der plooiën, de statige houding der figuren, getuigen van een weloverlegdheid en een zorgvolle overgave, die van weer heel andere orde is dan de charmante beelden van het Rheinischer Hof. Vlak daarbij in dezelfde straat wordt een pand gebouwd voor een Zigarren & Délicatessen Geschäft. Dus werd de gedachte aan Congo levendig. De architect Rud. Friedrichs is hiermee een zeer schoon werk aan het stichten. Hier en daar, waar de rythme of de steun het eischt, was een stuk steen vooruitgeschoven, dat, toen ik daar was, zijn bewerking onderging. Uit den steenen wand ontwikkelt zich het lichaam van een Congoleesche vrouw, die om de len-denen slechts een touw heeft, waaraan langwerpige bladen of stukken schors bevestigd zijn. Om den enkel een paar ringen. Om den hals een kralen ketting, die ver over de borsten heen hangt tot op de buik. Een groote ring in de oorlellen, en een zak over den schou-

der wordt door de rechterhand vastgehouden. De linkerarm hangt slap. Deze koele beschouwing zegt niets. Zooveel te meer het werk zelf. Uitstekend is de overgang van de verdiepte groeven en profielen van den pyloon naar het beeld, het rustige vooruittreden van sommige onderdeelen, het zuivere steenkarakter, de evenwichtige behandeling, door hier en daar een accent te geven, waar de rust het gevaar bracht van stil te worden. Kranig die plaatselijke belangrijkheid, die daardoor andere versiering niet beconcurrerde. Weggedoken in en opgedoken uit den steen zelf. Een zeldzaam stuk bouwbeeldwerk. Werkelijk daarbij valt het oude werk bijvoorbeeld aan het baksteen altes Rathaus wel wat erg af en wordt dat min of meer kinderachtig. Overbekend is het oude Hannoversche Rathaus. Ik wil daarom alleen wijzen op de gevelsier, in den vorm van figuren uit den riddertijd, die in den topgevel zijn opgelost, op een wijze zooals wij heden ten dage ook ons bouwaardewerk zouden willen toepassen.

Rustig is er gemetseld, elk onderdeel naast het andere onderdeel, waarbij het terra-cottakarakter geen geweld is aangedaan. De voegen van den steen zijn ook in het beeldwerk rustig te zijner plaats vertoond en kleuren in hun lichteren pátte zeer gunstig tegen den donker rooden baksteen, waarin groen geëmailleerde steenen (vaak en-profiel) een tintelend effect geven. De werkwijze, ja daarvan zou te leeren zijn. Van de opvattingen niet, en het is een heuglijk feit, te erkennen dat wij werkelijk verder zijn gekomen op den ladder.

En zoo zijn er meer dingen in Hannover, die in zekeren zin belangrijk zijn, bijv. de Alte Kanzlei van gothischen oorsprong. Maar wij zoeken bouwbeeldwerk en gaan dus in deze beschrijving ook den houtbouw voorbij, welke een buitengewone eigenaardige bekoring heeft. Van Hannover naar Braunschweig kwam ik in de laatste plaats geheel en al in de sprookjeswereld van lang-vergeten jaren. Houtbouw voor en na, in talloze variaties. Boersch van doen, achteraf geplaatst, door geen anderen geest bezield dan door dien van goed-geldverdienenden burger. Allerleukste achterbuurten, waar men er op bedacht is zijn geveltje toch vooral den voorbijganger te toonen. Opgesmuikt in allerlei kleuren, waarvan rood, blauw en geel wel de meest domineerende zijn. Hier en daar de letters van de spreuken opgehaald met wat goud. Bijna elk huis vertelt ons van een of andere wijze gedachte. Soms heel goedig geprofaneerd, en toegepast op hun brood-verdienenden, maar toch meestal afkomstig uit den bijbel. En mocht men den zin er niet dadelijk van snappen, dan bij wijze van klapper wordt de bron van herkomst aangeduid, door een korte bijvermelding van Johannes zooveel, vers zooveel. Gemüthlichkeit, in bedenkelijken vorm. Bedenklijk, omdat er geen fat zit in de menscheit daar. Het leven is er een van oud-roest. Verbaasd, en min of meer paf, staat men voor een gebouw, dat bijvoorbeeld van de leelijke verblend steen is opgetrokken. Maar dat is gelukkig maar zeer sporadisch. Stil is het er. Vooral in het oude gedeelte, als in een hof.

Afb. 13. Demmer'sches Haus te Braunschweig 1536.

't Wordt hoog tijd, dat er weer eens een Tyl Uilenspiegel geboren wordt. Hij zal de menschen daar weer met even veel succes bedotten, als zijn voorganger, die immers ook daar geboren werd, of in elk geval daar geleefd heeft. Er is daar nog een bron, die ervan vertelt. Een allergeestigst ding. Ook al mee geestig, omdat er een geschiedenis aan verbonden is. Braunschweig n.m. zou een „neues Bahnhof“ krijgen en alles was zowat geregeld.

Tot... dat het niet kwam. Deze „drollige Streich“ heeft den bankier Meyersfeld aanleiding gegeven, zijn hart te luchten en hij bood op zekeren dag de stad een Uilenspiegelbron aan, welke dan ook geplaatst werd op het plein, vlak voor den bakkerswinkel waar de deugniet zijn kunsten in den goot heeft vertoond, en zijn slof onder de menschen wierp. De uitdrukking van Tyl is buitengewoon ondeugend, en vol humor. Met zijn eene slof nog aan houdt hij zich aan den goot vast. Heerlijk vlot van modèlle is dit bronzen ding. En om het geval nog meer bekoring te geven, heeft hij gezelschap van een paar apen en papegaaien gekregen. De manier om in korte zinnen de donzen veerendos van den papegaai te geven, of de slappe harigheid van een aap, of de dierlijke menscheit van zijn confrater aap, is meesterlijk gelukt. Vluchtig gemodelleerd met een gemakkelijkerheid, die eenvoudig niets te wenschen overlaat, en ons verbluft. Kranig, vlot, „geschmeidig“. Het is goed te zien,

Afb. 14. Het nieuwe station te Leipzig (voltooid voorgesteld).

dat de levenslustige modelleur er zelf plezier in had, toen hij de bron schiep.

Op een Ansichtskarte van het „malerische Braunschweig“ staat: „Man hört fast wie er (Uilenspiegel) spricht: „Den Eulenspiegel habt Ihr jetzt, Den neuen Bahnhof nicht!!!“

De overgang van deze blijmoedige, vrolijke en vlotte beeldengroep naar het Löwendenkmal, dat in de tweede helft der 12de eeuw door Heinrich der Löwe werd opgericht als teken van zijn Oberhoheit, is wel heel sterk. Stug van lijn, door en door gelijkend op de ons allen bekende aquamaniles, welke op de tentoonstelling te Dinant en te Middelburg geweest zijn, en nog in het aartsbisschoppelijk museum te Utrecht bewaard worden, staat het betrekkelijk groote beeld op een voetstuk, dat van twijfelachtigen ouderdom is. Strak is de vorm, en gestyleerd de geheele opzet; het beest heeft een geopenden muil, die... zeker bedoeld is om schrik aan te jagen. Ook alweer, de omgeving werkt hier goed mee. Zoo vlak bij den Dom en den Burggraben staat het monument op den Burgplatz in een ruimte en te midden van gothieke patriciershuizen vol kleur en houtsnijwerk (Demmersche Haus). Als standbeeld staat het, en komt het onze opvatting meer nabij dan het overigens kranig gebeeldhouwde beeld van Hertog Wilhelm, er vlak bij. Een knap stuk werk, met een krachtige uitdrukking in het bronzen modellé (de Duitschers hebben al wat paarden gemodelleerd!) Het is volmaakt realis-

Afb. 15. De entree-vestibule van het nieuwe station te Leipzig.

tisch, doch tevens vlot gedaan, waarbij geen kunsten uitgehaald zijn tegenover de bronsgiet-techniek, zoodat het een bezichtiging zeer zeker waard is. Van Braunschweig naar Magdeburg gegaan, kwam ik tot de overtuiging, dat ik iedereen moet afraden in Magdeburg af te stappen. Niets „malerisches“, niets „architectonisches“ is er te vinden. 't Is of deze stad, op een goeden dag, tegelijk uit den grond is komen opzetten.

Geen oude en geen moderne geest. Protzig-cement dat geverfd is, enz. Het eenige wat een bezoek waard is, is het klooster van onze lieve Vrouwe, met den kloostertuin. 't Verblijf was dan ook maar zeer kort, om frisch naar Leipzig te gaan. Al dadelijk bij het station, is men „erin“. Zooals Bach of Beethoven ons pardoes in hun muzikale gedachten plaatst, ons er in één slag in heeft en meevoert, zoo ook ondergaat men in dit Leipziger station den indruk van geweldig opbloeiende menschenkracht. Als de architecten het hebben over ruimte-kunst, dan kunnen ze zich verlustigen in deze uiting van overzichtelijkheid, van practische aaneengroepering der noodzakelijkheden, en rustige plan-verdeeling. Ruim, grootsch licht. Het wil mij voorkomen (zeker weet ik het niet, omdat Duitschland mij in zijn geheel niet bekend is) dat er hier een monument van menschenwil en -durf wordt neergezet, als nog nimmer vertoond is in Europa. De architecten Lossow en Kühne zijn de vaders van dit reuzencomplex, en dit ten gevolge van een prijsvraag. Men zal zich de bijzondere en in aanmerking komende ontwerpen wel herinneren uit de Hollandsche en Duitsche bouwvakbladen, waaruit te zien was, hoe het werk dezer twee naar voren kwam. Ik meen aesthetisch. Op het architectonische waag ik niet nader in te gaan. Een vergelijking der ontwerpen was ook al mee reeds daarom zoo belangrijk, omdat zij alle van een in-duitschen, maar bovenal modernen geest waren beziel. Ja, Duitschland wordt in menig opzicht benijd om zijn rijpwordende MODERNE uitingen. Geen land, zou ik zoo zeggen, dat meer er zich op toelegt, uiting te geven aan de moderne idee, dan juist onze nabuur. En al zijn er, zooals ik hiervoor reeds opmerkte, verschillende stroomingen waar te nemen, al is er een zeer duidelijk naar voren tredende drang, zich weer aan den bron der klassieken te laven, te ontkennen valt het niet, dat de uitingen uit overtuiging geboren worden, zonder de futloosheid van namaak, welke ons Vaderland maar bij voortdoring aan den vreemde vertoont. Zoowel in Holland, om de Amerikanen lekker te maken, als daar buiten (zie de Nederlandsche paviljoens op de laatste buitenlandsche tentoonstellingen.) De kunststeden Berlijn, Dresden en München gaan EENZelfden weg, doch zij hebben elk de charme van een „persoon-

lijkheid“. Kinderen van één vader hebben ze een zekere familietrek, bij alle verdere verschil. En die familietrek is er een logische, moderne geest, een ernstig trachten uiting te geven aan de gestelde eischen der 20ste eeuw, en gebaseerd op de eeuwige schoonheid. De schoonheid, die zijn bakermat vond bij de Grieken, bij de Egyptenaaren, bij de Chinezen, al naar de individueele voorbeschiktheid van den priester-der-kunst. Het angstvallige, vooropgezette negeeren van de stapelkunst, van de bouwkunst der zuivere, klassieke oudheid is immers een tastbare dwaling. Een mensch wordt niet geboren uit water en lucht, en kan dan ook niet negeeren het geslacht, dat hem leven schonk, kan niet ontkomen aan de atmosfeer, waarin hij leeft. Doch wanneer de vorige geslachten hem niet voldoende waarborg meer geven van den goeden weg te volgen, dan zal hij zich weer naar de bron van alle schoonheid wenden, en, zooals ik reeds hiervoor opmerkte, weer een anderen weg uitgaan. Een anderen weg, al naar den aard van zijn VOLK. Dat wij aan het station te Leipzig een sterk Duitschen geest gewaar worden, maar eveneens een sterk klassieken geest, die al of niet begrepen is, bewijst slechts het ernstige streven, dat voorop staat, en dat, voor zoover ik Duitschland ken, een gemeenschappelijk streven geworden is. Daarom benijden wij kleine Hollanders den grooten broer naast ons. Daar is geen twijfel meer, daar is de kracht van overtuiging. Het individualisme geeft er slechts zijn bijzonder cachet aan.

(Wordt vervolgd).

DE AKTUEELE KWESTIE.

door F. J. KUBATZ. B. I.

Het plan om de Leidsegracht te dempen en een nieuwe waterweg te maken door de bestaande radiale straten in grachten te veranderen, werd in het vorige Bouwk. Weekblad bestreden.

De heer Jan Stuyt schrijft: „Uit een verkeersoogpunt is dan (na de door hem voorgestelde wijziging, die inderdaad een belangrijke verbetering is) het door B. en W. voorgestelde veel beter dan wat de heer Kubatz wenst“ en voegt aan deze bewering verder geen verklaring toe. Daar ik de voordeelen voor het verkeer als de belangrijkste eigenschap genoemd heb, mag deze grondige kritiek toch niet zonder enige bewijsvoering blijven. Uit schoonheidsoogpunt is mijn voorstel, volgens den heer Stuyt, zo in en in slecht, dat men zich met verbijstering afvraagt, hoe het mogelijk is, dat dit door een vakman kan worden voorgesteld. En wel ten eerste omdat het rationele absoluut niet op het al of niet schone, maar slechts op het goede betrekking heeft. Een oude kwestie! Een verkeersweg maakt als zodanig een goedschone indruk, wanneer deze voor het verkeer geschikt is, alhoewel daarmee allermint gezegd is, dat dit de enige faktor is, die de schoonheid bepaalt.

Men kan de nog onvoldoende aansluiting met de Overtoom hekelen; wellicht vindt men na uitvoerige detailstudie een ekonomies uitvoerbare oplossing, die aan dit bezwaar tegemoet komt; maar van alle gedane voor-

stellen komt de demping van de Leidsegracht het wenselijke het meest nabij.

Een nieuwe Leidsegracht zou ten tweede niet zo mooi kunnen zijn als de oude, want, zegt de heer Stuyt, men moet maar eens gaan zien (Singel bij de Munt) hoe het moderne stadsbeeld zich verdraagt met het pittoresk Amsterdams stedschoon!

Houdt dit in, dat er een konflikt bestaat tussen het moderne en het pittoresk Amsterdams stedschoon, dat de mogelijkheid uitgesloten is met moderne gebouwen harmonies aan het oude Amsterdam aan te passen???

De grachtwand wordt minder geschonden dan bij het B. en W. plan, om de eenvoudige reden, dat bestaande straten gebruikt worden, al dan niet naar de behoefte van het verkeer verruimd, en omdat geen nieuwe radiaalstraat ontworpen wordt. De heer Stuyt acht de nieuwe Prinsengrachten zo heel klein niet, dus de versnippering nog erg gering; wat een vrij zwakke lofprijzing is. In gedachten heeft zeker de heer Stuyt mij reeds onder de vandalen gerankschikt, die onze schone stad willen gaan vernietigen. Ik weet wel dat ik iets kostbaars heb opgeofferd, erkende het. „Not that I loved Caesar less, but that I loved Rome more“.

De kritiek van den heer Timmers betreft slechts de waterweg. Zijn plan is inderdaad veel goedkoper, maar aestheties veel slechter. Hoe stelt hij zich deze doorbraak voor? Krijgen we de blinde muren van de belendende percelen te zien? Loopt het water voor een gedeelte langs de particuliere tuinen? Worden de huizen er naast ook onteigend, zodat er eigenaardige hoekhuizen kunnen ontstaan? Of zal men de gapingen weer vullen door de gracht te overbouwen? Wil men een grachtje ontwerpen, dat tussen huizen stroomt, dan moet een onteigening op groter schaal plaats hebben dan de heer Timmers aangeeft. De bezwaren, die noodzakelijk met iederen nieuwen doorbraak verbonden zijn — het schenden van de grachtwand, het vermindern van de open ruimte binnen de bouwblokken — worden dan weer van volle kracht.

Wie goede stadsverbeteringen voorstaat, moet in de geest van het prachtige Amsterdamse stedschoon werken. De radiale verkeerstraten hun capaciteit hergeven en de lange deftige stille grachten sparen.

Verondersteld eens, men had vroeger kunnen vermoeden hoe het verkeer zich ontwikkelen zou, en men had de radiaal-straten breder ontworpen; en verondersteld verder, dat onze voorouders grote stedschouwkundigen waren geweest, die, niet tevreden met een goede toekomstige toestand, ook voor hun tijd, een prachtige stad wilden hebben en daarom, in plaats van die brede straten, grachten ontwierpen met het doel die later te dempen; en verondersteld ten slotte, dat de tijd van demping gekomen is en dat die grachten zo innig mooi zijn, dat het zonde en jammer zou zijn ze te dempen. Wat dan te zeggen van het beleid van de nakomelingen, die op andere plaatsen nieuwe wegen gaan scheppen en zo het oude prachtige stadsplan geweld aandoen. Zijn ze de erfenis waard?

VERSLAG VAN HET X^E INTERNATIONAAL WONING-CONGRES GEHOUDEN TE SCHE- VENINGEN, 8-13 SEPTEMBER 1913.

(Vervolg van blz. 534. Slot.)¹⁾

Hierop werd aan de orde gesteld het onderwerp: „Overbevolking van woningen.“

Algemeen Rapporteur was de heer Neuschler (Stuttgart). Na een overzicht van de verschillende inge-

komen rapporten gegeven te hebben, behandelde

spreeker de vraag, wat onder overbevolking is te verstaan.

Wanneer in een ruimte teveel personen zijn, in verband met de behoefte aan ruimte van elk, is daar overbevolking. De grens is moeilijk te trekken; want de leeftijd, de zindelijkheid der personen, enz. zijn van invloed. Het criterium is veelmeer de hoeveelheid lucht in het vertrek; maar ook hier is geen grens, omdat bij goede ventilatie de ruimte veel kleiner kan zijn. Van veel belang is de vraag, of de bewoner voldoende ruimte heeft, om zich behagelijk te gevoelen. Wat de hoogte der vertrekken betreft, is een hoogte boven de 2.7 M. voor de minder gegoeiden niet direct noodzakelijk.

Volgens de rapporten kent geen enkel land een juiste begrenzing van het begrip: overbevolking voor woningen.

Nederland maakt in dit opzicht een goed figuur, waar in zijn Woningwet, art. 1 aan de Gemeenten de vaststelling van voorschriften betreffende bewoning wordt overgelaten, zoo dat deze zekere eischen kunnen stellen betreffende inhoud van het vertrek en het aantal bewoners.

In Den Haag wordt 10 M³ lucht per bewoner geëischt. Wenselijk is eischen te stellen omtrent het aantal slaapplaatsen in een vertrek. Nadat spreker nagegaan had wat op het gebied van woningtelling en woningopname in de verschillende landen is gedaan, besprak hij de middelen tegen overbevolking.

Woningnood is een gevolg van de algemeene armoede. Het kosteloos verstrekken van woningen aan de allerarmsten, door de overheid te bouwen, verslapt de energie dezer armen.

Wil men het kwaad bestrijden, dan moet men het eerst goed kennen; hieroe dienen statistiek, woningtoezicht en politie.

Het bouwen van goedkope woningen in plaats van de afgekeurde baat niet. De ervaring leert, dat allerlei onduidelijkheden, als liegen en luieren daarmee worden aangewakkerd. Spreker is beslist tegen weldadigheid op het gebied der volkshuisvesting, dit is goed voor een communistische staat, maar niet voor de huidige maatschappij. Een krachtig woningtoezicht is noodig; dit is een goed middel om de politie bij het handhaven der verordeningen te helpen.

De Staat moet de Gemeenten door een centrale inspectie ter zijde staan.

Ten slotte drong spreker aan, op verheffing van het volk door goed onderwijs, zoodat het minder gaat uitgeven voor weelde-uitgaven en alcohol.

De heer Ferenczi (Hongarije) achtte het integendeel wel noodzakelijk, dat de Staat woningen sticht. In Boedapest is een groote overbevolking; daarom heeft de Staat daar een tuinstad gesticht van 6000 woningen voor 30.000 bewoners, en heeft zij de gemeente verplicht, kleine woningen te bouwen. Deze zijn belastingvrij. Op deze wijze zijn in 3 jaar 10.000 woningen gezet; deze zijn de helft zoo goedkoop als de woningen, daar door particulieren gezet. Verder verwacht spreker veel van een goede bevordering van de particuliere bouwrij.

De heer Wibaut (Amsterdam) wenschte zijn meening nog eens duidelijk te zeggen. Alle bemoeiingen inzake overbevolking geven niets, wanneer niet zorg wordt gedragen voor voldoende woningen voor groote gezinnen. De ervaring leert verder, dat door overbevolking diepe demoralisatie optreedt. Deze is heel wat erger dan de verslapping, waarvan de rapporteur gewaagde.

Geen politie baat, wanneer de armen geen voldoende gelegenheid tot huisvesting hebben. Vooral de grootere gezinnen, die

moeilijk een woning kunnen krijgen, moeten geholpen worden. Het dilemma blijft dus: of politiematregelen, die ten slotte heel weinig nitrichten; of het ingrijpen van de overheid door het bouwen van woningen in belang van de menschheid (applaus). Prof. Dernburg (Berlijn) kon begrijpen, dat de heer Wibaut zoo sprak, omdat hij vermoedelijk het oog had op den meer dan ellendigen woningtoestand in Amsterdam met zijn kelderwoningen. In andere plaatsen heeft men andere omstandigheden. Men moet echter niet te energiek ingrijpen. Alleen wanneer alle andere middelen geen gevolg hebben, moet de Staat optreden, want het geldt hier een Staatsbelang. Tegen weldadigheid moet gewaakt worden, want deze demoraliseert. Goede woningen maken gezonde menschen; de overheid heeft er daarom belang bij, en zij komt goedkoop uit, wanneer zij den welstand bevordert. De invloed van de woning op geestkracht, werklust en moraal is zeer groot.

Dr. Hans Kampffmeyer (Weenen) hoopte, dat Staat en Gemeente meer stelselmatig zouden bijdragen om de huur voor de groote gezinnen te verminderen. Dit is de eenige manier, waarop deze hun woning kunnen verbeteren.

De heer Nijpels ('s Gravenhage) kwam met den heer Wibaut op voor de belangen van de armen. Deze moeten anders behandeld worden dan de meer kapitaal-krachtigen. De toekomststaat moeten wij niet afwachten; maar reeds nu moeten armen, die 5 kamers noodig hebben, dezelfde huurprijs betalen als zij, die met 2 kamers kunnen volstaan.

De heer Wilkins (Durby) deelde mede, dat in Londen in 1901 9 procent van de bevolking overbevolkt was. In de laatste jaren is dit verbeterd, vooral door het bouwen van woningen met 3 of meer kamers.

In Parijs was, volgens den heer Rey, de overbevolking nog heel wat grooter, namelijk 24 % of 750.000 inwoners. De bouwgrond moet niet meer in handen der speculatie zijn, maar door Staat en Gemeente worden beheerd; deze moeten zooveel mogelijk eigenaars van den grond worden. Dan kan de grond tegen lagen prijs worden beschikbaar gesteld. Ten slotte moet dan met een verordening de verhouding tusschen oppervlakte en bewoners wettelijk gelimiteerd worden.

De heer Haberland (Berlijn) maakte onderscheid tusschen slechte bewoning en armoede.

De woninginspectie moet in bepaalde gevallen over deze twee oorzaken beslissen. Verdringt de man zijn loon, dan moet de politie hem aan zijn plicht herinneren. Is echter armoede oorzak van overbevolking, dan dient iedere plaats naar zijn omstandigheden in de verbetering te voorzien.

Mededeelingen uit Rusland deed de heer Block (St. Petersburg) nam, dat aldaar de woningtoestanden zoo slecht zijn, dat vaak niet van woningen gesproken kan worden. De toestand in Moskou en Petersburg is veel erger dan in Londen, Parijs of Berlijn. In Petersburg leven gemiddeld 8 personen in één woning. Onwetendheid is de hoofdoorzaak van het kwaad, want het land is vruchtbaar genoeg en bouwgrond is ruimschoots voorhanden. Echter begint men ook aldaar uitbreidingsplannen voor de steden te maken en tuinsteden aan te leggen, naar het voorbeeld van Engeland.

De heer Thinet (Parijs) besprak de soms eigenaardige huisvesting van bedienden, dienstmeisjes en knechten. In allerlei kleine hokken en ruimten moeten deze slapen; ja soms moeten winkelbedienden op den toonbank hun nachtrust genieten. Ook hier moet de Gemeente ingrijpen, en vooral de architecten moeten bij het ontwerpen met dit vraagstuk meer rekening houden.

Nadat de heer Neuschler van repliek gediend had, was hiermede dit vraagstuk afgehandeld.

Het volgende onderwerp was: Wettelijke regeling der stadsuitbreiding. Algemeen Rapporteur zou zijn geweest Mr. M. W. F. Treub, maar in verband met diens benoeming tot Minister van L. N. en H. was hij vervangen door Mr. J. P. Fockema Andreae, Wethouder van Utrecht.

Na een overzicht van de buitenlandsche rapporten gegeven te hebben, wees spreker er op, dat men niet alles moet verwachten

van een wettelijke regeling. Ook met gebrekkige wettelijke regeling kan veel bereikt worden; zie Parijs en meerdere Duitse steden. Onze Woningwet bewijst, dat de wetgeving zeer gunstig op de stadsuitbreiding kan werken. Bijna alle gemeenten zijn bevoegd, uitbreidingsplannen vast te stellen; maar in vele landen moet hogere goedkeuring verkregen worden. Door bouwverbod kan de gemeente er voor waken, dat bepaalde terreinen, bestemd voor nieuwe straten, onbebouwd blijven. Meer afdoende is alleen de onteigening; maar slechts enkele landen hebben dit recht.

Allerwegen wordt gewenscht, dat goede en gezonde woningen zullen worden gebouwd; in verband hiermede wordt ruilverkaveling en ruime bevoegdheid tot onteigening noodig geoordeeld. In Nederland, waar die bevoegdheid reeds bestaat, wordt aangedrongen op onteigening van alle terreinen, in het uitbreidingsplan begrepen. Goed verband tusschen bouwverordening en uitbreidingsplan is verder gewenscht, terwijl de gemeenten de bevoegdheid moeten hebben, om de wijze der bebouwing in de verschillende deelen der gemeenten te bepalen. Algemeen zijn de rapporten van oordeel, dat aan de ongeregelde wijze van bouwen een eind gemaakt moet worden.

Dr. Priham (Weenen) wees er op, dat onteigening voor den bouw van kleine woningen noodzakelijk is, wanneer in een stad woningnood bestaat. Onteigening van bebouwde terreinen is noodig, wanneer men geheele terreinen wil opruimen; de onteigening moet kunnen worden aangevraagd door den Staat, de Gemeente en openbare vereenigingen. De schadevergoeding voor de terreinen mag niet hoger zijn dan hun werkelijke waarde.

Dr. Harrer (Boedapest) drong er op aan, dat bij de bepaling van de schadevergoeding de eventuele waardevermeerdering van het overblijvende terrein van het toe te kennen bedrag moet worden afgetrokken. Wanneer tengevolge van het uitbreidingsplan de waarde van terreinen wordt verhoogd, moet de gemeente direct door verordeningen zorgen, dat die meerdere waarde aan de gemeenschap ten goede komt.

De heer Aldridge (Londen) merkte op, dat de menschheid nu niet meer vecht tegen den vijand buiten de wallen, maar tegen den inwendigen vijand, de sloppen en krotten. Onze tijd eischt, dat wij niet voor een enkele klasse, maar voor allen zorgen. Beperking van het aantal woningen per hectare beschouwt spreker als het eerst noodige. De tuinsteden moeten tot voorbeeld genomen worden. De voornaamste voorwaarden voor een gezonde stadsontwikkeling zijn: 1ste beperking van het aantal woningen per hectare; hier moeten de particuliere belangen voor de algemeene zuchten. 2de de vaststelling van een goed soort gezinswoning; 3e een gezonde straatanaleg, waarbij in de woonstraten veel groen moet worden aangebracht.

Ook Prof. Fuchs (Tubingen) wees er op, dat op het congres meerdere vertegenwoordigers van private belangen zijn opgetreden; dit is niet juist, dit congres dient voor de woninghervorming, welke juist ten koste der private belangen moet worden doorgevoerd. Omtrent de tuinstad bij Northwood, een voorstad van Londen, deelde de heer Elgood (Londen) het een en ander mede. Door onderhandeling en overreding zijn daar de belangen van gemeenschap en grondeigenaar vereenigd. Niet meer dan 40 woningen worden per hectare gebouwd. Eerst worden de wegen aangelegd, dan de spoorwegen. Voldoende groen wordt aangebracht, terwijl de normale breedte der straten 12 M. is, er zijn echter wegen van 6 M. en van 18 M.

Dr. H. Kampffmeyer (Berlijn) meende, dat na den stadsingénieur en den stadsarchitect, thans ook de bouw-huishoudkundige van de stad aan het woord moet komen. Met de breedte van de straten is vaak te ruim omgesprongen onder de lens: veel licht en lucht. Er kan nog veel bezuinigd worden, waarvoor de huishoudkundige is aangewezen.

Over het vijfde onderwerp: De ontwikkeling op woninggebied gedurende de laatste jaren, werd niet beraadslaagd. De heer Furster (Parijs) wees op het nauwe contact, dat dit congres en het congres voor de woninghygiëne hadden, en stelde daarom, namens het Permanent Comité de volgende motie voor: Het

congres spreekt den wensch uit, dat een overeenstemming tot stand kome tusschen het congres voor goedkope woningen en het congres voor de gezondheid der woningen, opdat deze beide congressen ieder zooveel mogelijk binnen de sfeer van hun streven blijven en hun Perm. Comité's zich met elkander verstaan omtrent een gemeenschappelijke datum en plaats van bijeenkomst in 1916.

Deze motie werd aangenomen.

De heer Magaldi (Rome) noodigde het Congres uit het XIe Congres te Rome te doen houden, welk voorstel bij acclamatie werd aangenomen. Hierop werd het congres gesloten.

Ten slotte zij nog medegedeeld, dat Donderdag 11 September in de theaterzaal van het Kurhaus, ter gelegenheid van de keuzetentoonstelling op het gebied van de Volkshuisvesting door het Ned.-Congres voor Openbare Gezondheidsregeling eenige voordrachten met lichtbeelden werden gehouden.

Mr. H. J. Romeyn, secretaris van het Woningwetcollege, sprak over den loop der voorschotten krachtens de Woningwet van 1905-1912; de heer J. W. Faber, hoofdinspecteur van de Volksgesondheid te Zwolle sprak over de woningtoestanden in Friesland, en de heer H. P. Berlage over Uitbreidingsplannen.

Er wordt wel eens getwijfeld, of Congressen wel de meest juiste en meest vruchtbare instellingen zijn, om belangrijke onderwerpen verder te brengen. Gezien de vele arbeid en de vele kosten, aan dit uitstekend voorbereide congres gewijd, moet worden erkend, dat de bespreking der onderwerpen niet steeds diepgaand was of belangrijke, nieuwe inzichten gaven. De indruk werd veelmeer gewekt, dat het congres voornamelijk een propaganda congres was, een krachtig wapen, om publiek en overheid van het groote belang van het woningvraagstuk steeds meer te overtuigen.

Groot is het aantal deelnemers geweest; de keuze van Scheveningen als congresplaats en de vele excursies en feestelijkheden hebben ongetwijfeld hiertoe bijgedragen.

Vluchtig zij hiervan nog een en ander vermeld. De ontvangst door de Nederlandsche Regeering in de Ridderzaal op het Binnenhof op Maandagavond 8 November hebben wij reeds gememoreerd.

Den volgende dag bood het gemeentebestuur van 's Gravenhage in de Kurzaal den congresleden een uitstekend banket aan, dat de roem van Den Haag, als hooggeprezen gastvrouw van internationale congressen, hoog hield.

Woensdag 10 September werd Rotterdam bezocht, waarbij de bekende tocht over de rivier en door de havens, door het Gemeentebestuur aangeboden, werd ondernomen. De tocht werd besloten door een maaltijd aan boord van de „Nieuw Amsterdam“, een maaltijd die een schitterend festijn genoemd mag worden.

Donderdag 11 September had 's middags, ter gelegenheid van het sluiten van het congres, een gemeenschappelijke lunch in het Kurhaus plaats, waarna de Landbouwtentoonstelling te Scheveningen werd bezocht.

Vrijdag 12 September was aan Amsterdam gewijd, en deze excursie behoorde tot de belangrijkste. Ongetwijfeld is Amsterdam een der voornaamste, zoo niet de voornaamste plaats in Nederland op het gebied van de verbetering der Volkshuisvesting. Houdt Arnhem zich in dit opzicht ook goed. Den Haag en Rotterdam kunnen aan Amsterdam gerust een voorbeeld nemen.

In de kleine zaal van het Concertgebouw hield de heer J. W. C. Tellegen C.-I. Dir. Bouw- en Wen. Toezicht te Amsterdam, een uitstekende, heldere rede met lichtbeelden over de woningtoestanden in Amsterdam. Hierop volgde een smakelijke lunch in de groote concertzaal, aangeboden door de gemeente Amsterdam, waarna in een lange reeks van automobielen en rijtuigen de excursionisten langs de voornaamste arbeiderswoningblokken werden gereden. Vooral dit deel van de excursie was bijzondere interessant, en voor menig een was het een verrassing te zien, op welk een uitgebreide schaal Amsterdam reeds in den woningnood voorziet en hoe vele woningcomplexen, naast uitstekende doelmatigheid, ook aesthetische qualiteiten hebben. Het was een

¹⁾ Door plaatsgebrek niet zelder opgenomen.

genoegen het werk te zien van Berlage, Van der Pek, Leliman, Van Epen, enz. Het is een verheugend feit, dat deze woningbouw meer en meer in handen van architecten komt; geleidelijk aan ontwikkelt zich daardoor een architectuurtype voor deze huizen, dat een goed architectonisch karakter verkrijgt.

In het aardige boekje van den Amsterdamschen Woningraad, getiteld: „De Verbetering der Volkshuisvesting te Amsterdam” en besproken in B. Weekblad 1913, no. 40, hetwelk den congressisten kosteloos werd verstrekt, zijn meerdere van deze geslaagde bouwblokken afgebeeld.

Om 5 uur ontvingen de Burgemeester en zijn echtgenoot de deelnemers ten hunnen huize, waar thee werd aangeboden. Hierop volgde een stoomboottocht van af het huis van den Burgemeester op den Buiten-Amstel en het IJ, met ten slotte een bezoek aan E.N.T.O.S.

Zaterdag 13 September hadden 2 excursies plaats, één naar Twente, waar Enschede (het complex woningen van de Vereniging „De Volkswoning”) en Hengelo (het tuindorp „t Lansink”) bezocht werden. Een diner in het „Verenigingsgebouw” werd door Gebr. Stork & Co. aangeboden.

De 2de excursie ging naar Arnhem, ten einde voornamelijk de woningcomplexen Lombok, Klarendal, Musschenberg en Van Verschuerwijk te bezichtigen.

En hiermede eindigden de excursies en daarmede deze week, gewijd aan het vraagstuk van de goedkope woning, welke week ongetwijfeld veel heeft bijgedragen tot bevordering van het vraagstuk der volkshuisvesting.

J. GRATAMA.

INGEZONDEN.

EEN KORTE BESPREKING VAN HET BOUWKUNDIG STUDIEBLAD, GEN. „HET ZOEKLICHT”, 1 OCTOBER 1913 VERSCHENEN.

Volgende inleiding komt voor in de eerste aflevering.

„Aan de lezers.

Getrouw aan de aloude gewoonte wenschen wij met enkele woorden onzen lezers het doel van dit nieuwe blad te verklaren. Noodig is zulks overigens niet. Als titel kozen we: „Het Zoeklicht”. Wie Uwer zag nimmer in den pikdonkeren nacht de felle lichtstralen van een zoeklicht de lucht doorflitsen? Als door een bliksemstraal, zaagt gij de duisternis wijken en ontdekte uw oog allerlei te voren verborgen bijzonderheden.

Studeerende lezers! Hebt gij niet meermalen in het duister rondgetast? Hebt gij niet meermalen verlangd naar eenig licht, al ware het slechts een flauw schijnsel, dat U den weg zou kunnen wijzen door het dichte woud van moeilijkheden? Eerlijk bekend, ja, nietwaar? Welnu: Grijp naar Het Zoeklicht! Het zal een hel licht over het moeilijk begaanbare pad uwer studie werpen en U aanwijzen, waar ge zoudt kunnen struikelen. . . . enz.”

Hoogdravend genoeg, en daarom heeft men groote verwachting van den inhoud. Althans geen nieuwe duisterneden of dichte wouden van moeilijkheden.

Op bladz. 1 wordt gesproken over aesthetische eenheid, enz. terwijl op bladz. 4 iets genoemd wordt, dat daar lijnrecht tegenover staat. Daar wordt aangegeven een volgorde, waarin werkteekeningen voor een villa moeten worden opgezet.

Na werkplattengrond en binnendeurkozijnen wordt genoemd: „werkteekeningen maken van buitendeur- en raamkozijnen, zoo mogelijk met ramen en deuren. Dan de balklagen en verankeringsen, en daarna de gevelteekeningen”.

Zou dit de weg zijn? Bij een villa waar verhouding en aesthetische eenheid toch vooropgesteld worden, is ’t m.i. onmogelijk eerst werkteekeningen te maken van buitendeur- en raamkozijnen met deuren, enz. en later pas de gevels.

Bovendien worden werkteekeningen van de fundeering in ’t geheel niet genoemd. Zeer veel villa’s zullen er toch worden gebouwd, waar een paalfundeering of een fundeering met spaar- of grondbogen, in verband met keiders, enz. wel degelijk een werkteekening vereischt.

Op bladz. 5 iets over proefheien.

Na lezing kunnen we direkt vragen:

1e. waar worden de proefpalen geslagen?

2e. hoeveel proefpalen worden er in verband met een bouwwerk geslagen?

3e. wat is een tocht? (In een later genoemde formule wordt ’t getal 30 gebruikt, zonder eenige aanwijzing). ’t Is dus voor de studeerende bouwkundige nog zoeken.

Op bladz. 8 wordt iets gezegd over asbest-cementleien, n.m.:

„Tot één der beste dakbedekkingen rekenen wij tegenwoordig de asbestcementleien”. Weer iets verder: „De praktijk toonde tot dusver aan, dat het materiaal weervast is, maar wij moeten er aan toevoegen, dat het nog niet lang verwerkt wordt”. Vervolgens worden eenige voordeelen genoemd en daarna: „als nadeel noemen wij enkel het opzuigingsvermogen ontstaande door de capillaire werking der asbestvezels”.

Wat weet nu een studeerend bouwkundige? Over het verschil der kleuren van kunstleien en natuurleien wordt niet gesproken, terwijl ’t blad begint met aesthetica. Van de hellingshoek wordt gezegd: „25° als minimum en 30° als maximum”.

Bladz. 11—15. Over spanninggrenzen.

Wat daar in 4 bladz. wordt bedoeld, had m. i. in een paar regels gezegd kunnen worden. Ik geloof, dat deze wijze van behandelen van bedoeld onderwerp niet de aangewezen weg is voor jonge bouwkundigen.

Op bladz. 25 iets over de projectie van een bol.

Waarom niet genoemd scheeve- of scheefhoekige projectie, en waarom in eens een bol? Zitten er dan in andere boeken duisterneden in de *scheeve* projectie van een bol? Met de hier gegeven omschrijving is nog niets bereikt. De diepte wordt zoo maar aangenomen op $\frac{1}{2}$, van de middellijn, terwijl gezegd wordt dat de projectie van een bol een ellips is; beide zonder eenig bewijs. Waarom niet geconstrueerd met korte en lange as en brandpunten? Dit is eenvoudig te bewijzen en geeft een grondslag voor alle andere constructies. Wanneer weer eens iets van scheeve projectie gegeven wordt, waar wordt dan mede begonnen?

M. i. ontstaat er nu een bouwkundig studieblad, dat vol geplaatst wordt met stukken en brokken (volgens inleiding „algerond”), die ieder voor zich voor studie weinig waarde hebben.

Een dergelijk tijdschrift uitgeven is geen gemakkelijke taak; daarom had men meer tijd moeten besteden aan de voorbereiding van ’t geheel.

Nijmegen, Oct. 1913.

A. BAART.

BERICHTEN.

Delfland. De restauratie van de groote zaal in het Gemeentehuis van het Hoogheemraadschap Delfland te Maassluis is thans gereed gekomen. Men weet, dat het vorige jaar, nadat door Jhr. Schorer in Eigen Haard het vermoeden was uitgesproken, dat achter behang en plafond kunststukken zouden verborgen zijn, onmiddellijk vanwege Delfland een onderzoek werd ingesteld. Spoedig bleek de juistheid van Jhr. Schorer’s vermoeden. Het behang werd zeer voorzichtig weggenomen en daar kwam een prachtig geschilderd behangsel te voorschijn, dat hier en daar was beschadigd. Door den heer C. W. Smith is het beschadigde gedeelte bijgeschilderd. Bij het verwijderen van het plafond kwam een nog bijna ongeschonden eikenhouten zoldering voor den dag. Onder de zwaar beverfde schouw ontdekte men fraai gebeeldhouwde kolommen.

Alg. H. Bl.

Washington. Voor het bouwen van een Duitsch gezantschapspaleis te Washington was een prijsvraag uitgeschreven. 300 Architecten namen eraan deel. De jury reikte bekroningen uit. Men was over het resultaat nogal tevreden.

Nu blijkt dat de keizer eenvoudig de opdracht heeft gegeven: Von Ihne zal bouwen. Von Ihne is niet bekroond. De jury is niet gehoord. Men vraagt zich af, welk recht de keizer heeft om te beschikken. Hier zal nog wel een woordje over vallen. Alg. H. Bl.

33ste JAARG. — 15 NOV. 1913. — No. 46.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.Z.N. ■ ■ ■ ■ ■
Redacteur: J. GRATAMA. ■ ■ ■ ■ ■

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. ■ ■ ■ Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1—5 regels f 1. —, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. Berechting van geschillen tusschen architect en opdrachtgever. — Indrukken van een Duitsche Reis, door W. C. Brouwer, vervolg. — Handvorm of machinale steen, door A. W. Weissman. — Boek- en Plaatwerken. — Berichten.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BERECHTING VAN GESCHILLEN TUSSEN ARCHITECT EN OPDRACHTGEVER.

Sedert eenige jaren bestaat een tabel, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, waarnaar de architecten het loon berekenen voor de door hen verrichte bouwkundige werkzaamheden. Aan die tabel gaat een reeks bepalingen vooraf, handelende over het honorarium in de gevallen niet voorzien in de tabellen en voor werkzaamheden, die niet onder die tabel vallen, en wordt daarbij vastgesteld de wijze, waarop de geschillen, tusschen den architect en zijn lastgever gerezen, zullen worden berecht.

Artikel 13 daarvan luidt:

„Nimmer zal een der partijen, noch hunne erfgenamen, of rechtverkrijgenden, over eenig tusschen hen, naar aanleiding van de aan den architect gegeven opdracht, gerezen geschil, of daarmede direct of indirect samenhangende, de tusschenkomst van den gewonen rechter mogen inroepen. Indien eenig geschil, als in het vorig lid bedoeld, tusschen partijen, hunne erfgenamen of rechtverkrijgenden mocht ontstaan, zal dit geschil beslecht worden door een scheidsgerecht, benoemd uit de Permanente Commissie van Arbitrage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Een geschil

wordt geacht aanwezig te zijn, wanneer één der partijen dit als zoodanig beschouwt”.

Ontstaat een geschil, — zoo mag men aannemen de grondgedachte te zijn geweest, waarvan men is uitgegaan, — dan moet dit in eigen boezem worden beslecht en berecht.

Die grondgedachte is juist en logisch. Niet de rechter, die tot beoordeeling van het geschil in het geheel niet in staat is, behoort daarover recht te doen, maar zij, die daartoe alleen en uitsluitend bevoegd zijn en daartoe dan ook als uit den aard der zaak als aangewezen zijn te beschouwen, de collega's, vakgenooten, en wel in de eerste plaats de leden van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. En van die grondgedachte uitgaande heeft de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in een aantal artikelen alles samengevat, wat als maatstaf kan dienen voor de honorariumberekening en de wijze van berechting van eventuele geschillen.

Zooals gezegd, dit alles gaat vooraf aan de eigenlijke honorariumtabel. Het valt niet te ontkennen, dat die bepalingen met de tabel zelve één onverbreekbaar geheel vormen en daarvan dus niet zijn te scheiden.

Daaruit volgt eveneens, althans daaruit moet consequent volgen, dat toepasselijkverklaring van de tabel, ook medebrengrt, ja als van zelf moet medebrengen, dat hij, die zich op de tabel beroept, en naar aanleiding van die tabel een geschil opwerpt, de beslechting van dat geschil zal moeten doen geschieden naar de regelen vervat in, en naar de wijze zooals in die bepalingen is aangegeven.

Dat dit zoo is, en eene andere opvatting bezwaarlijk is vol te houden of op goede gronden te verdedigen, kan worden bewezen.

De artikelen 1—12 behandelen het honorarium, de wijze van berekening, de verdeling der klassen, volgens

welke het honorarium kan worden berekend, de verdeling van het werk in groepen en verder alles wat in eeniger mate met de berekening van honorarium voor den door den architect gepraesteerden arbeid in verband staat. Onmiddellijk daarop volgt artikel 13 bepalende, dat geschillen alleen en uitsluitend zullen worden beslecht op de wijze als boven gezegd.

Er is dus geen geschil denkbaar, dat niet valt onder een der in de artikelen 1—12 genoemde gevallen. Maar zelfs al zouden buiten de in die artikelen genoemde gevallen nog geschillen kunnen rijzen, dan sluit de aanhef van artikel 13 de beslechting ervan op eene andere wijze, dan door een scheidsgerecht uitdrukkelijk uit, door den aanhef: „Nimmer zal een der partijen” enz. „over eenig gerezen geschil den tusschenkomst van den gewonen rechter mogen inroepen.”

Na dit te hebben vooropgesteld klinkt de vraag, of het noodig is bij toepasselijkverklaring van de honorarium-tabel mede uitdrukkelijk te verklaren, dat ook de voormelde regelen en bepalingen toepasselijk zijn, waarlijk naief. De vraag stellen is haar beantwoorden. Het wil mij zelfs toeschijnen, dat eene poging om op die vraag een ontkennend antwoord te geven als hopeloos is aan te merken.

Vooreerst toch zullen deze regelen en bepalingen in haar geheel moeten genomen worden, en men die niet ten deele kunnen nemen, t.w. voorzoover die betreffen de toepassing en de wijze van berekening van het honorarium, en dit te minder nu die niet zijn gesplitst in afzonderlijke rubrieken, doch een doorlopend geheel vormen. Voorts moet men rekening houden met de grondgedachten, dat juist het voorkomen van de tusschenkomst van den gewonen rechter in eenig geschil, welk ook, tusschen architect en opdrachtgever, de eenige aanleiding is geweest voor opneming der artikelen 13—19, en het eenvoudig ondenkbaar zou zijn, dat bij toepasselijkverklaring van een honorariumtabel, die volgt op de voorafgestelde regelen en bepalingen, en die daarmee één geheel maakt, wel de tabel, niet de regelen en bepalingen bindend zouden zijn, indien de verbindbaarheid daarvan niet de uitdrukkelijk uitgesproken wil der partijen is.

Eindelijk bedenke men, dat het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, dat die bepalingen heeft vastgesteld, nimmer de bedoeling kan hebben gehad die te beschouwen als uitzonderingsbepalingen, slechts dienende voor de exceptionele gevallen, dat men aan het gewone recht zou willen derogeren, doch dat men integendeel door het vaststellen van die bepalingen algemeene maatregelen heeft willen maken, en ook heeft gemaakt, die als norm zullen moeten dienen voor ieder voorkomend geschil over, uit en naar aanleiding van de honorariumtabel.

Herhaling van den wil van partijen om die regelen en bepalingen van kracht te doen zijn naast en met de honorariumtabel, zou dus geen zin hebben, want hij die toetreedt tot de honorariumtabel, treedt van zelf toe tot de daarmee verbonden regelen en bepalingen in haar geheel.

Hoe juist dit ook schijne, toch huldigen de rechterlijke colleges eene andere opvatting.

De Arrondissements-Rechtbank te Haarlem besliste dat: „waar enkel ter vaststelling van het honorarium „verwezen wordt naar de tabel, niet mag worden aangenomen, dat partijen de buitengewone rechtspraak „hebben gewild, die bij de toelichting wordt omschreven „en waarbij die van den gewonen rechter wordt uitgesloten, van welke uitsluiting *duidelijk* had moeten blijken”. En het Gerechtshof te Amsterdam geroepen om in hooger beroep over dat vonnis der Haarlemsche Rechtbank te oordeelen, bevestigde dat vonnis op de navolgende overwegingen:

„dat bij dagvaarding is gesteld, dat eene opdracht is „verstrekt tot het verrichten van het omschreven werk „tegen een honorarium, als bepaald in de bovengenoemde tabel;

„dat uit die stelling niet kan worden afgeleid, dat partijen hebben gewild, dat met de gemelde tabel de toelichting op hare verhouding zou toepasselijk zijn, „omdat, ook al is de tabel gelijktijdig met de toelichting „ontworpen en herzien, en al vormen zij met de toelichting één geheel, partijen daardoor niet verplicht worden, wilden zij het bedrag van het honorarium op den voet in die tabel aangegeven, tusschen haar geregeld „zien, de tabel met de toelichting en alle daarin gemaakte bepalingen toepasselijk te maken, integendeel „niets haar belette alleen het bedrag van het honorarium naar die tabel te regelen”.

Hoewel beide rechterlijke colleges tot dezelfde eindconclusie komen, verschillen echter onderling de overwegingen, waarop het dictum is gegrond.

Alvorens tot bespreking van deze beide rechterlijke beslissingen over te gaan zij opgemerkt, dat in beide beslissingen de hierboven besproken regelen en bepalingen worden aangeduid door en bestempeld met den naam „toelichting”, doch dat daarmee hetzelfde wordt bedoeld als met „regelen en bepalingen”, zoodat aan die verschillende woorden een en dezelfde beteekenis moet worden toegekend.

De Rechtbank zegt, dat de enkele verwijzing naar de honorariumtabel ter vaststelling ervan niet voldoende is, om te kunnen aannemen, dat partijen de buitengewone rechtspraak, die bij de toelichting wordt omschreven, hebben gewild en den gewonen rechter hebben willen uitsluiten, doch dat duidelijk moet blijken, dat partijen die uitsluiting hebben gewild.

Het Hof gaat nog verder. Het stelt voorop, dat uit het gestelde feit, dat eene opdracht is verstrekt tot het verrichten van het omschreven werk tegen een honorarium als bepaald in de tabel, niet kan worden afgeleid, dat partijen hebben gewild, dat met de tabel ook de toelichting op hare verhouding zou toepasselijk zijn, zelfs al is die tabel *gelijktijdig met de toelichting ontworpen en herzien en vormen zij daarmee één geheel*, dat zij daardoor *niet verplicht worden* de tabel met de toelichting en alle daarin gemaakte bepalingen toepasselijk te maken, doch niets haar belette alleen het bedrag van het honorarium naar die tabel te regelen.

Onomwonden geeft het Hof dus toe, dat de tabel en de toelichting één geheel vormen, en desondanks maakt het Hof die beiden van elkander los. En waarom? Omdat het aan partijen vaststond, en vrij bleef staan, alleen het bedrag van het honorarium naar die tabel te regelen. Het Hof had na die vooropgezette stelling vooraf moeten onderzoeken of hetgeen één geheel vormde door partijen was gescheiden, m. a. w. of zij inderdaad waren overeengekomen *alleen* het bedrag van het honorarium naar de tabel te regelen.

Daarvan bleek ten processe niets. Onder deze omstandigheden had, in tegenstelling met hetgeen het Hof aannam, als één geheel verbonden moeten blijven, wat één geheel vormde, en wat men ook moet aannemen de wil van partijen te zijn geweest bij het aangaan der overeenkomst. Reeds de woorden „niets belette partijen eene afzonderlijke regeling te maken” zegt dit zoo duidelijk mogelijk.

Die beslissing van het Hof is des te vreemder, wanneer men haar vergelijkt met een arrest door hetzelfde Hof enkele jaren te voren gewezen, eveneens handelende over eene vordering tot betaling van honorarium van een architect, waarbij de honorariumtabel voor de berekening als basis was aangenomen, en waarbij een beroep was gedaan op die tabel als *bestendig gebruik*. Het Hof overwoog toen, dat de bewering der wederpartij, n.l. dat meergemelde tabel voor haar niet bindend was, berust op eene misvatting „*vermits de norm door de „Maatschappij van Bouwkunst vastgesteld niet wordt ingeroepen als een bindend voorschrift, maar als de be„lichaming van een constant gebruik, dat niet tusschen „bouwkundigen onderling, maar juist tusschen dezen „eenerzijds en hunne opdrachtgevers anderzijds geldt.*”

Alleen dus door aan te nemen en te erkennen het bestaan van een constant gebruik werd de honorariumtabel door het Hof in die zaak als bindend verklaard tusschen opdrachtgever en architect. En dat was juist. Maar geldt niet datzelfde omtrent de vraag der tabel met de toelichting? Tusschen wie anders als tusschen architect en opdrachtgevers zullen die ooit kunnen gelden? Zou men in gemoede kunnen aannemen, dat het bij het maken en vaststellen der tabel, gevolgd op de toelichting, in de bedoeling heeft gelegen *wel de tabel als een bestendig gebruik aan te nemen, doch niet de daarmee één geheel vormende, gelijk het Hof zelf aanneemt, toelichting?* Het antwoord ligt immers voor de hand, en het Hof zelf geeft dit in de overweging, dat niets belette alleen het bedrag van het honorarium naar de tabel te regelen. Zoolang die regeling ontbreekt, faalt ook het motief voor splitsing der toelichting van de tabel. Regel is dus, en zal altijd moeten zijn, dat waar de honorariumtabel als norm wordt aangenomen, ook de toelichting daaraan is verbonden; uitzondering dat de tabel en de toelichting gescheiden zijn. Het beroep op die uitzondering kan alleen worden gedaan, wanneer men het bewijs kan leveren van eene tusschen partijen getroffen uitdrukkelijk afwijkende regeling. Die leer strookt geheel met de in ons Burgerlijk Wetboek gehuldigde leer omtrent de uitlegging der overeenkomsten, waar o. m.

wordt gezegd: dat indien de bewoordingen eener overeenkomst voor onderscheidene uitleggingen vatbaar zijn, men veeleer moet nagaan welke de bedoeling der handelende partijen is geweest, dan zich aan den letterlijken zin der woorden te binden; dat indien een beding voor tweeërlei zin vatbaar is, men het veeleer moet opvatten in den zin, waarin hetzelve van eenige uitwerking kan zijn, dan in dien, waarin hetgeen het minste gevolg zou kunnen hebben; dat bestendig gebruikelijke bedingen moeten geacht worden stilzwijgend in de overeenkomst te zijn begrepen; en dat alle bedingen in eene overeenkomst gemaakt in derzelve verband moeten worden genomen. Artt. 1379, 1380, 1383, 1384 B. W.

Is de gedachte aan het artikel van de Grondwet, dat niemand tegen zijn wil kan worden afgetrokken van den Rechter, dien de wet hem toekent, wellicht bij de rechtscolleges overheerschend geweest? dan zou ik daarop kunnen antwoorden, dat hier voor den gewonen Rechter, *bij vrije keuze*, een andere Rechter is in de plaats gesteld, zoodat van eene handeling *tegen iemand's wil geen sprake* kan zijn.

Intusschen, hoe men de zaak ook beziet, de in 2 instantiën gegeven beslissing is er, en al toont men op goede gronden aan, dat die beslissingen onjuist zijn, daarmee worden ze niet ongedaan gemaakt, en de vrees is zelfs gewettigd, dat de bepaling van art. 13 der toelichting daardoor tot een doode letter is geworden, en men in het vervolg de geschillen niet meer brengen zal voor een scheidsgerecht, doch voor den gewonen Rechter, alleen om het opwerpen van een exceptief verweer te voorkomen.

Zoo zal dan, in strijd met den uitdrukkelijken wil in de toelichting neergelegd, niet het scheidsgerecht, maar de gewone rechter, langs den zeer omslachtigen en kostbaren weg, dan geschillen tusschen architect en opdrachtgever blijven berechten.

Hoe menig architect zal, indien die toestand blijft bestendig, bevreesd voor den omslag en de kosten van een proces, zijn goed recht liever laten varen, dan te procederen.

Dat moet voorkomen worden. Het doel, waarmee de toelichting voor de honorariumtabel is gemaakt moet bereikt worden; een scheidsgerecht benoemd en samengesteld, zooals in die toelichting geformuleerd, moet over *alle* geschillen tusschen architect en opdrachtgever recht doen.

Hoe is dat doel te bereiken?

Door enkele wijzigingen, die ik mij zal vooroorlooven voor te stellen in de toelichting te brengen, en een paar aanvullingen, zoodat men niet meer kan stranden tegen de klip, van door de Rechtscolleges zich te hooren tegenwerpen, dat de gewone rechter regel is, scheidsgerecht uitzondering, en dat de uitzondering alleen mag gelden, wanneer uitdrukkelijk van den regel is afgeweken.

Die wijzigingen zijn:

1e. De titel „Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten” worde gelezen:

Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten, voorwaarden en bepalingen

Afb. 16. Het Volksschlachtdenkmal.

gen, volgens welke geschillen tusschen den architect en den opdrachtgever zullen worden beslecht, en tabel voor de berekening van het honorarium.

Achter artikel 19 der toelichtende bepaling worde gevoegd artikel 20, luidende:

Deze regelen, zoomede voorwaarden en bepalingen, die één geheel vormen met achterstaande tabel, zijn in haar geheel op elk gerezen geschil van toepassing, zoodat beslechting van enig geschil niet anders zal mogen geschieden, dan volgens deze regelen, voorwaarden en bepalingen en volgens de honorariumtabel.

Deze wijzigingen zullen het naar mijne overtuiging onmogelijk maken, dat herhaling van rechterlijke beslissingen als de boven besprokenen is te duchten, en dat door een exceptief verweer de bedoeling van die bepalingen wordt verijdeld.

Amsterdam, October 1913.

MR. G.

Afb. 17. Figuur van het Volksschlachtdenkmal.

INDRUKKEN VAN EEN DUITSCH REIS.

DOOR WILLEM C. BROUWER.

VREDELUST, LEIDERDORP.

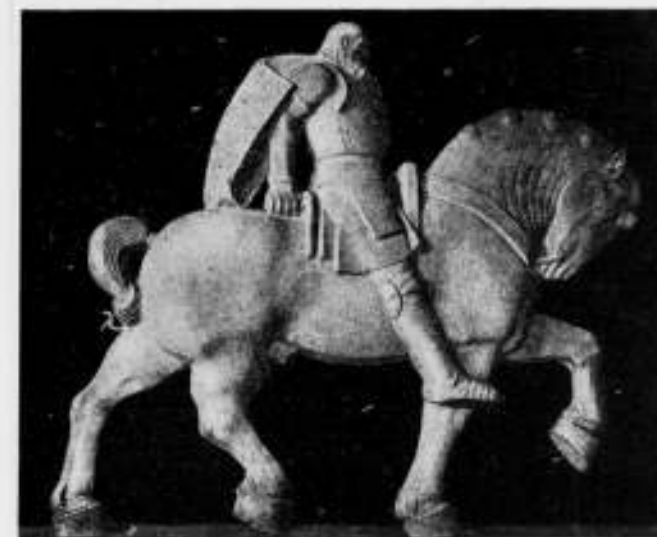
Vervolg van blz. 542.

Dat er in 't Leipziger station nog zekere onrijpheden, grofheden vallen op te merken, ik houd mij overtuigd, dat de genoemde kranige architecten de eerste zullen zijn, om, nu hun fantasie, nu hun plannen werkelijkheid geworden zijn, dit zelf te erkennen en erleering uit te putten.

Zoo bijvoorbeeld, om weer eens terug te komen op de bouwbeeldkunst, kunnen de beelden, die den overgang vormen van de raamdeelingen van het groote vijflicht, mij niet geheel bevredigen. Ze staan te veel onder de groote latei, als verbaasd, zoo hoog geklommen te zijn. Ze doen niets. Er ontbreekt actie aan. Daarenboven hebben ze m. i. een veel te kleine abacus boven zich, zoodat ze te dicht met hun hoofden bij de latei zijn. en zoodoende erg in het gedrang raken. Ik vrees, dat de perspectief te veel zijn rechten heeft laten gelden, en dat op de projectietekening dit euvel minder sterk naar voren getreden is. Dat ze echter knap gehakt zijn, en weer echt steen gebleven, ik zou haast zeggen, dat is de gezonde idee, die in alle werk gevaren is, wat de

moderne Deutsche kunst heeft geschapen. Echter moet mij één ding van 't hart, nam. de links en rechts van den ingang geplaatste krachtkerels, die te zamen paarsgewijs het wapenschild vasthouden, doen mij niet „antiek" aan, maar wat suffig ouderwetsch, wat afgezaagd. Zij passen in hun „onmoderniteit" absoluut niet aan *desen* gevel, die juist zoo'n sterk modern cachet heeft. De uitwendige architectuur te beschrijven ligt buiten mijn bestek, doch verwijs ik gaarne naar de bijgaande afbeeldingen van het uit- en het inwendige.

Dicht bij de Baufachausstellung staat het in aanbouw zijnd Volksschlachtdenkmal. Het monument ligt in de as van een nieuw geprojecteerde straat, die weer een gedeelte vormt van een grooten stadsaanleg, met stadion enz. Bij het nadertreden ontkomt men niet aan den indruk van Egyptische grootheid, van Assyrische oorlogszucht, wat wel in hoofdzaak wordt opgewekt door den aanleg. Imposant staat daar het gevaarte, van uit de verte gezien; opeen afstand doet het grooter dan wanneer men naderbij is getreden. M. i. ligt in de verhouding der details de fout. De fout van niet groot te doen. Ik wil zeggen: wanneer men een klein ding met kleine details vergroot, dan ontstaat er een vergrooing, die denzelfden indruk maakt als het oorspronkelijk kleine. Echter wanneer men aan een groot monument het menselijke in de verhouding aanhoudt, dan, ja eerst dan zal het monument groot doen, overdonderen. Welnu, het Volksschlachtdenkmal overdondert niet van dichtbij gezien. In zooverre is het wel even een teleurstelling. Maar verder!! Impulsief is Bruno Schmitz aan 't werk gegaan. Gigantiek van vorm moet hij dit monument in zich hebben voelen ontstaan, met onweerstaanbaren drang om zich te uiten. Te midden van de toekomstige stadsuitbreiding is het een geluk, dat het stadion er voor gedacht is. Zoo'n kolossus heeft stille ruimte noodig, moet alleenheerscher zijn. En om den geweldigen indruk nog te versterken, is er een reusachtig groot bassin voor gegraven, waarin de massa zich in volle waarde weerspiegelt. Wreed, oorlogszuchtig. Als het ware een openstapel van bonken graniet, waarin detailleeringen zijn aangebracht, als hallucinaties bedoeld. Eerst bij nadertreding zijn ze te ontleden en dan misschien bouwkundig niet heelemaal te verdedigen. Deze steenmassa is vergeestelikt. In een stoere hoofdlijn is de geweldige romp opgetrokken, die op den bovensten omgang een 12tal krijgers verthoont, welke zich naar alle windstreken richtend, met een neergehouden zwaard-in-rust voor de blijvende vrede zullen waken. Als mannen, als krachtdieren staan zij schouder aan schouder den koepel te beklemmen, waarin van binnen een aangrijpende voorstelling is gegeven van de onverzettelijkheid van het militarisme. Immers, daar in dien geweldigen koepel reeksen niet minder dan een 354 ruiters te paard aan een, welke allen uit denzelfden vorm in cement gegoten zijn. Juist die stoere herhaling is aangrijpend van indruk. Een leger van dezelfde krijgersfiguren in een rechten lijn van kop tot teenen, schrijden voort op zware, korte, oerkrachtige Ardennerpaarden. Van die paarden, die slechts *spier* en *been* zijn, lompe

Afb. 18. Ruiters te paard in den koepel van het Volksschlachtdenkmal.

grove hoeven, gekromde krachtnek en kortgebonden, knoesterigen staart hebben, bot van modellé, de manen in slechts 5 korte, stugge lokken over den nek uitgezet, van die onverstoerbaar doorzettende krachtbeesten!

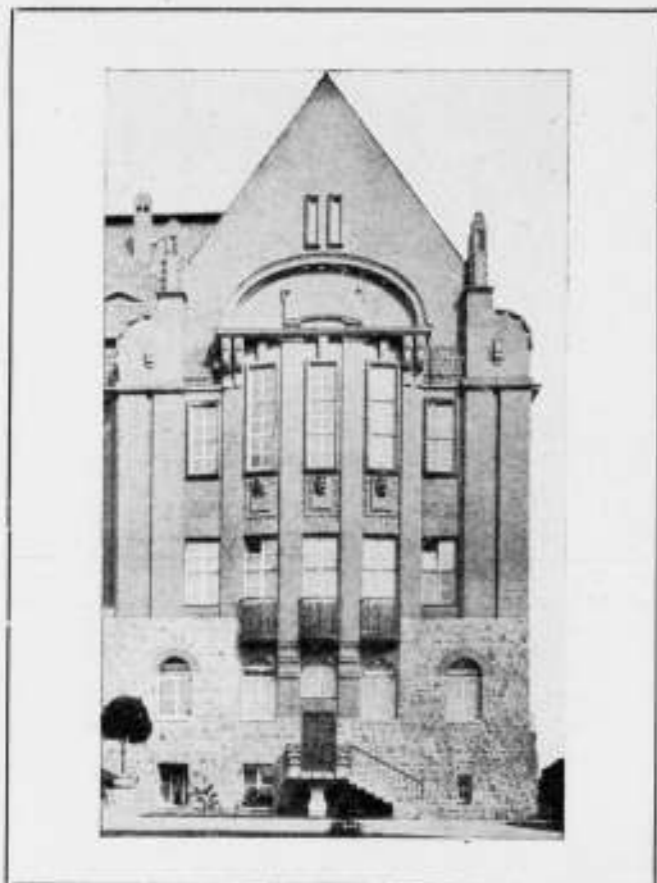
In het midden van den koepel is een betrekkelijk kleine opening, waardoorheen het licht langs de krijgers stuift. Een beschaafde en beschavende indruk ondergaat men niet. Maar wel een, van grove, wreede mensch-onteerende oorlogs-ramp!

Te meer ondergaat men die wanhopige stemming, wanneer men zich richt naar de velden, waar de afschuwelijken slag geleverd werd, en waarvan nu een gedeelte is bestemd voor crematorium. Vol bloemen en liefdegedachten, vol piëteit daar neer liggend, zich verzoenende met den dood, en er al het verschrikkelijke uit wegbannend.

Hoe geheel anders bij het Reuzenmonument van Schmitz, waar men in rechtvaardigen opstand komt tegen den menschenmoord in het algemeen. Menschenmoord, uitgedrukt als een Godsgericht. . . .

Na een eeuw heeft zich het Deutsche volk weer opgericht; hiervan getuigt ook de Baufachausstellung.

Het wil mij voorkomen, dat de meeste der gebouwen niet van tijdelijken aard zijn. Ze zijn trouwens zoo hecht gezet, en hebben absoluut niet het karakter van „tentoonstellingskunst", zoodat ik de overtuiging heb, mij niet te vergissen. Voor architecten is er zeer veel te zien, al was het alleen maar de overdaad van maquettes van allerlei soort en doel. Enkele dingen mogen wel nader bewijzen, dat een bezoek zeer de moeite waard is. Zoo bijvoorbeeld vindt men van den architect, H. Helbig uit Dresden verschillende maquettes van schouwburgen, o.a. van die, welke als gevolg van een prijsvraag door hem zal worden gebouwd tegenover het gebouw van den Rijksdag te Berlijn. Bijzondere aandacht vraagt het systeem, dat hij toepast, om aan het publiek de meest mogelijke zekerheid tegen een paniek bij brandgevaar te geven. Aan beide zijden namelijk van den hoofdingang projecteert hij reusachtig breede

Afb. 19. Zuidgevel van de Oberrealschule te Berlin-Weissensee. Arch. C. J. Bühring. (Ontleend aan de „Berliner Architekturwelt“ 1910.)

trappen, die telkens, wanneer zij weer een verdieping hooger leiden, smaller worden. Zodoende heeft de allerhoogste verdieping dan ook de smalste trap. Hoe lager, hoe meer mensen, maar dan ook hoe breeder de trappen worden. Deze trappenaanleg omvat den geheelen bouw. Onder deze trappen is de ruimte benut voor allerlei doeleinden. Moeilijk kan men zeggen, dat dit nieuwe reeds nu tot schoonheid is gekomen. Misschien komt dit later. Dan weer maquettes van het nieuwe raadhuis van Leipzig, dat op de maquette niet meevalt en in werkelijkheid al even min. Duitse Renaissance was

Afb. 20. Bron in de Oberrealschule. Beeldhouwer: H. Schellhorn. (Ontleend aan de „Berliner Architekturwelt“ 1910.)

wat heergaan 't woord. Verder kranige pastels en kleurige teekeningen o.a. van het in aanbouw zijnde station. Dan behooren zeer zeker bezichtigd te worden de maquettes, de teekeningen en de fotos van de volgende architecten, wier werken mij, wat betreft de toepassing van bouwplastic, zeer belangrijk schijnen.

Beginnen wij met eenig werk van Baurat Carl James Bühring, wiens werk wij in Holland al meer gereproduceerd zagen, o.a. bij de feestrede van Prof. Henri Evers, bij het 70jarig bestaan der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Wij zagen toen onder meer de zoo zeer belangrijke en aus einem Guss ontworpen gebouwen van de Gemeinde Turnhalle, Beamtenwohnhäuser en van de Kanalisationswerken te Berlin (Weissensee). Herinner ik mij goed, dan zagen wij toen geen reproducties van de Oberrealschule, en daarom voeg ik bij deze beschrijving gaarne enkele foto's hiervan ter reproductie. Wat wij wel meer opgemerkt hebben is, dat Bühring, zoo zonder aanleiding (of wij kunnen niet doorgronden wat dan de aanleiding is geweest) zoo plotseling een enkele steen uit den baksteengevel naar voren roept, om dit hier endaar te herhalen. En dat doet hij meestal zonder eenig rythme. Dit te verdedigen is mij niet mogelijk.

Bühring, die overigens zoo kranig met den baksteen weet te werken, heeft ons veel goede baksteen architectuur gegeven.

Beschouwen wij bijv. den gevel van het Zuiden van den Oberrealschule, die een magnifieke en logisch ontwik-

Afb. 21. Details van de bron. (Ontleend aan de „Berliner Architekturwelt“ 1910.)

Afb. 22. Detail van de Kunstgewerbeschule te Hamburg. Arch. Fr. Schumacher.

kelden, gebombeerden uitbouw te zien geeft, welke aan het inwendige van een woonvertrek zoo iets bekoorlijks geeft, doch meestal juist het aesthetische van den gevel schaden kan. Het idee „Zaadbak“, zooals deze bewuste uitbouw vaak spottend genoemd wordt, is hier afwezig. Integendeel, deze gebombeerde uitbouw trekt de aandacht op de middenpartij, en geeft aan het geheel iets bizonder kloeks en klaars. Den gevel te beschrijven acht ik werkelijk overbodig. Bijgaande afbeelding is m.i. duidelijk genoeg. Alleen wil ik even wijzen op de rustige plaatsing van de terra cotta tusschen de onder- en bovenramen. Deze terra-cotta doet hij uit den gevel treden, waarvan hij een gedeelte heeft uitgemetseld ter dikte van een klesoor. Daardoor verkrijgt hij een juiste accentuering en een carré getrokken omlijsting, en kondigt hij daarmee het belangrijkste accent aan. De foto is helaas te klein om het modelé van de terra-cotta goed te zien. Het is mij daarom een genot ook de foto's te kunnen bijvoegen van de „Trinkbrunnen“ in die Oberrealschule. Beeldhouwer Hans Schellhorn is hier aan 't woord. Klassiek is de opzet; de eendjes zijn geplaatst in een half-cirkelvormigen nis. Dat daardoor een stemmige schaduwverping ontstaat, is duidelijk. Doch, wie paste dat zoo toe? Een zestal verhevenheidjes, vierkantweg gehouden, dragen ieder een groepje of een enkelen eend, in de veeren de snavel gestoken of tegen elkaar aandringend, wat warmte zoekend. Ik voeg een enkel détail er bij, en u zult het met mij eens zijn, dat niet alleen de plaatsing recht er op heeft klassiek ge-

Afb. 23. Hannoversche Cakesfabriek. Arch. Karl Siebrecht.

noemd te worden. Wat kranig werk! Verstaande boven alle vleierig boetseerwerk, dat zoet en behaagziek effect najaagt, heeft Schellhorn in den steen zijn donzen vrienden opgeroepen, die voor alles „steen“ gebleven zijn. Dood-nuchter, maar raak! Net precies hier of daar een détail nader aangegeven, waar het evenwicht dat vereischte. Geen overbodige details, die de voorstelling natuurgetrouwer zouden maken. Monumentjes van bouwbeeldwerk.

Van Schumacher te Hamburg is er zijn Kunstgewerbeschule. De architecturale opzet van het geheel is van een ernstige beheersching, terwijl het dichtertelijke, het pittoreske zeer zeker niet afwezig is. Integendeel. Hoe pittig weet hij niet te werken met het karakter der baksteenen, door ze te stellen, te plaatsen, te schikken, zoodat de voegwerking een belangrijke factor wordt. Het rustigsamenschikken van zijn raampartijen, vooral bij een school zoo uitermate lastig door de onaesthetische praktijk-overwegingen en politieverordeningen, hoe aangenaam is daarvan in zijn school niet de werking. Het ondergedeelte heeft hij toniger en strakker gehouden, om met een zeer smalle cordon de bovenverdieping aan te kondigen, die meer gelegenheid geeft tot decoratieve speelschheid en niet meer zoo ernstig constructief behoeft te zijn. Hij heeft daar de penanten tusschen de ramen verlevendigd door stukken terra-cotta ter breedte van de penanten, zoo'n vijf stuks boven elkaar, en telkens afgewisseld door metselwerk. De reliëfs dier terra-cotta's zijn van een eenvoud en een

Afb. 24. Fries van de Hannoversche Cakesfabriek.

zakelijk licht- en schaduwwerking, dat ze werkelijk nooit in aanmerking zullen komen voor een „atelierstofferding". Ik bedoel dit: Wanneer wij de decoratieve versieringen der Renaissance in musea of bij kunstzinnigen zien, dan spreken deze dingen van een burgerlijke gezelligheid, die ook die ruimten daar mee helpt sieren. Welnu, deze stukken terra-cotta van prof. Schumacher hebben alleen hun waarde aan den gevel. Daarbuiten niet meer. Daar doen zij, wat van hen verwacht werd en waarvoor zij gemaakt werden. Door een juist begrip van de overdruktechniek van terra-cotta en van de decoratieve werking, heeft hij dezen vorm dan ook voortdurend kunnen gebruiken en was „variatie" absoluut overbodig. Daarenboven zijn de stukken, de moeten wel zóó gekozen, dat ze werkelijk bakwerk kunnen zijn, en als zoodanig een broertje vormen van de verder gebruikte baksteen. (Afb. 22). Tusschen de grootere wandvakken weet de architect onze belangstelling levendig te houden door het aanbrengen van figurale voorstellingen in ellips gevat en in schaduwwerpenden nisvorm. Het geheel van zoo'n binnenhof heeft een comfort en een gemoedelijke gezelligheid, die het den verblijvenden in de rusturen het leven aangenaam maakt. Is men door zijn betrekking aangewezen om op dien hof, zijn 12 uurtje te

Afb. 25. Terracotta aan de Hannoversche Cakesfabriek.

nuttigen, welnu, Schumacher heeft er voor gewaakt dat men zich niet angstig tusschen hooge muren gevoelt. Het opgeslotene, dat onwillekeurig zoo'n binnenhof in zich heeft, heeft plaats gemaakt voor eene intieme afzondering. De entree van bovengenoemde school is zakelijk en rustig. Op twee peilers van terra-cotta en twee, laat ons zeggen pilasters, rust een dak, dat als het ware vóór den ingang is geplaatst. Gaarne geef ik toe, dat gevraagd mag worden, of er geen sterker architectuur verkregen zou zijn, wanneer dit „dak" was samengegroeid met den gevel-zelf; echter laat de entree niet na op ons een vriendelijken indruk te maken. De stukken terra-cotta zijn van een eenvoudigheid en een rust, die bijna klassiek aandoen. 't Is door en door architectuur geworden.

Bezien wij het Polizeigebäude te Hamburg, eveneens van Schumacher, dan treft ons de hoekoplossing. Een afgeschuinde hoek, die immers zoo vaak aanleiding geeft het gebouw te schaden in aesthetischen zin, hoe heeft hij juist daarvan iets zeer goeds weten te scheppen. En hoe dood-eenvoudig van gedachte. Eerst gebruikt hij de baksteen, om in terug- en voorsprong als 't ware banden en biezen te trekken, waardoor een zekere ruigheid ontstaat. Dan belijnt hij de twee boven elkaar geplaatste ramen door een sterk sprekenden vertikalen band in terra-cotta, welke band bestaat uit een herhaling van een en hetzelfde motief. De belangrijkheid van den hoek stijgt en wordt ten slotte nog meer naar voren gebracht door tusschen de twee ramen een paneel aan te brengen van eenzelfde breedte als de ramen. Door deze paneel-aanbrenging wordt de waarde van den muur verminderd, wat immers ook in werkelijkheid het geval is, omdat boven dien muur toch weer een raam komt. De hierbedoelde hoek is met een muizenandje en een paar klesoren even uit het gevelvak gebracht en overgekraagd, zoodat dit ten slotte het accent tot zijn grootste kracht brengt. Het wil mij voorkomen dat een dergelijke toepassing van bouwaardewerk volmaakt goed gezien is.

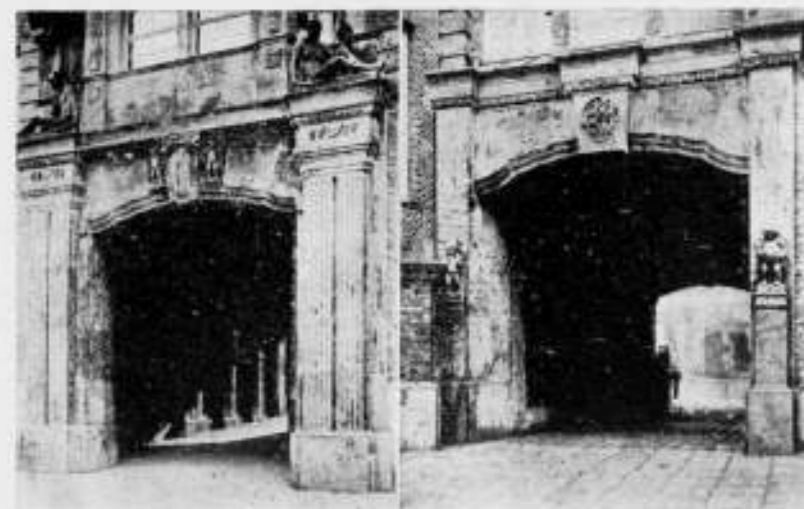
Een ander gebouw heeft al evenzeer onze aandacht

getrokken. Ik meen het fabrieksgebouw van de Hannoversche Cakesfabriek, gebouwd door Karl Siebrecht, die voor het beeldwerk de hulp inriep van den beeldhouwer Prof. G. Herting, en waarvoor de bouwaardewerk versieringen, (geglazuurd) werden vervaardigd in de werkplaatsen van de firma Mutz & Ruther te Liegnitz.

Dit groote gebouw van de firma H. Bahlsen heeft een Verwaltungsgebäude en een Fabrieksgebäude. Het eerste is uitgevoerd in zandsteen, n.m. Travertin, terwijl het tweede van klinkers met terra-cotta is. In het baksteengebouw is voor het grootste deel de fabrieksruimte ondergebracht, zoo ook de eetzaal met de badinrichting. Van de beeldwerken van het Verwaltungsgebäude kon ik tot mijn leedwezen geen details verkrijgen.

Wel echter van het keramische werk, dat een zeer belangrijk onderdeel vormt. Het Verwaltungsgebäude, dat zoo voornaam en rustig onworpen is, wordt als het ware gevormd, door een voortdurende herhaling van drierramen aaneen. Aan de rechterzijde breken echter drie langgerekte vensters deze vlakke, en doen een feestelijke ruimte er achter verwachten. Dit is dan ook in zoverre waar, dat daar de algemeene zittingszaal geprojecteerd werd, welke ook wel voor voordrachten wordt bestemd. Gaarne zoude ik mij laten verleiden, neer te schrijven hoe dit pand van binnen onze aandacht over waard is, ware het niet, dat dit buiten mijn bestek ligt. Van de beeldwerken heb ik, zooals reeds werd vermeld, helaas geen details. Wel echter van den keramischen sier, en daarin is getracht ons de gemoedelijke, oer-oude legenden te geven, dingen als die welke in de bekende sprookjes voorkomen, peperkoeken, tooverheksen, enz. Enkele afbeeldingen verduidelijken deze motieven. Het naïve, het kinderlijke en onbeholpene, waarbij een kind juist zijn fantasie behoudt, is in dezen sier gelegd. Een groote visch, een recruut, een baby, een wijsgeerige vogel, een boerenkindje op klompen, een koningskindje met kraag, kortom, allerlei kinderlijks is in koekvorm gebracht, en deze koeken, zij het dan ook van majolica in natuurgetrouwe kleuren, heeft men aan den gevel opgehangen. Dit laatste echter is wat mij even minder bevredigt.

Ik stel mij voor, dat deze oplossing nog te wijzigen ware. Veel beter lijkt mij echter het groote fries boven den inrij. Daar zetelt de tooverheks, die aan Hans en Greetje vertelde, dat de pannen van haar huisje van koek waren, met het noodlottig gevolg dat Hansje gebraden zou worden, had Greetje hem door haar listigheid niet gered, en ten slotte de tooverheks verbrand. Welnu aan weerszijde van die „angstwekkende" figuur komen de kinderen aandragen met bessen en honing, en zij hebben, om de bijenkorven te versjouwen, er twee op den rug van een bok gelegd, die maar niet vooruit wil; er achter loopt weer zoo'n dreumis met een garf korenaren. Krachtig van opzet, eenvoudig in lijnbeveging is dit decoratieve fries. Er is echter één ding

Afb. 26. Poort van het Rappolthaus, Arch. F. Höger.

jammer in, n.m. dat de fabriek, die voor de vervaardiging zorgde, geen overleg heeft gepleegd, op welke manier de indeeling der stukken te regelen zoude zijn, nu de hinderlijke tegelnamen in horizontale en verticale lijnen dwars en brutaal over het werk heen gaan en storen. Toch is dit bezwaar niet in staat, ons minder gunstig te doen denken over wat hier geschapen is. De kinderen en allen die nog kind kunnen zijn, hebben er vreugde aan, wanneer ze langs deze „fabriek" gaan.

En om nu den indruk van de sprookjeswereld nog te versterken, is op het plein ervoor een bron (wat is een Deutsche stad of gemeente zonder bron) geplaatst, de Hänsel-und-Gretel Brunnen, in welks watergespartel wij de sprookjes meenen te hooren. Het dorre fabriekachtige is absoluut weg; het heeft integendeel plaats gemaakt voor een koesterende intimiteit, die weldadig aandoet.

Van een derde werk zoude ik nog gaarne spreken, en daarvan ook enkele afbeeldingen toonen, n.m. van het werk van den architect, Fr. Höger. Ik meen het Rappolthaus, opgetrokken uit Thüringsche Travertin, en met beeldkundigen hulp van Rich. Kühl en Doll, leerling van prof. Werda, te Dresden.

Bezien wij het werk van Doll, dan wil het ons voor-

Afb. 27. De welvaart, van de poort van het Rappolthaus.

komen, dat het architecturale in de compositie min of meer zoek is geraakt. Het zijn te veel steenrealiteiten, die in gebaar een zekere actie bedoelen te geven, doch het architectonisch niet doen. De plastiek, hoewel zéér goed gemodelleerd, vraagt, waar het hier bouwkundige doeleinden betreft, een geheel ander karakter. Het onarchitecturale wat de Renaissance-beelden hebben, heeft ook dit werk van Döll. 't Is te los, te veel naturalistisch, om krachtig en bouwkunstig te zijn. En al moeten wij erkennen, dat er met een zekere gemakkelijker gewerkt is, dan versterkt dit slechts te meer onzen spijt, dat de opvatting niet zuiverder van techniek is. Neen, dan staat m. i. het werk van Knöhl hooger, ook al tracht hij ons „realiteit” te geven, als bijvoorbeeld boven den doorrij-poort. Aan de eene zijde wordt de poort bekroond door een paar figuren, die de handel en de overvloed symboliseeren, terwijl de poort aan de achterzijde wordt afgedekt door een architraaf. Zooals met zoovele werken, is de achterzijde de meest belangrijke, de meest geslaagde. Zeer rustig van opzet staan er aan weerskanten van den doorgang een paar uitspringende pilasters, waarvan de verhouding en de hoegrootheid wordt gemarkeerd, door een paar kinderfiguurtjes op even meer dan ooghoogte aangebracht, die zoo innig kinderlijk, zoo lekker malsch en naïef, zoo ongeunsteld zijn, en bovenal zoo volmaakt „steen” zijn gebleven. Met een lijst, die eenigszins doet denken aan een eierlijst, wordt de architraaf versierd, terwijl als sluitstuk een wigvormig stuk Travertin is aangebracht, waarop een médaillon gebeiteld is, voorstellende een schip op zee, de navigatie. Vergelijking wij daarbij eens de sluitsteen van den voor-doorgang; daarbij is de opzet verkleind, door de plaatsing ter weerszijde van den wigsteen door een paar kleine kleuters.

Zoo schoon van rythmiek de achterpoort is, zoo ongeslaagd is m. i. de voorpoort. En om het geheel te redden zijn boven den dubbel-pilasters ter weerszijde figuren aangebracht, die ik zooeven noemde, n.m. van Mercurius en van den Overvloed. Aan de voorzijde heeft men zuilen met hoofdstel als „bewijs” van architectuur willen geven, waarop „realiteit”, terwijl de achtergevel, juist door zijn mindere mate van opzettelijkheid, het best geslaagd is en ons de zuiverste architectuur gaf. Doch dat dáár gelaten. De twee gewraakte figuren zijn meesterlijk gehakt en goed gecomponeerd. Vooral het vrouwtje, dat de welvaart ons toont, is van een klassieke rust en opvatting, terwijl het kalksteen karakter zoo buitengewoon goed is volgehouden.

Er zijn meer aardige en goedgeslaagde details aan dien gevel. Zoo zou ik willen noemen de overkragsmotieven, welke weer boven de twee zooeven besproken figuren zijn geplaatst. Zoo'n ramskop, die als het ware zich ontwikkelt uit het ruige werk van den steen, terwijl een klein kereltje juist dáár geplaatst staat, waar het monotone van den steen zou kunnen gaan hinderen. Wat is deze overkraging weer ineens veel beter dan die, welke bestaat uit een consolevormigen overgang, waarop als hoofdstel een kind-visch-

figuurtje is aangebracht, met de handjes in de zijden. Goed, ja zeer goed zijn dan weer de verschillende paneelen, welke in den rechthoek der resteerende ruimten tusschen beneden en bovenverdieping zijn aangebracht. Als een maaswerk, dat niet constructief dienst doet, zijn deze vullingen opgevat, terwijl er in hun midden een roset gelegenheid geeft tot het detailleeren van louter decoratieve sier, als een vogel, een korf fruit, een eekhoorn, enz. Jammer dat ik een zelfde lof niet kan toezwaaien aan het werk van binnen, in de hall, waar rijke warmkleurige houtsoorten aan den modelleur gelegenheid geven zijn talenten te ontplooiën. Het wil mij voorkomen, dat de wijze van modelé, zoo dichtbij te zien, te veel een zekere bothed heeft, die angstig het achévé in den steek laat. Een zekere souplesse, welke het hout juist zoo gaarne vertoont, is hier absoluut niet te vinden, en de versieringen hebben eer iets gekregen van een onbeholpenheid, die aan taaitaai-poppen doet denken. Daarenboven is de techniek van hout toch wel heel iets anders dan die van het moeielijk te bewerken graniet. Ware zij in graniet uitgevoerd, dan zoude deze compositie zéér te loven zijn geweest.

De Duitschers gevoelen zoo, dat de kunstzinnige beschouwer over het algemeen van bouwkundige projecties niet veel begrijpt, en daardoor niet zoo gemakkelijk architectuurtekeningen-tentoonstellingen gaat bezoeken. En hoe moet men anders den lust tot doen-bouwen opwekken, dan juist door tentoonstellingen! De Duitschers maken reusachtige teekeningen in kleur, in zonlicht, in kunstlicht, in stemming bij sneeuw. Ze maken schilderijen, aquarellen, waar het gebouw de hoofdschotel vormt van den geheelen opzet. Daardoor komt de beschouwer er in, leert architectuur ZIEN, leert opmerken wat belangrijks aan een gevel te onderkennen valt, en leert zodoende waardeeren, wat de artist-architect tracht te geven.

Een beetje klein in al hun overigens volslagen grootheid is de regelingscommissie geweest met de inzendingen van de twee buitenlanders, met het werk van onzen Berlage, en met 't werk van den Fin Eiel Saarinen, welke laatste uitkomt met de St. Pauluskerk te Dorpat en het landdagsgebouw te Helsingfors, terwijl Berlage de bekende tekening van den Beurs inzond met nog een groote foto van de Beurspassage en schetsen van het uitbreidingsplan van Den Haag.

Op de tentoonstelling is verder in het Saksische paviljoen een keur van Meissener porcelein. En dat niet alleen in vaasvorm, doch ook in bouw-ceramik. Kleurrijke vogels en ornamenten vormen de dagzijden der doorgangen. Meesterlijk van kleur en zeer beschaafd, is deze hal een verademing. Verademing door rust en aangename kleur, na al de verschillende indrukken op de tentoonstelling. Het plafond is verdeeld in vierkante caissons, welke ieder voor zich gevuld is met een wapen, een kroon of wat anders. Het zou voor de studenten van Delft of van den Cursus van A. et A. de moeite loonen, ook dáár eens heen te gaan.

(Wordt vervolgd).

HANDVORM OF MACHINALE STEEN?

Onlangs zaten eenige Nederlandsche architecten aan een gezelligen disch bijeen. Was het wonder, dat de tafelkout het vak ten onderwerp had? Een der aanzittenden zou weldra een groot werk uitvoeren, en wilde daarvoor handvormsteen gebruiken.

Hij vond, dat de tegenwoordige mode, die handvormsteen verlangt, nog zoo slecht niet was. Immers deze steen heeft een ruw oppervlak, en wat ruw is acht men schooner, dan wat een glad vlak vertoont.

Een ander der aanzittenden herinnerde aan het vers van den dichter:

Wat schoon is moet eenvoudig zijn,
Maar eenvoudig mag geen ruwheid wezen!"

Hij was van oordeel, dat de oude kunstenaars de ruwheid slechts aanvaardden, als zij de gladheid, die ook hun ideaal was, niet konden bereiken. In dit verband wees hij op de Grieken, die hun marmer met de grootste zorg bewerkten, zoodat de oppervlakte volkomen glad werd. Hadden zij geen marmer, maar slechts tuf of „Muschelkalk”, dan maakten zij, door bepleistering, toch de gevels glad.

Toen kwam een „modernist” aan het woord. Die vergeleek het gebruiken van handvorm in den tegenwoordigen tijd bij het bezigen van een veeren pen. Een enkel zonderling blijft aan dit verouderd schrijfgereedschap vasthouden, maar wie met zijn tijd medegaan wil, schaft zich een schrijfmachine aan, met bijbehorende „typewriter”.

Wie zal zoo dwaas zijn, nu de machinale steen in de uitstekendste hoedanigheid te verkrijgen is, tot de geheel verouderde handvormsteen terug te keeren?

Iemand, die als restaurator veel te doen heeft, meende, dat hij de handvormsteen niet zou kunnen missen, wat allen hem toegaven. Slechts werd hem den dringenden raad gegeven, om de oude steen zooveel mogelijk te laten zitten. Een boom over restaureeren werd nu opgezet, en daarbij bleek, dat onze toongevende bouwmeesters hiervoor niets meer voelen.

Maar „on revint à ces moutons.” Op de leelijke kleur van machinale steen, in het bijzonder van blindeersteen, werd gewezen. Daartegenover werd echter gesteld, dat alle verlangde kleuren gemaakt, en alle schakeeringen verkregen kunnen worden. Het wordt nu aan den smaak van den architect overgelaten, de goede keuze te doen. In den verwinkel vindt de kunstschilder alle kleuren; wie echter een meesterstuk wil maken, dient de kleuren, op de juiste wijze gekozen en gemengd, op doek en paneel te brengen.

Een van onze grootste bouwmeesters had tot dusver gezwegen. Maar op eens sprak hij het „erlösende wort”, toen hij opmerkte, dat de architecten de bouwstoffen van hun eigen tijd moeten gebruiken, en, dit doende, toch schoone werken moeten voortbrengen.

Inderdaad, zoo is het en zoo is het altijd geweest. Niet in de stof, maar in de wijze waarop zij gebruikt wordt

schuilt de schoonheid. Goud is een fraaie, althans een kostbare stof. Maar wie zal niet aan een tinnen inktkoker van 1540 de voorkeur geven boven een gouden van 1840?

Wij kijken tegenwoordig te veel naar onze oostelijke naburen, naar hun „Muschelkalk”, hun „Rohputz” en hun „protzen” met kostbare bouwstoffen, naar hun gekoketteer met „Handstrich”.

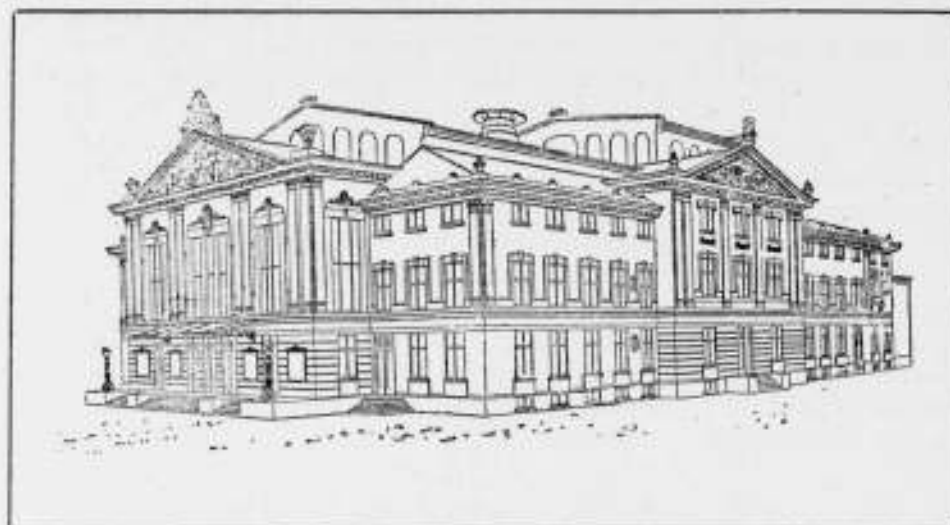
Laten wij gerust machinale steen, laten wij verblindsteen gebruiken, dan zijn wij van onzen tijd. Maar laten wij trachten, voor deze echt moderne materialen den schoonen vorm te vinden, die er zeker mede te bereiken is. En mochten wij, onverhoopt, met de bouwstoffen van onzen tijd geen raad weten, dan zal het nageslacht ons zeker niet minder veroordeelen, omdat wij tot wat in den goeden ouden tijd gebruikt werd, onze toevlucht hebben genomen. Want ook wij ontkomen niet aan den eisch:

„Zelf moet gij zoeken en zelf moet gij vinden!”

A. W. WEISSMAN.

BOEK EN PLAATWERKEN.

Door de uitgevers W. L. en J. Brusse te Rotterdam is uitgegeven een *Leerboek der Beschrijvende Meetkunde*, geschreven door K. H. W. Visser, leeraar aan de M. T. S. te Utrecht. Een groote verdienste van dit leerboek acht ik het daarin zooveel mogelijk overboord gooien van allerlei wiskundige beschouwingen, hetgeen ik in een wiskundig leerboek, geschreven voor jongelui, die zich hoofdzakelijk op de studie der bouwvakken toeleggen, om later als aannemer, bouwkundig opzichter of iets dergelijks werkzaam te kunnen zijn — een noodzakelijk iets vind. In vele inrichtingen van onderwijs wordt de Wiskunde in allerlei vormen geleerd en beoefend. Een beroepskeuze heeft de leerling dan veelal nog niet gedaan, maar in verreweg de meeste gevallen zal hij er toch later meer nut van hebben, allerlei wiskundige stellingen te kunnen toepassen, dan die te kunnen bewijzen. En toch, aan de „bewijzen” wordt daar heel wat tijd besteed. Dit acht ik voor zulke inrichtingen van onderwijs zeer verdedigbaar; immers de Wiskunde beschouw ik daar als de beste „hersengymnastiek”, welke ooit is uitgevonden. In afwachting van hetgeen de leerling later zal worden, moeten zijn hersens in zijn jonge jaren zooveel mogelijk „getraind” worden. Iets anders echter is het voor den jongen man, die zijn beroepskeuze heeft vastgesteld en die later in de technische vakken wil werkzaam zijn. De tijd, die hem dan dikwijls rest om zich theoretisch te bekwamen, is veel korter dan voor de meeste andere beroepen, omdat hij veelal naast theoretische kennis ook praktische kennis moet opdoen, en ook daaraan veel tijd moet besteden. Had hij tijd, dan zou ik hem ook veel „hersengymnastiek” in den vorm van wiskunde willen voorschrijven; nu het hem daaraan echter ontbreekt, moet dit dus tot het noodzakelijkste worden beperkt. Daarom zou ik den schrijver van het bovenstaande leerboek in overweging willen geven bij een volgenden druk nog verder in deze richting voort te gaan. Voor den practicus vind ik het voldoende, dat hij b.v. weet, dat de doorsnijding van een cilindervlak met een vlak, hetwelk de beschrijvende lijnen onder een scherpen hoek snijdt, een ellips is; — en of hij dat nu al bewijzen kan, dat zal hem later in de praktijk niet het minste nut brengen. De tijd voor het leveren en leeren van dat bewijs is veel nuttiger besteed aan de oefening om die doorsnede te leeren construeeren. Misschien zullen vele wiskunde-docenten het vreemd vinden, iemand allerlei wiskundige waarheden „op te dringen” zonder meer, maar dat komt, omdat zij zich van dat begrip „hersengymnastiek” niet kunnen

Voorgestelde verbouwing van den Utrechtschen Schouwburg.

losmaken, en met de bouwpraktijk te weinig op de hoogte zijn om te weten, dat de practicus, die snel een doorsnede construeert, veel meer waard is dan diegene, die heel zuiver een bewijs levert voor den vorm der doorsnede, en heel lang werk heeft om haar te teekenen.

Ook zou ik willen breken met benamingen als eerste, tweede en derde projectie; dat sticht bij den eenvoudigen leerling verwarring; ook in zijn uitdrukking moet men daarom zuiver blijven. Uitdrukkingen als „een punt beschrijft een cirkelboog, waarvan het vlak” enz. hinderen mij. Eveneens stichten toevalligheden in de figuren verwarring, omdat de leerling gewend raakt aan een eenmaal gegeven figuur en gaat twijfelen aan de juistheid, wanneer hij de toevalligheid elders mist. (In fig. 93 b.v. kruist een der zijden van den driehoek de as loodrecht). Is ten slotte het geval in paragraaf 4 onder h vermeld, niet hetzelfde als de onder b en c genoemde gevallen? Ook bij op die wijze gegeven opsommingen raakt de leerling de kluts kwijt.

Komende tot de beoordeeling van het boek, moet volmondig worden erkend, dat de goede hoedanigheden verre opwegen tegen enkele gebreken. Over het algemeen is het logisch en klaar in elkaar gezet. Het laat zich vlot lezen. De overgangen van het eene werkstuk op het andere zijn zeer vloeiend. De wiskundige begrippen zijn zakelijk, maar zeer begrijpelijk verduidelijkt; de figuren zijn met een enkelen oogopslag te volgen.

Voor het onderwijs aan de Middelbaar technische scholen zal dit leerboek zeker een aanwinst zijn; maar ook kan ik het met warmte aanbevelen aan degenen, die zich voor de examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, voor bouwkundig opzichter of bouwkundig teekenaar willen bekwalen.

Ik besluit met een opwekking aan andere bevoegde schrijvers om te trachten, wiskundige leerboeken ook in andere vakken samen te stellen, geschreven voor de categorie van leerlingen, zooals de Heer Visser ze bedoelt, met overboord werping van allen wiskundigen ballast.

M. B. N. B.

BERICHTEN.

Het Nederl. Openluchtmuseum.

Onze Arnhemse correspondent meldt ons:

De gemeenteraad van Arnhem heeft in hare zitting van Maandag 10 November aangenomen het voorstel van B. en W. om aan de Vereeniging „Het Nederlandsch Openluchtmuseum” voor den tijd van 75 jaren in erfpacht af te staan het terrein tusschen den den Schelmschen weg, den verlengden Waterbergschen weg en den Verlengden Kluisweg.

Dit terrein heeft een grootte van 30 H.A. en wordt door de ge-

meente in erfpacht gegeven voor f 200 per jaar; waar deze prijs zoo uiterst laag gesteld is zal het gemeentebestuur geen verdere subsidie aan de vereeniging geven. Men kan de vereeniging, die door dit besluit zich in het genot gesteld ziet van een voor haar doel zeer geschikt terrein, gelukwenschen; evenzoo de gemeente Arnhem, die in het Openluchtmuseum eene attractie meer rijk zal worden.

Wij vernemen nader dat het in de bedoeling ligt van het bestuur van de vereeniging om reeds in den zomer van 1914 het openluchtmuseum voor het publiek toegankelijk te stellen.

Behalve een eenvoudig restaurant en eene gelegenheid tot plaatsing van de voorwerpen, die de vereeniging reeds bezit, zal voorloopig nog niet worden aangevangen met het

hoofdgebouw van het openluchtmuseum. Zooals de lezers van het Weekblad weten, bestaat het voornemen voor dit hoofdgebouw een prijsvraag uit te schrijven, welk voornemen van het bestuur een gevolg is van een adres van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De heer A. A. G. van Erven Dorens, secretaris van de vereeniging „Het Nederlandsch Openlucht-Museum” is sinds eenige dagen te Arnhem gevestigd, zijn adres is Utrechtsche weg 40.

Verbouwing van den Utrechtschen Schouwburg. B. en W. van Utrecht hebben den Raad voorgesteld om aan de Utrechtsche Schouwburg Mij. te geven een renteloos voorschot van f 150 000; de Mij. zal hierbij voegen f 50.000; voor het totaal bedrag van 2 ton zal dan de bestaande Schouwburg verbeterd worden, zowel in- als uitwendig.

Een bedrag van 2 ton is niet gering, en de vroede vaderen mogen wel zeer ernstig overwegen, of het aanbeveling verdient zooveel geld uit te geven voor „verbeteringen”, dan wel of het niet raadzamer zal zijn royaler te handelen en een nieuwe schouwburg te stichten. Er is blijkbaar een strooming in Utrecht, met de Utr. Sch. Mij. aan het hoofd, om zuinig te doen; maar dit kan wel eens de zuinigheid zijn, die de wijsheid verdringt. Te recht heeft de heer P. J. Houtzagers in het Utr. Dagblad er op gewezen, dat de ligging van het verbeterd gebouw, in het bijzonder wat zijn ingang betreft, niet gunstig is.

Op deze punten wegens plaatsgebrek voorloopig niet verder ingaande, staat echter één ding vast: dat is, dat de gevels van het ontwerp voor de verbouwing, zooals dat door de Schouwburg Mij. wordt voorgesteld en in het Utrechtsch Dagblad zijn gepubliceerd, beneden alle kritiek zijn! Men vraagt zich af, hoe het mogelijk is, dat in de 4de stad van Nederland in 1913 nog in volle ernst een dergelijke architectuur van een onjuist karakter, en in dat karakter bedroevend slecht en 50 jaar verouderd, wordt voorgesteld! De zaak wordt begrijpelijk, wanneer men bespeurt dat... sergens de architect genoemd wordt. De Schouwburg Maatschappij meent op de bekende, kleingeestige en ten slotte domme manier het te kunnen stellen zonder een goed architect. Wij vertrouwen echter, dat de Gemeenteraadsleden zooveel respect voor hun Gemeente zullen hebben, dat zij zullen weigeren de belangrijke gemeentelijke subsidie toe te staan voor een dergelijke blamage voor Utrecht en dat zij, bij eventueelen verbouwing, zullen eischen, dat een alleszins bekwaam architect en niet de een of andere talentlooze ondergeschikte kracht de verbouwing zal projecteeren en uitvoeren.

J. G.

33ste JAARG. — 22 NOV. 1913. — No. 47.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B. ZN. ■ ■ ■ ■ ■
Redacteur: J. GRATAMA. ■ ■ ■ ■ ■

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. ■ ■ ■ ■ ■ Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Aiz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Hoofdbestursvergadering op 25 November a. s. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Indrukken van een Duitse reis, door W. C. Brouwer. Slot. — Bauberatung IV, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. — De nieuwe Verkeersweg te Amsterdam, door Th. K. van Lohuizen, stad c. l. — Een interessant verslag — Prijsvragen. — Berichten. — Personalía.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSdag 25 NOVEMBER TEN 10^u, URE V. M. IN HET GEBOUW DER MIJ. Op de Agenda komt voor o.a.: Ingekomen stukken; — Mededeelingen van den Voorzitter; — de Commissie van Voorbereiding der Hoofdbestursvergaderingen; — benoeming van 1 afgevaardigde in de Commissie voor het Architectuur-museum; — vaststelling der nadere behandeling van de Afg. Administratieve Voorwaarden; — het Rapport der Commissie voor het keuren van Hout; — de Intern. Stedelijke Tentoonstelling van Bouwkunst en aanverwante Kunsten te Amsterdam 1914.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

INDRUKKEN VAN EEN DUITSCHE REIS.

DOOR WILLEM C. BROUWER.

VREDELUST, LEIDERDORP.

Vervolg van blz. 568. Slot.

Dan komen wij eindelijk te Dresden, de stad bij uitnemendheid om te wonen. Het is een genot om daar te vertoeven. Wanneer men de Pragerstrasse doorloopt tot aan de Elbe, en dan bij het Kgl. Schloss links af gaande den Zwinger bezoekt, waartegenover een zéér modern theater gebouwd wordt, dan heeft men van de Altstadt wel het

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwteksten, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Afb. 28. Mozart Denkmal, Dresden.

veel, niet mooi geplooid, stof om haar lijf heeft geslagen, zoo dat de lichaamsvormen duidelijk naar voren treden, welke stof mij doet denken aan natte kleederen die aankleffen en daarom een zekere charmante doorschijnendheid niet verzinnelijken, die derde dan, staat meer stabiel. Ze staan daar te huppelen, maar geven mij allermint de gratievolle, sprankelende muziek terug van Mozart. Daarenboven heeft men ze met goud bestreken, dat hier en daar bruinroode vieze leklijnen veroorzaakt. Neen... zoo doet Mozart mij niet aan. De manier van modelleren, de glanzigheid van de stof, alles werkt mee, om niet fragiel, niet irreëel te zijn.

Dan staat hier verre boven de buitengewoon schoone Nymphenbrunnen, eveneens in de Bürgerwiese. Op een rustige architectuur van graniet komt op een verhoogde granieten muur (waaruif met terugspringingen de lekkende bron zijn water giet in een zacht bijgeronden granieten kuip), het marmeren beeld van de Nympe behoedzaam naar voren. De achtergrond wordt gevormd door donkerkleurige dennen. Toen ik in den vroegen morgen, ongeveer 6 uur, langs dit beeld kwam, was het mij heusch alsof ik in een sprookjesland vertoefde. De fijne, blauwachtige waas van den morgenstond hing nog zoowat tusschen het groen der pijnen, en in hoorbare stilte schuifde de Nympe zich van de bank naar de bron. Nog nimmer zag ik een zoo volmaakt vrouwenlichaam in een zoo teere weergave. Een soepelheid der bewogen huid, een donzige blank-

Afb. 29. Nymphenbrunnen, Dresden.

heid der borsten en hals, een malschheid der buigingen, sprookjesachtig, feeriek. Ook dit beeld was anatomisch zuiver. Maar van een adel, die alle werkelijkheid omzet in een hoogere schoonheid.

Dit beeld, deze bron, is een fraaie moderne uiting, waartegen de beelden, welke aan beide zijden van de Freitreppe van het Brühlsche Terras het geweldig moeten afleggen. Elke groep: morgen, middag, avond, nacht bestaat uit een middenfiguur en twee zijfiguren, welke, hoe vlot ook gemodelleerd, geen hoogere bezieling heeft en niet verder komen dan een oppervlakkige, drastische symboliek.

Neen, dan die groote figuren, die ter weerszijde van den doorgang van het Georgenthor geplaatst zijn! Die spotten nu toch wel een beetje heel erg met den schoonheidszin van den beschouwer. Bepottelijke krachtpatsers van de kermis hebben nog waardiger vorm dan deze „heeren". Kranige beeldwerken uit den Barock zijn de beelden van de verschillende apostelen, welke de gootlijst sieren van de Kath. Hofkirche. Er zijn er bij, die als Griekse Tannagrafiguren doen. Plooiënwerking, statigheid van stand, goede zandsteentechniek, die slechts daar verfijnt, waar de noodzakelijkheid het gebiedt en de verdere onderdeelen ondergeschikt houdt.

En hier niet die atelier-kunst der ons allen bekende Barock-beeldkunst, die met de bouwkunst geen voeling hield. Beter ware het, wanneer de beelden wat lager stonden ter nadere beschouwing, dan zouden ze meer leering wekken dan nu.

Ook het Crematorium, dat ons allen bekend zal zijn uit verschillende besprekingen en afbeeldingen, en dus niet nader behoeft te worden gereleveerd, heeft in zijn klassieke opbouw — die echter een hoogst ernstige moderne opvatting vertoont — aan beide zijden van den hoofdingang twee beelden boven aan den architraaf. En al zal men het gewaagd vinden deze beelden in één adem te noemen met de beelden van de Hofkirche, er is in zooverre een groote overeenkomst tusschen deze beide uitingen, dat ze beide op klassieke bodem staan, slechts in andere tijden gewassen.

Nog rest mij een machtig beeld te releveeren, n.m. dat van den Kugelwerfer, een groote bronfiguur op de Sportplatz. Dezelfde klassieke verfijning en adel, welke de Nymphenbrunnen vertoont, d.w.z. het beeld zelf, gaat ook van dit machtige beeld uit.

Een volmaakte krachtconcentreering naar den rechterarm, die den bal houdt, komt te meer tot uiting, doordat de linkerarm in pezige opgetrokken rust hangt en het linkerbeen in betrekkelijke slappe houding staat. Haast gestyleerd, in den zin van eenvoudig en toch volmaakt, is dit anatomisch juiste beeld. Een zeer beschaafd en dood-eenvoudig voetstuk dient tot steun. Reeds van een afstand van 10 minuten loopen staat die reus op het sportveld in actiefol gebaar. Wij mogen smalen op de Duitschers, dat ze *alweer* een Denkmal hebben opgericht, aan den anderen kant staat, dat zij tot rijpheid van plastisch kunnen geraken, terwijl menig Hollandsch beeldhouwer nog bedremmeld staat te tobben. De Plastiek is, zou ik haast willen zeggen, EEN met den Duitscher, zooals de Muziek ook hem en den Hollanders de Schilderkunst behoort.

Wat ik zooeven zei betref de beelden als standbeelden bedoeld; maar ook als ondergeschikte bouwplaatst hebben zij daar in Dresden magnifieke voorbeelden. Zoo is er op de Pragerstrasse een modemagazijn, dat een rijkdom van versiering heeft aan zijn in Muschelkalkstein opgetrokken gevel. De rustig verdeelde pylonen, waartusschen het geheel gevangen zit en welke tot aan de lijst doorloopen, hebben in het midden, over de volle lengte loopend, een ruigheid, welke door modelleering ontstond. Verder de regelmatige uitbouw van erkers tusschen de pylonen, welke ieder weer verschillend beeldwerk en-relief te bewonderen geven. Door die plaatselijke ruigheid ontstaat er een zekere toon, die weer evenwicht geeft aan de anders zoo sterk domineerende pylonen. Een horizontale band verbindt den erkeruitbouw geregeld weer aan elkaar, en die band is van mooi en-relief gehouden bronzen platen gevormd. Verder vinden wij in Dresden een merkwaardige oplossing van winkelruitbouw. Twee ingangen van verschillende winkels zijn naastelkaar gegroepeerd. Het bovenlicht, dat in kleine ruitjes ingedeeld is, wordt afgescheiden door een latei. De rijke cordonband, die boven het bovenlicht geplaatst is en zich over het verdere gevelvlak uitspreidt, geeft door zijn regelmatig sterk naar

Afb. 30. Nymphenbrunnen, Dresden.

voren tredend relief een aangenaam rythme en speelsheid. Het bovenlicht wordt dan verder in de zijkanten geschraagd door een linker en een rechter kinderfiguurtje, dat in min of meer dragende houding zich in den steenen middensteun oplost. Nuchtere utiliteitsbouw, voorzeker, doch hier en daar juist weer zoó treffend rijk behandeld, dat alle gedachte aan armoede of zuinigen bouw wordt weggevaagd. Die lekkere rimpeltjes in zoo'n kinderbeentje, wat zijn ze met een enkele strek neergezet, zonder nadere detaillering, maar raak, en bovenal op zijn plaats.

In Blasewitz alsook in Loschwitz is menig modern villatje te zien, waaraan de sculpturale geest weer zijn koesterende zorgen heeft besteed. Zoo bijvoorbeeld het beeldwerk onder het dak van den hoofdingang van villa Urvasi, waar Dr. Lahmann zijn Sanatorium beheert. Met een trammetje of anders met de boot is dit lustoord te bereiken en alleszins voor een bezoek aan te bevelen.

De reis was vol tegenstellende indrukken; zoo bijv. het verschil van dit landelijke of beter gezegd bergachtige villakwartier met... BERLIN. Kempinsky, Rheingold... Ik noem slechts een paar buitengewone restaurants, en men gevoelt welk contrast men dan krijgt. Kempinsky, waar de zaal geheel opgebouwd is van kleurige ceramiek, in vruchten, festoenen en rijke vogels en vroolijke frissche ornamenten. Rheingold, waar geen plekje onverzorgd is gelaten. De impulsieve Bruno Schmitz heeft dit reuzenpand in den fabelachtig korten tijd van 9 maanden neergezet, waarbij geld bijzaak was. Meer dan 4½ miljoen werd er verbouwd. In het midden van het gebouw staat een bron, d.w.z. staan drie bronzen vrouwefiguren in min of meer devote houding samen een lichtkroon te dragen, waarin veelkleurig glas, zoodat de elektrische belichting een wonderde kleurenpracht over de bronzen toovert. En voortdurend murmelt er water, zoodat, wanneer het prachtstrijke gezwegen heeft, er toch eenig geluid de stilte verbreekt. De edelste metalen zijn er verwerkt. Dure houtsoorten, als bijvoorbeeld mahagonie is rijkelijk gebruikt, waardoor een warme bekoring ontstaat. De plafonds ervan zijn in caissons verdeeld, terwijl elke caisson

Afb. 31. „Rheingold“ te Berlijn. Architecturale versiering.

zijn sculpturale versiering heeft. Meest mensfiguren. Dan de Muschelsale, die van louter goudmosaik is, terwijl de „muschel“ voor de architecturale accentuering is gebruikt. De figurale voorstellingen, zéer zeker ze zijn nog uit den overdreven tijd der eerste moderne beweging, en als zoodanig wat ziekelijk, wat hevig, wat gezocht. Maar alles ademt er ten slotte toch één geest. Blijkbaar heeft Schmitz alles in eigen hand gehouden. De Kaisersale, de gelbe Sale, 't is alles overbluffend. Dat de indruk echter beschaafd is en van een fijnen geest doortrokken, zou ik niet direct willen bekennen. Echter van den tijd, welke wij te boven zijn, meen ik, dat geen gebouw duidelijker daarvan spreekt dan juist dit wijnhuis.

In het heerlijk schoone en rustig evenwichtige Stadthaus van Prof. Hoffmann, zijn eveneens kranige stukken reliefbouwbeeldwerk te vinden, die de vriendelijke geest van den schepper vertolken. Hoffmann, die zoo van die lieve, kleine intieme dingen houdt als bloemen en diertjes, en deze liefde paart aan een noeste werkkraft, en . . . aan een hoffelijke bereidwilligheid voor aangekondigd bezoek, Hoffmann heeft in dit gebouw een voornaam stuk architectuur geschapen. Als een aquarel van sappige kleur, zoo is de Muschelkalkstein die hij heeft uitgezocht en waarvan hij de gevels heeft opgetrokken, welke zijn afgedekt door een eenvoudig dak van zwarte pannen. Hier en daar breekt een kocienoog de gebroken kap, die zich zoo rustig over het geheel heeft gevlijd. De hal is van een droomerige

Afb. 32. „Rheingold“ te Berlijn. Bron.

fijne werking. De belichting zeef door insteekraampjes met diepe daggen naar binnen, en geeft daar een intimiteit, die juist in officieele gebouwen zoo sporadisch voorkomt. 't Had geen moeite gegeven, om het dak open te gooien en een stortvloed van licht binnen te laten stroomen. Hij heeft anders beschikt. En dan staat daar in die intieme kalmte en gezellige rust, zoo geheimzinnig stil in groen-brons, het Berlijnsche wapen, d.w.z. op een eenvoudig voetstuk, dat alle concurrentie van belangrijkheid uitsluit, staat er de BEER, in een prachtig aaneengesloten houding en in rustig gebaar. Als een droom. Als een volmaakte schoonheid. Gelukkig voor dit gebouw heeft het niet erg geleden bij den doorbraak van de Spree, tijdens het graven van den Untergrundbahn, zoodat slechts hier en daar scheuren zijn op te merken. Het is geworden een complex van kantoorlokalen, doch de intimiteit is niet zoek geraakt. Het laatste werk dat ik van Hoffmann zag, zal ook hier mijn laatste woorden vragen. nl., de Märchenbrunnen im Friedrichshain.

De Märchenbrunnen is toegankelijk van verschillende zijden. Het is een uitgestrekte tuinaanleg, die een gedeelte is van een grooten parkaanleg. Nu is het bijzonder belangrijk te zien hoe Hoffmann gezorgd heeft, dat een geleidelijke overgang van zijn beeldwerken naar dien parkaanleg van golvenden grond met oude boomen plaats vindt. Ongemerkt komt men hoe langer hoe meer in de vriendelijke droomenland-omgeving. Van de andere zijde echter is het terrein der Märchen-

Afb. 33. De menschenvreter; Märchenbrunnen te Berlijn.

brunnen afgescheiden van de straat, en door een hek verkrijgt men daar gratis toegang. Staan wij voor dat hek, dat aan beide zijden geflankeerd is door Muschelkalksteinen pijlers, dan overzien wij den geheelen opzet. De pijlers van het hek dragen reeds van die heerlijke kinderfiguurtjes, die op een of ander beest gezeten, allerguitigst van actie zijn. En niet aanstellerig, zooals helaas vele der tegenwoordige kinderen zich naïf weten en poeslief doen, als er groote menschen komen. Neen, het waarachtige kinderlijke van die kleuters, als ze onder elkaar hun wereldje doorleven. Van dezen kant dus overziet men den aanleg, welke zich als volgt laat voorstellen. Een breede rechte weg leidt naar een bassin, dat tot achtergrond heeft een arcadegalerij. Onwillekeurig doemt voor ons op „Versailles“. Een dergelijke afsluiting met een arcadegalerij heeft veel voor. Het verhoogt de intimiteit door zijn afgeslotenheid en houdt het geheel bijeen. Om het bassin heen staan in regelmatige rust de groepen beeldwerken, terwijl het breede pad er omheen aan de andere zijden wordt begrensd door struikgewas en laag hout. Echter ook weer in regelmatige rythme verdeeld, door de plaatsing van kindergroepjes uit allerlei sprookjes. Nu is er nog een andere ingang, en die is meer voor de kindertjes, die immers nog niet gewend zijn, zoo officieel door een deftig hek te stappen, maar als diertjes door een gaatje kruipen, waar ze weten dat wat van hun gading te vinden is. En dan komen ze al dadelijk pardoes in de stem-

Afb. 34. Broertje en zusje (Broertje als Ree), Märchenbrunnen te Berlijn.

ming. Een klein, onopgemerkt laantje brengt hen tusschen allerlei jong en doorzichtig hout voor het beeld van den Menscheneter. Een ruig borstbeeld tot aan de heupen, dat daar omringd is met talloze kleine kindertjes, welke als 't ware in den gordel van den reus zitten, in onbewuste afwachting. Een paar reuzenhanden hebben echter reeds onmeedoogend 'n paar kleuters te pakken, welke op weg zijn naar den breed gespleten mond. De hoofdbedekking van den reus is een mand, waarin weer talloze kinders zijn gepakt. Aan den anderen kant is er precies nog zoo 'n laantje waar het borstbeeld van Rubezahl staat. Eenmaal dus daar aangekomen moeten de kindertjes rechts om slaan, om zoodoende naar het Bassin te komen. Welnu, dat tweede laantje geeft reeds uitzicht op het bassin. Maar, en dat is weer zoo fijn overwogen, juist daar aan het bassin staat het beeldgroepje niet evenwijdig en meegaande met het bassin, maar juist gericht naar den uitgang van het laantje. Afb. 37. Het beeld dat zich vertoont is het allerliefste groepje van Roodkapje met den Wolf. Zoo aandoenlijk lief staat daar het twijfelende kindje, dat er zoo heelemaal niets van begrijpt, in haar erg stijf gebreide borstrokje om het middel. De mollige dikke beentjes, de kinderlijke houding tegenover de listigheid van den wolf, het is alles zoo bekoorend sprookjesachtig behandeld.

En van modelé! overbluffend kranig! Wie de Muschelkalkstein kent, weet, dat het materiaal niet met zich laat

Afb. 35. De Märchenbrunnen te Berlijn; van voren gezien.

spotten. 't Is maar geen zandsteen, waarin men zich vrijelijk kan uiten. Doch juist door de hardheid van het materiaal op weg geholpen, is de uitdrukking zoo goed monumentaal geworden, d. w. z. is het geheel zoo door-en-door steen gebleven. Steen, die slechts toelaat, dat juist ter plaatse iets gedaan wordt, maar die weinig beitelgescharrel gedooft. Tegenover het andere laantje van den Rübezahl staat dan weer het groepje: Broertje en Zusje, broertje als Ree. Ook daar een meisje van den zelfden leeftijd als Roodkapje, met dik-zwaar geplooid rokje en glad onderlijfje met simpele knoopjes. Haar schortje houdt ze volgeladen vast, terwijl ze met haar rechterhandje den ree wat voert. Zeldzaam kranig heeft Ignatius Taschner ook dit groepje in steen gegeven. De zéér eenvoudige voetstukken zijn van geelachtigen Muschelkalksteen, terwijl de beeldgroepjes zelf in blanken steen zijn uitgevoerd. Fijn overdacht!

Dan verder van denzelfden beeldhouwer, die m.i. bovenaanstaat in de Deutsche plastiek, het groepje van „Hans im Glück, mit seinem Schwein“; en vervolgens „Das Schwesterlein mit den sieben Raben.“

Het strak achterovergekamde haar van het reeds wat oudere meisje verhoogt aanmerkelijk de naïviteit van het nog zoo reine, onbewuste gelaat. Op haar knieën gezeten vleien zich de 7 raven tegen haar aan, en zij heeft er drie in de saamgesloten handen tegen het lijf gedrukt. En zoo zouden wij kunnen voortgaan van alle groepjes te vertellen, en wij zouden niet uitgepraat geraken over zooveel liefs en naïfs. Over zooveel kinderlijkheid. En al rondlopende komen wij in die vriendelijke stemming. Wij komen in eine gute Laune, en 't is werkelijk geen wonder dat wij menschen opmerkten, die gebogen door den arbeid en zorgen, met groeven in 't gelaat, als het ware daár ontdooiden, daár werkelijk weer konden genieten, weer opgaan, weer gelooven aan het heerlijk leven, dat slechts door de maatschappelijke verhoudingen zoo menigmaal een hel lijkt. Ach, van vorenaf aan nog eens te beginnen, weer kind te mogen worden, weer geloof te hechten aan al die geheimzinnige machten, die om ons heerschen. Het geloof, aan een betere wereld, het geloof aan een wereld-van-paradijs-liefde en toewijding wordt opgewekt door dezen Märchenbrunnen, en men gaat opnieuw het leven

weer in, als gesterkt na gebed. Verscheidene malen ben ik weer teruggegaan, om maar weer in mij op te nemen die weldadige atmosfeer, om maar weer te genieten van dat heerlijke modelé, en dan weer getroffen te worden door bijzondere eigenaardigheden, die bij het eerste bezien aan mij voorbij waren gegaan. Zoo'n dikkerd, die met een vischje in de hand vertrouwelijk was met een pelikaan, totdat deze hem zijn bezit afgenomen heeft, en met een stoicijnsch gebaar rechtuit staart, als wist hij van den prins geen kwaad. Het ventje spartelt

en huilt, maar de onverbiddelijke pelikaan hoort niets. De behandeling van den pelikanenkop is o. a. weer meesterlijk. Met zoo weinig gedaan, en zoo veel bereikt. Kranige kerels, waarmee Duitschland zich gelukkig mag achten.

Wanneer wij dezen rechthoekigen bassinaanleg verlaten, in de richting van den parkaanleg, komen wij wederom bij een bassin, dat kleiner en rond van vorm is en slechts vier kindergroepjes heeft. Ook de beeldgroepen aan den anderen kant van den weg tegen het hout worden zeldzamer, tot dat men uit dien droomenhof gekomen is, en zich ongemerkt in den parkaanleg bevindt. Nog zou ik u nog meer kunnen vertellen; Van Wertheim's Warenhaus, dat al maar groeit en waaraan weer nieuwe gedeeltes worden bijgebouwd; van huizen met kloek bouwbeeldwerk in de Leipzigerstrasse; of in de Maurenstrasse, Wilhelmstr. enz. enz. Maar ik wil het hierbij laten, hopen dat deze losse opmerkingen den lezer aanleiding mogen geven, een dag of 10 uit te breken en zich te gaan verfrisschen in Duitschland aan zooveel schoons.

BAUBERATUNG

door L. H. E. VAN HYLCKAMA VLIËG.

IV.

Die het onderwijs wil verbeteren, moet eerst zien, eerst weten dat het niet deugt. Die Schoonheid wil, vrage eerst of onderwijs daartoe leidt en leiden kan!

Wat is schoonheid? Wanneer is een bouwwerk „schoon“? Hoe nadert een ding of werk de idee der schoonheid en welke zijn de wetten, die bij de beoordeeling van het schoone moeten leiden? Wanneer is een gevoel van welbehagen of afkeer, door eenig kunstwerk gewekt, betrouwbaar, m. a. w. wanneer is iets schoon in objectieven zin. Zijn schoonheid en volmaaktheid elkaar dekkende begrippen, of hebben ze niets met elkaar gemeen, en is schoonheid slechts attriboot nu eens van een totaal onbruikbaar voorwerp, dan weer van een technisch volkomen instrument of bouwwerk?

Omtrent deze vragen moest elk architect, moet althans elk docent in architectuur een overtuiging hebben. Want

kunst, ook bouwkunst is: *door-schoonheid-beheerscht kunnen!* Het kunnen is gebonden aan de materie, het, met tijd en plaats overeenkomend, tijdelijk element. De idee der schoonheid is eeuwig, van elke kunst het blijvende, in veranderlijken vorm waarneembare.

Tot waarneming nu van dit schoone, in de beeldende kunsten alleen door het oog mogelijk, moet alle opvoeding en onderwijs dienen. En tot voortbrenging van het schoone moet elk beeldend kunstenaar worden opgeleid. Slechts als bij beide eenzelfde geest domineert, zal er weer van een gemeenschapskunst sprake zijn. Maar er zijn, anno 1913 vele geestelijke stroomingen! De „Gemeenschapselijkheid“ zal dus in afzienbaren tijd zeer beperkt zijn. En de kunst zal 't meest bloeien waar opvoeding en onderwijs de belangrijkheid van aesthetisch zien erkennen, het meer tijd, meer liefde, meer zelfgave waard achten.

Leidt nu aesthetisch zien tot waarnemen en genieten van schoonheid, en voert alleen door schoonheid beheerscht kunnen tot architectuur, dan moet het algemeen vormend, den leeken te geven onderwijs op het eerste, en speciale, tot architect opleidende studie, op het tweede gericht zijn. Toch is dit in onze tegenwoordige wetten totaal genegeerd.

Vele menschen hebben een goed „gehoor“. Als van 2 of meer tonen er ééne niet een juist getal trillingen heeft ten opzichte van de ermee samenklinkende, dan wordt het oor onaangenaam getroffen; men spreekt van een *valschen* toon. Ook weten velen wat in spel of zang „uit-de-maat-zijn“ beteekent, daarom mag men zeggen dat, in 't algemeen, het oor geoefend, dus voor wanklanken „gevoelig“ is.

Weinig menschen echter hebben 't vermogen goed te zien. Als van 2 of meer lijnen, vlak-, lichaams-vormen er ééne niet een juist aantal maateenheden heeft ten opzichte van de tegelijk ermee zichtbare, of wel zich „uitermate“ herhaalt, dan wordt slechts zelden 't oog van een beschouwer pijnlijk getroffen.

Het zien moet dus geleerd, het oog geoefend, de hand die lijnen, vormen, kleuren te voorschijn brengt, bezigt worden.

In ons middelbaar- en vakonderwijs nu vind ik slechts 2 „vakken“ die daartoe kunnen meewerken. Het zijn: de beginselen van plant- en dierkunde, en het hand- en rechtlijnig teekenen. Het Gymnasium mist 't laatste echter geheel en al. Nochtans zou men zelfs daarmee veel kunnen bereiken, als het beter ware ingericht, als men van sleur en gewoonte van de methodiek kon loskomen, en goede leerkrachten eischen. De groote fout van 't algemeen voorkomende teekenenonderwijs acht ik daarin gelegen, dat men te veel het teekenen als *doel* beoefent en niet als middel. Ik verschil van Dr. J. H. Gunning Wz. als hij meent, dat degenen, die goed leerden teekenen, 't ook zouden blijven doen na de schooljaren (*). Elk leven toch, elk beroep stelt

Afb. 36. Märchenbrunnen te Berlijn; de ronde fontein.

bijzondere eischen. Velen leerden ook zingen, een muziekinstrument bespelen, die later slechts *lusteren*. Zoo ook moeten de meesten, het groote aantal, slechts leeren zien, en evenals de hoorders van muziek, als kijkers van kunst, in het kunnen-zien-zelve een verheuging, een levensvreugde bezitten.

Ook ons Hooger Onderwijs is arm aan deze opleiding tot hooger genot. Zelfs aan de Technische Hoogeschool vindt men, volgens de H. O. wet, geen college in aesthetiek. Er is onderwijs in *architectuur* en in *kunstgeschiedenis*. Is er echter ontwikkeling, cultiveering van artistieke aanleg? Aan de universiteiten, waar degenen, die leiding moesten geven aan de groote massa, gevormd worden, ook daar ontbreekt (met één uitzondering) wat noodig is als brood, het doeltreffend onderwijs in aesthetisch zien.

En wat ons lager onderwijs betreft, waarmede toch de groote meerderheid 't moet doen, en dat het eenige middel is waardoor de natuurlijke smaak (of wansmaak) in goede richting kan komen, — hier is ontzaglijk veel te doen! De kinderen des volks en hunne teekenmeesters sloven zich af in het maken van lijnen, trachten na te bootsen wat ze van draadfiguren, blokken, vormen zonder ziel of leven, met hun gebrekkig waarnemingsvermogen zien. En als men ze afvraagt met welk *doel*, dan weten de meesten daarop geen antwoord. Zelfs zij, die hervorming willen en werkelijk op goeden grondslag, stellen het doel verkeerd! Staat niet in het boekje van N. F. Perk, door Dr. J. H. Gunning met gezag gedekt: „In het aankweken van zelfstandige wijze van uitdrukken dient het teekenenonderwijs zijn *zwaartepunt* en zijn *doel* te zoeken?“ En is, indien nu eens alle leerlingen der lagere scholen „kunstschilders“ werden, de goede smaak, het orgaan om schoonheid te genieten van gebouwen, woningen, dingen van dagelijksch gebruik, een stap verder gekomen?

Allerwege wordt het inzicht wakker, dat én de voortbrengers van kunst, én de genietters of gebruikers, beter onderricht, betere leiding behoeven. Het is best mogelijk, dat verschillende factoren kunnen samenwerken om

(* N. F. Perk. Het nieuwe Hamburger teekenenonderwijs.

Afb. 37. De Märchenbrunnen, van uit het zijlaantje gezien.

daartoe te geraken. Wie weet of niet zelfs de schoonheidscommissies en de bouwkundige adviesbureaux een taak hebben. Maar alles zal lapwerk zijn en een gezonde groei zal uitblijven, als niet de beginselen waarvan wordt uitgegaan, klaarlijklyk overeenstemmen met een vooropgezet doel.

Dit doel nu moet zijn: voor de architecten, de meubelmakers, de versierende kunstenaars, ja voor allen, die gebruiksdingen vervaardigen: het door-schoonheid-beheerscht-kunnen. En voor alle anderen: het door-schoonheid-geleid gewaarworden van kunst.

DE NIEUWE VERKEERSWEG TE AMSTERDAM.

Een pleidooi voor berekening van verkeersaderen.

Door B. en W. van Amsterdam is bij den Raad een voorstel ingediend tot het aanleggen van een nieuwen verkeersweg van het Spui naar de Nassaukade en doortrekking van de Eerste Constantijn Huygensstraat door het Vondelpark naar de Van Baerlestraat.

Op dit voorstel zijn amendementen ingediend door de heeren Hendrix en Scheltema, die de Leidsche Straat willen verbreden en door den heer ter Haar, die de Leidsche Gracht wil dempen. Indien men de toelichtingen tot deze voorstellen bestudeert, treft het, dat noch B. en W., noch de genoemde raadsleden het door feitelijke gegevens aannemelijk maken, dat hun oplossing en geen andere aan de overvulling van de Leidsche Straat een einde zal maken. Zij bepalen zich er toe de verwachting uit te spreken, dat het door hen voorgestelde tracé het juiste zal blijken te zijn. Mochten aan het plan van B. en W. onderzoekingen naar het op te nemen verkeer ten grondslag liggen, dan is het jammer, dat daarvan niets gepubliceerd is. Hun betoog zou daardoor belangrijk in kracht gewonnen hebben.

Daar nu al deze voorstellen belangrijke bedragen uit de kas der gemeente zullen vorderen, is het van het grootste belang zich vooraf zekerheid te verschaffen, dat deze millioenen aan hun doel zullen beantwoorden.

Doel van dit artikel is, te betoogen, dat die zekerheid alleen te verkrijgen is, door alsnog een grondig onderzoek in te stellen en een methode uiteen te zetten, volgens welke dit onderzoek zou kunnen geschieden. Met het oog op de actualiteit zal ik me houden aan het voorbeeld van de Leidsche Straat, wil echter vooruit opmerken, dat de gegeven methode algemeen doorgevoerd kan worden. Daardoor is het mogelijk een grondslag te krijgen voor een algemeen verkeersplan, onderdeel van een algemeen uitbreidingsplan⁽¹⁾.

Noodzakelijkheid voor een onderzoek Als eenmaal de behoefte aan verbetering van een verkeersverbinding vaststaat, zijn er twee vragen te beantwoorden: 1e. Welk tracé moet gekozen worden?

2e. Welke breedte moet aan de gekozen weg gegeven worden? Ad 1e. Dat het te kiezen tracé niet zonder nadere gegevens van voldoende zekerheid is aan te wijzen, blijkt wel daarnit, dat er nu reeds drie tracés in den Raad voorgesteld zijn, en ontelbare andere in de dagbladen gepubliceerd.

Ad 2e. De breedte van de voorgestelde wegen is blijkbaar vastgesteld „op het gevoel“, d. w. z. niet op grondslag van een in cijfers uitgedrukte schatting van het verkeer, dat de weg in de toekomst zal moeten opnemen. Hoe gevaarlijk deze wijze van handelen, hoewel algemeengebruikelijk is, blijkt wel uit het voorbeeld van de Prinsenstraat in den Haag.

In het jaar 1882 besloot de gemeenteraad aldaar tot verbreding van de Prinsenstraat tot 12 Meter. Bij de behandeling van de onteigeningswet, die daarvoor noodig was, haalde de Minister van Binnenlandsche Zaken, de heer Heemskerk, de volgende overwegingen van den raad aan²⁾: „..... dat een breede toegangsweg van uit de zeer bevoikte wijken in het Noord-Westelijk deel der Gemeente naar het middenpunt der Gemeente een noodzakelijkheid is geworden, omdat het drukke en steeds drukker wordende verkeer met rijtuigen, een natuurlijk gevolg van uitbreiding der bebouwde kom en van toeneming der bevolking, in nauwe straten hoe langer, hoe meer moeilijkheden en bezwaren oplevert en voor voetgangers hoe langer, hoe meer gevaarlijk wordt.“

De wet werd aangenomen³⁾ na een vergeefsche poging van den afgevaardigde van Houten om uitstel van behandeling te verkrijgen, ten einde de gemeente in staat te stellen, onteigening par zone aan te vragen. In den loop van zijn bovengenoemde rede, zeide de Minister nog: „De breedte van de straat is werkelijk voldoende; men zie slechts de verbreding van de Lange Pooten en de uitstekende gevolgen, die de onteigeningswet, welke daarvoor indertijd gevoteerd werd, gebad heeft.“

Het is nu 30 jaar later en kort geleden heeft de gemeenteraad weer besloten tot twee doorbraken, waarvan de eene dienen moet om de Prinsenstraat, en de andere om o.a. de Lange Pooten te ontlasten. En de breedte van deze nieuwe wegen is weer op het gevoel bepaald.

Aanwijzingen in de literatuur. De meeste schrijvers over stedenbouw hebben zich met de berekening van het verkeer zeer weinig bezig gehouden. Alleen een van de oudste onder hen, Prof. R. Baumeister, heeft een ernstige poging gedaan tot een wetenschappelijk onderzoek, en wel in zijn „Städterweiterungen in technischer, baupolizeilicher und wirtschaftlicher Beziehung“ (Berlin 1876). Na op blz. 32—41 de verschillende bronnen van stadsverkeer besproken te hebben, merkt hij op: „Die bisherigen Erörterungen über städtischen Verkehr sind geeignet, ein allgemeines Urtheil über seine Bedeutung und Vertheilung nach Ort

(1) Aan het einde van zijn artikel over den nieuwen verkeersweg in dit blad werpt de heer Kubatz, b.l., de stelling op, dat een algemeen verkeersplan eigenlijk nog noodiger is, dan een algemeen uitbreidingsplan. Maar hoe is het mogelijk, die te scheiden? In genoemd artikel komen trouwens meer dingen voor, die twijfel opwekken aan de bevoegdheid van den schrijver in kwestie van stedenbouw.

(2) Handelingen der IIe Kamer der S. G. 1882—1883, blz. 1122—1126.

(3) Wet van 12 Juni 1883, St. bl. 53.

und Zeit zu begründen, allein sie vermögen noch nicht dieses Bild bis ins Einzelne genau aus zu führen und für die Aufgabe der Städterweiterung zuverlässig zu verwerthen. Hierzu gehören unmittelbare Beobachtungen des Verkehrs in Zahlen.“

Hij zet dan nader de methode uiteen, volgens welke deze tellingen verricht dienen te worden, ten einde een algemeen beeld te krijgen van de verkeersstromingen in de stad. Op blz. 46—49 geeft hij aan, op welke wijze de verkregen gegevens benut kunnen worden voor het bepalen van de breedte der straten. (Op blz. 117 betoogt hij ook reeds de noodzakelijkheid van een algemeen verkeersplan). Ik volsta met deze vermelding, omdat ik meen, dat in Baumeister's methode nog vele gebreken zijn. De uitkomsten, die hij geeft van eenige incidenteele tellingen in verschillende wereldsteden, zijn natuurlijk nog te gebruiken, evenals sommige van zijn grondbeginselen.

Jammer genoeg is zijn boek op dit punt voor anderen geen aansporing tot voortgezet onderzoek geweest. In zijn in 1890 verschenen werk: „Städtisches Strassenwesen und Städtereinigung“ (III Th. Hft. 3 voor het Handbuch der Baukunde) kan hij nog geen voorbeeld van een algemeen systematisch onderzoek naar de verkeersstromingen in groote steden vermelden¹⁾.

Inrichting van het onderzoek. A. Verzameling der gegevens. Bepaling van grootte en samenstelling van het tegenwoordige verkeer in de Leidsche straat en parallelstraten en van het gebied, waardoor het geleverd wordt („het verkeersgebied“).

Daarvoor is noodig op die dagen van de week, op welke, — bijzondere gebeurtenissen buiten gesloten — gewoonlijk het drukste verkeer waargenomen wordt, gedurende den geheelen dag het verkeer van kwartier tot kwartier te doen tellen, en wel voor ieder verkeers-element (trams, auto's, rijtuigen, vrachtwagens en handkarren, rijwielen en voetgangers) afzonderlijk, en niet alleen in de Leidsche straat, maar ook op verscheidene punten in de betrokken wijken, zoover als dat noodig zal blijken te zijn om het verkeersgebied te bepalen en om na te gaan, welk aandeel iedere wijk en zijn onderdeelen van iedere categorie leveren. Dit laatste moeten we weten, om, wanneer de cijfers aanleiding geven tot het ontwerpen van een parallelweg, plaats en afmetingen van dezen te bepalen.

2. Bepaling van de grootste „verkeerscoëfficiënten“ voor de verschillende klassen der bevolking, die de betrokken gebieden bewonen. Onder „verkeerscoëfficiënten“ versta ik het aantal exemplaren voor ieder verkeers-element, dat in een kwartier deel uitmaakt van den stroom naar of van het centrum, per 1000 van de bevolking van de wijk. Bepaling ervan is noodig, om bij benadering het verkeer te kunnen berekenen, dat later bijgebouwde wijken zullen leveren.

3. Schatting van het toekomstig verkeer.

Daarvoor moet nagegaan worden, welk deel van de toekomstige uitbreiding, zoowel in Amsterdam Zuid, als op het tegenwoordig gebied van Sloten vermoedelijk tot het verkeersgebied van de Leidsche straat zal behooren, hoe groot de bevolkingsdichtheid er zal zijn en op welk verkeer dus valt te rekenen in verband met de bepaalde verkeerscoëfficiënten. Er valt daarbij op te merken, dat bij verder afgelegene wijken, de samenstelling van het verkeer verandert. Zoo zal de coëfficiënt voor de snelste voertuigen groter genomen moeten worden¹⁾. In den coëfficiënt van het voetgangersverkeer zal niet veel verandering komen, omdat de vermindering, die een gevolg is van sterker gebruik van vervoermiddelen opgegeven wordt door de uitbreiding van de city langs de verkeersaderen.

(1) Prof. Valckenier Kips maakt mij opmerkzaam, dat Werner Hegemann in zijn „Der Städtebau“ blz. 237 melding maakt van op 17 December 1909 gehouden tellingen te Berlijn. De tellingen werden verricht van uur tot uur van 6 uur 's morgens tot 10 uur 's avonds in de volgende straten: Unter den Linden, Leipziger Strasse, Kaiser-Wilhelmstrasse en Potsdamer Platz. Prof. V. K. voegt er aan toe: „Daarbij zijn echter de verkeersgebieden niet bepaald. Ook blijkt niet, dat op deze tellingen berekeningen ten opzichte van frequentie, resp. baanbelasting zijn gevolgd. Over de wenschelijkheid van zulke berekeningen vind ik ter plaatse in den tekst ook niets betoogd.“

(2) Een merkwaardige bevestiging hiervan haalt Baumeister op blz. 44 van de Städterweiterungen aan uit: Report to the Commission of City Sayers 1866. Londen. Van 1850 tot 1865 was de bevolking van Londen met 34 pct. gestegen en het wagenverkeer op acht plaatsen in de City met 36 pct.

Eveneens zal de aandacht moeten vallen op bijzondere verkeersbronnen (als b.v. stadion, station H. E. S. M. en eventueel station Zuid).

B. Verwerken der gegevens. Uit de op boven beschreven wijze verkregen verkeerscijfers moet nu afgeleid worden:

1. Welke veranderingen in de bestaande, of welke nieuwe verkeerswegen noodig zijn.
2. Hoe breed ze moeten worden geprojecteerd in verband met de indeeling in banen.

1. Op welke overwegingen het kiezen van het een of ander tracé zal berusten, is natuurlijk onmogelijk vooruit te zeggen. Om die te leeren kennen moet juist de telling ondernomen worden. Bij het projecteeren van nieuwe wegen zal er echter in ieder geval op te letten zijn, dat ze een zoo groot mogelijk deel van het verkeer moeten afleiden en moet men er om denken, dat ze verandering brengen in de verkeersgebieden van de aangrenzende wegen en men dus haar toekomstig gebied eerst moet bepalen. 2. Om de benoedigde breedte te bepalen is het noodig het verband op te sporen tusschen de sterkte van het verkeer en de benoedigde breedte van den weg.

Daar tusschen deze grootheden een betrekking moet bestaan is wel zonder meer duidelijk. Daar echter het onderzoek naar deze betrekking, als men het theoretisch-algebraïsch opzet, zeer ingewikkeld is, en de grenzen van een tijdschriftartikel zou overschrijden, en als men het empirisch inricht veel tijd en geld eischt, bepaal ik me er voorloopig toe eenige aanwijzing te geven aangaande de richting, waarin men kan werken.

Ik maak er intusschen ten overvloede opmerkzaam op, dat ook zonder dat dit vraagstuk geheel opgelost is, de eerder genoemde verkeersstellingen reeds een groote waarde hebben. Het aandeel dat iedere wijk heeft in het totale verkeer geeft belangrijke aanwijzingen omtrent het te kiezen tracé. En met behulp van de bepaalde verkeerscoëfficiënten kan afgeleid worden in welke verhouding het toekomstig verkeer zal staan tot het tegenwoordige, waardoor b.v. door vergelijking met bestaande wegen de breedte vrij voldoende vastgesteld kan worden.

Bij het onderzoek moeten we principieel onderscheid maken tusschen verkeer met voertuigen en dat van voetgangers. Het belangrijke verschil ligt daarin, dat het rijverkeer veel meer automatisch, veel minder willekeurig beweegt dan de voetgangers, bij wie individuele factoren een veel grotere rol spelen. Als gevolg daarvan zal bij het voetgangersverkeer de empirische methode wel de eenig bruikbare zijn, terwijl bij het rijverkeer ook de algebraïsche afleiding waarschijnlijk bruikbare formules kan leveren.

Het is noodig eerst eenige nieuwe begrippen te definiëren:

Specifieke frequentie is het aantal exemplaren van een bepaald verkeers-element, dat per kwartier en per baan passeert (De „baan“ is aan te nemen als eenheid van breedte. Voor voertuigen kan men hem aannemen op 2.50 M., voor voetgangers op 0.75 M.) De specifieke frequentie (F) is te vergelijken met de spanning in een materiaal.

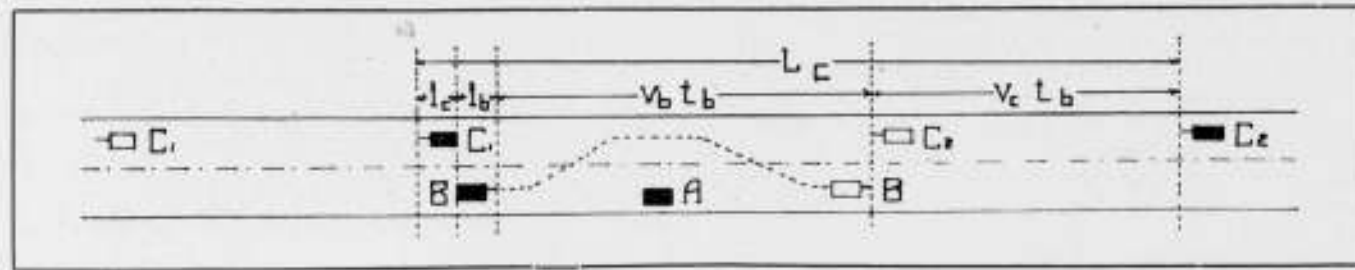
Maximum-frequentie (F max) is die specifieke frequentie, waarbij de uiterste grens voor een veilig verkeer bereikt is. Ze komt overeen met de breukvastheid.

Toe te laten frequentie (F 1) is die specifieke frequentie, waarbij het verkeer zich gemakkelijk en zonder stroming afwikkelt. Evenals de toe te laten spanning uit de breukvastheid, is ze te bepalen door de maximum-frequentie te deelen door een zekerheidscoëfficiënt. Echter is haar waarde ook door ondervinding te bepalen.

We zullen nu overgaan tot het geven van eenige aanwijzingen over de bepaling van F max en F 1.

Rijverkeer. Bepaling van F max langs algebraïsch weg. Hier-van willen we slechts een zeer eenvoudig geval behandelen, om het principe duidelijk te maken. Om bruikbare uitkomsten te krijgen zou een veel meer diepgaand onderzoek noodig zijn, omdat het rijverkeer zeer gecompliceerd is.

Stel een straat bevat twee voertuigbanen. Dan zal in het algemeen langs de eene het verkeer zich bewegen in de eene, langs

de andere in de tegenovergestelde richting. Als nu op een van de banen zich een stilstaand voertuig A bevindt, moeten de voertuigen B zich tijdelijk op de tegenovergestelde baan begeven. Als dit veel voorkomt, wordt daardoor een grens gesteld aan den afstand waarop de voertuigen op die baan zich kunnen bewegen zonder hinder. Door die afstand L_c wordt de maximum-frequentie F_{max} bepaald. Is ze bereikt, dan is theoretisch een aparte baan voor stilstaande voertuigen noodig, zoodat B ongehinderd voort kan gaan.

C_1 en C_2 stellen twee opvolgende voertuigen van den tegengestelden stroom voor. De stand van de voertuigen, op het oogenblik, dat B begint uit te wijken is in zwart aangegeven, die, als B weer in zijn eigen baan aangekomen is, in wit.

B zal beginnen niet te wijken, als C_1 juist gepasseerd is. Om weer op zijn eigen baan terug te komen heeft hij noodig een tijd t_b (de uitwijktijd). Hij heeft bewogen met een snelheid v_b . De afgelegde weg is dus $v_b t_b$. In dien tijd t_b mag C_2 nog niet verder gevorderd zijn, als tot de plaats, die B dan bereikt heeft. Toen B begon uit te wijken moest hij dus nog op een punt zijn, gelegen op een afstand $v_c t_b$ voor die plaats, als v_c de snelheid van C is. Uit de figuur ziet men nu dat L_c bedraagt:

$$L_c = (v_b + v_c) t_b + l_b + l_c$$

Er verloopt dan een tijd $\frac{L_c}{v_c}$ tusschen het passeeren van twee voertuigen C. In 15 minuten passeeren dus (als 1 seconde als eenheid van tijd genomen is)

$$F_{max} = \frac{15 \times 60 \times v_c}{L_c} = \frac{900 v_c}{L_c}$$

voertuigen C.

De lengten en snelheden van verschillende voertuigen zijn wel bekend. De uitwijktijden zouden experimenteel bepaald moeten worden.

De zoo gevonden waarde is echter veel grooter dan de toe te laten frequentie F_1 , omdat anders iedere onregelmatigheid in de snelheid, en in de opvolging van de voertuigen in den stroom verkeersstromingen tengevolge kan hebben. Het is dus noodig een zekerheidscoëfficiënt aan te nemen en die aan de praktijk te toetsen.

Bij het verkeer van snelle voertuigen op dezelfde baan in één richting zal het goed zijn de maximum-frequentie te bepalen uit de remafstand. De voertuigen moeten dan zoo'n remafstand kunnen bewaren, dat bij plotselinge stilstand van een voorgaand, een volgend voertuig nog tijd heeft tot stilstand te komen.

Bepaling van de toe te laten frequentie langs empirischen weg. Daar voor het bepalen van de zekerheidscoëfficiënt bij de algebraïsche methode toch waarnemingen in de praktijk gedaan moeten worden, schijnt er wel iets voor te zeggen te zijn ze direct door waarneming te bepalen. Welke methode beter is, is a priori niet uit te maken. Men kan zich de empirische methode zoo denken dat op allerlei punten, drukke en minder drukke, met verschillende samenstelling van het verkeer, tellingen verricht worden. In overleg met de politie en de deskundigen (chauffeurs, koetsiers en voerlieden) is uit te maken, of die punten al of niet als overbelast moeten gelden. Hiervan is een schatting van de grens van overbelasting af te leiden.

Voetgangersverkeer. De even geschetste empirische methode voor voertuigen is met meer kans op succes en eenvoudiger toe te passen op voetgangers. Ten eerste heeft men slechts met één

verkeerselement te doen, zoodat de toestand minder gecompliceerd is en verder is iedere waarnemer in staat voor zichzelf uit te maken, wanneer de grens bereikt is tusschen „een gezellige drukte" en „een hinderlijke drukte". Ieder persoon is van zelf „deskundige".

Naar mijn meening zou deze methode zelfs kunnen toegepast worden, tegelijk met de verkeersstellingen genoemd onder „Verzameling der gegevens". Aan iederen waarnemer zou opgedragen moeten worden die kwartieren, waarin naar zijn meening de bedoelde grens bereikt is, te merken. Het gemiddelde van de specifieke frequenties in deze gemerkte kwartieren, zou een vrij nauwkeurige en algemeen bevredigende schatting zijn van de toe te laten frequentie. Daar nu de vaststelling van de breedte der trottoirs in de praktijk de meeste moeilijkheden schijnt op te leveren, is hierdoor de mogelijkheid, de Leidsche-straatkwestie reeds nu door verkeersberekening op te lossen belangrijk grooter geworden.

Ik heb mij in het voorgaande moeten beperken tot een geven van algemeene principes. Ik hoop daarbij niet te zeer in duidelijkheid te zijn te kort geschoten. Ik wil eindigen met de woorden, waarmee Baumeister zijn hoofdstuk over het verkeer besluit: „Wir können nur mit der Hoffnung schliessen, dass sorgfältige Beobachtungen in grossen Städten diesem für die Städterweiterung wichtigem Gegenstande eine genauere, rechnungsmässige Grundlage verschaffen möchten" en wil er bij voegen: laat Amsterdam daarin de eerste zijn, in haar eigen belang.

Delft, October 1913.

TH. K. VAN LOUWZEN, stud. c. i.

EEN INTERESSANT VERSLAG. *)

et bestuur der Vereeniging „Volkshuisvesting" te Arnhem heeft voor eenigen tijd verslag uitgebracht over den toestand en de verrichtingen der vereeniging in het jaar 1912.

Deze vereeniging heeft met voorschot van het Rijk, ingevolge de Woningwet, reeds gebouwd 115 woningen in één complex, het z.g. „Roode Dorp", op den Musschenberg, terwijl thans onderhanden zijn 216 woningen, samen vormend de „van Verschuerwijk".

Voor den bouw dezer laatste woningen was opgemaakt een bestek, waarin bepalingen inzake de naleving der artikelen 1638c en d van het Burgerlijk Wetboek waren opgenomen.

De oplossing, in deze moeilijke aangelegenheid gegeven, heeft zoo goed voldaan, dat ook de gemeente Arnhem die bepalingen in hare bestekken heeft opgenomen.

Wij gelooven het best te doen het gedeelte van het verslag, waarin de bepalingen en de resultaten worden medegedeeld, hier in zijn geheel toe te voegen.

Uitkeeringen op grond van de bestekbepalingen in verband met Art. 1638c en d van het Burgerlijk Wetboek.

In het bestek voor den bouw van de Van Verschuerwijk werden in verband met art. 1638c en d van het Burgerlijk Wetboek de volgende bepalingen opgenomen:

„In de overeenkomsten met de werklieden, die op het werk arbeid verrichten, zal — indien daarbij wordt afgeweken van de bepalingen van artikel 1638c en d van het Burgerlijk Wet-

*) Wegens plaatsgebrek niet eerder opgenomen

boek — moeten worden vastgelegd, dat de werklieden, in de gevallen waarin zij, zonder arbeid te verrichten, naar den regel van art. 1638c en d van gemeld wetboek, aanspraak behouden op het naar tijdsruimte vastgestelde loon, eene uitkeering ontvangen ten bedrage van 60% van het door hen, bij onafgebroken voortzetting van den arbeid te verdienen loon, met dien verstande, dat deze uitkeering tijdens den duur van het werk aan geen werkman over een langer tijdvak dan van totaal 30 werkdagen behoort te worden toegekend.

Ingeval een werkman tengevolge van ziekte geen arbeid kan verrichten, behoeft gedurende de eerste drie ziektedagen geene uitkeering te geschieden, terwijl de aannemer daarna de uitkeering kan afhankelijk stellen van het overleggen van eene, door een geneeskundige af te geven, verklaring.

Het bepaalde in het tweede lid van art. 1638c en d van het Burg. Wetb. mag door den aannemer ten aanzien van de hier bedoelde uitkeering worden toegepast.

Aan werklieden, die in het geheel gedurende korter tijd dan 6 maanden aan het werk zijn geweest, behoeft de uitkeering over geen langer tijdvak dan van totaal vijftien werkdagen te worden toegekend.

De kosten, uit deze bepalingen voortvloeiende, worden door de Vereeniging aan de aannemers na afloop van het werk gerestitueerd.

Met het oog op het feit, dat omtrent de mate van verzuim en stilliggen van het werk als in art. 1638c en d, bedoeld, in het algemeen nog zeer weinig gegevens bekend zijn, zoodat men omtrent de geldelijke gevolgen van de geheele of gedeeltelijke toepassing van deze bepalingen nog nagenoeg geheel in het duister tast, scheen het van belang naar de werking van de hier bedoelde bestekbepalingen een onderzoek in te stellen, waarvan de resultaten hieronder zijn vermeld.

Het onderzoek loopt over het tijdvak van 3 November 1911 (begin van den bouw) tot 31 December 1912.

Voor de uitkeering ingeval van ziekte (art. 1638c) werd eene verzekering gesloten bij de Verzekering Maatschappij Raad-pensionaris Johan de Wilt, te Tiel, voor een premie van f 493.

Door deze maatschappij werd voor 1795½ uur verzuim een bedrag van f 242.28 uitgeteerd.

Voor verzuim bedoeld in art. 1638d werd in totaal uitgeteerd een bedrag van f 2.115.68 voor totaal 16.779 uren verzuim.

Op den hieronder volgenden staat zijn aangegeven het aantal werklieden, verdeeld over de verschillende vakken, het aantal van hunne verzuimuren en de redenen van verzuim, met vermelding van de genoten uitkeeringen.

1638c: ziekte, 1638d: overige redenen van verzuim.

Beroepen.	Aantal uren en redenen van verzuim.								Ontvangen van de verzekering maatsch.	Uitkeering.	Totaal.				
	Regen.		Vorst.		Materiaal.		Beval-Over-ling. lijden.								
	Art. 1638	d	d	d	d	d	d	c				c en d	c	d	c en d
Timmerlieden	54	710½	—	—	82½	53½	496½	458½	1800½	f	65.12	f	180.81½	f	245.93½
Metselaars	72	3689½	458	34½	17	9½	225½	374	4807½	—	53.82	—	612.24	—	666.06
Opperlieden	100	5167½	4539	—	56½	30½	336½	382½	10512½	—	45.93	—	1201.83	—	1247.76
Stukadoors	34	—	—	—	19½	62	19	95½	196½	—	13.75	—	14.49	—	28.24
Ververs	48	89	—	—	—	97½	—	184½	371	—	23.63	—	23.59	—	47.22
Voegers	12	390	—	—	11	—	—	27½	428½	—	3.96	—	59.82	—	63.78
Loodgieters	8	40½	80	—	—	11	—	273½	405	—	36.07	—	16.63	—	52.70
Diverse	6	15	—	—	38½	—	—	—	53½	—	—	—	6.27	—	6.27
Totaal	334	10102	5077	34½	225	264	176½	1795½	18574½	f	242.28	f	2115.68½	f	2357.96½

Aantal uren d 16779
— — e 1795½

Op den hierna volgenden staat zijn vermeld de aantallen werklieden, verdeeld over de vakken, die niet verzuimd, dus geen uitkeering ontvangen hebben, die in de eerste zes maanden reeds over de volle 15 dagen waarop zij daarop recht konden doen gelden, uitkeering ontvingen, benevens het aantal verzuimuren, over welke, in verband met bereikte maximum der uitkeering, in de eerste zes maanden geen uitkeering werd verstrekt.

Beroepen.	Aantal werklieden, welke geen uitkeering ontvingen.				
	1	2	3	4	5
Timmerlieden	54	11	—	—	—
Metselaars	72	5	3	6½ uur	1
Opperlieden	100	8	26	27½	2
Stukadoors	34	25	—	—	—
Ververs	48	35	—	—	—
Voegers	12	—	—	—	—
Loodgieters	8	3	—	—	—
Diverse	6	4	—	—	—
Totaal	334	91	29	34	3

Op het terrein en aan den bouw hebben totaal gewerkt 334 werklieden.

Hiervan ontvingen 91 werklieden of 27% van het totaal geen uitkeering en waren 29 werklieden of 8.6% van het totaal in de eerste zes maanden uitgetrokken, en 3 werklieden of 0.9% van het totaal in de 2e periode.

Over 34 uren verzuim in de 1e periode kon geen uitkeering verstrekt worden, omdat aan de betrokkenen reeds 150 verzuimuren waren toegekend en zij dus wachten moesten tot dat zij langer dan 6 maanden aan het werk waren geweest.

De navolgende staat geeft aan het aantal uren, door de gezamenlijke werklieden in ieder vak gewerkt, benevens het aantal verzuimuren in ieder van die vakken. Daarbij moet worden opgemerkt dat voor de loodgieters en de „diverse werklieden" (niet tot een der genoemde vakken behorende) het aantal werkuren niet kon berekend worden, zoodat zij niet in den staat zijn opgenomen.

Beroepen.	Aantal werkliden.	Aantal werkzaamheden.	Aantal verzuimuren.	Procenten
Timmerlieden . . .	54	90260	1800	2 %
Metselaars . . .	72	85110	4807	5,6 %
Opwerlieden . . .	100	136580	10512	7,6 %
Stukadoors . . .	34	37260	196	0,5 %
Ververs . . .	48	25180	371	1,4 %
Voegers . . .	12	12540	405	3,2 %
	320	386930	18091	

Op 100 werkuren kwamen alzoo 4,6 verzuimuren voor.

Loon en uitkeeringen.

Aan alle werkliden te zamen (met uitzondering van de loodgieters, voor wie, wegens onder-aanbesteding, geen gesplijste cijfers zijn te verkrijgen) werd aan loon uitbetaald een bedrag van f 87.396 en aan uitkeeringen wegens verzuimen 1638 c. en d. te zamen: f 2304.30, of 2,6% van het door deze werkliden verdiende loon.

Vorst.

In 1912 moest het werk 10 dagen wegens vorst stil liggen. Aan 66 werkliden (hoofdzakelijk metselaars en opperlieden) moest diensentevolge voor 5077 verzuimuren een bedrag van ± f 600 worden uitgekeerd.

Regen.

Als volslagen regendagen werden geboekt in 1911 en 1912 17 dagen. Verder werd meermaals een uur, een half uur of een kwartier wegens regen verzuimd. Hoeveel werkliden hierbij al dan en niet betrokken waren, is zeer moeilijk na te gaan. Een nadere beschouwing van den eersten staat toont echter aan, dat voornamelijk de groepen metselaars en opperlieden hierbij betrokken waren.

Materialen.

Door het niet aanwezig zijn van materialen werd door 3 metselaars 1 dag verzuimd, voor 34 1/2 verzuimuren moest aan dezen een bedrag van ± f 5 worden uitgekeerd.

Voorkoming van uitkeering.

Waar zulks mogelijk was zonder de uitvoering en den goeden gang van het werk al te veel te schaden, werd door de aannemers aan de werkliden, die om een of andere reden (ingeval van vorst of niet aanwezig zijn van materialen) niet aan hun gewone werk konden blijven, ander werk aangewezen. Meermaals kon daardoor een uitkeering worden voorkomen.

Werking der voorschriften.

Het totale bedrag betwelf op grond van de hier besproken bestekbepalingen is uitgekeerd, bleef aanmerkelijk beneden het cijfer (f 10.000) daarvoor voor den geheelen duur van het werk (± 2 jaar) uitgetrokken. De vergoederde stand van den bouw en het feit dat in de volgende periode zeer veel binnenwerk zal kunnen verricht worden, mag doen verwachten, dat, althans op grond van de bepalingen 1638d, geen belangrijke uitkeeringen meer behoeven plaats te vinden.

Niet alleen heeft het, over het algemeen gunstige weder in de periode waarover het onderzoek loopt tot deze goede uitkomst mede gewerkt, maar vooral mag het zeer bevredigende resultaat worden toegeschreven aan het streven van directie en aannemers om, in onderling samenwerken, te trachten de gevallen waarin tot uitkeering moet worden overgegaan, zooveel mogelijk te beperken. Slechts op deze wijze toch is een zuinig gebruik van de voor deze uitkeeringen door de aanbestedster uitgetrokken gelden gewaarborgd.

De Vereeniging kan de voldoening hebben, dat de betrokken werkliden met de hier bedoelde bestekbepalingen zich zeer ingenomen hebben betoond. Klachten over de toepassing daarvan zijn niet vernomen.

Uit het verslag kan in de eerste plaats blijken de gunstige werking der bepalingen en bovendien de geringe financiële opoffe-

ring, die geheel door besteedster is gedragen. De kosten voor de naleving der bepalingen hebben bedragen f 2357.965, op een werk van ± 4 1/2 ton of ± 1 1/2 % en slechts ± 1/2, van het daarvoor uitgetrokken bedrag van f 10.000. Wel was het werk niet op 1 Januari gereed, doch de bouw was toch reeds zoover gevorderd (de gebouwen waren bijna alle glas- en waterdicht), dat op grond van de bepalingen van 1638d geen belangrijke uitkeeringen meer behoeven plaats te vinden.

Waar toch de uitkeeringen volgens artikel 1638e hebben bedragen f 242.28 en volgens 1638d f 2115.685, zoo is eene belangrijk meerdere uitgave boven de reeds gedane van f 2357.965 niet meer te verwachten. S.

PRIJSVRAGEN.

NATIONALE STUDIEPRIJSVRAAG — TUINSTAD.

Vraag. Is het de bedoeling dat het onderhoud van wegen en beplantingen komt ten laste van het administrerende lichaam. Zoo ja, hoeveel daarvoor te rekenen?

Antwoord. Het onderhoud van wegen en beplantingen komt ten laste der Gemeente.

Vraag. Is de eenheidsprijs van f 5.— per M². genoemd in Art. 2, sub 5, b, bedoeld als gemiddelde van voet- en rijwegen?

Antwoord. Ja.

Vraag. Uit het vermelden van f 10.— waterleiding per woning, moet zeker worden afgeleid, dat deze kosten voor het administrerende lichaam zijn.

Antwoord. Ja.

BERICHTEN.

Hildebrand-Monument. Zooals bekend is heeft de Afd. Haarlem van het Alg. Ned. Verbond het initiatief genomen tot stichting van een Hildebrand-Monument. Behalve een Hoofdcomitee met Dr. J. B. Schepers, de Urheber van het plan tot voorzitter, is een monumenten-commissie benoemd, waarin zitting hebben de heeren G. D. Gratama, J. B. van Loghem B. I., Louis Raemaekers, Jhr. A. W. G. van Riemsdijk, A. van Rossum en Leonard A. Springer. Deze commissie heeft besloten een prijsvraag uit te schrijven, en wel een ideeën-prijsvraag. Overwogen wordt het denkteken te plaatsen te Haarlem aan het einde van den Dreef bij den Hout; het zal geen standbeeld moeten zijn doch een monument, waarin een portret van Hildebrand; eventueel kan een fontein aan het denkteken verbonden worden. Prijzen van f 300, f 200 en f 100 worden beschikbaar gesteld. De Jury bestaat uit de heeren: prof. Odé, prof. Derkinderen, Jac. van Looy, Leonard A. Springer en J. Limburg B. I. Getracht zal worden het monument, waarvan de kosten op f 15000 geraamd worden, in Augustus 1914 te onthullen.

De Utrechtsche Schouwburg. De Gemeenteraad van Utrecht heeft in zijne vergadering van 20 November, betreffende het voorstel van Burgemeester en Wethouders om aan de Schouwburg-Maatschappij een renteloos voorschot van f 150.000.— te geven voor de verbetering en verbouwing van de Schouwburg besloten, dit voorstel in handen te stellen van een te dezer zake te benoemen Raads-Commissie.

PERSONALIA.

Op 32 jarigen leeftijd is te Batavia overleden de heer C. L. Luyten, directeur van Gemeentewerken aldaar.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN; W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. ; ; ; ; ; Redacteur: J. GRATAMA. ; ; ; ; ; ; ; ; ;

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. ; ; ; ; Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afz. nummers f 0.15 fr. p.p. f 0.16 — ADVERTENTIËN: v. 1 — 5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Ontvangen Boek- en Plaatwerken. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Bauberatung V, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. — De Volkshuisvesting te Gennep, door P. van der Weiden. — Een Heerenhuis te Rotterdam, Arch. Alb. Otten. — Verkeersberekening, door A. W. C. Dwars, C. B. I. — Landhäuser von Hermann Mathesius, door J. J. P. Oud. — Wiskunde Onderwijs aan Middelbare Technici, door Van de Wijpersse. — Het rythmische en het naturalistische element in de schilderkunst, door R. N. Roland Holst. — Materialen. — Ingezonden. — Vragenbus. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ONTVANGEN BOEK- EN PLAATWERKEN.

Maatschappij „Arti et Amicitiae, Verslag- en Naamlijst der leden over het jaar 1912; — Amsterdamsche woningraad, De verbetering der Volkshuisvesting te Amsterdam; — Ned. Stucadoorspatroonsbond, Agenda en jaarverslagen v/d. 11e jaarl. Bondsvergadering op 10 en 11 Sept. 1913; — C. W. Nijhoff, W. Penaat, Interieur kunstenaar; — Afd. Handel v/h. Dep. van Landbouw, Nijverheid en Handel, Verslag omtrent Handel, Nijverheid en Scheepvaart van Nederland gedurende 1912, Jaargang 1913 no. 4; — Centr. Bureau v. d. Statistiek, Maandschrift afl. 8, 1913; — H. F. Tillema, Van wonen en bewonen, van bouwen, huis en erf; — Kon. Academie v. Wetenschappen, Verslagen en mededeelingen; — Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Notulen van de Algemeene vergaderingen en Directie vergaderingen van het Bataviaasch genootschap. (Dl. I. 1912); — Commissie in Ned.-Indië voor onafhankelijk onderzoek op Java en Madura, Rapporten; — Mooi Bloemendaal, Vereeniging Bloemendaals Bloei; — K. H. W. Visscher, Leerboek der beschrijvende meetkunde ten dienste van het Middelbaar Technisch onderwijs in de Bouwkunde, J. Brussee, Amsterdam; — L. J. M. Krul, Nieuwe toepassingen van Chloor-calcium; — W. C. A. Ridderhof, Scheeve parallelprojectie, Æ. E. Kluwer, Deventer; — Intern. Verband für die Materialprüfungen der Technik, Mitteilungen, deel II no. 16; — W. Maandag, IJzerversterking; V. Mantgem & de Does Amsterdam; — Bond van Technici, Bouwvakgroep, Voor en Tegen der examens voor bouw. opzichter, teekenaar en uitvoerder van bouwwerken (onderbaas) ingesteld door de Mij. t. bev. d. Bouwkunst; Edauw & Johannessen Gouda; — Stoomfabriek „De Donge”, Lichte, brandvrije, geluidwerende vlakke plafonds van gebakken steen; — H. Port-

heine Jr., Het praalgraf van Karel van Egmond; Arnhemsch genootschap van Oudheidkunde; — A. W. Weissman, Oud Haarlem; — K. Sluyterman, Oude Binnenhuizen in België (8—10 afl); M. Nijhoff, 's Gravenhage; — J. Hoffman, De administratie v/d Uitvoerder van Bouwwerken; Van der Laan & Co. 's Gravenhage; — Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse v. IJsselt, De voorname huizen en gebouwen van 's Hertogenbosch II; Het Prov. genootsch. voor Kunsten en Wetenschappen, in Noord-Brabant.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

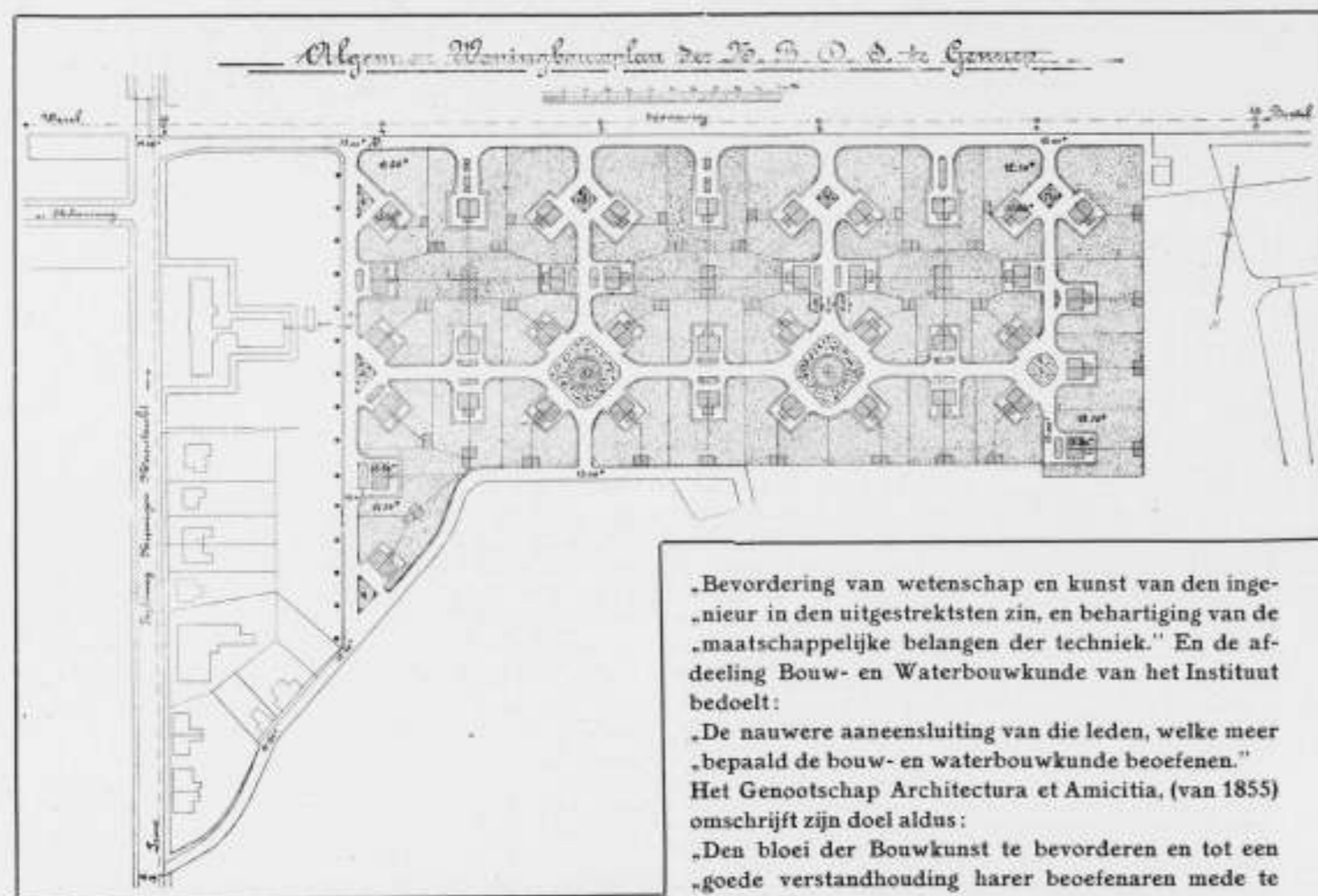
BAUBERATUNG

door L. H. E. VAN HYLCKAMA Vlieg.

(Vervolg van blz. 578. Slot.)

et is nuttig en mogelijk zichzelf te herzien, welbewust architect te zijn, de plaats te bepalen, die men tegenover 'den niet-architect inneemt. Niemand behoeft daartoe hulp van, of medewerking met anderen. Elk staat zichzelf. Maar moeilijker is het, een, door zoo velerlei invloeden beheerscht element in onze cultuur als 't onderwijs, te verbeteren. Want hier zijn ook architecten slechts: deelhebbers in macht, kunnen zij voor o, zoo gering part, leiding geven. Zij kunnen dit vooral niet, omdat zij nog steeds in zoo hooge mate, (zij 't al niet meer hopeloos) onderling verdeeld zijn, — van „meening” verschillen. Nu zal echter blijken, dat een architect, naarmate hij getrouwer is aan zijn roeping, — minder in conflict komt met inzichten van dito collega's. En dit is moedgevend voor allen die zeggen dat: „ieder nu eenmaal zijn eigen opvatting heeft”, dat: „over den smaak niet valt te twisten”, dat: „'t individu zich toch moet uitleven”, — en welke onjuiste meeningen er verder, ook onder architecten, mogen heerschen. Maar het is ook moedgevend voor wie overtuigd zijn,

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwvakkeien, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

dat in afzienbaren tijd *aaneensluiting* een der middelen is waardoor bouwkunst gediend, vandalisme gekeerd, onbevoegden van het terrein der architectuur gehouden kunnen worden.

Hierover is nu eens geen verschil. Elk architect is dan ook van eene of meer vereenigingen lid en tracht daar, . . . invloed uit te oefenen? Ik betwijfel het. 't Meereendeel onzer is lid om allerlei bijredenen, — om een tijdschrift (lieft met veel prenten), om nu en dan eens een vergadering, een excursie, — maar niet om doelbewust, organisch en systematisch medearbeider te zijn aan den groei zijner kunst. Zelfs de Bond van Nederlandsche architecten, toch wel 't meest principieel een vereeniging van *uitsluitend* bouwmeesters, zet de belangen van het beroep, de *maatschappelijke*, voorop. Welk een overeenstemming overigens, in de, toch nog al onderscheiden corporaties wat het *doel* betreft. Zetten wij eens even onder elkander wat elk der vereenigingen wil.

Daar is eerst, in volgorde van tijd, de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, opgericht 1842. Zij stelt zich ten doel:

„De vakbelangen van den architect voor te staan, de beoefening, kennis en belangen van en het onderwijs in „de bouwkunst, benevens de algemeene belangen harer „beoefenaars te bevorderen.”

Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, gesticht 1847, heeft ten doel:

„Bevordering van wetenschap en kunst van den ingenieur in den uitgestrektesten zin, en behartiging van de „maatschappelijke belangen der techniek.” En de afdeling Bouw- en Waterbouwkunde van het Instituut bedoelt:

„De nauwere aaneensluiting van die leden, welke meer „bepaald de bouw- en waterbouwkunde beoefenen.”

Het Genootschap Architectura et Amicitia, (van 1855) omschrijft zijn doel aldus:

„Den bloei der Bouwkunst te bevorderen en tot een „goede verstandhouding harer beoefenaars mede te „werken.”

De vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” te Rotterdam, in 1885 ontstaan, ofschoon meer plaatselijk, toch een der invloedrijke corporaties in 't land, wil bevorderen:

„De kunst in 't algemeen en de bouwkunst met haar „aanverwante vakken in 't bijzonder” en tevens „den „maatschappelijken omgang der leden.”

En de laatste in de rij, de Bond van Nederlandsche architecten, in 1908 opgericht, schrijft:

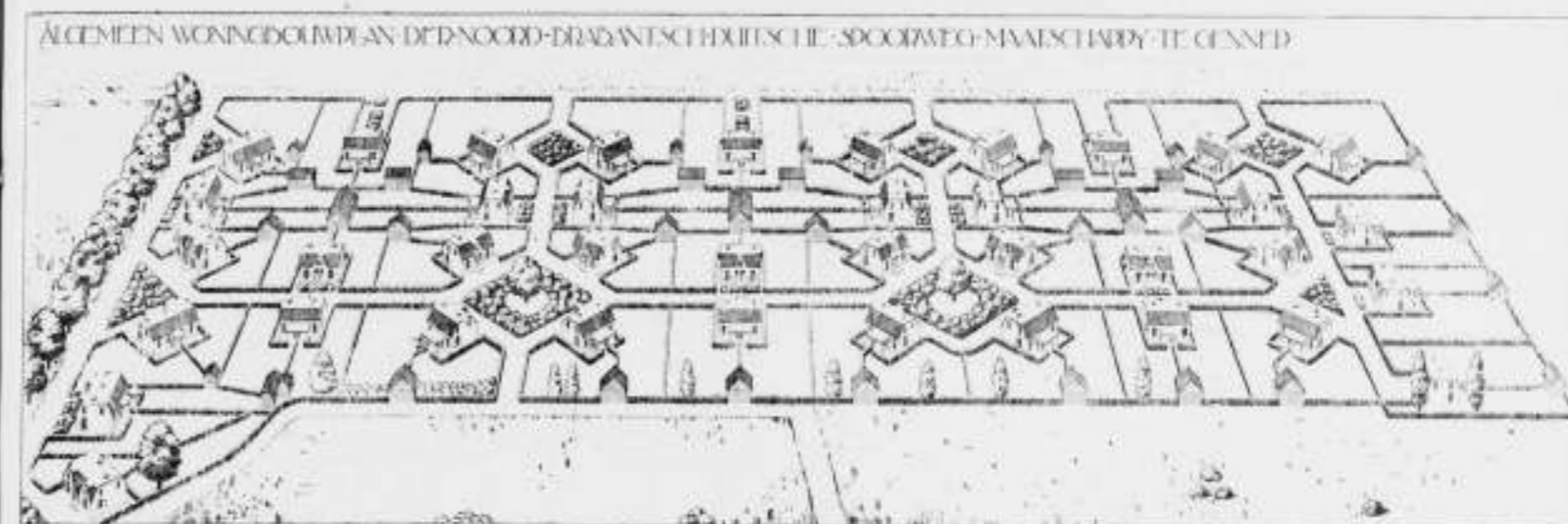
„Hij stelt zich ten doel de belangen van het architecten- „beroep voor te staan”.

Ook bijna alle middelen, die deze corporaties willen aanwenden ter bereiking van het doel, zijn, in telkens andere bewoordingen dezelfde. Alleen de „Bond”, en „Architectura” willen tevens:

„Goede beginselen en regelen voor het beroep handha- „ven”, en: „voorschriften maken wier naleving aan het doel bevorderlijk is”;

maar overigens is er inderdaad geen principieel verschil.

Nu staat wel in het rapport der z.g. fusiecommissie, (van 12 Maart 1912), dat de Bond „zijn ontstaan dankt aan het levendig worden van het besef, dat ook de architecten behoorden te trachten een Bond te vormen, uitsluitend bedoelende de belangen van hun beroep voor te staan”, enz. maar geen der oprichters zal hebben gemeend, dat het belang van den architect of diens beroep iets zou zijn, dat afgescheiden van het vak in zijn

vollen omvang, van de Bouwkunst in 't algemeen, te behartigen is.

Geen wonder dan ook dat steeds meer onderling aantrekt, wat bij elkaar behoort.

Maar te betreuren, dat telkens kleine verschillen of kortzichtigheid het proces van scheuring of splijting voedsel geven. Men denke zich eens goed in: de krachten, thans in de „Maatschappij”, het „Instituut afd. Bouwkunde”, „Architectura”, en den „Bond”. Welk een schitterend tijdschrift, hoe telkens hooger keur op candidaatleden, wat eerste-klas commissies voor onderwijs, voor behoud van monumenten, belangen der leden, wat keur van mannen voor Bestuur, Jury's, advies aan stads- of landsregering, zouden wij zien.

En thans? afgezien nog van 't feit dat vele onzer aan 3 of meer vereenigingen contribueeren, dus wel éénheid willen, hoe zijn de krachten niet bedroevend verspreid. Het kan immers niet anders! Wie zal en de eene en de andere corporatie *gelijke* sympathie toedragen, wie dient 2 heeren con amore! En wat is het gevolg? Niet alleen dat uitgevers op onze, en der aankomende architecten verdeeldheid *speculeren* door telkens nieuwe periodieken op de markt te brengen; dat in ons kleine land niet één vaktijdschrift bestaat, dat voldoende beeld geeft van de Nederlandsche Architectuur en Kunstnijverheid, maar wat 't *voornaamste* is: een gezonde, vruchtdragende arbeid tot bereiking van wettelijke bescherming van ons vak, is haast ondenkbaar. Zelfs hebben we niet voorkomen dat de „Staat”, de Overheid ons voorschrijft hoeveel licht er in eenig vertrek, van welke maat een trap, hoe dik een muur, hoe hoog een verdieping moet zijn. En ook nu weer, in heel de actie voor een instituut, dat *principieel* tegen ons belang ingaat, wordt er over ons en dikwijls zonder ons beraadslaagd en straks beslist.

Zoolang dan ook niet ieder, die meer dan oppervlakkig, meer dan met woorden alléén zijn kunst wil dienen, met opzijzetten van alle tegenheden, spontaan zegt: „er moet, er zal éénheid, en daardoor kracht komen,” — gaat de groeiende cultuur voort, komen industrie, handel, wetenschap, tot hooger peil zelfs dan eeuwen tevoren, maar blijft de bouwkunst, het schoone in de nij-

verheidsvoortbrengselen achter, wordt de ontwikkeling dezer beide machtige elementen vertraagd.

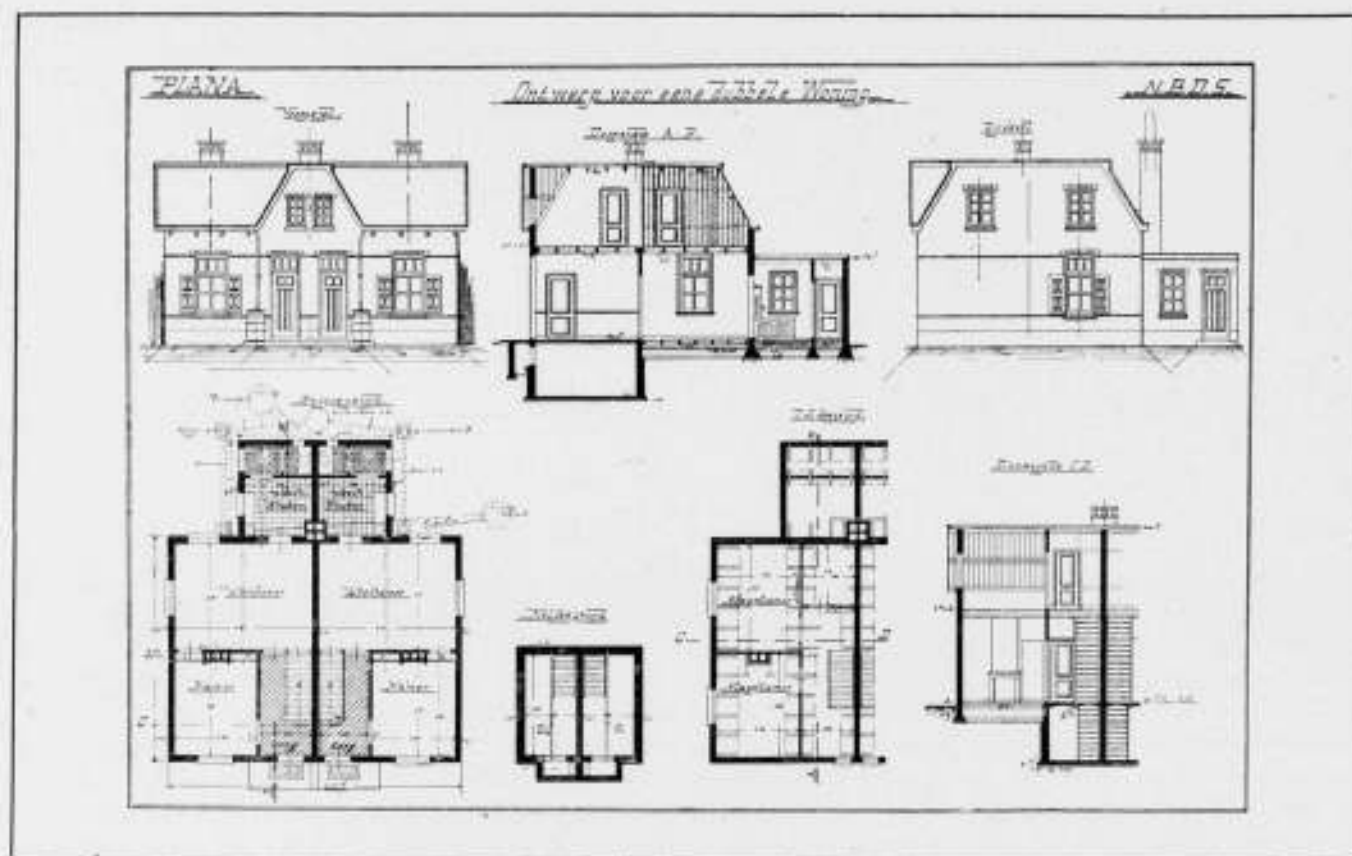
Niemand zal kunnen volhouden dat er geen weg zou zijn om tot overeenstemming te geraken. Als de „Maatschappij” zoowel als de „Bond”, „Architectura” en alle plaatselijke vereenigingen, beginnen met hun naam te *willen* herdoopen in eene die voor alle kort en klaar aanduidt wat ze bestreven, als goed doorzien wordt door de tegenwoordige leiders, wat den architect scheidt en scheiden moet van den niet-architect, maar niet minder, in welke mate alle vakbeoefenaars in uitgebreidsten zin toch bij elkaar behooren, en als ten gevolge van dat *inzicht* de wil geboren wordt om het wenkende doelwit te treffen, dan is die weg te banen, de tegenstand te breken, en grooter harmonie tusschen levensbeschouwing en levensuiting, ook voor den architect te bereiken.

DE VOLKSHUISVESTING TE GENNEP.

Toen na de inwerkingtreding der Woningwet de aandacht ook op bovengenoemd onderwerp werd gevestigd, bleek het uit een door de Gezondheidscommissie ingesteld onderzoek, dat de woningtoestanden te Gennep verkeerden in een bedroevenden staat.

Kwamen er vele woningen voor onbewoonbaarverklaring in aanmerking, tot dien maatregel kon slechts op zeer bescheiden voet worden overgegaan, deels doordat vele dier woningen door onbemiddelde eigenaars werden bewoond, en anderdeels doordat er geen woningen beschikbaar waren om de bewoners van de te ontruimen woningen op te nemen.

Het particulier initiatief voor het bouwen van nieuwe woningen bleef onvoldoende, en de behoefte werd al grooter, naarmate het zielental zich uitbreidde. Niet het minst werd dit gevoeld door het zich al meer en meer uitbreidend personeel der Noord-Brabantsche Spoorwegmaatschappij; voor velen dier ambten was het niet mogelijk te Gennep een behoorlijk

Woningtype A der N. B. D. S. te Gennep. Schaal 1 op 250.

onderdak te vinden, terwijl anderen zich met een minderwaardige woning moesten behelpen.

Door eenige particulieren is toen het initiatief genomen om te trachten door het oprichten eener bouwvereniging, gebaseerd op de Woningwet, in de steeds stijgende behoefte te gaan voorzien, wat evenwelschbreuk leed door gebrek aan medewerking van de gemeentelijke autoriteiten.

De Noord-Brabantsch-Duitsche Spoorwegmaatschappij, het groote belang van eene goede huisvesting voor haar personeel inziende, heeft toen de zaak ter hand genomen en er werd een woningplan ontworpen op een aan die Maatschappij in eigendom toebehoorend stuk heidegrond.

Het geheele plan omvat den bouw van 78 woningen, twee aan twee aan elkander gebouwd, en zooals uit de teekening blijken kan, bestaande uit twee typen.

Twintig woningen geheel passend in het groote plan, zijn ongeveer gereed, en reeds voor $\frac{3}{4}$ verhuurd. Al naar behoefte zal met den bouw worden voortgegaan. Bij den bouw is naar eenvoud en soliditeit gestreefd; de indeeling der woningen blijkt voldoende uit de teekeningen; de daken zijn — wat hier bij burgerwoningen bijna niet voorkomt — met hout besloten, en de zolder geeft daardoor en ook wegens het gedeelte plat dak, geschikte slaapvertrekken.

In de groote woonkamer, waar twee lichtkozijnen zijn aangebracht, is van één kozijn het benedenraam en van het andere het bovenraam schuivend gemaakt, terwijl van het lichtkozijn in de kleine kamer zoowel het beneden als het bovenraam schuivend gemaakt is.

Bij iedere woning behoort een bergplaats.

Door de geringe waarde van het bouwterrein was het mogelijk de indeeling van het plan zóo ruim op te vatten, dat voor iedere woning een flinke moestuin verkregen werd; hieraan wordt in deze streek groote waarde gehecht. Het terrein is door het aanbrengen van een laag teelaarde daartoe geschikt gemaakt.

De woningen met tuin zijn onderling van elkaar gescheiden door een doornenhaag, terwijl voor iedere woning beplanting zal worden aangebracht. Een en ander wordt door de Heide-Maatschappij uitgevoerd. De huur voor de twee typen bedraagt f 120.- en f 150.- per jaar.

Voor kleine beurzen is deze huurprijs wat hoog; men heeft er echter de voorkeur aan gegeven om voor beter gesitueerden te bouwen, teneinde door opschuiving ook de kleine burgers te helpen.

De bouw van de 20 woningen werd aangenomen door den aannemer H. van den Heuvel te Volkel voor de som van f 42991.

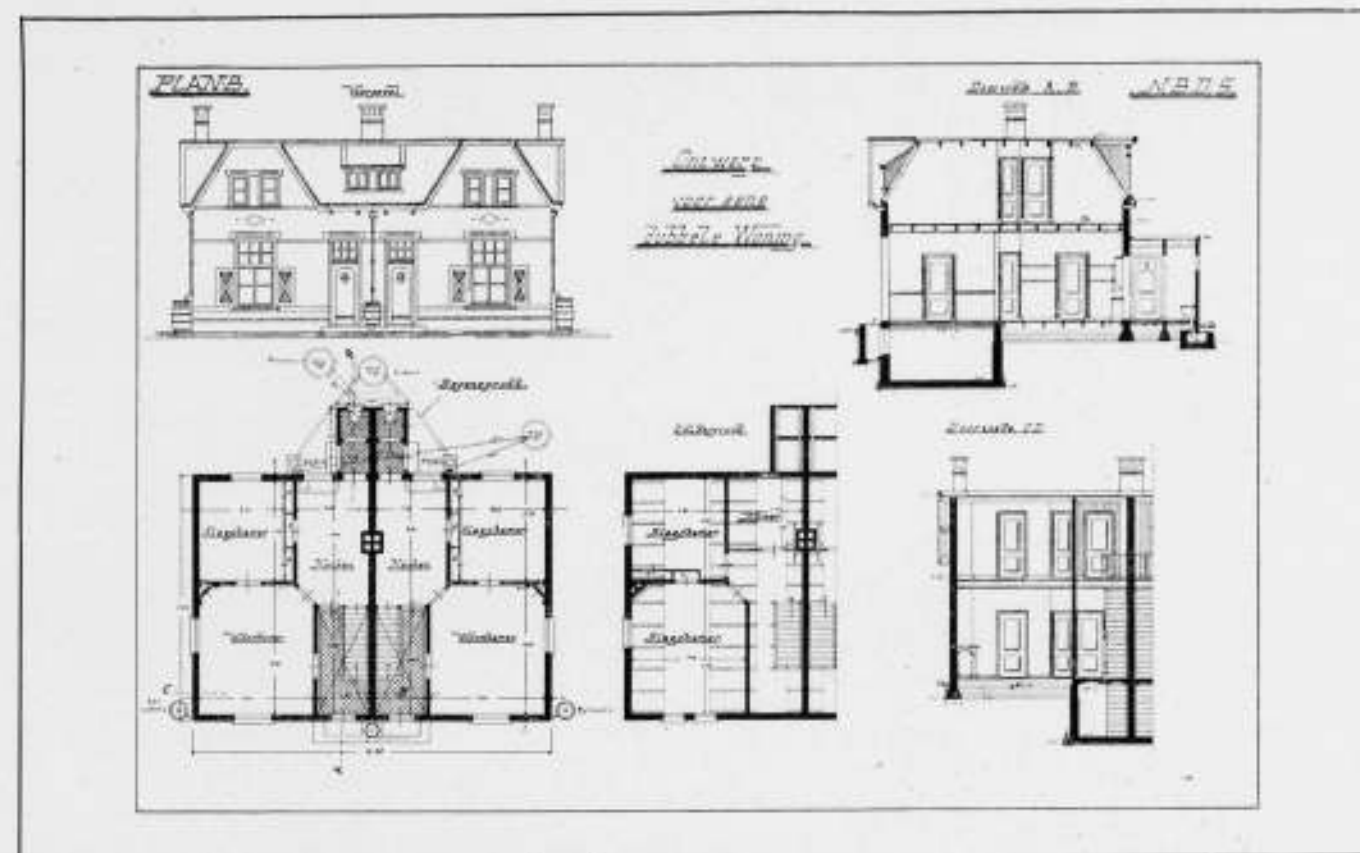
Gennep, October 1913.

P. VAN DER WEIDEN.

VERKEERSBEREKENING.

DOOR A. W. C. DWARS C. B. I.

Met genoegen zal menigeen het pleidooi hebben gelezen van den Heer Th. K. van Lohuizen, stud. c. i. van de berekening van verkeersaderen; zoo ook ondergeteekende, die nu naar aanleiding daarvan eenige cijfers wil geven omtrent tellingen te Utrecht een tiental jaren geleden ver-

Woningtype B der N. B. D. S. te Gennep. Schaal 1 op 250.

richt; tevens wil hij eenige beschouwingen, welke destijds door hem daaraan werden vastgeknoopt, toelichten. Deze beschouwingen kunnen misschien nut hebben voor hen, die het vraagstuk der verkeersaderen aan een nader onderzoek wenschen te onderwerpen.

In het jaar 1904 werden te Utrecht op de overwegen der spoorwegen tellingen verricht in verband met de bestudeering van het spoorwegvraagstuk ter plaatse. Deze tellingen geschieden op 14 overwegen, gedurende drie dagen (waarvan een marktdag) van des ochtends 7 uur tot des avonds 10 uur; daarbij werden afzonderlijk aangeeteekend: a. voetgangers, b. rij- en voertuigen benevens rijwielen, c. vee. Helaas werd geen afzonderlijke telling gedaan van het aantal rijwielen.

De drukste overweg was destijds die in den Leidschen straatweg; deze was gelegen onmiddellijk naast een spoorbrug, waaronder een voetpad evenwijdig aan den overweg was aangebracht, welk voetpad een te allen tijde vrije kruising voor voetgangers mogelijk maakt. Voor de beide gewone dagen bedroeg destijds het aantal voetgangers 14800. Dit aantal voetgangers kan men zich denken samengesteld uit twee hoofdgroepen, n.l.: a. een groep menschen, welke het voetpad viermaal daags beloopt, door zich van huis naar hun werkring te begeven en omgekeerd,

b. een groep menschen, welke het overige verkeer vormen tusschen de oude stad en het nieuw gebouwde kwartier op het platteland.

Om groep a eeaigermate te bepalen, werden de getallen geraadpleegd van het aantal voetgangers gedurende de uren: 'sochtends 8-9 — 'smiddags 12-2 — 's avonds

6-8. De 5 drukste uren gaven een voetgangersbeweging langs het voetpad van rond 6800 personen. Voor de overige uren bedroeg het gemiddelde 800 per uur; de meerdere drukte door groep a veroorzaakt op de drukke uren ten gevolge van het aantal personen A, dat deze groep vormt, kan aldus worden voorgesteld:

$$6800 = 5 \times 800 + 4 A.$$

Hieruit volgt: A = groep a = 700 personen.

Deze 700 menschen vormen een soort getijbeweging, waarvan de intensiteit vrijwel evenredig kan worden gesteld met de bevolking van de buitenwijk, waarheen de overweg voert.

Behalve het voetpad werd ook de overweg onmiddellijk naast het voetpad door voetgangers gepasseerd; op de wijze bovenbeschreven kon de getijbeweging daar worden bepaald op 200.

Ongetwijfeld was onder het aantal wielrijders een groot percentage tot groep a behoorend; dit aantal is niet afzonderlijk bepaald, hetgeen een fout is te noemen, welke een volgende maal moet worden vermeden. Voorts kruisten een aantal personen tot groep a behoorend den overweg (of kwamen langs het voetpad) gedurende uren vóór 7 uren 's ochtends en na 10 uur 's avonds; dit aantal werd geschat op 400.

De getijbeweging kon dus worden gelijkgesteld op:

$$4 \times 900 + 400 = 4000.$$

Naast deze getijbeweging bestaat een veel belangrijker beweging ten gevolge van handel, nijverheid enz.; noemen we deze kortweg handelsbeweging.

In 1904 gaven nu de tellingen aan den overweg in den

Leidschen straatweg te Utrecht de volgende afgeronde cijfers:

Getijbeweging . . . . . 4000 voetgangers
Handelsbeweging . . . . . 15000 "

Voor den Vleutenschen weg werden de volgende getallen gevonden:

Getijbeweging . . . . . 1600 "
Handelsbeweging . . . . . 8500 "

en voor den Amsterdamschen straatweg:

Handelsbeweging . . . . . 6100 "

(de getijbeweging was hier door bijzondere omstandigheden moeilijk voldoende zuiver op te maken).

In het volgende zullen we nu met behulp van bovenstaande cijfers een formule trachten te vinden, die een kijk geeft op de aangroeiing van het verkeer tusschen een oude stad en een nieuw kwartier.

De oude stad zullen we noemen de kernstad, aan den rand waarvan wordt gebouwd, en waar het begin wordt gevormd van een nieuwe stad.

In den beginne levert de nieuwe buurt dagelijks een aantal menschen aan de kernstad, welke er verschillende werkzaamheden verrichten; hun heen en weer trekken tusschen woon- en werkplaats vormt de getijbeweging. De kernstad voert verder allerlei benodigdheden voor de nieuwe buurt in; deze invoer bepaalt de handelsbeweging.

Noem nu het aantal bewoners van de nieuwe buurt B , dan is de getijbeweging voort te stellen door $\# C.B$, waarbij C een coefficient kleiner dan 1 is.

De invoer, welke de handelsbeweging bepaalt, kan men eveneens evenredig stellen met B ; nemen daaraan I individuen deel, dan kan men de handelsbeweging, daardoor ontstaande, op de grens van kernstad en nieuwe buurt, voorstellen door $2I = 2C'.B$, waarin C' een onbepaald getal, omdat men I met voldoende nauwkeurigheid evenredig kan stellen aan B .

De geheele verkeersbeweging tusschen kernstad en nieuw gedeelte (waar te nemen op de grens tusschen beide) kan men dus voorstellen door:

$$V = 4CB + 2C'B = 2B(2C + C') \quad 1).$$

De kleine nieuwe buurt wordt grooter en gaat zelf voortbrengen, om eindelijk een stad te worden naast de kernstad, geheel voor zich bestaanbaar en naar de kernstad uitvoerende met dezelfde intensiteit als de kernstad naar de nieuwe stad uitvoert: In dat geval kan men schrijven:

$$V = 2B(2C + 2C') = 4B(C + C') \quad 2).$$

In deze uitdrukkingen zijn C en C' de onbekenden. C en C' zijn geheel afhankelijk van den aard van kernstad en nieuwe stad (handelsstad — industriestad — stad zonder bepaald karakter, enz.). Ook zal o. a. van invloed zijn of een stad een geheele streek beheerscht of wel is gelegen in de buurt van andere min of meer gelijkwaardige steden. Evenzeer zijn C en C' afhankelijk van den tijd, waarin men ze bepaalt, m. a. w. C en C' moet men b. v. elke 10 jaar herzien.

In elk geval hebben C en C' een geheel plaatselijke en tijdelijke beteekenis; ze moeten dus uit plaatselijke waarnemingen worden afgeleid. Dit is voor Utrecht op de volgende wijze geschied.

Men kan beginnen met voor C een waarde te stellen. Waarschijnlijk daalt C naarmate de nieuwe buurt aangroeit en een op zich zelf staand geheel gaat vormen. Uit de Utrechtsche gegevens kon worden afgeleid, dat C schommelt tusschen $\frac{1}{6}$ en $\frac{1}{10}$.

Om C' te bepalen kunnen we nu de wijk, welke door de drie bovengenoemde overwegen met de kernstad in verbinding staat en in 1904 ongeveer 14000 inwoners telde, als een afzonderlijke stad beschouwen naast de kernstad.

De handelsbeweging alleen beschouwend gaat de vergelijking 2 over in:

$$V = 4BC'$$

De handelsbeweging der drie overwegen geeft een getal van $15000 + 8500 + 6100 = 29600 = V$. Voorts is $B = 14000$, zoodat men vindt:

$$29600 = 4 \times 14000 \times C' \text{ of } C' = \frac{1}{4}$$

De formule voor het volledig verkeer wordt dus:

$$V = 4B(\frac{1}{6} \text{ à } \frac{1}{10} + \frac{1}{4}) = 2.7 \text{ à } 2.4B$$

Wil men nu kennen de beweging tusschen de kernstad en een opkomende nieuwe buurt, waarvan geldt de uitdrukking

$$V = 2B(2C + C')$$

dan vinden we:

$$V = 2B(\frac{1}{6} + \frac{1}{4}) = 1.7B$$

Op de voor C en C' gevonden waarde is met de Utrechtsche gegevens een controle uit te oefenen. Beschouwen we n.l. het gedeelte van Utrecht gelegen binnen den kring der spoorwegen als kernstad en de gezamenlijke buitenwijken aan de andere zijde der spoorlijnen als nieuwe aanbouw, verkeerend in een stadium, waarbij reeds uitvoer naar de kernstad valt waar te nemen, dan moeten we ter berekening van V een formule toepassen, welke een gemiddelde voorstelt van 1 en 2. We kunnen daarvoor gebruiken:

$$V = 2.2 \text{ à } 2.05B \quad 3)$$

Het aantal bewoners buiten de spoorlijnen was destijds te stellen op 37000, zoodat we door toepassing van formule 3 komen op een verkeersbeweging van:

$$V = 2.05 \text{ à } 2.2 \times 37000 = 76000 \text{ à } 81000$$

Dit getal stemt ongetwijfeld goed overeen met het waargenomen verkeerscijfer van 86000, van welk getal moet worden afgetrokken het aantal buitenmensen, dat op een gewonen dag de stad binnenkomt of doortrekt.

Al was het verschil inderdaad grooter, dan nog kan men de gegeven formules bruikbaar achten voor Utrechtsche en daarop gelijkende toestanden, omdat het er alleen om te doen is, een kijk te krijgen op den samenhang tusschen verkeer en bevolking; deze kijk toch kan van groot nut zijn o. a. op de bepaling van de capaciteit van te scheppen verkeersaderen.

LANDHÄUSER VON HERMANN MUTHESIUS.

ermann Muthesius, die reeds door zijn vele geschriften zooveel deed in het belang der moderne bouwkunst, heeft in dit onlangs verschenen boek de voornaamste door hem gebouwde landhuizen, die voor 't meerendeel zoo nu en dan reeds in tijdschriften gepubliceerd werden, verzameld en van uitvoerige toelichtingen voorzien.

Deze toelichtingen zijn een aantrekkelijkheid te meer van dit werk, omdat Muthesius daarin duidelijk uiteenzet welke moeilijkheden te overwinnen waren: 1e wat betreft de situatie van het gebouw ten opzichte van het terrein en de daarlangs loopende wegen; 2e wat betreft het voldoen aan de wenschen der bewoners, die zich niet altijd alleen bepaalden tot de praktische indeeling der ruimten, maar die ook soms betroffen het materiaal, waaruit het gebouw moest worden opgetrokken en aan welke wenschen Muthesius bijna altijd heel gelukkig heeft weten tegemoet te komen.

De uitvoering van het boek is zeer beschaafd. Eenvoudig, doch tot in onderdeelen verzorgd. De afbeeldingen duidelijk, in een prettigen, grijsachtigen toon, de tekst met een mooien letter gedrukt op goed papier. De plattegronden op schaal en op flinke grootte, terwijl overal een situatietekening bijgevoegd is, die het mogelijk maakt ook de zonligging der kamers te bestudeeren.

Muthesius liet reeds vroeger aan dezen bundel twee andere voorafgaan, die niet speciaal zijn werk behandelen, doch waarvan de laatste wel reeds eenige zijner hier afgebeelde landhuizen bevat. Deze bundels hadden evenwel het m. i. groote bezwaar van te leiden tot een hoogst oppervlakkige beschouwing: een prentjes kijken, waarvan in den regel heel weinig blijft hangen, wat voornamelijk te wijten is aan de omstandigheid, dat slechts van enkele der afgebeelde huizen plattegronden en van nagenoeg geen enkel de situatie gegeven is. 't Was dus onmogelijk hier ook maar eenigszins het nauwe verband tusschen opbouw en grondplan te bestudeeren of te trachten de oorzaken, die tot zekere ruimterwerking of belichting leidden, op te sporen, zoodat zij slechts een algemeenen indruk vestigden van wat op dit gebied was geproduceerd — en waarvan niet overal beste voortbrengselen werden gegeven! — zonder verder veel nut te stichten.

Dit is hier gedeeltelijk voorkomen. Niet geheel; maar dat zal ook nooit het geval kunnen zijn, omdat die onderzoekingen tot in onderdeelen slechts aan het eigenlijk bouwwerk kunnen plaats hebben.

Een bijzonder nut zal het evenwel hebben vooral de plattegronden uit dit werk aan een nauwkeurige studie te onderwerpen. Muthesius is door zijn jarenlang verblijf in Engeland en de nauwgezette studie der Engelsche bouwkunst, waarvan hij zijn onderzoekingen, voor zoover ze het Engelsche (land)huis betreffen, vastlegde in zijn voortreffelijk werk „Das Englische Haus“, een der best ingewijden in de, in Engeland tot zoo groote ontwikkeling gekomen, landhuisbouw.

De overzichtelijke en klare plattegrond van het Engelsche huis is door hem in alle onderdeelen bekeken en bestudeerd en tot op zekere hoogte passend gemaakt voor Duitsche toestanden. Wel treden dan essentieele verschillen op en neemt b. v. de (trap-)hal — hoewel als zit- en ontvangruimte benut — niet die groote plaats in, die ze in 't Engelsche landhuis inneemt (waar slechts in enkele gevallen de trap in de hal geplaatst is), maar toch zijn de dienst ruimten bij hem reeds meer uitgebreid dan men op het vasteland gewend is en komt bij hem ook voor de groepeerings der dienstvertrekken om een hof, zooals in den laatsten tijd door sommige Engelsche architecten weer met voorliefde wordt toegepast (Lutyens). Overigens zijn zijn plattegronden beknopter en vertoonen een bijzonder knap compositie-talent. Elk deel der beschikbare ruimte is benut en de moeilijkste opgaven brengt hij schijnbaar met het grootste gemak tot oplossing. Het verspringen van een as in een overigens symmetrisch geheel geeft hem aanleiding tot een trapoplossing, die een verrassenden aanblik biedt en geheel natuurlijk uit de opgave schijnt voortgekomen.

De opbouw zijner huizen is m. i. niet altijd even interessant. Wel heeft hij door zijn groote kennis velerlei oplossingen bij de hand, die steeds verwerkt zijn, maar somtijds vertoonen onderdeelen als b. v.: ingangen, vormen, die niet steeds in harmonie met het geheele gebouw zijn en wel eens wat grof worden. Zoo ook de afdekkingen van erkers, torens of gevels, die soms die grillig gebogen lijn vertoonen, waarvan zelfs de beste moderne architecten in Duitschland zich nog niet altijd schijnen los te kunnen maken.

Daarentegen doet een gebouw als het Heerenhuis te Wendgraben weer prachtig in zijn forsche tegenstellingen en mooi is het silhouet met de gevoelige lijn der torenbekroning. Ook de achtergevel van het huis Freudenberg, met zijn eigenaardige grondplan, is meer nog dan de voorgevel, die een zekere beklemming te weeg brengt, van een zeer bijzondere bekooring in het landschap. Natuurlijk zijn dit slechts enkele grepen uit het vele mooie dat dit boek geeft.

De inwendige architectuur — en de uitwendige heeft dat een enkele maal ook — doet wel eens een gevoel van wrevel opkomen. Juist de groote kennis speelt hier somtijds den kunstenaar parten.

Het werk is te zeer „af“, te zeer doordacht, waarin dan de spontaniteit van den kunstenaar verstikt. Daartoe werken ook mede de verschillende leuning en hekwerken, die in den regel bestaan uit dooreenkrusingen van latwerk, hetgeen constructief aan bedenkning onderhevig is en een vervelenden indruk maakt.

Beheerscht is alles tot in onderdeelen en niettegenstaande duidelijk verschillende invloeden zijn te herkennen, is alles zeer persoonlijk en laat het geen twiifel over aangaande de identiteit van den kunstenaar. Een belangrijk boek, dat de verdienste van Muthesius voor de moderne bouwkunst weer komt vermeerderen, en nadere bestudeering alleszins waard is.

J. J. P. OUD.

Herrenhaus Wendgraben. Ansicht vom Zufahrtsweg. Uit: Landhäuser von Hermann Muthesius. Verlag F. Bruckmann A. G., München.

WISKUNDE-ONDERWIJS AAN MIDDELBARE TECHNICI.

Da het nummer van 15 November j. l. komt eene aankondiging voor van een wiskundig leerboek. Des. brijver van deze aankondiging, de heer M. B. N. B. (olderman) lascht daarin eenige beschouwingen over het wiskunde-onderwijs aan middelbare technici. Deze beschouwingen zou ik gaarne willen bespreken, en wel geheel afgescheiden van het aangekondigde boek.

De heer B. schrijft:

„In vele inrichtingen van onderwijs wordt de wiskunde in allerlei vormen geleerd en beoefend. Een beroepskeuze heeft de leerling dan veelal niet gedaan, maar in verreweg de meeste gevallen zal hij er toch later meer nut van hebben allerlei wiskundige stellingen te kunnen toepassen, dan die te kunnen be-wijzen en toch, aan de bewijzen wordt daar heel wat tijd be-steed.”

In de door mij cursief gestelde woorden wordt een tegenstelling gemaakt tusschen een wiskundige stelling toepassen en het bewijs kennen, alsof de leerling voor het alternatief geplaatst wordt: of de toepassing zonder bewijs of het bewijs zonder de toepassing. Dit is vanzelf onjuist; het kennen van het bewijs is weliswaar in den regel niet onmisbaar, maar toch bevorderlijk voor de toepassing; hier is geen tegenstelling maar aanvulling aanwezig. Zoodra echter moeilijkheden zich voordoen, kan de kennis der afleiding wel degelijk noodzakelijk worden.

Even verder schrijft de heer B.:

„Had hij tijd, dan zou ik hem ook veel hersengymnastiek in den vorm van wiskunde willen voorschrijven. Nu het hem daaraan

„echter ontbreekt, moet dit dus tot het noodzakelijkste worden beperkt.”

Dat het wiskunde-onderwijs tot het noodzakelijke moet worden beperkt, ben ik geheel met den heer B. eens; alleen verschillen we vermoedelijk in meening over den omvang van het noodzakelijke. Tot dit laatste reken ik alles, wat voor den solieden opbouw van een in het studieprogram opgenomen wetenschap noodig is. Zoo zou daartoe gerekend moeten worden de wiskunde, die als hulpwetenschap noodig is om het vak „Statica” in den omvang, zooals het thans in het leerplan der M. T. S. voorkomt, behoorlijk te onderwijzen. Laat men deze weg, — dan stuit men dikwijls op onderbrekingen van het betoog; — dan moet men tegen de leerlingen zeggen: „die formule of die eigenschap moet ge maar aannemen, het bewijs kan ik je niet leveren.” Dat is een standpunt, waarmede een sericus leerling geen genoegen neemt en bovendien is het, ik zou haast zeggen, boerenbedrog, want het beetje wiskunde, dat noodig is om het antwoord op zijn „waarom?” te leveren, is van geringen omvang, en kan blijkens mijne ervaring in korten tijd gegeven worden.

In bovenstaande regels is de heer B. het met dit laatste niet eens. Ik zou echter wel eens de vraag willen stellen, op grond van welke ervaring de heer B. neerschrijft, dat de tijd ontbreekt. Als er lust tot studie aanwezig is, wordt de tijd gemakkelijk gevonden. Maar om den lust op te wekken, moet het onderwijs oordeelkundig worden geleid; men kan wiskunde op zoodanige wijze doceeren, dat de leerlingen later verwoede tegenstanders worden. Hier heeft echter de docent en niet de wiskunde schuld.

Eenige regels verder verschijnt in de aankondiging opnieuw de tegenstelling tusschen den practicus, die snel een doorsnede construeert en hem, die heel zuiver een bewijs levert voor den

Haus Freudenburg in Nikolassee. Uit: Landhäuser von Hermann Muthesius. Verlag F. Bruckmann A. G., München.

vorm der doorsnede en heel lang werk heeft om haar te teekenen. De eerste zou dan veel meer waard zijn. Deze voorstelling is onjuist, want bij gelijken natuurlijke aanleg zal hij de grootste vaardigheid in het teekenen bezitten, die de beste opleiding heeft gehad, — niet de man, die een kunstje verricht, maar de man, die weet en begrijpt, waarom hij zus en zoo handelt. Naar mijne meening is het noodig, dat kennis van onderaf wordt opgebouwd; — evenals bij een gebouw moet elk bovendeel steunen op een behoorlijk geconstrueerd onderdeel. Is dit niet het geval, dan is men zijn zelfvertrouwen kwijt bij de eerste de beste moeilijkheid, die zich voordoet. Voor het weinige wiskunde, dat voor middelbare technici noodig is, behoeft men zich niet ongerust te maken. Aan opgeplakte kennis heeft een sericus leerling niet genoeg. Is het al niet in de schooljaren, later zeker gevoelt hij het tekort. Redenen om hem niet volledig in te lichten, bestaan niet.

Zeker, er zijn er onder de leerlingen verschillende met minder-aanleg, die met hetgeen zij thans moeten leeren genoeg belast worden. Maar dit mag geen reden zijn om aan de beter-aangelegden te onthouden datgene, waarop zij recht hebben. Zij hebben recht op een behoorlijk antwoord, als zij het „waarom” stellen. De hiertoe noodige kennis kan met geringe moeite door hen verkregen worden; mijne ervaring op dit punt staat me borg. Het ware daarom aan te bevelen het wiskunde-onderwijs niet in te krimpen, maar eenigszins uit te breiden; het bijwonen van laatstbedoelde lessen ware echter facultatief te stellen, volgens vrije verkiezing der leerlingen. Op deze wijze zou vanzelf met de verschillen in aanleg tusschen de leerlingen worden rekening gehouden, — zouden de minder-begaafden niet zwaarder belast worden en de beter-aangelegden datgene kunnen verkrijgen, dat in het belang van hunne ontwikkeling als noodig moet worden aangemerkt.

Utrecht, November 1913.

VAN DE WUNPERSE.

HET RYTHMISCHE EN HET NATURALISTISCHE ELEMENT IN DE SCHILDERKUNST.

Voor het genootschap „Arti et Litteris” heeft dezer dagen de heer R. N. Roland Holst eene lezing gehouden over bovengenoemd onderwerp. Het Utrechtsch Dagblad meldt hierover:

Na te zijn ingeleid door Prof. d'Aulnis de Bourouill, begon de spreker van den avond met voorop te stellen, dat de schilderkunst voor hem de monumentale schilderkunst was, zich aansluitende bij de bouwkunst. Hij zette hierna uiteen, hoe in de architectuur in geheel Amerika en Midden-Europa een streven kenbaar is tot het zoeken van nieuwe vormgeving, een streven dat alleen resultaat belooft, wanneer het in de maatschappij zelve gepaard gaat aan een abstract ideaal, eene abstract-heroïsche ideeën-eenheid.

De 18e en 19e eeuw waren tot geen nieuwe vormgeving in staat, daarvoor was in de maatschappij geen grond aanwezig, van een eenheid als de bovengenoemde was absoluut geen sprake. De vormgeving werd gevoed door de koude kliekjes en was bloot historisch. Ze was een dulle maskerade van gothiek, nieuw-klassiek en wat al meer. In onzen tijd echter vormen de individuen zich weer tot nieuwe groepen, die zich onhistorisch voelen. Zelfs waar ze belichaamd zijn in de Amerikaanse trusts of in het expansie zoekende imperialisme, bestaat er toch een abstract-heroïsch ideaal, dat nieuwe vormgeving zoekt en absoluut geen historisch ideaal is. Het is wel is waar niet zoo grootsch als dat der groote cultuur-tijdperken, doch beter dan elk historisch beginsel. Het is voor de toekomst en het is oprecht.

De moderne architectuur in Duitschland, b.v. die der groote warenhuizen, is koud en zonder bezieling, doch al bekoort ze niet, zoo bestaat er toch reden om zich over haar te verheugen, onder anderen om de technische winsten die ze schenkt. Maar bovendien heeft de kapitalistische concentratie een einde gemaakt aan veel kleinburgerlijkheid en niemand zal de winkelstraten uit den tijd onzer grootouders met hunne rijen kleine,

muffe winkeltjes, terugverlangen, ondanks sommige schilderachtige uithangborden.

Gelijk het ging in de bouwkunst, zoo ook in de monumentale schilderkunst. Ook hier heeft het historisch plagiaat alle aesthetisch inzicht verduisterd en zelfs thans zijn er nog maar weinigen, die de historische vormspraak, overal waar ze zich voor doet, kunnen onderkennen.

De heer Roland Holst zette breedvoerig het verschil uiteen tusschen de vrije schilder- of liever schilderij kunst, die de typische vorm der schilderkunst is, waarin het individuele aesthetische gevoel zich uitsprekt en de monumentale schilderkunst die een collectieve kunstuiting moet wezen. Waar de monumentale schilderkunst zich op volkomen wijze vertoont, mag ze zelfs in niets op de vrije schilderkunst gelijken; de monumentale schilderkunst sluit alle beginselen van perspectief, atmosfeer, toon, enz. uit, ofschoon uit domheid en onkunde dit gemis wel eens is gelaakt. Beiden willen een geheel verschillende vormgeving, en dat verschil moet in de uiterste consequentie worden doorgevoerd.

In de monumentale schilderkunst is alles rythme, in de vrije schilderkunst pleegt alles naturalisme te zijn.

Bij de monumentale schilderkunst heeft het muurvlak niet alleen zijn eigen onderlinge verhoudingen, maar ook zijn algemeene verhoudingen tot het geheele monument, van welks geheel de schoone harmonie niet te verstoren, haar eerste eisch is. In zulk eene beperking moet de fantasie des kunstenaars haar volkomen ontplooiing en bevrediging vinden.

Alle plastische kunst vanaf de 17e eeuw is zonder dat hogere rythme; de individualistische tendenz kan de pas geschetste beperking niet duldten. Ook de vrije beeldhouwkunst is een verloochening van dat hogere rythme. Van alle gemeenschapskunst is het rythme wat het geweten is voor de menschen. De rhythmische vormgeving kan zich oneindig variëren, in rythme, tegenrythme, enz. Waar het naturalisme ten doel heeft het ding om het ding zelf, heeft de volmaakte schilderkunst het rythme tot doel, dat de volkomenheid is in bewegende harmonie.

De heer Roland Holst herinnerde aan de vroeg-middeleeuwsche kloosterkunst, met haar sterk, vlammeend rythme, vrij van alle individualistische tendenz; aan het reeds in de 13e eeuw ontwakende naturalisme, dat al in de werken van Giotto met het rythme in strijd komt en tot tweespalt aanleiding geeft, al weet Giotto in den aanvang een compromis te vinden. Tusschen het einde der kloosterkunst en het begin der renaissance liggen twee eeuwen van voortdurende strijd, een strijd, die geëindigd is met het verlies van het rhythmisch gevoel en met den triomf van het naturalisme. De 14e en 15e eeuw vormen eene voortdurende evolutie van het rythme naar het naturalisme.

Wij in onzen tijd zien juist het omgekeerde. Het is hierbij volkomen onjuist te spreken van een teruggaan tot oude vormen. Men vergeet daarbij dat een man die uitgaat en een man die naar huis gaat, beiden op denzelfden drempel eener woning kunnen staan. De 14e en de 15e eeuw hadden geen vormgeving die volkomen gaaf was, integendeel, de tweespalt die er in heerschte, maakte ze onzeker, weifelend en nimmer stijgt ze tot de schoonheid. Spr. vergeleek den strijd dier dagen met dien van onzen tijd, welke daaraan in veel opzichten herinnert, al is de geest een geheel andere. Met dezelfde hartstochtelijkheid waarmede men in de 15e eeuw zich wierp op het perspectivische element, wordt thans b.v. in de schilderkunst gestreefd naar het geometrische. Hoe lang thans de strijd zal duren, wie zal het zeggen? Maar men zoekt weer naar een nieuwe ideeën-eenheid.

De rhythmische vormgeving is geen beginsel, maar een taal waarin een ieder zich uiten kan; het is geen teruggaan tot het streng Grieksch of streng Byzantijnsch, doch ze is de uiting van een kunst, waarin een nieuwe ideeën-eenheid hare vormgeving zal kunnen vinden. Dat is niet alleen Spr.'s overtuiging, want dan zou de waarde er van maar betrekkelijk zijn, doch ook de overtuiging van vele jongeren, die in onzen tijd weer naar het rythme streven.

De heer Roland Holst vertoonde aan het aandachtige auditorium

een groot aantal reproducties van, meestal Italiaansche kloosterkunst, Griekse vazen, enz., tot staving van zijn betoog. Speciaal werd daarbij nog eens de aandacht gevestigd op de tweelichtigheid in Giotto's kunst, wanneer deze overgaat tot psychologische karakteruitbeelding en op de schade die de rhythmische vormgeving lijdt, waar andere Italianen in hunne muurschilderingen perspectief willen aanbrengen. Het bleek daarbij, dat het naturalisme veld wint, naarmate de geloofseenheid der katholieke kerk afneemt. Aanvankelijk louter geloofsverheerlijking, gaat de frescokunst er weldra toe over om de macht der R.K. kerk in beeld te brengen, om ten slotte over te gaan tot bedreigingen aan de ongelovigen, getuige o. a. Andrea Orcagna's Triomf van den dood. Orcagna was een begaafd man, hij wilde de ideeën-eenheid behouden, die het ruggemerk is der monumentale kunst, doch bij hem bleek, dat zulk een poging niet lukt wanneer de tijden er niet voor geschikt zijn. Een enkel staal liet Spr. ons zien van hedendaagsche (Duitsche) kloosterkunst, die van groot raffinement getuigt, doch zich als 't ware verslikt in de Egyptische kunst. Die Duitsche kloosterkunst is absoluut cerebraal en mist de vaste overtuiging der vroeg-middeleeuwsche kloosterkunst, welke de heer Roland Holst er onmiddellijk tegenover stelde, een overtuiging die haar kracht vond in het dogma der kerk.

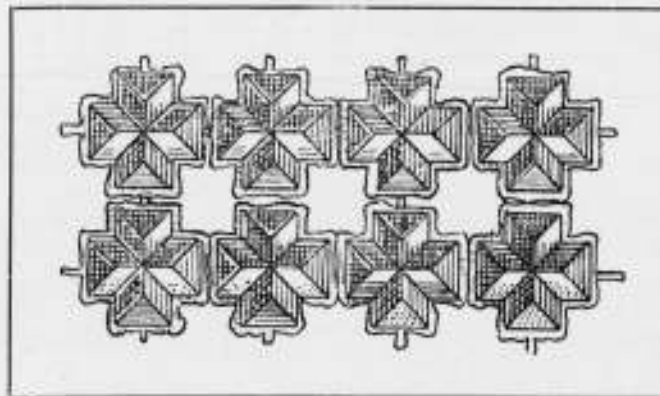
Met een paar zeer schoone beelden, waarbij een prachtige Dionysos varende op zee, eindigde de heer Roland Holst zijn reeks lichtbeelden.

Prof. Vogelsang dankte den spreker in een slotwoord, hulde brengende aan de eenvoudige, doch daarvoor te overtuigender welsprekendheid, waarmede de heer Roland Holst zijn denkbeelden had uiteengezet, hetgeen opnieuw de waarheid bevestigde die ook uit de beelden gebleken was: dat het sterkste het eenvoudigste is. En waar de spreker had betoogd, dat de begaafde kunstenaar niet tot z'n recht kan komen, wanneer de tijden er niet naar zijn, hoopte Prof. Vogelsang voor den heer Roland Holst, dat de tijd niet verre mocht zijn, waarin deze zijn beginselen tot schoone ontplooiing zou zien komen.

MATERIALEN.

STEENGAAS VOOR BRANDVRIJE BOUW-CONSTRUCTIE.

et streven van den tegenwoordigen tijd om gebouwen zooveel mogelijk tegen brandgevaar te beschermen en gebrekkige bouwmaterialen door betere en vooral niet duurder te vervangen, gaf aanleiding tot het uitvinden van het bouw materiaal-Steengas, een product bestaande uit ijzerdraad met daarop geperste en op bijzondere wijze steenhard-gebrande terra-cottaknopjes, welke voor het aanbrengen en vasthouden der specie zeer geschikt zijn. Het is het eenige materiaal in zijn soort, waarbij de specie tot ondergrond heeft steen, den oudsten en meest betrouwbaren specie-drager. De fabrikant bericht ons hierover het volgende:

Het steengas op natuurlijke grootte.

Geen materiaal komt nabij wat gemakkelijker van bewerking en veelzijdigheid van toepassing betreft. Het aanbrengen van Steengas is zeer eenvoudig, gaat buitengewoon vlieg en is betrekkelijk zeer goedkoop. Geperforerde en dergelijke ijzere platen zijn uitteraard moeilijk hanteerbaar; Steengas echter kan gevouwen, gebogen en gesneden worden als slap carton. Bij andere cementijzerconstructies moeten eerst vele ijzerstaven gebogen en gevlochten, en houten kokers getimmerd worden; deze omslag,

met de daaraan verbonden kosten vervalt bij Steengas, omdat het gespannen draadweefsel direct kan bepleisterd worden.

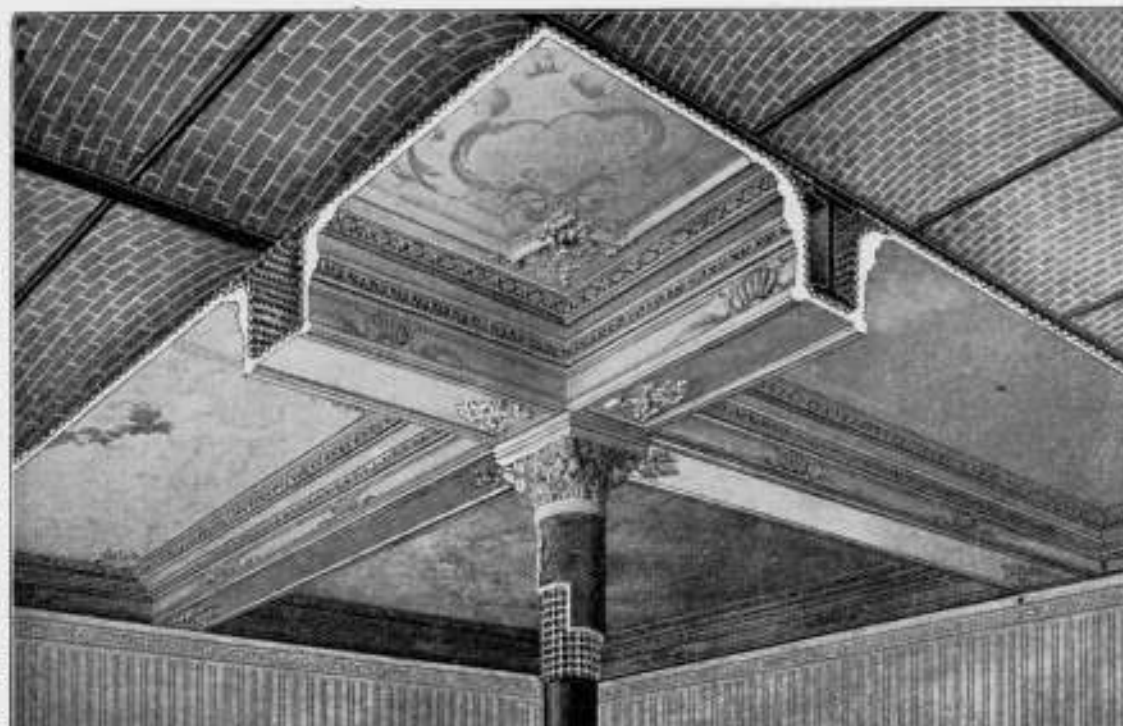
Hierbij valt nog te bemerken, dat het specieverbruik bij Steengasconstructies beduidend minder is, omdat deze reeds gedeeltelijk in het materiaal aanwezig is.

Steengas werd in tal van Nederlandsche fabrieken en pakhuisen op voorschrift van H.H. Experts aangebracht. Het is het aangewezen materiaal voor brandvrije, rechte of gewelfde plafonds, balkbekleding, brandvrije, tevens lichte en ruimte-uitsparende binnen- en buitenmuren; brandvrije vloeren en tusschenplafonds, gewelven, bekleding van ijzere kolommen, pilaren, binten, brandvrije licht-, lift- en ventilatiekokers, rookkamers, graankasten en kaarns, trapbeschietsing, isolatie tegen vocht, duurzame omheiningen, loodsen, magazijnen, stallen, schuren, enz.

Door het Bau-Polizei Präsidium te Berlin, dat zooals men weet zeer streng te werk gaat, zijn Steengasconstructies, (belast en onbelast) gelijkgesteld met Monierwerk, bij besluiten van 6 Sept. 1898; 18 Juli 1899; 6 Sept. 1901 en 1 Augustus 1902. In het fraaie Stadhuis te Heidelberg zijn niet minder dan 2600 M² gewelven in Steengas uitgevoerd. Op de Internationale Tentoonstelling Turijn 1911, werd naar aanleiding van den brand der Brusselsche tentoonstelling 1910 het „Pavillon d'honneur de France“, waarin miljoenen aan kunstschaten, eigendom van den Franschen Staat, waren geborgen, in brandvrije Steengasconstructie opgericht.

Op de Tentoonstelling te Posen 1911 werd een landhuis geëxposeerd, geheel in Steengas uitgevoerd, dat met de hoogste onderscheiding (gouden medaille) werd bekroond. Een dergelijk huis is tentoongesteld geweest op de Internationale Tentoonstelling der bouwvakken te Leipzig, waarvan bijgaande cliché een duidelijk beeld geeft.

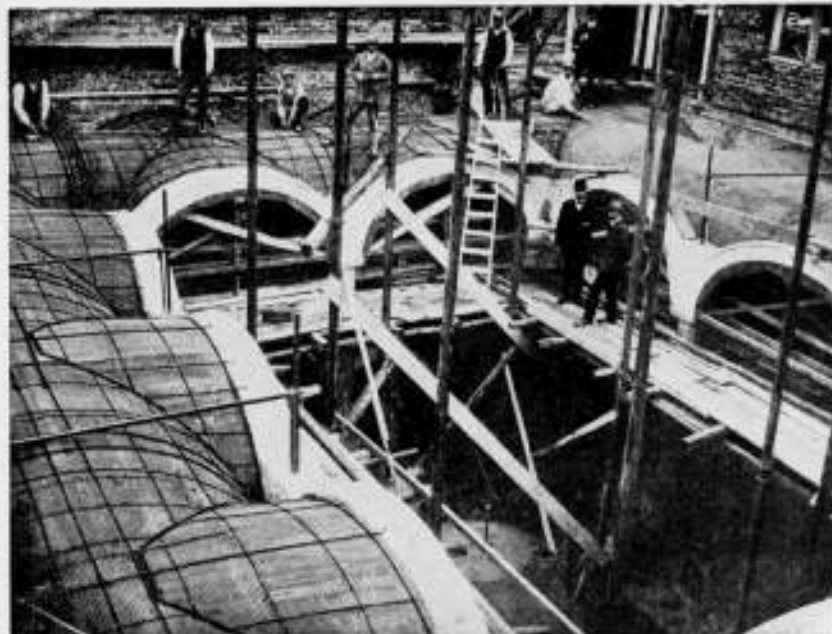
Door den Dienst der Gemeente-Werken in de grootere steden wordt Steengas geregeld in belangrijke hoeveelheden gebruikt en voorgeschreven.

Bekleding van balkijzer en kolommen met steengas.

Uitgebreide Steengasconstructies treft men aan: te Amsterdam in het Americanhotel, in de Bierbrouwerij en Azijnfabriek „de Gekroonde Valk“, in het „Huis met de Hoofden“, in het Volksbadhuis, in het Wilhelmagasthuis, in het Doelenhotel, in de Handelsschool, in talrijke andere schoolgebouwen, in brandweerkazernes, in politie-bureaux, Zuidergasfabriek, de Hortus, Telefoongebouwen, Universiteit, Entospaviljoen, enz. Te 's Gravenhage in het Abattoir, Gemeente-Ziekenhuis, Familiebioscoop, te Scheveningen in de Brandweerkazerne, te Helmond in de Machinefabriek van Begeman, te Delft in het Bibliotheekgebouw der Technische Hoogeschool enz.

Door het Steengas is het mogelijk veel te laten uitvoeren, wat nog toe achterwege moest blijven, daar het in een ander materiaal te kostbaar zou worden, zoodat Steengas door zijne bij-

Kruisgewelven in steengas, uitgevoerd in het Bibliotheekgebouw der Technische Hoogeschool te Delft.

Huisje van steengas op de Int. Bouwvak-Tentoonstelling te Leipzig.

zondere hoedanigheden in de moderne bouwwereld een eerste plaats verdient in te nemen.

INGEZONDEN.

Hooggeachte Redactie!

Beleefd verzoek ik U de plaatsing van een kort antwoord aan den Heer Baart, naar aanleiding van zijn „Korte bespreking van het Zoeklicht” voorkomende in Uw blad van 8 Nov. j.l. Lang toch behoort het niet te zijn, omdat ik het onnoodig acht de technische vragen van genoemden Heer te beantwoorden. Wenschen de medewerkers aan het Zoeklicht zulks te doen, dan zullen ze zeker mans genoeg zijn hun meening te verdedigen. Uit alles blijkt echter, dat de Heer B. meende een blad voor zich te hebben, voor *beginnenden* bestemd. Zoo niet, dan zijn vrijwel alle opmerkingen in l. misplaatst. Doch voor beginnenden, d.w.z. jongelieden, die van toeten noch blazen weten, kan geen tijdschrift geschreven worden. Hoe lang toch blijft zoo iemand beginnende? En wat nut zou dan iemand, die eenigszins gevorderd is, van zoo'n blad hebben? Me dunkt, dat bij eenig nadenken ook de Heer B. ons gelijk zal moeten geven. Duidelijk schreef ik dan ook: *Studeerende lezers* . . . . !

Niet hoogdravend, waarde Heer, was de bedoeling van deze inleiding. Wel klonk de toon wat minder dor en droog, dan die, waarin men gemeenlijk tot technici pleegt te spreken. Mij schoot in gedachten:

„Poëzie schuilt overal
Overal mijn vrienden
't Is de vraag, maar wie haar al,
Wie haar niet kan vinden”.

Zou de Heer Baart wellicht . . . . Doch neen! Wanneer we eens wat verder zijn, zal de Heer Baart naar we hopen, de meening van het gros der critici deelen. De slotconclusie — een algemeenheid, die op een bepaald geval toegepast bijna steeds onjuist is — had hij beter achterwege kunnen laten. Ze mist allen grond.

Arnhem, Nov. 1913.

F. WIND.

VRAGENBUS.

Metselspecie verhoudingen volgens de A.V. van Prof. J. A. van der Kloes, zijn in den regel bedoeld bij gebruikmaking van scherp zand; hoe moet de verhouding zijn indien z.g. scherp duinzand wordt voorgeschreven?

BERICHTEN.

De Paleis-Raadhuis quaestie. De Stadsadvocaat van Amsterdam, Mr. J. Kappeyne van de Capello heeft, in opdracht van B. en W. een uitvoerig rapport uitgebracht omtrent de quaestie of, van juridisch standpunt bezien, de Regeering te recht het paleis op den Dam beschouwde als Rijkseigendom: „dat niet zonder meer aan de gemeente kon worden afgestaan”.

Volgens de Telegraaf komt de stadsadvocaat tot de volgende conclusie:

Dat het Amsterdamsche stadhuis, van oudsher stedelijk eigendom, noch onder Koning Lodewijk Napoleon, noch onder keizer Napoleon, noch onder de regeerende vorsten uit het Huis van Oranje, van eigenaar is veranderd; dat het in tegendeel, hoewel met gewijzigde bestemming en ingericht tot vorstelijk verblijf, nog steeds behoort tot de stadgebouwen, en dus ook thans nog is het eigendom van de gemeente Amsterdam.”

LAATSTE BERICHTEN.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Wijzigingen en aanvullingen in de examens voor Bouwkundig Opzichter, Bouwkundig Teekenaar en Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

In de vergadering van Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden 17 September 1913, zijn de volgende wijzigingen en aanvullingen in de examens, bovengenoemd vastgesteld, welke wijzigingen en aanvullingen door den Minister van Binnenlandsche Zaken zijn goedgekeurd:

Vrijstelling van een vak wordt alleen verleend, wanneer de candidaat in dat vak minstens het waardecijfer voor „goed”, vastgesteld (5) heeft behaald. De bepaling treedt in werking bij de examens in 1915.

Art. 15 van het Programma van Eischen voor het Examen van Bouwkundig Opzichter te veranderen en te lezen: Uitsluitend bekwaamheid in het timmervak wordt vereischt, waarvan getuigschriften zijn over te leggen, gewaarmerkt door leermeester of patroon. De bepaling treedt in werking bij de examens in 1915. Verder in art. 16 van dit Programma van Eischen te bepalen:

De Candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens 2 jaar bij bouwwerken opzicht heeft gehouden, de wijze waarop dit heeft plaats gehad wordt nader beoordeeld door de Commissie van Onderwijs, die de leiding over de examens heeft. Deze bepaling treedt eerst in werking in 1915, in dien zin, dat voor het examen in 1915 één jaar praktische werkzaamheid als bovenbedoeld geëischt wordt en voor het examen in 1916 en volgende jaren, de volle twee jaar.

Bepaald werd, dat de candidaat verplicht is, wanneer hij zich aanmeldt voor het examen, direct het examengeld te storten. Hem wordt dit niet teruggegeven, wanneer hij zich vóór of tijdens het examen terug trekt, behoudens bijzondere gevallen. Ten slotte werd besloten de examens volledig te splitsen in een schriftelijk en een mondeling gedeelte. In verschillende hoofdstukken van Nederland zal dan tegelijkertijd het schriftelijk examen worden afgenomen. Het mondeling examen zal daarna te Amsterdam plaats vinden.

Naar aanleiding van een desbetreffende vraag deelt de Commissie van Onderwijs, die de leiding over de Examens der Maatschappij heeft, mede, dat het geoorloofd is op de Examens in plaats van Bernoulli's Vademecum te gebruiken de Technische Vraagbaak door J. E. de Meyier Jr. C.I.

33ste JAARG. — 6 DEC. 1913. — No. 49.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G. B.Z.N. : : : : :
Redacteur: J. GRATAMA. : : : : :

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. : : : Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afs. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIE: v. 1 — 5 regels f 1. —, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Hoofdbestuursvergadering op Dinsdag 9 December a. s. — Uittoting 3° Obligatie-leening. — De Examens der Maatschappij. — Verslag van de Hoofdbestuursvergadering op 25 November 1913. — Vijfde gevelwedstrijd der Afd. Haarlem en Omstreken. REDACTIONEEL GEDEELTE. Het Verkeer Amsterdam-Zuid-West, door J. D. Landré C. Fan. — De Fusie, door Jan Stuyt. — De prijsvragen voor woningen van Landarbeiders met klein grondgebruik, en voor boerderijen op heideontginningen, uitgeschr. door de Kon. Ned. Landbouwveren. — 2de Heemschut Conferentie. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 9 DECEMBER TEN 10¹/₂ URE IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ ter bespreking van het gewijzigde Concept Statuten en Huishoudelijk Reglement, opgesteld door de Fusie Commissie. *)

Voor zoover de tijd het toelaat, zullen daarna behandeld worden: Ingekomen stukken, enz.

's Middags 3 uur. Vergadering van de Besturen der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en van den Bond van Nederlandsche Architecten met de Fusie Commissie ter bespreking van de gewijzigde Concept Statuten en Huish. Reglement der Fusie Commissie.

UITLOTING 3° OBLIGATIE-LEENING. Van deze leening werden uitgeloot de nos. 18, 54, 58 en 102. De uitgelote aandelen zijn direct betaalbaar bij de Firma J. A. MATTHES & Co., Singel 320 te Amsterdam.

*) In herinnering wordt gebracht het schrijven der Fusie Commissie van Maart 1913, betreffende de behandeling van haar Concept Statuten en Huish. Reglement in de beide Vereenigingen, waarin vermeld wordt:

4. De besturen te machtigen in een gecombineerde vergadering met de Fusie Commissie over die voorstellen haar gevoelen te kennen te geven.
5. De daaruit voortvloeiende voorstellen op nieuw in de Vereenigingen te doen behandelen, met dien verstande, dat zij slechts in hun geheel te aanvaarden of te verwerpen zullen zijn.
Tevens zij de zandacht gevestigd op art. 24 van de Concept Statuten, Overgangsbepalingen; hierin wordt de samenstelling der te benoemen Commissie van Onderzoek vermeld, waarna volgt: „Deze Commissie zal de schifting der tegenwoordige leden der beide Vereenigingen in leden en aspirantleden, begunstigers en abonnees tot stand brengen, waarbij zij zich zal plaatsen op den grondslag in art. 3 der Statuten aangegeven, en deze ter kennis brengen aan de leden der beide Vereenigingen, welke eerst daarna al of niet het definitieve besluit tot fusie zullen nemen.”

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

De heer J. M. de Groot, opzichter 1ste klasse der Rijkgebouwen van Onderwijs enz. en lid van de Commissie tot het afnemen der examens van de Mij. tot bev. der Bouwkunst in 1913, heeft aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken zijne opmerkingen betreffende de examens der Maatschappij medegedeeld; een afschrift van deze opmerkingen heeft de heer de Groot aan het Hoofdbestuur der Mij. ter kennisname toegezonden. Het Hoofdbestuur heeft de opmerkingen overgelegd aan de Commissie van Onderwijs, en daarna Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, in verband met den heer H. J. de Groot, Inspecteur M. O. in kennis gesteld van de bemerkingen, door het Hoofdbestuur op de verschillende opmerkingen van den heer J. M. de Groot gemaakt.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 25 NOVEMBER 1913.

Aanwezig de heeren: A. Salm G.Bzn., voorzitter; S. de Clercq, A. W. C. Dwars, J. W. Hanrath, Alb. Otten, B. J. Ouëndag, benevens de Alg. Secretaris J. Gratama.

NIEUWE LEDEN. Op advies van de Commissie van Onderzoek worden aangenomen als Architect-Lid de heeren H. F. Mertens, B. I. te Oosterbeek en A. H. van Rood, C. B. I. te Maastricht. Betreffende eenige andere candidaten voor het Architect-Lidmaatschap wordt, mede op advies van genoemde Commissie, besloten de beoordeeling uit te stellen tot inzake de fusie Mij.-Bond een beslissing zal zijn genomen.

DE EXAMENS DER MIJ. Van den Minister van Binnenlandsche Zaken is de mededeeling ontvangen, dat de wijzigingen en aanvullingen in de Programma's van Eischen voor de examens der Maatschappij, vastgesteld in de Algemeene September Vergadering der Maatschappij op 17 Sept. 1913, door Z. Exc. worden goedgekeurd.

Zie het bericht op blz. 595.

De voorzitter van de Commissie van Onderwijs, (welke Commissie de leiding over de examens heeft) de heer B. J. Ouëndag, deelde mede, dat de Commissie bezig is de in 1914 af te nemen examens voor te bereiden; het schriftelijk gedeelte van het examen voor Bouwk. Opzichter zal in verschillende hoofdplaatsen van Nederland tegelijk worden afgenomen; het schriftelijk gedeelte voor Bouwkundig-Teekenaar, zoo ook voor Onderbaas, zal in Amsterdam worden afgenomen, al waar ook het geheele mondeling examen zal plaats vinden.

DE ALG. ADM. VOORWAARDEN. In verband met het communiqué van de vergadering van den B. v. Ned. Arch. op 27 Sept. j.l. in het Alg. H. Bl., in welke vergadering werd afgekeurd de wijze, waarop door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in den loop van dit jaar de samenwerking met den Bond betreffende verschillende punten van algemeen belang (Algemeene Voorschriften, particuliere architecten tegenover de Regeering) is betracht, heeft het Hoofdbestuur zijn meening te dezezake aan den Bond medegedeeld.

Het was het Hoofdbestuur aangenaam, hierna het volgende schrijven te ontvangen:

Amsterdam, 11 November 1913.

Aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, alhier.

WelEd. Geb. Heeren,

In zake de herziening der A. V. geven wij ons de eer U te berichten, dat de kwestie nogmaals in de Bondsvergadering van 8 November is behandeld.

De vergadering verklaarde zich bereid, alsnog tot een goede afwikkeling der zaak mede te werken, wanneer van Uwe zijde zal worden bevorderd, dat de beide afgevaardigden van den Bond in de gelegenheid worden gesteld aan de beraadslagingen der Centrale Commissie deel te nemen en vooraf een bijeenkomst van afgevaardigden der Architectleden van de Maatschappij en van den Bond zal worden gehouden.

Wij verwachten gaarne dat ook Uwerzijds in deze richting zal worden getracht tot een goede oplossing van het geschil te geraken.

Hoogachtend,

Namens het Bestuur van den B.N.A.
(w.g.) INGENOHL, Secr.

Het hoofdbestuur verheugde zich over deze bereidverklaring van de Bondsvergadering. Aan den heer Salm is verzocht, een nadere toelichting op het Rapport der Commissie Mij.-Bond op te stellen. Wanneer deze gereed zal zijn, zal een vergadering van Architect-Leden ter behandeling van de in eindredactie vastgestelde A.V. worden uitgeschreven. Het Hoofdbestuur was verder gaarne bereid mede te werken, dat een vergadering zal plaats hebben van de Commissie Mij.-Bond ter behandeling van de opmerkingen, door de vergadering van Architect-Leden en door den afgevaardigde van den B.N.A. te maken, waarna het resultaat zal worden overgelegd aan de Herzieningscommissie. Deze Commissie zal verzocht worden goed te keuren, dat de Comm. Mij.-Bond de besprekingen der Herzieningscommissie zal bijwonen.

RAPPORT KEURING HOUT. Besloten werd het Rapport betreffende de bij de keuring van hout te stellen eischen, opgesteld door de Commissie, bestaande uit afgevaardigden van het Kon. Ins.t.v. Ingenieurs, de Mij. t. b. d. Bouwk. den Ned. Aann. Bond en den Bond van Houthandelaren in Nederland, welk Rapport is gepubliceerd in het Bouwk. Weekblad 1913, no. 11 en 12, spoedig te doen behandelen door de Architect-Leden der Mij., en wel zoo mogelijk in dezelfde vergadering, waarin de A. V. besproken zullen worden.

BOUWKUNDIGE ADVIESBUREAUX. In zake dit onderwerp heeft het Hoofdbestuur aan Arch. et Amic., Bouwk. en Vriendschap en B. v. Ned. Arch. voorgesteld om, nadat elke der bouwkundige vereenigingen in eigen boezem het vraagstuk der bouwadviesbureaux zal hebben behandeld, gemeenschappelijk een bespreking te houden ten einde te komen tot één gemeenschappelijk oordeel over dit onderwerp.

Van het bestuur van den B. N. A. was een schrijven ontvangen, waarin werd medegedeeld, dat de Bondsvergadering van 8 Nov. het bestuur machtigde mede te werken tot een gemeenschappelijk optreden. Van A. et A. en B. en Vr. wordt nog antwoord verwacht.

COMMISSIE VOOR HET STADSSCHOON. In zake deze Commissie werd van gedachten gewisseld over de vraag, of het Hoofdbestuur reeds antwoord kan geven op de vragen der Commissie, namelijk: 1. of de Concept Statuten en Reglement der Commissie aanleiding geven tot het maken van op- en aanmerkingen, en zoo ja, welke; 2. of het Hoofdbestuur in de Commissie wensch vertegenwoordigd te zijn en zoo ja, wie het dan als afgevaardigde aanwijst.

Aangezien in de Statuten ook het gebied der Bauberatung betreden wordt, en de j.l. gehouden Alg. September Vergadering der Mij. zich wel in beginsel verklaard heeft vóór Bauberatung, maar over de wijze waarop deze zal moeten zijn saamgesteld en zal moeten arbeiden, zich niet heeft uitgesproken, welke punten nader behandeld zullen worden, besloot het Hoofdbestuur het eindresultaat der besprekingen in de Mij. af te wachten, alvorens de Commissie voor het Stadsschoon te antwoorden.

2DE HEERENSCHEUT CONFERENTIE. 29 en 30 December a.s. zal deze conferentie gehouden worden. Zie het programme op blz. 605.

Besloten werd de Mij. als lid te doen toetreden; als afgevaardigden werden benoemd de heeren A. Salm G.Bzn., voorzitter der Mij., J. B. van Lochem, b. i., en T. J. Kubatz, b. i.

ALKMAAR. Met belangstelling nam het Hoofdbestuur kennis van het plan van den heer P. N. Leguit, architect en lid van den gemeenteraad van Alkmaar, om de doorbraak tusschen Markt en Korte Nieuwe Sloot aldaar te maken tot een overdekte passage, welke aan de einden wordt afgesloten met frontgebouwen. De opvatting om niet een straatopening te maken maar de wand van de markt gesloten te houden leek het Hoofdbestuur zeer juist

gezien; over het karakter en den vorm van de passage zelf, zoodat over de architectuur-opvatting, kon het Hoofdbestuur zich niet uitspreken, aangezien hiertoe een meer uitvoerige bestudeering noodig zou zijn.

Daar de heer Leguit in zijn memorie van toelichting het vermoeden uitsprak, dat de Mij. t. b. d. Bouwk. desgevraagd wel bereid zoude zijn advies over het plan te geven, was het Hoofdbestuur van meening, dat het wel op den weg der Mij. ligt een eventueel advies in algemeenen zin te geven.

JAARBOEKJE BOND VAN TECHNICI. De Commissie voor het samenstellen van dit jaarboekje had verzocht de opgaven van de examens der Mij. t. b. d. Bouwk. in 1913 afgenomen, in haar jaarboekje te mogen overnemen. Aan dit verzoek kon niet worden voldaan, aangezien de examen-opgaven door de Mij. worden gepubliceerd en tegen een billijken prijs worden verkrijgbaar gesteld. De kosten aan deze uitgaven verbonden, in verband met de afbeeldingen, zijn aanmerkelijk. Werden de opgaven in het Jaarboekje opgenomen, dan zou het debiet voor de Mij. dalen en daardoor de kosten voor de Mij. te veel stijgen.

JUBILEUM JHR. V. DE STUERS. Zoodat reeds is medegedeeld, heeft het Hoofdbestuur schriftelijk zijn hulde betuigd aan Jhr. V. de Stuers bij diens 70-jarig jubileum, aangezien de gezondheids-toestand van den Jubilaris het ontvangen van een deputatie uit het Hoofdbestuur niet toeliet. Het Hoofdbestuur ontving een in hartelijke bewoordingen gestelden dankbrief van Jhr. de Stuers.

De Alg. Secretaris
J. GRATAMA.

VIJFDE GEVELWEDSTRIJD, UITGESCHREVEN DOOR DE AFD. HAARLEM EN OMSTREKEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST en gehouden in November 1913, in de gemeenten Haarlem, Heemstede, Bloemendaal, Schoten en Haarlemliede en Spaarnwoude, en betreffende de gevels van gebouwen, welke voltooid zijn tusschen 1 Januari 1908 en 1 November 1913.

Door de Jury, bestaande uit de architecten, de heeren: J. Limburg, B. I. (aangewezen door den burgemeester van Haarlem), te 's-Gravenhage, A. P. Smits, (aangewezen door den Bond van Nederlandsche Architecten) te Heemstede, Alb. Otten (aangewezen door de Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst), te Rotterdam, H. J. M. Walenkamp, (aangewezen door het Genootschap Architectura et Amicitia) te Amsterdam, en W. F. C. Schaap C. B. I. (aangewezen door de afd. Haarlem en Omstreken van de Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst) te Arnhem, zijn de volgende onderscheidingen toegekend:

De gouden medaille, uitgelooft door de afd. Haarlem en Omstreken van de Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst, voor den besten gevel van alle gebouwen in bovengenoemde vijf gemeenten, aan villa Van Merlenlaan No. 4, te Heemstede, eigenaar de heer F. van Heel, architect de heer K. P. C. de Bazel, te Bussum.

Vijf zilveren medailles, voor de beste gevels in de gemeente Haarlem, in plaats van één gouden medaille, door de gemeente Haarlem uitgelooft voor den besten gevel, als:

- een zilveren medaille aan winkelgebouw „Eigen Hulp“, Zijlstraat, eigenaar het district Haarlem en omstreken vereeniging Eigen Hulp, architect J. van den Ban, te Haarlem.
  - een zilveren medaille aan woonhuis Van Eedenstraat No. 7, eigenaar dr. C. Jonges, architect K. P. C. de Bazel, te Bussum.
  - een zilveren medaille aan Gereformeerd Weeshuis, Olie-slagerslaan, bestuur Regenten Weeshuis, architect J. A. G. van der Steur, te 's-Gravenhage.
  - een zilveren medaille, aan Stationsgebouw, Stationsplein, eigenaar Hollandsche IJzeren Spoorweg-Mij., architect D. A. N. Margadant, te Amsterdam.
  - een zilveren medaille, aan schoolgebouw, Parklaan, eigenaresse, de gemeente Haarlem, architect L. C. Dumont, te Haarlem.
- Drie zilveren medailles voor de beste gevels in de gemeente Heemstede, uitgelooft door de gemeente, als:

- een zilveren medaille aan villa Van Merlenlaan No. 6, eigenaresse mevr. R. C. de Voogt-Voogel, architect K. P. C. de Bazel, te Bussum;
- een zilveren medaille aan huize „de Steenhaag“, Zonnelaan Haarlemmerhoutpark, eigenaar en architect J. B. van Loghem.
- een zilveren medaille aan huize „Singapoer“, Oosterhoutlaan, Haarlemmerhoutpark, eigenaar A. C. Verloop, architect J. B. van Loghem, Heemstede.

Zes zilveren medailles voor de beste gevels in de gemeente Bloemendaal; uitgelooft door de gemeente en door de vereeniging „Bloemendaal's Bloei“, als:

- een zilveren medaille aan villa Koepellaan, Bloemendaalsche bosch, eigenaar A. G. Everts, architect H. Th. Wijdevelt, te Amsterdam.
- een zilveren medaille aan villa „de Heerd“, Rijperweg, Bloemendaalsche park, eigenaar C. N. J. Moltzer, architect Jos. Cuypers, te Amsterdam.
- een zilveren medaille aan villa „Duinrand“, Midden Duin en Daalscheweg, eigenaar Ch. W. Heijbroek, architect H. J. Baanders, te Amsterdam.
- een zilveren medaille aan villa „Maria“, Zandvoortschelaan hoek Doodweg, Aerdenhout, eigenaar A. J. H. Reynders, architect J. van den Ban, te Haarlem.
- een zilveren medaille aan villa „Klein Hartenlust“, eigenaar E. C. C. Dekker, architect Jan Stuyt, te Amsterdam.
- een zilveren medaille aan huize „de Elshof“, Zuidlaan Aerdenhout, eigenaar Rooda, architect K. P. C. de Bazel, te Bussum.

En zilveren medaille voor den besten gevel in de gemeente Schoten, uitgelooft door de gemeente, aan het Landhuis Rijkstraatsweg C 6, eigenaar F. Fr. F. Fuhrop, architect L. Tuynman, te Haarlem.

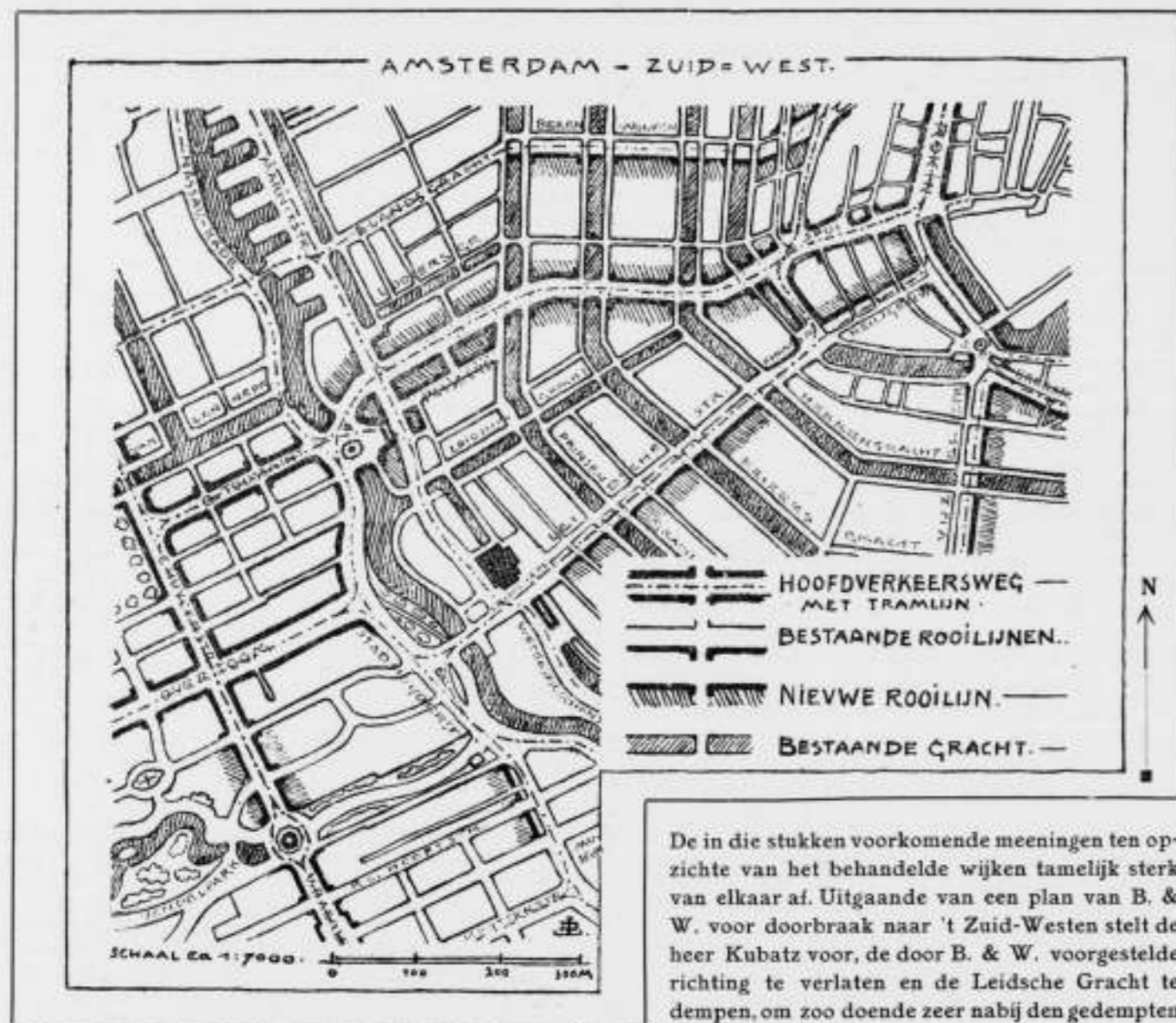
En zilveren medaille voor den besten gevel in de gemeente Haarlemliede en Spaarnwoude, uitgelooft door de gemeente aan villa „Tunicum“, te Halfweg, eigenaar K. Burkli, architect Adr. Moen, te Amsterdam.

In de gemeente Haarlem zijn voorts eervol vermeld de gevels van: Koninginneweg 90, eigenaar Th. M. Hoog, architect J. Wolbers, Bloemendaal; Groote Houtstraat 173, eigenaar T. Hellingman, architect J. C. v. d. Berg, Haarlem; Tempelierstraat hoek Stolbergstraat, eigenaar H. Koning, architect J. J. v. Noppen, Haarlem; Schotersingel 143, eigenaar A. G. v. Waveren, architect J. Wolbers, Bloemendaal; Sonnehoek, Schotersingel 163, eigenaar G. A. Ootmar, architect G. Meppelink, Haarlem; Stolbergstraat 9, eigenaar S. P. Swart, architect H. Korringa, te Heemstede; Stolbergstraat 2 en 4, eigenaar J. Koper Jr., architect J. Welzenaar, te Haarlem.

St. Josephschool, Nieuwe Gracht, architect C. L. M. Robbers, te Haarlem; Heerensingel 135-39 van Metselaar en Paus; Machinegebouw Zuider-Buitenspaarne 74, Gebrs. Merens, architect J. van den Ban, Haarlem; Julianastraat 1 en 3, eigenaar P. H. Craandijk, architect J. B. v. Loghem, Heemstede.

In de gemeente Heemstede zijn eervol vermeld de gevels van: Hofje Res-Novaplein, architecten Jos. Cuypers en Jan Stuyt, te Amsterdam, en Jac. Etman, te Haarlem; Politiepost Boekenrodestraat 9, eigenares gemeente, architect J. Schelling, te Heemstede; Oranjeplein No. 7, 9 en 11, eigenaresse mevr. Brummer van Oosterzee, architect P. Kuyper Jr., te Heemstede; Zomerluststraat 12, eigenaar A. J. Torley Duwel, architect A. de Maaker, Heemstede; Vijverlaan 9, Haarhoutpark, eigenaar W. J. Adrian, architect J. B. v. Loghem, Heemstede; Wilhelminalaan 20, eigenaresse mevr. van Waveren, architect J. B. van Loghem, Heemstede.

In de gemeente Bloemendaal zijn eervol vermeld de gevels van: Tuinmanswoning J. C. Bunge, Aerdenhout, architect Lönberg; „Eikenheuvel“, Kweekduin, eigenaar N. Buhning, architecten Mulder en v. Asdonk, te Bloemendaal; Stationsweg 14, Hartenlust, eigenaar A. J. Domis, architect A. Broese v. Groenou, te den Haag; „De Dennen“, Duinlustpark, eigenaar mr. Tuymelaar, architect J. H. Leliman, te Amsterdam; Laag Duin en Daalscheweg 4a en 4b, eigenaren Putz en Lassing, architect Putz, te Bloemen-

De in die stukken voorkomende meeningen ten opzichte van het behandelde wijken tamelijk sterk van elkaar af. Uitgaande van een plan van B. & W. voor doorbraak naar 't Zuid-Westen stelt de heer Kubatz voor, de door B. & W. voorgestelde richting te verlaten en de Leidsche Gracht te dempen, om zoo doende zeer nabij den gedempten Overtoom uitte komen.

Wat richting betreft, is voor dit voorstel veel te zeggen, maar ik ben 't geheel met den heer Stuyt eens, dat het voor Amsterdam hoogst betreurenswaardig zou zijn, wanneer het een van zijne mooiste grachten daarvoor zou moeten offeren. 'k Geloof dat de schrijver verder recht heeft, wanneer hij zegt: „Het moet niet.”

In zijne bijgevoegde schets is aangetoond, hoe het plan B. & W. in hoofdzaak behouden kan worden, en daarbij in plaats van tegenover de Bosboom-Toussaintstraat de uitmonding ongeveer halfweg B. T. straat-Overtoom bereikt kan worden, doordien het huizenblok westelijk van de Leidsche Gracht doorbroken, en daar een brug over de Buitensingel (Nassaukade) geslagen wordt. Deze lijn heeft, naar 't mij toeschijnt, ook voordeelen tegenover 't plan B. & W.

Maar 'k geloof, dat de oplossing uit een architectonisch, zoowel als uit een verkeerstechnisch oogpunt gezien groote moeilijkheden zou opleveren; dit laatste vooral omdat de doorbraak ten deele tamelijk smal is. Trouwens, 't wil mij toeschijnen, dat bij des heeren Kubatzs dempingsplan de architectonische oplossing, hoofdzakelijk ter plaatse van de overbrugging aan de

daal; Potgietersweg, „Hoog Hartenlust”, eigenaar P. Verschuyl, architect E. Verschuyl, Hilversum; Katholiek gesticht „Duinrust”, Overveen, architect G. Hulsebosch, Haarlem; „Buitentwist”, Bloemendaalscheweg, eigenaar P. Vuijk Jr., architect J. van den Ban, te Haarlem.

In de gemeente Schoten zijn eervol vermeld de gevels van: Portierswoning „Lighal”, Rijkstraatweg, architect H. Korrings, te Heemstede; Woonhuis, met bollenschuur Rijkstraatweg (dorp), eigenaar R. Teeuwen, architect J. C. C. Voorvelt, te Schoten.

In de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude zijn eervol vermeld de gevels van het Schafflokaal, met 120 slaappleatsen op het terrein der suikerfabriek „Holland”, te Halfweg, directeur A. van Rossum, architect J. van den Ban, te Haarlem.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET VERKEER

AMSTERDAM - ZUID-WEST.

door J. D. LANDRE CFZN.

In het Bwk. Wkbl. No. 42, 44, en 47 komen belangwekkende stukken voor van de heeren Kubatz, Stuyt, Timmers en van Lohuizen over het verkeer te Amsterdam.

Afb. 2. Blik van de Nassaukade naar den Verkeersweg. Naar een schets van J. D. L.

Nassaukade ook niet gemakkelijk zou blijken te zijn. 't Een en ander bracht me op de gedachte, of 't niet mogelijk zou zijn eene oplossing te vinden, waarbij, uitgaande van 't door den heer Stuyt gewijzigde plan van B. en W., het praktische voordeel van 't plan Kubatz niet geheel zou worden prijsgegeven.

Daarbij heb ik de lijn uit 't plan B. en W. van Spui tot Keizersgracht behouden, ten eerste omdat die doorbraak de grachten mooi (rechthoekig) kruist, ten tweede omdat ik aanneem, dat B. en W. met geldelijke omstandigheden rekenen, die hen deze lijn als gunstig doen toeschijnen.

Van af de Keizersgracht heb ik dan in bijgaand plattegrondscheetsje de richting veranderd, zoodat ik aan de Noordzijde van de Passeerderstraat aansluit.

Aangezien dit stadsgedeelte, voor zoover ik weet, niet tot degenen behoort, die om de eene of andere reden behouden moeten worden of die eene buitengewone waarde vertegenwoordigen, stel ik voor het Zuidelijk gedeelte geheel te doen vervallen, de Passeerdergracht te dempen (dit laatste doen trouwens ook de plannen B. en W. en Stuyt) en den verkeersweg met de aangrenzende blokken zoo aan te leggen, als op mijn plattegrond is aangegeven. *)

'k Geloof verder, dat het van zelf spreekt, dat ook de percelen aan de Noordzijde van den verkeersweg betrekkelijk korten tijd na den aanleg van dien weg voor voorname winkel-, woon- en koophuizen zullen plaats

*) Natuurlijk houd ik 't voor noodzakelijk, dat dan op de eene of andere plaats voor de bewoners van dit stadsgedeelte geschikte woningen gebouwd worden in den geest als zulks, naar 'k uit het zeer belangrijke werkje „Verbetering der Volkshuisvesting te Amsterdam” verneem, reeds rijkelijk met goed gevolg geschied is. Deze woningpolitiek schijnt me toe, even zoo humaan als huishoudelijk te zijn.

maken, daar de ligging aan zulk eene groote, drukke, en tegelijk voorname verkeersstraat zeer gunstig voor elk dergelijk bedrijf niet alleen is, maar ook voor woningen veelal gezocht wordt.

Daar, zooals de schets toont, ook de Zuidzijde met flinke blokken bebouwd kan worden, zou mijns inziens de doorbraak van de Passeerderbuurt geene onoverkomelijke geldelijke bezwaren opleveren.

Na 't kruisen van de Marnixstraat buig ik de lijn naar 't zuiden, om bij de Bosboom Toussaintstraat aansluit. Hierbij wordt de Buitensingel met eene gemiddelde breedte van ca. 60 m. overbrugd, zoodat de brug noordelijk bij de noordzijde van de B. T. straat en zuidelijk bij de zuidzijde van de 3e Helmersstraat aan de Nassaukade aansluit.

Hierdoor wordt de lijn B. W. in hoofdzaak behouden, maar tegelijk bereikt, waarnaar de heer Stuyt, zoowel als de heer Kubatz klaarblijkelijk met recht streven, nl. de uitmonding van den verkeersweg wordt dichter bij den Overtoom gebracht.

Wel is waar moet het blok Leidschekade tusschen Nieuwe Passeerderstraat en Raamstraat dan geheel komen te vervallen. Daardoor echter komt een groot terrein vrij, dat bebouwd zou kunnen worden, zooals dit in de schets aangeduid is. Om deze oplossing duidelijker te doen uitkomen, heb ik nog een schetsje bijgevoegd, voorstellende den blik vanaf de Nassaukade (tusschen B. T.- en 1ste H.-straat) naar den nieuwen verkeersweg en den toegang tot de Marnixstraat, richting Baanstraat; op den voorgrond is de brug.

Hierbij nog eenige verklaringen. Het hoofdverkeer zal

*) Naar 'k schat ongeveer dubbel zoo breed, als de overbrugging aan 't Sophiaplein.

natuurlijk vloeien tusschen Verkeersweg en Nassaukade. Maar ook tusschen Marnixstraat (komende van het Leidscheplein) en B. T. straat zal natuurlijk verkeer bestaan. De richting dezer stroomingen is door de gestippelde lijnen in den plattegrond en de tramwagens in de perspectivische schets aangeduid. Op de brug ontstaat dus een druk kruispunt, waarop ik nog terug wensch te komen.

Bij de vorming van het plein, aansluitend aan de brug was het er mij om te doen, eene afsluiting in architectonischen zin te krijgen.

Voor den verkeersweg moest natuurlijk eene voldoende breedte open blijven (minstens ca 30 meter is aangenomen). (*)

De profielen dier wegen heb ik hierbij buiten beschouwing gelaten.

Uit vergelijking met bestaande wegen blijkt, dat beneden deze breedte niet gegaan mag worden, wil men iets van blijvende waarde scheppen. Zou nu deze opening ook zuidelijk van het drieboekig blok tegenover de B. T. straat zijn aangenomen, dan ware het plein niet tot afsluiting gekomen.

Daarom heb ik naar de Zuidzijde den toegang tot de Marnixstraat „overbouwd”; d. w. z. boven den doorgang een gebouw aangenomen. (**)

(Wordt vervolgd.)

(*) Ter vergelijking diene:

- Ca. 27 meter breedte: Bezuidenhout, den Haag; boomen.
  - 28 „ Wilhelmstrasse, Berlin; geen boomen;
  - „ Sarphatistraat, Amsterdam; boomen.
  - 29 „ Fanningdenstreet, Londen; geen boomen.
  - 30 „ Avenue de la Gare, Nizze; boomen.
  - „ Willemstraat, Breda;
  - „ Boulevard Haussmann, Parijs;
  - 31 „ Wilhelmstrasse, Wiesbaden;
  - „ Bahnhofstrasse, Hannover;
  - 32 „ Boulevard Central, Brussel; zonder boomen.
  - „ is ook de gemiddelde breedte, die Henrici aangenomen heeft bij zijn in 1893 bekroond ontwerp voor Groot-München; met en zonder boomen.
  - 33 „ Avenue du Roi de Rome, Parijs; boomen.
  - „ Ringstrasse Budapest; boomen.
  - „ Corso Venezia, Milaan; zonder boomen.
  - 35 „ Boulevard Leopold, Antwerpen; boomen.
  - 36 „ Sophialaan, den Haag; boomen.
- Nu nog eenige veel bredere wegen:
- 43 „ Avenue du Trocadéro, Paris; boomen.
  - 47 „ Unter den Linden, Berlijn; boomen.
  - 50 „ Boulevard Madeleine, Parijs; boomen.
  - 57 „ Ringstrasse, Weenen; boomen.
  - 58 „ Alleestrasse, Düsseldorf; boomen.
  - „ Boulevard de l'Observation, Brussel.
  - 60 „ Hoofdrijn, Antwerpen; boomen.
  - 65 „ Reeperbahn, Hamburg; boomen.
  - 72 „ Monheimsallee, Aken.
  - 80 „ Champs-Élisées, Parijs; boomen.

In hoofdzaak ontleend aan:

„Handbuch der Architektur“ IV. 9.

(**) Voorbeelden voor zulke „overbouwingen” of „doorgangen” zijn er vele, oude en nieuwe; ik noem hier slechts enkele. Amsterdam (Oude Beurspoortje, onlangs gesloopt; St. Pieterspoort; Oudemanshuispoort). Den Haag (Binnenhof). Brugge (l'ane aveugle). Bamberg (Rathaus). Dresden (Georgentor aan het koninklijk slot). Als ik me wel herinner bieden ook Nürnberg en

DE FUSIE.

De sociaal economische ontwikkeling van het Nederlandsche volk vond ter zijner tijd weerklank in de kringen der bouwkundigen. De oprichting van den Bond van Nederlandsche Architecten was er voor eenige jaren een uiting van. Van den beginne af is deze oprichting door sommigen als een versnippering van krachten beschouwd en als zoodanig betreurd.

Stemmen zijn opgegaan om de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en den Bond te doen samengaan, ten einde beter de belangen van Bouwkunst en hare beoefenaars te behartigen. Vaster vorm kreeg deze stemming, toen van de Maatschappij een voorstel tot Fusie uitging; en thans, nu de volledige arbeid der Fusie-Commissie voor ons ligt, mag een woord van welverdiende hulde weerklanken aan het adres van de mannen, die met taai energie, met ongeëvenaarde werkracht en groot geduld, jarenlang voor het heil van het vak en hare beoefenaars hebben gearbeid. De mannen, voor wie blijkbaar geen opoffering te groot, geen moeielijkheid te zwaar was, indien maar gearbeid kon worden aan het heil hunner vakgenooten.

Voorwaar, hun namen verdienen een eereplaats in de annalen onzer hedendaagsche Bouwkunstgeschiedenis. En toch, nu hun arbeid voor ons ligt, blijkt daaruit helder en klaar, dat het direct beoogde doel onbereikbaar is, zij het ook dat wat indirect bereikt zal worden, die arbeid van een rijke vruchtbaarheid zal doen zijn.

Wanneer iets klaar en duidelijk uit het laatste resultaat voor ons treedt dan is het dit, dat Maatschappij en Bond zooveel in wezen verschillen, dat deze elementen nimmer te zamen tot een lichaam kunnen worden, waarvan het wezen een enkelvoudige zelfstandigheid zijn zou. Het is artikel 3 van de concept-Statuten der Fusie-Commissie over de eigenschappen van de leden wat, hoe men het ook wende of keere, nimmer tot overeenstemming zal kunnen leiden.

De Bond is een zuivere vakvereniging — de Maatschappij wil het worden, zoo zuiver mogelijk; en wij allen, die één krachtig lichaam wenschelijk en noodig achten, hebben aanvankelijk gemeend dat op die wijze een fusie ware tot stand te brengen.

De Maatschappij wil zoo ver gaan als zij maar eenigszins kan, zonder zich zelf geheel en al te vernietigen; en de Fusie-Commissie kan en mag zich toch niet met het door de Maatschappij voorgestelde vereenigen.

Hierop zal de Fusie stranden en m.i. te recht.

Wat wij allen door den sympathieken arbeid der afgevaardigden van beide vereenigingen hebben kunnen leeren is wel dit, dat er naast een vak-organisatie ook

Fankf, a/m. voorbeelden. Voorts München met 't Karlstor, dat opzettelijk als pleinafsluiting behouden is. Hetzelfde geldt min of meer ook van het Isar- en het Sendlinger-tor te München. Eveneens van vele oude en nieuwe poortgebouwen, om welke het verkeer ten deele heengeleid moest worden, maar die men gelukkig in vele steden toch als afsluiting heeft laten staan.

plaats is en reden van bestaan voor een standsorganisatie. Dit is zoo waar, dat mocht onverwacht alsnog formeel een fusie tot stand komen, binnen heel korten tijd een lichaam als de Maatschappij zou verrijzen dat geschoeid op de leest der bestaande Maatschappij, zich niet zoozeer met de sociaal oeconomische belangen der ambachtelijk zuivere architecten dan wel met de algemeene standsbelangen der breede rijen van allen, die op een of andere wijze tot de Bouwkunst in betrekking staan, zou hebben te bemoeien.

Waar nu van beide zijden, van Maatschappij en Bond, zooveel goede wil en zoo ernstig streven in de goede richting is getoond, ware het te betreuren indien de volbrachte arbeid geene of onrijpe vruchten zou voortbrengen, wat het geval zou zijn indien de voorgestelde Fusie zou tot stand komen.

Doch rijpe vruchten voor de toekomst zouden het resultaat zijn der gevoerde actie, indien men met de thans opgedane wetenschap besluiten kon elkander wederkeerig te steunen en te helpen. Men stelle het criterium voor het lidmaatschap van den Bond zoo noodig nog scherper, men make van den Bond de kern, het kader van het groote leger bouwkundigen, waarin opgenomen alle architecten, die daarvoor in de termen vallen, zonder uitzondering; een Bond die zich uitsluitend en alleen bemoeit met de sociaal economische belangen van zijn leden. En men late het der Maatschappij over in haar schoot te verzamelen allen, eveneens zonder uitoondding, allen die tot de bouwkunst in eenigermate in betrekking staan, opdat voor die algemeene standsbelangen door haar op onbekrompen wijze kan worden voorzien.

Indien de arbeid der Fusie-Commissie dit resultaat mag bereiken zou het een gezegende arbeid kunnen worden genoemd.

Amst. Nov. 1913

JAN STUIT.

DE PRIJSVRAGEN VOOR WONINGEN VAN LANDARBEIDERS MET KLEIN GRONDGEBRUIK, EN VOOR BOERDERIJEN OP HEIDE-ONTGINNINGEN, UITGESCHIEVEN DOOR DE KON. NED. LANDBOUWVEREENIGING.

Zooals men zich zal herinneren, zijn in het voorjaar van 1912 bovengenoemde twee prijsvragen uitgeschreven door de Kon. Ned. Landbouwwereeniging ter gelegenheid van de Nat. en Intern. Landbouwtentoonstelling 1913 in Den Haag.

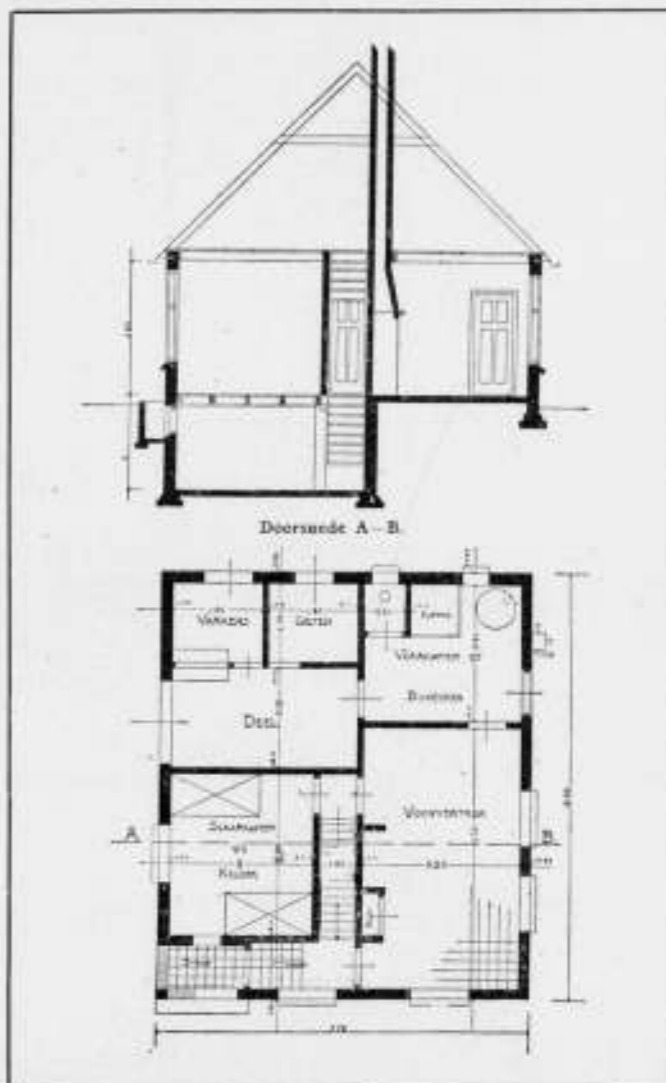
Dezer dagen is over deze prijsvragen een boekje verschenen, gedrukt bij Mouton & Co. in Den Haag en verkrijgbaar voor f 0.50. Hierin zijn de programma's, de Jury-rapporten, afbeeldingen van verschillende inzendingen en nadere toelichtingen opgenomen.

Plaatsgebrek was oorzaak, dat wij van deze interessante prijsvragen niet eerder gewag hebben gemaakt.

Dank zij de welwillendheid van de Kon. Ned. Landb. Vereen. zijn wij in staat hierbij enkele afbeeldingen te geven.

De programma's der prijsvragen hebben wij opgenomen in Bouwk. Weekblad No. 9, jaargang 1912.

Uit de verslagen der Keuringscommissie nemen wij het volgende over:

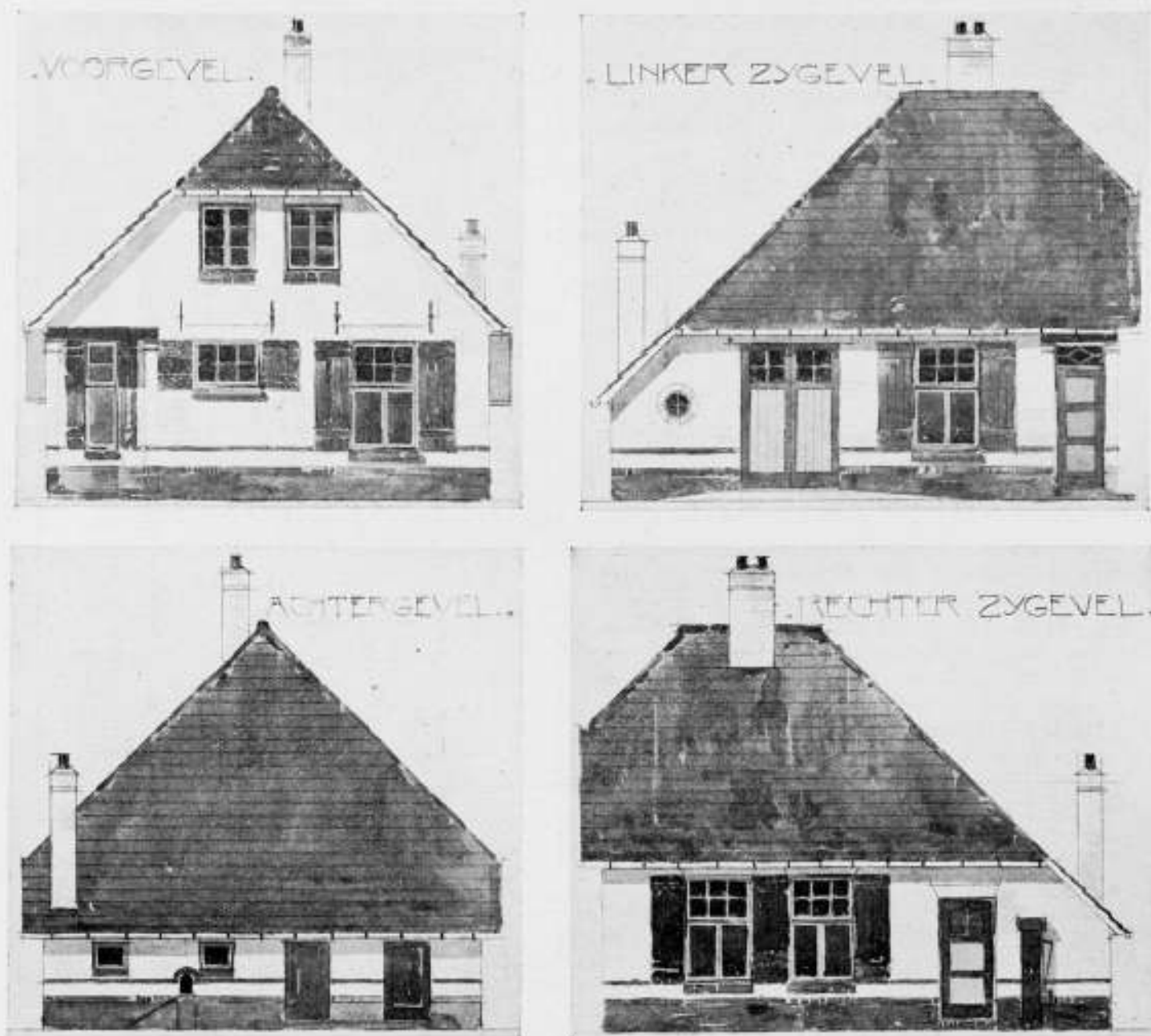
Afb. 1. Ontwerp Achterhoek B. Plattegrond en doorsnede. Ontw. G. J. Postel Hzn. Schaal 1 op 150.

Prijsvraag woningen voor Landarbeiders.

Volgens het programma heeft de prijsvraag ten doel ontwerpen te verkrijgen van woningen voor landarbeiders met klein grondgebruik voor de verschillende deelen des lands. Zij moeten uitmuntend in doelmatige inrichting, goedkoop uitvoering en landelijk voorkomen. Uit den aard der zaak stelt men in de verschillende deelen des lands zeer verschillende eischen aan de arbeiderswoningen en reeds de aard van het landbouwbedrijf in een bepaalde streek is daarop van grooten invloed. De commissie heeft dan ook bij de beoordeeling der ontwerpen zooveel mogelijk den leiddraad van den ontwerper gevolgd; wat de voorstelling gereserveerde ruimte betrof, overwegende of de inrichting was ongeveer in den geest als in de betreffende streek gebruikelijk is.

Het zal b.v. voorkomen, dat in een bepaalde streek elke landarbeider gewoon is een of meer geiten te houden. In een ander deel van het land daarentegen houdt men een of meer stuks jongvee en nog weder elders ziet men den landarbeider algemeen in het bezit van een koe. Het spreekt van zelf, dat de inrichting der stalling daardoor verandert, doch het ontwerp zelf niet lijdt of wint. Bij de beoordeeling stelde zich de commissie in de eerste plaats de vraag, hoeveel een landarbeiderswoning als maximum kosten mag, daar een arbeiderswoning, als modelaangegeven, daarvoor onbruikbaar zou zijn, als de bouwkosten de draagkracht van het meerendeel der arbeiders overtreffen.

Algemeen was men van oordeel, dat de bouwkosten een bedrag van tweeduizend gulden niet belangrijk mochten overschrijden. Door het vooropzetten van dit oordeel werden reeds meerdere

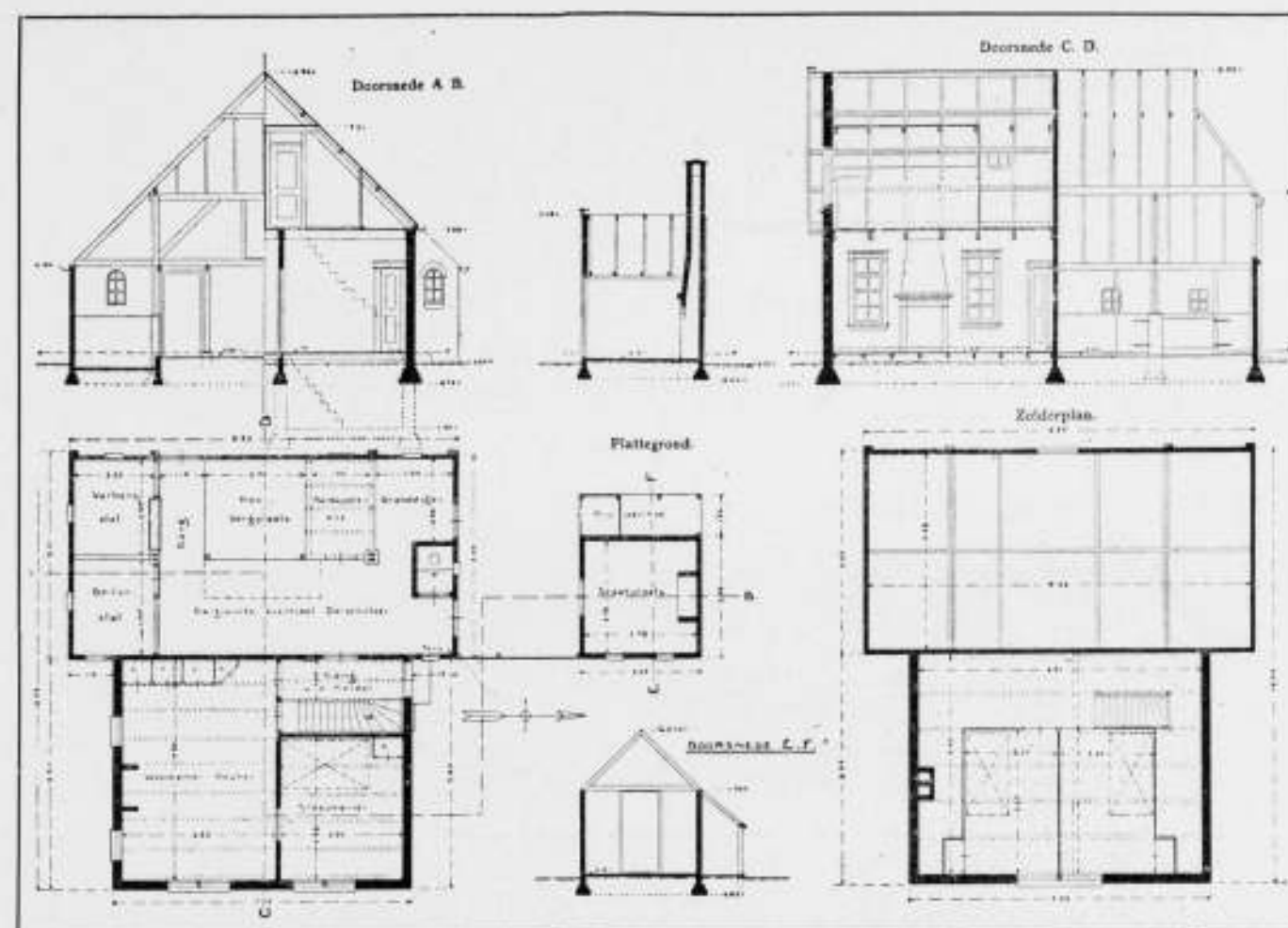
Afb. 2. Ontwerp Achterhoek B. Ontw. G. J. Postel Hzn. Schaal 1 op 100.

inzendingen van de mededinging naar een prijs uitgesloten, daar er zelfs bij waren, die bijna vierduizend gulden zouden moeten kosten. Het viel de commissie moeilijk enkele ontwerpen, keurig in uitvoering en tekening, verder buiten beschouwing te moeten laten. Er waren er onder, waaraan veelzorg was besteed, maar die al te duur zouden komen.

Er bestaat tegenwoordig in meerdere streken van ons land ten plattelande, ook onder de arbeiders een streven om bij het bouwen nusterlijke „versieringen” toe te passen, ontleend aan den revolutiebouw der steden, die bovendien de bouwkosten nog geheel onnoodig verhoogden. De een schijnt voor den ander niet te willen onderdoen en behalve, dat daardoor de arbeider zich dikwijls onnoodig in schulden moet steken, heeft deze onderlinge naijver nog dit nadeel, dat het landelijk voorkomen dier woningen ten eenenmale verdwijnt. De commissie heeft gemeend ook dit punt terdege naar voren te moeten brengen, tot behoud van het landelijk schoon en ook in het belang der bewoners. Wanstaltige vormen en schreeuwendende kleuren schijnen hoe langer hoe meer in den smaak te vallen.

Door het aanbrenge van den straatkant van zoo groot mogelijke

ramen, wordt aan de bepalingen der bouwverordeningen, wat het lichtoppervlak in dezen gevel betreft, veel meer dan noodig is voldaan, terwijl deze verordening ten opzichte van de verdere inrichting slechts morrend wordt nagekomen, of wel ontduken. Het is dikwijls moeilijk in een klein bestek de inrichting zoo te maken, dat ze in elk opzicht doelmatig is. Zooals algemeen bekend is houden buitenmensen er niet van op zolder te slapen. Toch is dit een gewoonte, waarmede gebroken zal moeten worden, daar, vooral als van een groot gezin allen beneden zullen slapen, een te groote ruimte in beslag wordt genomen en dit de bouwkosten onnoodig verhoogt. Daarom is het gewenscht boven de woning steeds een beschoten dak aan te brengen met een borstwering van voldoende hoogte. Verder moet de zolderruimte goed verlicht zijn en goed gelucht kunnen worden. Er wordt daarmede tevens voorkomen, dat men door gebrek aan ruimte maar ergens een hokje zonder ventilatie of licht aftimmert en dat voor bedstede gebruikt. Het blijft echter wenschelijk, dat minstens eene slaapplek gelijkvloers wordt aangelegd, ook om zoo noodig dadelijk bij de hand te zijn, als het vee hulp of verzorging noodig heeft.

Afb. 3. Ontwerp Sub Sperati. Ontw. R. Hoff. Schaal 3 op 500.

Als algemeene opmerking blijft nog te bespreken de plaatsing der veevoederpotten. Deze zijn grootendeels zoodanig geplaatst, dat zij een voortdurend brandgevaar opleveren. Heel dikwijls is in het voor schuur bestemde gedeelte van het huis een hokje gemaakt met de ijzeren kachelpijp door den houten zolder, waar dan een zeer primitief schoorsteentje van enkele steenen of van een ijzeraarden buis begint. Dat brandgevaar bestaat in meer dan een opzicht. Vooreerst hebben vele van de arbeiders de gewoonte 's avonds na volbracht werk de veevoederpot te stoken en dit te doen met allerhande rommel, die anders niet kwijt te raken is. Dat brandbare materiaal vlak om den vuurhaard van den voederpot vormt een niet gering te achten brandgevaar, vooral als de wind sterk in den meest te lagen schoorsteen blaast en het vuur onder uit den vuurhaard doet slaan. Het vuur onder den pot is dikwijls bij lange na niet gedoofd als het gezin zich ter ruste begeeft, en dan vinden de katten vlak bij dien pot een lekker warm plaatsje en helpen op hun wijze het brandgevaar vergrooten. De geheel verkeerde en ondoelmatige rookafvoer door den met hooi of stroo beladen zolder maakt het brandgevaar nog grooter en men kan veilig zeggen dat negentig procent van de branden ten plattelande, bij welke vermelding men steeds het stereotype „oorzaak onbekend” gegeven vindt, aan die veevoederpotten zijn toe te schrijven.

Het is misschien niet overbodig er eens den nadruk op te leggen, dat de commissie bij dit soort woningen de gewoonte afkeurt van meerdere plattelandsbewoners om ten minste eene kamer speciaal voor pronkkamer te houden, welke nooit dan bij bijzonder plechtige gelegenheden gebruikt wordt. Het goed wonen is van zooveel gewicht, dat aan de beperkte woning niet uit een soort pronkzucht een meestal zeer goed vertrek onttrokken mag worden. Bepaald noodig is het eindelijk er op te wijzen, dat in

geen geval in het woonvertrek bedsteden mogen worden gemaakt, ook geen alkoven, zooals men die nog geregeld aantreft, zelfs bij nieuw gebouwde huizen. Hoewel het maken dier alkoven in misschien wel alle gemeenten verboden is, worden ze toch nog, tenminste in sommige streken, zeer veel gemaakt. Die ontduiking der bouwverordening is alleen te voorkomen door de eenmaal voor bewoning geschikt verklaarde woningen later nogmaals aan een inspectie te onderwerpen.

Bij de beoordeeling der ingezonden stukken vond, zooals reeds werd opgemerkt, de commissie veel, dat wel direct kon uitvallen. Op zich zelf soms verdienstelijke teekeningen beantwoordden te weinig aan het doel om voor een prijs in aanmerking te komen. Geheel voldoen deed geen enkel ontwerp. Tronwens dit was nauwelijks te verwachten. De Commissie besloot na grondige beoordeeling en bespreking aan een vijftal een premie toe te kennen, afhankelijk van de meer of minder gunstige beoordeeling, en daarnaast in het rapport op te nemen de wijzigingen en aanvullingen, die naar haar oordeel de plannen meer volmaken zouden.

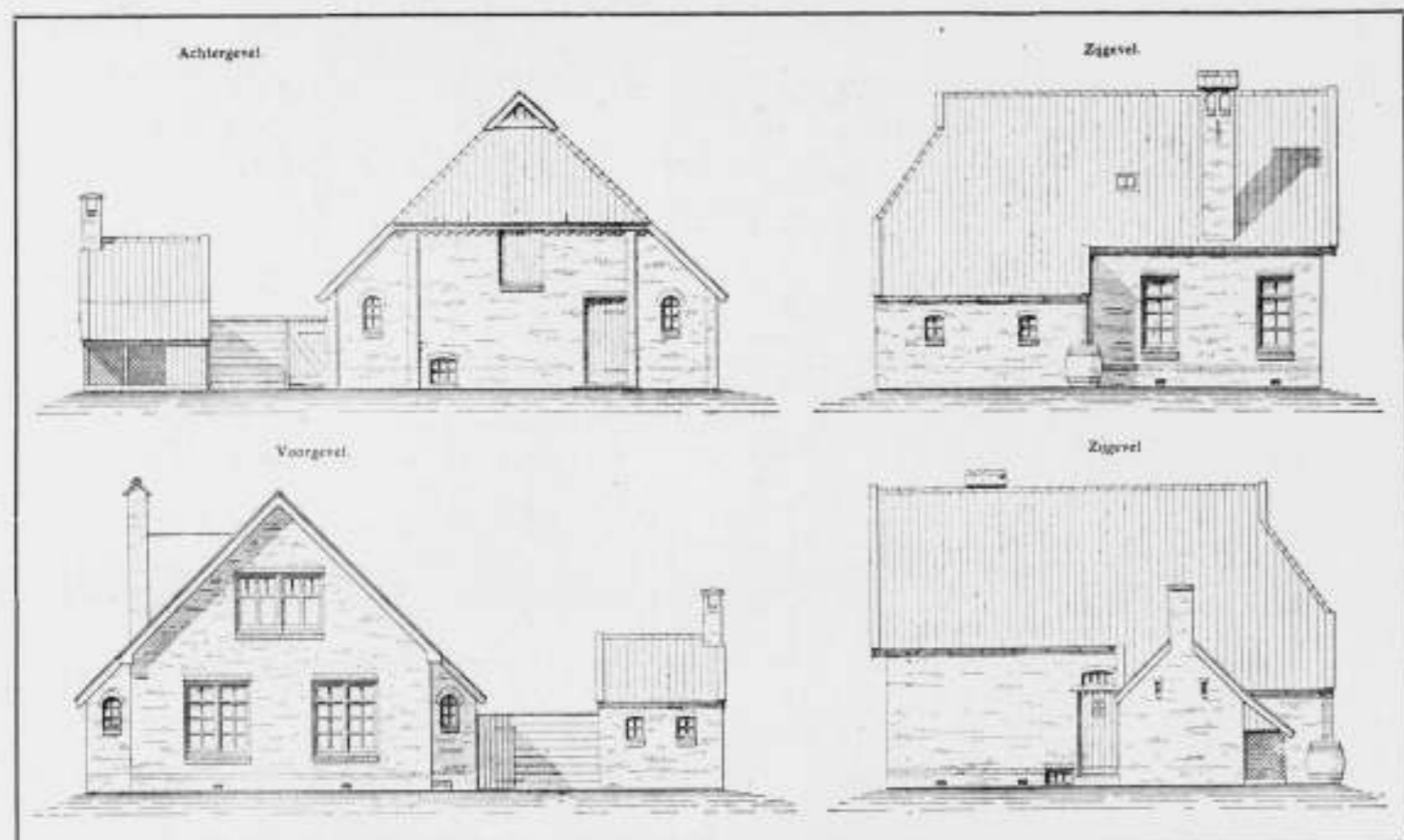
De premien werden als volgt toegekend:

Achterhoek B.	f 175;
Sub Sperati	100;
K. N. L. V.	75;
Vesta	75;
Cato	75.1)

In verband met bijgaande afbeeldingen laten wij hieronder de

1) Intenders bleken te zijn:
 Achterhoek B. G. J. Postel Hzn. te Lochem.
 Sub Sperati: R. Hoff te Utrecht.
 K. N. L. V.: F. Hulsbosch te 's Graveshage.
 Vesta: J. H. Schoonman te Knuschede.
 Cato: J. A. Guerink te 's Graveshage.

Afb. 4. Ontwerp Sub Sperati. Ontw. R. Hoff. Schaal 3 op 500.

beschouwingen der keuringscommissie over de ontwerpen Achterhoek, Sub Sperati en K. N. L. V. volgen.

Achterhoek B. (Afb. 1 en 2). Dit ontwerp is zeer goed uitgevoerd. De commissie meent echter, dat het geheel er door zou winnen als de keuken zooveel werd ingekort, dat de achtermuur gelijk kwam met de achtermuur der slaapkamer. In de vrijkomende ruimte kon dan de trap worden geplaatst en de tegenwoordige trapruimte bij de keuken aangebouwd. Als dan verder de muur achter de keuken en slaapkamer werd opgetrokken tot in den nok, waardoor een brandmuur verkregen werd en de toegang tot de trap in het achterhuis kwam, de veevoederpot tenslotte zoodanig werd geplaatst, dat de rookafvoer door den keukenschousteen kon plaats hebben, dan komt dit ontwerp vrijwel nabij aan de eischen, die men aan een voortreffelijke arbeiderswoning stellen mag. De architectuur van dit ontwerp is zeer passend voor den aard van het gebouw en de vierkante hoofdvorm maakt een eenvoudige overkapping mogelijk. Bij het toekennen der premie voor deze plannen is, wat den inzender van „Achterhoek B” betreft, de bekroning feitelijk toegekend aan de geheele inzending, dus aan A. B. en C., zij het ook dat B. der Commissie het meest sympathiek was. Echter leken ons eenige opmerkingen met betrekking tot A. en C. hier niet misplaatst.

Achterhoek A. Ook dit ontwerp is niet onaardig. Het komt echter duurder dan B. en kost meer aan onderhoud wegens de uitbouw aan de kap. Het kippenhok is hier praktischer dan bij B., omdat het daar wel iets te warm geplaatst is.

Achterhoek C. De inrichting is zeer eenvoudig en niet duur. Toch meende men, dat het in enkele opzichten, ook wat het uiterlijk betreft, achter gesteld moest worden bij B. Het privaat kon gevoelig onder hetzelfde afdak als het kippenhok geplaatst worden.

Deze drie ontwerpen zijn schetsmatig, maar vaardig en smaakvol geteekend. De inzender is blijkbaar goed met den bouw van landelijke woningen vertrouwd.

Sub Sperati. (Afb. 3 en 4). Een vrij goed ontwerp. De indeeling

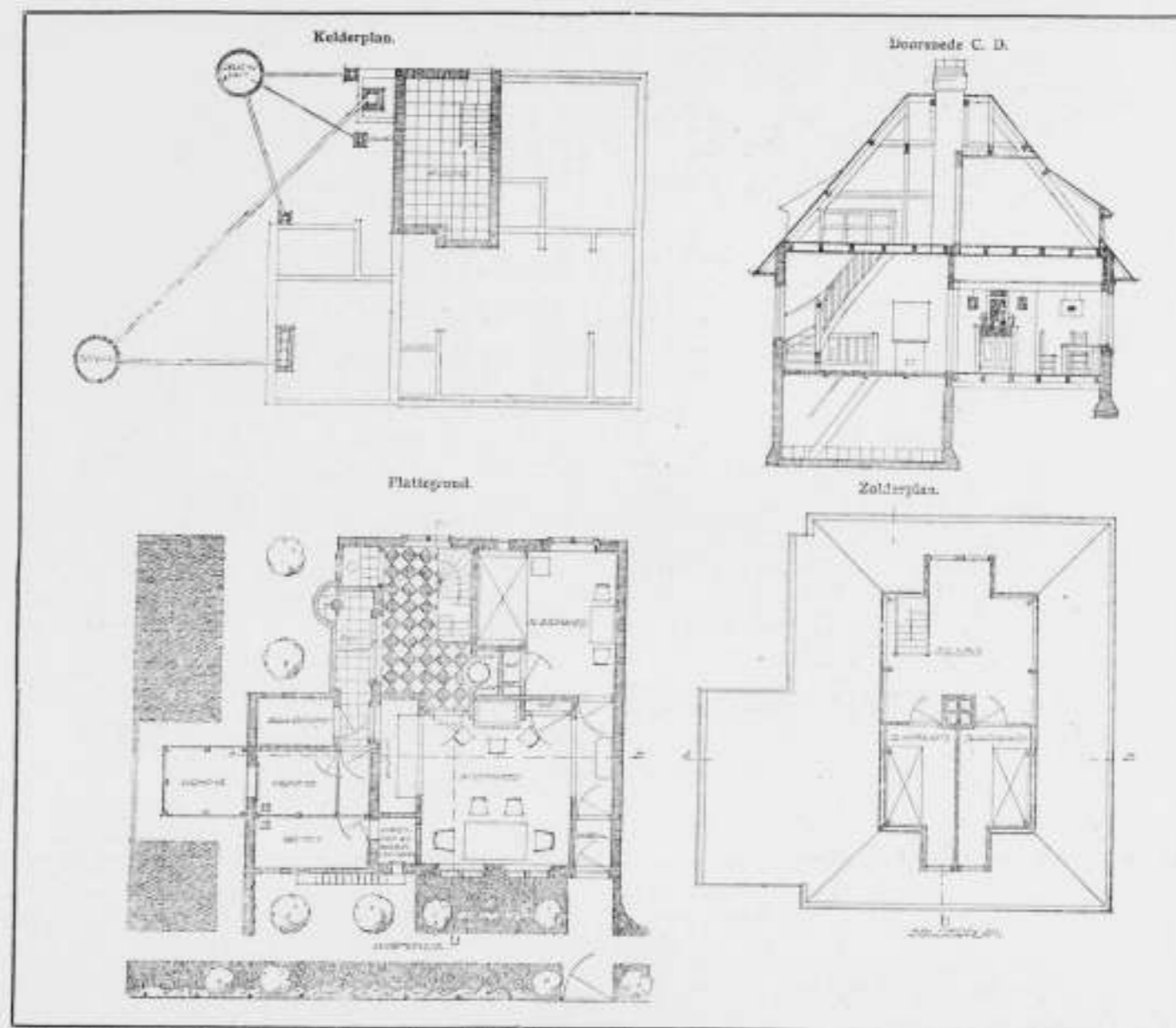
der woning is wel wat primitief. De architectuur is droog en stijf. De verhoudingen zijn niet gunstig. Het achterhuis is goed ingedeeld en blijkbaar met kennis van zaken ontworpen. Als men nog eenige bezuiniging wil toepassen is dit mogelijk zonder belangrijke schade voor de ruimte. Het achterhuis kan n.l. met eenig voordeel op de breedte van het woonhuis worden gebracht, door de hooibergplaats beneden te laten vervallen, daar de zolder daarvoor voldoende ruimte biedt. De lengte van den dorschvloer is daarvoor ook geen beletsel, deze blijft lang genoeg.

Bij het behoud der aangegeven ruimte kon de stookplaats wel binnenshuis worden aangebracht en het kippenhok onder een afdak aan het huis, waardoor het afzonderlijke gebouwtje kon vervallen.

Veranderd dient nog te worden de plaatsing van het privaat, dat meer op zijn plaats is bij het varkenshok, terwijl de toegangsdeur naar het achterhuis misschien beter in de keuken dan in de gang komt. De brandmuur is aanbevelenswaardig.

K. N. L. V. (Afb. 5 en 6). Dit ontwerp onderscheidt zich door bijzonder artistieke behandeling, zoowel in hoofdvormen als in details en in wijze van voordracht. Overigens bevat het belangrijke tekortkomingen. Het woonvertrek is wat hokkig met veel verloren ruimte. De slaapkamertjes op zolder zijn te klein, terwijl de dakramen hoogst onpractisch zijn geplaatst. De bedrijfsruimten zijn blijkbaar niet met voldoende kennis van zaken ontworpen. Voor het kippenhok bijvoorbeeld is een al te bescheiden plaats ingeruimd, wat betreft de ruimte, en een te royale plaats, wat de ligging aangaat. Het is veel te donker en te warm en kan maar enkele kippen bevatten. Een kippenhok kan in dit ontwerp gemakkelijk gemaakt worden achter de bergplaats voor brandstoffen, waar ook voor het verkrijgen van het noodige licht beter gelegenheid is.

Als bij K. N. L. V. het kippenhok van den voorgevel verdwijnt, kan de vrijkomende ruimte bij de woonkamer getrokken worden, het aanrecht wat naar voren gebracht tot bij de voordeur, en in de door het aanrecht vrijgemaakte ruimte de trap geplaatst.

Afb. 5. Ontwerp K. N. L. V. Ontw. F. Hulsbosch. Schaal 1 op 150.

die nu een wel wat groote plaats inneemt. De geitenstal heeft verder in dit ontwerp geen voederplaats en geen deur voor het uitmesten.

De keuringscommissie bestond uit de heeren: Th. Verheggen te Buggenum, Voorzitter; H. Steketeer, te Wageningen, Secretaris; W. van Boven te 's Gravenhage; Jac. van der Koogh te Middelharuis; L. H. Mansholt te Westpolder; J. Obbink te Aalten, alsmede de heeren J. Limburg, B. I. te 's Gravenhage en Karel Muller te Amsterdam, voorgesteld door de Permanente Prijsvraag-Commissie der Bouwk. Vereenigingen.

(Wordt vervolgd).

TWEDE HEEMSCHUT-CONFERENTIE.

et Bestuur van den Bond Heemschut tot behoud der schoonheid van Nederland heeft besloten een **TWEDE HEEMSCHUT-CONFERENTIE** te houden op **Maandag 29 en Dinsdag 30 December 1913** in de groote feestzaal van het **American-Hotel te Amsterdam**.

De belangstelling, die de in 1911 gehouden Eerste Heemschut-Conférentie mocht ondervinden, doet het Bestuur vertrouwen, dat ook thans het getal deelnemers groot zal zijn. Evenals bij de Eerste Conferentie is ook nu het **DOEL**, om op populaire wijze in ruimen kring propaganda te maken voor de

beweging tegen de ontsiering van ons land. Heeft de Eerste Conferentie zich echter beperkt tot de bouwkunst, thans wenscht het Bestuur de Heemschut-beweging in haar vollen omvang op het programma te brengen, dat als volgt werd vastgesteld.

Maandag 29 December 1913.

3 uur n.m. **OPENING DER CONFERENTIE** door Prof. Dr. H. BRUGMANS, Voorzitter van den Bond Heemschut.

VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN door den heer A. W. WEISSMAN: „Heemschut in 1912 en 1913”.

8 uur n.m. **VOORDRACHT** door Mr. J. W. FREDERIKS: „Bestrijding van inbreuken op Natuurschoon en Stadschoon”.

VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN door den heer JAC. P. THIJSSÉ: „Het behoud van Natuurmonumenten”.

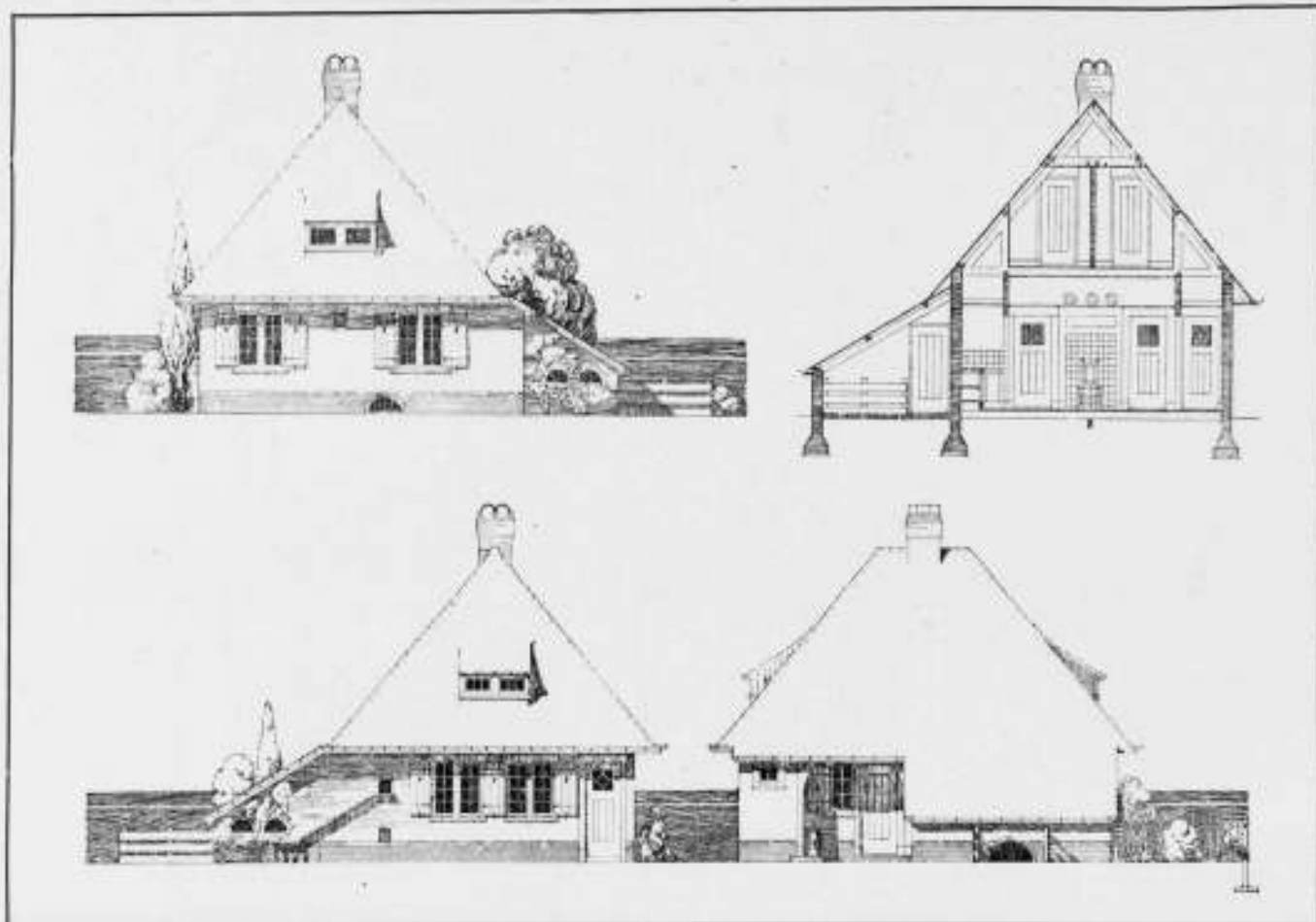
Dinsdag 30 December 1913

10 uur v.m. **VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN** door den heer J. H. W. LELIMAN: „Schoonheidscommissies en Commissies van Advies”.

VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN door den heer K. P. C. DE BAZEL: „Landelijke Bouwkunst en het Onderwijs”.

2 uur n.m. **VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN** door den heer Dr. JAN KALF: „Restaureeren van Bouwwerken”.

VOORDRACHT MET LICHTBEELDEN door den heer J. GRATAMA: „Volkscultuur en Heemschut”.

Afb. 6. Ontwerp K. N. L. V. Ontw. F. Huisbosch. Schaal 1 op 150.

6 uur n.m. GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

De CONTRIBUTIE bedraagt:

Voor Deelnemers	f 2.50
Voor deelnemende Vereenigingen, aangesloten bij den Bond Heemschut, die het recht hebben, drie afgevaardigden te zenden	5.—
Voor deelnemende Vereenigingen, niet aangesloten bij den Bond Heemschut of Corporaties, die het recht hebben, drie afgevaardigden te zenden	f 7.50
Voor Donateurs, minstens	10.—
De deelnemers ontvaagen een uitvoerig GELUSTYKREED VERSLAG der Conferentie.	

In het bijzonder wordt gewezen op het nut, dat de Conferentie voor Bestuurscolleges heeft.

Het Bestuur is er van overtuigd, dat het behoud der Schoonheid van Nederland velen ter harte gaat, en dat zij door het deelnemen aan de Tweede Heemschut-Conferentie daartoe zullen willen medewerken.

Deelnemers kunnen zich opgeven aan het Secretariaat van den Bond Heemschut, Heerengracht 247 te Amsterdam.

BERICHTEN.

Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, afd. 's-Gravenhage. Vergadering met damesintroductie op Woensdag 10 December 's avonds 8 uur, in zaal 5 van het Z. H. Koffiehuis. Voordracht met lichtbeelden van den Heer T. van Erp, Majoor O.-I. Leger over de Boroboedoer op Java.

Congres Openbare Gezondheidsregeling. Op het 18de congres voor openbare gezondheidsregeling, gehouden op 6 September 11, in het Kurhaus te Scheveningen, was de Mij. t. Bev. d. Bouwkunst vertegenwoordigd door haar Architect-Lid, den Heer R. Schungel, B. I.

In den voormiddag van dezen dag is behandeld geworden „De volksvoeding” en in den namiddag „De vuilverbranding”. Belangstellenden in het verslag dezer vergadering worden verwezen naar de afleveringen 10, 11 en volgende van het Tijdschrift voor Sociale Hygiëne.

Delft. Door het civiel- en bouwkundig-studenten-gezelschap Practische Studie te Delft is van 2 tot 6 December in een der gebouwen der Technische Hoogeschool een tentoonstelling van aquarellen, teekeningen, reisschetsen, ontwerpen, enz. van den heer W. Kromhout Czn., architect te Rotterdam, gehouden.

Muiden. Te Muiden heeft zich een commissie gevormd om met geldelijke hulp van rijk, provincie, synode en gemeente het zeer oude kerkgebouw der Herv. gemeente in- en uitwendig te herstellen.

Hildebrand monument. Naar men ons van bevoegde zijde mededeelt, is het bericht over het Hildebrand monument, opgenomen in het vorige no. van het B. W., niet geheel juist; zoowel de voorwaarden, de keuze der Juryleden en het programma zijn nog niet definitief vastgesteld.

Taschner. † Uit de Indrukken van eene Duitsche Reis, van W. C. Brouwer, onlangs gepubliceerd in het B. Weekblad, zal de lezer zich de levendige beschrijving herinneren van de Märchen brunnen in de Friedrichshain te Berlijn. De knappe beeldhouwer van de aardige figuren, Ignatius Taschner, is dezer dagen overleden.

Engeland. In Engeland hebben de knnstenars, waaronder ook de architecten, zich vereenigd om propaganda te maken voor de instelling van een afzonderlijk ministerie voor schoone kunsten. Alg. H. Bl.

RECTIFICATIE. Onder den Inhoud van het vorig No. van het B. Weekblad staat vermeld: Een Heerenhuis te Rotterdam. Arch. Alb. Otten. Het zal den lezer reeds gebleken zijn, dat dit onjuist is; binnenkort hoopt de Redactie genoemd huis te reproduceeren.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Afr. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 — ADVERTENTIE: v. 1 — 5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering van Architect-Leden ter bespreking van het Rapport Keuring Hout. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Het Verkeer. Amsterdam Zuid-West, door J. D. Landré C. Fz. Slot. — Het Gewapende en Ongewapende Beton op de Intern. Bouwvak Tentoonstelling te Leipzig, door D. Kruijff Jr. C. I. — De Prijsvragen voor Woningen van Landarbeiders en voor Boerderijen, uitgeschreven door de Kon. Ned. Landbouw-Vereeniging, Slot. — De Leidsche straat te Amsterdam. — De Haarlemsche Gevelwedstrijd. — Een fraaie prijsvraag. — Theorie en Praktijk. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN TER BESPREKING VAN HET RAPPORT KEURING HOUT. Het Hoofdbestuur brengt in herinnering dat spoedig een vergadering van Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal worden uitgeschreven ter bespreking van het Rapport betreffende de bij de keuring van hout te stellen eischen, opgesteld door de commissie bestaande uit afgevaardigden van het Kon. Instit. v. Ingenieurs, de Mij. tot Bev. der Bouwk. den Ned. Aann. Bond en den Bond v. Houth. in Nederland, welk Rapport is gepubliceerd in B. Weekblad 1913, no. 11 en 12.

Ten einde een praktisch resultaat van deze bespreking te bevorderen verzoekt het Hoofdbestuur den Architect-Leden hun eventuele opmerkingen betreffende het Rapport vóór 31 December a. s. te willen mededeelen aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET VERKEER AMSTERDAM — ZUID-WEST.

door J. D. LANDRÉ CFZN.
Vervolg van blz. 600, Slot.

Voorals wensch ik hierbij te wijzen op Hocheders nieuw „Verkeersministerium” te München met den mooien overbouw en doorgang aan de Arnulphstrasse, waarbij eene afsluiting van dertig meter breedte door eene

drievoudige poort met toren boven de middelste, smalste opening het beoogde doel in monumentale opvatting bereikt.

Zoodoende ontstaat steeds een *samenhangend* geheel; hiernaar heb ik in mijne oplossing gestreefd. Als verdere afsluiting achter de poort is een rustig gebouw gebouwd; zie de plattegrond op blz. 598 (*).

(*) Het is trouwens niet noodig, dat de overbouw de hoogte van de aangrenzende gebouwen, (die ik op ca. 16 meter tot de kroonlijst heb aangenomen) bereikt; wellicht is eene geringere hoogte in zooverre van voordeel, dat daardoor het plein samenhangend blijft zonder te veel „binnenplaats” te worden. Ook uit een sanitair oogpunt zou ik aan eene lagere afsluiting de voorkeur geven; ik zal trachten hiervoor eene verdere en betere oplossing te zoeken, waarbij ik tevens even aanstip, dat de door mij gekozen architectuur niet als maatstaf ter beoordeling van de gedachte mag worden beschouwd. Op vormen heb ik niet kunnen en willen ingaan, maar heb enkel door de perspectivische schets de voorstelling uit de plattegrond willen ondersteunen (vooral ook voor leeken, die er belang in mochten stellen).

In de eerste plaats wilde ik duidelijke, eenvoudige omtrekken toonen.

Verder moet naar mijn oordeel het driehoekig gebouw „overheerschend” blijven in omtrek, zoowel als in onderdeelen. 'k Ge loof, dat het wenschelijk is, aan goede Hollandsche overleveringen aanknoopend, architectuurvormen te kiezen, die toch geheel den stempel van onzen tijd dragen. Het zou een zeer dankbaar onderwerp voor eene lokale of nationale prijsvraag kunnen worden. 'k Twijfel er niet aan, of de Hollandsche architecten zouden hun goeden naam hierbij glansrijk handhaven. In dergelijke gevallen mag de overweging, dat zulks *geld* kost, niet de eenige zijn, waarnaar te werk wordt gegaan. Schoonheid, gepaard met bruikbaarheid, karakter met gezondheid kunnen hierbij zooveel nut voor 't tegenwoordige en de toekomst stichten, dat de blijvende goede gevolgen rijklijk de interest van het gebruikte kapitaal uitmaken. Vele Duitsche steden hebben dit zeer goed begrepen, en plukken er reeds nu de vruchten van; 'k noem slechts: Berlijn, München, Frankfurt a M., Dresden, Leipzig, Hannover, Keulen, Cassel, Dusseldorf, Danzig en vele kleinere steden. — Moge dit tot aansporing dienen!

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

De zuidelijke hoek van 't plein blijft tamelijk vrij van verkeer, en schijnt daardoor geschikt te zijn om bijv. als standplaats voor automobielen en andere voertuigen te dienen.

Ik keer tot den brug terug. In het midden is op een vluchtheuvel een, het geheel overstralende kandelaber gedacht; verder zijn natuurlijk kandelabers over het plein verdeeld.

Opdat ook de brug samenhang met het plein heeft, zijn aan de beide zijden lage gebouwen met zuilenhallen geplaatst. (Leiden, Venetië en andere voorbeelden) Deze gebouwen hebben niet alleen 't doel de afsluiting te voltooien, maar ook een zeer praktisch doel, n.l. dienst te doen als politiepост, tramhalte, gemakplaatsen voor mannen en vrouwen, hulpplaats bij ongevallen, kiosken voor verkoop van dagbladen, bloemen enz.

Op die wijze zal 't mogelijk zijn, ze *rendabel* te maken, en evenals bij den overbouw boven den doorgang door huur in de kosten van den bouw bij te dragen.

De groote verkeersweg is natuurlijk met boomen beplant gedacht, zooals ook op de perspektief aangegeven is. Zie blz. 599. ¹⁾

Nog wil ik er even op wijzen, dat het drukke verkeer Noord-west Zuid-oost natuurlijk hoofdzakelijk langs Marnixstraat en Nassaukade zal gaan, zoodat op 't plein zelf in hoofdzaak de reeds beschreven richtingen Noord Zuid en Oost West overheerschend zullen blijven. Door goede verkeerspolitie laat zich dit regelen op eene wijze, zooals men zulks in groote steden gewend is.

Nu ten slotte nog eenige opmerkingen van meer algemeen aard. Ook in de voorafgegangene voorstellen komt tot uiting, dat *op den duur* de ontworpen verkeersweg niet toereikend zal zijn om 't geheele verkeer naar 't Zuidwesten en omgekeerd naar 't centrum op te nemen. Zeer juist zegt, naar mijne opvatting, de heer van Lohuizen, dat de oplossing van eene verkeersvraag zeer uitvoerige, ernstige en door berekening en ervaring goed onderlegde, voorafgaande studie eischt. Zijne vergelijking met de statische wetten is treffend.

Mijn voorstel heeft 't doel tot 't een en ander aan te sporen, „anzuregen“; maakt er daarentegen niet aanspraak op, meer te zijn dan eene „bijdrage“ hiertoe.

Ook ik sta op 't standpunt, dat de Leidsche straat eigenlijk de *natuurlijke verkeersweg* naar Zuid-West is en blijft. Op den duur zal men dien weg dus in ieder geval moeten verreeden.

In mijn plattegrondschilder heb ik daarom die verbredening eveneens aangenomen; verder ook in aansluiting daaraan die van den Heiligenweg.

Het Rokin van Spui naar Dam stel ik mij gedempt voor. ²⁾

¹⁾ In Amsterdam dragen, evenals in andere steden, zeer veel tot het prettige niet alleen, maar stellig ook tot de gezondheid van de stad, de boomen en plantsoenen bij, die men er gelukkig rijkelijk vindt. Men denke bij de Ceintuurbaan in de nieuwe of bij de grachten in de oude stad de boomen weg; het denkbeeld alleen schrikt reeds af.

²⁾ Het voor de Leidsche gracht geldige bezwaar valt m.i. hierbij weg, daar het Rokin niet meer tot Amsterdam's *moete* grachten

Het vaarwater van Spui tot Sophiaplein moet in aansluiting daarmee versmald worden, opdat de kade aan de westzijde breeder worde. ³⁾

Zoодоende wordt het volgende mogelijk gemaakt: Verkeer Dam, Rokin of Voorburgwal, Spui, Verkeersweg, Nassaukade, Overtoom bijv. voorheerschend voor „sneltrams“ van het centrum naar het Zuidwesten. Verkeer Overtoom, Stadhouderskade, Leidschestraat, Heiligenweg, Rokin, Dam van het Zuidwesten naar het centrum.

Eene dergelijke oplossing (die zelfs gedeeltelijk reeds dadelijk na de opening van den verkeersweg mogelijk zou zijn (vanaf Leidschestraat, over Koningsplein langs Singel naar 't Spui met den verkeersweg aansluitend), kan, geloof ik, vooral van nut zijn voor eene stad als Amsterdam, die niet dan met overgroote moeilijkheden ondergrondspoorwegen zou kunnen bouwen, en die door viadukten (vooral bij de overbrugging der grachten) zeer groote offers ten koste van hare hoogst eigenaardige schoonheid zou moeten brengen.

Voorts heb ik in de schets nog de verbredening van de Vijzelstraat en de Breestraat aangegeven, daar ik ze eveneens als natuurlijke in- en uitvloeistraten beschouw. Tenslotte heb ik ook de verbredening Beren- en Wolfenstraat aangegeven als natuurlijke verlenging van de gedempte Elandsgracht. Als 'k me niet vergis, zijn deze laatste plannen trouwens reeds meermalen ernstig ter sprake gekomen. ⁴⁾

De doorbraak C. Huygensstraat—van Baerlestraat door 't Vondelpark houd ik eveneens voor onontbeerlijk; eene nadere verklaring hier voor schijnt me bijna overbodig, daar een blik op de kaart van Amsterdam reeds toereikend is.

Aan het Leidsche plein heb ik tegenover den Schouwburg een gebouw aangenomen, waardoor dit plein veel meer afgesloten wordt, en de schouwburg meer in de as van de Weteringschans zou komen te staan; twee voordeelen.

Ook hier zou eene verkeersplitsing misschien van nut kunnen zijn. ⁵⁾

Verbreedt men tenslotte de Hobbemastraat tusschen Stadhouderskade en Jan Luykenstraat, dan heeft men drie groote parallelwegen: Weteringschans — Marnixstraat, Stadhouders — Nassaukade, v. Baerle — C. Huygenstraat.

Met dat al wilde ik aanduiden wat m.i. zeer juist reeds

behoort. De redenen hiervoor zijn verschillend: aanleg (breedte van het water in verhouding tot de kaden), bebouwing (meer en meer het karakter krieggend van wat de Duitscher noemt „Geschäftsstrasse“, hetgeen trouwens niet te betreuren is.) het zeer drukke verkeer, het ontbreken van boombeplanting.

¹⁾ Hierin ligt wel is waar eene opoffering ter wille van het verkeer, maar niet een zoo groote, dat de schoonheid méedoogenloos opgeofferd wordt; het kan mooi blijven en aan de eischen voldoen.

²⁾ Zelfs gedeeltelijk reeds besloten zaak.

³⁾ Een zeer goed voorbeeld hiervoor biedt de ligging van het Stadttheater te Aken met het daarvoor liggend Kaiser Wilhelm-Denkmal.

in 't weekblad ook gezegd werd, n.l. dat men bij elken stadsdoorbraak en bij elken staduitleg steeds in overleg moet handelen; men mag niet één enkel gedeelte enkel op zich zelf beschouwen, maar *men moet alles met elkaar in verband trachten te brengen*.

Het beste zou zijn, voor geheel Groot-Amsterdam een plan van doorbraak en uitleg (zoooverre dit nog niet geschied is) te ontwerpen. ¹⁾ Bij de besprokene verbredingen en doorbraken heb ik met deze gedachte rekening gehouden. Dat ik juist den gedempten Overtoom als reeds bestaande groote verkeersweg gekozen heb, vindt zijne oorzaak daarin, dat deze bijna lijnrechte ca 1½ kilometer lange, werkelijk breede (naar ik schat bijna 30 meter) straat de *natuurlijke weg* naar 't Zuid-Westen zal blijven, waarop reeds nu 't verkeer wijst dat zich daar ontwikkelt.

Eene uitstekende verbinding zou zoo doende kunnen ontstaan tusschen het Centraalstation in het Noorden en het toch stellig in niet al te verre toekomst bepaald noodzakelijk wordende station: Amsterdam — Zuid-West.

De drie stations: Noord (Centraal), Zuid-Oost (W.P.) en Zuid-West (Z.W.) zouden dan goed verdeeld zijn.

Tusschenstations, zooals reeds thans Muiderpoort, hebben nog plaats in de ringlijn, die deze stations zouden moeten verbinden.

Natuurlijk zou hooglegging van spoor met straatverbinding er onder door- of omgekeerd, naar gelang van de technisch beste oplossing, die in de verschillende gevallen te verkrijgen is, hierbij noodzakelijk worden. ²⁾ Het zich meer en meer tot een voornaam stadsdeel ontwikkelend museumkwartier zou dan niet meer zoo afgesloten liggen van de naar buiten voerende verkeersmiddelen; het zou daardoor aan waarde winnen.

Het wil mij voorkomen, dat aansluitend aan Amsterdams uitstekend tramwegnet, door doorbraken, verbredingen en verlengingen ³⁾ ook in *uitstralende* richting eene menigte lijnen tot heil van stad en omgeving zouden kunnen worden uitgebouwd. Niet alleen Berlijn en München, maar ook eenige kleinere steden hebben zulke uitstralende verkeersnetten. Op voorbeeldige wijze is bijv. Akens „Kleinbahnnetz“ uitgebouwd. ⁴⁾

¹⁾ Het plan Berlage wil ik natuurlijk hierbij ten volle erkennen, daar het de groote gezichtspunten voor dat stadsdeel ontwikkeld heeft; 'k spreek hier dus in 't algemeen.

²⁾ Dat dergelijke oplossingen ook *mooi* kunnen zijn, daarvoor bieden Berlijn, München, Aken en andere steden belangrijke voorbeelden uit de laatste jaren.

³⁾ De stippellijnen op den plattegrond zijn als tramwegen gedacht.

⁴⁾ Aken—Vaals, Aken—Herzogenrath, Aken—Stolberg en vele andere lijnen. Buitendien wil Aken nog bij de bestaande eene verdere spoorweglijn naar België bouwen en een kanaal naar Maastricht graven. Daarenboven zal Aken door den geprojecteerden bouw van de Electriche Tram Vaals—Maastricht, ook langs dien weg met deze stad verbonden worden, waarheen thans de spoorweg over Simpelveld voert.

Men ziet hieruit, welk groot gewicht men op het verkeer met de omgeving legt; met recht.

Voor personen (Zondagsverkeer billijk, ook voor de minder gegoeden bereikbaar ¹⁾ zoowel als voor produkten (melk, groenten, vleesch, vruchten enz.) hebben dergelijke verbindingen naar de bestaande ervaringen groote waarde.

Bovendien ontstaat de mogelijkheid voorsteden in gezonde ligging te scheppen, wier ontwikkeling geheel van de goede verbinding met het centrum afhangt. (Aerdenhout—Amsterdam bijv.) ²⁾

En nu tot besluit. Er is, geloof ik, nauwelijks eene stad, die een mooier en daarbij tegelijk zoo logisch plan van aanleg heeft als Amsterdam. De „halve maan“, waarop de Amsterdammer met recht zoo trotsch is, geeft ons eigenlijk de beste vingerwijzing voor den aanleg der nieuwe stad, zoowel als voor de verbetering der oude stad. De *uitstraling*, die daarin zoo sprekend te voorschijn komt, is een grondbeginsel ook voor nieuwe stadsuitbreidingen geworden, waarbij binnen de zich vormende sectoren nog genoegzaam speelruimte voor vrije ontwikkeling overblijft, temeer daar de velden grooter worden naar mate ze van het centrum afliggen. Wanneer daarbij voor lucht, licht, groen en water genoegzaam gezorgd wordt, handel en industrie geconcentreerd worden op geschikte terreinen (zooals reeds in 't Noorden over 't IJ geschied is), waarbij op grondprijzen, windrichting en vooral goede, snelle, goedkope verbinding gelet wordt, dan vertrouw ik, dat Amsterdam op den goeden weg is en zal oogsten, wat het zaait.

Men zal zeggen: „Ja, maar wat kost dat alles“? Ik antwoord: „miljoenen, dat weet ik; maar aux grands maux les grands remèdes“. Heeft het Parijs geschaad, wat Hausman volbracht heeft; hebben ooit inrichtingen schade daardoor geleden, dat ze hun ontstaan aan een ruimen blik te danken hadden? Groote steden en zelfs kleinere hebben getoond, dit te begrijpen. Leipzig, Keulen, Düsseldorf, Ulm om van enkele buiten de te voren genoemde hier kort te gewagen. ³⁾

Mogen deze regelen er iets toe bijgedragen hebben te bereiken dat men in Amsterdam de opkomende belangstelling wakker houdt, zoo is hun doel bereikt.

Dan zal men, hoop ik, ook in de verre toekomst van de

¹⁾ Door de forenzenbelasting blijven de buitenwonenden toch bijdragen in het bestrijden der stedelijke lasten. Gelukt het, ook voor den eenvoudigen man, zulke gezonde, gemakkelijk bereikbare plaatsen te scheppen, zoo kunnen, geloof ik, de geldmiddelen der stad, die sterk door zorg voor minvermogensden, lijden en zieken gedrukt worden, slechts daarbij winnen. Verbetering van gezondheid beteekent tegelijkertijd verhooging van werkkraft, een grondslag voor grootere welvaart. Humaan en huishoudelijk streven kunnen dus hierbij hand aan hand gaan.

²⁾ Leipzig: Untergrundbahn Hauptbahnhof—Bayerischer Bahnhof in voorbereiding. Keulen: Groote verkeersweg voor automobielverkeer tusschen de industrie centra in voorbereiding. Düsseldorf: Tweede Rijnoverbrugging voor eene ondertunneling van den Rijn, in 't bijzonder voor tram- en „kleinbahn“-verkeer in voorbereiding. Ulm: de bekende voorbeeldige bouwpolitiek op het gebied van „kleinwooningswesen“. Zoo zou ik nog vele gevallen kunnen noemen en beschrijven.

Afb. 1. Betonhalle.

bloeiende, welvarende, beroemde oude en gewaardeerde nieuwe stad mogen blijven zeggen, naar de voics van een oud liedeken:

„Och Aesterdam, och Aesterdam,
Ghi sijt so schoonen stée.”

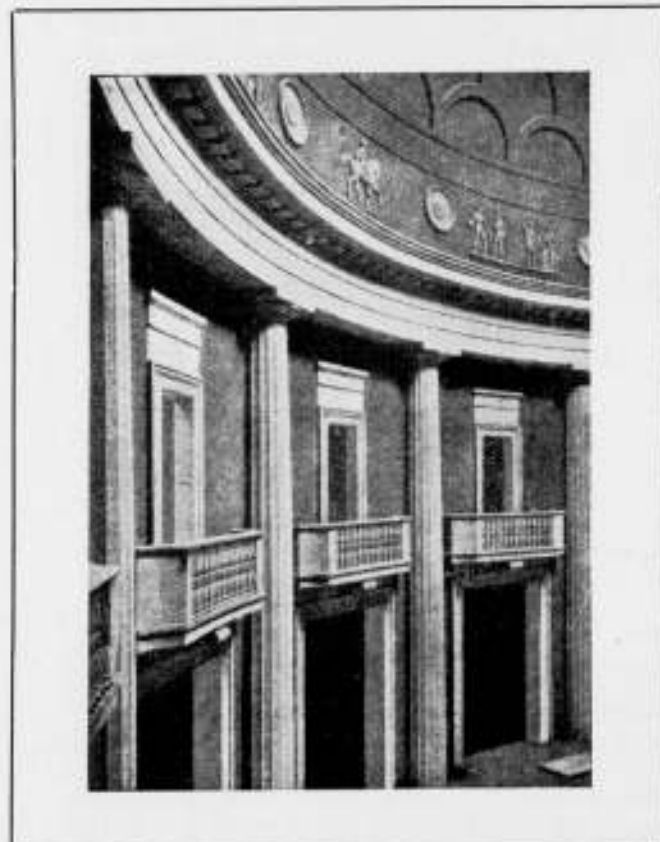
AKEN, d. 25.11.13.

HET GEWAPENDE EN ONGEWAPENDE BETON OP DE INTERNATIONALE BOUWVAKTENTONSTELLING TE LEIPZIG

DOOR D. KRUYF JR. C.I.

anneer men nog niet doordrongen was van het feit, dat zoowel het gewapende als het ongewapende beton bij verschillende onderdeelen van het bouwvak sterk op den voor-

Afb. 2. Detail van het Interieur der Betonhalle.

grond treedt en dat zijne toepassing nog steeds uitgebreider wordt, dan zou een bezoek aan de bovengenoemde tentoonstelling vermoedelijk alle twijfel doen ophouden.

De hoeveelheid van het tentoongestelde op dit gebied in verschillende afdelingen is zoo verbazend groot, dat aan een bespreking, die eenigszins op volledigheid aanspraak zou

kunnen maken, niet te denken valt.

We willen ons dan ook bepalen tot het doen van enkele grepen.

Onder het tentoongestelde mogen zeker ook gerangschikt worden de tentoonstellingsgebouwen, en onder deze trekt dan in de eerste plaats de „Betonhalle” de aandacht.

Dit gebouw is geheel in gewapend-beton uitgevoerd, naar een ontwerp van prof. W. Kreis. Het hoofdmoment van den geheelen bouw is een centrale hal door een grooten koepel van 30 M. overspanning afgedekt, welke door tusschenkomst van een trekking gedragen wordt door 16 gewapend-beton kolommen in den vorm van halfzuilen. De top ligt 28 M. boven de begane grondvloer. Rondom den koepelbouw loopt een galerij van twee verdiepingen hoog, terwijl hieraan twee zijvleugels, ieder $\pm$ 23 M. breed, aansluiten, eveneens twee verdiepingen hoog. De totale lengte van het gebouw is 124,85 M. buitenwerks.

Uit de grootte van de bouwsom, welke rond 750.000 Mrk. heeft bedragen, blijkt wel, dat het tijdelijk karakter geheel ontbreekt. De gemeente Leipzig zal dan ook het gebouw overnemen en het voor diverse feestelijkheden bestemmen. De bouw is uitgevoerd door de firma's Kell und Löse en R. Wölle, beide te Leipzig gevestigd. Afb. 1 toont het uitwendige van de Betonhalle en Afb. 2 een gedeelte van het inwendige van de centrale hal. In het midden van de hal is een fontein geplaatst, vervaardigd van kunststeen; deze geeft een goed voorbeeld wat met kunststeen, ook wat beeldhouwwerk betreft, kan worden bereikt.

Een tweede gebouw, waarvan wij de constructie willen bespreken, is het Oostenrijksche Paviljoen, waarvan Afb. 3 een afbeelding geeft. Men was eerst van plan deze afdeling, evenals de meeste tentoonstellingsgebouwen, te maken van een houten regelwerk aan beide zijden beplankt, bekleedt met een dun laagje riet en vervolgens bepleisterd. Op initiatief van Dr. F. von Emperger, den uitgever van het bekende tijdschrift „Beton und Eisen”, besloot men echter een betonsteen volgens het systeem „Schnell-Groffits” toe te passen, waardoor een muurconstructie als aangegeven in Afb. 4 wordt verkregen. De fundamentmuren zijn van stampbeton en hierop werd het opgaande werk van genoemde hoekvormige betonstenen opgetrokken. De buitenwand

bestaat uit grintbeton en de binnenwand uit slakkenbeton.

Deze materiaal-combinatie bedoelt den binnenwand meer isoleerend, poreus en spijkerbaar, den buiten wand daarentegen dicht en tegen het weer bestand te maken. Het werk is uitgevoerd door de Firma Janesch und Schnell te Weenen, die op deze constructie patent heeft. De holle ruimten verhoogden natuurlijk het isoleerend vermogen van de muren en kunnen tevens als ventilatiekanalen gebruikt worden. De dikte van de flenzen der steenen is 7 en 5 cM. Op plaatsen waar groote lasten op den muur dragen, bijv. reacties van de ijzeren kapbinten der 16 M. breede middenhal, werd de gewone muurconstructie versterkt door gewapend-beton kolommen, zooals op het in het gebouw tentoongestelde model duidelijk te zien is (zie Afb. 4).

De fabricatie van de steenen geschiedde op het werk in ijzeren vormen, zooals Afb. 5 te zien geeft. Deze ijzeren vormen bestaan uit hoekvormig gebogen plaatijzer, dik 5 mM., waaraan draaibare vleugels bevestigd zijn, ter breedte van de dikte van den steen. Iedere vorm heeft verder een paar verbindingshaken, waardoor men ze tot één rij kan vereenigen. Zoo geplaatst worden de vormen met beton volgestampt en glad gestreken, waarna de ijzeren hoeken door het lossen van de verbindingshaken uit het versche beton getrokken kunnen worden. Aan de andere zijde van de rij kan de uitgetrokken vorm direkt weer vastgehaakt en volgestampt worden. Bij den bouw zijn 35000 steenen gebruikt. De afmetingen zijn als volgt: hoog 29 cM., het lange been 52 cM., het korte been 23 of 43 cM. lang, al naar gelang van de dikte der muren. Al deze steenen zijn in het korte tijdsbestek van 3 weken vervaardigd; tevens toonen de twee foto's van Afb. 6, respectievelijk genomen op 1 en 28 Maart 1913, duidelijk aan met welk een snelheid dit gebouw opgetrokken is.

Hoewel ik mij niet op het voor mij wel eenigszins onvaste terrein der aestetica zal begeven, wil ik nog opmerken, dat de buitenarchitectuur van dit gebouw mij meer bevredigt dan die van „de Betonhalle”, ofschoon deze laatste het eerste door zijne afmetingen verre overtreft. Het tentoonstellingsterrein werd door een spoorbaan in twee deelen gescheiden, welke deelen door twee gewapend-beton bruggen verbonden zijn. Ook van deze twee bruggen wil ik even iets mededeelen.

In het verlengde van de „Strasse des 18 Oktober” bevindt zich een balkbrug met een middenoverspanning van 20 M. Deze brug is uitgevoerd door de firma O. Encke te Leipzig en bezit, hoewel de overspanning voor een balkbrug groot genoemd mag worden, geen verdere bijzonderheden.

De tweede brug is een boogbrug met een spanwijdte van 42,5 M. en is uitgevoerd door de firma Kell und Löse eveneens te Leipzig. De wapening bestaat uit omsnoerd gietijzer, volgens het nieuwe systeem van Dr. F. von Emperger. Deze brug maakt, vooral in tegenstel-

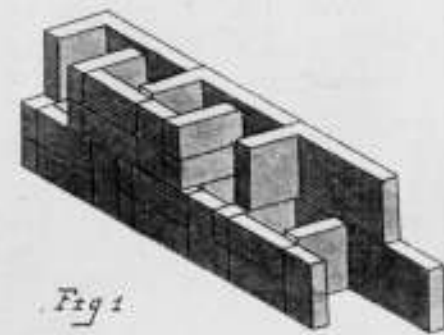
Afb. 3. Het Oostenrijksch Paviljoen.

ling met de eerstgenoemde, een mooien en lichten indruk. Het rijvlak wordt gedragen door twee smalle boogribben van zulk een draagkracht, dat bij de gewone constructie wellicht een gewelf over de geheele brugbreedte benoodigd zou geweest zijn.

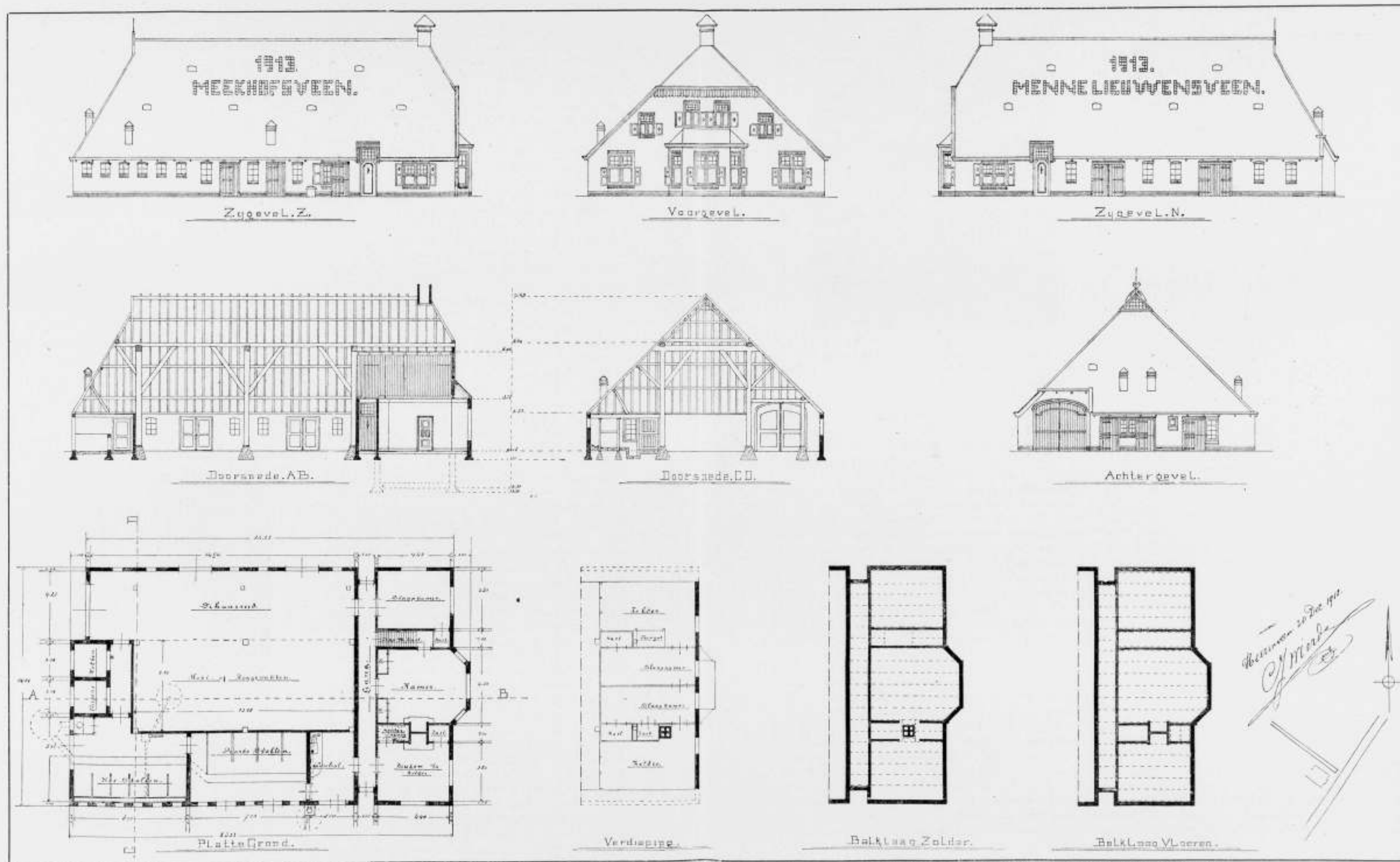
We mogen dus den durf van de Duitschers wel eenigszins bewonderen, daar zij een nieuwe, tot nog toe nergens uitgevoerde bouwwijze voor een bouwwerk met een dergelijke overspanning durven toe te passen.

Over het eigenlijke tentoongestelde het volgende:

In de „Betonhalle” heeft de „Verein Deutscher Portland-

Afb. 4. De beton steenen, systeem „Schnell—Groffits”.

DE PRIJSVRAAG VOOR BOERDERIJEN, UITGESCHREVEN DOOR DE KON. NED. LANDBOUWVEREENIGING. Afb. 7. BOERDERIJ TE APPELSCHA, ARCHITECT C. J. WIERDA TE HEERENVEEN.

Afb. 5. Het maken van beton steenen.

Cement-Fabrikanten" een zeer overzichtelijke stand opgericht. Er wordt een aardig overzicht gegeven van de bereiding en beproeving van het portland-cement. De ruwe grondstoffen zowel als het eindproduct en de verschillende tusschengelegen stadia, worden tentoongesteld, benevens verschillende soorten ovens en een schematisch overzicht van een modern ingericht bedrijf. De verschillende instrumenten voor het beproeven van het cement, als mortelmengmachine, hamertoestel van Böhme, hydraulische pers voor drukproeven van Martens, trekproeftoestel van Michaelis, naaldproeftoestel, schudapparaat van Fetmoyen voor bepaling van de zeeffijnheid, enz. ontbreken natuurlijk niet. Dit alles is gerangschikt om een model van den grooten gewapend-beton koepel van de feesthal te Breslau, tot nu de grootste in dit materiaal wat de overspanning betreft (95 M.). Eveneens in de „Betonhalle" vindt men de inzending van de „Deutsche Beton Verein". Deze vereeniging is opgericht in December 1898. Het doel van de vereeniging is de betonbouw in het algemeen te bevorderen en dit achtte men het best te bereiken o.a. door het doen van proeven, waardoor de eigenschappen van het materiaal meer bekend en gewaardeerd zouden worden. Zij heeft zich daarom groote financiële offers getroost, terwijl tevens de Staat subsidies hiertoe verleende. De resultaten der proefnemingen worden openbaar gemaakt in de algemeen bekende „Deutsche Ausschuss für Eisenbeton", waarvan reeds 26 deelen verschenen zijn. De tentoongestelde proefstukken waren gerangschikt naar het beproevingslaboratorium, welke de proeven mededeelde, en in die volgorde zullen we dan ook eenige daarvan noemen.

Afb. 6. Het Oostenrijksch Paviljoen in aanbouw, op 1 Maart en op 28 Maart 1913.

A. Proeven verricht op het „Königliches Materialprüfungsamt Berlin-Lichterfelde".

1. Brandproeven met twee huisjes van gewapend-beton, ter bepaling van den weerstand van het gewapend-beton, zowel grindbeton als beton met kalksteenpuin, ten opzichte van het vuur en het bluswater. Tevens wa en twee zuilen tentoongesteld, die gedurende drie uren aan het vuur blootgesteld en daarna snel afgekoeld waren. De eene zuil was onbeschadigd, de andere in het midden gebroken.

2. Proeven ter bepaling van de inwerking van veenwater op beton.

Deze proeven, die voor ons land natuurlijk ook van zeer veel belang zijn, heeft men nog niet ten einde gebracht, en dus zullen we nog eenigen tijd geduld moeten oefenen alvorens een definitief oordeel hierover te kunnen vormen. Een zekere inwerking van de zuren uit het veenwater op het beton zal wel niet te ontkeenen zijn, maar het gaat er slechts om of deze inwerking van veel beteekenis is en zoo ja of daartegen geen afdoende middelen zijn aan te wenden.

3. De proeven omtrent het roesten van het ijzer in beton van verschillende samenstellingen worden eveneens nog voortgezet. Men heeft echter reeds proeven gedaan met blank, geroest, verzinkt, gemengd en met teer bestreken ijzer in portlandcementmortel, ijzerportlandcementmortel, kalkmortel enz., en wel in de lucht, onder water en bij afwisseling in lucht en water. Hierbij is echter reeds gebleken, dat menien wel, maar verzinken en met teer bestrijken niet in alle gevallen het ijzer tegen roesten beschermt.

4. Proeven met gewapend-betonzuilen ter bepaling van

den invloed van de dwarsverbindingen, waarbij 13 verschillende soorten van beugelbewapening zijn toegepast. De breuk ontstond steeds bij het einde van de zuil, dat bij het stampen boveinde geweest was en wel omdat het beton hier het minste in elkaar gestampt was geworden, dus het minste soortelijk gewicht vertoonde.

Door deze omstandigheid heeft men het doel, waarvoor deze proeven bestemd waren, wel eenigszins voorbij gestreefd. In verband met deze proeven heeft men een reeks proefstukken vervaardigd met diverse kopvormen, dus met het oogmerk den invloed van den vorm van de kop van de zuil op de vormverandering en de breukvastheid na te gaan.

B. Proeven verricht op het „Grossherzogliche Materialprüfungs Anstalt an der Technische Hochschule zu Darmstadt".

1. Proeven in verband met de electrolytische aantasting van het gewapend-beton. Hierbij is gebleken dat bij goed uitgedroogde betonwerken in droge lucht van electrolytische werkingen geen gevaar te duchten is. Bij vochtige beton echter ontwikkelt zich bij de positieve electrode zuurstof; die electrode roest, neemt dus een grooter volumen aan, waardoor het beton kan afbladeren.

2. Proeven over de inwerking van blikseminslag op gewapend beton.

Bij deze proeven werden betonproefstukken, bewapend met rondijzer van 10 m.m. diameter, blootgesteld aan een wisselstroom van 140000 perioden per seconde en een spanning van 40000 – 60000 volt. Tusschen de ijzerwapening vormde zich in het beton een zwarte glasachtige massa. Bij vochtige beton verdeelde de ontlading zich over een zeer groote doorsnede, doch ontstond de glasachtige massa niet.

Een nadeelige werking van blikseminslag is in elk geval te voorkomen door de wapening van het geheele gebouw oordeelkundig in onderling verband te brengen en tevens te zorgen voor een goede aardverbinding.

C. Proeven verricht op het „Materialprüfungsanstalt an der K. Technischen Hochschule zu Stuttgart".

Van deze proeven willen we alleen noemen: de proeven met gewapend-beton balken ter bepaling van den invloed van den haakvorm aan de uiteinden der bewapening en die ter bepaling van den weerstand van verschillende soorten wapeningen tegen schuifkrachten.

D. Proeven verricht op het „Königlich Sächsische Mechanisch-Technische Versuchsanstalt in Dresden". Van deze groep zijn als de meest merkwaardige proeven te noemen, die ter bepaling van den invloed van schokken en stooten gedurende de vervaardiging en de verharding op de drukvastheid van het beton en de glijweerstand van het ijzer. Tevens geven deze proeven een duidelijk inzicht in de door die schokken ontstane ontmenging, welke zeer aardig gedemonstreerd werd aan proefstukken, waarvan een der zijvlakken gepolijst was.

Uit dit korte overzicht is te zien hoeveel de „Deutsche Beton Verein" gedaan heeft om het ongewapende en

gewapende beton ingang te doen vinden; maar dit is slechts een deel van haar uitgebreid arbeidsveld. Verschillende voorschriften zijn door haar ontworpen, welke in meerdere deelen van Duitschland thans aangehouden worden; en later werden ook economische kwesties onder oogen gezien, zooals arbeidersverzekering, ongevallenstatistiek, scheidsgericht e.d.

Ten slotte wil ik thans nog even wijzen op de manier, waarop een proefbelasting moet worden aangebracht. In het algemeen wordt een eenvoudige stapeling van steenen, zakken zand of iets dergelijks toegepast. Deze steunen echter tegen elkaar, er ontstaat een soort gewelwerking en daardoor wordt de constructie minder belast. De tentoongestelde en tevens goede manier is als volgt. Op het constructiedeel legt men op rollen een soort zadels op kleine afstanden van elkaar; hierover worden balkijzers gelegd, waarop weer minder zadels rusten, zoo gaat men door totdat de laatste balkijzers op twee zadels rusten en op deze laatste balkijzers brengt men dan de proefbelasting aan.

In een volgend artikel stel ik mij voor iets mede te deelen over de tentoongestelde constructies, waaronder er zeker zijn, die de aandacht waard zijn.

Amsterdam, November 1913.

DE PRIJSVRAGEN VOOR WONINGEN VAN LANDARBEIDERS MET KLEIN GRONDGEBRUIK, EN VOOR BOERDERIJEN OP HEIDE-ONTGINNINGEN, UITGESCHIEVEN DOOR DE KON. NED. LANDBOUWVEREENIGING.

Vervolg van biz. 605. Slot.

Prijsvraag Boerderijen.

Gevraagd werden:

Klasse A. Teekeningen van boerderijen op ontginningen, zooals die in hoofdzaak werkelijk zijn uitgevoerd, maar die op grond van practisch gebleken verbeteringen of ter voldoening aan de in het programma genoemde voorwaarden in geringe mate van het oorspronkelijke ontwerp mogen afwijken.

Klasse B. Ontwerpen van boerderijen volgens de in het programma gestelde voorwaarden.

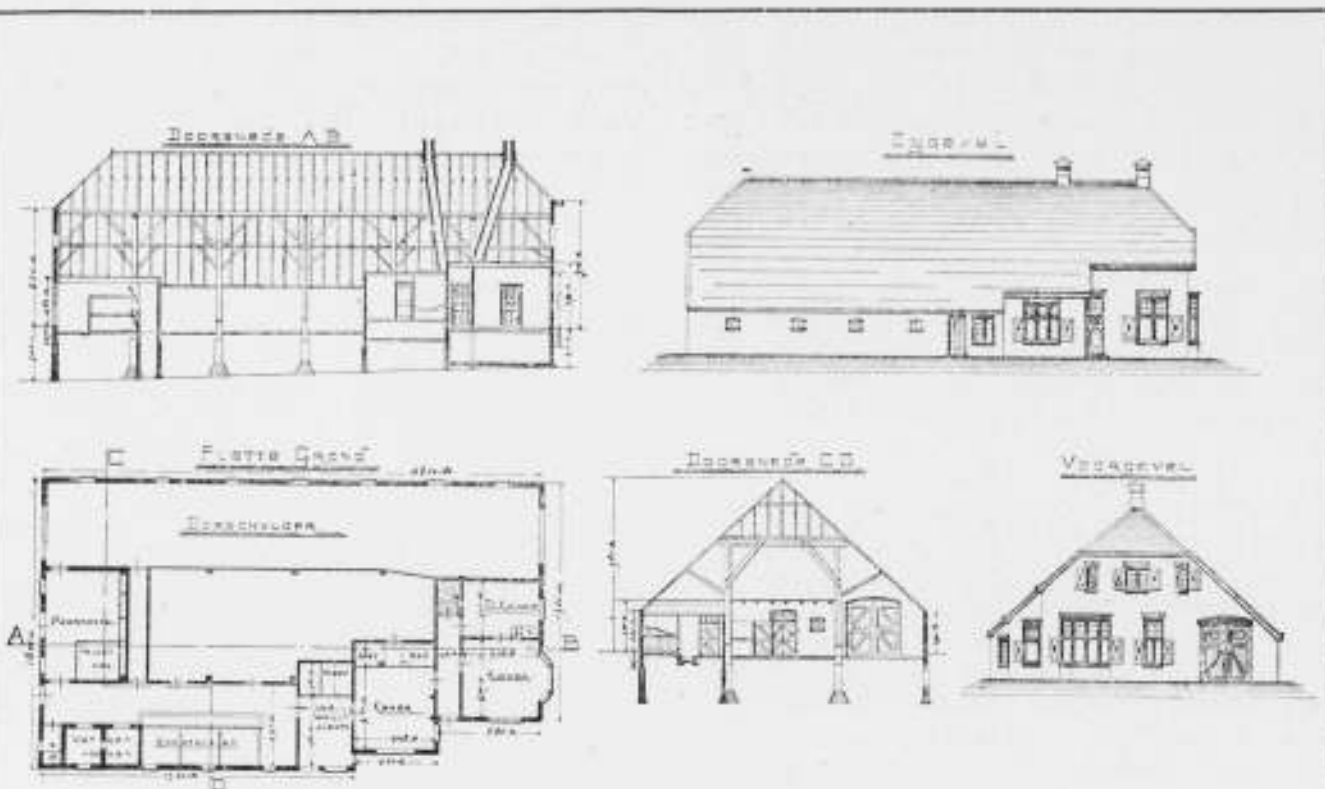
Uit het Verslag der Keuringscommissie nemen wij het volgende over:

Voor klasse A werden aangenomen zes ontwerpen.

Daar één dezer ontwerpen niet op eene ontginning maar in een Zuid-Hollandsche polder was uitgevoerd, en dus buiten beoordeeling moest blijven, bleven slechts vijf ontwerpen ter beoordeeling over.

Van deze ontwerpen kwamen voor nadere beschouwing in aanmerking: 2 ontwerpen van den architect A. H. Kleinenberg te Musselkanaal, benevens 2 ontwerpen van den architect C. J. Wierda te Heerenveen.

Eene andere inzending, evenals die van den architect Kleinenberg, eene boerderij op Groninger dalgronden betreffende, werd mede in overweging genomen, doch moest afvallen, omdat de woning uiterst primitief was en de inrichting van de schuur in geen enkel opzicht uitmaakte boven de gewone bouwwijze; bovendien toonde de kapconstructie meerdere fouten evenals andere onderdeelen van het gebouw. Het uitwendig voorkomen, vooral van de woning, moest minder geslaagd genoemd worden. Daartegenover dient vermeld, dat deze boerderij, die voor ± 30 H.A. bestemd is, ter stalling van zeven stuks rundvee, het

Afb. 8. Ontwerp voor een boerderij te 2de Exloërmond. Arch. A. H. Kleinberg.

Afb. 9. Boerderij te Appelscha. Arch. C. J. Wierda te Heerenveen.

noodige jongvee, 3 stuks paarden en 1200 M³ bergruimte, slechts f 5.400.— gekost heeft.

In vergelijking met dit ontwerp, steekt de inzending van den architect Kleinberg, voor ongeveer dezelfde bedrijfstoestanden, gunstig af, inzonderheid zijn ontwerp voor den Heer D. Moorlag, wonende te 2e Exloërmond. (Afb. 8).

Na rijpe overweging meende de Keuringscommissie dit ontwerp als goed voorbeeld voor eene boerderij der Veenkoloniën te mogen aanbevelen.

De bouwkosten, ten bedrage van f 5.556.— voor 20 H.A. zijn niet te hoog; de woning is geriefelijk ingericht en in overeenstemming met de leefwijze in de betreffende streek. De stallingen zijn voldoende, hoewel de plaatsing van het vee met de koppen tegen den muur aan de Commissie minder gewenscht voorkwam, waar voldoende ruimte aanwezig is om een afzonderlijke voederderg te maken. Maar hierbij mag niet vergeten worden, dat op genoemde gronden weinig vee gehouden wordt.

Het uitwendig voorkomen der boerderij voldoet aan redelijke eischen en zou met enkele kleine wijzigingen gemakkelijk nog eenigszins verbeterd kunnen worden. Inzonderheid werd de plaatsing der ramen en het onderling verschil in vormen minder passend geacht. Ook de sprongen in de zijgevels bederven eenigszins het landelijk karakter van eenvoud en rust.

Dit ontwerp kwam volgens de Commissie in aanmerking voor eene bekroning van f 50.—, waarbij in overweging wordt genomen, dat het betrekkelijk weinig nieuws bevatte.

Een even groote prijs werd toegekend aan het ontwerp van den architect C. J. Wierda, voor eene boerderij, gebouwd te Appelscha. (Afb. 7 en 9). De Keuringscommissie meende dit ontwerp

zoowel voor eene boerderij op heideontginning in de Noordelijke provinciën, als op dalgronden, waarbij de aardappel-bouw minder op den voorgrond treedt dan in de Veenkoloniën, te mogen aanbevelen; toch bevat ook dit ontwerp meerdere fouten. De koeien- en paardenstal dienen van plaats te verwisselen, terwijl het uitwendig voorkomen van de boerderij door vereenvoudiging aanmerkelijk verbeterd zou kunnen worden.

In de zijgevels zouden de deuren niet teruggeplaatst moeten worden en de daklijn zou moeten doorgaan. Deze wordt nu verbroken, wat jammer is.

De verhoogingen boven de deuren, die het geheel ontsieren, zouden dan vervallen. In de verlichting van de gang zou gemakkelijk op andere, niet hinderlijke, wijze voorzien kunnen worden. De voorgevel zou veel winnen door het dakje boven den erker weg te laten en dezen horizontaal af te dekken, en dan tevens de lijst minder zwaar te maken. Daardoor blijft er meer muurvlakte zichtbaar onder de beide ramen der slaapkamers, die dan ook iets zouden kunnen zakken. Indien dan nog de beide zijramen van de verdieping vervallen en ook de houten bekleding onder de daklijst, wordt een nog beter geheel verkregen.

In het licht op de zolders zou voorzien kunnen worden door een paar dakvensters in de zijgevels.

Voor een bedrijf van 30 H.A. bedroegen de bouwkosten f 6.700.— er is plaats voor stalling van 6 stuks rundvee, 4 stuks paarden en een bergruimte van 650 M³. Ook bij dit ontwerp treft men weer de minder doelmatige Friesche stalinrichting aan.

Het tweede ontwerp van denzelfden architect, voor een boerderij te Fochtelo, werd meer geschikt geacht voor een Friesch greid-bedrijf dan voor een heide-ontginning. Er is aanmerkelijk meer stalruimte dan op het andere ontwerp, maar weer is dezelfde inrichting van den runderstal gevolgd, die toch zeer voor een bedrijf op heide-ontginning, waar uit den aard der zaak veel krachtvoer en groenvoeder wordt gegeven, heel lastig moet zijn.

Wat klasse B. betreft, werden de ingekomen ontwerpen getoetst aan de in het programma op den voorgrond gestelde eischen; doelmatige inrichting, goedkope uitvoering en landelijk voorkomen.

Na onderzoek bleek, dat tegen een hoofdeisch van het programma, goedkope uitvoering, door alle inzenders in ernstige mate gezondigd was.

De Keuringscommissie heeft daarom eenstemmig gemeend, den inzenders wel eene vergoeding ten bedrage van f 25.— voor de gedane moeite te moeten aanbieden, maar geen enkel der ingezonden ontwerpen voor klasse B te mogen bekronen noch tot de Tentoonstelling toe te laten.

De Keuringscommissie bestond uit de heeren: C. S. van Bunnigen te Maarsbergen, Voorzitter; H. Steketee te Wageningen, Secretaris; J. Eléma te Assen; H. Masselink te Utrecht; G. J. van Poppel te Gilse, alsmede de heeren J. Limburg, B. L. te 's Gravenhage en Karel Muller te Amsterdam, voorgesteld door de Permanente Prijsvraag-Commissie.

DE LEIDSCHESTRAAT TE AMSTERDAM. ¹⁾

In „De Telegraaf” heeft een Anonymus het voorstel gedaan de Leidschestraat-kwestie op te lossen, door een parallelstraat te maken, ± 20 M. van de bestaande straat verwijderd. De Zuidzijde van deze straat zou liggen in het verlengde van Hirsch. Het Koningsplein zou daarbij verbreed moeten worden. Het verkeer in de beide straten zou zoo geregeld moeten worden, dat dit slechts in één (onderling tegenstelde) richting moet worden toegelaten.

De Groene Amsterdammer heeft de goede gedachte gehad de heeren K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage, Prof. Dr. H. Brugmans, Dr. Jan Veth en Prof. A. J. Derkinderen hun oordeel over dit voorstel te vragen.

De heer de Bazel acht de door B. en W. voorgestelde verkeersweg Spul-Bosboom-Toussaintstraat kostbaar en leelijk, omdat ze aantast het recht regelmatige van Singelgrachten en radiale wegen. Daarenboven zal deze weg niet voorzien in de behoefte aan beter verbinding van het museum en Willemsparkkwartier met de oude stad.

De Leidschestraat volgt de oude verkeersader, en reeds daarom is het preferent in die richting een oplossing te zoeken, terwijl deze straat mede de natuurlijke toegang is tot het Overtoom-Helmersstraten kwartier.

Dat demping van de Leidschegracht niet in aanmerking komen kan en mag (schrijft de heer de Bazel) is nu toch zeker wel allen logisch denkenden duidelijk, ware het alleen reeds om de nuchtere reden, dat de waterweg onmisbaar is en bij demping vervangen zou moeten worden.

Rest de vraag of de Leidschestraat verbreed moet worden, dan wel of er voor te zeggen valt een tweede dergelijke straat op korter afstand daarvan door te breken.

Aesthetisch geloof ik, dat dit laatste niet verwerpelijk zou zijn.

De korte straatstukken met de brugpleintjes over de grachten (De Kerkstraat en Leidschedwardsstraat zouden als overbouwde doorgangen kunnen worden opgevat) zouden werkelijk met elkander een bijzonder goed geheel kunnen vormen en in het stadsbeeld, wijl volgens de oude situatie getraceerd, geen storend element te voorschijn roepen.

De verkeersregeling — het rijverkeer in de eene straat heen in de andere terug — zou nader bestudeerd moeten worden, maar de situatie biedt m.i. mogelijkheden genoeg voor een goede regeling in deze.

Het verruimde Koningsplein biedt wellicht, hoe dan ook gewenscht, grootere moeielijkheden, vooral wat kosten betreft, omdat voor deze onteigeningskosten geenerlei compensatie kan worden gevonden.

De heer de Bazel geeft daarna eenige beschouwingen over het kosten vraagstuk; z. i. is het klaarblijkelijk, dat ten behoeve van dat plan meer zal moeten worden onteigend dan voor verbreding der Leidschestraat alleen; waarbij het dan zeker is, dat de waardevermeerdering der perceelen aan beide kanten van de nieuwe straat eene belangrijke compensatie zullen vormen. Mede zeker is het, dat bij een (in dezen tijd niet zekere) goede bebouwing, aan architectonisch effect door de parallelstraat zeer

¹⁾ Door plaatsgebrek niet eerder aangenomen.

Villa te Heemstede, van Merlenstraat 4, van den heer F. van Heel. Architect K. P. C. de Bazel. Bekroond met de gouden medaille, uitgelooft door de Afdeeling Haarlem en Omstreken der Mij. t. bev. d. Bouwk. Tot haar leedwezen kon de Redactie van deze villa geen betere afbeelding geven. Zij hoopt echter binnen kort een duidelijker foto te reproduceeren. Het volledig Rapport der Jury van dezen gevelwedstrijd is opgenomen op blz. 597 en 598.

kan worden gewonnen, omdat de verdubbeling van hoeken en frontbreedte het aanzicht van dat stads-deel zal uitbreiden en het levende oppervlak zal vermeerderen. Het gewoonweg verbreed van de bestaande Leidschestraat is uiteraard de eenvoudigste oplossing, die misschien niet het behoud van zulk een gezelligheid, als de bestaande Leidschestraat biedt, zal verzekeren; maar toch zal een verbrede Leidschestraat wel steeds volkrijk genoeg zijn om de gezelligheid niet geheel te doen ontbreken. Ten slotte ware hierbij nog te overwegen — omdat het verkeer toch rechts en links geleid moet worden — of een verhoogd middentrottoir met één rij, of twee rijen dicht bij elkaar geplaatste boomen, op den duur niet de gewenschte schaduw zoude kunnen verstrekken.

De heer Berlage schrijft:

„Gaarne voldoe ik aan uw verzoek mijn meening te zeggen over den door B. en W. voorgestelden verkeersweg en de daarop gevolgde voorstellen tot eventuele demping van de Leidschestraat of verbreding der Leidschestraat. Het komt mij voor, dat van deze drie aléén dit laatste voorstel in aanmerking komt, omdat de Leidsche straat nu eenmaal als de voornaamste radiale straat van Amsterdam, ook de voornaamste verkeersweg is en dat ook blijven moet en ... zal. Want het schijnt mij met een goede opvatting van (modern) stedenbouw niet overeen te brengen, tramlijnen door andere straten dan de hoofdstraten, die van zelf winkelstraten zijn, te laten loopen. Dit is bovendien niet oekonomisch. Nu kan de verbreding der Leidschestraat op tweeërlei wijze geschieden, d.w.z. door verbreding van de straat zelf, of wél door den aanleg van een parallelstraat, welk denkbeeld onlangs in *De Telegraaf*, zooals gij mij schrijft, werd geopperd door een anoonimus. Nu acht ik dit laatste plan inderdaad zeer aanbevelenswaard.

Praktisch om de oekonomische voordeelen door de waardevermeerdering der tusschengelegen perceelen, die dan (want deze behoeven nu niet te worden onteigend) twee, eventueel zelfs 4 fronten kunnen krijgen.

Aesthetisch, omdat de Leidschestraat intakt blijft, hetgeen een groot ingrijpen in het „historisch“ Amsterdam onnoodig maakt, terwijl bovendien de uitmonding op het Leidscheplein harmonischer wordt.

De rooilijn van Hirsch kan immers de rooilijn van de nieuwe straat worden, zoodat het Leidscheplein (in het eerste geval slechts een verbreding der Leidschestraat) ook zijn waarde als plein zal behouden. Dan zal het onoogelijke hoekperceel van Leidschestraat en plein, tot een monumentaal, het pleinbeheerschend kopstuk kunnen worden, zoodat ongeveer de toestand wordt verkregen van het Sofiaplein, waar Kalverstraat en Rokin op uitmonden.

Het plan van de parallelstraat lijkt mij dus het best.”

Ook Prof. Brugmans en Dr. Veth keuren het voorstel van B. en W. af, omdat de voorgestelde weg willekeurig getrokken is en geen rekening houdt met den stadsaanleg.

Prof. Brugman, acht het plan om naast de Leidschestraat een parallelstraat aan te leggen haast een uitredding uit de groote moeilijkheden; hij zegt: „ik zou mij kunnen voorstellen, dat de Raad deze reddingsplank aangreep. Doet hij dat — wat wij hopen — dan wordt geen straat en geen gracht bedorven, en dan kan men bovendien van den nieuwen verkeersweg een moderne straat maken, gelijk Amsterdam er nog niet heeft”.

De heer Veth, vreest dat een verbrede Leidschestraat, „zulk een boulevardachtige winkel-allee”, eigenlijk niet thuis hoort in de Hollandsche hoofdstad.

„Zal er toch eigenlijk niet, — vraagt hij — net als van de gedempte grachten, iets geslachtloos en feelijks terecht komen van zulk een in de breedte uiteengescheurde baan? Dit staat zeker te vreezen en de ongenoemde, die het eerst het denkbeeld, om een parallelstraat dicht naast de Leidschestraat te trekken, opperde, heeft inderdaad zulke bezwaren op oorspronkelijke wijze weten te ondervangen. Zijn voorstel is uit gezond vernuft gesproken.”

Nadat de heer Veth vervolgens heeft nagegaan, welke perceelen, die architectonische waarde hebben, zouden moeten verdwijnen, vervolgt hij:

„Maar niet enkel zou die oude Leidschestraat dan ook verder heel haar eigenaardig karakter bewaren, de nieuwe zou er eveneens een kunnen worden van de normale proporties, die nu eenmaal in het stadsbeeld passen, terwijl met zulk een dubbele straat het verkeer misschien nog gemakkelijker te regelen zou zijn dan met één zeer breeden verkeersweg. En wat de uitvoerbaarheid betreft, zou de onteigening zeker aanmerkelijk goedkooper worden, terwijl het Koningsplein er niet bij verliest en en het altijd eenigszins vreemd gesitueerde Leidscheplein er in hoofdzak bij winnen kon.”

Nog zij medegedeeld, dat in de Vereeniging: „Museum en Parkkwartier” 9 December de heer Easton dit onderwerp ook heeft besproken en de volgende voordeelen van de parallelweg heeft samengevat:

1. De parallelstraat zal goedkooper zijn — misschien bedragen de gezamenlijke kosten minder dan één miljoen, alles inbegrepen (het gemeenteplan is geraamd op f 2.350.000).
2. Er wordt niet getornd aan de zuidzijde der Leidschestraat, terwijl de nieuwe straat gemaakt wordt.
3. Het plan praedjudiceert niet op de toekomst. Al bleef de parallelstraat vooreerst een doodsche spleet, dan ware, met de afleiding van het verkeer, nog niets verloren.
4. Het intieme, gezellige karakter der L.-straat blijft onaangetaast. (En ongelukken gebeuren in een ruime, drukke straat vaker dan in een vrij smalle).
5. De verkeers-ontlasting heeft plaats in de beste richting: naar het geheele zuiden en westen.
6. De regeling van het verkeer zal in de toekomst zeer gemakkelijker worden.

7. Het stadsschoon wordt — mits bij goede bebouwing der nieuwe straat — zoo min mogelijk aangetast en de verdubbelde Leidschestraat past volkomen in het karakter van den traditioneelen stadsaanleg. — Geen dwarsgrachten worden gedempt; geen hoofdgrachten ernstig ontsierd, geen bochten er tusschen door gewrongen.

8. Er ontstaat een belangrijke uitbreiding van eerste-klasse winkelstand, waaraan groote behoefte is.

9. De dubbele Leidschestraat is, ook voor de toekomst, de noodzakelijke afvoerweg der zich steeds ontwikkelende, welvarende stadswijk achter 's Rijks Museum.

EEN FRAAIE PRIJSVRAAG.

De kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn en het Loo hebben voor enkele weken een prijsvraag uitgeschreven onder de bouwkundigen in de Gemeente Apeldoorn ter verkrijging van een schetsontwerp voor een kerk met kleinen toren, anex consistoriekamer en kosterswoning, te stichten op een vrij terrein aan den Arnhemschen straatweg te Apeldoorn.

Waar de voorwaarden van deze prijsvragen op vrijwel alle belangrijke punten in strijd zijn met de Nationale Prijsvraag Regelen, vastgesteld door de vier bouwkundige vereenigingen, meenen wij deze prijsvraag te moeten signaleeren als geheel onvoldoende. In de voorwaarden vinden wij o.a.:

Het gebouw zal ruimte moeten bieden voor ongeveer 700 plaatsen gelijkvloers en 150 op de gaanderij. De bouwsom mag f 33000.— niet te boven gaan; in deze bouwsom is alles begrepen: centrale verwarming, een toren-surwerk, enz. ook „de kosten van architectuur” met welke eigenaardige term het programma vermoedelijk het architecten-honorarium bedoelt.

Verlangd wordt een plan begane grond, de voornaamste gevels en twee doorsneden, beide zoodanig, dat daaruit de constructie van gebouw en toren is na te gaan. De hoofdgevel schaal 1 op 50; de andere teekeningen schaal 1 op 100.

Verder: een memorie van toelichting en een gespecificeerde begrooing. En dit noemen de kerkvoogden een schetsontwerp! De beoordeeling zal geschieden door het College van Kerkvoogden, onder adviseering der overige kerkelijke colleges; van deskundigheid in de Jury is dus geen sprake.

Verder wordt medegedeeld dat f 33000.— de maximum bouwsom is, doch dat bij de beoordeeling der ingezonden ontwerpen de bouwsom zeer zeker van grooten invloed zal zijn bij de keuze van het ontwerp.

De volgende bepaling is wel de kroon op de minderwaardigheid van de voorwaarden: „Indien de ontwerper van het gekozen ontwerp, om welke reden ook, verhinderd is als bouwmeester van dat ontwerp op te treden, of Kerkvoogden om redenen die niet genoemd behoeven te worden hem het bouwtoezicht niet wenschen op te dragen, zal hem voor het gekozen ontwerp worden uitbetaald een som van f 250.—, bij acceptatie van dit bedrag wordt het ontwerp het eigendom van Kerkvoogden en verkrijgen zij het recht dit ontwerp voor haar te doen uitvoeren”.

Dus: geen prijzen, geen spoor van deskundigheid van de Jury, volkomen onzekerheid, dat de bekroonde de opdracht voor den bouw krijgt; een eventuele schadeloosstelling aan den bekroonde van f 250.—, wat natuurlijk in dit geval veel te weinig is. In een advertentie werden bouwkundigen uitgenoodigd plannen in te leveren; over de voorwaarden zouden kerkvoogden uitsluitend mondeling toelichting geven op twee bepaalde dagen. Het geeft wel een merkwaardige kijk op de beschaving van deze heeren Kerkvoogden, dat zij zich, waar het hier toch niet het eerste het beste schuurtje maar een kerkgebouw betreft, niet gewend hebben tot de architecten-vereenigingen bij de voorbereiding van deze prijsvraag, maar door deze schandelijke voorwaarden listiglijk architectonische krachten willen uitbuiten. Kerkvoogden willen, zonder eenige belooning uit te keeren, verschillende bouwkundigen arbeid laten verrichten en tegen elkaar laten concurreren; zij zullen dan daaruit zelf het beste

Detail van de villa te Bloemendaal. Architect H. Th. Wijdevelt. Zie de losse plaat.

kiezen; en krijgen dus het beste van veel arbeid voor niets. De mededinger, die de zekerheid heeft, dat zijn project *niet* door deskundigen wordt beoordeeld, zoodat allerlei willekeurige invloeden de bekroning zullen bepalen, heeft alleen de wel zeer schrale troost, dat, *wanneer* hij no. één mocht zijn, zijn ontwerp *misschien* voor uitvoering wordt aangewezen, of anders voor f 250.— wordt afgekocht.

Natuurlijk zal geen Architect, die zich zelf respecteert, aan deze prijsvraag meedoen; alleen beunhazen en onbevoegden zullen misschien hun krachten er aan wagen, met het vrij wel zekere gevolg, dat op deze wijze een kerk wordt verkregen, die den naam „bedehuis” volkomen onwaardig zal zijn, en die Apeldoorn zal ontsieren.

J. G.

THEORIE EN PRAKTIJK.

In het voorgaande Bouwk. Weekblad komt de heer van de Wijnperse op tegen enkele mijner beschouwingen, verbonden aan een door mij geschreven gunstige beoordeeling over een boek van de hand van een zijner collega's. Als zoodanig zal zeker het stukje van genoemden heer niet veler sympathie oogsten. Hij valt mij aan, omdat ik bij het wiskundig onderwijs wat minder tijd aan bewijzen, en wat meer tijd aan toepassingen wil besteed zien; komt met allerlei tegenbeweringen aandragen; hier en daar erg „hantain” gedeclareerd, maar nergens „be-wezen”. (Men leze daarom het opschrift hierboven ook figuurlijk). Hij heeft mijn beschouwingen zeker willen bewijzen, en nu in zijn ijver het vraagstuk niet goed gelezen. Dat komt meer voor, maar het is altijd een fout, welke zeker een wiskundige, die een ander wil kapittelen, niet mag maken. Immers het geheele schrijven is gebaseerd op mijn beschouwingen, volgens hem over wiskundig onderwijs aan middelbaar technici, — iets waarover door mij zelfs met geen enkel woord is

gerept. Het geheele relaas, hetwelk blijkbaar eens moest worden geventileerd, had de schrijver dus evengoed kunnen vastknopen aan „de Indrukken van een Duitsche reis door Willem C. Brouwer“, uit hetzelfde nummer als waarin ik mijn artikel schreef.

Ik zou het dus hierbij kunnen laten, wanneer niet de oppervakigheid van des schrijvers betoog een woord van protest verdiende.

De heer v. d. W. vraagt, op grond van welke ervaringen ik neerschrijfs, dat tijd voor wiskunde studie, uitgesponnen naar zijn denkbeelden, ontbreekt. Zij zijn voor 't grijpen. Lees de examen-eischen voor opzichter van den Waterstaat, welke naast een massa praktische vakken, theoretische vakken bevatten, hier en daar nagenoeg evenver gaand als voor een H.B.S. met vijfjarigen cursus; — zie den eisch, dat men na zijn 17e jaar twee jaar als ambachtsman moet werkzaam zijn geweest, en dat men op zijn 21e jaar het examen kan doen. Het zal genoemde heer niet moeilijk vallen met deze gegevens te bewijzen en daarna te gelooven, dat er jaarlijks alleen in deze groep al honderden jongelui studeerende zijn, waarvoor het hoogst gewenscht is, dat het wiskundig onderwijs geleid wordt in de banen, zooals ik mij die denk, en zooals die door zijn collega Visser in diens leerboek in beginsel zijn gevolgd.

Een bewijs, hetwelk gauw is geleverd, zal de praktische docent meestal niet achterwege laten; een gezocht en ingewikkeld bewijs wel; doch den leergierigen jongeman, die er om vraagt, leere hij het, en zoo bereikt deze docent naar mijn bescheiden meening meer dan U, mijnheer v. d. W., die door dik en dun ieder Uw bewijzen opdringt. Zoo wordt Uw verzuchting tot waarheid, dat de docent en niet de wiskunde de schuld ervan draagt, dat vele jongelui verwoede tegenstanders van wiskunde worden.

De docent, die de gave en kunde bezit om af te dalen tot het peil van ontwikkeling zijner leerlingen en daarop zijn onderwijs weet op te bouwen, zal dit niet overkomen. Het gebrek aan pedagogische kennis, en de gemakzucht van sommige docenten, bij wier onderwijs de leerling zich moet voegen naar het peil van ontwikkeling dier docenten, moeten noodzakelijk tot een groot fiasco leiden.

Gij veracht het „kunstje“ zoo zeer. In de praktijk is dit niet verwerpelijk. De jonge man, die met behulp van een touwtje en van twee spijkers vlag de ellips trekt, heeft meer waarde dan Uw volgeling, die nog niet eens recht voor zijn papier zit om 't vroeger geleerde bewijs weer op te rakelen, wanneer de eerste al lang weer aan wat anders bezig is!

Ook Uw voorbeeld uit de praktijk is onjuist. Zeker moet elk bovendeel steunen op een behoorlijk onderdeel; dat is erg gewichtig gezegd, — maar zag U wel eens een paalfundeering voor een directieketje heien?

Wiskundekennis, bestaande in de handigheid en ervaring in het vlag toepassen van stellingen, enz., belijft de heer v. d. W. „opgeplakte kennis“ te noemen. Hij vergeet, dat de tijd, aan „bewijzen te leveren“ besteed, nuttiger kan worden gebruikt voor praktische zaken, en dat zelfs de door hem bijgebrachte wiskundekennis altijd zeer beperkt zal blijven.

Laat alle opzichters behoorlijk praktisch onderlegd zijn en geef hun dan zoo'n dosis „opgeplakte kennis“ mede; maar de hemel behoede mij voor den onpraktischen mensch, met de „vergulde kennis“, zooals de heer v. d. W. zich dien denkt.

Voor de lezers van het Bouwkundig Weekblad acht ik dit voldoende, en de zaak voor de meesten te weinig belangwekkend, om er nog nader op in te gaan.

M. B. N. BOLDERMAN.

De Haarlemsche Gevelwedstrijd. Over deze plaats gehad hebbende wedstrijd schrijft de directeur van Haarlem's Dagblad, de heer J. C. Peereboom in zijn blad, en geeft daarbij eenige juiste opmerkingen ten beste. Hij juicht een dergelijke wedstrijd toe, maar stelt de vraag, of het niet beter ware geweest, wanneer men het bij de gouden en de zilveren medailles had gelaten en zich niet had begeven in een groot aantal eervolle vermeldingen; een bekroning moet een onderscheiding zijn, dus zeldzaam; bovendien wordt door het groot aantal bekroningen de indruk op het publiek eenigszins verzwakt en gaat de herinnering aan de bekroningen verloren.

Niemand is in staat deze geheele lijst van onderscheidingen in zijn hoofd te houden. Verder is het een bezwaar, dat door deze zeer uitvoerige manier van bekronen de indruk gewekt zou kunnen worden, alsof de niet genoemde gevels totaal verwerpelijk zijn, hetgeen toch (en de heer P. heeft daarbij bepaalde gevels in de gedachten) het geval niet wezen kan.

Deze opmerking is zeer juist; wanneer men de talrijke eervolle vermeldingen leest, valt het op, dat enkele gebouwen, wier gevels toch zeker zoo goed zijn als menig vermeld gebouw, niet op de lijst voorkomen.

De heer P. acht de grootste waarde van een dergelijke prijsvraag niet gelegen in het bekronen van een bekwaam architect als wel in de opvoeding van het publiek, die er mede bereikt kan worden.

En om dit laatste te bevorderen geeft hij den goeden raad, dat een album worde samengesteld, waarin de verschillende gevels, althans die welke met de medailles bekroond zijn, worden afgebeeld. De Jury kan dan hierbij verklarende toelichting geven. Dit vruchtbare voorstel van den heer Peereboom geven wij de Afd. Haarlem en Omstreken der Mij. t. bev. der Bouwk., die dezen gevelwedstrijd organiseerde, in ernstige overweging.

J. G.

Kloostergang van den Dom. In de N. R. Ct. is het volgende ingezonden stuk opgenomen.

In uw blad van 5 December staat de redevoering van den Burgemeester van Utrecht, uitgesproken bij gelegenheid van de aanbidding eener fontein voor den hof, omsloten door de Kloostergang van den Dom. De Burgemeester zou gezegd hebben, dat dit geschenk was de „bekroning van het vele dat de gemeente deed en nog doet, om deze Kloostergang in haar ouden luister te herstellen“.

Of uw verslaggever heeft slecht geluisterd, of de Burgemeester kent de geschiedenis van de Kloostergang niet. Want het is een feit dat de gemeente Utrecht nooit iets heeft gedaan, nooit een cent heeft uitgegeven, om dit belangrijk monument in zijn ouden luister te herstellen. De gemeente stak er geen vinger naar uit, de kerk ook niet; het Rijk evenmin. Het monument lag in het hart der stad, absoluut verwaarloosd. Toen ik, nu ongeveer 35 jaren geleden, mij die zaak wenschte aan te trekken, werd eerst aan B. en W. van Utrecht officieel gevraagd of de stad zich soms als eigenaresse beschouwde en of zij voornemens was iets te doen tot behoorlijke instandhouding van het monument. Op beide vragen luidde het antwoord droog ontkennend. Daarop heeft de zeer kostbare restauratie van het monument plaats gehad, geheel en al op kosten van 's Rijks schatkist. Van de gemeente kon zelfs niet verkregen worden dat er een voldoende politietoezicht georganiseerd werd. De straatjongens wierpen al de ruiten in. Tot drie malen toe werden de ruiten van rijkswege hersteld. Daarna heeft de minister den strijd tegen de kwajongens opgegeven.

De belangstelling in de Kloostergang dateert van den tegenwoordigen Burgemeester; vroeger bestond zij niet.

VICTOR DE STUERS, 9 December 1913.

DE HAARLEMSCHE GEVELWEDSTRIJD.

Villa te Heemstede, v. Merlenstraat 6, van Mevr. R. C. de Voogt-Voogel. Architect K. P. C. de Bazel. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de gemeente Heemstede.

Achtergevel van de villa te Heemstede, van Merlenstraat 6.

BERICHTEN.

Banden „Bouwkunst“. De banden voor het Tweemaandelijksch Tijdschrift „Bouwkunst“ 1913 zijn verkrijgbaar bij de Firma Mouton en Co. Herderstraat 5 den Haag à f 0.75 het stuk, fr. p. post f 0.90.

DE HAARLEMSCHE GEVELWEDSTRIJD.

Huize „de Steenhaag“ te Heemstede, Zonnelaan. Eigenaar en architect J. B. van Loghem. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de gemeente Heemstede.

Villa te Bloemendaal, Bloemendaalsche Bosch, van den heer E. J. Everts. Architect H. Th. Wijdevelt. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de vereeniging: „Bloemendaal's Bloei.“

33ste JAARG. - 20 DEC. 1913. - No. 51.

**BOUWKUNDIG
WEEKBLAD**
ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.Z.N. :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. / 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) / 9.50.
Aiz. nummers / 0.15. fr. p. p. / 0.16 - ADVERTENTIE: v. 1-5 regels / 1.-, elke regel meer / 0.20. Grootte letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen / 0.15. Abonnement van advertenties tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering van Architect-Leden ter bespreking van het Rapport Keuring Hout. — Kerk Ned. Herv. gemeente te Apeldoorn. — Hoofdbestuurvergadering op Dinsdag 9 December. — Jaarverslag der Permanente Prijsvraag-Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Diepe Fundeeringen te Amsterdam, door M. B. N. Bolderman. — Het aesthetisch gedeelte van Stedenbouw. Verslag der lezing van H. P. Berlage. — De nieuwe Verkeersweg te Amsterdam. — Commissie voor het Stadsschoon. — De Haarlemsche gevelwedstrijd. — Sociale Techniek in het Zuiden. — Ingezonden. Berichten. — Met een plaat.

De Commissie wendde zich tot genoemde Kerkvoogdij met een daarop wijzend schrijven, en het verzoek om alsnog het programma in overeenstemming met de A. R. te willen brengen. Zij moet *inmiddels* deelneming aan genoemde prijsvraag ont-raden en verzoekt U dit in Uw orgaan te willen kenbaar maken.
Hoogachtend, namens de P.P.C.

C. N. VAN GOOR, Secretaris.

HOOFDBESTUURVERGADERING OP DINSDAG 9 DECEMBER.

Aanwezig waren de heeren: A. Salm G. Bzn., voorzitter, A. W. C. Dwars, J. W. Hanraath en Alb. Otten, benevens de Alg. Secretaris J. Gratama.

Betreurd werd, dat de overige leden van het Hoofdbestuur niet ter vergadering aanwezig waren, te meer omdat door onvoorzichtigheid geen besluiten betreffende belangrijke onderwerpen genomen konden worden. Waar het hoofddoel van deze vergadering was: bespreking van het gewijzigde Concept Statuten en Alg. Huish. Reglement voor de saam te smelten vereenigingen Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Bond van Ned. Architecten, opgesteld door de Fusie-Commissie, moest nu van deze bespreking worden afgezien. Ook een voorloopige bespreking door de aanwezige leden kon weinig vruchtbaar zijn, omdat de beide leden der Fusie-Commissie, tevens leden van het Hoofdbestuur, de heeren S. de Clercq en J. A. G. van der Steur, verhinderd waren aanwezig te zijn.

Door de Fusie-Commissie was bepaald, dat Dinsdag 9 December 's middags de vergadering van de besturen der Mij. en van den Bond met de Fusie-Commissie zou plaats hebben, waarin over de gewijzigde Concept Statuten en Alg. Huish. Reglement opgesteld door de Fusie-Commissie, van gedachten zou worden gewisseld. ¹⁾

¹⁾ Deze regeling is overeenkomstig het schrijven van de Fusie-Commissie aan de Besturen van de Mij. en van den Bond, Maart 1913, welk schrijven is afgedrukt bij het Concept Statuten en Alg. Huish. Reglement, welk concept den Architect Leden is toegezonden.

In genoemd schrijven wordt de geheele behandeling van het fusie-vraagstuk geregeld, met welke regeling de Architect Leden, in hun vergadering van 18 Mei 1913 accoord zijn gegaan. In dit

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN ARCHITECT-LEDEN TER BESPREKING VAN HET RAPPORT KEURING HOUT. Het Hoofdbestuur brengt in herinnering dat spoedig een vergadering van Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal worden uitgeschreven ter bespreking van het Rapport betreffende de bij de keuring van hout te stellen eischen, opgesteld door de commissie bestaande uit afgevaardigden van het Kon. Instit. v. Ingenieurs, de Mij. tot Bev. der Bouwk., den Ned. Aann. Bond en den Bond v. Houth. in Nederland, welk Rapport is gepubliceerd in B. Weekblad 1913, no. 11 en 12.

Ten einde een practisch resultaat van deze bespreking te bevorderen verzoekt het Hoofdbestuur den Architect-Leden hun eventuele opmerkingen betreffende het Rapport **vóór 31 December a. s.** te willen mededeelen aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

KERK NED. HERV. GEMEENTE TE APELDOORN.

Amsterdam, 15 December 1913.

Aan de Besturen der Constituerende Vereenigingen.

Wel Ed. geb. Heeren.

De P.P.C. heeft de eer U bij dezen te berichten, dat in haar handen kwam een programma voor een prijsvraag voor een kerk voor de Ned. Herv. Gemeente te Apeldoorn en het Loo, uitgeschreven door de Kerkvoogdij aldaar.

Dit programma voldoet in geen enkel opzicht aan de Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwvakken, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Door het Bestuur van den B. N. A. was echter te kennen gegeven, dat genoemd gewijzigd-concept te kort in zijn bezit was geweest, om het in een Bestuursvergadering te behandelen. Daarenboven waren 2 Bestuursleden verhinderd de vergadering op 9 December bij te wonen, zoodat verzocht werd de vergadering een 14 dagen uit te stellen.

In verband hiermede werd de vergadering door de Fusie-commissie bepaald op 19 December 1913.

Het bleek het Hoofdbestuur in zijn vergadering van 9 December, bij de voorloopige bespreking van het gewijzigd concept Statuten en Alg. Huish. Reglement, dat het onderwerp een uitvoerige bespreking door het Hoofdbestuur eischt, zoodat besloten werd opnieuw een speciale Hoofdbestuursvergadering hieraan te wijden. Aangezien het verder niet wenschelijk bleek, dat deze Hoofdbestuursvergadering zoo kort op die van 9 December zou volgen, werd besloten hiervoor aan te houden de volgens reglement voorgeschreven vergadering, namelijk de eerste Dinsdag van iedere maand, dus op 6 Januari 1914; de Fusie-commissie zou in verband hiermede verzocht worden, den datum der gecombineerde vergadering boven bedoeld, te verzetten tot na 6 Januari 1914 (1).

2de Heemschut Conferentie. Als afgevaardigden der Mij. op deze Conferentie, welke 29 en 30 December a.s., gehouden wordt, waren benoemd de heeren A. Salm G.Bzn. Voorzitter der Mij., F. J. Kubatz B. I. en J. B. van Loghem B. I. Aangezien de heer Kubatz verhinderd was de benoeming te aanvaarden, werd in diens plaats benoemd de heer G. Versteeg.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

de Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE.

JAARVERSLAG OVER 1913.

Aan de Constitueerende Vereenigingen.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft de eer U bij deze verslag te geven van hare werkzaamheden in het afgelopen jaar (1 Dec. 1912—1 Dec. 1913).

Dit maal kan het verslag kort zijn, daar er geen aanleiding bestaat tot meer uitvoerige principiële beschouwingen zooals bij de samenstelling der beide vorige jaarverslagen het geval was, zoodat kan worden volstaan met een kort résumé van den arbeid der Commissie.

Deze bestond in:

- 1°. het geven van adviezen aan prijsvraag uitschrijvers die hare bemiddeling inriepen.
- 2°. het aanbieden van de diensten der Commissie aan prijsvraag uitschrijvers.
- 3°. het uitbrengen van adviezen aan de besturen der Constitueerende Vereenigingen over uitgeschreven prijsvragen, en
- 4°. het ondernemen van een herziening der Algemeene Regelen en van het Huishoudelijk Reglement der Commissie.

Ad 1°. Om advies werd gevraagd:

a. door de Amsterdamsche Commissie plan 1813 over eene uit te schrijven prijsvraag voor een monument op den Dam te Amsterdam. In eene correspondentie zette de P. P. C. hare denkbeelden omtrent het inrichten van een zoodanige prijsvraag uiteen, doch de Commissie meent dat de prijsvraag niet doorging, althans haar kwam daaromtrent niets meer ter kennis;

schrijven staat vermeld:

Sub 3. Haar (d. w. z. de Fusie-Commissie) op te dragen daarover (d. w. z. over de wijzigingen in de Concept Statuten en Alg. H. Regl. aangenomen in de Ledenvergaderingen van de Mij en van den Bond) aan de Vereenigingen te rapporteeren, en indien mogelijk, gewijzigde voorstellen voor Statuten en Reglement in te dienen;

Sub 4. De Besturen te machtigen in eene gecombineerde vergadering met de Fusie-Commissie over die voorstellen haar gevoelen te kennen te geven.

1) Inmiddels heeft de Fusie-Commissie aan dit verzoek voldaan en is deze vergadering vastgesteld op Vrijdag 9 Januari 1914.

b. door de Sociaal technische Vereeniging van democratische Ingenieurs en Architecten omtrent een prijsvraag voor een „Tuinstad“. De P. P. C. gaf, ofschoon het hierbij een studieprij vraag gold, eenige inlichtingen, met inachtneming waarvan de prijsvraag werd uitgeschreven.

c. door de Vereeniging van Nederlandsche Baksteenfabrikanten over een prijsvraag van een schoolgebouw met onderwijzerswoning.

Ook hier gold het een studieprij vraag, waarbij echter met het advies der Commissie bij de uitschrijving werd rekening gehouden.

d. door de Vereeniging „het Oosten“ te Rotterdam in zake een uitgeschreven gevelwedstrijd, welke wedstrijden geheel buiten de bemoeienissen der P. P. C. vallen, wat aan de betrokken Vereeniging werd medegedeeld.

e. Door de Commissie voor het stichten van een „Verzorgingshuis“ te Hilversum; de P. P. C. confererde herhaaldelijk met deze Commissie en adviseerde haar omtrent de samenstelling van het concept programma, de keuze der juryleden, enz. Volgens besluit van den Gemeenteraad d.d. 23 Sept. j.l. is definitief tot een prijsvraag besloten. Is deze belangrijke prijsvraag nog niet uitgeschreven, zoo mag verwacht worden dat dit eerlang zal geschieden.

f. door het gemeentebestuur van Hilversum in zake het uitschrijven van een prijsvraag voor een Raadhuis van die gemeente. De P. P. C. bezocht daartoe die gemeente om het dagelijks bestuur te adviseeren bij de keuze van een terrein voor dien bouw, en gaf haar advies omtrent de inrichting der prijsvraag, de uit te loven prijzen, de samenstelling der jury, enz. De P. P. C. acht het een verblijdend teekening dat haar tusschenkomst van zoo, velerlei zijden werd gevraagd en meent daarin een langzaam doorwerken en gewaardeerd worden der Algemeene Regelen te mogen zien.

Ad 2°. Aanbieding van de diensten der P. P. C. had plaats op het bij geruchte vernemen van het mogelijk uitschrijven van prijsvragen.

a. aan een ingezetene van Schiedam, voor een prijsvraag voor een Ziekenhuis aldaar. Bericht werd echter ontvangen dat van zoodanige prijsvraag geen sprake was.

b. aan de Steenkolenhandelsvereeniging te Rotterdam voor een prijsvraag voor een kantoorgebouw voor die Vereeniging. Ook van deze Vereeniging werd bericht ontvangen dat geen voor nemen bestond een prijsvraag uit te schrijven.

Later is gebleken dat de Vereeniging eene besloten mededinging onder een aantal architecten voor zulk een gebouw heeft uitgeschreven.

Waar echter nog niet is geregeld de verplichting der leden van de C. V. ingeval van nitnoodiging tot zulk eene mededinging, en de P. P. C. gezien het geval koloniaal Instituut, niet bevoegd is tot ingrijpen, heeft zij gemeend zich niet verder met deze mededinging te moeten inlaten.

Ad 3°. Adviezen aan de besturen der C. V. werden uitgebracht, behalve over bovengenoemde prijsvragen waar daartoe aanleiding bestond, omtrent de besloten mededinging voor een tentoonstellingsgebouw voor de Hollandsche afdeling der tentoonstelling te San Francisco.

Hierbij bleek wederom de wenschelijkheid eener regeling, waarnaar in dergelijke concurrenties, besturen en leden der constitueerende Vereenigingen zich konden richten.

Ad 4°. In aansluiting met de algemeene beschouwingen in het jaarverslag der P. P. C. over 1912 heeft de Commissie gemeend eene herziening der A. R. te moeten ondernemen, waarbij ge tracht werd tegemoet te komen aan de bezwaren, die bij de toepassing der A. R. aan den dag waren getreden.

Den 15en Juli 1913 mocht de Commissie hare wijzigingsvoorstellen met toelichting aan Uwe Vereenigingen doen toekomen, en in hoofdstrekking door de vergaderingen zien goedkeuren.

Slechts één punt, n.l. de wijze waarop het beginsel der bekende „motie van der Pek“ in de A. R. behoorde te worden verwerkt, gaf aanleiding tot de Commissie het verzoek te richten hare aandacht nader aan dat punt te wijden en nieuwe voorstellen daar omtrent te doen.

Door verschillende omstandigheden kon de Commissie daaraan niet zoo tijdig gevolg geven als zij wenschte, doch zij vertrouwt dat spoedig de belemmerende oorzaken uit den weg zullen zijn geraimd en zij aan de haar gegeven opdracht zal kunnen voldoen.

De samenstelling der Commissie werd gewijzigd door het aftreden van den heer P. J. de Jongh, die zich niet herhiesbaar stelde en vervangen werd door den heer H. G. Jansen, zoodat de Commissie is samengesteld als volgt:

A. Salm G. Bzn., voorzitter, aftr. 1914.

C. N. van Goor, secretaris, aftr. 1915.

H. G. Jansen, penningmeester, aftr. 1916.

Rekening over 1913.

Ontvangsten.	Uitgaven.
Verkoop van exemplaren der A. R. . . . . f 0.50	Bureaubehoefte . . . . . f 3.—
Door de Constitueerende Vereenigingen aan te vullen te kort (art. 11 huish. Reglement) 66.52	Copieerwerk 27.25
	Reiskosten ten behoeve der gewone Commissievergaderingen 22.80
	porti f 10.— + f 0.50 +
	f 3.47 = ... 13.97
f 67.02	f 67.02

De Penningmeester H. G. JANSEN.

Amsterdam, December 1913.

De Permanente prijsvraag Commissie

A. SALM G. BZN., voorzitter.

C. N. VAN GOOR, secretaris.

H. G. JANSEN, penningmeester.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DIEPE FUNDEERINGEN TE AMSTERDAM.

door M. B. N. BOLDERMAN.

Het zal velen niet onbekend zijn, dat Amsterdam nog voor een groot gedeelte als „Polderstad“ moet worden beschouwd; dat wil zeggen, dat vele terreinen loozen op wateren, welke kunstmatig op een zeker, — ten opzichte van de algemeene hoogteligging dier terreinen meestal vrij laag — peil worden gehouden.

Dat deze poldertoestand op het bouwen in bedoelde stads gedeeltes van grooten invloed is, zal wel geen nader betoefte behoeven. Ik meen er echter op te moeten wijzen, dat de poldertoestand in Amsterdam op veel meer terreinen aanwezig is dan men volgens de „Bouwverordening“ zoude meenen. Immers volgens het bepaalde in die verordening (zie art. 6, vierde lid) wordt aldaar alleen het op fig. I met een arceering aangeduide stads gedeelte als „polderstad“ aangemerkt, en zijn alleen daar afwijkende bepalingen omtrent ophooging, bodemafluiting, enz. bij nieuw te bouwen perceelen (artt. 98, 115, enz.) en bij de loozingsinrichting voor hemel-, grond-, huis-, bedrijfswater en drekstoffen van toepassing. (*) In werkelijkheid liggen nagenoeg alle

(*) Sedert de inwerkingtreding der Bouwverordening zijn de meeningen en toestanden eenigszins gewijzigd, zoodat de voorschriften, omtrent de loozingsinrichtingen in de genoemde verordening opgenomen, in alle opzichten geen zuiver beeld meer geven van de regelen, bij die inrichtingen in acht te nemen. Een wijziging dier voorschriften is in studie.

terreinen buiten de Singelgracht binnen de grenzen der polders (zie fig. 1.)

Dat bovendien deze poldertoestand met het oog op een goede rioleering dikwijls zeer hinderlijk is en het Gemeentebestuur bindt aan allerlei voorschriften en inzichten van de diverse Polderbesturen, die evenals zoovele potentaten en potentatjes een goede en snelle afdoening van vele zaken in den weg zitten, zal ook ieder bij eenig nadenken wel inzien. Immers het Stadsbestuur houdt rekening met de belangen van alle inwoners gelijktijdig, welke belangen niet altijd dezelfde zijn als die van het kleine kringetje der polderbewoners, voor wier belangen het Polderbestuur meent te moeten opkomen. Hierop thans verder in te gaan is niet mijn bedoeling, maar wel om te wijzen op een ander groot uit den „poldertoestand“ voortvloeiend inconvenient bij het bouwen.

Immers al schrijft de Bouwverordening voor (art. 70), dat bij nieuw op te richten perceelen de bouwterreinen aan het polderverband moeten worden onttrokken, dan zullen deze terreinen toch nog blijven worden „bemalen“, zoolang niet alle terreinen in de omgeving zijn ontpolderd. De invloed van deze bemaling doet zich gevoelen in een verlaging van den grondwaterstand, — en waar overal in Amsterdam de toestand van den bodem van dien aard is, dat het bouwen van huizen moet geschieden op een „paalfundeering“ zal deze verlaging van den grondwaterstand dwingen tot het ten opzichte van de terreinhoogte diep daaronder leggen van den bovenkant der fundeering, en dus ook tot het maken van veel metselwerk tot diep onder het terrein. Dit is natuurlijk kostbaar en heeft het aanzijn gegeven aan vele slechte woningtoestanden; immers nu men toch de muren tot op groote diepte onder het terrein moest maken, wenschte men deze te benutten, en zijn op deze wijze vele „souterrains“ gebouwd, waarvan vele in bewoonbaarheid uit een hygienisch oogpunt weinig op de „kelderwoningen“ voor hebben. Door de voorschriften der Bouwverordening is het thans niet meer mogelijk, gebrekkige souterrainwoningen te bouwen, doch dat neemt niet weg, dat men nog steeds gedwongen is een diepe, kostbare fundeering te maken en veel metselwerk onder den grond zonder veel nut te moeten aanbrengen.

De geaardheid van den Amsterdamschen bodem is natuurlijk ongelijk. In fig. 2 (1) geef ik een doorsnede van dien bodem naar de uitkomsten, verkregen bij een grondboring in de Van Hallstraat. Nu is de toestand elders weer eenigszins anders, doch de in de figuur zichtbare zandlaag op 12.50 M. tot 15.50 M. — A.P., hier dichter bij, daar verder van de oppervlakte verwijderd, geeft op vele plaatsen eenigen steun aan den onderkant der palen, welke verder „op de kleef“ hangen. Heit men door die laag heen, dan zal men eerst weer op meer

(1) Deze figuur is overgenomen uit het „Beknopt leerboek der Waterbouwkunde“ van M. B. N. Bolderman en A. W. C. Dwars; Uitg. L. J. Veen.

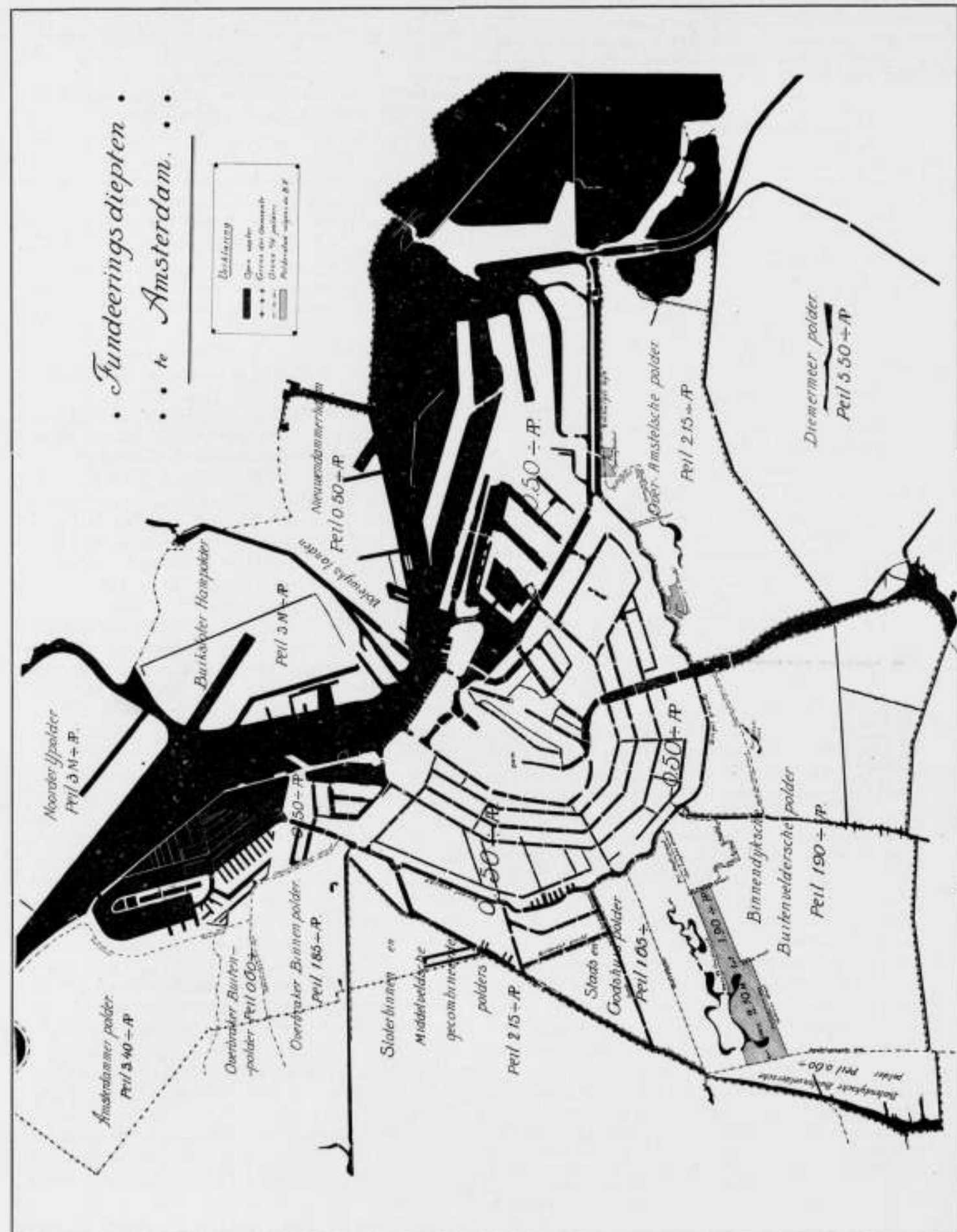

Fig. 1.

dere diepte (± 19.50 M. $\div$ A.P.) „stuit” verkrijgen. De gemiddelde lengte der hier ter stede gebezigde palen bedraagt dan ook zelden meer dan 12 à 14 M.

In fig. 1 is het polderpeil (1) aangegeven van de verschillende polders, tot welke diepte men volgens de bepalingen der Bouwverordening (art. 102) ook moet fundeeren. Echter mag men ook hoger fundeeren, wanneer de normale grondwaterstand ter plaatse hoger is (art. 102, laatste lid). Dit nu komt voor op die polderterreinen, welke reeds zijn opgehoogd en aansluiten tegen andere terreinen, waarin het grondwater op het stedelijk peil (0.50 M. $\div$ A.P.) staat. De ophooging belet dan gedeeltelijk de afvloeiing van het grondwater naar den polder (2).

Hoe meer dus de afstand van het bouwterrein tot de grens tusschen ophooging en polder bedraagt, hoe minder de afmaling in den polder, en hoe meer de verhooging door de aanraking met het stedelijk grondwater zich zal laten gevoelen. Men kan dan fundeeren op een peil, liggende boven het „polderpeil” en beneden het „stadspeil”.

Ligt men echter nog nabij de grens der ophooging, dan zal het fundeeringpeil ook betrekkelijk weinig verschillen van het polderpeil. De ophooging der bouwterreinen moet volgens de bepalingen der Bouwverordening in de nieuwe stad (het normale geval) geschieden aan de stadszijde van het Y tot 0.70 M. $\div$ A.P. en tot 1. — M. $\div$ A.P. aan de „Overzijde van het Y”. Men kan dus in ongunstige gevallen zijn gedwongen te fundeeren tot ± 3 M. beneden het terrein.

Waar nu de stad zich steeds uitbreidt, en het te voorzien is, dat vele terreinen — thans gelegen dicht nabij den polder en met een grondwaterstand, nagenoeg overeenkomende met dien van het polderpeil, — door de steeds voortgezette ophooging straks een groot eind van de grens der ophooging zullen zijn verwijderd, en dus ook de grondwaterstand aanzienlijk zal zijn gestegen, daar is het dubbel jammer, de aan een diepe fundeering verbonden kosten te maken, omdat de redenen, welke tot het diep fundeeren noodzakken, spoedig ophouden te bestaan.

Zijn er nu middelen, welke een wijze van bouwen op een hoger peil in zulke overgangperiodes mogelijk maken?

Daartoe zijn twee middelen toegepast: 1°. het bezigen van een ander fundeeringmateriaal, hetwelk niet, zooals hout, steeds onderwater moet zijn gelegen; 2°. het bezigen van gedeeltelijk gecreosoteerde palen en ge-

(1) Waar hier over „polderpeil” wordt gesproken, wordt daarmee steeds „polderzomerpeil” bedoeld.

(2) Bovendien zijn hier nog opgemerkt, dat door bijzondere omstandigheden de grondwaterstand wijzigingen kan ondergaan. Zoo is de bemaling van het Sarphatipark de oorzaak van een verlag van den grondwaterstand in de naaste omgeving van dat park; terwijl omgekeerd het onderwaterzetten der ijsbaan des winters verhooging van den grondwaterstand op het Museumterrein ten gevolge heeft. Ook dit laatste kan hinderlijk worden wanneer de wanden van kelders e. d. over geen voldoende hoogte „waterdicht” zijn.

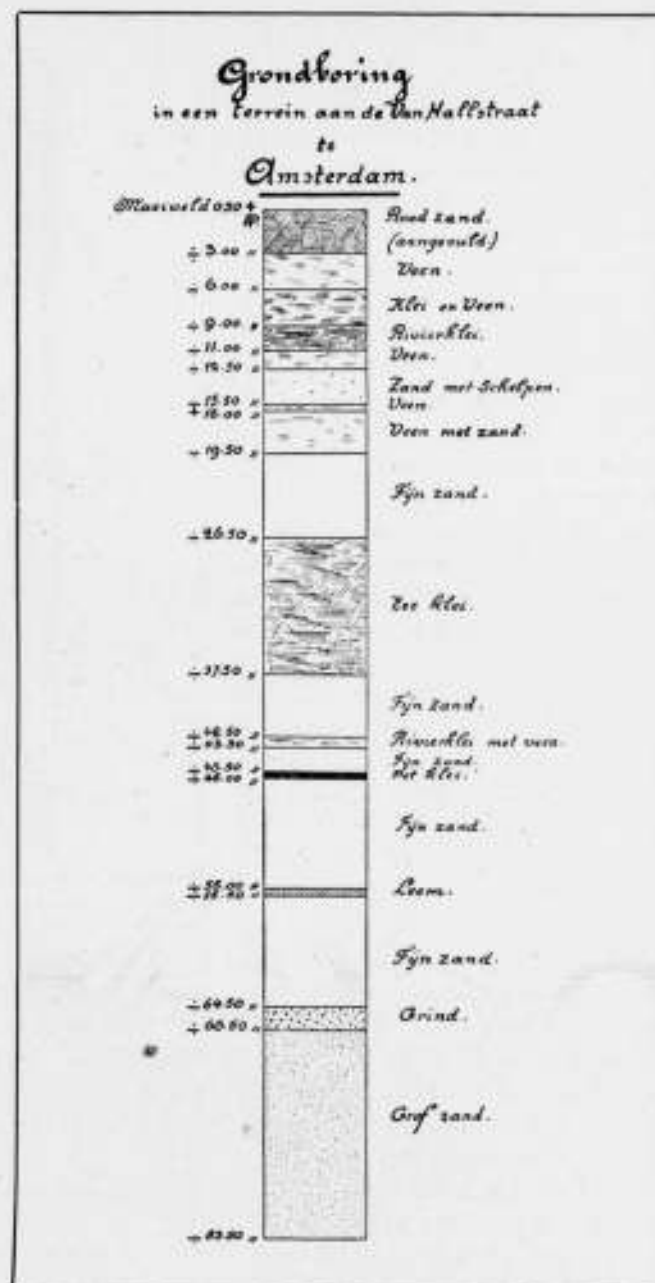

Fig. 2.

creosoteerd fundeeringshout. Als materiaal onder 1° genoemd komt hoofdzakelijk beton in aanmerking; bij het tweede middel rekt men er op, dat de van boven gecreosoteerde paal, geslagen in terreinen met een laag grondwaterpeil, het wel zóó lang uithoudt, totdat het grondwater door voortgezette ophoogingen is gestegen tot boven den bovenkant der fundeering, en er dan voor vergaan geen gevaar meer bestaat. Aan beide middelen zijn bezwaren verbonden.

Bezigt men beton als materiaal, waarvan men de palen vervaardigt, dan is het nog geen uitgemaakte zaak, in hoeverre de grondwaterzuren, waaraan het grondwater te Amsterdam plaatselijk zeer rijk is, het beton aantasten. Mijn persoonlijke meening daaromtrent is echter, dat de schade, te duchten wegens aantasting van het beton door veen- en andere grondwaterzuren, indien men „vette” betonmenging bezigt, niet groot kan zijn. Ten eerste, omdat vette beton door deze zuren niet

zoo licht wordt aangetast, en ten tweede, omdat in het grondwater nagenoeg geen stroomingen optreden, zoodat de plaatselijke, nabij het beton aanwezige, zuren eenmaal uitgewerkt zijnde, niet direct door nieuw grondwater met een versche hoeveelheid zuren worden vervangen, terwijl ook de vorming van een nieuwe hoeveelheid zuur ter plaatse uiterst langzaam geschiedt. Evenwel worden omtrent de werking van grondwaterzuren op beton proeven genomen. Wil men zekerheid hebben, dan kan men den uitslag dezer proeven afwachten.

Wat de betonpalen zelf aangaat, daaromtrent zijn meerdere stelsels van toepassing. In hoofdzaak komen deze neer op het bezigen van massieve met ijzer gewapende palen en holle kolommen. Om hieromtrent niet in herhalingen te vervallen, verwijs ik naar hetgeen daaromtrent is geschreven in het Bouwkundig Weekblad van 21 Juni j.l.

Tegen betonpalen heb ik drie bezwaren: 1°. De technische moeilijkheden en groote kosten, welke aan het „inheien” of „inpulsen” zijn verbonden; 2° dat het draagvermogen alleen door proefbelasting en niet direct uit den verkregen „stuit” is te bepalen; en 3° dat zij niet zoo zeer in weke grondsoorten één geheel met de omgeving worden, als zulks bij hout het geval is, van wege het in het hout dringen der door het inheien „papachtig” geworden omgeving.

Wat het tweede middel aangaat, het bezigen van gedeeltelijk gecreosoteerde palen, daaraan is het nadeel verbonden, dat dit middel kostbaar is, door de onhandelbaarheid der lange palen tijdens het creosoteren, en het transport daarvan naar de creosoteerinrichting. Ook moet dit gedeeltelijk creosoteren met de meeste zorg geschieden, wil men van een behoorlijke en voldoende diepe impregnatie zijn verzekerd, terwijl men na het inheien den kop van den paal weer moet afzagen, dus altijd gevaar loopt, een niet gecreosoteerd gedeelte van het hout bloot te leggen.

Door het technisch bureau van de heeren „Heimbach & Schneider” te Hard (Vorarlberg), zag ik op de „Internationale Baufachausstellung” te Leipzig een model eener constructie voor een verlenging van een heipaal tentoongesteld, welke m.i. voor Amsterdamsche toestanden uitermate geschikt is. De constructie is uiterst eenvoudig. Om het bovineinde van den

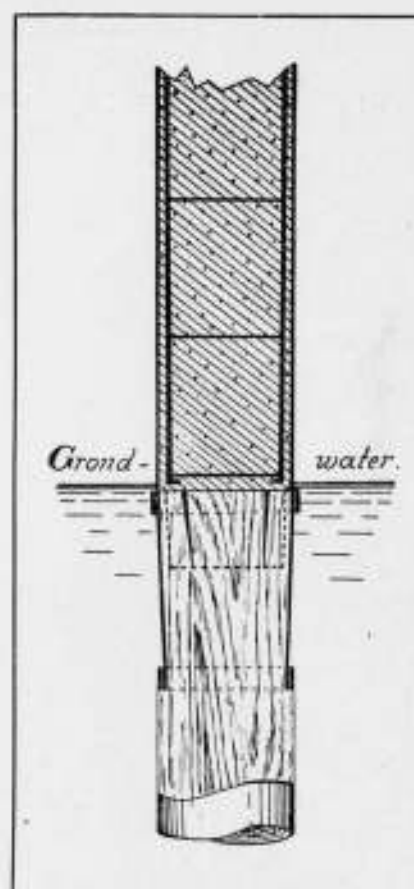

Fig. 3.

paal verlengen met een verlengstuk van gewapend beton. Op de verlengstukken kan men nu een plaat of balk van gewapend beton en daarop het metselwerk aanbrengen. De ijzeren mantel om het beton beschermt het beton tegen de inwerking van schadelijke bestanddeelen, in het grondwater aanwezig.

Deze methode zal zeker, doordat men heel wat metselwerk bespaart, aanzienlijke bezuinigingen op de bouwkosten met zich brengen, te meer daar ook de bouwput veel minder diep behoeft te worden ontgraven. Het aanbrengen der beschermende ijzeren mantels is het meest kostbare, doch ik voor mij zoude er geen bezwaar in zien, deze mantels niet langer te maken dan een 60 c.M. zoodat zij slechts een 25 c.M. boven den paal uitsteken, en ze alleen laten dienen als verbinding van houten

en beton-paal, daar ik de inwerking van het grondwater op vette beton, zooals boven is betoogd, niet zoo zeer vrees. Daar gevaar voor het knikken der korte betonverlengstukken zoo goed als uitgesloten is, en het beton ten minste evenveel drukweerstand heeft als hout, is een minimale ijzerwapening (2% van de benoedigde doorsnede dus b.v. bij 10.000 K.G. belasting 5 staven van 12 m.M.) voldoende. De geschetste methode heeft het nadeel, dat de opbouw eenigen tijd moet stil liggen om het beton der

Fig. 4.

paal over circa 35 c.M. lengte wordt een mantel van plaatijzer geschoven van willekeurige lengte en welke dus boven den paal uitsteekt; nabij den bovenkant van den paal iets wijder is, en door twee ijzeren banden is versterkt (zie fig. 3.) In den kop van den paal wordt nu vervolgens een smeedijzeren wigring (zie fig. 4) geslagen, waardoor de houtvezels ter zijde uitzetten, en vastgedrukt tegen de wanden van den plaatijzeren mantel, welke door zijn tapschen vorm nu niet meer van den paal kan worden afgelicht, noch door de groote wrijving langs den paal kan omlaag schuiven. Men heit den paal eerst tot ± 1 M. boven den grondwaterstand in, brengt den mantel en de wigring aan en heit met een opzetter in den mantel nu den paal tot onder den waterstand af. Nadat de opzetter weer is verwijderd, brengt men in den mantel ijzerstaven aan en giet hem vervolgens met beton vol.

Het graven en drooghouden van een diepen funderingsput is bij deze methode dus niet meer noodig. Op deze wijze kan men dus een houten

paal verlengen met een verlengstuk van gewapend beton. Op de verlengstukken kan men nu een plaat of balk van gewapend beton en daarop het metselwerk aanbrengen. De ijzeren mantel om het beton beschermt het beton tegen de inwerking van schadelijke bestanddeelen, in het grondwater aanwezig.

verlengstukken tijd te geven om te versteenen.

Is met zekerheid te zeggen, dat de poldergrondwaterstand met eenige jaren wordt opgeheven, dan kan men nog een anderen weg bewandelen, en wel door op de beschreven wijze den heipaal af te heien tot beneden den poldergrondwaterstand op het oogenblik van het bouwen, en dezen te verlengen met een houten verlengstuk, hetwelk vooraf is gecreosoteerd. De verlengstukken, welke dus voor Amsterdamsche toestanden in het ongunstigste geval nog geen 3. — M. lang behoeven te zijn, kan men betrekkelijk goedkoop creosoteren, terwijl, omdat zij in hun geheel in den creosoteerketel kunnen worden gelegd, men zich van een voldoende impregnatie vrijwel kan verzekeren. De constructie blijft ongeveer als boven beschreven (zie fig. 5). De mantel, een 70 c.M. lang, voorzien van drie ringen, loopt in het midden iets wijder uit. In den paal, zowel als in het verlengstuk, wordt weder een smeedijzeren wig-ring geslagen, zooals de figuur aangeeft. De onderste wig dient om den kop van den heipaal uit te zetten, de bovenste klemt op gelijke wijze het ondereinde van het gecreosoteerde verlengstuk in den mantel vast, waardoor paal en verlengstuk tot één doorgaand geheel worden verbonden.

Waar dus te verwachten is, dat de poldergrondwaterstand na verloop van korten tijd, b.v. na een tiental jaren is verdwenen, zou ik aan deze laatste methode de voorkeur geven, omdat: 1° zij minder kostbaar is; 2° het bouwwerk onafgebroken kan worden voortgezet; 3° vrees voor inwerking van hinderlijke bestanddeelen in het straks opkomende grondwater is uitgesloten.

HET AESTHETISCH GEDEELTE VAN STEDENBOUW.

VERSLAG der lezing gehouden door H. P. BERLAGE voor het Civ. en Bouwk. Studenten Gezelschap „Practische Studie” te Delft.

Berlage sprak ongeveer als volgt over stedenbouw en stedenschoonheid.

„Wellicht is het U bekend wat men in Duitschland onder „Städtebauliche Einheitspläne” verstaat. Het zijn de grafische statistieken van den groei en ontwikkeling eener stad zelve, van hare bevolking en der verschillende bronnen van bestaan in den meest uitgebreiden zin genomen. Deze grafische voorstellingen geven ons een duidelijk beeld van de uitbreiding, behouwing en bewoning der steden, een der voornaam-

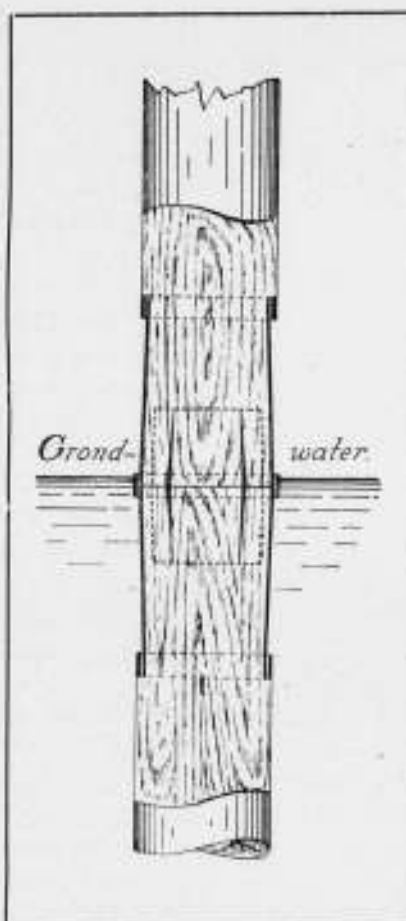

Fig. 5.

ste en eerste voorwaarden om te komen tot de oplossing van het vraagstuk, de stedenbouw in het algemeen.

De stad! Is het mogelijk, éénig begrip te noemen zoo belangrijk als dit? Immers de geschiedenis en ontwikkeling der stedenbouw, is de geschiedenis en ontwikkeling der menscheid.

Zoo zullen dan ook de ontwikkeling der stadskunst en bouwkunst van de toekomst identiek zijn aan die onzer samenleving en voorzoover wij deze kunnen voorvoelen, zal zij zijn van een burgerlijk, een democratisch karakter. Reeds Aristoteles zeide „De stad is de plaats waar mannen een gemeenschappelijk leven leiden ter bevordering van een edel doel.”

Het zijn in dezen tijd vooral de Duitschers, die bezig zijn het noodige materiaal te verzamelen om te komen tot een meer systematische d.i. wetenschappelijke bestudeering van het stedenbouwkundige vraagstuk, om daardoor te vinden een rationeele, d. w. z. een praktisch aesthetische oplossing.

De snelle ontwikkeling van de Duitse steden gedurende de laatste jaren verklaart het feit, dat de Duitschers zich meer dan eenige andere natie met de wetenschappelijke oplossing van het vraagstuk hebben bezig gehouden.

Spreker ging vervolgens over tot een korte historische inleiding, alvorens deze wetenschappelijke methode nader te behandelen.

Volgens Baumeister staat het vrijwel vast, dat aan den handel de meeste steden hun ontstaan te danken hebben; en ook in onzen tijd, wanneer in nog ongecultiveerde landen steden worden gesticht, bestaat hiervoor dezelfde oorzaak.

In het algemeen waren het dus oeconomiche oorzaken waardoor de oorspronkelijke wooncentra ontstonden, na de periode van het wonen der menschen op afzonderlijke hoeven.

Geen enkele reden kennend om datgene, wat voor het ontstaan en de ontwikkeling der Nederlandsche steden geldt, niet te doen gelden voor de steden in 't algemeen, citeert de spreker de kernachtige beschrijving daarvan uit de inleiding van het boek van Peters en Prof. Bruggmans „Over den Nederlandschen stedenbouw.”

Als primaire oorzaak noemt Baumeister de arbeidsverdeling, daar zich op bepaalde plaatsen langzamerhand vaste markten vormden.

Het eerst ontstaat de enkele woning, dan het dorp en bij de verdere ontwikkeling der verschillende beroepen de stad.

Eerst het ambacht en de ruil der voortbrengselen, dan de handel en de verzameling van materiele en geestelijke goederen.

Het spreekt van zelf, dat markten ontstonden op plaatsen, die voor den handel het gunstigst waren gelegen, wat betreft vervoer, verkeer als anderszins. Zoo ontstonden dan ook de meeste steden aan wateren, bovenal aan mondingen van groote rivieren, welke laatste dan ook tot de belangrijkste steden van dezen tijd zijn gegroeid.

Volgens Peters gaat nu de uitbreiding en diensgevolge de bebouwing van een stad als volgt.

De kooplieden, die ter markt kwamen, sloegen hun tenten of kramen op, waarvoor een marktplein noodig was. Langzamerhand ging men daaromheen wonen.

Degenen, die met schepen kwamen vroegen voor die schepen een veilige ligplaats: de haven.

De handel vraagt zekerheid van maat en gewicht; er kwam een waag, en de eenheid van maat werd vastgehecht aan kerktoren of raadhuis.

De handel vraagt spoedige afdoening van geschillen en het rechtsgebouw ontstaat, evenals het muntgebouw voor een gerechtelijk vastgesteld ruilmiddel.

De koopman vraagt veiligheid voor zijn goederen en hier komt het cardinale punt: de eigenlijke stad ontstaat; want de plaats wordt omwaid, bepoort, en bebruggd; zij verandert in een veste.

Vrees voor brand is oorzaak, dat de houten huizen in steenen worden veranderd.

De koopman heeft huisvesting noodig en verpleging in geval van ziekte, het logement en het gasthuis ontstaan. Hallen worden gebouwd als verkoopplaatsen en verschillende bedrijven komen in werking. Eindelijk ontstaan de gilden, doordat de kooplieden aan gevaren blootstonden en dus de behoefte gevoelden zich aaneen te sluiten.

Behalve de handel als voornaamste, waren er nog andere oorzaken voor de stichting van een stad.

Zoo stelden in gevaarlijke tijden de op het land wonenden zich onder bescherming van de een of andere stad, omdat zij op hun eenzame hoeven niet veilig waren; of zij zochten de hoede van een kerk, klooster of abdij, het liefst die van een burcht.

Aldus ontstonden buurten die, aangegroeid tot dorp of marktplaats, stadsrecht verwierven en zich dan omwaid en bepoort een raadhuis gaan bouwen.

Mogelijkheid tot verdediging en verzekering der veiligheid waren eertijds de eerste levensvoorwaarden voor het bestaan van een stad.

Zoo staat o. a. boven de Zuiderpoort van Enkhuizen:

„Zalig is de stad en zeer geprezen

„Die peist om oorlog in tijd van vrede

en op de waterpoort van Emmerik „Felix civitas quae Tempore Pacis de bello cogitat“ of „Die prijs stelt op zijn veiligheid wapene zich ten oorlog“.

Dit gold eveneens in de verste oudheid, want steden als Babylon, Nineveh, Troje, het oude Ilias, het oude Rome en Athene waren allen door zware muren omgeven. Ook in Gallië vond Julius Caesar ommuurde steden.

Bij het onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkelingsgeschiedenis van een stad stelt men zich als 't ware onmiddellijk de vraag: „Zijn er steden, die van af hun begin, volgens een vastgesteld, dus vooraf gemaakt plan zijn gebouwd“? of wel: „Zijn alle steden op betrekkelijk willekeurige wijze ontstaan?“ alleen dus door den drang tot samenwonen van verschillende gezinnen, die hunne huizen zonder eenig stelsel naast elkander bouwden.

De jongste onderzoekingen hebben aangetoond, dat er ten alle tijde steden zijn gebouwd volgens een vooraf ontworpen plan en evenzoo steden, die zich geleidelijk, betrekkelijk willekeurig hebben ontwikkeld; want van een absolute willekeur is immers bij alle menselijke arbeid geen sprake.

Zoo zijn er n. l. uit de hoogste oudheid stadsplannen bekend met een regelmatig grondplan.

Het staat bovendien vast, dat elke kunstmatig aangelegde stad in het algemeen het regelmatige grondplan huldigt, omdat een ontworpen onregelmatigheid, een bewuste onbewustheid, niet bestaat; en dus kan hieruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat inderdaad de regelmatige steden naar een voorafgemaakt plan zijn uitgevoerd, dus bewust zijn ontstaan.

De eerste classificatie zou dus de steden verdeelen in die, welke planmatig werden ontworpen en die, welke zich langzamerhand vrij ontwikkelden.

Bij beide categoriën vinden we dan weer onderverdeelingen, zooals bevestigde of ommuurde en onbevestigde of open steden.

Evenzoo kunnen wij bij die steden, welke volgens een bepaald plan zijn ontworpen, weer onderverdeelingen maken in die, welke volgens een regelmatig of een onregelmatig lijnenbeloop zijn ontworpen, hoewel bij deze laatste ternauwernood van een vast plan kan worden gesproken.

Die plannen, welke volgens een regelmatig lijnenbeloop zijn ontworpen, kunnen weer worden ingedeeld, naar gelang de plannen in rechthoekig elkaar snijdende lijnen zijn aangelegd, in variaties van het z.g. schaakbordpatroon; dit is waarschijnlijk de oudste en meest verspreide vorm. Verder met cirkellijnen, diagonalen of straalvormige lijnen, of wel die welke bestaan uit de samenstelling van zuiver geometrische figuren.

Ten slotte zullen er gemeenschappelijke eigenaardigheden bestaan onder dezelfde categoriën; want alle omstandigheden, die de oorzaak zijn van de ontwikkeling eener stad, beïnvloeden ook het stadsplan van den aanvang af.

In voorhistorische tijden bijvoorbeeld, zullen waarschijnlijk zekere vormen typisch zijn geweest voor nederzettingen van bepaalde stammen, zooals de kraal der Zwasi tegenwoordig nog de overgeleverde vorm heeft van ronde hutten, die in een cirkel zijn geplaatst.

In hoofdzaak wordt evenwel het karakter eener stad bepaald door den aard van de bevolking zelve.

Hoe het stratennet ook zij, ten nauwste is hiermee verbonden de woning, het huis; en het karakter van het stratennet is ook dat van de architectuur der ge-

bouwen. Het is wel deze eigenaardigheid, deze principiële karakteristiek, waarop in 't bijzonder de aandacht moet vallen en die bij nadere bestudeering steeds meer naar voren komt.

Zoo zien wij dan ook: in elk van de drie groote cultuurperiodes met hun respectieve stijl (want met dit karakter waarvan hier sprake is, is stijl bedoeld n.l. als zijnde de waarneembare uiting van cultuur) bestaan drie studentypen; de klassieke, de middeleeuwsche en de renaissance stad. Brinckmann gaat zelfs zoover met te zeggen dat de stedenbouw den huizenbouw volgde.

Welk is nu dat karakter?

(Wordt vervolgd.)

Delft, Dec. 1913.

C. H. SCHWAGERMANN.

DE NIEUWE VERKEERSWEG TE AMSTERDAM.

De Bond van Ned. Architecten heeft aan den gemeenteraad een adres gezonden in zake het voorstel van B. en W. betreffende den aanleg van een nieuwen verkeersweg van het Spui naar de Nassaukade te Amsterdam.

Naar aanleiding van het daaromtrent ingekomen advies van de Amsterdamsche leden van den Bond, heeft de Bond besloten aan den gemeenteraad te verzoeken het daarheen te leiden, dat: a. worde vastgesteld een algemeen plan van verbetering der verkeerswegen, verbindende de oude stad met de buiten de Singelgracht gelegen wijken, zooals die op bijgaande kaart door de verschillende tinten zijn ingedeeld;

b. als begin van uitvoering van het algemeen plan: de Leidschestraat aan de Zuidzijde worde verbreed tot pl.m. 25 M. en eventueel het verkeer van het Koningsplein naar het Rokin in dezelfde richting eveneens worde verbeterd.

Aan de toelichting tot dit adres ontleenen wij het volgende: Het is noodzakelijk het verkeer tusschen de oude en de nieuwe stad te verbeteren door den aanleg van breede verkeerswegen. De aanleg van de oude stad, met de op regelmatige afstanden aangelegde radiaal-straten, maakt nieuwe doorbrekingen voorsnog overbodig. Gestuurd dient te worden in de richting van verbetering van bedoelde straten.

Om financiële redenen is het echter niet doenlijk alle gewenschte verbeteringen terzelfdertijd onderhanden te nemen. Wil men op den duur komen tot een behoorlijken toestand, die aan alle zijden in evenwicht is, die past in dat wonderschoone stadsplan, dat vorige eeuwen ons hebben bezorgd, dan is een geheel overzicht der zich ontwikkelende verkeersbehoeften allereerst noodig.

Wordt het plan van Amsterdam met de waarschijnlijke uitbreidingen met eenige aandacht beschouwd, dan zijn daarin al spoedig de volgende groepen van uitbreiding duidelijk te onderscheiden (ter vereenvoudiging wordt de buurt Oostelijk van den Amstel, als op zichzelf staande, hier buiten beschouwing gelaten):

1. Groep: begrensd door Amstel en Boerenwetering, de buurt Y Y, de uitbreiding van 1875 tot 1890; met de verbindingswegen, de Utrechtschestraat en de Vijzelstraat.

2. Groep: begrensd door de Boerenwetering en den Overtoom, met als verbindingswegen de Spiegelstraat en de Leidschestraat. Voor allen, die rondom en achter het Concertgebouw wonen, is de weg door het Museum en langs de Spiegelstraat de natuurlijke verbindingsweg naar het centrum van de stad, terwijl de bewoners der omgeving van het Vondelpark dat centrum via het Leidscheplein zullen willen bereiken.

3. Groep: omvattende den westelijken aanleg der buitenstad, vanaf den Overtoom tot aan de Kattensloot, waartoe als hoofdverkeerswegen uit het centrum langs natuurlijke weg voeren:

1. de Raadhuisstraat met de Rozengracht en de De Clercqstraat; 2. de Oude Spiegelstraat, Raamsteeg, de Wolvenstraat en Beerenstraat, de reeds gedempte Elandsgracht en de Kinkerstraat. Hieraan zou voor het noordelijk deel nog kunnen worden toegevoegd:

Lijnbaansteeg, Blauwburgwal, Heerenstraat, Prinsenstraat, Westerstraat, Frederik Hendrik plantsoen.

Nu voor groep I reeds besloten is tot verbreding der Vijzelstraat en de Raadhuisstraat-Rozengracht voor groep III in de eerste behoefte voorziet, is het noodzakelijk dat thans voor groep II gezorgd wordt.

Bij de keuze tusschen verschillende lijnen, die als nieuwe verkeersweg zouden zijn te trekken, moet reeds, met het oog op de kaart, worden toegegeven, dat de Leidschestraat bij voorkeur is aangewezen, als de kortste, natuurlijkste weg, die, na verbreding, aan alle redelijke eischen zal voldoen. Hierdoor wordt tevens het minst gewijzigd in den opzet van ons XVIIe eeuwse stadsplan.

Wij achten het wenschelijk om het begrip van verkeersweg aan goede winkelstraat te blijven koppelen. Immers het toenemend verkeer heeft de Leidschestraat in de laatste 25 jaar op een hooger plan gebracht. Daarop moet ze worden gehandhaafd.

Een eisch van de moderne grootstad is, om voetgangers, handkarren, rijtuigen, auto's en tramlijnen wel degelijk in de groote verkeerswegen te zamen te houden. Juist voor de winkels is dit gewenscht.

De hoogere kosten mogen hiertegen niet opwegen.

Dit werk zal zijn invloed voor eeuwen doen gelden.

Het verkeer laat zich niet dwingen langs omwegen; het voetgangersverkeer zoekt in elk geval den natuurlijken, meest rechten weg.

Het deel Overtoom - Kinkerstraat zal, in verband met de reeds vroeger gedempte Elandsgracht, langs de Huidenstraat, Wolvenstraten enz. een eigen grooten verkeersweg moeten verkrijgen. Het afbreken van perceelen aan eene zijde van de Leidschestraat kan toch maar weinig en gedurende een korte poos daar hinderlijk zijn.

Het door B. en W. ingediende voorstel heeft in den kring der bondsarchitecten volstrekt geen aanhang gevonden, omdat het: 1e. niet tot zijn doel leidt, immers niet midden in de te verbeteren buurt uitkomt.

2e. geen enkele radicale, zuiver uitgedrukte verbetering biedt. 3e. niet past in den aanleg onzer grachten en straten en door de doorbreking van de fraaie, rustige lijnen het stadsbeeld aanmerkelijk zal worden geschaad.

Tegen de demping der Leidschegracht en het aanleggen eener andere gracht tusschen de huizen wordt aangevoerd, dat hierdoor niet direct aan de bestaande behoefte tegemoet wordt gekomen en de weg langer wordt dan noodig is. Maar bovendien zou een prachtig deel van Amsterdam hierdoor worden misvormd, zonder dat het beoogde doel kan worden bereikt.

N. R. Ct.

COMMISSIE VOOR HET STADSSCHOON.

Zooals bekend is heeft zich te Amsterdam gevormd een Commissie voor het Stadsschoon.

De Commissie verzoekt ons het volgende op te nemen, aan welk verzoek wij hierbij voldoen.

De Redactie.

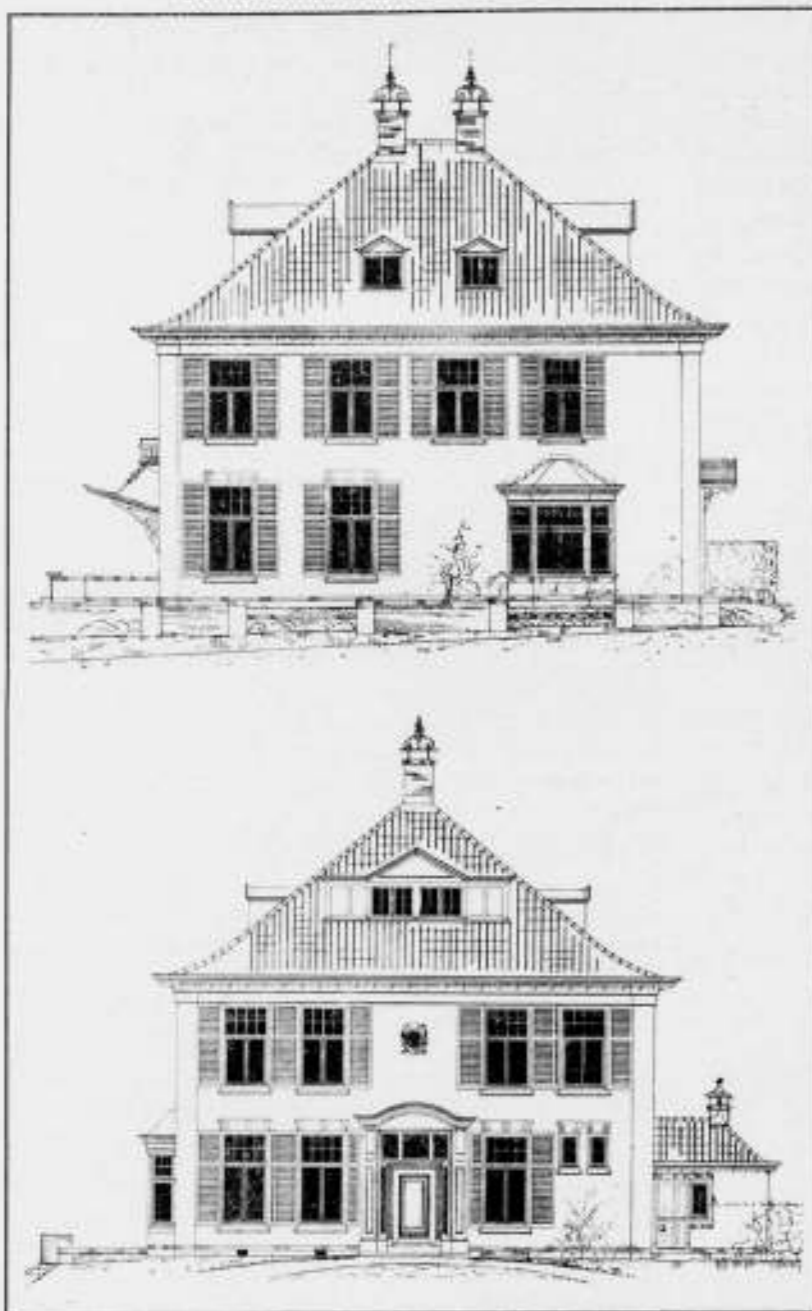
OPROEPING.

Doel en werking der Commissie zijn:

1e. er zooveel mogelijk tegen te waken, dat merkwaardige gebouwen of stadsschoon verloren gaan of worden geschonden;

2e. te trachten te verrijden, dat, wanneer eigenaars genoodzaakt zijn hunne bezittingen te laten verbouwen, teneinde die voor andere doeleinden bruikbaar te maken, dit gepaard gaat met noodeloze opoffering van het oorspronkelijk schoon van dat bezit;

3e. zich te beijveren, dat bij verandering of afbraak van het sub

Villa „De Heerd” te Bloemendaal, Rijperweg, van den heer C. N. J. Moltzer. Voorgevel en linker zijgevel. Schaal 1 op 200. Architect Jos. Th. J. Cuypers, C. B. I. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de gemeente Bloemendaal en door de Vereeniging: „Bloemendaal's Bloei”.

1e bedoelde, de nieuwe toestanden zoodanig worden, dat zij niet storend werken en het stadsschoon behouden blijft;
4e. het zoo nodig geven van inlichtingen en het verstrekken van adviezen ten opzichte van gemaakte ontwerpen;
5e. bij slooping der sub 1e bedoelde gebouwen of verandering van het stadsbeeld, door opmeting, teekening of photographie een beeld te bewaren van het te verdwijnen schoon;
6e. opmetingen, teekeningen en zoo nodig photographieën te maken van merkwaardige gebouwen, mooie gevelfragmenten, kernachtige details en merkwaardige interieurs en wat reeds op dit gebied bestaat trachten bijeen te brengen, om zodoende te geraken tot een verzameling van wat Amsterdam aan schoons bezit of heeft bezeten.

De Commissie is van oordeel, dat, wil haar arbeid goede vruchten afwerpen, zij bij haar streven ter verwezenlijking van het

bovenstaande, in de eerste plaats moet trachten dat te doen met de hulp van den *particulieren architect*, en moet pogen bouwend publiek en architecten zooveel doenlijk tot elkaar te brengen. Alleen in zoodanige gevallen, waar dit niet mogelijk zal blijken, zal zij zelf tot daadwerkelijke hulp overgaan. De Commissie is er van overtuigd, dat vele architecten het doel der Commissie toejuichen, en gevoelend voor het behoud van het schoon dezer stad, bereid zijn de Commissie in haar streven behulpzaam te zijn. Maar er is meer; ook rekent de Commissie op den steun van vele architecten — wanneer het geldt haar daadwerkelijk te helpen — die bereid zijn adviezen te verleen op architectonisch gebied, ook in die gevallen, waar in deze hulp door financiële onmacht gratis zou moeten geschieden, in welke gevallen men echter kan beschikken over de hulp van den teekenaar der Commissie.

De architecten, die daartoe genegen zijn en naar wie de Commissie dus bij eventuele aanvragen het bouwend publiek zal kunnen verwijzen, worden verzocht hun blijk van sympathie met dit streven aan de Commissie in te zenden.

C. W. H. Baard, Voorzitter, M. B. N. Bolderman, Secretaris, Linnaeusstraat 45 (boven), G. van Arkel, K. de Bazel, J. C. van Epen, C. N. Garms, A. J. Jolink, Ed. Karsen, B. J. Onëndag, Jan de Meijer.

SOCIALE TECHNIEK IN HET ZUIDEN.

Eener aandachtig beschouwer van het leven in het Zuiden zal opmerken, hoe dat gedeelte van ons land in opkomst is. Een kanaal, dwars door Noord-Brabant, is in uitvoering, een provinciale elektrische Centrale in voorbereiding, tramlijnen zijn geprojecteerd of in begin van uitvoering, kortom, men kan zeggen, dat het land beneden den Moerdijk zich gereed maakt zijn plaats waardig te worden. Als centrum van het Zuiden is Tilburg in wording. Deze stad, die aan een daad van koning Lodewijk Napoleon haar ontstaan dankt (1809) en dus een geschiedenis van niet meer dan een eeuw kan boeken, is thans een volkrijke gemeente geworden van 55.000 zielen, die per jaar toeneemt met 1000 à 1200 personen, die met ongeduld wacht op het gereedkomen van het Wilhemina-kanaal, waarbij zij een haven en laad- en losplaatsen zal aanleggen. Men kan het o.a. bemerken aan verschillende maatregelen, die er in de jongste tijden genomen zijn. In 1912 kwam er een bouwverordening tot stand,

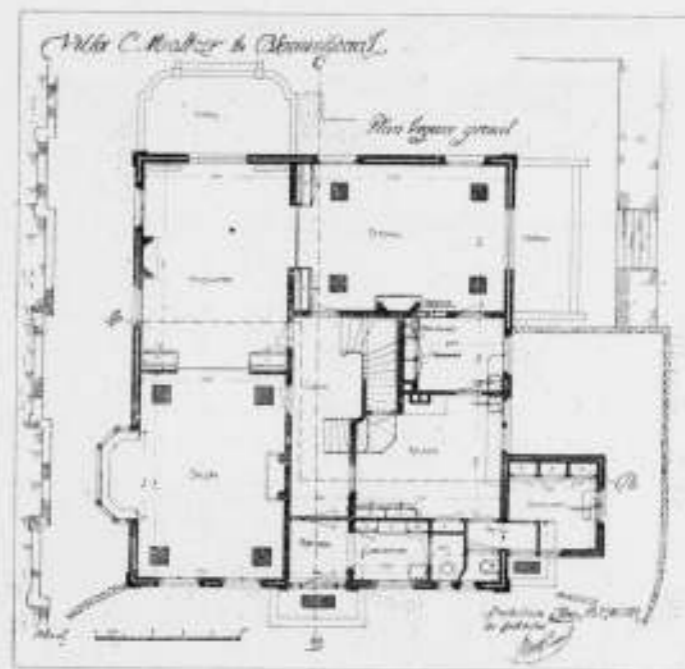
steunende op meer moderne denkbeelden en met ingang van 1913 reorganiseerde de Gemeente haar dienst van Publieke Werken en stelde aan het hoofd daarvan den heer J. H. E. Rückert, die als ingenieur der gemeentewerken van Leiden zijn sporen reeds had verdiend op het terrein der publieke werken en van wien bekend was, dat hij sociaal voelt. Een en ander is toe te schrijven — naast het helder inzicht van Burgemeester en Wethouders, gesteund door den Raad — aan de persoonlijke werkzaamheid van den burgemeester, den heer G. R. M. C. Raupp. Als gelukkig uitvoersel van de samenwerking van deze verschillende factoren hebben wij in de week van 12 tot 18 November j.l. in deze merkwaardige stad een tentoonstelling zien tot stand komen van volkshuisvesting en volksbad. De aanleiding hier toe is wel de volgende. Jarenlang heeft het particuliere initiatief kunnen voorzien in de behoefte aan volkswoningen, maar gaan-

deweg werd de aanbouw van arbeiderswoningen minder, waartoe verschillende omstandigheden meewerkten, als daar o.a. zijn: stijging van grond- en materiaalprizen, van loonen en hoogere renten van geld. Nu heeft Tilburg, als eenvoudig Brabantsch dorpje opgekomen, het geluk gehad steeds de eengezinswoning te kunnen handhaven. Maar terwijl er thans woningschaarschte komt, zou het gansch niet onmogelijk zijn, dat de bouwers, geen voordeel meer ziende in het optrekken van het eengezinshuis, het in de hoogte zouden gaan zoeken. Het besef drong nu bij het Gemeentebestuur en bij een deel der bevolking door, dat een andere weg diende te worden ingeslagen en dat men in de toekomst met rijks-geld zal moeten bouwen, zulks om den bestaanden goeden hygiënischen toestand te kunnen bewaren. Maar om daartoe te komen was het noodig bij de geheele bevolking de belangstelling in het woningvraagstuk te wekken. Dit heeft men bereikt door een deel van de Scheveningsche nationale Tentoonstelling voor Volkshuisvesting, die in Sept. j.l. gehouden werd in Tilburg te exposeeren. Het gemeentebestuur vroeg en verkreeg de beschikking over de inzendingen van Arnhem, Enschedé, Philipsdorp en Gebr. Stork te Hengelo, welke het opstelde in een paar zalen van het gebouw van den R.K. Gildenbond, het gebouw waar de arbeidersorganisaties plegen samen te komen en waar volkslezingen worden georganiseerd. Deze tentoonstelling was niet alleen een plaatselijk succes, maar trok de aandacht van het geheele Zuiden en bracht heel wat bezoekers naar Tilburg. De tentoonstelling had zich niet beperkt tot bovengenoemde inzendingen, maar tevens was er plaats gelaten voor inzendingen van gemeentelijke architecten, waarvan een drietal gebruik had gemaakt. Daarnaevens zond ook de gemeente Tilburg een aantal teekeningen van uitgevoerde en niet uitgevoerde werken in (o. a. van het ontwerp voor het nieuwe bureau voor Publieke Werken, dat wel waard is later eens besproken te worden), terwijl verscheidene boekwerken en tijdschriften op het gebied van volkshuisvesting en stedenbouw waren geëxposeerd.

Gelijktijdig met deze tentoonstelling was het reizend badhuis van de Nederlandsche Vereeniging voor Volks- en Schoolbaden op zijn eerste standplaats, op zijn eerste reis, in den tuin van het gebouw opgesteld en voor belangstellenden gratis te gebruiken. Met opzet was deze samenvoeging van propagandamiddelen tot stand gebracht, voortgekomen uit de overtuiging, dat de vraagstukken der volkshuisvesting en der volksreinheid zoodanig in elkaar grijpen, dat gelijktijdige propaganda wenschelijk moest worden geacht. Diezelfde overtuiging leidde ertoe, tijdens de tentoonstelling een drietal lezingen te organiseren, welke alle ingeleid werden door burgemeester Raupp. De eerste, in den avond van den 12den November door den heer J. H. E. Rückert, over „Volkshuisvesting”, met lichtbeelden; de tweede in den avond van den 14den November door den heer Dr. P. C. de Brouwer, rector van het R. K. Gymnasium te Tilburg, over „Volkshuisvesting in verband met de Zedelijkheid”; de derde in den avond van den 18den November door den heer Dr. W. P. Ruysch, voorzitter van den Centralen Gezondheidsraad over „Volksgezondheid en Reinheid” en door den heer W. van Boven, inspecteur der Volksgezondheid te 's Gravenhage over „Volks- en Schoolbaden”, met lichtbeelden.

Het goede voorbeeld van Tilburg heeft aanstekelijk gewerkt. Op aandrang van zijn commissie voor de Volkshuisvesting (leden de heeren G. Oosterbaan, J. H. E. Rückert en H. Sprée) heeft het Hoofdbestuur van den Volksbond tegen Drankmisbruik besloten dezelfde tentoonstelling te houden in het Museum van den Volksbond te Utrecht.

Tilburg mag inderdaad geluk gewenscht worden met het succes op haar onderneming, en daarbij zij de hoop uitgesproken, dat deze geaante doelbewust op den ingeslagen weg moge verder gaan.

Plan Beganegrond van de villa „De Heerd” te Bloemendaal. Schaal 1 op 250. Architect Jos. Th. J. Cuypers, C. B. I.

INGEZONDEN.

WISKUNDE-ONDERWIJS AAN MIDDELBARE TECHNICI.

Mijnheer de Redacteur!

Vergun mij een enkele opmerking U ter plaatsing aan te bieden, naar aanleiding van het stukje „Theorie en Praktijk” in het nummer van 13 December j.l. Met het oog op de persoonlijke aanvallen, die daarin voorkomen, acht ik het beter niet in verdere gedachtenwisseling met den schrijver te treden; ik zou er dan ook het zwijgen toedoen, ware het niet in het belang der zaak noodig de principiele punten nog even in het licht te stellen.

Het is nimmer mijne bedoeling geweest van een middelbaren technicus in de praktijk te vergen, dat hij de bewijzen voor zijne wiskundige formules bij de hand heeft. — dat ware al te dwaas. Zelfs zou ik dat niet vergen op het eindexamen van een leerling eener M. T. school. Maar wat mij wel zeer noodig voorkomt is, dat hij de afleiding der formules eens gekend heeft. Dit lijkt mij noodig, eendeels om een behoorlijk inzicht in het vak van wetenschap te verkrijgen, anderdeels om het vermogen te verwerven bij moeilijkheden of verdere studie zijne kennis van meet af op te rakelen.

Nu bestaat er onder sommige technici een streven om den geleidelijken opbouw der kennis te vervangen door een sprongwijze behandeling, — maar dat streven, waarbij niet het verstand maar het geheugen de werkzame kracht moet zijn, acht ik zeer bedenkelijk. Niet om vademecumkennis te kweken richt men middelbare technische scholen op, maar om kennis bij te brengen, die daadwerkelijk eigendom van den middelbaren technicus wordt.

Ik heb dat streven eens hooren motiveeren door de bewering, dat laatstbedoelde categorie het vermogen zou missen om de fundamentele kennis op te nemen, — eene bewering, die ik vanzelf niet au serieux genomen heb; maar is het beeld van het keetje, waaronder geen paalfondeering noodig is, niet in dezelfde lijn? Het lust mij niet alle onjuistheden in het aangehaalde stukje aan te toonen; dat de passie en niet de logica hier aan het woord is, ligt voldoende zichtbaar daarop. Slechts op het volgende feit

Detail van villa „Tunicum“ te Halfweg. Architect Adr. Moen. Zie de losse plaat.

wensch ik de aandacht te vestigen. De boekbespreking, het uitgangspunt van het betoog, is namelijk in hare voornaamste gedachte onjuist. Immers in de voorrede schrijft de auteur het volgende:

„Voor verschillende stellingen uit de stereometrie, die noodig waren voor de uitgevoerde constructies is geen bewijs gegeven. Een enkele maal is hierop uitzondering gemaakt o. a. in § 56. De „kegelsneden“ toch worden in de gewone leerboeken der stereometrie niet besproken.“

Mij dunkt, dat hieruit duidelijk de bedoeling spreekt om een leerboek over stereometrie als aanvulling bij het onderhavige leerboek te bezigen; dus niet om de bewijzen achterwege te laten, maar alleen om het nieuwe boek niet noodeloos uitgebreid te maken. Waar de stereometrie te kort schiet, vult de auteur het ontbrekende met een speciaal bewijs aan. — maar juist dat bewijs wordt door den criticus bestreden. Is het niet duidelijk, dat deze in het boek intenties neerlegt, die niet van den auteur maar van hemzelf zijn?

Dankend voor de opname, blijft ik met de meeste hoogachting,
Uw dw. dnr.

Utrecht, December 1913.

VAN DE WIJPERSE.

BERICHTEN.

2de Heemschut Conferentie. Wij vestigen nog eens de aandacht op de 2de Heemschut Conferentie, welke 29 en 30 December a.s. te Amsterdam in het American Hotel gehouden zal worden.

Waar de 1ste Conferentie zeer geslaagd genoemd mag worden en deze 2de op dezelfde wijze is georganiseerd, en belangrijke onderwerpen zal behandelen, achten wij een nadere opwekking tot deelneming overbodig. Herinnerd zij, dat voordrachten met lichtbeelden gehouden zullen worden over:

Heemschut in 1912 en 1913 — Bestrijding van inbreuken op Natuurschoon en Stadsschoon — Behoud van Natuurmonumen-

ten — Schoonheidscommissiën en Commissiën van Advies — Landelijke Bouwkunst en het Onderwijs — Restaureren van Bouwwerken — Volkskunst en Heemschut.

De contributie voor deelnemers bedraagt f 2,50; zij ontvangen na afloop een uitvoerig geïllustreerd verslag.

Men kan zich opgeven bij den Secretaris Heerengracht 247, Amsterdam.

Het volledig programma is gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad no. 49, 1913.

Het nieuwe Stadhuis van Rotterdam. Door het bestuur van de V. A. N. K. is het volgende schrijven verzonden.

Aan Burgemeester & Wethouders van Rotterdam.

Edelachtbare Heeren,

De vergadering van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- & Nijverheidskunst op den 29sten November l.l. te Amsterdam gehouden, heeft aan het Bestuur dezer Vereeniging de opdracht gegeven het onderstaande ter Uwer kennis te brengen. In het jury rapport betreffende de prijsvraag voor een nieuw Stadhuis te Rotterdam wordt van het ontwerp van den heer H. Evers het volgende gezegd:

„De binnen architectuur en met name die van het Hoofdtrappenhuis, de groote hal en de feestzaal zijn evenwel minder geslaagd, niet wijl de ontwerper in verband met de bouwsom naar loffelijke soberheid streefde, maar doorzien zij grof van detail en — ondanks de feestzaal een samenvoeging van velerlei motieven vertoont — arm van vinding is.“

Toch heeft het college van B. en W. terecht ingezien dat ook aan het interieur van dit monument hooge eischen moeten worden gesteld, zooals blijkt uit de toelichting bij het voor-ontwerp en nader voorstel van 1 Sept. 1911 waarin o. a. de volgende zinsnede voorkomt:

„... een voorbouw, die het representatieve gedeelte omvat en waaraan dus zoowel uitwendig als inwendig hoogere architectonische en decoratieve eischen mogen worden gesteld.“

De vergadering bovengenoemd stemt ten volle in met de afkeurende kritiek door de jury op de inwendige architectuur en versiering van het plan Evers uitgeoefend, en meent dat het tot stand komen van dit of soortgelijk interieur ten zeerste zou zijn af te keuren, wijl het volstrekt niet beantwoordt aan den stand der ontwikkeling der huidige Ambachts- & Nijverheidskunsten. Zij meent dat er niet de minste kans is, dat door een samenvoeging van velerlei motieven eenig resultaat ten goede bereikt zal worden, en acht opzet en verloop van deze prijsvraag niet alleen schadelijk voor de ontwikkeling der Ambachts- & Nijverheidskunsten, maar ook een belemmering voor het streven van hen, die meenen dat alleen door de innige samenwerking van de beste Architectonische met de beste Nijverheidskunstige krachten een waarlijk monumentaal, levend en aesthetisch bevredigend geheel verkregen zal kunnen worden.

Namens het bestuur der Nederl. Vereeniging voor Ambachts- & Nijverheidskunst.

w.g. W. PENAAT, Voorzitter.

Den Haag, Dec. 1913.

w.g. CORN. VAN DER SLUIS, Secretaris.

In bovengenoemde algemeene vergadering van deze Vereeniging is met algemeene stemmen de navolgende motie aangenomen:

„De vergadering spreekt haar volle sympathie uit met het voor-nemen om een copie van de prijsvraagmaquette van den architect K. P. C. de Bazel van het Raadhuis te Rotterdam, aan te koopen ter plaatsing in het Rijks Museum.“

Zij hoopt, waar de museum-directie een dusdanig blijk van belangstelling in de moderne architectuur geeft, dat deze belangstelling zich mogen uitbreiden tot de moderne Ambachts- en Nijverheidskunsten en acht het ten zeerste gewenscht dat het bestuur der V. A. N. K. al die stappen doet, welke noodig mochten blijken om het prijzenswaardig plan mede te helpen verzeenlijken.“

Villa „Maria“ te Aerdenhout, Zandvoortsche laan, hoek Doodweg, van den heer A. J. H. Reynders. Architect J. van den Ban. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de gemeente Bloemendaal en de Vereeniging: „Bloemendaal's Bloei“.

Winkelgebouw: „Eigen Hulp“ te Haarlem, Zijlstraat. Architect J. van den Ban. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de Gemeente Haarlem.

Villa „Duinrand“ te Bloemendaal. Midden Duin en Daalsche Weg, van den Heer Ch. W. Heybroek. Architect H. A. J. Baanders. Bekroond met een zilveren medaille, uitgelooft door de Gemeente Bloemendaal en de Vereeniging „Bloemendaal's Bloei“.

Villa „Tunicum“ te Halfweg, van den heer K. Burkli. Architect Adr. Moen. Bekroond met de zilveren medaille, uitgelooft door de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude.

Commissie van Redactie: M. B. N. BOLDERMAN;
W. J. DE GROOT; A. SALM G.B.ZN., :: :: ::
Redacteur: J. GRATAMA. :: :: :: :: :: :: ::

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. :: :: :: Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50.
Atz. nummers f 0.15 fr. p. p. f 0.16 - ADVERTENTIE: v. 1-5 regels f 1. -, elke regel meer f 0.20. Grootte letters naar plaats-
ruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Examens der Maatschappij. — Examenvragen. — Nieuwe Leden. — Banden Bouwkunst. REDACTIONEEL GEDEELTE. Amsterdam, door L. H. E. van Hylckama Vlieg. — Een gevaar. — Middelbaar Technische School en Ambachtsschool te Haarlem. — Passage te Alkmaar. — Prijsvragen. — Berichten. — Met een plaat.

schriften, zie art. 15 en 16, of 14 of 12 van de respectieve programma's. Teekeningen of werkstukken worden niet verlangd; 3e. het verschuldigde bedrag van f 15. — Alleen wanneer de candidaat niet kan worden toegelaten wordt dit bedrag teruggezonden.

4e. Wanneer de candidaat reeds vroeger aan een der examens heeft deelgenomen, moet hij daarvan mededeeling doen met vermelding van het jaar of de jaren, waartoe dit heeft plaats gehad. De candidaten zullen in groepen worden ingedeeld; aan hen die zich hebben aangemeld, zullen alle vereischte inlichtingen, o. a. de plaats waar het schriftelijk en het mondeling examen zal worden afgenomen, tijdig worden verstrekt. Eerst na afloop van alle examens wordt de uitslag bekend gemaakt.

De Alg. Secretaris,
J. GRATAMA.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Diploma Bouwkundig Opzichter.

In de 2de helft van Februari 1914 en volgende dagen zal worden afgenomen het examen voor het *Diploma Bouwkundig Opzichter*, ingesteld door de Maatschappij en goedgekeurd bij Ministeriële beschikking. Zij, die op 1 Maart 1914 den leeftijd van 23 jaar nog *niet* hebben bereikt, worden tot dit examen *niet* toegelaten.

Diploma Bouwkundig Teekenaar.

In de 2de helft van Maart 1914 en volgende dagen zal worden afgenomen het examen voor het *Diploma van Bouwkundig Teekenaar*, ingesteld door de Maatschappij en goedgekeurd bij Ministeriële beschikking. Zij, die op 1 Maart 1914 den leeftijd van 23 jaar nog *niet* hebben bereikt, worden tot dit examen *niet* toegelaten.

Diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas).

In de 2de helft van Maart 1914 en volgende dagen zal worden afgenomen het examen voor het *Diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas)*, ingesteld door de Maatschappij en goedgekeurd bij Ministeriële beschikking. Zij die op 1 Maart 1914 den leeftijd van 25 jaar nog *niet* hebben bereikt, worden tot dit examen *niet* toegelaten.

Zij, die deze of een dezer examens wenschen af te leggen, moeten schriftelijk hiervan mededeeling doen **vóór 15 Januari 1914** aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, alwaar zij ook moeten inzenden:

- 1e. de geboortacte of bewijs van ouderdom;
- 2e. de bewijzen van bekwaamheid en getuigschriften, *geen af-*

EXAMENVRAGEN — BOUWKUNDIG OPZICHTER,

BOUWKUNDIG TEEKENAAR en UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS) van de Examens, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn in brochurevorm verkrijgbaar voor de jaren en tegen de prijzen als hieronder is aangegeven.

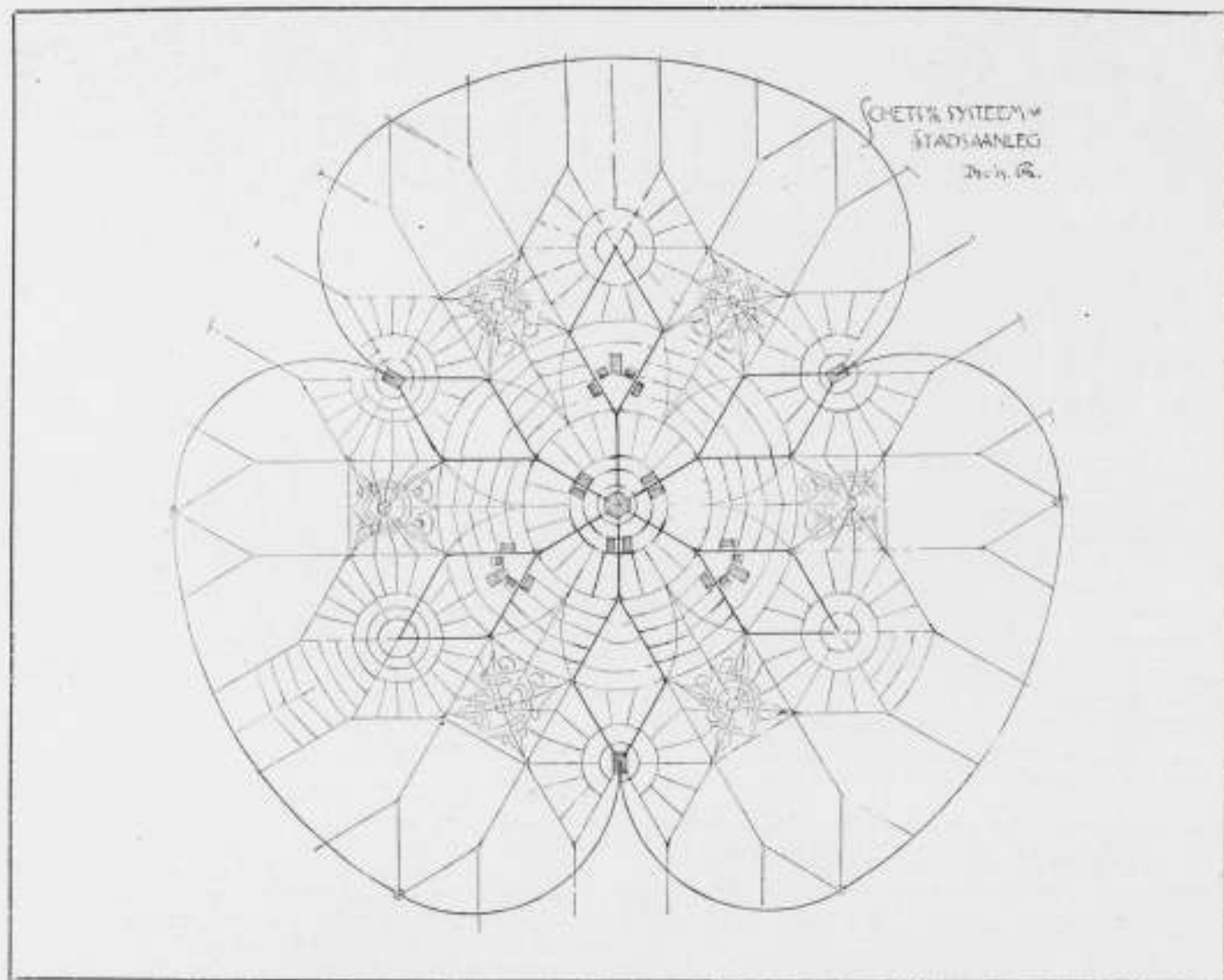
Bouwkundig Opzichter 1913 à f 1. —, 1912, 1911 à f 0.85. Bouwkundig Teekenaar 1913, 1911, à f 0.50; 1910, à f 0.30. Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) 1913, 1912, 1911 à f 0.85.

Het bedrag moet vooruit per postwissel overgemaakt worden aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

NIEUWE LEDEN. Door het Hoofdbestuur zijn aangenomen als Buitengewoon Lid, de heeren:

W. v. Gent, Bouwk.-Opz.-Teekenaar, Amsterdam. N. v. Leeuwen, Ged. Bouwk.-Opzichter, Haastrecht. G. J. M. Simons, Bouwk.-Teekenaar, Rotterdam. K. Westerman, Bouwk.-Opz.-Teekenaar, Finsterwolde. N. J. Kruijzinga, Bouwk.-Opz.-Teekenaar, Oostwold (O.). E. Saathoff, Bouwk.-Opz.-Teekenaar, Oostwold (O.). D. Tutein Nolthenius, Stud. Techn. Hoogeschool, Delft. M. B. Tideman, Stud. Techn. Hoogeschool, Delft. C. A. Canter Visscher, Ged. Bouwk. Opzichter, 's Gravenhage. P. Senf Lzn., Bouwk.-Opz.-Teekenaar, Voorburg. J. Hoogervorst, Dir. Gem. Werken, Medan. Paul Muysson, Bouwkundige, Rotterdam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwteksten, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Afb. 2.

BANDEN „BOUWKUNST“. De banden voor het Tweemaandelijksch Tijdschrift „Bouwkunst“ 1913 zijn verkrijgbaar bij de Firma Mouton & Co. Herderstraat 5 den Haag à f. 0.75 het stuk, fr. p. post f. 0.90.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

AMSTERDAM.

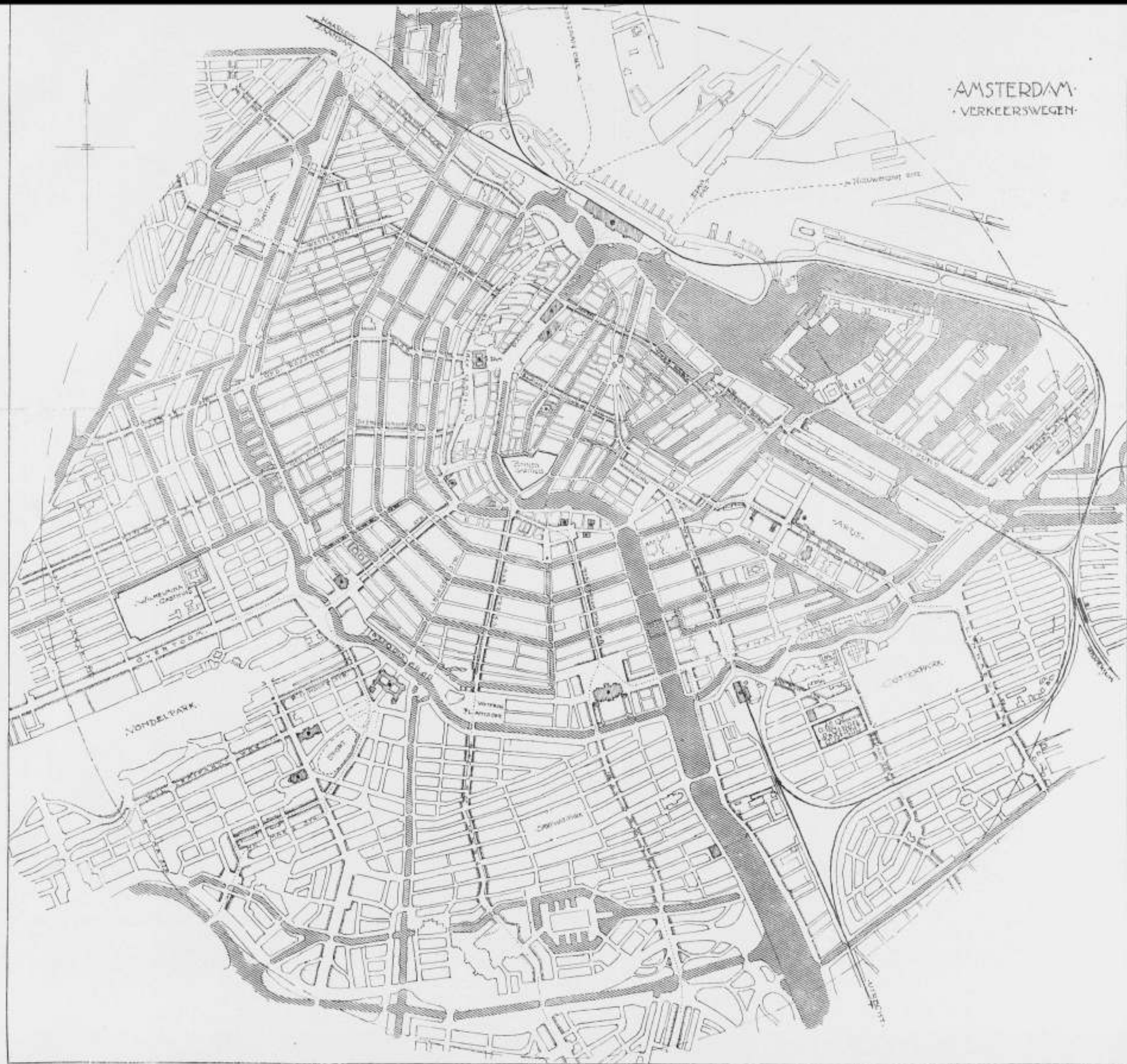
door L. H. E. VAN HYLCKAMA VLIEG.
(Nadruk verboden).

Niets schijnt zoo moeilijk als 't bezien van een vraagstuk in verband met zijne, er onmiddellijk aan gebonden belangen. Geldt dit reeds voor gebeurtenissen of dingen van elken dag, op géén gebied komt het zoo zeer uit als op dat van den *Stedenbouw*.

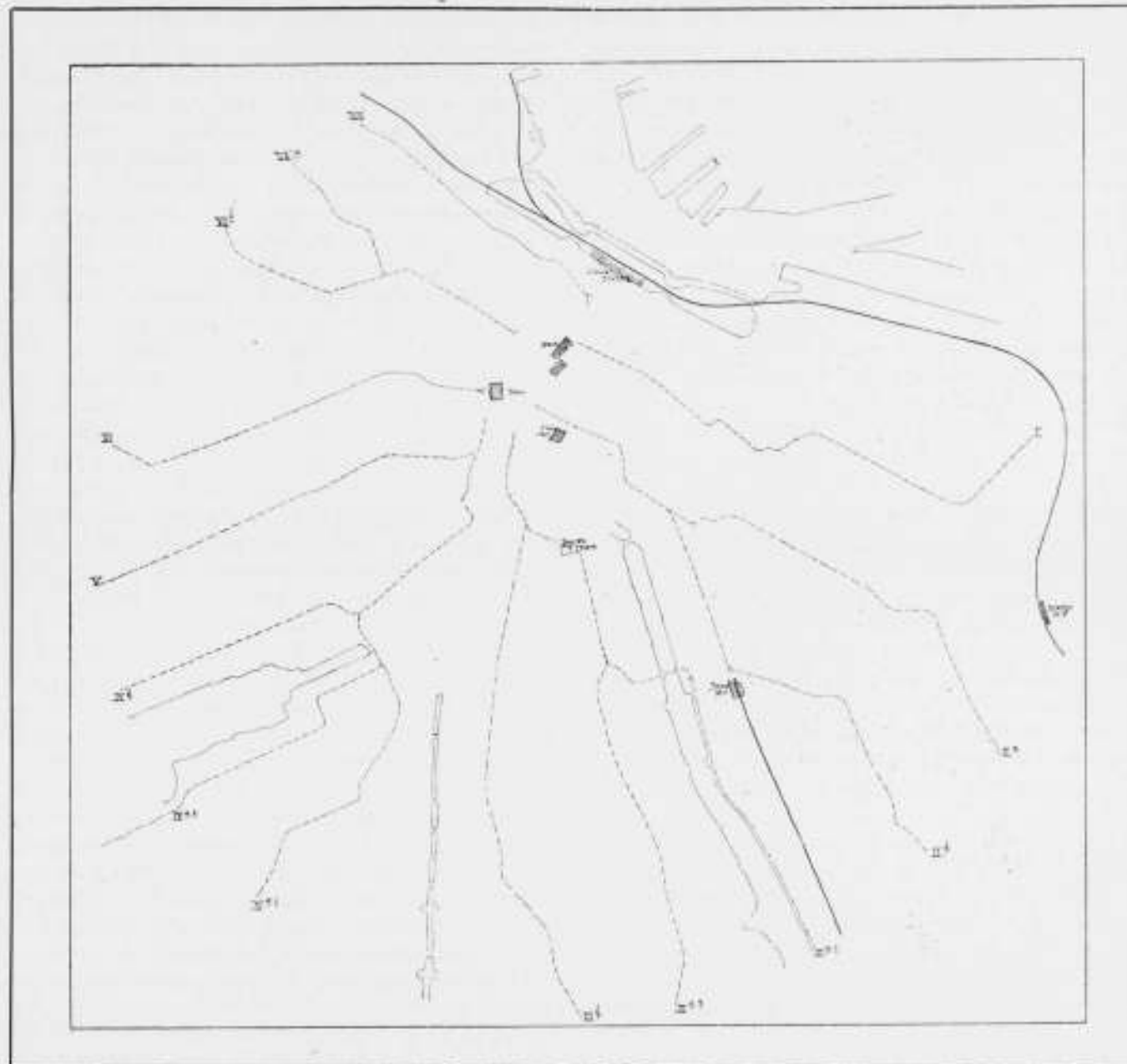
Men maakte een plan van verbetering van het verkeer tusschen onderscheiden stadsgedeelten te Amsterdam. Het is bekend aan allen, die den groei der groote steden — vooral van onze heerlijke Hoofdstad — volgen. Het waren ditmaal de bewoners van het zoogen. *Willemsparkwegkwartier* en van de omgeving van den *Overtoom* die niet, dan langs een omweg, of wel langs de smalle Leidschestraat, het hart van de stad konden bereiken.

De oogen gaan open, men wordt wakker voor de groote nadeelen, die industrie en handel, nering en bedrijf te dragen hebben, indien niet zij, die *de koop sluiten*, elk oogenblik te voet, per rijtuig, per tram of auto, elk punt van de stad kunnen bereiken. En het zou mij niet verwonderen, of de dienst van publ. werken heeft meermalen de onderscheidene deelen van de stad wier belangen zij voorstaat, met denkbeeldige verkeersaderen onderling in verband gebracht.

Des te meer dan treft het door B. en W. voorgestelde en nu zoo zeer besproken, algemeen afkeuring vindende begin van uitvoering. Hoe moet men zich de *siener van 't geheel* denken, van het uitgebreide, van Indische buurt en Linnaeuspark tot Schinkelkade en Haarlemmerweg zich uitstrekkende Amsterdam, als hij de verbinding der twee in geding zijnde details zoo weinig doeltreffend weet tot stand te brengen. Hoe zal hij het groeiende stadsdeel, ten Westen de Boerenwetering bijv. met het plaatselijke hart van de stad, het Rembrandtplein doelmatic kunnen verbinden, als hij de Willemspark-bewoners, die nu reeds over 't Leidsche plein een omweg moeten maken om 't verkeerscentrum te bereiken, nog verder uit den koers laat gaan door de voorgestelde baan over *Passeerdergracht* enz.

Afb. 1. Behoort bij het artikel: Amsterdam.

Afb. 3.

Geen wonder dat luide oppositie kwam. Eerst, meen ik, van de practisch ziende raadsleden Hendriks en Scheltema. Toen van ongenoemden, verder van schrijvers in Bouwk. Weekblad en dagbladen, en telkens bijna kwam bij het protest ook een ander plan voor den dag. Waar de zaak thans van vele kanten bezien is, en vooral door de heeren de Bazel en Berlage zakelijke argumenten te berde gebracht zijn, wil ik trachten aan te toonen waarom alléén met verbreeding van de Leidsche straat een goede oplossing wordt verkregen. Ik vraag daartoe aandacht voor de hierbij afgedrukte kaart van Amsterdam (Afb. 1), die met uitzondering van de uitgegroeide stukken: Linnaeuspark en Indische buurt ten Oosten, Staatsliedenbuurt in 't Westen, en Zuidwestelijk Willemsparkwegkwartier in 't Zuiden, — de geheele stad weergeeft.

Allereerst blijkt daaruit, dat plaatselijk niet de Dam, maar het Rembrandtsplein in 't Centrum ligt. Het ver-

keer wordt ter plaatse dan ook elk jaar intenser en dit zou door tellingen b. v. nu en over een jaar, stellig met cijfers blijken.

Maar ook kan men eruit zien, aan de, met arceering aangegeven gebouwen, *Stadhuis, Centraalstation, Beurs en Effectenbeurs, Postkantoor, Universiteitsbibliotheek*, dat het verkeerscentrum nog steeds in de omgeving van den Dam gezocht moet worden. Op dit verkeerscentrum nu, dat in afzienbaren tijd niet te wijzigen is, omdat de genoemde, beheerschende gebouwen daar geplaatst zijn, moet de aandacht gevestigd blijven. En te geruster kan dit, omdat de aanleg van de stad, afgezien van de meer of mindere oppervlakte der aansluitende buitenwijken, op dit centrum gericht is.

Het komt er nu op aan te weten, te zien, welke wijken, bijna zou men zeggen, welk inwonertal in die wijken, buiten de Singelgracht gelegen, van de Leidsche straat gebruik maken om het Centrum te bereiken. En dan

blijkt dat feitelijk het stadsdeel, dat op natuurlijke wijze langs die straat met 't Centrum in verbinding zou kunnen staan . . . tot park, tot rustoord bestemd en aangelegd is. Niet een nijvere woon- of handelswijk, maar het Vondelpark ligt in 't verlengde van de Leidsche straat. Echter zijn nu ten Noorden de Overtoom en Helmersstraten en is ten zuiden de Willemsparkweg met omgeving ontstaan, en om deze beide is het dus te doen. Nu heb ik hierbij gevoegd een kaartje (Afb. 2) waarop het ontwerp van een systeem van stadsaanleg is weergegeven.

Volgt men een der zwaarder getrokken lijnen van uit het Centrum, dan blijkt dat, zoodra de bebouwing in centrale richting, op zekeren afstand van het Centrum, zoozeer in omvang toeneemt dat er tusschen twee der radiale verbindingswegen te grooten afstand komt, er vertakking, splitsing dier radiale wegen noodig wordt.

Men kan, al naar 't karakter van de stad die men bestudeert een anderen veelhoek tot grondslag van het systeem nemen, — mits slechts de gedachte ervan met de noodige vakennis wordt toegepast.

In een 3e kaartje, (Afb. 3) op kleiner schaal dan dat van de stad gereproduceerd, heb ik aangegeven hoe de, voor de heele stad gedachte radiale verbindingen aangelegd kunnen worden, zonder dat de niet genoeg te prijzen schoonheid van Amsterdam wordt geschonden. En dan blijkt daaruit o.m. dat de lijn: Centrum—N. Z. Voorburgwal—Koningsplein—Leidsche straat—Leidsche plein, zich hier moet splitsen in:

a. Stadhouderskade—Hobbemastraat, met de takken: 1) P. C. Hoofdstraat—Willemsparkweg; 2) Museumstraat—Wouwerman- of Nic. Maesstraat; en b. Leidsche boschje—Overtoom—Schinkelkade.

Hieruit ziet men tevens, voor zoover men niet als Amsterdammer het uit ervaring ter plaatse weet, hoe groot de cirkelsector is, die opname in de Leidsche straat vraagt. Immers maken lijn V: Centrum—N. Z. Voorburgwal—Wolven- en Beerenstraat—Elandsgracht—Kinkerstraat, en lijn IIIb: Centrum—Rokin—Sophia-plein—Vijzelstraat—Ferd. Bolstraat, een hoek van bijna 60 graden, en omvat het door den ontworpen verkeersweg op te nemen terrein, circa $\frac{1}{2}$ deel van de bevolking buiten de Singelgracht. Wel wordt van dit terrein een stuk opgeslorpt door het Vondelpark, maar dit kan niet zoozeer in aanmerking komen, omdat daartegenover staat het sterker dan ergens elders uitgebreide, zuidwestelijke deel van het Willemsparkwegkwartier. Waar niemand zal willen aansturen op de radicaler, maar onverdedigbare andere wegen, namelijk: a. Rijksmuseum, Spiegelstraat, doorbreking van de bocht van de Heerengracht, en b. Leidsche gracht, blijft dus de Leidsche straat de eenige, uit doelmatigheidsoogpunt aangewezen weg. ¹⁾

¹⁾ De Heer Kubatz heeft wel demping van de Leidsche gracht bepleit, maar daarbij niet voldoende laten uitkomen dat daarmee slechts de Overtoom en omgeving, — geenszins het Willemsparkweg gedeelte gebaat zal zijn. Een blik op de tekening maakt dit zeer duidelijk.

Rest nu de vraag of verbredening dan wel verdubbeling wenschelijk is. Nu bedenke men wel, dat van de oorspronkelijke gevels der Leidsche straat, zoowel noord als zuid, weinige meer intact zijn, en bovendien dat telken jare er vallen en door vernieuwing verbeterd — of verslechterd worden. Voorts, dat de architectuur van de gevels bij de tegenwoordige breedte van de straat nimmer goed tot haar recht komt, aangezien de gezichtshoek, waaronder zij waar te nemen is, veel te groot wordt en men dus óf slechts zeer van ter zijde, óf slechts gedeeltelijk de gevels kan bezichtigen.

Heeft verbredening van de straat tengevolge, dat de benaming „plein“, op de open ruimte, door kruising van Leidsche straat met Lijnbaangracht—Weteringschans ontstaan nog minder dan thans zal passen, dit kan niet als bezwaar gelden, omdat 1e ook thans van een plein als zoodanig vooral na de Hirschbeebouwing, niets is overgebleven, en 2e omdat de, als *kleur* althans prettig warm aandoende schouwburg van Jan Springer, aanmerkelijk meer in 't gezicht komt en een aangenaam point-de-vue uit de verbrede Leidsche straat zal zijn.

Economisch heeft verbredening vóór, dat de zakenman, en trouwens elk die de straat anders dan om er te wandelen, bezoekt, de perceelen over en weer, in den kortst mogelijken tijd kan bereiken. Men behoeft dus niet eerst voor elk adres, dat bezocht moet worden, een straat op, en daarna weer de andere af, — het geheele complex, waarin dagelijks kapitalen worden verhandeld staat gelijktijdig voor elk belanghebbende open. Bovendien levert verbredening het voordeel op, dat de voor den winkelstand vooral, toch niet te onderschatten gezelligheid toeneemt. Men vergelijkte maar eens de ruime Parijsche Boulevards, een Avenue de l'Opéra, met de Utrechtsche- of Vijzelstraten, om te zien dat verbredening de gezelligheid, het aangenaam verkeer niet schaadt, maar bevordert. En eindelijk, wat een schoone gelegenheid voor onze architecten om nu eens een moderne, 20e-eeuwsche Leidschestraatzijde te maken, die van den groei, gezonden groei veelszins, der architectuur blijkt geeft. Inderdaad, laat men de moderne bouwkunst niet te laag schatten.

Verdubbeling daarentegen: ja, alle voordeelen met verbredening te bereiken, verkeer in nadeelen bij verdubbeling. De eenige motieven vóór zouden zijn de, door Berlage genoemde gelegenheid om een goed kopstuk te maken van het bouwblok tusschen de parallelstraten gelegen, en aan het „Plein“ uitkomende, — en de door Dr. Veth bepleitte wenschelijkheid van behoud van zooveel mogelijk de oude gevels. Ik schat dit niet gering, maar, eilieve, heeft men niet tegelijk met het plan van de verdubbeling reeds uitgesproken, dat het tusschenliggend blok toch op den duur moet vallen? Is men niet nu reeds overtuigd, dat één der straten de hoofdstraat zal blijven en dat dus alleen: afleiding van één der tramlijnen, beletten van rijverkeer in één der richtingen, het totaalverkeer zullen ontlasten? Inderdaad, hoe men het, oppervlakkig aannemelijk, plan der parallelstraten beziet, hoe minder het m. i. voor uitvoering is aan te bevelen.

Ten slotte, er moet een beslissing genomen worden, en wel door, in 't algemeen genomen, mannen die niet gewend zijn zich met deze belangrijke, zooveel beheerschende vraagstukken in te laten, — en dikwijls, o, zoo moeielijk zich kunnen voorstellen wat van een ontwerp-teekening na uitvoering zal zijn geworden. Waar de kans niet gering is, dat vele tot beslissing geroepen in twijfel verkeerden, en er geen autoriteit is met alles overzienden blik, die op elke vraag, op elk voorstel voorbereid is omdat hij *alles* oordeelkundig overdacht heeft, zou het nu niet gewenscht zijn om naast het advies van de officieele raadslieden, een meer gedetailleerd oordeel te vragen van deskundigen, wat minder gehaast dan door „de Groene“ is geschied, en wat meer gedocumenteerd omdat meer gegevens beschikbaar konden zijn? De stad aan Aemstel en IJ is een ernstige overweging ook van dit, niet geringe detailbelang, wel waard!

Dec. 1913.

EEN GEVAAR.

Voor schoonheid van stad en land is vooral de laatste jaren nog al gepleit. Het kan niet worden ontkend, dat mede als gevolg daarvan, overal in den lande opleving merkbaar is; men begint te ontwaken uit den slaap der 80er jaren. Het heeft lang, zeer lang geduurd, doch eindelijk kon men het niet langer zonder protest aanschouwen, hoe dagelijks door onkunde of moedwil de schoonheid van stad en land onherstelbaar werden bedorven door aanbouw of verwoest, verwoest door den moker der mercantilistische exploitatie. Men begon er tegen te ageren, en gelukkig wint deze actie veld. En de stem der strijders voor behoud van schoonheid vond weerklank zelfs in kringen met een geheel ander doel dan het bevorderen van schoonheid. Dit geeft hoop voor de toekomst. Men zou beginnen te gelooven aan een komenden tijd, waarin zin voor het schoone herleeft in de harten van heel ons volk.

Natuurlijk zijn wij nog lang niet waar we moeten zijn. De weg is lang en moeielijk en het is noodig, dat de actie voor schoonheid bestendig en krachtig worde voortgezet. Bevordering van stads- en landelijk schoon staat gelukkig niet meer alleen op de programma's van de bouwkunst-vereeningen, van den Bond „Heemschut“ of van conferenties, welke speciaal met dat doel worden gehouden. Neen, ook in vereeningen voor vreemdelingenverkeer, toeristen-bonden enz., worden stemmen waargenomen tot behoud en bevordering van schoonheid. Ook bij spoorweg- en andere groote maatschappijen, alsmede bij bestuurscolleges van Staat, Provincies en Gemeenten, kan men, ofschoon nog lang niet algemeen, teekenen waarnemen die er op wijzen, dat men althans eenige rekening begint te houden met deze beweging. Men begint te begrijpen, dat men roept, niet om de vervulling van een gril of van een wensch, doch om de bescherming van rechten, welke in onze voortgaande cultuur niet langer mogen worden veronachtzaamd.

In dit verband mag er zeker ook op worden gewezen, hoe, zij het dan ook indirect, door de invoering der woningwet, het monopolie der ergste „Heemschut“ vijanden n.l. dat der speculatie bouwers leelijk aan het wankeken is geraakt. Was de kleinwoningbouw vóór de invoering dier wet niet te ontworstelen aan de handen dier meestal totaal onbevoegden, thans hebben architecten van naam reeds gelegenheid gehad om te toonen, dat behalve de betere zorg voor soliditeit, hygiëne enz., ook het uiterlijk aanzien niet behoeft te worden verwaarloosd. Laat ons het sterker uitdrukken door te verklaren, dat ook de kleinwoningbouw geheel moet komen in de handen der architecten, wanneer gebouwen en omgeving niet hopeloos bedorven zullen worden. Natuurlijk zal de eigenbouwer deze bewering wel niet onderschrijven; doch waar motieven van eigenbelang afwezig zijn zal men mij geredelijk toestemmen, dat de architecten ook op dit terrein hebben getoond de bevoegden te zijn.

Tot mijn leedwezen moet ik hierbij erkennen dat sommige architecten zich van woningbouw opdrachten slecht hebben gekweten. Of dit is toe te schrijven aan mindere appreciatie voor eene opdracht tot het architectonisch verzorgen van arbeiderswoningen of aan andere oorzaken, wil ik voorloopig in het midden laten. Het is echter noodig, er op te wijzen, dat men het woningbouwvraagstuk, ook wat betreft de uiterlijke verzorging, niet te licht achte en nog minder met zekere minachting meent te kunnen behandelen. Architecten, die zich daaraan schuldig maken, zijn m.i. harder te beoordeelen dan de menschen, die uit onkunde of uit economische overwegingen dwalen.

Zoals vele lezers van het B. W. bekend zal zijn, heeft ook Arnhem eene woningvereening, die reeds twee complexen woningen deed bouwen. Eerst werden 115 gebouwd op een mooi heuvelachtig terrein aan den buitenkant der stad, de z. g. Musschenberg. In den volksmond heet deze buurt „het roode dorp“. Ofschoon de vereening bij het zoeken naar een tot ontwerpen en bouwleiden bevoegde op glad verkeerde wijze begon, heeft men dit, dank zij de actie der bouwkunst-vereeningen gelukkig tijdig willen inzien en zijn architecten, wier namen onder de collega's een zeer goeden klank hebben, met de architectonische verzorging belast geworden. Men mag betreuren, dat plaatselijke architecten hier geen gelegenheid hadden hunne krachten te toonen; wij willen hier alleen ons verblijden met het resultaat. Mijn oordeel althans is, na wat ik hier en elders zag in verband met de omgeving, dat deze woningen ongetwijfeld tot de beste prestaties op dit gebied in ons land mogen worden gerekend. Zij, die gelegenheid hebben, zullen geen berouw gevoelen wanneer zij dit „roode dorp“ eens bezoeken. Zij zullen met mij vol waardeering zijn, zoowel voor het mooie terrein als voor de wijze waarop het is bebouwd. Bovendien is eene wandeling in deze omgeving leerzaam in meer dan een opzicht.

Bekend is, dat een der middelen tot aankweeking van schoonheidszin bestaat in het houden van lezingen met

voorbeeld en tegenvoorbeeld. Het eene doet U zien wat goed is en harmonisch en het andere wat slecht is of op welke wijze eene omgeving kan worden bedorven. De oogen moeten daardoor worden geopend voor wat mooi en wat leelijk is. Het meest doeltreffend is natuurlijk dat daarbij wordt gebruik gemaakt van de scherpste tegenstellingen.

In Arnhem nu is men niet tevreden geweest met zulk een voorbijgaande demonstratie als boven omschreven. Men heeft daar, naast het goede blijvende voorbeeld, andere vermoedelijk even lang blijvende en sterk sprekende tegenvoorbeelden geplaatst. Natuurlijk denkt menig lezer reeds aan den onbewusten wraak van een speculatiebouwer, die door eens heel erg den schoonheids-concurrentiestrijd met de omgeving aan te binden, nog droeviger resultaat bereikte dan op andere plaatsen, waar hij dacht dat het er minder op aan kwam. Niets is echter minder waar. Het zijn menschen met academische opleiding, die hier blijken gaven hunner bevoegdheid(?). Zonder aanschouwing zijn de resultaten van dezen arbeid niet behoorlijk weer te geven. Dwars voor het einde eener straat in de aardige volksbuurt heeft men brutaal eene lange loods gebouwd. De naam loods is mogelijk in verband met de bestemming disqualificeerend en ofschoon het ding meer gekost zal hebben dan menig aldus genaamd bouwwerk, toch weet ik met het oog op den buitenvorm en de verhoudingen geen meer karakteriseerenden naam te bedenken.

De bewoners der Musschenberghuisjes kunnen bij het doorloopen hunner straat genieten door aanschouwing van een stuk van een eindeloos lange z.g. blinde muur met een even lang, vrij hoog en op regelmatige afstanden van zinken dakramen voorzien blauw pannendak. Hoe men ook toorn (en met recht) tegen ontsiering, door het aanbrengen van elektrische reclames op de in 't oog loopende daken onzer groote steden, hier zou zulk een reclame bij avond eene welkome afleiding bieden, zelfs aan den meest kunstzinnigen beschouwer.

Loopt men in de richting der loods langs de grens van het woningterrein Zuidwaarts, dan kan men al weer door aanschouwing leeren op welke wijze men moet bouwen om eene omgeving hopeloos en onherstelbaar te bederven. Hier is iemand bezig geweest met kubistische neigingen. De bestemming van het gebouw is mij al weer niet bekend, daar mij alleen het twijfelachtige voorrecht te beurt viel den buitenkant te bewonderen. 't Gebouw is een samenstel van groote en kleinere kubussen, waarvan de vlakken echter geen hoeken van 90° met elkander maken. Dit vindt zijn oorzaak echter deels in noodwendige en deels in praktische redenen. Het terrein n.l. helt daar ter plaatse beduidend, waardoor het grondvlak, waarop de kubussen oogenschijnlijk staan, natuurlijk geen waterpas vlak is. De platte afdekkingen heeft men (zeker om eene goede afwatering te verkrijgen) naar schatting, ongeveer 25 cm. laten afloopen, zoodat bovenzakken der kubussen, zooals gezegd uit praktische overwegingen hellend zijn gemaakt. Het fraaiste nu is, dat men de verschillende bovenzakken allen zoowat in tegengestelde richting

heeft doen afloopen en dat van de groote hoofdkubus in tegengestelde richting der terrein-helling. Waarlijk men moet het zien, om tot de overtuiging te komen, dat men dit geval niet onmogelijker en leelijker had kunnen uitwerken.

Toeven wij echter niet te lang bij dit gedrochtelijk bouwwerk. Laat ons liever zien of de andere grenzen van het „roode dorp“ beter zijn verzorgd. Op een ander terrein in de nabijheid zijn n. l. woningen gebouwd onder Directie derzelfde „loods“ en „kubus“ specialiteiten. Hier had men echter niet de handen vrij. Men kon hier geen misbruik maken van eigendomsrecht, waartegen men weerloos staat. De gronden waarop laatstgenoemde woningen werden gebouwd, zijn als ik mij niet al te zeer vergis, in erfpacht verkregen van de Gemeente Arnhem, en dus hebben de bouwplannen de Arnhemse schoonheidscommissie moeten passeeren. Daar staan ze dan, de simpele woningen elk bedoeld voor twee gezinnen. Vervelend op regelmatige afstanden van elkander geplaatst en nog vervelender zuiver gelijk en gelijkvormig gebouwd.

Niets, niets valt in deze huisjes ook maar waar te nemen, dat tot U spreekt als te zijn voortgekomen uit het brein van iemand, die weet dat goede groepeerings, goede verhoudingen en vormen niet kunnen worden gemist, wil men aan redelijke schoonheidseischen voldoen. De raamverdeling, de overstekjes op jukjes, welke men netjes aan beide zijden voorzag van een doorlopend schuin kantje, de topgevel versieringen, de vorm der dakraampjes, de akelige verdeling en vorm der voordeurtjes, alsmede het witte en groene schilderwerk, 't spreekt alles van niet beter kunnen. In een woord 't is droevig, temeer wanneer men in aanmerking neemt, dat hier geen speculatiebouwer aan 't werk was, ja, dat de Directie dezer bouwwerken blijkbaar de Arnhemse Schoonheidscommissie in den hoek heeft weten te drukken. Deze commissie toch mag, naar ik meen, volkomen bevoegd voor haar taak worden geacht. Vraag: Kan eene schoonheidscommissie zich dan zelfs niet handhaven, wanneer deze Directie den scepter zwaait? De beste architecten moeten hunne plannen onderwerpen aan het oordeel der S. C., wanneer men op Gemeenteterrein wil bouwen, en dat is m. i. billijk, al zou het alleen maar zijn om niet op het maken van uitzonderingen te kunnen wijzen, terwijl het ook nog op velerlei andere gronden is te motiveeren. Valt echter de Genie, (want lezers dit is de hier gewraakte Directie) daarbuiten? Of is de Arnhemse schoonheidscommissie even doordrongen van de bevoegdheid dezer Heeren, inzake bouwkunst, als vele Gemeentebesturen en Directies van Maatschappijen, die bij voorkeur Genieofficieren benoemen, om aan het hoofd te staan der technische bedrijven waarvan bouwkunst zeker geen onbelangrijk deel is? Wordt het geen tijd, dat men leert begrijpen, dat Genieofficieren heel knap kunnen zijn in wiskunde, in de uitvoering van militaire verdedigingswerken enz., doch dat zij totaal onbevoegd zijn op architectonisch gebied, ja een gevaar mogen worden geacht voor de toenemende schoonheidsbeweging? Immers zij worden maar al te dikwijls als de

bij uitstek bevoegden aangezien. Zelfs in architectenkringen werd meer dan eens overwogen of Genie-Officieren zijn gelijk te stellen met architecten waar het betreft de behartiging der vakbelangen, terwijl toch ook hunne opleiding bewijst, dat een eenigszins ontwikkeld opzichter meer moet weten van architectuur dan zij. Laat ik ten slotte zeggen, dat dit stuk geen persoonlijke aanval bedoelt en dat mij de heeren, welke te Arnhem bouwden, zelfs totaal onbekend zijn; doch dat ik meende te moeten waarschuwen tegen bevoegd verklaring dezer heeren in het algemeen, daar zij mijns inziens mede tot de grootste vijanden mogen worden gerekend van allen, die het wel meenen met en ijveren voor een bouwkundig schoon Nederland. K.

MIDDELBAAR TECHNISCHE SCHOOL EN AMBACHTSSCHOOL TE HAARLEM.

 Het middelbaar technisch onderwijs mag zich in dezen tijd in een groote belangstelling verheugen. Verschillende bestaande scholen worden ingericht om M. T. O. te geven, terwijl ook meer dan één nieuwe schoolrichting werd gesticht. Zoowel het particulier initiatief, als de subsidiën van Rijk, Provincie en Gemeente hebben hiertoe medegewerkt. In herinnering brengen wij de totstandkoming van de M. T. School te Utrecht voor burgerlijke en waterbouwkundigen; de M. T. School te Amsterdam voor werktuigkundigen, electro-technici, suikertechnici en scheepsbouwkundigen; de M. T. School te Dordrecht voor werktuigkundigen, electro-technici, scheepsbouwkundigen en suikertechnici; de M. T. School te Leeuwarden, voor burgerlijke en waterbouwkundigen, scheepsbouwkundigen, werktuigbouwkundigen en electro-technici; de cursus voor M. T. Onderwijs voor de bouwvakken te Sneek. Zooals bekend is, zullen de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, benevens de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage het M. T. Onderwijs in hare programma's opnemen en zich dus tot M. T. Scholen vervormen.

Al deze stichtingen of vervormingen hebben in de laatste 3 jaar plaats gevonden; wel een bewijs, hoe snel de verbetering van het M. T. O. plaats vindt. Trouwens, de akker was goed beploegd; reeds geruimen tijd was door den Middelb. Techn. stand het onderwerp: verbetering en regeling onder de oogen gezien, en op congressen en vergaderingen besproken of in talrijke artikelen uiteengezet. Deze M. T. categorie volgt daarmee den algemeenen socialen drang, die in alle groepen der samenleving in onzen tijd zoo duidelijk naar voren komt: goede regeling van de opleiding, zuivere begrenzing van het arbeidsveld, vaststelling van de juiste positie in de samenleving.

De groote groep van tot heden vrij willekeurig geschoolde technici wordt daarmee een groep, die zich harmonisch gaat voegen in de groote moderne technische organisatie.

Juist waar het M. T. O. zoo snel is opgekomen, zijn nog

vele vraagstukken op te lossen. Een der eerste is wel te trachten, dat al deze M. T. scholen niet geheel los van elkaar staan, dat hare leerprogramma's niet te veel van elkaar verschillen, dat dus de waarde der diploma's, uitgereikt op de verschillende instellingen, niet te zeer verschilt. Eenheid moet er komen, en het Rijk heeft hierin een dankbare taak te vervullen.

Verder is het begrijpelijk, dat nog niet geheel en al in de behoefte naar M. T. O. is voorzien. De heer P. Doorn, directeur der Ambachtsschool te Haarlem, heeft dit begrepen, en aangezien de Amsterdamsche M. T. School werktuigkunde, electrotechniek, suikertechniek en scheepsmachinerie behandelt, heeft hij de juiste gedachte gehad, dat een M. T. school, die andere onderwerpen behandelt, nam. de burgerlijke- en waterbouwkunde, zeer goed in de nabijheid van Amsterdam, te Haarlem, kan worden opgericht en zeker aan een groote behoefte zal voldoen. Hij wenschte daarenboven de ambachtsschool aan deze M. T. school te verbinden, overtuigd van het groote praktische nut, dat een ambachtsschool als praktische en theoretische voorbereiding of als aanvulling van het M. T. O. kan hebben, wanneer beide in één gebouw vereenigd zijn.

In een verdienstelijk plan, toegelicht met een uitvoerig Rapport, heeft de heer Doorn zijn denkbeeld vastgelegd.

In het Rapport wordt de historische ontwikkeling van het technisch onderwijs in groote lijnen geschetst, waarna behandeld wordt het ontstaan der Ambachtsscholen. Hierbij wordt er op gewezen, dat vroeger de leerling de onderdeelen en de geheimen van het vak van den meester leerde, waarbij hij op vaderlijke wijze behandeld werd. Tegenwoordig echter is het aantal werklieden op één werkplaats gewoonlijk zoó groot, dat van een degelijk onderricht aan de jongeren geen sprake meer kan zijn. Daarom werden de inrichtingen voor lager technisch onderwijs in het leven geroepen. Uitvoerig wordt verder aangetoond, dat de kennis, die noodig is om aan den eisch, een bekwaam werkman te zijn, te voldoen, slechts in de praktijk verkregen kan worden. Het onderwijs in de school moet zich dan ook zoo eng mogelijk aansluiten aan de praktijk, wil het aanspraak maken op een praktische en doeltreffende voorbereiding. Na den schoolcursus is opleiding in de werkplaats onmisbaar.

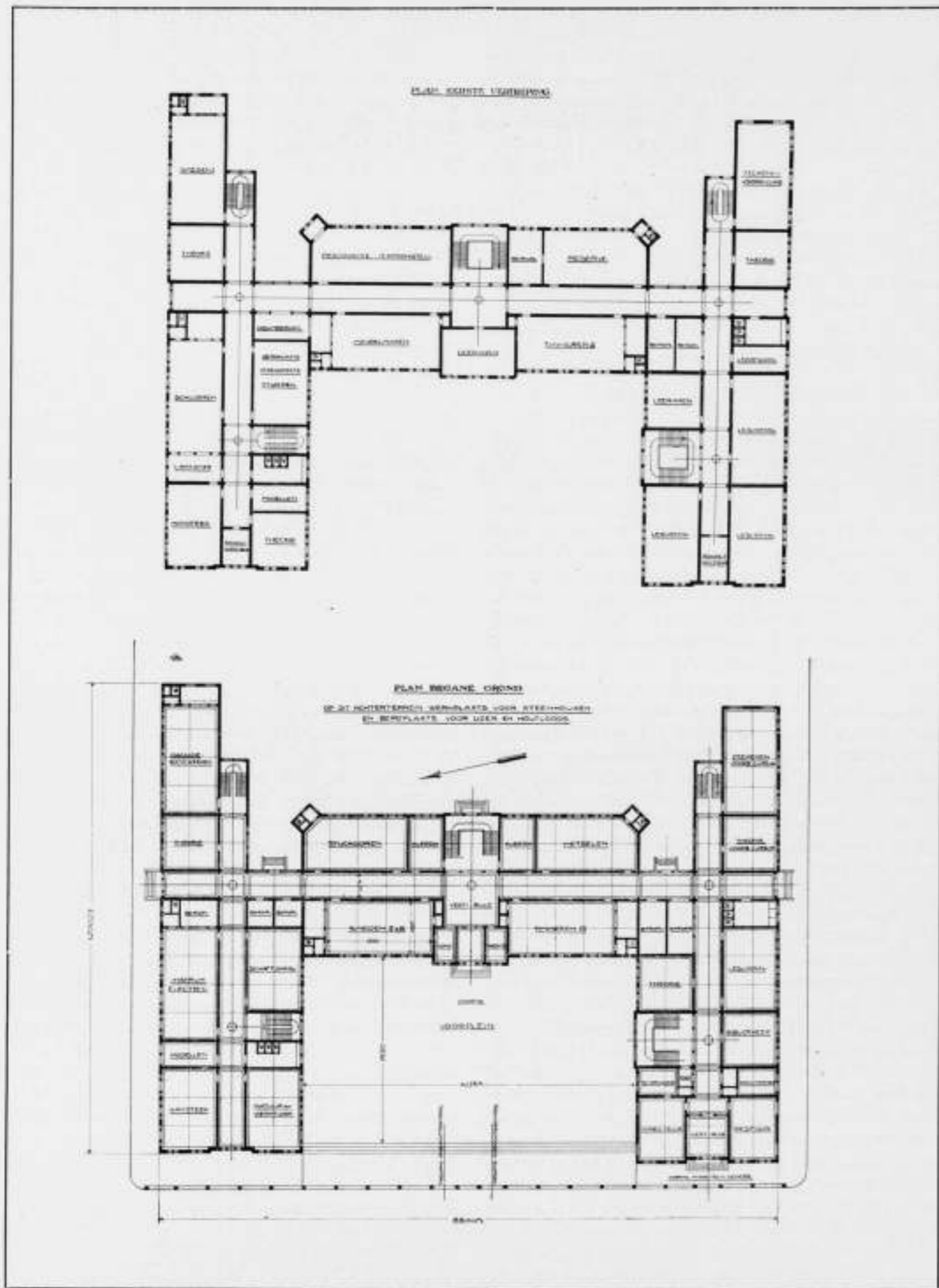
Omtrent de eischen van toelating vermeldt het Rapport o. m.

Er is zeker geen onderdeel van het Middelbaar Technisch Onderwijs, waarover meer strijd is gevoerd in woord en schrift dan over de eischen, die gesteld moeten worden aan hen, die het M. T. O. willen volgen.

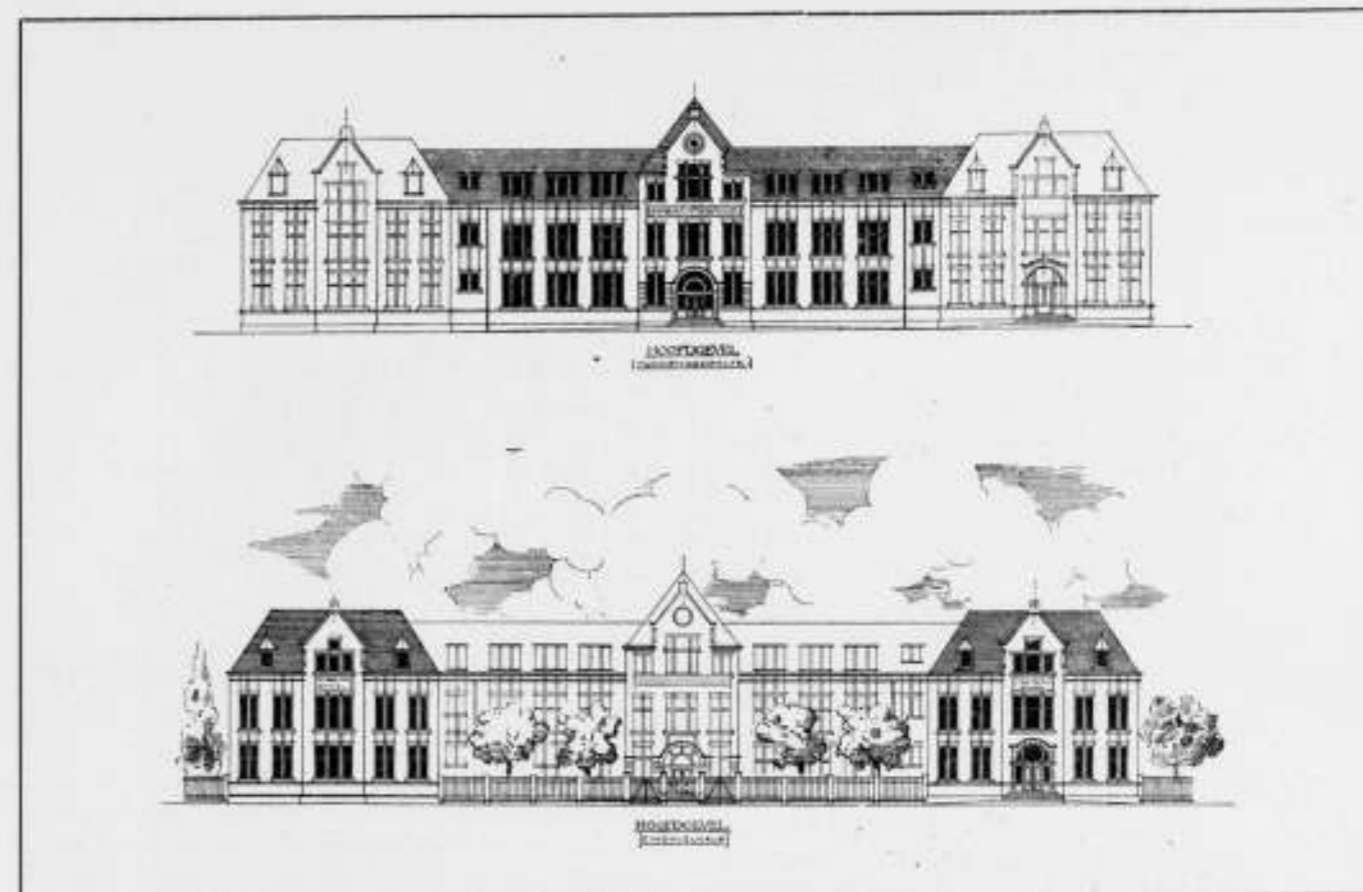
In 1907 werd door den Bond van Technici een enquête ingesteld omtrent deze zaak.

Aan ongeveer 300 personen, deskundigen op het gebied van architectuur, machinebouw en electrotechniek, werden de volgende vragen ter beantwoording gezonden: „Welken weg acht U in het belang der Nederlandsche Techniek de meest verkieselijke voor de regeling van M. T. O. Die der louter schoolse opleiding? „of: Die waarbij M. T. O. wordt voorafgegaan door eenige jaren „praktijk?“

Van de 277 antwoorden, die inkwamen, waren er slechts 18 die

Midd. Techn. School en Ambachtsschool te Haarlem, Plan Begane grond en Eerste verdieping. Ontwerp van P. Doorn. Ontleend aan „Schoonheid en Opvoeding“.

Midd. Techn. School en Ambachtsschool te Haarlem, Voorgevel. Ontwerp van P. Doorn. Ontleend aan „Schoonheid en Opvoeding“.

aan een louter schoolse opleiding de voorkeur gaven, terwijl er 232 de opleiding met voorafgaande praktijk prefereerden. Evenals de lagere technische scholen aansluiten aan de lagere school voor algemeene vorming, zal de Middelbaar Technische School als eisch van algemeene ontwikkeling, het genoten onderwijs op de Midd. School (H. B. S.) met 3-jarigen cursus als voorwaarde van toelating mogen stellen.

Het is gewenscht, dat de M. T. S. toegankelijk gesteld worde voor allen, die onverschillig welke hunne opleiding is geweest, voldoen aan de eischen voor de toelating gesteld.

In het algemeen kunnen de leerlingen, die de M. T. S. zullen bezoeken in 2 categorieën verdeeld worden n. l. 1e zij, die de H. B. S. met 3 jarigen cursus hebben afgeloopen, 2e zij die op A. B. S. of bij den patroon praktisch hebben gewerkt en de daarbij behorende theoretische kennis hebben verkregen op de A. B. S. of de B. A. S.

Deze beide categorieën zijn echter niet voldoende ontwikkeld om het onderwijs aan een M. T. S. te volgen. De 1e categorie is niet praktisch ontwikkeld, terwijl de theoretische ontwikkeling van de 2e categorie niet voldoende is. Beide categorieën van leerlingen hebben nog een opleiding noodig, die als tusschenschakel het eerst genoten onderwijs verbindt met het onderwijs aan de M. T. S. En ook deze vooropleiding dient ter hand te worden genomen door de besturen der M. T. S., of die der A. B. S. Wordt dit niet gedaan, dan zal het bezwaar van onvoldoende vooropleiding zich steeds doen gevoelen. In het verslag over 1911 der M. T. S. te Utrecht wordt vermeld, dat men bij het onderwijs dikwijls „stuitte op groote leemten en op groot verschil in kennis en bevattingvermogen. De vreemde talen bleken voor velen een struikelblok, terwijl zelfs de kennis van de „Ned. taal, die niet in het leerplan is opgenomen, bij enkelen „onvoldoende bleek te zijn. Het denkbeeld reeds in het verslag „over 1910 vermeld om den tijd, die thans over het onderwijs in „drie vreemde talen verdeeld wordt, te besteden aan het meer „grondig aanleeren van één dier talen, werd ook thans overwo-

„gen, maar een beslissing te dien aanzien is nog niet genomen.“ Deze klacht over onvoldoende kennis der vreemde talen is niet te verwonderen, aangezien van de 42 leerlingen, die in 1910 over het 1e semester werden ingeschreven, er slechts 9 waren die de H. B. S. (3-jar. cursus) hadden bezocht en 22 de Ambachtsschool; dat tekort geldt dus voornamelijk de oud-leerlingen der A. B. S. Maar aan den anderen kant schijnt de ondervinding met de praktische vooropleiding voor hen, die de A. B. S. niet bezochten, aanleiding te hebben gegeven om in het sousterrein van het gebouw onder leiding van den amannensis praktisch te laten werken door het laten vervaardigen van de in de bouwkunde voorkomende constructies, allen op de helft der ware grootte.

Terecht wijst schrijver er verder op, dat de leerlingen der 3 jarige H. B. S. eerst voorbereid moeten worden voor de praktijk; zij zullen het best vooruitkomen, wanneer zij het eerste jaar op de school door theoretisch en praktisch bekwame leeraren zoowel in de praktijk als in de theoretische vakken onderwezen worden.

Daarna moeten zij ten minste een jaar lang op het bouwwerk of in de werkplaats.

Wat de oud-leerlingen der ambachtsscholen betreft, is schrijver van meening, dat

„de begaafde en energieke jongelieden zich ook tot verdere studie kunnen aangetrokken gevoelen en hierom moet voor deze categorie leerlingen in een voorbereidenden cursus eveneens gelegenheid gegeven worden de ontbrekende kennis, voornamelijk in wiskunde en talen, aan te vullen.

Hiervoor moeten zij, na het verlaten van de A. B. S. gedurende 1 jaar in de praktijk gaan met drie avonden per week theoretisch onderwijs en daarna gedurende één jaar den geheelen dag, zonder avondonderwijs, de lessen in theorie en teekenen van den voorbereidenden cursus volgen of wel, wanneer zij de beide

Midd. Techn. School en Ambachtsschool te Haarlem. Perspectief. Ontwerp van P. Doorn.

jaren in de praktijk blijven, hun tekort aan theorie en teekenen aanvullen door beide jaren gedurende 4 avonden de school te bezoeken.

De leerlingen, die in het bezit zijn van het eind-diploma der Burgeravondschool, moeten eveneens tot dezen voorbereidenden cursus worden toegelaten.

Hoewel aan de meeste M. T. S. de eisch van kennis der 3 vreemde talen gesteld is, komt het mij gewenscht voor, in navolging van den toelatingseisch voor de Midd. Kol. Landbouwschool te Deventer slechts voldoende kennis van één taal, in dit geval Duitsch, te eischen en het volgen van het onderwijs in Fransch of Engelsch facultatief te stellen."

Uit den aard der zaak kunnen wij uit het Rapport slechts grepen doen.

De duur van den Cursus der M. T. S. wordt gesteld op vier semesters, waarbij het schooljaar verdeeld is in een zomersemester en een wintersemester.

Een opvallende bijzonderheid van het plan van den heer Doorn is de koppeling van Ambachtsschool aan M. T. School. De heer D. licht als volgt toe:

"Waar het geven van onderwijs in de praktijk in een voorbereidenden cursus van de M. T. S. wenschelijk wordt geacht, moet ook aangeduid worden, waar en op welke wijze dit onderwijs moet gegeven worden en wel zoo, dat de minst kostbare en daarbij meest doeltreffende wijze hiervoor wordt aangewezen. De lokalen en wel in de eerste plaats de werkplaatsen, die in gebruik zijn bij de Ambachtsschool zijn hiervoor zeer goed te benutten en als 't ware vanzelf aangewezen. Dit kan echter alleen in die plaatsen, waar een A. B. S. bestaat en dan nog alleen wanneer die school zich in de onmiddellijke nabijheid van de te projecteeren M. T. S. bevindt.

Bovendien geeft de verbinding van M. T. S. en A. B. S. het groote voordeel, dat steeds gelegenheid bestaat voor aanschouwelijk onderwijs, betreffende de hoedanigheid, eigenschappen en bewerking der verschillende materialen en de goede en minder goede constructies van het daarmee vervaardigde werk.

De tegenwoordige A. B. S. te Haarlem kan in deze behoefte van het M. T. S. niet voorzien omdat vele der hiervoor noodige vakken (metselen, steenhouwen, stucadoren, lood- en zinkbewerken) niet aan de school onderwezen worden en uitbreiding van het bestaande gebouw voor dit doel niet mogelijk is. Bovendien is niet te voldoen aan den bovengenoemden eisch van situatie n.l.

in de onmiddellijke nabijheid van de te projecteeren M. T. S. Maar uitbreiding van het bestaande gebouw met werkplaatsen voor smeden, bankwerkers en instrumentmakers is dringend noodig; daarom is het noodzakelijk de nieuwe instelling op een geheel vrij terrein te projecteeren.

Aan de tegenwoordige A. B. S. wordt onderwijs gegeven in de vakken: timmeren, meubelmaken, smeden en bankwerken, schilderen, behangen en stoffeeren (avondcursus) met het daarbij behorend vakteekenen en verder theoretisch onderwijs. Deze vakken zouden dan moeten worden uitgebreid met: metselen, steenhouwen, stucadoren, lood- en zinkbewerken, fijnere metaalbewerking (instrumentmaken en electrotechniek).

De gedachte, de A. B. S. te verbinden aan een M. T. S. lijkt ons juist; hoewel beider doel verschillend is, kunnen zij elkaar toch zeer goed helpen, en kan vooral de A. B. S. van groot nut zijn voor de M. T. S.

Deze opvatting wordt gedeeld, door een autoriteit op dit gebied, Prof. G. N. Itz, die hierover schrijft:

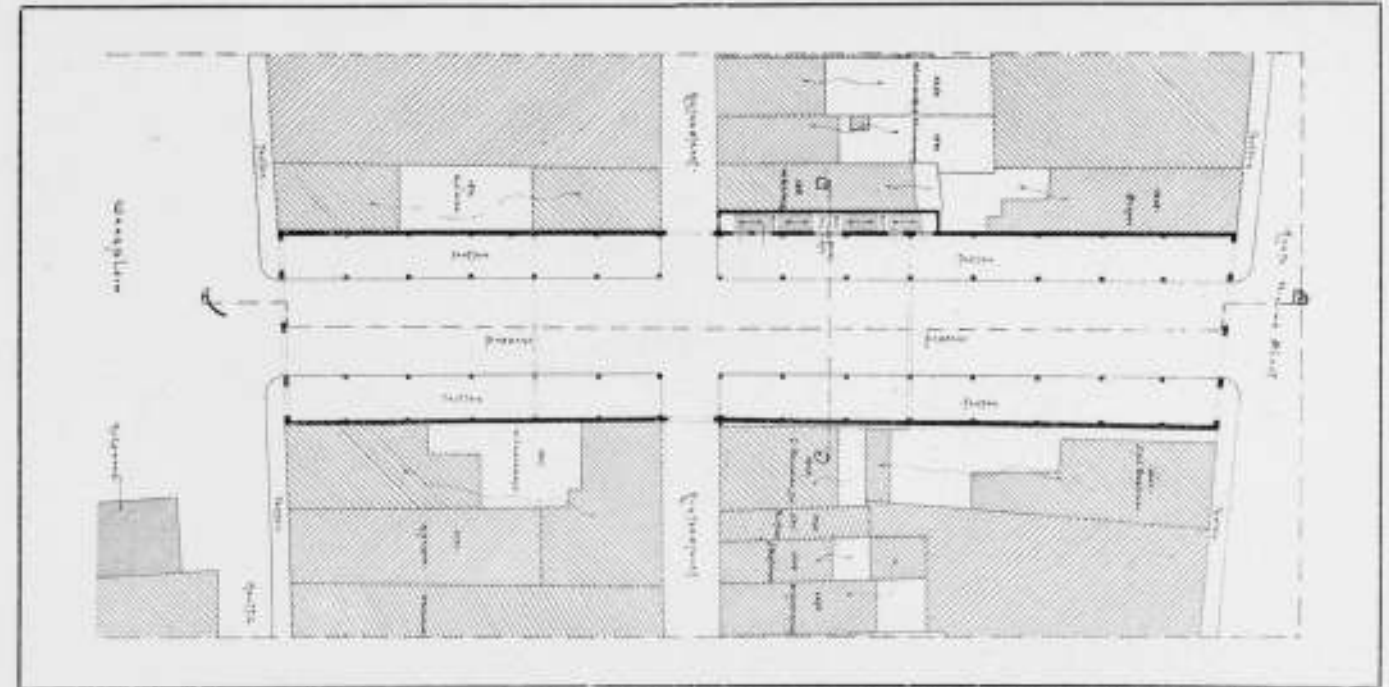
"Het is juist de koppeling van een A.B.S. aan een M.T.S. die mij om verschillende redenen zoo nuttig en noodig voorkomt, dat ik daarvoor gaarne een lans zou breken.

Wanneer men zelfs de kwestie van een voorbereidenden cursus, waarvan de noodzakelijkheid met den dag toeneemt, eens even buiten beschouwing laat, dan toch rijst direct de vraag: Hoe ter wereld wil men toch trachten praktische kennis bij te brengen zonder daartoe de gelegenheid te scheppen, vooral wanneer door uitbreiding van het M. T. O. en de toename van het aantal leerlingen er voor allen geen gelegenheid te vinden is om op werken praktische kennis en ervaring op te doen.

En hoewel ik een voorstander ben van een breed opgevatte theoretische ontwikkeling, is m.i. elke technische studie zonder praktijk, reeds in zich zelf veroordeeld.

Degelijke en uitgebreide kennis van de praktijk is onmisbaar voor iederen technicus, maar in het bijzonder een hoofdeisch voor elken leerling van een M.T.S. en men kan m.i. voor alle categorieën van technici met de praktijk niet licht te vroeg beginnen.

Door vroeg aangevangen praktijk krijgt men een zekere selectie en zal menigeen worden terughoudend van een studie, die met zijn aanleg niet blijkt te strooken.

Overdekte straat tusschen de Kaasmarkt en de Korte-Gedempte-Nieuwe Sloot te Alkmaar. Plattegrond, Schaal 1 op 600.

Het wil mij voorkomen, dat bij een te theoretisch opgezette studie deze ontdekking later geschiedt, doch dan dikwijls te laat om nog terug te keeren op den eenmaal ingeslagen weg, zeer tot nadeel van het onderwijs en de onderwezenen."

Ten slotte nog een enkel woord over het plan van deze M. T. S. — A. B. S., ontworpen door den heer P. Doorn, van welk plan hierbij eenige afbeeldingen gegeven worden.

Duidelijk spreekt de indeeling van het gebouw uit de plattegronden: zij is rustig, regelmatig en overzichtelijk; en wordt beheerscht door den aanleg der gangen, die, goed geprojecteerd zijn, en die, op sommige plaatsen niet overmatig, toch in het algemeen goed verlicht zijn. De vleugel-aanleg maakt een interessante architectuur-oplossing, hoofdzakelijk wat het uitwendige betreft, mogelijk. Een strenge, hoewel geenszins eentonige mas-sagroepeering komt logisch uit den plattegrond voort. Ook in dit opzicht heeft het plan verdienste, terwijl de perspectivische schets doet zien, dat het den heer Doorn niet aan architectonisch talent ontbreekt.

Kan in het algemeen de geprojecteerde strenge raam-verdeeling zeker wel tot een goede architectonische oplossing leiden, vooral waar zij door een nadrukkelijk verband der boven elkaar gelegen ramen het verticale in de muurdammen accentueeren, en kan ook het groote dak met zijn flinke, gestrekte lijn tot een groot en rustig aspect medewerken, een bezwaar zouden wij willen maken tegen de topgevels, omdat zij in hun ijheid en opschieting het massieve, breeduitliggende en rustige van het dak te veel schaden, en eigenlijk pseudo-top-gevels zijn.

Daarom ware het misschien beter, deze gevels, ter plaatse waar de toppen beginnen, horizontaal of zacht gebogen af te dekken, hetzij met kleine bekroningen op de hoeken links en rechts, hetzij met andere versiering. Wanneer in het dak en zijn onderdeelen het horizontale

overweegt, zal zeker het totaal architectonisch aspect aan rust en waardigheid winnen.

Overigens heeft het geheel verdienste; en wij wenschen den ijverigen directeur het beste toe voor het welslagen van zijn plannen.

J. GRATAMA.

PASSAGE TE ALKMAAR.

De Gemeenteraad van Alkmaar heeft tot de doorbraak van de Kaasmarkt naar de Korte-Gedempte-Nieuwe Sloot aldaar besloten, zoodat deze binnen korten tijd tot stand zal komen. In verband hiermede heeft de heer P. N. Leguyt, architect en lid van den Gemeenteraad, een plan voor een overdekte straat aldaar ontworpen; uit zijn toelichting tot het plan nemen wij het volgende over.

Hoe nuttig en noodig de doorbraak ten opzichte van het verkeer moge zijn, tot verfraaiing van de omgeving zal die niet bijdragen, integendeel.

Een straat van 78 Meter lengte en 16 Meter breedte, waarin geen gevels prijken, doch waarvan de zijden zullen bestaan uit muren of schuttingen van de perceelen welke gevels zich bevinden in de straten welke rechthoekig op de geprojecteerde straat staan, moet een doodsch aanzien hebben.

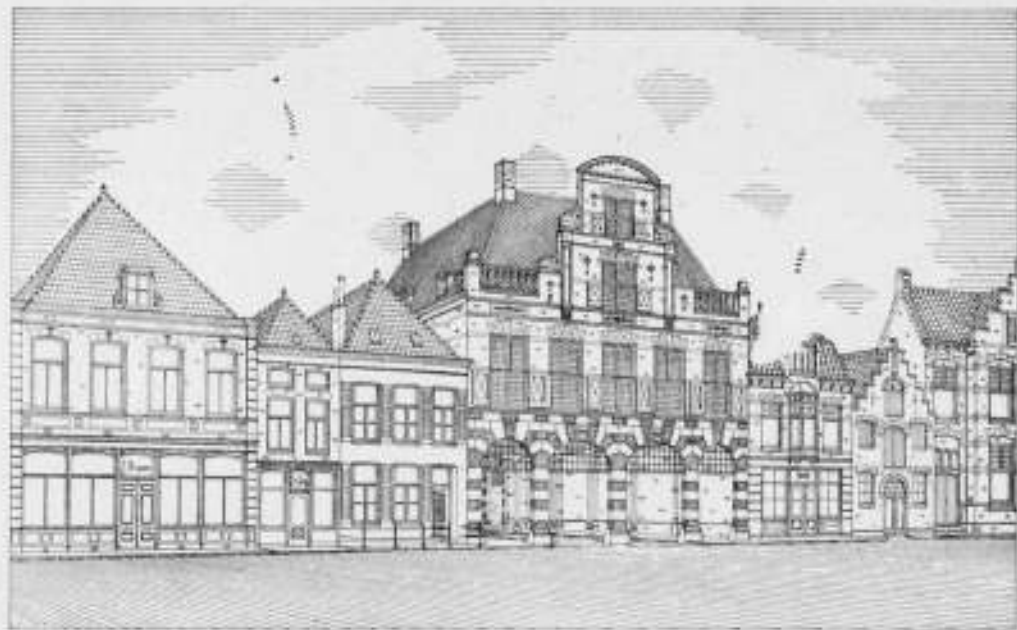
In de naaste toekomst is hierin weinig verandering te verwachten want om huizen te kunnen bouwen met gevels in de geprojecteerde straat, zouden zich minstens drie aaneengelegen perceelen in bovengenoemd straten in dezelfde hand moeten bevinden en met het oog op de diepe en waardevolle perceelen aan de Kaasmarkt, is dit niet spoedig te verwachten.

De heer Leguyt meent een goede oplossing gevonden te hebben, om aan dit bezwaar tegemoet te komen en biedt aan den Gemeenteraad een plan van bebouwing aan, dat weinig kostbaar genoemd mag worden, omdat het ontworpen gebouw rendabel te maken is.

Zooals het schetsplan laat zien, is het de bedoeling, het grootste gedeelte in de midden, alleen te overdekken met lantaarn of glasoverdekking, en het voor- en achtergedeelte met verbindingsgang op te trekken.

In de eerste plaats wordt eene vrijkomende overdekte straatruimte van ongeveer 1248 vierkante Meter verkregen, waardoor een reserve Marktplaats ontstaat, dat voor tal van doeleinden benut kan worden.

Overdekte straat tusschen de Kaasmarkt en de Korte-Gedempte-Nieuwe Sloot te Alkmaar. Frontgebouw aan de Kaasmarkt.

Eene overdekte ruimte, in aansluiting aan het Marktplaatsje, is zeer wenschelijk, daar het gebruikt kan worden voor: Varkensmarkt, Vruchtenmarkt, Eieren- en Botermarkt, enz. enz. De kooplieden zijn bovendien bij het slechte jaargetijde meer beschermt.

De inrichtingen, die aan beide kanten van de overgedekte straat komen, zijn gedacht als volgt:

Aan het Marktplaatsje lokalen voor verhuur aan heeren Kaaskoopers, Veeartsen, Notarissen, Makelaars, verschillende vertegenwoordigers van Bankinstellingen, enz. enz.

De behoefte aan kantoorlokalen in de onmiddellijke omgeving van het Marktplaatsje, doet zich dan ook al jaren gevoelen, zoodat een stad als Alkmaar, ook meer en beter gelegenheid aan moet bieden voor de ontwikkeling van het Marktwesen in het algemeen, dan tot heden het geval is.

Verscheidene zakenmensen moeten dan ook ver van het Marktplaatsje gelegenheden zoeken, om hun beroep te kunnen uitoefenen, en zullen zeker gaarne gebruik willen maken om deze lokalen te huren.

Aan de Gedempte-Korte-Nieuwesloot een eventueel Gemeentelijk Gymnastieklokaal of iets van dien aard, waar reeds langen tijd behoefte aan bestaat. Verder eene woning voor den concierge, die tevens belast kan worden met het schoonhouden van de verschillende kantoorlokalen enz., zonder bezwaar van de Gemeentekas. Onder de trappen die naar de kantoorlokalen leiden is voldoende berging voor een brandspuit, brandladders, publiek privaat, enz.

Het schetsontwerp is niet in details uitgewerkt; een indeeling van de te verhuren kantoorlokalen, hangt geheel af van de eventuele huurders. In dit geval is het er alleen om te doen, een denkbeeld te geven hoe een gebouw in aansluiting met het Marktplaatsje en omgeving, gedacht is.

De bouwkosten, zonder interieur, zijn geraamd op ongeveer f 65000. —, zonder straatanaleg, rioleering enz.

Hierbij moet in het oog gehouden worden, dat zonder bebouwing, de Gemeente de terreinen aan beide kanten tot voldoende hoogte door muren zal moeten afsluiten, die op zich zelf een belangrijk bedrag zullen vorderen.

De heer L. is overtuigd, dat rente en onderhoudskosten uit de huuropbrengst zullen zijn te ontvangen.

De ingediende plannen zijn natuurlijk voor wijzigingen vatbaar;

het was de bedoeling van den heer L. alleen het denkbeeld met afbeeldingen toe te lichten.

PRIJSVRAGEN.

NATIONALE STUDIEPRIJSVRAAG „TUINSTAD“.

Vraag: Moet de grond voor de scholen, vereenigings- en vergaderlokaal en andere gebouwen, plantsoenen en kinderspeelplaatsen aan de begrooting van kosten onttrokken worden?

Antwoord: De kosten van den grond bestemd voor den bouw van scholen, van het vereenigingslokaal en van andere openbare gebouwen vallen buiten de begrooting en het exploitatieplan. De kosten van den grond bestemd voor plantsoenen, kinderspeelplaatsen e.d. moeten in rekening gebracht worden.

Vraag: Omtrent aanleg van voortuinen en plantsoenen wordt niets in het program vermeld; moet hiermede rekening worden gehouden? Zoo ja, wat is de kosten per M².

Antwoord: De kosten van aanleg der plantsoenen zijn te stellen op f 1.50 per M². De kosten van aanleg van voortuinen en van tuinen achter de perceelen zijn begrepen in de bouwkosten per M² woning, vermeld onder 5. b.

Vraag: Wordt met vereenigings- en vergaderlokaal één en hetzelfde lokaal bedoeld?

Antwoord: Het kan één lokaal zijn, het mogen er ook twee zijn.

BERICHTEN.

Vereeniging Kunst voor Allen, Arnhem. Tentoonstelling van Bouwkunst op het gebied der volkshuisvesting, bevattend inzendingen van de gemeenten Amsterdam, Arnhem, Enschedé en Hengelo, van 23 Dec. 1913 tot 1 Januari 1914, in het tentoonstellingsgebouw, Menthenstraat, Arnhem.

Zaterdag 27 December, acht uur, lezing van den Heer H. P. Berlage over „Moderne Bouwkunst“ in Musis Sacrum.

Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap. De ingekomen antwoorden op de Prijsvragen 1913 van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap“ te Rotterdam worden tentoongesteld in het gebouw der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, Coolvest, aldaar, van 26 tot en met 31 December van 10—4 uur.